

Universitat de Girona

RHODE. CARACTERITZACIÓ DEL JACIMENT I DE LES PRODUCCIONS SEUS TALLERS CERÀMICS

Anna Maria PUIG GRIESENBERGER

ISBN: 978-84-690-9499-0

Dipòsit legal: Gi.977-2007

<http://hdl.handle.net/10803/7847>

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

Tesi doctoral

***RHODE. CARACTERITZACIÓ DEL
JACIMENT I DE LES
PRODUCCIONS DELS SEUS
TALLERS CERÀMICS***

Anna Maria PUIG GRIESSENBERGER

Departament Geografia, Història i Història de l'Art
Universitat de Girona

Directors:
Josep M. Nolla Brufau
F. Xavier Nieto Prieto

ÍNDEX

BLOC I: INTRODUCCIÓ

1. JUSTIFICACIÓ, PLANTEJAMENTS GENERALS I METODOLOGIA	11
---	----

BLOC II: EL PALEOENTORN DEL JACIMENT

2. LA PALEOTOPOGRAFIA DEL JACIMENT A PARTIR DELS ESTUDIS ARQUEOLÒGICS	29
3. EL TERRITORI EN EL MOMENT DE LA FUNDACIÓ DE <i>RHODE</i>	34

BLOC III: L'ÀREA DEL TURÓ DE SANTA MARIA

4. HISTÒRIA DELS TREBALLS	39
5. ELS LÍMITS FÍSICS DE L'ENTRAMAT URBÀ DEL TURÓ	43
6. L'URBANISME DEL TURÓ I L'ARQUITECTURA	49
6.1. L'edifici hel·lenístic del cim del turó	49
- Cronologia dels nivells d'ús i amortització: fases TSM-IV i TSM-V	
6.2. La muralla	59
- La datació dels nivells d'amortització de la muralla: fase M-V	
6.3. Les estructures d'hàbitat	65
- Les vessants del turó Santa Maria: fase TORRE H	
- El cim del turó de Santa Maria	
- La datació dels nivells fundacionals de l'hàbitat en el turó de Santa Maria: fases TSM-I i TSM-II	
- La datació dels nivells d'amortització de l'hàbitat en el turó de Santa Maria: fases TSM-IIIA i TSM-IIIB	
6.4. Breu síntesi sobre els nivells d'amortització i ocupació posteriors	79
7. EL MATERIAL CERÀMIC. CARACTERITZACIÓ DE L'OCUPACIÓ DES DEL IV FINS AL TOMBANT DEL II aC	135
7.1. Les àmfores	136
- Àmfores ibèriques	
- Les àmfores púniques ebussitanes	
- Les àmfores púniques centremediterrànies	
- Les àmfores massalotes	
- Les àmfores grecoitàliques	
7.2. La vaixel·la d'importació	148
- La ceràmica àtica: figures roges i vernissos negres	
- La comuna púnica	
- La ceràmica massaliota: pseudo-àtiques i comunes	
- Les grises monocromes	
- Les petites estampilles	

7.3. La vaixella indígena	161
- La ceràmica comuna ibèrica	
- Les grises de la costa catalana	
- Comunes oxidades i comunes reduïdes indígenes	
- Ceràmica a mà	
 BLOC IV: L'ÀREA DEL BARRI HEL·LENÍSTIC	
8. HISTÒRIA DELS TREBALLS	179
9. ELS LÍMITS FÍSICS DE L'ENTRAMAT URBÀ DEL BARRI	182
10. L'URBANISME DEL BARRI I L'ARQUITECTURA	187
10.1. Les illes de cases	190
- L'illa I	
- L'illa II	
- L'illa III	
- L'illa IV	
- L'illa V	
- L'illa VI	
10.2. Els carrers	223
10.3. El moll hel·lenístic	228
10.4. Breu síntesi dels nivells d'amortització i ocupació posteriors a l'abandonament del barri hel·lenístic	239
11. EL MATERIAL CERÀMIC. CARACTERITZACIÓ CRONOLÒGICA DELS NIVELLS DEL BARRI HEL·LENÍSTIC	259
11.1. El mètode d'estudi i anàlisi	261
11.2 Aportació de les campanyes del 1975 al 1984 a la caracterització cronològica dels nivells del barri	264
11.3. Les àmfores	273
- les àmfores ibèriques	
- les àmfores púniques ebussitanes	
- les àmfores púniques centremediterrànies	
- les àmfores massalotes	
- les àmfores grecoitàliques	
11.4. La vaixella d'importació	285
- la ceràmica àtica: figures roges i vernissos negres	
- la ceràmica etrusca	
- la ceràmica púnica: vernís negre i comunes	
- la ceràmica comuna púnica ebussitana	
- la ceràmica massaliota: pseudo-àtiques i comunes	
- les petites estampilles	
- la campaniana a	
11.5. La vaixella indígena	308
- la ceràmica comuna ibèrica	
- la grisa de la costa catalana	
- comuna oxidada i comuna reduïda indígenes	
- ceràmica a mà	

BLOC V: LES CERÀMIQUES DELS TALLERS DE ROSES. CLASSIFICACIÓ

12. ANTECEDENTS DE LA CLASSIFICACIÓ	417
13. LA NOVA CLASSIFICACIÓ. PLANTEJAMENTS GENERALS I METODOLOGIA	421

BLOC VI: LES CERÀMIQUES DE VERNÍS NEGRE DELS TALLERS DE ROSES

14. LES FORMES	429
14.1. Sèrie copetes/salers sense nanses	429
- Copetes de la forma ROSES 1	
- Copetes de la forma ROSES 1A	
- Copetes de la forma ROSES 2	
14.2. Sèrie bols, copes sense nanses	435
- Copes de la forma ROSES 10	
- Copes de la forma ROSES 10A	
- Copa/bol de la forma ROSES 11	
- Copa/bol de la forma ROSES 11A	
- Copa de la forma ROSES 12	
- Copa de la forma ROSES 13	
- Copa de la forma ROSES 14	
- Copa de la forma ROSES 15	
- Copa de la forma ROSES 16	
- Copa de la forma ROSES 16A	
- Copa de la forma ROSES 17	
- Copa/bol de la forma ROSES 18	
14.3. Sèrie tasses/copes amb dues nanses	461
- Copa/ <i>kylix</i> de la forma ROSES 30	
- Copa/ <i>kylix</i> de la forma ROSES 31	
- Copa/ <i>kylix</i> de la forma ROSES 32	
- Copa/ <i>kylix</i> de la forma ROSES 33	
- Copa/ <i>kylix</i> de la forma ROSES 34	
- <i>Skyphos</i> de la forma ROSES 35	
14.4. Sèrie cràteres i crateriscs, àmfores i <i>pelikes</i>	469
- Craterisc/cràtera de la forma 40	
- Àmfora de la forma ROSES 44	
- <i>Pelike</i> de la forma ROSES 45	
14.5. Sèrie gerres, olpes	473
- Gerra de la forma ROSES 57	
- Olpes de la forma ROSES 59	
14.6. Sèrie formes tancades amb nansa	474
- <i>Lekythos</i> de la forma ROSES 60	
- <i>Lekythos</i> o <i>guttus</i> de la forma ROSES 63	
- <i>Lekythos</i> o <i>guttus</i> de la forma ROSES 64	
- <i>Askos</i> o <i>guttus</i> de la forma ROSES 65	
- <i>Guttus</i> de la forma ROSES 66	
- <i>Guttus</i> de la forma ROSES 67	

14.7. Sèrie formes obertes, amb o sense nansa	478
- <i>Lekanis</i> de la forma ROSES 70	
- <i>Lekanis</i> de la forma ROSES 71	
- Forma ROSES 72	
- Urna/olla de la forma ROSES 73	
14.8. Sèrie plats i pàteres	480
- Plat de peix de la forma ROSES 80	
- Plat de la forma ROSES 81	
- Plat/pàtera de la forma ROSES 82	
- Plat de la forma ROSES 83	
- Plat de la forma ROSES 84	
- Plat de la forma ROSES 85	
- Plat de la forma ROSES 86	
- Plat de la forma ROSES 87	
14.9. Sèrie tapadores	489
- Tapadora de <i>lekanis</i> de la forma ROSES 90	
- Tapadora de <i>lekanis</i> de la forma ROSES 91	
- Tapadora/plat de la forma ROSES 92	
- Tapadora de la forma ROSES 93	
- Tapadora de la forma ROSES 99	
14.10. Sèrie diversos	491
- Morter de la forma ROSES 100	
- Ungüentari de la forma ROSES 101	
- Llàntia de la forma ROSES 102	
- Tinter de la forma ROSES 103	
- <i>Pyxis</i> de la forma ROSES 104	
- Estalvis de la forma ROSES 105	
- <i>Psykter</i> de la forma ROSES 106	
14.11. Miniatures	496
15. CONSIDERACIONS GENERALS ENTORN LES FORMES DE VERNÍS NEGRE	541
16. TIPOLOGIA DE LES BASES	550
- Les bases del tipus 1	
- Les bases del tipus 2	
- Les bases del tipus 3	
- Les bases del tipus 4	
- Les bases del tipus 5	
- Les bases del tipus 6	
- Conclusions respecte de la tipologia de bases	
17. ELEMENTS DECORATIUS EN ELS FONS DE LES BASES	588
17.1. Les palmetes	590
- La sèrie A	
- La sèrie Aa	
- La sèrie Ab	
- La sèrie B	
- La sèrie C	
- La sèrie Ca	
- La sèrie Cb	
- El grup NIKIA i IWN.C	
- La sèrie D	
- Palmetes diverses	

- Taules comparatives dels diferents tipus de palmeta amb les formes de bases i decoracions en què apareixen	
- Anàlisi de la relació entre les formes del taller de Roses i l'ús de palmetes com a elements decoratius del fons de les bases	
- Anàlisi de l'associació de les palmetes amb els forns localitzats al jaciment	
17.2. Les rosetes	619
- La sèrie A	
- La sèrie Aa	
- La sèrie Ab	
- La sèrie Ac	
- La sèrie B	
- La sèrie Ba	
- La sèrie Bb	
- La sèrie Bc	
- La sèrie C	
- La sèrie Ca	
- La sèrie D	
- La sèrie Da	
- La sèrie Db	
- La sèrie Dc	
- La sèrie E	
- La sèrie F	
- La sèrie G	
- La sèrie I	
- La roseta nominal, TIAP	
- Rosetes diverses	
- Taules comparatives dels diferents tipus de roseta amb les formes de bases i decoracions en què apareixen	
- Anàlisi de la relació entre les formes del taller de Roses i l'ús de rosetes com a elements decoratius del fons de les bases	
- Anàlisi de l'associació de les rosetes amb els forns localitzats al jaciment	
17.3. Els altres motius o <i>alii</i>	649
18. COMBINACIONS DECORATIVES EN LES BASES	653
18.1. Combinacions decoratives amb rosetes	653
18.2. Combinacions decoratives amb palmetes	656
18.3. Combinacions decoratives amb rosetes i palmetes	663
18.4. Combinacions amb altres motius decoratius	663
18.5. Conclusions	664
19. ELS CERCLES A RODETA	681
20. LES DECORACIONS SOBREPINTADA I ESGRAFIADA	686
21. LES MARQUES DE PRODUCCIÓ I PROPIETAT	691
BLOC VII: ELS TALLERS DE ROSES. CONCEPTE I CRONOLOGIA	
22. PROBLEMÀTICA ESPECÍFICA DE LA CLASSIFICACIÓ PER DECORACIONS	700

23. TALLERS DE ROSES. UNA NOVA PROPOSTA	705
24. EN QUIN CONTEXT SORGEIXEN ELS TALLERS DE ROSES?	711
25. REVISIÓ DE LA CRONOLOGIA DE LA CERÀMICA DE VERNÍS NEGRE DE ROSES	729
BLOC VIII: LES CERÀMIQUES DE PASTA CLARA I LES DECORADES AMB VERNÍS	
26. LES FORMES	741
26.1. Sèrie bols, copes sense nanses	742
- Copa/bol de la forma CL-ROS 11	
- Copa de la forma CL-ROS 12	
26.2. Sèrie tasses/copes amb una nansa	743
- Tassa de la forma CL-ROS 20	
- Tassa de la forma CL-ROS FORMA 21	
- Tassa de la forma CL-ROS 22	
- Tasseteta de la forma CL-ROS 23	
26.3. Sèrie cràteres i crateriscs, àmfors, <i>stamnos</i> i <i>pelikes</i>	746
- Àmfora de la forma CL-ROS 41	
- Àmfora de la forma CL-ROS 42	
- <i>Stamnos</i> de la forma CL-ROS 43	
26.4. Sèrie gerres, olpes	748
- Gerra de la forma CL-ROS 50	
- Gerra de la forma CL-ROS 51	
- Gerra de la forma CL-ROS 52	
- Gerra de la forma CL-ROS 53	
- Gerra de la forma CL-ROS 54	
- Gerra de la forma CL-ROS 55	
- Gerra de la forma CL-ROS 56	
- Olpes de la forma CL-ROS 58	
26.8. Sèrie formes tancades amb nansa	754
- <i>Lekythos</i> de la forma CL-ROS 61	
- <i>Lekythos</i> de la forma CL-ROS 62	
- <i>Guttus</i> de la forma CL-ROS 67	
26.9. Sèrie formes obertes, amb o sense nansa	755
- Urna de la forma CL-ROS 74	
- Urna de la forma CL-ROS 75	
26.10. Sèrie plats i pàteres	756
- Plat de peix de la forma CL-ROS 80	
26.11. Sèrie tapadores	756
- Tapadora/plat de la forma CL-ROS 92	
26.12. Sèrie diversos	757
- Indeterminada CL-ROS 107	
26.13. Miniatures	757
26.14. Pastes clares decorades amb vernís	759
- Copa de la forma CL-ROS 12	
- Tassa de la forma CL-ROS 23	
- Tassa de la forma CL-ROS 24	
- Olpes de la forma CL-ROS 58	
- <i>Guttus</i> de la forma CL-ROS 67	
- Gobelet trípod de la forma CL-ROS 79	
- Plat de peix de la forma CL-ROS 80	

- Plat de la forma CL-ROS 81	
- Plat de la forma CL-ROS 87	
- Plat de la forma CL-ROS 88	
- Tapadora de <i>lekanis</i> de la forma CL-ROS 91	
- Tapadora de la forma CL-ROS 99	
- <i>Dolium</i> de la FORMA 108	
27. CARACTERITZACIÓ DE LA PRODUCCIÓ DE PASTES CLARES DELS TALLERS DE ROSES	777
28. LES DECORACIONS	785
BLOC IX: LES COMUNES DE ROSES: CUINA I GRISES	
29. LES CERÀMIQUES DE CUINA	787
29.1. Les formes	788
- <i>Chytra</i> de la forma COM-ROS 120	
- <i>Caccaba</i> de la forma COM-ROS 121	
- <i>Caccaba</i> de la forma COM-ROS 122	
- <i>Caccaba</i> de la forma COM-ROS 123	
- <i>Lopas</i> de la forma COM-ROS 124	
- <i>Lopas</i> de la forma COM-ROS 125	
- <i>Lopas</i> de la forma COM-ROS 126	
- <i>Lopas</i> de la forma COM-ROS 127	
- Tapadora de la forma COM-ROS 94	
- Tapadora de la forma COM-ROS 99	
30. LES GRISES DE ROSES	797
- Copeta de la forma GR-ROS 1	
- Copa/bol de la forma GR-ROS 11	
- Copa de la forma GR-ROS 12	
- Copa de la forma GR-ROS 13	
- Copa de la forma GR-ROS 18	
- Gerra de la forma GR-ROS 52	
- Gerra de la forma GR-ROS 54	
- Bicònic de la forma GR-ROS 59	
- <i>Lekanis</i> de la forma GR-ROS 76	
- Olla de la forma GR-ROS 77	
- Urna/olla de la forma GR-ROS 78	
- Tapadora de la forma GR-ROS 99	
BLOC X: ELS FORNS. ESTRUCTURA I FUNCIONAMENT	
31. ELS FORNS I L'ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI DE TREBALL	809
32. LA TIPOLOGIA DELS FORNS	825
32.1. Materials de construcció del forn	830
33. ELEMENTS DE MOBILIARI DEL FORN	837
33.1. Els discs d'apilament	837
33.2. Les plaquetes	845

34. CAPACITAT DE CÀRREGA DELS FORNS DE ROSES	853
BLOC XI: ANÀLISI DE PASTES I VERNISSOS	
35. LES PASTES	867
36. ELS VERNISSOS	870
37. PROCEDÈNCIA DE L'ARGILA	872
BLOC XII: CONCLUSIONS	
38. CARACTERITZACIÓ DELS CONJUNTS CERÀMICS DELS SEGLES IV i III aC A ROSES	877
38.1. Període d'implantació. Fase 1 (375-350 aC)	877
38.2. Període d'evolució. Fase 2 (350-325/300 aC)	879
38.3. Període d'expansió. Fase 3 (325/300-195 aC)	881
38.4. Període final. Fase 4 (195 aC)	883
38.5. Una valoració global	885
39. RHODE. DE FUNDACIÓ MASSALIOTA A ENCLAVAMENT COMERCIAL DE PRIMER ORDRE	903
39.1. Període d'implantació. Fase 1 (375-350 aC)	906
39.2. Període d'evolució. Fase 2 (350-325/300 aC)	910
39.3. Període d'expansió. Fase 3 (325/300-195 aC)	912
39.4. Període final. Fase 4 (195 aC)	919
BLOC XIII: BIBLIOGRAFIA	923
BLOC XIV: ANNEXOS	967

BLOC I: INTRODUCCIÓ

1. JUSTIFICACIÓ, PLANTEJAMENTS GENERALS I METODOLOGIA

L'any 1998 va sorgir la possibilitat, recolzada pel Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona i per la seva directora Aurora Martín, de portar a terme una revisió de tots els materials i documents procedents de les antigues campanyes al jaciment de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà) relatius a la fase d'ocupació grega, amb la voluntat de, en un termini més o menys llarg, poder-ne publicar una monografia. Els darrers treballs al jaciment, dirigits per qui signa aquesta tesi, havien aportat noves dades al respecte d'aquesta ocupació i del seu urbanisme. Durant la campanya de l'estiu de l'any 1994 s'havien posat al descobert les primeres restes constructives localitzades a llevant del turó de Santa Maria (Puig *et alii* 1994b), sota l'anomenada torre H, datables en un context de la primera meitat del segle IV aC. L'any següent, durant la campanya d'estiu, i amb la intenció de delimitar aquestes construccions i veure la seva possible connexió amb les del barri hel·lenístic, situat més a l'est, es va tenir la fortuna de descobrir la muralla del turó (Puig *et alii* 1996a), l'excavació de la qual, però, no es va poder reprendre fins a les campanyes de tardor i desembre del 1996 (Puig *et alii* 1997; Puig 1997).

Des de la publicació de la monografia *Excavaciones en la Ciudadela de Roses (campanya 1976 y 1977)* per part del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona (Martín, Nieto i Nolla 1979) i fins a publicació de les darreres troballes (Puig 1998a; Puig 1998d), havien passat prop de vint anys, durant els quals fracassaren alguns intents de fer un treball de síntesis de les novetats arqueològiques proporcionades per les excavacions al barri hel·lenístic. En realitat, la importància de dels últims descobriments va despertar uns interessos -que no havien estat mai del tot adormits-, de donar a conèixer, en tota la seva entitat, el jaciment grec de la Ciutadella. Aurora Martín va recolzar des del primer moment aquesta iniciativa, especialment motivada pel lligam professional que havia establert amb el jaciment des de l'any 1973, i en el qual havia assumit la direcció des del 1975 fins al 1984.

Malgrat el considerable volum de material per revisar, generat en aquests anys d'excavació, hi havia nombroses llacunes. És per això que, a rel de l'esmentada

iniciativa, l'agost del 1999 es va presentar a l'Ajuntament de Roses el projecte d'*Intervenció Arqueològica a la Ciutadella de Roses per a l'estudi de la colònia grega de Rhode*, signat per Aurora Martín i Anna Ma Puig. Aquest projecte contemplava dues fases d'intervenció, dirigides a reinterpretar les dades de les antigues excavacions i completar les proporcionades per la recerca dels darrers anys. L'acceptació del projecte va comportar un conveni de col·laboració econòmica entre la Diputació de Girona, l'Ajuntament de Roses i el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona i la realització de dues campanyes, una la tardor del 1999 i l'altra a la primavera del 2000 (Puig *et alii* 2001), les quals es completaren amb la reexcavació d'un dels forns ceràmics del barri hel·lenístic el juny del 2002 (Martín i Puig 2002).

Mentre es treballava en la recerca arqueològica sobre el terreny, hi havia una altra feixuga tasca per portar a terme: la revisió dels antics diaris i memòries d'excavació, dels documents gràfics de l'època (fotografies i plànols) i de totes les caixes de ceràmica i inventari de materials d'aquests anys. Això suposava aprofundir en una documentació antiga, la qual remunta fins l'any 1916, però sobretot a partir dels anys 40, amb tot el que això comportava de dificultat a l'hora de reconèixer les dades sobre el terreny i d'interpretar-ne dels resultats. Calia primer habitar-se a la metodologia i al sistema de treball emprat aleshores -evidentment molt distant a l'actual-, i intentar reconstruir, en la mesura que fos possible, l'estratigrafia de les diferents àrees excavades i la seva cronologia. Francesc Riuró, Miquel Oliva, Aurora Martín havien seguit, en funció de l'època, mètodes i sistemes de registre arqueològic molt diferents entre si, dels quals calia extreure el màxim d'informació possible i fer-ne una lectura actual.

Malgrat les dificultats expressades, em va animar a fer aquesta tesi el repte de posar al dia tots aquests resultats i, seguidament, cotejar-los amb els que darrerament s'havien descobert al jaciment. El que vaig considerar més interessant de tot, però, fou el fet de tenir la oportunitat de poder deixar en el lloc que li correspon la història de la colònia grega de *Rhode*. Diverses circumstàncies havien provocat que el jaciment no hagi rebut el tracte que es mereix. La poca efectivitat de les primeres intervencions arqueològiques, dirigides bàsicament a la recerca de l'antiga colònia ròdia, sumada a totes les dificultats que es desencadenaren a partir del canvi de propietat de la Ciutadella de mans del Ministerio del Ejército a l'ajuntament de la vila i d'aquest a una empresa promotora, amb l'obligació expressa que s'enderroquessin les muralles, feren que el jaciment fos menystingut, fins al punt d'arribar a perillar la seva integritat. L'escàs coneixement de les restes i el lamentable estat de conservació en què es trobaven -atesa la perllongada ocupació del mateix solar al llarg de prop de vint-i-cinc

segles-, provocaren que *Rhode* entrés en la historiografia de manera parcial i contradictòria.

La troballa dels forns ceràmics i la seva publicació en la tesi d'Enric Sanmartí l'any 1978, fou potser l'element que, juntament amb el coneixement de l'existència d'una seca a *Rhode* emissora de dracmes de plata, va posar en evidència el relleu que la ciutat podia haver tingut al segle III aC. El fet de tenir una producció ceràmica amb una difusió més que local i, al mateix temps, disposar de moneda pròpia, demostraven que la rellevància de *Rhode* era superior a la que alguns historiadors pretenien i, encara pretenen, donar-li. En aquests moments l'excavació del barri hel·lenístic estava avançada, mentre la recerca a l'àrea del turó havia quedat estancada. Roses mereixia que s'aprofundís en la recerca dels seus orígens, en la seva evolució cronològica, en la seva extensió urbana, en el context comercial en el qual s'havia mogut, en les relacions amb el seu territori, en el valor del seu port i la seva posició geogràfica i, per descomptat, en les ocupacions dels seus habitants. Roses s'havia de poder inscriure degudament en la protohistòria de la comarca i, més enllà, en el seu paper de colònia massaliota en els confins del món grec occidental.

Aquests elements són els que m'impulsaren a iniciar aquesta recerca i, fins al dia d'avui, a presentar-la davant d'un tribunal de tesi. Aquesta, però, no es frenarà aquí, ja que amb ella s'han obert noves vies d'investigació les quals, sumades a les possibilitats d'emprendre futures campanyes al jaciment, esperem puguin respondre als diversos interrogants i dubtes que se'ns han plantejat. Lamentablement, sovint aquestes intervencions topen amb dificultats econòmiques i hom no disposa dels pressupostos que, sempre des de la pròpia perspectiva, un creu que serien necessaris per a seguir treballant en aquesta línia. La Ciutadella és un jaciment amb una extensió enorme, tant com també ho és la seva complexitat. El conjunt arqueològic mereix moltes atencions, no només les relatives a la investigació, atès que es tracta d'un jaciment obert al públic, amb un museu i unes activitats de manteniment i difusió que suposen una inversió contínua. Afortunadament, avui dia el jaciment està salvat i l'administració que n'és propietària, l'Ajuntament, està decididament implicada en que també es porti a terme el seu estudi.

En base als plantejaments que hem expressat, aquesta tesi s'ha enfocat cap a dues principals vies d'anàlisi: la que ofereixen les restes constructives, per una banda, i el mobiliari arqueològic que les acompanya, per l'altra. Les primeres han estat analitzades en el seu context topogràfic, tractant per separat l'àrea del turó de Santa Maria de la del barri hel·lenístic, ja que es tracta de dos espais urbans clarament diferenciats. Pel que fa al material arqueològic, el seu estudi no només ens ha servit per a fixar la cronologia dels diversos nivells associats a les restes arquitectòniques,

sinó que també ens ha ofert la possibilitat de valorar el panorama cronocultural de les diverses etapes de l'evolució del jaciment. Aquest nivell d'anàlisi és el que podem trobar en la primera part de la tesi. D'entre el volum del conjunt ceràmic recuperat al jaciment, però, n'hem fet una extracció, la qual s'ha avaluat detingudament en la segona part de la tesi: les ceràmiques produïdes pels tallers de Roses. Ha estat el nostre interès aprofundir en aquests materials, per la qual cosa els hem tractat a part, incidint en temes de tipologia, decoració, pasta i acabats.

L'estudi de les ceràmiques de vernís negre dels tallers de Roses, així com de la resta de produccions que sortiren dels seus forns ha estat, de fet, el principal repte que ens hem plantejat en el nostre estudi. Des del principi, de fet, érem conscients de l'interès que aquestes ceràmiques despertaven entre els investigadors que s'enfronten amb contextos arqueològics del segle III aC. Els vernissos negres de Roses han estat, fins ara, el que podríem considerar fòssil director dels nivells estratigràfics d'aquest segle. Des de la identificació de la producció per part d'Enric Sanmartí, amb la publicació de la seva tesi, i gràcies a altres estudis posteriors, aquestes ceràmiques han estat utilitzades com a referent d'aquest període; la seva presència o la seva absència han servit per a fixar cronologies i etapes molt determinades en l'evolució dels jaciments grecs i indígenes de la zona que va des del sud de França fins a la costa del llevant espanyol.

En les fases preliminars de revisió dels materials ceràmics del barri hel·lenístic ens adonarem de seguida de les novetats que podien presentar-se, tant pel que fa a formes com decoracions, amb tot el que se'n podia derivar també al respecte de la cronologia de la producció i dels tallers que les haurien fabricat. De fet, pel que fa a Roses, la tesi de Sanmartí només s'havia basat en els materials de la campanya de l'any 1966 (Sanmartí 1978). Era evident que d'un conjunt molt més ampli se'n podien extreure noves dades. Aquestes, però, no només s'observaven en els vernissos negres, sinó també en les pastes clares, les quals Aurora Martín havia donat a conèixer entre les produccions de Roses l'any 1982 (Martín 1982, 113-122). Hi havia sospites, però, que dels tallers de Roses podien haver sorgit altres tipus ceràmics. Gràcies a les anàlisis químiques portades a terme pel Laboratori del Departament de Cristal·lografia i Mineralogia de la Universitat de Barcelona, Grup Patrimoni-UB, encapçalat per Màrius Vendrell, i subvencionades pel Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, sobre mostres representatives, fou possible confirmar aquest extrem i determinar l'existència d'altres produccions de menor entitat.

Si bé som conscients que la tesi té un marcat caràcter arqueològic, en la darrera part del treball hem fet l'esforç d'extreure unes conclusions històriques, les quals hem inscrit en la revisió de les fonts escrites, la numismàtica i la bibliografia publicada. A

partir d'ara pensem que Roses està en condicions d'ocupar el lloc que li correspon en la història de la comarca a l'època, a cavall entre el món grec occidental, la població indígena i ibèrica de la costa peninsular i el món púnic del sud i centre de la Mediterrània. En aquesta tesi valorem *Rhode* com a una colònia massaliota fundada a partir del primer quart del segle IV aC, que des de la fi del segle i al llarg del tot el III aC passa a convertir-se en una ciutat i enclavament comercial de primer ordre. La seva fi, en els primers anys del segle II aC, serà conseqüència d'un posicionament antiromà declarat, el qual comportarà el seu desallotjament i abandonament. Breument, aquestes són les principals fases històriques que hem establert. No descartem que futurs treballs al jaciment ens permetin matisar, completar i, si així es demostrés, replantejar les fases de la seva evolució històrica.

Arribar fins aquí no ha estat gens fàcil. En primer terme hem de comentar que les fases preliminars de buidat d'informació foren feixugues i complexes. D'entrada calgué plantejar-se una metodologia de treball que permetés, de manera còmoda, fer front a l'ingent volum de documentació, la qual, a més, després pogués ser processada correctament. La primera de les tasques amb la que ens haguérem d'enfrontar fou la revisió de les més de 1.000 caixes¹ de materials arqueològics que es guardaven en el magatzem del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. L'interès pels seus continguts, però, féu que aquestes rebessin un tractament diferenciat, segons si corresponien als nivells superficials o a estrats contaminats o bé a nivells hel·lenístics fiables. Pel que fa a les primeres, no obstant, es va fer una selecció acurada dels materials més significatius, encara que fora de context, els quals tinguessin forma i representativitat. En el segon cas, es va optar per revisar-les detingudament i, fins i tot, a tornar-les a classificar, a fi de poder realitzar després els estudis estadístics pertinents.

La nova classificació de materials va utilitzar el tipus de *fitxa d'inventari* (**Fig. 1.1**) i el mètode de registre ceràmic que se segueix al jaciment des de l'inici de la nova fase d'intervencions, encetada l'any 1993 (Puig, en premsa). La fitxa, elaborada amb el software de base de dades *FileMaker Pro* de *Claris/FileMaker Pro, Inc.* –que existeix en els sistemes operatius de Mackintosh i Windows–, permet, mitjançant un sistema de codis, anotar i comptabilitzar tots els tipus ceràmics i les formes corresponents, a més d'altres materials arqueològics, i deixar constància de les observacions i dades relatives a la cronologia de l'estrat. Per tal d'adaptar-la a l'antiga topografia arqueològica del barri, es va modificar l'encapçalament, a fi de poder-hi anotar

¹ En concret, les 1.009 de les excavacions dirigides per Aurora Martín més les caixes de cartró de les antigues campanyes, a més d'aquelles que es consideraren necessàries de la zona de l'edifici A, tant de les primeres intervencions en els cortes G, com les que foren dirigides per Xavier Nieto i Josep M. Nolla.

conceptes com ara els de corte i talla, que avui dia no utilitzem. També, sota el número d'inventari, es fa afegir un camp on poder apuntar la localització exacta de la caixa dins del magatzem del museu, per tal de tornar-hi fàcilment, en cas que es considerés oportú. En alguns casos determinats, però, no procedirem a revisar de nou tot l'inventari, sinó que varem recórrer als que ja s'havien fet antigament, tot i que en varem actualitzar els conceptes i els codis ceràmics, per tal de tractar-los de forma conjunta amb els anteriors.

Pel que fa a l'extracció de materials de les caixes, ja sigui pel seu dibuix o estudi analític, es varen realitzar unes *etiquetes* (**Fig. 1.2**) en les quals s'anotava detalladament la seva ubicació en el jaciment i en el magatzem, a fi de poder-les retornar de manera fàcil al seu lloc d'origen. Per al dibuix de materials es va crear, amb el mateix programa informàtic, una *fitxa de dibuix*, similar a les que s'utilitzen en el jaciment en les darreres campanyes, en la qual es diferenciaren dues parts: la capçalera, que està reservada a la informació relativa al fragment en qüestió –mides, decoració, ubicació topogràfica, etc.- i la part inferior, que és per al dibuix (**Fig. 1.3**). La fitxa serveix per a tots tipus de materials, tot i que hi ha uns camps específics dedicats només al taller de Roses. Amb aquest sistema fou possible obrir un seguit de carpetes en les quals agrupar els diferents tipus ceràmics segons formes i procedència en el jaciment. Aquesta base ha servit, posteriorment, per a dibuixar i muntar les làmines informàticament, mitjançant el software de dibuix vectorial *Illustrator* d'*Adobe Systems*. Al marge dels fragments seleccionats per la seva representativitat, en el cas de les àmfores no es va considerar necessari dibuixar totes les formes, atès que en teníem un nombre considerable de les mateixes. És per això que es va crear un tipus de taula o base de dades (**Fig. 1.4**), un inventari secundari, una fitxa de treball pel magatzem, en la qual es poguessin anotar totes les formes d'àmfores presents en aquell estrat. En la mateixa línia, també es va crear una base de dades on registrar tots aquells motius decoratius en els fons de les bases dels vernissos negres dels tallers de Roses que, sigui per la dimensió del fragment, o per la seva repetitivitat, s'optés per no dibuixar (**Fig. 1.5**). En darrer terme també es féu un inventari de totes les mostres extretes per a l'anàlisi química (**Fig. 1.6**).

Tots aquests inventaris de materials estaven destinats, *a posteriori*, a fer els càlculs estadístics de suport a l'estudi arqueològic. Per a tal fi es varen crear diverses fulles de càlcul, amb el software *Excel* de *Microsoft*. En primer terme es va fer una fulla general, la "base mare", la qual constava d'un total de 23 columnes, relatives als diversos camps d'informació creats. Al seu torn, les files estaven destinades als fragments ceràmics, els quals es precedien d'un número d'ordre, que era també anotat a la fitxa de dibuix, per tal d'identificar-lo amb facilitat (**Fig. 1.7**). D'aquesta base se'n formaren

diverses fulles secundàries, creades en funció de les necessitats que s'anaven generant en l'estudi dels materials. Posteriorment, el programa ens va permetre elaborar els diversos gràfics i taules que il·lustren aquesta tesi.

Paral·lelament i, en certs aspectes, de manera prèvia, es van haver de reinterpretar els continguts dels diaris d'excavació de les antigues campanyes, a fi d'ubicar tots el materials ceràmics en el context arqueològic original en què havien aparegut. Sense fer aquesta tasca, era impossible portar a terme l'estudi, ja que ni es podien caracteritzar els àmbits ni els seus nivells arqueològics, qüestió essencial per a reconstruir l'evolució de l'ocupació en el barri hel·lenístic i en el turó de Santa Maria. De la lectura dels diaris també poguérem extreure altres dades, com ara la localització de mobiliari significatiu (molins, llars, pous, fosses d'escombrera, enterraments), la notícia del qual només apareixia en aquest text i en alguns croquis i dibuixos paral·lels. En la mesura que fou possible es va intentar reconèixer les fotografies que s'havien fet en el moment de la descoberta, de manera que ens podíem fer una idea més clara de l'element en qüestió. Amb tota aquesta informació a la mà tinguérem la oportunitat de situar dins dels diversos àmbits excavats totes les incidències registrades, les quals avui dia anotem, sense ànim de crítica, de manera més clara i precisa. Amb això volem dir que el treball de reconstrucció dels resultats obtinguts en les antigues campanyes fou una tasca lenta i complexa.

En darrer terme voldríem comentar el que hem considerat el principal *handicap* amb el qual ens hem enfrontat en aquesta tesi: l'estat d'arrasament de les restes arqueològiques. Roses, com ja hem repetit en altres ocasions, és un jaciment de caràcter múltiple, en el qual no només tenim l'establiment grec objecte del nostre estudi, sinó que, i en el mateix espai, s'hi sobreposa el nucli tardo-antic, la cronologia del qual abasta des del segle II al VII dC, la vila medieval, de mitjan del segle X fins a mitjan del XVI, i la fortificació abaluartada renaixentista, construïda just al damunt a partir de mitjan de segle XVI, la qual es desafecta a principi del XIX. Aquesta contínua ocupació en el mateix solar, en unes 19 ha de superfície, ha fet que les restes més antigues estiguin molt malmeses i que, en la majoria de casos, tinguin escassa entitat. Dels murs en queden escasses filades, l'estratigrafia està molt alterada en els nivells superiors i el material ceràmic es presenta molt fragmentat². Al respecte d'aquest punt, podem observar com és rar trobar peces senceres –o que tan sols sigui possible restituir-ne el perfil sencer- en les làmines de material que complementen aquest text.

² En aquest aspecte també hi juga un important paper l'ús que es féu del solar després del seu abandonament pels militars. De fet, quasi podríem parlar d'una ocupació en el lloc pràcticament fins als nostres dies, atès que la Ciutadella ha servit per a molts usos, refugis i niu d'ametralladores durant la Guerra Civil, horts i camps de conreu i pastura, habitatge per a gent de Roses, camp de futbol, etc.

No per això hem de restar relleu al jaciment i rendir-nos en el seu estudi, com feren els primers investigadors que buscaven la ciutat de *Rhode*. Les restes són minses, però claus en la reconstrucció del seu passat. Hem de dir que, ans el contrari, aquestes dificultats ens han portat a esmerçar-hi més ànims i doblar els esforços a fi de, com ja hem dit més amunt, aconseguir que *Rhode* tingui el lloc que li correspon en la història d'aquest país.

* * *

No haguéssim pogut portar a bon terme aquesta tesi sense l'ajut de professors, amics i companys de feina, als qui vull manifestar el meu agraïment.

En primer terme al director i codirector de tesi, els doctors Josep M. Nolla i Francesc Xavier Nieto, per confiar des del primer moment en aquest projecte i donar-me els consells i ànims oportuns.

També a Aurora Martín, directora del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, que ha estat al meu costat des del principi i m'ha proporcionat tots els materials corresponents a les antigues excavacions al jaciment que es conserven en els magatzems i arxius del museu. També per la seva amistat, pels projectes comuns, per les estones de treball i discussió, i per la seva estima al jaciment i pel desig, compartit, de deixar Roses en el lloc que li correspon. Pels ànims, per les trucades, per les xerrades...

En aquest sentit, de nou a Xavier Nieto -qui també dedicà un temps de la seva carrera professional al jaciment de la Ciutadella, fins a publicar-ne la tesi doctoral sobre l'edifici A i els materials de TS Africana-, el qual, com a Director del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya i expert en veure les coses "des del mar", m'ha obert els ulls cap a aspectes de navegació, comerç i transport. Agraeixo, també, la seva amistat i el seu mestratge, que ve dels meus temps d'estudiant i les meves primeres excavacions arqueològiques a la Ciutadella, cap allà l'any 1981, el mateix que també m'ha permès compartir amb ell interessants temes d'estudi, com ara la TS Sudgàl·lica del peci Culip IV (Cadaqués, Alt Empordà).

Agrair sincerament també la col·laboració i les aportacions d'experts en temes diversos, els quals han respost amablement a les meves preguntes i dubtes. A la Dra. Marta Campo, directora del Gabinet Numismàtic de Catalunya del Museu Nacional d'Art de Catalunya, per les dades proporcionades sobre l'estudi de les monedes de *Rhode*. A la Dra. M. José Pena, del Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat

Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona, per les consultes sobre les fonts escrites, sobre les quals darrerament ha portat a terme una revisió i anàlisi aprofundides. Al Dr. Joaquim Tremoleda, del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, per la seva experiència en el camp dels forns ceràmics, així com per haver-me facilitat l'accés a la bibliografia de la biblioteca del museu, en els moments en que em va resultar difícil desplaçar-m'hi. També des d'Empúries, a la Dra. Marta Santos, per les consultes sobre alguns materials i bibliografia, i per posar-me en contacte amb la Dra. Paloma Cabrera i el Dr. José Pérez Ballester per a resoldre la identificació d'un aplic ceràmic de vernís negre trobat al jaciment. Al Dr. Ramon Buxó per les aportacions sobre el paleoambient i el paisatge de Roses i els seus entorns a l'època. Al Dr. Carles Roqué, professor de l'Àrea de Geodinàmica de la Universitat de Girona, pel seus coneixements geològics sobre el terme de Roses i pel seu ajut, i bones estones passades, en la recerca de les fonts d'argila dels tallers de Roses. D'aquestes terreres en férem una extracció el passat mes de gener, l'argila de les quals fou degudament tractada i treballada pel terrisser de La Bisbal, Josep Mascarós, el qual ens féu unes aportacions molt interessants, des dels seus coneixements pràctics, sobre les particularitats de l'argila de Roses, després d'haver-ne elaborat uns vasos. En aquesta línia, gràcies també als comentaris de Xavier Rocas del Terracotta Museu de La Bisbal i per posar-me en contacte amb el terrisser Lluís Cornellà.

També vull fer un esment especial a Mercè Ferré, avui jubilada, però fins fa poc responsable del Laboratori de Conservació i Restauració del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, pels comentaris i els seus records dels anys en què va estar col·laborant, al costat de Miquel Oliva, en les excavacions a la Ciutadella de Roses. Per proporcionar-me, de primera mà, resposta a preguntes concretes sobre els treballs que es feren aleshores al jaciment i pels aclariments sobre la documentació, plànols i dibuixos que ella mateixa havia elaborat. Per posar-me també en contacte amb Francesc Riuró, un dels arqueòlegs que considero va intervenir amb major rigor i eficàcia entre els anys 40 als 60 del segle passat al jaciment. En reconeixement als seus mèrits i per proporcionar-me còpies de tots els seus articles sobre Roses. A Josep M. Llorens, també del MAC-Girona, per donar-me un cop de mà en la recerca bibliogràfica i arxivística, tasca, aquesta darrera, que diligentment porta des de fa uns anys, gràcies a la qual podem accedir a documents originals molt interessants sobre la gestió del jaciment. Finalment a Anna Vargas, pel seu ajut en localitzar materials en el magatzem del MAC-Girona.

Em quedaria agrair també la col·laboració de companys i amics, com ara Dolors Codina, pel tractament informàtic de la planimetria de la Ciutadella de Roses -en el seu moment dibuixada a mà per Carme Carrascal i Mireia Teixidor-, així com per donar-me

un cop de mà a passar en net algunes làmines de material. Pel mateix tema, a Montserrat Mataró, que em va veure apurada en alguns moments. També a la Dra. Bibiana Agustí, per la seva companyonia i encertats consells. A l'amic Miquel Palós, cap de la brigada de la Ciutadella de Roses amb qui, tot i després d'haver-se retirat, encara mantenim llargues converses per la nostra estima comuna al jaciment. Al geòleg Miquel Fort, també de Roses, per les dades proporcionades sobre els materials lítics que formaven els murs de l'edifici hel·lenístic del turó de Santa Maria.

Un esment especial a Carles Pàramo, alcalde de Roses i amant profund de la seva història, per confiar en mi i respondre a moltes de les peticions que li he fet per a poder avançar en l'estudi de la Ciutadella. Però, sobretot, per invertir decididament en la recuperació del jaciment, promoure-hi campanyes d'excavació, estudis, publicacions i, ara fa dos anys, en la creació del Museu de la Ciutadella, en el projecte museològic del qual vaig intervenir, amb l'ajut d'Aurora Martín.

Finalment, a tot l'equip de gent que ha treballat a la Ciutadella en les campanyes que he dirigit al jaciment des dels anys 1993 fins al 2000: Bibiana Agustí, Carme Carrascal, Dolors Codina, Marcel Pujol, Mireia Teixidor i Gemma Vieyra. Però també a tots els arqueòlegs professionals i col·laboradors, des del mateix moment en què s'iniciaren de les excavacions, així com gent de Roses, que, fins a l'arribada d'aquesta nova fornada d'arqueòlegs, esmerçaren hores de treball i estudi en el jaciment. No puc enumerar-los a tots, ja que la llista podria ser molt llarga i segur que me'n deixaria, però crec que no puc deixar de parlar de Miquel Oliva Prat, especialment per la seva intervenció en la difícil tasca de salvar el jaciment de l'especulació urbanística.

En darrer terme i, no per això en menor ordre d'importància, a la meva família, en especial al meu company Manel, pel seu recolzament confortant i per la seva ajuda allà on jo no podia arribar per falta d'hores i temps, i a la meva filla Maria, per totes les hores d'atenció que darrerament li he hagut de restar al passar-me tantes estones "davant de l'ordinador", als qui dedico aquesta tesi.

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

ROSES-MATERIAL SELECCIONAT	
Ubicació magatzem	topografia
PASSADÍS	☐
COLUMNA	☐
PRESTATGE	☐

Figura 1.2. Etiquetes per material seleccionat

BARRI HEL·LENÍSTIC	NÚM. INV.:		MAGATZEM	TIPUS CERÀMIC	
	CORTE		QUADRE		
ANY	ESTRAT		TALLA	FORMA	
ACABATS			TALLER DE ROSES		MESURES EN MM
	INT.	EXT.	PASTA		COLOR ENGALBA
ENGALBAT	<input type="text"/>	<input type="text"/>	TIPUS 1	<input type="text"/>	TIPUS A
PINTURA	<input type="text"/>	<input type="text"/>	TIPUS 2	<input type="text"/>	TIPUS B
VIDRAT	<input type="text"/>	<input type="text"/>	TIPUS 3	<input type="text"/>	TIPUS C
ESPATULAT	<input type="text"/>	<input type="text"/>	ROSETA		PALMETA
BRUNYIT	<input type="text"/>	<input type="text"/>	NIKIA-IWN		NOMINALS
PENTINAT	<input type="text"/>	<input type="text"/>			DIÀM VORA
INCISA	<input type="text"/>	<input type="text"/>			DIÀM BASE
APLICADA	<input type="text"/>	<input type="text"/>			ALT
MOTLLO	<input type="text"/>	<input type="text"/>			ALT PEU
RODETA	<input type="text"/>	<input type="text"/>			
DESCRIPCIÓ					

Figura 1.3. Fitxa de dibuix de material

ANÀLISI DE MOSTRES BARRI HEL·LENÍSTIC Roses (Alt Empordà)

NÚM.	MAGATZEM	ANY	CORTE	ESTRAT	SECTOR / QUADRE	TALLA	NUM. INV	OBSERVACIONS
1	5/5/F	64	16	III			no té	
2	2/9/D	64	13	III	carrer		no té	
3	4/3/F	81	7	Ila	ampliació		R-10.957	
4	4/2/G	81	11	III	ampliació		R-11.292	
5	2/9/D	46	?	?			86.746	
6	5/2/C	68/9	0.3	I			RO-448	
7	5/3/F	67		2	rasa 2, a l'Est		RO-1617	
8	4/5/E	82	12	IV	1/1982; àmbit 1		82R-859	
9	4/2/D	81	11	II	Habitació 2		R-10.323	
10	5/6/D	63	4A	?			RO-2819	
11	5/5/F	63	4B		carrer		RO-2903	
12	2/9/D	?	12	?			no té	
13	5/2/G	84	6	II	2/1984		84-2R-305	
14	4/5/A	84	9	III	2/1984; W. canal		84-2R-1925	
15	5/5/B	68/9	1	I			RO-1168	
16	Emp.	79	9	II	1/1979		R-3045	
17	Emp.	79	9,10	II	1/1979		R-3077	
18	4/2/B	83	6,7	III	2/1983		R83-2876-77	
19	4/6/C	80			decumanus pou		R-7759	
20	4/1/A	84	10		2/1984		no té	ANUL·LADA
21	4/8/G	75	10-12	III	2/1975		R-196	
22	Emp.	79	9,10	II	1/1979		R-3027	
23	5/7/C	70	?	?	Hort		no té	
24	Emp.	79	8	II	1/1979		R-2691	ANUL·LADA
25	4/1/D	84	12	IV	2/1984; E. paret		84-2R-2872	
26	4/5/C	84	10	III	2/1984; E. canal		84-2R-2228	no dibuixada

Figura 1.6. Taula per l'inventari de mostres

Ordre	FORMA	var.	llavi	base	v	inventari	Sector	Quadre	Corte	Talla	Estrat	D.V.	D.B.	Alt	AIRP	Motius	Sèrie	Pasta	Vernis	Decoració	Mostra	Grup
18.12	base			2D"		30404	rasa3				M-resid.		ind.		14	AL2		1	A	?ALR (+ ROD?)		
404	base			2B'		86619	necrópolis		Sta Maria				80		13	AL3		1	A	(CI? +) ?ALR SROD		
405	base			2B		82R-821	àmbit1	D12	H6	14	IV		ind.		13	AL4		1	A	(CI? +) ?ALR SROD		
406	base			2A'		82R-804	àmbit1	D11	H6	12	IV		90		17	AL5		1	A	(CI? +) ?ALR SROD		
407	base			2B		82R-868	àmbit1	E10	H6	12	IV		93		17	AL5		pc	pc	(CI? +) ?ALR SROD		reb.
461	base			frag.		RO-?			4A				ind.		ind.	P?44		1	A	IWN.C (+ ?PR + ROD?)		
238	12			1B	161	falta	Ncardo		d19		III		63		16	P100		1,4	B	3PR + ROD		
239	12			1Ab	?	falta	ampliató		GII		VI		98		14	P100		1	A	?PR (+ ROD?)		
230	12			3A'	166	falta	Ncardo		d19		III		90		13	P101	A3	1	A	3PR SCI + ROD		
221	base			4Df		falta	Ncardo		d19		III		51		9	P102	A	1	A	3PR (+ ROD?)		
296	12			2Ad		falta	Ncardo		d19		III		108		25	P103	div.1	1,4	A	CI + ?PR + CI + ROD		
304	base			6Bf		falta	Ncardo		d19		III		74		9	P106	A	1	A	4PR + ROD		132
306	12			5Ad		RO-2836			4A				106		16	P107	Aa	1	A	(CI? +) ?PR + ROD		135
18.7	base			frag.		30392	rasa3				M-resid.		ind.		ind.	P108	div.2	1	A	3PR (+ ROD?)		
270	base			frag.		RO-387			0-2		II		ind.		ind.	P14	Ab	1	A	(CI? +) ?PR + ROD		
271	12			2D"	155	?			20		II		90		21	P14	Ab	1	A	PCENT		
299	12			5B'	156	82R-1110	àmbit1	D10	H6	14	IV		90		16	P16	divers	1	A	(CI? +) ?PR SROD		
6.12	base			3A'		30401	rasa3				M-V		ind.		12	P17	C	1	A	?PR + ROD		
291	base			frag.		falta			13		III		58		8	P18	divers	1	A	?PR CENT		
18.9	base			frag.		30392	rasa3				M-resid.		ind.		ind.	P18	divers	1	A	(CI?) ?PREnt+ROD		
18.5	base			2Bb		30392	rasa3				M-resid.		78		14	P19	A	1	A	CI+3PR (+ROD?)		
244	base			frag.		R-7759	Poudec.		Hcarner	pou			85		ind.	P2	B2	1	C	CI + ?PR (+ ROD?)		
298	base			1A		RO-3222	Nord		11 a 12				80		11	P22	div.2	1,4	A	(CI? +) ?PR (+ ROD?)		
6.11	12			5D		30401	rasa3				M-V		83		18	P23	A	1	A	?PR + ROD		
18.10	base			2D'		30348	rasa3				M-resid.		63		10	P27	A1	4	A	?PR + ROD		
83	14	a	1	3Dbg		84-2R-2384	Ecanal	D3	H16	10	III	132	67		43	P33	A	1	A	CI + 3PR + ROD		
261	base			frag.		84-2R-2652	Eparet	D1	H16	11	III		108		22	P33	A	1	A	CI + 3PR + ROD		
429	base			frag.		falta	Ncardo		d19		III		ind.		ind.	P33	A			CI + 3PR + ROD		
261	base			3Ab'		84-2R-2625	Eparet	D01	H16	11	III		58		12	P34	Aa	1	A	3PR SCI + ROD		
300	12			2C	159	falta	Ncardo		d19		III		80		14	P35	div.3	1,4	A	(CI? +) ?PR SROD		
301	base			2A"		RO-387			0-2		II		72		13	P35	div.3	2	B	(CI? +) ?PR (+ ROD?)		
719	12			2B'	153	14862	Ncardo		d19		III		80		13	P35	div.3	3	C	3PR SROD		
264	base			5B		falta			13		III		64		10	P36	Ca1	1	A	3PR + ROD		
241	base			frag.		86743	necrópolis		Sta Maria				80		ind.	P37	C	1	A	(CI? +) ?PR + ROD		
250	base			4Df		86621	necrópolis		Sta Maria				56		12	P38	D	1	A	PCENT (+ ROD?)		
274	12			1Bg	151	falta	Ncardo		d19		II		102		18	P4	Cb2	2	B	3PR (+ ROD?)		
18.11	base			frag.		30404	rasa3				M-resid.		ind.		ind.	P40	Ca2	1	A	CI+3PR (+ROD?)		
279	base			6Bf		RO-1617	rasa1		rasa1		I		100		16	P41	Nikia	1	A	(segell? +) ?PR + ROD		7
280	base			2Ad		RO-1168			1		I		71		12	P41	Nikia	1	A	4PR SROD		
283	base			frag.		RO-1321			2		I		85		12	P41	Nikia	1	A	(segell? +) ?PR + ROD		
284	base			6Bf		RO-3379			19		III		82		15	P41	Nikia	1,4	B	(segell? +) ?PR + ROD		
18.6	base			2D'		30404	rasa3				M-resid.		92		16	P41	Nikia	1	A	?PR + ROD		
7.11	12			2A'		30401	rasa3				M-V		100		12	P41	Nikia	1	A	(segell? +) ?PR + ROD		
62	12	b	1	5A	151	?	2			10	M-V	266	110		15	P41-44	Nikia	1	A	IWN.C + 4PR + ROD		20
277	base			5A		RO-387			0-2		II		72		14	P41-44	Nikia	1	A	IWN.C + 4PR SROD		
278	base			2D'		RO-2836			4A		II		76		13	P41-44	Nikia	1	A	IWN.C + 4PR + ROD		164
281	base			4B		falta			GIV		V		78		13	P41-44	Nikia	1	A	IWN.C + 4PR + ROD		
282	base			4B		falta					III		104		18	P41-44	Nikia	1	A	IWN.C + 4PR + ROD		
286	base			4A		RO-2713			3A		III		75		11	P41-44	Nikia	1	A	IWN.C + 4PR + ROD		

Figura 1.7. Taula inventari per al registre general

BLOC II: EL PALEOENTORN DEL JACIMENT

2. LA PALEOTOPOGRAFIA DEL JACIMENT A PARTIR DELS ESTUDIS ARQUEOLÒGICS

La construcció de la fortificació abaluartada de la Ciutadella de Roses a partir de mitjan segle XVI ha estat la principal causant de la modificació de la topografia original de l'emplaçament de *Rhode*. Ni la urbanització tardoromana ni la medieval, fonamentades sobre el mateix assentament grec al llarg de catorze segles, significaren per a l'entorn el que comportà la instal·lació d'aquest recinte emmurallat de 18,5 ha de superfície. Els aplanaments del terreny, els moviments de terres per a formar els talussos de les muralles, la tala important de boscos per a les necessitats de l'obra i, sobretot, les desviacions de les rieres, són les principals actuacions que expliquen la important alteració que va patir el paisatge existent.

Fou l'enginyer italià Giovanni Battista Calvi, l'any 1552, el qui s'hagué d'enfrontar amb les limitacions topogràfiques que presentava el lloc per tal de poder encabir la planta del recinte abaluartat que projectava¹. En aquest emplaçament s'aixecava la vila medieval de Roses les muralles de la qual, davant dels avenços tecnològics en matèria d'artilleria de guerra, resultaven totalment obsoletes, incapaces de sostenir la defensa d'un lloc tan estratègic com era aquesta plaça a l'entrada de la badia de Roses. El mateix emperador Carles I, davant el valor portuari del lloc i forçat per la necessitat de prendre mesures defensives contra el problema de la pirateria i per disposar també d'un front des del qual escometre contra les pretensions de la monarquia francesa, impulsà la millora de la defensa de Roses, fins i tot, segons sembla, arribà a dibuixar una traça sobre la seva proposta de fortificació.

El projecte de Calvi, que abrigava en el seu interior la vila medieval de Roses, havia de deixar suficient espai per a totes aquelles instal·lacions que requerien una plaça militar d'aquest ordre. La superfície disponible per a poder fonamentar aquesta imponent estructura -a la que se sumen el fossat i el perímetre defensiu exterior-, no era, ni de

¹ Hi hagué un projecte anterior, de l'enginyer castellà Luís Pizaño, el qual consistia simplement en reforçar les muralles de la vila medieval pel costat de ponent i ampliar-les cap a llevant amb uns nous trams de muralla dotats de tres baluards (De la Fuente 1998, 66-84).

bon tros, la necessària, ni tampoc la més adequada en temes de defensa, atesos els desnivells i les elevacions existents a llevant de la vila. En conseqüència, l'actuació sobre el terreny fou una prioritat per a l'obra, atès que sense resoldre una sèrie d'"impediments", el projecte no es podia portar a terme de la manera prevista. Cal dir que els enginyers que treballaren en la fortificació de la Ciutadella disposaren d'una suficient capacitat, ja sigui tècnica com material, que féu possible l'execució de tot aquest seguit de modificacions, les quals en cap ocasió, des de l'ocupació grega fins a la medieval, s'havien plantejat, atès que la topografia del lloc en cap moment suposà un impediment per al creixement urbà, ni en època grega ni tardoromana ni medieval. El paisatge en el moment de la fundació grega de *Rhode*, com sabem pels estudis paleogeogràfics i ambientals realitzats, poca cosa tenia a veure amb el què ens ha arribat avui dia. Si ens cenyim a l'espai precís en el qual s'assentaren els primers pobladors grecs, que és el que ens interessa, en resulta un paratge amb unes característiques força diferents, les quals podem reconstruir no només per aproximació a partir de les anàlisis geològiques, sinó també gràcies a les dades aportades per les excavacions arqueològiques i pels estudis de les planimetries històriques que es conserven de la Ciutadella.

L'arqueologia, en tant que recerca aplicada en el subsòl de la zona, ens ha permès arribar als substrats geològics verges damunt dels quals es fonamentaren les primeres construccions d'època grega. Gràcies a l'extensió de la superfície explorada, malgrat que no sigui molta, s'han obtingut una sèrie de referències que han fet possible la reconstrucció de quina havia estat la relació entre la implantació humana de l'època i la topografia de lloc. Al respecte ja havíem expressat la nostra hipòtesi en anteriors treballs (Puig 1998a, 140-142; Puig 1998c, 173-174; Díaz, Palou i Puig 1998, 10-11), la qual ara reproduïm i reforçarem amb més arguments.

En primer terme hem de considerar la desviació de la riera que avui hom coneix com a rec Fondo o riera d'en Forquilla². L'excavació que es portà a terme en el Pati d'Armes de la Ciutadella va posar al descobert uns nivells de graves i sorres que no tenien res a veure amb els sòls que, a la mateixa distància de la línia de costa, es trobaven al turó de Santa Maria, a ponent, i al barri hel·lenístic, a llevant. Per la morfologia, es tractava clarament de dipòsits al·luvials, els quals s'estenien per una superfície aproximada d'uns 60 m d'amplada en direcció est-oest, just entre les dues àrees esmentades. En aquestes, el subsòl era molt més sòlid, format per uns nivells de graves amb matriu argilosa, de les mateixes característiques dels dipòsits quaternaris que apareixen a l'exterior del recinte emmurallat de la Ciutadella, en tot el perímetre.

² Topònim que rep en el tram més immediat a la desembocadura, pel nom del pont que hi havia per salvar la riera en aquest punt.

A partir d'aquestes dades ens plantejarem la possibilitat que aquesta zona hagués estat travessada, antigament, per una riera. A partir de l'observació del terreny i de les planimetries militars antigues, poguérem confirmar aquest extrem. Si ens fixem en el plànol de l'any 1795 de l'enginyer Fournier, conservat als arxius del ministeri de defensa francès del castell de Vincennes (**Fig. 2.1**; Castells, Catllar i Riera 1994, 425), podem resseguir perfectament el curs d'aquesta riera i suposar la seva anul·lació o desviament a conseqüència de l'obra de la fortificació moderna. Aquest document, i d'altres del segle XVII i XVIII, són prou clarificadors al respecte: el tram de desembocadura del rec Fondo fou totalment anul·lat i colgada amb l'anivellament del Pati d'Armes de la Ciutadella. Les aigües es degueren canalitzar, segons s'entreveu en altres plànols, cap a la riera La Trencada –ressegueix el perímetre oest de les muralles-, tot i que, buscant el seu curs natural, aquestes aigües també es dispersaren cap a llevant. En algun plànol es veu com aquesta riera es dirigí per dins del fossat de llevant de la Ciutadella³. El fet de segar aquesta desembocadura, sumat a la profunda fonamentació del perímetre emmurallat de la fortificació, produí una considerable elevació del nivell freàtic a l'interior del recinte⁴, fet que avui dia provoca la inundació de les restes arqueològiques en temps de fortes pluges.

En definitiva, els estrats geològics documentats durant l'excavació, no eren altres que els sediments fluvials que la riera havia acumulat amb el temps en la seva desembocadura. Al marge d'aquestes dades, la investigació arqueològica en el lloc posà al descobert unes determinades estructures, la interpretació de les quals només tenia sentit en el context d'aquesta configuració geològica. En primer terme hem de parlar de la muralla hel·lenística, la qual va aparèixer fonamentada just al damunt dels límits de la base de llevant del turó de Santa Maria, en el punt on el subsòl passava del sòl ferm d'argiles al marge de graves de la riera. Aquesta construcció, aixecada en el context de la fi de la segona Guerra Púnica (Puig 1998a, 155-164), resseguia, aproximadament, la base del turó i el curs de la riera, fent les funcions, alhora, de defensa i de delimitació de l'espai.

El tipus de fonamentació de la muralla, just al damunt del sòl compacte, es reproduïa també a llevant, atès que el barri hel·lenístic es troba construït de forma exclusiva sobre el marge ferm a l'esquerra de la riera. És a dir, els grecs de Roses, des de la seva implantació al lloc a la primera meitat del segle IV aC, i durant l'ampliació urbana de la fi del segle IV a inici del III aC cap a llevant, només construïen les seves cases al

³ De fet aquest és el seu curs actual, fins arribar a l'antic edifici de correus, avui oficina de turisme municipal, lloc on desemboca. D'aquí que hom la conegui també com a riera de Correus.

⁴ Aquesta suposem que és la raó per la qual es construïren les mines que travessen per sota el talús de terra fins arribar a la façana de la muralla de migdia de la Ciutadella.

damunt de les superfícies estables del lloc, mai al damunt de les platges, com sí sabem que faran els romans al segle II dC. Amb la mateixa lògica hem d'entendre que el moll hel·lenístic, situat al sud del barri, resseguís just el perímetre de la platja marítima (**Fig. 2.2**). Totes aquestes dades ens serviren per ubicar el port grec a la zona de la desembocadura del rec Fondo (Puig 1998a, 142). Hem d'imaginar aquest port, malgrat la localització del moll i dels petits espigons que en formarien part, més com un fondejador amb amarres, que una estructura portuària complexa.

Segons sembla i com recullen les paraules de Buscató, la situació exacta de l'antic llit d'aquest curs d'aigua ha estat un dels elements que ha generat més discussió durant els darrers anys (Buscató 1999, 42). De fet, ha estat aquest i De la Fuente (De la Fuente 1998) els qui han generat aquesta polèmica entorn al tema⁵, la qual no ha recollit cap altre autor fins al dia d'avui. En resum, cal matisar aquesta discussió, la qual, de fet, es genera a partir del moment en què De la Fuente interpreta de manera incorrecta els resultats dels estudis referents a la localització de la riera i considera que el que en realitat estem documentant seria l'antic fossat excavat per Pizaño juntament amb el terraplè paral·lel a la cortina oriental de la muralla medieval (De la Fuente 1998, 129).

Aquesta opinió es recollida i recolzada per Buscató, al mateix temps que considera que el rec Fondo, per si sol, no tindria prou entitat com per explicar l'especial topografia urbana de l'assentament grec (Buscató 1999, 45-46). L'autor creu que el que de fet estaria explicant aquesta configuració seria un altre element orogràfic, els aiguamolls, els quals opina que s'estendrien fins a tocar mateix del turó de Santa Maria; de fet, es tractaria d'un brançal dels aiguamolls, de reduïdes dimensions i profunditat, que al seu parer estaria cobert per un espès canyissar. Ho descriu així: "El turó de Santa Maria, doncs, devia quedar envoltat per un medi humit, exceptuant un petit cordó de sorres litorals que l'unia, possiblement, amb la zona on actualment es troba el Barri Hel·lenístic, el qual devia ser travessat pel rec Fondo, si se n'accepta l'existència, en moments determinats de fortes pluges. El turonet resultant es devia trobar envoltat per una zona humida, on desembocaven dos petits cursos d'aigua (la Trencada i el rec Fondo), que l'aïllava de la resta de la plana" (Buscató 1999, 47-48). El problema de la interpretació de Buscató, al marge de la discussió de l'existència del rec Fondo, és que es contradiu amb les fàcies sedimentàries dels estrats geològics superficials que han estat travessats en les nombroses prospeccions arqueològiques efectuades dins el recinte de la Ciutadella.

⁵ Ambdós autors s'han esforçat en infravalorar els resultats dels treball arqueològics portats a terme a la Ciutadella de Roses des de l'any 1993, amb uns arguments poc fonamentats i altament discutibles, que no han fet més que barrar la possibilitat a un debat més científic, que hagués estat l'esperat.

Al marge d'aquesta polèmica, sense fonament, creiem que totes les dades apunten a favor de la hipòtesi que defensem i en la direcció de la important modificació antròpica que va patir assentament al segle XVI amb la construcció de la Ciutadella. Ens quedaria apuntar una dada més, la qual ens serveix per a aproximar-nos als desnivells naturals del terreny que es desenvolupava a cada costat dels marges de l'esmentat rec Fondo. Les excavacions arqueològiques han permès calcular quines serien les cotes originals sobre el nivell del mar, en diferents punts de l'assentament grec. El turó de Santa Maria, que era la zona més elevada, que primer ocupen els pobladors grecs, en aquells moments es trobava a una cota màxima de 5,67 m s.n.m., mentre que a tocar la muralla de ponent, a la part baixa, aquesta descendia fins als 1,60 m. Al seu torn i en la mateixa línia, els marges de platja de les rieres estarien sobre els 0,50 m a La Trencada, a ponent del turó, i sobre els 1,25 m al rec Fondo. La platja marítima, just arran de l'espai urbà ocupat, se situaria a una cota entre 0,85 i 1 m. A l'altre marge del rec Fondo, a llevant, el barri hel·lenístic també s'hauria emplaçat sobre una petita elevació, més suau, que es coneix amb el nom de turó de l'Escorxador (Puig 1998, 142). Aquí les cotes que s'han pogut prendre, en els fonaments del barri, són d'entre 3,51 i 3,76 m, a la part més occidental, i entre 3,84 i 4,07 m a la més oriental, testimoni del suau pendent del turó.

En darrer terme, i per acabar de configurar el paratge que els grecs escolliren per a fundar *Rhode*, ens quedaria parlar de la línia de platja. Antigues campanyes al jaciment posaren al descobert que aquesta començava just en el traçat del que denominem moll hel·lenístic, al sud del barri, en el subsòl de l'edifici A (Nieto 1993, 15-16, 175-176). Si calculem la distància entre aquesta línia i l'inici de l'actual platja, ens adonem que l'antiga es trobaria uns 200 m més terra endins que avui dia. Aquest fet s'ha explicat, geològicament, pel creixement dels deltes de les rieres i per l'avenç dels cordons litorals.

En conclusió, la fundació grega s'instal·laria en un lloc dominat per un paisatge de maresmes, a tocar mateix del que podríem anomenar els marges de l'estany de Castelló, un espai humit i poc apte per a l'assentament urbà, on es desenvoluparien tot un seguit de llaunes i basses, de les qual ens tenim referències històriques fins ben bé al segle XIX. L'emplaçament escollit seria una petita elevació, d'uns 6 m sobre el nivell del mar, que destacaria sobre el paisatge circumdant, ben irrigada per les rieres que la delimitaven a ponent i llevant, La Trencada i el rec Fondo, respectivament, les quals, al mateix temps, li proporcionaven aigua amb abundància. La seva situació respecte de la badia era la més arrecerada i amb major control visual de l'entrada al port. Si la població s'hagués fundat més a llevant, els darrers contraforts de la serra de Rodes, avui a esqueses de l'actual vila de Roses, li haurien restat visibilitat. Un emplaçament

estratègic, amb unes condicions de port natural excel·lent, les quals els habitants de Roses segur que tingueren en compte a l'hora de fonamentar les seves primeres construccions.

3. EL TERRITORI EN EL MOMENT DE LA FUNDACIÓ DE RHODE

En el moment de la fundació de *Rhode* el territori es trobava gestionat per la *chora* emporitana, la formació de la qual, segons opinió de diversos autors, s'hauria de situar amb tota seguretat al segle IV aC, potser ja abans (Padró/Sanmartí 1987, 23-26; Plana 1994, 104-105). Aquesta circumstància s'ha considerat un element clau per a explicar la fundació de *Rhode* per part de *Massalia*, ja que l'establiment d'aquesta *chora*, en un context d'afirmació i independència d'Empúries, significaria una pèrdua de control sobre el mercat que tenia en territori empordanès. En aquest sentit *Massalia* fundaria *Rhode* per a recuperar la seva presència en aquest mercat. Insistirem sobre el tema en el capítol de conclusions.

Si ens limitem al territori de la plana de l'Alt Empordà, en concret a la superfície que s'estén al sud de la serra de l'Albera, a l'est dels primers contraforts de la serralada Transversal i al nord del massís de Montgrí i del Ter, sabem que l'hàbitat indígena contemporani a l'establiment de *Rhode* estava representat per dos principals *oppida*, el de Peralada al nord i el de Pontós al sud, a més d'altres establiments menors, dels quals tenim escasses notícies, almenys pel que fa a la zona immediata a Roses, que és la que ens ocupa. Aquesta, però, és una àrea poc coneguda o explorada, que encara podria aportar novetats. No obstant això, tampoc és que les dades sobre els esmentats poblats procedeixin d'una llarga i antiga investigació arqueològica; les dades que avui dia disposem són el resultat d'intervencions recents, iniciades a principi de la dècada dels 90, fa només uns quinze anys, per la qual cosa la historiografia pràcticament no s'ha ocupat d'analitzar conjuntament l'ambient històric en el qual es desenvoluparen. Un treball precursor al respecte fou presentat per Aurora Martín i Anna M. Puig a la taula rodona *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*, celebrada a Ullastret l'any 2000 (Martín/Puig 2001, 53-68).

En l'estat actual de la investigació, amb prou feines es tenen notícies de quina seria l'ocupació del territori proper a Roses en els períodes previs a la fundació grega. No detallarem aquí els assentaments que es coneixen, dels quals ja hem fet esment en anteriors publicacions (Martín/Puig 2001, 56-58). Si reculem fins al bronze final, i a

diferència del que sabem per l'entorn del massís del Montgrí, no es coneix cap ocupació que es pugui arribar a comparar amb aquesta. Les dades són escasses, i es limiten a les zones de muntanya baixa propera a la plana, a les serres de l'Albera i Rodes. Si ens centrem en el turó de Santa Maria, que és el puig on s'instal·la la ciutat grega, s'han recuperat alguns indicis que ens podrien estar informant d'una freqüentació en el lloc des del neolític final-calcolític, fins a l'inici de l'edat del ferro, període del que sí coneixem nombroses restes d'ocupació a la immediata serra de Rodes. A aquest moment correspondria la troballa d'unes fulles de sílex, possiblement d'uns raspadors sobre làmines carenades, que es varen recuperar l'any 1960 en una cala efectuada al sud del monestir de Santa Maria, al cim del turó homònim (Riuró 1965, 53; Riuró 1985, 206). D'inici de l'edat del ferro serien uns escassos fragments ceràmics, decorats amb una sanefa de triangles incisos, cap-i-cuats, que es trobaren durant les darreres campanyes a la Ciutadella, aquest cop en el vessant de llevant del turó (Puig *et alii* 1994). També han estat aquests darrers treballs arqueològics els que ens han aportat indicis d'una possible ocupació indígena en el turó prèvia a la fundació de *Rhode*. Desconeixem de quin tipus seria ja que no s'han descobert estructures, però sembla ser que remuntaria a la fi del V, inici del IV aC.

A excepció d'aquests indicis, a la zona més immediata a Roses no s'ha reconegut cap poblat. De fet, com dèiem, els únics que es coneixen en el context de la fundació de *Rhode* són els de Peralada i Pontós, entre els quals s'han reconegut grans semblances a diversos nivells (Martín/Puig, 2001, 57-58). En primer terme ambdós estan situats en una zona geogràfica similar, damunt uns turons poc elevats, i en la confluència de dos rius. En el cas de Peralada, poblat que s'ha localitzat en el subsòl de l'actual població, estaria a l'interfluvi dels rius Llobregat i Orlina, a poca distància del dels rius Llobregat i la Muga, una mica més al sud. Pontós, al seu torn, estaria entre el riu Fluvià i la riera Àlguema. La distància dels dos poblats respecte de la costa també és parella, ja que Peralada és a 12 km, mentre que Pontós a 15 km, ambdós per darrera de l'àrea d'aiguamolls i terrenys poc salobres pre-litorals, en uns sòls tradicionalment molt aptes per al conreu de cereals, i ben situats respecte el pas de camins importants. De fet, en l'entorn d'aquests poblats s'han trobats uns extensos camps de sitges, els quals han donat a Pontós el sobrenom de graner de l'Empordà.

El *oppidum* de Peralada, més proper a *Rhode*, és un establiment la cronologia inicial del qual les darreres excavacions han situat al segle VI aC. Sembla que el poblat ja estaria consolidat al segle V i que a la fi d'aquest o inici del IV aC construiria la seva muralla (Llinàs *et alii* 1998, 43-46). La fi del Peralada sembla estar estretament relacionada amb la formació de la *chora* de *Rhode* i del control efectiu del rerapaís immediat per part de la colònia. Les excavacions al poblat detecten un procés de

decadència a la fi del segle IV fins l'abandonament de l'*oppidum* vers el 300 aC, època que coincideix amb la de màxima esplendor, independència i puixança econòmica de *Rhode*.

Aquesta situació té un paral·lel similar al poblat de Pontós respecte de la colònia d'Empúries, salvant les diferències cronològiques. Pontós amortitza la muralla del poblat fortificat a la fi del V, inici del IV aC, entre el 425 i el 375 aC, fet que s'ha de valorar com una pèrdua de sobirania i de l'*status* que mantenia fins aleshores. Aquesta situació sembla ser una conseqüència immediata de la integració del territori de Pontós en la *chora* emporitana, tot i que aquí el lloc no s'abandona totalment, sinó que perviu com a camp de sitges i establiment rural, aquest entre el 225 i 175 aC.

Sembla que el relleu de les colònies d'*Emporion* i *Rhode*, a partir de la seva afirmació econòmica en el territori, és incompatible amb el manteniment dels *oppida* indígenes de la zona. De fet, ja des de la fi del segle IV aC no es coneix cap gran *oppidum* a la zona de l'Empordà. Sí que seguirà, però, l'aprofitament agrícola de la zona, el que no descarta l'existència d'uns petits establiments rurals que gestionarien els camps de sitges, segurament un dels principals elements del comerç de les colònies, les quals, a partir d'ara, funcionaran com a centres de redistribució de productes propis vers el territori indígena més immediat, així com també de productes d'importació arribats als seus ports.

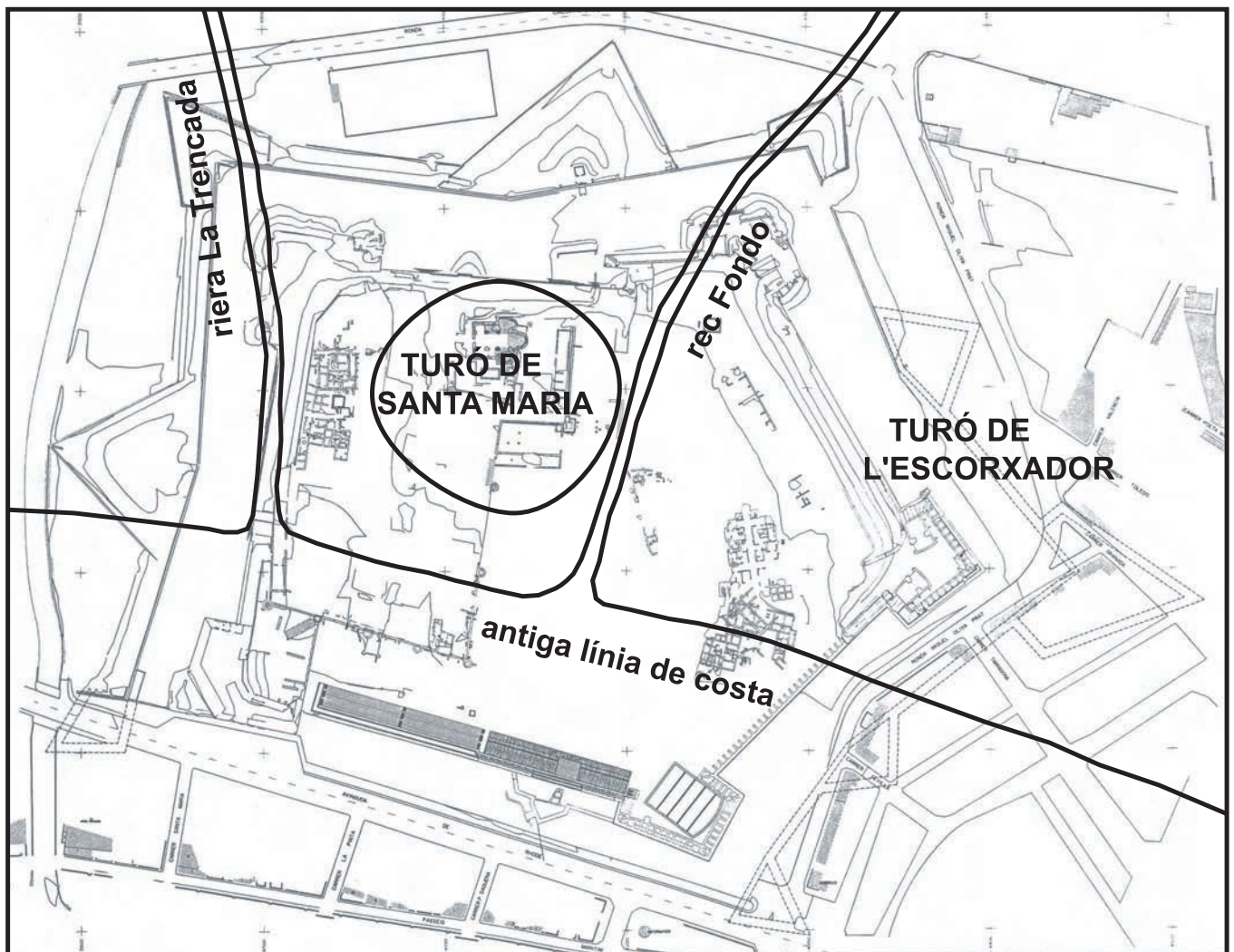

Figura 2.2. Reconstrucció del paratge que acollí la fundació grega de Rhode a la primera meitat del segle IV aC

BLOC III: L'ÀREA DEL TURÓ DE SANTA MARIA

4. HISTÒRIA DELS TREBALLS

Malgrat que la zona del turó de Santa Maria i, en concret, el subsòl del temple i monestir romànics, han copsat l'interès dels investigadors des de l'inici de les excavacions arqueològiques al recinte de la Ciutadella, la superfície on s'ha intervingut al llarg d'aquests anys supera en poc els 900 m², el que vindria a representar escassament un 7 % del total del sòl possiblement ocupat. A més, en una bona part d'aquesta superfície difícilment s'han pogut assolir els nivells de l'època, atès que, o bé les ocupacions posteriors els havien malmès considerablement, o bé els arqueòlegs havien desistit de continuar-hi treballant, sobretot per la dificultat d'excavar en profunditat i no posar en perill les estructures existents. A tot això cal afegir la poca fortuna dels primers sondeigs i la necessitat, a partir dels anys seixanta, de centrar els esforços a l'àrea del barri hel·lenístic, de manera que les primeres troballes rellevants no s'han fet fins als treballs de la darrera dècada.

Tot i la persistent aparició de materials arqueològics que feien pensar que la recerca de *Rhode* anava ben encaminada, cap dels arqueòlegs que sondejaren el lloc pogué topar amb estructures corresponents a aquesta ocupació. Les notes que recuperem en els antics diaris d'excavació i publicacions posteriors només fan referència a la troballa de les anomenades, genèricament, ceràmiques "campanianes" i/o hel·lenístiques, de gregues sud-itàliques i àtiques de figures roges, de "jonio-focenses", de ceràmiques grises ibèriques, púniques, i de vasos fets a mà d'"influència hallstàtica". En definitiva, un conjunt ceràmic que pressuposava una ocupació entre els segles IV i III aC, amb exemplars que podien fer-la recular fins al V aC i, fins i tot, considerar una presència ja al segle VI aC: "los resultados concretos nos hablan de una población que perdura del siglo VI antes de J.C. como mínimo, hasta la Edad Media" (Riuró/Cufí 1961-62, 18). Altres, amb diferent criteri, eren de l'opinió que les prospeccions demostraven "la existencia de un núcleo de población a partir del siglo III antes de J.C., y aun posiblemente del IV" (Pericot et alii 1952, 135), tot i que en les cales fetes a l'interior de l'església creien "haber rebasado en algunos de sus hallazgos todo el siglo IV antes de J.C., y situarnos ya a finales del V" (Pericot et alii 1952, 138).

Aquesta fou la tònica dels resultats de tots els antics treballs efectuats al jaciment des de les primeres cales fetes en els terrenys de l'interior de la fortalesa per part de Pere Bosch Gimpera i Emili Gandia, l'agost del 1916. No tenim la certesa si foren dues o tres les cales excavades aquest any¹, però el que sí sabem, pel mateix Bosch Gimpera, és que el resultat foren infructuosos pel que fa a la troballa d'estructures, fet que ell mateix lamenta ja que encara deixa pendent la problemàtica de la localització de *Rhode*, principal motivació de la campanya (Bosch Gimpera 1919, 202). No obstant això, ens consta, per les escasses notes que es varen prendre en el seu moment², que aquests sondeigs foren molt reduïts: en un dels casos no superaren el metre i mig de profunditat, en abandonar a causa dels pobres resultats, i en l'altre, només es recolliren fragments ceràmics. Cal dir, però, que el lloc escollit no fou especialment encertat, atès que les cales s'obriren en punts que es trobaven molt afectats per les obres de construcció de la muralla medieval o, encara més, fora dels límits de l'hàbitat del turó.

Semblantment passarà amb els treballs de Folch i Torres de l'any següent, tot i que aquest es concentrarà a la zona del turó de Santa Maria, on hi excavarà dos sondeigs: un davant la muralla del monestir pel costat de ponent i un altre pel de migdia (Riuró, Cufí 1961-62, 205). Aquests fracassos feren que els investigadors desistissin en la recerca. No serà fins després d'un llarg lapse de temps, entre el 1934 i el 1936, quan l'afecionat local Ferran Cufí prendrà el relleu dels treballs, sense tenir gaire més sort i topant amb les mateixes dificultats. L'any 1938 Francesc Riuró, com a delegat a Girona de la Secció d'Excavacions i Arqueologia del Servei del Patrimoni Artístic, Històric i Científic, recolzarà els treballs de Cufí. Ara els resultats seran més interessants: les quatre cales que realitzaran, pràcticament totes excavades a l'entorn del monestir de Santa Maria³, seran les primeres en aportar nivells arqueològics intactes.

Fins aquests moments les excavacions al lloc havien estat sondeigs molt puntuals, fets en l'espai d'uns pocs dies i d'escassa superfície. Haurem d'esperar fins a mitjan de la dècada dels quaranta, amb l'actuació de la Comissió Provincial de Excavacions Arqueològiques, per trobar les primeres intervencions de caràcter sistemàtic, més exhaustives. Malgrat l'esforç efectuat en les campanyes del 1945 al 1947 -anys durant

¹ Francesc Riuró parla de tres sondeigs a la part septentrional del Pati d'Armes i els situa al llarg d'una línia que va des de l'angle de la torre quadrada (angle sud-est de la muralla alt-medieval, darrera el quarter de cavalleria), fins al quarter d'infanteria, més al nord (Riuró 1992, 19-38). En el diari de Gandia només es pren nota de dos sondeigs: el primer a tocar la muralla del costat oest de la plaça i el segon a uns 10 metres d'aquest (Buscató 2003, 26).

² BOSCH GIMPERA, P. 1916, *Diari d'excavació Roses. Cates al castell*, inèdit.

³ Les cales d'aquest any tenen l'interès afegit de ser les primeres que incideixen en altres interessants troballes a la Ciutadella: les restes de la basílica i del cementiri paleocristians.

els quals s'excaven més de 300 m² de superfície-, els treballs, però, només aportaran alguns fragments ceràmics i unes restes d'estratigrafia força intacte. El desànim en els arqueòlegs serà patent: “hemos de lamentarnos, una vez más, de que la remoción enorme y el volumen de muros y tierra que la ciudadela supone han de constituir un obstáculo prácticamente insuperable para una excavación satisfactoria de esta parte de la antigua Rosas. Confiemos en que la colonia griega antigua acabará por encontrarse en una zona menos difícil” (Pericot *et alii* 1952, 145).

Uns anys després Joan Maluquer, ferm defensor de l'antiga fundació de *Rhode* i de la seva localització a la Ciutadella, insistirà en fer altres sondeigs a la zona del turó, concretament a tocar la muralla de ponent del monestir. Els resultats de la campanya del 1959 seran, altre cop, del tot decebedors, bàsicament pel poc encert en el lloc escollit: “fa uns sondejos de gran amplitud darrera mateix del mur de límit per la part de ponent del recinte del monestir, coincidint, per desconeixement de la seva existència, amb la vall o fossat obert antigament al peu del dit mur, vall que circumval·lava el monestir. Aquests treballs de Maluquer han resultat negatius ja que el buscava eren estrats arqueològics antics (grecs o romans), i solament ha obtingut ceràmiques medievals o posteriors degut als abocaments de deixalles del monestir al fossat” (Riuró 1995, 106).

L'any següent, Francesc Riuró, com a delegat a Roses del Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques, i aprofitant que es troba en el lloc desenrunant i consolidant l'església romànica de Santa Maria, decideix fer algunes noves cales, dues de les quals situa prop de la muralla del monestir, tant a migdia com a ponent. Si bé, de nou, i per enèsima vegada, no troba cap mena de resta constructiva, sí que fa una excepcional troballa: “ceràmica a mà de tipus prehistòric, junt amb fulles de ganivet de sílex. Amb tot, hi trobem, també, alguns fragments de ceràmica de vernís negre hel·lenística, els quals s'hi haurien integrat per la proximitat dels últims estrats superiors que existirien abans d'obrir el vall medieval” (Riuró 1985, 206).

En definitiva, i fent un balanç d'aquests primers treballs a la zona del turó de Santa Maria, es adonem que han passat cinquanta anys sense assolir les perspectives de localització de les restes de l'antiga població, fet que desanima en gran manera als investigadors. Aquesta situació farà que l'interès per Roses decaigui, més encara quan els treballs en altres jaciments a la mateixa època assolien bons èxits. No obstant això, a partir de l'any 1961, enmig d'un període en el qual el jaciment entra en una fase de greu perill de conservació, es consolida la importància arqueològica de la zona, amb la descoberta del barri hel·lenístic.

Aquestes antigues intervencions havien hagut de lluitar constantment amb un dels principals handicaps que presenta el jaciment de la Ciutadella de Roses: l'àmplia

continuïtat de l'hàbitat en el mateix solar, fet que implica una considerable superposició d'estructures de diverses èpoques, amb l'alteració de les restes d'ocupacions posteriors o la seva total destrucció. L'estratigrafia de la Ciutadella és un fet relativament complex i, en ocasions, difícil de recuperar de manera íntegra. Si a això hi sumem el fet que les restes gregues són les que apareixen en els nivells inferiors, propers al subsòl geològic, no podem fer res més que comprendre i matisar la "ineficàcia" d'aquella recerca.

Hem de lamentar que tot aquest seguit de circumstàncies varen perjudicar enormement la valoració del jaciment, relegant-lo a una situació de desatenció i desconeixement que no mereixia. En altres condicions, ben segur que aquesta treball s'hauria pogut publicar abans i hauria disposat de més dades de partida. És per això que les conclusions que aportem en l'estudi de l'hàbitat de la zona del turó de Santa Maria, on s'emplaça el nucli més antic de l'ocupació grega, s'han de limitar, quasi exclusivament, als darrers treballs que s'han fet al jaciment, pràcticament d'ençà del 1993⁴. En la mesura que sigui possible intentarem aportar algunes conclusions respecte a l'urbanisme i la seqüència ocupacional d'aquest nucli de població, tot i que som conscients que en un futur la recerca en aquesta àrea del jaciment podria ampliar considerablement el nostre coneixement.

⁴ És absurd, al respecte, llegir comentaris del tipus que darrerament s'han publicat en relació a la valoració dels treballs que es fan actualment al jaciment. Ens referim a Lluís Buscató que, al marge d'acusar, sense arguments, el desconeixement dels actuals arqueòlegs respecte els antics treballs a la Ciutadella, opina, al mateix temps que sobrevalora la escassa informació que aporten els diaris d'Emili Gandia del 1916 -objecte del seu estudi-, que: "Alhora, aquest desconeixement s'ha vist potenciat pel nul interès que ha despertat entre els investigadors que han treballat aquests darrers anys al jaciment la realització de treballs historiogràfics sobre aquest conjunt arqueològic. En conseqüència, entre la manca de continuïtat que han patit les excavacions, la falta de publicació dels resultats i la manca d'estudi de les dades obtingudes per investigadors anteriors, hom té la sensació que cada nova etapa d'intervencions arqueològiques ha partit quasi de zero i que s'han desaprofitat així bona part dels coneixements obtinguts per actuacions precedents" (Buscató 2002, 14). És lamentable el grau de desconeixement que Buscató té sobre el mètode de treball i la recerca arqueològica portada a terme pels arqueòlegs que han treballat darrerament al jaciment—o l'interès que el mou a l'hora desacreditar aquests professionals—, així com de les nombroses publicacions que s'han fet, les quals sens dubte, no només han tingut molt en compte les actuacions precedents, sinó que, a més, les han utilitzat com punt de partida, a l'hora que s'han revisat i estudiat a consciència.

5. ELS LÍMITS FÍSICS DE L'ENTRAMAT URBÀ DEL TURÓ

En primer terme, hem d'advertir, amb total objectivitat, que les dades de les quals partim per analitzar l'espai que ocupa l'entramat urbà són molt parcials i es redueixen als resultats de tres úniques campanyes realitzades al turó d'ençà el 1994, que sumen un total de prop de 400 m² de superfície explorada. No obstant això, considerem que disposem de suficients indicis per a poder plantejar algunes hipòtesis i establir, a la vegada, un punt de partida per a futures campanyes al jaciment. Abans de considerar aspectes relatius a la superfície de la trama urbana, però, cal establir quins són els límits geogràfics d'aquest nucli i la seva extensió. En aquest aspecte, la insuficiència de dades arqueològiques ha estat completada amb l'estudi de l'entorn geogràfic, el qual podem reconstruir tant per les aportacions de recents anàlisis geològiques, com per aquelles que es deriven de l'estudi d'antics mapes topogràfics⁵.

Des de la troballa, l'any 1994, de la muralla que delimitava el turó pel costat de llevant i, paral·lelament, amb la definició de l'antic curs de la riera que passava a frec d'aquest recinte, es pogueren establir les primeres bases sòlides per a plantejar la topografia original del solar que havia acollit l'assentament de *Rhode* (Puig 1998a, 115-123; Puig 1998d, 139-164), espai molt modificat i alterat per les obres de construcció de la fortificació moderna. En base a aquestes premisses, a més d'altres interessants aportacions fetes anteriorment a la zona del barri hel·lenístic (Nieto 1993, 15-17, 175-177), es va considerar que l'assentament grec havia estat molt condicionat per les característiques físiques d'aquest solar. En definitiva, els indicis apuntaven que en cap moment l'hàbitat d'aquesta època havia sobrepassat els límits del sòl ferm dels turons, és a dir, que no es trobaven construccions més enllà del perímetre dels marges de les rieres, ni de la platja de la façana marítima. Si bé aquestes "barreres" no foren cap obstacle per a la posterior construcció tardoromana, en el cas de la població grega, fins al moment, no sabem de cap edifici fonamentat fora dels límits comentats, sinó que totes s'aturen just en el punt en què s'inicia el canvi entre ambdós sòls geològics. La muralla del turó de Santa Maria, per exemple, està construïda resseguint el perfil de la riera, ben fonamentada sobre el sòl ferm, en el traspàs cap el terreny de graves del seus marges. De la mateixa manera, el dic que tanca el barri hel·lenístic al sud, el qual s'ha associat al port, s'aixeca just en el límit precís de l'inici de la platja.

No repetirem aquí la reconstrucció de la paleotopografia que ja hem analitzat en el capítol corresponent d'aquesta tesi, al qual remetem. Sobre el que sí volem insistir,

⁵ Al respecte, és interessant l'anàlisi dels plànols realitzats pels diferents enginyers que dibuixaren la Ciutadella i el seu entorn en els segles XVI, XVII, XVIII i XIX (Castells *et alii* 1994, 376-449).

però, és en les aportacions fetes pels sondeigs arqueològics efectuats a la zona del turó, les quals ens permeten contrastar la hipòtesi abans expressada. I és que, certament, davant la manca de sondeigs geològics exhaustius, les successives cales arqueològiques han esdevingut un element indispensable per a reconèixer les particularitats del subsòl de la zona. L'experiència adquirida després d'aquests anys ens ha permès identificar aquells sòls de capes de sorres i graves com a nivells estèrils de dipòsits al·luvials, lliures d'edificacions, i diferenciar-los d'aquells sòls de graves amb matriu argilosa, susceptibles d'haver estat ocupats. En definitiva, poder discernir quins podien ser els veritables límits físics de l'hàbitat en aquest lloc.

D'aquesta manera, la superfície hàbil del turó s'ha anat dibuixant, de forma més o menys precisa, en cadascuna de les seves vessants (**Fig. 5.1**), amb algunes dificultats que tot seguit expressarem. Pel que fa al límit de llevant, el traçat de la muralla és la dada més fiable a l'hora de delimitar el perímetre per aquest costat. Pel que fa a migdia, tant les cales meridionals efectuades per Francesc Riuró i Ferran Cufí als anys 30, com la segona cala de Riuró de l'any 1960 o el sondeig fet dins la rasa 3 de la zona 1 l'any 1994, uns metres més al sud-est de l'anterior (Puig *et alii* 1994b, 27-32, 130) -totes elles situades, aproximadament, uns 100 metres al sud de la muralla de migdia del monestir-, estableixen que el subsòl del lloc és de sorra de platja estèril, en definitiva, que ens trobem damunt la paleoplatja marítima⁶. El sòl ferm sí que apareix, en canvi, uns metres més al nord dels esmentats sondeigs, a la cala anomenada de l'era, feta l'any 1947 (Pericot *et alii* 1952, 144) i a la cala 1/1977 (Martín, Nolla, Nieto 1979, 313-327), ambdues molt properes, uns 40 metres al sud de la muralla del monestir⁷. En base al que hem expressat, està clar que el límit de l'hàbitat en aquesta façana meridional es trobaria entre els 40 i els 100 metres al sud de l'esmentada, molt probablement a poca distància al sud dels sondeigs del 1947 i 1977. Si observem l'actual pendent del lloc, tot i la relativa modificació soferta per l'adequació de l'espai durant la urbanització de la vila medieval, encara s'intueix, en certa manera, el pendent del turó per aquesta vessant.

A ponent, el fet que les antigues cales arqueològiques s'haguessin concentrat molt a prop de la muralla del monestir, fa que no tinguem dades de tot aquest sector, almenys fins a l'extrem més occidental de la vila medieval, recentment excavada, en el subsòl

⁶ Aquí les úniques restes constructives descobertes corresponen, com a molt aviat, a l'ocupació del segle II dC.

⁷ En ambdós casos es recuperen, precisament, nivells hel·lenístics intactes. Pel que fa a la cala 1/1977, els arqueòlegs diferencien les restes d'un estrat "con materiales correspondientes en conjunto al segundo cuarto del siglo IV, totalmente sellado por el suelo del E IIIa que aquí se conservaba muy bien. Este estrato tuvo tan solo unos 18 cm. de potencia y fue de tierras flojas, arenosas, marrón rojizas. No pudo relacionarse con ninguna estructura de habitación" (Martín, Nieto, Nolla 1979, 322).

de la qual tenim la certesa de trobar-nos damunt la paleoplatja formada pels dipòsits al·luvials de la riera la Trencada, això és a 80 metres de la façana est del recinte del monestir (Puig *et alii* 1996a, 62, 71 i 98). Aquí, de nou, hem de recórrer a l'observació de l'estat actual, on, tot i l'alteració efectuada també pels aterraments de l'urbanisme medieval, podem intuir el pendent de la vessant del turó.

Més desconeguda és, encara, la façana de tramuntana del turó, ja que la construcció de la muralla medieval i, sobretot, la de la posterior muralla del recinte modern, amb el seu ampli fossat, varen desfigurar totalment l'antic aspecte del lloc i destruir qualsevol traça d'ocupacions antigues. No obstant això, creiem que cal tenir en compte la construcció i la posició d'aquests elements de defensa, sobretot el medieval, ja que el seu emplaçament ens pot aportar alguna pista sobre la delimitació del turó per aquesta banda nord. De fet, si tenim en compte la funció que tenien aquestes muralles, d'encerclament i defensa de la vila, hem de suposar que no s'haurien construït a la part més baixa del turó, lluny d'aquest, sinó que, lògicament, en els seus límits, potser en el lloc on començava el seu pendent, per tal de donar més protecció i alçada al recinte. En conseqüència, és possible que fos just en aquest punt, on s'emplaça la façana nord de la muralla medieval, que es trobin el marge nord de l'hàbitat grec.

A partir de totes aquestes consideracions suggerim la hipòtesi d'un turó, de base aproximadament circular o lleugerament ovalada en sentit nord-sud, com d'altres que encara en conserven en el paisatge circumdant, els eixos del qual, pel que faria al diàmetre, podríem estimar entre 130 i 140 metres, distància que ens permet calcular una superfície a l'entorn dels 16.000 m². Pel que fa al relleu, la cota més elevada del turó se situaria entorn els 6 metres, allà on es troba actualment la portalada de l'església romànica. Des d'aquesta plataforma superior els vessants del turó caurien en suau pendent, en un desnivell que s'ha estimat en un 4'5/5 %, fins a la base, que a llevant sabem que està a la cota d'1'60 metres sobre el nivell del mar. L'altura general a mitja vessant del turó s'ha estimat entorn els 2'80 metres sobre el nivell del mar, mentre, la cota mitjana de l'inici de la platja estaria sobre els 0'90 metres.

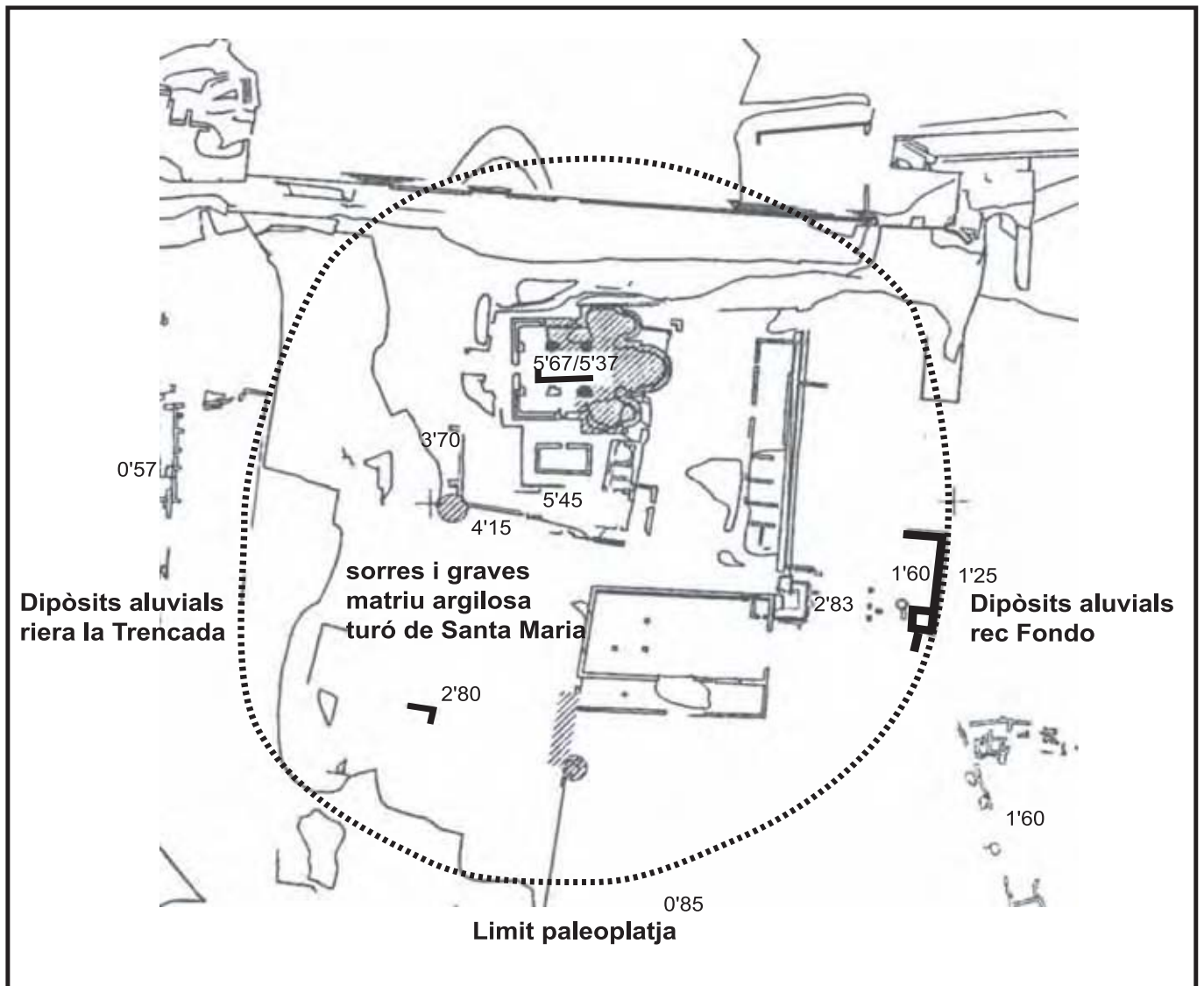

Figura 5.1. Límits de l'ocupació urbana al turó de Santa Maria a partir dels resultats arqueològics i dels estudis geològics a la zona

6. L'URBANISME DEL TURÓ I L'ARQUITECTURA

6.1. L'EDIFICI HEL·LENÍSTIC DEL CIM DEL TURÓ

En els anys 1999-2000 es va portar a terme una excavació a la nau central de l'església romànica de Santa Maria, emplaçada damunt el punt més elevat del turó. Tot i que la zona havia estat puntualment explorada al llarg de les campanyes antigues al jaciment, la nau central havia restat intacte, atès que un important amuntegament de runa, procedent de l'enderroc de l'església durant el setge de 1795, en el context de la Guerra Gran, l'havia preservat⁸ (**Fig. 6.1 i 6.2**). Malgrat que inicialment s'havia plantejat obrir una àmplia rasa, de 15 m per 5 m, i arribar arreu fins al subsòl, la important contaminació ocasionada per l'existència d'un complex funerari de fosses d'obra i fosses excavades al sòl del paviment de l'església, amb una cronologia des de la fi del XVI fins a principi del XVIII, va reduir la intervenció a uns sondeigs, amb un total de 46 m² de superfície. Però no només aquest conjunt d'inhumacions afectava el sector excavat, sinó que també poguérem constatar com els nivells arqueològics grecs havien estat alterats per les restes constructives, superposades, que corresponien als edificis pre-romànic i romànic, així com pels nivells i estructures relacionades amb la basílica paleocristiana, i tot això en només 80 cm de potència estratigràfica (**Fig. 6.3**). Aquesta extrema juxtaposició, al costat de la sorprenent absència de nivells d'enderroc en tota l'estratigrafia, serviren per a comprendre com l'aprofitament de l'espai i dels materials constructius d'èpoques precedents havia esdevingut una pràctica molt comuna al llarg d'aquests segles, raó per la qual aquestes que ens havien arribat eren molt precàries. A la vegada, la constant presència de materials hel·lenístics fora de context -tal com ja havien observat els arqueòlegs que havien intervingut en el lloc anteriorment-, ens posaven sobre avís del grau d'alteració sofert per l'ocupació d'aquesta època en el subsòl de l'església.

Malgrat les dificultats expressades, en l'espai de les cales es va posar de manifest l'existència d'una gran construcció, la qual només poguérem descobrir parcialment, en un màxim de 10 metres de llargada est-oest i 5 metres d'amplada nord-sud. Diversos elements ens impediren poder reconèixer aquest edifici en una major superfície. Al marge dels límits imposats per les dimensions de la mateixa cala, els quals, per cert, venien condicionats per qüestions de preservació i estabilitat de l'església romànica, poguérem constatar que la fonamentació del temple pre-romànic i la construcció de la

⁸ És per això que les diverses cales fetes a l'església fins al moment del seu total desenrunament a principi dels anys 60, es localitzen en els punts on el sostre no havia caigut: a l'absis i transsepte de migdia, i en bona part de la nau lateral nord.

basílica paleocristiana en destruïren una bona part. A l'extrem sud-oest de la cala va aparèixer un llarg mur, orientat d'est a oest, identificat com a part de la nau de l'església pre-romànica (Puig, Agustí, Teixidor, Martín 2001, 52-56, 90-91), el qual s'assentava directament damunt de l'edifici hel·lenístic i en destruïa una bona part. Semblantment passava a l'extrem sud-est, on les restes associades a la basilica paleocristiana segaven tota possibilitat de trobar restes de l'antic edifici, tant cap a l'est, com cap al sud.

De fet, les campanyes de Cufí i Riuró als anys 1934-38 i d'Oliva, Palol i Riuró l'any 1945 realitzades a l'espai de l'absis i el transsepte de migdia de l'església, ja havien estat prou explícites al respecte. A la secció de la cala núm. 4 de Riuró i Cufí s'aprecia com la tomba que correspon a una inhumació practicada en el paviment d'*opus signinum* de la basilica paleocristiana⁹, es troba just al damunt de l'estrat V, "nivel intacto" amb un context ceràmic de "ánfora indeterminada, cerámica helenística, griega suditálica, ibérica, otra clase parecida pintada con rayas y bandas blancas y puntillada del mismo color, y especies inclasificadas", nivell que continua amb un substrat on troben, entre altres, "seis fragmentos de cerámica griega y suditálica, uno de ellos parte de una base de un *skyphos*. También apareció en él un cilindro de plomo formado por una lámina delgada enrollada¹⁰ y las otras clases de cerámica halladas en el estrato anterior" (Riuró, Cufí 1961-62, 216-218), fins arribar al subsòl natural. Idèntica situació es produeix a la cala A del transsepte feta per Oliva l'any 1945 en la qual, per sota del paviment d'"*opus testaceum*" i d'una estructura quadrangular centrada en el transsepte, que anomenen "piscina", les úniques troballes que fan són "fragmentos que pueden remontar hasta el s. III aJC" fins arribar al subsòl de sorres i graves (Oliva 1945, 17-19). En resum, aquestes intervencions, emplaçades al sud i sud-est de l'excavació recent al centre de l'església, ja ens posaven sobre avís de l'estat d'arrasament amb el qual ens enfrontàvem.

Pel que fa als límits de l'edifici a l'oest, es va fer evident que aquest continuava més enllà del perfil de la cala. Tot i que encara hauríem pogut avançar en aquesta direcció, tampoc no hauríem pogut recuperar gaire més que uns pocs centímetres, atès que la façana de l'església romànica es troba molt a prop i no era aconsellable descalçar-ne excessivament els fonaments. El mateix perill hi havia si ens esteníem més cap al nord pel que fa als pilars de suport de les naus del temple, tot i que encara hagués estat possible obrir unes estretes rases entre pilar i pilar. No obstant això, el coneixement de

⁹ Es tracta d'una tomba amb els murets laterals d'obra i la coberta de lloses de pissarra, ubicada al centre de l'absis, i que els autors consideren medieval (Riuró i Cufí 1961-62, 218).

¹⁰ Aquest plom, desplegat temps després, va resultar ser el suport d'un text en grec, del qual mai arribaren a deduir-ne el sentit del seu contingut ja que es tractava d'un fragment trencat i les paraules eren excessivament curtes.

que en aquests espais s'hi havia intervingut exhaustivament ja des del 1934 -any durant el qual Cufí excava un sondeig a la part central de la nau lateral nord (Riuró, Cufí 1961-62, 205), completat l'any 1938 pel mateix Cufí i per Riuró amb l'anomenada cala núm. 3, situada més al nord-oest (Riuró, Cufí 1961-62, 213), i continuat cap a l'est per Oliva l'any 1945, fins a arribar al transsepte (Oliva 1945, 23)-, va fer pensar que no seria possible recuperar-hi cap espai que no hagués estat anteriorment remenat, més si tenim en compte que en tots ells s'havia arribat al subsòl de graves estèrils.

És interessant, pel que fa a aquesta antiga intervenció a la nau nord, llegir les notes que Riuró i Cufí apunten en el diari dels treballs de l'any 1938. A la cala núm. 3 troben les restes d'un forn, del qual només en queden els murs de la boca de càrrega de la cambra -un estret corredor de 1,10 m de llarg per encara no 30 cm d'amplada, construït amb pedres lligades i revestides amb argila- i l'inici de la cambra de cocció, de forma circular, molt malmesa pel conjunt de tombes d'inhumació modernes que abans hem comentat (**Fig. 6.4**). Per la descripció que fan de l'excavació la boca del forn, on es produeix la troballa de "abundantes restos de metal (bronce) en forma de pequeñas bolitas (residuos de fundición) y en la parte que se considera exterior, junto a otras bolitas se halló un anzuelo del mismo metal y un pan de residuos de metal de un peso aproximado de un kilogramo" (Riuró, Cufí 1961-62, 215), sembla que estaríem davant d'un forn de metalls.

Aquest forn estava construït damunt un estrat de terres sorrenques, en l'excavació del qual recuperen material ceràmic amb una cronologia del segle III aC, o anterior, segons els autors. Aquest estrat cobreix directament el subsòl estèril del lloc, diferenciat per una capa de graves i fragments d'esquistos i una altra de terreny argilós molt dur, barrejat amb sorres. Lamentablement, però, a partir d'aquestes dades no podem datar amb precisió aquest forn. Només disposem del comentari dels autors respecte de l'estrat en el qual apareix: "El único estrato en el cual han aparecido elementos arqueológicos bien datables lo hemos hallado intacto. Dichos elementos arqueológicos pertenecen al siglo III antes de J.C. o a un momento cercano (cerámica campaniense, ibérica a mano abundante y en menos proporción a torno). Sin duda todo tiene relación con el horno de metal por cuanto todo se halla dentro de un mismo estrato" (Riuró, Cufí 1961-62, 216)¹¹.

¹¹ L'estrat que colgaria les restes del forn, el qual identifiquen amb un terreny argilós, és precisament, el mateix nivell argilós que a la nau central de l'església es troba cobrint tant els nivells hel·lenístics com els tardoantics, el qual s'ha interpretat com l'anivellament per a la preparació del sòl i la construcció del temple romànic del segle XI, atès que al damunt es conserven les escasses restes del primer paviment d'aquest edifici (Puig *et alii* 2001, 34-36). Si observem la secció de la cala núm. 3 de Cufí i Riuró, es pot apreciar com aquest nivell està associat a la banquetta de fonamentació del mur de la nau lateral de l'església, detall de corroboraria el que estem exposant (Riuró, Cufí 1961-62, 215).

Si reprenem el fil de la descripció del gran edifici descobert en el subsòl de la nau central de l'església, al marge del desconeixement expressat sobre quines serien les seves dimensions completes, ens quedaria comentar la seva compartimentació en diversos espais. Pel que veiem, sembla que aquest constaria d'un àmbit central (**Fig. 6.5**), ben diferenciat pel que fa al tipus de parament i paviment, que amida 7'80 m de llarg, això és d'est a oest, per una amplada que ignorem, però que supera, molt probablement, els 4 m. El sòl que el pavimenta, d'una solidesa i duresa destacades, entre 10 i 12 cm de gruix, està fet a base d'argiles compactades, premsades, d'un color ocre-vermellós, aconseguit, potser, gràcies al fet d'haver-hi practicat foc al damunt, per tal d'endurir-lo.

El mur que el delimita a migdia és una construcció feta a base de pedres de formes i mesures poc regulars, simplement lligades amb argila, disposades formant filades aparents, amb un gruix de 40 cm. El que té de singular, a diferència de la resta de paraments observats al jaciment, és que la major part del material constructiu són unes pedres blanques, calcàries¹², escollides, combinades amb esquistos locals, que donen al mur una coloració i aparença particulars¹³. També la banquetta de fonamentació és considerable, atès que en alguns punts supera els 30 cm d'altura.

La pendent natural del terreny fa que sigui cap a l'est on l'edifici es conserva en millor estat, de manera que arribem a veure fins a 80 cm del mur, mentre que cap a l'oest està quasi arrasat. Aquest detall ens ha permès considerar l'existència d'una possible obertura a l'extrem est del mur, de més de 80 cm d'amplada¹⁴, el llindar de la qual es diferencia per estar fet a base de plaques/lloses d'esquistos i pissarres col·locades planes i a una cota uniforme, pràcticament a nivell del paviment (**Fig. 6.6**). Per contra, a l'extrem oest quasi no s'ha pogut apreciar com el mur fa un gest que podríem interpretar com a límit de l'àmbit en aquest costat. Malgrat tot, no hem pogut precisar el tancament exacte d'aquest àmbit en la seva façana est. Aquí, lamentablement, les successives construccions posteriors el varen malmetre, tot i que certs indicis, com ara el comportament del subsòl i les traces que es conserven de la rasa de fonamentació del mur¹⁵, ens permeten intuir-lo i aproximar-nos a la llargada total de l'àmbit, que ja hem apuntat més amunt.

¹² L'anàlisi realitzat d'aquestes calcàries pel geòleg Miquel Fort els suposa un doble origen: els relleus al nord de l'Estartit (Torroella de Montgrí, Alt Empordà) i els relleus del triangle que formen Avinyonet de Puigventós, Llers i Figueres (Alt Empordà).

¹³ Hem trobat una construcció similar a la zona del barri hel·lenístic, en concret a l'angle sud-oest de l'illa I.

¹⁴ No es va poder reconèixer l'amplada total, ja que aquesta continuava més enllà dels límits de la cala.

¹⁵ Just en aquesta línia, on es trobaria el límit de l'edifici per llevant, el subsòl inicia un graó sobtat, aparentment excavat, no natural, d'uns 90 cm d'altura, que, singularment, coincideix també amb la base d'un mur d'una construcció tardoantiga, molt probablement relacionada amb

Al voltant i a l'exterior d'aquest gran àmbit només s'han reconegut unes restes annexes l'oest, que en formarien part. Aquí s'ha determinat l'existència d'una plataforma pavimentada amb un sòl similar a un morter hidràulic, fet amb calç i un finíssim picadís de ceràmica, la qual està segmentada per grans lloses de pissarra¹⁶ clavades verticalment en el terra, perfectament imbricades amb el paviment, de manera que es dibuixen dos subespais de forma rectangular, un de major superfície que l'altre (**Fig. 6.7**). Paviment i lloses es lliuren a una mena de graó, situat més a l'oest, de poc més de 40 cm d'amplada i tota la llargada coneguda de l'àmbit central, constituït bàsicament per pedres de granit, col·locades planeres, amb pedres calcàries i pissarres de menor format en els interespais¹⁷, disposades en sec, amb una altura màxima d'uns 10 cm. Aquesta estructura aniria revestida amb el mateix tipus de paviment de la plataforma inferior, malgrat haver-se conservat en mal estat. Ran del perfil de la cala semblava insinuar-se l'existència d'un segon graó, superior, encara més destruït. Al centre del conjunt, hi trobem un pou circular, d'uns 50 cm de diàmetre interior per prop d'un metre a l'exterior, construït de paret seca, ben integrat en l'estructura graonada, en relació a la qual cal considerar el seu funcionament. Gràcies al material recuperat dins del reompliment del pou, sabem que la seva amortització definitiva es va fer durant la segona meitat del segle II dC; no va ser fins quasi a tocar el fons, a partir de l'aparició del nivell freàtic, quan varen començar a aparèixer materials contemporanis al moment d'ús, els quals no es pogueren recuperar en la seva totalitat atesa la gran dificultat de l'excavació.

En conclusió, estem davant d'una construcció de grans dimensions, aparentment més complexa del que coneixem avui dia, que només per la qualitat dels seus paviments i l'aparença dels seus murs podem considerar que es tracta d'un edifici singular, de major rellevància respecte a la resta d'edificacions que coneixem al jaciment. Però el més important a tenir en compte és que aquest edifici està emplaçat, precisament, en el lloc més elevat i dominant del conjunt de l'hàbitat, just al damunt del turó de Santa Maria, fonamentat sobre el seu cim més planer i regular, en el límit del pendent que aquest fa cap a llevant. Respecte als nivells, és interessant observar que l'edifici, contra el que es dona de manera natural en el subsòl, presenta una inclinació cap a migdia i ponent¹⁸, almenys pel que es constata per les cotes del paviment. Malgrat tot, el punt més destacat, el més elevat, és a l'oest, on es troba l'estructura graonada que

la basílica paleocristiana. Però, l'obertura d'una fossa moderna d'inhumacions dins de l'església just en aquest punt, ens ha impedit reconèixer degudament tot el conjunt.

¹⁶ Una de les lloses amida fins a 150 cm de llargada. La preparació d'aquest paviment és una mena de pedruscall molt trinxat, que forma una fina capa per sota del morter.

¹⁷ Entre les pedres de l'estructura es va recuperar un molí circular de pedra volcànica.

¹⁸ En aquesta direcció, el pendent s'ha estimat entorn el 4 % de desnivell.

conté el pou, a partir de la qual es baixa cap a l'àmbit que hem anomenat central. L'eix de l'edifici és d'est a oest, sensiblement desplaçat cap al sud-est respecte la nau central i la capçalera del temple romànic. No podem afirmar amb seguretat en quin lloc es trobaria l'entrada del conjunt. La situació topogràfica, les dimensions i, a més, la successiva continuïtat en el lloc de d'edificis de caràcter religiós, des de la basílica paleocristiana, a una possible església alt-medieval, anterior a mitjan segle IX – probable aprofitament i adaptació de l'anterior-, a més del temple pre-romànic, bastit a partir de mitjan segle X, i el posterior temple romànic, del darrer quart del segle XI, són elements que ens podrien fer pensar que estem davant d'un possible edifici de culte, d'un temple. La manca de dades més determinants, al respecte, no ens permet, per ara, donar per segura aquesta identificació.

CRONOLOGIA DELS NIVELLS D'ÚS I AMORTITZACIÓ: FASES TSM-IV I TSM-V

Fase TSM-IV

La possibilitat de datar l'edifici *per se* s'ha reduït als escassos fragments de material recuperats en els nivells de pavimentació d'argiles, fase TSM-IVb (**Fig. 6.8**), atès que la rasa de fonamentació del mur ha resultat totalment estèril. El conjunt ceràmic està dominat, amb un 53'04 % del total, per les àmfores, entre les quals destaca la ibèrica, seguida de les grecoitàliques i les púniques ebussitanes, amb un percentatge equivalent, mentre que les púniques centremediterrànies es mantenen en un lloc inferior i les menys representades són les massaliotes. Lamentablement, entre aquest volum només disposem d'un únic fragment de vora d'àmfora púnica ebussitana de la forma T-8.1.1.1, producte que coneix una àmplia difusió a partir de mitjan segle IV aC. Entre la vaixel·la fina la més abundant és la indígena, amb tres individus diferenciats: un fragment de vora de copa d'una forma Lamb. 26 o 27, una petita peça de la forma Lamb. 24 i una tapadora; tot i que hi ha un percentatge elevat de comunes de procedència massaliota, acompanyades de comunes púniques de cuina i grises de la costa. Pel que fa a les àtiques, el percentatge arriba un 7,41 % del total de la vaixel·la fina, amb representació de vernissos negres, amb un fragment de vora d'un possible AT-VN 856-842 (Sparkes 1970; *Lattara* 6, 1993, 126). Respecte dels tallers de Roses, amb exemplars en vernís negre i en pasta clara, i un percentatge del 9,25 % del total de vaixel·la, només ha estat possible determinar una forma, un fragment de vora d'una ROSES 11 o 12. En definitiva, i pel material present, la datació d'aquesta fase, s'hauria de situar en un context avançat del segle IV aC, possiblement ja entrat el segle III aC, atesa la irrupció de les àmfores grecoitàliques i el desplaçament de les ibèriques, juntament amb l'inici de les produccions dels tallers de Roses en vernís negre.

No ha estat pas més fàcil aproximar-nos a la cronologia d'aquest edifici a partir de l'anàlisi dels materials recuperats en els estrats d'anivellament i preparació d'aquests paviments, la que denominem fase TSM-IVa (**Fig. 6.9**). En aquest conjunt les àmfors són encara el material majoritari, amb un 60,84 % del volum ceràmic, essent de nou la més abundant la ibèrica, seguida de prop per la púnica ebussitana i, en darrer terme, no molt distanciades, la púnica centremediterrània i la massaliota, aquesta la menys representada, tot i que els percentatges són més elevats respecte la fase anterior. En aquests nivells cal destacar l'absència d'àmfora grecoitàlica. Entre les formes, de nou només disposem d'una vora d'àmfora púnica ebussitana de la forma Ramon T-8.1.1.1. Pel que fa a la vaixel·la fina, la més abundant és la de procedència indígena, encara que només coneixem dos individus de ceràmica a mà decorats amb un cordonet amb impressions i una vora d'una gerra a torn. Sobre els tallers de Roses hem de dir que la major representació ve donada per les comunes de cuina, davant un únic exemplar informe de vernís negre, essent el percentatge total del 7,15 % de la vaixel·la fina. Més ben representades són les àtiques, tant en vernís negre com de figures roges, amb un 10,72 %. Entre les formes de vernís negre tenim una possible vora de bolsal, AT-VN 532-561 (Sparkes 1970; *Lattara* 6, 1993, 123), una base de *skyphos* i una base d'una copa decorada amb palmetes entrellaçades, que s'acompanyen de dos fragments informes decorats amb figures roges. Comunes massalientes, gregues i púniques, completen, en aquest ordre, el conjunt de vaixel·la d'importació. En definitiva un espectre ceràmic no molt diferent de l'anterior.

Vista la proximitat entre ambdues fases, les quals, estratigràficament, hauríem de considerar de dos moments molt propers en el temps, tal que una correspon a la fonamentació de l'edifici, la fase TSM-IVa, i l'altra a la preparació dels paviments, la fase TSM-IVb, pensem que ambdues haurien d'analitzar-se conjuntament, tal com proposem en les figures adjuntes (**Fig. 6.10 i 6.11**). Aleshores podem comprovar com l'àmfora ibèrica és present en un 47,51 %, molt per sobre, encara, de les àmfors importades, però amb un percentatge molt més reduït del que apareix en les fases més antigues de l'hàbitat del turó de Santa Maria, com veurem més endavant, en les anomenades fases TSM-I i TSM-IIa, on aquesta destaca amb un 87,41 % i 82,66 % per damunt de la resta. L'àmfora que la segueix, per ordre de representació, és la púnica ebussitana, per damunt de la púnica centremediterrània, fet que constatem al llarg de totes les èpoques a Roses, encara que aquests percentatges es van acostant progressivament, sobretot a partir del segle III aC. Una bona concurrència té encara l'àmfora massaliota, amb un 11,49 %, que la posiciona en un quart lloc, seguida, en darrer terme, per l'àmfora grecoitàlica, que comença a estendre's de manera progressiva, fins arribar al pic presencial dins el segle III aC avançat.

Si comparem aquesta fase TSM-IV amb la TSM-IIIb, que analitzarem més endavant - en el capítol corresponent l'hàbitat descobert en el subsòl de l'edifici hel·lenístic-, veurem com també s'estableixen grans paral·lelismes. A excepció de la presència d'àmfora grecoitàlica, de la que no en tenim cap exemplar, la resta de percentatges són força similars. De fet, ambdues fases han de ser també molt properes en el temps, ja que la fase TSM-IIIb és la que correspon a l'amortització definitiva de l'hàbitat que hem esmentat, prèvia a la preparació del lloc per a rebre l'edifici.

ÀMFORES	TSM-IVa	N.M.I	TSM-IVb	N.M.I	TSM-IV total	TSM-V	N.M.I
IBE	38,16%		56,86%	1	47,51%	41,69%	4
PUN-EB	25,00%	1	13,73%	1	19,36%	17,08%	3
PUN-CM	19,74%		9,80%		14,77%	10,93%	
MAS	17,10%		5,88%		11,49%	6,38%	3
GR-ITA			13,73%		6,87%	23,92%	

Figura 6.10. Percentatges del diversos tipus d'àmfores en les fases TSM-IV i TSM-V¹⁹

VAIXELLA	TSM-IVa	N.M.I	TSM-IVb	N.M.I	TSM-IV total	TSM-V	N.M.I
COM-IB	5,36%		9,26%		7,31%	20,78%	14
COM-OXD	46,43%	2	31,48%	2	38,95%	11,92%	2
COM-RED	14,29%	1	9,26%	1	11,78%	7,67%	5
A MÀ	5,36%	2			2,68%	3,75%	2
COT-CAT			3,70%	1	1,85%	16,87%	14
PUN-CUINA	1,79%		3,70%	1	2,74%	8,35%	10
COM-PUN	1,79%	1			0,90%	0,34%	1
CL-MAS	7,14%		22,22%	1	14,68%		
ÀTICA	10,72%	7	7,41%	2	9,06%		
ROSES	7,15%		9,25%	2	8,20%	30,32%	64
VN-IND			3,7%	1	1,85%		

Figura 6.11. Percentatges de vaixel·la fina en les fases TSM-IV i TSM-V

Fase TSM-V

En relació als nivells d'amortització de l'edifici, la que anomenem fase TSM-V (**Fig. 6.12 i 6.13**), hem de dir que aquests han estat molt més fèrtils que la fase TSM-IV, pel que fa al volum de material ceràmic. Tot i que ens han arribat força alterats per les posteriors ocupacions, les anàlisis s'han pogut fer a partir d'un total de 1.110

¹⁹ Els càlculs de percentatges s'ha hagut de fer a partir del nombre de fragments, atès que el nombre d'individus és molt petit i poc representatiu.

fragments. En aquest cas, però, les àmfores no són els recipients més ben representats, atès que aquestes conformen només el 47,03 % del total ceràmic. Entre aquestes, l'àmfora ibèrica segueix essent la majoritària, amb un 41,69 %, seguida de la grecoitàlica, amb un 23,91 %, la púnica ebussitana, amb un 17,08 %, la púnica centremediterrània, amb un 10,93 % i, en darrer terme, la massaliota, amb un 6,38 % (**Fig. 6.10**). Les formes presents es redueixen, però, a una vora de púnica ebussitana de la forma Ramon T-8.1.2.1, una iberopúnica de boca plana, una ibèrica i una vora del tipus bd1 de grecoitàlica, datada entre el 350-200 aC.

Un dels trets distintius d'aquest conjunt és, però, l'elevat percentatge de les produccions dels tallers de Roses, entre la vaixel·la fina, fins a un 30,49 %, amb 64 individus diferenciats. Aquest volum, al costat de la resta de produccions indígenes, fa que les importacions es redueixin fins a un 25,56 % del total de vaixel·la, amb exemplars de grisa de la costa i comuna púnica, en aquest ordre. Pel que fa a les primeres, les formes més ben representades són els bicònics, encara que no podem precisar la variant, ja que només disposem de petits fragments de vora. Entre la comuna púnica de cuina dominen els *lopas* de la sèrie COM-GRE 3a5 (molt similars a l'exemplar 5220 del catàleg de Lattes, datat entre el 250-225; *Lattara* 14.2, 2001, 991) i les tapadores del tipus COM-GRE 5-bd2. Hi ha també un exemplar de morter púnica de procedència cartaginesa que podem identificar amb la forma Lancel 131 b2 (exemplar idèntic al que apareix a Ullastret a la fase VI, del 325-250 aC, classificat com a Lancel 131 b3; Martín *et alii* 1999, fig. 12.30.6, 184), morters d'àmplia difusió en ambients púnics que apareixen a Cartagena en ambients de la fi del III (Martín 1998, 14, làm. VII).

Pel que fa a les comunes ibèriques, predominen les gerres amb les vores exvasades, de forma indeterminada, atesa la mida dels fragments. Finalment, hem de parlar del conjunt millor representat, els productes dels tallers de Roses, en especial dels vernissos negres, molt més abundants que les pastes clares i altres produccions dels tallers, que havien estat les predominants a la segona meitat del segle IV aC. En aquesta fase TSM-V, els vernissos negres representen el 65,17 % de les produccions dels tallers, amb una gran varietat de formes ROSES 1,10A, 11, 11A, 12, 14, 33, 35, 40 i 80, essent la més abundant les copes ROSES 11 i 12 i el plat de peix ROSES 80. El segon lloc l'ocupen les pastes clares, amb la forma ROSES 20 i una copa decorada amb el motiu de fulles, fet amb vernís negre diluït, amb el 16,85 %, seguides de les imitacions de cuina, amb un 11,24 %. En darrer terme, amb un 4,50 % del total, disposem d'algun exemplar de grisa, una possible base de *skyphos*.

Si considerem el conjunt de formes a l'hora de concretar la datació de l'amortització de l'edifici, ens adonem que estem en un ambient del segle III avançat, a partir de la

segona meitat, sobretot en base als productes púnics centremediterranis presents. Aquesta cronologia concorda també amb l'ampli panorama de productes i formes dels tallers de Roses. No obstant això, vist el gran paral·lelisme que, com comentarem més endavant, hi ha entre la fàcies amfòrica d'aquests nivells i els d'amortització de la muralla, pensem que podem avançar aquesta cronologia, amb tota seguretat, cap a la fi del segle III aC, principi del II aC i, en conseqüència, relacionar-la amb els fets històrics que incideixen en la fi de *Rhode*. Al respecte, és significatiu el detall que els nivells excavats que es relacionen amb la fase final de l'edifici es caracteritzen per ser unes capes de sediments on la presència de carbons i cendres és una constant, juntament amb les argiles cremades²⁰. Observem que aquest mateix tipus de estrats eren presents en els nivells d'amortització de la muralla (Puig 1998, 143), fet que en el seu moment interpretarem en relació a algun tipus de fet violent sobtat.

Damunt d'un d'aquests estrats d'amortització s'han posat al descobert les restes d'una llar de foc, de la qual hem diferenciat diverses capes. La part superior, que correspon al colmatament de la llar, està constituïda per pedres diverses –calcàries, granits, llosetes de pissarra-, barrejades amb un sediment molt argilós i amb carbons, amb restes destacades de ceràmica, prop de 90 fragments, entre els quals el vernís negre dels tallers de Roses representa 12,22%, amb les formes ROSES 1, 11, 12 i 35, acompanyades de les típiques comunes i àmfores del moment, que hem vist en els estrats fins ara descrits. Sota les pedres s'ha distingit un estrat de carbons i cendres, que correspon al nivell del foc, també amb fragments de ceràmica més grans, així com fragments de *tegulae*. Entre els materials, més de 50 fragments, hi ha vernissos negres dels tallers de Roses de les formes ROSES 1 i 12 i, a destacar, un *pondus*. També en aquest nivell, en el límit sud de l'estructura, es va recuperar un esquelet calcari, possiblement un ós de sípia²¹. La base de la llar resulta ser una capa de petites llosetes, d'uns 10 x 10 cm, disposades planes i en forma circular, col·locades directament al damunt d'una capa de pedruscall. En aquesta base s'han aïllat uns fragments ceràmics més grans, descoberts *in situ*, consistents en un fragment d'àmfora púnica, un de ceràmica grollera i una base de vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 12.

²⁰ Volem destacar la manca absoluta de nivells de runa en tot aquest conjunt d'estrats, fet que interpretem com el reflex d'un reaprofitament exhaustiu dels materials de construcció, ben segur utilitzats en les construccions posteriors.

²¹ Vegeu l'estudi d'aquest element a l'apartat d'annexos d'aquesta tesi.

6.2. LA MURALLA

L'excursional troballa, l'any 1995, a la zona que anomenem el Pati d'Armes, de la muralla que delimitava el recinte del turó de Santa Maria pel costat de llevant, fou, en el seu moment, objecte d'un estudi preliminar sobre la seva datació i emplaçament topogràfic que, encara avui, després d'haver realitzat una nova campanya l'any 2000, és vàlid pel que fa a les conclusions generals (Puig 1998, 139-164). Antigues excavacions al recinte no arribaren a topiar, en cap dels sondeigs realitzats a la zona, amb aquesta fortificació, tot i que es tracta d'una construcció de dimensions considerables. Altre cop la fortuna de les troballes arqueològiques es va negar als investigadors que pretenien localitzar la colònia grega de *Rhode*. També passarà desapercibuda, però, als ulls de metodologies de recerca més recents, com ara la prospecció geofísica que es va realitzar a la zona del Pati d'Armes l'estiu del 1996 (Marí 1998, 410-416). Encara que la prospecció per radar es va plantejar amb la finalitat de reconèixer la planta de les estructures del subsòl del pati -extrem de detall al que no va arribar, ja que només va posar de manifest grans àrees susceptibles d'estar ocupades, d'altres buides-, aquest mètode no va poder concretar ni la localització ni, menys encara, el traçat de la muralla (Puig 1998b, 417-419). En definitiva, el que sabem d'aquesta construcció es redueix al resultat aportat pels 350 m² de superfície explorada des de l'any 1995, espai que només ens permet conèixer uns escassos trams de muralla, fet que esdevé un *handicap* important a l'hora de plantejar-nos qüestions tant essencials com ara la planta del seu perímetre o els límits de l'hàbitat que encercla.

Tot el que podem dir, per ara, de la seva estructura és a partir dels només 42 m de llargada descoberts. Es tracta d'un mur d'una gran solidesa, d'un gruix de 1'30 m, construït majoritàriament amb blocs de granit, alguns molt grans, completats amb pedres de menor format, també granítiques i alguns esquistos locals, rejuntades amb pedres més petites i argila que omplen acuradament tots els intersticis i confereixen al mur un aspecte compacte (**Fig. 6.14 i 6.15**). La voluntat de donar a l'estructura una aparença consistent es fa més patent en el parament extern que a l'intern. Es pot apreciar com a la façana exterior s'han escollit i col·locat pedres més grans, mentre que la interior té majoria de pedres de menor format. No hi ha dubte que les raons d'aquesta selecció són purament defensives i estratègiques.

No sabem, tampoc, quina podria ser l'altura d'aquesta muralla, ni si tota ella estaria construïda amb el mateix tipus d'obra que el basament que coneixem. Lamentablement, només s'ha conservat en un màxim d'1 m i, per més inconvenient, en tota la zona no han quedat traces d'enderroc que poguessin aportar alguna dada al

respecte. El grau d'arrasament de la zona és extrem i es deu a múltiples intervencions posteriors. Tenim la certesa que l'espai de la muralla fou aprofitat al llarg de tota la tardoantiguitat, ja des dels segle IV-V dC com a límit de la necròpolis que ocupava la part posterior de la basílica paleocristiana, després per l'expansió de l'hàbitat al segle VI dC, posteriorment com àrea d'escombrera²² i altre cop com a necròpolis. No descartem que també se'n poguessin haver servit abans, a partir del moment en què es reprèn l'hàbitat al solar de *Rhode*, a mitjan segle II dC, imaginem com a material constructiu. La destrucció encara seguirà segles després, sobretot en la zona més propera al turó, en concret per la construcció de la muralla medieval i l'obertura del seu fossat i, en darrer terme, pel mateix anivellament de l'esplanada del Pati d'Armes de la Ciutadella.

Malgrat l'estat d'arrasament, hem pogut determinar que l'estructura consta d'un tram llarg, de 28 metres, orientat en sentit nord-sud –amb 5° de desviació nord-oest-, construït damunt mateix del ferm del subsòl natural, just en el límit en què aquest passa de les argiles compactades del substrat geològic del turó cap a les sorres i graves dels marges de la riera²³ (**Fig. 6.16**). En el seu extrem nord el mur gira en angle de 90° cap a l'oest, amb l'aparent gest de dirigir-se cap al turó. El fet que només s'hagi descobert un tram de 8 m de llargada, juntament amb l'inconvenient que s'atansa cap a la muralla medieval, molt propera a ponent, són els principals arguments que ens impedeixen afirmar aquest extrem. Al respecte ens sembla interessant la troballa d'un carreu aïllat, localitzat l'any 1938 en l'anomenada cala núm. 2 de Riuró i Cufí, uns 25 metres més a l'oest, sobre el qual comenten: “Al querer suprimir un saliente de tierra, apareció un gran bloque irregular de granito que a la primera ojeada y por su coloración, nos indujo a creer en la presencia de un muro ciclópeo, pero al delimitarlo se comprobó que se trataba de un solo elemento” (Riuró, Cufí 1961-62, 212). Pel tipus de pedra, pel volum i l'aparença, no dubtàrem que pogués formar part de la muralla (Puig 1998, 141), però és difícil, per ara, afirmar si es troba *in situ*, o bé fou desplaçada del lloc en qualsevol moment de l'hàbitat posterior. Això li va semblar a Miquel Oliva quan para atenció en aquest carreu, encara visible l'any 1946, any en què continua la cala núm. 2 de Riuró, amb la intenció d'excavar la necròpolis paleocristiana que s'hi

²² Hem constatat una important concentració de bosses d'escombrera, de mides i profunditats molt diverses, totes de forma ovalada/circular, emplaçades en els que serien els marges de la riera que travessava aquesta zona, per ambdós costats. Hem pogut comprovar com només a la zona excavada de la muralla hi havia 11 forats; però aquests també són presents a l'altre marge de la riera, damunt les restes del barri hel·lenístic i en els límits de l'ocupació tardoantiga que es va desenvolupar posteriorment en el mateix sector del barri.

²³ Pel que fa a la posició d'aquest tram de muralla fins i tot s'ha considerat la seva funció de mur-dic de contenció de les possibles crescudes de la riera (Puig 1998, 142).

havia descobert: “en la cata hi aparegué un gran carreu desplaçat que s’hi veu encara” (Oliva 1945-46, 43).

A l’extrem sud del tram de 28 metres la muralla s’acaba de manera sobtada, amb un tall regular, ben acabat, i no la tornem a trobar en la mateixa tirada sinó, concretament, desplaçada 2’82 m més a l’oest. En aquest espai vàrem considerar l’existència d’una possible porta (Puig 1998, 142), atesa la particularitat de l’espai, una veritable obertura a la muralla. En continuar l’excavació l’any 2000, poguérem observar que just en aquest punt, i per la part d’intramurs, s’adossa a la muralla un àmbit de planta quadrangular, que amida 5,72 m de llarg, això és de nord a sud, per 4,92 m d’amplada, amb una superfície interior hàbil d’uns 30 m² (**Fig. 6.17**). Els murs que el constitueixen, per cert també molt arrasats, estan fets amb el mateix tipus de material que la muralla, majoritàriament granits, amb esquistos i pissarres. En conjunt, la seva aparença és sòlida, atès que les parets perimetrals tenen, en comparació amb altres estructures, tant de l’hàbitat del turó com del barri, una major amplada, en concret 60 cm, a excepció de la que tanca al sud, que amida 80 cm²⁴; fins i tot la mateixa muralla fa les funcions de tancament est.

No hem pogut determinar quin podria ser l’ús específic d’aquesta construcció, però, pel seu emplaçament, el més probable és que funcionés en relació a l’obertura de la muralla, com a element de protecció o defensa. Tampoc hem pogut excavar, ni tant sols concretar, els nivells interiors d’aquest àmbit, molt afectats a causa de l’elevada cota del subsòl damunt del qual es fonamenta. Només ens ha estat possible determinar l’existència d’un sòl argilós, amb una destacada presència de carbons i trencadís de pedra. El gran estat d’arrasament també ha esdevingut un problema a l’hora d’identificar altres elements suposadament relacionats amb aquest àmbit i la porta: unes malmeses restes ens insinuen una mena d’estructura graonada, feta amb grans pedres granítiques, emplaçada just al centre de l’obertura, adossada al mur sud de l’àmbit, la qual, pel fet d’haver-se disposat al damunt una inhumació del moment tardà de la necròpolis paleocristiana²⁵, no s’ha pogut recuperar ni interpretar.

La muralla continua, com ja hem comentat, més al sud, després de la porta. Des d’aquest punt la muralla reprèn el seu traçat, en direcció al mar, en un tram del qual només coneixem 6 m de llargada, encara que sabem que es perllonga més enllà dels límits de l’excavació. En aquest tram la muralla presenta el mateix tipus de construcció

²⁴ Aquest mur, traçat en sentit est-oest, sembla superar els límits de l’àmbit i continuar encara més cap a l’oest, per sota dels límits de l’excavació.

²⁵ En repetides ocasions hem comentat que aquesta muralla fou, durant els segles IV/V al VII dC, ocupada per múltiples inhumacions, algunes d’elles col·locades, fins i tot, enmig de cavitats obertes en el mateix mur. Pel que fa a la necròpolis de la primera fase, associada al nucli funerari inicial de la basílica paleocristiana, pensem que la muralla grega va arribar a actuar, a més, com a límit del recinte (Puig 1999b, 273-274).

que hem vist en la resta de llenços, potser, però, amb pedra més menuda a la part interna del mur, tot i que d'igual amplada. És interessant observar, també, que l'orientació del mur –que és en sentit nord-sud-, no és la mateixa que la del tram llarg de 28 m abans esmentat, sinó que es desplaça sensiblement cap al sud-oest -amb uns 10° de desviació-, detall que podríem interpretar com un gest cap en direcció al tancament de la façana sud del turó, el qual resseguiria el contorn de la desembocadura de la riera.

Arribats a aquest punt hem de recórrer als coneixements que disposem sobre el comportament del subsòl del lloc i de l'antiga geografia, per internar apropiadament a quina seria la possible direcció i forma que prendria la muralla en aquest sector meridional. Al respecte, sabem que des del punt on hem reconegut el darrer tram de la muralla, la base del turó dibuixa un arc en direcció sud-oest, delimitat per la desembocadura de la riera, fins arribar a l'antiga platja -ens consta que aquesta es trobava, aproximadament, uns 70 m més al sud. En base a aquestes dades topogràfiques i les característiques de fonamentació de la muralla, el més probable és que aquesta anés perfilant el contorn de la base del turó i, tal com es dona també al sud del barri hel·lenístic, establís el seu límit ran de la platja, la qual, com ja hem comentat en el capítol de topografia urbana, esdevenia el darrer extrem apte per a la construcció.

Extramurs, la muralla disposaria d'una mena de vall o fossat natural (**Fig. 6.18**), l'excavació del qual ha estat molt vàlida a l'hora de caracteritzar el moment final de la fortificació. Mentre que a la façana de llevant, aquesta vall està constituïda pel mateix subsòl de sorres i graves de la riera, a la façana nord, on la muralla es dirigeix aparentment cap al turó, aquesta es confon amb el pendent natural del subsòl d'argiles compactades, la inclinació del qual s'ha estimat en un 21 %. Damunt d'aquest fossat natural es troben dipositats un seguit d'estrats, morfològicament molt uniformes, constituïts per sorres poc compactades, els quals tenen en comú una destacada presència de carbonets i una elevada concentració de material ceràmic. Aquests sediments corresponen a la darrera fase d'ús de la muralla, possiblement als nivells de la seva destrucció, vista l'abundància de carbons. Volem insistir en aquests trets, atès que també es repeteixen, invariablement, en els nivells d'amortització de l'edifici construït damunt del turó, situat uns 80 m més a l'oest. En definitiva, el que volem apuntar és l'existència, força generalitzada, d'uns nivells d'incendi, associats als darrers moments d'ús de l'hàbitat del turó, els quals intentarem argumentar en el capítol de conclusions.

La mateixa presència de carbons es dona en els estrats associats intramurs, dels quals ens queden escasses traces, a causa de la poca potència estratigràfica

conservada. En general, són uns sòls anivellats, constituïts per terres compactes, argiloses, de color ocre, molt properes al subsòl, que, malgrat aquestes diferències morfològiques i amb una molt més reduïda quantitat de material ceràmic, presenten també restes de carbons en superfície. Lamentablement, l'estat d'arrasament no ens ha permès reconèixer aquests estrats com a sòls de circulació o d'anivellament (**Fig. 6.19**). Ens quedaria comentar, al respecte d'aquest espai intramurs del recinte, l'existència d'unes construccions de menor entitat, adossades a la muralla o relacionades amb l'àmbit que hem descrit anteriorment, les quals analitzarem en l'apartat corresponent a les restes relatives a l'hàbitat del turó, ja que no sembla que tinguin cap relació específica amb el funcionament de la muralla, tot i que, per ara, només les hem descobert en uns pocs centímetres de llargada.

LA DATACIÓ DELS NIVELLS D'AMORTITZACIÓ DE LA MURALLA: FASE M-V

Atesa la manca de nivells que puguem relacionar directament amb el moment de construcció i ús de la muralla, ja que aquests es dilueixen damunt del mateix subsòl, l'aproximació cronològica a la fortificació s'ha de basar en el terme *antequem*, l'únic que hem pogut registrar gràcies als estrats amb abundants restes de carbons abans comentats. Aquestes mancances ja les havíem expressat en l'estudi de material de les campanyes dels anys 1995 i 1996 i, hores d'ara, resta pendent. La datació del moment final, la que anomenem fase M-V, en canvi, va poder comptar amb un destacat volum de material ceràmic, més de 1.800 fragments, els quals ens varen permetre establir la cronologia, amb força aproximació: "en un moment molt avançat del segle III aC, molt probablement en el darrer quart del segle, en el context històric de la Segona Guerra Púnica" (Puig 1998, 163). Revisats aquests materials i completats amb l'estudi de la darrera campanya, no podem variar les conclusions que ja aportarem en aquell moment, a les quals remetem, no obstant això, farem algunes puntualitzacions.

Vist el conjunt general d'estrats relacionats amb la muralla, continuem defensant que el volum més important del bloc ceràmic exhumat el formen les àmfores, amb un promig del 66,76 % del total ceràmic, un percentatge més elevat del que es dona a la zona del turó. Pensem que aquest fet té una estreta relació amb les característiques específiques del lloc que estem analitzant: un espai situat en el límit de l'hàbitat, ran de la riera, en el qual molt probablement, els abocaments d'escombrera devien ser un fet habitual, més que en qualsevol espai d'hàbitat, ja sigui del turó o del barri. Entre les àmfores la més abundant és la ibèrica, seguida de la grecoitàlica, mentre que la púnica ebussitana es desmarca per damunt de la púnica centremediterrània, tot i que els

percentatges són més propers que en les fases anteriors, mentre en darrer lloc se situa la massaliota (**Fig. 6.21**).

Entre la vaixela fina les produccions indígenes són presents en un 55,78 %, a les que hem de sumar el 21,52 % dels vasos dels tallers de Roses, que esdevé el material ceràmic més abundant entre tot el conjunt de vaixela fina, ja sigui importada com indígena. Pel que fa a les importacions, dominen les comunes púniques, en especial les de cuina, seguides de les grises de la costa catalana i, en darrer terme, essent molt residuals, les comunes massaliotes i les itàliques.

VAIXELLA	FASE M-V	N.M.I
COM-IB	11,42%	12
COM-OXD	40,12%	21
COM-RED	3,95%	9
A MÀ	0,44%	1
COT-CAT	5,12%	13
PUN-CUINA	6,15%	9
COM-PUN	0,15%	
ÀTICA	1,17%	
PET-EST	0,29%	
ROSES	31,18%	65

Figura 6.20. Percentatges de vaixela fina en la fase d'amortització de la muralla

No detallarem aquí el total de formes presents en aquest conjunt per cadascun dels tipus ceràmics, treball que ja ha estat publicat anteriorment (Puig 1998, 139-164) (**Fig. 6.22 a 37**), i sobre el qual la darrera campanya no ha aportat novetats. Ja hi insistirem més endavant, en parlar de la caracterització dels nivells ceràmics del IV i III aC, en un altre capítol d'aquesta tesi. Sobre el que si volem incidir és en el càlcul de percentatges que es va fer respecte dels diversos tipus d'àmfores (Puig 1998, 159), ja que ens aporta unes dades molt significatives en relació al moment final de la muralla que, comparades amb els resultats aportats pel mateix estudi a la zona del turó, ens estan configurant un espectre ceràmic que ens defineix el que seria el moment final de Roses. Si equiparem els percentatges amfòrics comentats, en resulta el quadre de la figura adjunta (**Fig. 6.21**).

ÀMFORES	FASE M-V ²⁶	FASE TSM-V
IBE	41,02 %	41,69 %
GR-ITA	21,79 %	23,92 %
PUN-EB	16,66 %	17,08 %
PUN-CM	11,53 %	10,93 %
MAS	8,97 %	6,38 %

Figura 6.21. Estudi comparatiu dels percentatges amfòrics dels nivells d'amortització de l'edifici hel·lenístic i de la muralla a la zona del turó de Santa Maria

Com veiem, la proximitat entre ambdues zones és sorprenent, la qual cosa, d'entrada, ens porta a concloure que l'amortització de la muralla és contemporània a l'amortització de l'ocupació damunt del turó. Les àmfores ibèriques, sempre les més abundants de totes les produccions presents a Roses, es troben en primer lloc, tot i que la seva representació, com veurem més endavant, baixa respecte als segles precedents. En el segon lloc, l'àmfora grecoitàlica desplaça totalment les importacions que fins aleshores havien estat les més destacades, les del món púnic, fet que s'explica per la important difusió del vi italià al llarg del segle III aC, en especial en els darrers anys, en correlació amb el procés de conquesta romana. En darrer terme l'àmfora massaliota que, amb aquesta presència tant residual, ens situa de nou en un moment ben avançat del segle III aC, cap a la fi del segle, període durant el qual, tal com expressa Michel Bats, aquesta àmfora pateix un procés de pràctica desaparició tant a Marsella com a les seves colònies i en tota la costa de la Gàl·lia meridional (Bats 1993, 60).

6.3. LES ESTRUCTURES D'HÀBITAT

Les restes d'hàbitat a la zona del turó de Santa Maria s'han localitzat de manera molt parcial i en escassos metres de superfície. La principal raó per la qual han arribat en aquest estat és el fet que les construccions d'època tardoantiga les han arrasat de manera quasi generalitzada. D'aquí ve que només hàgim pogut recuperar alguns nivells i murs de poques filades d'alçada. A més, aquests mínims indicis només corresponen als nivells més antics, dipositats just damunt del subsòl natural; d'aquells posteriors, situats a una cota més elevada, no en queda cap traça, a excepció dels importants volums ceràmics que es poden recuperar barrejats entre els estrats d'anivellament i preparació de les construccions tardanes dels segles IV-V dC, que en

²⁶ Aquests percentatges corresponen a l'anàlisi efectuat en l'estudi preliminar de la muralla (Puig 1998, 143), i només pel que fa als nivells corresponents al fossat. No inclou els materials d'intramurs, ni de les campanyes posteriors. Ens ha semblat interessant aportar-los per separat, atesos els grans paral·lelismes amb els analitzats a la fase TSM-V del turó de Santa Maria.

ocasions s'eleva a uns percentatges presencials de fins a un 90 %. Aquesta complexa conservació justifica que al llarg dels anys que es va treballar a la Ciutadella per tal de localitzar restes de la colònia, no s'obtinguessin els resultats esperats, tot i que, en la majoria de casos s'arribés a excavar fins al subsòl natural, a unes cotes sovint profundes.

LES VESSANTS DEL TURÓ SANTA MARIA: FASE TORRE H

La primera vegada que apareixen estructures que podem relacionar amb l'hàbitat de la zona del turó és l'any 1994, en un espai molt proper al punt on l'any següent es descobriria la muralla, a uns 20 metres d'aquesta. Les restes, com és habitual, es localitzen per sota d'estructures posteriors, en els nivells de fonamentació de l'única torre que es conserva de la fortificació alt-medieval, l'anomenada torre H (**Fig. 6.38**) i, encara més, afectades pels nivells de necròpolis corresponents a la basílica paleocristiana del turó i per l'excavació d'un pou contemporani a aquestes. Es tracta d'un conjunt de murs, paral·lels entre sí, que defineixen un total de sis àmbits, la planta dels quals, per ara, no s'ha determinat, atès que aquests sobrepassen els límits de la cala en totes direccions. Aquestes construccions, que tenen una amplada mitjana de 50 cm, es fonamenten directament sobre el subsòl natural, i el seu parament és simple, a base de pedres de format mitjà, que formen filades aparents, lligades amb pedres més petites i argila. En dos únics casos, i formant part del mateix àmbit, observem un aparell més petit, de rierencs, amb una amplada de 40 cm. En un tram excepcional, els murs ens han arribat fins a 45 cm d'alçada, però, per norma general, conserven 1 o 2 filades, amb una mitjana aproximada de 20 cm. Pel poc que podem veure, l'orientació dels àmbits sembla ser d'est a oest, perpendicular a la muralla.

A nivell d'urbanisme, podem afirmar que aquestes construccions no tenen res a veure amb les de l'àrea del barri hel·lenístic, situat més a l'est, a l'altre marge de la riera, fora del recinte emmurallat del turó. Tampoc podem establir cap relació amb l'àmbit situat intramurs, davant la porta de la muralla, el qual, cal observar, està fet amb murs d'una major amplada. Sembla que aquestes construccions han de correspondre a uns edificis que estarien emplaçats sobre la part més baixa del turó, en el sector de llevant, ran de la muralla. No s'ha pogut determinar, però, si aquestes arribarien fins ben bé a peu de muralla, o si, entre ambdues, es disposaria una zona lliure d'edificacions. La cota elevada del subsòl i el fet que just per aquest espai creués una avinguda d'arbres que travessava el Pati d'Armes de la Ciutadella de nord a sud, almenys des del primer quart del segle XVIII (Castells, Catllar, Riera 1994, 406-409; **Fig. 6.39**), és la causa de la destrucció dels possibles testimonis. Malgrat tot, ens han arribat indicis d'alguns

murs, mal coneguts, adossats a la cara interna de la muralla, que en podrien formar part. Un d'aquests el trobem quasi al centre del tram llarg de la muralla, paral·lel al mur que delimita l'àmbit de la porta al nord. Es tracta d'una paret de 70 cm d'amplada, construïda a base de pedres granítiques col·locades en sec, amb argila entre si. Més estreta és una altra paret que trobem més al sud, adossada al tram de muralla que continua en direcció al mar, un cop traspassada la porta. Aquesta, molt mal conservada, té una amplada igual a la dels murs trobats sota la torre medieval, de 50 cm, i també està construïda amb una tècnica similar. No podem concretar, en l'estat actual dels coneixements, quina relació poden tenir aquestes estructures amb les anteriorment descrites, de manera que haurem d'esperar a properes campanyes per a obtenir nous resultats (**Fig. 6.16**).

Pel que fa als nivells relacionats amb aquestes construccions, estem davant d'uns estrats d'escassa potència (**Fig. 6.40**), morfològicament poc uniformes, però que semblen agrupar-se segons la seva posició respecte al que hem anomenat àmbit C, un estret corredor de 3'65 m d'amplada, orientat en sentit est-oest, del que coneixem una llargada total de 5 m. Els àmbits situats al nord d'aquest corredor funcionen amb uns nivells sorrencs, solts, d'un color clar, amb presència de pedres, i força material ceràmic, el 28,18 % del total recuperat en l'excavació d'aquest sondeig sota la torre H. Al sud del corredor, un cop traspassat un altre gran àmbit paral·lel a aquest, de 6 m d'amplada -que no fou possible d'excavar ja que era el més afectat per la fonamentació de la torre medieval-, hi ha dues estances relacionades amb uns sòls de terres-sorres compactades, també de color clar, amb abundats escardissos de pedra²⁷ i escàs material arqueològic, el 4,29 % del total exhumat. Entre aquestes estances, l'espai de corredor destaca per conservar dos estrats, ben diferenciats dels anteriors: el superior, està constituït per unes terres-sorrenques, compactades, però de color negrós, amb abundants pedres petites, el qual cobreix un segon nivell, d'argiles, amb la superfície cremada, amb abundants carbons i cendres. Ambdós estrats presenten un important volum de material ceràmic, que suma un percentatge del 67,52 % del total recuperat.

Malgrat aquestes diferències morfològiques, hem analitzat el conjunt de manera global, atès que el comportament de les relacions estratigràfiques respecte als murs és el mateix. L'estudi parteix d'un total de poc més de 700 fragments ceràmics, dels qual més de la meitat correspon a restes amfòriques, el 58,05 %. Entre aquestes la més abundant és l'àmfora ibèrica, amb un percentatge del 37,07 %, seguida de l'àmfora púnica ebussitana, amb un 24,32 %, i la púnica centremediterrània, amb un 23,94 %.

²⁷ Aquestes característiques poden equiparar-se a les del nivell conservat a l'interior de l'àmbit que s'adossa a l'espai de la porta de la muralla hel·lenística.

Menys destacada és la presència d'àmfora massaliota, en un 14,28 % i, en darrer lloc, algun escàs fragment d'àmfora grega, amb un 0,39 %. Aquests percentatges, com comprovarem més endavant, mantenen uns certs paral·lelismes amb la que hem denominat fase TSM-III. Entre la vaixella fina, destaquen les produccions indígenes per damunt de les importacions, amb un total de 69,66 %, amb comunes ibèriques i altres recipients de producció indeterminada. Pel que fa a les importacions de vaixella, les comunes gregues assoleixen un 18,62%, seguides per les comunes massaliotes, les grises monocromes i, en darrer terme, les púniques. Hem observat com en tot el conjunt són absents els productes dels tallers de Roses, mentre que el vernís negre àtic i el negre amb figures roges apareix en un 3,45 %, sobre el total de la vaixella fina (Fig. 6.41).

ÀMFORES	Torre H	N.M.I	VAIXELLA	Torre H	N.M.I
IBE	37,07%	9	COM-IB	15,52%	1
PUN-EB	24,32%	2	COM-OXD	46,55%	5
PUN-CM	23,94%	0	COM-RED	7,59%	5
MAS	14,28%	7	GR-MON	1,72%	1
GRE	0,39%	1	COT-CAT	0,34%	0
			PUN-CUINA	18,62%	10
			COM-PUN	0,34%	0
			CL-MAS	3,45%	7
			ÀTICA	3,45%	5
			VN-IND	2,41%	4

Figura 6.41. Percentatges ceràmics dels nivells excavats en el subsòl de la torre H

Entre les formes presents (Fig. 6.42 i 6.43), pel que fa a les àmfores disposem de quatre individus de massaliota: tres del tipus de vora bd 6 i un la vora bd 12, formes abundants al llarg del segle IV aC. Entre les àmfores púniques només ens han arribat tres individus, els tres de les formes Ramon T-8.1.1.1, que també podem situar en el mateix context cronològic. Pel que fa a la resta d'àmfores, no disposem de més formes.

Un dels materials ceràmics més ben representats en el conjunt que ens ocupa són els productes massaliotes, entre els quals hi ha les pastes clares, pintades o no, i les pseudo-àtiques. Pel que fa a les primeres tenim un exemplar de copa del tipus CL-MAS 222, sense pintura, forma antiga coneguda des del 500, la fabricació de la qual s'estén al llarg dels segle V i IV aC (Lattara 14.2, 2001, 632-633). La copa trobada a Roses té uns paral·lels clars amb les peces 3204, 3210, 3215 o 3219 de catàleg de

Lattes, amb un marge cronològic entre el 400-300 (*Lattara* 14.2, 2001, 634-635), en especial en el segon quart-mitjan segle. A més, disposem també d'un fragment de vora de *lekythos* aribalístic de la forma CL-MAS 552, decorat amb pintura a l'exterior, del qual no podem establir la variant, però que té uns paral·lels importants amb la vora 3945 del catàleg de Lattes, la qual podem situar a mitjan segle IV (*Lattara* 14.2, 2001, 743-745). Per últim, comentar l'existència d'un fragment de base de copa pseudo-àtica de Marsella decorada amb palmetes lligades entre si amb arcs de cercles incisos, la forma de la qual no podem precisar ja que ens manca la vora. No obstant això, sabem que aquest tipus ceràmic té una bona difusió a partir del 375 aC, mentre que el període de màxima expansió és a partir del tercer quart del segle IV aC, tot i que encara pot ser corrent a la fi del segle (*Lattara* 14.2, 2001, 1175-1176). Tanquen el conjunt uns fragments d'una *kylix* àtica de figures roges, decorat a l'interior amb garlandes de flors blanques de punts, una base d'un *skyphos* i una base de copa decorada amb palmetes lligades entre si. Vist aquest panorama, podem afirmar que ens trobem en un context cronològic del segle IV, molt probablement a partir del segon quart o mitjan segle, si fem cas de les produccions massaliotes.

Una cronologia molt similar es va apuntar en l'estudi del material de l'estrat IV de la cala 1/1977, situada, aproximadament, en la que seria la mateixa base del turó però pel costat de migdia. Aquest estrat es va localitzar just damunt del subsòl natural, només en un petit espai de la cala, sense poder-lo relacionar amb cap estructura, però amb una potència d'uns 18 cm, constituït per terres-sorres, soltes, de color marró-vermellós, segons descriuen. El conjunt ceràmic que s'hi va recuperar estava format per fragments de ceràmica àtica de vernís negre -entre aquests s'hi va identificar una base de *kylix*, un fragment decorat informe de *lekythos* i una vora d'*oenochoe*-, una possible base de copa de pseudo-àtica massaliota decorada amb palmetes entrellaçades, una vora d'àmfora massaliota del tipus bd 6 i un fragment d'un gran recipient de gran comuna ibèrica pintada en marró, amb motius de cercles concèntrics (**Fig. 6.44**). En base a aquest conjunt, es proposava una datació per a l'estrat del segon quart del segle IV aC (Martín, Nieto, Nolla 1979, 322, 325).

EL CIM DEL TURÓ DE SANTA MARIA

Un dels espais que ha aportat millor informació pel que fa a l'hàbitat de la zona del turó de Santa Maria és precisament el punt més alt d'aquest, en el subsòl de l'església romànica, per sota de les restes del gran edifici hel·lenístic excavat els anys 1999-2000. En un dels sondeigs practicats per sota d'aquests nivells es va posar al descobert les restes d'uns murs, que tot seguit passarem a comentar, atès que tenen

relació amb l'hàbitat descobert prop de la muralla abans descrit. En primer terme, sota l'estrat de preparació i anivellament del sòl de l'esmentat edifici, es van recuperar els nivells corresponents a l'amortització d'aquestes estructures. Aquests consistien en unes capes, morfològicament ben diferenciades, però, en conjunt, de textura sorrenca i poc compactada, amb presència de carbonets i cendres, que presentaven un important volum de material ceràmic. Aquests sediments cobrien uns altres nivells, pròpiament d'enderroc, amb capes de runa i de tovot desfet -colgades per un nivell d'incendi molt similar als estrats anteriors de sorra, però amb major quantitat de carbons. Uns i altres nivells ens permetran analitzar, més endavant, el moment en què deixen de funcionar les construccions localitzades en el subsòl del turó.

Un cop retirats els estrats d'amortització als que ens hem referit, es va posar de manifest la presència de dos murs, perpendiculars, que delimitaven l'angle sud-oest d'un àmbit (**Fig. 6.45**), el perímetre del qual, lamentablement, no vàrem poder completar, ni cap al sud, atès el límit de l'excavació, ni cap al nord ni a l'est, a rel de la destrucció ocasionada per les posteriors ocupacions en el mateix lloc, en especial des d'època tardoantiga i medieval. No obstant això, a l'oest i en un espai exterior a l'àmbit, es varen poder concretar una sèrie d'actuacions, intrínsecament relacionades amb aquestes estructures, en especial amb el mur que s'orienta de nord a sud, que feren pressuposar que no es tracta d'una estança aïllada. Pel que fa a aquesta paret, de 40 cm d'amplada i conservada en una altura aproximada de 80 cm, vàrem poder apreciar la seva construcció, amb alternança de capes de tovot²⁸ i pedres disposades formant filades horitzontals. La paret que tancaria l'àmbit al sud, orientada d'est a oest, i feta amb la mateixa tècnica constructiva, només conservava uns 50 cm d'altura (**Fig. 6.46**). Els murs, de fet el que en podríem dir els seus basaments, fonamentaven directament sobre uns nivells de terres, sense banquetes en el cas del mur nord-sud, i amb una base de pedres en el mur est-oest. Cal fer esment, abans de passar a descriure els nivells d'ocupació relatius a aquestes estructures, de la presència d'un forat de desguàs obert en el mur nord-sud, emmarcat en pedres, situat ran de la cota de fonamentació.

En el que seria l'espai interior de l'àmbit es va diferenciar, en primer lloc, un sòl d'ocupació, amb una superfície sensiblement desnivellada cap a ponent -inclinació que també es donava a l'edifici hel·lenístic-, amb restes abundants de carbonets i cendres que, juntament amb certes empremtes en el mur, donaven a entendre que s'hi havia produït un incendi. Just a l'angle dels murs, a l'extrem sud-oest de l'àmbit, i damunt

²⁸ Malgrat intuir-se les línies d'unió dels tovots, no fou possible calcular les mides de les peces, ja que estaven força desfetes; s'havien elaborat a partir de la mateixa argila del subsòl, amb presència de sorra, d'un bona consistència i un color groc-ataronjat.

aquest sòl, s'hi va recuperar una àmfora púnica ebussitana, mig partida, recolzada contra les parets i falcada fortament al terra mitjançant fragments ceràmics grans, ja sigui trossos d'àmfora del mateix tipus, de massaliota, d'ibèrica i alguna pedra, juntament amb fragments menors de ceràmica comuna i grollera a mà (**Fig. 6.46**).

Per sota d'aquest primer nivell es va determinar un segon, de difícil diferenciació, també de sorres i terres cremades, amb cendres i carbons, que tractarem de manera conjunta; ambdues capes sumen un gruix entre 14 i 20 cm. En l'espai exterior d'aquest àmbit, i a la mateixa cota que a l'interior, es va posar al descobert un sòl, relativament anivellat, també amb pendent cap a ponent, entre 3 i 10 cm de potència, format per sorres força netes, d'un color clar, amb algunes pedres i taques de tovot procedents de l'enderroc superior. Per sota, es va determinar, de la mateixa manera que dins l'àmbit, un segon nivell, d'escassa potència, entre 2 i 4 cm, aquest cop constituït per successives capes de sorra, difícils de destriar. A diferència dels estrats d'amortització i destrucció descrits anteriorment, els nivells corresponents a aquesta fase d'ocupació, que denominem fase TSM-IIb, presentaven una menor quantitat de fragments ceràmics.

A continuació, per sota d'aquests sòls d'ocupació es van diferenciar uns altres nivells, que hem relacionat amb una primera fase d'ús de les estructures descrites, fase TSM-IIa. Per la part que correspon a l'interior de l'àmbit es tracta d'un terra, aquest cop amb desnivell cap a llevant, format per sorres, amb un gruix entorn el 15 cm, la superfície del qual també es caracteritza per ser compactada, cremada i amb restes de carbons i cendres. Per l'altre costat, fora de l'àmbit, també s'hi va trobar un sòl de sorres compactades, amb graves, d'un gruix similar, anivellat, però amb una menor presència de carbons. És en relació a aquests paviments que funcionaria l'esmentat forat de desguàs, el qual, si tenim en compte les cotes de pavimentació, tindria sortida en direcció a l'oest. En comparació als estrats de la que hauríem de considerar segona fase d'ús, la més moderna, TSM-IIb, aquests sòls contenen un elevat percentatge de ceràmica, un 82,37 % respecte al total d'ambdues fases.

Finalment, ja a nivell de fonamentació de les estructures, per sota d'aquests sòls d'ocupació, es va determinar un estrat, amb un pendent del 3 % en direcció a ponent, que hem identificat com al primer sòl d'ocupació antròpica damunt del subsòl natural, fase TSM-I. Són unes terres sorrenques, compactades, d'un color marró-vermellós, barrejades amb pedres petites, les característiques de les quals fan pensar amb les descrites per a l'estrat IV de la cala 1/1977. Un altre tret distintiu d'aquestes terres és la gran quantitat de material ceràmic exhumat. La potència d'aquest nivell varia segons la seva adaptació al desnivell del subsòl, el qual presenta un pendent del 7,5 % cap a llevant i està format per capes estèrils diferenciades: una primera de graves i còdols

barrejats amb sorra, seguida d'una capa de sorra fina, semblant a la de platja, que cobreix la base de sorres de matriu argilosa²⁹. Damunt la part superior d'aquest subsòl, a l'extrem oest de la cala, observarem la presència d'una cubeta de forma ovalada, d'uns 64 cm de llarg per 20/21 cm d'amplada i 14 cm de fondària, l'ús de la qual desconeixem.

LA DATACIÓ DELS NIVELLS FUNDACIONALS DE L'HÀBITAT EN EL TURÓ DE SANTA MARIA: FASES TSM-I I TSM-II

Ja hem fet una aproximació a la datació d'aquests nivells pel que fa a la part baixa del turó, fase TORRE-H, tot i que només hem obtingut dades relatives a un únic moment, el qual suposem d'amortització. En aquest apartat analitzarem detalladament el conjunt descobert en el subsòl de l'edifici hel·lenístic, just en el punt més elevat del turó de Santa Maria, on la millor conservació de l'estratigrafia ens ha permès aïllar successives capes de fonamentació, ús i destrucció, que ens aporten un millor coneixement pel que fa a les fases d'hàbitat. Per a una millor comprensió dels diversos nivells, establirem l'estudi a partir de tres fases: la fase TSM-I correspon als estrats de primera ocupació antròpica, prèvia a tota construcció en obra; la fase TSM-II defineix pròpiament els moments d'ús, amb dues subfases: TSM-IIa, la més antiga, i TSM-IIb, la posterior; i, en darrer terme, la fase TSM-III, de destrucció i/o amortització.

Fase TSM-I

Pel que fa a la fase TSM-I, l'anàlisi parteix d'uns 325 fragments ceràmics, quasi la meitat dels quals són àmfores, un 49,23 %. Entre aquestes la més abundant, amb un percentatge del 87,41 %, és l'àmfora ibèrica, seguida molt per darrera de la púnica ebussitana, amb un 9,63 % i la massaliota, amb un 2,22 %, essent la més residual la púnica centremediterrània, amb un 0,74 % (**Fig. 6.47**).

Entre la vaixel·la fina indígena destaca també la ibèrica, amb una representació del 37,58 %, que, al costat de la comuna oxidada, suma un total del 67,88 %, mentre que la de cuina reduïda hi és en un 4,85 %. Pel que fa al material d'importació, el vernís negre àtic i el decorat amb figures roges, assoleix una representació del 7,27 %, semblant a la comuna grega, amb un 7,88%, mentre les pseudo-àtiques massaliotes hi són amb un 3,03 %, la grisa de la costa catalana amb un 2,42 % i la grisa monocroma amb un 1,21 %. Finalment, volem apuntar la presència, molt residual, d'una

²⁹ Aquesta successió de capes geològiques es va poder comprovar en dos sondejos més. Per sota el sòl compactat, més argilós, no es va continuar aprofundint.

primerenca producció dels tallers de Roses, les pastes clares, amb un 5,45 % del total de vaixel·la fina (**Fig. 6.48**).

Hem de lamentar, però, pel que fa al conjunt ceràmic, la manca de fragments significatius que ens permetin determinar les formes presents i aproximar-nos a la cronologia de l'estrat (**Fig. 6.49**). Escassament comptem amb quatre vores de *skphoi* d'àtica, un d'ells decorats amb fulles d'olivera sobrepintades en blanc a l'exterior, un fragment de vora molt escadusser de pseudo-àtica massaliota que podem atribuir a una *kylix* de la forma PSEUDO-AT 541 (*Lattara* 14.2, 2001, 1186-1190), possiblement de la variant de la fase mitja, que daten entre el 350-325, i unes formes comunes indígenes, que imiten la forma de *lopas* i una possible olla. Sense prou elements que ens permetin afinar la cronologia, sembla que aquesta fase es mou en un context anterior a mitjan segle IV aC, dins la primera meitat.

Fase TSM-IIa

La primera fase d'ocupació relacionada amb l'estructures, la TSM-IIa, s'aproxima força a l'anterior pel que fa als percentatges, però amb unes variacions susceptibles que volem remarcar. Altre cop, quasi la meitat del volum ceràmic, el 44,32 %, l'ocupen les àmfores, entre les quals, la millor representada és la ibèrica, ara amb un percentatge una mica més baix, el 82,66 % del total amfòric. Aquest descens s'explica per l'augment de les importacions: l'àmfora massaliota creix fins a un 7,51 %, la púnica centremediterrània fins a un 3,47 %, encara que l'àmfora púnica ebussitana baixa fins a un 6,36 % (**Fig. 6.47**).

Pel que fa a la vaixel·la fina, la ibèrica, igual que passava amb les àmfores, disminueix el seu percentatge, fins a un 25,31 %, que sumada a la comuna oxidada arriba al 63,68 % del total. En canvi, la comuna reduïda augmenta fins a un 13,47 % (més el 0,82 % d'exemplars fets a mà). Pel que fa a la vaixel·la d'importació, la presència de les àtiques també va en augment, fins assolir el 8,16 %, seguida, molt per darrera, per la grisa monocroma, i de manera molt residual, per les comunes grega, púnica i algun exemplar de pasta clara i pseudo-àtica massaliota. Les produccions dels tallers de Roses segueixen presents, encara només amb exemplars de pastes clares, ara amb un 7,76 % del total (**Fig. 6.48**).

Pel que fa a les formes presents en aquest conjunt de la fase TSM-IIa (**Fig. 6.50 i 6.51**), disposem d'una millor representació, en especial pel que fa a les produccions comunes indígenes. En primer lloc destacar la presència d'un conjunt de grises monocromes, entre les quals trobem una forma similar al tipus de copa GR-MONO 1 i una altra del tipus de copa GR-MONO 2a, de format més petit (*Lattara* 14.2, 2001, 1087-1091), a més d'una base que bé podria correspondre a una copa carenada, a un

skyphos o un *oenochoe*. Entre les comunes de pasta reduïda, grollera, trobem imitacions de la forma *lopas*, amb la corresponent tapadora. Entre les pastes oxidades destaquen dos fragments de vora de copa i un exemplar d'un morter. Entre les comunes ibèriques només disposem d'un fragment decorat amb pintura blanca i pel que fa a la comuna púnica de cuina, un exemplar de *lopas* de la forma COM-GRE 3b1 (*Lattara* 14.2, 2001, 988-991). Les pastes clares dels tallers de Roses, en augment, presenten un exemplar de la forma ROSES 59 i un fragment de vora d'una possible gerra. També hem identificat una producció dels mateixos tallers, en gris, però de parets molt més gruixudes respecte a les formes posteriors, la forma de la qual no hem pogut determinar. Pel que fa a les àtiques de vernís negre, les peces més ben representades són els *skyphoi*. Entre les figures roges, només comptem amb dos petits fragments, dels quals no podem determinar la decoració precisa. En darrer terme, tenim un fragment decorat amb pintura blanca a l'exterior, fent una sanefa d'una garlanda de fulles. Pel que fa a les àmfores, només hi ha una vora de massaliota del tipus bd 6 i una d'ibèrica. En conjunt, si fem cas de la vaixel·la fina importada, podem afirmar que ens trobem en un context clar del segle IV aC, possiblement entorn a mitjan segle o, com a molt aviat, dins del segon quart, malgrat que per la major part de productes no puguem precisar la datació.

Fase TSM-IIb

A la fase TSM-IIb el volum ceràmic s'ha reduït notablement, fins al punt que només s'ha pogut treballar sobre 100 fragments, dels quals quasi la meitat són àmfores, un 47 %. El canvi més destacat, respecte la fase anterior, és l'important descens de l'àmfora ibèrica en relació al total amfòric, present amb un 46,34 %, davant un augment de l'àmfora púnica ebussitana, amb un 12,20 %, i de la púnica centremediterrània, amb un 7,32 %. En aquest cas l'àmfora massaliota està molt ben representada, amb un 34,14 % (**Fig. 6.47**).

Si bé l'àmfora ibèrica disminueix, no passa el mateix amb la comuna, que aquí assoleix un 34,62 % del total de vaixel·la fina, que, sumada a la comuna oxidada indeterminada arriba a un percentatge del 57,70 %, en notable descens respecte a les fases anteriors. Hi té a veure l'augment de les comunes reduïdes, fins a un 23,08 % - més l'1,92 % de fetes a mà-. Entre la vaixel·la d'importació, les àtiques de vernís negre i figures roges baixen fins a un 3,85 % del total. Acompanya el conjunt la grisa de la costa, amb un 1.92 %. Els productes dels tallers de Roses, encara només representats per les pastes clares, hi són en un 3,85 % (**Fig. 6.48**).

Si ens atenim a les formes (**Fig. 6.52**), la major part d'individus que hem pogut aïllar corresponen a les ceràmiques comunes de pasta oxidada o reduïda grollera, amb

formes habituals, com ara una vora de *caccaba* i d'una copa. Entre el vernís negre d'importació destaca, pel damunt de tot, la forma de *skyphoi*, amb una base d'àtica i una vora de pseudo-àtica massaliota. Pel que fa a les àmfores, només disposem d'una vora d'ibèrica, sense llavi destacat, i una vora del tipus bd5 de massaliota.

Si fem una valoració general d'aquestes fases, relacionades amb els moments fundacionals i d'ús de l'àmbit del subsòl del turó, podem apreciar, com a tònica general, una major presència dels materials indígenes en les fases més antigues, en especial la fase TSM-I, tant pel que fa a les àmfores com per la vaixella fina, i un descens progressiu d'aquests a mesura que s'incrementen les importacions en les fases més avançades, concretament en la fase TSM-IIb. Sembla que els productes d'origen púnic ebussità, en concret els envasats en les àmfores, se situaran per davant de les importacions, seguides, en segon lloc, de les massaliotes. Els productes púnics de l'àrea centremediterrània no arribaran, en canvi, en la mateixa proporció, i quedaran relegats a un tercer lloc. En aquests moments inicials és interessant destacar l'existència d'unes primeres produccions dels tallers de Roses, únicament en pastes clares i copiant les formes més habituals de les produccions massaliotes, que competiran amb els vernissos negres àtics i les peces de figures roges, sobretot en les formes de *skyphos* i copes, que també augmentaran presencialment en les fases avançades. La resta de vaixella la proporcionaran les produccions indígenes, entre les quals hem de destacar el progressiu augment de la reduïda de cuina davant un relatiu descens de la comuna, evolució queensem ens està posicionant de manera diferent dins del segle IV aC.

ÀMFORES	TSM-I	N.M.I	TSM-IIa	N.M.I	TSM-IIb	N.M.I
IBE	87,41%	3	82,66%	3	46,34%	1
PUN-EB	9,63%		6,36%		12,20%	
PUN-CM	0,74%		3,47%		7,32%	
MAS	2,22%		7,51%	2	34,14%	2
GRE						
GR-ITA						

Figura 6.47. Percentatges del diversos tipus d'àmfores en cadascuna de les fases fundacionals³⁰

³⁰ Els càlculs de percentatges s'ha hagut de fer a partir del nombre de fragments, atès que el nombre d'individus és molt petit i poc representatiu.

VAIXELLA	TSM-I	<i>N.M.I</i>	TSM-IIa	<i>N.M.I</i>	TSM-IIb	<i>N.M.I</i>
COM-IB	37,58%	3	25,31%		33,96%	2
COM-OXD	30,30%	4	38,37%	8	22,64%	2
COM-RED	4,85%	3	13,47%	6	22,64%	3
A MÀ			0,82%		1,88%	1
GR-MON	1,21%		2,45%	3		
COT-CAT	2,42%		0,41%		1,88%	
PUN-CUINA	7,88%	1	0,41%	1		
COM-PUN			0,41%	1		
CL-MAS			1,22%	1		
ÀTICA	7,27%	7	8,16%	5	11,32%	2
PSEUDO-AT	3,03%	2	1,22%	2		
PET-EST						
ROSES	5,45%	1	7,76%	3	3,77%	
VN-IND					1,89%	

Figura 6.48. Percentatges de vaixel·la fina en cadascuna de les fases fundacionals

LA DATACIÓ DELS NIVELLS D'AMORTITZACIÓ DE L'HÀBITAT EN EL TURÓ DE SANTA MARIA: FASES TSM-IIIa I TSM-IIIb

Pel que fa als nivells d'amortització d'aquest espai excavat en el subsòl del turó de Santa Maria, hem establert una diferenciació per fases: la fase TSM-IIIa correspon als nivells pròpiament dits d'enderroc i/o destrucció de les estructures, mentre que la fase TSM-IIIb seria la de col·gament d'aquests enderrocs. Malgrat tot, creiem que entre ambdues fases hi ha un marge molt petit de temps, de la mateixa manera que aquest tampoc ha de ser important en relació als nivells de preparació del sòl per a rebre la fonamentació de l'edifici hel·lenístic.

Fase TSM-IIIa

Pel que fa a la fase TSM-IIIa, veiem com les àmfores continuen essent el material ceràmic majoritari, amb un 51,96 % del total. Entre aquestes destaquen les àmfores ibèriques que, tot i ser les més ben representades, amb un 40,84 %, continuen en descens davant l'augment de les importacions, en especial de les púniques, el progrés de les quals és més notable en les centremediterrànies, que assoleixen el 22,07 %, quasi quinze punts per sobre de la fase anterior TSM-IIb, que en les púniques ebussitanes, tot i que aquestes encara són més abundants, amb un 27,70 %. Les

àmfores massaliotes continuen essent ben representades, en augment respecte a la fase TSM-IIa³¹ (Fig. 6.53).

Pel que fa a la vaixella, se segueix constatant el progressiu descens de les produccions indígenes, entre les quals la ceràmica comuna reduïda i les produccions a mà superen les comunes oxidades. Aquest descens, però, no és el reflex només de l'augment d'unes determinades produccions, com ara les comunes púniques i les massaliotes, sinó de l'important desenvolupament que experimenten els tallers de Roses, encara només amb exemplars de pastes clares i altres recipients comuns, imitacions de comunes gregues de cuina i de grises de la costa. No hem trobat exemplars de vernís negre dels tallers, però pensem que aquests ja comencen a produir-se, fet que explicaria un inicial descens de les produccions àtiques, que passen ara a tenir una representació del 6,25 %, molt per sota dels 11,54 % de la fase TSM-IIb (Fig. 6.54).

Si ens atenim a les formes presents en aquest conjunt ceràmic de la fase TSM-IIIa (Fig. 6.55 a 6.57), per tal de perfilar la seva cronologia, tenim la sort de comptar amb un major nombre d'individus que en les fases precedents. Entre les àmfors disposem d'un exemplar de vora d'ibèrica, de llavi poc destacat, i tres exemplars de vores de massaliota del tipus bd6. Pel que fa a la vaixella fina d'importació hem d'esmentar els sis individus d'àtica de vernís negre, entre els que hi trobem representats, encara de forma majoritària, els *skyphoi*, al costat d'un cràtera petita i una possible *kylix*. També disposem d'un exemplar de morter púnic ebussità de la forma AE-20/II-167 (Ramon 1997, 50-52) i d'una tapadora de COM-GRE 5-bd 1 (Lattara 14.2, 2001, 994-997). Entre la vaixella de producció indígena, tenim una vora d'una gerra ibèrica bicònica, amb paral·lels evidents a Ullastret en les fases IV i V de l'illa (Martín *et alii* 1999, fig. 11.8.5, fig. 11.18.6), i una base d'un recipient similar. És interessant observar les formes presents entre les comunes oxidades i les reduïdes indígenes, d'origen indeterminat, entre les quals veiem imitacions de formes corrents en vaixella d'importació. En darrer terme hem de destacar els tallers de Roses, on trobem ja exemplars de la forma ROSES 20, al costat de vores corresponents a gerres, i una creixent presència de les produccions comunes reduïdes, amb la superfície acurada i molt ennegrida, amb formes que imiten un *lekanis*, entre altres no determinades, o les *caccaba* de cuina. És interessant destacar un fragment d'una mena de tova que porta una decoració d'una gran palmeta. Creiem, pel que fa a les formes presents, que ens trobem ja dins la segona meitat del segle IV, avançada, molt probablement a la darrereria del segle, vist l'impuls dels tallers de Roses i dels productes púnics.

³¹ El pic que observem en la fase TSM-IIb és un fet puntual que no cal tenir en consideració.

Fase TSM-IIIb

En relació a la darrera fase, la TSM-IIIb (**Fig. 6.58 a 6.60**), hem de dir, a grans trets, que se segueix la tònica iniciada en la fase anterior, amb alguns detalls que volem destacar. En primer lloc, observem el creixement presencial d'àmfores púniques centremediterrànies per damunt de les púniques ebussitanes i, per primer cop, l'aparició, molt residual, de vasos de vernís negre del taller de les petites estampilles, elements que considerem ens situen en un moment de la fi del segle IV o entrat ja el III aC. Pel que fa a les formes amfòriques, només comptem amb una vora d'iberopúnica de boca plana i una vora de massaliota del tipus bd7.

Entre la vaixella fina d'importació tenim, en primer lloc, alguns individus d'àtica de vernís negre: una base de *skyphos* i uns exemplars de la forma bolsal AT-VN 532-561 (Sparkes 1970; Lattara 1993, 123); i un fragment informe d'àtica de figures roges. Els fragments de comuna púnica són excessivament petits com per a poder-ne determinar la forma. Entre les grises de la costa catalana tenim un peu d'un possible *skyphos* gran de la forma COT-CAT Sk1 (Lattara 1993, 397) o una imitació d'una copeta de la forma àtica de vernís negre AT-VN 816-824.

Dins la vaixella fina indígena destaquen els exemplars de gerra ibèrica bicònica, decorats amb pintura blanca amb el motiu de línies paral·leles³². Les espècies en comuna d'origen indeterminat se segueixen diversificant, amb imitacions de formes corrents, com ara *skyphos*, olpes, gerres, *caccaba* o plats de peix. Finalment, entre els tallers de Roses disposem d'exemplars de la forma ROSES 59 i de gerres de pasta clara, mentre que en comuna reduïda, un exemplar de vora d'un possible bicònic.

ÀMFORES	TSM-IIIa	N.M.I	TSM-IIIb	N.M.I
IBE	40,84%	3	45,80%	3
PUN-EB	27,70%	1	17,56%	1
PUN-CM	22,07%	1	19,85%	1
MAS	8,93%	4	10,69%	1
GRE	0,46%		6,10%	
GR-ITA				

Figura 6.53. Percentatges del diversos tipus d'àmfores en cadascuna de les fases d'amortització³³

³² Els fragments d'aquesta gerra es troben dispersos entre les dues fases TSM-IIIa i TSM-IIIb, de manera que hauríem de considerar que aquestes dues corresponen al mateix moment. No obstant això, les hem seguit analitzant separatament, per observar-ne els matisos.

³³ Els càlculs de percentatges s'ha hagut de fer a partir del nombre de fragments, atès que el nombre d'individus és molt petit i poc representatiu.

VAIXELLA	TSM-IIIa	<i>N.M.I</i>	TSM-IIIb	<i>N.M.I</i>
COM-IB	8,65%	5	13,00%	4
COM-OXD	15,38%	6	19,50%	4
COM-RED	24,52%	6	17,50%	6
A MÀ	2,88%	1	4,00%	1
GR-MON				
COT-CAT	2,88%	1	3,50%	4
PUN-CUIN	5,29%	6	0,50%	
COM-PUN	3,36%	2	2,50%	2
CL-MAS	5,29%		11,50%	3
ÀTICA	6,25%	6	7,50%	6
PSEUDO-AT				
PET-EST			0,50%	
ROSES	25,48%	9	19,00%	10
VN-IND				

Figura 6.54. Percentatges de vaixel·la fina en cadascuna de les fases d'amortització

6.4. BREU SÍNTESI SOBRE ELS NIVELLS D'AMORTITZACIÓ I OCUPACIÓ POSTERIORS

Un cop la ciutat s'abandona, no tornem a trobar indicis d'ocupació en el mateix solar fins a partir de mitjan segle II dC. Les restes que corresponen a aquesta represa ocupacional, al damunt mateix de les hel·lenístiques, s'han localitzat en diferents punts del jaciment de la Ciutadella, tot i que, pel que fa a construccions, sembla que aquestes es concentren en l'àrea immediata al port. Pel que fa a aquest període cal esmentar l'edifici termal i els dipòsits d'aigua per l'abasteixement de les naus del port documentats al sud del barri hel·lenístic, per sota de l'edifici A (Nieto 1993, 177-186) i els murs descoberts en els fonaments de la torre F de la muralla medieval, uns 140 m a l'oest de les anteriors, en els límits del vessant sud del turó de Santa Maria, al marge oposat de la riera. A la resta del turó no s'han recuperats nivells d'aquesta època, a excepció dels que corresponen a l'amortització del pou de l'edifici hel·lenístic del cim del turó, per sota el temple romànic de Santa Maria.

A partir d'aquest moment Roses experimenta un creixement urbanístic, fins i tot d'un abast superior al d'època hel·lenística, el qual s'inicia al segle IV dC, amb un moment de màxima esplendor a llarg del segle V i bona part del VI dC. Aquesta fase d'important esclat constructiu s'ha reconegut en diversos punts del jaciment, tant en el

subsòl de la vila medieval, en els vessants del turó de Santa Maria i damunt la muralla grega, com en el front de mar, a la part central del Pati d'Armes, a l'edifici A i per damunt del barri hel·lenístic. En l'estat actual de la recerca sabem que la superfície ocupada s'organitza, també com en època hel·lenística, en dues àrees: la del turó de Santa Maria i la del port, on hi havia hagut el barri hel·lenístic. L'extensió és superior a la d'època grega, ja que en aquests moments se superen els límits del subsòl ferm que havia delimitat les construccions dels segles IV i III aC, i algunes cases s'instal·len tant al damunt dels marges de la riera, com per sobre de la platja. Els murs d'aquesta època ens han arribat de manera força precària, en unes escasses filades. La causa d'això és la seva pròpia construcció, a base de paret seca, però, sobretot, pels efectes de posteriors ocupacions que s'emplacen just al damunt. Una excepció serien les construccions fetes sobre la platja, a les proximitats del port, les quals es varen aixecar a base d'uns potents encofrats. D'entre les construccions d'aquest període només farem atenció a la basílica, construïda al cim del turó de Santa Maria, per sobre de les restes de l'edifici hel·lenístic, temple del qual també s'ha reconegut una extensa necròpolis al seu voltant. En relació a aquesta ocupació s'ha valorat la possibilitat que Roses hagués tingut un primerenc bisbat, del qual se'n tenen notícies als segles IV i V dC, la seu del qual avui encara existeix i que està ocupada per l'actual bisbe auxiliar de València, Enric Benavent.

Aquesta extensa població s'abandona cap a la fi del segle VI, potser ja entrat el segle VII. Els signes més evidents són els nivells de destrucció de la zona d'hàbitat, amb importants estrats de cendres, carbons i argiles cremades, que es troben en diversos punts de l'àrea ocupada, tant en el subsòl de la vila medieval com a la zona del Pati d'Armes. S'ha considerat que aquests indicis podrien apuntar cap a una destrucció sobtada, en el marc dels esdeveniments històrics a la fi del període visigot, a conseqüència dels quals la població s'hauria traslladat cap a llocs més segurs, segons sembla a les muntanyes immediates de la serra de Roda; el jaciment del Puig Rom en seria un exemple. A partir d'aquesta època, l'àrea que fins aleshores havia estat d'hàbitat es converteix en una extensa i dispersa necròpolis, que ocupa els espais entre les runes de les cases. Aquesta dispersió, no obstant, s'organitza entorn dues grans àrees funeràries, la del turó de Santa Maria i la del port, separades pel curs del rec Fondo, i al voltant de dos edificis culturals-funeraris diferenciats. La necròpolis de turó continuaria disposant-se al voltant de la basílica, la qual encara es manté en funcionament en aquest període, mentre que la de la zona del port ho faria al voltant d'un edifici de nova construcció, datat en aquest context del segle VII, el qual, per la seva posició i relació amb les tombes, tindria la funció d'element aglutinador de l'àrea funerària.

La col·locació de les tombes, de manera dispersa entre nivells d'amortització de l'hàbitat, és evident. Arreu es documenten estrats d'anivellament i reompliment, així com aprofitaments de murs de cases, per a disposar, encaixar o recolzar les tombes. Si bé tenim la certesa que els cementiris estan en ple funcionament al segle VII dC, no disposem de prou dades per a afirmar que aquest podria perllongar-se al llarg del segle VIII, tot i que és possible que l'església es mantingués dempeus, no sabem en quin estat, fins al darrer quart del segle IX, quan apareix esmentada entre les possessions del monestir de Sant Pere de Rodes. És possible que aquest edifici sigui el que es reconstrueix a mitjan segle X, obra de la que es conserva un document excepcional, la inscripció commemorativa, la qual, significativament, es grava en el revers de l'ara paleocristiana de la basílica, element que s'ha datat entre la fi del IV i segle V.

Finalment ens quedaria parlar de la successió constructiva en el mateix lloc en època medieval, almenys des de mitjan segle X, que és la data a partir de la qual se suposa que s'inicia la represa d'hàbitat, al voltant de recentment fundat monestir benedictí de Santa Maria, just al damunt del cim del turó. La vila medieval creixerà a redós del monestir i s'ampliarà de manera considerable als segles XIII i XIV. D'aquest coneixem la seva traça urbana, així com la totalitat del perímetre emmurallat, recinte que englobarà el clos monacal a ponent. La història moderna de Roses començarà a mitjan segle XVI, a partir del moment en que les velles muralles són substituïdes pel recinte fortificat de planta abaluartada que coneixem amb el nom de la Ciutadella. Aquesta llarga seqüència evolutiva al damunt de l'ocupació hel·lenística és la raó que explica el lamentable estat en que ens han arribat les seves restes i les dificultats de documentació amb les quals es topen els treballs arqueològics.

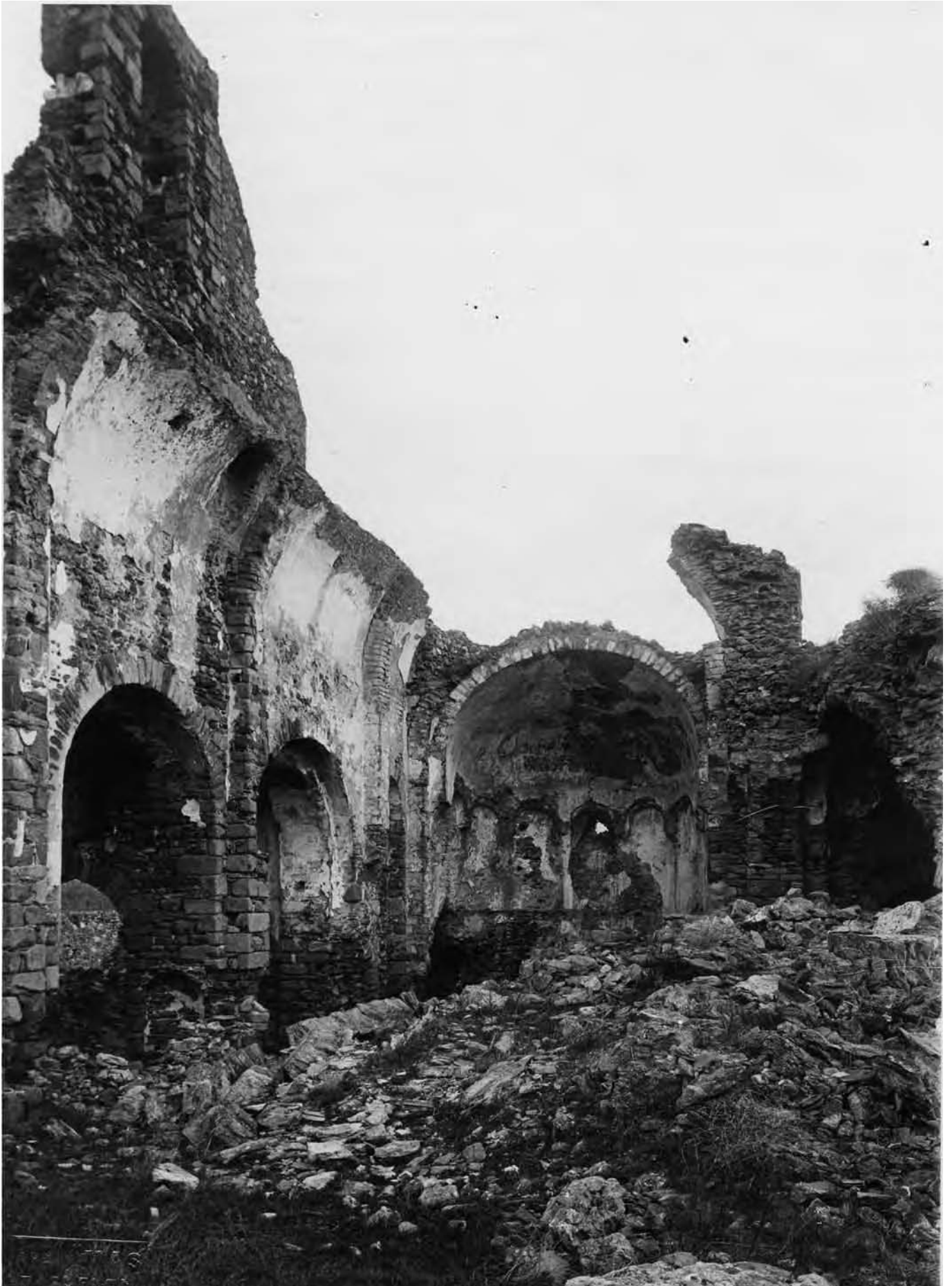

Figura 6.1. Imatge de final del segle XIX, inici del XX, en què s'aprecia l'estat en què va quedar l'església després del seu enderroc del 1795 (foto Fagnoli)

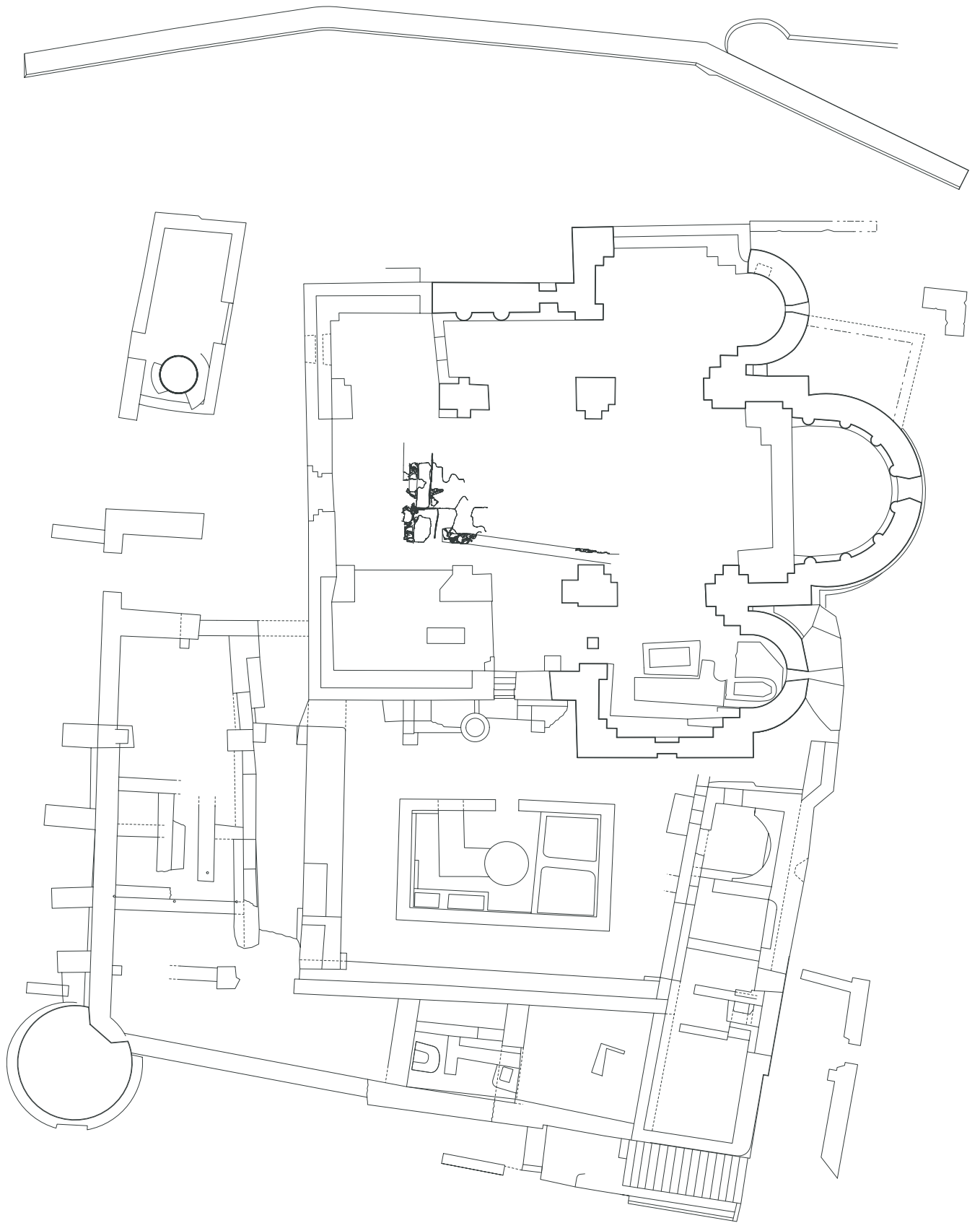

Figura 6.2. Planta general de l'àrea del monestir de santa Maria amb l'emplaçament de l'excavació efectuada entre els anys 1999-2000 a la nau central del temple (GEO3 topògrafs)

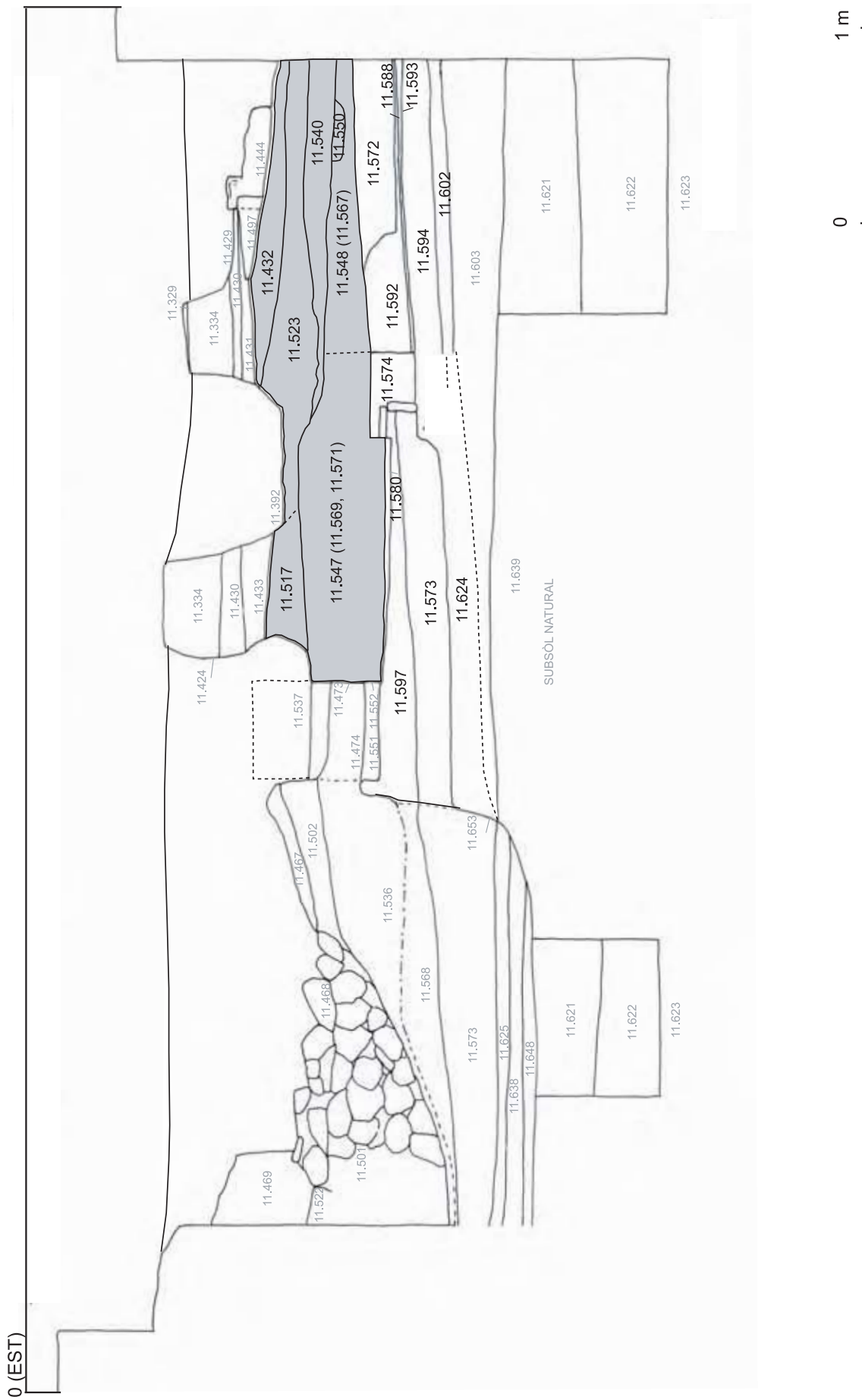

Figura 6.3. Secció longitudinal, est-oest, que travessa per l'espai de la cala A realitzada en el paviment del temple romànic de Santa Maria (M. Teixidor, AM. Puig). En color els nivells del segle III aC, ressaltats el del segle IV aC

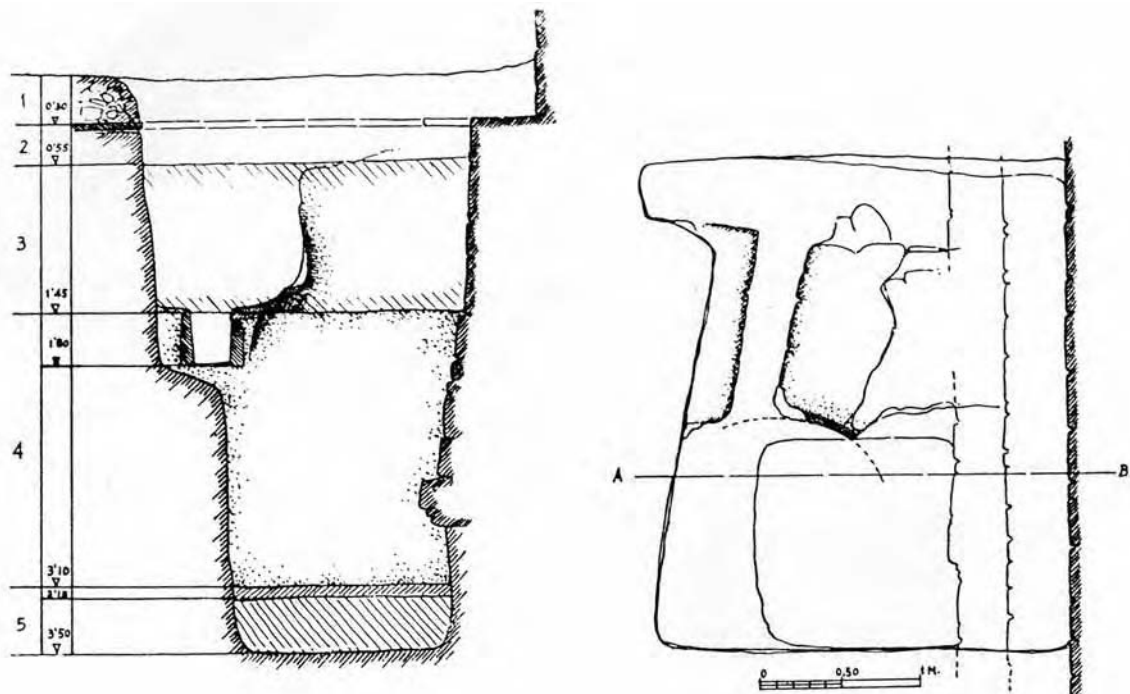

Figura 6.4. Secció i planta de la cala 3 de Riuró i Cufí practicada l'any 1938 a la nau lateral nord de l'església de Santa Maria

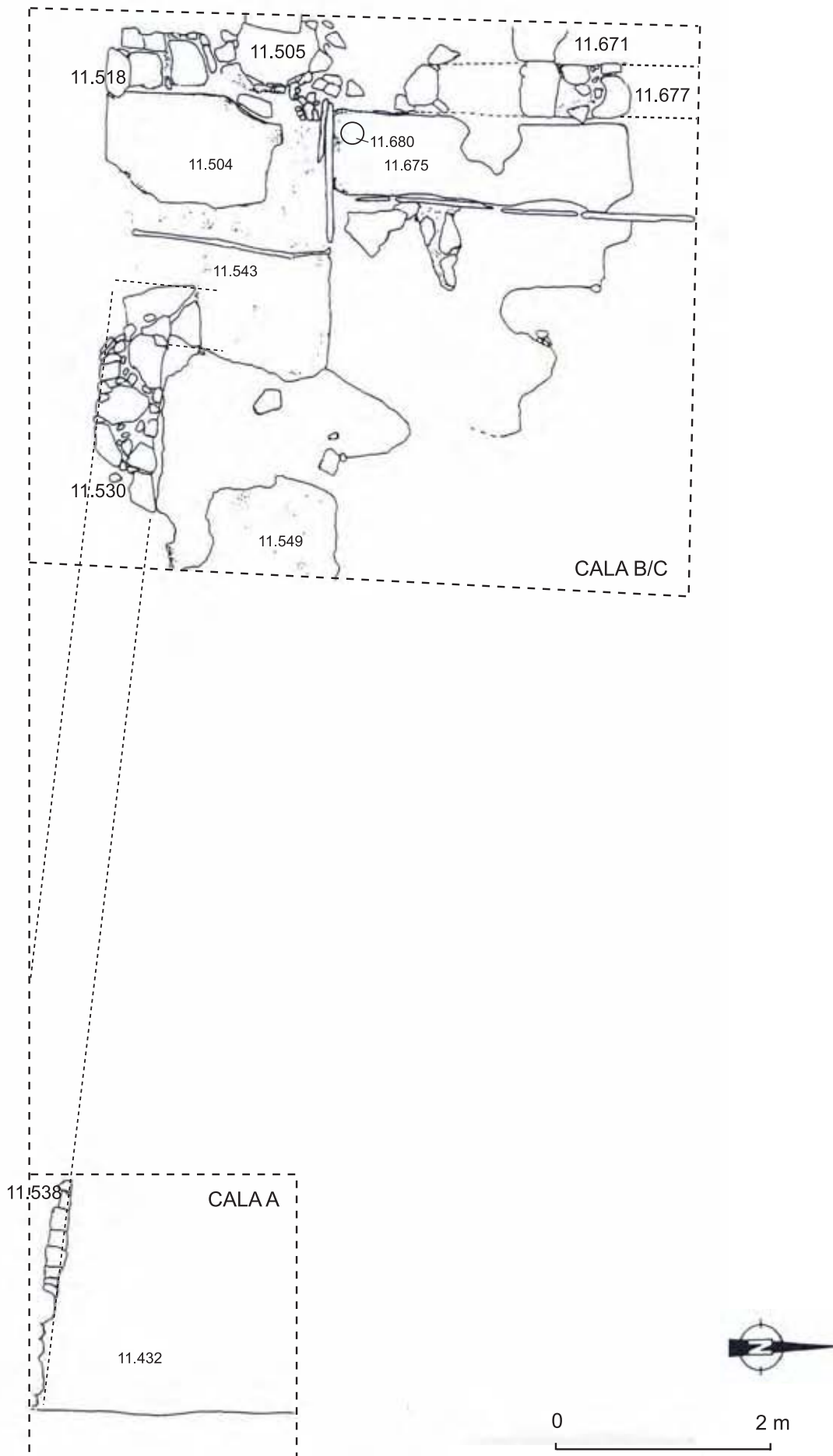

Figura 6.5. Planta detall de les restes del gran edifici que va aparèixer en el subsòl de la nau central de l'església de Santa Maria (planta M. Teixidor, AM. Puig)

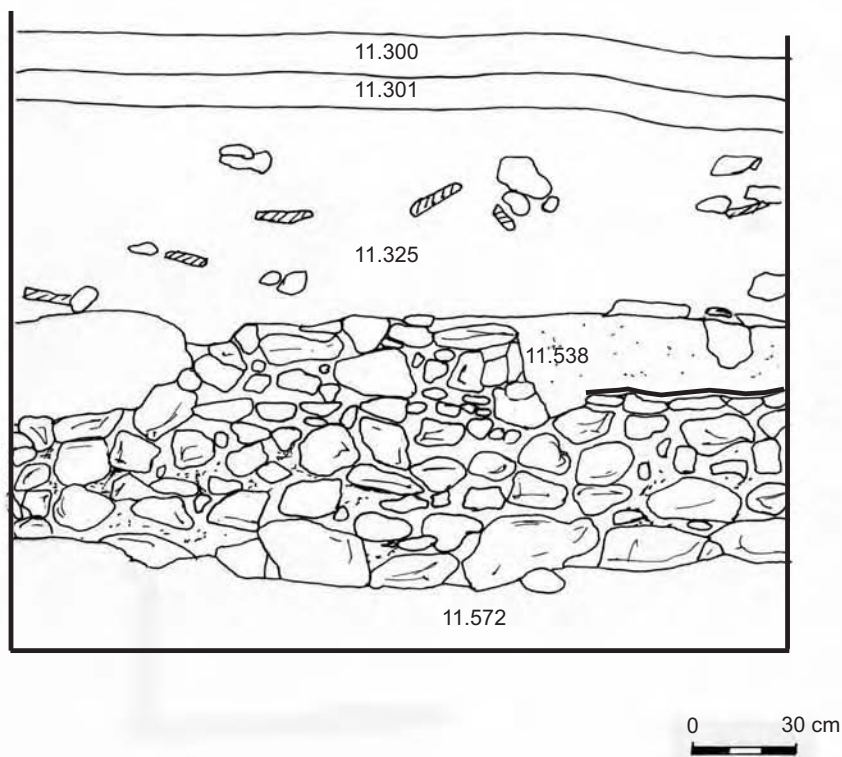

Figura 6.6. Alçat del tram del mur de migdia de l'edifici, on se suposa la ubicació d'una porta d'accés (alçat M. Teixidor)

Figura 6.7. Detall de la cala on es varen recuperar les restes de l'extrem oest del gran edifici hel·lenístic, on s'aprecien els diversos tipus de paviments conservats (foto M. Casanovas)

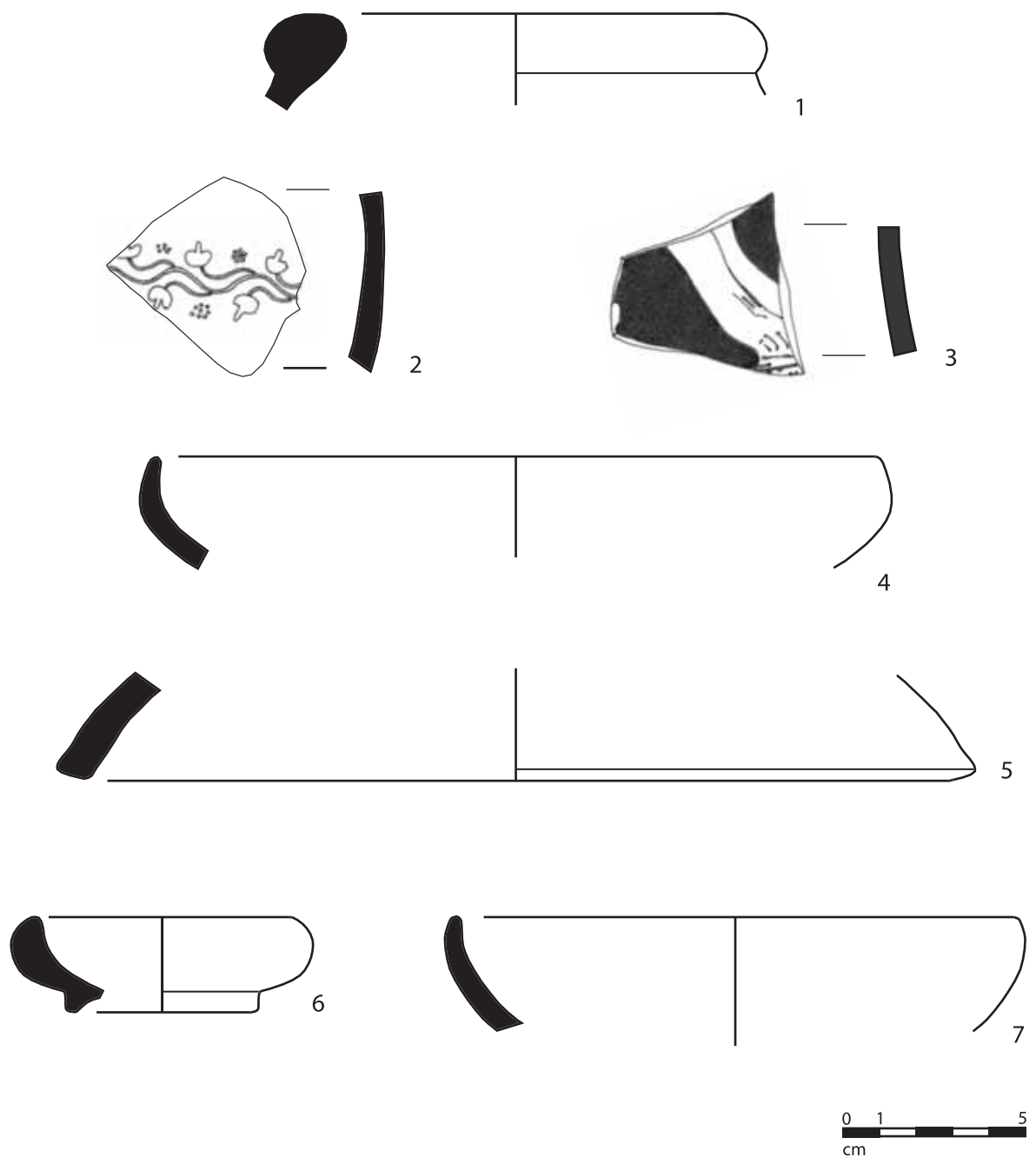

Figura 6.8. Material procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IVb

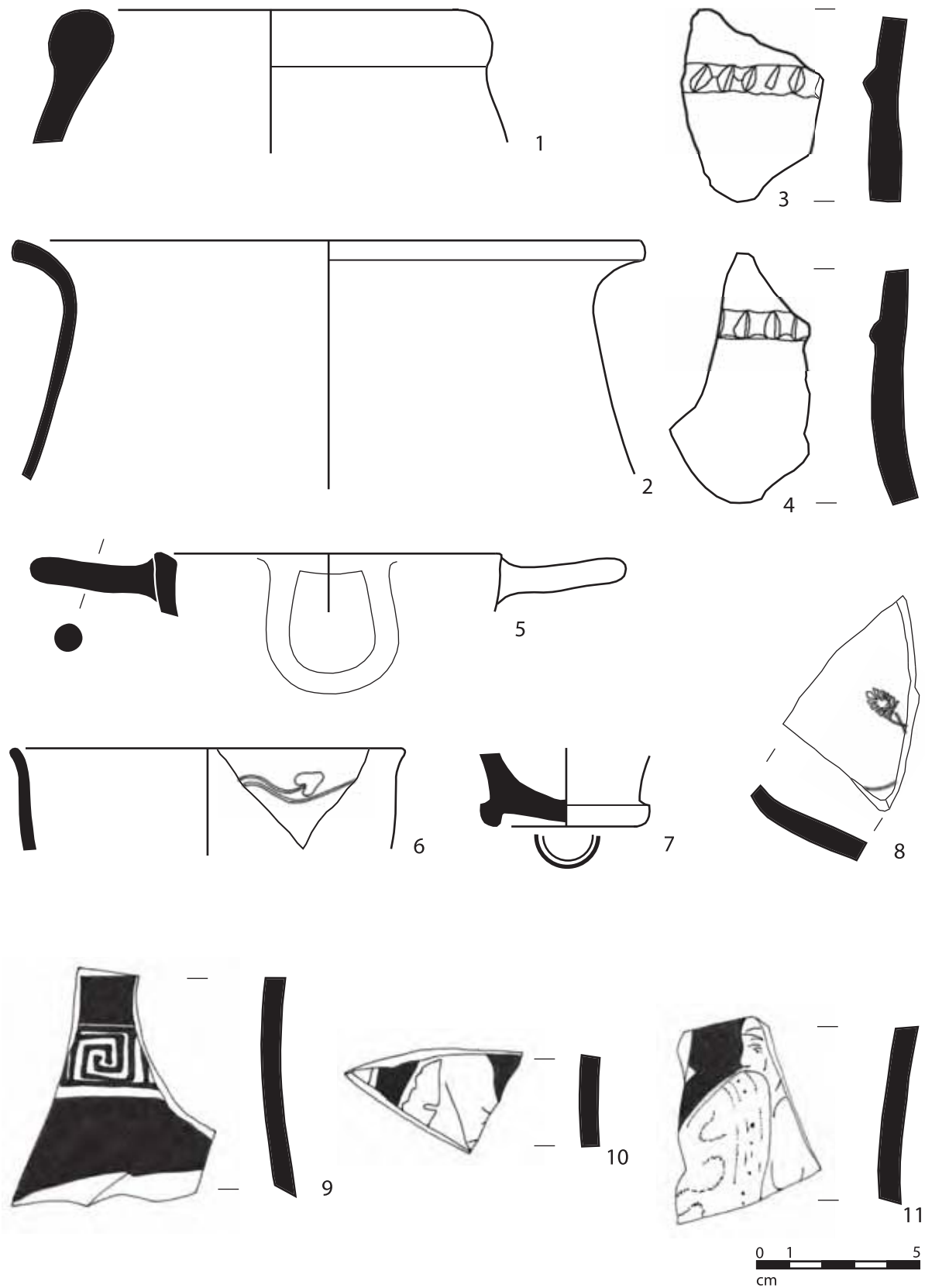

Figura 6.9. Material procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IVa

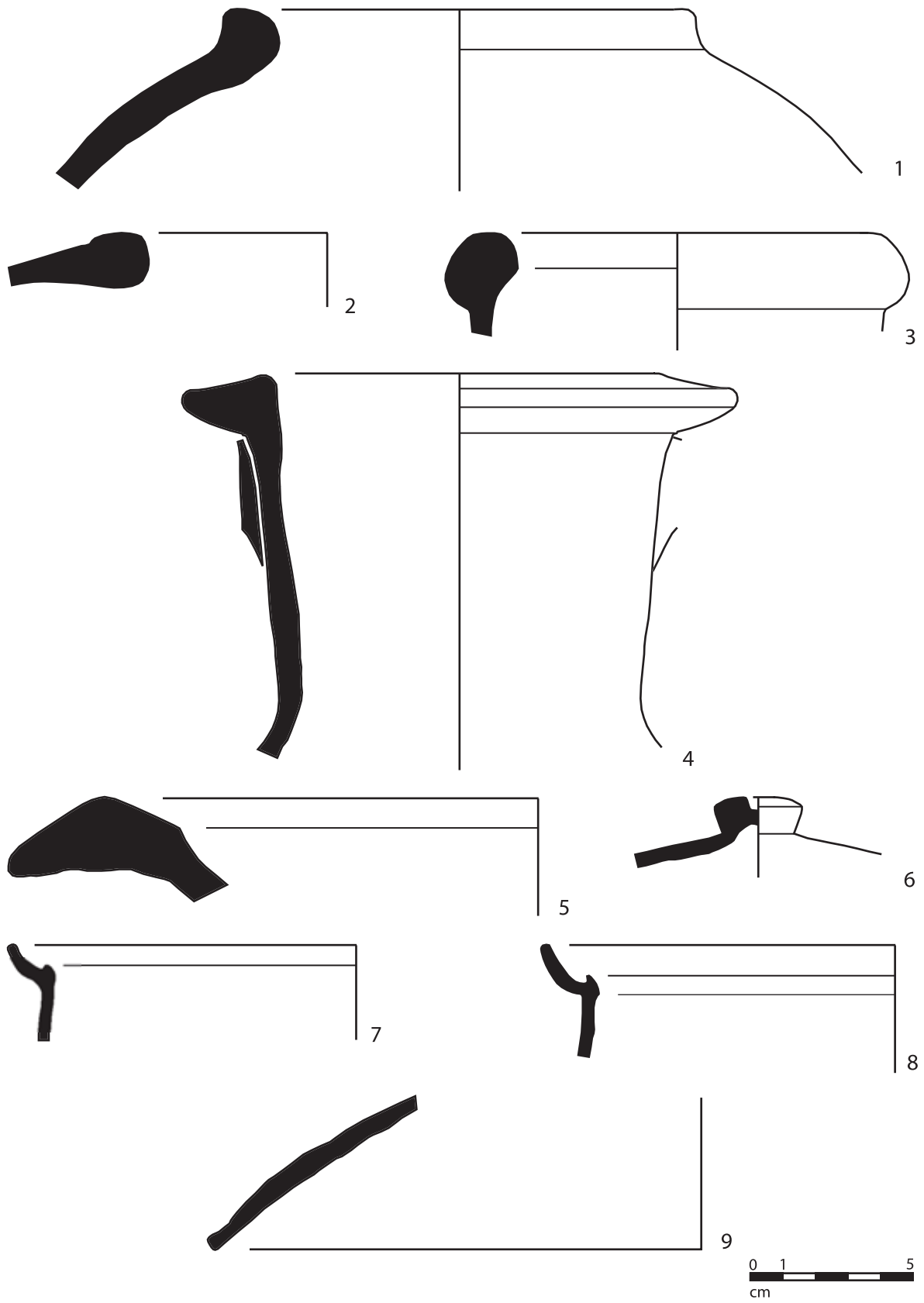

Figura 6.12. Material procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-V

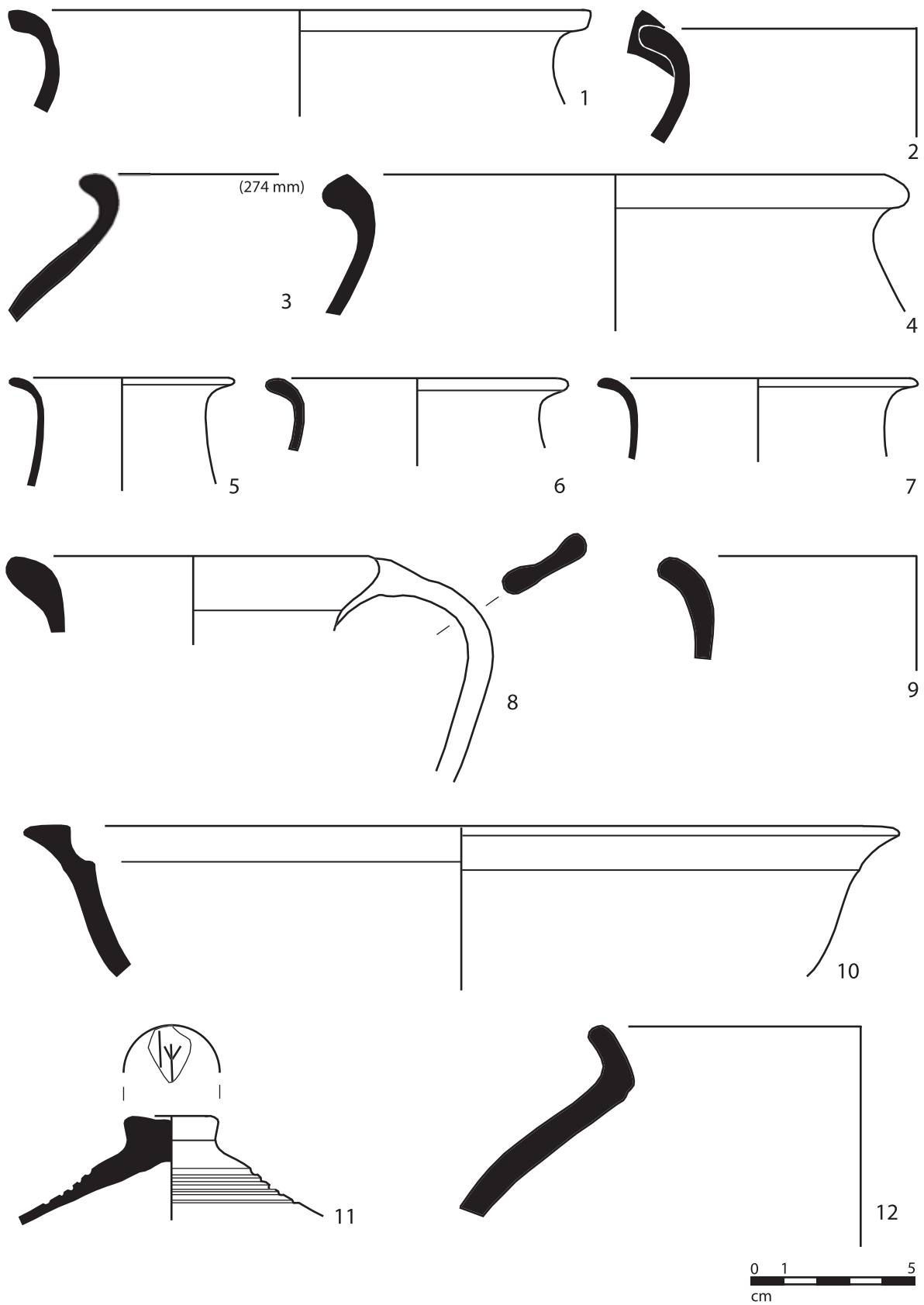

Figura 6.13. Material procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-V

Figura 6.14. Vista general del tram de muralla que delimitaria el turó pel costat de llevant (foto M. Casanovas)

Figura 6.15. Detall del parament de la muralla (foto M. Casanovas)

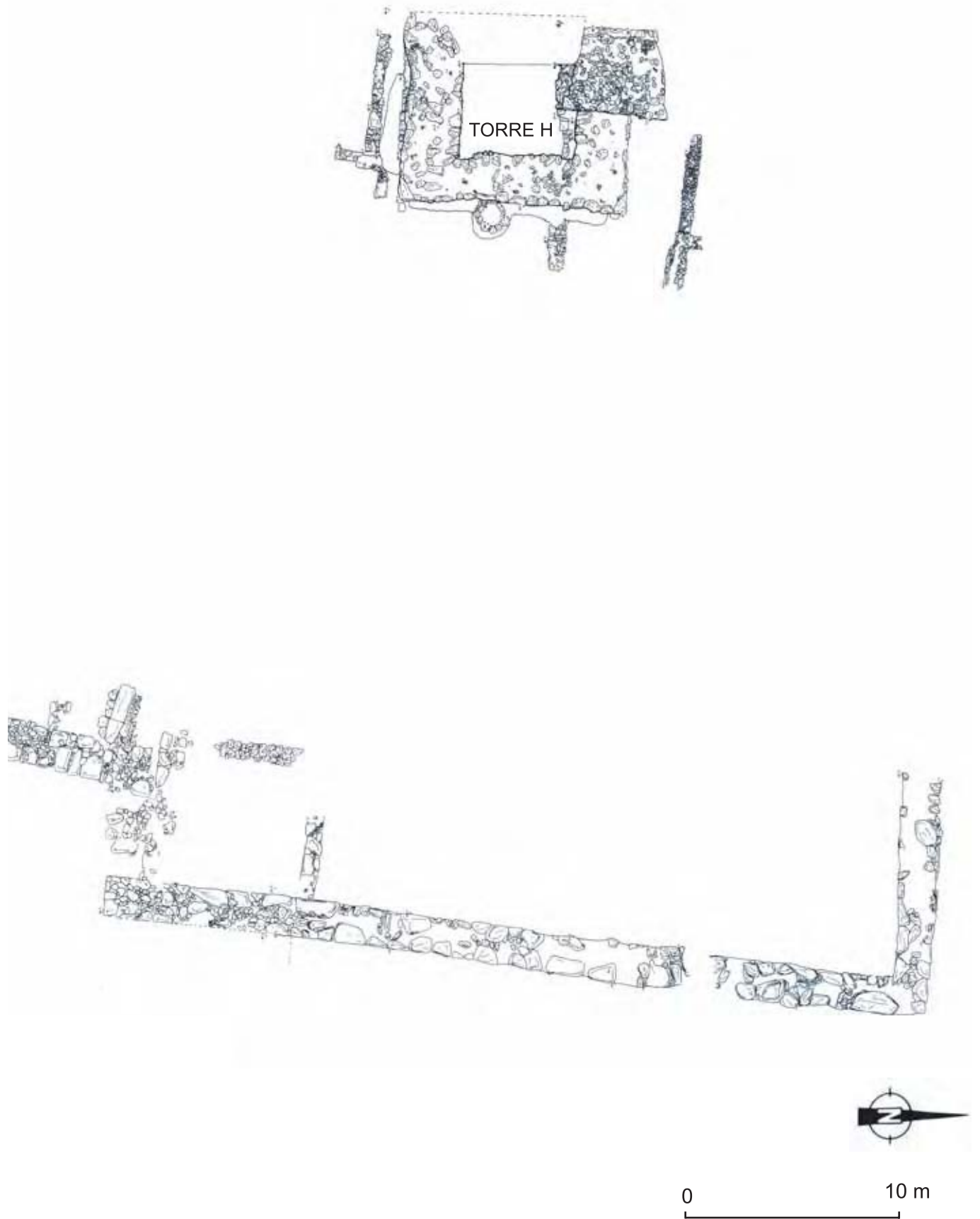

Figura 6.16. Planta general del tram de muralla descobert i de les construccions que s'hi relacionen intramurs, ran de la muralla i sota la torre H (planta M. Teixidor, AM. Puig)

Figura 6.17. Vista general de l'estança adossada intramurs de la muralla, a tocar l'espai definit com a porta (foto M. Casanovas)

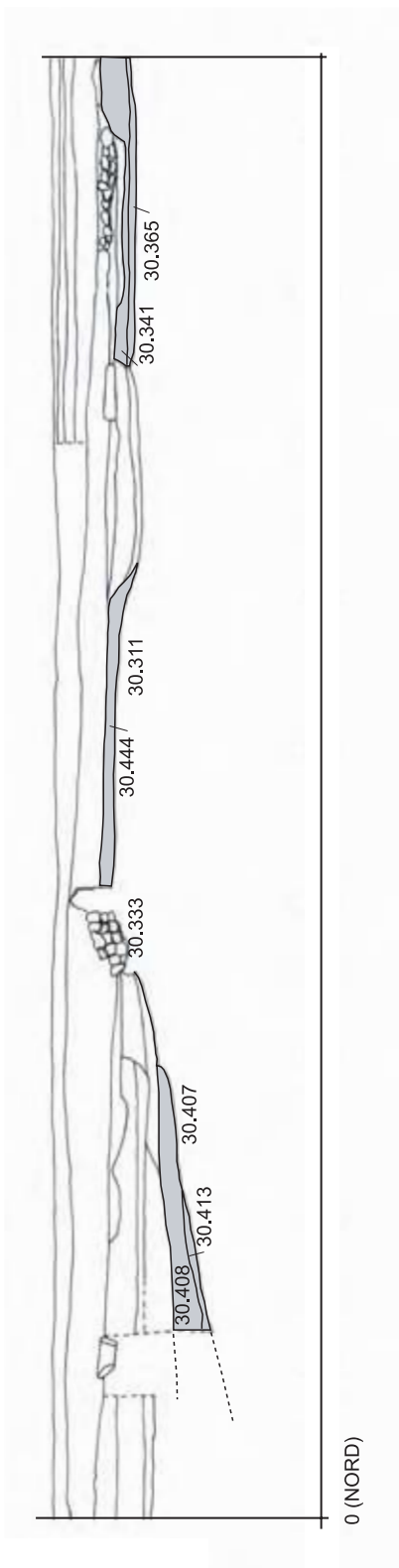

Figura 6.18. Secció nord-sud de la muralla en la qual es fa evident el fossat que aquesta tenia (secció M. Teixidor, AM. Puig)

Figura 6.19. Secció est-oest de la muralla, en la qual s'indica l'escassa potència dels sòls intramurs (secció M. Teixidor, AM. Puig)

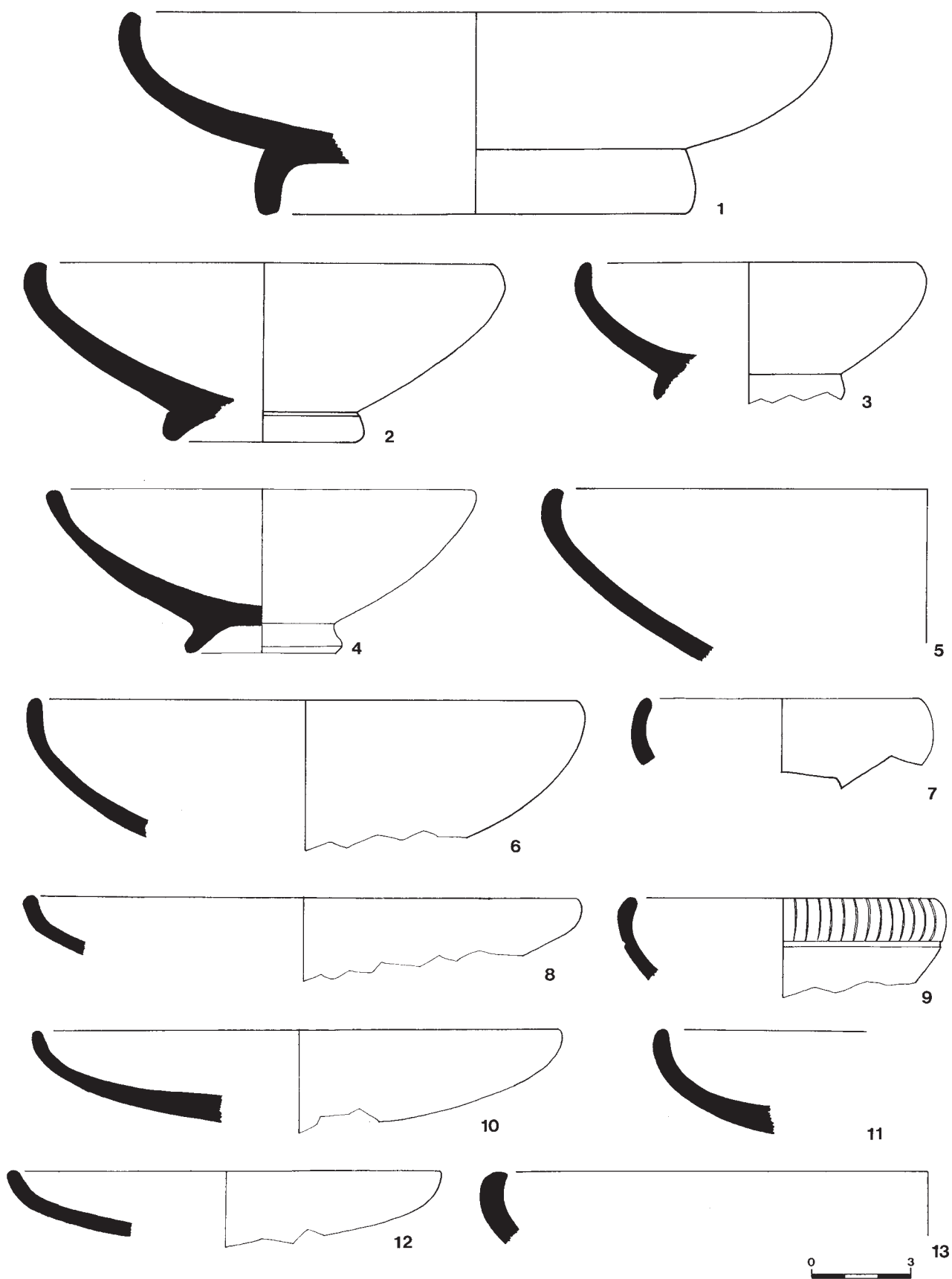

Figura 6.22. Vernís negre dels tallers de la Roses procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

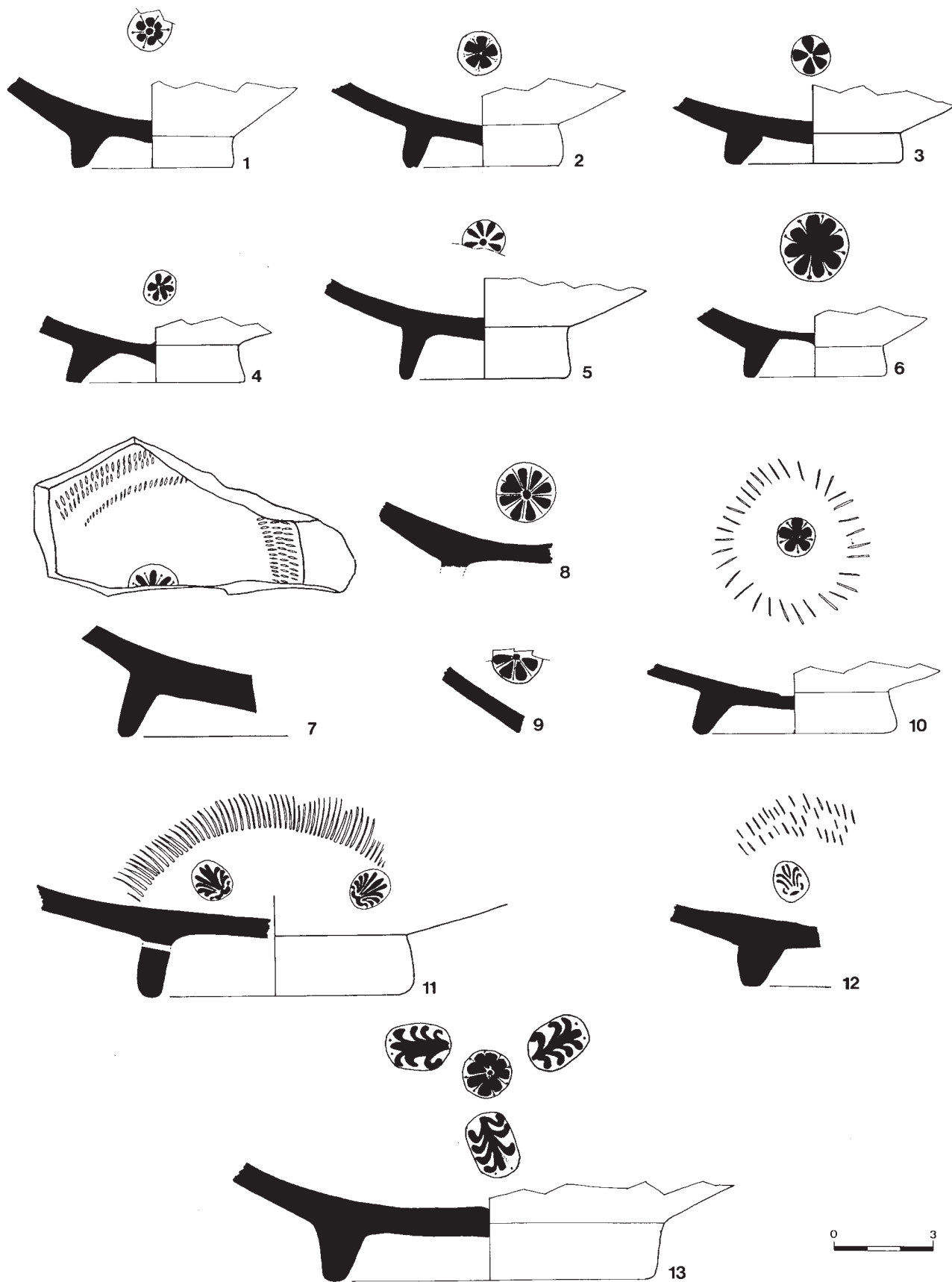

Figura 6.23. Vernís negre dels tallers de la Roses procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

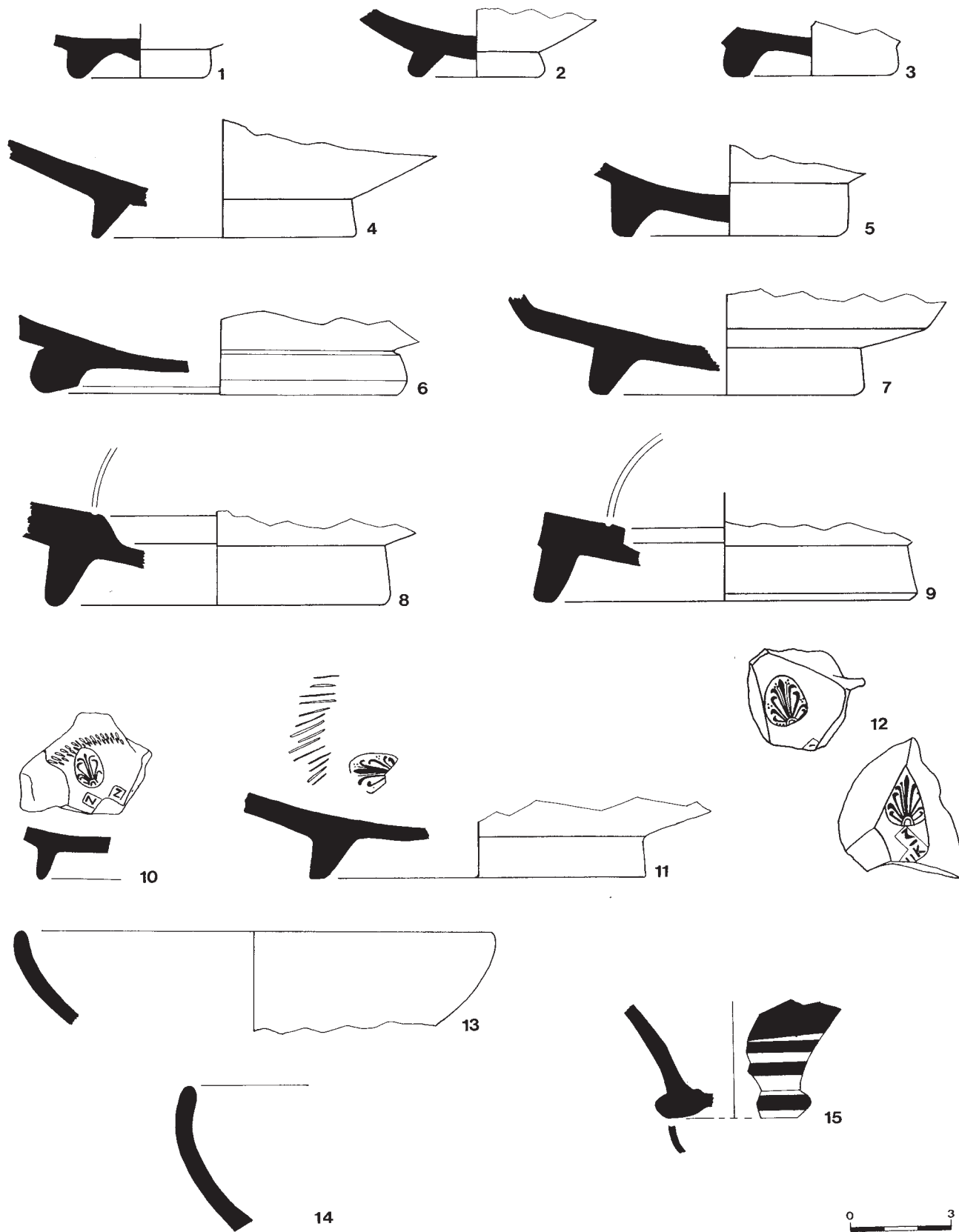

Figura 6.24. Vernís negre dels tallers de la Roses procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

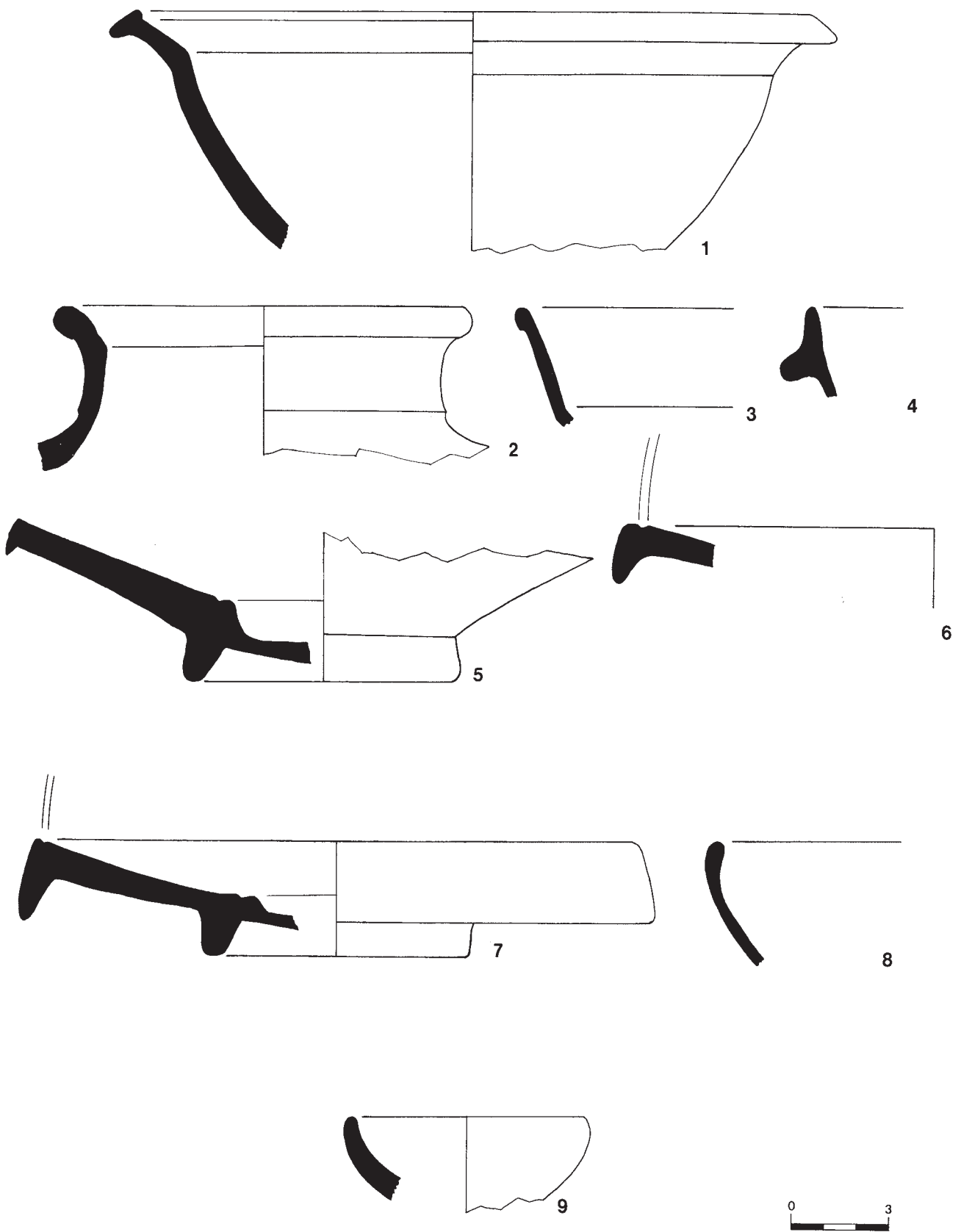

Figura 6.25. Vernís negre dels tallers de la Roses procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

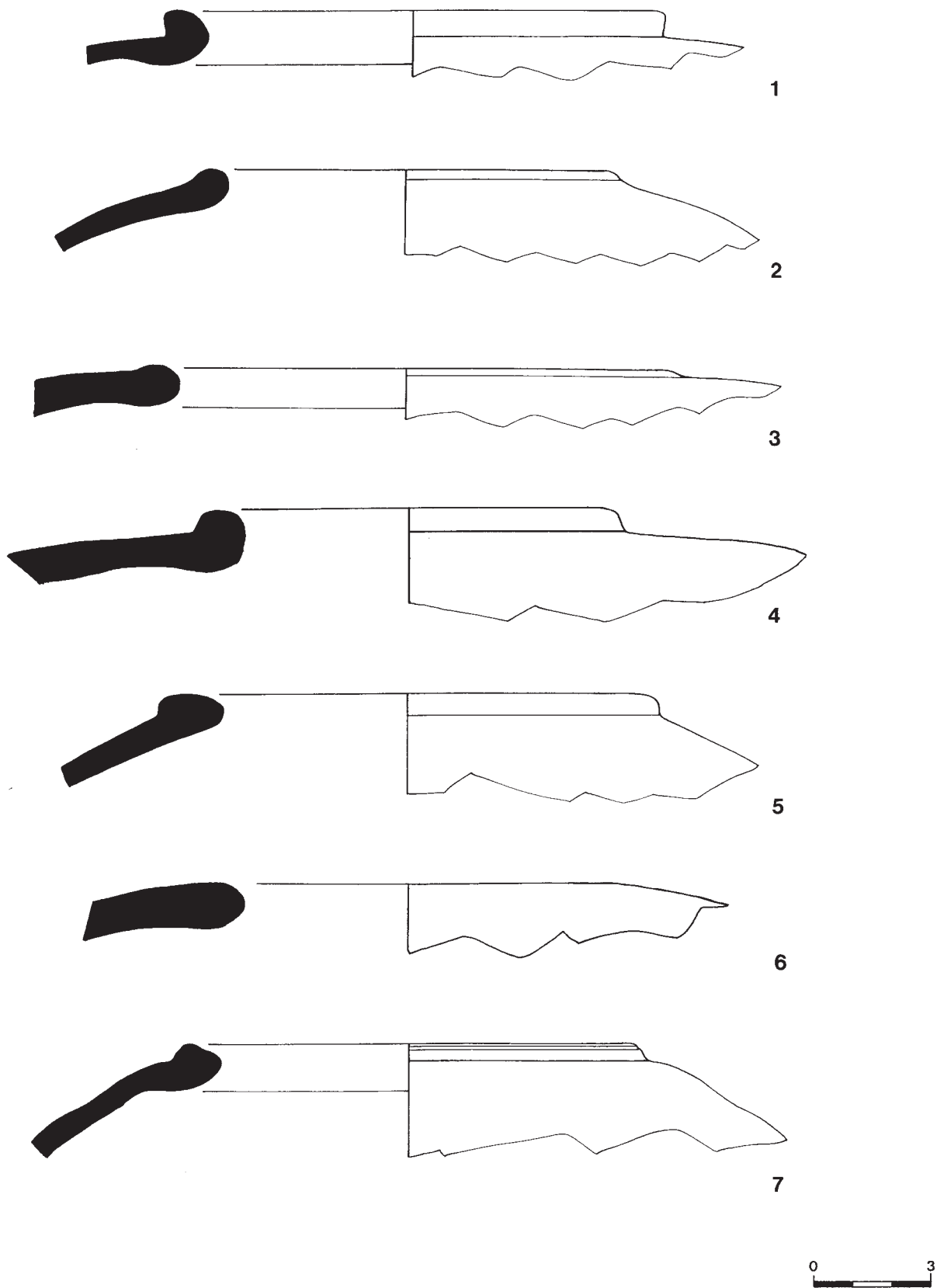

Figura 6.26. Àmfores ibèriques procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

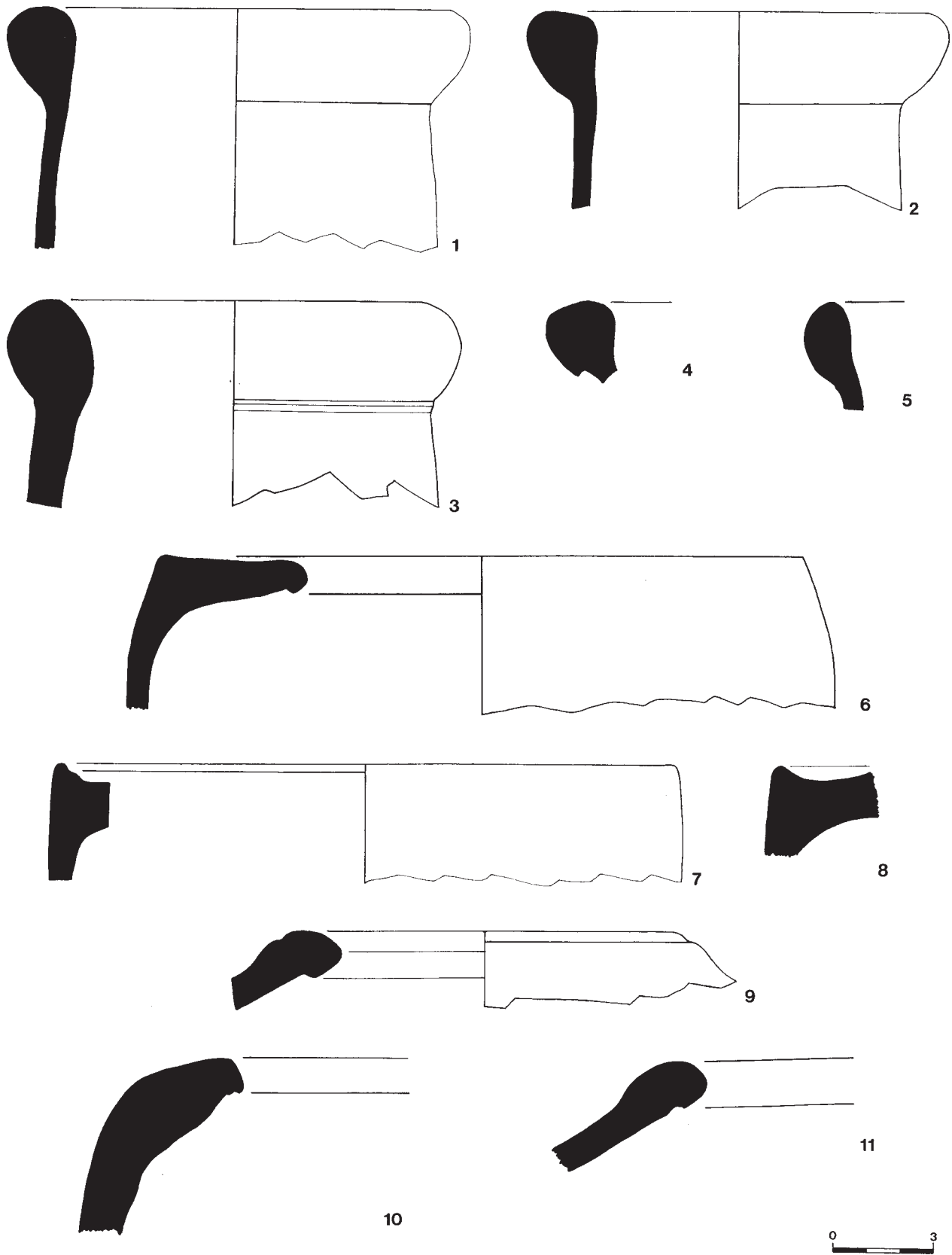

Figura 6.27. Àmfores púniques ebussitanes i centremediterrànies procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

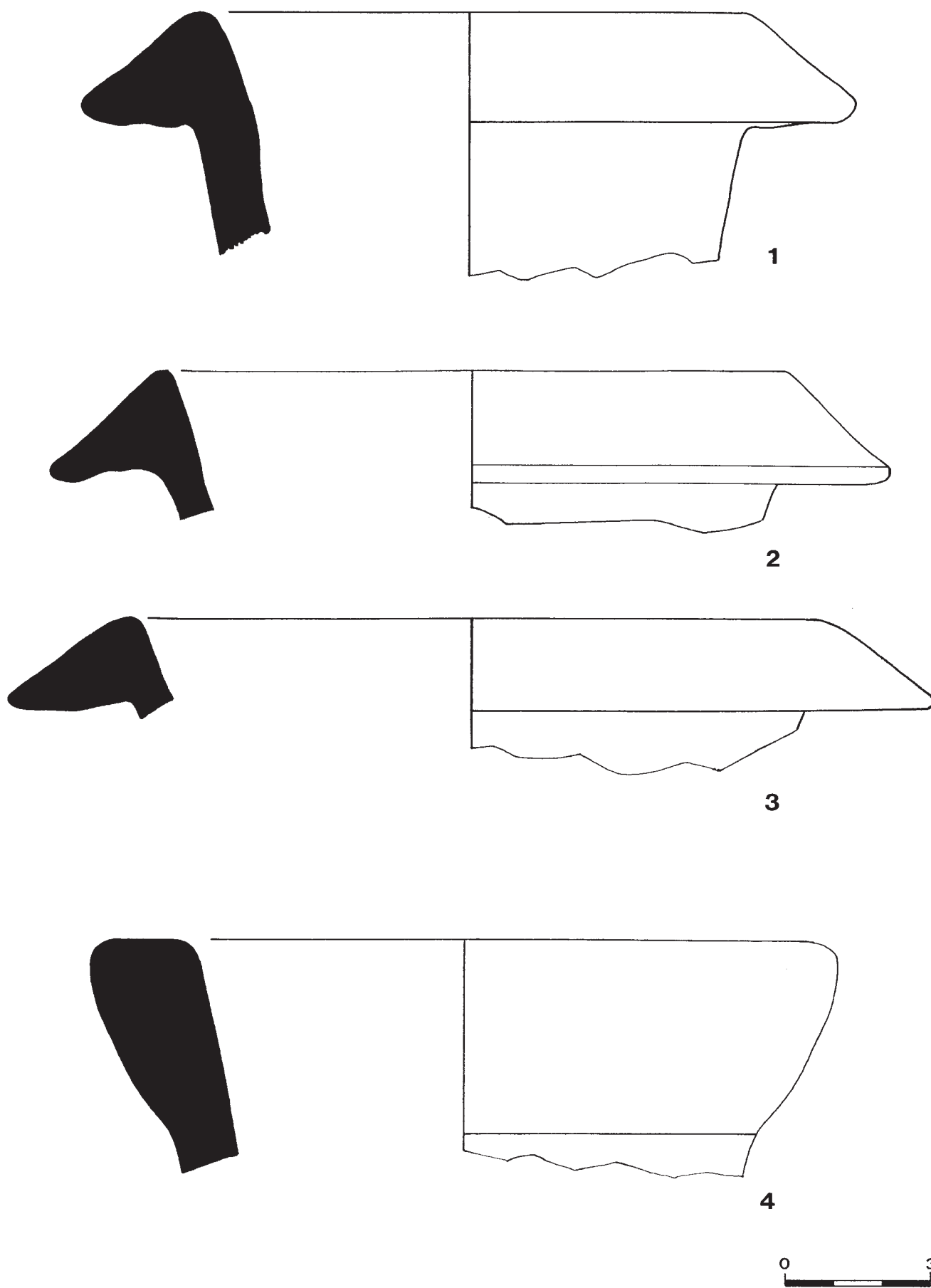

Figura 6.28. Àmfores grecoitàliques i massaliota procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

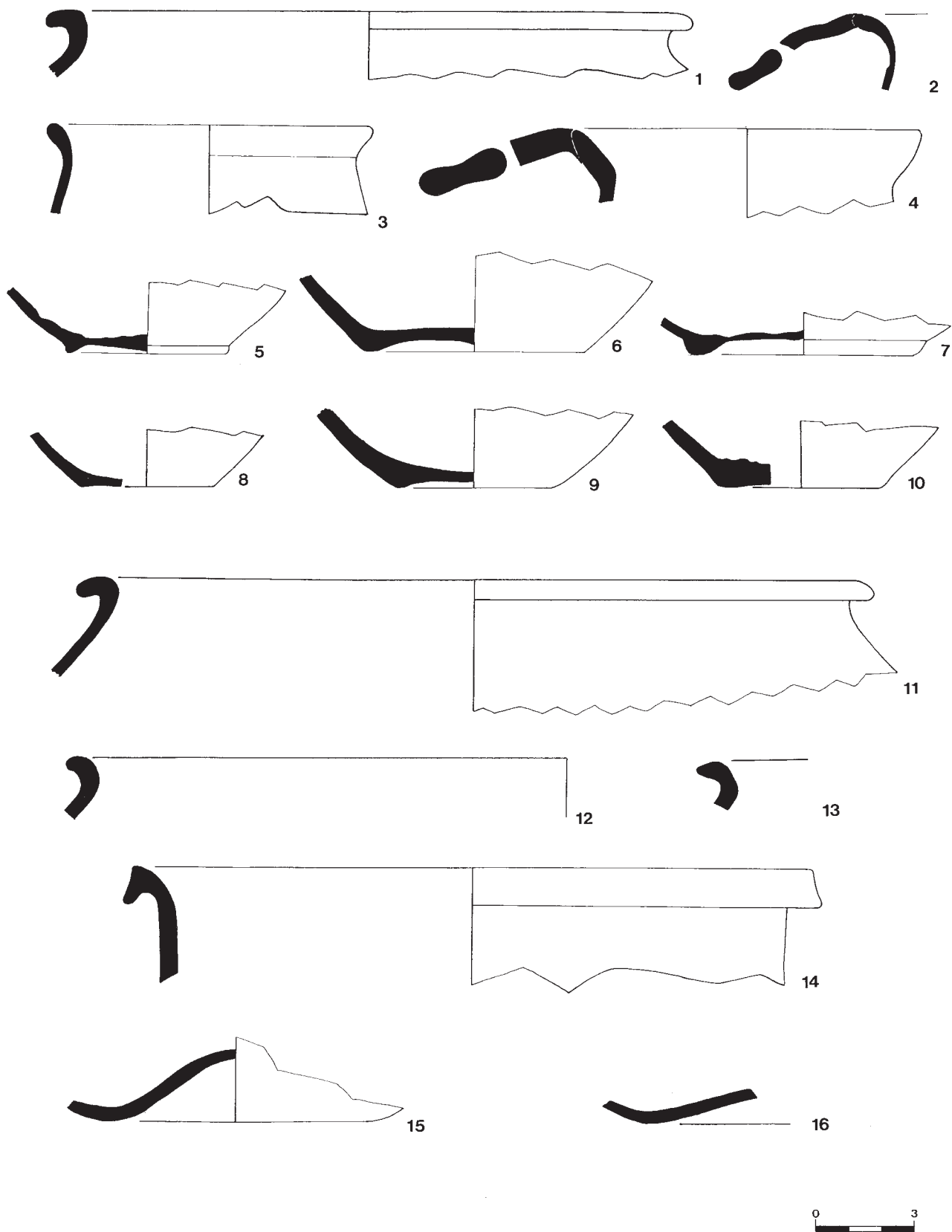

Figura 6.29. Ceràmiques grises de la costa catalana i comunes ibèriques procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

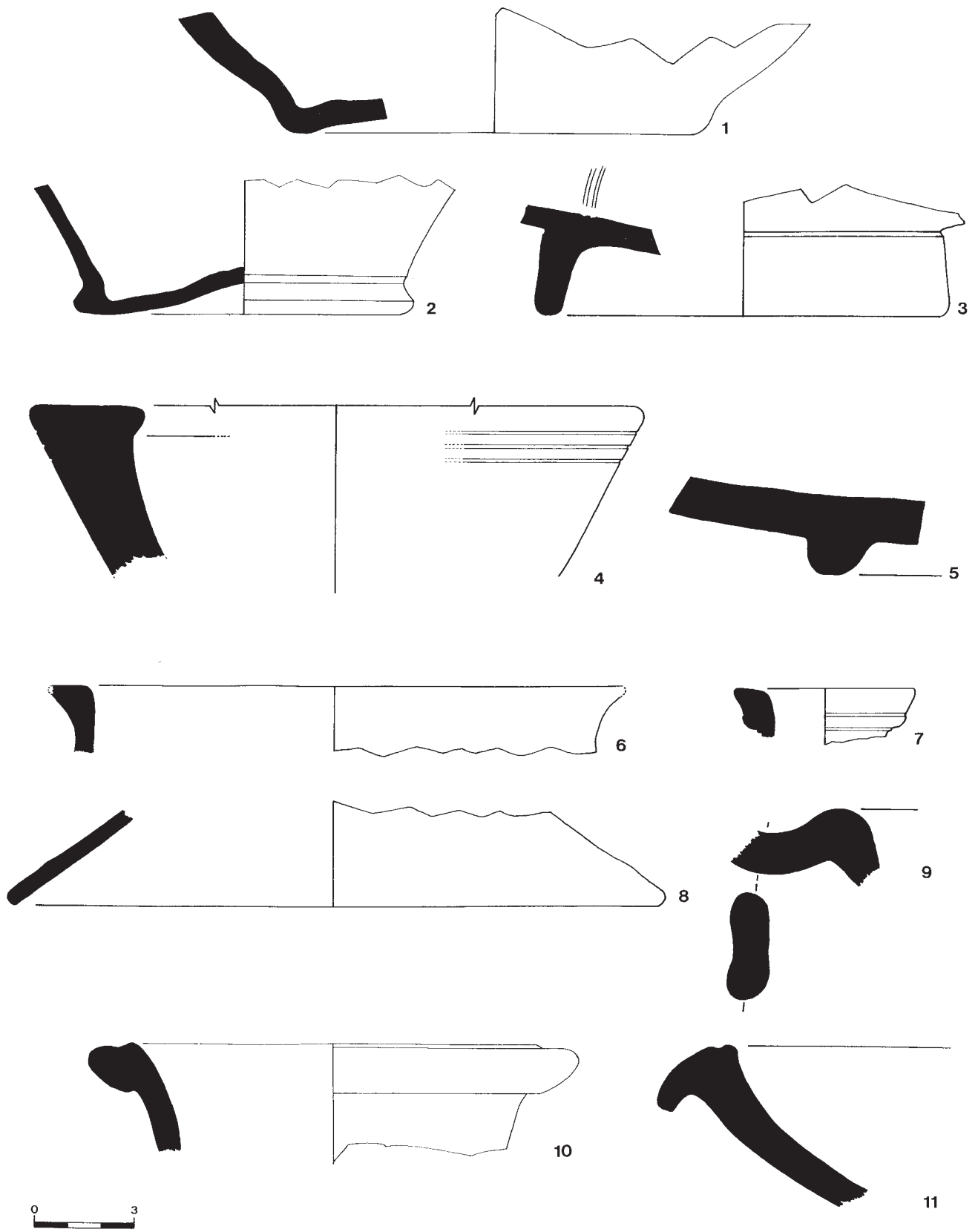

Figura 6.30. Comunes ibèriques i comunes d'importació (massaliota, itàlica i ebussitana) procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

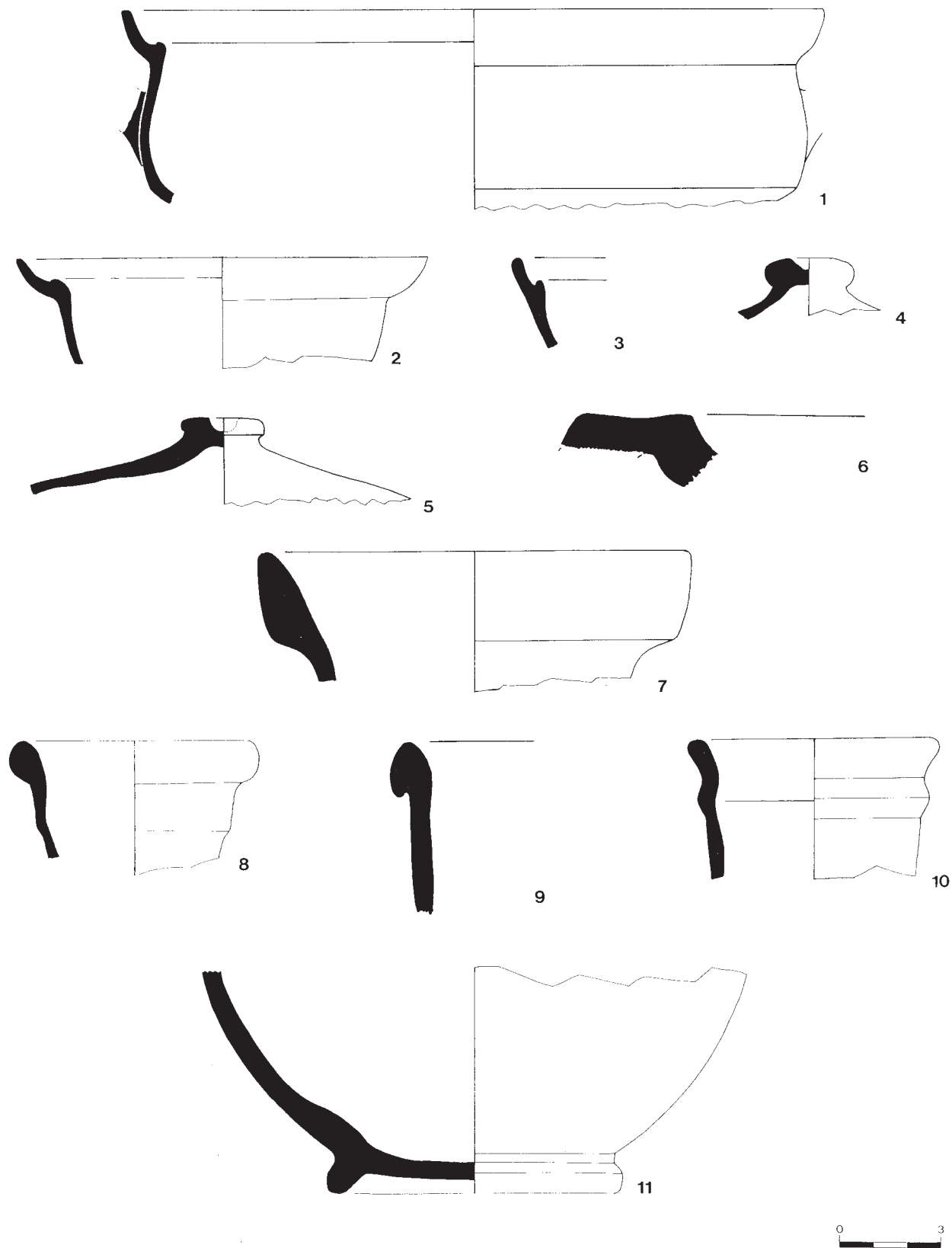

Figura 6.31. Comunes púniques procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

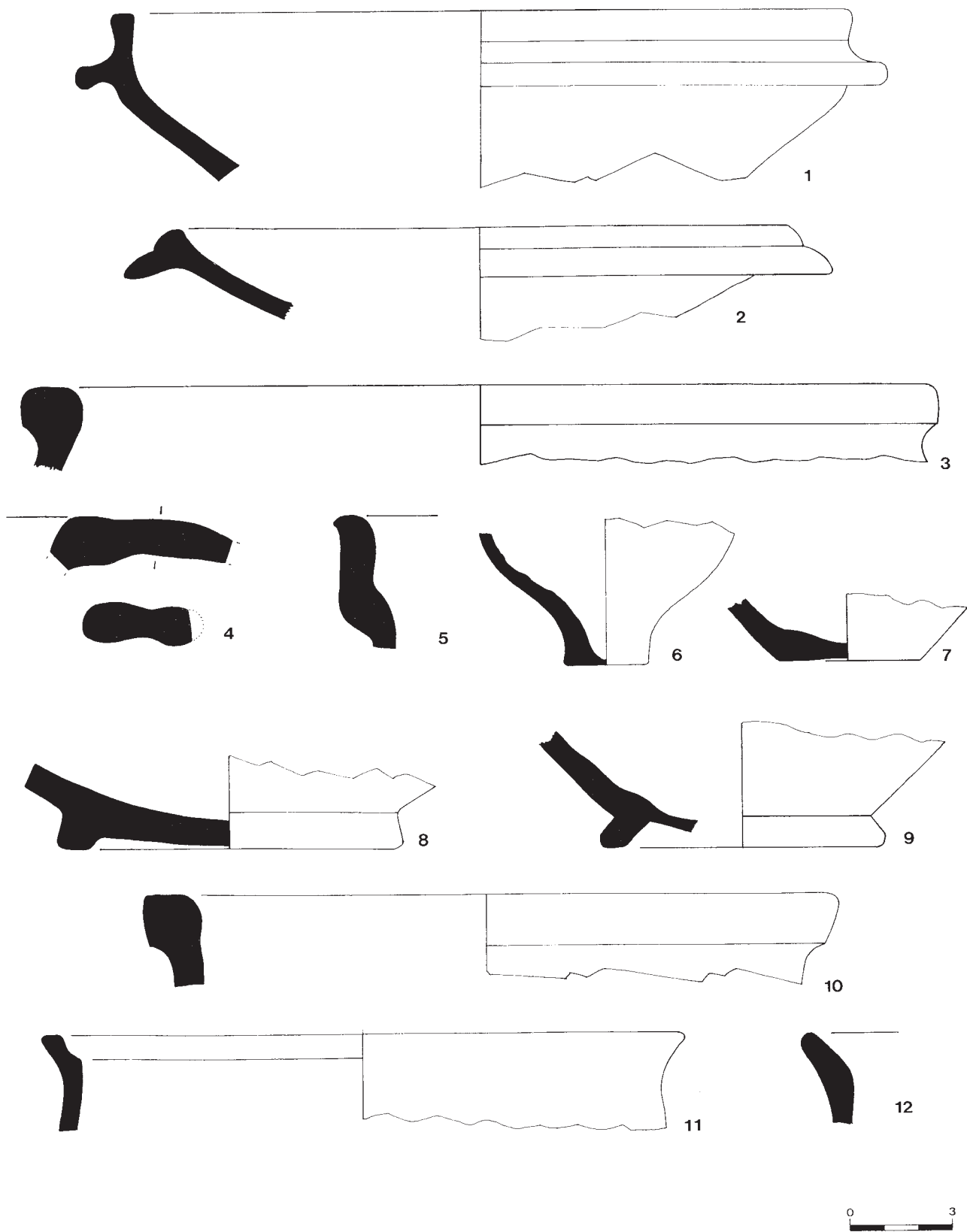

Figura 6.32. Ceràmiques comunes de pasta oxidada i reduïda procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (fossat de la muralla hel·lenística)

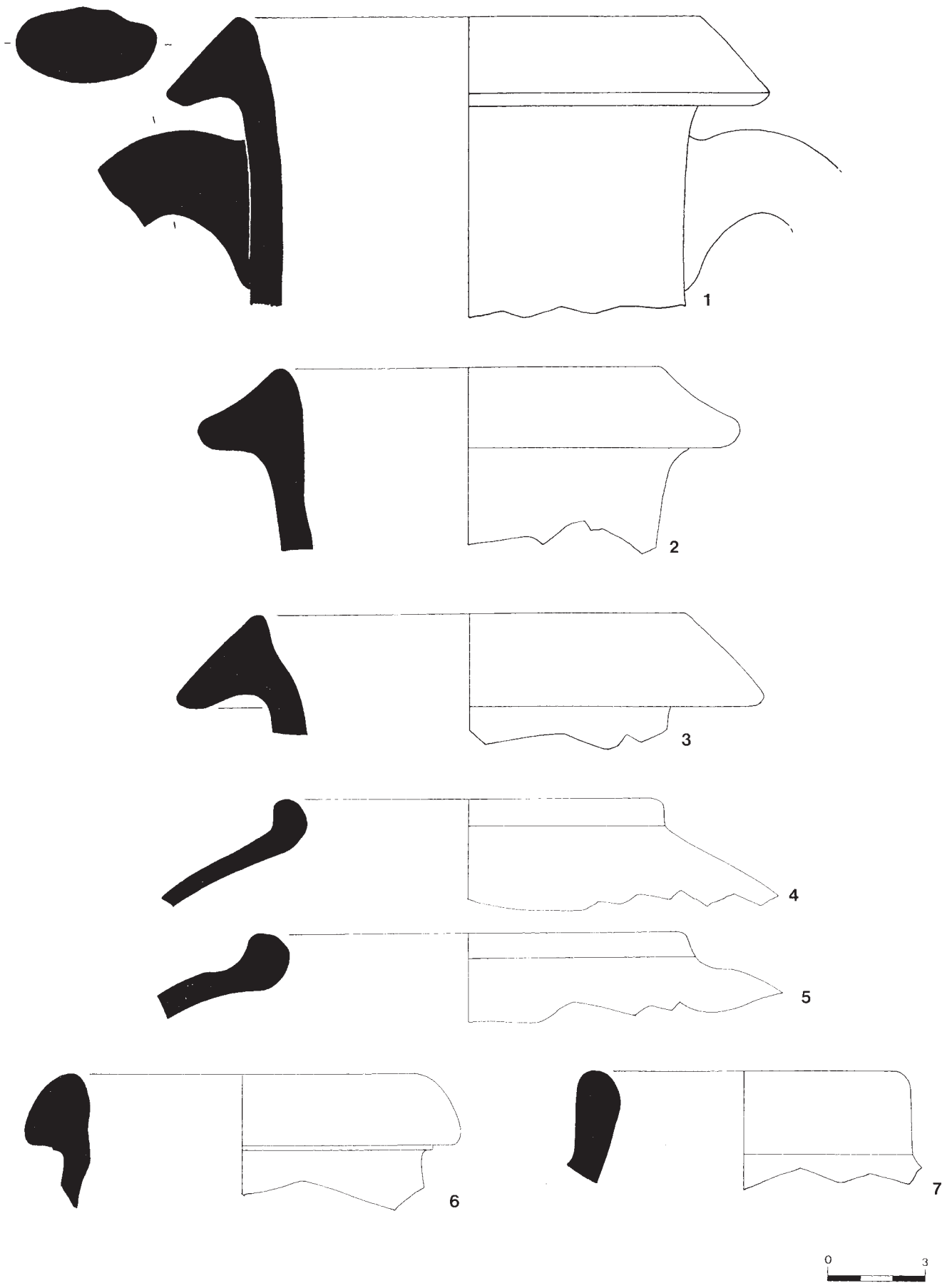

Figura 6.33. Àmfores grecoitàliques, ibèriques i púniques procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (intramurs de la muralla hel·lenística)

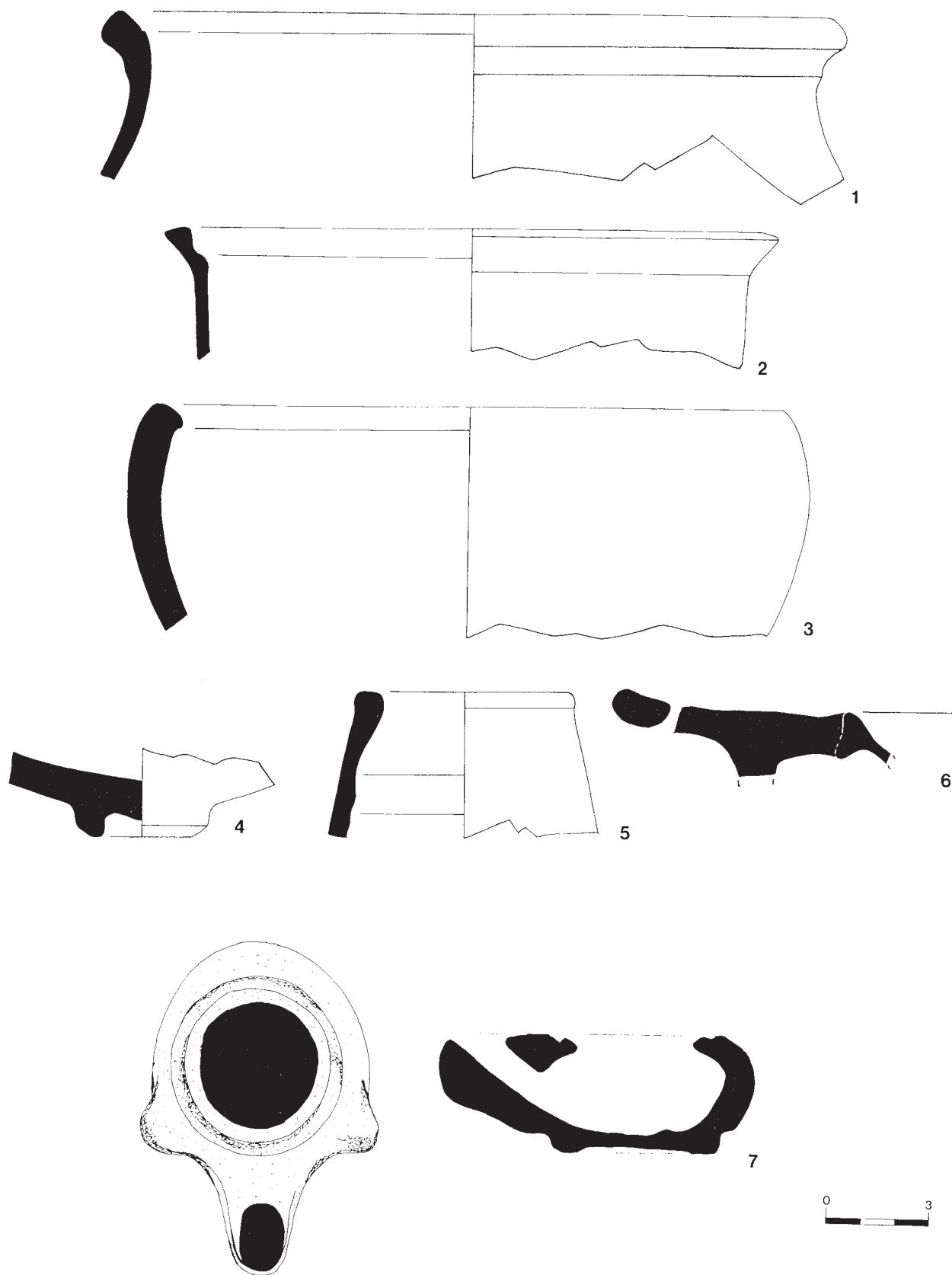

Figura 6.34. Comunes diverses i vernís negre de Roses procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria M-V (intramurs de la muralla hel·lenística)

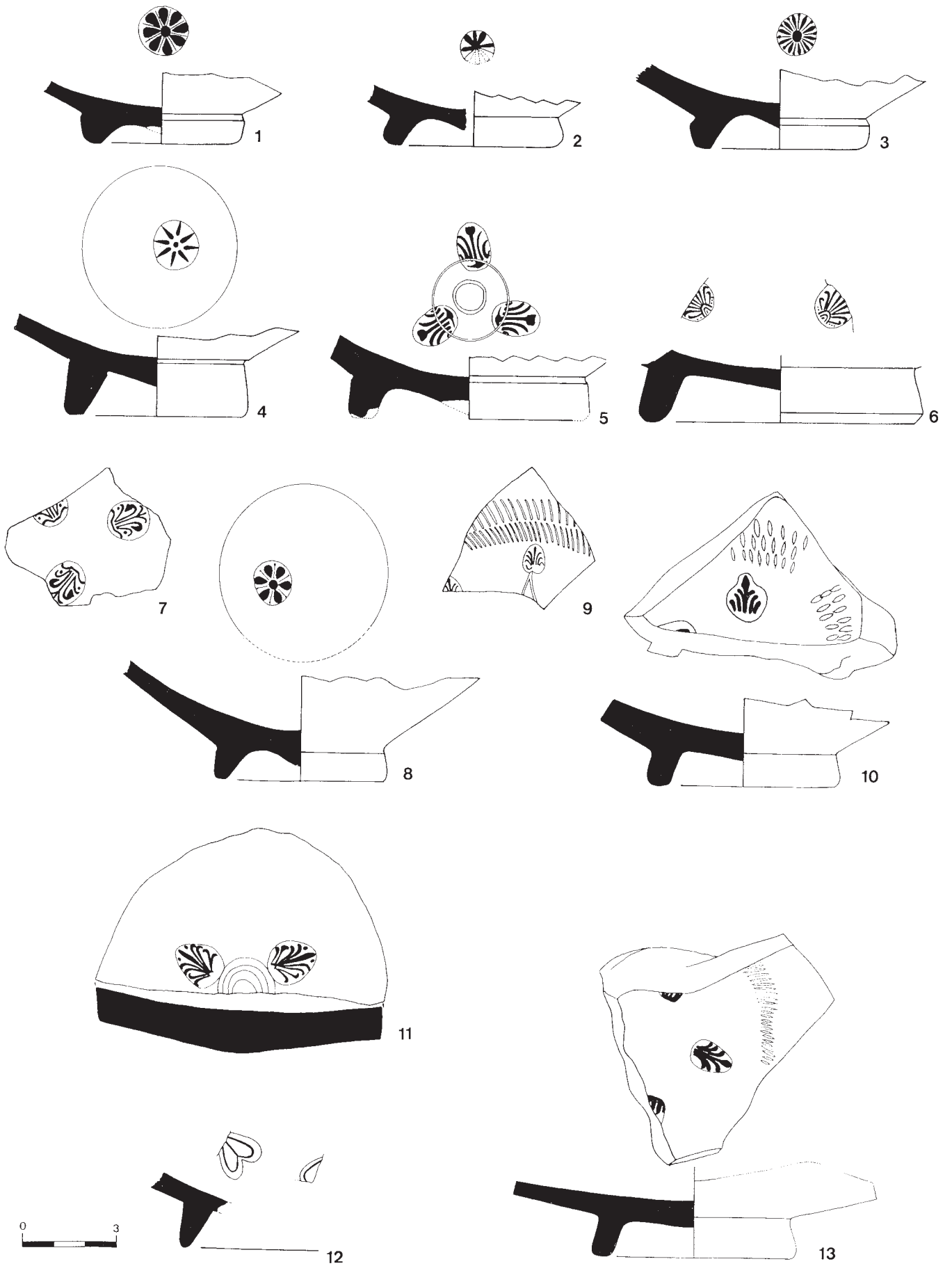

Figura 6.35. Vernís negre dels tallers de Roses procedent dels nivells tardoantics d'amortització de la muralla hel·lenística (material residual)

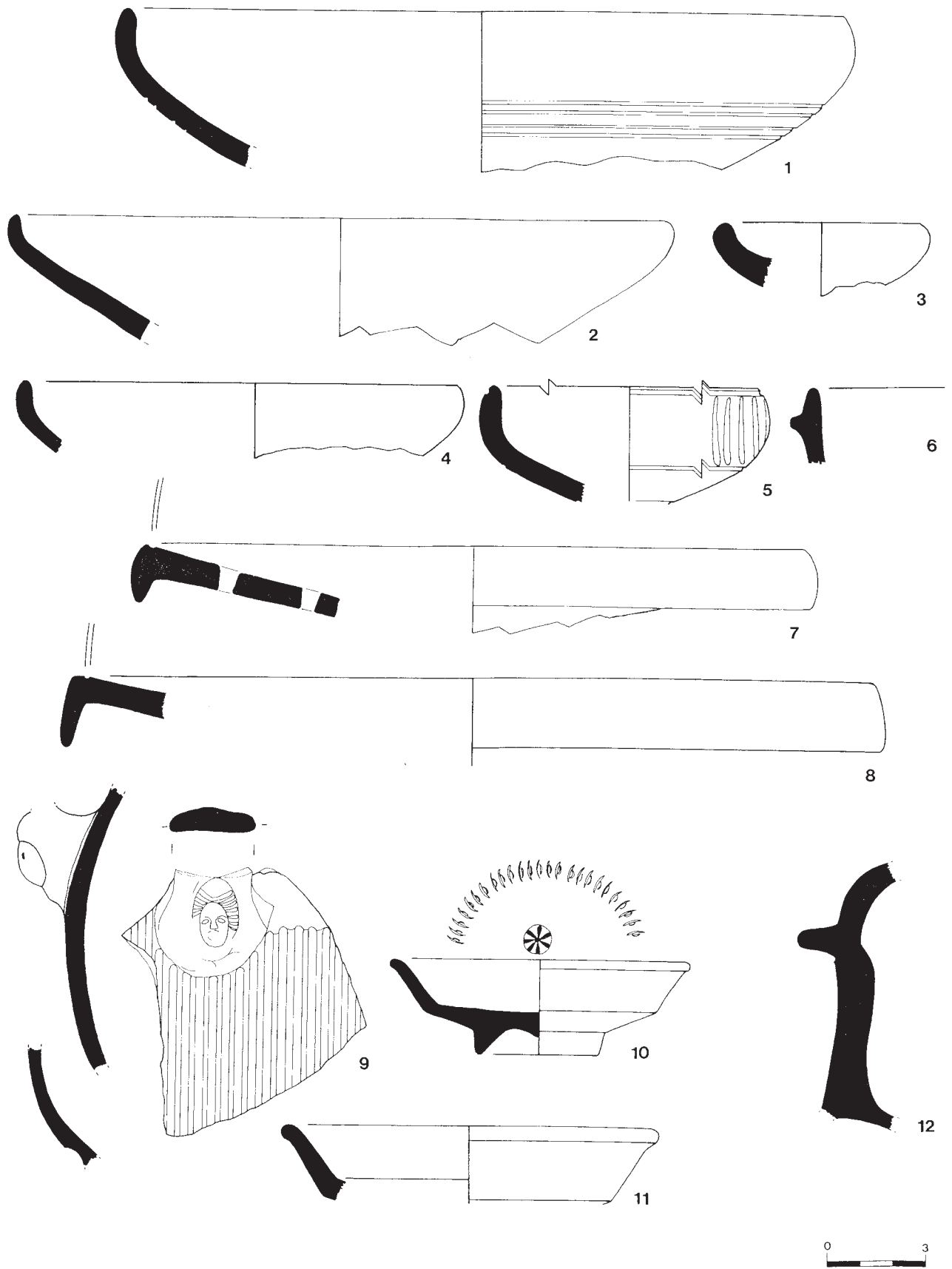

Figura 6.36. Vernís negre dels tallers de Roses procedent dels nivells tardoantics d'amortització de la muralla hel·lenística (material residual)

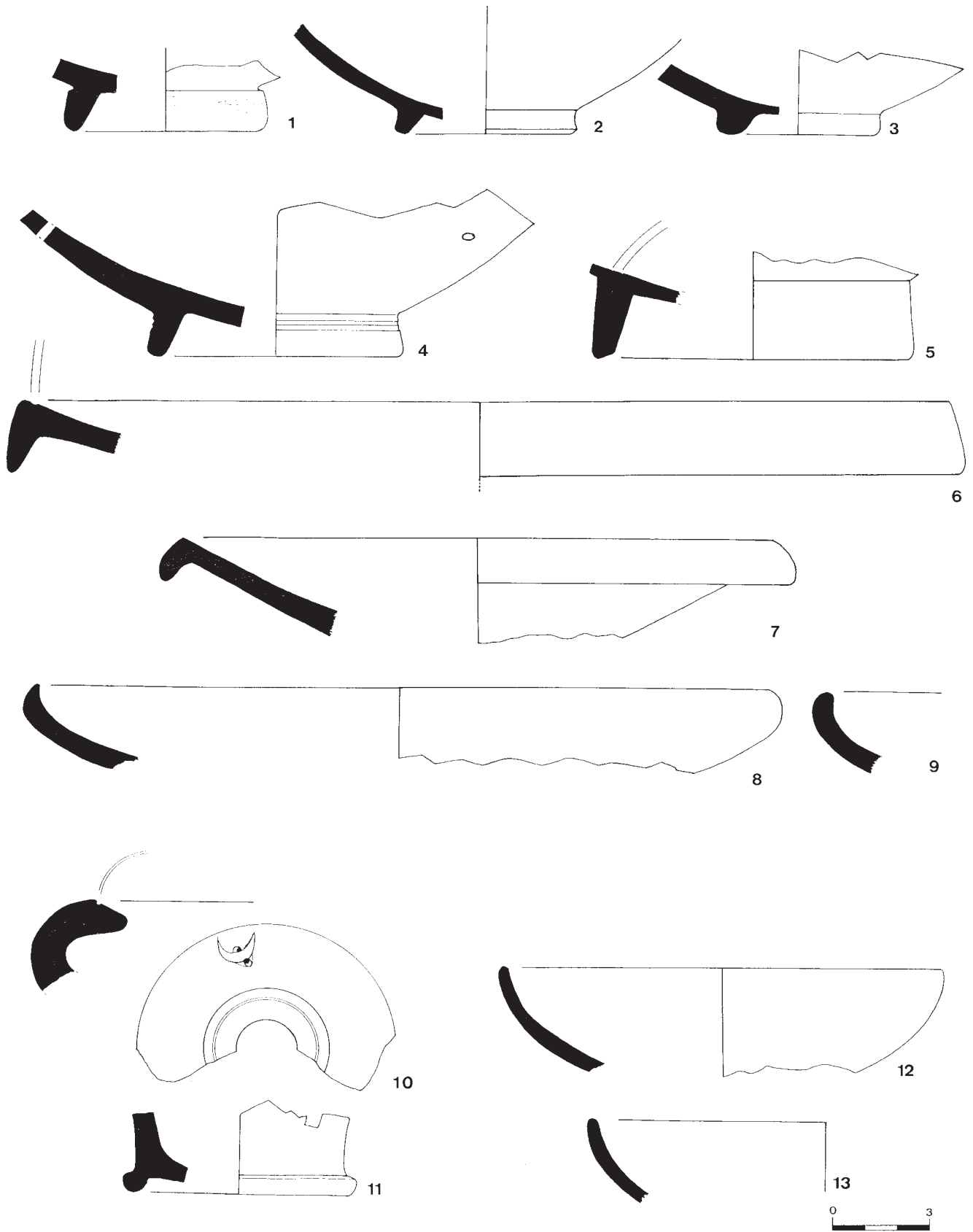

Figura 6.37. Vernís negre dels tallers de Roses, àtic i petites estampilles procedents dels nivells tar-doantics d'amortització de la muralla hel·lenística (material residual)

Figura 6.38. Restes d'hàbitat corresponents a la zona del turó, localitzats en el fonament de la torre del recinte alt-medieval de la vila (foto M. Casanovas)

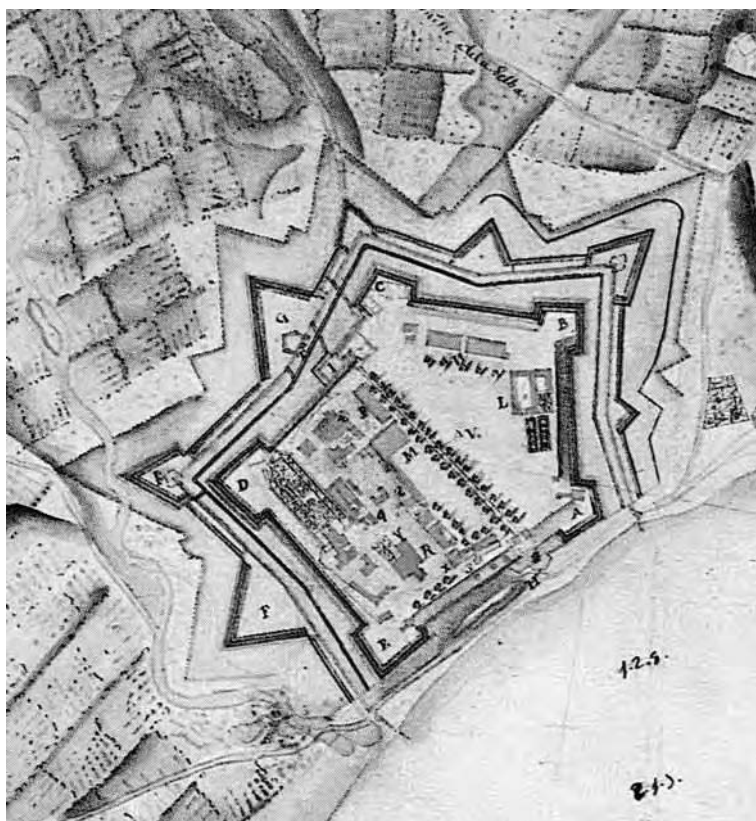

Figura 6.39. Detall d'un plànol de l'any 1720, aproximadament, en el qual es veu l'avinguda d'arbres que creuava el Pati d'Armes en sentit nord-sud, la implantació de la qual va afectar en certa manera les restes d'hàbitat prop de la muralla

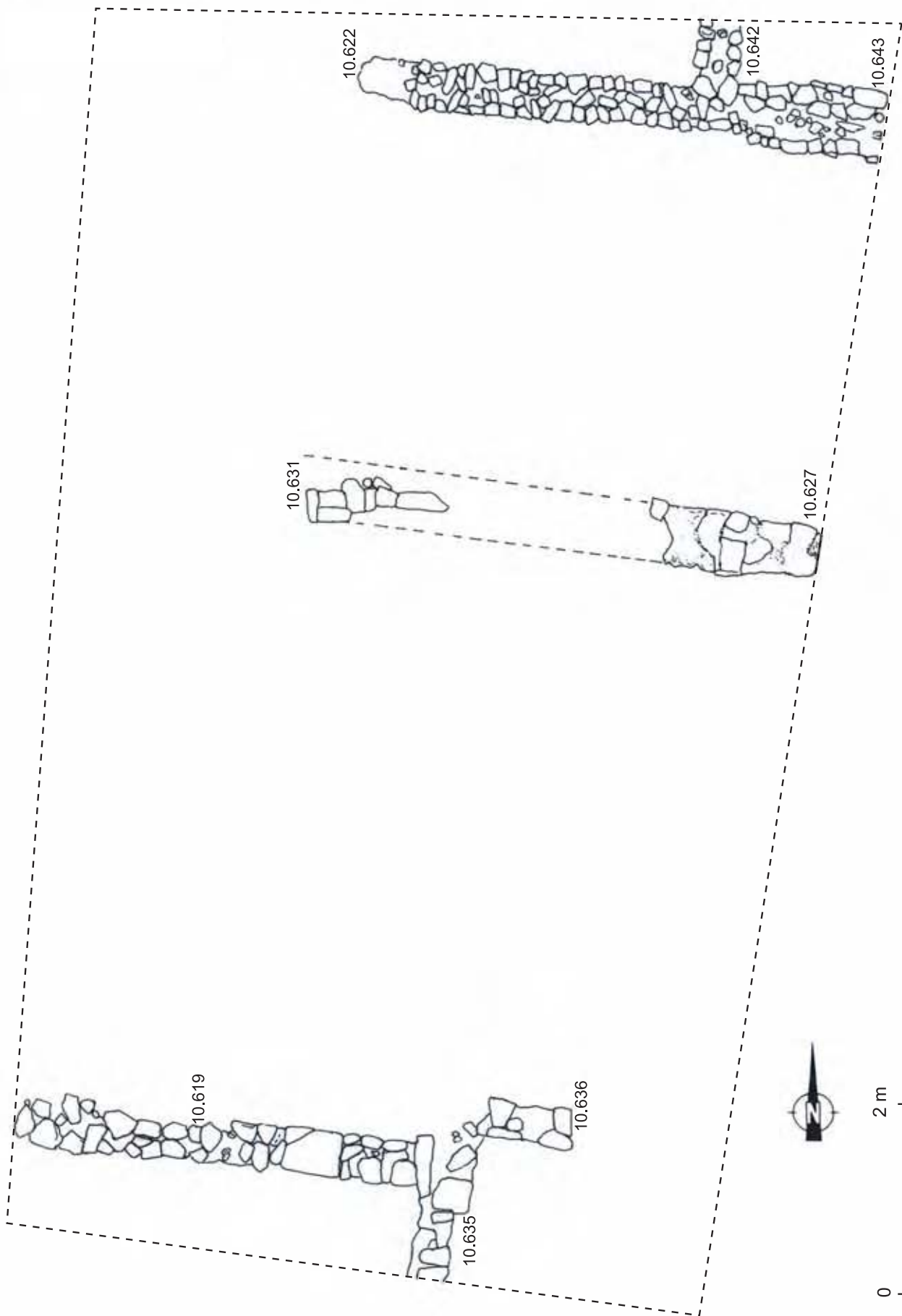

Figura 6.40. Planta de les estructures localitzades en el subsòl de la torre H (secció M. Teixidor, AM. Puig)

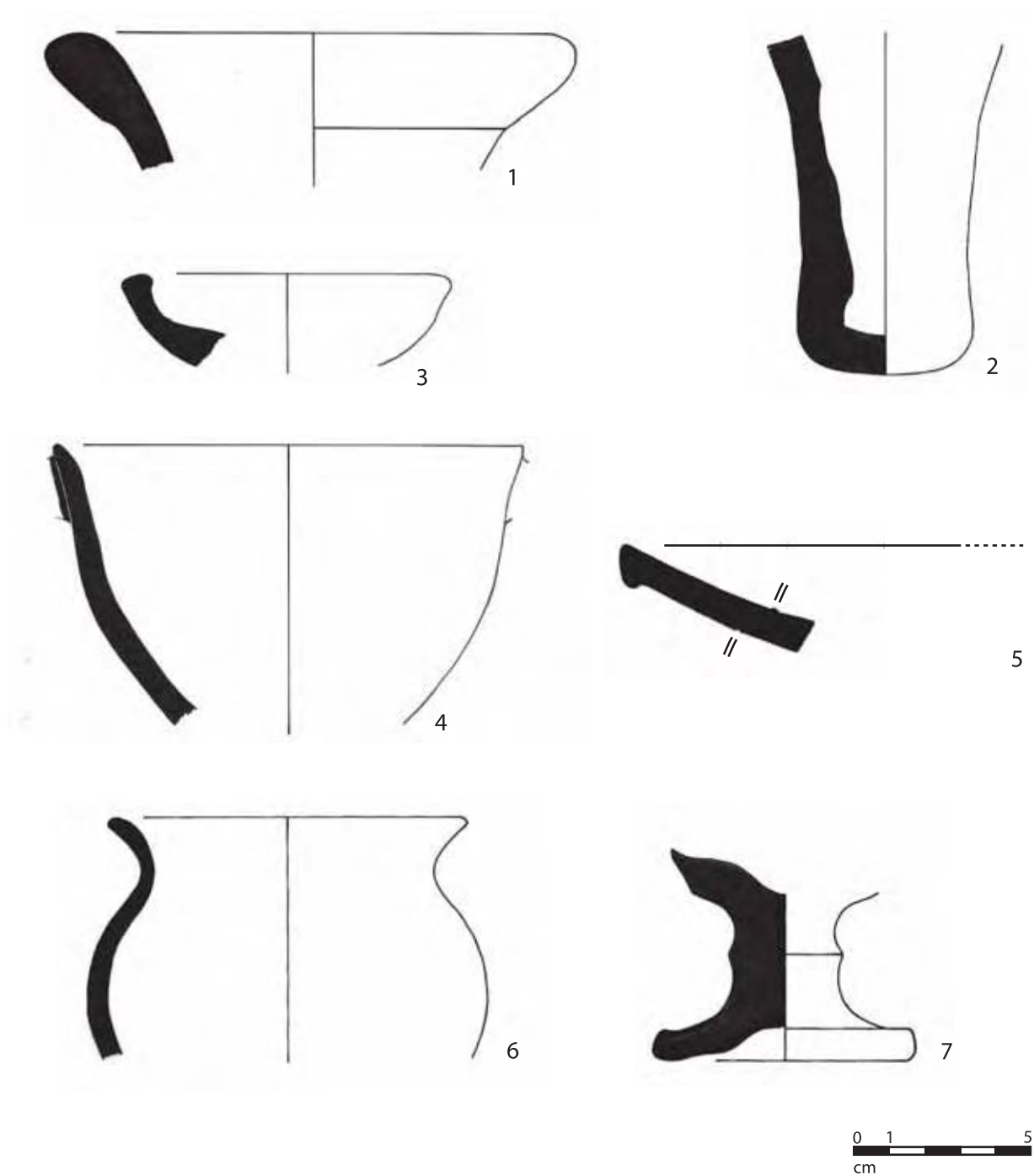

Figura 6.42. Àmfores i comunes gregues procedents dels nivells de la Torre H

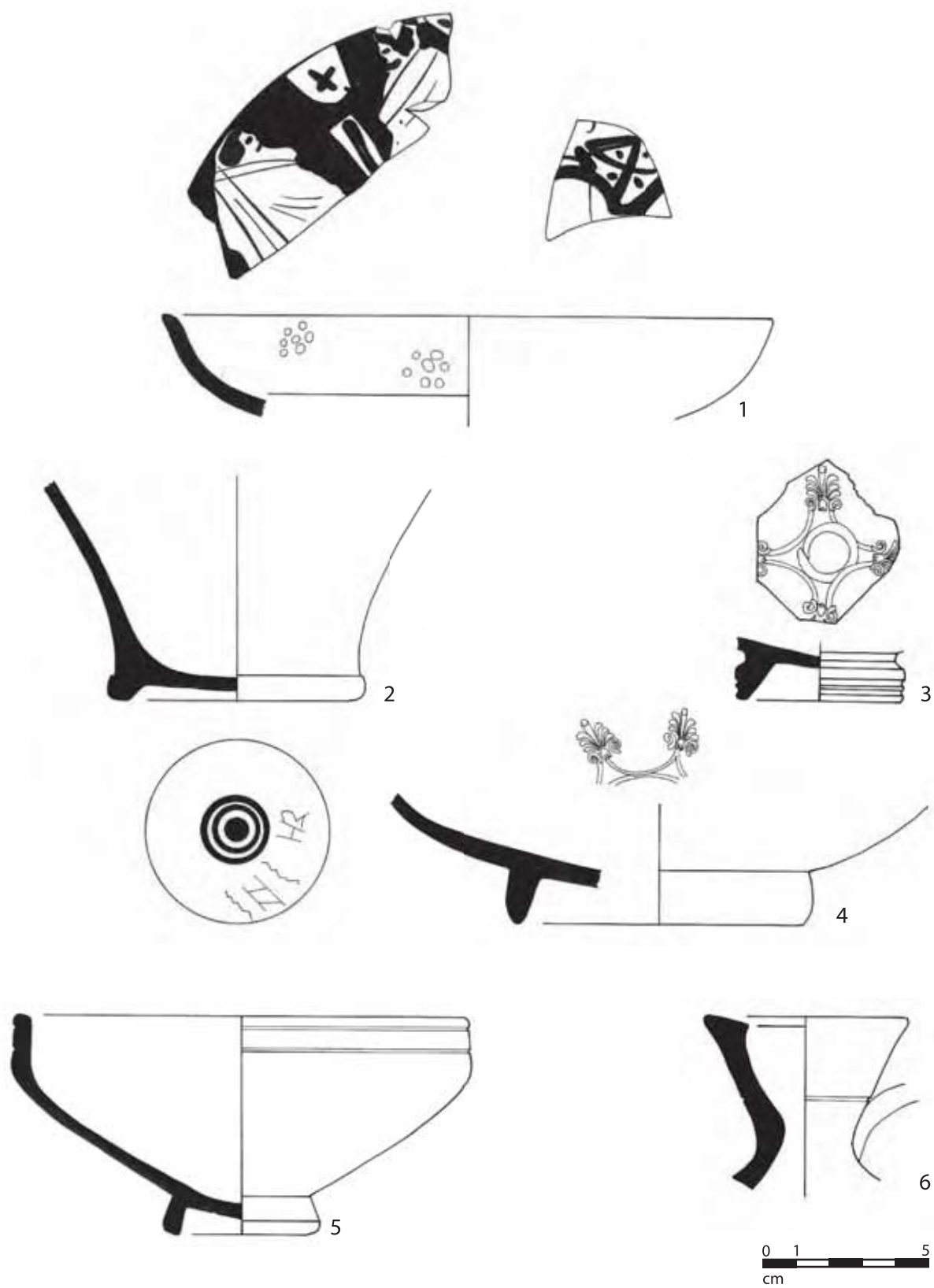

Figura 6.43. Àtiques, pseudoàtiques i pastes clares massaliotes procedents dels nivells de la Torre H

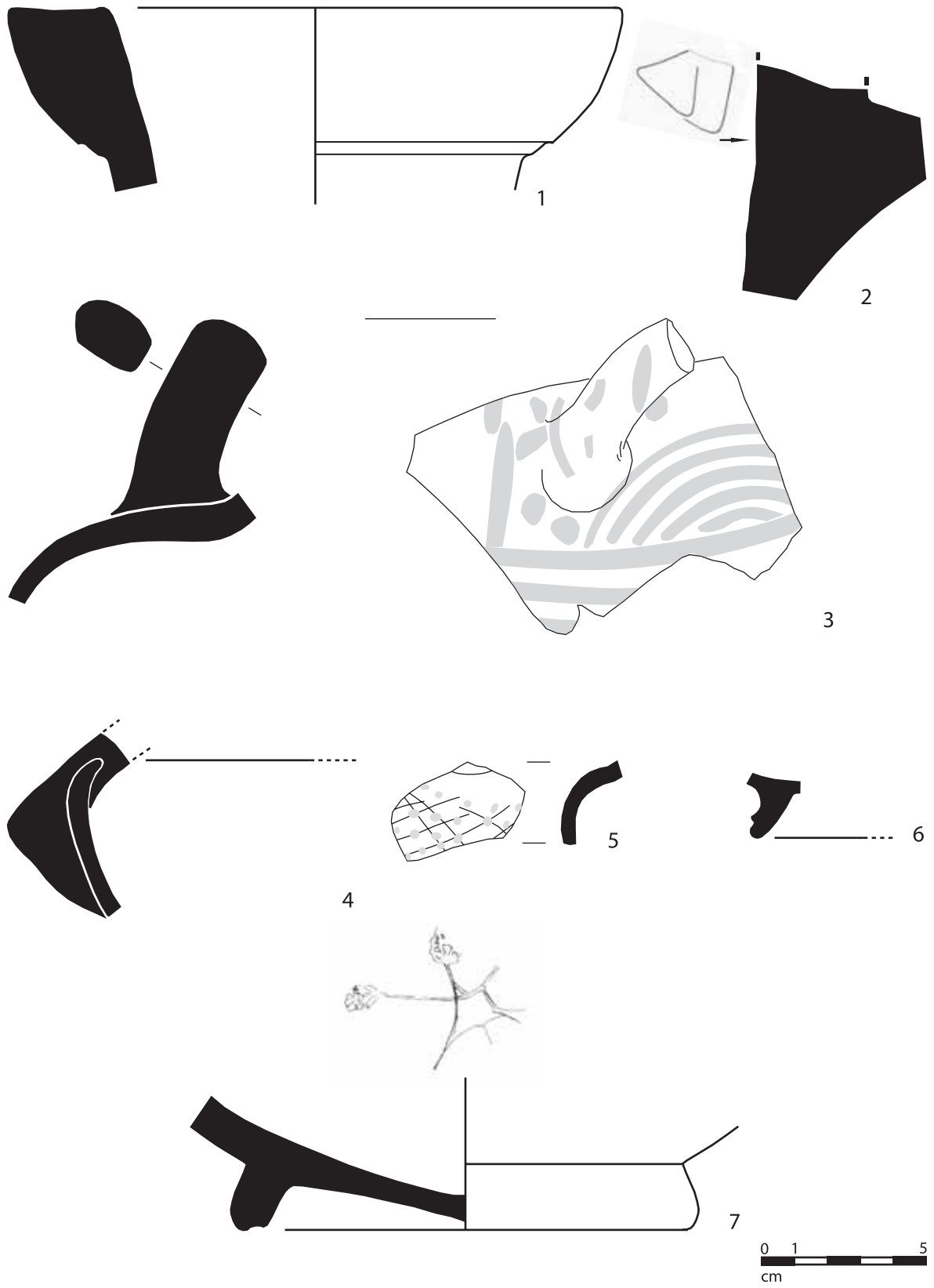

Figura 6.44. Materials de l'estrat IV de la cala 1/1977 a migdia del turó de Santa Maria

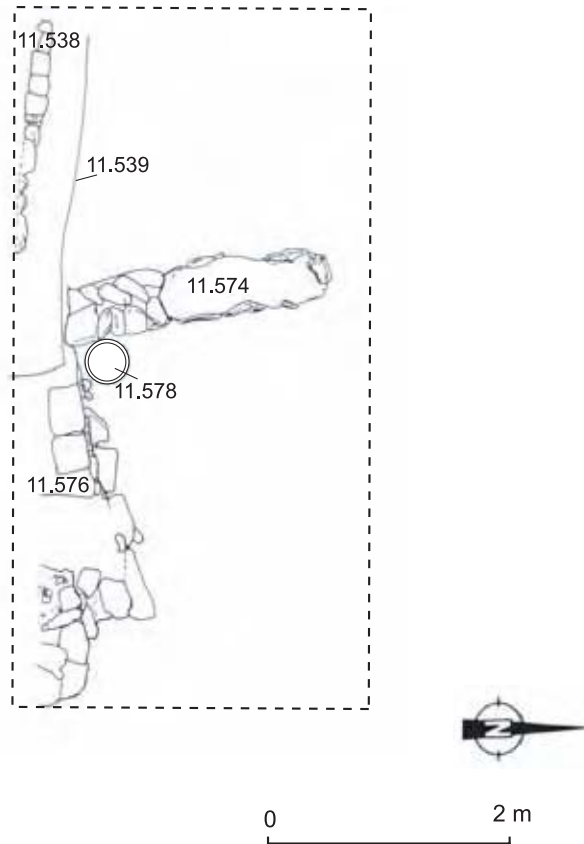

Figura 6.45. Planta de les estructures localitzades en el subsòl del turó, per sota del gran edifici hel·lenístic (planta M. Teixidor, AM. Puig)

Figura 6.46. Detall de les restes d'hàbitat localitzades per sota dels nivells de fonamentació de l'edifici hel·lenístic del turó (foto AM. Puig)

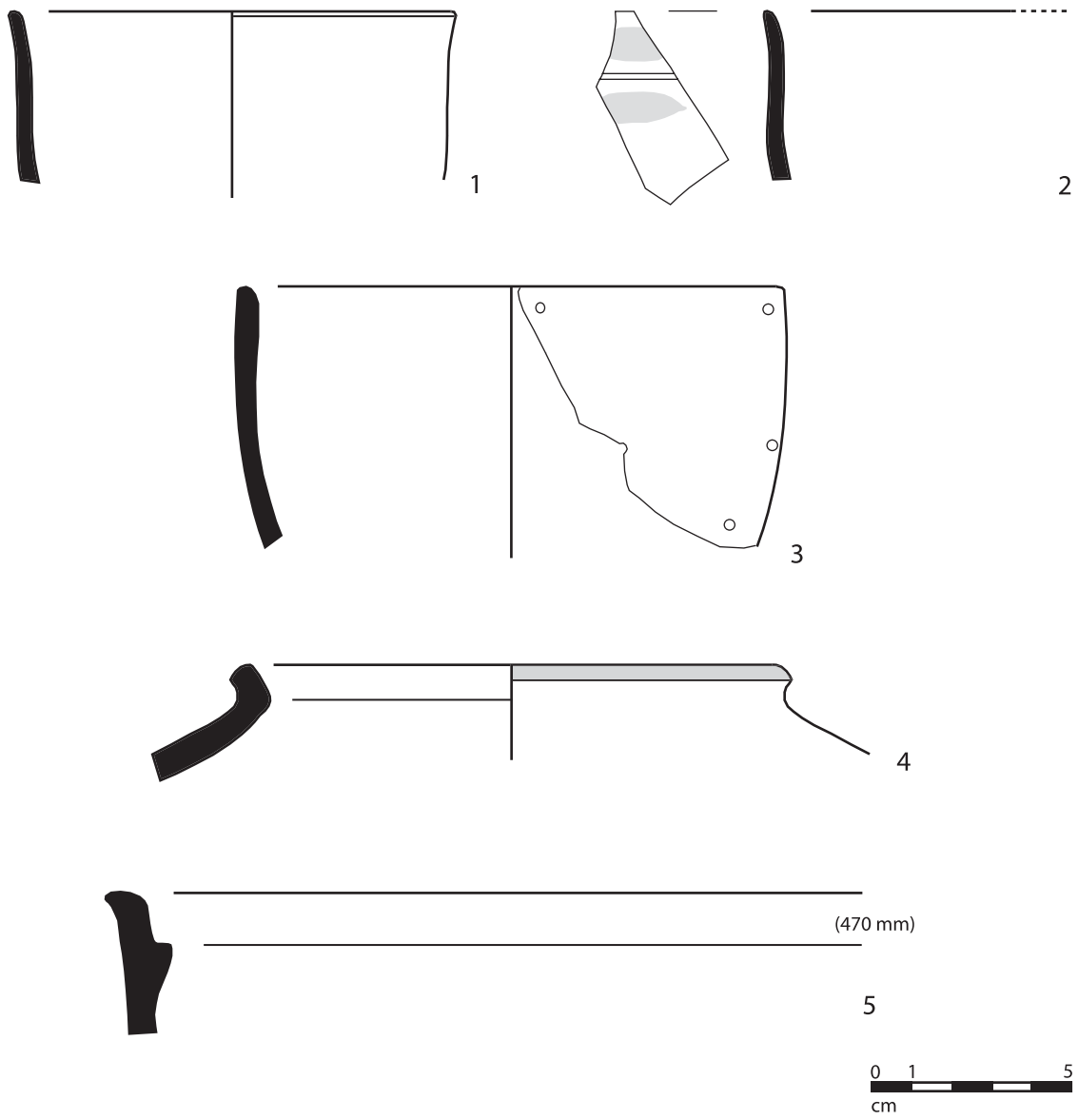

Figura 6.49. Material procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-I

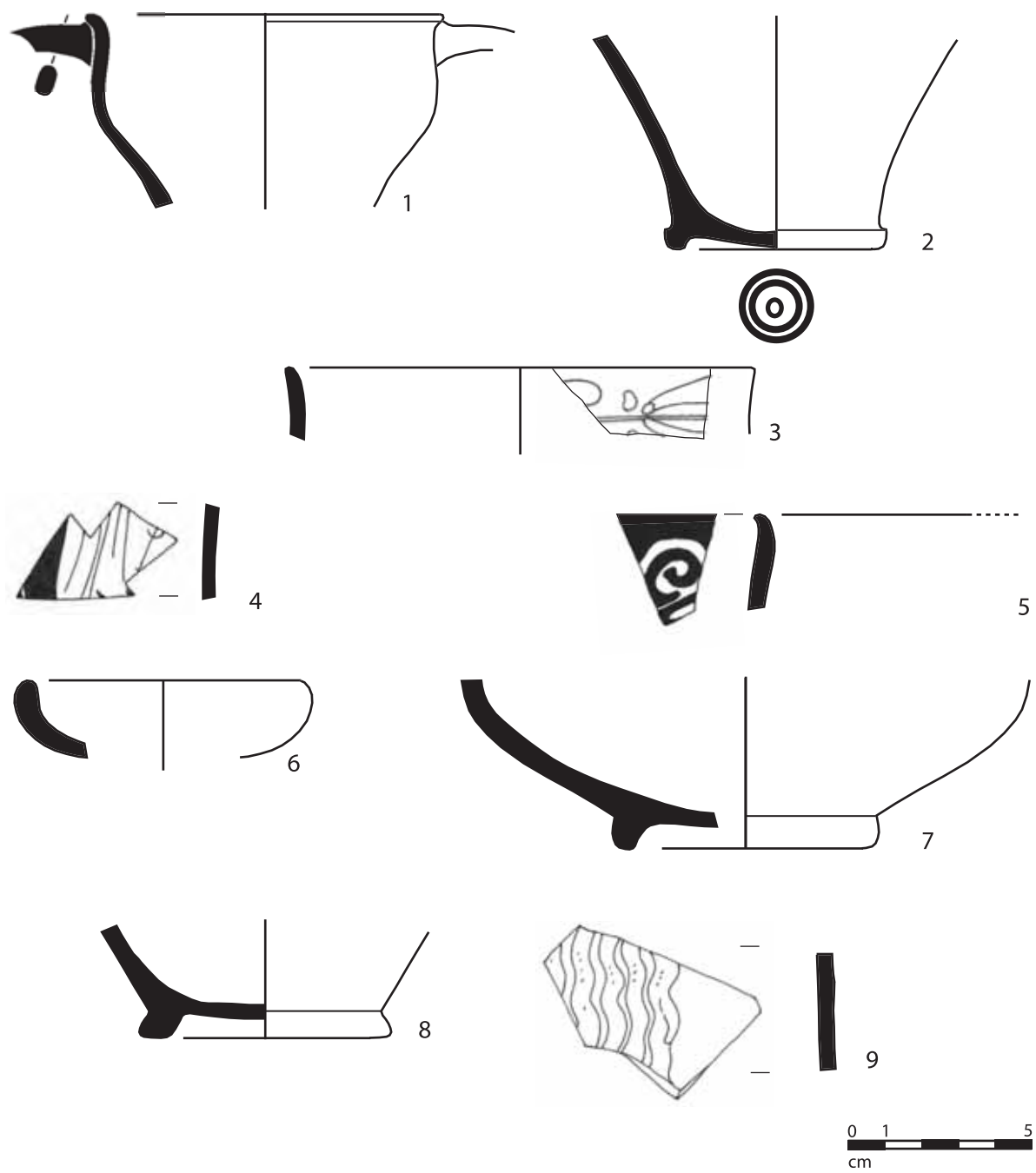

Figura 6.50. Material procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IIa

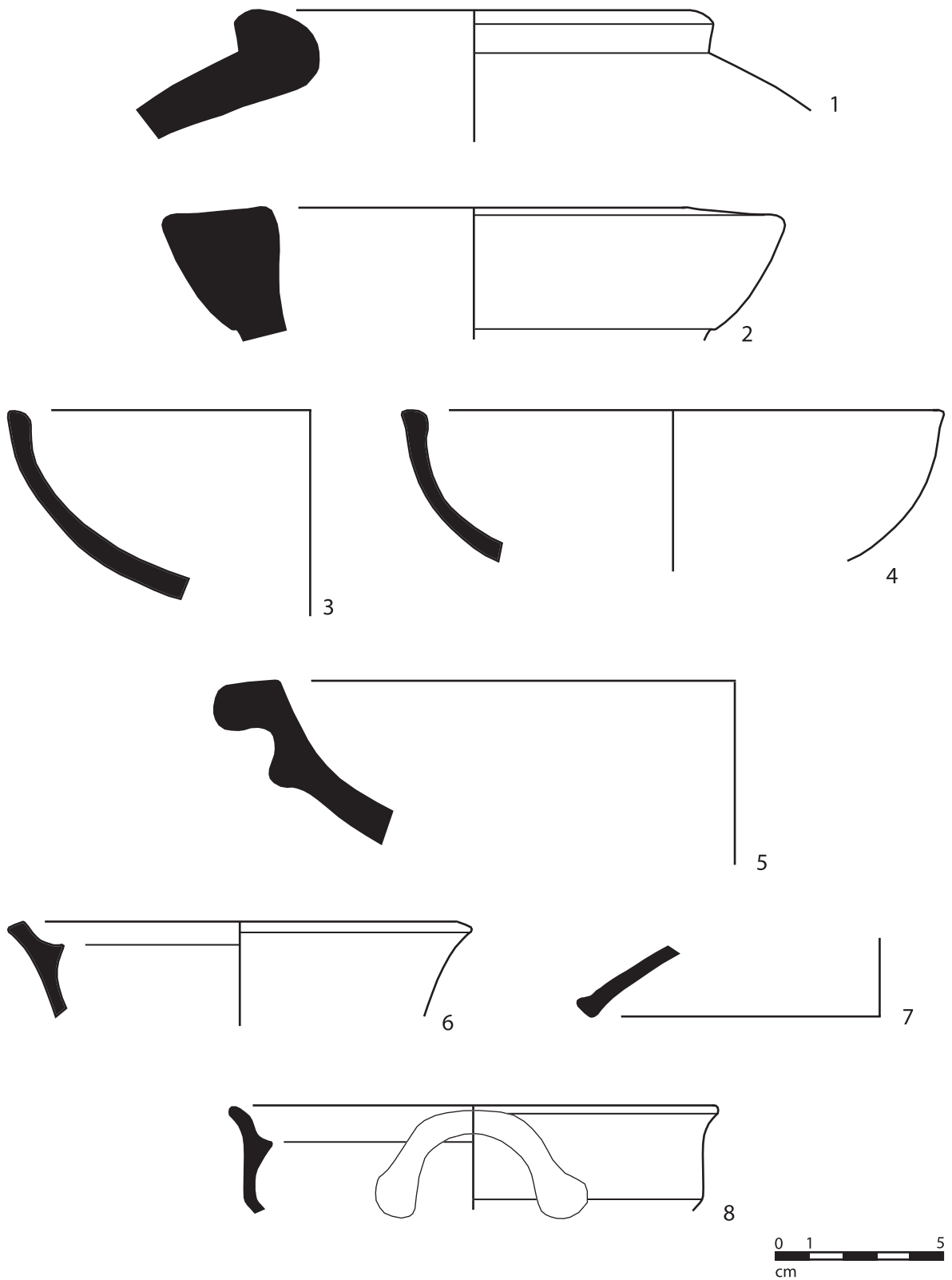

Figura 6.51. Material procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IIa

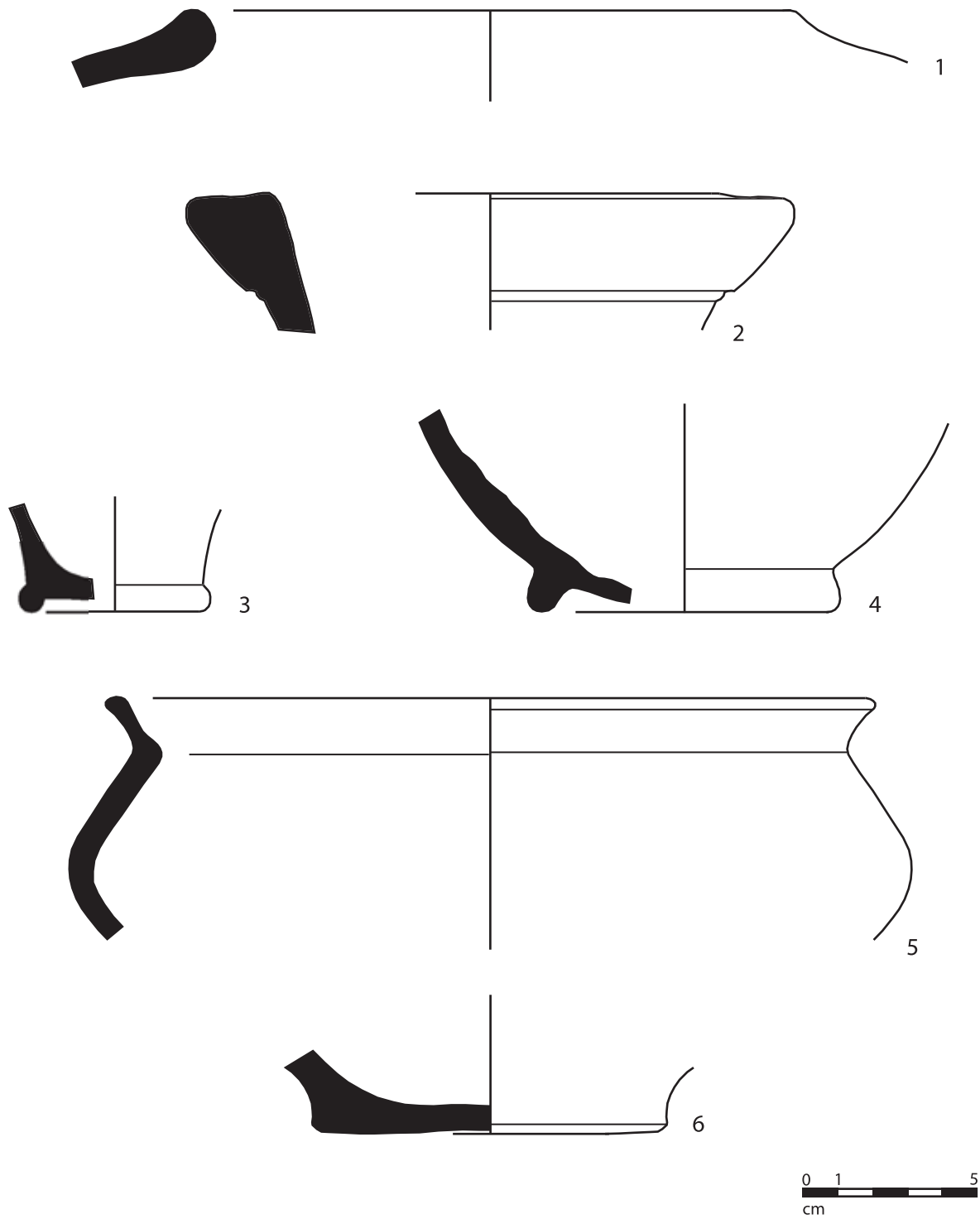

Figura 6.52. Material procedent dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IIb

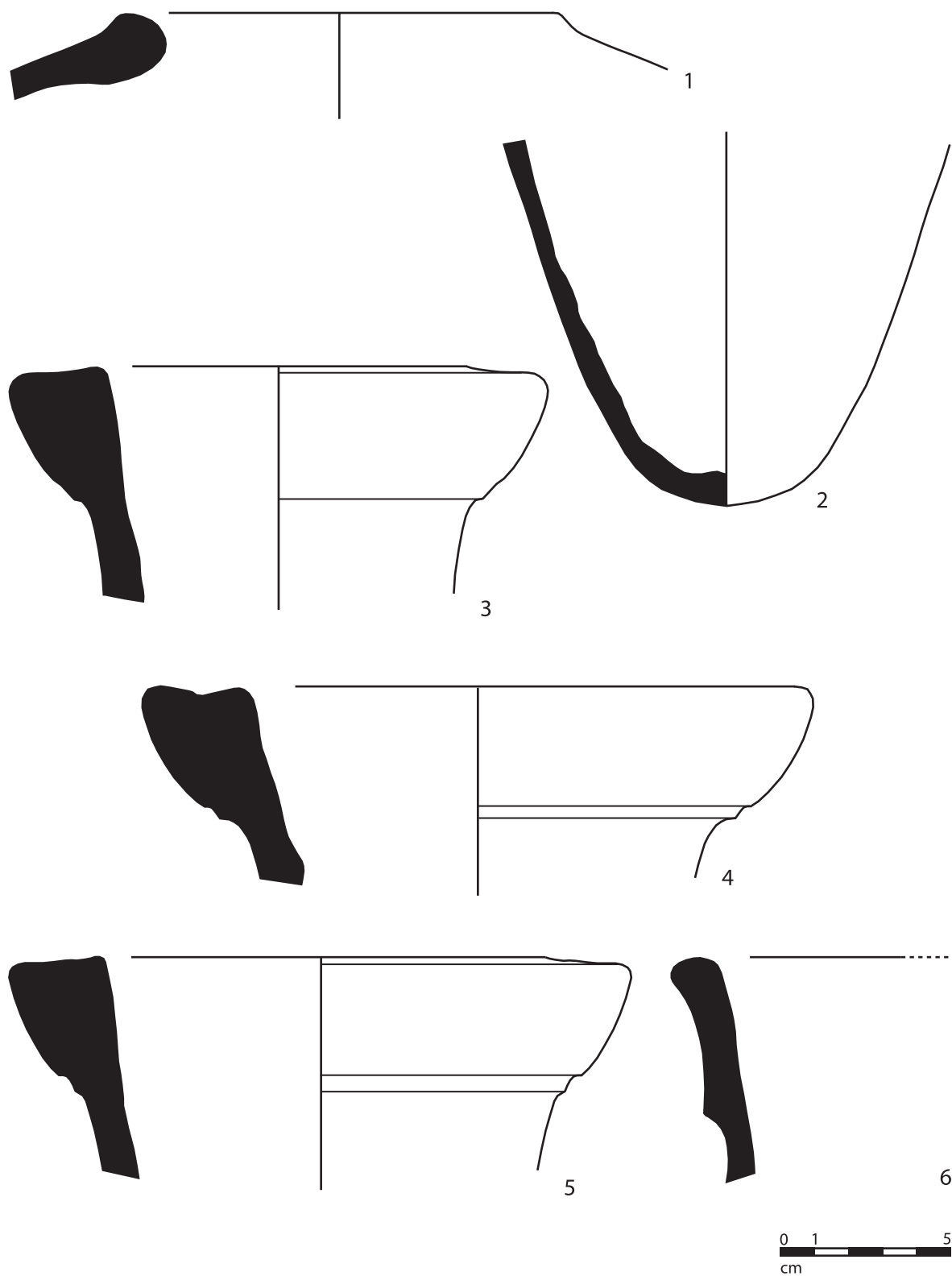

Figura 6.55. Àmfores ibèrica, massaliota i púnica procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IIIa

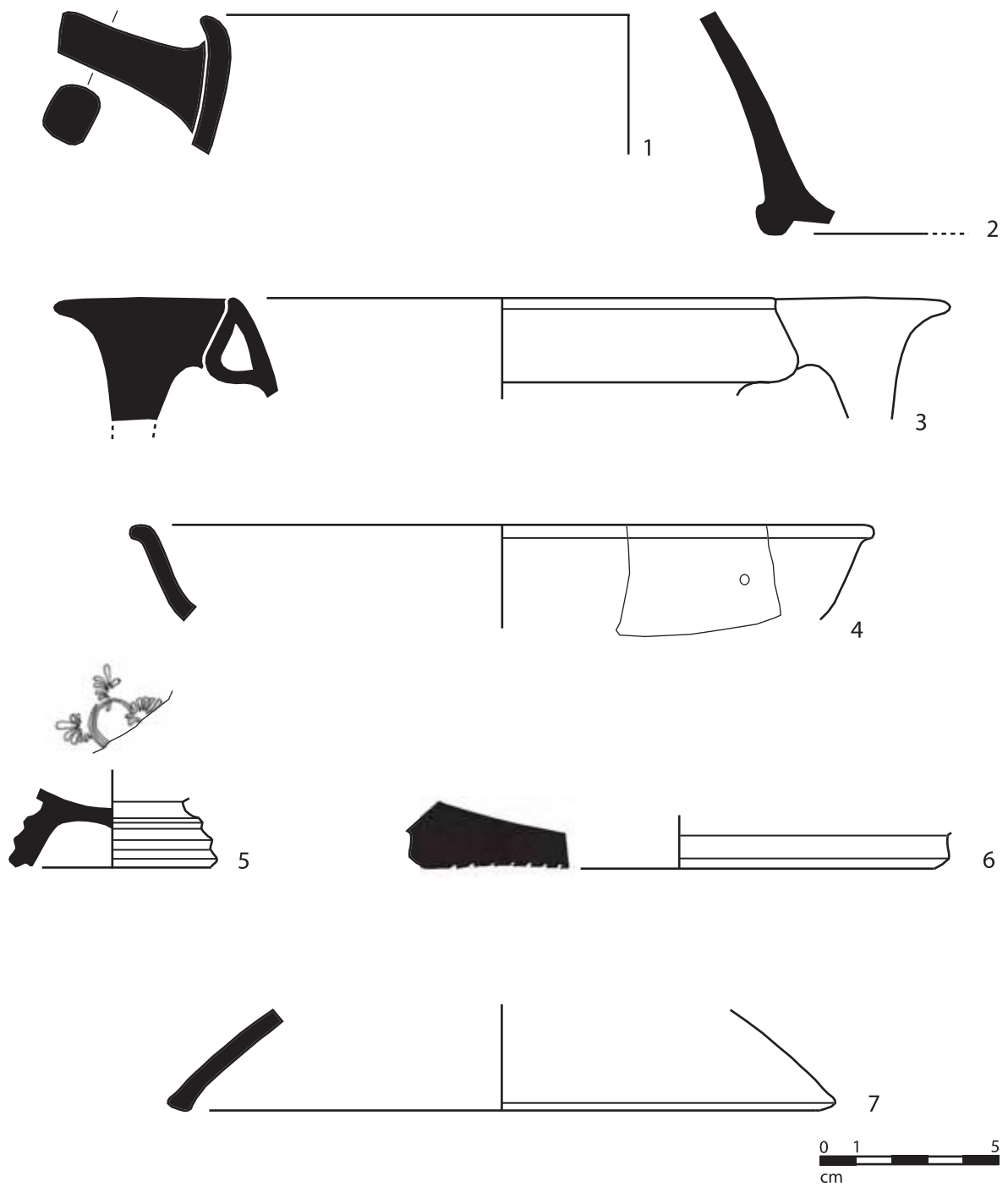

Figura 6.56. Àtiques i comunes púniques procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IIIa

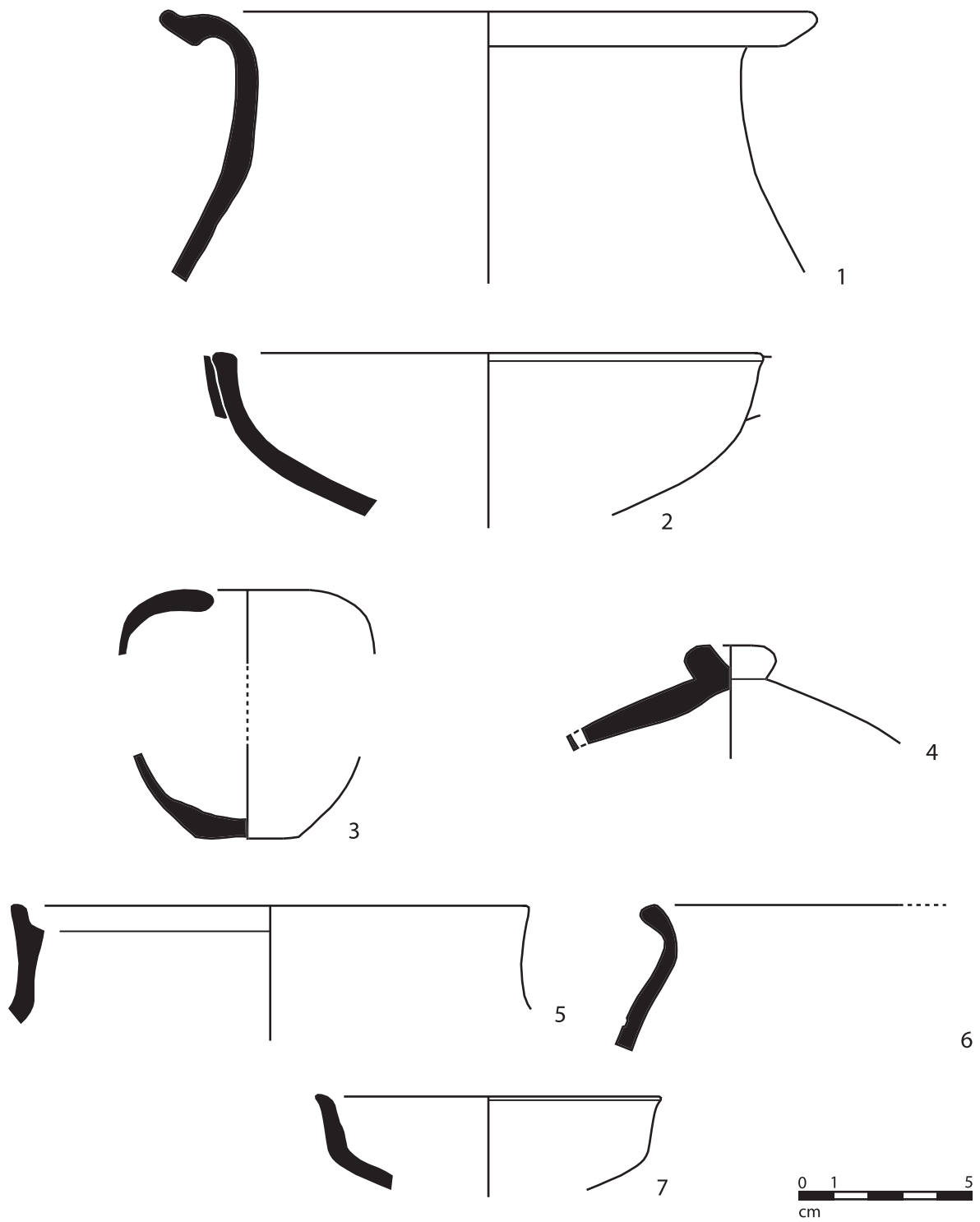

Figura 6.57. Ceràmiques comunes procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IIIa

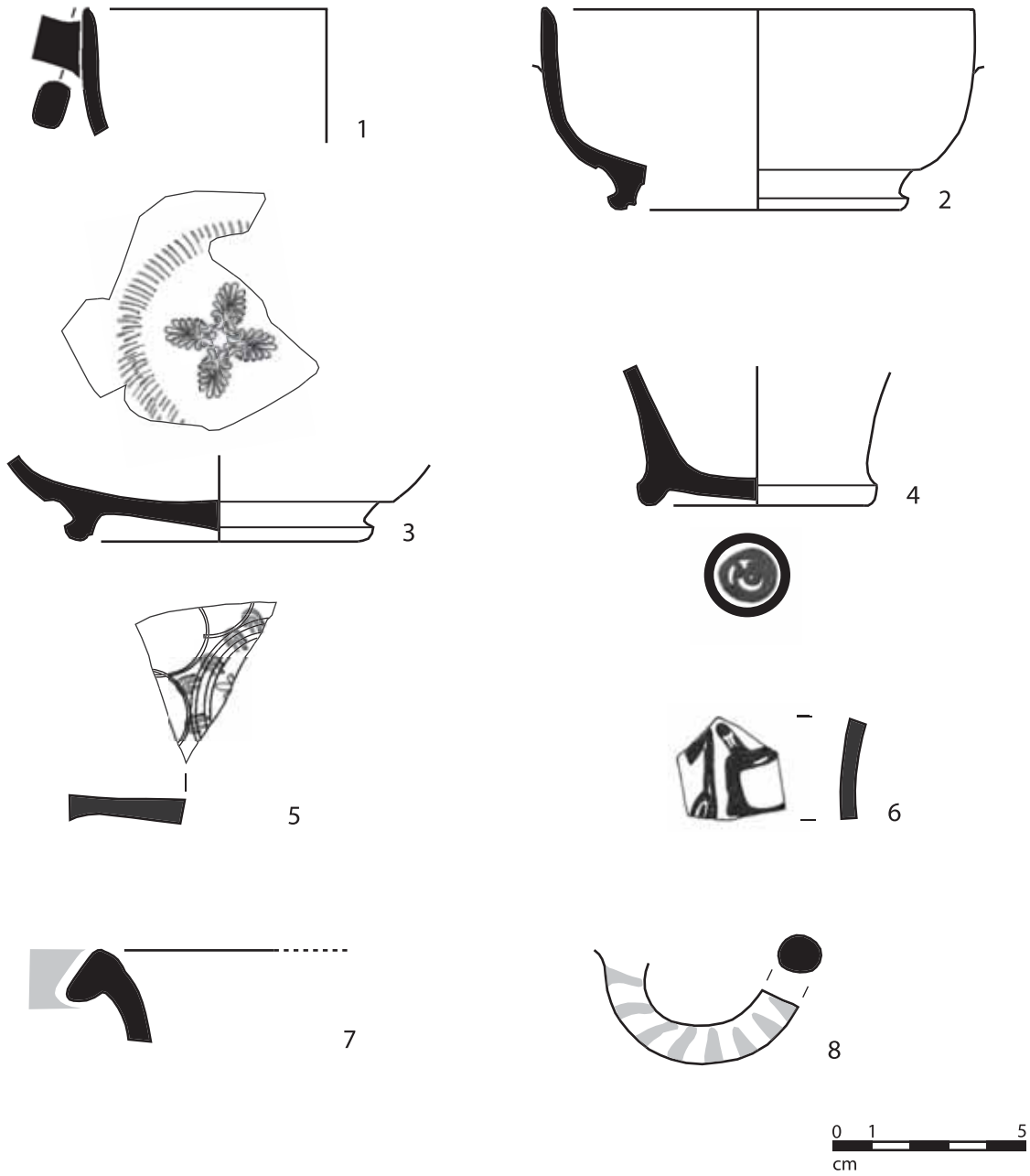

Figura 6.58. Àtiques, petites estampilles i comunes púniques procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IIIb

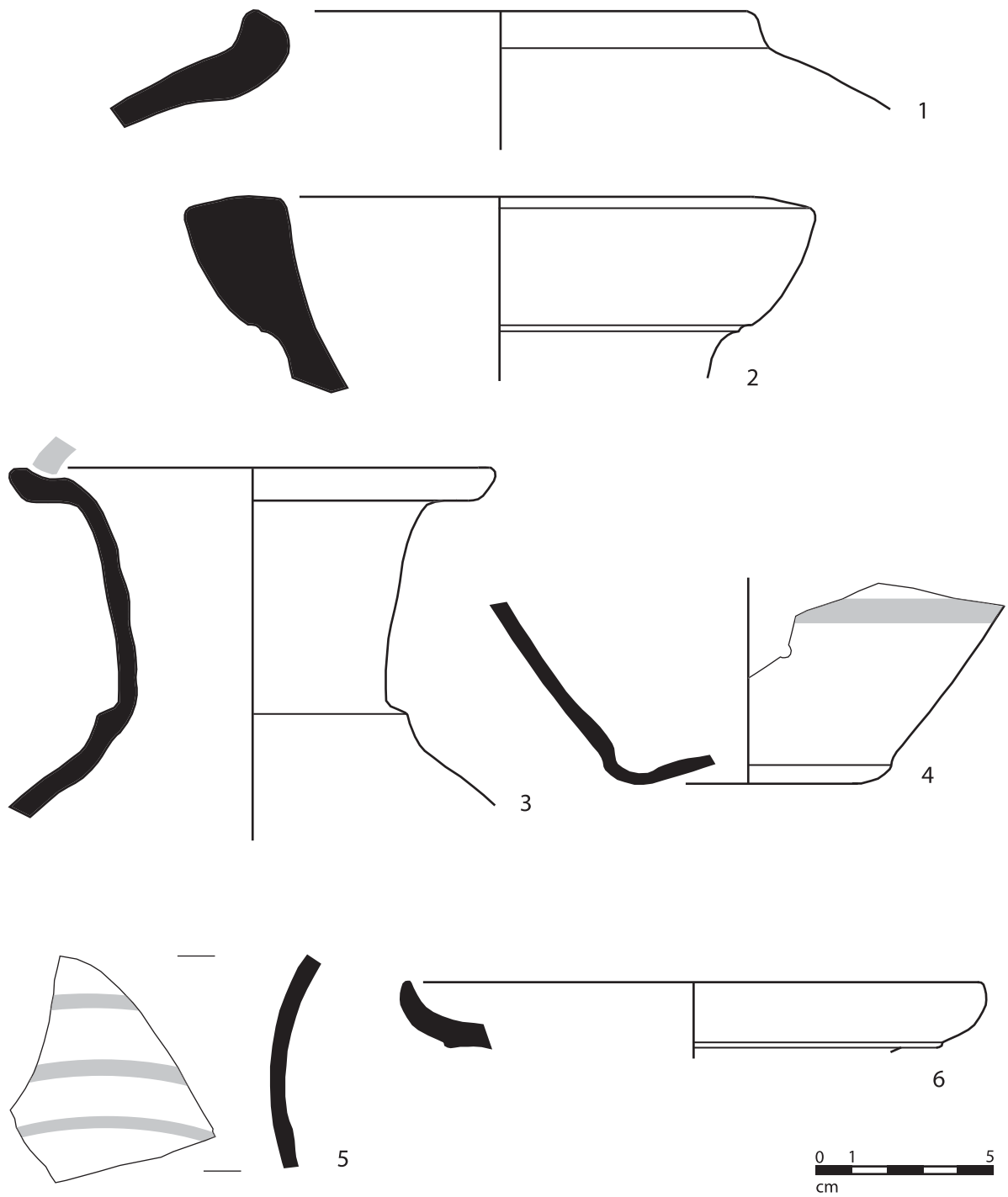

Figura 6.59. Àmfores, comuna ibèrica i grisa de la costa catalana procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IIIb

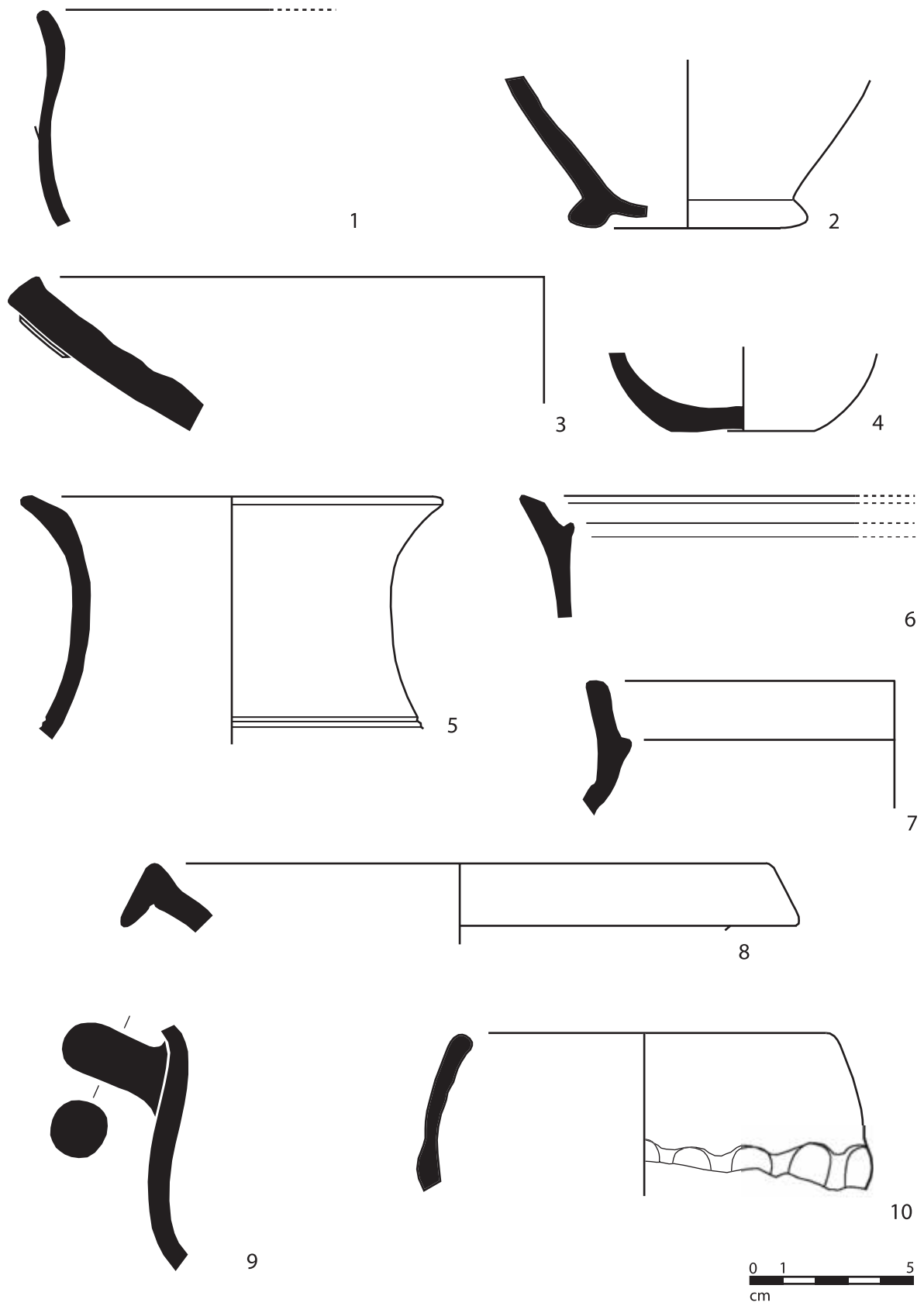

Figura 6.60. Comunes diverses procedents dels nivells de la fase del turó de Santa Maria TSM-IIIb

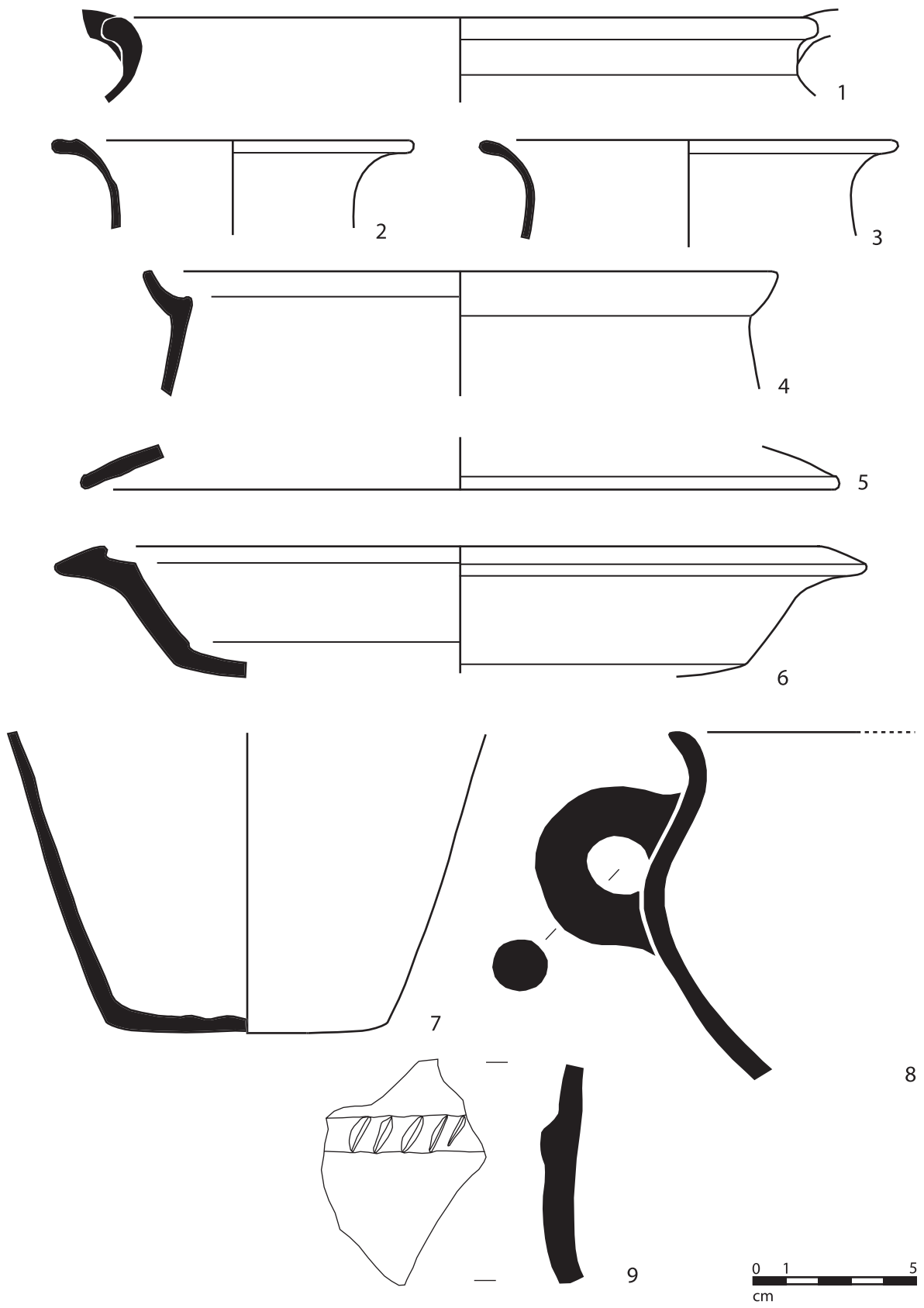

Figura 6.61. Material de la llar de foc associada al nivell del turó de Santa Maria TSM-V

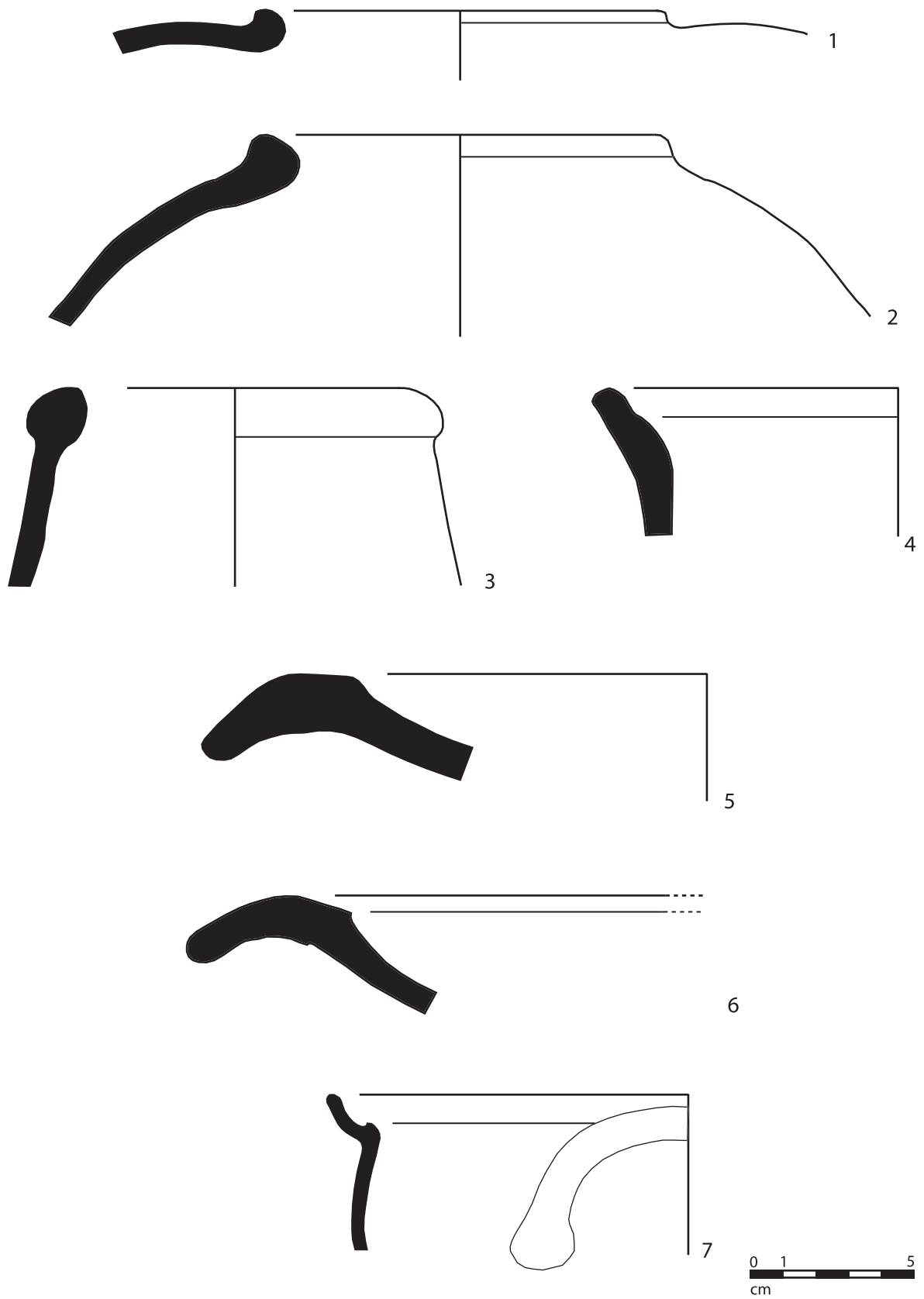

Figura 6.62. Àmfores diverses i comunes púniques procedents dels nivells tardeoantics del turó de Santa Maria (material residual dels nivells de l'església)

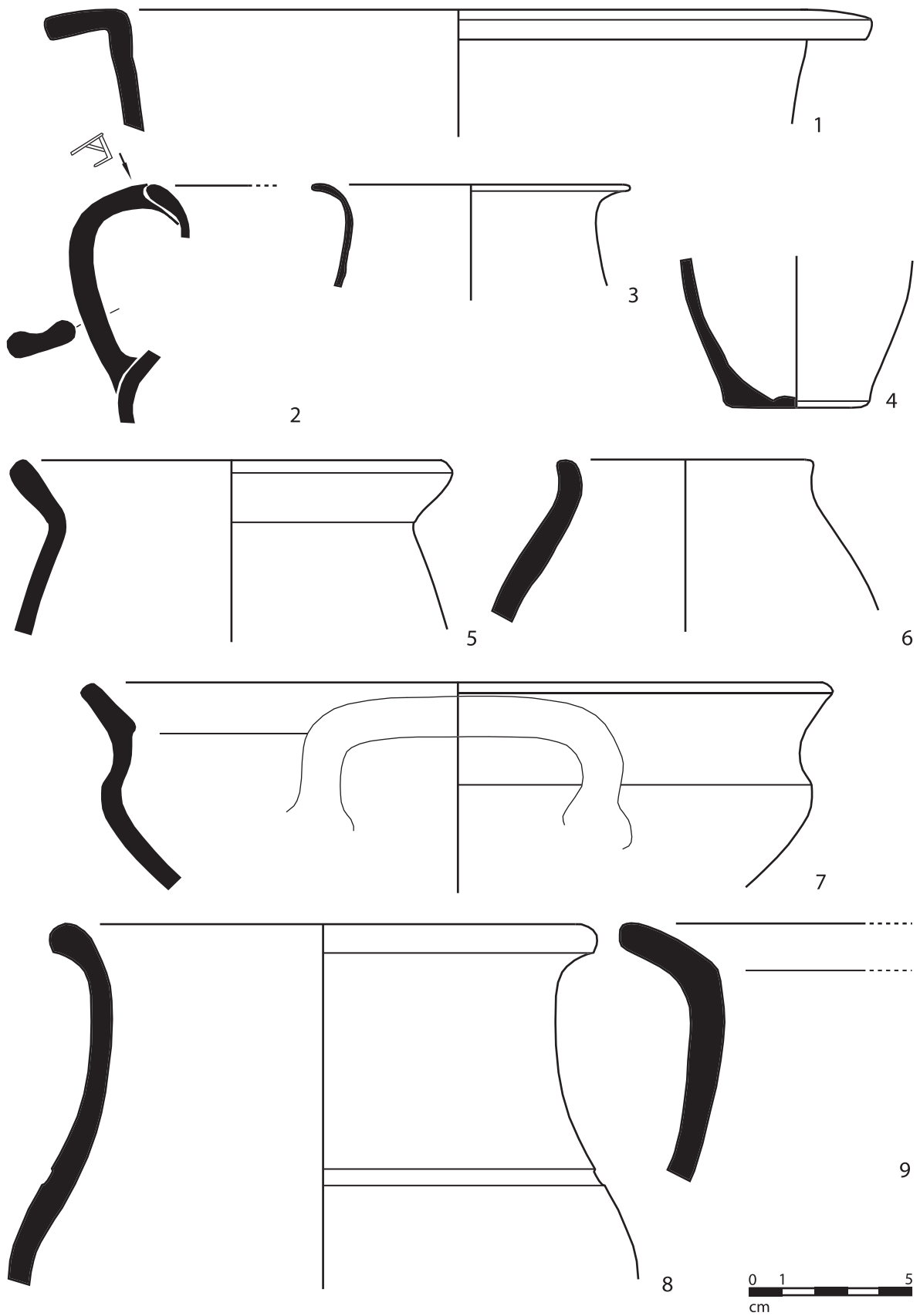

Figura 6.63. Comunes diverses procedents dels nivells tardoantics del turó de Santa Maria (material residual dels nivells de l'església)

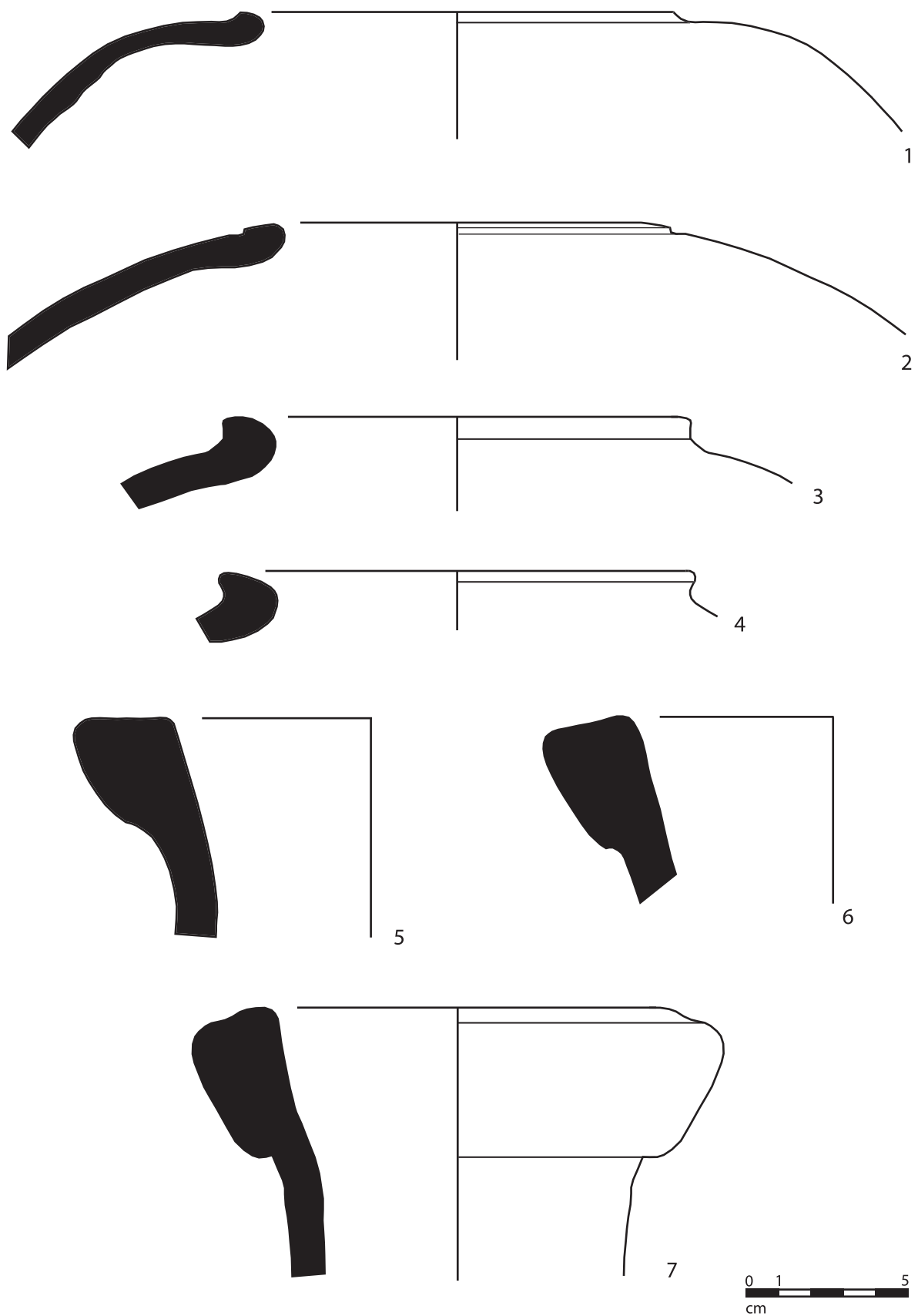

Figura 6.64. Àmfores ibèriques i massalotes procedents dels nivells tar-doantics de la cala 1/1977 a migdia del turó de Santa Maria (material residual)

Figura 6.65. Àmfores púniques i grecoitàlica procedents dels nivells tardoantics de la cala 1/1977 a migdia del turó de Santa Maria (material residual)

7. EL MATERIAL CERÀMIC. CARACTERITZACIÓ DE L'OCUPACIÓ DES DEL IV FINS AL TOMBANT DEL II aC

Entre el total ceràmic recuperat a la zona del turó de Santa Maria, les àmfores esdevenen el material més abundant, amb percentatges que oscil·len entre un mínim d'un 44,32 % i un màxim d'un 66,76 %, essent els màxims majoritàriament concentrats en les fases més tardanes. Aquest fet només el podem observar si fem les anàlisis quantitatives a partir del nombre de fragments, ja que les àmfores són, davant de la vaixella, uns recipients evidentment més grans i d'un grau de fragmentació elevat. Si fem el càlcul a partir del nombre d'individus, ens adonem que els percentatges s'inverteixen i, a més, d'una manera notable. De fet, pel que fa a la zona del turó de Santa Maria, resulta que el total d'individus d'àmfora són només 40 davant dels 274 identificats entre la vaixella, de manera que el percentatge presencial d'àmfores es redueix fins al 12,74 %.

En segon lloc hem de parlar de la que anomenem vaixella fina de producció indígena, entre les quals s'hi inclouen les comunes ibèriques oxidades, les de pasta sandvitx i les pintades, les grises de la costa catalana, així com les ceràmiques de cuita reductora a torn. Aquesta vaixella assoleix uns percentatges entre un 19,63 % i un 43,18 %, i observem com la seva presència disminueix a mesura que ens dirigim cap a les fases més tardanes, vers el segle III aC. Pensem que aquest fet s'explica pel desenvolupament de les produccions dels tallers de Roses, atès que, com podem observar en el quadre adjunt (**Fig. 7.1**), el creixement d'aquestes resulta inversament proporcional al descens de la vaixella indígena.

A grans trets, hem de comentar, respecte a aquestes produccions, que trobem dues fases diferenciades dins del procés cronològic global dels tallers. En primer terme, en les fases inicials, TSM-I a TSM-III, els tallers experimenten un ascens progressiu, especialment destacat en la fase TSM-IIIa, que situem a la fi del segle IV aC. Sembla que, poc després, els tallers acusen un replantejament, fet que se situaria en el tombant del III o primers anys d'aquest segle i que coincideix amb l'inici de les produccions en vernís negre. La manca de nivells propis de la primera meitat i anys centrals del segle III no ens permet tenir dades de l'evolució en aquest període; només podem afirmar que a la darrerria del segle els tallers han recuperat totalment els marges anteriors, gràcies, però, a les produccions en vernís negre, atès que la resta entren en decadència. Insistirem en el tema més endavant, en parlar de la caracterització general dels productes dels tallers de Roses a la zona del turó de Santa Maria.

No sembla que el funcionament d'aquest taller incideixi excessivament en l'evolució de les importacions, atès que aquestes es mantenen al llarg d'aquests anys, tot i les oscil·lacions observades, amb percentatges que van entre un màxim de 18,26 % fins a un mínim de 2,51 %. Hem de fer, però, alguns matisos, ja que no podem posar al mateix calaix el conjunt d'importacions en vaixel·la fina, entre les quals, hem de dir, hi ha productes tant diversos com les grises monocromes, les comunes púniques i massaliotes, les àtiques, les pseudo-àtiques i el taller de les petites estampilles. Analitzarem cadascun d'aquests casos per separat.

	TSM-I	TSM-IIa	TSM-IIb	Torre H	TSM-IIIa	TSM-IIIb	TSM-IVa	TSM-IVb	TSM-V	M-V
Àmfores	49,23	44,32	47,00	58,05	51,96	41,69	60,84	53,04	47,03	66,76
Vaixella fina indígena	38,15	43,18	43,00	28,67	24,72	33,24	26,57	24,35	30,27	19,63
Ceràmica a mà		0,45	1,00		1,39	0,87	1,4		1,98	0,14
Vaixella fina importada	9,85	7,72	7,00	12,29	9,70	13,12	8,39	18,26	4,59	2,51
Tallers de Roses	2,77	4,32	2,00		12,24	11,08	2,79	4,35	16,04	10,19
<i>Intrusions</i>				0,99					0,09	0,85

Figura 7.1. Anàlisi quantitativa dels diversos tipus ceràmics en cadascuna de les fases a partir del nombre de fragments

	TSM-I	TSM-IIa	TSM-IIb	Torre H	TSM-IIIa	TSM-IIIb	TSM-IVa	TSM-IVb	TSM-V	M-V
Àmfores ibèriques	3	3	1	9	3	3		1	4	15
Àmfores importades		2	2	10	6	3	1	1	6	28
Àmfores indeterminades									1	11
Vaixella fina indígena	10	14	7	11	18	20	3	4	35	55
Ceràmica a mà			1		1	1			2	1
Vaixella fina importada	10	13	3	27	14	11	3	4	11	9
Tallers de Roses	1	3			9	10		3	64	44
<i>Intrusions</i>										2

Figura 7.2. Nombre d'individus dels diversos tipus ceràmics en cadascuna de les fases

7.1. LES ÀMFORES

ÀMFORES IBÈRIQUES

Entre tot el conjunt d'àmfores, la ibèrica és la més ben representada, amb percentatges que van des d'un 87,41 % fins a un 37,07 %. La seva evolució és patent al llarg del període que ens ocupa. En les primeres fases de l'assentament del turó de Santa Maria, de la primera meitat a mitjan segle IV, fases TSM-I i II, aquesta àmfora esdevé pràcticament el 90 % (87,41 i 82,66 %) dels productes que arriben a Rhode. És evident, pel que veiem, que el proveïment de matèries com ara l'oli, el vi o altres

envasats, arriben, quasi exclusivament, del rera país més immediat, de l'àrea ibèrica, en definitiva. Hem pogut comprovar, però, que aquesta tònica es reproduïx de manera quasi idèntica al poblat de Mas Castellar de Pontós, amb percentatges molt similars, tal com el 82,62 % en el període P IV (375-325) o el 78,72 % en el període anterior, P IIIb (400-375) (Pons *et alii* 2002, 310, fig. 10.60). Al jaciment de l'Illa d'en Reixac d'Ullastret la presència és similar: un 85,79 % de mitjana pel que fa a la fase Illa V (380-325)¹ o el 82,98 % del nivell IV (1ª meitat del IV), el 96,60 % del nivell III (mitjan del IV) o els 91,37 % / 93,94 % del nivell II (mitjan del IV o principi del 3er quart del IV aC) del sondeig 10/2, o el 72,52 % del nivell IV del sondeig 10/3 (Martín *et alii* 1999, 99-115). No podem establir anàlisis comparatius amb els jaciments d'Empúries. Pel que fa a la *Palaia Polis*, els mateixos autors de la monografia reconeixen que no disposen de nivells corresponents als segles V i IV aC (Aquilué *et alii* 1999, 345), atès que s'enfronten a un buit de població des d'inici del IV fins a la fi del segle III aC, dades extretes de les excavacions efectuades entre els anys 1994-1996 i els treballs de l'any 1998 (Aquilué, Castanyer, Santos, Tremoleda 2000, 144).

Aquesta important presència d'àmfora ibèrica en tota la primera meitat del segle IV aC i part inicial de la segona, implica que el volum d'importacions sigui molt reduït, tal com veiem en la (**Fig. 7.1**). La millor representada entre els productes importats és la púnica ebussitana, entre el 9,63 % i el 6,36 %, de la mateixa manera que passa als jaciments ibèrics de l'Illa i del Mas Castellar, tot i que aquí els percentatges són relativament més elevats, una mitjana del 12,18 % i un 14,30 %, respectivament. Aquest detall s'explica pel fet que a Roses l'àmfora púnica ebussitana "competeix", en certa manera, amb la massaliota, amb un 2,22 % i un 7,51 %, en les fases que ens ocupen, la qual, com veurem, experimenta un creixement sostingut al llarg del tot el segle IV aC. Aquesta àmfora, en canvi, és molt menys representada als poblats ibèrics, amb un 0,66 % a Mas Castellar i una mitjana d'un 1,04 % a la fase Illa V. Els paral·lelismes amb aquests poblats els seguim trobant amb les àmfors púniques centremediterrànies, especialment a la primera meitat del segle, moment en què aquestes són molt residuals, 0,74 % a Roses, 0,94 % a Pontós i 0,07 % de mitjana a la fase Illa V.

Pel que fa a les formes d'àmfora ibèrica presents en aquesta primera època, només tenim un únic individu, de parets gruixudes i llavi alt, de 12 mm, tipus similar a la vora bd4d (Lattara 1993, 52), de secció triangular, el qual, si ens atenim a les tendències

¹ Aquesta mitjana s'ha calculat a partir de la suma de les tres taules d'aquesta fase, però a partir del nombre de fragments, per tal de poder equiparar els sistemes d'anàlisi entre aquest jaciment i el de Roses (Martín *et alii* 1999, 122, 143 i 174, fig. 10.5, 11.15 i 12.20).

generals que s'expressen per aquests tipus d'àmfores, estariem davant d'un exemplar antic (vegeu fig. 6.51.1).

Àmfores	TSM-I	TSM-IIa	TSM-IIb	Torre H	TSM-IIIa	TSM-IIIb	TSM-IVa	TSM-IVb	TSM-V	M-V
IBE	87,41	82,66	46,34	37,07	40,84	45,80	38,16	56,86	41,69	41,02
PUN-EB	9,63	6,36	12,20	24,32	27,70	17,56	25,00	13,73	17,08	16,66
PUN-CM	0,74	3,47	7,32	23,94	22,07	19,85	19,74	9,80	10,93	11,53
MAS	2,22	7,51	34,14	14,28	8,93	10,69	17,10	5,88	6,38	8,97
GRE				0,39	0,46	6,10				
GR-ITA								13,73	23,92	21,79

Figura 7.3. Anàlisi quantitativa dels diversos tipus amfòrics en cadascuna de les fases

Àmfores	TSM-I	TSM-IIa	TSM-IIb	Torre H	TSM-IIIa	TSM-IIIb	TSM-IVa	TSM-IVb	TSM-V	M-V
IBE	3	3	1	9	3	3		1	4	15
PUN-EB				2	1	1	1	1	3	6
PUN-CM					1	1				9
MAS		2	2	7	4					5
GRE				1						
GR-ITA									3	8

Figura 7.4. Nombre d'individus dels diversos tipus amfòrics en cadascuna de les fases

A partir de mitjan segle IV i, preferentment, dins la segona meitat avançada, fases TSM-III i IVa, la presència d'àmfora ibèrica sucumbeix a l'augment de les importacions, en especial de les púniques. Els percentatges disminueixen de manera acusada, entre un 45,84 % i un 38,16 %, en descens a mesura que avancem cap a la fi del segle. Com veurem, les àmfores púniques arriben de manera important a Roses dins d'aquesta segona meitat del segle IV, entre ebussitanes i centremediterrànies, tot i que l'augment de la presència de l'àmfora massaliota és també considerable i cal tenir-lo en compte, ja que passa, progressivament, del 8,92 % al 17,10 %. Aquesta circumstància només l'hem pogut constatar a Roses, atès que no disposem de dades paral·leles pels poblats ibèrics de la zona. Pel que fa a les formes presents en aquest període només disposem de dos exemplars de vora, un del tipus bd2d (vegeu fig. 6.55.1) i una similar al tipus bd3d (*Lattara* 1993, 52), de llavi menys ressaltat.

Molt a la fi del IV, segurament ja entrat el segle III aC, en la fase TSM-IVb, comencen a aparèixer les àmfores grecoitàliques de manera destacada. Des d'aquest moment es produeix un canvi important, tant a nivell de la presència de les importacions, que fins ara estaven supeditades als productes ibèrics, com en el volum quantitatiu d'aquests

darrers. Si bé l'àmfora ibèrica sembla recuperar-se una mica, fins assolir el 56,88 % del total, els productes púnics entren clarament en competència amb les àmfores vinàries itàliques de la Magna Grècia. Àmfores púniques ebussitanes i centremediterrànies baixen de manera considerable, fins al 13,73 % i 9,80 %, respectivament, davant el 13,73 % de les grecoitàliques, mentre la massaliota inicia els descens que la caracteritza al llarg del segle III aC, amb un 5,88 %. Aquesta situació, que comença a inici del III aC, s'anirà mantenint, sinó accentuant, al llarg del segle, tot i que només ho suposem, ja que no tenim dades concretes pel que fa a aquest període. Lamentablement, tampoc no disposem de cap exemplar d'àmfora ibèrica amb forma corresponent a aquests primers anys del III aC, per a poder-ne fer una anàlisi tipològica.

No tornem a tenir dades fins al moment final del segle III / inici del segle II aC, a partir dels darrers nivells d'amortització de la muralla i de l'edifici de la zona del turó de Santa Maria, fases TSM-V i M-V. En aquest moment podem dir que l'àmfora ibèrica manté uns percentatges similars als que tenia un segle abans, entre el 41,69 i 41,02 %, mentre l'àmfora grecoitàlica s'ha anat incrementant entre un 23,91 i 21,79 %, tretze punts per damunt de la fase anteriorment descrita, i les produccions púniques continuen en un estat similar, per sota de les grecoitàliques. Hem d'observar com l'àmfora massaliota, tot i en un percentatge menor que en el segle IV, encara és present al llarg del III i fins a la fi del segle, com comentarem més endavant. Aquest panorama no té paral·lels als jaciments ibèrics de la zona, on la situació ha canviat de manera radical. Mentre la ciutat de *Rhode* sembla que manté el seu *status* econòmic i els seus contactes comercials d'una manera estable al llarg del segle III aC, si fem cas de l'estudi ceràmic, al jaciment de Mas Castellar observem una situació totalment diferent, que no fa més que deixar patent la seva dependència-connexió a la ciutat emporitana, si tenim en compte les taules de percentatges de les fases corresponents als períodes P Vb1 i PVb2 (225-200 i 200-175 aC, respectivament). Aquí l'àmfora ibèrica cau de manera sobtada respecte la fase anterior, ja que passa del 81,81 % que tenia a la P Va (275-250 aC) al 39,73 % de la P Vb1 i al 34,30 % de la P Vb2, un marge molt més acusat del que veiem a Roses. La causa evident d'aquest fet és la que podríem considerar "invasió" de l'àmfora grecoitàlica, que arriba a superar la ibèrica i que incideix també en la presència de la resta d'importacions, extrem que no es reproduïx d'aquesta manera a Roses, com hem vist. El salt és evident: del 6,16 % de la P Va al 50,09 % de la P Vb1 i 58,40 % de la P Vb2 (Pons et alii 2002, 310, fig. 10.60). Mentre, als jaciments de l'Illa i del Puig de Sant Andreu d'Ullastret la situació es manté en equilibri, atès que l'entrada d'àmfora grecoitàlica és menor, fins i tot menys que a Roses. Pel que fa al Puig de Sant Andreu, l'àmfora ibèrica constitueix gairebé el

71 % del total, mentre la grecoitàlica es troba en un percentatge del 4,5 % (Martín *et alii*, 2001); també a l'Illa, tot i que aquesta fase és la menys coneguda, la ibèrica continua essent l'àmfora majoritària, seguida de l'ebussitana, i, en menor proporció, la grecoitàlica (Martín *et alii* 1999, 153).

Si intentem establir paral·lelismes amb els jaciments d'Empúries, pel que fa a aquesta època, només ens podem remetre a les dades obtingudes a Sant Martí d'Empúries, tot i que els mateixos autors reconeixen que el segle III és “un període cronològic molt poc definit, ja que només està documentat de forma puntual”, atès que es resumeix a les dades obtingudes del reompliment de tres úniques sitges (Aquilué *et alii* 1999, 331-388; Aquilué, Castanyer, Santos, Tremoleda 2000, 145). Sobta, al respecte, el supòsit que expressen a partir d'aquestes dades, realment esparses: “Si bé aquestes evidències són mínimes, la seva presència revela que devia haver existit una ocupació al solar de Sant Martí d'Empúries en aquest moment, de certa importància” (Aquilué *et alii* 1999, 331). Pensem que, per ara, si no s'obtenen altres conjunts associats a nivells d'hàbitat, la importància de l'ocupació a la zona de la *Palais Polis* s'hauria de matisar, atès que l'amortització d'unes sitges és un argument de poc pes. Per al moment, sembla que la informació que es té d'aquest jaciment apuntaria cap a un abandonament de l'hàbitat a la fi del segle V, inici del IV aC (Aquilué, Castanyer, Santos, Tremoleda 2000, 144). En tot cas, resulta més apropiat expressar: “Ara per ara aquestes poques evidències no permeten conèixer l'abast i les característiques de l'ocupació de la *Palais Polis* en aquest període, si tenim en compte que no hi ha cap estructura d'habitació conservada” (Aquilué *et alii* 1999, 475). Hem de lamentar, però, que tampoc es coneixen dades pel que fa a la ciutat, malgrat que sembla que es localitzaren nivells de l'època al subsòl de *Serapeion*, a l'excavació de la *proteichisma* construïda davant de la muralla sud de la ciutat i a la zona del recinte sagrat de l'*Asklepeion*. Malgrat tot el que hem comentat, ens remetrem a les dades recollides en l'estudi del reompliment de la sitja 1060 de Sant Martí d'Empúries², per tal de fer algunes anàlisis comparatives, tant pel que fa a l'àmfora ibèrica, com per a la resta d'àmfores d'importació. En els estrats relacionats amb l'esmentat rebliment, l'àmfora ibèrica apareix en un percentatge del 78'86 %, un conjunt important, gairebé el terç el total de fragments amfòrics (Aquilué *et alii* 1999, 334, fig. 287 i 344), total que queda molt per damunt dels de Roses, aquí entre 41,69 i 41,02 %. Pel que fa a les formes, s'observen uns certs paral·lelismes també amb Roses, amb una major presència

² Descartem l'altra de les sitges excavades entre les campanyes de 1994-1996, la sitja 5134, ja que el seu valor, pel que fa a l'aspecte quantitatiu, és menor, atès l'escàs nombre de fragments recuperats. Tampoc podem utilitzar la informació referent a la sitja excavada en el solar núm. 8/10 del carrer del Corral de Sant Martí, ja que la publicació que coneixem no aporta anàlisis percentuals (Aquilué, Castanyer, Santos, Tremoleda 2000, 144).

d'individus de vora poc realçada (Aquilué *et alii* 1999, fig. 306), dels tipus que denominen AI-2.

Pel que fa a les formes d'àmfora ibèrica presents a Roses en la darrera fase del jaciment, només disposem d'un únic individu a la zona de l'edifici hel·lenístic, que es caracteritza per una vora del tipus més modern, de llavi sense destacar, quasi pla del tot, similar a la bd2c (Lattara 1993, 51) (vegeu fig. 6.12.2). A la zona d'amortització de la muralla, el volum d'individus arriba a un total de 14, amb una major varietat de vores relativament aixecades, però poc altes, i amb exemplars totalment plans (Puig 1998d, 143 i 147, fig. 9 i 16.4-5). Com veiem, a partir del material analitzat al llarg d'aquest capítol, es reproduïx a Roses l'evolució tipològica de les àmfors ibèriques, segons el tipus de vora, amb exemplars de llavi més realçat en les fases més antigues i, a mesura que avancem en el temps, amb llavis que es van abaixant, fins arribar a ser aplanats.

LES ÀMFORES PÚNIQUES EBUSITANES

Les àmfors procedents d'Eivissa són el segon material amfòric en importància quantitativa després de les ibèriques, en cap moment superades per les púniques centremediterrànies, ni massalotes, només per les grecoitàliques a la fi del segle III aC. Es tracta d'un producte que s'introdueix de manera progressiva a la primera meitat del segle IV, fins assolir un pic presencial important a la darrera d'aquest segle, abans d'entrar en competència amb els productes de la Magna Grècia. En les fases més antigues del jaciment, dins de la primera meitat del IV, fases TSM-I i IIa, els percentatges documentats es troben, de manera tímida, entre el 9,63 i el 6,36 % del total amfòric. Aquests percentatges s'equiparen al 8,93 % del període P IIIb del Mas Castellar de Pontós (Pons *et alii* 2002, 310, fig. 10.60) i s'acosten al 14,89 % del nivell IV del sondeig 10/2 de l'IIIa (Martín *et alii* 1999, 101)³. Malgrat l'anàlisi presentada, no disposem de cap individu que ens permeti considerar quines formes arriben a Roses en aquest període.

A partir de la segona meitat del segle IV, en una fase avançada, l'arribada d'aquests productes s'incrementa d'una manera notable, amb uns percentatges que oscil·len entre un 17,56 % i un 27,70 %, essent l'única forma present la T-8.1.1.1. Aquest fet s'explica per l'important salt qualitatiu que experimenta el tràfic comercial ebussità a partir de mitjan segle (Ramon 1995, 288), el qual ve reflectit, precisament, per l'expansió d'aquest envàs. A la fi del segle, durant la fase TSM-IVb, amb l'entrada de

³ No hem pogut compara amb la fase IIIa V, atès que en el quadre de la fig. 12.10 (Martín *et alii* 1999, 174), no se separen els percentatges entre púniques ebussitanes i centremediterrànies.

les àmfors grecoitàliques, el volum d'àmfors ebussitanes decau sensiblement, fins al 13,73 %, tot i que la forma dominant és encara la T-8.1.1.1 (vegeu fig. 6.9.1).

No disposem de dades concretes pel que fa als anys centrals segle III aC a la zona del turó de Santa Maria, atès que no s'han excavat nivells corresponents a aquesta època. La següent fase sobre la que hem pogut fer anàlisis ceràmiques quantitatives és ja de la fi del segle III, principi del segle II, dins del context de la Segona Guerra Púnica, fases TSM-V i M-V. Malgrat tot, suposem que té lloc el mateix procés que s'observa en altres jaciments catalans, balears i en alguns punts del Llevant ibèric, en els quals el flux comercial d'Eivissa es manté a partir d'uns nous envasos, la forma T-8.1.2.1, acompanyada de la PE-22 (Ramon 1995, 289), que substitueixen la T-8.1.1.1.

Pel que fa a la fi del segle III i primers anys del II aC, la presència d'àmfora ebussitana es manté en un nivell similar a l'establert a partir de la segona meitat del IV avançada, afectada, però, per l'entrada de les àmfors grecoitàliques, atès que els percentatges estan entre un 17,08 i un 16,66 %. Entre els individus comptabilitzats, disposem de dos exemplars de la forma T-8.1.2.1, un de boca plana i cinc de la forma T-8.1.3.1 (Puig 1998d, 143, fig. 10.1-5; vegeu fig. 6.27. 1 a 5), envàs, aquest darrer, característic de la Segona Guerra Púnica i un dels més ben documentats en tota la Mediterrània nord-occidental. La situació al jaciment de Mas Castellar de Pontós a la mateixa època divergeix substancialment respecte de Roses, atès que els percentatges decauen de manera important fins als 6,1 % del període P Vb1 i el 4,34 % del període P Vb2. El panorama a Pontós és més proper al del jaciment de Sant Martí d'Empúries, on l'àmfora ebussitana també està escassament representada, amb un 1,79 % i amb un únic individu de la forma T-8.1.3.1 (Aquilué *et alii* 1999, 334, fig. 287 i 345). De fet, els productes de l'àrea púnica en aquesta època a Empúries són molt escassos, al contrari dels productes itàlics, fet que ens està constatant la posició d'aquesta colònia dins l'òrbita romana.

Als jaciments d'Ullastret, en canvi, les àmfors púniques, en general, esdevenen el material amfòric d'importació per excel·lència, per damunt de les grecoitàliques, en aquests conjunts de la segona meitat del III / principi del II aC, anys que corresponen a la datació final del jaciment. Aquest fet es constata tant al Puig de Sant Andreu, a partir de l'estudi dels sectors excavats de les zones 14 i 22, com a l'Illa, per l'anàlisi dels sectors 2, 4/19 i 14 de la zona 15 (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 141-156). Tot i que la fàcies s'apropa més a la de Roses, trobem una diferència interessant: a Ullastret les produccions púniques predominants són les centremediterrànies, no les ebussitanes. Aquestes darreres, per cert, es troben en un percentatge similar a les grecoitàliques. Tal com expressen: "entre les àmfors d'importació predominen amb molta diferència les púniques, que representen el 43,75 % del material amfòric trobat, i

entre aquestes les més nombroses són les centre-mediterrànies (31,25%), mentre que l'àmfora grecoitàlica apareix en la mateixa quantitat que la púnica ebussitana" (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 154-155). No obstant això, les formes d'àmfora ebussitana presents a Ullastret de forma majoritària són les T-8.1.1.1, T-8.1.2.1 i T-8.1.3.1, acompanyades d'algun exemplar, més antic, de T-8.2.1.1.

LES ÀMFORES PÚNIQUES CENTREMEDITERRÀNIES

La presència d'àmfora púnica centremediterrània a Roses, procedent exclusivament de l'àrea cartaginesa, respon a uns percentatges molt diferents si comparem la primera i segona meitats del segle IV aC. En les fases més antigues del jaciment trobem aquest envàs de manera força residual, per darrera de les àmfores massaliotes, més abundants. En la fase TSM-I només representa el 0,74 % del material amfòric, encara que a la fase TSM-IIa ha augmentat fins a un 3,47 %. És interessant observar que aquest fet es reproduïx de manera similar als poblats ibèrics de la zona: a Mas Castellar, pel que fa al període P IV, hi és present en un 0,94 % (Pons *et alii* 2002, 310, fig. 10.60), mentre que a la fase IIIa V es mou entre un 0,17 %⁴ i un 0,03 % (Martín *et alii* 1999, 122, fig. 10.5, i 143, fig. 11.15). Lamentablement, pel que fa a la zona del turó de Santa Maria, no coneixem cap exemplar de forma concreta, atès que tots els fragments conservats són informes.

A partir de la segona meitat avançada del segle IV aC aquest envàs industrial arriba a Roses de forma destacada, superant les àmfores massaliotes i equiparant-se a les produccions ebussitanes, amb un total del 19,74 % al 23,94 %, percentatges que corresponen a la fase més avançada del segle. Aquest panorama no el podem comparar amb els jaciments ibèrics esmentats anteriorment, atès que en cap moment s'assoleixen aquests nivells. Malgrat això, altre cop estem davant d'un manca quasi absoluta de formes; només disposem d'un individu, un fragment per cert molt petit, que tenim dificultats per classificar com a una forma T-6.1.2.1 o T-7.7.1.1, recipient que, per cert, de ser ben identificat, no ens encaixa cronològicament en el marc al qual ens estem referint, ja que tant l'un com l'altre són productes propis del darrer quart del segle III aC. Deixem aquest fragment en reserva, ja que no sabem si estem davant d'una possible intrusió, o bé es tracta d'un error d'identificació.

A partir d'inici del segle III, l'àmfora cartaginesa cedeix davant la difusió de vi italià, envasat en les àmfores grecoitàliques, de manera que el percentatge disminueix fins al 9,80 %, tot i que sembla que es va recuperant i restablint al llarg del segle, atès que a

⁴ Càlcul fet a partir de les dades proporcionades per la taula de la figura 10.5 (Martín *et alii* 1999, 122).

final del mateix segle i primers anys del II aC, aquest es troba entre el 10,93 % i el 11,53 %, a les fases TSM-V i M-V, respectivament. Les formes presents a Roses en aquests moments són una possible T-4.2.1.5 tardana i, sobretot, les T-5.2.3.1 i T-5.2.3.2 (Puig 1998d, fig. 10; vegeu fig. 6.27. 6 a 11), procedents de la zona central del nord d'Àfrica, recipients abundantment fabricats i exportats en el darrer quart del segle III i en el primer quart o, fins i tot, primer terç del segle II aC (Ramon 1995, 290-291). Aquests nivells poca cosa tenen a veure amb els quantificats pels períodes P Vb1 (225-200) i P Vb2 (200-175) del jaciment de Puig Castellar, on l'àmfora púnica cartaginesa es troba entre el 3,67 % i el 6,64 %, respectivament. Pel que fa al jaciment de Sant Martí d'Empúries, tot i les escasses dades de què disposen, ens consta que l'àmfora centromediterrània hi és molt poc representada, amb un percentatge de l'1,79 % (Aquilué *et alii* 1999, 334, fig. 287 i 345), detall que cal tenir en consideració si l'observem al costat de l'escassa presència d'àmfora púnica ebussitana, la qual cosa demostra una baixa incidència del comerç púnic, a diferència del que té al mateix moment l'itàlic.

La posició de Roses respecte a l'entrada de productes púnics s'apropa més a la dels jaciments d'Ullastret, tot i que aquí les àmfores púniques centromediterrànies esdevenen el volum més important, tant al jaciment del Puig de Sant Andreu com al de l'Illa d'en Reixac. En aquests contextos de la fi del III, inici del II aC, l'àmfora centromediterrània és, de bon tros, la importació predominant, amb les formes T-5.2.3.1, T-5.2.3.2 i algun exemplar de T-7.2.1.1 (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 141-156), a diferència de Roses, on són més abundants les púniques ebussitanes.

LES ÀMFORES MASSALIOTES

La presència d'àmfores massaliotes al jaciment de Roses ha estat objecte d'estudi en altres ocasions (Martín 1982, 113-122; Martín 1990, 161-164), treballs en els quals s'arriba a una sèrie de conclusions que tot seguit revisarem, gràcies a l'aportació de les noves campanyes al jaciment i, també, a l'estudi dels materials del barri hel·lenístic procedents d'antigues excavacions. A les fases més antigues, documentades a la zona del turó de Santa Maria, de la primera meitat del segle IV, l'àmfora massaliota té una presència menor respecte a la resta d'àmfores, a excepció de les púniques centromediterrànies, a les quals supera, amb un percentatge del 2,22 % a la fase TSM-I i 7,51 % a la fase TSM-IIa. Aquests nivells són relativament més elevats si tenim en compte la mateixa fàcies cronològica en els jaciments de Pontós i Ullastret, atès que en aquests poblats els percentatges assoleixen només un 0,66 % en el període P IV de Mas Castellar (Pons *et alii* 2002, 310) i entre un 1,07 % de la fase V

de l'Illa i un 2,13 % / 2,20 % dels nivells IV dels sondejos 10/2 i 10/3 de la muralla (Martín *et alii* 1999)⁵. Malgrat tot, el volum documentat a Roses queda molt per darrera del que es quantifica a la zona d'influència directa de *Massalia*, on aquestes àmfors exerceixen el monopoli absolut, tal és a l'àrea pròpia de la ciutat i el seu rerapaís, com a la zona de la Provença o del Llenguadoc. En realitat, tal com observa Morel, Roses es troba inclosa en una àmplia àrea poc irrigada pel comerç del vi massaliota, la qual abasta des del centre d'Europa a Cartago, Espanya, Itàlia i les illes de la Mediterrània occidental (Morel 1990, 281-288). Hem de matisar, però, aquesta generalització, atès que Roses presenta unes particularitats que la diferencien, per exemple, d'altres jaciments de la zona més immediata, detalls que ben segur tenen a veure amb la seva posició costanera i la relació amb la metròpoli al llarg del temps.

Les formes més corrents en els contextos d'inici del IV, i ja a la fi del V, són les que corresponen als tipus de vores bd 5 i 6, tal com s'ha publicat anteriorment (Martín 1990, 161-164), fet que es documenta tant a Roses com a Empúries. Aquest extrem l'hem pogut confirmar també ara en els recents estudis a la zona del turó de Santa Maria, on coneixem un exemplar de cada tipus de vora. A partir de la segona meitat del segle IV, l'àmfora massaliota experimenta un important creixement, fins arribar a uns percentatges que oscil·len entre 8,93 i 17,10 % del total amfòric. En aquesta fase el tipus de vora més representat és la bd 6, de la que coneixem tres individus (vegeu fig. 6.55. 3 a 5), al costat d'un sol exemplar de la vora bd 7 (vegeu fig. 6.59.2), la qual, tal com exposava Aurora Martín, és un tipus que apareix ben representat en contextos de la segona meitat del segle IV fins al 300 aC (Martín 1990, 161-164). No tenim elements per a establir un estudi comparatiu d'aquests percentatges amb els que es donen als jaciments ibèrics de la zona, tot i que, per les dades que es poden extreure de les taules d'anàlisi quantitatives en poblats com ara Pontós i Ullastret, en cap moment s'assoleixen els nivells de Roses⁶. Aquest fenomen ben segur pot explicar-se, al marge dels circuits de distribució, per altres qüestions, com ara el poder de compra o les mateixes costums en el consum, les quals cal tenir en compte, tal com ens adverteix Morel (Morel 1990, 281-288). És probable que el vi massaliota, que viu una expansió important entre el 550-320/300 aC (Bertucchi 1992, 212-214), no s'arribi a comercialitzar en aquesta zona a causa del poc interès que desperta entre la població indígena. Pel que fa a la costa central catalana, on els estudiosos han estimat un

⁵ No tenim dades paral·leles pel que fa a Empúries, ja que l'estudi es limita entre els anys 550 i 400-375 aC (Sanmartí, Castanyer, Tremoleda 1990, 165-170). Aquí les dades més recents, les que corresponen al període 6, del 400-375, les massalotes són presents en un 5 %.

⁶ En realitat, al jaciment de Mas Castellar, l'àmfora massaliota és un producte molt residual al llarg de tots els períodes estudiats (vegeu Pons *et alii* 2002, 310, fig. 10.60). A Ullastret passa pràcticament el mateix, tot i que aquí aquesta àmfora assoleix uns percentatges una mica més elevats.

paper secundari de l'àmfora massaliota respecte als productes púnics, especialment els ebussitans -fet que, cal dir, també constatem a Roses-, amb els quals el flux comercial és considerable, sembla que als segles V i IV esdevé un envàs destacat, amb percentatges com el 15 % del jaciment d'Alorda Park o el 45 % de Tarragona (Sanmartí 1990, 171-178).

No podem concretar, pel que fa a l'àrea del turó de Santa Maria, què passa en els anys centrals del segle III. Veiem com a la darrereria del IV, inici del III, l'àmfora massaliota pateix un cert descens, atès que el percentatge d'aquest moment s'ha estimat en un 5,88 %, mentre a la fi del segle III, inici del II aC, aquest augmenta una mica, fins arribar al 6,38 % de la fase TSM-V i el 8,97 % de la fase M-V. Els indicis apunten que aquest tipus d'àmfora s'estaria mantenint, de manera relativament equilibrada al llarg del segle, període que, malgrat tot, coincideix amb la decadència del comerç del vi massaliota, fet que constatem també a Roses a partir del descens d'aquests envasos respecte a les fases del IV aC, i que s'explicaria per l'entrada massiva dels vins italians, sobretot arran de la conquesta econòmica del romans al segle II aC (Bertucchi 1992, 215-216). De fet, observem com en els darrers anys de l'establiment els percentatges de massaliota esmentats competeixen amb els 23,92 a 21,79 % de les grecoitàliques. Si comparem aquestes dades amb el jaciment de Sant Martí d'Empúries, veiem que els percentatges de Roses estan molt per damunt, atès que allí només hi són en un escàs 0,16 % (Aquilué *et alii* 1999, 334, fig. 287).

Pel que fa als tipus de vores presents en aquesta fase, només podem parlar d'un exemplar de la bd 8 (vegeu fig. 6.28.4), tipus que, segons Martín, és el més representat a partir de la primera meitat del III aC (Martín 1990, 161-164). Certament a la zona del turó de Santa Maria hem constatat l'evolució que exposa Py en el seu estudi sobre la difusió de les àmfors massaliotes en el litoral del Llenguadoc oriental (Py 1990, 73-86), en el qual comenta la desaparició dels tipus de vores bd 5 i bd 6 a partir del tombant del segle IV i al segle III aC, davant el creixement significatiu dels tipus bd 7 i bd 8, juntament amb l'aparició del tipus bd 9 (Py 1990, 80; Batts 1990, 274), tipus que a partir del primer quart del III començaran a decaure per acabar desapareixent vers el 200 aC, contràriament a l'impuls del tipus bd 9, quasi únic fins al segle II aC. En base a aquestes premisses, Martín havia considerat que el comerç massaliota s'extingia a Roses a la segona meitat del segle III (Martín 1990, 161-164), cosa que ara descartem vista la presència d'aquests productes en els nivells de la fi del segle III, inici del II, tant pel que fa a la fase TSM-V, com per la M-V. Martín argumentava que el tipus menys representat a Roses és la vora bd 9; la revisió dels materials procedents del barri hel·lenístic, però, ens ha portat a contradir aquesta afirmació, atès que aquest tipus resulta ser, precisament, el segon més abundant en

tota l'àrea analitzada, de manera que bé podem avaluar la continuïtat del comerç fins la fi de l'ocupació, més si tenim en compte que també arriben a Roses exemplars del tipus de vora bd 10, datada entre mitjan segle III aC i inici del II aC.

LES ÀMFORES GRECOITÀLIQUES

Aquest producte s'introdueix a Roses a partir de la fi del IV, primers anys del segle III. La seva proporció, en aquests moments, no depassa els productes ebussitans i, menys encara els ibèrics, cosa que, hem de dir, no té lloc en cap moment a *Rhode*. El percentatge presencial en aquests moments inicials és del 13,73 %, més elevat que el que es dona al jaciment de Mas Castellar pel que fa al període P Va, de la primera meitat del segle III, durant el qual és només del 6,16 %. Sembla que al poblat en aquests moments té lloc una penetració, podríem dir, més tímida, que canviaria radicalment a partir del darrer quart del segle III i primer quart del segle II aC (Pons *et alii* 2002, 310, fig. 10.60), fet que no constatem al Puig de Sant Andreu, on al llarg del III aC l'àmfora grecoitàlica és present en un 4,5 % (Martin *et alii*, 2001). Pel que fa a les formes corresponents a aquest període, hem de lamentar que l'excavació a la zona del turó de Santa Maria no ens en hagi proporcionat cap fragment.

No sabem com evoluciona l'àmfora grecoitàlica al llarg del III aC, atès que no tenim nivells corresponents al moment ple d'aquest segle excavats a la zona del turó, però suposem que ho fa de manera ascendent, si tenim en compte els percentatges de la fi del segle i inici del II aC. En aquest període l'àmfora grecoitàlica a Roses assoleix el 23,92 % i el 21,79 % del total, en les fases TSM-V i M-V, respectivament. El salt quantitatiu resulta important, molt menys, però, del que observem pel mateix període al jaciment de Pontós, on arriba al 50,09 i 58,40 % en els períodes P Vb1 i P Vb2 (Pons *et alii* 2002, 310, fig. 10.60), superant clarament l'àmfora ibèrica, cosa que no passa a Roses i menys encara en els jaciments d'Ullastret. En els contextos més tardans de l'Illa i del Puig, l'àmfora grecoitàlica no és, en cap cas, el material d'importació més abundant. En aquests jaciments els productes itàlics es troben en la mateixa proporció que els púnics ebussitans i, a més, clarament superats pels púnics centremediterranis. La diferència observada entre Ullastret i Pontós durant aquest període ha estat analitzada pels investigadors en base a dos criteris determinants: en primer lloc, el fet que els jaciments d'Ullastret siguin inqüestionablement poblats indígenes, mentre que Pontós caldria qualificar-lo com a establiment rural; i en segon lloc, "per la diferent relació entre els habitats d'Ullastret i de Pontós amb la colònia grega d'Empúries" (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 155). Aquestes qüestions serien les que incidirien en el fet que, malgrat que en ambdós llocs es trobin materials púnics que arriben fins a

principi del II aC, aquests són poc abundants a Ullastret, mentre a Pontós es troben en quantitat.

Si comparem aquestes dades amb les que es coneixen als jaciments d'Empúries, ens adonem, en primer lloc, de la contradicció que es produeix entre les darreres informacions obtingudes a Sant Martí d'Empúries i les que procedeixen de la ciutat. En base als escassos estudis fets en aquesta darrera zona esmentada, els arqueòlegs del jaciment comenten que "la presència d'àmfora itàlica en un nivell de final del segle III és un fet absolutament usual per als contextos emporitans, recuperats en poca abundància encara a la ciutat" –referint-se als treballs del subsòl del *Serapieion*, al sector on es va localitzar el parapet o *proteichisma* de la muralla grega o en el recinte sagrat del *Asklepeion*-, mentre que pel que fa al conjunt amfòric recuperat a Sant Martí d'Empúries, sobta "la poca importància quantitativa d'aquestes àmfores vinàries itàliques", que es troben en un 9,76 % (Aquilué *et alii* 1999, 334, fig. 287 i 343), amb només tres individus, tots ells del tipus A1 de Liding Will o MGS V de Van der Mersch. Pel que fa aquest darrer moment de Roses, les formes presents d'àmfora grecoitàlica es redueixen a un sol individu del tipus de vora bd 1 recuperat als nivells d'amortització de l'edifici del turó (vegeu fig. 6.12.4) i quatre als de la muralla (Puig 1998d, 147 i fig. 11; vegeu fig. 6.28. 1 a 3), tots ells equivalents al grup 3 d'Asensio, que es corresponen amb els tipus C i D de Liding-Will, situats entre el darrer quart del segle III i mitjan segle II aC (Asensio 1996, 57-63).

7.2. LA VAIXELLA D'IMPORTACIÓ

LA CERÀMICA ÀTICA: FIGURES ROGES I VERNISSOS NEGRES

Entre la vaixel·la fina d'importació, la ceràmica àtica és la més abundant pel que fa a la zona del turó de Santa Maria, a excepció de les fases finals TSM-V i M-V, en les quals és absent. La seva presència oscil·la entre un màxim d'un 11,32 % i un mínim d'un 3,45 %, amb una mitjana del 7,76 %, entre el total de vaixel·la. Al llarg de la primera meitat del segle IV aC el volum d'àtica augmenta progressivament fins assolir el màxim expressat. A la segona meitat avançada decau respecte aquest pic, per mantenir-se de manera relativament estable fins a principi del segle III. No disposem de dades pels anys centrals d'aquest segle, però sabem que a la fi del segle ha desaparegut totalment, a excepció d'algun element residual, fora de context.

Dins del conjunt d'àtiques, el vernís negre destaca molt per damunt de les figures roges, les quals només representen el 11,36 % del total àtic, contra el 88,64 %. Entre les formes, la més destacada és l'*skyphos*, de la qual s'han comptabilitzat un total de

10 individus en vernís negre i 1 en figures roges. La forma que el segueix en abundància és el *bolsal*, amb quatre individus. Més minoritàries són la *kylix*, amb dos individus, la *kratera* i les copes de llavi reentrant, amb un individu cadascuna. Si comparem aquesta presència amb la d'altres jaciments de la zona, ens adonem que l'*skyphos* és el vas més ben representat, tant a Pontós (Pons *et alii* 2002, 237), com a Ullastret (Picazo 1977, 107-110 i 76-77), forma que, segons sembla, és la més corrent a la zona catalana i, en concret, al rera país emporità. A Lattes, per exemple, les formes dominants són el *bolsal* i el bol (Lattara 2001, 343), tot i que l'*skyphos* es va reforçant al llarg del IV i III aC. Aquesta darrera forma, en canvi, és més escassa als jaciments que comentem. Ja hem vist com a Roses només coneixem quatre exemplars, una proporció reduïda si la comparem amb els *skyphoi*, tot i que són els vasos que trobem en segon lloc, pel que fa al nivell de representació, fet que també es reproduïx a Pontós (Pons *et alii* 2002, 245). A Ullastret, en canvi, aquesta forma escasseja (Picazo 1977, 111), de la mateixa manera que a Empúries, encara que aquesta dada no és del tot fiable, tal com comenten els autors de la monografia de Mas Castellar, "ja que Trías gairebé no estudia les produccions de vernís negre, especialment en un jaciment com Empúries, ric en estils figurats" (Pons *et alii* 2002, 247).

Si analitzem la problemàtica de la ceràmica àtica al jaciment del turó de Santa Maria per períodes cronològics, hem de fer una sèrie de consideracions. En les fases més antigues, anomenades TSM-I i TSM-IIa, que corresponen a la primera meitat del segle IV aC, els percentatges es troben entre un 7,27 i un 8,16 %, nivells que podem equiparar al de Pontós, el qual, en el període aproximadament contemporani a aquestes fases, el P-IV (375-325), es troba en un 6,28 % (Pons *et alii* 2002, 310, fig. 10.50), si sumem els productes de vernís negre i els de figures roges. Pel que fa a la fase TSM-IIb aquest percentatge assoleix el 11,32 %, més proper a l'11,24 % del total al jaciment de l'Illa, en la seva fase V, datada entre el 380-325 (Martín *et alii* 1999, 122).

Pel que fa a les formes d'aquesta fase inicial de Roses, la més ben representada és clarament l'*skyphos*, de la qual en tenim un total de 4 individus en vernís negre, una vora dels exemplars de perfil relativament més recte, similar a la forma AT-VN 334-349 (vegeu fig. 6.49.1), una vora de perfil de doble corba, forma AT-VN 350-354 (vegeu fig. 6.50.1), i dues bases de forma no determinada. Acompanyen aquests exemplars altres dos fragments de vora d'*skyphoi* decorats amb garlandes de fulles d'olivera a la vora, pintades en blanc sobre el fons negre, AT-FR SK2d (vegeu fig. 6.49.2 i 6.50.3), estil de ceràmica àtica molt present a Catalunya, propi de la fi del segle V i fins al tercer quart del IV aC, i un altre fragment petit de vora de *skyphos* de figures roges (vegeu fig.

6.50.5). Possiblement correspondria a la mateixa forma un petit fragment informe de figures roges, del qual no podem reconstruir la decoració. Molt minoritària, respecte aquest conjunt, és l'única forma de *bolsa* que s'ha recuperat en aquesta fase, la qual té la particularitat de presentar les parets totalment perforades (vegeu fig. 6.49.3). Si ens atenim al conjunt d'individus identificats en aquesta fase, als que hem de sumar altres cinc no representats, ens trobem amb un total de 14 exemplars, que superen la resta d'importacions dins del mateix període, seguides de les produccions massaliotes, si ens atenim al nombre d'individus, amb un total de 5, entre pastes clares i pseudo-àtiques, i, en tercer lloc, per les grises monocromes, amb 3 exemplars. Si féssim la mateixa valoració a partir de la quantificació dels fragments, les *lopades* se situarien en segon lloc, fet que s'explica per l'elevat grau de fragmentació que tenen aquests recipients. Hauríem d'afegir a aquesta llista el fragment de *kylix* decorat en figures roges, amb una banda que combina una sanefa d'oves i una de fulles de palma, entre les nanses, la qual tanca per sota el motiu decoratiu principal, que desconeixem (**Fig. 7.5**). Aquest fragment, que avui es troba exposat al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, fou localitzat en les antigues campanyes a la zona del turó, i pel seu estil decoratiu s'ha considerat un dels materials de cronologia més reculada del jaciment, el qual havia servit, fins ara, per a donar un origen a la ciutat de *Rhode* entre la fi del V, inici del IV aC.

Figura 7.5. *Kylix* de figures roges procedent d'antigues campanyes al turó, avui exposat al Museu d'Arqueologia de Catalunya- Girona (foto M. Casanovas)

Pel que fa a la segona meitat del segle IV avançada, que correspon a les fases TSM-III i TSM-IVa, els percentatges es troben entre un 6,25 i un 10,72 %. En aquest període les formes s'han diversificat, tot i que l'*skyphos* es manté encara com la forma predominant, amb un total de 5 individus de vernís negre: dues vores de la forma AT-VN 350-354 –que podrien correspondre al mateix individu, tot i que es troben en dues unitats diferenciades i no hem pogut enganxar- (vegeu fig. 6.56.1) i tres bases de forma no identificada (vegeu fig. 6.56.2 i 6.58.4). En segon lloc, amb una major presència respecte la fase anterior, hem d'esmentar els 3 individus de *bolsa*, forma AT-VN 532-561 –datats entre 425-300 aC-, un dels quals conserva el fons decorat amb quatre palmetes dins d'un cercle a rodeta (vegeu fig. 6.60. 1 a 3). Entre els vernissos negres àtics hi ha també un exemplar d'una petita *kratera*, AT-VN 696-704 (vegeu fig. 6.56.3), forma que es data entre el 375-275 aC, i un possible bol de vora girada cap a l'exterior (*outturned rim*), relativament gruixuda i amb indicis de perforacions a la paret (vegeu fig. 6.56.4), forma que comença a la fi del V per estendre's al IV i continuar fins al període hel·lenístic (Sparkes/Talcott 1970, 128-129). A això cal sumar una base d'una possible copa de peu baix, decorada amb quatre palmetes lligades per un cercle a rodeta i un fragment informe d'una possible copa o pàtera també decorada amb palmetes entrelaçades. Finalment esmentar quatre fragments informes de vasos de figures roges, dos d'ells amb restes de sobrepintura en blanc, dels quals no podem precisar la forma, i un fragment petit de vora d'un *kantharos sessile* decorat a la vora amb una garlanda de fulles d'heura en pintura vermella sobre una línia incisa (vegeu fig. 6.9. 6, 9 a 11). Aquest total de 16 individus fa que la ceràmica àtica se situï, encara en aquesta segona meitat avançada del segle IV, com la primera entre les importacions que arriben a Roses, seguida, en segon lloc per les comunes púniques.

En un context paral·lel al descrit, hem de situar els exemplars descoberts en el subsòl de la torre H, entre els quals disposem d'una base d'*skyphos* de forma indeterminada i una base d'una possible copa de peu baix decorada amb palmetes pel que fa al vernís negre àtic (vegeu fig. 6.43.2 i 3), i un fragment d'una *kylix* de figures vermelles de classe delicada, probable forma AT-FR Ky14 (vegeu fig. 6.43.1), que podríem situar a mitjan segle IV aC, que conserva un fragment de decoració exterior consistent en dos personatges enfrontats habillats amb *himation* i amb flors de punts en pintura blanca a la cara interna.

En un moment que podríem situar a la fi del segle IV o ja entrat el segle III aC, la fase TSM-IVb, la ceràmica àtica esdevé el 7'41 % del total ceràmic, amb un total de 3 individus: un fragment de vora d'una copa de llavi reentrant en vernís negre, un fragment informe d'un vas de figures roges sobrepintat en blanc i un altre fragment

informe decorat amb una sanefa de flors d'heura combinades amb petits grups de punts, en color beix-ataronjat, sobre una línia de tiges incises (vegeu fig. 6.8.3 i 4).

Pel que fa al moment final del jaciment, el qual ens ve representat per les fases TSM-V i M-V, hem de dir que la ceràmica àtica ha desaparegut totalment, fet que expliquem per la suplantació per part dels productes dels tallers de Roses. Passa el mateix al jaciment de Mas Castellar de Pontós, en els períodes contemporanis P Vb1 i P Vb2, en els quals l'àtica és absent, tot i que aquí el relleu no el prenen els productes de Roses, sinó els vasos de ceràmica grisa de la costa catalana (Pons *et alii* 2002, 310, fig. 10.59), vaixel·la que controla els serveis de taula a partir de la davallada soferta per les importacions de vernís negre (Pons *et alii* 2002, 293) i que n'imita les formes.

A la zona del turó de Santa Maria, en canvi, observem com les produccions de Roses d'aquestes fases, amb un total de 128 individus comptabilitzats, superen en gran manera els vasos de grisa de la costa catalana, amb només 27 individus, majoritàriament de la forma de gerrets bicònics, recipients característics d'aquesta producció que hi tenen una bona acceptació. Cal dir que aquestes proporcions també s'expliquen pel fet que Pontós es trobi en aquests moments plenament dins l'òrbita emporitana. Als jaciments d'Ullastret, per contra, en aquestes fases de final del segle III i primera meitat del II aC, es troba encara una certa representació de ceràmiques àtiques, tal com expressen: "A destacar l'aparició d'un nombre de ceràmica àtica residual important en aquests nivells recents del jaciment, com passa també a l'Illa d'en Reixac" (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 155). Aquí, però, hi ha també una quantitat considerable de vaixel·la del tipus costa catalana, enfront dels vasos dels tallers de Roses que, tot i ser les importacions en vernís negre predominants en aquesta fase, estan per sota del volum de grises de la costa. Finalment, en els nivells documentats a Empúries al darrer quart del segle III, a partir del rebliment de les sitges descobertes al jaciment de Sant Martí, es comptabilitzen alguns fragments d'àtica, de forma residual, en un 0'33 %⁷, davant la presència massiva de grisa de la costa catalana (Aquilué *et alii* 1999, 342), no desplaçada pels tallers de Roses, que esdevé la ceràmica dominant entre els vernissos negres.

⁷ Aquest percentatge s'ha calculat a partir del nombre de fragments dins el total de vaixel·la, per tal de poder equiparar les anàlisis amb Roses i altres jaciments, a partir de les dades proporcionades per la fig. 287 (Aquilué *et alii* 1999, 334).

VAIXELLA	TSM-I	TSM-IIa	TSM-IIb	Torre H	TSM-IIIa	TSM-IIIb	TSM-IVa	TSM-IVb	TSM-V	M-V
COM-IB	37,58	25,31	33,96	15,52	8,65	13,00	5,36	9,26	20,78	11,42
COM-OXD	30,30	38,37	22,64	46,55	15,38	19,50	46,43	31,48	11,92	40,12
COM-RED	4,85	13,47	22,64	7,59	24,52	17,50	14,29	9,26	7,67	3,95
A MÀ		0,82	1,88		2,88	4,00	5,36		3,75	0,44
GR-MON	1,21	2,45		1,72						
COT-CAT	2,42	0,41	1,88	0,34	2,88	3,50		3,70	16,87	5,12
PUN-CUINA	7,88	0,41		18,62	5,29	0,50	1,79	3,70	8,35	6,15
COM-PUN		0,41		0,34	3,36	2,50	1,79		0,34	0,15
CL-MAS		1,22		3,45	5,29	11,50	7,14	22,22		
ÀTICA	7,27	8,16	11,32	3,45	6,25	7,50	10,72	7,41		1,17
PSEUDO-AT	3,03	1,22								
PET-EST						0,50				0,29
ROSES	5,45	7,76	3,77		25,48	19,00	7,15	9,25	30,32	31,18
VN-IND			1,89	2,41				3,7		

Figura 7.6. Anàlisi quantitativa dels diversos tipus de vaixel·la fina en cadascuna de les fases, per fragments

VAIXELLA	TSM-I	TSM-IIa	TSM-IIb	Torre H	TSM-IIIa	TSM-IIIb	TSM-IVa	TSM-IVb	TSM-V	M-V
COM-IB	3		2	1	5	4			14	12
COM-OXD	4	8	2	5	6	4	2	3	2	21
COM-RED	3	6	3	5	6	6	1		5	9
A MÀ			1		1	1			2	1
GR-MON		3		1						
COT-CAT					1	4		1	14	13
PUN-CUINA	1	1		10	6			1	10	9
COM-PUN		1			2	2	1		1	
CL-MAS		1		7		3		1		
ÀTICA	7	5	2	5	6	6	4	3		
PSEUDO-AT	2	2								
PET-EST										
ROSES	1	3			9	7		1	63	65
VN-IND			1	4				2		

Figura 7.7. Nombre d'individus dels diversos tipus ceràmics en cadascuna de les fases

LA COMUNA PÚNICA

Entre el bloc que denominem ceràmiques comunes púniques hem d'establir dos grans grups: les púniques de procedència cartaginesa i les púniques de procedència ebussitana. Ambdues són presents en el jaciment del turó de Santa Maria, però les primeres destaquen per damunt de les segones de manera evident, sobretot arran de la destacada presència dels recipients de cuina a torn. Per tal de facilitar la presentació, no només tractarem separatament ambdós grups, sinó també les púniques de cuina, atès que formen un conjunt important.

COMUNA PÚNICA EBUSSITANA

D'entre la ceràmica púnica les produccions ebussitanes són els materials menys abundants, com ja hem dit, amb un total de 7 individus recuperats en l'àrea del turó al llarg de les diverses fases. A excepció d'una presència molt residual en la fase TSM-IIIa, que datem en un moment avançat del IV, cap a final del segle, que equival només a un 0,48 % del total de vaixel·la fina, la resta d'individus s'ha localitzat a l'excavació de la muralla, a la fase M-V, de la fi del III aC, tot i que el percentatge presencial respecte a la resta de vaixel·la és només del 0,15 %. Com veiem, una representació molt mínima, fet que també es constata en altres jaciments, com ara al Mas Castellar de Pontós, on s'observa com les comunes ebussitanes esdevenen pràcticament simbòliques, sobretot si es comparen amb el volum d'àmfores (Pons *et alii* 2002, 262), extrem que també es dona a Roses. Al jaciment de Pontós els escassos exemplars de púnica ebussitana es concentren també en les fases més tardanes, en el darrer quart del segle III aC, on només es coneixen dos individus (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 137, fig. 8.3, i 139, fig. 10.21). Als jaciments d'Ullastret passa exactament el mateix, on tan sols s'ha documentat un individu, a la zona 14 del sector 11 del Puig de Sant Andreu (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 148, fig. 19.8), dins d'un context cronològic de la fi del III aC. Totalment absent seria a Empúries, si fem cas dels estudis que s'han fet en nivells d'aquesta època, en concret a la sitja 1060 excavada al jaciment de Sant Martí, amortitzada al darrer quart del segle III.

La zona del turó de Santa Maria ha proporcionat, pel que fa a la fase TSM-IIIa, un fragment de base de morter de la forma AE-20/II-167 (Ramon 1997, 50-52) (vegeu fig. 6.56.6), la datació del qual és molt àmplia, des del segle V fins al 200 aC. Als nivells de la muralla, tal com ja publicàrem en el seu moment, s'han identificat un total de sis individus, entre els quals destaca un exemplar de gerra de la forma Eb. 69 similar a les del taller FE-13, que es data al darrer quart del segle III, 225/210 aC (Ramon 1997, 89,

fig. 23), i un morter que imita una forma similar als productes cartaginesos (Puig 1998d, 153, fig. 13.6 a 11; vegeu fig. 6.30. 6 a 11).

Aquesta presència tant residual contrasta amb els volums destacats d'aquest tipus ceràmic recuperats als jaciments ibèrics de la zona de la costa central de Catalunya, en especial de morters ebussitans. Al jaciment d'Alorda Park, per exemple, les ceràmiques comunes fabricades a Eivissa foren importades en quantitats considerables durant els segles IV i III aC, entre les quals predominen de manera absoluta els grans morters (Sanmartí, Santacana 1992, 79). Altres jaciments que han lliurat importants quantitats d'aquests materials han estat les sitges d'Argilera, les de Bellaterra, la Penya del Moro, la Torre dels Encantats, entre altres (Conde, Cura, García, Sanmartí, Zamora 1994, 14).

CERÀMICA PÚNICA CARTAGINESA

Pel que fa a les ceràmiques púniques de procedència cartaginesa, volem diferenciar les que hauríem de considerar pròpiament de cuina, és a dir, les *lopades* i les *caccabai*, i les comunes, en el sentit més genèric, inclosos els morters. Les primeres són uns recipients que arriben a Roses de manera notable, si tenim en compte que a la zona del turó hem comptabilitzat un total de 34 individus. No obstant això, creiem que cal matisar aquesta presència, atès que són uns recipients que tenen un nivell de fragmentació molt elevat, fet que pot estar distorsionant els càlculs. Comentarem aquestes més endavant. Mentre, les comunes en el sentit més genèric, ens han aportat un total de 19 individus, si comptabilitzem totes les fases de la zona del turó. En comparació a les comunes ebussitanes, les comunes cartagineses arriben a Roses en percentatges més elevats. Els primers exemplars apareixen ja dins la primera meitat del segle IV aC, a la fase TSM-IIa, amb un modest 0,41 % del total de la vaixel·la fina, percentatge que assoleix el seu punt més elevat dins la segona meitat avançada del mateix segle, entre les fases TSM-IIIa, IIIb i IVa, entre un màxim del 2,88 % i un mínim del 1,79 %, nivell que acabarà per decaure a la fi del segle i reduir-se fins al 0,34 % de la fase TSM-V.

Entre el total de 19 individus de comuna cartaginesa trobem tant exemplars pintats com no. Els exemplars de la fase TSM-IIIb són dos fragments molt escadussers corresponents a un fragment de vora d'una possible amforeta i una nansa, ben engalbades per les superfícies externes, decorades amb pintura de color marró-granatós i marró-ataronjat, respectivament (vegeu fig. 6.58.7 i 8). Els fragments són tan insignificants, que no hem arribat a determinar la forma. A la fase TSM-IVa només s'ha trobat una base de peu anular d'un possible olpes púnic, forma, per cert, la més

ben documentada als jaciments d'Ullastret en els contextos del darrer quart del segle III aC (Equips de Pontós i Ullastret 1998). El major nombre d'individus identificats correspon als nivells del moment final de la zona del turó, les fases TSM-V i M-V. En la fase TSM-V disposem d'una vora d'un morter de la forma Lancel 131 b2 (vegeu fig. 6.12.5), la qual, segons Martín, apareix a Cartagena en ambients de la fi del segle III aC (Martín 1998, 14, lám. VII), datats per Lancel en el segon quart del segle II aC. En la fase M-V, ens remeten a l'estudi que realitzàrem anteriorment (Puig 1998d, 147 i 154, fig. 14.6-11; vegeu fig. 6.31. 6 a 11), en el qual identificàrem, entre els sis individus comptats, diverses vores de gerres, una d'elles del mateix tipus que la forma ebussitana Eb. 77 (Ramon 1997, fig. 18.122) i una base d'un possible bol del mateix tipus que la forma ebussitana FE-13/279 (Ramon 1997, fig. 49.281).

En conjunt, observem com la penetració d'aquestes ceràmiques és més important cap a la darrereria del segle III aC, tal com passa també amb les comunes ebussitanes. De fet, seguim trobant exemplars púnics cartaginesos en nivells posteriors, com a materials residuals, fet que demostra una certa presència d'aquestes ceràmiques en els estrats més tardans. A la zona del turó de Santa Maria disposem de dos exemplars més de vores de morter de la forma Lancel 131 b1 i 131 b2 (vegeu fig. 6.62.5 i 6), i un petit pivot d'una possible amforeta, sense determinar.

Si analitzem aquests percentatges en relació als principals jaciments ibèrics de la zona, sembla que la situació és força similar a la de Roses. Pel que fa a Ullastret, si valorem els materials presents a l'illa d'en Reixac -tant a les *insulae* 4, 5A, 5B i 7, pel que fa a les fases IIIa V i IIIa VI (Martín *et alii* 1999), i als sectors 2 i 4/19 de la zona 15 del darrer quart del segle III (Equips de Pontós i Ullastret 1998)- i al Puig de Sant Andreu, ens adonem que les comunes púniques cartagineses són materials força residuals, comparats amb altres ceràmiques d'importació. La seva presència es documenta ja a la fase IIIa V (380-325), tot i que el major volum sembla correspondre a la fase IIIa VI i als nivells del darrer quart del III aC. A Pontós només es documenta una única forma, l'olpes Lancel 521, forma també la més ben representada a Ullastret, a la vegada que el volum de material es concentra en les fases més recents. Tal com expressen, "no tenim constància de cap d'aquests grups ceràmics fins el segon quart del segle III aC" (Pons *et alii* 2002, 262). De la mateixa manera constaten que, com passa amb la ceràmica púnico-ebussitana, "en el grup de cartagineses també resulta notòria la desproporció entre el volum d'àmfores i l'escassetat de material de comuna". Al jaciment de Sant Martí d'Empúries, la ceràmica cartaginesa representa l'1,65 % del

total de vaixel·la fina⁸ en la fase IV, datada en el darrer quart del segle III aC a partir del reompliment de la sitja 1060, amb els mateixos tipus de formes, l'olpes Lancel 521 i el morter Lancel 131. Com veiem, si fem una anàlisi global, el repertori no és excessivament variat en aquests darrers anys del segle III aC.

Entre les produccions d'origen cartaginès, els recipients més àmpliament difosos corresponen a la que denominem ceràmica púnica de cuina. Hem adoptat aquest terme ja que és el més utilitzat, tot i que la trobem esmentada també com a ceràmica a torn cartaginesa o comuna grega, aquest darrer seguint la terminologia de Dicocer (*Lattara* 14.2, 2001, 981-1000), la qual reagrupa dins d'aquesta denominació tots els tipus vasos a torn de tipologia grega, sigui quina sigui la seva procedència. Ja hem comentat anteriorment que aquest tipus ceràmic és el més abundant d'entre les comunes púniques, del qual s'han arribat a comptabilitzar 34 individus a la zona del turó de Santa Maria, tot i que considerem que aquest volum s'ha de reduir atès el grau de fragmentació d'aquests recipients.

S'ha considerat que la presència d'aquest material és un tret determinant dels nivells del segle III a Catalunya, tot i que trobem alguns exemplars ja a la fi del IV (Conde *et alii* 1994, 15-16), la major part dels quals provenen de l'àrea cartaginesa. El mateix passa a Roses, on la pràctica totalitat d'aquest material es concentra a les fases TSM-V i M-V, del darrer moment del jaciment, cap a la fi del segle III, inici del II aC. No obstant això, hem determinat l'existència d'alguns individus⁹ a les fases inicials, TSM-I i II -dins la primera meitat del IV-, en concret d'una nansa i d'una vora de *lopas* de la forma COM-GRE 3b1 (vegeu fig. 6.51.8), que es data entre mitjan del IV i final del III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 991-992). Posteriorment, a la fase TSM-IIIa, a la segona meitat avançada del IV, s'han comptat un total de sis individus a partir dels fragments de vores, dels quals s'ha identificat una tapadora de la forma COM-GRE 5-bd1 (vegeu fig. 6.56.7), datada entre la fi del IV i principi del III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 994-997), volum que coincideix amb els 7 individus, comptats a partir del nombre de vores, del conjunt del subsòl de la torre H.

En els nivells de la darrerria del segle IV aC / principi del segle III, la fase TSM-IVb, apareix un únic individu de vora, no determinat. El panorama canvia radicalment a les fases més recents, relacionades amb la fi del jaciment, on el volum s'incrementa fins a 19 individus, 10 per la fase TSM-V i la resta per la M-V (Puig 1998d, 154, fig. 14.1-5; vegeu fig. 6.31. 1 a 5). Entre les formes identificades ens consta el *lopas* COM-GRE

⁸ Aquest càlcul s'ha elaborat a partir del nombre de fragments aportat en el quadre de la fig. 287 (Aquilué *et alii* 2000, 334).

⁹ En l'anàlisi d'aquest material ceràmic ens cenyirem al nombre d'individus, per intentar corregir la problemàtica dels errors que es poden presentar si ens limitéssim al càlcul del nombre de fragments, atès l'esmentat elevat grau de fragmentació.

3b2 (vegeu fig. 6.12.7 i 8; i 6.61.4), forma relativament recent, difosa entre mitjan segle III i principi del I aC (*Lattara* 14.2, 2001, 988, 992-993), la més abundant, amb un total de sis individus; la forma *lopas* COM-GRE 3b1 i 3b1a, datada entre mitjan del IV i final del III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 991-992); i les tapadores COM-GRE 5-bd2 (vegeu fig. 6.12.9) (*Lattara* 14.2, 2001, 996), amb una cronologia a Lattes entre el 325-300 aC, i COM-GRE 5c 2, que correspon al fons de la tapadora (vegeu fig. 6.12.6).

Si ens limitem a aquestes fases més avançades, podem establir un paral·lelisme evident amb el jaciment de Sant Martí d'Empúries, on aquestes ceràmiques representen el 6,61 % del total de la vaixel·la fina¹⁰ a la fase IV, datada del darrer quart del segle III aC, equivalents al 8,35 i 6,15 % de les fases TSM-V i M-V del turó de Santa Maria, respectivament. Als jaciments ibèrics de Pontós i Ullastret la situació és totalment diferent. Al Mas Castellar de Pontós aquestes importacions són escasses i arriben de forma residual, i la seva millor època és el primer quart del segle IV, on està representada amb un 0,53 % (Pons *et alii* 2002, 253). En aquest jaciment se suposa que l'origen de les *lopadés* i les tapadores és grec. A Ullastret no hi ha cap individu procedent de les excavacions de l'Illa d'en Reixac de les *insulae* 4, 5A, 5B i 7 (Martín *et alii* 1999) i només un en el sector 2 de la zona 15 (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 143). En definitiva, una presència molt escadussera.

LA CERÀMICA MASSALIOTA: PSEUDO-ÀTIQUES I COMUNES

A trets generals, la ceràmica de procedència massaliota es troba en el tercer lloc entre la vaixel·la d'importació documentada a la zona del turó de Santa Maria, amb un total de 18 individus comptabilitzats, entre pastes clares i pseudo-àtiques. Si analitzem cadascun dels tipus per separat, són les pastes clares les més abundants, amb 12 individus. Lamentablement, aquest conjunt està representat per fragments molt insignificants, que no ens permeten determinar la forma, a excepció d'una copa CL-MAS 222 i un fragment de vora de *lekythos* aribalístic CL-MAS 552 (vegeu fig. 6.43.5 i 6), trobats en el subsòl de la torre H. A la primera meitat del segle IV, a les fases inicials del turó, les pastes clares són quasi absents, ja que només comptem a un únic individu i el 1,22 % del total de la vaixel·la pel que fa al nombre de fragments. A la segona meitat avançada, a final del segle IV, inici del III aC, aquestes augmenten substancialment, respecte la fase anterior, per a desaparèixer totalment a la fi del segle III.

¹⁰ Càlcul estimat a partir del nombre de fragments del quadre de la fig. 287 (Aquilué *et alii* 2000, 334).

Atesa la cronologia de la producció de la ceràmica pseudo-àtica massaliota, la major part dels materials localitzats es concentren a les fases més antigues del turó, TSM-I i IIa. Pel que fa a les formes, ens trobem amb el mateix problema que amb les pastes clares, ja que dels sis individus comptabilitzats només hem identificat una base de copa decorada amb palmetes lligades entre si amb arcs de cercles incisos. Aquestes produccions de vernís negre, les quals encara són corrents a la fi del IV, tot i que decauen de manera important a partir del 300 (*Lattara* 14.2, 2001, 1176), són absents a Roses en les fases TSM-III i IV, corresponents a la segona meitat avançada del segle IV, inici del III. Aquesta circumstància ben segur pot explicar-se per la irrupció dels vernissos negres dels tallers de Roses.

Si intentem establir paral·lelismes amb altres jaciments de la zona, ens hem de limitar a les anàlisis proporcionades per les excavacions a Mas Castellar de Pontós. En aquest poblat, però, la ceràmica pseudo-àtica només es documenta a la segona meitat del segle V aC, i de manera poc abundant, semblantment al que passa amb les pastes clares, que també són molt escasses i exclusives en el darrer quart del segle V aC (*Pons et alii* 2002, 250, 253). No disposem de dades pel que fa als jaciments d'Ullastret i Empúries.

LES GRISES MONOCROMES

Pel que fa aquesta categoria ceràmica hem inclòs un conjunt de productes que ens apareixen en les fases més antigues del turó de Santa Maria, TSM-I i IIa, i en el subsòl de la torre H (vegeu fig. 6.42. 3 a 6). Hem comptabilitzat un total de 4 individus dels que hem identificat les formes GR-MONO 1, 2a i 3 (*Lattara* 14.2, 2001, 1087-1115) (vegeu fig. 6.50. 6 a 8). A partir d'aquest moment de la primera meitat del segle IV no reconeixem cap més fragment de ceràmica grisa monocroma. Els percentatges d'aquest material, entre el total de la vaixel·la fina, es troben entre un mínim del 1,21 % i un màxim del 2,45 % dins el període esmentat. Aquesta presència resta per sota del nivells documentats als jaciments veïns d'Ullastret o Pontós, amb els quals hem establert comparacions. En el primer dels casos, i pel que fa a la fase IIIa V, que considerem contemporània, aproximadament, a les fases inicials del turó, els percentatges oscil·len entre el 0,84 i el 4,51 %¹¹, o el 14,28 % del nivell IV del sondeig 10/2 i el 20 % del sondeig 10/3 de la muralla (*Martín et alii* 1999, fig. 9.2, 9.9 i 9.10). Al jaciment de Mas Castellar de Pontós, i en relació al període P IV (375-325 aC), aquest és del 5'63 % (*Pons et alii* 2002, 310, fig. 10.59).

¹¹ Càlculs establerts a partir dels quadres de les figures publicades 10.5, 11.15 i 12.20 (*Martín et alii* 1999), prenent per referència el nombre de fragments.

LES PETITES ESTAMPILLES

El material procedent d'aquest taller, la cronologia del qual s'ha situat entre el 325 i 235 aC (Batts 1988), és el més minoritari dels tipus ceràmics d'importació documentats a la zona del turó de Santa Maria. Tot i ser una ceràmica que es considera relativament freqüent en nivells del darrer quart del segle IV i primera meitat del III aC, la seva presència a Roses és molt residual. En el marc cronològic que abasta, se la troba associada tant amb les àtiques, com amb el vernissos negres dels tallers de Roses (Pons *et alii* 2002, 266-271). En relació a la convivència amb aquest darrer producte hom ha dit que les proporcions entre petites estampilles i tallers de Roses és inversament proporcional segons ens trobem en una àrea d'influència massaliota o emporitana, això en un context de la primera meitat del segle III aC. El fet que siguin escasses, com ara el cas del jaciment de Mas Castellar de Pontós, s'ha interpretat com un "exponent clar que ens trobem al marge de les xarxes comercials masaliotes", i afegeixen "sempre que apareixen conjuntament amb Roses estan en franca minoria" (Pons *et alii* 2002, 271). Per exemple, en l'esmentat jaciment, i en el període que abasta el darrer quart del segle III, la seva presència és del 0,16 %, davant el 6,46 % de Roses. A Lattes les petites estampilles estan per damunt dels vernissos de Roses al llarg de tot el període de producció i fins al darrer quart del segle III aC, durant el qual són superades per aquests (Lattara 14.2, 2001, 1160, fig. 177). Pel que fa al jaciment de Sant Martí d'Empúries, i pel mateix període del darrer quart del segle III aC, el percentatge és del 0,33 %, inferior al 1,98 % de Roses¹² (Aquilué *et alii* 2000, 334, fig. 287).

A la zona del turó de Santa Maria hem observat com la presència d'aquest tipus ceràmic és molt escassa. N'hem trobat alguns fragments informes en la fase TSM-IIIb (vegeu fig. 6.58.5) -cronològicament situada en un moment avançat del segle IV, inici del III-, que ens determinen un percentatge del 0,50 % del total ceràmic, i uns altres fragments, també informes, en els darrers nivells del jaciment en el sector de la muralla, fase M-V, on apareix en un escàs 0,29 %. Segurament, la pressió dels productes dels tallers de la mateixa població impedeixen que arribin aquests vasos de la zona del Laci o Roma en uns nivells més destacats. És interessant observar el detall que els únics elements detectats a la zona del turó coincideixin precisament amb l'inici i el final de la producció dels vernissos negres de Roses. No trobem cap exemplar, pel

¹² Aquest càlcul s'ha fet a partir del nombre de fragments i en base a les dades proporcionades pel quadre de la fig. 287 (Aquilué *et alii* 2000, 334, fig. 287).

cas, a les fases datades a principi del segle III aC, TSM-IVa i IVb. Molt probablement aquest fet s'explica pel mateix.

7.3. LA VAIXELLA INDÍGENA

LA CERÀMICA COMUNA IBÈRICA

En l'estudi d'aquesta categoria ceràmica, que hom inclou entre la vaixel·la fina de producció indígena¹³, tractarem per separat les produccions en pasta sandvitx i les ibèriques pintades, tot i que a Roses, i al llarg del segle IV, no trobem cap diferència a nivell formal entre ambdues. Pel que fa a la resta de comunes indígenes de pasta oxidada, aquestes s'analitzaran a part, atès que, tècnicament, no tenen res a veure amb les primeres, ni tampoc tenim la certesa que fossin fabricades en ambients ibèrics. Per la mateixa raó, també es tractaran a part les comunes reduïdes indígenes. L'extrema fragmentació de la ceràmica comuna ibèrica, deguda a la qualitat de la pasta i la seva cuïta, fa que, tal com passa també amb les àmfores ibèriques, els estudis percentuals fets a partir del recompte de fragments portin a conclusions enganyoses. Evidentment, les anàlisis quantitatives a partir del nombre d'individus són molt més precises. El problema és que a Roses, però, no disposem, per ara, d'un gran volum de material ceràmic exhumat; tal és que, al llarg de tota la vida de la ciutat i a la

¹³ Darrerament s'ha optat per establir una macro-classificació de les ceràmiques comunes dins d'una categoria genèrica que engloba totes aquelles produccions no importades, és a dir, indígenes, independentment del lloc o ambient precís en què es varen fabricar. A la publicació dels treballs arqueològics a l'Illa d'en Reixac (Martín *et alii* 1999) es fa servir el terme "Ceràmica fina a torn indígena", el qual inclou tant la ceràmica ibèrica pintada, com la ibèrica comuna, la ibèrica de pasta sandvitx, la ibèrica de pasta clara, la ceràmica de cuina i les grises de la costa catalana. A Pontós (Pons *et alii* 2002), de manera similar, opten pel terme de "Vaixel·la indígena a torn", en el qual inclouen la ceràmica comuna ibèrica i la comuna fina indígena (aquesta darrera conté la focea o pseudofocsa, la grisa de la costa catalana, la indiketa o decorada amb pintura blanca i la pasta clara de Roses). En ambdós casos, aquestes categories deixen al marge la ceràmica a mà o no tornejada indígena. En el cas de la monografia sobre les intervencions a Sant Martí d'Empúries (Aquilué *et alii* 1999) no es fa aquesta gran classificació, de manera que es descriuen, independentment, les categories de ceràmica ibèrica comuna i pintada, la grisa de la costa catalana, la ceràmica de cuina i un grup, "calaix de sastre", anomenat comuna indeterminada. Som del parer que seria més apropiat diferenciar cadascuna de les produccions de manera aïllada, tot i que som conscients que fins que no sigui possible establir tallers i centres de fabricació específics, és la solució més còmoda. No obstant això, en aquesta tesi posem en el seu lloc les produccions dels tallers de Roses, no només dels vernissos negres, sinó també de la resta de vasos comuns per taula i cuina. Una altra de les problemàtiques que es plategen, arribats a aquest punt, és la de si seria més apropiat classificar aquestes "produccions indígenes" no per les particularitats que les confereixen els centres de fabricació, sinó pels seus usos. En ocasions hem vist com se separen del grup de comunes els morters o els ungüentaris, de manera que resulta que la classificació acaba essent mixta. Tot i que ens assembla apropiat diferenciar, a grans trets, la ceràmica fina a torn de la ceràmica a mà, presentarem els resultats de les anàlisis ceràmiques fetes a Roses en grups de menor format, començant per les comunes ibèriques, les grises de la costa catalana, les comunes de cuina, les comunes indeterminades i, en darrer terme, la ceràmica a mà.

zona del turó, que és la que ens ocupa, només s'han comptabilitzat un total de 170 individus de vaixel·la indígena, no importada. Aleshores, intentarem combinar els resultats d'ambdós estudis per aproximar-nos a la realitat d'aquestes produccions i la seva presència en el jaciment¹⁴.

A grans trets, i durant les fases que corresponen al segle IV, de la TSM-I a la TSM-IVa, la ceràmica comuna ibèrica té una presència important en el conjunt de la vaixel·la fina, especialment en els nivells fundacionals, en els quals, tal com passava també amb l'àmfora ibèrica, és la predominant. Si recordem, l'àmfora ibèrica, en les fases TSM-I i TSM IIa, que són els nivells més antics, assolía el 87,41 % i 82,66 %, respectivament, entre el total d'àmfores. La comuna ibèrica, sense diferenciar la pintada, en les mateixes fases, és present en un 37,58 % i 25,31 %, entre el total de vaixel·la fina. No obstant això, cal fer atenció a una sobtada disminució d'aquesta presència, la qual documentem a partir de la fase TSM-IIIa, cronològicament situada en un moment avançat del segle. A partir d'aquesta fase i fins a la TSM-IVa, la comuna ibèrica es redueix notablement, amb uns nivells entre un màxim d'un 13 % i un mínim de 5,36 %. El principal causant d'aquest descens és l'entrada en escena dels productes locals, en concret dels tallers de Roses (**Fig. 7.6**), així com la major presència de vaixel·la comuna indígena, tant en pasta oxidada com reduïda, i de grises de la costa catalana.

NTF	TSM-I		TSM-IIa		TSM-IIb		TSM-IIIa		TSM-IIIb		TSM-IVa		TSM-IVb		TSM-V		M-V	
IB-PINT	0,81	1	7,81	15	27,27	12	8,84	10	9,09	10					7,54	27		
COM-IB	49,19	61	24,48	17	13,64	6	7,08	8	14,55	16	7,69	3	17,86	5	26,54	95	18,75	78
COT-CAT	3,22	4	0,52	1	2,27	1	5,31	6	6,36	7			7,14	2	27,65	99	8,41	35
A MA			1,04	2	2,27	1	5,31	6	2,73	3	5,13	2			6,14	22	0,72	3
COM-OXD	40,32	50	48,96	94	27,27	12	28,32	32	35,45	39	66,67	26	57,14	16	19,55	70	65,62	273
COM-RED	6,45	8	17,19	33	27,27	12	45,13	51	31,82	35	20,51	8	17,86	5	12,57	45	6,49	27

Figura 7.8. Anàlisi quantitativa de la categoria de vaixel·la fina indígena a partir del nombre total de fragments per fases

¹⁴ No descuidem, però, un altre índex d'error: la presència d'un tipus o altre de vaixel·la està, evidentment, en funció de l'ús que hagués tingut l'espai d'on procedeix. No cal dir que no trobarem el mateix tipus de materials en una àrea domèstica, pública, industrial, etc. Fins i tot cal anar en compte en l'anàlisi dels nivells de reompliment i anivellament, atès que desconeixem la procedència de les terres aportades per a tal fi.

<i>NMI</i>	TSM-I		TSM-IIa		TSM-IIb		TSM-IIIa		TSM-IIIb		TSM-IVa		TSM-IVb		TSM-V		M-V	
IB-PINT							10,52	2	5,26	1								
COM-IB	30,00	3			25,00	2	15,79	3	15,79	3					37,84	14	21,43	12
COT-CAT							5,26	1	21,05	4			25,00	1	37,84	14	23,21	13
A MÀ					12,50	1	5,26	1	5,26	1					5,40	2	1,79	1
COM-OXD	40,00	4	57,14	8	25,00	2	31,58	6	21,05	4	66,67	2	75,00	3	5,40	2	37,50	21
COM-RED	30,00	3	42,86	6	37,50	3	31,58	6	31,58	6	33,33	1			13,51	5	16,07	9

Figura 7.9. Anàlisi quantitativa de la categoria de vaixel·la fina indígena a partir del nombre mínim d'individus per fases

Torre H	<i>NTF</i>	%	<i>NMI</i>	%
IB-PINT	1	0,49	1	9,09
COM-IB	44	21,67		
COT-CAT	1	0,49		
A MÀ				
COM-OXD	135	66,50	5	45,45
COM-RED	22	10,84	5	45,45

Figura 7.10. Anàlisis quantitatives de la categoria de vaixel·la fina indígena al sector de la Torre H

Si limitem l'anàlisi només a la categoria específica de vaixel·la fina indígena, observem el mateix que hem expressat fins ara, una progressiva disminució de la comuna ibèrica al llarg del segle IV, especialment en els últims anys del segle, fases TSM-IIIa, IIIb i IVa, que són, concretament, les d'amortització de la primera ocupació del turó de Santa Maria, prèvies als nivells de construcció de l'edifici hel·lenístic. Tant si ens atenim als càlculs percentuals fets a partir del nombre de fragments, com pel d'individus, notem com el descens és evident (**Fig. 7.8 a 7.10**).

Entre la comuna ibèrica, la més representada és la de pasta sandvitx, acompanyada d'alguns exemplars decorats amb pintura blanca, altrament denominada indiketa. De manera residual, s'han recuperat alguns escassos fragments amb pintura marró, de fet només 3 davant dels 46 en blanc, o els 155 no pintats, això al llarg de les fases del segle IV. Pel que fa al repertori de formes, no podem establir diferències entre els recipients en pasta de tipus sandvitx, ja siguin decorats amb pintura o no. De fet, aquest repertori és molt reduït, atès que es limita a les gerres o tenalles, destinades al transport o emmagatzematge d'aliments. Al respecte de la pintura marró, a l'excavació de la cala 1/1977 feta al límit sud del turó, i a l'estrat IV, que es data del segon quart del segle IV aC, es va recuperar un fragment de nansa d'un recipient de panxa

aparentment esfèrica, que bé podria pertànyer a un tipus d'*stamnos* (Martín, Nieto, Nolla, 1979, 336,338, inv. IR.108 = R.1669)¹⁵ (vegeu fig. 6.44.3). La decoració de la nansa és a base de pinzellades, mentre que a la paret del vas es combinen faixes de línies paral·leles amb semicercles inscrits.

En els nivells preliminars d'ocupació en el turó, just damunt del subsòl natural, fase TSM-I, no disposem de fragments prou significatius que ens permetin fer una caracterització de la fase. Malgrat tot, ens sembla interessant remarcar l'escassetat de fragments pintats respecte a les dues fases posteriors, les TSM-IIa i IIb, encara que tampoc aquí la presència d'individus és suficient per a fer consideracions tipològiques. No obstant això, en aquestes dues darreres fases hem pogut comprovar un augment considerable del nombre de fragments en pintura blanca, que trobem aplicada sobre recipients en pasta sandvitx, amb les superfícies enfosquides per la cuita i tractades amb una mena d'acabat de finíssimes rugositats. En els fragments observats, la pintura blanca dibuixa un seguit de línies paral·leles, ja sigui rectes com ondulades (vegeu fig. 6.50.9), motius que s'han considerat un tret indicatiu de les produccions més modernes.

A les fases TSM-IIIa i IIIb, que corresponen a un segle IV més avançat, continuem trobant un nombre similar de fragments de pintura blanca, tot i que s'acusa ja una disminució dels recipients fets en pasta sandvitx. En la fase TSM-IIIa volem destacar un exemplar de gerra, de vora exvasada, amb la panxa de tendència globular (vegeu fig. 6.57.1), i també un exemplar de base còncava, que probablement pertany a una gerra del mateix tipus, ambdós fragments sense restes de pintura. Pel que fa a les dimensions de la vora, amb un diàmetre de 188 mm, l'esmentada gerra s'aproxima a la forma COM-IB Am4 (Lattara 1993, 352), tot i que hi manca el petit bordó que marca el pas del coll a la panxa; desconeixem les nanses, ja que no s'han conservat. Sí que tenim un exemplar amb bordonet en un fragment de gerra de la fase TSM-IIIb, aquest decorat amb pintura blanca a base de línies paral·leles¹⁶, amb la vora exvasada, coll estret i restes d'una nansa, la qual, a diferència de l'esmentada forma, parteix del llavi. A la mateixa fase hi ha dos fragments de base de fons còncav, una d'elles amb petits forats, no sabem si a resultes d'un antic procés de "cosit", o bé a mode de colador. Una de les dues bases conserva restes de pintura blanca (vegeu fig. 6.59.3 i 4).

Pel que fa al segle III aC, com ja hem comentat en anteriors ocasions, no disposem de nivells arqueològics que ens permetin donar una visió completa d'aquesta categoria

¹⁵ A la fase IIIa IV (450-380) s'ha recuperat un fragment del mateix tipus de recipient decorat amb pintura marró (Martín *et alii* 1999, 134, fig. 11.6.14).

¹⁶ Molt probablement seria del mateix tipus de gerra la vora decorada amb pintura blanca localitzada a l'estrat III de la cala 1/1977 (Martín, Nieto, Nolla, 1979, 331,333, inv. IR.94 = R.1603).

ceràmica al llarg d'aquest període, atès que només tenim estratigrafies corresponents als primers i als darrers anys del segle III i principi del segle II aC. A més, la situació encara s'agreuja si tenim en compte que els estrats de la fase d'inici del segle III, TSM-IVb, no varen aportar cap individu de comuna ibèrica en pasta sandvitx, ja fos pintada o no; només es recuperaren un total de 5 fragments informes. Aquesta situació també es dóna en la fase anterior, TSM-IVa, de la qual només tenim representats 3 fragments informes (**Fig. 7.9**).

En els nivells corresponents als darrers anys de la ciutat, datats a final del segle III, inici del segle II, fases TSM-V i M-V, la vaixel·la comuna ibèrica en pasta sandvitx recupera la seva presència, tot i que en menor volum que al segle IV, ja que assoleix màxims del 20,78 %, entre el total de vaixel·la fina¹⁷ (**Fig. 7.6**). Aquesta disminució s'explica, sobretot, pel fort relleu imposat per les produccions dels tallers de Roses, que arriben a cotes entre el 30,32 i 31,18 %, i la major presència de ceràmiques grises de la costa catalana, que a la zona del turó apareix en un 16,87 %, molt per sobre de les fases del segle III, en les que no supera el 3,50 %.

Pel que fa als totals de comuna ibèrica entre la categoria específica de comunes indígenes, i en base al càlcul per nombre d'individus, els percentatges es troben entre un 37,84 % i un 21,43 %, segons la zona del turó i la de la muralla (**Fig. 7.9**). Aquest volum és pràcticament equiparable al de les grises de la costa catalana i una mica per damunt de les comunes oxidades indígenes¹⁸. A excepció d'alguns fragments informes, no hi ha individus de comunes ibèriques de pasta sandvitx decorades amb pintura blanca.

Malgrat el nombre d'individus recuperat, només podem presentar un nombre escàs de fragments de vores, de difícil atribució tipològica, molt similars entre si. Dels quatre exemplars dibuixats de la zona del turó, tres corresponen a recipients amb la vora exvasada, amb diàmetres que oscil·len entre 170 i 178 mm, i cos que tant podria ser cònic com globular. Desconeixem els tipus de bases que els corresponen. Un d'aquests exemplars presenta un arrencament de nansa des del llavi (vegeu fig. 6.13. 1 a 4). El quart recipient, amb el mateix tipus de vora, té un diàmetre molt més gran, de 274 mm. Pel que fa a la zona de la muralla, ja vàrem presentar els materials en una anterior publicació (Puig 1998d, 147 i 152-153; vegeu fig. 6.29. 11 a 16). A tall de resum, hi observem paral·lels tipològics, amb quatre individus molt similars, de gran diàmetre, entre 212 i 304 mm, un dels quals, a diferència, presenta les parets rectes. Les bases són totes elles cònques, ja sigui sense marcar, o bé amb un peu proto-

¹⁷ Aquest percentatge correspon a la zona del turó, TSM-V, a la zona de la muralla és menor, amb un 11,42%.

¹⁸ Pràcticament passa el mateix si observem l'anàlisi quantitativa feta a partir del nombre de fragments, tot i que, com és normal, els resultats no són els mateixos.

anular. Només hi ha un exemplar que destaca entre l'homogeneïtat del conjunt, i és una base que imita una pàtera de vernís negre de producció local i que, molt probablement, cal atribuir a una producció diferenciada (Puig 1998d, fig.13.3, 153; vegeu fig. 6.30.3). Aquestes imitacions es consideren característiques de nivells propis de la fi del segle III aC, tant en pasta oxidada com en reduïda/grisa de la costa catalana (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 154).

En conclusió, veiem com al llarg del segle IV la ceràmica comuna ibèrica és present als nivells del turó de Santa Maria en unes proporcions relativament importants a les fases més inicials, dins la primera meitat del segle, mentre decau de manera ostensible a partir de la segona meitat, especialment a les fases més avançades del segle. Sembla que la irrupció de les produccions dels tallers de Roses és la principal raó d'aquesta davallada al jaciment. El repertori de formes d'aquests moments és molt pobre, pràcticament només gerres o tenalles d'emmagatzematge, de la mateixa manera que passa als jaciments de l'Illa d'en Reixach d'Ullastret i Mas Castellar de Pontós. Tal com exposen els autors de la monografia de l'Illa, en els nivells corresponents a la fase V de les diverses *insulae* (380-325 aC) i en els sondeigs excavats, constaten la quasi exclusiva presència de gerres bicòniques o ovoides amb la vora exvasada i, només ocasionalment, alguna peça de servei de taula (Martín *et alii* 1999, 101, 105, 107, 113, 122 i 184). Dins la categoria de ceràmica fina indígena a torn, els percentatges en pasta sandvitx al jaciment de l'Illa presenten unes grans oscil·lacions, segons els nivells analitzats, entre un màxim de 86,41 i un mínim de 22,22 %, molt per sobre dels recipients decorats en pintura blanca, entre un 0,63 i un 2,22 % del total (Martín *et alii* 1999, 101, 105, 107, 122, 143 i 174). La progressiva desaparició de la ibèrica pintada a l'Illa respecte a les fases anteriors, més antigues, no sembla tant acusada al jaciment de Roses.

Pel que fa al jaciment de Pontós, tot i que no es fan diferenciacions entre les produccions de pasta oxidada i les de pasta sandvitx, també els vasos de cos globular i fons còncav, que anomenen gerres o tenalles, resulten ser les formes més corrents. Això els porta a concloure que aquestes formes de cuina, utilitzades per l'emmagatzematge, transport o reserva d'aliments, són els atuells més abundants, per damunt de la vaixel·la de taula, en totes les fases i els nivells del jaciment al llarg dels segles IV i III aC (Pons *et alii* 2002, 289). No podem establir paral·lelismes pel que fa als resultats dels càlculs percentuals entre aquest jaciment i el de Roses, ni tampoc amb el de l'Illa, no només pel fet que en la categoria de ceràmica comuna ibèrica s'engloben els diversos tipus de pasta esmentats, sinó per què, també, no es fan anàlisis limitats a les produccions indígenes, sinó que les taules engloben tant aquestes com les importacions (Pons *et alii* 2002, 310). Pel que fa a la ibèrica de

pintura blanca, veiem com a Pontós es produeix un augment progressiu en els nivells entre la fi del IV i primera meitat del III, fins al punt que, a la fase P Va (275-250), aquesta ceràmica és, juntament amb la grisa de la costa catalana, la dominant entre la vaixella (Pons *et alli* 2002, 310). Aquest fet, com hem comentat, no succeeix a Roses, atesa la competència amb els productes locals.

Al llarg del segle III aC, en especial a la fi del segle, notem a Roses una pràctica desaparició de la ceràmica ibèrica decorada amb pintura blanca, fins al punt que no disposem de cap individu, tot i que hi ha alguns exemplars informes. Aquest ambient coincideix clarament amb la data en què s'ha fixat la fi d'aquesta producció, cap a la fi del segle III (Lattara 1993, 485). És precisament la mateixa situació que es produeix a les fases P Vb1 i P Vb2 de Mas Castellar de Pontós (225 a 175 aC), durant les quals la indiketa desapareix, mentre augmenta la presència de grisa de la costa catalana (Pons *et alli* 2002, 310). Al jaciment de l'Illa no disposem de nivells ben estudiats al respecte; la fase IIIa VI, que s'ha situat de manera imprecisa al segle III, encara manifesta, tot i el canvi en el tipus de formes, una certa presència d'ibèriques pintades en blanc (Martín *et alii* 1999, 153). El mateix passa al sector 2 de la zona 15 de l'Illa, en els nivells de la fi del III, principi del II (UUEE 15.078 i 15.145), en els quals, entre el total de vaixella indígena, la pasta sandvitx té una presència del 3,13 %, i la ibèrica pintada del 0,45 %, davant del 41,96 % de la grisa de la costa catalana (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 145-fig. 16, 150). Al jaciment de Sant Martí d'Empúries, en els nivells excavats de la que anomenen fase IV, datada en el darrer quart del segle III, la pintura blanca encara té una determinada presència, força per sota de la grisa de la costa, amb gerres bicòniques de grans dimensions, de dues nanses i fons umbilicats, i decoració simple de línies paral·leles, característiques que consideren molt properes a al repertori púnic (Aquilué *et alii* 1999, 334, 341-342).

LES GRISES DE LA COSTA CATALANA

Les anomenades grises de la costa catalana són relativament presents a la zona del turó de Santa Maria de Roses, tot i que, a diferència d'altres jaciments del reraipais ibèric, els nivells presencials d'aquesta ceràmica estan bastant per sota dels que allí s'han comptabilitzat. Aquest detall, que exposarem a continuació a partir dels resultats de l'anàlisi quantitativa d'aquesta producció i la seva comparació amb altres materials que arriben al jaciment, entenem que és una dada rellevant a l'hora de configurar l'ambient cultural específic de *Rhode*.

Al llarg del segle IV aC la ceràmica grisa de la costa catalana experimenta un augment progressiu entre la vaixel·la estudiada a la zona del turó de Santa Maria. Mentre en les fases que corresponen a la primera meitat del segle, TSM-I, IIa i IIb, no assoleix un percentatge superior al 1,88 %¹⁹ del total de la vaixel·la, a partir de les fases més avançades de la segona meitat del segle, TSM-IIIa, IIIb i IVa, aquest augmenta fins a un 3,50 %. No obstant això, al llarg del tot el segle IV, el volum de grises se situa sempre per sota de la vaixel·la importada, en especial de les àtiques i les comunes massaliotes. Aquesta certa marginalitat encara es fa més acusada dins la segona meitat avançada del segle, durant la qual irrompen amb força les produccions dels tallers de Roses, les quals esdevenen el servei de taula per excel·lència en el jaciment. Pel que fa als nivells percentuals de les grises dins la categoria de ceràmiques indígenes, també la seva presència és inferior a altres produccions, com ara les comunes ibèriques de pasta sandvitx i les decorades amb pintura blanca (**Fig. 7.8**). En aquest nivell d'anàlisi, es passa del 0,52 % de la primera meitat del IV fins al 6,36 % de la segona meitat avançada.

A partir d'inici del segle III, fase TSM-IVb, les grises continuen el seu augment progressiu, fins assolir el 3,70 % del total de vaixel·la i el 7,14 % de la categoria, en un ambient molt similar al descrit fins ara. No disposem de dades pels anys centrals del segle, però pensem que aquestes seguiran en ascens, sobretot a mesura que comencin a disminuir les importacions. Precisament, aquesta és la situació que es fa patent en les darreres fases del jaciment, cap a la fi del segle III i inici del segle II aC, TSM-V i M-V. En aquests moments la grisa de la costa catalana assoleix un màxim presencial del 16,87 % entre el total de vaixel·la, en un context en el que pràcticament han desaparegut les importacions gregues. Aquest percentatge és relativament menor a la zona de la muralla, M-V, d'un 5,12 %. Entre la categoria específica de vaixel·la indígena, l'augment es fa encara més ostensible, amb un màxim del 27,65 %, en el càlcul per fragments, i el màxim de 37,84 %, en el d'individus, fins al punt d'equilibrar la seva presència amb la de les produccions en pasta sandvitx, cosa que no passava al segle IV (**Fig. 7.8**). Malgrat tot, hem de seguir insistint que aquests marges estan molt per sota de les proporcions dels tallers de Roses, ceràmica que, encara més al segle III, coparà els serveis de taula²⁰.

Pel que fa a les formes presents, hem de dir que aquestes són molt limitades. La manca d'individus o de fragments significatius en les fases inicials ens impedeix

¹⁹ Descartem el 2,42 % de la fase inicial, TSM-I, atès que d'entre tots els fragments recuperats, no hi ha cap individu, i no podem assegurar que entre aquests hi hagi algun exemplar de grisa monocroma mal classificat.

²⁰ Només hem de comparar el màxim del 16,87 % de grises de la costa amb el màxim del 31,18 % dels tallers de Roses, entre el total de vaixel·la.

aportar dades al respecte. Només hem pogut classificar un fragment de base a la fase TSM-IIIb, dins la segona meitat avançada del segle, que encara dubtem en identificar dins d'aquesta producció, ja que la pasta, tot i ser dura i ben cuita, amb visibles puntets blancs de calcita i finíssimes partícules de mica, que concorda bé amb les característica de les grises (Rodríguez 2003, 10-11), té un color gris clar, més proper a algunes produccions que imiten les formes dels tallers locals de Roses. La base, tot i l'estat de fragmentació, sembla correspondre a un peu de cràtera, amb uns dimensions força considerables, amb un diàmetre de 162 mm, encara que també podria correspondre a una imitació de copeta AT-VN 816-824 (vegeu fig. 6.59.6). No manquen exemplars de cràteres entre les produccions grises (vegeu forma 11, Rodríguez 2003, 20, 44), però aquesta, tipològicament, s'adscriu més a les de la forma ROSES 40 dels tallers de Roses en vernís negre.

Al segle III el vas majoritari és la forma 1, el típic vas bicònic (Rodríguez 2003, 17, 27-31), la qual, com s'ha dit, és la forma més característica al llarg de tot el període de producció d'aquesta ceràmica, des del primer quart del segle IV fins a inici del segle II aC. Entre els exemplars dibuixats a la zona superior del turó, en els nivells d'amortització de l'edifici hel·lenístic, fase TSM-V, dominen els vasos de mida mitjana (vegeu fig. 6.13. 5 a 8): dues vores de 92 i 97 mm de diàmetre i una base de 50 mm, la qual és totalment plana. També hi ha un exemplar de mida petita, de 68 mm de diàmetre de vora, i un de gran, amb 114 mm. La fragmentació dels individus recuperats no ens ha permès determinar si tindrien o no motlures en el coll i la panxa. Pel que fa a la zona de la muralla, fase M-V, tal com ja havíem publicat anteriorment (Puig 1998d, fig. 12.1-10, 154; vegeu fig. 6.29. 1 a 10), hi ha una major varietat de formes: a més dels vasets bicònics i d'algun fragment que bé podríem atribuir a una gerra, hi ha una vora d'una olla, segurament de la forma 22, amb 197 mm de diàmetre de vora. També els exemplars de bases són variats: lleugerament còncaves, algunes quasi planes, altres protoanulars i anulars.

Si comparem la presència de grises de la costa catalana al jaciment de Roses amb altres jaciments propers, ens adonem que la situació és totalment diferent, en especial en aquells ambients específicament ibèrics. El cas d'Ullastret és molt significatiu. Segons el darrer treball publicat per Alcía Rodríguez, aquesta ceràmica, que apareix a Ullastret al primer quart del segle IV i perdura fins a inici del segle II, és molt abundant ja des de la primera meitat del segle IV, amb un ampli repertori formal. Considera que la seva aparició al jaciment correspon a un canvi de preferències dels habitants del lloc que, juntament amb les comunes ibèriques de pasta sandvitx i les de pintura blanca, arriben a substituir els serveis de taula d'importació en ús fins aleshores. Tant evident és aquest canvi, que Rodríguez arriba a afirmar que "aquesta ceràmica devia ser la

vaixella de taula d'ús habitual dels habitants del poblat" (Rodríguez 2003, 60). Si observem les anàlisis quantitatives realitzades al jaciment de l'Illa, en la fase IIIa V (380-325), veiem com, a diferència del que hem comentat per Roses, les grises de la costa són abundants, a un nivell força similar a les àtiques, però molt per sobre de la resta de vaixella d'importació (Martín *et alii* 1999, fig. 10.5, 11.15 i 12.20, 122, 143 i 174, respectivament)²¹. També a diferència de Roses, en aquesta fase la grisa té una presència dominant entre les produccions indígenes, per sobre de les comunes ibèriques de pasta sandvitx i pintades, tot i les diferències que es donen entre els diversos nivells i zones excavades. Als nivells de la fi del segle III i inici del segle II excavats tant a l'Illa -zona 15, sector 2-, com al Puig de Sant Andreu -zona 14, sector 11-, la ceràmica grisa de la costa catalana esdevé clarament majoritària, amb una àmplia representació de formes i productes (Equips d'Ullastret i Pontós 1998, 150, 155). Per a fer-nos una idea, el seu domini sobre les produccions indígenes s'estableix entorn al 41,96 % a la zona de l'Illa (Equips d'Ullastret i Pontós 1998, fig. 16, 145) i al 24,65 % a la zona del Puig (Equips d'Ullastret i Pontós 1998, fig. 24, 153).

La presència dominant de la grisa de la costa catalana entre la vaixella de taula al jaciment d'Ullastret ens fa pensar en el paper que juguen, en el seu lloc, els productes locals de vernís negre a Roses, ja des de la segona meitat avançada del segle IV i fins a inici del segle II aC. Recordem que això no succeeix al llarg de les fases inicials, dins la primera meitat del IV, durant les quals les importacions procedents del món grec al jaciment són la vaixella de taula per excel·lència. Aquesta situació ens porta a considerar, en conseqüència, que no només l'ambient cultural entre ambdós casos és evidentment diferent, sinó que també hi ha una clara preferència a utilitzar la vaixella que es produeix en el propi jaciment²². Viceversa, s'explicaria l'escassetat de productes de vernís negre dels tallers de Roses als jaciments d'Ullastret respecte a altres vernissos negres, de la mateixa manera que a Roses no són precisament abundants les grises de la costa i el seu repertori formal és força reduït. De fet, hem d'assenyalar que les formes que trobem a Roses, tant d'aquesta producció ibèrica grisa, com de les altres produccions ibèriques en pasta sandvitx o pintura blanca, que tant en comú tenen amb les grises, ja sigui a nivell formal com tècnic, generalment gerres, vasets i algunes olles, no tenen equivalents entre les produccions pròpies.

²¹ Hem de dir que les dades que expressem s'han fet a partir del càlcul total de vaixella a partir del nombre de fragments que aporten aquestes taules, atès que els que es publiquen són només per categories, separant la vaixella indígena de la importada, fet que ens impedia obtenir la visió de conjunt que es pretenia.

²² Ens acollim a la hipòtesi, força versemblant, expressada en diverses ocasions, de la molt probable producció de grises de la costa al mateix poblat d'Ullastret, tot i que encara no s'hagin localitzat els forns (Rodríguez 2003, 61).

Al jaciment de Pontós la situació és força similar a Ullastret, tot i que el repertori és més limitat, amb un domini clar de les formes que imiten peces clàssiques, a excepció del gerret bicònic. Aquí, al segle IV, fase P IV (375-325), la presència de grisa de la costa catalana experimenta un creixement, molt per sobre de la fase anterior, de primer quart del segle, fins al punt de situar-se per davant de la vaixella importada, al revés del que constatem a Roses. L'augment encara és més considerable al llarg de la primera meitat del segle III, durant el qual passa del 7,33 % de la fase anterior fins al 22,4 % (Pons *et alii* 2002, 310, fig. 10.59), fins acabar essent la vaixella predominant, molt per damunt de la resta, i fins al primer i segon quart del segle II aC. Igual que a Ullastret, aquesta vaixella és, clarament, la que controla el servei de taula, amb una gran varietat de formes, que supleixen els productes en vernís negre. A Roses, com hem vist, no s'imposa aquest ús; el relleu dels vernissos negres importats el prenen els productes locals, de manera que la vaixella grisa queda com a un element secundari, malgrat l'augment que experimenta al llarg del segle III. A Pontós, en canvi, els vernissos negres dels tallers de Roses són molt residuals, amb percentatges del 2,18 % davant el 24,13 % de la costa catalana al segon quart del III dC (Pons *et alii* 2002, 323, fig. 10.73) o del 2,85 % davant del 11,80 % del darrer quart del mateix segle (Pons *et alii* 2002, 325, fig. 10.75).

Pel que fa a Empúries, no disposem de dades que ens permetin fer anàlisis comparatives, a excepció del darrer quart del segle III i amb el jaciment de Sant Martí d'Empúries. Aquí, com en els dos poblats analitzats anteriorment, la grisa de la costa catalana també esdevé la dominant entre la vaixella, amb un 29,45 % del total d'individus ceràmics, mentre el vernís negre de Roses hi és en un modest 8,22 % (Aquilué *et alii* 2000, 334, fig. 287). Si establim el mateix nivell de comparació amb Pontós²³, la diferència és del 12,3 % davant d'un 4,87 %. Malgrat tot, el repertori formal és encara més limitat que aquí, entre el qual domina de forma massiva el gerret bicònic (Aquilué *et alii* 2000, 336, 342).

En definitiva, i a tall de conclusió, considerem que la presència de grisa de la costa catalana a Roses està supeditada a les preferències dels habitants de la ciutat pels productes de vaixella en vernís negre. Al llarg del segle IV, a diferència dels jaciments ibèrics comparats, la grisa es mantindrà sempre per sota de les importacions àtiques i massalotes, que continuaran arribant a *Rhode* fins ben bé a principi del segle III. No parlem ja dels productes locals, que esdevindran majoritaris, per sobre de les importacions, sobretot a partir de la segona meitat avançada del segle IV. Tot i l'increment presencial que experimentarà la ceràmica grisa a partir del segle III, en cap

²³ Percentatge d'individus entre el total ceràmic.

moment superarà la vaixel·la de vernís negre, ni tant sols destacarà per damunt d'altres produccions ibèriques comunes, com ara les fetes en pasta sandvitx. A més, el repertori formal, de manera similar a Empúries i de manera totalment oposada a Ullastret i, en menor grau, a Pontós, serà molt reduït, amb un producte majoritari, el vaset bicònic, altrament la forma més típica, abundant i àmpliament difosa de tota la producció.

COMUNES OXIDADES I COMUNES REDUÏDES INDÍGENES

Inclourem dins d'aquesta categoria ceràmica tots aquells exemplars de vaixel·la de taula, cuina o emmagatzematge, fets a torn, de producció indígena, és a dir, no importada, que no encaixen, ni tècnicament, ni formalment, amb altres categories ibèriques diferenciades, com ara les pastes sandvitx, les pintades o les grises de la costa catalana. Com s'acostuma a dir, un autèntic "calaix de sastre", dintre del qual no podem individualitzar produccions específiques fins que no tinguem la certesa de quins són els seus centres/forns de producció.

Hem establert una primera classificació general en cuites oxidants i reductores, tot i que entre ambdues trobem marges intermedis i variants. Tenim peces que, per exemple, igual que les pastes sandvitx, han sofert un doble ambient de cuita, oxidant/reductor, majoritàriament en aquest ordre. També trobem diferències a nivell de pastes, amb components o acabats que donen a la peça un aspecte de major o menor qualitat, o amb variacions produïdes per un tornejat més o menys ràpid, o una cuita feta a major o menor temperatura. Tot i això, hi ha determinants components, com ara la presència de finíssimes partícules de mica o puntets blancs, probablement de calcita, que ens apropen a altres produccions ibèriques de la zona. Cal esperar que un major coneixement d'aquestes ceràmiques, al costat d'unes anàlisis de pastes específiques i comparades, ens permetin conèixer la filiació d'aquests materials i identificar centres de producció. No descartem que els mateixos tallers que elaboren peces de qualitat, com ara les esmentades pastes sandvitx o les grises de la costa, puguin estar fent altres peces de cuina, de rebost o de taula. De fet, això mateix hem constatat als forns de Roses, els quals, a més dels vernissos negres, també fabricaven vasets de pasta clara, ceràmiques grises o cassoles de cuina, entre altres comunes.

Hem desestimat fer una classificació mixta, com es fa en altres jaciments, en els quals se separen d'aquest bloc ceràmic les comunes de cuina o els morters. En la mesura que ens sigui possible, i en base a les apreciacions fetes per tipus de pastes i resultats de cuites, intentarem individualitzar produccions, tot i que som conscients que aquesta

classificació hauria estat més exacta si l'haguéssim reforçat amb anàlisis específiques²⁴.

En primer terme tractarem les ceràmiques oxidades indígenes presents en el jaciment, entre les quals podem trobar exemplars fets tant amb pastes d'una certa qualitat, dures i força depurades, com amb pastes més tosques. Tot i les diferències tècniques observades, és interessant destacar que aquests materials tenen en comú una voluntat d'imitar, de manera simplificada, formes ceràmiques clàssiques, en concret vasos de tradició àtica i/o massaliota, presents i acceptats a Roses, alguns dels quals també seran copiats en tallers propis, tant en vernís negre com en pasta clara. Sembla que la majoria de les comunes a les que ens estem referim no es troben en les fases més recents del jaciment, sinó que es concentren al llarg de la segona meitat del segle IV. Cronològicament hem d'esmentar, en primer lloc, tres individus, repartits entre les fases TSM-IIa i IIIa, en concret tres fragments de vores, els quals, tot i l'estat de fragmentació, hem identificat com a copes (vegeu fig. 6.51.3 i 4; 6.57.2), molt probablement d'una sola nansa, equivalents a la forma àtica de vernís negre AT-VN 744-763, més properes a la copa massaliota CL-MAS 410-var1 o 412a (*Lattara* 14.2, 2001, 657-673), forma que també es produeix en pasta clara de Roses. Els tres exemplars presenten una pasta de color ataronjat, poc depurada, de tacte aspre-rugós, amb presència de partícules de mica molt fines i calcita. També, i en un context molt similar, repartits entre les fases TSM-IIb i IIIb, hi ha tres individus més, dos fragments de vora i una base, que corresponen a una imitació d'*skhyphos* (vegeu fig. 6.52.4 i 6.60. 1 i 2), equivalent a la forma AT-VN 350-354 / Lamb. 43, tots ells fets amb una pasta d'un color marronós/beix, més o menys depurada, amb presència visible de finíssimes partícules de mica.

Considerem també imitacions dos fragments de morter, ambdós en pasta oxidada, un d'ells localitzat a la fase TSM-IIa (vegeu fig. 6.51.5), és a dir, entre 2on quart / mitjan segle IV, que còpia un tipus de morter massaliota datat a Lattes vers el 400 (*Lattara* 14.2, 2001, 795, núm. catàleg 4245), del qual es coneix un exemplar a Roses en un context del IV indeterminat (Martín 1982, 120, fig. 7.1); la pasta és de color ataronjat, de tall rugós, amb desengreixant de sorra visible i amb finíssimes partícules de mica. L'altre morter, de la fase TSM-IIIb (vegeu fig. 6.60.3), té una pasta beix més depurada, també amb mica i calcita, i sembla imitar la forma massaliota CL-MAS 642 (*Lattara*

²⁴ Evidentment no hem pogut fer anàlisis sistemàtiques a totes aquelles peces que ens semblaven interessants, estudi que, sens dubte, hagués estat més definitiu. Només ens hem centrat, com es pot veure en el capítol corresponent, en aquelles produccions de les quals teníem suficients elements per a considerar que podien pertànyer als tallers de Roses. Aquests, evidentment tampoc ha pogut ser exhaustiu, no descartem que, d'entre tot el volum ceràmic estudiat de comunes, puguem trobar-hi algunes altres produccions de Roses.

14.2, 2001, 793). Imitacions de morter massaliota les també en trobem en els nivells més recents de la muralla, de la fi del segle III / inici segle II, fase M-V, en concret de la forma CL-MAS 624c (*Lattara* 14.2, 2001, 767), fet en una pasta relativament tosca, amb presència de desengreixant de quars (Puig 1998d, 156, fig. 15.2; vegeu fig. 6.32.2).

Per últim, també entre les oxidades, hi ha dos individus, un d'ells amb restes de vora i base, l'altre només una base, a les fases TSM-IIIa i IIIb, que semblaria, almenys el més complet, correspondre a algun tipus de vas tancat, no descartem que amb nansa, que s'aproxima a la forma d'àtica de vernís negre AT-VN 1197-1199 (vegeu fig. 6.57.3). Els dos tenen un color entre ataronjat vermellós i marronós, amb les mateixes característiques morfològiques que les pastes abans descrites. Ja d'inici del segle III aC, fase TSM-IVb, hem d'esmentar un exemplar de copa de la forma Lamb. 27 i un altre de la petita copa Lamb. 24 (vegeu fig. 6.8.6 i 7), ambdues amb els mateixos tipus de pasta comentats, relativament tosca, formes que també veiem produïdes a Roses tant en vernís negre com en pasta clara. Finalment, en les fases més recents, M-V, destacar un fragment de base d'ungüentari de la sèrie C de Cuadrado, amb el cos fusiforme i el peu curt i pla, fet en una pasta de color beix/rosat, que tipològicament coincideix en aquests moments de la darrerria del segle III, inici del II aC (Puig 1998d, 156, fig. 15.6; vegeu fig. 6.32.6).

Al marge d'aquestes formes de tipologia clàssica, hem de comentar un exemplar de vora d'una possible olla, molt probablement de cos bicònic o ovoide, localitzada a la fase TSM-I (vegeu fig. 6.49.4) -primera meitat del segle IV-, feta en una pasta de color beix/rosat depurada, la qual s'apropa més als tipus d'olles ibèriques que trobem tant en pastes oxidades i reduïdes, com en pastes sandvitx. Dins d'aquest context hem d'esmentar una producció diferenciada, de cuita combinada, començada en ambient oxidant i acabada en reduït, però en pastes que diríem grolleres o tosques, de gra gruixut, amb desengreixant visible de sorra-quars de gra petit. Dins del segle IV tenim dos exemplars que podrien correspondre a gerres de vora exvasada, una d'elles amb restes d'una nansa doble i amb la base plana, trobada en la fase TSM-IIa, i l'altra amb restes de petites acanaladures a l'arrencament de la panxa, aquesta de la fase TSM-IIIb. De final del III aC, fase TSM-V, hem d'esmentar una altre vora de gerra, també exvasada, però amb el coll més recte, i una altra a la fase M-V (Puig 1998d, 156, fig. 15.4; vegeu fig. 6.32.4).

Pel que fa a les comunes reduïdes indígenes, en altres llocs classificades com a cuina, fabricades en pastes grolleres i desengreixant visible, disposem d'una major varietat de formes. D'entre aquestes destaquen les anomenades ceràmiques de cuina mediterrànies, morfològicament associades a les *caccabai* i les *lopades*,

característiques de la ceràmica comuna grega. Aquestes peces, amb les seves corresponents tapadores, són presents a Roses al llarg dels segles IV i III. Si analitzem els exemplars recuperats per ordre cronològic, a les fases més antigues del jaciment ens d'esmentem quatre individus: un *lopas* de grans dimensions, de prop del mig metre de diàmetre, a la fase TSM-I (vegeu fig. 6.49.5), un altre *lopas* més petit i amb la seva possible tapadora a la fase TSM-IIa (vegeu fig. 6.51.6 i 7) i una *caccabé* de la fase TSM-IIb (vegeu fig. 6.52.5), que cal datar dins la segona meitat del IV²⁵. D'un moment més avançat del mateix segle, fases TSM-IIIa i IIIb, que corresponen a l'amortització de les fases d'hàbitat del subsòl del turó de Santa Maria, presentem un exemplar de *lopas* (vegeu fig. 6.60.6) i tres de *caccabé* (vegeu fig. 6.57.5, 6.60.7), amb diàmetres entre 148 i 187 mm, juntament amb un fragment de tapadora (vegeu fig. 6.57.4). Alguns d'aquests exemplars són en pastes oxidades. També oxidats són els exemplars del segle III: una vora de tapadora de la fase TSM-IVb (vegeu fig. 6.8.5) i un de *lopas* de la fase TSM-V. A la fase M-V hi ha dues vores més de *lopas*, en pasta reduïda (Puig 1998d, 156, fig. 15.11 i 158, fig. 17.2; vegeu fig. 6.32.11 i 6.34.2). No descartem que aquestes peces fetes en cuita oxidant siguin fabricades als tallers de Roses, ja que anàlisis de pastes fets en fragments recuperats al barri hel·lenístic, ens confirmen que en el jaciment hi havia una producció d'aquest tipus, com comentarem en el capítol corresponent. Això ha confirmat algunes suposicions entorn a la possible existència de forns no només en àmbits indígenes, no especificats, sinó també a Empúries o Roses (Conde *et alii* 1994, 19). És interessant, al respecte d'aquestes formes, la presència destacada d'aquestes peces a Roses en contextos de la segona meitat del segle IV, quan s'ha comentat que es tracta d'unes produccions que apareixen en períodes més recents, al segle III (Martín *et alii* 1999, 107), més rarament a la fi del IV.

Finalment ens quedaria parlar d'altres formes de comunes indígenes reduïdes, en pasta grollera, entre les quals destaquem, pel que fa a la fase TSM-IIIa, una vora exvasada d'una possible olla i un fragment d'un petit vaset carenat, proper a la forma Lamb. 28 (vegeu fig. 6.57.6 i 7), i, per la fase TSM-IIIb, dues vores idèntiques, amb el llavi penjant, que potser corresponen a algun tipus de gerra (vegeu fig. 6.60.8), a més d'un fragment de paret i base d'un altre vas, de cos ovoide i nanses horitzontals. Dins la fase TSM-IVa, que també hem d'atribuir a la segona meitat avançada del segle IV, esmentem una vora d'una possible gerra de dimensions considerables (vegeu fig. 6.9.2). En darrer terme, ens quedaria comentar un fragment de tapadora, amb un grafit

²⁵ Aquesta cronologia correspondria als exemplars més antics d'aquesta forma, atès que es considera un producte més propi del segle III (Conde *et alii* 1994, 19).

incís a la part superior del botó (vegeu fig. 6.13.11), trobat en els nivells més moderns, de la fi del segle III, inici del II aC.

A tall de resum, creiem que és interessant considerar la proximitat de la major part de produccions comunes indígenes trobades a Roses, tant oxidades com reduïdes, a tipus grecs i massaliotes, que ens defineixen, encara més, els gustos o hàbits dels seus habitants, en la línia que ja apuntàvem en parlar de la resta de produccions ibèriques presents al jaciment. No deixen de ser interessants, també, les imitacions de formes ibèriques, especialment gerres, fetes en una cuita de doble ambient, oxidat/reduït. A nivell d'anàlisi quantitatiu, veiem com al llarg del segle IV hi ha un equilibri presencial, pel que fa al total d'individus, entre les comunes indígenes, ja siguin oxidades o reduïdes. No obstant això, podríem dir que en les primeres fases, les que corresponen a la primera meitat del segle, dominen les produccions oxidades, situació que, posteriorment s'anirà igualant, amb oscil·lacions al llarg del segle III.

CERÀMICA A MÀ

Pel que fa a la ceràmica a mà hem de dir que la seva presència al jaciment de Roses és ínfima, amb només sis individus recuperats en tota la zona del turó de Santa Maria, al llarg dels segles IV i III aC, i durant les recents campanyes al jaciment. Aquesta mínima presència s'explica, evidentment, pel fet de trobar-nos en una població de caràcter hel·lènic, en un ambient molt diferent del que es dona en poblats com Ullastret o Pontós²⁶. Si observem els resultats dels càlculs percentuals fets al jaciment, veiem com la ceràmica a mà es mou entre un mínim de 0,82 % i un màxim d'un 5,36 % del total de vaixel·la al llarg del segle IV, amb progressió al llarg del segle, essent les fases més antigues, els nivells fundacionals²⁷, els que presenten un menor nombre de fragments, mentre que en les fases més avançades del segle, quan disminueixen sensiblement les importacions, aquesta ceràmica té els màxims presencials, situació que es manté, amb un cert descens, també a la fi del segle III. No obstant això, no descartem que aquests materials del segle III puguin ser fets en torn lent, opinió que es va imposant en els darrers estudis (Pons *et alii* 2002, 281). Si valorem els percentatges dins la categoria específica de vaixel·la comuna, observem pràcticament el mateix que hem exposat: un creixement des d'un mínim d'1,04 % fins a un màxim

²⁶ En l'estudi de les ceràmiques a mà de Pontós s'analitza detalladament aquesta situació, fent anàlisi comparatiu entre els jaciments ibèrics de l'interior i els hel·lènics de la costa (Pons *et alii* 2002, 281).

²⁷ No trobem ceràmica a mà en els nivells fundacionals de la part superior del turó, TSM-I, però tampoc la trobem en els sondeigs del perímetre inferior del turó, ja sigui a l'estrat IV del sondeig 1/1977, al sud, o a la torre H, a l'est, globalment datats dins la primera meitat del segle IV.

de 5,31 %, pel que fa al nombre de fragments, al segle IV, amb un 6,14 % a la fi del segle III. L'estudi per individus no difereix substancialment, tot i alguns pics en algunes fases, que s'expliquen per la manca d'altres produccions ibèriques.

Ignorem quin podria ser l'origen d'aquestes produccions a mà que arriben a Roses, més si tenim present la tendència a creure que aquests vasos no acostumen a estendre's més enllà del lloc on s'han produït. Com s'ha dit també, atès que les seves funcions són exclusivament domèstiques i culinàries, és possible que responguin a produccions puntuals, fetes per a cobrir unes necessitats específiques, potser en petits forns no industrials. En aquest context situaríem el fragment de base plana de la fase TSM-IIb (vegeu fig. 6.52.6) i el fragment de vora d'una petita copa, decorada amb una línia d'impressions sobre la paret, de la fase TSM-IIIb (vegeu fig. 6.60.10). Ja a la fase TSM-IVa, d'un moment avançat del segle IV, trobaríem uns fragments fets, molt probablement, a torn lent, els quals segurament corresponen a un tipus d'olla, molt estès, que porta una decoració d'un cordó d'impressions a l'inici de la panxa (vegeu fig. 6.9.3 i 4). Coneixem exemplars d'aquest tipus en diferents jaciments empordanesos, no només indígenes sinó també a Empúries, amb variants que s'han classificat dins les sèries CNT-EMP U3 i U5 (*Lattara* 1993, 266-269), els quals perduren fins a la fi del segle III. A les fases més recents de Roses, TSM-V i M-V, també tenim documentats dos fragments de vores exvasades (vegeu fig. 6.13.12 i 6.32.12), que tenen clars paral·lelismes amb les vores d'olla del reompliment de la sitja 1060 de la fase IV de Sant Martí d'Empúries, datades en un context molt similar, al darrer quart del segle III (*Aquilué et alii* 1999, 363, fig. 304.1 i 2). Aquests productes no descartem que puguin provenir de tallers indígenes, els quals desconeixem.

En darrer terme ens quedaria comentar l'estudi dels productes dels tallers de Roses, tant en vernís negre i pasta clara, com en altres tipus ceràmics secundaris, a la zona del turó de Santa Maria. El fet que aquests siguin objecte d'un estudi específic en un altre capítol d'aquesta tesi, ens remetem a aquest, a fi de no repetir aquí el mateixos conceptes que allà s'expressen.

BLOC IV: L'ÀREA DEL BARRI HEL·LENÍSTIC

8. HISTÒRIA DELS TREBALLS

La història de l'inici de les excavacions a l'àrea del barri hel·lenístic està íntimament relacionada amb un dels episodis més greus relatius a la destrucció del patrimoni que engloba el conjunt monumental de la Ciutadella de Roses: l'enderroc de la muralla de llevant. Aquest fet té lloc després de diversos intents d'urbanitzar aquest solar, els quals hem de remuntar a la segona dècada del segle passat¹ i que ja havien posat en

¹ Després de la Guerra del Francés, al 1814, la Ciutadella havia quedat del tot inutilitzada a causa de la voladura dels seus baluards. Al llarg del segle XIX i el XX la plaça s'havia anat desatenent i el seu estat de conservació cada cop era més lamentable. El 1915 el Ministeri d'Hisenda cedeix a l'Ajuntament de Roses el terreny de la Ciutadella amb la condició que derrueixi les muralles i que, al cap de dos anys, presenti un projecte d'urbanització. Aquest s'encarrega a l'enginyer Enric Zoeller, projecte que es presentarà al maig de 1916 i que proposa crear una urbanització de planta ortogonal amb una gran plaça circular al centre. La Real Academia de Bellas Artes de San Fernando i el Ministeri de Governació l'informen desfavorablement i no s'aprova. Amb la por de perdre la cessió condicionada, l'Ajuntament accepta l'oferta de l'advocat i financer barceloní Juan Adolfo Mas Yebra, el qual, el 1918, proposa un nou projecte, realitzat per l'arquitecte Nicolau M. Rubió i Tudurí, cap de Parcs i Jardins de Barcelona, el qual es basa en la construcció d'una ciutat jardí amb un traçat urbanístic circular. Aquest serà aprovat el 1919 per la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, amb la qual cosa el terreny, finalment, podrà passar a l'Ajuntament el 1923. No obstant això, davant la impossibilitat de fer-se càrrec de l'enderroc i de la urbanització, l'Ajuntament estableix un contracte amb l'empresa Mas Yebra, que acaba essent propietària del solar al 1927, després de procedir-se a la subhasta dels terrenys. No obstant l'inici d'alguns treballs d'enderroc, les obres no es faran. Fins i tot durant la Guerra Civil el lloc es distribuirà en parcel·les de conreu. Els hereus del propietaris, l'empresa MASDAL S.A., reivindicarà la propietat i iniciarà noves temptatives d'urbanització a inici dels 50, les quals, cal dir, tampoc fructificaran. L'Ajuntament, després de diversos intents fallits de rescindir el contracte per incompliment, pacta de nou amb l'empresa concessionària i emprèn un nou projecte d'urbanització, a despit de la declaració de la Ciutadella com a Monument Nacional, i comencen els enderrocs. Davant el desastre, la Dirección General de Bellas Artes atura l'obra de forma definitiva l'octubre del 1962, ordre a la que recorre MASDAL S.A. i que serà desestimada. Finalment, s'estableix un acord entre els concessionaris dels terrenys i la Delegación Provincial del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas pel qual l'empresa paga els treballs arqueològics de les restes descobertes durant la voladura d'una part de la muralla, amb el compromís que un cop acabats, es deixarà l'espai lliure per edificar. Les excavacions es perllonguen i l'any 1972 Pere Dalmau, en nom de MASDAL, es dirigeix al Ministeri d'Educació aduint privació de la propietat i real expropiació dels drets. El 1973 l'alcalde de Roses Subirà intenta que l'Ajuntament compri la Ciutadella, però no s'arriba a cap acord fins al desembre de 1982. El preu s'estableix en 50 milions, a pagar entre la Generalitat, la Diputació de Girona i l'Ajuntament de la vila. Finalment serà l'Ajuntament, al 1986, qui es farà càrrec de tot el pagament, de manera que la Ciutadella avui és de propietat municipal.

perill, en diverses ocasions, la integritat del monument. El mes de febrer de l'any 1961 la Ciutadella és declarada Monumento Nacional (Decreto de la Jefatura de Gobierno del Estado núm. 401/1961, del 22 de febrer; BOE, 8 de març de 1961). Tot i que calia esperar que aquest expedient fos definitiu per la salvació de les muralles i per frenar l'especulació urbanística del solar, no serà així. El mateix any el Director General de Bellas Artes accedirà al seu enderroc parcial davant les pressions dels concessionaris dels terrenys, amb la condició de parar les obres si apareixen restes antigues.

Aquesta situació posarà en alerta diverses persones sensibles a la conservació del monument, àdhuc dins del mateix Ajuntament, però les obres no s'aturaran. El mes de juny, el delegat local del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas, Francesc Riuró, fa una inspecció de les obres de demolició de la part frontal de la muralla de la Ciutadella i el mes d'agost hi torna per veure l'enderroc de la part sud. Riuró constata que "en els treballs de desmunt de l'espatllera de la part oriental, han aparegut importants restes d'un jaciment hel·lenístic i romà" (Riuró, 1995, 110). Per aquest motiu procedeix a denunciar-ho a la Direcció General de Belles Arts, la qual aconsegueix aturar momentàniament les obres, previ acord amb l'empresa concessionària. Aquest acord consisteix en facilitar les excavacions arqueològiques en el lloc, amb caràcter d'urgència, i, un cop acabades, deixar els terrenys lliures per urbanitzar².

Malgrat l'acord, el mes de setembre té lloc la voladura d'una nova part de la muralla de llevant. Els sondeigs que estava realitzant la Delegació Provincial del Servei d'Excavacions Arqueològiques seran obstaculitzats. És ara quan Miquel Oliva i Francesc Reixach, de l'esmentada delegació, es traslladen a Roses per inspeccionar els efectes de l'enderroc sobre les restes arqueològiques, per la qual cosa són denunciats i detinguts. Finalment, el mes d'octubre del mateix any, el Director General de Belles Arts envia l'ordre oficial de paralització indefinida de les obres, ordre que caldrà controlar que es compleixi ja que, malgrat tot, es continuaran fent obres de rebaix i d'explanació.

No serà fins al mes de maig del 1963³ quan s'iniciaran els primers treballs sistemàtics d'excavació a la zona del barri hel·lenístic, amb l'autorització de la Direcció General de Belles Arts, i a càrrec de la Delegació Provincial del Servei, sota la direcció de Miquel Oliva, i a partir del mes de juliol per part de la Delegació Local. El *Diari d'Excavacions* de Francesc Riuró descriu només els quinze dies del mes de juliol durant els quals treballa al barri la Delegació Local. També col·laborarà en la campanya l'Institut de

² Cal dir que la Delegació Local i l'aparellador del Servei de Conservació del Patrimoni no recolzaran mai aquest acord.

³ La primera campanya al barri hel·lenístic comença el 13 de maig de 1963 i acaba el 12 de juny del mateix any.

Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de Barcelona, amb Maluquer de Motes. El tipus d'intervenció que es farà en aquesta primera campanya consistirà en obrir el major nombre de rases o cales –anomenades cortes⁴–, amb la voluntat de localitzar el màxim possible de murs.

Els treballs prosseguiran al llarg dels anys 1964⁵, 1966⁶, 1967 i 1968 dirigits per Miquel Oliva, tal com ens consta per la informació recollida als antics *Diaris d'Excavació*. En el text d'aquests diaris es comenta que els estrats superficials I i II apareixen molt remenats i que els murs es troben molt destruïts; en alguns punts, fins i tot, ni l'estrat III arriba a nivells hel·lenístics intactes, segons es desprèn del material que hi recuperen. A la zona de la quadrícula que excava Maluquer al sud-est del barri, l'escassa estratigrafia i la destrucció que presenten els murs denota que també aquesta àrea està molt afectada.

Al respecte de l'any 1964 és anecdòtica la notícia, recollida per Pericot (Pericot 1965, 9), de l'interès que la fundació Bryant –de William Bryant– havia manifestat per les restes gregues de Roses, fins al punt que, segons sembla, aquesta havia arribat a donar alguna quantitat de diners per a treballar-hi, subvencions que es quedaren sense utilitzar.

Després d'aquestes primeres campanyes, no tenim notícia d'intervencions arqueològiques a la zona entre els anys 1969 i 1972, igual que passa amb l'any 1965. Amb això no volem dir que no es portessin a terme, sinó que no en tenim constància escrita. De fet, si hem de fer cas del número d'ordre de les campanyes que venen a continuació hem de suposar que sí que s'hi hauria intervingut amb més o menys regularitat⁷. Després de la mort de Miquel Oliva, serà Aurora Martín qui es farà càrrec de la direcció dels treballs, des del 1975 fins al 1984. Simultàniament es treballarà també al sector del corte G, en el lloc de l'anomenada vil·la baix imperial o vil·la de salaons, actual edifici A (Nieto 1993), zona que ja havia estat començada a la fi dels seixanta. La direcció en aquest sector serà portada a terme per Josep M. Nolla, de la Universitat de Girona, i per Francesc Xavier Nieto, del Servei d'Investigacions Arqueològiques de Girona, entre el 1976 i el 1987. A partir d'aquest darrer any es donarà per finalitzada l'excavació d'aquest edifici.

Després del 1984 no es torna a intervenir al barri hel·lenístic i no es contemplarà tampoc cap campanya entre els objectius del nou Pla Director d'intervencions a la

⁴ Mes endavant, un cop definits els límits de les habitacions descobertes, aquest terme acabarà per designar-les.

⁵ La setena campanya comença el 4 de maig de 1964 i acaba el 11 de juliol.

⁶ La vuitena campanya comença el 29 de març del 1966 i acaba el 2 d'abril. Aquesta campanya continua entre el dies 20 de juny de 1967 fins al 26 d'agost del mateix any.

⁷ La campanya 16ena correspon a l'any 1973, la 17ena al 1974 (del 30 de gener fins al 26 de juny) i la 18ena també al 1974 (a partir del 9 d'octubre del 1974).

Ciudadella de Roses de l'any 1993, ja que aquest se centra en noves línies d'investigació i adequació del monument. A partir d'ara s'obrirà una nova etapa d'excavacions al recinte, amb el suport del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, de la Diputació de Girona i de l'Ajuntament de Roses, que deixarà el barri hel·lenístic en un segon terme, tot i que, contínuament, s'hi faran tasques de neteja i desbrossament per tal de fer-lo visitable al públic. La única excavació que s'ha realitzat a partir d'aquesta data ha estat l'any 2002, amb la voluntat de revisar i completar la que ja s'havia portat a terme el 1984 en el forn núm. 2 de vernís negre.

Amb tot això hem de reconèixer que la recerca al barri hel·lenístic no està del tot exhaurida. Hi ha encara alguns sectors, com ara a ponent i tramuntana, que podrien aportar noves dades sobre l'urbanisme i el tipus d'ocupació en l'espai més proper al curs de la riera que el delimita a l'oest. També és possible que puguin aparèixer noves restes a llevant, però el pendent del sòl i els moviments de terres efectuats per la construcció de les muralles de la Ciudadella al segle XVI, fan pensar que, en cas que aquestes es conservin, podrien estar força alterades. No hi ha cap mena de possibilitat, en canvi, cap al sud, en direcció al mar, ja que la zona està ocupada i destruïda per l'edifici A i, a més, ja es troba del tot excavada.

9. ELS LÍMITS FÍSICS DE L'ENTRAMAT URBÀ DEL BARRI

Després de les campanyes efectuades al barri hel·lenístic des del 1963 fins al 1984, disposem d'una àrea excavada a l'entorn dels 2.200 m². Com ja hem expressat al final del capítol anterior, pensem que aquesta no seria la superfície real del barri, sinó que encara s'estendria, sens dubte, més cap al nord i cap a l'est, i, potser també, cap a l'oest, en direcció a la riera (**Fig. 9.1**). Hi ha diversos arguments, tant arqueològics, com geogràfics i històrics, que ens serveixen per a recolzar la nostra hipòtesi.

En els límits nord de l'àrea excavada s'insinua l'inici de dues illes de cases, descobertes només en una petita part, testimoni fefaent que aquestes es perllongarien més enllà de l'espai que coneixem. Si apliquem i reproduïm sobre aquestes illes la dimensió de les de la part descoberta -illes que, com veurem més endavant, tenen una superfície i extensió regular i ordenada-, ens adonem que no només hi ha espai per una línia de cases, sinó que encara en podríem encabir algunes més (**Fig. 9.2**). Lamentablement aquesta àrea no ha estat suficientment sondejada per a poder dir, amb seguretat, quin seria el límit real del barri en aquest extrem. Hem de reconèixer, a favor dels arqueòlegs que intervingueren en el lloc, que aquesta zona està força

afectada per la construcció, al segle XVII, dels quarters d'infanteria⁸, dos edificis d'una certa dimensió la runa dels quals, durant els anys 60 a 80, cobrien bona part del lloc i dificultaven els treballs d'excavació⁹.

Pràcticament el mateix podem dir del límit est, no només afectat pels quarters, sinó també per la pròpia construcció de la muralla de llevant i del baluard de Sant Jaume de la Ciutadella. En aquest sector s'hi suma un altre factor que determina la conservació de les estructures del barri: l'elevació del subsòl natural en direcció cap al NE. Sabem que el barri es fonamenta damunt la part més suau del vessant d'un turó, el de l'Escorxador, que des d'aquest punt comença una progressiva pendent des de 3,20 m sobre nivell del mar, a la part més baixa, fins a la cota de 12 m s.n.m.¹⁰, a només 350 m de distància, en línia recta. Aquest desnivell, en el tram excavat del barri hel·lenístic, s'ha calculat en un 7 %. Això fa que l'estat d'arrasament de les construccions del barri sigui més acusat cap a l'oest. Al trobar-se a una cota més elevada, els murs es degueren destruir amb més facilitat a causa de l'explanació del Pati d'Armes de la Ciutadella i del moviment de terres efectuat per a aixecar els talussos de la muralla de la part de llevant. Això fa que la possibilitat de localitzar restes d'algunes de les illes a l'est de les excavades sigui escassa, tot i que no ho descartem.

Cap a l'oest la situació és totalment diferent. En aquest espai s'hi feren alguns sondeigs i els resultats foren negatius en quant a restes constructives. Si fem cas d'aquestes dades, és possible que en aquesta àrea a ponent del barri no s'hi hagués aixecat cap illa de cases. Els sondeigs, però, no foren exhaustius, per la qual cosa no podem confirmar-ho plenament. No obstant això, aquest espai reuneix tot un seguit de característiques que sembla podrien corroborar la hipòtesi d'un espai lliure de edificacions. Geològicament s'ha d'identificar amb la platja del rec Fondo, una zona de sorres i graves de riera no apte per a fonamentar-hi cap casa. De fet, les construccions hel·lenístiques del barri en cap moment traspassen el subsòl ferm que conforma la base del turó, el qual està constituït per graves arrodonides i sorres amb matriu lutítica, que defineixen els dipòsits al·luvials aterratsats i ventalls al·luvials costaners subactuals d'aquesta zona (Pallí, Roqué i Capellà 1999). Si ens fixem en la darrera línia d'illes del front oest, ens adonem que, fins i tot, aquestes es feren més estretes,

⁸ Vivó malinterpreta aquestes construccions que afecten la part nord de les illes del barri, ja que diu que corresponen a l'hospital militar (Vivó 1996).

⁹ Avui dia, després de les campanyes de neteja iniciades a partir del Pla Director del 1993, aquesta zona s'ha alliberat de runes i seria més còmode iniciar una campanya de delimitació i excavació de les restes.

¹⁰ Aquesta cota és en el lloc on avui hi ha construït el mercat municipal de Roses. És interessant observar com aquesta àrea es troba ocupada per una extensa necròpolis d'època tardoantiga, de la qual se'n coneixen diverses restes per excavacions que s'han fet al lloc els anys 2002 i 2006.

segurament per aprofitar l'espai disponible i no traspassar els límits urbanitzables¹¹ (**Fig. 9.2**).

Arribats a aquest punt és necessari fer una observació sobre les característiques geològiques del lloc en el moment de la fundació de *Rhode*. Com ja hem apuntat en altres capítols, recordem que l'espai que avui ocupa la plaça de la Ciutadella de Roses estava dominat per un petit turó, el de Santa Maria, el qual quedava delimitat a l'est i l'oest per dues rieres, desviades al segle XVI arran de la construcció del recinte fortificat. A llevant del turó, a l'altre costat del rec Fondo, es desenvolupava el turó de l'Escorxador (**Fig. 9.1**). L'establiment de *Rhode* s'havia instal·lat primer en el turó de Santa Maria i uns anys després, en ple creixement de la població, hauria ocupat la zona més immediata del turó de l'Escorxador, sense suposar cap problema en l'expansió el curs de la riera. Aquesta nova àrea urbana seria la que coneixem amb el nom de barri hel·lenístic, una fundació de nova plana, amb un ritme i una ordenació constructives basats en un criteri ortogonal estricte. Una i altra de les àrees construïdes, però, s'haurien adaptat al subsòl natural del lloc, sense superar els límits del sòl ferm dels turons, i descartant, com és lògic, els marges de les rieres i la platja marítima. Aquestes premisses ens són molt útils a l'hora de definir els límits físics de l'urbanisme, tot i que seria molt aconsellable poder-hi realitzar alguns sondeigs geològics a fi de determinar certs punts que encara no estan ben definits.

Si bé la configuració geològica del lloc ens ha permès aproximar el límit de ponent del barri, pel que fa a migdia, les dades que ens aporta són molt més concretes, recolzades, a més, per la informació arqueològica que disposem. A partir de les excavacions portades a terme en aquest sector, que coincideix amb la part central de l'edifici A, tenim constància d'una estructura, la qual delimitaria el barri en aquest extrem meridional. La construcció s'emplaça just al final del canvi del subsòl ferm del turó cap a la sorra de platja i, assenyala, de forma clara, quin seria el límit de la zona ocupada, de la lliure d'edificacions. Si bé l'hem definit com a moll hel·lenístic, pensem que té les funcions paral·leles d'una estructura de tancament, com una pseudo-muralla, probablement sense funcions defensives.

A partir de tot el que hem expressat fins aquí, només ens quedaria intentar fer una aproximació a la superfície que podria haver ocupat el barri hel·lenístic. Amb les limitacions apuntades, creiem que el mínim demostrable d'àrea habitada seria d'uns 4.800 m², més del doble del que dèiem en començar el capítol. Afirmar una superfície més amplia queda en el terreny de les hipòtesis, de manera que haurem d'esperar a poder sondejar la zona en properes campanyes per a confirmar-ho.

¹¹ En el capítol d'estudi de la ubicació dels tallers ceràmics, valorem la possibilitat que aquesta zona estigués ocupada per basses, magatzems i dipòsits relacionats amb el seu funcionament.

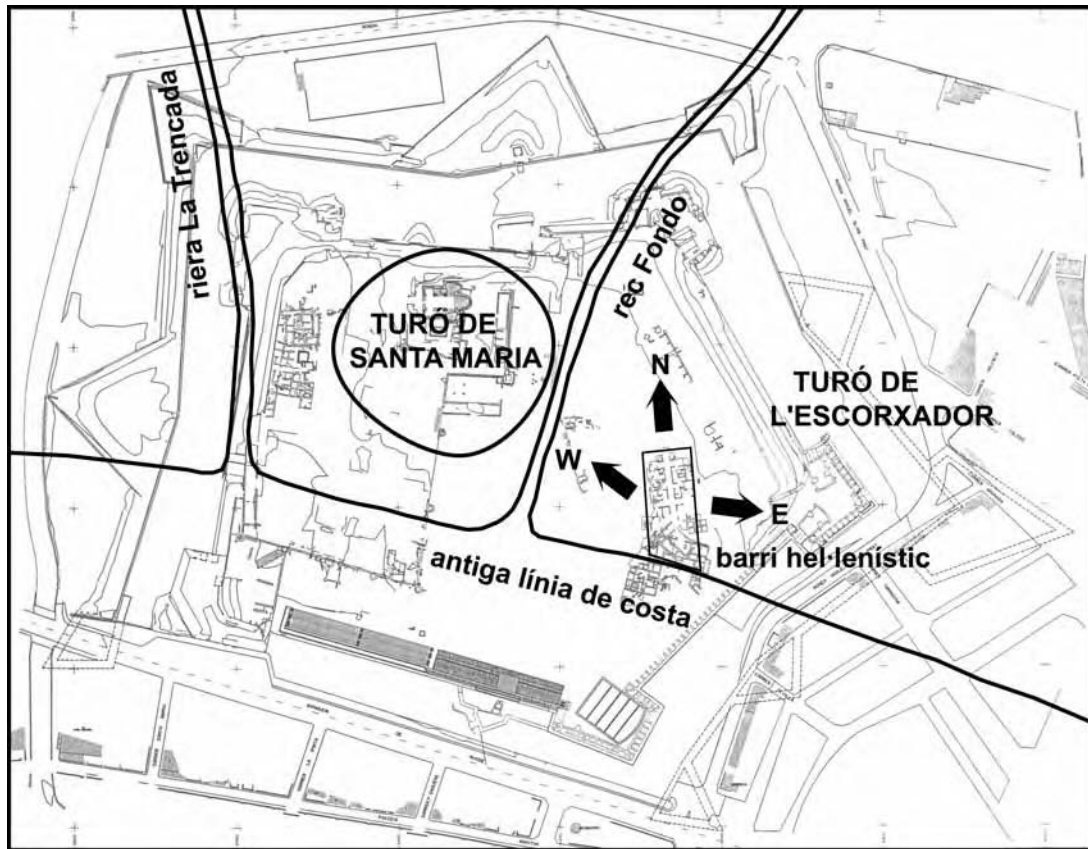

Figura 9.1. Planta de l'estat actual de la Ciutadella de Roses damunt la qual s'han dibuixat les línies de la topografia original del lloc, amb l'emplaçament del barri hel·lenístic. Les fletxes indiquen les possibles línies d'expansió de les restes arqueològiques d'aquest urbanisme

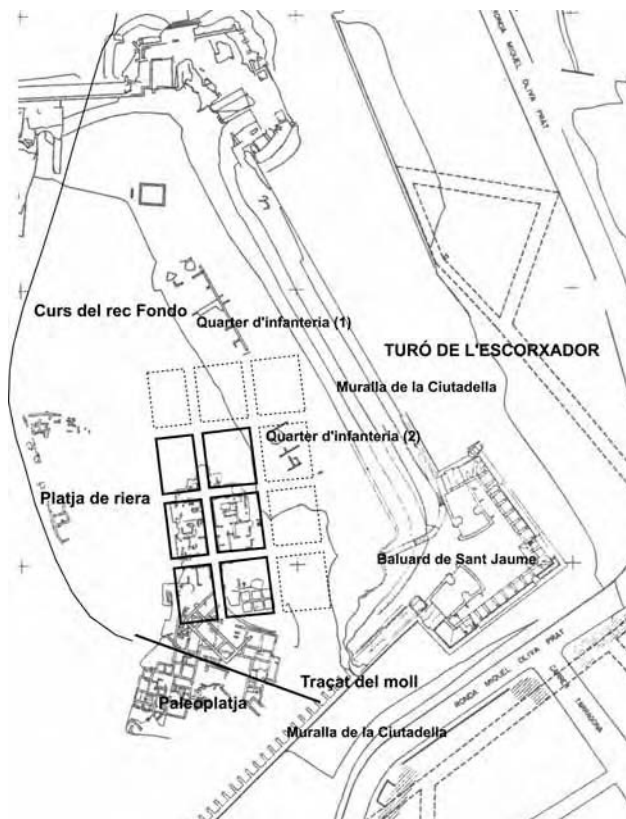

Figura 9.2. Reconstrucció hipotètica de la possible extensió del barri hel·lenístic més enllà de l'àrea coneguda.

10. L'URBANISME DEL BARRI I L'ARQUITECTURA

No és objecte d'aquesta tesi fer un estudi específic de la tipologia urbana del barri hel·lenístic, la qual ja s'ha fet en altres treballs de recerca (Vivó 1994) i que avui es troben en procés de revisió per part d'una futura publicació del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Amb això no volem dir que deixarem de banda l'organització de les illes de cases del barri i les seves subdivisions internes, sinó que no entrarem en qüestions de metrologia aplicada al urbanisme i a la seva arquitectura, ni en temes d'interpretació i restitució de cases.

Aquest capítol és, de fet, el resultat de l'esforç per recuperar la informació proporcionada pels antics diaris d'excavació, des del 1963 fins al 1984, i per posar-la al dia i donar-li un tractament uniforme, de manera que sigui possible oferir una visió global i actualitzada dels antics treballs arqueològics. La dificultat d'aquesta tasca de revisió comença des del mateix moment en què es fa imprescindible ubicar en l'espai les dades que s'expressen en els diaris, ja de per si força limitades, les quals, a més, corresponen a metodologies d'excavació diverses. En primer terme s'ha de parlar del sistema de "cortes", els quals consistien, a l'inici dels treballs, en unes rases que perseguïen descobrir només el traçat dels murs. Posteriorment, aquests cortes passaren a designar les habitacions delimitades per aquestes estructures, amb la qual cosa el terme equivalia a àmbits o estances. Aquest sistema es va utilitzar fins a la mort de Miquel Oliva, l'any 1974, en l'excavació de les illes de llevant i part de les de ponent. Paral·lelament, però, Maluquer de Motes, de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de Barcelona, adoptava el mètode Wheeler d'excavació en quadrícula, amb espais en reserva entre els quadres. Això ho feia a l'extrem sud-est del barri i en una petita zona a la part central, durant els anys seixanta. A partir del 1975 i fins al 1984, Aurora Martín imposarà el sistema d'excavació en quadres i talles, mitjançant el qual es descobrirà bona part del sector de les illes de ponent.

Aquesta multiplicat de sistemes, al marge de no coincidir en superfície, tampoc ho faran, ben bé, en profunditat. Les primeres campanyes intentaran diferenciar els nivells a partir capes morfològicament distintes, fins al punt de distingir els estrats E.I, E.II, E.III i, eventualment, l'E.IV i l'E.V. Les darreres campanyes, en canvi, procediran a excavar a partir de talles de 10 cm -en cadascun dels quadres-, això sí, referenciades a l'estratigrafia general abans proposada. En ocasions aquests estrats generals es subdividiran en dos, com ara l'E.IIIa o IIIb, particions que es faran per a poder ubicar determinats detalls. Com veiem, una varietat de mètodes que ha representat un cert esforç a l'hora d'unificar criteris. Al marge de tot això, hem de tenir en compte la

possibilitat que, durant els primers anys, s'haguessin pogut produir alguns errors de delimitació de l'estratigrafia. A més, no totes les zones s'excavaren amb estratigrafia; la major part dels carrers es buidaren fins a nivell del subsòl sense cap mena de registre.

Al marge d'aquestes qüestions metodològiques de divisió i organització de l'espai, ens hem hagut d'enfrontar amb problemes d'altres nivells, com ara la planimetria o el registre de material. Pel que fa als plànols de les àrees descobertes, els diaris només aporten alguns dibuixos parcials a mà alçada que s'anaven fent a mesura que avançava l'excavació i es definien els límits de les habitacions; amb sort, alguns d'aquest dibuixos estan completats amb mides. L'únic plànol general d'aquesta època és el de les campanyes dels anys 1963 i 1964, realitzat per Francesc Riuró, i que Miquel Oliva publica l'any següent (Oliva 1965, 69) (**Fig. 10.1**). El plànol és de gran utilitat ja que està fet a escala i s'hi indica, amb detall, la situació dels cortes i els carrers descoberts fins aleshores. Al respecte, és interessant observar que durant aquestes dues primeres campanyes s'havia excavat una superfície considerable del barri. A partir dels anys següents s'intervindrà, sobretot, al sector sud, amb el mateix procediment de rases o "trinxeras", espai en el qual s'aniran descobrint els murs que delimiten l'edifici A al nord. Per aquestes campanyes dels anys 1966 al 1968 disposem d'un croquis a mida en el qual s'especifica el traçat de les rases i les habitacions o cortes descoberts, amb algunes anotacions relatives a certes troballes significatives. El croquis està signat per Josep Centena, un treballador que Miquel Oliva tenia com a encarregat de les excavacions a la Ciutadella, oriünd de Palau-Saverdera. A partir del 1974, amb les campanyes dirigides per Aurora Martín, la planimetria és molt més acurada i precisa, ja que disposem de plantes a escala, en les quals es dibuixen els murs en detall, així com de seccions completes de les principals habitacions descobertes.

En relació al registre de materials exhumats hem topat amb el problema que si bé l'emmagatzematge s'havia fet de forma correcta, en relació als cortes i l'estratigrafia establerta, no hi havia cap mena d'inventari, si més no amb el concepte de classificació que entenem avui dia. Si que ens consta un número d'entrada del Museu, que es donava de manera correlativa a mesura que els fragments ingressaven en el seu fons. Al marge, es feien algunes anotacions en els diaris, però no sempre. Els primers inventaris en el sentit estricte corresponen a les campanyes modernes, a partir del 1975. Amb tot, els hem hagut de revisar de nou, com ja expliquem en el capítol de materials, així com també el contingut de les caixes de materials, ja que, com és comprensible, les identificacions de tipus i formes ceràmiques no eren vàlides per al nostre estudi.

Fet aquest incís, només ens queda comentar la solució a la que hem arribat per tal d'organitzar l'espai de les illes de cases del barri de forma comprensible i entenedora, això sí, sense perdre de vista les referències de les antigues campanyes, de manera que fos fàcil retornar a la documentació original sempre que fos necessari. En primer terme hem optat per mantenir la numeració dels cortes, tal com s'havia donat als anys 60, de l'1 en endavant, ja que és aplicable a àmbits ben delimitats. Pel que fa a l'àrea descoberta als anys 70, atès que les estances no s'havien enumerat, s'ha donat un número d'ordre, també de l'1 en endavant, però amb la lletra H al davant –d'habitació– per a diferenciar-les de les anteriors: H1, H2, H3, etc. Un cop fet això s'han referenciat cadascun dels àmbits en base a l'illa i la parcel·la de la qual formarien part. Les illes s'han distingit amb xifres romanes, mentre que les parcel·les, enteses com a particions de les illes, ho han estat amb xifres aràbigues. També s'han renumerat els carrers, alguns dels quals tenien referència de corte i altres no (**Fig. 10.2**).

Hem descartat, d'entrada, la organització de l'espai proposada per Vivó al 1996, ja que creiem que no s'ajusta ben bé a la realitat de l'organització del barri hel·lenístic i a la mètrica aplicada. Vivó comença distribuint l'espai per zones A i B, que correspondrien a les illes del sector est i oest, respectivament. A continuació, i en relació a cada zona, enumera les illes amb xifres romanes, de l'1 en endavant, començant pel nord. Les cases les ordena amb xifres aràbigues en funció de cadascuna de les illes, mentre que els àmbits o estances ho fa amb lletres minúscules, de l'a en endavant, en funció de cada casa (Vivó 1996, 84). Hem optat pel nostre sistema ja que hem introduït un concepte que Vivó no contempla, el de parcel·la, el qual seria superior al de casa, i que correspondria a les particions de l'illa. Ens hem adonat que cadascuna de les illes, amb unes mides específiques i regulars, se subdividiren, alhora, i des del mateix moment de la planificació de l'urbanisme, en parts menors, amb un ritme i unes mides regulars per cadascuna de les illes, segons els sectors. Per exemple, les illes del sector de llevant, que són les de major superfície, s'haurien dividit en 2 meitats, mentre que les de ponent, tot i ser menors, en 3 parts. El concepte parcel·la, a més, no es pot equiparar al de casa; de fet, hi ha cases que sembla que ocuparien una parcel·la sencera, mentre que altres just la meitat. També hem vist com, amb el temps, algunes de les cases es reestructuren i envaeixen o redueixen les superfícies originals. És per això que hem abandonat el concepte casa, tal com l'entén Vivó, ja que ens semblava massa estàtic, més si tenim en compte l'evolució dels habitatges al llarg dels anys d'ocupació del barri hel·lenístic. Finalment, hem desestimat també la numeració dels àmbits proposada per Vivó, no només pel que acabem d'expressar, sinó també per que hem considerat oportú mantenir les numeracions antigues en cortes, per tal de poder recórrer, fàcilment, a l'enorme documentació original que es conserva

d'aquestes campanyes tant a nivell d'informació en els diaris, com en els magatzems del Museu.

Finalment comentar que, a partir de la lectura dels diaris, hem confeccionat un altre plànol (**Fig. 10.3**) en el qual hem situat les principals estructures localitzades a l'interior de cadascun dels àmbits, ja que creiem que és una documentació interessant de recuperar, atès que ens poden estar definint l'ús o el tipus d'ocupació d'aquests espais. Sovint la localització d'aquestes estructures en aquests textos no és molt precisa, per la qual cosa no hem pogut concretar en quin lloc s'haurien trobat. Aquesta és una tònica força general en els antics quaderns d'excavació; amb això no volem menystenir els tipus d'anotacions en es feien en aquella època, tot i que, de vegades, podem trobar registres més o menys acurats.

10.1. LES ILLES DE CASES

Si ens limitem a l'àrea excavada del barri hel·lenístic, només podem parlar de 6 illes de cases, les quals hem numerat des de I fins al VI. Tres d'elles, les I, III i V, configuren el sector de llevant del barri, mentre que les II, IV i VI serien les paral·leles a l'oest. Aquestes illes estan distribuïdes segons una quadrícula ortogonal, de llargada regular, d'uns 20 m de nord a sud, però amb unes amplades diferents. Les del sector est són les més grans, ja que amiden 17,40 m d'est-oest, mentre que les del sector oest només fan uns 13,70 m. Aquestes dimensions donen una superfície de 348 m² a les primeres, mentre que les de ponent amiden 274 m². A la vegada, com dèiem, hem observat com cadascuna de les illes està subdividida en parcel·les, de dimensions equivalents, però diferents segons els sectors d'illes. Les illes del sector de llevant, que són les més grans, se subdivideixen en dues parcel·les cadascuna, separades per una paret mestra que parteix l'illa en dues meitats iguals. Aquestes parcel·les tenen un espai interior hàbil d'uns 16,40 m per 5,80 m, el que equival a uns 95 m² de superfície. Les illes del sector de ponent, de menors dimensions, les trobem dividides en tres parcel·les; les dues dels extrems nord i sud tenen les mateixes mides, amb un espai interior hàbil de 12,70 m per 6 m, el que representa uns 76 m², mentre que la central és menor, de 12,70 m per 5 m, el que equival a uns 63,5 m² (**Fig. 10.2**). Hem arribat a aquestes conclusions a partir de l'estudi de les illes més conservades, les III i IV, que se situen a la part central de l'àrea descoberta. No obstant això, si ens fixem en les immediates al sud, les V i VI, respectivament, sembla que hi podem reproduir la mateixa subdivisió, malgrat que l'estat de conservació d'aquesta àrea sigui tan precari. És probable que també puguem aplicar-la a les illes immediates al nord, les I i II,

respectivament, tot i que l'escassa superfície descoberta ens aconsella mantenir-nos prudents.

Un cop dividit l'espai de les illes en parcel·les ens quedaria analitzar la possible compartimentació d'aquestes en cases. Aquesta ha estat una tasca difícil, ja que en molts casos ens manquen les dades necessàries per a interpretar correctament quina seria la distribució interna d'aquests espais. En algunes parcel·les tenim indicis d'una divisió en dos meitats de mides idèntiques, que bé podríem considerar cases diferenciades. Estem parlant de la parcel·la 2 de l'illa III i les parcel·les 7 i 9 de l'illa IV. En el primer dels casos estariem davant de dues possibles cases, que amidarien 9,25 m de nord a sud per 5,80 m d'est a oest, això és d'espai intern hàbil, el que equival a uns 53,6 m². Pel que fa a l'illa IV, les parcel·les exteriors també s'haurien subdividit en dues cases, les quals amidarien, d'espai interior hàbil, 6 m per 6 m, això és 36 m² (**Fig. 10.2**). No obstant aquestes evidències, ens mantenim en reserven a l'hora de numerar i reconèixer el nombre total de cases que formarien l'espai excavat del barri hel·lenístic. Creiem que ens falta molta informació per a poder concretar si realment aquestes particions observades haurien funcionat com a cases diferenciades al llarg del temps.

Pel que fa al sistema constructiu, ens hem hagut de refiar de les restes que ens han arribat, amb l'inconvenient que molts murs es troben reconstruïts i parcialment alçats durant l'època d'intervencions de Miquel Oliva, per la qual cosa cal anar en compte a l'hora de destriar el parament original de la part nova. A més, durant aquesta restauració els murs es rejuntaren i coronaren amb ciment, fet que dificulta encara més l'estudi. En general, el barri, que és una obra de nova planta, planificada i executada segons un pla inicial ordenat, segueix unes pautes que són comunes a tota la superfície construïda, amb algunes excepcions que, creiem, corresponen a refaccions de fases posteriors. Si ens ocupem dels paraments, observem que els murs principals, els perimetrals de l'illa, estan fets a base de carreus granítics de mides més aviat grans i irregulars, rejuntats amb pedres menors, també granits o esquistos per omplir els buits, tot plegat sense formar filades aparents (**Fig. 10.4**). En algun dels murs els carreus grans ocupen la part inferior, a tocar el subsòl natural, fent una filada completa (**Fig. 10.5**). Es dona una diferència entre el parament extern, que és el que hem descrit, i el parament intern, el qual té un aspecte i disposició menys acurades, amb pedres més irregulars, de format menor (**Fig. 10.6**). Volem fer un esment especial als murs de l'angle sud-oest de l'illa I, en la qual hem observat un parament d'una qualitat excepcional i d'un aspecte que el diferencia de la resta del barri hel·lenístic (**Fig. 10.7**). Aquest està format per filades ben definides, anivellades amb pedres de mida petita, les dues inferiors a base de granits i esquistos, mentre que les dues superiors són

pedres calcàries d'un color blanquinós, que fan pensar amb les que s'utilitzen per a construir l'edifici hel·lenístic del cim del turó de Santa Maria. Seria interessant poder continuar l'excavació d'aquest àmbit, ja que sembla que ens està definint un edifici d'unes característiques arquitectòniques més destacades dins del conjunt del barri.

Al respecte del tema constructiu, hem de comentar, també, que els murs perimetrals tenen unes amplades superiors, entre 50 i 55 cm, segurament per donar una major solidesa a la construcció, tot i que les illes de la meitat sud presenten unes amplades menors, entorn el 45 cm. Algunes d'aquestes sembla que correspondrien a refaccions posteriors; potser també tinguin a veure amb el pes que hagin de suportar aquests murs al seu damunt. Sobre aquest tema hem de dir que no tenim cap d'indici sobre plantes superiors; en cap de les campanyes realitzades al barri es fa referència a restes d'escales, argument que ens seria molt útil a l'hora d'analitzar aquesta possibilitat. Pel que fa als murs de les subdivisions internes de les illes en parcel·les, hem vist que, normalment, tenen unes amplades inferiors a la dels perimetrals, al voltant dels 45 cm, tot i que, excepcionalment, alguns són més amples, fins als 50 cm. Entre 40 i 45 cm tenen la resta de murs de l'interior de les parcel·les, a excepció dels que podríem considerar envans interiors, que fan entre 30 i 35 cm d'amplada, fins i tot menys, alguns 20 cm. Hem de comentar que tot el que veiem i s'ha conservat equivaldria al sòcol de les cases; no sabem com seria la paret que s'aixecaria al damunt. No ha quedat cap constància arqueològica sobre els materials que s'haurien emprat. L'estat d'arrasament del barri n'ha estat el principal causant. No obstant això, no descartem que fos a base de tovots, dada, però, que no podem contrastar.

A continuació passem a descriure cadascuna de les illes i parcel·les del barri, per ordre de numeració, a partir de les dades extretes dels diaris d'excavació antics. Es presenta la informació des de cadascun dels àmbits que les formen i s'apunta l'any en què foren excavades (**Fig. 10.8**), amb els resultats obtinguts aleshores, alguns dels quals hem hagut de reinterpretar en virtut de les dades que coneixem avui dia.

L'ILLA I

Aquesta illa se situa a l'extrem nord-est de l'àrea descoberta del barri. La coneixem de manera molt parcial, ja que està excavada només en el seu angle sud-oest. Suposem que tindria la mateixa superfície i configuració que l'illa veïna al sud, l'illa III. En conseqüència, només ens podem referir a les restes de la que podria ser la parcel·la de la meitat sud, amb façana al carrer 5, la qual hem numerat com a parcel·la núm. 1, l'angle sud-oest de la qual acabem de destacar pel seu parament excepcional.

PARCEL·LA NÚM. 1 (Fig. 10.2)

De reproduir-se la configuració de les illes del sector de llevant, de les quals l'illa III és l'exemple més ben conservat, aquesta parcel·la correspondria a la meitat sud de l'illa I¹². Les antigues excavacions que s'hi portaren a terme, molt probablement a l'any 1964, deixaren al descobert només una petita part dels murs perimetrals de l'angle sud-oest; posteriorment es degué excavar, ja que avui la superfície descoberta és més àmplia. Ens estem referint al corte H18. L'any 1984, durant la campanya del Pla de l'Atur, sembla ser que es completà o, simplement, es revisà i netejà el que estava fet¹³.

L'ILLA II

L'illa II és la immediata a l'illa I a l'oest i se situa a l'extrem nord-oest de l'àrea excavada del barri. Com aquesta, també està descoberta molt parcialment, en el seu angle sud-est, per la qual cosa només podem fer referència a la parcel·la de l'extrem sud de l'illa, a la que hem donat el núm. 6, amb façana al carrer 6.

PARCEL·LA NÚM. 6 (Fig. 10.2)

Tot i que no tenim més estructures que les de l'angle sud-est¹⁴, les quals equivalen a l'àmbit H17, excavat entre els anys 1975 i 1976, és possible que aquesta parcel·la tingués unes dimensions similars a la immediata al sud, la parcel·la núm. 7 de l'illa IV. No podem dir res més al respecte de la seva configuració, ja que la superfície descoberta és mínima. Només observar que el conjunt de murs descoberts es troba força afectat per una tomba de la necròpolis tardoromana que s'estén per damunt del barri hel·lenístic.

Àmbit H17

Aquest àmbit, de petites dimensions, es va excavar en dues fases. Durant la primera campanya s'hi feren dues cales, la 1/1975, de 4 x 4 m, i la 2/1975, de 3 per 3 m. La cala 1/1975 se situa, aproximadament, a l'extrem més septentrional. Aquesta resulta ser una zona molt remoguda fins a nivell del subsòl natural, damunt de la qual hi ha un

¹² És la que Vivó numera com a casa A-I-1 (Vivó 1996, 87).

¹³ Vivó afirma que aquesta estança s'excavà totalment al 1984 i que s'hi va trobar, com a element destacat, un fragment de molí quadrat (Vivó 1996, 87). Aurora Martín recorda que el molí va aparèixer, en realitat, a l'estança H5 de la parcel·la 8, de l'illa IV.

¹⁴ És la que Vivó numera com a casa B-I-1 (Vivó 1996, 93)

capa homogènia de material tardoromà. No hi apareixen parets. La cala 2/1975 s'emplaça a més al sud-oest. De seguida apareixen dos murs perpendiculars que formen les parets est i sud de l'habitació (adossada a la paret est hi ha una tomba tardoromana, orientada en sentit nord-sud, que no excaven). Els materials surten molt barrejats¹⁵, segurament a conseqüència d'un mur transversal que es fonamenta al damunt de les esmentades construccions, el qual correspon a l'ocupació del lloc en època tardoromana. Malgrat tot, arriben a determinar tres estrats, dels quals només prenem nota de l'E.II i l'E.III, ja que el superficial no té cap interès. Pel que fa a l'E.II és interessant observar que acaba amb un paviment molt bast que descriuen com d'*opus testaceum*¹⁶, el qual es disposa sobre una capa de terres compactades. L'E.III, que seria el sòl original de l'habitació, conserva una llar, amb presència de ceràmica de vernís negre¹⁷. No acaben l'excavació per falta de temps.

L'any següent amplien la cala amb 2 m més al nord i 1 m més a l'est. Durant aquesta ampliació descobreixen un tram més del mur perimetral est. A nivell de conclusions es comenta que hi ha un estrat inferior, no excavat totalment l'any anterior, que correspon al de la llar. Sobre aquesta estructura comenten que està formada per tres capes de terra cuita, les quals es lliuren als murs est i sud de l'habitació, i una capa superior de palets de riu i terra pisonada. Les terres de l'estrat on apareix la llar són cremades, amb molts carbons i cendra, sobretot al costat nord de l'habitació.

L'ILLA III

L'illa III ocupa la part central del sector de llevant barri, a l'est de l'illa IV, i entre les illes I i V. Aquesta i l'illa IV són les dues úniques que han estat pràcticament del tot excavades i delimitada la seva superfície, a excepció, però, de l'extrem de llevant, atès que es troba molt alterat i mal conservat. L'illa està emmarcada pel carrer 5 al nord, el carrer 1 a l'oest i el carrer 3 al sud; a l'est se suposa que hi hauria un altre carrer, però no està excavat. Tal com hem expressat a l'inici del capítol, hi ha prou indicis per a confirmar que aquesta illa estaria subdividida en dues parcel·les de superfície equivalent i de planta rectangular, orientades en sentit est-oest: la parcel·la núm. 2, que ocupa la meitat nord de l'illa, i la núm. 3, que ocupa la meitat sud. Les mides

¹⁵ Pel que fa al material, entre aquesta i la campanya de 1976, s'han dibuixat un total de 19 fragments, la major part dels quals corresponen al bloc de ceràmiques comunes i àmfores; el 15'79 % del total són vernissos negres del taller de Roses. Aquest procedeix dels estrats E.II, E.III, E.IIIb i E.IV, sense diferenciació cronològica.

¹⁶ Vivó reinterpreta aquest com un *opus signinum* i el considera del mateix moment que la llar de l'estrat inferior, com si es tractés d'una llar enfonsada (Vivó 1996, 93). Pensem que aquest paviment és posterior i no correspon a la fase d'ocupació del barri.

¹⁷ Hem de dir que les diaris d'excavació descriuen aquesta ceràmica de vernís negre de Roses com a campaniana, per un desconeixement de l'existència d'aquestes tallers.

generals de l'illa són 20 m de nord a sud per 17,40 m d'est a oest, el que significa una superfície de 348 m².

PARCEL·LA NÚM. 2 (Fig. 10.2)

Aquesta parcel·la és la que ocuparia la meitat nord de l'illa III. De l'observació de les restes que s'han conservat en podem fer una doble lectura. En primer terme, podem considerar que estem davant d'un únic edifici de planta rectangular, orientat en sentit est-oest, l'accés al qual no està ben clar, ja que no es conserven indicis de cap obertura, tot i que podria trobar-se en el mur nord, encara que el seu estat de conservació no ens permet afirmar-ho amb seguretat. La primera estança que trobaríem, un cop traspassada la porta, seria, segurament, l'àmbit o corte 19, de planta rectangular i allargada, orientat en sentit nord-sud, des del qual s'ordenarien els accessos a les diverses estances immediates -àmbits o cortes 3, 3A i 21 -, d'entre les quals l'àmbit 3A té una posició principal. A partir d'aquí, però, no podem concretar quin seria l'accés a les estances de llevant, l'àmbit o corte 6, ja que no hem detectat cap mena de porta en el mur que les separa, per cert, estructura que té unes dimensions superiors, de 50 cm d'amplada, la mateixa que tenen els murs perimetrals.

En virtut d'aquests detalls, pensem que la parcel·la núm. 2 estaria, en realitat, partida en dues parts (Fig. 10.2). Si ens fixem en el traçat del mur al qual ens acabem de referir, veiem que aquest reparteix l'espai en dues meitats de planta quadrangular i idèntica superfície, la qual s'ha estimat en uns 53,6 m². La núm. 2-W estaria formada pels àmbits o cortes 19, 3, 3A i 21, mentre la núm. 2-E, més destruïda, ho estaria pel àmbit o corte 6, a més dels desapareguts a l'est. És possible que aquest subdivisió sigui ens estigui indicant l'existència de dues cases diferenciades¹⁸.

Àmbit o corte 3

Aquest es comença a excavar l'any 1963, al principi com una àmplia rasa que descobreix els murs que delimiten l'habitació al sud i a l'est. A la part central els apareix una mitja pedra de molí (Fig. 10.3) i molts fragments d'àmfora a l'angle sud-est. Un cop delimitat l'àmbit, procedeixen a excavar-lo totalment. Al centre els surt una taca de terres fosques, cremades, amb restes de carbons, que possiblement podrien correspondre a un forat d'escombrera (hi esmenten la troballa de "sigilatas"), similar a altres d'època tardoromana que apareixen dispersos per la zona del barri i que rebenten l'estratigrafia de l'ocupació antiga. Dins de l'àmbit també es refereixen a la

¹⁸ Aquesta subdivisió ja havia estat proposada per Vivó: casa A-II-1 i casa A-II-2 (Vivó 1996, 87-89).

troballa d'ostres, aproximadament a l'extrem sud-oest de l'habitació, i, pel que fa al material ceràmic, una pàtera sencera i, sobretot, fragments a mà. En acabar la campanya, el corte 3 resulta ser una habitació rectangular de 4'30 m d'est a oest per 2'40 m de nord a sud, de la qual no es conserva bé el seu límit oest, tot i que s'intueixen algunes pedres en la planta que es dibuixa al final. L'accés, molt probablement, es faria des del corte 19.

Àmbit o corte 3A

Quan es comença l'excavació, l'any 1963, el corte equival a la rasa que es fa sobre el mur que delimita l'àmbit a l'est, continuació del mateix que ja ve del corte 3 i que els separa del corte 6. Com a troballa més significativa esmentar la d'un fragment de paviment, tot i que no és antic. L'any següent es continua a nivell de l'E.II, que és de terres fosques i en algun punt més groguenques, amb material molt barrejat. L'estrat E.III està constituït per terres groguenques cap al nord i més fosques al sud, nivell en el qual el material també surt molt barrejat (es parla de material romà, en especial unes llànties, però també vernissos negres). Pel que s'extreu dels diaris, la contaminació de material romà en tot el corte és important fins arribar a l'E.III¹⁹; possiblement la causa d'aquesta contaminació sigui allò mateix que fa que els murs perimetrals d'aquesta habitació a l'angle nord-est ens hagin arribat en tan mal estat. Tot i l'estat de conservació, sembla que ens trobem davant d'una habitació gran, la principal del conjunt, de planta quadrangular, centrada respecte les dues estances entre les quals es troba, el corte 3 i el corte 21. És impossible, vist com estan els murs perimetrals, concretar per on seria l'accés, però lògicament creiem que hauria d'estar en el mur oest, des del corte 19.

Àmbit o corte 21

El text dels diaris el situen a l'oest del corte 19 i a l'est del corte 20, referències a partir de les quals és impossible situar-lo en planta. En el text es comenta que es tracta d'una habitació petita, envoltada de parets; la de l'oest està formada per lloses clavades verticals, amb un gruix de 17 cm (sic). L'estrat E.II resulta ser, en general, de terres groguenques amb abundància de graves, i amb un material ceràmic molt barrejat. Aquestes característiques no són gaire diferents de les de l'estrat E.III, el qual també és del mateix tipus de terres groguenques amb graves. Entre el material, que apareix molt barrejat, es recupera una terracota que conserva pintura als llavis. També hi figura la troballa d'una pedra de molí (**Fig. 10.3**).

¹⁹ Això va fer que, en el moment de triar el material per dibuixar, es descartessin la major part de les caixes (només s'han dibuixat 4 fragments, bàsicament àmfors).

Àmbit o corte 19

Durant l'any 1964 excaven l'estrat superficial d'aquesta zona i és a partir de l'E.II quan apareixen els murs que delimiten l'habitació al sud i a l'oest; el límit nord també es descobreix a la mateixa cota, però no ara, sinó quan es treballa en l'ampliació al nord del que anomenen *cardo*, de fet, el carrer 1. Comenten que al centre del corte els apareix un gran foc. Els materials surten molt barrejats, encara també a l'E.III, que és de terres groguenques. Maluquer també fa una campanya en aquest corte, on hi treballa l'encarregat Josep Centena; aquesta, però, ocupa uns quadres més propers al carrer oest. En aquesta és significativa la troballa de dues monedes gregues, una molt a prop de l'altra. Tal com vèiem en el corte 3A, la contaminació ceràmica en aquest àmbit també és important, atès que apareixen materials romans fins als nivells inferiors. És possible que la causa fos una gran bassa que hauria alterat l'estratigrafia²⁰, la mateixa que podria haver afectat també el corte 3A.

Un cop ben delimitat i excavat, el corte 19 resulta ser una estança rectangular, allargada, en sentit nord-sud, de 9,20 m per 3,40 m, que, per la seva posició respecte a la casa i l'entrada, podria tractar-se d'un pati. L'accés a l'àmbit sembla que seria des del carrer 5, tot i que no ho podem afirmar amb certesa, vist l'estat dels murs²¹. No sembla que pogués estar a la façana oest, ja que aquí la paret, tal com dibuixen els diaris antics, té la tirada completa.

Àmbit o corte 6

En iniciar l'excavació l'any 1963 el corte 6 és una rasa relativament gran oberta davant la cara est del mur que delimita aquest àmbit a l'oest i que el separa dels cortes 3, 3A i 21. En aquest espai els apareix un petit muret, just a l'extrem sud, adossat al corte 1, que és de pedra sorrenca, la interpretació del qual no podem resoldre. L'any 1964 s'amplia l'excavació de l'any anterior i es procedeix a avançar en direcció nord fins a trobar la paret que delimita l'àmbit en aquest extrem, a la vegada que també s'avança cap a l'est on es troba el mur el tanca per aquest costat –el qual només es conserva en una llargada màxima de 4'30 m.

²⁰ D'aquí que segurament a l'hora de seleccionar el material dibuixable només es triessin quatre fragments, tots de vernís negre de Roses.

²¹ Vivó considera que la porta estaria en el mur oest, a partir dels indicis d'uns brancals obliterats, segons la seva opinió, durant la reconstrucció dels murs per part de Miquel Oliva (Vivó 1996, 87-88). Si bé és cert que s'endevina un tall en el parament, no podem dir que fos una porta, almenys en el darrer moment d'ús d'aquesta estança. Podria tractar-se d'una porta tapiada. El cert és que els diaris antics, així com les planimetries, indiquen que aquest mur va aparèixer sencer; per tant, no hauria estat "completat" per Oliva.

A nivell de l'E.II, al nord de l'habitació, recuperen un paviment de calç, damunt del qual hi ha una bossada gran de sorra fina de mar i fragments de ceràmica grega, el qual està força ben conservat -fa uns 2'50 m per 1'85 m-. Pel que fa a les relacions d'aquest sòl amb el mur est, observen que s'hi adossa, mentre que en alguns punts sembla que va per sota, dades que els porta a concloure que són del mateix moment. L'excavació de l'E.II els proporciona pivots d'àmfora de filtre, ceràmica a mà, ceràmica que anomenen "jonio-focense" –es tracta de pastes clares de Roses- i diverses bases de vernís negre de Roses decorades amb rosetes²². A l'extrem nord-oest de l'estança, i fins a la cota de l'E.III, localitzen el que anomenen una bassa, formada per terres cremades, amb material ceràmic molt barrejat, que deu correspondre a un forat d'escombrera, el qual hauria destruït el paviment en aquest sector (**Fig. 10.3**).

Per les dades que ens han arribat hem de dir que l'àmbit o corte 6 és una habitació de grans dimensions, de planta rectangular, orientada en sentit nord-sud, l'única que conserva, *in situ*, les restes d'un paviment. No tenim la certesa, com dèiem al principi, que aquesta habitació constitueixi, amb els àmbits descoberts a l'oest, una sola casa, atès que ha estat impossible determinar l'existència d'accessos des d'aquí. Atesa la geometria que observem en la divisió que estableix el mur que separa el corte 6 dels annexos a l'oest, ja hem apuntat la possibilitat que estiguem davant de dues cases diferenciades, tot i que no podem descriure amb precisió la del corte 6, que seria la que ocuparia la meitat est, atès l'estat de les habitacions situades a l'extrem de llevant. Malgrat això, només observar les similituds entre la planta i orientació dels cortes 6 i 9, ambdues, pràcticament, de la mateixa amplada i igual llargada.

Al respecte del mur que tanca el corte 6 al nord volem comentar que es tracta d'una construcció feta amb blocs de pedra granítica de dimensions molt més grans que les que trobem a la resta del barri. També és molt ample el mur que delimita l'àmbit 6 a l'est, de 50 cm d'amplada. Tot aquest conjunt de murs confereixen al corte 6 un aspecte de major solidesa que la resta d'estances de la parcel·la.

²² D'aquest conjunt s'ha dibuixat un total de 23 fragments, majoritàriament provinents d'aquest estrat E.II; la resta, el 21'74 %, provindria de l'estrat E.III. D'aquest lot, la major part del material és ceràmica fina (el 78'26 %): comuna ibèrica decorada amb pintura marró, grisa de la costa, comuna púnica ebussitana i centremediterrània, i vernissos negres dels tallers de Roses (una bona representació on hi ha individus de les formes ROSES 12, 33 i 80), amb altres pastes clares decorades amb vernís. Pel que fa a les àmfores, la major part recollides a l'E.III, són formes de púniques centremediterrànies, ebussitanes i ibèriques.

PARCEL·LA NÚM. 3 (Fig. 10.2)

Aquesta parcel·la és una de les més completes que coneixem. Ocupa la meitat sud de l'illa III i té una planta rectangular, orientada en sentit est a oest²³. L'accés principal a la casa sembla que es faria pel centre de la façana sud, des del carrer 3. El primer àmbit amb el qual ens trobem un cop traspassada l'entrada és l'àmbit o corte 2 sud, el qual podria tractar-se d'un pati obert. Des d'aquí es distribueixen els accessos a la resta de habitacions de la casa. En primer terme, i en una posició central respecte la casa, just al davant del pati, hem de parlar de l'àmbit o corte 1. Aquest àmbit, per la seva situació, té l'aspecte de ser l'espai principal de la casa. A banda i banda, tant a l'est com a l'oest, es disposen dos espais més d'habitacions, de mides similars, que ocupen tota l'amplada de les façanes curtes, la que dóna al carrer 1 i la del possible carrer a l'est. El grup d'estances oest està format pels àmbits 2 -nord i oest-, 4 i 7. A l'est només es reconeix l'àmbit 8, tot i que hi ha espai per dos més. Aquest extrem, just el nord-est de la parcel·la, està afectat per la construcció d'un dipòsit d'*opus signinum* similar a altres que es coneixen de l'època de la primera ocupació de l'edifici A, els quals es daten dins la segona meitat avançada del segle II dC.

Pel que hem pogut recuperar en els diaris, aquesta illa es va descobrir entre els anys 1963 i 1964, sobretot durant la primera de les campanyes. L'estat d'arrasament que presenta es deu, molt probablement, als moviments de terres efectuats durant les obres d'enderroc de la muralla de la Ciutadella un parell d'any abans, el 1961. Aquest és el motiu pel qual pràcticament en tot el lloc només es documentessin dos estrats, l'E.I i l'E.II. De fet, però, vist l'arrasament esmentat, aquests deuriem correspondre a l'E.II i E.III, respectivament. Creiem que aquesta raó seria la mateixa que ens permetria explicar el fet que no s'hagin conservat els accessos que haurien comunicat les diferents estances de la casa. Amb algunes excepcions, no veiem portes enlloc, per la qual cosa suposem que s'haurien destruït, amb tot el que això comporta a l'hora de comprendre quina seria la distribució interna de l'edifici. Aquest fet també hauria pogut provocar la desaparició d'escales, les quals són l'argument més evident de l'existència de plantes superiors.

A diferència de la parcel·la veïna al nord, la núm. 2, aquesta que ens ocupa no presenta indicis de cap subdivisió interna. Tot apunta a que estem davant d'una única casa, de grans dimensions, dins la qual pren una posició preeminent el corte 1, que passem a descriure a continuació.

²³ És la que Vivó numera com a casa A-II-3 (Vivó 1996, 89-91).

Àmbit o corte 1

L'excavació d'aquest àmbit és la que inicia les campanyes al barri hel·lenístic, concretament el dia 13 de maig de l'any 1963. De bon començament es tracta d'una ampla rasa oberta seguint el mur que delimita l'habitació a l'extrem est i a l'angle que fa amb el mur sud. Sobre la fonamentació d'aquests es comenta que queda sobre un nivell d'unes terres grogues, que és, sens dubte, el subsòl natural del lloc. Hi recuperen una gran quantitat de fragments d'àmfora. Al cap d'un parell de dies ja han delimitat l'àmbit sencer. Durant el seu rebaix troben un apilonament de pedres caigudes a l'angle nord-est, barrejades amb terres d'un aspecte diferent a les del subsòl, el qual els fa pensar en una sitja (en ocasions l'anomenen pou o bassa). Procedeixen a excavar-ho fins a 2'20 m de profunditat i els apareix l'aigua. En realitat, es tracta d'un pou, que amida 1'80/1'85 m de diàmetre, construït durant la fase d'amortització del barri, ja que destrueix l'angle de l'habitació. La resta de superfície excavada els resulta força estèril; de fet només diferencien l'E.I i l'E. II. D'entre els materials recuperats destaquen una fusaiola i les restes d'un braçolet de bronze²⁴.

Un cop acabats els treballs, el corte 1 resulta ser una habitació relativament gran, de planta quadrangular, que fa 4'77 m d'est-oest per 4'47 m de nord-sud. L'accés es fa pel costat sud, des del corte 2 sud o pati, a través d'una obertura que amida 2'32 m d'amplada (suposem que no serien les mides originals). És especialment gruixut el mur que delimita l'àmbit a l'oest; de fet, es tracta d'un mur doble, amb una amplada total de 90 cm.

Àmbit o corte 2, sector sud

L'excavació comença l'any 1963 a l'oest del corte 1 i consisteix en una rasa que deixa al descobert el mur que delimita l'habitació a l'oest. La descoberta d'un mur perpendicular, en sentit est-oest, els serveix per subdividir el corte 2 en dos: el corte 2 nord i el corte 2 sud. A l'espai del corte 2 sud destaquen la troballa, al sud-oest de l'àmbit -just al davant del corte 7-, de mitja pedra de molí sorrenca, per sota de la qual, i en el mateix lloc, n'apareix una altra de sencera (diuen que és semblant a la que troben en el corte 3) envoltada de pedres molt grans i terres negroses (**Fig. 10.3**). A tocar el mur est, quasi a l'angle sud-est de l'estança, els apareix un altre amuntegament de pedres, amb lloses de pissarra i un fragment de pedra de molí sorrenca; en aixecar les lloses de pissarra resulta que es tracta d'un pou (**Fig. 10.3**). A

²⁴ Pel que fa al material ceràmic, hem dibuixat un total de 30 fragments, entre els quals domina la vaixel·la fina: una bona representació de vernissos negres dels tallers de Roses (el 63'33 % del total dibuixat), amb les formes ROSES 1, 10A, 12, 40, 30, 80 i 81, i de pastes clares, amb les formes CL-ROS 21 i una decorada amb vernís negre, així com comuna púnica centremediterrània de les formes L.131b3 i 131d1.

excepció dels espais immediats a aquestes restes, diuen que l'excavació del corte els proporciona poca ceràmica²⁵.

En acabar la campanya, el corte 2 sud es presenta com una gran habitació, de forma rectangular, orientada en sentit est-oest, d'una llargada màxima d'uns 10 m per 4 m d'amplada. Per la planta i la situació, així com per les troballes que s'hi fan, dona la impressió que podria tractar-se d'un pati, amb un pou de perímetre quadrat al costat est de l'entrada i un espai destinat a la mòlta, al costat oest. A l'extrem nord-oest de l'habitació hi ha una mena de passadís cap els cortes 2 nord i els tres de la façana del carrer oest (cortes 2 oest, 4 i 7), i en el punt de contacte amb l'àmbit 1 al nord-est, sembla que n'hi hauria un altre cap a les estances de l'extrem est de la parcel·la.

Àmbit o corte 2, sector nord

Situat a l'oest de l'àmbit 1 i al nord de l'àmbit 2 sud, aquest petit corte té una planta de forma rectangular, estreta, orientada en sentit nord-sud, que amida 3'40 m nord-sud per 1'55 m est-oest, i que no conserva en bon estat l'angle nord-oest. No disposem de cap element per determinar quin podria ser el seu ús; de fet, en el diari de l'any 1963 es comenta que no hi va aparèixer res de particular. Sembla que hauria de tenir alguna relació o connexió amb el corte 2, sector oest, que és contigu a l'oest i, potser també amb el corte 2, sector sud²⁶.

Àmbit o corte 2, sector oest

S'inicia l'any 1963 en delimitar el corte 2 nord i en aquest moments els diaris l'assenyalen com un "terreno estéril". En la propera campanya, l'any 1964, el continuen ampliant cap a l'oest on, de fet, es deixa al descobert una nova habitació, entre els cortes 4 i 19, la qual no rep un número d'identificació específica (nosaltres optem per denominar-la corte 2 oest). L'estratigrafia, com al corte 1 i a la resta del corte 2, es limita a dos nivells: l'E.I i l'E.II -aquest és ja el de terres groguenques del subsòl natural. Al fons de l'estrat E.II, i sense indicar el lloc exacte, els treballadors hi

²⁵ Atès que en un primer moment l'excavació del corte 2 abasta diverses habitacions, no hem pogut fer un estudi específic de cadascuna d'elles a partir del material ceràmic dibuixat (39 fragments), la major part del qual prové de l'estrat E.I, amb escassa representació de l'estrat E.II (17'95 % del total). En general disposem d'una major varietat de ceràmica fina: ceràmica comuna ibèrica (fragments decorats amb pintura blanca), grisa de la costa catalana i comuna púnica ebussitana i centremediterrània. Hi ha una determinada presència d'àmfores (totes les dibuixades provenen de l'estrat E.II, amb formes massaliotes antigues). Els vernissos negres dibuixats són majoritàriament bases, amb una escassa representació de formes, ROSES 1 i 40, i entre les pastes clares observem exemplars de la forma CL-ROS 21. És interessant destacar una certa presència de discs d'apilament de peces al forn, recuperats a l'estrat E.I, la qual cosa confirma la dispersió dels materials des del carrer i el fet que aquest corte estigui just al davant del forn núm. 1.

²⁶ Vivó és de l'opinió que podria tractar-se d'una caixa d'escala, en relació també al mur doble que delimita l'àmbit 1 a l'oest (Vivó 1996, 90).

delimiten una petita fondalada en la qual hi ha un molí de granit (de matriu i plana còncava, segons el text), que amida 36 cm de llarg per 16 cm d'amplada màxima. Aquest s'acompanya de ceràmica "vulgar", àmfors (fragments de panxa i pivots), vores de crisol (sic)²⁷, ceràmica a mà, fragments grecs i grisos, acompanyats de ceràmica clara –probablement pastes clares de Roses–, tot provinent de la part immediata al carrer.

El corte 2 oest, juntament amb els 4 i 7, forma la façana oest de la parcel·la núm. 3. Aquesta habitació es trobaria a l'angle NW de la casa, en possible connexió amb el corte 2 nord, des d'on sembla que s'hi accediria; no podem descartar, però, una porta cap al carrer 1, encara que el mur en aquest lloc es troba molt malmès i les dades que disposem no són suficients per afirmar-ho. Rebatiria aquest hipòtesi la troballa del molí, el qual, si fem cas de l'anotació relativa als materials ceràmics que l'acompanyen, fa pensar que estaria situat a la part més propera al carrer. Creiem que és interessant aquesta troballa, ja que ens podria estar definint l'ús de l'espai.

Àmbit o corte 4

A l'inici dels treballs, l'any 1963, el corte 4 és una àmplia rasa al damunt del mur est de l'habitació. Un cop delimitada en tot el seu perímetre, l'excaven en profunditat i documenten una certa abundància de material ceràmic en el tram central del mur oest, així com una llar, també rica en ceràmica, a l'angle sud-oest de l'habitació. En el mur nord localitzen un pou modern, que l'afecta parcialment, i el desmunten (**Fig. 10.3**).

En acabar la campanya el corte 4 està totalment delimitat i resulta ser una habitació de planta quadrangular, orientada d'est a oest, que amida 3 m de nord a sud per 3'90 m d'est a oest. Aquesta queda al centre de la façana oest de la parcel·la núm. 3, entre els cortes 2 oest i 7. No disposem de dades sobre l'existència de cap accés, almenys no n'ha quedat constància ni en els diaris ni en el lloc; no podem descartar que estigués en el mur nord, malmès pel pou modern.

Àmbit o corte 7

Delimitat a partir de les excavacions als cortes 4 i 2 sud, es procedeix a buidar-lo tot de cop, fins deixar al descobert una habitació de planta rectangular que amida 3'90 i 3'80 m d'est a oest per 2 i 1'70 m de nord a sud. Durant els treballs només arriben a determinar dos estrats, l'E.I i l'E.II, com a la resta de cortes de la zona immediata, i

²⁷ En realitat podrien referir-se a rebuigs de forn, el qual es troba només uns pocs metres més a l'oest.

comenten que no els apareix massa material ceràmic²⁸. Si observem els números d'inventari d'aquest material, ens adonem que una part del corte es degué excavar l'any següent, tot i que es tracta de fragments sense estratigrafia.

Aquesta estança es troba situada a l'angle sud-oest de la parcel·la núm. 3, i forma part del conjunt de tres habitacions que conformen la façana oest de l'edifici. Per les dades recollides, no podem determinar si hi havia algun accés des del corte 4, contigu al nord, o si l'accés es feia des del pati o corte 2 sector sud.

Àmbit o corte 8

L'any 1963 enceten l'excavació del corte just en el punt on apareix el mur que el delimita a l'oest, però el deixen per continuar l'any següent, tot i que tampoc l'acaben. No sabem per quin motiu només es destapa un petit espai a l'oest de l'àmbit. El diari d'excavació no presenta cap anotació al respecte. És possible que la zona estigués molt arrasada i malmesa, en especial l'espai contigu al nord del corte 8, el qual es troba parcialment destruït per d'un dipòsit romà d'*opus signinum*, similar als que apareixen en diversos punts de tota aquesta àrea al nord de l'edifici A. Aquest dipòsit es troba just al damunt de l'angle nord-est de l'estança i es documenta ja des de l'estrat superficial, E.I. També tindria una forta incidència en l'estat de conservació la construcció d'un dels quarters d'infanteria de la Ciutadella, aixecat al segle XVII.

Aquesta estança, juntament amb la contigua al nord, constituïrien les habitacions de la façana est de la parcel·la núm. 3, a l'altre costat del pati, en una posició paral·lela i enfrontada a les de la façana oest. Aquest corte, situat a l'angle SE de la casa, probablement tindria una planta rectangular, orientada d'est a oest. No sabem quina podria ser la planta de l'estança afectada pel dipòsit romà; si seria una de sola o bé podria trobar-se compartida en dues per algun mur que no ens ha arribat. L'existència d'una mena de passadís entre aquest corte i el contigu al nord, fa pensar que els accessos es podien fer a través d'aquest pati.

L'ILLA IV

L'illa IV se situa a l'oest de l'illa III, i entre les illes II i VI. Coneixem bona part de la seva planta, tot i que resta per excavar un segment a l'oest, precisament on es trobaria la seva façana de ponent. No obstant això, si la comparem amb l'amplada de la veïna

²⁸ S'han dibuixat un total de 13 fragments ceràmics, entre els quals s'observa una certa diversitat: àmfores grecoitàlica i massaliota, comunes púniques ebussitana i centremediterrània, comuna massaliota, grises de la costa i vernís negre de Roses –formes ROSES 1 i 12.

al sud, tindríem una illa de planta rectangular, orientada en sentit nord-sud, de 20 m de llarg per uns 13,70 m d'est a oest, el que significa 274 m² de superfície total. Està delimitada al nord pel carrer 6, a l'est pel carrer 1 i al sud pel carrer 4; desconeixem el carrer a l'oest. A diferència de les illes del costat est, són de la opinió que aquesta estaria subdividida en tres parcel·les: les dues dels extrems nord i sud tindrien la mateixa amplada –uns 6 m d'espai interior hàbil–, mentre que la central seria una mica més estreta –uns 5 m. Aquestes corresponen, respectivament, a les parcel·les núm. 7, 8 i 9. Pel que fa a les dues laterals, la distribució interna és pràcticament idèntica; fins i tot hi observem una possible compartimentació en dos espais de la que en resulten dues subparcel·les de planta quadrada, de 6 m per 6 m d'espai interior hàbil. La parcel·la central, que és la té el forn ceràmic, en canvi, és totalment diferent, amb una divisió en àmbits que, com comentarem més en detall en el capítol de l'estructura i el funcionament dels tallers ceràmics de Roses, s'explicaria pel tipus de activitat que s'hi realitzava.

PARCEL·LA NÚM. 7 (Fig. 10.2)

Aquesta parcel·la és la que ocupa el terç nord de l'illa IV, la qual té una planta rectangular, orientada en sentit est-oest. La meitat est està formada per 4 àmbits que semblen funcionar de manera conjunta: els H1, H2, H3 i H4²⁹. La meitat oest, en canvi, no la podem descriure amb exactitud, ja que l'excavació no es va completar en aquest espai atès que aparegueren, a una cota superior, unes construccions més tardanes, les quals es va optar per no desmuntar. No obstant això, s'insinua una compartimentació similar a la de la meitat est; almenys hi ha dues estances, les H14 i H13, que equivaldrien, respectivament, a les H1 i H2. Cal recordar que les dues parts, a l'est i oest de la parcel·la, tindrien unes mides idèntiques, de 6 m per 6 m d'espai interior hàbil.

Àmbit H1

Aquesta habitació es va descobrir durant la campanya de l'any 1979. Se situa a l'extrem nord-est de la parcel·la i té una planta rectangular, orientada d'est a oest, de 2,20 m per 3,50 m, amb la mateixa llargada que l'habitació veïna al sud, l'H2, de la qual es troba separada per un petit envà d'uns 20 cm d'amplada, en el qual possiblement es trobaria l'accés entre ambdues. No s'ha conservat tal porta, ja que

²⁹ Aquesta és la que Vivó numera com a casa B-II-1 (Vivó 1996, 93-94).

just al damunt del muret s'hi va disposar una tomba³⁰ de la necròpolis tardoromana, cementiri que s'estén per damunt de l'amortització del barri hel·lenístic i de l'edifici A. És possible que també hi hagués alguna mena de connexió amb l'àmbit immediat a l'oest, l'H3, i una possible sortida al carrer nord, carrer núm. 6, però altre cop dues tombes de la mateixa necròpolis han descartat la possibilitat de trobar-ne algun indici³¹. Per tot això, aquest àmbit està molt alterat, per la qual cosa la seva excavació no va aportar res de significatiu, fins i tot a nivell de materials. Només una part de l'àmbit es va poder excavar fins arribar al subsòl, amb la qual cosa es va comprovar que els murs perimetrals es fonamentaven damunt l'estrat E.IV, que és la base natural del lloc, consistent en unes terres argiloses i compactades de color groguenc.

Àmbit H2

Aquest àmbit és el que se situa a l'extrem sud-est de la parcel·la núm. 7, just al costat sud de l'àmbit H1, abans descrit. Es va excavar en dues fases dins del mateix any 1979: 1/1979 i 2/1979. Comparteix amb l'àmbit H1 la contaminació efectuada per una tomba tardoromana que destrueix l'envà que els hauria separat. A més, s'hi va localitzar una altra tomba, aquest cop un enterrament infantil en àmfora, just al damunt del mur que delimita l'àmbit a l'oest. L'excavació en els quadres lliures de contaminació va permetre arribar fins al subsòl natural, damunt del qual fonamenten els murs perimetrals de l'àmbit, els quals estan ben travats en els punts de contacte, el que significa una construcció d'una mateixa tirada. Afectada per la tomba i a l'angle nord-est de l'àmbit, es varen recuperar indicis d'una llar sobre un sòl de terres vermelles, formada per una capa d'àmfores, una d'argila i l'inferior, que seria la base, també de àmfores posades planes (**Fig. 10.3**)³².

Aquesta habitació té una planta quadrangular, la més gran del conjunt que formen els àmbits H1, H2, H3 i H4, de 3,60 m per 3,40 m (l'amplada menor és d'est a oest). Se li

³⁰ Es tracta d'una tomba construïda amb murets de pedres i coberta de lloses de pissarra, orientada en sentit est-oest, que s'hauria emplaçat just al damunt de tota la llargada de l'envà que separa els àmbits H1 i H2.

³¹ Aquestes dues tombes se situen just al damunt de l'angle nord-oest de l'àmbit i es disposen de costat, paral·leles, amb un espai entre ambdues. Són fosses de forma trapezoïdal, més amples al cap que als peus, amb la coberta de lloses de pissarra.

³² En relació a la llar es recupera una moneda de bronze de Roses. Pel que fa a la resta del corte, s'han dibuixat un total de 21 fragments procedents d'aquesta habitació. La meitat del material correspon a produccions dels tallers de Roses, vernís negre, pastes clares, olles de cuina i restes procedents del forn (el 36'36 % són rebuigs i disc d'apilament de peces), la major part del qual, el 81'82 %, procedeix de l'estrat E.II; només dos fragments són de l'estrat E.III: un vernís negre i l'olla de cuina. Aquest detall en està explicant que el material de l'estrat E.II procedeix del remenament ocasionat pels moviments de terres posteriors a l'abandonament del barri, segurament provinent de la zona del forn. La resta del material dibuixat procedeix, en canvi, dels estrats E.III i E.IV, bàsicament ceràmiques comunes. Al respecte, comentar la destacada presència de ceràmica grollera de cuina (el 50 % del material comú dibuixat) que hi ha a l'estrat E.IV.

suposa una connexió amb l'àmbit H1, però no podem descartar un accés a l'àmbit veí a l'oest, l'H4, tot i que no ho podem comprovar mai atès que el lloc està destruït per la fase de necròpolis i per una gran fossa d'escombrera, la qual rebenta, precisament, el punt de connexió entre aquests 4 àmbits.

Àmbit H3

Aquest àmbit es comença a delimitar en el seu extrem est l'any 1979, però l'excavació no es completa fins a l'any 1981. Malgrat que l'estat dels murs perimetrals és força precari, és possible reconèixer la seva planta rectangular orientada en sentit nord-sud, de 3 m per 2 m. Del mur nord només en quedava una filada de pedres, parcialment destruït per les tombes que comparteix amb l'àmbit H1. El mur oest també apareix força enrunat, amb restes d'un enterrament infantil en àmfora al damunt (és possible que n'hi hagués hagut alguna altra al centre de l'estança, però en molt mal estat de conservació). Pel que fa al mur est, una enorme fossa d'escombrera hauria destruït qualsevol indici de connexió amb l'àmbit immediat a l'est, l'H1. La mateixa fossa hauria destruït també part de l'envà que el separaria de l'H4, al sud, muret d'una amplada entorn els 15 cm. Aquestes circumstàncies impedeixen saber quines serien les connexions entre aquests àmbits que configuren la meitat est de la parcel·la núm. 7.

Àmbit H4

L'àmbit H4 és el que se situa a l'angle sud-oest del conjunt que formen els àmbits H1, H2, H3 i H4, els quals ocupen la meitat est de la parcel·la núm. 7. Igual que l'àmbit anterior, l'H3, es comença a descobrir l'any 1979 (2/1979), en el seu extrem est, tot i que la seva excavació no té lloc fins l'any següent. Es tracta d'una estança de planta rectangular, orientada en sentit nord-sud, que amida 2,80 m per 2 m. Els murs perimetrals apareixen relativament alterats per inhumacions infantils en àmfora³³, però, sobretot, per la fossa d'escombrera, just a l'angle nord-est de l'àmbit, on també es troben restes d'un projectil de canó dels setges de la Ciutadella, el qual, amb la seva explosió, també va formar una fossa, que coincideix damunt de la d'escombrera. Al sud-est de l'àmbit, que és potser l'espai més lliure de contaminacions, es va localitzar una llar de foc (**Fig. 10.3**).

Pel que fa a l'estratigrafia, el nivell E.II, de terres fosques, flonges i amb carbons, va aportar força material arqueològic, en comparació amb l'estrat superior, el superficial. L'estrat inferior, l'E.III, de terres de color marró més clar, també eren soltes i més aviat

³³ Cal dir que en aquest espai es recuperen un total de 5 enterraments d'aquest tipus, 1 al damunt del mur est, 1 sobre el mur sud, una altra sobre el mur oest i 2 més al centre de l'estança.

sorrenques. El subsòl natural no apareix fins a l'estrat E.IV (a partir de la talla 11), damunt del qual es disposa el sòl de l'habitació³⁴.

Àmbit H13

Aquest àmbit, juntament amb el veí al nord, l'H14, formaria part de la meitat oest de la parcel·la núm. 7. Ambdós àmbits es poden comparar, per distribució i mides -almenys pel que fa a la llargada nord-sud-, amb les habitacions H1 i H2 abans descrites. Aquest detall ha fet pensar que la planta que dibuixen els àmbits H1, H2, H3 i H4, es podria reproduir en aquesta meitat de la parcel·la, com també sembla que passa a la parcel·la núm. 9 de la mateixa illa.

L'excavació d'aquest àmbit es va realitzar entre les campanyes dels anys 1980 i 1981, i va estar molt condicionada pels murs tardoromans que s'havien construït al damunt i que ocupaven bona part de l'habitació. Aquestes construccions afectaven, en gran manera, els murs perimetrals de l'àmbit, en especial el que tancaria el costat sud, el qual, a més, també es trobava destruït, en bona part, per una fossa d'escombrera (**Fig. 10.3**). Pel que fa al mur est, que separa l'H13 de l'H4, el seu estat era millor, tot i la inhumació en àmfora que hi havia al damunt de l'extrem sud. Afortunadament, fou possible recuperar alguns indicis del petit envà que separava els àmbits H13 i H14, un estructura que no arriba als 20 cm d'amplada en la qual, s'ha de suposar, hi hauria l'accés cap a l'habitació veïna.

Àmbit H14

L'habitació H14 és la veïna al nord de l'H13. L'envà que les separa ens ha arribat en força mal estat, tot i que ens ha permès reconèixer que ambdós àmbits tindrien una posició i mides semblants a l'H1 i l'H2 (**Fig. 10.2**). L'excavació d'aquest àmbit es va realitzar l'any 1981 i, com l'H13, va estar molt condicionada pels murs tardoromans construïts al damunt. Això féu difícil recuperar alguns quadres lliures de contaminació, els quals es limitaren a l'extrem est de l'habitació, on, sortosament, es localitzà un forn metal·lúrgic –estructura de terres compactades i dures, amb restes d'escòria de ferro- i una llar de foc³⁵, amb restes d'àmfores púnica i ibèrica i alguns fragments de vernís negre de Roses (**Fig. 10.3**). L'alteració a la que ens hem referit també provocà la destrucció del mur que tancaria l'àmbit al nord i que el separaria del carrer 6, i bona part del mur est, que el separaria de l'àmbit H3, damunt del qual es va localitzar un enterrament infantil en àmfora.

³⁴ Aquí els materials són molt homogenis: vernís negre de Roses, emporitana (sobretot rosada), ceràmica de pintura blanca, ibèrica, i àmfores ibèrica i púnica, a més d'una moneda de bronze de la rosa.

³⁵ Vivó relaciona ambdues estructures amb l'àmbit immediat a l'est, l'H3 (Vivó 1996, 94).

PARCEL·LA NÚM. 8 (Fig. 10.2)

La parcel·la núm. 8 és la que ocupa la part central de l'illa IV, entre les núm. 7 i 9. La seva planta és rectangular, allargada, en sentit nord-sud, més estreta que les veïnes, ja que l'espai interior útil disposa d'un metre menys. La seva configuració interior no té res a veure amb la de les illes dels costats. La distribució ens apareix força caòtica i, sens dubte, té relació amb l'activitat que s'hi realitzava: el taller de ceràmica de vernís negre. Conformen aquesta parcel·la els àmbits H5, H6, H7 i H8, però n'hi hauríem d'afegir uns altres cap a l'extrem oest, espai que resta pendent d'excavació.

Aquesta parcel·la ha proporcionat, també, indicis de certes refaccions constructives, les quals, davant la manca de documentació, no sabem si corresponen a la fase final del barri o bé a un moment posterior a la seva amortització. Les hem documentat al damunt del forn núm. 1 i modifiquen també alguns dels murs perimetrals de l'H5 i de l'H7, tot i que sembla que la coincidència és fortuïta. Ens inclinem, vist el fet que aquests murs es fonamenten damunt de l'estrat d'amortització del barri, l'E.III, per una cronologia *postquem* segle II aC. És possible que aquestes obres, de les quals només ens queden 3 murs disposats en forma de quatre (Fig. 10.9), puguin correspondre a l'ocupació romana del lloc, però no amb la més tardana, atès que l'orientació de les parets no coincideix amb les d'aquesta època descobertes en el límit oest de l'excavació del barri, sinó que segueix els punts cardinals, tal com passa amb l'edifici A. És interessant observar, al respecte de la cronologia, que aquestes parets estan parcialment destruïdes per una de les tombes tardoromanes del lloc. En conseqüència, és possible que corresponguin a l'ocupació que es desenvolupa en aquest espai proper al port de Roses a partir de la segona meitat del segle II dC, hipòtesi, però, que no podem contrastar a partir de les dades arqueològiques que ens han arribat.

La raó principal d'aquesta indefinició cronològica, però, no es deu només a problemes de registre estratigràfic, sinó també al mateix estat d'arrasament de la zona. Els murs en qüestió es fonamenten damunt l'estrat E.III i queden colgats dins l'estrat E.II, nivell que correspon a l'ocupació romana del lloc. Malgrat això, també dubtem a l'hora de considerar-los com a residu d'una construcció posterior al barri, ja que, en la seva orientació, amortitzen estructures d'aquest, tot i que no ben bé amb el mateix traçat. Per contra, ens adonem que no mantenen cap relació amb altres murs de les estances immediates, les quals, suposadament, haurien de seguir dempeus en aquesta fase, i, en canvi, ja es troben amortitzades.

Un veritable problema d'interpretació arqueològica que no podem resoldre, més, encara, si tenim en compte que aquest comporta l'amortització del forn núm. 1, amb tot el que això significa en relació a l'evolució de la producció dels tallers del Roses.

Àmbit H5 (antic corte 17): l'habitació del forn

La intervenció en aquest àmbit es va iniciar, parcialment, el 1964, any durant el qual es va començar a obrir el corte 17 en el seu extrem sud, treballs dels quals no tenim cap anotació en els diaris d'excavació. Posteriorment, per unes notes preses en els diaris d'estudiants de Maluquer del 1967, sembla ser que es féu una cala, anomenada corte B, la qual posà de manifest tovots i fragments de ceràmiques mal cuites –que correspondrien al forn–, cala que tapen i no continuen excavant per falta de temps. L'excavació definitiva no serà fins la campanya 2/1979, la qual es completarà entre el 1980 i el 1982.

L'H5 és l'habitació que conté el forn. Té una planta rectangular que amida 5,30 m de nord a sud per 2,70 m d'est a est. Al nord està delimitada per un mur que estableix la separació amb l'habitació H2, el qual conservava només tres filades de pedres més una altra de disposades planes al damunt. Aquest començava a aflorar a la mateixa cota que l'inici de l'estrat E.III, de terres vermelloses, cremades i no massa dures, nivell que encara presenta fragments de TS Africana. L'any següent, quan continuen l'excavació davant del forn, determinen un E.III diferent, format per diverses capes de cendres i carbons, que alternen amb capes de terra cremada, en les quals, però, el material continua essent molt barrejat.

Pel que fa al límit amb el costat oest o habitació H6, el mur apareix a una cota inferior que l'anterior, per la qual cosa el consideren més antic, fet amb pedres granítiques grosses, tot i que no el poden datar per manca de material. Tampoc poden determinar la seva continuació més al sud, en el tram comú amb l'àmbit H7, atès que l'espai està molt afectat per una tomba³⁶ del cementiri tardoromà. No obstant això, per sota d'ella i més cap al sud, descobreixen, al 1980, dos murs paral·lels que, en principi, pensen que es tracta d'una possible nova tomba, encara que orientada de nord a sud, idea que després descarten. També, pel fet que entre ambdós murs hi hagi una capa de terres grogues i restes de maons cuits, creuen que podria tractar-se d'un altre forn, extrem que no comproven ja que a partir d'aquest moment finalitza l'excavació. Un cop analitzades aquestes restes, ens hem adonat que el mur que es troba més a l'oest és posterior i correspon a la fase d'amortització de l'àmbit H5 original, juntament amb el mur que, com comentarem més endavant, es construeix al damunt del forn. L'altre, el

³⁶ Aquesta tomba està orientada en sentit est-oest i la seva construcció és de murets de pedres petites amb coberta de lloses de pissarra.

que es troba a llevant d'aquest, té la mateixa tirada que aquell de pedres grans que separava l'H5 de l'H6, per la qual cosa creiem que és la seva perllongació cap al sud i que separa l'H5 de l'H7.

En relació al límit sud hem de parlar del mur que comparteixen l'H5 i l'H9. Aquesta paret és la única que, en el seu extrem est, conserva les restes d'una porta, la qual permet l'accés entre ambdós àmbits. La porta té una amplada de 40 cm i el seu llindar està format per dues filades de pedres (de 10-15 cm d'alçada cada una); el brancal del costat est és una pedra molt gran posada vertical. En relació a aquesta porta, hem de dir que posa en connexió la parcel·la núm. 8 amb la núm. 9, la qual cosa ens obliga a considerar que ambdues parcel·les no es poden tractar com a cases diferents³⁷. Vista la cota de fonamentació del mur en el qual està oberta, fa pensar que aquesta no és del moment inicial de funcionament de l'àmbit H5, sinó posterior. Manquen registres específics, però, que ens permetin corroborar-ho.

Pel que fa al forn, hem de dir que es troba adossat al mur nord de l'H5. No detallarem aquí la seva estructura, ja que ho fem al parlar de l'organització dels tallers de Roses. Els primers rajols d'argila refractària, fragments de tovot i terres cremades, a més de peces deformades, quasi vitrificades, apareixen durant la campanya de l'any 1979³⁸. Per sota d'aquests materials, el forn està cobert per una capa de terra grisa, cendrosa, fins arribar a la seva base; aquesta mateixa capa la troben en excavar davant del forn. És possible que aquestes cendres formin part del darrer moment d'ús de la cambra de combustió, les quals s'haurien escampat un cop amortitzat el forn. Damunt d'aquest, a més, s'hi fonamenta un mur, el qual secciona part de la boca i inici de la cambra, i travessa el lloc en sentit est-oest. Aquesta estructura és la que, juntament amb un dels murs paral·lels que apareixen en el límit oest de l'H5 i el que separa l'H7 de la parcel·la núm. 9, l'hem considerat d'una fase d'amortització del barri hel·lenístic, potser dins del segle II dC.

³⁷ Aquest detall ja l'observa Vivó, el qual numera tot el conjunt com a casa B-II-2 (Vivó 1996, 94-97).

³⁸ Pel que fa als materials recuperats durant l'excavació, hem arribat a dibuixar 47 fragments ceràmics, el 80'85 % dels quals són elements associats al forn i a produccions dels tallers (36'17 % són discs d'apilament i el 12'77 % rebuigs –de la forma ROSES 14). Les formes de vernís negre recuperades a les immediacions del forn (sense parlar de rebuigs) són les ROSES 11, 12, 30, 40 i 81; també hi trobem algunes peces grises de producció local (hem de comentar que el 25 % d'aquestes peces s'han recuperat prop d'aquest forn i l'altre 25 % prop de l'altre, el núm. 2). Pel que fa a la producció del forn, pensem que, a més dels vasets de nansa aixecada en pasta clara, forma CL-ROS 58, dels quals es trobaren rebuigs durant l'excavació, es degueren fer diverses formes de vernís negre. En quant a la resta de material ceràmic, s'han dibuixat un total de 9 fragments, entre comunes ibèriques, grolleres reduïdes i àmfores púniques ebussitana i centremediterrània de les formes T-8.1.3.1 i T-5.2.3.1, localitzades damunt l'amortització del forn, a l'estrat E.II, les quals ens situen en el darrer quart del segle III aC.

Tot aquest seguit de reformes ens impedeixen saber si l'àmbit H5 tindria, al marge de la porta cap a l'H9, altres accessos vers els àmbits del costat oest i cap al carrer núm. 1, a l'est. Suposem que aquests sí que hi serien, ja que les habitacions H6 i H7 tenen una estreta relació amb el forn, com veurem a continuació. Cap al carrer, tot i que el mur està força malmès, és possible que també hi hagués una porta, almenys a l'extrem sud, que és on falta un tram considerable de paret. Hem de tenir en compte que l'H5, amb el forn, no podia ser un àmbit aïllat. A més, és possible que es trobés parcialment descobert, almenys per facilitar la sortida de fums de les fornades de ceràmica.

Àmbit H6

Aquesta habitació se situa a l'oest de l'àmbit del forn; té una planta rectangular, orientada en sentit est-oest, que amida 2,80 m per 4,20 m. Limita al nord amb l'H4 i l'H13, a l'oest amb l'H8 i al sud amb l'H7. La seva excavació, tot i que ja s'havia iniciat l'any 1979, es va portar a terme l'any 1980, moment en què es va arribar fins al subsòl natural, l'estrat E.IV; l'any 1981 es va completar amb la delimitació del mur oest, el qual, segons es comenta en el diari, estava fet amb pedres i una part amb rajoles del forn reaprofitades.

En conjunt, l'habitació es conservava en força bon estat, a excepció dels angles sud-est i sud-oest, on sengles forats d'escombrera destrueixen les cantonades dels murs (**Fig. 10.3**). També passa el mateix a l'angle nord-est, per culpa de la tomba a la que ens hem referit en parlar de l'àmbit H5. Tot això ens ha impedit veure si hi havia alguna porta o accés des de l'àmbit H6 cap als veïns, especialment cap al forn, tot i que no dubtem que hi fos, ja que en la seva excavació es recuperaren un bon nombre de materials, com ara discs d'apilar peces i plaquetes de forn, a part d'un bon conjunt de produccions dels tallers de Roses, ja sigui en vernís negre com en pasta clara³⁹, que ens estan indicant que aquesta estança funcionaria, possiblement, com a magatzem del forn.

³⁹ S'han dibuixat un total de 53 fragments ceràmics relacionats amb la producció del forn: el 37'74 % són vernissos negres, de les formes ROSES 10A, 14, 30 i 40, més el 5'66 % en rebuigs, tots de la forma ROSES 12. L'altre 37'74 % són discs d'apilament i l'11'32 % són plaquetes de forn. Cal dir que és aquí on es dona la total i exclusiva concentració de plaquetes de forn trobades en el barri, així com el 47'62 % dels discs d'apilament (més que a l'H5, on hi ha un 40'48 %). Pel que fa a l'altre tipus de material dibuixat, 10 fragments en total, la major part procedeix de l'estrat E.IV, i correspon a comunes ibèriques i altres comunes indígenes indeterminades, a més d'un grup d'àmfores, amb presència de púnica centremediterrània i grecoitàlica (una vora del tipus bd2 que ens situa en ple segle III aC).

Àmbit H7

Comencen a excavar aquest espai l'any 1981, el qual està situat just al sud de l'H6, amb la mateixa llargada d'est a oest, 4,20 m, per una amplada d'1,40 m, el que representa un espai llarg i estret. A partir de l'estrat E.III els comença a sortir allò que en aquells moments descriuen com una estructura de rajols, com els del forn, posats fent passadís, la qual queda paral·lela al mur que separa l'H7 de l'H6 (al costat d'aquest mur troben molts carbons i terres cremades). L'any 1982, en continuar excavant aquest nivell, els surt encara una capa de ceràmiques de vernís negre amb molts rebuigs de forn. És ara quan s'adonen que l'estructura de rajols és realment un piló emmagatzemat de peces de construcció de la volta del forn. Per sota, comproven que continua el nivell de terres carbonoses amb molts vernissos negres.

Si bé els límits nord i est, amb l'H6 i H5, respectivament, els podem reconèixer amb una certa facilitat, no passa el mateix amb els sud i oest, davant l'H12 i H8. Pel que fa al mur sud, només en veiem unes restes, molt parcials, per sota d'un mur posterior, que el cobreix quasi del tot. Aquest l'hem relacionat amb un altre que és el que amortitza el forn de l'àmbit H5, amb el qual s'uneix gràcies a un de més curt que va en sentit transversal, paral·lel al tancament est de l'àmbit H7. El límit oest, amb l'H8, està absolutament destruït per una fossa d'escombrera i per un projectil de canó modern (es va localitzar prop d'aquí, sense esclatar) (**Fig. 10.3**). És per això que no sabem si el tancament estaria alineat amb el límit de l'àmbit H6, o bé, que hi hagués un accés cap a l'oest, en direcció a l'àmbit H8 i les estances situades en el sector oest d'aquesta parcel·la. La troballa de peces de construcció del forn fa pensar que l'àmbit H7 estaria en relació directa amb l'àmbit H5 i que la seva funció podria ser la de magatzem.

Àmbit H8

Aquest àmbit es va encetar entre l'any 1981 i 1982, però mai s'ha completat la seva excavació, atès que es troba molt afectat per estructures tardoromanes (murs i escombrera), per un esclat de projectil de canó i per un pou modern. És per tot això que no coneixem res de la seva planta ni de les seves relacions amb els àmbits de la meitat est de la parcel·la.

PARCEL·LA NÚM. 9 (**Fig. 10.2**)

Aquesta parcel·la és la que ocupa el terç sud de l'illa IV, adossada a l'anterior, la núm. 8. La major part d'aquesta es va excavar durant les campanyes antigues del barri, però, gràcies a les restes que s'han conservat, tenim indicis suficients per a compararla amb la parcel·la núm. 7, que és la que ocupa l'extrem oposat de l'illa. La proximitat

no és només a nivell de mides, que són les mateixes, sinó també de distribució interna. El grup d'àmbits H9, H10, H11 i corte 14 tenen la mateixa disposició que els àmbits H1, H2, H3 i H4; així mateix, els H12 i H12B, que ocuparien la meitat oest de la parcel·la, s'haurien d'equiparar a les H13 i H14. Si ens fixem en la planimetria, veiem com també aquí sembla que es produeix la compartimentació de la parcel·la en dues meitats, amb idèntiques mides i superfície, tal com comentàvem a la núm. 7. Malgrat això, hem de lamentar que bona part de la meitat oest de la parcel·la estigui molt afectada per construccions posteriors, d'època tardoromana, així com per restes d'enterraments i de forats d'escombrera.

Tal com passa amb la parcel·la núm. 7, no sabem si hem de tractar la núm. 9 com a una sola casa o bé dues. Lamentablement, no coneixem prou bé les relacions entre els diferents àmbits, per a poder-nos decidir. A més, cal tenir en compte que les úniques connexions que li sabem són amb l'àmbit H5, el del forn, el qual forma part de la parcel·la veïna, la núm. 8, d'aquí que el concepte de casa aquí es dilueix i es complica, ja que no té uns límits ben definits, com serien els de la parcel·la.

Àmbit H9 (antic corte 16)

Aquesta estança es comença a excavar l'any 1964 fins a nivell de l'estrat E.III, el qual és de terres sorrrenques d'un color groguenc, amb poc material. Els diaris només anoten, com a troballa interessant, una mitja àmfora clavada en el sòl localitzada sota una pedra, a l'extrem sud-est de l'àmbit (no creiem que es tracti d'un enterrament infantil). Malgrat aquesta primera intervenció, s'hi fa una petita recerca l'any 1979, que és quan es documenta la paret que el delimita al nord i que té la porta d'accés cap a l'àmbit H5, a la qual ens hem referit en parlar d'aquest àmbit.

L'estança, tal com la podem observar a la planimetria, és de planta quadrangular, relativament gran (com l'H2, aproximadament), i se situa a l'extrem nord-est del conjunt esmentat. Les seves dimensions són 3,50 m de llargada nord-sud per 3,30 m d'amplada. El mur que tancaria l'habitació a l'oest està molt malmès, però, pel poc que en queda, veiem que té unes dimensions similars a la del mur que separa els àmbits H1/H2 de l'H3/H4 de la parcel·la núm. 7. Pel que fa al mur sud, no ens en ha quedat cap constància; si es tractava d'un envà, com el que separava els àmbits H1 de l'H2, és fàcil que no s'hagi conservat. Just en el que seria el seu extrem oest els plànols anoten les restes d'un paviment, el qual ignorem de quina època seria, així com d'un carreu de pedra amb un forat circular central, que podria constituir una base de suport d'un pilar, potser de fusta.

Al respecte del mur est, que és el que forma façana amb el carrer 2, hem de comentar que, si bé segueix la mateixa tirada de la resta de l'illa, en tot el tram de la parcel·la

que ens ocupa presenta una tècnica constructiva i una amplada diferents –uns 40 cm davant dels prop de 55 cm que fa la resta del mur. Això ha fet pensar que ambdós trams no siguin del mateix moment, potser resultat d'una reforma constructiva. Ens manquen registres arqueològics de l'època que ens ajudin a confirmar-ho.

Amb tot això, se'ns fa difícil reconèixer quines serien les connexions de l'àmbit H9 amb les estances immediates, a excepció, és clar, de l'àmbit del forn H5. És comprensible, vista l'estructura del conjunt que formen les habitacions H9, H10, H11 i corte 14, que n'hi hauria d'haver d'algun tipus.

Àmbit o corte 14

L'excavació d'aquest corte es fa l'any 1964. A nivell de l'estrat E.II els surt una estructura que fa que aquest se separi del corte 16 o H9. A la part central de l'àmbit, davant el mur que el delimita a l'est, es troba una bossada de terres negres (que consideren una possible sitja), a nivell del mateix estrat E.II, la qual no dona gaire material. A l'estrat E.III noten un canvi de terres, les quals es fan més fosques i cremades, i que s'acompanyen, encara, de material romà.

Un cop delimitat, malgrat l'estat dels murs perimetrals, s'arriba a veure la seva planta de forma rectangular, orientada en sentit est-oest, d'uns 3,20 m per 2,20 m. Ja hem dit que el possible envà que el separaria del corte immediat al nord, s'hauria perdut. El mur oest també estaria molt malmès, a excepció d'un petit tram. Pel que fa a la façana cap el carrer sud o 4, hem de dir que tampoc s'hauria conservat, tot i que hi ha certs indicis que aquí hi pogués haver una porta.

Àmbit H11 (antic corte 18)

Sabem que aquest corte es va començar a excavar l'any 1964, però, al marge de la seva situació, no conservem dades relatives al resultat de la campanya que s'hi va efectuar. L'any 1983 s'hi va intervenir de nou, només, però, en el seu extrem oest. Aquesta excavació va permetre documentar l'existència de l'envà que separa el corte 18 de l'habitació immediata al nord, l'H10, una estructura d'uns 35 cm d'amplada. No fou possible, però, recuperar restes del mur que l'hauria delimitat a l'oest, ja que aquesta zona estava molt destruïda per unes construccions d'època tardoromana. És possible que aquest seguís el traçat del mur que delimita l'àmbit H10 a l'oest. Malgrat tot, la seva planta s'insinua de forma quadrangular, de 2,20 m de llargada nord-sud, per una amplada entorn els 2 m.

Àmbit H10 (antic corte 16A)

Aquesta habitació comença a definir-se a partir de la campanya del 1964, però els diaris d'excavació antics no aporten cap dada al respecte, només s'insinuen els murs perimetrals est i sud, per cert, força malmesos. Posteriorment, l'any 1982, es defineix el mur que separa aquest àmbit de l'H12, a l'oest. Malgrat l'estat dels murs perimetrals, veiem que aquesta habitació, situada a l'angle nord-oest del conjunt que formen els àmbits H9, H10, H11 i 14, té una planta rectangular, orientada de nord a sud, de 3,70 m per 1,40 m. Se separa de la habitació H11 o corte 18, al sud, per una mena d'envà, al qual ens hem referit al parlar d'aquest darrer àmbit.

Àmbit H12

Aquesta habitació s'excava entre les campanyes dels anys 1982 i 1983. El mur que delimita l'habitació al nord comença a aparèixer durant la campanya del 1982, quan excaven l'àmbit H7. Aquest, però, correspondria a una fase posterior del barri (veure text de l'àmbit H7); el mur antic apareix a una cota inferior i només se'n veuen algunes pedres. També en la campanya del 1982 troben el muret que delimita l'àmbit a l'est i que el separa de l'H10 o corte 16A; és una estructura força alterada. L'any següent continuen l'excavació a partir de final de l'estrat E.II i l'inici de l'E.III. L'estrat E.IV el delimiten a partir d'un canvi de terres, ara d'un color groguenc, que tenen caràcter de rebliment, no de sòl natural, on predominen els materials ibèrics. Aquest estrat acaba sobre un nivell de petits rierencs barrejat amb terres grogues, que constitueix la base d'aquesta zona.

Aquesta habitació se situa a l'extrem nord-est del conjunt que formaria la meitat oest de la parcel·la núm. 9, la qual podem equiparar amb la meitat oest de la núm. 7, a la mateixa illa. No podem determinar quina seria la seva planta, tot i que és possible que la llargada fos d'uns 3 m, això és de nord a sud, ja que es coneixen les restes d'un petit envà, d'uns 30 cm d'amplada, que la separaria del corte immediat al sud, l'H12B. La principal raó del seu estat de conservació és l'enorme fossa d'escombrera que rebenta la meitat oest de l'àmbit (**Fig. 10.3**), damunt la qual s'han trobat restes de 4 inhumacions infantils en àmfora, molt fragmentades. A més, pels indicis que es conserven en l'àmbit H12B, segurament aquesta estança estaria també afectada per unes construccions tardoromanes.

Pel que fa a la cronologia d'aquest conjunt d'estructures posteriors, hem de dir que cap de les intervencions que s'han fet en el barri s'han ocupat de datar-les amb precisió. Les troballes en l'àmbit H12, però, són molt interessants al respecte d'aquesta qüestió, ja que, si més no, aporten informació sobre quina seria la seqüència evolutiva. En primer lloc hem de parlar de les restes constructives, les quals es fonamenten per

damunt del barri, amb una orientació i tipologia diferents (tot i que, segurament, se serviren dels seus enderrocs) (**Fig. 10.10**). D'una fase posterior són els forats d'escombrera, atès que, tal com veiem a l'àmbit H12, aquests seccionen alguna de les construccions (**Fig. 10.11**). En darrer terme es procediria a convertir el lloc en cementiri (**Fig. 10.12**); a favor d'aquesta dada tenim la localització d'algunes tombes al damunt de forats d'escombrera. Les tombes, però, i tal com hem documentat en altres llocs de la Ciutadella, no destrueixen els murs de la fase constructiva, sinó que s'adapten a les seves runes. Això fa que, cronològicament, s'hagin d'ubicar en una data posterior a l'abandonament de l'hàbitat tardoromà en el solar de la Ciutadella, la qual s'ha estimat a partir de la fi del segle VI, segle VII dC (Puig 1998c, 171-192).

Àmbit H12B

Aquest és el veí, al sud, de l'H12. Tot i que s'insinua la seva existència per l'envà que separaria ambdues habitacions, hem de dir que quasi tota la seva superfície està ocupada per unes construccions tardoromanes i pel seu enderroc. És per aquest motiu que no es va excavar més en direcció a l'oest de l'estança, per la qual cosa no sabem com serien les habitacions que formarien la façana de ponent de la parcel·la núm. 9.

L'ILLA V

Se situa a l'extrem sud-est de l'àrea descoberta del barri hel·lenístic. És una illa molt afectada per les obres d'enderroc de la muralla de llevant de l'any 1961, tal com podem veure en el plànol de Riuró del 1965 (**Fig. 10.1**). Aquesta destrucció, però, l'hem de remuntar, ben segur, al segle XVI, arran de la construcció d'aquest tram de fortificació de la Ciutadella i, uns anys més tard, a la segona meitat del XVII, per les obres de l'hospital militar just al seu damunt. D'aquesta illa coneixem molt parcialment una petita àrea al nord-oest, la qual correspon a l'extrem oest de la parcel·la núm. 4, amb façana als carrers 2 i 3. La resta fou excavada per la quadrícula de Maluquer de l'any 1964, àrea que correspondria a la parcel·la núm. 5. Tot i les esparses dades que disposem, sembla que la distribució interna de l'illa és equivalent, pel que fa a les mides, a l'illa immediata al nord, l'illa III. De fet s'hauria localitzat el mur, molt fragmentat, al costat sud de l'àmbit 11, que equivaldria a la paret mestra que separaria la illa en dues parcel·les idèntiques. Si prenem el traçat d'aquest mur, es reproduïxen les mides exactes de les parcel·les de l'illa III (**Fig. 10.2**). Pel que fa als carrers que la delimiten, només coneixem el carrer 3 al nord i el carrer 2 a l'oest; dels carrers sud i est no en tenim constància, tot i que podem restituir el seu traçat.

PARCEL·LA NÚM. 4 (Fig. 10.2)

Aquesta parcel·la ocupa la meitat nord de l'illa V⁴⁰. El seu estat de conservació és molt precari. En el plànol de l'any 1965 s'hi dibuixa una àrea "destruïda", sense cap mur, la qual suposem que podria ser conseqüència directa de les accions de les màquines durant l'enderroc de la muralla de llevant l'any 1961. És per aquesta raó, sobretot, que la meitat est de la parcel·la ens és del tot desconeguda. Malgrat tot, ens han arribat indicis suficients com per a considerar que aquesta podria tenir les mateixes dimensions que les parcel·les de l'illa III, immediata al nord. Si reproduïm el mòdul de parcel·la que diem, ens adonem que el mur que delimitaria els cortes 5 i 11 al sud constitueix la paret de separació entre dues parcel·les. No podem, en canvi, valorar si hi hauria alguna mena de compartimentació interna que ens pogués estar indicant l'existència de més d'una casa, com passa amb la parcel·la núm. 2. Només coneixem, escassament, 3 cortes: el 5, el 9 i l'11.

Àmbit o corte 5

Aquest es va començar a excavar l'any 1963 cap a la part sud, amb dificultats a l'hora de delimitar el seu perímetre ja que no s'aconseguia localitzar els murs. Malgrat l'arrasament, els apareix certa abundància d'àmfora i una mitja ben clavada en el sòl, col·locada sobre la seva base; també esmenten la troballa d'un pes de teler. Un cop finalitzada l'excavació, sembla que estem davant d'una habitació de planta quadrangular, relativament gran, que ocuparia l'extrem sud-oest de la parcel·la. Si fem cas del croquis que apareix en el diari, es conservaria només un fragment del mur sud i part de l'est, ran del qual dibuixen una llar. Vistes les restes, és impossible plantejar-nos on es trobarien els accessos a l'àmbit.

Àmbit o corte 9

Si la conservació del corte 5 és dolenta, no és millor la del corte 9, situat a l'extrem nord-oest de la parcel·la, al davant de l'anterior. La seva excavació també s'inicia l'any 1963, després de delimitar el corte 4A o carrer 3, i descobrir la façana nord de l'àmbit, mur que es perd a l'alçada del corte 12, que equival a l'extrem est del carrer 3. A continuació amplien l'excavació cap al sud i l'oest i els apareix la façana de ponent que separa l'estança del carrer 2 o corte 4B. Un cop delimitada, procedeixen a excavar-la, i tot i l'estat dels murs perimetrals, consideren que l'estança amida 2'90 m nord-sud, per

⁴⁰ És la que Vivó numera com a casa A-III-1 (Vivó 1996, 91-92).

2'75 m est-oest. Durant els treballs destaquen l'abundància d'escòria de ferro (no descartem que pogués tractar-se d'un forn metal·lúrgic) i ceràmica "vulgar"; el diari, però, no fa referències estratigràfiques.

Àmbit o corte 11

Aquest corte, de planta suposadament rectangular, de 7'25 m d'amplada est-oest, segons el diari de l'any 1963, se situa a l'est del corte 5, després de descobrir el mur que el delimitaria al sud i l'oest. A l'extrem sud-est troben un "pou" o bassa que està reblert de ceràmica catalana en els nivells superiors, fet que els indueix a pensar que hauria estat aprofitat per llançar escombraries en una fase tardana. En la seva excavació surten abundants materials⁴¹, entre els quals destaca una sivella visigòtica⁴². En continuar els treballs fan una rasa a l'est, més profunda que la resta del corte, i els apareix una quantitat important de ceràmica en relació a un estrat homogeni, amb carbons. Lamentablement, tal com passava a l'àmbit 9, tampoc tenim constància de cap registre estratigràfic.

PARCEL·LA NÚM. 5 (Fig. 10.2)

Aquesta parcel·la, que ocuparia la meitat sud de l'illa, ens és del tot desconeguda. S'hi fan algunes intervencions, però no s'obtenen dades significatives. L'any 1963 s'excava el corte 10 i l'any el següent, més a l'est, Maluquer hi obre una àmplia quadrícula, seguint el mètode Wheeler.

Àmbit o corte 10

Es comença aquest corte amb una cala de forma rectangular. En la seva meitat nord observen que el sòl aprofundeix d'una manera considerable, més que a la resta del corte, el qual té una consistència flonja, de terres amb abundats cendres i carbons. En continuar baixant observen que es tracta d'una possible fossa d'escombreres (**Fig.**

⁴¹ S'han dibuixat un total de 35 fragments ceràmics en tot el corte, 18 dels quals corresponen a la que anomenen "gran balsa". El 37'14 % del material dibuixat són elements dels tallers de Roses, especialment un conjunt interessant de pastes clares, totes elles recuperades dins de la "gran balsa", amb formes molt diverses. Pel que fa als vernissos negres, trobem fragments de les formes ROSES 11, 12, 14, 35 i 40. La resta del material, el 62'86 %, correspon a ceràmica comuna i àmfores, bona part de la qual procedeix també de la "gran balsa" (aquí es troben, precisament, la major part de vaixel·la fina: comuna ibèrica, comuna massaliota i comuna púnica centremediterrània). Fora de la "gran balsa", en el que seria el corte pròpiament dit, domina la ceràmica comuna indígena indeterminada i la grollera reduïda, i les àmfores, amb presència de púniques ebussitanes i centremediterrànies, ibèriques i massaliotes (formes T-8.1.1.1 i T-4.2.1.5 en púniques i una vora del tipus bd9a de massaliota).

⁴² No tenim més dades d'aquesta sivella. No correspon a cap de les dues trobades a la Ciutadella, una de les quals fou comprada a una gitana i l'altra recuperada per Cufí en les campanyes antigues, concretament a la zona del Pati d'Armes (Puig 1999, 324-325).

10.3), amb material romà, la qual excaven fins arribar al nivell del subsòl estèril. Més al nord de la fossa els apareix una capa de calç. En cap moment documenten estructures. Suposem que aquestes haurien estat molt afectades per la construcció de l'hospital militar de la Ciutadella, a la segona meitat del XVII, el qual es fonamenta just al damunt d'aquest corte. Avui encara podem veure algunes restes d'aquest l'hospital, segurament les que se salvaren de la destrucció de les màquines durant les obres d'enderroc de la muralla de llevant de la Ciutadella. De fet, només en queda part de la façana de migdia; la resta es degué arrasar. Es tracta d'un edifici de planta rectangular, de dimensions força grans, disposat paral·lel a la muralla, a l'extrem nord del qual ens consta hi hauria una capella (**Fig. 10.13**). En un plànol de l'any 1693 es veu l'obra de l'hospital acabada i la capella en fase de construcció (Castells, Catllar i Riera 1994, 394-395, plànol 259).

Quadricula Maluquer

Durant la campanya del 1964, el 21 de maig, Maluquer comença una quadricula de 6 quadres, de 3 per 3 metres de costat, disposats de 2 en 2, els quals designa amb les lletres A, B, C, D, E i F. Aquesta la situa prop del corte 11, al sud, i a l'est del corte 10. En funció de l'estratigrafia, aquests quadres seran, per exemple, A1 o A2, és a dir, el quadre A en els estrats E.I i E.II, respectivament. Pel que fa a les troballes a nivell superficial o E.I, comenta que als quadres B1 i E1 surten unes pedres que podrien ser murs (el del B1 fa 40 cm d'amplada i és molt superficial, amb una sola filada), mentre que en el F1 surt una boca d'un pou. Vistos els quadres B i E, sembla que l'estratigrafia finalitza a nivell de l'E.II, ateses les terres groguenques i compactes que apareixen en el B2 i E2. Troben restes de murs al quadre C2 (dubtós) i a l'E2 (al costat oest, que amida 1'25 m llarg per 40 cm amplada). L'excavació del pou al F1 continua al F2.

Atesa la impossibilitat de situar exactament cadascun dels quadres (excepte el quadre A), no podem ubicar les restes de murs que es comenten, ni tampoc saber si corresponen a l'ocupació d'època hel·lenística. De fet, no es coneix cap planta de les troballes.

L'ILLA VI

Aquesta illa es troba situada a l'extrem sud-oest de l'àrea descoberta del barri hel·lenístic. El seu estat de conservació es força lamentable, ja que està molt afectada per la construcció tardoromana de l'edifici A, al sud, i de l'hospital militar de la segona meitat del segle XVII. Aquesta instal·lació provoca, a més, que bona part de l'espai de

l'illa estigui ocupat per fosses d'inhumació múltiple, en les quals els individus es trobaren abocats de qualsevol manera. La part més "conservada" seria el sector excavat l'any 1964, al nord-est de l'illa, la qual, si reproduïm la distribució interna de l'illa immediata al nord, l'illa IV, correspondria a la parcel·la núm. 10, amb la mateixa amplada de 6 m –espai intern hàbil- i de planta rectangular, orientada en sentit est-oest. L'any 1984 s'excavaria la part central, que correspon a la parcel·la núm. 11, on es va trobar el forn núm. 2. De la parcel·la núm. 12, que seria la que ocuparia l'extrem sud de l'illa, només disposem d'unes escasses referències relatives a un sondeig, fet l'any 1967, que anomenen corte A. L'illa estaria delimitada al nord pel carrer 4, a l'est pel carrer 2 i a l'oest per un possible altre carrer que també es va excavar l'any 1984, que creiem coincideix amb l'àmbit H16. A l'oest d'aquest suposat carrer s'insinua una construcció, l'àmbit H15, el qual no sabem si correspon a una nova illa de cases o bé es traca d'alguna construcció aïllada.

PARCEL·LA NÚM. 10 (Fig. 10.2)

Si seguim la mateixa distribució de l'illa veïna al nord, la parcel·la núm. 10 seria la que ocuparia la meitat nord de l'illa VI. D'aquesta parcel·la només coneixem la seva amplada, que coincideix amb l'únic corte excavat, l'àmbit o corte 15, que és el que es va excavar l'any 1964 a l'extrem est. De fet, és el mur que delimita el corte 15 al sud el que traçaria el límit de tota la parcel·la en aquest costat. Aquest mur sembla alinear-se amb un altre fragment que es conserva al costat nord del forn núm. 2 (Fig. 10.2). La seva amplada interior hàbil és de 6 m, la mateixa que tenen les parcel·les de les façanes nord i sud de l'illa veïna, l'illa IV.

Àmbit o corte 15

L'excavació d'aquesta habitació comença l'any 1964. Aviat, a la cota de l'estrat E.IIb, es diferencia en dos, a partir de la troballa d'un mur que va en sentit nord-sud: el corte 15 SE i el corte 15 SW. El primer d'ells, el corte 15 SE, seria el que ocuparia l'extrem est de la parcel·la. La seva excavació s'acaba a nivell de l'estrat E.III, sense que aparegui massa material. Es comenta que Maluquer hi fa un sondeig per comprovar l'estratigrafia i veure si per sota de les terres groguenques, on recolzen els murs, podia haver-hi un estrat inferior; només apareixen terres dures-compactes amb gravetes, totalment estèrils.

El corte 15 SW, a l'oest de l'anterior, presenta un estrat E.II constituït per una capa de moltes pedres petites, amb poc material. L'estrat E.III, com arreu, és de terres groguenques, dures, amb escàs material. Aquest corte, en el punt de contacte amb el

corte 13 A o carrer 4, al nord, presenta una bassa de terres negres, amb material romà, la qual correspon, segurament, a una escombrera. Aquesta hauria estat la causa que el mur nord, el del carrer, estigués destruït. Apareixen noves basses en el corte i a tocar el carrer. En arribar al nivell de terres grogues de l'E.III recuperen materials antics.

En base a les restes descobertes només podem considerar la planta de l'habitació o corte 15 SE, ja que el corte 15 SW només queda insinuat –de fet la seva excavació no es finalitzarà. Es tracta d'una estança de planta rectangular, relativament gran, orientada de nord a sud, la qual amida 6 m d'amplada, nord-sud, per uns 4,20 m d'esta a oest, el que representen uns 25 m². No s'hi reconeixen compartimentacions internes, per la qual cosa l'hem de considerar com una de les habitacions més grans del barri

PARCEL·LA NÚM. 11 (Fig. 10.2)

Aquesta parcel·la, que ocupa la part central de l'illa VI, fou pràcticament arrasada amb la construcció de l'hospital militar de la Ciutadella, a excepció del seu extrem oest, que és on es troba el forn núm. 2. És interessant observar com també és la parcel·la central de l'illa IV, la immediata al nord, la que conté el forn ceràmic. Creiem que aquesta dada ve a confirmar la simetria i els paral·lels entres aquestes dues illes del sector de ponent del barri. Lamentablement, però, vist l'estat de conservació, no podem establir cap comparació entre les estances associades al forn núm. 1 de la parcel·la núm. 8, amb les que podrien haver format part del forn núm. 2 de la parcel·la núm. 11. Tampoc hem conservat cap estructura a migdia del forn que ens permeti corroborar que ambdues parcel·les tindrien la mateixa amplada nord-sud.

L'àmbit del forn núm. 2

Situat a l'extrem oest de la parcel·la núm. 11, de fet, però, no ha estat possible determinar cap àmbit precís, ja que en aquest espai només ens ha arribat el forn i el mur que delimitaria l'illa a l'oest, amb façana al suposat carrer 8 o H16. El primer any que s'intervé en el lloc és el 1984, durant el qual es descobreixen el mur perimetral i el forn. La seva excavació, però, no es completa, ja que hom suposa haver arribat a la graella quan, en realitat, les restes que es veuen són part de la cambra caiguda. Amb la voluntat de revisar les dades proporcionades per aquesta excavació, es reprenen els treballs l'any 2002, els quals es limiten a l'estructura del forn (Martín i Puig 2004,

155-156)⁴³. No ens referirem a aquesta, ja que ho fem exhaustivament en el capítol corresponent a l'organització dels tallers ceràmics de Roses, només comentar que el seu estat de conservació és millor que el del forn núm. 1, a excepció de la boca d'entrada de la cambra de combustió, de la qual només es conservava la base, fet que va permetre calcular les seves dimensions.

El forn va aparèixer encaixat entre dues parets; la del costat nord, amb 50 cm d'amplada, seria la que coincidiria i s'alinearia amb el mur que delimita el corte 15 al sud, paret que hem considerat que seria la que marcaria la divisió entre les parcel·les núm. 10 i 11. Cal dir que aquest paret al nord del forn fonamenta a una cota una mica superior a la base del forn. Això s'explica pel fet que és habitual que les cambres de combustió dels forns ceràmics s'excavin uns centímetres per sota del nivell general de la sala, per tal de facilitar que es mantingui la temperatura durant la cuita.

PARCEL·LA NÚM. 12 (Fig. 10.2)

Si les dades relatives a la parcel·la núm. 11 eren escasses, en pitjor estat ens ha arribat la núm. 12, la qual ocuparia la meitat sud de l'illa VI. Sens dubte, i tal com hem dit en parlar d'aquesta illa, és la construcció de l'edifici A, ja des de la primera ocupació, consistent en uns dipòsits d'aigua d'*opus signinum* i un edifici termal, la qual es data a partir de la segona meitat avançada del segle II dC, la que primer afecta aquest extrem de l'illa. Després hi haurem de sumar la fonamentació de l'hospital militar, al qual ja ens em referit en repetides ocasions, i que travessa aquesta parcel·la en sentit sud-est/nord-est. En conclusió, és comprensible que se'n conservin tan escasses restes, les quals només es limiten a una cala feta l'any 1967 en el lloc que anomenen corte A, segurament per diferenciar del corte B, que és el que es fa a tocar el forn núm. 1 al mateix any.

Àmbit o corte A

Durant la campanya del 1967 s'excava al sud del carrer que anomenen *cardo* (Fig. 10.1 i 10.2), amb la finalitat de trobar la seva continuació en aquesta direcció. És ara quan hi fan la cala que anomenen corte A, segons els registres que ens consten dels diaris realitzats pels estudiants de Maluquer. En aquests anoten la troballa de materials molt diversos. Més tard decideixen ampliar la cala més cap al sud, prop de la qual hi ha els fonaments de l'hospital militar. Suposem que és ara quan es troba el mur

⁴³ El material ceràmic recuperat durant l'excavació de l'interior de la cambra poca cosa va aportar a la producció del forn, atès que el major volum de material exhumat corresponia a elements de reompliment aportats amb l'enderroc. Sí que es recuperaren alguns fragments de tubs i peces de rebuig, molt fragmentades.

que constitueix la façana est cap el carrer 2 i un petit mur, paral·lel a aquesta, que podria correspondre a algun àmbit, del qual no tenim més dades.

10.2. ELS CARRERS

L'excavació del barri hel·lenístic es completa amb la dels carrers que defineixen el perímetre de les illes de cases. El seu traçat és ortogonal, amb un carrer central que va en direcció nord-sud (**Fig. 10.14**), nomenat erròniament *cardo* en les excavacions antigues, el qual es creua per dos de transversals, en sentit est-oest (**Fig. 10.15 i 10.16**), designats, també de manera incorrecta, com a *decumanus*. Són uns carrers d'unes amplades regulars, entre 3,80 m i 4 m, els quals hem numerat, per tal d'ubicar-los fàcilment, de l'1 en endavant (**Fig. 10.2**). Bona part d'aquests foren descoberts durant les campanyes de l'any 1963 i 1964, amb la qual cosa reberen un número de corte a mesura que avançaven els treballs i s'anaven descobrint les estructures que els delimitaven. Hem conservat també aquesta terminologia, per tal que, almenys, hi puguem referenciar la nombrosa documentació que ens ha arribat de les campanyes d'excavació antigues, de la mateixa manera que hem fet amb els diferents àmbits de les illes.

CARRER 1 (**Fig. 10.2**)

El carrer núm. 1 és el tram central del llarg carrer que travessa el barri de nord a sud, el qual separa les illes III i IV. La part que es va descobrir l'any 1963 és el que es va designar com a corte 4A, el qual es va continuar l'any següent més al nord, en el corte dit davant 19

Àmbit o corte 4A

Quan comencen aquest corte, al maig del 1963, no sabien que es trobaven damunt de cap carrer. En primer lloc aquest es limitava al tram davant del corte 4 de l'illa III. Més tard, en avançar l'excavació, amplien cap al sud, davant del corte 7, tant per la façana oest com per la sud, la qual, de fet, correspon a un altre carrer, el núm. 3. No s'adonen d'això fins que obren una rasa, paral·lela al corte 9, el corte 4A sector sud. L'any 1964 s'ampliarà l'excavació del corte 4A cap al nord, davant dels 17/H5 i 19, fins arribar al subsòl natural.

Una de les constants de l'excavació en aquests carrers és l'abundància de ceràmica, entre les quals observen l'existència de vernissos negres, amb moltes bases decorades, i fragments que consideren de gran qualitat⁴⁴.

Àmbit o corte davant 19

Aquest espai del carrer, davant l'habitació o corte 19, s'excava l'any 1964. Maluquer hi fa una intervenció de quatre dies i redacta un diari d'excavació propi; els treballs, però, continuen encara una setmana més amb els obrers dirigits per Miquel Oliva. D'aquesta campanya tenim algunes referències estratigràfiques, ja que es comenten les troballes de vernissos negres tant a l'estrat E.II com a l'E.III, a més d'alguns divisors de moneda de *Rhode*. Al respecte de l'E.III s'adonen que és un estrat d'amortització del carrer. L'abundància de material és un també un tret constant, igual que al corte 4A⁴⁵.

CARRER 2 (Fig. 10.2)

El carrer 2 és la continuació del carrer 1 cap al sud, el qual separa les façanes de les illes V i VI. S'excava parcialment l'any 1963 com a corte 4B, en un petit tram, el qual, igual que aquestes illes, es troba molt arrasat, tant per les conseqüències de les explanacions i destruccions ocasionades per les màquines l'any 1961 durant l'enderroc

⁴⁴ De tot l'espai excavat durant la campanya en el corte 4A s'han dibuixat un total de 100 fragments, meitat productes dels tallers de Roses i meitat ceràmiques comunes diverses i àmfors, dels quals no ens consta la seva procedència estratigràfica, ja que no es precisa enlloc. Pel que fa al material dels tallers, predominen els vernissos negres (el 36 % del tot el material dibuixat), amb formes molt diverses: ROSES 1, 10A, 14, 40, 67, 80, 81 i 103. Pel que fa als rebuigs, que bé podrien procedir del forn que hi ha molt a prop del lloc, hem de parlar de les formes ROSES 1, 14 i 80. Entre les comunes trobem exemplars de púniques, ebussitanes i centremediterrànies, massaliotes, ibèriques i grises de la costa. Pel que fa al material amfòric, podem dir que la més representada és l'àmfora púnica centremediterrània, amb les formes T-5.2.3.1, que predomina, seguida de la T-5.2.3.2 i T-7.1.2.1, més minoritàries, que ens situen en un context cronològic proper al darrer quart del segle III aC. Segueix en volum l'àmfora grecoitàlica, amb les vores del tipus bd1, bd2 i bd3, i de manera similar la púnica ebussitana, amb les formes T-8.1.2.1 i T-8.1.3.1. En darrer terme hi ha l'àmfora massaliota, amb les vores bd9 i bd 10.

⁴⁵ En aquest tram del carrer el nombre de fragments dibuixats ascendeix a 153 (dels quals el percentatge més petit, el 24'84 %, correspon al conjunt de ceràmiques comunes i àmfors). En els materials produïts pels tallers de Roses predomina la ceràmica de vernís negre (el 64'35 % del total dibuixat), amb les formes ROSES 1, 11, 12, 14, 35, 40 i 80. A diferència del corte 4A aquí trobem un percentatge destacat de pastes clares, alguns exemplars decorats en vernís negre, i imitacions locals del *lopas*. Pel que fa al material comú trobem els mateixos que a l'altre tram de carrer: púniques ebussitanes i centremediterrànies, ibèriques, grises de la costa i un grup de gregues de cuina, *lopas*. Entre les àmfors segueix predominant la púnica centremediterrània, amb les formes T-4.2.1.2 i T-4.2.1.5, pròpies entre la darrera del segle IV a principi/mitjan del III aC, aproximadament, acompanyades de formes més modernes, com ara les T-5.2.3.1, T-7.1.1.1, T-7.1.2.1 i T-7.2.1.1 Pel que fa a les púniques ebussitanes també trobem formes més antigues, les T-8.1.2.1 i T-8.1.3.1 (segona meitat IV - segon terç del III aC), acompanyades de fragments de vores de grecoitàliques del tipus bd 2 i massaliotes, dels tipus bd 8 i bd 9.

de la muralla, com per les construccions que s'hi disposaren al damunt des d'època romana, amb l'edifici A, i al XVII, amb l'hospital militar.

Àmbit o corte 4B

Inicialment, això és al 1963, aquest corte és una rasa davant el mur que delimita el corte 9, de l'illa V, a l'oest. Maluquer, al 1967, amb la intenció de localitzar el mur que delimita el carrer a l'est, obre una cala, el corte A, que després perllonguen cap al sud, quasi a tocar els murs de l'hospital. A diferència del carrer 1 o 4A, constaten que la quantitat de material ceràmic és menor⁴⁶; hi destaca, també, la troballa d'un divisor de moneda de *Rhode*. Igual que passa amb el corte 4A, els diaris no fan referència a cap diferenciació estratigràfica.

CARRER 3 (Fig. 10.2)

El 3 seria el tram est del carrer que creua transversalment el barri des de la cruïlla que fa amb els carrers 1 i 2, i que separa les façanes de les illes III i V. Com ja hem avançat en parlar del carrer 1, aquest es comença a descobrir a partir de l'excavació d'aquest i no es diferencia fins que s'excava el corte 4A sud i, sobretot, a partir del corte 12, a l'extrem est. Aquest, però, es troba força malmès, a conseqüència dels treballs de les màquines l'any 1961 (**Fig. 10.1**).

Àmbit o corte 12

Aquest corte l'excaven l'any 1963 a continuació del 4A, cap a l'est, que és quan s'adonen que es troben davant d'un altre carrer, el qual amida 3,90 m d'amplada. La seva excavació es fa de cop, fins arribar al subsòl natural, i no s'hi estableix cap mena de diferenciació estratigràfica. El material no és molt abundant⁴⁷; és significativa l'escassa presència de vernissos negres del taller de Roses, a diferència dels carrers 1 i 2, sobretot del primer; cal tenir en compte que aquests carrers tenen a prop els forns.

⁴⁶ Només s'han dibuixat 33 fragments ceràmic la meitat dels quals són vernissos negres i l'altra comunes i àmfores. Aquí, però, no tenim representades tantes formes de vernís negre de Roses com al carrer 1, ja que només coneixem exemplars de les ROSES 10A, 14, 30, 40 i 80, i alguna llàntia de la ROSES 102, a més d'una imitació de *lopas*. Entre les comunes d'importació segueixen dominant les púniques centremediterrànies (formes L.131d1 i L.131d2 que es daten en el segon quart del segle II aC), seguides de les massaliotes i grises de la costa, amb púniques ebussitanes. Les àmfores són, al revés del carrer 1, molt minoritàries.

⁴⁷ S'han dibuixat un total de 18 fragments ceràmics, només procedents del corte 12, també sense estratigrafia. No ens consten materials del corte 4A sud, és possible que durant l'excavació s'adjuntessin al corte 4A. Destaca la presència de ceràmiques comunes ibèriques i grises de la costa, al costat de pastes clares i alguna grisa local, i el poc vernís negre dels tallers, així com àmfores.

CARRER 4 (Fig. 10.2)

El carrer 4 és la perllongació del 3 cap a l'oest, a partir de la cruïlla amb els carrers 1 i 2, que separa les façanes de les illes IV i VI. Es va excavar l'any 1964 en dos cortes, el 13 i el 13A, els quals no hem diferenciat.

Àmbit o corte 13

El 1964 es comença a excavar aquest tram del carrer i a partir de l'estrat E.II es localitza el mur que el delimita al sud, que és el de la façana del corte 15, i el mur nord. En arribar al final, que és l'estrat E.III, detecten una capa prima de terra, uniforme, més sorrenca i de color groguenc. Respecte a l'estrat superficial o E.I cal assenyalar, només, que a la part central del carrer, davant del corte 15 oest, troben unes lloses de pissarra, amb aspecte d'enterrament, però sense restes d'haver-hi cap inhumació. Pel que fa a la ceràmica, comenten que en tot el corte apareix en nuclis agrupats⁴⁸, amb una representació similar a la dels carrers 1 i 2.

CARRER 5 (Fig. 10.2)

Aquest carrer correspon al tram est del que creua, transversalment, el carrer 1 al nord, a la cruïlla amb el carrer 7. És paral·lel al carrer 3, al nord, i separa les façanes de les illes I i III. Tenim escasses referències de la seva excavació, que es va fer l'any 1964 durant la delimitació del corte 20, fins i tot a nivell de material.

CARRER 6 (Fig. 10.2)

El carrer 6 és la perllongació, cap a l'oest, del carrer núm. 5, el qual separa les façanes de les illes II i IV. La seva excavació ja s'havia començat, parcialment, durant l'obertura de les cales dels anys 1975 i 1976. L'any 1980 s'hi intervindrà d'una manera més àmplia, moment en el qual es diferencien tres nivells o estrats. L'estrat E.II és una capa amb materials molt barrejats, on els sembla reconèixer la presència d'una tomba. L'estrat següent, l'E.III, no serà més homogeni, però, pel que fa a ceràmica⁴⁹. En

⁴⁸ Aquí s'han dibuixat un total de 45 individus, dels quals, més de la meitat, el 57'78 %, són materials dels tallers de Roses. Entre els vernissos negres hi ha una gran diversitat de formes: ROSES 1.b,10A, 12, 14, 30, 40, 82, 83 i 103. Entre les comunes hi ha exemplars d'ibèrica, púnica, imitacions de *lopas* de producció local. Pel que fa a les àmfores, dominen les grecoitàliques (vores bd2 i bd4), seguides de les púniques centremediterrànies (forma T-6.1.2.1), massaliotes (bd10) i ebussitanes (de boca plana).

⁴⁹ Procedents d'aquest carrer s'han dibuixat un total de 34 fragments entre els quals, a diferència de la resta de carrers, a excepció del carrer 3, predominen les ceràmiques comunes i

ampliar la cala a l'oest els surt un pou modern, tapat amb una capa gruixuda de sorra, amb abundant material entre el rebliment.

CARRER 7 (Fig. 10.2)

El carrer 7 correspondria a la perllongació del carrer 1 cap al nord, a partir de la cruïlla amb els carrers 5 i 6, el qual separa les façanes de les illes I i II. Aquest carrer només es troba excavat en la seva embocadura sud, sobretot a partir dels treballs davant del corte 19, amb el qual es degueren barrejar els materials, per la qual cosa no disposem de més dades.

CARRER 8 (Fig. 10.2)

Aquest carrer correspondria al pas que, suposadament, hi hauria a l'oest de l'illa VI, paral·lel al carrer 2. Hem suposat la seva existència a partir del moment en què es determina que la façana de l'illa VI acaba just en el mur que hi ha a l'oest del forn núm. 2, el qual té una amplada de paret exterior, perimetral, entre 55 i 60 cm, una de les de major amplada de les mesurades en tot el barri. La seva excavació, en un petit tram, s'hauria realitzat l'any 1984, quan obren una cala al costat oest del forn, l'àmbit H16, el qual, pels materials que hi troben, creuen que hi té alguna relació.

Àmbit H16

La seva excavació, com dèiem, es porta a terme l'any 1984, just en la llargada d'una cala al costat del forn. A la cota de l'estrat superficial E.I els apareix un nivell de terres vermelles amb tovots desfets del forn. Determinen un E.II, un E.III i, finalment, un E.IV. Els dos primers presenten una gran abundància de ceràmiques⁵⁰, amb barreja de

les àmfores davant dels materials dels tallers de Roses (76'47 % davant del 23'53 %). No obstant això, hem de dir que el 64'71 % del total de material dibuixat procedeix de l'excavació d'un pou, suposadament modern, que es va trobar cap a l'oest del carrer. Si ens limitem al que seria pròpiament el carrer i rebutgem el material del pou, les restes encara es limiten més a comunes ibèriques i púniques centremediterrànies, àmfores púniques centremediterrànies i ebussitanes (formes T-8.1.1.1 i T-8.1.3.1) i massaliotes (vores tipus bd6 i bd9).

⁵⁰ D'entre el material recuperat s'han 148 fragments; el 39'19 % són materials relacionats amb els tallers de Roses i el 60'81 % que resta són individus diversos de ceràmiques comunes i àmfores. Pel que fa als materials associats als tallers de Roses dominen els vernissos negres amb una gran varietat de formes: ROSES 1, 11, 12, 14, 35, 40, 80 i 103. En menor grau hi ha pastes clares decorades amb vernís, grises de producció local, imitacions de *lopas*. Els elements de mobiliari del forn, en canvi, vista la proximitat d'aquest, són escassos. Entre les ceràmiques comunes (el 33'11 % del total) hi ha ibèriques, grises de la costa, comunes púniques ebussitanes i centremediterrànies, gregues de cuina, i comunes i grolleres indeterminades, algunes a mà. Pel que fa a les àmfores (el 25'68 % del total dibuixat), predominen clarament les púniques centremediterrànies per damunt de la resta, seguides de

material tardoromà; destaca la troballa d'un triens de Suintila a l'E.IIa. Queden pendents d'excavació els trams al nord i sud de la cala, els quals seria interessant de fer, ja que ens aportarien dades concloents sobre el carrer.

10.3. EL MOLL HEL·LENÍSTIC

Com hem vist, bona part de l'excavació del barri hel·lenístic es resol entre els anys 1963 i 1964 (**Fig. 10.1 i 10.8**), anys durant els quals el que es pretén, tal com s'ha exposat fins ara, es deixar al descobert el major nombre de restes possibles a fi de complir amb l'acord establert entre l'empresa concessionària dels terrenys i la Delegación Provincial del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas, a través del qual aquesta pagava els treballs arqueològics de les restes descobertes durant la voladura de la muralla, amb el compromís que, un cop acabats, l'espai quedaria lliure per a edificar. És per això que, un cop definit el barri, Miquel Oliva no continua cap a ponent, per veure si hi ha més illes de cases, sinó que decideix seguir en direcció al mar, cap al sud, en sentit paral·lel a la muralla que s'ha enderrocat. Aquí comencen a fer un seguit de rases i cales, amb la mateixa metodologia que al barri, per tal de veure l'entitat de les estructures que es conserven. Aquestes es porten a terme durant els anys 1967 i 1968, concretament entre el barri i el corte G, el qual, al principi, és un sondeig que es comença l'any 1964 i que se situa a uns 30 m al sud dels darrers murs del barri.

Els àmbits que es descobreixen durant les rases del 1967 i 1968, reben un número de corte, el qual, per diferenciar-los dels del barri hel·lenístic, van precedits de la lletra H. Aquells que es delimitaran a partir de les successives ampliacions del corte G, es numeraran en xifres romanes, precedits aquest cop de la lletra G⁵¹. Totes aquestes estances, però, formen part l'edifici A. Al respecte d'aquesta zona hem de dir, d'entrada, que serà difícil trobar-hi restes del barri en bon estat, atès el successiu arrasament sofert. En primer terme hem de tenir en compte l'ocupació que es produeix en el lloc a partir de la segona meitat del segle II dC, en relació a construccions associades al port romà, les quals enllacen amb la fonamentació de l'edifici A, al segle

les grecoitàliques i les massaliotes. Si ens imitem a l'E.III, tenim les formes púniques centromediterrànies T-5.2.3.1 i T-7.1.2.1, i les ebussitanes T-8.1.3.1 i T-8.1.1.1, a més de les massaliotes bd 7 i bd 9, i la vora bd1 de grecoitàlica.

⁵¹ Nieto observa també aquesta diferenciació entre lletres G i H, la qual, però, suposa que es dona per de raons més aviat topogràfiques i estratigràfiques, ja que observa que els àmbits del sector G es fonamenten sobre la sorra de platja i tenen una major potència estratigràfica, mentre que els de l'H ho fan sobre el sòl ferm d'argiles i estan menys conservats (Nieto 1993, 17).

IV dC (Nieto 1993). Molt posteriorment, a la segona meitat del segle XVII, també s'edifica, al damunt, l'hospital militar de la Ciutadella.

No obstant això, apareixen certs indicis que no seran interpretats com a possibles residus de barri fins al treball de tesi que F. Xavier Nieto fa sobre l'edifici A. Aquí s'estudien i situen en planta, per primera vegada, encara que de manera molt somera, les diverses restes que s'hi poden atribuir, les quals apareixen a nivell de fonamentació de l'edifici (Nieto 1993, 177, 187). No és objecte de la referida tesi interpretar-les, tot i que, cal dir, per l'entitat que tenen, que es fa difícil pronunciar-se. Les restes són tan escasses, que no permeten, amb claredat, veure quin seria el tipus d'ocupació que hi hauria en aquest espai a migdia de les darreres illes del barri, el qual, topogràficament, sabem que s'emplaça just a ran de la platja marítima (**vegeu fig. 9.2**). Apuntem la possibilitat que aquestes estiguessin relacionades amb l'ús del lloc com a port, el qual vindria corroborat per l'existència del que hem anomenat moll hel·lenístic, el qual descriurem en el present capítol.

En relació a aquest moll, a les funcions del qual també podríem sumar les de delimitació i tancament del barri, hem de fer referència a un seguit d'estructures descobertes en el corte G durant les campanyes que Miquel Oliva fa l'any 1964 i al 1966-1967, les quals es relacionen amb les que, uns anys més tard, es troben a les habitacions del sector H, l'H-21 i l'H-22 (aquesta reexcavada al 1985), i a l'antic corte G-II (després H-33, excavat l'any 1973 i en el qual s'intervé de nou l'any 1987). Aquestes conformen una construcció unitària que és la que hem denominat moll del port hel·lenístic (**Fig. 10.17**). Per a poder reconstruir la seva forma hem hagut de recórrer a la informació, sovint difícil d'interpretar, que proporcionen els antics diaris d'excavació, la qual hem contrastat amb les restes, avui alterades pel pas del temps, que es conserven *in situ*. Presentarem els resultats ordenats segons les diferents intervencions que s'hi ha fet al llarg d'aquest temps en cadascun dels àmbits, cortes segons la terminologia antiga. A fi de definir l'ocupació relacionada amb el moll, també hem pres nota d'aquelles dades apuntades en els diaris que ens han semblat significatives.

Les estructures descobertes en el corte G (campanyes dels anys 1964 i 1966-1967)

En aquest espai al sud del barri hel·lenístic, que coincideix amb el que després s'identifica com a pati de l'edifici A, l'àmbit G-II, es fa un sondeig de 4 m per 4 m, el qual posteriorment s'amplia fins arribar als 4 m per 9 m (això és nord-sud)⁵².

⁵² La primera ampliació cap al sud amida 1,50 m nord-sud, per 3'70 m est-oest i es comença a final del l'any 1966 i continua l'any següent. Al 1967 es fa una segona ampliació, de 3'50 m més cap al sud, que anomenen corte G'.

L'excavació deixa al descobert un seguit d'estructures que, a partir de la reinterpretació que en podem fer avui dia, des de la perspectiva del coneixement que ens han proporcionat les intervencions posteriors a la zona, sabem que són contemporànies al funcionament del barri hel·lenístic. Es tracta d'una construcció en forma d'U, que fa uns 9 m de llargada, est-oest, per poc més de 4,5 m d'amplada, nord-sud. Aquesta està formada per un mur principal, que és el que es traça en sentit est-oest (unitats 5/18 de la **Fig. 10.18**), delimitat a cada extrem per uns altres murs menors, perpendiculars (unitats 4/19 i 3 de la **Fig. 10.18**), els quals tenen una llargada similar, entorn els 3,5 m, i una amplada de poc més d'1 m. La tècnica constructiva que defineix aquest conjunt de murs és l'obra de paret seca, feta a base de pedres de format relativament gran, sobretot granits, barrejats amb pissarres/esquistos.

El mur principal està relativament alterat per unes construccions posteriors, les quals s'han identificat amb un possible porxat del pati de l'edifici A, sector G-II (Nieto 1993, 143). És per aquesta raó que no podem precisar quina seria la seva amplada original, tot i que s'intueix superior a 1 m. El que sí que hem pogut determinar és que el mur consta de dues tramades a diferent alçada: la part inferior, la més baixa i ampla, seria la més antiga, mentre que la superior consisteix en un recreixement posterior d'uns 0,70 m d'amplada. Probablement encara hauríem de considerar l'existència d'una fase anterior, d'un primer mur (unitat 18 de la **Fig. 10.18**), el qual està situat a una cota inferior, quasi a nivell de fonament, amb una amplada de 0,95 m. Durant aquestes campanyes antigues identifiquen, a més, una possible porta en el mur principal (unitat 7 de la **Fig. 10.18**) d'1 m d'amplada i amb un llindar format per una llosa de pedra gran.

Tot aquest seguit d'estructures s'amortitza a partir de l'ocupació del lloc en època tardo-antiga. Això fa que l'estat en què ens han arribat sigui força precari. Hem de sumar-hi, també, els efectes provocats pels forats dels projectils de canó dels setges militars de la Ciutadella, pels pous de l'ocupació recent de lloc i, especialment, per l'arrasament causat per la voladura de la muralla de llevant del recinte l'any 1961. Els nivells d'amortització correspondrien als estrats que al barri hel·lenístic hem definit com a fase BH-E.III i BH-E.II, en els quals dominen les terres cremades i els materials ceràmics molt barrejats. El funcionament de les estructures sembla que estaria en relació al nivell BH-E.IV, de terres de color beige groguenc, sorrenques amb graves, el qual presenta una densitat força important de ceràmiques. Caldria considerar encara un darrer nivell BH-E.V, inferior, identificat en algunes de les campanyes posteriors a les que ens ocupen, que correspondria al subsòl natural de sorres de platja.

Durant els treballs d'excavació d'aquests anys es determina l'existència d'un nivell de terres cremades, damunt de la superfície del nivell BH-E.IV, que fa un pendent suau

cap al sud, en direcció al mar. Aquestes terres cuites tenen un gruix d'uns 10 cm i es relacionen amb un possible paviment. Damunt s'hi localitzen pedres d'enderroc, amb cendres i carbons vegetals d'una possible fogata, que correspondrien a la fase d'amortització. També a la mateixa cota els antics diaris d'excavació esmenten una llosa de pissarra disposada plana amb restes de tovots desfets al seu costat oest i restes d'una llar de foc formada per una capa de fragments de *dolia* i àmfors (una panxa sencera d'àmfora massaliota), també amb fragments de tovots i dues peces quasi completes de vernís negre. Un cop excavat el nivell BH-E.IV, cap al final d'aquest, es fa referència a una llosa de pedra que amida 40 per 50 cm i 6/7 cm de gruix, la qual s'interpreta com una possible base d'una columna o graó en relació a l'esmentada porta del mur principal (unitat 9 de la **Fig. 10.18**).

En darrer terme caldria parlar de la claveguera de desguàs. Aquesta, de fet, consisteix en una canalització d'àmfors púniques del tipus anomenat de filtre que travessa la porta del mur i segueix en direcció al mar, cap al sud. A l'excavació de l'espai del corte G durant aquestes campanyes antigues hi troben quatre àmfors connectades entre si, una d'elles s'endinsa sota la llosa de la porta, uns 25 cm per sota. En retirar la llosa, per recuperar l'àmfora, determinen l'existència d'una cinquena que està posada molt vertical, en relació a les altres, segurament per salvar el desnivell del canvi del subsòl que hi ha en el lloc, per passar del sòl ferm a la sorra de platja.

Les estructures del corte G-II / H-33 (campanyes dels anys 1973 i 1987)

L'any 1973 s'excava l'àmbit G-II que és l'espai entre el corte G i el G-III (**Fig. 10.17**). En aquesta ocasió, l'anàlisi de l'estratigrafia és una mica més acurada; no obstant això, no difereix excessivament de la que troben en les anteriors campanyes del corte G, al qual ens acabem de referir. El nivell E.III, equivalent al BH-E.III, que és el que hem identificat com el d'amortització de les estructures, segueix essent unes terres fosques, amb una capa de terres cremades (E.IIIb). L'inferior, BH-E.IV, està format per terres argiloses, d'un color groguenc, amb escasses restes ceràmiques. En darrer terme es defineix un E.V, de terres sorrenques, amb escàs material, algun molt rodat. En aquest any l'excavació els permet descobrir uns murs, dels quals només comenten que queden per sota de la fonamentació dels de la vil·la o edifici A, com a banquetes, i que tenen un parament més senzill. Sens dubte s'estan referint al mur que continua en el mateix sentit que el que anteriorment hem descrit com a mur principal del moll, en direcció a l'oest (unitat 549 **Fig. 10.18**), els qual fou objecte d'una reexcavació l'any 1987 (Nieto 1993, 16-17, 143 i 177). Aquest mur és el que va utilitzar per separar els àmbits del pati H-26 i H-33 (**Fig. 10.17**). Es tracta d'una estructura que amida 1 m d'amplada, aproximadament, damunt del qual es fonamenta un altre de 0,70 m

d'amplada –que segueix la mateixa tirada-, tal com ja havíem vist en el tram de l'anterior sondeig.

Durant l'excavació del 1987, que continua el nivell deixat al 1973, es descobreix una altra canalització d'àmfora de filtre, amb una inclinació de 45°. Aquesta és del mateix tipus de les que es troben en el corte G (**Fig. 10.19**).

Les estructures dels cortes G-III (campanya del 1973) i G-VI (campanyes del 1973 i 1979)

És interessant afegir, al respecte de la fase d'ocupació hel·lenística de la zona, la troballa, l'any 1973, a les proximitats del moll, de les restes d'un paviment fet a base d'uns retalls de terracota –fragment que amida només 35 cm per 15 cm de superfície-, disposats de manera irregular, sense definir cap motiu aparent, el qual apareix a l'angle SE del subsòl de l'habitació G-III (**Fig. 10.20**). Nieto, que el redescobreix anys més tard, considera que, per la seva profunditat, s'hauria de relacionar amb la fase hel·lenística (Nieto 1993, 177).

Si recuperem les notes dels diaris de l'any 1973 és interessant anotar, també, la troballa d'uns murs “toscos”⁵³ –tal com els descriuen- al costat est del mateix àmbit on apareix el paviment, l'habitació G-III, els quals es fan evidents a partir de l'estrat que correspon a la fonamentació del barri, el nivell BH-E.IV, de terres compactes de color groguenc. No coneixem documentació gràfica d'aquests murs, però pel text dels diaris sabem que un d'ells està traçat en sentit nord-sud i l'altre li és perpendicular, en sentit est-oest. Per sota de l'estrat E.IV, i sense perdre la relació amb els murs, diferencien un estrat E.IVb, a partir del moment en què apareixen unes restes de carbons i fragments de toves. És a l'angle SE de l'àmbit, per sota d'aquestes terres vermelloses i cremades, amb restes de carbons i d'un tronc carbonitzat, que surt l'esmentat paviment de peces de terracota. A un cota per sota del paviment determinen encara un estrat E.V, molt sorrenc i amb escàs material. La fonamentació dels murs esmentats continua endinsant-se dins aquest estrat E-V i acaba al damunt d'un nivell totalment sorrenc i estèril que apareix a sota, que és el substrat geològic natural de platja.

Per la descripció i la situació, però, no ens sembla que hi hagi una relació directa entre aquests murs i el moll hel·lenístic. En canvi, sí que hi trobem paral·lelismes amb els que es descobreixen en el subsòl de l'àmbit G-VI, habitació que es comença a excavar l'any 1974 i s'acaba al 1979. En aquesta darrera campanya els arqueòlegs comenten que, en arribar als nivells inferiors, sobre la sorra de platja, es troben dos murs que

⁵³ Aquesta consideració de toscos segur que la fan per a diferenciar-los dels murs que formen part de l'estructura superior de l'habitació dins la qual apareixen, els quals estan fets amb un potent encofrat amb pedres i morter de calç, murs que corresponen a la construcció de l'edifici A.

formen angle, amb una orientació i un tipus de construcció totalment diferents a la de l'edifici A. Per la diferència d'orientació, la similitud amb els murs hel·lenístics i els materials antics que es troben associats a aquests murs, creuen que, probablement, aquestes construccions podrien correspondre al segle III aC, mentre les equiparen amb les restes descobertes sota les habitacions G-II, G-III i H-XXII (Nieto 1993, 91, 177).

No obstant això, hi ha certs elements que ens porten a considerar que tot aquest seguit d'estructures podrien correspondre a un moment posterior a l'expressat, tot i que d'un moment d'ocupació prèvia a la de l'edifici A. El fet que ens condueix a suggerir aquesta hipòtesi és que aquestes construccions es troben a l'exterior i relativament apartades del dic del moll hel·lenístic, concretament a 7 m les de la G-III i 20 m les de la G-VI, a la vegada que es fonamenten sobre la sorra de platja. També ens sembla significatiu el comentari que es fa al respecte de la dificultat de datar les estructures de la G-VI: "se asientan sobre un nivel muy mezclado donde predominan las cerámicas antiguas y especialmente la Terra Sigillata Sudgallica..." (Nolla 1984, 435). Aquest horitzó ceràmic ens situa, més aviat, en un context proper a les construccions que s'aixequen en el subsòl de l'edifici A, datades del segle II dC. En definitiva, no descartem que aquestes suposades construccions hel·lenístiques puguin tenir a veure, en realitat, amb les construccions que en aquesta època es desenvolupen a la desembocadura del port tardo-romà.

Les estructures de l'habitació H-XXII (campanya de l'any 1985)

Aquesta habitació havia estat excavada anteriorment⁵⁴, però els resultats que ens interessin corresponen a la campanya de l'any 1985, quan es continuen els treballs en el lloc. L'estructura sobre la qual parem l'atenció és un mur que apareix per sota dels nivells de fonamentació de l'habitació H-XXII, cap a l'extrem nord i pràcticament centrat respecte de l'estança (unitat 439 **Fig. 10.18, 10.21 i 10.22**), el qual respon a les mateixes característiques constructives que els murs esmentats del corte G. Es tracta d'una construcció que es descobreix en una llargada total d'1,50 m, per una alçada de poc més 1,20 m, i que amida 1,10 m a la part inferior i 0,65 m a la part superior. De fet, es tracta de dues estructures sobreposades, potser dues fases o nivells constructius, tal com ja hem vist en altres punts del moll hel·lenístic. Tota manera, si ens fixem en les restes que hi ha a l'habitació contigua al nord, l'H-21, ens adonem que aquest mur continuaria fins a entregar-se a un de perpendicular, que va en sentit est-oest, el qual,

⁵⁴ No sabem la data precisa, tot i que ha de ser posterior al 1967-68, que és quan es fan les rases del sector nord de la vila i s'excaven els cortes 0 a 05. Tot i que és possible que aquesta, juntament amb les que després s'enumeren com H-20 i H-21, poguessin ser les primeres en sortir a la llum al derruir-se la muralla de llevant l'any 1961.

si ens fixem en el seu traçat, no és res més que la perllongació del mur principal del moll –d'aquest mateix mur se'n conserven encara unes restes en el que es va anomenar corte 0 que és, de fet, l'extrem nord-est del pati de l'edifici A o àmbit G-II (**Fig. 10.18**). Si considerem els dos trams, sota l'H-XXII i l'H-21, aquest mur tindria una llargada total de 2,75 m i l'hauríem d'equiparar a la dels trams perpendiculars del mur principal descoberts al corte G (unitats 3 i 4, **Fig. 10.18**).

Els nivells que hem d'associar a aquesta construcció dins de l'àmbit H-XXII són les unitats que es varen enumerar com UE 500, per la cara oest, i UE 504, per la cara est. Per sobre d'aquestes només hi trobem els que serien els estrats d'amortització de les estructures⁵⁵. Ambdues unitats corresponen a l'estrat argilós general de la zona, que podríem assimilar al nivell de la fase BH-E.IV de les excavacions del corte G. Els materials que es recuperen són molt escassos, només hi podem destacar fragments informes d'àmfora massaliota i ibèrica.

A la cota superficial d'aquest nivell s'hi troben diversos indicis d'ocupació. Pel que fa a la cara oest del mur hem de parlar de les restes d'un possible desguàs del tipus d'àmfora de filtre, similar als que ja havien aparegut en altres intervencions a la zona. És interessant, però, el conjunt de material que es recupera durant la seva excavació (**Fig. 10.23**). A més dels materials referits a la figura adjunt cal esmentar fragments de *tegulae*, de tovots i d'*opus signinum* i vidres. Les formes de vernís negre són les ROSES 11 i 14, mentre que les púniques són una Mañà D, per la centremediterrània, i una PE 5-16, per la eussitana, a més d'un vora de grecoitàlica. Tot això ens situa en un context, *grosso modo*, del segle III dC, cronologia que també podem aplicar als nivells inferiors, previs al subsòl natural.

Fase BH-E.IV (UE 448)	Nfrag
Vaixella indígena	
COM-IB	35
COT-CAT	
COM-OXD	1
COM-RED	10
A MÀ	
<i>Total</i>	46
Vaixella importació	
PUN-CUINA	
COM-PUN	
<i>Total</i>	0
Taller Roses	
ROSES-VN	14
ROSES (altres)	
FORN	

⁵⁵ Les UUEE 441, 443 i 447 per la cara oest, i les UUEE 440, 444, 445 i 501 per la cara est

<i>Total</i>	<i>14</i>
Àmfores	
PUN-CM	1 completa
PUN-EB	1 completa + 3
IBE	2
MASS	1
GR-ITA	14
IND.	52

Figura 10.23. Relació de materials ceràmics que es recuperen en l'excavació de l'àmfora de filtre de l'habitació H-XXII, dins el nivell identificat com a BH-E.IV

Pel que fa a la cara est del mur, els diaris parlen d'una llar, definida per un cercle de cendres i terra cremada. Aquesta la relacionen amb un paviment o sòl d'argiles vermelles i amb les restes d'una estructura formada per pedres i tovots (tres filades de tovot amb pedres "incrustades" al damunt), que pensen podrien correspondre a un possible forn. En tractar del tema dels tallers de Roses, no hem fet esment a aquest suposat forn, ja que, per les dades que disposem, és difícil identificar-lo com a tal. Si ens fixem en les característiques dels elements que apareixen en relació de l'estructura del moll dins de l'espai de l'habitació H-XXII, hi veiem moltes similituds amb les que es documenten a mitjan dels anys 60 al corte G.

Altres elements a considerar en relació al moll

Nieto, que és el primer d'analitzar a fons la situació del port hel·lenístic, tot i que l'emplaça a llevant de la Ciutadella, a la zona de l'embocadura de l'actual riera de Correus (Nieto 1993, 175-177), fa esment d'altres dos elements, els quals resumim a continuació per la seva suposada relació amb el port. Per una banda, es refereix a la troballa de les restes d'una embarcació clàssica (no sap si grega o romana) en el subsòl de l'Hotel Park (Nieto 1993, 176 i fig. 68, 185), a llevant de la Ciutadella, concretament a uns 120 m a l'est dels murs de l'habitació H-XXII abans comentats. Comenta que la nau estaria situada i encarada cap a l'entrada de l'embocadura del port, fet que determinaria el seu emplaçament en aquesta zona. Per l'altra banda, també analitza les restes d'un potent mur, localitzat en una excavació d'urgència en un solar al nord-est de la Ciutadella (Nieto 1993, 176 i fig. 68, 185), situat a uns 170 m a l'est del barri hel·lenístic, el qual, pensa, podria tractar-se d'un dic o mur de defensa davant d'aquest barri.

Al respecte de la troballa de la nau, pensem que la seva situació no recolza, necessàriament, que l'embocadura del port fos just al davant. En primer terme, hem de tenir en compte que l'embarcació es va recuperar en una zona de sorres que, geològicament, correspon als dipòsits de la platja antiga (Pallí, Roqué i Capellà, 1999).

Per tant, hem de pensar que no estaria ancorada dins del mar. En segon lloc, sabem que la desembocadura de la riera en relació a la qual Nieto situa el port i aquesta nau, l'actual riera de Correus, no és d'època, sinó que és el resultat d'un desplaçament modern, fet durant la construcció de la Ciutadella, i més recentment tornat a desviar i canalitzar. Sabem que el seu curs original seria força més cap a l'oest; ens estem referint, clarament, al rec Fondo. És per tot això que no recolzem la relació d'aquesta nau amb cap estructura portuària específica.

En relació a les característiques del nivell de sorres en el qual es varen recuperar les restes d'aquesta nau, hem de fer esment de la recent localització d'un nivell d'abocador en el subsòl de l'antic jardí de l'hotel Marina, a uns 40 m més al nord-oest de l'hotel Park, que és on es recuperaren, tal com hem dit, les fustes de l'embarcació. Es tracta d'un nivell de llims i sorres, el qual s'ha datat, a partir del material recuperat - bàsicament àmfores-, en un context del segle III aC, i que, molt probablement, correspon al fons marítim. Els materials correspondrien a abocaments fets per les naus properes al port, d'elements de rebuig, trencats o llançats per les mateixes embarcacions fondejades en el lloc. "Entre aquestes ceràmiques hem de destacar la presència d'àmfores d'origen púnic centremediterrani, amb dues vores, una de la forma T-5.2.3.1 i l'altra de la T-5.2.3.2, a més de fragments informes d'àmfores ebussitanes, ibèriques i, sobretot, d'àmfores grecoitàliques, amb dos vores de la forma de llavi bd2. A aquestes hem de sumar dues interessants marques sobre nansa, una de les quals, sobre àmfora grecoitàlica, té un paral·lel al jaciment del barri hel·lenístic de la Ciutadella. Aquesta, tot i està parcialment esborrada, correspon a la marca EYPY (εϋρϋ, *euru*), dins d'una cartella rectangular de 33 per 13 mm⁵⁶, de la qual coneixem també un paral·lel en el peci Secca di Capistello, Lípari, aplicada a l'inici de la nansa d'una àmfora magnogrega del tipus V, però de mides diferents, de 40 per 6 mm (Vandermersch 1994, 166). Segons Vandermersch, la marca procedeix de la zona de la Reggio Calabria i està associada a un context entre la fi del segle IV i inici del segle III. L'altra marca, aquesta sobre nansa d'àmfora púnica centremediterrània, està feta dins d'un cercle de 15 mm de diàmetre, i no ha estat identificada. Pel que fa a les comunes, hem d'esmentar una massaliota de la forma CL-MAS 811 i un morter púnic de la forma COM-PUN 131" (Puig 2005, 14-15) (**Fig. 10.24**).

⁵⁶ Aquestes dimensions coincideixen amb les de la marca de la Ciutadella, feta sobre la nansa d'una àmfora amb el tipus de llavi bd. 2.

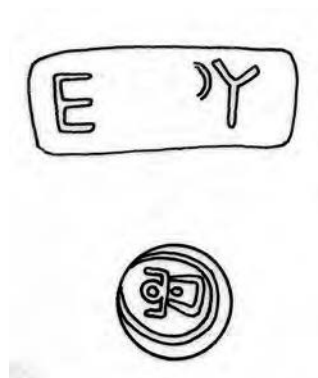

Figura 10.24. A dalt, marca sobre nansa grecoitàlica. A baix, marca sobre nansa d'àmfora púnica centromediterrània. Esc. 1:1

Pel que fa a l'altre element que avalua Nieto, el mur de grans dimensions localitzat en un solar a l'est del barri hel·lenístic, tenim seriosos dubtes d'atribució a l'època hel·lenística. Per la seva situació i distància respecte de la muralla de la Ciutadella, creiem que més aviat coincideix amb la contramuralla de l'altra costat del fossat, just a tocar la contraguàrdia de terra, davant del baluard de Sant Jaume, estructures que foren enderrocades al segle passat per tal d'urbanitzar aquesta zona de Roses.

L'ESTRUCTURA DEL MOLL: CONCLUSIONS

Vistes les restes analitzades, creiem que estem davant d'una estructura similar a un moll de càrrega, corresponent al port hel·lenístic, en el qual podien atracar les naus, al davant del barri. El seu emplaçament és just al damunt del canvi de subsòl natural, damunt el terra ferm, en el pas cap a la sorra de platja. La seva orientació no té res a veure amb la de les illes de cases del barri, ja que està traçat en sentit nord-est/sud-oest, seguint precisament el perfil de la platja.

La part descoberta és només la de l'espai excavat dins els límits la vil·la o edifici A, en una llargada total d'uns 23 m, tot i que no descartem que pogués ser una mica més llarg en direcció a l'est, no, en canvi, cap a l'oest, ja que aquí devia acabar a l'embocadura de la riera, situada molt a prop. Del mur llarg, en direcció al mar, es disposen uns petits "espigons", tots ells d'una llargada similar, entorn els 3'5 m, i paral·lels, encara que a distàncies desiguals, almenys pel que hem conservat. Aquests murs, a diferència de l'anterior, es fonamenten sobre la sorra de platja.

Per les restes que ens queden d'aquestes estructures es poden entreveure dues fases constructives, ja que s'observen diversos refets, constatats a partir dels murs que es fonamenten damunt d'altres anteriors. No obstant això, el fet que les excavacions

siguin antigues, i davant l'acusat grau d'arrasament ocasionat per la construcció de les restes tardoantigues, ens és impossible precisar aquestes fases, les quals, però, s'emmarquen dins del segle III aC, no abans de la construcció del barri hel·lenístic.

És interessant observar com, al damunt del darrer nivell d'ús associat a aquestes construccions del moll, es fan diversos fogars o llars, i s'hi documenten estrats d'incendi, els quals, creiem, podrien considerar-se de la fase d'amortització del port.

De nou la manca de dades que es deriva d'uns treballs arqueològics antics no ens permet afinar quina seria la cronologia d'aquests suposats nivells d'abandonament.

La troballa d'aquestes restes constructives creiem que és l'argument suficient per a considerar l'emplaçament del port de *Rhode* en aquesta zona a l'embocadura del rec Fondo⁵⁷, tal com ja havíem expressat i defensat en anteriors ocasions (Puig 1998a, 115-123), al davant del barri hel·lenístic. El port de Roses no disposaria port construït, sinó que l'hem d'entendre com una àrea on fondejar les naus o desembarcar-hi les de poc calat. El seu emplaçament ve recolzat per la proximitat dels forns ceràmics, ubicats en el barri hel·lenístic, una de les principals activitats econòmiques de Roses, els quals es beneficiarien d'aquesta situació per embarcar els seus productes i procedir a la seva distribució. Darrerament s'ha tornat a plantejar la hipòtesi que el port estaria situat més a llevant, concretament entre l'edifici A i els carrers Lluís Companys i Madrid, a llevant de la Ciutadella (Pujol 2002, 145-146), seguint la teoria expressada en primer lloc per F. Xavier Nieto, però sense reconèixer en aquest lloc la desembocadura de la riera de Correus, l'antic rec Fondo, el qual avui tenim la certesa que passaria a ponent del barri hel·lenístic. Aquest suposat port es trobaria en el tram de costa de perfil corbat que quedaria protegit a l'est per una barra de terra a l'alçada del carrer Trinitat i pel delta de la riera Ginjolers, encara més a l'est. Pensem que aquest espai queda massa apartat del barri hel·lenístic per ser útil en la càrrega i descàrrega de les naus⁵⁸, i que, per tant, és més defensable la seva posició al davant del barri hel·lenístic.

⁵⁷ En cap ocasió hem dit que el port hagués de trobar-se dins d'aquesta embocadura, sí en les proximitats. Pujol, si bé considera que no és un espai apte pel perill que podien comportar les avingudes de les rieres, en canvi no descarta que es pogués utilitzar per ancorar les embarcacions i per treure-les a port, en definitiva, per escar les naus (Pujol 2002, 145-146). No és aquest ús relacionable amb el port?

⁵⁸ Creiem que aquest espai lliga més amb el concepte de zona d'ancoratge expressat pel mateix autor, el qual se situaria al davant del port de Rhode (Pujol 2002, 131-154), en les seves proximitats, i que tindria un ús perllongat, afavorit per les excel·lents condicions de refugi de naus en condicions climàtiques desfavorables.

10.4. BREU SÍNTESI DELS NIVELLS D'AMORTITZACIÓ I OCUPACIÓ POSTERIOR A L'ABANDONAMENT DEL BARRI HEL·LENÍSTIC

Tal com ja hem comentat, no ens han arribat registres arqueològics precisos sobre la cronologia dels diversos nivells d'amortització que apareixen per damunt del estrats d'abandonament del barri hel·lenístic. Les notícies que recullen els diaris d'excavació són poc precises i no concreten la datació de les restes descobertes. Millors resultats aporten les campanyes dels anys 80 del segle passat, tot i que no són prou explícites a l'hora de determinar fases i tipologia de l'ocupació al llarg dels anys. Al respecte ens han estat de gran ajuda les darreres intervencions portades a terme en el jaciment, en concret en els marges de llevant del rec Fondo, riera que separava el barri hel·lenístic de l'ocupació del turó de Santa Maria. Tot i que les troballes s'han fet a uns 40 m a ponent de límit excavat del barri hel·lenístic, ens han servit per a reconèixer i datar l'evolució de l'ocupació en el lloc després de l'abandonament de la ciutat, les quals, cal dir, no difereixen massa de les documentades en el marge oposat de la riera, sobre la vessant est del turó.

La primera ocupació que es documenta a la zona després de l'amortització del barri hel·lenístic és la que correspon a l'aprofitament de l'àrea del port a partir de la segona meitat del segle II dC, la qual es coneix per un seguit de dipòsits d'aigua revestits d'*opus signinum* i per les restes d'un edifici termal, emplaçats en els marges de la riera, al sud del barri, per damunt de les seves runes i més enllà dels límits marcats pel moll hel·lenístic. La funció d'aquestes estructures s'han associat amb possibles cisternes d'aigua per l'abasteixement de les naus i unes termes públiques, respectivament (Nieto 1993, 186). Tot i aquestes primeres construccions, aparentment molt limitades a la zona del port, tal com també vèiem a la zona del turó de Santa Maria, la veritable amortització i arrasament del barri no té lloc fins a partir del segle IV aC, que és quan es comença a construir l'edifici A i tot el seguit de estructures, possiblement de tipus hàbitat, que les antigues excavacions documenten de manera dispersa per damunt dels murs del barri. Segurament que aquestes construccions se serveixen dels materials d'enderroc existents a la zona per a bastir els nous edificis, fet que explicaria l'anivellament i manca de concentracions d'enderroc en tota la zona del barri. Al marge de l'edifici A, una construcció de gran superfície i d'obra sòlida a base d'encofrats, la qual s'emplaça a tocar la línia de platja -una part de la qual sabem que es destina a la fabricació de salaons (Nieto 1993)-, la resta són murs simples, de paret seca, orientats NE-SW, de manera que travessen en diagonal les antigues construccions hel·lenístiques.

Les darreres campanyes al jaciment han concretat quin seria el límit d'aquesta ocupació tardoantiga, la qual, com s'ha demostrat en diversos punts, viuria una fase plena al llarg del segle V i bona part del VI dC. En els marges de llevant del rec Fondo s'ha posat al descobert una llarga estructura, per ara d'uns 50 m de llargada, que sembla resseguir el perímetre de la desembocadura de la riera, la qual faria les funcions de delimitació de l'àrea ocupada d'aquella que correspondria a la platja de la ribera, lliure de construccions. Aquesta mena de muralla o mur de delimitació té una estructura més sòlida que la de les parets dels habitatges que s'hi relacionen, ja que amida uns 65 cm d'amplada, davant dels 55 cm dels altres. Malgrat això, ens ha arribat en un estat de conservació pèssim, amb talls enderrocats, fet que no ens ha impedit, però, poder-la datar dins del segle VI, amb reformes al VII dC.

Aquesta fase d'hàbitat, a excepció de les estructures que comentarem del segle VII dC, finalitza a partir de mitjan segle VI dC. D'aquest moment, i dins del segle VII dC, hem de datar el rebliment de tot un seguit de forats d'escombreres que ocupen l'àrea immediata a l'oest del mur de delimitació esmentat. Es tracta d'autèntiques bossades de material de rebuig, excavades en el sòl, de formes i contorns irregulars, i profunditats variables⁵⁹, però amb uns rebliments uniformes, amb una constant presència de carbonets i gran quantitat de ceràmica. En alguns casos hi apareixen fragments de bombarda esclatats, fruit de contaminacions posteriors. Tal com s'ha pogut demostrar, aquests forats són posteriors a l'amortització de les construccions, ja que en destrueixen algunes i, en ocasions, els trobem colgats amb una darrera capa d'enderroc procedent de l'enrunament dels murs. És interessant anotar l'especial abundància d'aquestes fosses, que apareixen concentrades en pocs metres de superfície. Per la seva tipologia i posició estratigràfica amb la fase d'hàbitat, creiem que són del mateix moment que aquelles que les excavacions antigues posen al descobert al barri, les quals s'identifiquen com a bossades, "balsas" o fosses.

La cronologia dels rebliments de les escombreres coincideix amb l'inici de la necròpolis que s'estableix a la zona del port un cop s'amortitza la fase d'hàbitat. La posterioritat de les tombes als forats d'escombrera no ofereix possibilitat de dubtes, atès que algunes de les estructures funeràries es disposen al damunt mateix. Hom podria pensar, fins i tot, que el rebliment d'aquests forats s'hagués fet per anivellar i condicionar el lloc per a disposar la necròpolis. De fet, s'ha pogut demostrar com les tombes s'estenen per damunt d'unes capes de terra, abocades expressament per a preparar el lloc. Aquest procediment d'anivellament també l'hem observat en el

⁵⁹ Les mides d'alguns d'ells són 1,70 per 2,80 m, 1,60 per 2,70 m, 1,70 per 2,50 m o 1,20 x 1,20 m, els quals es fan més petits a mesura que s'enfonsen (secció còncava), amb la base relativament plana.

cementiri de la mateixa època que es forma, de manera dispersa, entre les runes de l'hàbitat de la zona del turó de Santa Maria, en concret en la vessant oest del turó, per sota de les cases de la vila medieval, la qual funcionaria amb relació a la basílica del cim del turó.

Aquesta necròpolis, les restes més recentment descobertes de la qual s'han localitzat a tocar el mur de delimitació, s'ha de relacionar amb el conjunt de tombes que les excavacions antigues descobreixen tant per damunt del barri hel·lenístic com de l'edifici A. Aquestes, tan tipològicament i com estratigràfica, tenen una connexió evident amb les situades més a prop de la riera. És per això que hem considerat que tota aquesta zona, després de l'abandonament de l'hàbitat, s'hauria convertit en una àmplia necròpolis, la qual hem denominat del port, atesa la proximitat amb aquest. Sembla que el cementiri s'hauria de relacionar amb un edifici, parcialment excavat, que s'emplaçaria prop del mur de delimitació, ran dels marges de la riera, a la seva desembocadura, la funció del qual, vistes les troballes i associació amb les tombes, sembla que seria de tipus funerari. L'edifici és la única construcció documentada a la zona que s'aixeca després de l'abandonament de l'hàbitat, dins del segle VII dC, si fem cas dels nivells de fonamentació excavats. És possible que fos aquest edifici el que aglutinaria la necròpolis al seu voltant i que definiria el darrer moment d'ocupació damunt l'amortització del barri hel·lenístic.

A diferència de la zona del turó de Santa Maria, l'àrea del barri no es veurà afectada per les construccions d'època medieval, si, en canvi, per les d'època moderna, corresponents a la fortificació de la Ciutadella, les quals arrasaran bona part dels límits de llevant del barri, però no només d'aquest, sinó també de tot aquest seguit de nivells d'ocupació posteriors que hem descrit. És per això que l'estat de conservació d'aquesta zona és força lamentable. Finalment, cal sumar-hi els efectes d'unes construccions militars, ja dins del segle XVII, en concrets d'uns quarters d'infanteria i un hospital per la tropa, les quals també es fonamentaran directament al damunt del lloc.

ROSAS - CIUDADELA

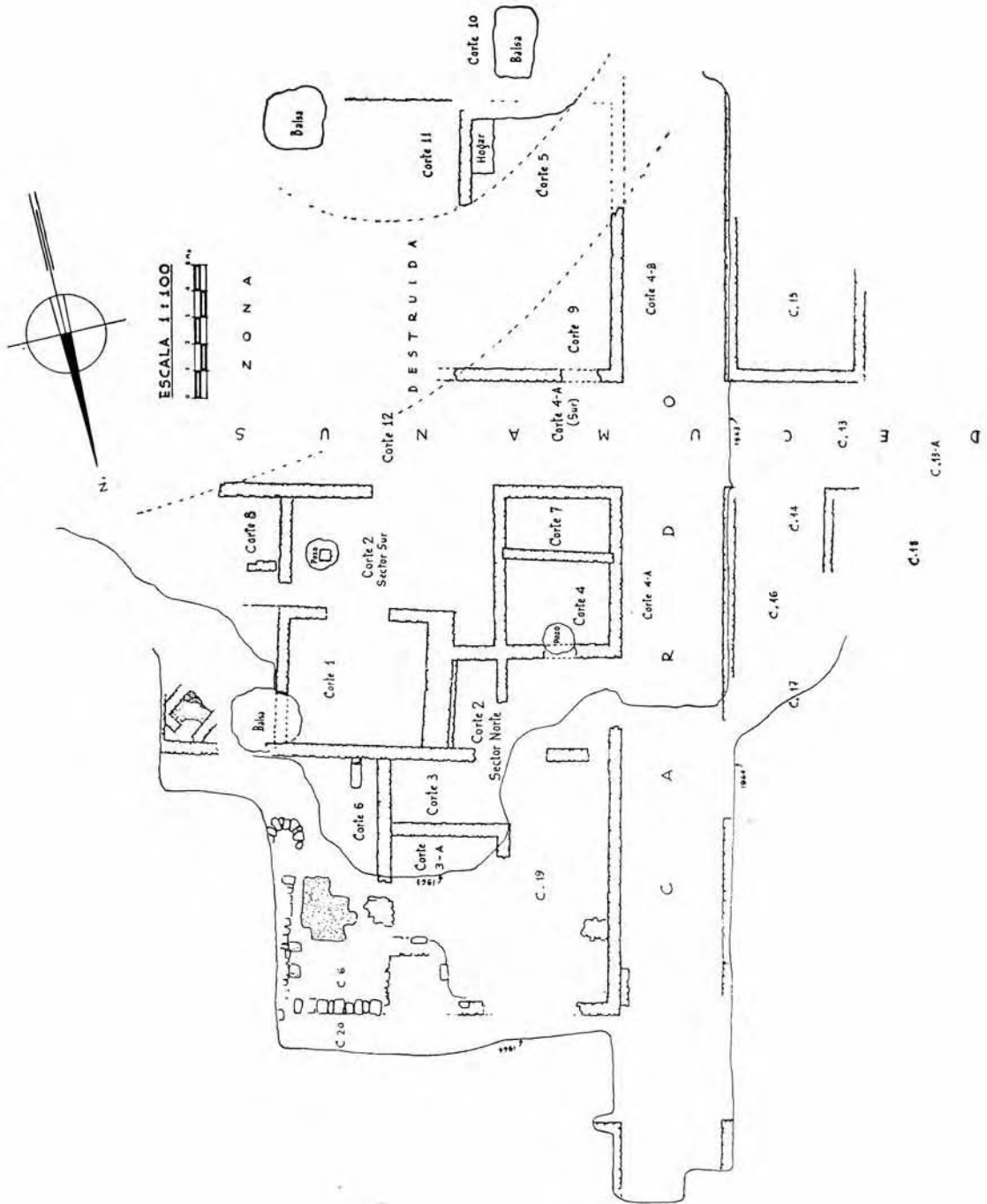

Figura 10.1. Plànol de Francesc Riuoró en el qual es representa per primera vegada, en planta, la totalitat de l'àrea excavada del barri hel·lenístic.

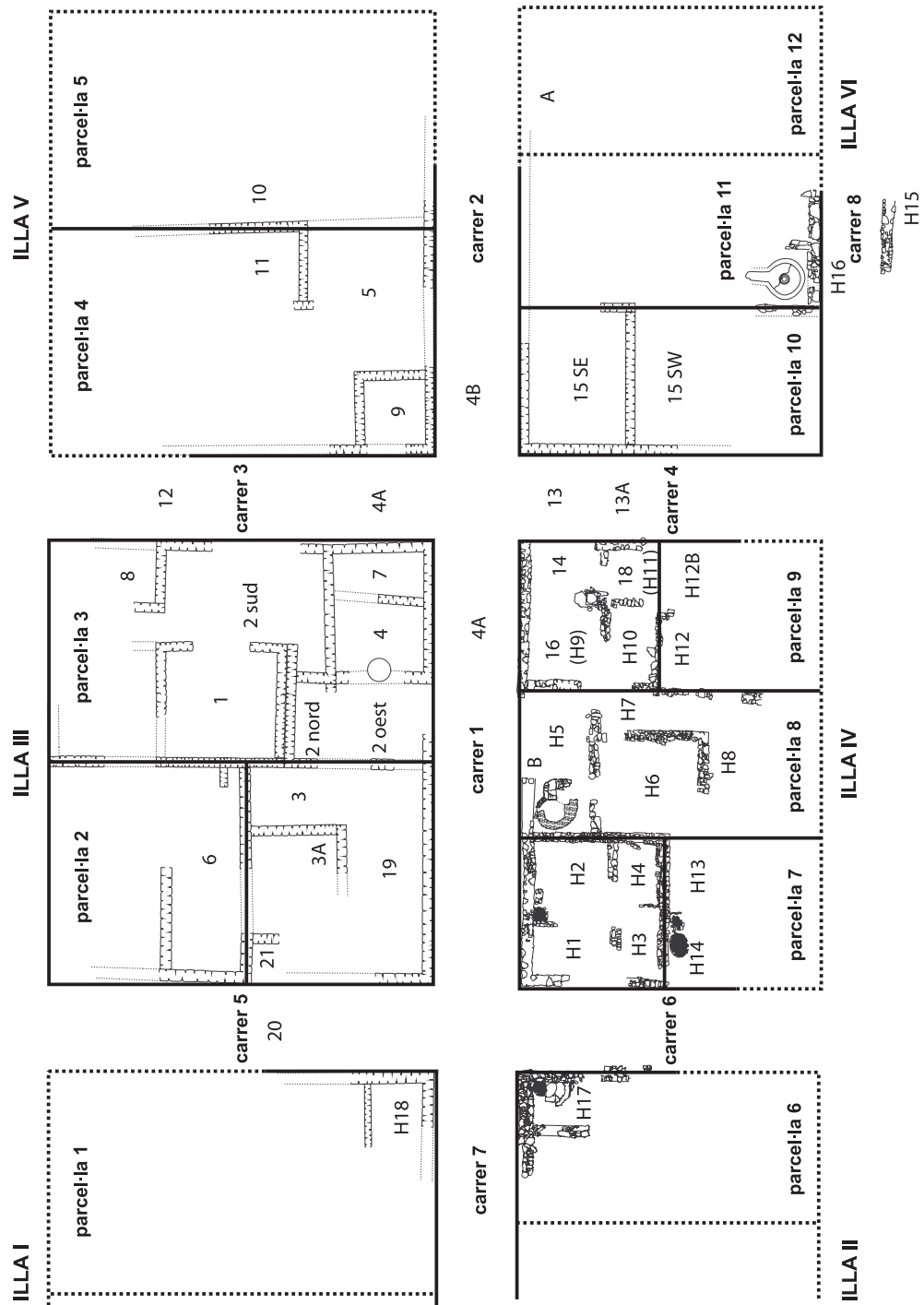

Figura 10.2. Subdivisió i organització de l'espai excavat del barri hel·lenístic en illes, parcel·les, cases i àmbits

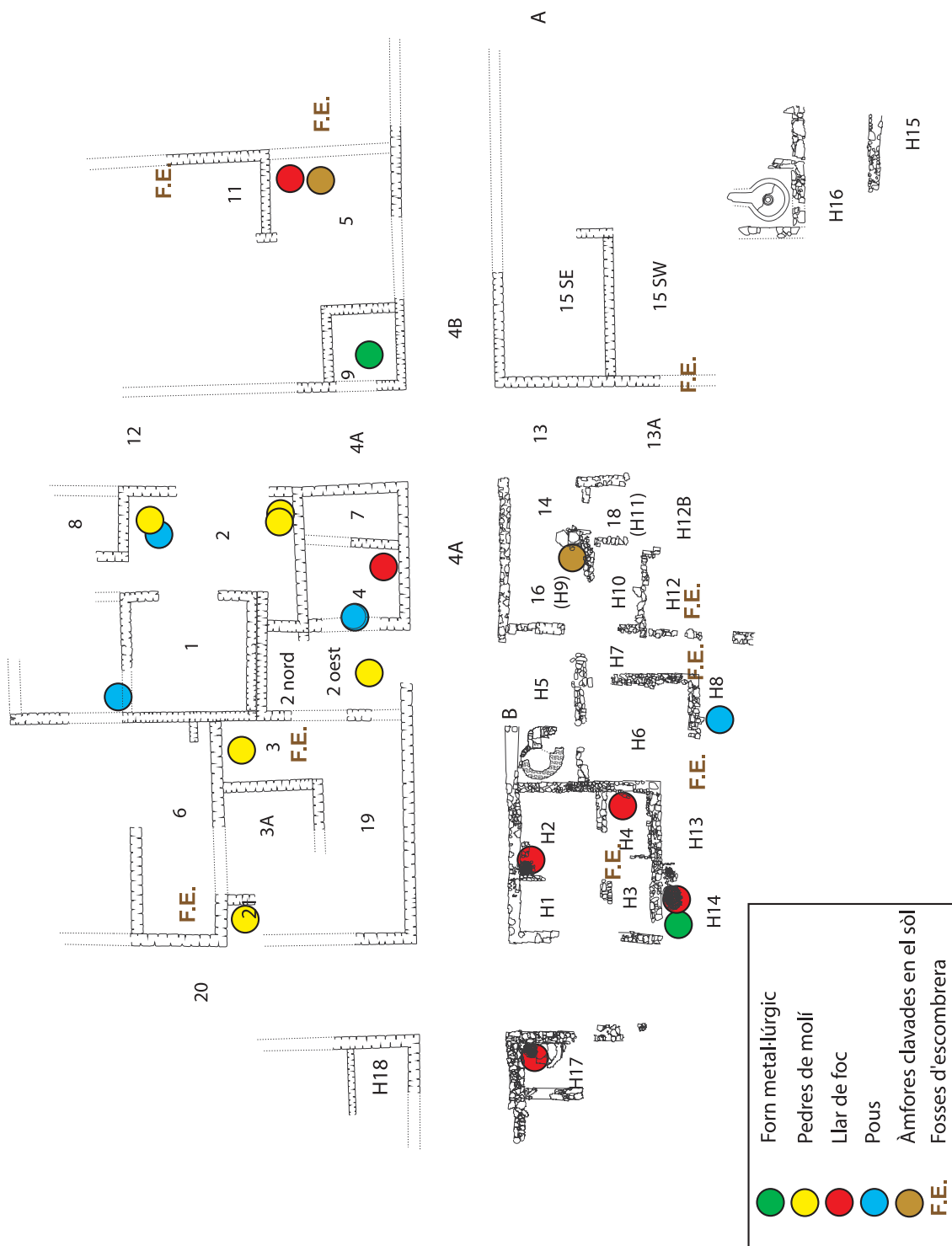

Figura 10.3. Algunes de les principals troballes de les quals es té referència a partir dels diaris d'excavació antics

Figura 10.4. Detall del parament exterior dels murs perimetrals de les illes de cases del barri (foto AM. Puig)

Figura 10.5. Vista general en la que s'aprecia, en darrer terme, el mur nord de l'illa VI, la base del qual està feta amb grans blocs granítics en una sola filada (foto AM. Puig)

Figura 10.6. En primer terme, detall del parament intern d'una casa que contrasta amb l'aspecte més acurat d'un parament extern, al fons (foto AM. Puig)

Figura 10.7. Vista del parament de l'angle sud-oest de l'illa I, en la qual s'aprecia un parament ordenat en filades que, a la part superior, utilitza unes pedres excepcionals en el conjunt del barri (foto AM. Puig)

ILLA	CASA	ÀMBIT	QUADRES	ANY
I	1	21		1964
II	6	H17	A1, B1, C1, D1, A2, B2, C2, D2, A3, B3, C3, D3, A4, B4, C4, D4, A5, B5, C5, D5	1975-1976
	2	3		1963
		3A		1963-1964
		3B		1964
		6		1963-1964
		19		1964
III		1		1963
		2 sud		1963
		2 nord		1963
	3	2 oest		1963-1964
		4		1963
		7		1963
		8		1963-1964
		H1	B3, C3, D3, B4, C4, D4	1979
		H2	B1, C1, D1, B2, C2, D2 (1979/1) = B0, C0, D0, B01, C01, D01 (1979/2)	1979
		H3	E4, F4, G4, E5, F5, G5, E6, F6, G6	1979, 1981
	7	H4	A'4, B'4, A'5, B'5, A'6, B'6 (1980) = E1, F1, E2, F2, E3, F3 (1981/1)	1979-1980
		H13	A1, B1, C1, D1, A2, B2, C2, D2, A3, B3, C3, D3	1980-1981
		H14	A4, B4, C4, D4, A5, B5, C5, D5, A6, B6, C6, D6	1981
		H5	C02, D02, C03, D03, C04, D04, C05, D05, C06, D06, C07, D07	1964, 1967, 1979-1982
IV	8	H6	A02, A03, A04 (1979/2) = G01, G02, G03 (1980) A'1, B'1, C'1, A'2, B'2, C'2, A'3, B'3, C'3 (1980) = D01, E01, F01, D02, E02, F02, D03, E03, F03 (1981/2) D9, E9, F9, G9, D10, E10, F10, D11, E11, F11, D12, E12, F12, D13, E13, F13 (1982)	1979-1981
		H7	D05, E05, F05, G05 (1981/2) = C8, D8, E8, F8 (1982)	1981-1982
		H8	A01, B01, A02, B02, A03, B03, A04, B04 (1981/2); A8, B8, C8 (1982)	1981-1982
		H9 (16)		1964, 1982
		H10	F5, F6, F7	1982
		H11		1964, 1983
	9	(18)		
		H12	A4, B4, C4, D4, E4, A5, B5, C5, D5, E5, A6, B6, C6, D6, E6 (1982) = A5, B5, C5, D5, E5, A6, B6, C6, D6, E6, A7, B7, C7, D7, E7 (1983)	1982-1983
		H12B	A1, B1, C1, D1, E1, A2, B2, C2, D2, E2, A3, B3, C3, D3, E3, A4, B4, C4, D4, E4.	1983
		14		1964
		5		1963
V	4	9		1963
		11		1963
	5	10		1963
	10	15		1964
VI	11	(form 2)		1984, 2002
	12	A		1967
?	?	H15	A1, B1, A2, B2, A3, B3, A4, B4, A5, B5 i A6	1984

Figura 10.8. Quadre de correspondència de illes, cases i àmbits del barri. S'especifiquen també els quadres de les intervencions més recents. Un mateix àmbit, excavat en anys diferents, pot tenir una seqüència de quadres també diferents, dels quals indiquem l'equivalència.

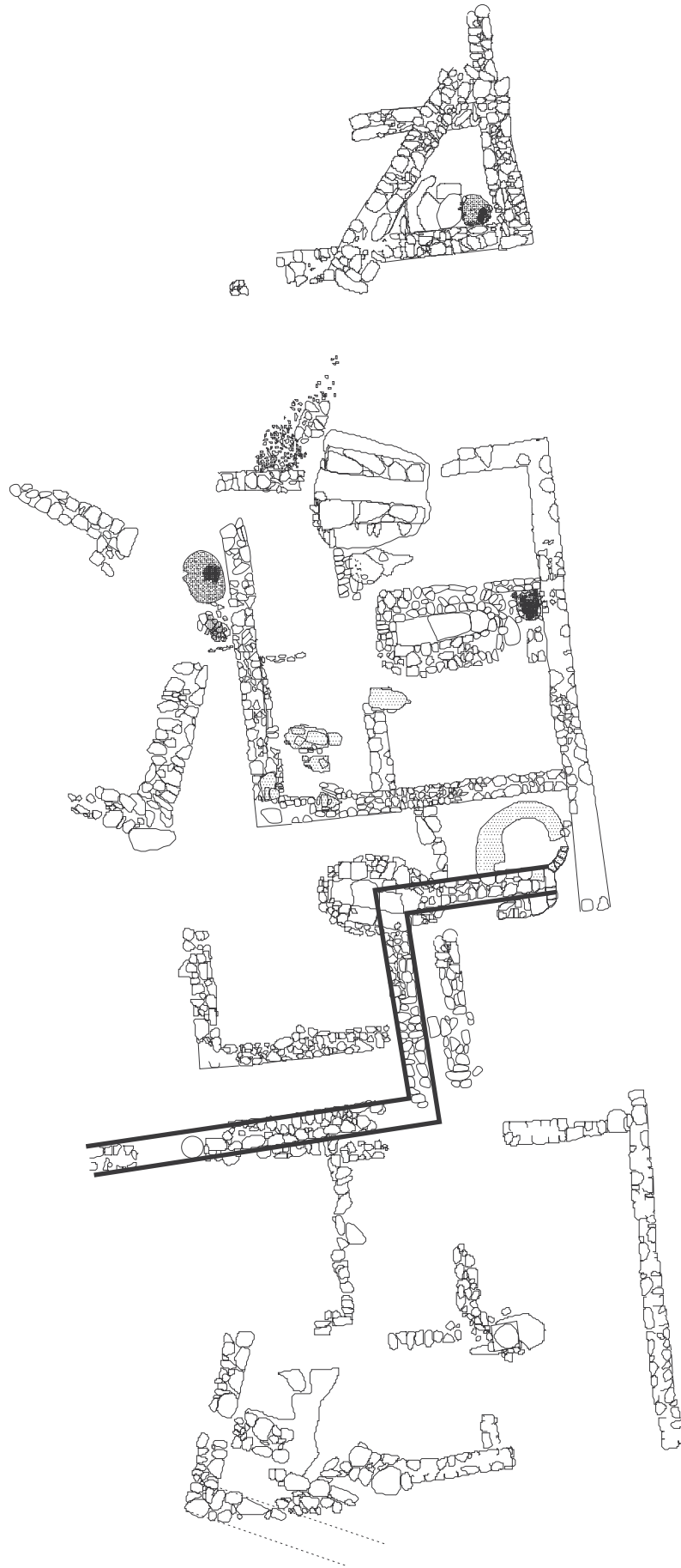

Figura 10.9. Emplaçament dels murs de la fase posterior a l'amortització de la parcel·la núm. 8 del barri, dins l'illa IV

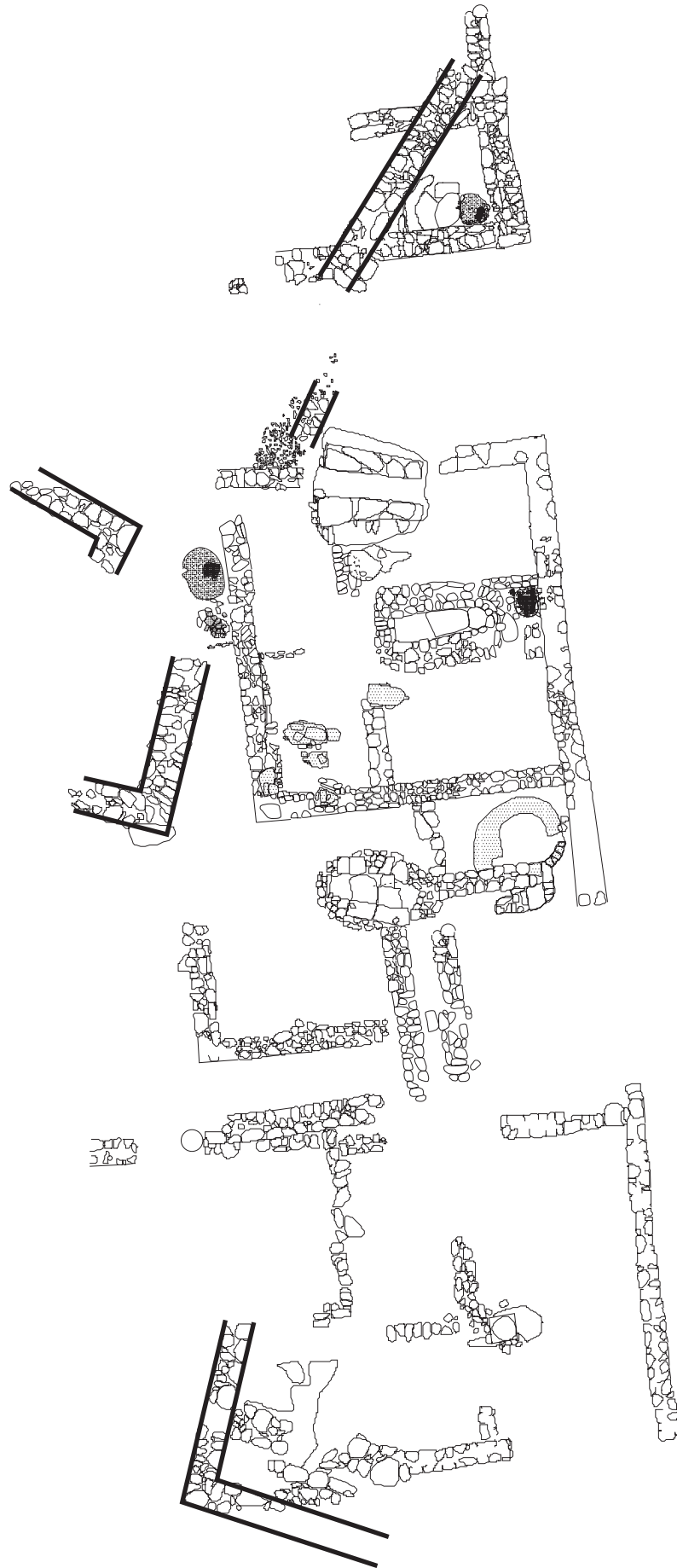

Figura 10.10. Murs de l'època d'ocupació tardoromana damunt de les illes II i IV del barri hel·lenístic. S'aprecia la diferent orientació del murs respecte dels antics

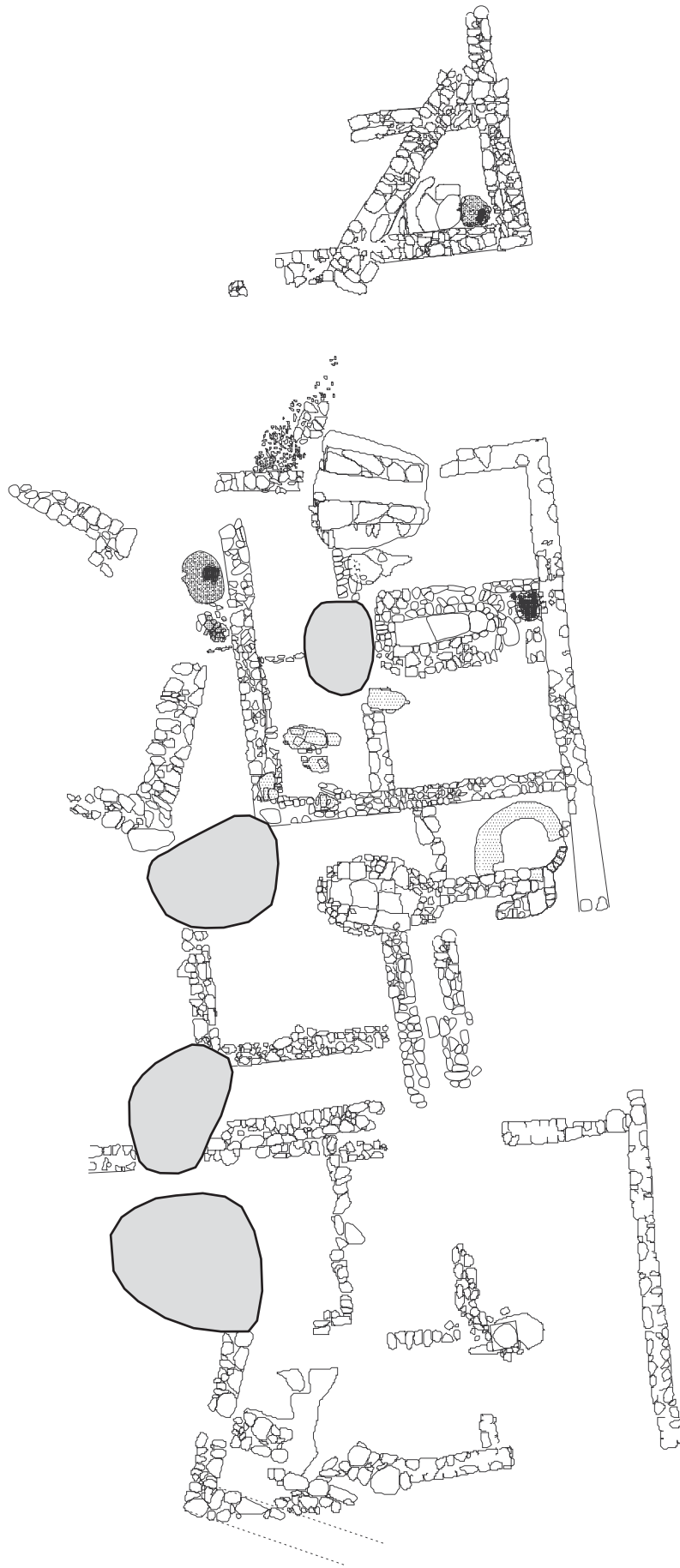

Figura 10.11. Emplaçament de les diferents fosses d'escombrera descobertes a l'illa IV del barri, que corresponen a l'ocupació tardoromana del lloc

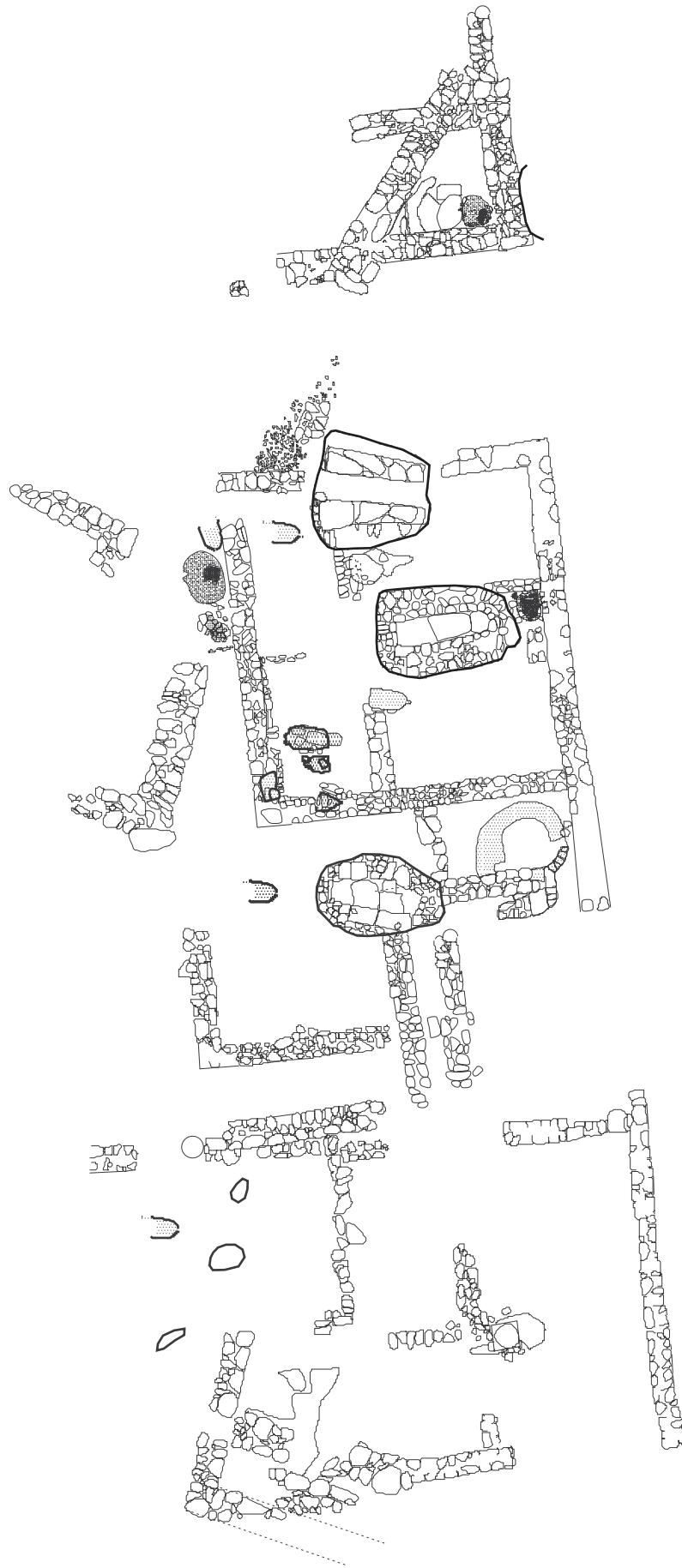

Figura 10.12. Situació de les inhumacions de la necròpolis que, probablement a partir de la fi del segle VI dC, s'estén per damunt del barri

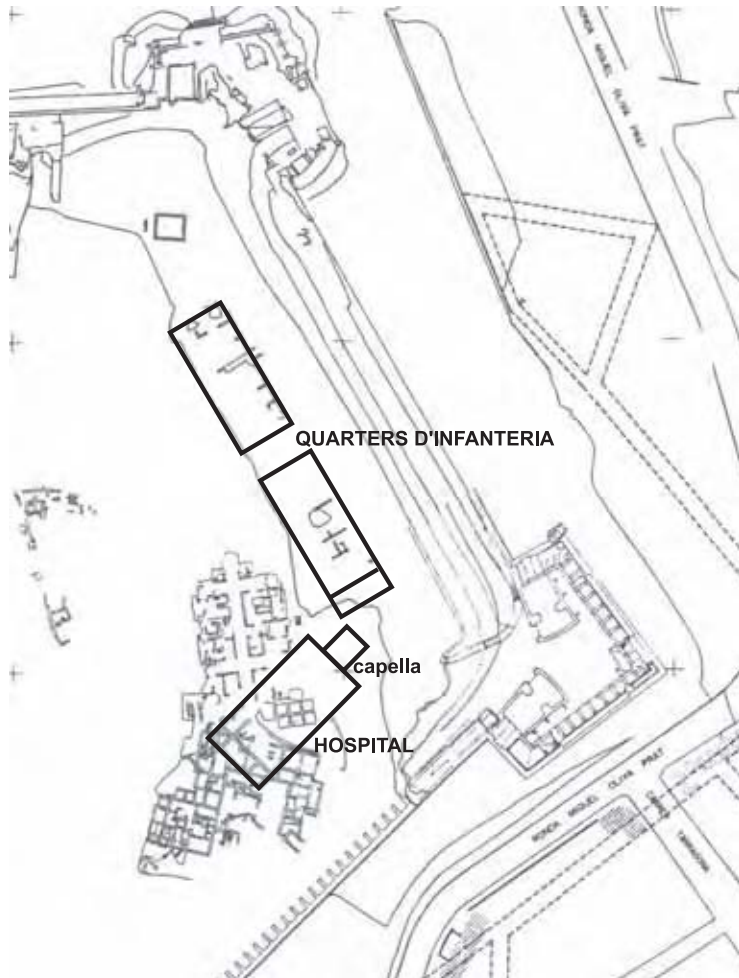

Figura 10.13. Plànol actual de la Ciutadella en el qual s'assenyala la situació dels quarters d'infanteria i l'hospital militar, construïts a la segona meitat del segle XVII, l'obra dels quals afecta en gran manera l'estat en què ens ha arribat el barri hel·lenístic

Figura 10.14. Vista general del carrer central del barri hel·lenístic, en direcció nord-sud, que comprèn els carrers núm. 1, 2 i 7 (foto AM. Puig)

Figura 10.15. Detall d'un dels carrers transversals, en sentit est-oest, que comprèn els carrers núm. 3 i 4 (foto AM. Puig)

Figura 10.16. Detall d'un dels carrers transversals, en sentit est-oest, que comprèn els carrers núm. 5 i 6 (foto AM. Puig)

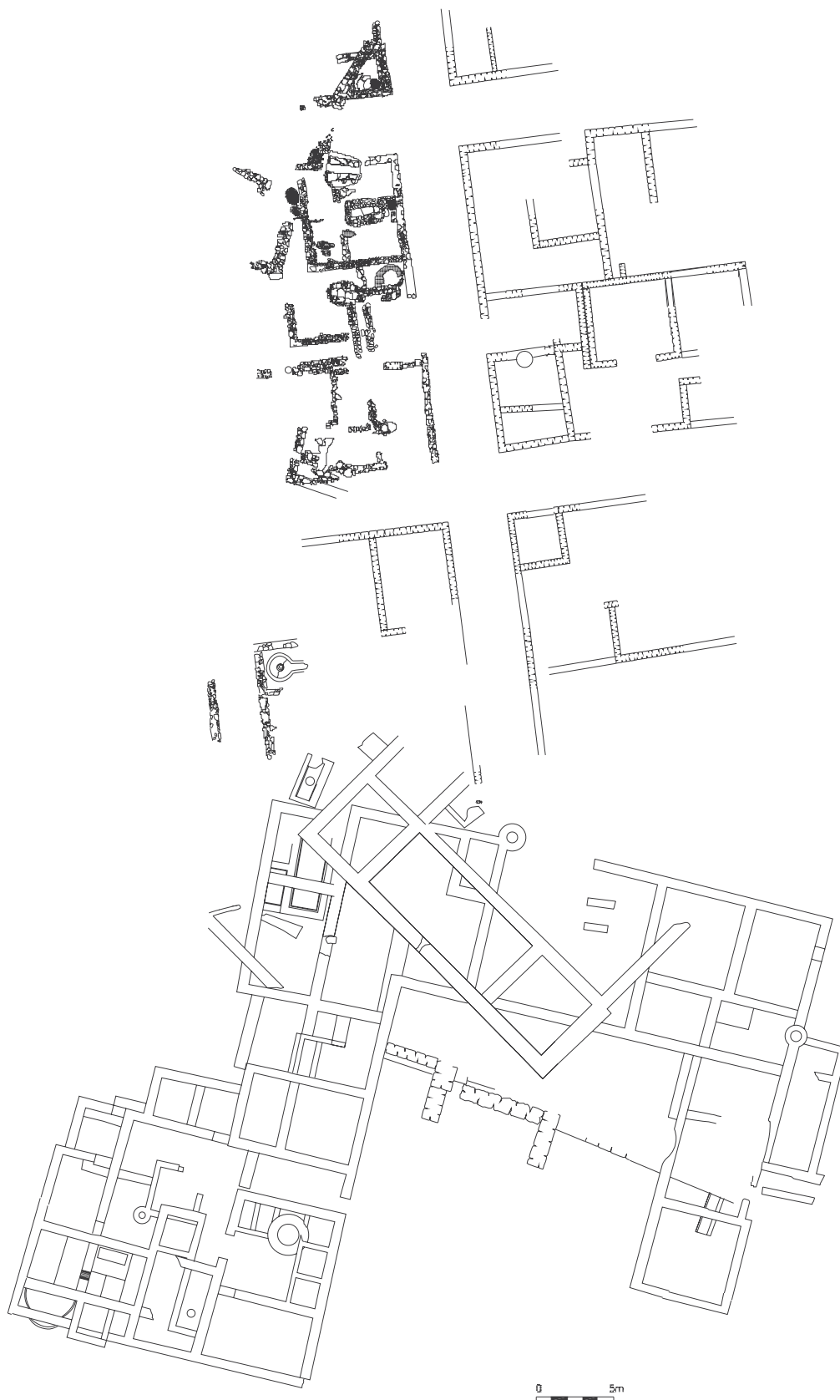

Figura 10.17. Plànol de l'edifici A amb l'emplaçament del moll hel·lenístic

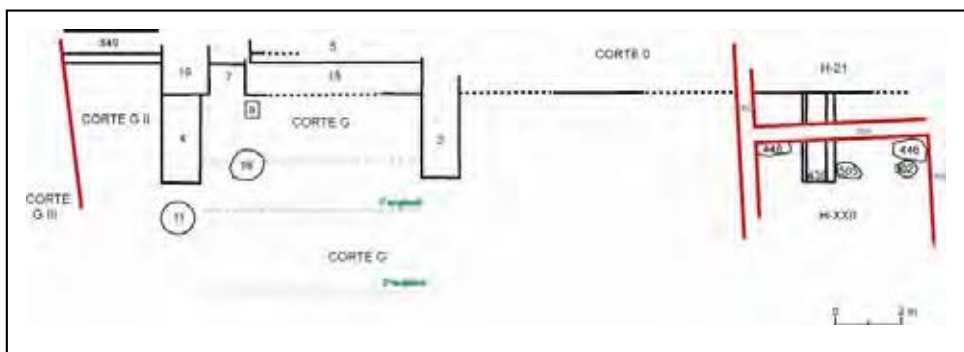
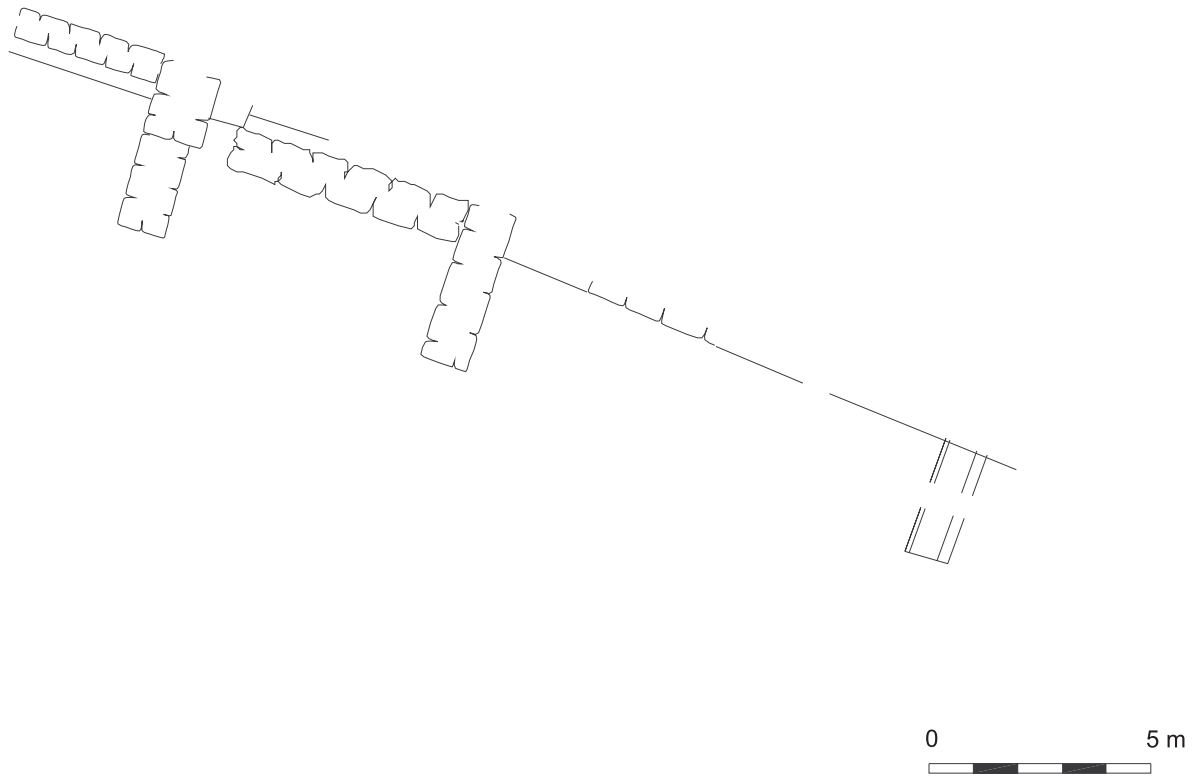

Figura 10.18. Planta de detall de les estructures que es relacionen amb el moll hel·lenístic descobertes en el subsòl de diverses estances del corte G i H de l'edifici A

Figura 10.19. Canalització feta amb una àmfora púnica que travessa per sota del mur del moll en direcció a la platja (foto F.X. Nieto)

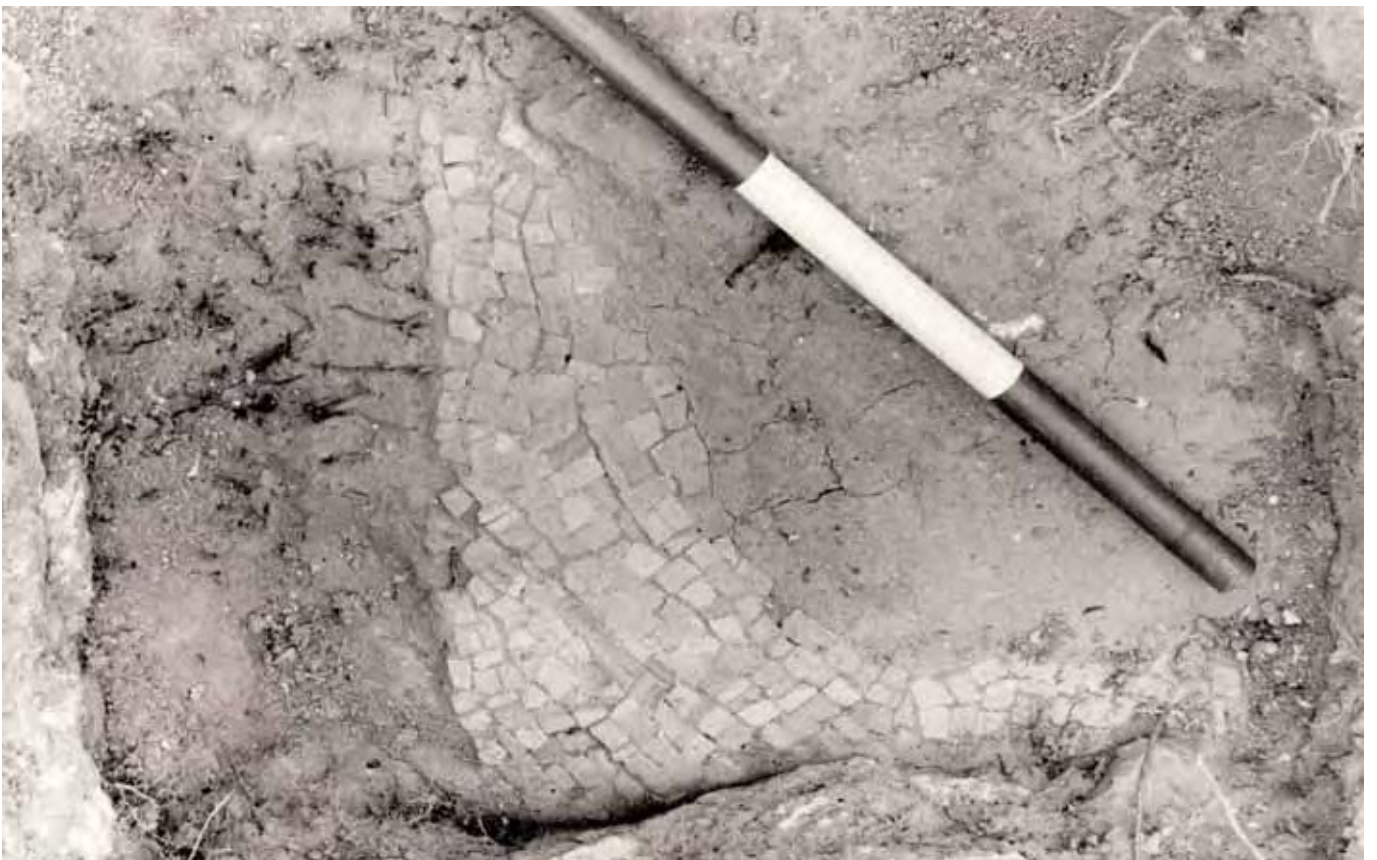

Figura 10.20. Restes del paviment de petits fragments de terracuita trobats en el subsòl de l'habitació G-III de l'edifici A (foto F.X. Nieto)

Figura 10.21. i 10.22. Planta i alçat del mur que forma part del moll hel·lenístic, descobert en el subsòl de l'habitació H-XXII de l'edifici A (foto F.X. Nieto)

11. EL MATERIAL CERÀMIC. CARACTERITZACIÓ CRONOLÒGICA DELS NIVELLS DEL BARRI HEL·LENÍSTIC

El fet que les excavacions al barri hel·lenístic comencessin l'any 1963, en una època en què el registre de material arqueològic no s'organitzava, ni s'entenia, amb els mateixos criteris que regeixen una excavació avui dia, ha generat múltiples dificultats a l'hora de fer una caracterització cronològica d'aquesta àrea jaciment. Cal tenir en compte que durant més de 10 anys, i en un total de 18 campanyes, es va treballar a la zona del barri hel·lenístic amb un mètode tan expeditiu com era el d'excavar el màxim possible de superfície i deixar constància del major nombre d'estructures i habitacions existents, "cortes" en la terminologia del moment, amb la intenció inicial de donar a conèixer el valor del jaciment i justificar-hi la intervenció. En substància, no aparenta ser un sistema inapropiat, si no fos que la mateixa metodologia i la necessitat de despatxar ràpidament els treballs¹ portessin a obviar qüestions de registre estratigràfic exhaustiu. Si bé els diaris d'excavació esmenten referències a tres estrats generals, a excepció dels carrers, no cal dir que el registre d'aquests no va ser com s'esperaria que fos avui dia. A més, es passaren per alt nombrosos detalls que hores d'ara fa que no sapiguem quin grau de contaminació poden presentar els estrats diferenciats.

No obstant això, el que ens resulta més problemàtic a l'hora de reconstruir aquestes antigues campanyes i poder-ne fer una lectura actualitzada no és la interpretació estratigràfica, sinó el criteri que es va seguir a l'hora de recollir el material ceràmic durant l'excavació. Si mirem les caixes que es conserven en el fons del magatzem del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona ens adonem, a simple vista, que es va portar a terme una selecció d'aquells fragments i tipus que es consideraven més interessants². És del tot il·lustrativa, al respecte, la frase que llegim al *Diari d'Excavacions* de l'any 1964: "Los fragmentos inservibles van a parar la pozo moderno del corte 1" (Oliva, *Diari d'excavacions de l'any 1964*, 81). Que s'entenia per fragments inservibles? Bé podem suposar que aquells fragments informes, de ceràmiques comunes o d'àmfores i, sobretot, els de menors dimensions. En conclusió, de quina manera podem emprendre anàlisis estadístiques d'aquestes campanyes, si la base de partida té aquestes mancances?

A partir del canvi de mètode, l'any 1975, i fins al 1984, se succeeixen un total de 8 campanyes en què les tasques de revisió han estat més fàcils, malgrat que ha calgut

¹ Hem de puntualitzar que en aquests moments era prioritari donar a conèixer la importància i l'extensió del jaciment, més encara si tenim en compte els successius intents d'urbanitzar el lloc i destruir les restes.

² Cal dir, a favor del mètode emprat, que de tots els fragments recuperats, degudament siglats, hi ha un inventari detallat, el qual ens ha permès, sense cap dificultat, ubicar-los topogràficament.

“adaptar” els resultats a la metodologia més recent, atès que l’excavació feta per quadres, amb les corresponents talles i estrats, dificultava la comprensió global dels àmbits descoberts. Ens sembla interessant fer una observació sobre les conclusions estratigràfiques a les que s’arribaren en aquestes campanyes, ja que ens apunten la possibilitat que la divisió en tres estrats de les excavacions antigues pogués ser vàlida. En els treballs efectuats entre el 1979 i el 1984 a l’illa de cases que formen els àmbits H1 a H14, també es varen diferenciar un total de tres estrats generals, amb les seves subdivisions, als quals caldria afegir un quart estrat, localitzat en espais molt puntuals, més profunds. Aquesta coincidència ens fa pensar que possiblement la lectura estratigràfica feta en els antics treballs fos correcta i que, en definitiva, la subdivisió en tres estrats sigui així de simple en tota la zona.

Al respecte de l’estratigrafia del barri hem de fer un parell de puntualitzacions que ens serviran per a comprendre l’esmentada simplificació, que són, per una banda, les característiques del lloc damunt el qual s’assenten les construccions i, per l’altra, l’elevat nivell d’arrasament del barri. En primer terme, pel que fa als nivells fundacionals del barri, els quals, hem de recordar, responen a una urbanització concebuda i traçada d’un sol cop, de nova planta, cal dir que s’assenten directament damunt del subsòl natural, de la mateixa manera que ho fan també els nivells de pavimentació. El que volem dir, amb això, és que no hi ha constància de cap nivell previ, de cap fonamentació, sinó que es parteix d’un subsòl estèril. En definitiva, no disposem de cap element que ens permeti aportar una data *postquem* per al moment constructiu.

Pel que fa als nivells de funcionament del barri, el procés històric d’arrasament de les restes constructives ha fet que no ens en quedés pràcticament cap traça. Aquesta “destrucció” remunta ja al segle II dC, data a partir del qual, i fins al segle VI, té lloc el desenvolupament de la zona industrial i portuària d’època romana, just damunt mateix del barri. En aquest període es construeix de manera massiva sobre de les antigues runes, amb el conseqüent procés d’anivellament i condicionament el terreny, la qual cosa comporta, sens dubte, una gran alteració dels nivells d’amortització del barri, i imaginem, fins i tot, de retirada i aprofitament de runes. Arreu de l’àrea excavada s’observa com els murs romans arriben a construir-se just per sobre dels hel·lenístics, i no només en la fase inicial, sinó també al llarg del temps que dura l’ocupació i, fins i tot, durant la fase de conversió del lloc en àrea funerària. Un dels factors que comporten una major contaminació, però, són els nombrosos i grans forats d’escombrera que s’estenen per una àrea important del barri, els quals rebenten tota l’estratigrafia fins arribar al subsòl natural. No podem descuidar, finalment, els efectes de la construcció de la Ciutadella, a mitjan segle XVI i, encara més, el greu procés

d'enderroc del llenç de llevant d'aquestes muralles, fet l'any 1961, durant els intents d'urbanització de la zona. Amb tot això podem comprendre el grau de destrucció dels darrers nivells dels barri hel·lenístic.

En base al que hem exposat, podem comprendre com l'estratigrafia del barri queda molt acotada, tant pel que fa als nivells fundacionals, com pels d'amortització. Dels primers en queden escassos indicis i dels darrers només s'han salvat uns pocs centímetres a l'interior de cadascun dels àmbits i just per sota de la cota d'arrasament dels murs. A tot això hem d'afegir que tampoc ha estat possible determinar seqüències de pavimentacions, les quals ens haurien pogut aportar dades relatives a l'evolució de l'ocupació. En resum, l'estratigrafia del barri es limita a un estrat superficial general, l'estrat I, que cobreix directament l'estrat II, que és el nivell ocupat per les restes constructives i funeràries tardoromanes que amortitzen el barri, i no podem parlar d'un estrat pròpiament hel·lenístic fins a l'estrat III, el qual, de fet, és el d'abandonament de l'hàbitat, amb un grau relativament elevat de contaminació per materials posteriors, amb un percentatge del 16,39 %. Quant a l'estrat IV, associat al moment fundacional de les estructures, la seva localització és tan reduïda³ que no aporta suficients dades per a extreure'n conclusions a nivell cronològic.

Davant les expressades dificultats, en especial la de l'escàs valor arqueològic de les primeres campanyes a la zona, ha estat difícil optar per un mètode d'estudi que ens permetés extreure dades el màxim fiables de l'excavació, especialment per a poder obtenir conclusions cronològiques sobre l'evolució de l'ocupació del barri. Més que un únic mètode, ha calgut combinar diversos nivells d'anàlisi, cadascun amb les seves limitacions i possibilitats, els quals intentarem justificar en el capítol següent. Esperem que futurs treballs a la zona, més enllà del límit de ponent de l'actual àrea descoberta, que és la que ofereix major garanties, tot i l'estat de conservació, permetin aprofundir en les conclusions que exposarem.

11.1. EL MÈTODE D'ESTUDI I ANÀLISI

Després de descartar un estudi similar al que s'ha fet a la zona del turó de Santa Maria, atès que era impossible d'aplicar per les raons exposades, almenys pel que fa a les campanyes del 1963 al 1974, es va valorar la possibilitat de recuperar els

³ Només s'han localitzat estrats IV als àmbits H4, H6, H7, H12, H12b, H16, H17 i en algun carrer, àmbits que formen part de l'illa excavada entre l'any 1979 i 1983. Els estrats IV que es diferencien a la zona del corte G en les excavacions antigues dels anys 1964-1967 i 1973-1974, no s'han de prendre en consideració, atès que corresponen als nivells inferiors de l'edifici A, construït damunt el límit de migdia del barri.

inventaris de material de les campanyes posteriors, fins al 1984, ja que presentaven suficients garanties de treball. Aleshores es va recórrer a la revisió exhaustiva de les caixes de material d'aquests anys, que es guarden al magatzem del MAC-Girona, d'entre les quals no es varen prendre en consideració les que corresponien a les talles dels nivells superficials, així com les que contenien nombroses contaminacions, fruit de forats d'escombrera o de fosses d'esclat de projectils moderns. Es varen reclassificar els materials ceràmics de la selecció, tot ordenant-los segons les categories establertes en l'estudi del turó, de manera que es poguessin unificar criteris⁴.

Del total de caixes revisades i tornades a classificar, les quals corresponien als estrats II a IV i a les talles 7 a 16, només es va aplicar el mètode d'anàlisi als estrats III i IV, és a dir, a un subtotal de 10.315 fragments. Aquesta segona selecció es va fer després de comprovar l'escàs interès de l'estrat II que, com ja hem comentat, està associat a les construccions tardoromanes de la zona, tot i que en determinats casos, pels materials presents, semblava correspondre a nivells hel·lenístics. En realitat, aquest és un fet que esdevé habitual en les campanyes que es porten a terme en el jaciment, atès que en molts casos els estrats de cronologia tardoantiga presenten percentatges elevadíssims de materials hel·lenístics, fins a un 80 i un 90 %. El mateix passa en nivells altmedievals, els quals arrastren un bon nombre de materials dels estrats inferiors, d'època tardoantiga. La superposició constructiva i el procés de colmatament i anivellament de les ocupacions anteriors en són la causa.

Tot i la selecció preliminar que hem comentat, no es va descartar l'examen de totes i cadascuna de les caixes que hi ha al magatzem, àdhuc de les campanyes anteriors al 1963. En definitiva, es va procedir a obrir i revisar més de 1.000 caixes, i a comprovar-ne els continguts. Es tractava d'assegurar que no passés per alt cap material o dada essencial per al nostre estudi, en especial sobre les produccions ceràmiques dels tallers de Roses⁵. En cadascuna de les caixes es va procedir a fer una doble tria del material que contenien: per una banda s'escolliren aquelles peces il·lustratives del període d'estudi, les quals calia dibuixar i, per l'altra, es va procedir a fer un mostreig de les formes d'àmfores presents, encara que aquest es va intentar limitar a aquelles caixes que presentaven més garanties de no contaminació. Pel que fa a la selecció del

⁴ Per això es va tornar a inventariar els materials amb el model de fitxa que s'utilitza en les actuals campanyes al jaciment. Aquesta era la única manera de poder comparar els inventaris de les diferents intervencions i establir criteris d'anàlisi comuns.

⁵ Es va procedir a recollir sistemàticament els materials amb forma dels diversos tipus ceràmics produïts als tallers de Roses, i a anotar totes les incidències que consideràvem interessats al respecte. Posteriorment, després d'una primera classificació, es varen triar d'entre tot aquest volum aquelles mostres destinades a l'anàlisi de pastes.

material per dibuix, el resultat són els 1.278 individus⁶ que presentem a les làmines d'aquesta part de la tesi. En relació a les àmfores del mostreig⁷, s'han estudiat un total de 946 individus, els quals han estat de gran utilitat a l'hora de perfilar qüestions cronològiques sobre els estrats III i IV.

Al llarg d'aquesta tesi anirem combinant els resultats procedents de cadascuna de les línies de recerca. Pensem que aquestes, tot i estar basades en una tria selectiva d'unitats estratigràfiques i de materials ceràmics, ofereixen suficients garanties a l'hora d'extreure conclusions sobre l'ocupació del barri. En la mesura que sigui possible, anirem comparant aquestes conclusions amb els resultats proporcionats per l'estudi de la zona del turó de Santa Maria, a fi de no desubicar el barri del conjunt del jaciment. Tot i que hem optat per separar l'anàlisi de les dues zones, ja sigui per les diferències en les dades de partida o per la mateixa compartimentació topogràfica de l'espai -que també justificaria treballar ambdues àrees de manera aïllada-, cal no descuidar que ambdues formen part d'una unitat d'ocupació.

La revisió d'aquests materials, però, no només s'ha limitat a fer-ne un correcte inventari i una nova classificació, sinó que també s'ha fet un esforç per a recuperar-ne la seva precisa localització en l'espai excavat. Aquesta no ha estat una tasca fàcil, ja que per a això ha calgut unificar els sistemes d'excavació emprats en les diverses campanyes. Recordem que des de l'inici de la intervenció l'any 1963 fins al 1974 les referències a la ubicació dels materials es feia per "cortes", que equivalia a àmbits, i després per estrats⁸. A partir d'aquest any i fins al 1984, els materials, en canvi, s'inventariaven segons la seva relació a quadres i a talles/estrats. Si tenim en compte que aquests quadres no tenen res a veure amb els àmbits descoberts, ja que alguns d'ells es reparteixen entre dues estances, és fàcil comprendre les dificultats a l'hora d'unificar ambdós sistemes. Vàrem considerar que era necessari, en primer terme, reconvertir aquesta quadrícula en "cortes" o àmbits, per tal de poder treballar

⁶ Es va adaptar, al respecte, la fitxa de dibuix que s'utilitza també en les darreres campanyes al jaciment, de manera que fos possible recollir-hi, de manera exhaustiva, totes les dades relatives a la peça objecte d'estudi. D'aquesta manera, tractades aïlladament, es podien manipular fàcilment durant el treball posterior. No vàrem descuidar d'etiquetar cadascuna de les peces i d'anotar en cadascuna de les fitxes la referència relativa a la seva ubicació en el magatzem, de manera que, un cop estudiades, fos possible retornar-les a les caixes de procedència.

⁷ Al respecte, també es va crear un tipus de fitxa específic on es pogués anotar de manera còmode la relació dels diversos tipus i formes d'àmfora, el qual, a la vegada, facilités el tractament informàtic posterior.

⁸ A la part més meridional del barri, a la zona G, al llarg dels anys 1967 i 1968, l'excavació es complica, atès que s'organitza en base a la combinació de rases i cortes. El mètode que empraren els arqueòlegs en aquesta ocasió, suposem, que era per tal de poder valorar la localització de les estructures i organitzar la intervenció posterior. Afortunadament es conserva un plànol d'aquestes campanyes, de manera que ha estat relativament fàcil situar les diverses rases o "trinxeres", en la terminologia del moment.

conjuntament els resultats. Amb certes dificultats s'han passat els quadres a àmbits, a la vegada que s'han suprimit les múltiples talles i s'han simplificat en el concepte d'estrat. Per a això ha estat necessari, abans de res, renumerar els diversos àmbits descoberts en l'excavació del tot el barri. Aquesta numeració s'ha fet de manera independent, sense tenir en compte si podien pertànyer o no a una mateixa casa, o bé es tractava de carrers. En definitiva, s'ha recuperat la subdivisió en "cortes", i s'ha aplicat i ampliat a la resta de l'excavació. Per tal d'evitar confusions s'han mantingut els números dels antics "cortes", de l'1 al 22, mentre que les diverses estances excavades a partir del 1974 s'han enumerat amb la inicial H al davant, de l'H1 a l'H16, per a poder-les diferenciar fàcilment de les anteriors. En darrer terme, s'ha fet una supraordenació per illes i per sectors, seguint l'organització urbana del barri. El resultat són les 8 illes de cases, numerades en xifres romanes de l'I al VIII, ordenades segons dos sectors, el de llevant, que conté les illes I, III, V i la suposada illa VII, de la que no tenim constància física, i el de ponent, amb les illes II, IV, VI i la suposada illa VIII (**Fig. 11.1**).

La correcta i precisa ubicació topogràfica de cadascun dels materials objecte d'estudi, anava dirigida també a la possibilitat de fer una anàlisi específica basada en la localització dels diversos tipus ceràmics en l'espai, la qual crèiem interessant a l'hora d'aportar dades relatives a la caracterització dels usos dels diversos àmbits del barri hel·lenístic. Pensàvem que la concentració de determinats materials seria útil per a diferenciar, per exemple, les àrees de treball de les àrees d'hàbitat. Aquesta tasca preliminar a estat decisiva a l'hora de poder elaborar mapes de distribució.

11.2. APORTACIÓ DE LES CAMPANYES DEL 1975 AL 1984 A LA CARACTERITZACIÓ CRONOLÒGICA DELS NIVELLS DEL BARRI

Els inventaris de material de les campanyes de la segona època d'intervencions al barri hel·lenístic són els que ens han ofert major garanties a l'hora d'obtenir una aproximació cronològica sobre els nivells d'ocupació del lloc, encara que, com hem dit, ha calgut fer-ne una revisió actualitzada. No obstant això, com ja apuntàvem anteriorment, ens hem hagut de limitar a les talles i als quadres que presentaven un menor grau d'alteració, els quals, per cert, es concentren en els estrats III i IV, mentre que hem hagut de descartar, per mètode, els estrats I i II. Tot i la selecció feta, ens hem adonat que encara hi havia un percentatge relativament destacable de contaminació, difícil d'evitar atesa la corrupció provocada per les ocupacions tardoantigues i les conseqüències de la construcció de la Ciutadella. Pel que fa a l'estrat IV, hi ha una contaminació d'un 3,60 % respecte del total ceràmic (3,53 % de

material romà i 0,07 % de material modern), amb 109 fragments, mentre que a l'estrat III aquesta és més de quatre vegades més gran, és a dir, d'un 16,39 % del total ceràmic (16,10 % de material romà i 0,29 % de material modern), amb 1.194 fragments. D'entrada, aquestes dades ens fan expressar les nostres reserves respecte als resultats que ens puguin aportar les anàlisis quantitatives, no obstant això, són un punt de partida que cal tenir present. Més endavant intentarem acotar l'estudi a uns determinats quadres de l'àrea formada pels àmbits H1, H2, H4, H6, H7, H12 i H17, corresponents a l'illa IV del sector de ponent, els quals es troben totalment lliures de contaminacions, encara que, sumats, només representen una superfície d'uns 35 m², molt petita davant els prop de 1.400 m² descoberts.

Barri hel·lenístic	E.III	% total	% categ.	E.IV	% total	% categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT	2	0,02	0,12	3	0,10	0,57
COM-IB	397	5,45	22,67	168	5,55	32,12
COT-CAT	497	6,82	28,38	46	1,52	8,79
COM-OXD	277	3,80	15,82	168	5,55	32,13
COM-RED	568	7,79	32,44	137	4,52	26,2
A MÀ	10	0,14	0,57	1	0,03	0,19
<i>Total</i>	<i>1.751</i>	<i>24,04</i>	<i>100</i>	<i>523</i>	<i>17,27</i>	<i>100</i>
Vaixella d'importació						
ÀTICA	14	0,19	3,12	7	0,23	12,28
PET-EST	4	0,05	0,89	1	0,03	1,75
COM-MAS	14	0,19	3,12	2	0,07	3,51
PUN-CUINA	339	4,65	75,50	33	1,09	57,90
COM-PUN	78	1,07	17,37	14	0,46	24,56
<i>Total</i>	<i>449</i>	<i>6,16</i>	<i>100</i>	<i>57</i>	<i>1,88</i>	
Tallers de Roses						
ROSES-VN	897	12,31	65,48	1.356	44,78	86,54
ROSES (altres)	331	4,54	24,16	124	4,10	7,91
FORN	142	1,95	10,36	87	2,87	5,55
<i>Total</i>	<i>1.370</i>	<i>18,81</i>	<i>100</i>	<i>1.567</i>	<i>51,75</i>	<i>100</i>
Àmfores						
IBE	466	6,39	26,89	254	8,39	42,47
GRE	2	0,03	0,11			
PUN-CM	481	6,60	27,75	120	3,96	20,07
PUN-EB	430	5,90	24,81	114	3,76	19,06
MAS	146	2,00	8,42	59	1,95	9,87
GR-ITA	211	2,89	12,17	51	1,68	8,53
IND.	787	10,80	-	174	5,75	-
<i>Total</i>	<i>2.520</i>	<i>34,60</i>	<i>100</i>	<i>772</i>	<i>25,50</i>	<i>100</i>
Contaminacions	1.194	16,39	100	109	3,6	100
TOTAL	7.284	100		3.028	100	

Figura 11.2. Anàlisi quantitativa dels materials ceràmics dels estrats III i IV del barri hel·lenístic, a partir del nombre de fragments, dins del total ceràmic i per categories. Dades extretes de la revisió dels inventaris de les campanyes del 1975-1984

Si observem els resultats de les anàlisis quantitatives expressats en la figura adjunta (**Fig. 11.2**), el primer que salta a la vista és la gran proximitat de percentatges entre els estrats III i IV pel que fa als diversos tipus ceràmics, amb algunes excepcions. Entre la vaixela comuna indígena veiem l'equivalència tant pel que fa al volum de les comunes ibèriques, que són majoritàries -al costat de les comunes indígenes de pasta oxidada i reduïda (COM-OXD i COM-RED)-, com per les ibèriques pintades, molt residuals, i la ceràmica a mà, que amb prou feines supera el 0,1 % del total ceràmic. Pel que fa a la vaixela d'importació, en els dos estrats hi ha una presència similar de produccions àtiques, de petites estampilles i de massalotes, mentre que en ambdós les més ben representades són les comunes púniques, sobretot les de cuina.

Els productes dels tallers de Roses són, entre tot el volum ceràmic del barri, el material més abundant, especialment els de vernís negre. Sens dubte hi té molt a veure la proximitat del forn, que fa que el nombre d'aquests envasos es dispari de manera considerable per damunt de la resta. Aquest fet explicaria el 18,80 % de l'estrat III i el destacat 51,75 % de l'estrat IV, amb 1.370 i 1.567 fragments, respectivament, i això només a partir dels inventaris revisats dels anys entre 1975 i 1984. En relació a aquest volum, cal dir que el 41,39 % dels materials de l'estrat III s'ha recuperat en àmbits directament relacionats amb els forns, mentre que a l'estrat IV aquest percentatge augmenta fins a un 73,20 %. Aquest fet explicaria també l'elevat nombre de troballes associades al mateix funcionament dels forns, ja sigui de rebuigs o d'elements d'apilament de peces. Destaquem, al respecte, l'1,95 % de l'estrat III i el 2,87 % de l'estrat IV, en ocasions, fins i tot superior a la presència de determinades àmfors o altres productes d'importació. Aquesta circumstància, si no la tenim en compte, ens podria alterar la lectura i la interpretació que fem de l'anàlisi ceràmica del barri hel·lenístic.

Pel que fa a les àmfors, els productes púnics, de la mateixa manera que passa amb la vaixela fina, són els envasos majoritaris entre les importacions, també amb un sensible domini de les àmfors procedents de la centremediterrània per sobre de les ebussitanes, amb un 27,75 % a l'estrat III i un 20,07 % a l'estrat IV, davant 24,81 % i 19,06 %, respectivament. No obstant això, l'àmfora ibèrica encara ocupa un lloc destacat, mentre que els envasos massalotes se situen a un nivell molt similar al de les àmfors grecoitàliques, essent superades per aquestes a l'estrat III, en prop d'un 4 %, mentre dominen a l'estrat IV. A grans trets, aquest panorama amfòric ens situa en un moment no molt avançat del segle III, sobretot si ens fixem en el volum d'àmfora grecoitàlica, el qual encara és poc destacat i, no supera, en cap cas, les produccions púniques, a diferència del que passa a la darrera del segle, si comparem amb les

fases TSM-V i M-V de la zona del turó de Santa Maria. Passarem a analitzar les formes d'àmfores presents en aquests nivells per a concretar aquesta observació.

Àmfores	E.III	E.IV	TSM-V	M-V
IBE	26,89	42,47	41,69	41,02
GRE	0,11			
PUN-CM	27,75	20,07	10,03	11,53
PUN-EB	24,81	19,06	17,08	16,66
MAS	8,42	9,87	6,38	8,97
GR-ITA	12,17	8,53	23'91	21'79

Figura 11.3. Comparació de l'anàlisi quantitativa dels estrats III i IV del barri amb els nivells de la fi del segle III, inici del II, de la fase V del turó de Santa Maria

Pel que fa a l'estrat III, veiem com l'àmfora majoritària és la púnica centromediterrània, fins i tot per damunt de l'àmfora ibèrica, amb un percentatge del 26,89 % del total amfòric classificat. Entre aquestes, la forma dominant és, sens dubte, l'envàs T-5.2.3.1, seguit de la forma T-7.1.2.1. Més minoritàries són les formes T-4.2.1.2, T-4.2.1.5, T-6.1.2.1, T-7.1.1.1 i T-7.2.1.1, i uns exemplars que hem atribuït a la forma Tr A-bd2. Han aparegut també algunes vores de la forma T-5.2.3.2, concentrades en un dels carrers, elements que mantindrem en reserva, ja que aquest espai no ens aporta excessives garanties estratigràfiques. Les àmfores púniques ebussitanes ocupen el tercer lloc, amb un 24,81 %, després de les ibèriques, entre el total de volum amfòric de l'estrat III. La forma més ben representada és la T-8.1.3.1, seguida de les T-8.1.1.1, T-8.1.2.1 i T-8.1.3.2, aquesta darrera molt minoritària, i alguns exemplars de boca plana. Entre les àmfores menys representades a l'estrat III tenim la grecoitàlica, amb un 12,17 %, seguida de la massaliota, amb un 8,42 %. Entre les grecoitàliques el tipus de vora més ben representat és la bd2, seguit de la resta de vores bd 1, 3 i 4. Pel que fa a les massaliotes, hi ha una àmplia representació de tipus, essent les més abundants les vores bd 7, 8 i 9, i amb alguns exemplars de les bd 5, 6, 10 i vores que imiten les grecoitàliques.

A partir de les formes presents i sobretot arran de la presència dels envasos púnics de les formes T-5.2.3.1, de l'àrea de Cartago, i T-8.1.3.1, dels tallers púnics d'Eivissa, al costat de l'exemplar T-6.1.2.1, podem situar la datació de l'estrat III entre el darrer quart del segle III i primer quart del segle II aC, *grosso modo*. La presència de les vores més recents d'àmfora grecoitàlica, les bd 3 i bd 4, que comencen a aparèixer cap al 200 aC, faria que aquesta datació s'hagués d'avançar cap al tombant del segle II aC (**Fig. 11.4**), aspecte que analitzarem detalladament en el capítol següent.

E.III	450	400	375	350	325	300	275	250	225	200	175	150	125	100
PUN-CM														
T-2.2.1.2														
T-4.2.1.2														
T-4.2.1.5														
T-5.2.3.1														
T-7.1.1.1														
T-7.1.2.1														
T-7.2.1.1														
T-6.1.2.1														
PUN-EB														
T-8.1.1.1														
T-8.1.2.1														
T-8.1.3.1														
T-8.1.3.2														
MAS														
bd5														
bd6														
bd7														
bd8														
bd9														
bd10														
bd11														
GR-ITA														
bd1														
bd2														
bd3														
bd4														

Figura 11.4. Gràfica cronològica de totes les formes d'àmfores presents a l'estrat III

Quant a l'estrat IV, i a diferència de l'anterior, l'àmfora majoritària és la ibèrica, amb un 42,47 % del total classificat, a la que segueixen les àmfores púniques, amb un sensible domini de les centremediterrànies per sobre de les ebussitanes, amb un 20,07 % davant d'un 19,06 % respectivament. A grans trets, l'estrat IV ens mostra un nombre menor de tipus i formes d'àmfores. La resposta és, simplement, que en molt pocs punts de l'excavació del barri s'ha arribat a determinar un estrat IV. Entre les àmfores centremediterrànies només disposem d'exemplars de la forma T-5.1.3.1⁹. La forma T-7.1.2.1 i l'ebussitana T-8.1.2.1 també apareixen a l'estrat IV, però aquestes s'han localitzat en els límits del barri, per sota de l'edifici tardoantic, publicat amb el nom d'edifici A, que els diaris d'excavació antics denominen zona G. Les àmfores

⁹ Els exemplars més recents de les formes T-5.2.3.2 i la Tr A-bd2 apareixen en zones afectades per ocupacions tardoantigues, que han contaminat els estrats del barri. Cal tenir en compte que la forma T-5.2.3.2 és molt abundant a l'estrat II, al costat de la T-5.2.3.1, i no podem descartar que hagués entrat en estrats més antics des dels nivells posteriors.

massalotes ara superen, per poc més d'un punt, a les àmfors grecoitàliques, amb un 9,87 % davant d'un 8,53 %, amb les formes de vora bd6, bd7 i bd9. Entre les àmfors grecoitàliques la única forma de vora que s'ha determinat és la bd 2.

E.IV	450	400	375	350	325	300	275	250	225	200	175	150	125	100
PUN-CM														
T-5.1.3.1														
T-7.1.2.1														
PUN-EB														
T-8.1.2.1														
MAS														
bd6														
bd7														
bd9														
GR-ITA														
bd2														

Figura 11.5. Gràfica cronològica de totes les formes àmfors presents a l'estrat IV

A partir dels envasos d'àmfora presents a l'estrat IV, podríem puntualitzar que, tot i la proximitat expressada anteriorment, s'observa un sensible decalatge cronològic respecte de l'estrat III. Si bé cert envàs púnic, la forma centremediterrània T-5.1.3.1, ens situa encara a la xarnera entre els segles III i II aC, l'absència de les vores més recents d'àmfors grecoitàliques, aquelles que apareixen a partir del 200 aC, que sí trobem a l'estrat III, ens situarien en uns anys previs a aquesta data. Tot i que les dades que proporciona l'excavació són aquestes, volem manifestar, d'entrada, la nostra disconformitat respecte als resultats expressats. Pel que veiem, el marge cronològic entre ambdós estrats seria molt petit, i l'estrat IV, que s'associa als nivells fundacionals del barri, s'aproximaria tant al moment d'amortització que caldria concloure que el període de funcionament d'aquest es redueix a uns pocs anys. De cap manera podem donar per vàlida aquesta hipòtesi, atès que, per altres vies, sabem del cert que els marges són més amplis. Intentarem demostrar-ho.

Àmfors	E.III	%	E.IV	%
PUN-CM				
T-2.2.1.2	1	0,56		
T-5.2.3.1	25	14,04	3	18,75
T-5.2.3.2 ¹⁰	3	1,69	1	6,25
T-7.1.2.1			1	6,25

¹⁰ Sobre aquests exemplars de la forma T-5.2.3.2 ja hem comentat que podria tractar-se de contaminacions, ja que les de l'estrat III s'han localitzat en un antic corte que cal ubicar en l'espai d'un carrer, i la de l'estrat IV es va trobar a la zona G, sota l'edifici A.

<i>Total</i>	29	16,29	5	31,25
PUN-EB				
T-8.1.1.1	3	1,69		
T-8.1.2.1	14	7,87	1	6,25
T-8.1.3.1	1	0,56		
T-8.1.3.2	1	0,56		
boca plana	6	3,37		
<i>Total</i>	25	14,04	1	6,25
IBE				
ind.	73	41,01	3	18,75
<i>Total</i>	73	41,01	3	18,75
MAS				
bd 6	5	2,81		
bd 7	1	0,56		
bd 8	7	3,93		
bd 9	1	0,56		
<i>Total</i>	14	7,87	0	0
GR-ITA				
ind.	37	20,79	7	43,75
<i>Total</i>	37	20,79	7	43,75
<i>Total</i>	178	100	16	100

Figura 11.6. Anàlisi quantitativa dels individus i formes d'àmfora presents als estrats III i IV, a partir dels individus seleccionats durant l'estudi de material de les caixes

D'entrada, creiem que si les dades que hem aportat fins ara no ofereixen garanties de fiabilitat és a causa de l'elevat percentatge de contaminacions al que ja ens hem referit a l'inici d'aquest capítol: del 3,60 % a l'estrat IV i del 16,39 % a l'estrat III. Aquests nivells, no gens menyspreables, ens obliguen a replantejar l'estudi i a revisar no només l'inventari de materials, sinó també, sobretot, la procedència d'aquests, per tal d'intentar esbrinar l'origen de les contaminacions. En definitiva, reconstruir el procés d'excavació i retirar de l'estudi tots aquells quadres que presenten el més mínim indici d'haver estat afectats per intervencions posteriors, els quals ens poden estar introduint a la taula classificatoria materials fora de context, més tardans. El resultat d'aquesta "depuració" equival a uns escassos quadres dels àmbits H1, H2, H4, H6, H7, H12 i H17, de l'illa IV del sector de ponent. Això fa que el volum es redueixi de manera notable, així com també la varietat de formes, com veurem a continuació (**Fig. 11.7**); de fet, estem parlant de descartar un 80 % del total amfòric que havíem analitzat abans.

Forma	E.III	%	E.IV	%
PUN-CM				
T-5.2.3.1	5	16,67		
T-7.1.2.1	2	6,67		
ind.	1	3,33	1	12,5
Total	8	26,67	1	12,5
PUN-EB				
boca pla.	3	10,00		
T-8.1.1.1	1	3,33		
T-8.1.3.1	2	6,67		
Total	5	16,67	0	0
IBE				
Ind.	6	20,00	2	25,00
Total	6	20,00	2	25,00
MAS				
bd7	1	3,33		
bd9	2	6,67	1	12,5
ind	1	3,33	1	12,5
Total	4	13,33	2	25,00
GR-ITA				
bd1	2	6,67		
bd2	2	6,67	3	37,5
bd3	1	3,33		
bd4	1	3,33		
Total	4	13,33	3	37,5
Total	30	100	8	100

Figura 11.7. Anàlisi quantitativa dels individus i formes d'àmfores presents als estrats III i IV, limitada als quadres lliures de contaminacions

Si repetim les gràfiques cronològiques relatives al volum d'àmfores, veiem com els resultats varien ostensiblement, sobretot pel que fa a l'estrat IV. En el cas de l'estrat III, tot i que la diversitat de formes s'ha reduït, no hi ha canvis a nivell cronològic, de manera que podem repetir el mateix que ja apuntàvem en aquella ocasió, és a dir, que la datació de l'estrat es pot acotar en el marge que va des del darrer quart del segle III fins al primer quart del segle II aC, *grosso modo*. No passa el mateix, en canvi, amb l'estrat IV. Aquí, a part de la reducció de formes, cal fer alguns matisos en qüestions de datació. Tot i que les formes presents no són especialment significatives, atès que tenen uns topes cronològics força laxos, és important assenyalar que han desaparegut aquelles formes més recents, les quals ens obligaven a donar a l'estrat un marge molt curt respecte de l'estrat III. Ara, malgrat la imprecisió, estem en condicions de situar la datació de l'estrat IV, com a molt aviat, en el tombat del segle III, moment que equivaldria a la fase TSM-IVb del turó de Santa Maria.

E.III	450	400	375	350	325	300	275	250	225	200	175	150	125	100
PUN-CM														
T-5.2.3.1														
T-7.1.2.1														
PUN-EB														
T-8.1.1.1														
T-8.1.3.1														
MAS														
bd7														
bd9														
GR-ITA														
bd1														
bd2														
bd3														
bd4														

Figura 11.8. Gràfica cronològica de les formes àmfors de l'estrat III dels quadres lliures de contaminacions

E.IV	450	400	375	350	325	300	275	250	225	200	175	150	125	100
MAS														
bd9														
GR-ITA														
bd2														

Figura 11.9. Gràfica cronològica de les formes àmfors de l'estrat IV dels quadres lliures de contaminacions

Vista la contaminació observada en l'anàlisi de les àmfors que acabem de fer, amb el perill que això representa a l'hora de precisar la cronologia d'aquests estrats, hem volgut repetir la taula d'anàlisi quantitativa del total de tipus ceràmics dels estrats III i IV (**Fig. 11.10**), limitant-nos també a aquells escassos quadres dels quals tenim la certesa que estan lliures de contaminacions. Serveixin de comparació les dades que apareixen a la **Fig. 11.2**. No obstant això, veiem com les diferències entre els percentatges d'ambdues taules no han canviat substancialment.

Tipus	E.III	% total	% categ.	E.IV	% total	% categ.
Vaixella indígena						
COM-IB	10	10,00	34,48	2	2,98	20,00
COT-CAT	4	4,00	13,79			
COM-OXD	7	7,00	24,14	1	1,49	10,00
COM-RED	2	2,00	6,90	7	10,45	70,00
A MÀ	6	6,00	20,69			
<i>Total</i>	<i>29</i>	<i>29,00</i>	<i>100</i>	<i>10</i>	<i>14,93</i>	<i>100</i>
Vaixella d'importació						
PUN-CUINA	12	12,00	60,00			
COM-PUN	8	8,00	40,00			

<i>Total</i>	20	20,00	100	0	0	0
Tallers de Roses						
ROSES-VN	49	49,00	89,09	31	46,28	60,78
ROSES (altres)	5	5,00	9,09	1	1,49	1,96
FORN	1	1,00	1,82	19	28,36	37,25
<i>Total</i>	55	55,00	100	51	76,12	100
Àmfores						
IBE	6	6,00	22,22	2	2,98	33,33
PUN-CM	5	5,00	18,52	1	1,49	16,67
PUN-EB	6	6,00	22,22			
MAS	4	4,00	14,81	2	2,98	33,33
GR-ITA	6	6,00	22,22	1	1,49	16,67
<i>Total</i>	27	27,00	100	6	8,96	100
<i>Total</i>	131	100		67	100	

Figura 11.10. Anàlisi quantitativa dels materials ceràmics dels estrats III i IV del barri hel·lenístic, dels quadres lliures de contaminacions

11.3. LES ÀMFORES

Després de l'anàlisi que hem concretat en el capítol anterior, limitada a aquells quadres lliures de contaminació de les campanyes dels anys 1975 al 1984, en aquest capítol volem ampliar l'estudi de les àmfores del barri hel·lenístic, ja no només amb finalitats cronològiques, sinó també per a determinar quines són les importacions que arriben al jaciment i al llarg de quin període. En primer terme, i a partir de criteris tipològics, avaluarem la varietat d'envasos presents a la zona del barri i revisarem les diverses procedències, amb la voluntat d'esbrinar qüestions de caire econòmic o comercial. Seguidament, a partir de la localització topogràfica del total de fragments estudiats, i per cadascun dels tipus, intentarem caracteritzar l'ús específic dels diferents àmbits de l'àrea que ens ocupa, dades que, finalment, haurem de cotejar amb els resultats aportats per l'estudi de la vaixella.

LES ÀMFORES IBÈRIQUES (Fig. 11.11 a 15)

L'àmfora ibèrica és, sens dubte, el recipient més abundant entre el conjunt d'àmfores recuperat a la zona del barri hel·lenístic; el seu volum s'aproxima a la meitat del total, amb un màxim del 42,47 %, percentatge molt similar al que es dona a la darrera fase del turó de Santa Maria, amb el 41,69 % a la TSM-V i 41,02 % a la M-V. Aquests nivells, però, ja s'han allunyat molt dels que es donaven en fases del segle IV, quan els

percentatges assolien unes cotes molt elevades de representació. La raó principal és, evidentment, l'augment de les importacions.

Pel que fa a les formes, trobem exemplars des de llavis relativament alçats fins a altres de vora totalment plana. No hem pogut associar una o altra forma a fases cronològiques del barri, tot i que és interessant observar com les vores poc destacades dominen per damunt de les més altes, tret que s'han considerat distintiu d'un moment més avançat de les produccions. De fet, però, les vores elevades tampoc presenten unes alçades destacables, ja que la majoria se situen al voltant dels 10 mm, amb un únic cas entorn als 13 mm.

D'entre tot el volum hem descobert un únic exemplar amb marca. El *sigillum* en qüestió es troba aplicat al mig de la nansa, dins d'una cartel·la de forma ovalada, que amida 22 mm de llarg per 16 mm. El motiu que hi ha representat és una creu, de traç molt simple, del que no hem trobat paral·lels.

Pel que fa a la localització dels individus d'àmfora ibèrica¹¹ hem constatat com aquests es reparteixen de manera quasi equitativa entre les àrees identificades com a carrers i illes de cases, tot i que és en aquests darrers espais on són dominants, amb un 54,19 % del total. Si ens limitem a les àrees de cases, comprovem, com passa també amb la resta d'àmfores, que els envasos ibèrics es concentren majoritàriament al sector est del barri, a les illes que hem identificat amb els números I, III, V i la possible illa VII. La diferència s'estableix en un 61,35 % contra un 38,65 %. Aquest tret ens ha portat a considerar que l'àrea est del barri podria tenir un ús destinat més a habitatge que no pas l'àrea oest, on es concentra l'activitat industrial del barri. Hem de tenir en compte que els dos forns de vernís negre coneguts dels tallers de Roses es troben precisament en aquest sector del barri, un a l'illa IV i l'altre a la VI.

LES ÀMFORES PÚNIQUES EBUSSITANES (Fig. 11.16 a 20)

Els exemplars més antics d'àmfora púnica ebusitana que trobem a l'àrea del barri hel·lenístic corresponen a la forma T-8.1.1.1. Aquest envàs, que marca el salt quantitatiu de la difusió comercial dels productes púnics a partir de mitjan segle IV i que es troba de manera àmplia en una franja que va des de Múrcia fins al nord de Catalunya, i fins al 300 aC (Ramon 1995, 220-222, 288), és també present a Roses i de forma destacada. Lamentablement, ha aparegut fora de context, dispersa entre talles que corresponen als estrats III i II, de manera que no podem dir que ens estigui caracteritzant cap nivell de la segona meitat del IV. No hem localitzat, en canvi, en tota

¹¹ Hem treballat amb un total de 382 individus. D'aquests 127 s'han aïllat al sector est i 80 a l'est; la resta corresponen als carrers.

l'àrea estudiada, cap fragment de la forma PE-22 -imitació d'àmfora massaliota-, que és l'envàs que acompanya la difusió de l'esmentada T-8.1.1.1, com també de la posterior T-8.1.2.1, forma d'àmplia expansió a partir dels dos primers terços del segle III i que arriba fins a un moment indeterminat de la segona meitat del segle (Ramon 1995, 222-223, 289). D'aquest darrer tipus d'envàs, que caracteritza els nivells de la primera meitat del III, sí que tenim una àmplia representació a l'àrea del barri hel·lenístic, a un nivell similar al de la T-8.1.1.1¹², però també de manera disseminada per tota l'estratigrafia.

Al respecte d'aquest context cronològic de la primera meitat del segle III, és interessant assenyalar que, si bé tenim ben representades les àmfors eivissenques i, com veurem més endavant, les púniques centremediterrànies, no disposem de cap exemplar de les formes T-8.1.1.2, T-8.2.1.1, T-8.2.2.1 i T-4.2.2.5 procedents de l'àrea de l'estret de Gibraltar, detall que ja havíem observat a la zona del turó de santa Maria. El següent envàs ebussità que arriba de manera important a Roses és el de la forma T-8.1.3.1¹³, recipient característic del període de la segona Guerra Púnica i que es data entre el 240/220 i 190 aC (Ramon 1995, 223, 291). La seva abundant presència a l'estrat III del barri ha estat determinant a l'hora de caracteritzar cronològicament aquest nivell i de relacionar-lo amb la fase d'amortització de l'ocupació del lloc. És important assenyalar que en aquest estrat no s'ha trobat cap exemplar de la forma T-8.1.3.2, envàs que tindrà una àmplia difusió a partir d'inici del segle II. L'únic exemplar que coneixem ha estat recuperat al superficial. De fet, com veurem en parlar de les àmfors centremediterrànies, a la zona del barri no existeixen exemplars propis del canvi de segle i fins a mitjan segle II aC, com seria el cas de les T-7.3.1.1, T-7.4.2.1 (Mañá C1/2) i T-7.4.3.1. Aquesta clara absència ens porta a concloure que l'activitat del barri hel·lenístic cessa en un moment del darrer quart del segle III aC.

Per acabar, la representació de formes d'àmfors púniques ebussitanes es completa amb un nombre destacat de recipients que imiten les produccions ibèriques de boca plana¹⁴, amb variants sense llavi i de vora més o menys destacada, i diàmetres que oscil·len entre els 122 i 146 mm. Finalment esmentar la troballa d'un *sigillum* sobre nansa en un únic exemplar d'àmfora ebussitana, del qual és impossible determinar la forma. Es tracta d'una marca anepigràfica, fortament impresa a la part superior de la nansa, que representa una mena de trèvol inscrit dins d'un triangle, de la que no hem trobat paral·lels.

¹² A tall orientatiu, hem de dir que s'han aïllat un total de 27 individus de la forma T-8.1.1.1 i 46 individus de la T-8.1.2.1

¹³ De forma també orientativa, dir que d'aquesta forma s'han aïllat un total de 13 individus.

¹⁴ D'aquest tipus d'envàs s'han aïllat un total de 27 individus.

A partir de la localització específica dels diversos fragments d'àmfora ebussitana, ens disposem a fer una mapa de dispersió dels fragments a la zona del barri, amb la finalitat d'intentar caracteritzar els usos dels espais que el formen. A grans trets, sobta, d'entrada, l'especial concentració de fragments d'envasos ebussitans a la zona dels carrers, sobretot en el carrer 1, mentre que a les illes de cases, si tenim present que l'extensió de l'àrea excavada és quatre vegades més gran, la quantitat es redueix notablement, en més d'un 80 %. Pel que fa a l'àrea d'hàbitat, ens adonem que la major proporció d'àmfores es dona a les illes del sector de llevant del barri, illes I, III i V, i a la suposada illa VII, mentre que a les illes de ponent aquesta es redueix a més de la meitat¹⁵. Si tenim en compte que és en aquestes illes on es concentra l'activitat industrial, on hi ha els dos forns excavats, és possible que la diferència ens estigui explicant que el tipus d'ocupació del sector de llevant sigui més aviat d'habitació. Insistirem en aquesta interessant observació, que ja fèiem en parlar de les àmfores ibèriques, en l'estudi de la resta d'àmfores i també de la resta de material ceràmic.

LES ÀMFORES PÚNIQUES CENTREMEDITERRÀNIES (Fig. 11.21 a 27)

Els primers envasos púnics de l'àrea centre-mediterrània localitzats a la zona del barri hel·lenístic s'identifiquen amb un seguit d'àmfores de cos cilíndric que són, precisament, aquelles que marquen la pauta de la creixent aflluència d'aquests productes púnics cap a les costes ibèriques (Ramon 1995, 287). Entre aquestes hi ha exemplars, sobretot, de la T-4.2.1.5 i, en menor grau, de la T-4.2.1.2, al costat d'uns escassos exemplars, amb dubtes, de les formes T-4.2.1.6 i T-2.2.1.2, mentre la T-7.1.2.1 esdevé la dominant. Si prenem amb reserves els fragments de les formes T-2.2.1.2 i T-4.2.1.6, hem de considerar que els materials més antics del conjunt serien els envasos T-4.2.1.2 i T-4.2.1.5, ambdós pràcticament contemporanis, els quals se situen al llarg del segle IV, tot i que la T-4.2.1.5 és especialment típica de la part central del segle i arriba fins a la primera meitat del III aC (Ramon 1995, 188-189). Si observem els individus de vores presents al barri de la forma T-4.2.1.5, podem destriar exemplars més antics, amb el llavi més prim, d'altres més engruixits, que són els que s'atribueixen a contextos més moderns, dels darrers moments de la producció, algun d'ells amb una incipient acanaladura, característica pròpia dels dos primers terços del III aC (Ramon 1995, 197). Sens dubte l'exemplar més àmpliament constatat al barri és la forma T-7.1.2.1 (Mañá C1a), estretament vinculada a la T-2.2.1.2, que es data entre el 375/350 – 300/275 aC (Ramon 1995, 205). Lamentablement, a nivell d'estratigrafia,

¹⁵ De manera orientativa, estem parlant de 64 individus a la zona dels carrers davant del 51 de les illes, i de 36 individus a les illes del sector de llevant contra 15 a les illes de ponent.

no hem pogut atribuir una relació específica entre aquestes formes antigues i les fases del barri; la qüestió és que tots aquests materials apareixen de manera dispersa arreu dels estrats II i III. En definitiva, tal com també passava amb les àmfores púniques ebussitanes, tot i la presència de materials que classifiquem, *grosso modo*, dins la segona meitat del IV, no podem aïllar cap nivell que correspongui a l'època. Entenem, aleshores, que són materials residuals, aportats amb les terres d'anivellament i amortització.

Pel que fa als contextos del darrer quart del segle III, de la segona Guerra Púnica, tenim al barri hel·lenístic una presència destacada dels exemplars de major projecció a l'època, les formes de procedència nord-africana T-5.2.3.1, T-5.2.3.2 i T-7.2.1.1, en especial de la primera, que fou massivament produïda a Cartago i als centres púnics de Tunis. La quantitat d'exemplars de la forma T-5.2.3.1 trobats al barri depassa, en gran manera, el volum de la resta d'àmfores púniques aïllades en el nostre estudi, amb un percentatge del 61 % per sobre del total. La varietat de matisos tipològics en la vora d'aquest tipus d'àmfora és patent a Roses: trobem des de llavis més estrets i llargs, a altres més curts i engruixits, amb orientacions diverses, i també amb més o menys acanaladures. Lamentablement, tal com també passa amb la forma T-5.2.3.2, sembla que aquests matisos no són útils a l'hora d'establir diferències cronològiques al llarg de la producció, en especial per determinar quins són els envasos posteriors al 200 aC (Ramon 1995, 290). En conseqüència, la presència de la forma T-5.2.3.1, que ens apareix invariablement en els estrats II i III, només ens permet fixar la cronologia del nivell d'amortització del barri en el marc de la segona Guerra Púnica. No trobem, en canvi, cap exemplar de la mateixa forma a l'estrat IV. Ens sembla interessant, al respecte, observar la no identificació de cap exemplar de la forma T-5.2.3.2, datada en el darrer terç del segle III aC, a l'estrat III; la totalitat dels individus s'han localitzat a l'estrat II, a excepció d'uns fragments trobats en un dels carrers i en una àrea molt afectada per les construccions posteriors, d'època tardoromana. Pel que fa a la forma T-7.2.1.1, contemporània a les anteriors, i que viu un moment àlgid de la producció des del darrer terç del segle III fins als primers decennis del II, la dispersió estratigràfica és similar a la de la forma T-5.2.3.1, de manera que repetim el que hem expressat per aquesta, pel que fa a la caracterització cronològica d'aquests nivells. Finalment ens queda anotar l'existència d'un fragment de la forma T-6.1.2.1, producció originària del nord d'Àfrica, de la que es coneixen molt escassos exemplars a la Península, la cronologia de la qual encaixa amb la de les anteriors formes, entre el darrer quart del segle III aC amb una possible perduració fins al primer decenni del II aC (Ramon 1995, 202, 290), fragment que, per cert, fou recuperat en un dels carrers.

Vist que la major part dels envasos dalt expressats endinsen la seva cronologia en els primers anys del segle II aC, ens resulta impossible, a partir d'ells mateixos, establir el context precís d'abandonament del barri, que és el que ens proporcionaria l'estrat III. Joan Ramon comenta que la única possibilitat d'establir la correspondència o no al segle II seria a partir de la situació contextual dels envasos, tot i que expressa els seus dubtes a l'hora de prendre en consideració, en relació al tema, l'aparició conjunta de campaniana A (Ramon 1995, 290). Si bé en el nostre cas no coneixem exemplars de campaniana A a les talles de l'estrat III, que seria una dada en favor de la cronologia antiga d'aquestes àmfores, ens sembla molt més interessant apuntar que en tot el barri no hem trobat cap exemplar dels envasos típics d'inici del segle II aC com són les formes T-7.3.1.1, T-7.4.2.1 (Mañá C1/2) i T-7.4.3.1. De la mateixa manera que justificàvem l'absència de la forma ebussitana T-8.1.3.2, pensem que aquest detall és important a l'hora de considerar que la fi de l'activitat al barri hel·lenístic s'hauria de situar en un moment previ a la fi del segle III, sense entrar en els primers decennis del segle següent.

Pel que fa a la localització topogràfica de les àmfores púniques centremediterrànies en tota l'àrea del barri, hem de comentar, de la mateixa manera que passava amb les púniques ebussitanes, que la major concentració d'individus es dona a la zona dels carrers, amb una diferència d'un 76 % per sobre de l'àrea de cases. A diferència de les anteriors, però, el volum d'àmfores a l'espai de les illes de cases és major al sector de ponent que al de llevant, amb un 24 % de més. No obstant això, cal que puntualitzem que aquesta concentració del sector de ponent, ja que es dona sobretot a l'espai de la suposada illa VIII, situada ran del port, al sud de l'illa VI. De fet, el 42 % de les àmfores del sector de ponent es concentren en aquest punt.

Relació de marques de terrisser en àmfores púniques centremediterrànies (Fig. 11.28)

Entre les àmfores púniques trobades a Roses s'han identificat diversos tipus de marques, que classifiquem entre grafits i *sigilla*, i que es troben aplicades en parts diferents de l'envàs, ja sigui sobre la paret o a la nansa. Pel que fa als grafits, fets en fresc sobre la pasta, és corrent trobar dibuixats motius líniais, com ara aspes, creus o línies paral·leles. En el cas de Roses s'han comptabilitzat un total de 4 grafits d'aquests tipus: dos d'ells estan fets sobre la paret i representen una estrella de cinc puntes i una lletra A, mentre els altres dos s'han grafiat sobre la nansa, i dibuixen una aspa i un símbol que s'associa a una àncora. Un esment a part mereix un cinquè grafit, fet sobre el pivot, que representa la lletra K.

Pel que fa als *sigilla*, pràctica corrent en els tallers de Tunis des de la segona meitat del IV fins als dos primers terços del III, i que es multiplica en el darrer quart del segle

III (Ramon 1995, 254-255), hem aïllat al barri un total de 10 marques, totes elles aplicades sobre la part superior de la nansa. D'aquestes, només 7 han estat ben identificades, la resta, la majoria pel seu estat de conservació, no s'han reconegut. Tots els *sigilla* presents són epigràfics i estan escrits en alfabet fenici-púnic. Les lletres s'inscriuen dins de cartel·les de forma ovalada o rectangular, les quals s'han col·locat, invariablement, de forma vertical o apaïxada sobre la nansa. En un únic cas hi ha una marca epigràfica combinada amb una icona. Entre les inscrites en cartel·la rectangular apaïxada tenim exemplars dels tipus classificats amb el núm. 629, de 20 per 15 mm (hA2k, A2=caduceu; Ramon 1995, 580, fig. 217), el núm. 655 (kk) i el núm. 560, de 25 per 20 mm (ba; Ramon 1995, 578, fig. 215)¹⁶. Pel que fa a les de cartel·la rectangular vertical hi ha un exemplar de la núm. 695, de 23 per 14 mm (P; Ramon 1995, 582, fig. 219). Entre les de cartel·la ovalada, esmentar una del tipus apaïsat, de 17 per 14 mm, igual a la núm. 740 (S; Ramon 1995, 583, fig. 220) i dues del vertical, la núm. 538, de 19 per 16 mm (aa; Ramon 1995, 578, fig. 215) i la núm. 694, de 22 per 16 mm (P; Ramon 1995, 582, fig. 219).

LES ÀMFORES MASSALIOTES (Fig. 11.29 a 33)

A nivell d'importacions, la representació d'àmfora massaliota a la zona del barri se situa en uns percentatges prou destacables, per sobre de les àmfores grecoitàliques a l'estrat IV, amb un 9,87 % davant el 8,53 %, respectivament, i amb un cert descens a l'estrat III, amb un 8,42 % davant l'augment de les grecoitàliques, presents en un 12,17 %. Aquestes dades ens estan constatant com l'àmfora massaliota, a diferència d'altres jaciments contemporanis de la zona, es manté en uns percentatges encara relativament importants, fet que reforça l'opinió, que ja expressàvem en parlar de l'estudi d'aquests envasos a la zona del turó de Santa Maria, de que els vins massaliotes, tot i la decadència que pateixen amb la difusió dels vins itàlics, encara són presents a Roses d'una manera notable.

Pel que fa a les formes d'àmfora massaliota que s'han recuperat a l'àrea del barri, hem de dir que només disposem de fragments, de manera que les referències a la classificació només les podrem fer a partir de la forma de les vores. En conjunt, hem de constatar una àmplia representació de tipus de vores, amb exemplars de les bd5, bd6, bd7, bd8, bd9, bd9a, bd10 i bd12, és a dir, a partir de l'aparició del tipus de llavi anomenat de "quart de cercle", no abans. D'entre aquestes, les més antigues són les bd 5 i les bd 6, les quals es troben en nivells del segle IV aC, tot i que perduren fins a

¹⁶ Cal dir, respecte a aquesta darrera, que el tipus publicat per Joan Ramon no és en aquest tipus de cartel·la, sinó en una ovalada apaïxada.

principi del III aC, en el primer cas, o fins a mitjan segle, en el segon. Pel que fa a la primera, la bd5 (pròpia de les formes d'àmfora A-MAS 3 i 4), la tenim representada amb les dues variants existents: amb el pla superior de la vora còncau i amb el rectilini. La seva presència és molt més reduïda que la de la forma bd 6 (en la forma d'àmfora A-MAS 4)¹⁷, que és la més abundant en tot el barri, la qual també ens apareix amb els dos tipus de variants: amb el pla superior de vora còncau i amb el rectilini, especialment amb el primer. També hauríem d'incloure en aquesta fase l'exemplar de vora bd 12, forma que apareix a mitjan segle V i que es documenta encara fins a la fi del segle IV. Lamentablement, els fragments de vora més antics, com serien la bd 5 i bd 12, ens han aparegut fora de context, en els nivells alterats de l'estrat II; pel que fa a la bd6, la seva localització es dóna en tots els estrats del barri, des de l'I al IV, tot i que és significativa la seva presència a l'estrat IV, a diferència d'altres tipus de vora.

Pel que fa al nivell de concurrència, una de les més ben representades al barri, tot i que molt per sota de la vora bd 6, és la vora bd 7 (en àmfora A-MAS 4), amb dues variants principals, les vores de perfil de "quart de cercle" amb el pla superior còncau (400-225 aC) o rectilini (375-200 aC), mentre que les variants amb el perfil rectangular i pla superior còncau (300-250 aC) i les de perfil allargat amb forma rectangular o trapezoïdal (325-175 aC) són més escasses. Tot i ser un tipus de vora que ja apareix a principi del IV aC, destaca la seva abundància al llarg del III aC fins a desaparèixer cap el 200 aC. Molt per sobre de la bd 7, destaca el volum de la vora tipus bd8 (pròpia de formes d'àmfora A-MAS 4 i 5), quasi el doble, en comparació. En aquest important lot hi trobem representades totes les variants: les de perfil de "quart de cercle" i pla superior còncau (375-175), les de "quart de cercle" i pla superior rectilini (375-175 aC) i, finalment, les de perfil allargat de forma trapezoïdal (325-200 aC). A diferència de la forma anterior, aquest tipus de vora el podem trobar fins ben bé mitjan segle II aC. És interessant anotar que els fragments corresponents a aquestes vores s'han localitzat a l'estrat III, i, fruit d'alteracions posteriors, als estrats II i I. L'únic exemplar de vora bd 7 trobat en un estrat IV ha estat dins d'una fossa, de manera que hem de dubtar de la seva integritat estratigràfica.

Al marge de la forma de vora bd 8, que s'endinsa en el segle II, tenim un bon nombre de exemplars, en menor representació que els anteriors, però, de la vora del tipus bd 9 (pròpia de la forma d'àmfora A-MAS 5), amb les variants de perfil en "quart de cercle" o trapezoïdal, ja sigui amb el pla superior còncau (325-125 aC) o rectilini (300-100 aC), o amb la vora de forma arrodonida (275-125 aC). En general, tot i que es una forma que potser ja apareix a la fi del IV aC, segur a inici del III aC (essent escassa abans del

¹⁷ A tall d'informació, s'han aïllat 8 individus de la forma bd 5 davant dels 45 de bd6, això és poc més d'un 82 % de més.

250 aC), és especialment abundant als anys centrals del segle II aC. Disposem també d'un exemplar de la forma de vora bd 9a, forma poc corrent, concretament la variant de pla superior enfonsat, que es data a partir de mitjan del III aC, tot i que perdura fins a mitjan segle II aC. Menys representada és la forma de vora bd 10, de secció triangular, que imita les formes d'àmfores grecoitàliques, la qual se situa entre mitjan segle III aC i principi del II aC. Pel que fa a aquests exemplars més moderns, hem de repetir el mateix que per les anteriors formes, és a dir, la seva exclusiva presència a l'estrat III i superiors; l'exemplar de bd 9 que s'ha trobat a l'estrat IV correspon a un carrer, la qual cosa, com hem expressat en anteriors ocasions, fa que ens mantinguem en reserva.

En definitiva, malgrat la poca precisió que es permet afinar la tipologia d'àmfora massaliota a partir de les vores, el bloc principal d'aquestes podria iniciar-se a la segona meitat del IV, tot i que el segle III és, sens dubte, el context més ben representat, sense descartar alguns exemplars que podrien endinsar-se cap al segle II aC. És impossible, a partir d'aquest mètode, concretar alguna dada més.

Pel que fa a la localització topogràfica de les àmfores massaliotes en el barri ens sorprèn, a diferència del que havíem constatat amb les púniques, que la major concentració dels individus estudiats sigui a la zona de les illes, no als carrers. No obstant això, en aquest cas també són les illes de cases del sector de llevant les que presenten un major nombre d'individus, respecte a les de ponent, amb una diferència d'un 68 %. Aquest detall ens confirmaria la caracterització d'espai d'hàbitat, en el cas del sector de llevant, i d'espai industrial, en el de ponent.

Relació de marques de terrisser en àmfores massaliotes (Fig. 11.34)

Entre la totalitat de fragments d'àmfora massaliota localitzades al barri hel·lenístic n'hem identificat set amb marques. D'entre aquestes hi ha tres individus amb la lletra Δ (delta), dues aplicades a la zona del coll i una prop de la nansa. De les tres variants que Bertucchi identifica per aquest tipus de marca (Bertucchi 1992), un dels exemplars de Roses correspon a la variant 1 -enfonsada i sense cartutx-, un a la variant 2 -en relleu-, mentre que l'altre ha estat impossible de determinar. Pel que fa a la variant 1, es coneixen paral·lels als jaciments Nord du Bassin i Marsella-Carmes (Bertucchi 1992, 160, fig. 78, núm. 100 i 205). De la variant 2, Bertucchi recull una marca similar al jaciment Nord du Bassin (Bertucchi 1992, 160, fig. 78, núm. 102), datada al segle IV aC, mentre les reconeix també en altres jaciments (Cayla de Mailhac o Lattes). Al seu torn, Long n'identifica una de similar en el jaciment subaquàtic C o F del Grau d'Agde, estampillada sobre una forma d'àmfora del tipus 4 (Long 1990, 32, fig. 7), una altra, també sobre el tipus 4, en el jaciment Agde V (jaciment subaquàtic en el llit de

l'Hérault) (Long 1990, 33), i també, amb el mateix tipus, una en cartutx a Agde 2 (a la riba dreta de l'Hérault) (Long 1990, 32). També se n'han localitzat en altres jaciments, amb diverses variants, com ara Montlaurès, Moulin, Peyrac-de-Mer o Cayla (Passelac *et alii* 1990, 146, núm 11 i 12; 147, núm. 4 a 7; 148, núm. 14 i 16).

A més de la marca anterior, hem identificat al barri una possible marca amb la lletra digamma, similar a la que recull Bertucchi (Bertucchi 1992, 160, fig. 78, núm. 284), però en relleu. D'aquestes, segons l'autor, se'n troben al jaciment de Marsella-la Bourse. També hi hauria un exemplar d'una possible marca amb la lletra Ṭ (tau) o Ê (êta), dins d'un cartutx; el més probable és que es tracti de la lletra tau, en concret de la variant 2, dins de cartutx i en relleu, de les quals hi ha exemples a la Bourse, Cayla de Mailhac, Agde i Olbia (Bertucchi 1992, 161, fig. 79, núm. 54/72).

Singular seria el cas d'una marca amb la lletra Ḫ (khi) en relleu i dins d'un cartutx circular, de 21 mm de diàmetre, tipus no contemplat per Bertucchi (no podem pensar que sigui del tipus 1, en relleu, però mal aplicada, ja que el cartutx està molt ben definit), tot i que fa referència a un exemplar, possiblement similar, trobat a Lattes (Bertucchi 1992, 159). Long n'identifica unes de semblants, en àmfores del tipus 4, en el jaciment Agde V (Long 1990, 33) i Agde Y (jaciment subaquàtic a la riba dreta de l'Hérault a l'altura de la vila de Quai des Dames; Long 1990, 32), encara que no especifica a quina variant corresponen. També en el mateix tipus 4, i en cartutx, s'esmenten altres dues al jaciment Agde 2 (Long 1990, 32). Passelac en reconeix també a Ensérune (Passelac *et alii* 1990, 146, núm. 6) i Cayla-Mailhac (Passelac *et alii* 1990, 149, núm. 5).

Al marge de les marques que hem pogut classificar, n'hi ha una altra, per ara indeterminada, que representa una roseta de vuit pètals, amb botó central, la qual s'aparta totalment dels tipus corrents. De fet, es tracta d'un model que té grans similituds amb les rosetes que apareixen en els fons de vaixel·la de vernís negre (també s'ha vist, de manera similar, en àmfores púniques). El *sigillum*, que s'emmarca dins d'un cartutx circular de 21 mm de diàmetre, està aplicat sobre el coll.

Les marques a base de lletres s'han identificat amb un sistema de marcatge d'àmfores, una numeració alfabètica que serviria per a individualitzar produccions, suposadament segon un còmput anual. És a dir, una lletra correspondria a un any, mentre que la utilització de dobles lletres s'hauria de considerar una ampliació del mateix tipus de còmput¹⁸. No obstant això, hi ha un problema de base: el timbratge en àmfores a Marsella és de llarga durada, ja que comença a aparèixer en els tipus 3 i 4 d'àmfora, a partir de la segona meitat del V aC, i continua fins el segle II aC, amb

¹⁸ Bertucchi observa que aquest sistema també fou emprat en les monedes de plata de Marsella (tretaòbols).

escasses marques sobre el tipus 5 (Bertucchi 1992, 171). Aquest problema es podria resoldre si considerem la possibilitat que les lletres s'haurien pogut imprimir en sèries successives i, després, un cop esgotat el sistema, tornar-se repetir.

Pel que fa als grafitos fets sobre la pasta tendre, que normalment se situen en el coll o sobre les espatlles de les àmfores, són menys nombrosos respecte a les marques, tal com expressa Bertucchi, i també acostumen a representar lletres (Bertucchi 1992, 173). En el cas de Roses tenim un grafito incomplet, aplicat en el coll d'una àmfora, en el qual sembla llegir-se una Δ (delta) mig partida i una H (êta). Hi ha un altre grafito, de dimensions més grans, que representa la lletra X (khi) grafiada just en el coll, a tocar l'inici de l'espatlla.

LES ÀMFORES GRECOITÀLIQUES (Fig. 11.35 a 39)

Tal com hem comentat en parlar de les àmfores massalotes, la representació de grecoitàliques al barri no presenta uns nivells percentuals importants, en especial a l'estrat IV. De fet, ni el més elevat 12,17 % de l'estrat III és rellevant respecte als volums que trobem en les fases més tardanes del turó de Santa Maria, aquí entre un 23,91 % i un 21,79 %. Aquesta diferència, sumada a l'encara destacada presència d'altres importacions, com ara la d'envasos púnics i, també, dels massalotes, creiem que és una dada significativa a l'hora de datar l'estrat III en un moment de final del segle III, abans de l'àmplia difusió de les grecoitàliques, a partir del segle II aC.

Pel que fa a les formes de vora que s'han identificat a la zona del barri, la menys representada és la més antiga, la bd 1, que cobreix la segona meitat del segle IV i el III aC. Els exemplars aïllats d'aquesta forma, però, no s'han pogut associar a nivells antics, ja que tots ells han aparegut a l'estrat III, que és el de l'amortització del barri. La forma més abundant d'aquesta època és la vora del tipus bd 2, amb totes les seves variants, la qual caracteritza el segle III, essent majoritària entre les grecoitàliques de la segona meitat del segle, tot i que s'estén fins a mitjan segle II aC. La seva dispersió en l'estratigrafia del barri és absoluta, encara que és la única forma detectada a l'estrat IV.

Pel que fa a les vores més recents, és significativa la presència del tipus bd 3, forma que comença a aparèixer vers el 200 aC, amb una freqüència màxima entre el 175 i el 125 aC. És interessant assenyalar que tots els individus identificats d'aquesta vora a la zona del barri apareixen a l'estrat II i al superficial. La seva absència a l'estrat III corrobora la datació que estem defensant per aquest nivell, és a dir, a la darrerria del segle III, sense arribar a l'inici del II aC. Aquesta hipòtesi no queda desqualificada per la presència al jaciment, encara que poc abundant, de la vora bd 4, la cronologia de la

qual s'estén des de la fi del III aC i fins a la fi del II aC. De fet, hi ha alguns individus d'aquesta forma a l'estrat III, a més dels estrats II i I. Sí que és determinant, en canvi, la total absència de la forma bd 5, la qual caracteritza els tres primers quarts del II aC. En relació a la localització topogràfica dels individus d'àmfora aïllats, hem de dir que, en el cas de les àmfores grecoitàliques hem constatat un volum similar entre l'àrea dels carrers i la de les illes de cases. També aquí, però, com hem vist amb la resta d'àmfores, el major nombre de fragments es concentra a les illes del sector de llevant, amb diferència a les de ponent¹⁹. De nou volem expressar que aquest contrast no s'explica d'altra manera que no sigui per la diferència d'activitat que es produeix entre ambdós sectors, més industrial el de llevant, contra un espai més aviat destinat a l'hàbitat a ponent, en el qual les àmfores serien un element de consum dels seus ocupants.

Relació de marques en àmfores grecoitàliques (Fig. 11.40)

S'han recuperat un total de 11 marques sobre nanses, la major part de les quals s'emplanten sobre la part superior d'aquesta, a excepció de dos casos, en què es troben a la part central. Entre totes dominen els segells epigràfics en alfabet grec, amb tres exemplars amb motius anepigràfics, dels quals no hem trobat paral·lels exactes, ni hem pogut identificar. Tots els segells es troben inscrits dins d'una cartel·la, ja sigui rectangular, en el cas de contenir lletres, o ovalada/circular, en cas de símbols. Només un exemplar està desproveït de cartel·la, en el qual, a més, les lletres són refundides, al revés de la resta, que són en relleu. Ens quedaria comentar que només una marca es llegeix en ordre, d'esquerra a dreta; totes les demás són girades al revés, en sentit *sinistroverse* (marques retro).

Pel que fa a l'única que porta l'orientació d'esquerra a dreta, hem de dir que, també, és la única que està associada a un fragment de vora, en concret del llavi tipus bd2. Es tracta d'una cartel·la de forma rectangular, de 35 per 13 mm, que conté el nom EYPY (εϋρϋ, *euru*). Hem localitzat un paral·lel en el peci Secca di Capistello, Lípari, també aplicat a l'inici de la nansa d'una àmfora magnogrega del tipus V, però de mides diferents, de 40 per 6 mm (Vandermersch 1994, 166). Segons Vandermersch, la marca procedeix de la zona de la Reggio Calabria i està associada a un context entre la fi del segle IV i inici del segle III; segons l'autor, el nom evoca sectors de parla dòria de la zona grega del sud d'Itàlia i Sicília oriental.

Pel que fa a les marques girades, esmentar, en primer lloc, una en cartel·la rectangular, de 30 per 9 mm, que conté el nom BAPI (βαρι, *bari*), de la qual

¹⁹ Estem parlant d'un total de 67 individus contra 33 del sector de ponent, el que representa prop d'un 51 % de més.

desconeixem paral·lels. També destacar la marca amb el nom ΔΙΣΤΙΟ (διστίο, *distio*) - dubtes de lectura-, dins d'una cartel·la rectangular, de 40 per 13 mm, aplicada al centre de la nansa. També, i amb la mateixa posició central, una altra marca de forma quadrangular, de 25 per 19 mm, amb el nom ΔΕΣ (δεσ, *des*). Finalment ens quedaria esmentar un segell fragmentat, que tenim tant en versió girada, com normal, del que només ens han arribat les dues darreres lletres ...ΛΙ (...λι, ...λι).

A més d'aquestes marques, n'hi ha dues més, il·legibles: una d'elles està fragmentada, tot i que s'endevina la forma de la cartel·la, de 25 per 13 mm, l'altra té una impressió poc marcada (aquesta és, precisament, la que està mancada de cartel·la). Pel que fa als símbols, les tres marques que conservem estan situades a la part superior de la nansa i tenen forma ovalada, entre 16 i 20 mm de llargada. Una d'elles aparenta un trident de cinc puntes, l'altra sembla un anagrama compost per una combinació de lletres, i la tercera no la sabem identificar.

En un fragment de vora, i just sota aquesta, hem localitzat també un *tittuli picti*. Aquest està constituït per una única lletra, de format gran, de 26 mm d'altura, en una pintura de color vermellós. És una lletra F, en alfabet llatí, o no descartem que en grec clàssic.

11.4. LA VAIXELLA D'IMPORTACIÓ

La vaixel·la d'importació, davant el total de material ceràmic recuperat als estrats III i IV de la zona del barri hel·lenístic, és la menys representada, molt per sota de la indígena i dels productes dels tallers de Roses. Mentre a l'estrat III hi és amb un 6,61 %, a l'estrat IV només amb un 1,88 %²⁰. Aquests nivells tan baixos ens situen, d'entrada, en una fase tardana del jaciment. De fet, encara són inferiors als que s'han comptabilitzat a les fases TSM-V i M-V de la zona del turó de Santa Maria, les quals es daten cap al tombant del segle II aC, on apareix amb un 16,04 % i 4,17 %, respectivament.

Dins de la vaixel·la d'importació la més abundant és, molt per damunt de la resta, la ceràmica púnica. A l'estrat III la representació assoleix un absolut 92,87 % mentre que a l'estrat IV, un 82,46 %²¹. El mateix havíem constatat amb les àmfores, on els envasos púnics eren els que destacaven per damunt de la resta d'importacions. En segon lloc trobaríem la ceràmica àtica, amb un 12,28 % a l'estrat IV i 3,12 % a l'estrat III, i la ceràmica massaliota, amb un 3,51 % a l'estrat IV i un molt similar 3,12 % a l'estrat III. Com veiem, àtiques i massalotes tenen una representació idèntica a l'estrat

²⁰ L'escassa representació que tenim de l'estrat IV, fa que aquest percentatge no el preguem com a referència absoluta.

²¹ Aquests percentatges contenen tant la ceràmica de taula com de cuina i rebost.

III, mentre que al IV dominen les àtiques. En darrer terme tenim una representació molt minoritària de petites estampilles, amb un 1,75 % a l'estrat IV i un mínim 0,89 % a l'estrat III (**Fig. 11.2**).

LA CERÀMICA ÀTICA: FIGURES ROGES I VERNISSOS NEGRES (Fig. 11.41 a 45)

Dins el global ceràmic recuperat al barri hel·lenístic, i centrant-nos només ens els estrats que tenen una certa significació, que són els III i IV, constatem com els productes àtics, inclosos vernissos negres i figures roges, tenen una mínima representació, de l'ordre d'un 0,19 % i 0,23 %, respectivament. No obstant això, hem de dir que no són aquests nivells, precisament, els que presenten una major concentració d'aquest material, sinó que més de la meitat d'aquests vasos, un 53,02 %, s'acumula en les àrees de carrers o llocs on les antigues excavacions no diferenciaren estratigrafia, a la vegada que un 28,02 % està dispers en els estrats posteriors i superficials. En definitiva, només un 18,95 % de les àtiques s'han pogut recuperar en un context estratigràfic vàlid per al nostre estudi.

Malgrat l'interès específic pels materials dels nivells que ens poden aportar dades a la caracterització cronològica del barri, presentem una visió global de les importacions àtiques que arriben al jaciment, en la línia d'un anterior treball de recerca sobre el tema (Pedrón 1991). El fet que aquest treball es limités a les campanyes entre els anys 1963 a 1970²², ens ha obligat a fer una revisió de la resta de materials recuperats en posteriors campanyes, encara que no s'han incorporat tots, de manera exhaustiva. De fet, en base al nostre criteri d'anàlisi, només s'han afegit a l'estudi aquells fragments més interessants, procedents de nivells lliures de contaminacions, així com altres de significatius, encara que fossin material residual en estrats posteriors. Aquesta selecció ha incrementat en 37 individus el total estudiat per Pedrón. Val a dir, però, que la incorporació d'aquestes noves peces no ha alterat, en cap aspecte, les conclusions tipològiques a les que va arribar l'autora en el seu moment, ans al contrari, les ha reforçat.

ÀTICA DE FIGURES ROGES (Fig. 11.41 a 45)

Pel que fa als vasos de figures roges, disposem d'un total de 79 fragments, els quals ens permeten parlar, en propietat, de 54 individus identificats, mentre la resta, per ser

²² L'autora deixa per a una segona part, no realitzada fins avui dia, l'estudi dels materials de les campanyes posteriors. Es tracta d'un complet inventari i estudi tipològic i estadístic de les diferents formes presents en el barri, acompanyat d'una precisa valoració cronològica del conjunt, dirigida a limitar els anys en què arriben a Roses aquestes importacions àtiques.

excessivament petits, són difícils de classificar. Això representa el 21,70 % del total de productes àtics arribats al jaciment on, no cal dir-ho, són majoritaris els vernissos negres. D'entre els vasos de figures roges, la forma més ben representada és el *pelike*, amb un 24,05 % del conjunt i 15 individus, de la qual, ateses les dimensions dels fragments, ens és impossible discernir si corresponen a la variant AT-FR Pe2 o Pe3. Entre les vores que presentem, la major part decorades al llavi amb oves -una d'elles combinades amb punts- al costat d'un exemplar amb ones, n'hi ha del tipus de secció triangular o amb encaix. La resta són fragments informes que, per la curvatura de la paret -la major part corresponents al coll-, s'han associat a aquesta forma. Entre aquests fragments n'hi ha que conserven restes de la franja d'oves que emmarcava la decoració principal i altres que només insinuen una part d'aquesta. Pedrón arriba a identificar un fragment d'una escena en la qual es veu una jove (amazona) amb un tocat -possiblement un casc frigi-, entre dos animals (Pedrón 1991, 145-146).

En segon terme, i amb poca diferència pel que fa al volum representatiu, segueixen les *krateres* i els *skyphoi*, vaixel·la associada al servei i consum del vi, amb un 17,72 % i un 15,19 % del total de figures roges, respectivament. Pel que fa a les *krateres*, amb 14 individus, vista la dimensió dels fragments, se'ns fa difícil atribuir-les a les variants existents. Pedrón, al marge d'una possible *calyx krater*, classifica la resta de llavis com a cràteres de campana, tipus que data en el segon quart del segle IV (Pedrón 1991, 139-141). La manca de peus rellevants ens impedeix, però, afinar si es tracta de la variant AT-FR Cr4a o Cr4b. Pel que fa als motius decoratius conservats, la majoria corresponen a la decoració subsidiària, que emmarca les escenes principals. En els casos de vores estudiats, dominen les garlandes de fulles de llorer per sobre de les oves, amb set exemplars contra un. Pel que fa als informes, també hi trobem sanefes del mateix tipus amb indicis de l'escena principal. Entre aquestes Pedrón ha identificat un possible *symposion* o banquet, de l'estil del grup de Telos, en concret del pintor del Thyrsos Negre (Pedrón 1991, 141, fitxa núm. 100). Al mateix estil creu que pertany un fragment informe, proper a la base, que presenta una sanefa de greques combinada amb aspes amb punts (Pedrón 1991, fitxa núm. 218).

Com a *skyphoi* ha estat possible determinar un nombre mínim de 12 individus, la majoria dels quals corresponen, sens dubte, a la forma AT-FR Sk2d, amb el perfil sinuós i la base anular baixa de perfil arrodonit, típica del segle IV. La totalitat dels fragments són petits, de manera que no podem concretar quina escena decorativa portarien; no obstant això, Pedrón arriba a reconèixer almenys 5 individus de l'estil del grup de *Fat Boy*, que es data al segon quart del segle IV (Pedrón 1991, 142-143), en els quals s'aprecien bustos de figures humanes comprimides entre motius vegetals.

Pel que fa a les bases, de les quals amb prou feines s'intueix la decoració, hi ha un fragment de 115 mm de diàmetre al costat d'una peça petita, de 61 mm.

Entre els tipus més minoritaris hem d'esmentar, en primer lloc, les *kylikes*, amb un total de 5 individus i el 6,33 % del total figures roges. A excepció d'una peça, avui restaurada i exposada al MAC-Girona (**Fig. 11.44**), de la que coneixem el perfil sencer i podem considerar de la forma AT-FR Ky14 -de perfil continu i llavi prim, amb el peu anular i motllurat amb un únic tor-, la resta són fragments de poca consideració. Això fa que, de la majoria, no podem identificar el motiu decoratiu, tot i que, per la part que s'intueix, bàsicament d'estil vegetal i que correspondria a la decoració subsidiària de la peça, Pedron les atribueix al grup del Pintor de Viena 116 (Pedron 1991, 141-142). Pel que fa a la peça restaurada, estilísticament també atribuïda al mateix grup, l'autora descriu la decoració vegetal exterior, que s'acompanya, a l'interior, d'un motiu figurat consistent en el bust d'una jove, amb el cap girat a la dreta, tocada amb un *sakkos*, envoltat per una garlanda de tiges i flors en pintura blanca, que és un motiu molt utilitzat al segle IV (Pedron 1991, fitxa núm. 60).

Darrera aquest grup situem els *lekanides*, amb 4 individus i el 5,06 % del total de fragments. La majoria corresponen a la tapadora, AT-FR Ln2, amb un únic exemplar del vas, AT-FR Ln1. Pel que fa a les tapadores, Pedrón identifica un fragment de vora que podria correspondre al grup del Pintor de Viena 116, el qual va decorat amb una sanefa d'oves al llavi i en el qual només s'intueix la part posterior d'una pantera i les robes d'un personatge a la zona superior de peça, fragment que caldria datar al segon quart del segle IV (Pedrón 1991, 144-145, fitxa núm. 301). Al mateix grup atribueix un fragment informe de tapadora, en la qual es veu un tros del cap d'un griu, girat cap a la dreta, i les robes d'un personatge. L'altra tapadora i la vora del vas no conserven prou decoració com per a poder-ne fer una interpretació. Pel que fa a aquesta darrera, assenyalar que el ressalt del llavi, on s'encaixava la tapadora, és força marcat.

En darrer terme, i amb dos individus cadascun, es troben els *lekythoi* i els plats de peix, que equivalen al 2,53 %, cadascun, del total. Pel que fa als primers, només coneixem dos fragments informes, del tipus aribalístic, possiblement de la variant tardana AT-FR Lt4. Un d'ells conserva restes de la típica decoració reticulada i l'altre, d'una palmeta, ambdues situades per Pedrón en un context del segon quart de segle IV (Pedron 1991, 143). Com a plat de peix destacar una peça restaurada, avui al museu del MAC-Girona (**Fig. 11.45**), decorada al llavi amb una sanefa d'ones tombades cap a l'esquerra, i a la part interna amb dos peixos enfrontats, que Pedrón data també en el segon quart del segle IV (Pedrón 1991, 143-144, fitxa núm. 219).

M.J. Pedrón assenyala que el grup de ceràmica de figures roges present a Roses és un conjunt molt homogeni, datat entre el 375 i 350 aC: "parece que las importaciones

de figuras rojas en *Rhode* comprenderían un período únicamente de unos veinticinco años". De fet, observa com no hi apareixen importacions del tercer quart del segle IV, del pintor de Kertch, tot i que no descarta que en puguin sortir en properes campanyes, fet per ara no demostrat. No obstant això, es qüestiona la possibilitat que els vasos del grup del Pintor de Viena 116 puguin allargar-se en aquesta fase més tardana, del tercer quart del segle, fet que portaria a ampliar el marge de les importacions (Pedrón 1991, 139, 158).

ÀTICA DE VERNÍS NEGRE (Fig. 11.46 a 51)

El volum de peces en vernís negre²³, davant les figures roges, és superior, ja que equival a més d'una tercera part de la ceràmica àtica recuperada a la zona del barri hel·lenístic, amb un 78,30 %. La varietat de formes, respecte a les anteriors, és molt més elevada, entre les quals dominen, sens dubte, els bols dels tipus *outturned rim*, AT-VN 777-808, i *incurved rim*, AT-VN 825-842. Entre aquests s'ha comptabilitzat un total de 115 individus, sobre 128 fragments, el que representa el 44,91 % del total de formes de vernís negre. La forma majoritària és el bol AT-VN 825-842, amb 23 individus identificats. El fet que siguin fragments molt petits, se'ns fa molt difícil determinar a quin tipus de variant corresponen; l'única excepció és una peça que amida 147 mm de diàmetre de vora, per 83 mm de base i 54 mm d'altura, la qual, per les característiques del perfil, equivaldria a la variant AT-VN 842. Aquesta variant no és anterior al 350 aC i caracteritza sobretot el darrer quart del segle IV i primer quart del segle III aC (*Lattara* 14.1, 2001, 385). Aquesta és també la única peça que conserva la decoració completa del fons de la base, amb sis palmetes entrelaçades per línies incises fent semicercles, envoltades per un cercle a rodeta. De la resta de vores, 19 en total, només s'ha pogut calcular el diàmetre d'una, de 99 mm; pel que fa a les bases, els diàmetres oscil·len entre 75 i 100 mm. De totes elles només hem vist decoracions parcials, ja sigui del cercle de rodeta que emmarcava el motiu central, o de parts d'aquest, amb palmetes, tant enllaçades com no. De la forma de bol AT-VN 777-808 només s'han pogut identificar 10 individus, dels quals, atesa la dimensió dels fragments, no ha estat possible reconèixer cap mida precisa ni decoració completa. D'aquesta només tenim fragments amb el cercle de rodeta i algunes palmetes, i un exemplar que suma a aquest motiu un cercle gran, incís, que emmarca el conjunt.

²³ En l'anàlisi dels vernissos negres àtics hem partit de l'estudi fet per Pedrón (Pedrón 1991), al que hem sumat les peces trobades amb posterior a la data que contempla aquest treball, és a dir, a partir del 1970. Hem revisat també cadascuna de les fitxes elaborades per aquesta autora i n'hem extret les dades que ens han interessat.

Padrón data aquests exemplars entorn al 390/380 aC, a partir dels motius decoratius (Padrón 1991, 152-153).

La resta d'individus de la forma de bol, 82 en total, corresponen a bases, entre 64 i 130 mm de diàmetre, que no podem atribuir a una o altra de les formes abans esmentades. Cal afegir un únic exemplar, de 48 mm de diàmetre, que podria considerar-se una miniatura. Tal és l'estat de fragmentació, que escassament coneixem el peu, amb només una part de la decoració. De les 82 bases, només tres ens permeten conèixer la decoració completa: dues presenten, en ordre de dins a fora, un cercle incís al voltant del qual es disposen les palmetes entrelaçades per semicercles incisos (6 i 7 palmetes), tancades dins un cercle a rodeta –precisament, una d'aquestes és la base de petites dimensions-, mentre que la tercera repeteix el mateix esquema, però amb les palmetes soltes. La resta de bases només conserven decoracions parcials: de palmetes soles, ja sigui entrelaçades com no, algunes combinades amb el cercle de rodeta exterior.

Pel que fa als bols de petit format, disposem de dues bases, de 56 i 60 mm de diàmetre, del tipus *small bowl*, però que, atesa la manca de vora, no tenim la certesa que siguin de la variant *early and heavy*, AT-VN 854-862, o *later and light*, AT-VN 863-876. Un exemplar de base anular, ample i bisellada, de 68 mm de diàmetre, i amb les parets primes, s'ha classificat com la variant AT-VN 882-889, *broad base*, que Pedrón data entre el 350-320 aC (Pedrón 1991, 151). Més abundants són els petits salers o especiers, *saltcellar*, AT-VN 939-950, amb 6 individus en total i el 2'11 % del total de fragments. La seva classificació s'ha fet, sobretot, per les seves petites dimensions i pel gruix de les parets i el característic aprimament de la vora. Les peces identificades tenen unes mides que oscil·len entre 56 i 70 mm de diàmetre de vora, entre 44 i 50 mm de base i una altura entre 31 i 33 mm.

La forma que segueix en número als bols és l'*skyphos*, amb 77 individus i el 29,82 % del total de vernís negre. Tots ells corresponen al tipus A, *Attic-type*, AT-VN 350-354, que es data al llarg del segle IV (*Lattara* 14.1, 2001, 345). Del total de 20 fragments de vores, només s'ha pogut calcular el diàmetre de tres, entre 142 i 186 mm. Les tres són de la variant AT-VN 350-354 bd2, de perfil en S, que a Lattes situen en contextos que van des del 400 fins al 275 aC (*Lattara* 14.1, 2001, 345). Una d'aquestes, fins i tot, ens ha permès recuperar el perfil sencer, sense les nanses: 142 mm de diàmetre de vora, 66 mm de diàmetre de base i 147 mm d'altura. Pel que fa a les bases, els diàmetres oscil·len entre 36 i 104 mm; els més petits han estat considerats miniatures. Els fons externs, sense vernís, porten, indistintament, d'1 a 3 cercles pintats concèntrics. Hem de sumar a aquest grup d'*skyphoi* els 11 individus de la forma *cup-skyphos*, que equival a un 4,56 % del total. El fet que tots els individus siguin bases, se'ns fa difícil

determinar si corresponen a la variant *light-wall*, AT-VN 580-611, o *heavy-wall*, AT-VN 612-623. Tot i això, el gruix de les parets i, en un cas, l'aresta en relleu de la paret interna del vas, ens els associa a la primera variant, que es data entre mitjan segle V i mitjan segle IV. Pel que fa als motius decoratius del fons de la base, només en dos casos es conserven sencers: un d'ells presenta 4 palmetes entrelaçades tancades dins d'un cercle a rodeta, mentre en l'altre són 6 les palmetes, al voltant d'un petit cercle incís central, i tot envoltat per una línia a rodeta. La resta són fragments amb restes de palmetes i rodetes. Finalment, dins aquesta categoria de copes, esmentar els 5 individus de la forma *bolsa*, AT-VN 532-561, amb el 2,11 % del total de fragments, tots ells bases, amb diàmetres que oscil·len entre 86 i 104 mm. En el fons intern s'ha pogut recuperar dues decoracions completes, a base de 4 palmetes unides per la part inferior i revoltades per un cercle a rodeta. Aquesta forma es data entre el segon quart del segle IV fins al III aC. Padrón identifica, a més, 3 individus de *kylikes*, forma *Stemless Cup* (Padrón 1991, 146), els quals no podem associar a cap de les variants atesa la dimensió dels fragments. També relacionats amb el consum del vi hem de comentar els 10 individus de la forma *kantharos* o craterisc, amb el 3,51 % del total de vernís negre àtic. La major part dels fragments corresponen a bases, entre 62 i 186 mm de diàmetre, les quals no podem associar a cap de les variants. Les tres vores, en canvi, corresponen a la forma AT-VN 696-704, del grup *moulded rim*, de llavi triangular amb nanses verticals amb apèndix, que es daten entre el 375-275 aC (Lattara 1993, 125)

Amb 14 d'individus i el 3,51 %²⁴ del total de fragments, hem d'esmentar els plats de peix, en concret els de la sèrie AT-VN 1061-1076, que és la variant més corrent. Els fragments conservats són petits, però han permès establir uns límits de mides de diàmetre de vora entre 110 i 204 mm, i de 101 a 178 mm de base. Només coneixem un únic exemplar amb el perfil complet, que amida 204 mm de vora, per 116 mm de base i 36 mm altura. Aquesta peça presenta diverses perforacions que travessen la paret al voltant del llavi i de la cassoleta central. En ocasions, el fons extern de la base va decorat amb dos o tres cercles concèntrics pintats en vernís negre. Segons Padrón, aquestes peces s'haurien de situar entre el segon i tercer quart del segle IV, a partir de l'evolució de la forma del peu (Padrón 1991, 149). Una altra forma de plat present a la zona del barri és el tipus anomenat *rolled rim*, AT-VN 1046-1060, que es data al llarg del segle IV, plat molt més minoritari que l'anterior, amb només 3 individus coneguts i el 1,05 % del total de fragments. De nou, els fragments són petits i només un individu permet reconstruir el perfil, amb 138 mm de diàmetre de vora, 95 mm de peu i una

²⁴ Volem observar que aquest percentatge és similar al volum que apareix a Lattes en nivells d'hàbitat del segle IV, entre el conjunt de vaixel·la àtica (Lattara 14.1, 2001, 397).

altura de 25 mm. En tots ells només s'aprecia una part de la decoració del fons intern de la base, consistent en un cercle de rodeta que envolta unes palmetes, en nombre i disposició desconeguda.

Entre les formes més minoritàries hem d'esmentar dos exemplars de base identificats com a *pelike*, sense poder determinar variant, dos individus de *pyxis*, una vora i una base, de variant no determinades, i un possible fragment de vora d'una *Calyx-Cup* o variant (Pedrón 1991, fitxa núm. 30).

Pel que fa a la datació d'aquest lot de productes àtics en vernís negre ens remetem a les consideracions que, en el seu moment, féu M.J. Pedrón. L'autora creu que pel tipus decoratiu del fons intern de les bases, sumat a la protuberància central, l'estria a la zona de repòs del peu (pròpia del segon quart del segle IV) i el fet que el fons extern sigui, en la majoria de casos, vernissat, juntament amb la cronologia específica de les formes presents, les importacions de vernís negre a Roses s'haurien de situar entre el 375 i el 325 aC (Pedrón 1991, 159-160).

Entre les peces de vernís negre hem localitzat un total de 25 exemplars amb grafit, el que representa un 8,77 % del total de fragments estudiats. La major part d'aquests es troben en el fons extern de la base, a la part central, seguint el contorn del peu o en el mateix peu, a excepció d'un exemplar sobre la nansa d'un *kantharos*. Les formes que destaquen per concentrar la majoria de grafit són els *skyphoi*, que sumen el 40 % del total; a continuació es troben els bols, *incurved rim* o *outturned rim*, sense determinar, amb el 28 %, i els plats de peix, amb el 12 %. La resta apareixen de forma minoritària en bases de *small bowl*, de petit saler i de *pyxis*. Volem anotar que els *skyphoi* amb grafit són tots d'uns dimensions similars, entre 44 i 76 mm de diàmetre de bases (la major concentració es dona entre 60 i 66 mm), és a dir, no apareixen en exemplars de mides més grans. El mateix passa amb els bols, que es limiten a bases entre 70 i 90 mm de diàmetre, i amb els plats de peix; no coneixem cap grafit en un exemplar de gran format. Això ens fa pensar en una determinada tipologia de vaixel·la, segurament personal, el que faria que aquests grafit responguessin a una marca de propietat. La majoria d'aquests grafit estan formats per 1, 2 o 3 lletres, ja sigui soltes o lligades. És rar trobar grups de més lletres; hi ha un cas excepcional, incomplet, en una base fragmentada, que conserva almenys sis lletres a la cara interior de l'anella del peu i tres més a la part central de la base.

LA CERÀMICA ETRUSCA

Antics estudis de materials del barri hel·lenístic han reconegut la presència de ceràmica etrusca entre els vernissos negres. Pel que fa a les campanyes dels anys

1963 i 1964, durant les quals s'excava la major superfície del barri, Jolivet identifica tres petits fragments informes: un fragment del cos d'un d'*skyphos*, decorat amb una fulla d'olivera sobrepintada, que podria correspondre, amb dubtes, al grup de Sorka (Falerii), datat de mitjan segle IV aC; un altre fragment, també d'*skyphos*, decorat amb una palmeta sobrepintada, del grup del Fantasma (Etruria meridional), que es data a final del segle IV, inici del III aC; i, finalment, un possible fragment de tapadora de *lekanis* (o potser d'un vas tancat, tipus *epychysus*) de figures vermelles, decorat amb un perfil femení –s'aprecien el nas, el llavi i la barbeta–, girat cap a l'esquerra, del grup de Torcop (Caere), datat de la fi del segle IV aC (Jolivet 1980, 686-687, fig. 2). Rouillard recull els mateixos fragments i els publica uns anys després (Rouillard 1991, 149).

Segons Jolivet aquestes exportacions etrusques de mitjan segle IV i principi del III aC és possible que arribin a Roses través de Marsella (Jolivet 1980, 711). Hauríem d'afegir a aquest conjunt diversos fragments d'una mateixa àmfora del tipus 4A localitzada l'any 1945 en un sondeig al turó de Santa Maria. El tipus es data entre mitjan segle V i mitjan segle III aC, però Martín considera que pel tipus de llavi allargat caldria considerar-la d'una cronologia avançada dins d'aquest període (Martín 1985, 79; Martín 1991, 96), amb la qual cosa coincidiria amb els fragments de vaixel·la fina esmentats.

LA CERÀMICA PÚNICA: VERNÍS NEGRE I COMUNES

Com hem comentat en la part introductòria, la vaixel·la púnica és la majoritària entre els productes d'importació que arriben a Roses, en especial la de procedència centremediterrània, molt per damunt de la ceràmica púnica ebussitana. Trobem des d'exemplars en vernís negre de l'anomenada classe Byrsa 401, un destacat lot de *lopades* i *caccabai* de cuina i morters, fins a un repertori variat de plats, copes, gerres, i olpes.

PÚNICA DE VERNÍS NEGRE (Fig. 11.52 a 66)

Pel que fa a la ceràmica de vernís negre, hi trobem representades les formes més corrents de la producció identificada com a classe Byrsa 401, les PUN-VN 1120, 2233, 2640 i 2710 (Lattara 1993, 539). Tot i ser una ceràmica poc difosa fora del centre de producció, Cartago, a Roses, com en altres punts del litoral català, hi trobem alguns exemplars. En primer terme hem identificat 5 individus de la forma PUN-VN 2710, amb diàmetres que oscil·len entre els 78 i 94 mm. Tots ells, com és habitual en aquesta

classe ceràmica, presenten un engalba diluït, d'un color marronós, que en algun cas no arriba a cobrir el peu. En dos exemplars hi ha grafit aplicats a la part inferior de la base. Un d'ells, incomplet, hi té dibuixades clarament dues lletres de l'alfabet púnic: la tet i la tau; l'altre dibuixa un motiu que s'ha interpretat com una àncora marina estilitzada²⁵, del qual encara en tenim dos més d'idèntics, un sota la base d'una forma PUN-VN 2910 i un altre, de mida més gran, sobre un fragment informe.

En segon lloc disposem de 5 individus de la forma PUN-VN 2640, de dimensions entre 84 i 160 mm de diàmetre, i amb la carena més o menys marcada. Tots ells porten un engalba de color marró, més o menys fosc, ben repartit a l'interior de la peça, mentre que a l'exterior només està aplicat de forma parcial, la majoria en la meitat superior, altres només a la meitat inferior. En algun cas el vernís s'aplica sobre una fina capa d'engalba de color beix-groguenc, que recorda el de les àmfores.

La tercera de les formes presents a Roses és la PUN-VN 2910, amb 4 individus de dimensions diverses, entre 100 i 156 mm de diàmetre de vora. Aquesta forma, a diferència de les anteriors, té una cronologia més recent, entre el 200-146 aC. Dels 4 exemplars, 2 tenen un vernís marró, ben repartit a l'interior i parcialment a l'exterior, mentre els altres 2 prenen matisos de negre, molt diluït, també aplicat de la mateixa manera. Volem destacar l'exemplar que porta el grafit d'una àncora estilitzada a la part inferior de la base, idèntic a un altre que està fet sota la base d'un individu de la forma PUN-VN 2710, que ja hem comentat més amunt.

Finalment, entre les formes menys representades, tenim 2 individus de la PUN-VN 1120, amb vernís marronós, molt diluït, amb zones més fosques, quasi negres, i un únic exemplar de la forma PUN-VN 2233, amb vernís a la part interna i només a la meitat superior de la part exterior. Finalment esmentar dos fragments de base que, tot i la part que se'n conserva, bé podrien correspondre a la forma PUN-VN 2780 o PUN-VN 2640, amb dubtes.

A excepció dels exemplars de la forma PUN-VN 2910, alguns dels quals no descartem puguin pertànyer a la classe Byrsa 661, de major qualitat que l'anterior, la resta de les formes presents a Roses s'emmarquen dins l'àmplia cronologia de la producció cartaginesa, entre el 300 i el 146 aC. No hem trobat cap individu de vernís negre a les talles de l'estrat IV; la majoria corresponen a l'estrat III i, si observem el mapa de distribució, bona part d'ells es troben a l'àrea dels carrers i a l'illa III del barri.

²⁵ Un paral·lel el trobem també en una petita copa d'aquest tipus, també fet sota la base, que procedeix de Saint-Monique, trobat al 1905 (Chelbi 1992, 239, núm. 618).

COMUNA PÚNICA (Fig. 11.55 a 62)

Un altre dels productes ceràmics diferenciats, que incloem dins al categoria de vaixel·la d'importació púnica, és l'anomenada comuna grega, és a dir, les formes *lopades* i *caccabai* de cuina, de tipologia grega, àmpliament difoses, de les quals se sap l'existència de diversos centres de producció, inclosa l'àrea nord africana (Fig. 11.55). En el cas de Roses, els exemplars trobats estan fets en una pasta de color ataronjat-vermellós intens, de tall rugós, porosa i amb un desengreixant de gra molt fi (partícules de calcita i mica quasi imperceptibles). A la part exterior presenten un engalba grisós, que enfosqueix la superfície. Tot i desconèixer la procedència exacta d'aquests recipients, les particularitats tècniques de la pasta ens fan associar-les a l'àrea de producció que ens ocupa.

D'entre tots els individus de cuina estudiats dominen, amb gran diferència, les *lopades*. De fet, només tenim un únic exemplar de *caccaba*²⁶, que correspon a la forma COM-GRE 2c-bd2 (*Lattara* 14.2, 2001, 988), la qual es testimonia des de mitjan segle IV fins a la fi del III aC. Del mateix context cronològic són els exemplars de la forma de *lopades* COM-GRE 3a5 (*Lattara* 14.2, 2001, 990-992) i COM-GRE 3b1a (*Lattara* 14.2, 2001, 992-993, núm. 5234)²⁷. Més recents serien els fragments de la forma COM-GRE 3b2, la qual es data entre mitjan del segle III i principi del I aC (*Lattara* 14.2, 2001, 992). Pel que fa a les tapadores, tots els exemplars són de la forma COM-GRE 5-bd2, amb les parets rectilínies i el llavi arrodonit, que correspondria a la producció més recent, la cronologia de la qual va des de la fi del segle IV fins a la fi del III aC. Pel que fa al botó de la tapadora, tenim individus de la COM-GRE 5b, forma que es data entre els segles IV i III, i de la COM-GRE 5c.

Pel que fa a la vaixel·la comuna (Fig. 11.56 a 62), disposem d'un ampli repertori de formes, tant de taula com morters. En conjunt, aquesta ceràmica es caracteritza per la seva pasta de color beix-rosat, rosat-ataronjat, rosat-groguenc o ataronjat més intens, de tall rugós, porosa, amb desengreixant de sorra de gra fi i alguna amb partícules de calcita, la qual acostuma a anar acabada a l'exterior amb un engalba poc espès, d'una gamma de colors que va del beix-groguenc, al beix-rosat pàl·lid o beix-verdós pàl·lid. Són pastes que s'assimilen a les de les àmfores de producció centremediterrània. De fet, la major part de formes documentades a Roses han estat identificades entre les comunes púniques hel·lenístiques recuperades al jaciment de Byrsa a Cartago (Lancel

²⁶ Això no vol dir que sigui l'únic exemplar; és probable que n'hi hagi d'altres que no s'han estudiat.

²⁷ A la fase IV de Sant Martí d'Empúries, del darrer quart del segle III aC, s'han localitzat uns fragments idèntics de la forma COM-GRE 3a5 i 3b1, així com de la tapadora (Aquilué *et alii* 1999, 354, fig. 295.9, 10, 11 i 12).

1987, 99-137). Entre aquestes és corrent el fet, ben demostrat a Roses, de la manca d'homogeneïtat tant pel que fa a les pastes, com pels engalbes: “ne distingue aucune recherche particulière dans l'élaboration de la pâte, non plus que dans l'application d'un vernis ou engobe” (Lancel 1987, 101).

Si ens atenim a la classificació de Lancel, hem de començar per la categoria de vasos sense nanses, “no profunds”, de vora exvasada, que és la majoritària dins la ceràmica púnica tardana de Byrsa (Lancel 1987, 102-107, fig. 1-7). Entre aquests, i en primer lloc, disposem d'una àmplia representació del gènere de “vores abombades”, forma 131, que correspon a un tipus de morter, el qual tractarem a part. Del gènere de “vores ondulades” coneixem tres exemplars de la forma 141, en concret un de la variant 141b, amb el replà superior de la vora horitzontal, i dos de la variant 141c, amb el replà inclinat cap a l'interior. Dos dels fragments de vores porten una decoració consistent en una línia d'una pintura de color vermellós-granate, que ocupa el centre del replà. Aquest és un motiu decoratiu freqüent en aquestes ceràmiques púniques hel·lenístiques, que normalment consisteix en unes cintes o línies monocromes (Lancel 1987, 101). La cronologia d'aquests vasos s'ha situat, *grosso modo*, entre els segles III-II aC. De la mateixa època seria un altre exemplar de la mateixa categoria, del gènere de “vora plana”, de la forma 171, molt probablement de la variant 171a1. De la forma 172 també disposem de diversos exemplars, però la seva atribució a morter fa que els tractem a part.

De la categoria de vasos sense nanses, “no profunds”, de vora no exvasada, menys abundant que l'anterior (Lancel 1987, 107-108, fig. 8-10), tenim alguns escassos individus a la zona del barri hel·lenístic. En primer lloc hem de parlar d'un fragment de vora que podem atribuir a la forma 271, en concret de la variant 271b2, tot i que, ateses les dimensions del tros conservat, no podem saber si tenia nansa o no. Aquest exemplar ha estat datat a Byrsa al segon quart del segle II aC (Lancel 1987, 108), datació que no ens afecta excessivament en la cronologia del barri, atès que el fragment s'ha recuperat en un nivell tardoantic, l'estrat II. Dins la mateixa categoria hauríem d'incloure un possible exemplar de bol de la forma 273, decorat amb una petita incisió a la part exterior de la vora, del qual no hem trobat paral·lels exactes, tot i que hi veiem una certa semblança amb la forma de morter COM-GRE 7h.

Pel que fa a la categoria de vasos amb dues nanses verticals, en la que s'inclouen certes àmfores (Lancel 1987, 108-111, fig. 11-15), tindriem un exemplar del gènere de *kantharos* de vora exvasada, tot i que el fragment que ens ha arribat, mancat de vora, no el podem atribuir concretament a cap variant de la forma 371, la qual es data entre

els segles III i II aC²⁸. Molt minoritària és també la representació de la categoria de vasos amb dues nanses horitzontals (Lancel 1987, 111-113, fig. 16-17), de la qual disposem d'un exemplar d'olla esfèrica o *stamnoi*, de la variant 445b3. No tenim la certesa que realment aquesta forma, com ja expressa Lancel (Lancel 1987, 112), arribés a tenir nanses. El cert és que porta una decoració pintada a base de bandes de color marró-granatós, sobre la vora i damunt la paret, motiu freqüent en aquests recipients. Si fem cas de la datació de Byrsa, s'ha de situar, de nou, entre els segles III i II aC.

Una de les formes més ben representades a Roses seria el vas amb una nansa vertical, d'entre els quals hem de destacar la forma d'olpes 521. D'aquesta hem recollit un exemplar de la variant 521a1 i un altre de la 521c1, aquest darrer corresponent a vasos de petites dimensions, amb només 43 mm de diàmetre de vora. Pensem que determinats fragments de bases també caldria atribuir-los a aquesta forma: una base umbilicada i tres petites bases de peu anular, amb nombroses estries a l'interior, pròpies de la variant 521c, amb uns diàmetres entre 41 i 59 mm. No descartem que un altre fragment de base, aquesta plana, pogués correspondre també a la mateixa forma²⁹. Cal esmentar la presència d'un grafit a la part interna de la base umbilicada, segurament incomplet, en forma de lletra delta. Ambdues variants s'han datat a Byrsa en contextos de la primera meitat i segon quart del segle II, respectivament. Aquest tipus d'olpes púnic és una forma relativament habitual en els jaciments d'aquesta àrea del nord-est català. Al jaciment de l'Illa, a Ullastret, s'han localitzat diversos exemplars d'aquesta forma en contextos del tombant del segle II, en concret als sectors 4/19 de la zona 15 (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 153-154, fig.18.21 i 22, fig. 21.1 i 2). Al jaciment de Mas Castellar de Pontós hi ha un exemplar idèntic d'olpes de la forma 521 a la fase C1 (200-175 aC) (Pons *et alii* 2002, 236, fig. 10.13.21). A la fase hel·lenística de Sant Martí d'Empúries, fase IV, només s'ha recuperat una base (Aquilué *et alii* 1999, 355, fig. 292.3), en un context del darrer quart del segle III aC. Com veiem, si bé els exemplars de Byrsa tenen una cronologia recent, no manquen exemplars en nivells de la darrerria del III, inici del II, encara que a Lattes trobem fragments en nivells que van des de mitjan segle IV fins a final segle II (Lattara 14.2, 2001, 1031). La ubicació estratigràfica dels exemplars del barri no ens permet afinar-ne la cronologia.

Al marge dels esmentats olpes, dels quals hem pogut reconèixer la forma, hi ha uns altres exemplars de vasos, molt probablement també d'una sola nansa vertical, que no

²⁸ Del jaciment de Mas Castellar de Pontós es publica una forma similar, en ceràmica púnica ebussitana, recuperada a la fase 1C2, entre 225-200 aC (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 137, fig. 8.3; Pons *et alii* 2002, 274, fig. 10.39.3).

²⁹ Altres bases anulars i un fragment d'una base plana, tot i que similar a un gran *pyxis* són els altres elements recuperats al barri, els quals no hem pogut atribuir a cap forma.

hem pogut determinar. En primer lloc hi ha dos fragments de vores, una d'elles amb clar indicatiu d'arrencament de nansa i, a més, amb restes de pintura sobre el llavi, que amiden entre 44 i 58 mm de diàmetre, les quals tenen en comú les petites dimensions i la secció de la vora, que és triangular. Amb la vora exvasada, de secció arrodonida i coll estret, hi ha altres tres fragments, amb diàmetres entre 78 i 110 mm. En darrer terme, hauríem de parlar d'un possible exemplar de *lekythos*, amb el coll relativament llarg i estret, i un diàmetre de 60 mm, que s'aproxima a la forma 541, tot i que la nansa arranca, a diferència d'aquest, just del mateix llavi (Lancel 1987, 134, fig. 18).

En darrer terme s'ha localitzat un fragment d'un possible tap d'àmfora, atribuït a la forma 911, datada a Byrsa a la primera meitat del segle II aC (Lancel 1987, 115). L'exemplar trobat a Roses ha estat a l'estrat II, de manera que aquesta datació tardana no afecta en res els nivells propis del barri hel·lenístic.

Finalment, ens quedaria relacionar un seguit de vores, que no hem pogut associar a cap forma determinada, la major part de les quals corresponen a vasos tancats, de coll alt, nansats, que no es diferencien dels anteriors ni a nivell de pasta, ni d'acabats. En primer lloc esmentar una vora de secció triangular, de 94 mm de diàmetre, i coll llarg i estret, decorada amb pintura en el llavi, la qual té una semblança amb la forma d'àmfora COM-PUN 351 trobada a Lattes en contextos des del IV fins a inici del II aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1030), però de menors dimensions. Dins d'aquesta línia hauríem incloure altres tres exemplars, amb la vora de secció triangular, però amb replà superior horitzontal, no inclinat, com és el del model tipus. De fet, les tres vores s'assimilen a formes de llavi a mig camí entre el bd 10 d'àmfores massaliotes i bd 1 de les grecoitàliques antigues. Els diàmetres oscil·len entre 164 i 179 mm i, en els tres casos, el coll és llarg i estret, amb nansa que arranca de sota el llavi (ignorem el nombre de nanses, ateses les dimensions dels fragments, tot i que pel tipus, sembla que serien dues). Hi ha una altra vora, aquesta a mig camí entre la d'àmfora púnica ebussitana T-8.1.3.1 i la massaliota bd 10, que amida 186 mm de diàmetre, que bé podria correspondre a un tipus de gran gerra o àmfora similar. Com a formes properes a aquestes hem d'esmentar altres fragments de coll, amb la vora motllurada, entre 110 i 162 mm de diàmetre, amb el coll llarg i estret –en un cas una mica més curt–, probablement dotades de dues nanses, de les que no hem trobat paral·lels. En darrer terme, comentar encara quatre fragments més de vores, difícils de classificar, totes elles corresponents a peces tancades, de coll estret, de formes de llavi molt divers.

Seguidament, destacar un fragment de vora trilobulada, corresponent a un *oenochoe*, decorat amb pintura de color marró-vermellós, amb la representació d'un ull a la part externa del coll i amb pinzellades sobre el llavi. Segons sembla, aquest tipus de decoració, normalment aplicat a cadascun dels costats del coll de la peça, tenia un

caràcter profilàctic. La peça té paral·lels tipològics i decoratius en les formes comunes ebussitanes Eb. 1 i Eb. 2 (Tarradell, Font 1975, 158-159) i a les cartagineses An. 39 i An. 40 (Vuillemot 1965). També com a formes tancades esmentar dos vasos de cos globular i coll estret, de parets primes, i amb la base anular, un d'ells decorat a l'exterior amb estries i l'altra amb bandes paral·leles de pintura de color marró-vermellós. Si fem cas d'un dels exemplars, el més ben conservat dels dos, aquestes peces portarien unes nanses horitzontals, aplicades al centre de la panxa. Com a formes obertes i de grans dimensions, amb uns diàmetres entre 300 i 420 mm, esmentar tres vores, molt properes entre si, exvasades, amb un petit encaix a la part superior del llavi, i amb les parets relativament inclinades cap a l'interior.

Ja dins de la categoria de morters (**Fig. 11.63 a 66**), els exemplars més ben representats corresponen a la forma Lancel 131 (Lancel 1987, 118, fig. 2), pròxima a la COM-GRE 7c, amb un individu de la variant 131b1, quatre de la 131b2, quatre de la 131b3, un de la 131c3 i tres més de la 131d. Lamentablement, cap d'aquests morters ha estat localitzat en un estrat d'interès: set individus corresponen als estrats I i II, un a una "balsa" (fossa moderna o escombrera), tres es varen trobar en àrees relacionades amb carrers i dos en una de les habitacions més afectades per les restes tardoromanes a l'extrem sud-oest de la illa IV del barri. L'altra de les formes de morter present és el de la forma Lancel 172b (Lancel 1987, 123, fig. 7), amb el llavi penjat. Dels quatre individus, un és molt proper també a la forma de morter massaliota CL-MAS 633a2 (*Lattara* 14.2, 2001, 782), assimilable al morter COM-GRE 7e (*Lattara* 1993, 350) i la forma itàlica COM-IT 8a-bd2 (*Lattara* 14.2, 2001, 1020). L'altre ho és també a la forma massaliota CL-MAS 633a3, amb el llavi més horitzontal (*Lattara* 14.2, 2001, 784-785), itàlica COM-IT 8a-bd1 (*Lattara* 14.2, 2001, 1020) i grega COM-GRE 7d (*Lattara* 1993, 350). A excepció d'un exemplar trobat a l'estrat III d'una habitació de l'illa IV, del sector de ponent del barri, la resta no presenta interès estratigràfic.

Sense paral·lels entre les comunes púniques tardanes localitzades al jaciment de Byrsa, coneixem a Roses altres tipus de morter, que hem hagut de classificar a partir dels seus paral·lelismes amb altres produccions. És el cas de quatre individus, amb diàmetres entre 253 i 326 mm, que podem assimilar al morter massaliota CL-MAS 622c (*Lattara* 14.2, 2001, 761), el qual, a la vegada, imita el prototipus grec COM-GRE 7a. Es tracta d'unes vores amb el llavi triangular amb diverses acanaladures i amb les parets més o menys abombades. Altre cop els individus recuperats a Roses corresponen a estrats I i II o ha estat trobats en àmbits molt afectats per les construccions tardoantigues. A altres variants de morter no identificat corresponen un fragment de vora propera a les formes de morter CL-MAS 621 / COM-GRE 7h / COM-IT 8g (*Lattara* 14.2, 2001, 750-756, 999 i 1025, respectivament), dos fragments que

s'assimilen a la forma massaliota CL-MAS 625, variant 2 (*Lattara* 14.2, 2001, 1025-1026), i un individu d'una forma semblant al morter massaliota CL-MAS 623b (*Lattara* 14.2, 2001, 762).

Si analitzem la situació topogràfica dels morters trobats a la zona del barri hel·lenístic observem com la major part dels exemplars es concentren al sector de ponent, el 47,83 % del total estudiat. La resta es reparteixen, amb majoria, a l'àrea dels carrers, mentre només el 21,74 % és al sector de llevant. El més interessant de tot és que el 56,52 % d'aquest volum de morters es concentra prop de les zones on s'han localitzat els forns dels tallers de Roses. Vist aquest detall, no podem descartar que l'ús d'aquestes peces pogués estar relacionat amb l'activitat industrial que s'estava portant a terme en el lloc, tot i que ho expressem amb reserves. Pel que fa la ubicació topogràfica de la resta de fragments de ceràmica comuna, dir que el 60,98 % dels materials ha estat recuperat a l'àrea dels carrers; la resta es reparteixen de manera similar en els dos sectors d'illes de cases.

Pel que fa a la datació, hem de dir que el volum més important de morters correspon a la forma COM-PUN 131, que es data entre el 400 i el 150 aC (*Lattara* 1993, 375), la qual presenta a Roses una àmplia dispersió estratigràfica, des de l'estrat III fins a l'estrat I (no hem aïllat cap individu a l'estrat IV). Pel que fa a la forma COM-PUN 172, que se situa entre el 300-100 aC (*Lattara* 1993, 375), hem de dir exactament el mateix. L'àmplia datació i l'expressada dispersió, poca cosa ens aporta de nou a la concreció cronològica dels estrats del barri, al marge de la no discordància davant de la identificació de l'estrat III amb el segle III aC.

COMUNA PÚNICA EBUSSITANA (Fig. 11.67 a 70)

Entre la vaixella comuna d'importació, la púnica ebussitana té una representació força considerable a la zona del barri hel·lenístic. De fet, darrera de la púnica centremediterrània, de la que s'ha calculat un percentatge d'un 57,82 % del total (inclosa la de cuina), l'ebussitana es troba en segon lloc, amb un 22,45 %, per davant de la massaliota, amb un 14,97 %. Si ens fixem aquesta anàlisi quantitativa, veiem com s'està reproduint, quasi de manera idèntica, el mateix que passa amb les àmfores d'importació, entre les quals dominen les púniques centremediterrànies per sobre de les ebussitanes, tot i que els marges no són tan extrems. Mentre, les massaliotes i les grecoitàliques es posicionen molt per darrera, encara que aquí les massaliotes són dominants, al revés del que passa amb les àmfores.

El volum de comuna púnica ebussitana present a Roses destaca per damunt d'altres jaciments de la zona, on els percentatges d'aquests materials són molt reduïts o,

pràcticament, inexistents. Si ens centrem en l'àrea més immediata, veiem com en els jaciments ibèrics de Pontós i Ullastret aquesta ceràmica és escassa. A Pontós "la presència de vaixel·la púnico-ebussitana resulta simbòlica, sobretot si la comparem amb les àmfores" (Pons *et alii* 2002, 262). Aquesta expressada desproporció es concreta en l'aparició d'uns escassos exemplars de morters ebussitans en els nivells entre el darrer quart del V i el primer quart del IV, i la inexistència d'altres productes fins arribar al segon quart del segle III, quan es troben exemplars de les formes COM-EB 69 i COM-EB 23. Pel que fa a Ullastret, en les darreres publicacions sobre el jaciment de l'Illa no hem observat cap fragment d'aquestes produccions; només es dibuixa un individu de bol de la forma Lancel 274 trobat al sector 11 del Puig de Sant Andreu (Equips de Pontós i Ullastret 1998, 154, fig. 19.8). Aquí domina, de fet, la comuna púnica cartaginesa, en consonància amb l'àmfora centremediterrània. Així mateix, al jaciment de Sant Martí d'Empúries, en una fase contemporània al darrer moment del barri hel·lenístic, la fase IV, és total l'absència d'aquest tipus de comuna púnica.

Si ens fixem en estudis realitzats en altres jaciments ibèrics catalans (Conde *et alii* 1994, 14), sembla que l'exportació de ceràmica ebussitana es redueix als morters de base estriada i llavi pla, per cert relativament abundants, els quals es troben des de la segona meitat del V fins al III aC. No obstant això, Adroher comenta l'escassetat d'exportacions de comuna ebussitana en l'àrea de la Mediterrània occidental i el fet que a aquestes Catalunya siguin molt puntuals (Lattara 1993, 336). Joan Sanmartí, en canvi, observa que aquesta ceràmica és majoritària entre les comunes del jaciment d'Alorda Park (Calafell), per sobre de la resta de púniques, grecoitàliques i massaliotes, i al llarg del segle III fins a principi del II aC. Concretant entre la fi del III i inici del II, l'ebussitana assoleix al jaciment un 46,5 % del total dels fragments i el 39,6 % del total d'individus, no massa lluny de les altres púniques, però a distància de la resta de vaixel·la comuna d'importació. De fet, tal com comenta, la diferència de valors respecte a les centremediterrànies no és tant, fins al punt d'afirmar que aquestes són quasi tant nombroses com les ebussitanes (Sanmartí 1991, 126-127). Al respecte, Sanmartí valora la intensitat dels contactes econòmics entre la zona que l'ocupa i els centres colonials púnics, en especial el d'Eivissa, els quals estarien actuant, a més, com a intermediaris en la distribució dels productes hel·lènics. Des del la fi del V i fins a inici del segle II aC, els mercaders púnics, sobretot ebussitans, serien els protagonistes de la distribució dels productes alimentaris i de determinades comunes d'ús utilitari.

Del conjunt de comuna ebussitana recuperat al barri, més de la meitat del total són morters, sobretot de la forma que hem comentat més amunt, de base estriada i llavi

pla. Aquesta forma, de la que és sabuda la seva gran projecció comercial exterior, ha estat identificada per J. Ramon entre les produccions de dos tallers ebussitans: els taller urbà d'Eivissa A-20 (Ramon, 1990-91) i el taller FE-13 de ses Figueretes (Ramon 1997), amb petits matisos tipològics pel que fa al gruix de la vora, formes AE-20/I-167 i FE-13/248, respectivament. Segons l'autor, la producció d'aquest morter comença ja al segle V i perdura fins al 200; dubta de la seva continuïtat en el segle II, en contra del que pensen altres autors (Gómez 1995, 158). Pel que fa als exemplars trobats a Roses, tots ells corresponen a la variant de vora rectilínia, amb diàmetres que van des dels 326 mm als 416 mm. És interessant subratllar la concentració de fragments d'aquest morter en l'anomenada "gran balsa", situada a l'extrem nord-oest de l'illa V, a l'anomenat corte 11, on ha aparegut una vora d'un altre tipus de morter, també de llavi pla, però amb la part inferior inclinada, del qual desconeixem el tipus de base. Aquest darrer morter sembla tenir uns certs paral·lels amb la forma AE-20/I-167, almenys pel que fa a la vora plana i al perfil de la panxa. L'anàlisi de pastes que s'ha practicat en un altre exemplar del mateix tipus de vora trobat a l'àrea dels carrers, el situen en el grup I, en el qual s'hi troben altres individus de morter ebussità i de comuna també analitzats³⁰. En concret, ens referim a dos fragments de vora, un dels quals conserva el vessador, els quals s'assimilen a les formes COM-GRE 7d (*Lattara* 1993, 350) i CL-MAS 633a2 (*Lattara* 14.2, 2001, 782-783). En darrer terme hem de parlar d'un altre exemplar de morter, de 362 mm de diàmetre, similar a les formes CL-MAS 625b i COM-IT 8h (*Lattara* 14.2, 2001, 769 i 1026 respectivament).

Pel que fa a la localització topogràfica d'aquest conjunt de morters, a diferència del que passava amb els cartaginesos, més de la meitat s'han trobat en les illes de cases III i V del sector de ponent del barri, és a dir, en una zona que se suposa d'hàbitat. La resta s'ha recuperat a l'àrea dels carrers i només un individu al sector de ponent. En cap cas hem trobat algun morter d'aquest tipus a l'estrat IV; si bé n'hi ha a l'estrat III, una bona part es troben en els nivells superiors, més moderns, d'amortització del barri, com a material residual. Si hem de fer cas de la cronologia proposada per Ramon, i cenyint-nos al morter més abundant AE-20/I-167, aquests exemplars poden datar-se al llarg de tot el segle III aC.

A marge dels morters, la resta d'exemplars de vaixel·la comuna ebussitana es redueix a les gerres, de les quals també tenim una interessant representació. La forma més abundant és la COM-EB 69 (Ramon 1994, 29-35; Ramon 1997, 39-41), amb un total de sis individus, dels quals només ens queden restes de la vora, forma que es data en els segles III i II, encara que pot trobar-se també al IV. Si ens atenim al fet que

³⁰ Ens referim a les mostres núm. 96, 99, 102, 104, 111 i 112.

aquestes vores no són excessivament inclinades i que els llavis són força gruixuts, estaríem davant un moment més antic de la producció (Fernández, Costa 1998, 38). D'aquest conjunt de vores, el pla superior de les quals fa un reentrant còncav, quatre són sobreaixecades i les altres dues horitzontals, amb diàmetres entre 136 mm i 184 mm. Hi ha un altre exemplar, similar a les anteriors, sense el reentrant de la vora. Les vores del barri hel·lenístic, però, s'aparten del prototipus d'aquesta forma en el detall que la seva secció no és marcadament triangular. Amb paral·lels a les produccions del taller FE-13 de ses Figueretes d'Eivissa, disposem d'un exemplar d'una possible gerra C2/15 (Ramon 1997, 41-42). Es tracta d'un fragment de vora, de 96 mm de diàmetre, que correspondria als tipus més petits d'aquesta forma, i que es data entre el 350 i el 225/220 aC. Lamentablement, el fragment del barri s'ha trobat fora de context, a l'estrat superficial.

Entre aquestes gerres de grans dimensions, pràcticament amfores, hem d'esmentar el fragment d'una vora, de 142 mm de diàmetre, similar a la forma d'àmfora PE-22, que imita les massaliotes, i que es data entre mitjan segle IV i el III aC, la qual també apareix en el taller de ses Figueretes com a comuna sota la forma FE13-139 (Ramon 1997, 39). Ens quedaria esmentar un recipient força més gran que els anteriors, amb 220 mm de diàmetre, del qual no hem trobat paral·lels, i que no descartem pugui pertànyer a algun tipus de gerra gran. Ens faltaria esmentar tres bases anulars i agafador de tapadora, difícils de classificar.

Si ens atenim a la localització topogràfica dels fragments recuperats en el barri, hem de constatar que la major part de les gerres provenen de l'àrea dels carrers. La resta provenen d'estrats superficials, sense cap interès cronològic, com a materials alterats procedents de nivells anteriors. En definitiva, l'estudi de les gerres ebussitanes poca cosa ens pot aportar a la datació dels nivells del barri. No obstant això, sí que és interessant constatar la presència d'aquests materials, la major part dels quals es considera que no superen el segle III aC, de la mateixa manera que els morters.

LA CERÀMICA MASSALIOTA: PSEUDO-ÀTIQUES I COMUNES (Fig. 11.71 a 75)

La presència de productes massaliotes a Roses és un tret distintiu, que es documenta tant a la zona del turó de Santa Maria com a la del barri hel·lenístic. Com ja hem comentat en parlar de les àmfores, la representació d'aquests materials és significativa i se situa per darrera del volum de productes púnics dins el total de vaixel·la comuna. Al marge d'un singular conjunt de vasos vernissats, tenim constància de formes diverses en comuna de taula i un interessant lot de morters.

VERNÍS NEGRE PSEUDOÀTIC (Fig. 11.71)

Si ens referim primer a les peces vernissades, hem identificat un seguit d'individus que, malgrat els paral·lels formals amb les pseudo-àtiques, les seves característiques de pasta no les fan totalment coincidents amb aquesta producció. Es tracta d'un total de sis fragments, tots ells corresponents a la forma de plat de peix PSEUDO-AT 1066, la pasta de les quals, en canvi, és molt similar a la de les àmfores, de color beix clar o beix ataronjat, alguna clarament ataronjada, fina i ben depurada, que es caracteritza per l'abundant presència de partícules de mica, ben visibles, i, en un cas, amb punts de xamota i elements calcaris. Aquesta descripció, certament, no coincideix amb la de les pastes pseudo-àtiques, sinó que més aviat s'aproxima a la de les pastes clares massaliotes³¹. La diferència encara s'acusa més si tenim en compte que el vernís que les cobreix és d'un color marró o marró-ataronjat, de poca qualitat, força diluït, que salta amb facilitat, amb un únic exemplar en negre mat. Per últim, ens quedaria observar, a més, que la forma de plat de peix, que és la majoritària en aquest lot, resulta ser molt rara en les produccions pseudo-àtiques, tal com es confirma a Lattes, jaciment que presumeix de tenir la més destacable representació d'aquesta producció ceràmica. De fet, sembla ser que, per ara, no s'han trobat exemplars d'aquesta forma fora del jaciment (*Lattara* 14.2, 2001, 1207). Tot aquest seguit de singularitats de les peces de Roses, fa pensar que estiguem davant d'una producció diferenciada, més aviat una pasta clara vernissada, propera a la forma CL-MAS 121d, que es caracteritza, com és el cas, per tenir un llavi prim i obert, amb una acanaladura superior, forma que es documenta en tot el segle III i, sobretot, a principi del segle II (*Lattara* 14.2, 2001, 626-629). Aquesta cronologia bé coincideix amb els nivells del barri tot i que, lamentablement, cap dels productes ens ha aparegut en un estrat significatiu: la majoria són dels nivells superficials i dels carrers; possiblement aquest fet sigui determinant a l'hora de considerar una datació recent per aquests vasos. Ens quedaria incloure en aquest conjunt una base d'una possible copa o bol, de la qual no podem precisar la forma.

PASTES CLARES MASSALIOTES (Fig. 11.72)

Pel que fa a les pastes clares disposem d'una variada selecció de formes. En primer lloc hem de parlar d'un fragment de vora de la copa CL-MAS 410-var 1, del qual no s'ha conservat la nansa, forma que és corrent al segle IV i que decau al llarg del III, per

³¹ Les anàlisis de pastes fetes en exemplars d'aquesta producció, mostres 77, 122 i 125, ens la situen dins del mateix grup, molt allunyat de les ceràmiques dels tallers de Roses.

quasi desaparèixer a la fi del segle (*Lattara* 14.2, 2001, 658). Segueix un petit fragment, també de vora, de la forma d'olpes CL-MAS 521, peça corrent i abundant, que es diferencia de la producció tipus per portar una petita acanaladura sobre el llavi, de la que no hem trobat paral·lels. No hi falta un exemplar de la que es considera la forma més emblemàtica de la producció massaliota, la gerra CL-MAS 525 que, per la inclinació del llavi, correspondria a la variant bd2, datada entre mitjan del IV i mitjan del II aC (*Lattara* 14.2, 2001, 721). Hi ha també un exemplar de la forma de *lekythos* aribalístic CL-MAS 552, possiblement de la variant b, ja que és una peça de petites dimensions, de la que hem localitzat un paral·lel a Lattes, datat entre el 300-275 aC (*Lattara* 2001, 746, núm. 3957). No obstant això, la cronologia d'aquesta forma és àmplia, entre la segona meitat del V i el 200 aC. Finalment ens quedaria esmentar un fragment de vora que s'assimila a la forma d'àmforeta CL-MAS 577 (*Lattara* 14.2, 2001, 749, núm. 3965-3966), però de parets menys gruixudes; no descartem que pugui tractar-se d'algun altre tipus de gerra. Al conjunt de vasos descrits hem d'afegir un seguit de bases, de peu anular, que no hem pogut associar a cap forma.

Al marge de les datacions expressades en cadascuna de les formes, no podem aportar cap novetat a partir de la seva ubicació estratigràfica. Com acostuma a passar, la major part dels exemplars han estat recuperats en els carrers i estrats superficials, l'únic individu que correspon a l'estrat IV és una base indeterminada.

La major representació de les pastes clares massaliotes ve determinada pels morters (**Fig. 11.73 a 75**), que venen a ser quasi la meitat del volum de peces recuperades a la zona del barri. De la sèrie de morters CL-MAS 621, comptem amb tres individus de la variant més clàssica de la forma, la 621a, dos d'ells amb acanaladures a la part superior del llavi. Destacar un exemplar que presenta un forat que travessa la paret i que té tot l'aspecte d'haver-se fet expressament per a posar-hi una grapa de les que s'utilitzaven per "restaurar" peces trencades o esquerdades. Aquesta forma s'ha datat entre principi del V fins al 300 aC (*Lattara* 14.2, 2001, 750). De la mateixa cronologia, fins a principi del segle III, seria la vora de la forma CL-MAS 622a, que és una de les variants més freqüents d'aquesta classe de morters. Si ens fixem en la forma de la vora, sembla que també tenim dos exemplars de la classe CL-MAS 631, en concret de la variant c, de llavi aplatat, inclinat cap a l'interior, i decorat amb acanaladures; un dels dos és un individu de grans dimensions, de prop de 60 cm de diàmetre. Aquesta forma, de la que tenim paral·lels a Lattes (*Lattara* 14.2, 2001, 778) i Olbia (Batts 1988, 1442), es troba entre els segles V i II aC. No ens manquen individus de la forma més característica i estesa entre els morters massaliotes d'època hel·lenística, la CL-MAS 633, en concret de la variant 633a2, que és la més antiga de la 633a clàssica, la qual es testimonia entre el darrer quart del IV i principi del II aC, i que més abundant a partir

de mitjan segle III, que és quan en comença la fabricació en sèrie (*Lattara* 14.2, 2001, 780). Els exemplars trobats al barri hel·lenístic porten la típica decoració d'un cordó amb ditades impreses, aplicat sobre la vora. Ens quedaria presentar un fragment de vora, el qual tenim dificultats per classificar, ja que, si bé podria assimilar-se a alguna variant de l'anterior forma, no ens sembla massa diferent a alguns exemplars de la CL-MAS 624c i, fins i tot, de la CL-MAS 632.

Si ens atenim a la localització topogràfica d'aquests morters, hem de dir que no hem localitzat cap exemplar en estrats propis de l'ocupació del barri, atès que la major part són del nivell superficial o d'amortització de l'ocupació. Si bé una bona part d'ells han aparegut a l'àrea dels carrers, és interessant destacar el volum recuperat a la que s'anomena "gran balsa". En aquesta fossa, excavada l'any 1963 a l'extrem nord-est de l'illa V del sector de ponent, també s'hi varen recuperar, tal com ja hem comentat, un important lot de morters púnics. En concret, si sumem els d'origen massaliota, estem parlant d'un mínim de 14 morters, fet que ens fa pensar que estiguem davant d'alguna mena d'abocador. L'antiga excavació de la fossa no ens permet aportar més dades.

Ens quedaria comentar l'existència de dos individus de *dolium*, amb la vora massissa, plana, d'un diàmetre superior al metre, amb el mateix tipus de pasta que les àmfores, un dels quals s'ha recuperat dins l'esmentada "gran balsa" i l'altre en les seves proximitats. Amb la mateixa pasta hi ha dos fragments idèntics, que no sabem si poden correspondre a un gran recipient esfèric tancat o bé a algun element constructiu. Les peces consten d'una "vora" elevada, entorn als 4 cm d'altura, rectilínia o sensiblement exvasada, amb un diàmetre al voltant del 15 cm, i amb les parets pràcticament planes. El fet que la part interior de la peça sigui mal acabat, irregular, ens inclina a pensar en algun tipus de material de construcció.

Hem de fer esment especial a un fragment, del que no hem trobat cap paral·lel i que no sabem atribuir a cap forma, que s'assimila a una mena de nansa plana, gran, amb un forat que la travessa per la que seria la part central, i amb una decoració d'una línia ondulada incisa, feta sobre la pasta tendra, a la part inferior. La pasta és idèntica a la de les àmfores massaliotes, de color beix, tot i que aquest exemplar té una presència destacable de granets de quars.

LES PETITES ESTAMPILLES (Fig. 11.76)

Entre la vaixella d'importació, els vasos del taller de les petites estampilles són minoritaris, amb un 0,89 % a l'estrat III i 0,03 % a l'estrat IV. Els fragments trobats són escassos; la majoria han estat recuperats a l'àrea dels carrers i als estrats superficials del límit sud del barri, a tocar l'edifici A. Els exemplars que presentem, malgrat l'escàs

interès estratigràfic, són un conjunt de bases, entre 0'50 i 0'61 mm de diàmetre, que bé poden correspondre al bol de la forma Lamb. 27. No obstant això, les dues vores localitzades s'han identificat amb les formes de Morel 2653 i 2587.

Tots els fragments de bases presenten la típica decoració d'estampilles impreses sobre el fons, amb motius de palmetes, rosetes, oves i fulles. Entre les palmetes hi ha un únic exemple del tipus de palmeta refundida, sense cartutx, que es combina amb oves, sobre cercles incisos, i que imita clarament els prototipus àtics. La resta són palmetes en relleu, motiu que és, de fet, més abundant que l'anterior. Hi ha alguns individus amb palmetes de disseny àtic dins cartutx oval, que es daten entre la fi del IV i principi del III aC, amb possible perduració, i d'altres dins de cartutx circular. També hi ha exemples de palmetes en què la voluta de base envolta l'estampilla, ja sigui en forma oval o rodona, en aquest darrer cas refundida.

Pel que fa a les rosetes, en tots els casos són dissenys dins de cartutx circular, disposades en grups de tres o quatre, ja sigui amb pètals separats per fines línies o per pètals menors, o sense separació. Finalment hem d'esmentar els exemplars d'oves en forma de ferradura de cavall, disposades de manera irregular, en grups de quatre, i un exemplar de fulla de cinc puntes dins d'un cartutx circular, també disposada en grup.

LA CAMPANIANA A (Fig. 11.77)

El jaciment de Roses ha proporcionat alguns escassos exemplars de ceràmica campaniana, la pràctica totalitat dels quals ha aparegut en els nivells inferiors de l'edifici A, al sud del barri hel·lenístic, ja damunt de la sorra de platja, fora del límits del dic del port, o bé, en estrats superficials del barri. Les troballes es redueixen a les formes CAMP-A 23 -de la variant de llavi bd2, sense solc a la part superior-, CAMP-A 28ab, CAMP-A 31a, CAMP-A 33a i CAMP-A 36. Davant la localització d'aquests fragments, així com per la seva cronologia, tant podem pensar que aquests productes arriben a Roses en els darrers anys de vida de la ciutat, o bé posteriorment al seu abandonament, potser quan encara el port s'utilitza com a desembarcador de productes.

11.5. LA VAIXELLA INDÍGENA

LA CERÀMICA COMUNA IBÈRICA (Fig. 11.78 a 83)

La ceràmica comuna ibèrica -entenem la de pasta dura, depurada i en cuita reduïda/oxidant, és a dir, la que es coneix com a pasta sandvitx- és, entre la vaixel·la comuna de producció indígena, la més abundant del total a l'estrat IV del barri hel·lenístic, amb un percentatge de 32,12 %, mentre que a l'estrat III entra en competència amb les grises de la costa catalana, les quals, amb un 28,38 % superen el 22,67 % de la ibèrica. Les produccions pintades, com veurem, són molt residuals (Fig. 11.2). A gran trets, les formes dominants són les gerres de cos ovoide, amb o sense coll, seguides de les tenalles, les olles o els *stamnoi*. El que tenen en comú tot aquest seguit de peces, al marge de la cuita³², és la presència en la pasta, com a desengreixant, de finíssimes partícules de mica, quasi imperceptibles a la vista.

En primer lloc hem de destacar un exemplar de gerra de la forma COM-IB Cc2, sense base, amb la vora exvasada, d'un diàmetre de 185 mm, i el cos ovoide rebaixat, el qual es caracteritza per estar decorat amb una motllura sota el llavi i un solc prop de la carena de la panxa. D'una forma similar seria un altre fragment de vora, de menors dimensions, també exvasada, però amb el llavi de secció de cap de cigne, i de 140 mm de diàmetre. Possiblement del tipus de gerra COM-IB Cc3 formarien part els quatre fragments de vora exvasada i probablement coll alt, dels quals, en cap dels casos, hem recuperat indicis de nansa. Els diàmetres d'aquestes peces van des de 166 mm fins a 184 mm i les quatre vores es caracteritzen per presentar un escaló a la part superior del llavi, el qual es dreça vertical. Pel que fa a la cronologia d'aquestes formes hem de dir que ambdues són pròpies del segle III, tot i que la COM-IB Cc3 sembla que ja comença a la segona meitat del IV aC (Lattara 1993, 352-353). Pel que fa al tipus de llavi, trobem paral·lels exactes a Ullastret, on es troba abundantment des de mitjan segle IV i és característic del segle III (Martín *et alii* 1999, 105). També es troba de manera destacada a Sant Julià de Ramis, a les sitges del Bosc del Congost, en contextos de la primera meitat del segle III (Sagrera 2001, 531, fig. 344). Disposem d'un altre exemplar de vora exvasada i tombada cap a l'exterior, aquest molt més gran que els anteriors exemplars de gerra, amb 226 mm de diàmetre, que bé podria correspondre a alguna mena d'àmfora o tenalla, potser cràtera; pel tipus de vora ens

³² El procés de cuita sembla que comença en atmosfera reductora, atès que en tots els casos és l'ànima de la peça la que és de color grisós, i acaba en oxidada, que proporciona a la superfície una gamma de colors que van dels ataronjats als amarronats fins a virar a vermellós en alguns exemplars.

inclinem per la primera de les possibilitats, atesa la seva similitud amb la forma COM-IB Am4. Probablement a algun tipus de gerra o àmfora correspondria també un altre fragment de vora, de 166 mm de diàmetre, amb el llavi de secció triangular, inclinat i amb la base còncava, que té una certa retirada amb les àmfores grecoitàliques.

Hi ha uns altres exemplars de vores exvasades que, per les dimensions del fragment, tenim dificultats en atribuir a alguna de les formes publicades. En el primer dels casos es tracta d'un llavi força tombat cap a l'exterior, simple, arrodonit, com el dels vasos bicònics, però amb el coll aparentment llarg i estret i inclinat cap a l'interior, i de 140 mm de diàmetre, similar al de la forma d'ampolla COM-IB Bt1 (*Lattara* 1993, 352). El fragment és excessivament petit, de manera que tampoc descartem que pugui tractar-se d'un vessador d'un *askos* o d'una COM-IB Jt1. El mateix passa amb un altre fragment de vora, amb el llavi molt petit, girat cap a l'exterior, de 91 mm de diàmetre, i amb el coll llarg i vertical. No obstant, per les dimensions i tipologia podríem també associar-lo a la forma de gobelet COM-IB Gb3.

Tampoc hem trobat tampoc paral·lels exactes per a quatre exemplars d'unes possibles olles o tenalles, de vora exvasada, de gran diàmetre, entre 247 i 342 mm, amb el cos aparentment ovoide, i amb presència d'almenys d'una nansa, la qual arranca del llavi fins a la carena de la panxa. En dos dels casos la paret està decorada amb una motllura simple, a poca distància de la vora. Hi ha un quart exemplar, relativament semblant als anteriors, però de dimensions més grans, prop dels 400 mm de diàmetre. Aquest vas no només té les parets més gruixudes, sinó que la nansa, que també arranca del llavi, no és la típica encintada d'aquestes produccions, sinó que és trilobulada. A més, la paret externa del vas es veu ben acabada i allisada amb espàtula.

Amb el mateix tipus de vora que els exemplars anteriors, però amb el cos clarament globular, sense coll, tenim un altre individu que, tipològicament, s'apropa a les formes de tenalla COM-IB Jr5 o COM-IB Jt2, amb 232 mm de diàmetre. No hi ha, atesa la mida del fragment, indicis de nanses, però entre els informes, que suposadament en formen part, hi ha restes d'un arrencament. Pel que fa a la cronologia d'aquestes formes, se situen, respectivament, entre el 350-225 aC (*Lattara* 1993, 355) i des de mitjan del segle III fins a mitjan de l'I aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1002). A un altre tipus de tenalla, aquest cop de perfil en S, és a dir de la variant COM-IB Jt3, correspondria un altre fragment de vora, amb el llavi de secció triangular i amb un petit solc a la part superior i 378 mm de diàmetre. Probablement també corresponguin al mateix tipus de vasos dues vores, de diàmetres de grans dimensions, 347 mm i 356 mm, respectivament, la primera de les quals té el llavi amb la part superior plana, mentre que el de la segona és de secció triangular. Finalment ens quedaria esmentar una altra

vora, de secció arrodonida, alta, exvasada, però inclinada cap a l'interior, de 356 mm de diàmetre, semblant a la de la tenalla COM-IB Jr1 o Jr6, encara que, per la direcció que porta la paret, no descartem pugui pertànyer a un *skyphos* de grans dimensions. La peça presenta la superfície exterior acabada amb una mena de brunyit.

Entre les peces de gran diàmetre tenim un exemplar d'una possible gran pàtera o gibrell, de 378 mm de diàmetre, amb el llavi aplatat i les parets pràcticament verticals, lleugerament abombades. Com en el cas dels dos anteriors individus de grans dimensions, aquest vas presenta un acabat exterior espatulat, aplicat irregularment. En darrer terme, esmentar les restes d'un broc o vessador per a decantar líquids, en secció en forma d'U, el qual sabem aniria aplicat a la paret inferior d'un vas, prop de la base, per sota d'un forat fet en la paret, de 2 cm de diàmetre, el qual podem classificar entre els vasos amb decantador estudiats per M.J. Conde a l'àrea catalana ibèrica, on són presents des de la fi del VI / inici del V fins a la fi del II, amb una àmplia difusió, sobretot, al segle III i primera meitat del II aC (Conde 1987, 27-60). El tipus de bec s'identifica amb el P-1, un dels més estesos en l'àrea que estudia Conde, el qual, a més de la inclinació que tindria cap a la base, es desvia lleugerament cap a un costat. La dimensió del fragment ens impedeix relacionar-lo amb alguna forma concreta.

Si ens atenim a la localització dels fragments que hem aïllat en aquest estudi de les ibèriques de pasta sandvitx, observem com el 50 % dels materials recuperats ho han estat a l'àrea dels carrers, mentre que la resta presenten una gran dispersió, de manera que a partir d'aquestes dades és impossible fer una caracterització dels àmbits del barri hel·lenístic.

COMUNA IBÈRICA PINTADA (Fig. 11.84 a 85)

Pel que fa a la ibèrica pintada, la seva representació és molt minoritària. Entre els exemplars de pintura blanca o indiketa només disposem d'una vora de les típiques gerres bicòniques, probablement de la forma INDIK 12, amb una banda pintada a la part superior del llavi, amb pasta biscuitada -acabada en cuita reductora-, de les que tenim paral·lels a les fases TS-M IIIa i IIIb, de la zona del turó de Santa Maria. En pasta oxidada hi ha un exemplar informe, amb restes d'una nansa, decorat amb bandes paral·leles, que no descartem pugui correspondre també a un exemplar del mateix tipus o a una urna de la forma INDIK 13. La resta d'exemplars són fragments informes, en pasta biscuitada, un dels quals el podríem atribuir a una de les formes anteriors, -fragment que correspon al punt d'unió entre el coll i la panxa i va decorat amb línies en ziga-zaga i punts-, mentre la resta són massa petits per a poder fer consideracions entorn a la forma. Un d'aquests dos fragments està decorat amb

cercles concèntrics, mentre que a l'altre s'intueixen espirals contraposades, separades per un doble línia paral·lela.

En quant a individus decorats en pintura marró, disposem també d'escassos exemplars. En especial esmentar un exemplar de *kalathos*, de 264 mm de diàmetre, amb la vora horitzontal i cos aparentment cilíndric, que s'assimila a la forma IB-PEINTE 2711. La decoració que es pot veure consisteix en una seqüència de oves concèntriques, separades per bandes de línies paral·leles, amb alternança de traços de gruixos diversos; la pintura marró es troba també sobre el llavi, però no és possible determinar-ne la decoració. Pel que fa a la pasta, es tracta d'un vas oxidat, de color beix, amb un desengreixant de fines partícules de mica i, a destacar, petits elements calcaris. A partir de la decoració i la forma, podem incloure aquest exemplar entre els tipus A-1 o A-2 emporitans, sense distinció, ja que no és possible determinar quina és la decoració que hi ha damunt del llavi. Aquestes formes han estat datades per Conde entre 180/175-125 aC (Conde 1992, 120), mentre a Lattes s'inicien en una data una mica més reculada, als darrers anys del segle III aC, almenys pel que fa al tipus emporità A-1 (*Lattara* 14.2, 2001, 1.136). L'exemplar de Roses es va recuperar l'any 1964 en l'excavació d'un dels carrers, de manera que no ens mereix excessiva fiabilitat estratigràfica. No obstant això, atesa la zona d'aparició, ens inclinem per una cronologia més reculada.

En pasta oxidada, d'un color beix-rosat pàlid, hi ha un altre exemplar de vora, aquest possiblement corresponent a algun tipus de gerra o urna, de 194 mm de diàmetre, que no podem precisar. En aquest cas la decoració sembla d'escates contraposades. Ens quedaria parlar de quatre fragments més, dos en pastes oxidades, de colors beix clar, beix-rosat, i els altres dos biscuitades, amb les superfícies beix i beix-ataronjat. Les decoracions són variades, amb combinacions de faixes de línies paral·leles i oves, seqüència d'oves en sanefa, bandes paral·leles alternant amb ziza-zagues i un exemplar més elaborat, amb sanefes de bandes combinades amb esses i, aparentment, pètals. A excepció dels dos fragments amb forma, que s'han trobat a l'àrea dels carrers, la resta s'ha recuperat al superficial o dins d'un pou, per la qual cosa cap d'ells té un interès estratigràfic. Aquesta concentració en el superficial i la datació recent del *kalathos* ens portaria a situar els exemplars de pintura ibèrica trobats al barri en les fases més tardanes de la producció. Hem deixat al marge un individu corresponent a la forma COM-IB Jt1, decorat simplement amb bandes paral·leles de color marró, el qual hem optat per classificar entre les produccions de la costa catalana oxidades.

A més d'aquest seguit de produccions ibèriques clarament diferenciades, ja sigui pel tipus de cuita com pels motius decoratius pintats, evidentment associades a unes

formes determinades, hi ha tot un conjunt de vasos, tots ells en pasta oxidada, els quals, si bé morfològicament cal incloure'ls entre les produccions ibèriques -atesa la qualitat de les pastes i dels acabats-, presenten un seguit de formes a cavall entre les comunes ibèriques, les indiketes, les ibèriques pintades i les grises de la costa catalana. En realitat és el que en diríem un autèntic calaix de sastre, en el que es fa difícil, excepte casos excepcionals, atribuir els fragments a una o altre de les produccions. Aquelles amb clars paral·lels en grises de la costa, les hem considerat produccions dels mateixos tallers en pasta oxidada. Altres, per la seva similitud amb formes classificades com a ibèriques pintades, ens han fet pensar que, o bé es tracta de fragments que han perdut la pintura, o bé que corresponen a una part de la peça que no en portava. En conjunt, es tracta de vasos amb pastes de colors ataronjat i beix-ataronjat, ataronjat-marronós, dures, ben cuites amb les mateixes finíssimes partícules de mica que observàvem en les anteriors pastes sandvitx. Entre aquest volum hem diferenciat uns altres vasos que, a més de les anteriors característiques, tenen un component de partícules calcàries com a desengreixant, juntament amb l'esmentada mica. Sabem que la manera més fàcil d'associar unes i altres produccions a determinats tallers passaria per l'anàlisi comparatiu de pastes, extrem que, per ara, resta només com a suggerència.

Entre les presenten paral·lels tipològics amb les ibèriques pintades, tot i no tenir indicis de decoració, hi ha dos petits fragments de vores de *kalathos*, un d'ells de perfil cilíndric i 221 mm de diàmetre de vora, similar a l'anterior, i un altre de 266 mm de vora, el cos del qual té una tendència lleugerament troncocònica, proper al tipus IB-PEINT 2721. Ambdues vores són horitzontals, però en aquest darrer cas tomba lleugerament cap a l'interior, amb un petit escaló en el punt d'unió extern entre la vora i el cos. Les peces són en pasta oxidada, de colors beix-ataronjat pàl·lid i ataronjat intens, respectivament. A més, disposem d'un altre fragment d'una mena de llistell o recreixement que, vista la curvatura i la posició respecte a la forma de la panxa, pensem que es tracta d'un individu de la forma de tenalla IB-PEINT 2111 (Lattara 1993, 472). El fragment té la particularitat de presentar tot un seguit de forats, just en el punt de contacte entre el llistell i la panxa. Aquesta forma s'ha datat, de manera àmplia, entre el 600-200 aC. En darrer terme queda esmentar el fragment de vora d'una possible tapadora, possiblement de perfil troncocònic, similar al de la IB-PEINT 5151, que té la particularitat de presentar un forat i restes d'uns calats de major dimensió. Amb paral·lels aproximats al perfil de la forma INDIK 3, tot i que no podem assegurar que es tracti d'una urna amb dues nanses, tenim dos exemplars de vores amb el llavi exvasat, sense coll, cos globular i amb indicis d'una nansa que arranca des del llavi, les quals s'assimilen a la forma de gerra E-IV (Sagrera 2001, 480, fig. 328), tot i que

aquesta s'ha trobat en grisa de la costa catalana, amb escassos exemplars a les sitges del Bosc del Congost de Sant Julià de Ramis i de Planells.

Pel que fa als vasos amb paral·lels en les classificacions de comuna ibèrica, tenim un exemplar similar a la gerra o càntir COM-IB Cc2, amb el llavi exvasat i cos ovoide. Hi ha també tres vores de la tenalla COM-IB Jt2, amb diàmetres entre 191mm i 254 mm, amb decoració de solcs o motlures, indistintament, sota la vora. D'una forma similar seria un altra vora, també exvasada, de cos probablement globular, potser bicònic, que no descartem, ateses les mides, 282 mm de diàmetre, pugui correspondre també a algun tipus de *stamnos*. Com a peça singular hem de destacar un fragment gran de la forma COM-IB Jt 1 (*Lattara* 1993, 355), de cos bicònic, amb la vora exvasada, nansa vertical, bec vessador de forma tubular i base còncava, que té la particularitat de portar una decoració de bandes paral·leles en pintura de color marró, repartides en tota la superfície de la panxa. Aquesta mateixa forma la trobem en costa catalana, COT-CAT Jt1, que equival a la forma 18 del taller d'Ullastret (*Rodríguez* 2003, 21, 43-44). Es tracta d'una forma que si bé comença entre final del segle IV-inici del III i perdura fins a mitjan segle II, la seva producció viu al segle III el moment més important. A cavall entre les comunes ibèriques i les grises de la costa catalana ens quedaria esmentar un fragment de base de la forma de copa o bol de fons umbilicat COM-IB Cp7 o COT-CAT Cp8, que equival a la forma 33 d'Ullastret (*Rodríguez* 2003, 24, 56-57). Segons *Rodríguez* aquesta forma, que s'ha situat entre les comunes ibèriques, caldria considerar-la com a pròpia de les produccions oxidades de la costa catalana, ateses les seves característiques de perfil i pasta, cuita i acabat. La seva datació va des de principi del segle IV fins a la fi del segle III. Certament l'exemplar de Roses té una pasta d'una qualitat inferior a les anteriors, relativament més porosa i de tacte aspre.

Pel que fa a les produccions en pasta oxidada, que hem diferenciat per la seva presència d'elements calcaris entre el desengreixant, tenim un exemplar de bec vessador de la forma COM-IB Jt 1, un fragment de vora de la mateixa forma amb el cos aparentment globular, potser ovoide, i un altre de vora d'una forma similar, de 390 mm de diàmetre. A més, hi ha una vora d'una possible gerra o càntir i dues vores d'unes possibles olles, de diàmetres entre 138 i 161 mm. En els nivells superficials del barri s'han recuperat dos exemplars que es poden associar a la forma de gobelet COT-CAT Gb 9, encara que de majors dimensions, entre 93 i 120 mm de diàmetre. D'aquest mateix tipus de vas, més aviat una petita gerra, tenim exemples de pasta oxidada sense calcita, i que, a la vegada, es diferencien per portar un acabat, tipus brunyit, en la superfície exterior. Finalment, esmentar una base còncava i una de plana, similar a la dels gobelets. No descartem que aquesta producció pugui incloure's entre les oxidades de la costa catalana, atès que entre la ceràmica d'Ullastret s'ha

analitzat un seguit de mostres amb continguts de calcàries entre el desengreixant que, segons apunten, va decreixent a mesura que avança la producció (Rodríguez 2003, 78 i 83).

LA GRISA DE LA COSTA CATALANA (Fig. 11.86. a 91)

Entre la vaixella de producció indígena present a l'àrea del barri hel·lenístic, la grisa de la costa catalana³³ és una de les ceràmiques més abundants, tot i que aquesta posició capdavantera només la pren en els nivells corresponents a l'estrat III, en els quals supera la comuna ibèrica, amb un 28,38 % contra un 22,67 %. A l'estrat IV, però, és una producció minoritària, molt per sota de l'esmentada comuna ibèrica, amb un 8,79 % contra un 32,12 %. Aquest detall podria apuntar-nos la possibilitat que l'arribada massiva d'aquesta ceràmica sigui un fet tardà al jaciment, com passa també al jaciment de Pontós, a partir de mitjan segle III, amb un moment àlgid en l'anomenada fase P.Vb (Pons *et alii* 2002, 293).

La forma més abundant en tot el conjunt de peces recuperades al barri és, sens dubte, la que s'anomena vas bicònic, forma que és, de fet, la que es troba en més gran quantitat entre els poblats i les necròpolis del món ibèric català al llarg dels segles IV a I aC. Anomenada també got, per la seva proximitat al *guttus* (Barberà, Nolla i Mata 1993, 32-36), o gobelet, ha estat classificada des de diversos criteris, ja sigui morfològics -hores d'ara potser el més vàlid-, com decoratius, sistema posat en dubte per diversos autors (Barberà, Nolla i Mata 1993, 36; Rodríguez 2003, 31), amb els quals estem d'acord. Aleshores, descartarem la classificació de la sèrie COT-CAT Gb0, amb les seves variants, des de la Gb1 a la Gb6, implantada per Aranegui (Aranegui 1985, 101-113), i intentarem cenyir-nos a una classificació basada en les proporcions de les peces i l'evolució del perfil. En conseqüència parlarem només de la forma de got D-I (Barberà, Nolla i Mata 1993, 86-87, lám. 10), que equival a la forma 1 d'Ullastret (Rodríguez 2003, 27-31), de la qual intentarem aïllar els bicònics més

³³ Optem per aquest terme general de grisa de la costa per a tot el període general de la producció, sense separar les anomenades grises emporitanes, pròpies, en principi, dels segles II i I, de les més antigues, que abasten el període que va des de la fi del V a inici del III o principi del segle II aC. En la mesura que sigui possible, però, assenyalarem aquelles peces que creiem més tardanes, de les més recents, encara que sense associar-les a tallers. Pensem que, a nivell de les actuals investigacions, no podem atribuir amb seguretat uns o altres vasos a tallers específics. Som del parer, al respecte, que encara falta temps i altres mitjans de recerca per arribar-hi. Tampoc optarem per la classificació per grups a la que arriba Jordi Sagrera en la seva tesi doctoral, fins a 13 –inclosos els 4 grups de la que anomena comuna de taula-, els quals s'han creat a partir de determinades característiques com ara colors i varietat de pastes i acabats (Sagrera 2001, 451), i que només considerariem vàlids si realment fossin trets definitoris de tallers i anessin acompanyats d'anàlisis de pastes. No obstant això, no deixarem d'observar els paral·lels existents amb formes conegudes a Ullastret o formes emporitanes tardanes, almenys per intentar aportar dades cronològiques als nivells del barri.

tardans, de cos més alt i esvelt i carena més baixa, diferenciats per J.M. Nolla ja en la seva tesi de llicenciatura (de fet correspondrien a les figures 5 a 7 de la lám. 10 de Barberà, Nolla i Mata 1993, 87). En un intent de sistematitzar aquests tipus, J. Sagrera ha incorporat a la classificació dels bicònics la forma de got D-III, amb el tipus de transició D-I/III, i les formes D-III/IV i D-IV, les més tardanes (Sagrera 2001, 474-478, fig. 322 a 324). *Grosso modo*, l'autor ha observat, a partir dels exemplars trobats a Sant Julià de Ramis, un progressiu engruiximent del llavi, que també es fa més penjat, curt i arrodonit, fins arribar al tipus D-III, el qual també es caracteritza per la presència de tres llistons o motlures decoratives. Aquest procés s'inicia a partir de la segona meitat del segle III, fins arribar al 150-120 aC, que és la cronologia que proposa pel tipus D-III, mentre els tipus D-III/IV i IV serien propis de la fi del II i mitjan segle I aC.

Pel que fa als formats, la major part dels individus de Roses corresponen al tipus de vas de mida mitjana, que és el més abundant, entre 79 i 110 mm de diàmetre, encara que hi ha alguns exemplars més grans, amb diàmetres de 144 i 168 mm, que equivaldrien al tipus de format superior. Aquests, a més, a diferència dels primers, es caracteritzen per tenir les parets més gruixudes. Atesa la dimensió dels fragments, en la majoria dels casos és fa impossible determinar quin seria el perfil de les peces trobades a Roses. No obstant això, no apreciem diferències ostensibles entre elles. La majoria dels vasos són de llavi exvasat, no molt tombat, amb les parets del coll inclinades i la carena marcada. Pel que fa als motius decoratius, tant trobem exemplars llisos, com decorats amb una motllura o amb tres, així com un fragment decorat amb dos solcs. Hi ha un individu que, a diferència del tipus més corrent, presenta un coll pràcticament vertical i estret, del que no hem trobat paral·lels exactes, tot i que s'aproxima a la variant de COT-CAT Gb 7 (*Lattara* 1993, 395), encara que ens decantem per una variant la de forma de gerra COT-CAT Cc3. Les nanses són majoritàriament encintades, encara que hi ha un exemplar de secció en forma de vuit. Pel que fa a la pasta, pràcticament tots els vasos són en cuita reductora, tot i que hi ha, de manera escassa, algun exemplar en oxidada, de colors ataronjat i ataronjat-vermellós. Hi ha un petit fragment de vora que porta un grafit prop del llavi, del que només intuïm tres lletres, en alfabet grec, una delta, seguida d'una I i una O. En relació a les bases, les quals coneixem de manera aïllada, ja que no tenim cap exemplar complet, hem de dir que la majoria són planes, de 41 a 46 mm de diàmetre, i que corresponen també al tipus de format mitjà comentat anteriorment. Hi ha, a més, una petita base, de 35 mm, que bé podria correspondre a un vas de format petit, peces que són, de fet, poc freqüents, i una de 68 mm, segurament d'un vas més gran. Dins d'un pou d'època tardoantiga, obert a l'espai d'un dels carrers del barri, s'ha localitzat una base amb el típic solc, el qual es considera un tret característic de les produccions

tardanes, possiblement d'origen emporità³⁴, així com una base còncava, del tipus que a Ullastret trobem fins a mitjan segle III (Rodríguez 2003, 27); no manca algun fragment de peu anular.

En segon terme, la forma que ens apareix en major volum darrera dels bicònics és la dels *skyphoi*. Aquesta forma, cronològicament més antiga que l'anterior, amb clars paral·lels àtics, ha estat classificada a Ullastret amb el núm. 15. Al jaciment resulta ser un tipus abundant, que ja apareix en estrats d'inici del segle IV, tot i que la seva presència és destacada a partir de la primera meitat del segle, la qual es manté fins a la fi del segle III aC (Rodríguez 2003, 40-42). Aquesta abundància, palesa a Ullastret, no té paral·lels en altres jaciments ibèrics, tot i que la forma hi és present. És el cas de Pontós, on només s'esmenta un exemplar similar a la variant COT-CAT Sk1 (Pons *et alii* 2002, 293). Pel que fa a Empúries, no trobem vasos d'aquests tipus entre les produccions que s'han considerat emporitanes (Barberà, Nolla i Mata 1993), d'aquí que en l'ampliació de la taula classificatoria feta per Sagrera s'hagi afegit com a tipus nou, la forma K, amb dues variants: la Ka, més antiga, datada entre el 325-275 aC, i la Kb, entre principi i mitjan segle III, dades obtingudes a partir de les campanyes a Sant Julià de Ramis (Sagrera 2001, 485-486, fig. 333).

Els individus d'*skyphos* recuperats al barri hel·lenístic de Roses són fragments de vores amb el típic llavi exvasat, parets amb un perfil en S poc accentuat i diàmetres entre 120 i 142 mm, tots ells en pasta reduïda. Les nanses són de secció circular i, en un cas, de tendència triangular. Aquesta descripció coincideix amb la forma 15 d'Ullastret, similar a la COT-CAT Sk2 (Lattara 1993, 396), variant Ka de Sant Julià de Ramis (Sagrera 2001, fig. 333). A Roses disposem d'un exemplar de major dimensions, amb 208 mm de diàmetre i un perfil en S molt més acusat que els anteriors. A aquestes vores hi hem de sumar quatre exemplars més de bases, entre 54 i 68 mm de diàmetre

Si ens fixem en la localització dels fragments de les dues anteriors formes, hem de constatar la total absència de bicònics a l'estrat IV, mentre la seva abundància es fa patent a l'estrat III i als superficials de manera residual, mentre que els *skyphoi* sí són presents a l'estrat IV. El 80 % del total de bicònics estudiat es concentra a l'àrea dels carrers, mentre que la resta els hem localitzat a l'illa IV del sector de ponent. De manera semblant passa amb els *skyphoi*, el 62,5 % dels quals també s'han recuperat als carrers, mentre la resta són de l'illa IV.

³⁴ Segons Sagrera, aquest és un element habitual al segle II aC, tot i que a Sant Julià comença a aparèixer a partir del darrer quart del segle III, de manera poc freqüent, per a fer-se més abundant a la fi del mateix segle, més assídua en el tombant del II, per acabar dominant ja ben entrat el primer quart del segle II (Sagrera 2001, 459).

Entre les formes minoritàries hem d'esmentar, en primer lloc, les copes, de les que tenim exemplars de la COT-CAT Cp2, Cp6 i una probable Cp5. Pel que fa a la copa COT-CAT Cp2, equivalent a la forma d'escudella A-I (Barberà, Nolla i Mata 1993, 21-23, lám. 1, 68-69) i a la forma de bol o pàtera 28 d'Ullastret (Rodríguez 2003, 49-51), els exemplars recuperats -sobre la que els autors no acaben de decantar-se per una o altra terminologia: bol, escudella, pàtera o copa-, són de parets obertes, amb el llavi reentrant, carena alta i, en el cas que es conserva, una base anular, amb el típic solc del fons extern dels vasos "emporitans" i, a més, amb els dos forats que travessen el peu i que servien per penjar la peça. Sense diferències formals al llarg del temps, aquesta forma es data a Ullastret entre inici del segle IV i la segona meitat del segle III aC, en algun cas fins a la fi del segle, la qual és, juntament amb els bicònics, una de les més abundants, probablement produïda en el lloc. Rodríguez observa que, per contra, és una forma poc freqüent en les necròpolis emporitanes, la datació de la qual, segons Almagro, se situaria en la transició dels segles III al II aC (Rodríguez 2003, 50). Aquesta datació no coincideix amb la que donen Barberà, Nolla i Mata per l'escudella A-I, des del 250 fins al 150 aC (Barberà, Nolla i Mata 1993, 21-23). Al jaciment de Sant Julià es documenta al llarg del segle III i bona part del II, però els exemplars que tenen el solc a la base, diferenciats amb la variant A-Ic, serien propis del segle II aC (Sagrera 2001, 466, fig. 312-313). No descartem aquesta datació per l'exemplar de Roses, ja que ha estat recuperat als nivells superficials.

Pel que fa a les copes COT-CAT Cp6 o escudella tipus B d'Empúries, també forma 30 d'Ullastret, disposem de dos individus. Un d'ells, fragmentat, sense llavi, amb tendència a tombar cap a l'interior, i amb 50 mm de diàmetre de base, de forma protoanular i amb el fons extern amb el típic solc, és de pasta oxidada. L'altre, és un exemplar de petites dimensions, de 80 mm de diàmetre de vora i 34 mm d'altura, en pasta reduïda. Aquesta forma, que és habitual des de la fi del IV i al llarg del segle III, fins al tercer quart del segle II, segons es documenta a Sant Julià de Ramis (Sagrera 2001, 471), ens apareix al barri de manera molt residual i en l'àrea d'un dels carrers, de manera que no podem aportar cronologia al respecte. Com a possible exemplar de la forma COT-CAT Cp5 hauríem de considerar un fragment de vora amb un petit llavi i parets arrodonides, similar als de la sèrie 2670 o 2680 de Morel. Ens costa acceptar la cronologia que proposa DICOCER per a aquesta variant, entre el 100-25 aC per al cas de Roses (*Lattara* 1993, 394), excessivament recent per al jaciment, tot i que el fragment hagi aparegut en una zona estrigràficament poc fiable. Finalment, en aquesta sèrie de copes ens quedaria esmentar un fragment de vora, de perfil carenat i llavi llis, sense marcar, de la que desconeixem el peu, amb evidents paral·lels amb la forma Lamb. 28, sèrie 2850 d Morel.

Quant als plats, a la zona del barri hel·lenístic disposem de diversos exemplars de la forma del plat de peix Lamb. 23, forma 28 d'Ullastret (Rodríguez 2003, 59), COT-CAT PI1 (*Lattara* 1993, 397) o plat C-II (Sagrera 2001, 472). Segons Rodríguez, aquesta és una forma poc corrent en grisa de la costa catalana, que a Ullastret es coneix a partir d'un únic fragment, que se situa entre principi del segle IV i el 350 aC. Sagrera documenta també una única troballa d'aquesta forma a Sant Julià de Ramis, a la zona del poblat, la qual data entre mitjan segle III i primer terç del segle II aC. No tenim exemplars de la mateixa forma en contextos similars ni a Pontós, ni als jaciments d'Empúries; de fet, no trobem aquesta forma en les classificacions emporitanes (Barbera, Nolla i Mata 1993). A la zona del barri hel·lenístic hem localitzat, almenys, un total de tres individus incomplets, dues vores i una base, totes elles en una pasta reduïda de color gris clar. En el cas de les vores, el llavi és relativament curt, amb solc superior, mentre que la base té un peu anular simple i també presenta el solc a la part interna del fons, a l'inici de la concavitat central. A excepció d'un d'ells, trobat a l'espai d'un carrer, els altres s'han recuperat a l'extrem sud-oest del barri, a la part més meridional de l'illa VI, tot i que en nivells superficials. De manera que no disposem de criteris estratigràfics fiables per a aportar res a nivell cronològic.

Dos petits fragments de vora, amb el perfil en S, llavi simple arrodonit i amb uns diàmetres similars, de 126 i 127 mm -un en pasta reduïda i l'altre oxidada-, es poden associar, tipològicament, a la forma de *kylix* COT-CAT Ky3, que correspon a la forma 27 d'Ullastret. La manca d'indici de nansa en ambdós casos, atesa la mida del fragment, podria plantejar-nos alguns dubtes al respecte, però els seus petits diàmetres, que encaixen en les mides dels exemplars trobats a Ullastret, entre 97 i 132 mm, ens recolzen la hipòtesi. Aquesta forma s'ha datat al jaciment entre principi del IV i possiblement fins a mitjan del III (Rodríguez 2003, 48); l'únic exemplar que es presenta per a Pontós, tot i que amb un perfil més marcat que el prototipus d'Ullastret, apareix en la fase C1, entre el 200-175 aC (Pons *et alii* 2002, 293, fig. 10.44.14). No hem trobat altres paral·lels propers.

A part de tot aquest seguit de formes, hi ha exemplars aïllats de tipus poc corrents o no classificats, els quals coneixem només a partir d'un únic individu, els quals volem esmentar, tot i el seu caràcter puntual. En primer lloc coneixem un petit vaset, tipus gobelet, amb el llavi exvasat, similar al dels bicònics, però sense coll i amb el cos globular, potser ovoide, i 110 mm de diàmetre de boca. El fragment, en pasta oxidada de color beix-ataronjat, només conserva una petita nansa, encintada, que parteix del llavi i recolza sobre la part més sortint de la panxa. Hi hem trobat certs paral·lels en la forma COT-CAT Gb9, datada entre el 125-75 aC (*Lattara* 1993, 396), que correspon a un fragment trobat al *forum* d'Empúries. El vaset del barri ha estat trobat, com la

majoria de productes de la costa catalana, a l'àrea dels carrers, de manera que no podem precisar cronologia. Uns altres fragments de vora, aquests en pasta de color gris, podem associar-los a la forma de gerra COT-CAT Cc3 o E-II, un d'ells amb el llavi divergent i coll cilíndric, amb un diàmetre de 142 mm, i l'altre, de menors dimensions, amb 114 mm de diàmetre, amb el típic llavi amb ressalt o encaix a la part superior. Molts dubtes ens planteja un altre fragment de vora, de 231 mm de diàmetre, que hom podria associar a alguna mena de pàtera, tal com la forma 40 d'Ullastret (Rodríguez 2003, 59), tot i que no podem descartar que es tracti d'algun tipus de gerra amb el coll obert en forma de tulipa.

Excepcional és el cas d'una vora d'un morter, en pasta reduïda, de 327 mm de diàmetre, del qual no hem trobat cap paral·lel en costa catalana. Per la forma de la vora, amb un llistell penjant sota el llavi, hi trobem similituds amb morters d'altres produccions ceràmiques, com ara la forma en comuna grega COM-GRE 7i (*Lattara* 1993, 350), en comuna itàlica COM-IT 8f (*Lattara* 1993, 362) i en pasta clara massaliota el morter no catalogat núm. 4245 (*Lattara* 14.2, 2001, 795). Desconeixem quin seria el tipus de base, atès que només conservem una part no molt gran de la vora.

Si atenim al conjunt total de ceràmica grisa de la costa catalana i ens fixem en el tipus de pastes, observem una uniformitat pel que fa a la qualitat en la cuita, amb pastes dures i fines, i amb presència de mica abundant com a desengreixant. Només d'un 4,25 % del total de fragments estudiats presenten elements calcaris, de manera que, si fem cas a les conclusions aportades per Rodríguez en l'estudi de les ceràmiques d'Ullastret, estaríem davant d'un tret característic de la fase més tardana de la producció (Rodríguez 2003, 78), atès que en el jaciment ha pogut observar com aquesta presència en el desengreixant va decreixent a mesura que s'avança en el temps. Pel que fa a l'ambient de la cuita, a partir dels exemplars estudiats a la zona del barri hel·lenístic, predomina el reductor, amb un 89,36 %, amb una majoria de pastes de color gris intens, que representen el 68,08 % del total i un 21,43 % de color gris clar. Aquests percentatges no són molt diferents als que s'han comptabilitzat a Ullastret, on les reduïdes hi són presents en un 74,03 %, essent també les clares les més escasses.

Pel que fa a la localització topogràfica, hem de lamentar que el major nombre de fragments i, amb això, la major representació de formes, el 73,33 % del total, hagi estat recuperat a l'àrea dels carrers. Només un 19,56 % s'ha localitzat al sector de ponent i la resta, un 8,70 %, en el de llevant. Aquest fet no permet aportar dades interessants a nivell d'estratigrafia. Els únics materials que ens permetrien aportar alguna dada cronològica a l'estrat III, que és el d'amortització del barri, són dos

fragments de bicònics de la forma D-I, el de la vora amb grafit grec i una base plana, i una possible gerra COT-CAT Cc3. A l'estrat IV només disposem d'una forma d'*skyphos* COT-CAT Sk2, la qual, tot i ser una forma abundant al segle IV, la podem trobar fins a mitjan segle III aC (Rodríguez 2003, 41; Sagrera 2001, 485-486, li dona una cronologia entre 325-275 aC pels exemplars trobats a sant Julià de Ramis).

Pel que fa a la formes, hem constatat una gran varietat, amb un domini evident, per damunt de la resta, de la forma genuïna de la producció grisa de la costa catalana, el vaset bicònic, al costat d'altres formes ibèriques, com ara les gerres. No obstant això, cal destacar un volum important, de fet el 44,44 % del total de fragments estudiats, al qual s'identifica amb formes de tipus àtic, com ara els *skiphoi*, les *kylix*, els plats de peix i les copes, així com el referit morter que, com hem dit, imita una forma que trobem en comuna grega i massaliota, també en itàlica. D'aquest ambient hel·lènic no hem trobat paral·lels en altres jaciments, on la major part d'aquestes formes són escasses o absents.

COMUNA OXIDADA I COMUNA REDUÏDA INDÍGENES

Dins la categoria de vaixel·la indígena, les ceràmiques que hem assignat al grup de produccions comunes, sense determinar la procedència, ja siguin fetes en cuita oxidada com reduïda, constitueixen el volum més nombrós. Hores d'ara, i sense disposar d'una anàlisi que no vagi més enllà de la forma, no tenim suficients elements per a establir connexions entre aquests vasos i les anteriors produccions, les quals estan ben tipificades i estudiades, pel simple fet d'esdevenir singulars dins del conjunt ceràmic, ja sigui per la coloració de les pastes, la qualitat de les cuites o les decoracions. No tenim cap element per a dir que els mateixos tallers que fabricaven les grises de la costa, per exemple, puguin estar fent també algunes de les cassoles, gerres o plats que veurem a continuació. De fet, com passa amb els tallers de Roses, no hi ha especialització en la producció dels forn. Aquí tant es fabrica la vaixel·la de vernís negre i pasta clara, com altres recipients d'ús comú, ja sigui de cuina, rebost o taula, menys coneguts i, sens dubte, de menor difusió. És fàcil comprendre que, si les argiles eren aptes, la indústria local pogués cobrir aquestes necessitats. No hem pogut fer una anàlisi exhaustiva del lot de materials que presentem a continuació, però no descartem també que, en base a l'exposat, alguns poguessin ser fabricats a la mateixa Roses.

COMUNA DE PASTA OXIDADA (Fig. 11.92 a 95)

Pel que fa a les produccions en cuita oxidada, la gamma de colors va del beix o beix-rostat, a l'ataronjat i fins a alguns marrons. En general són pastes depurades, ben cuites, amb un desengreixant majoritàriament constituït per finíssimes partícules de mica, algunes calcites i sorra de gra fi, característiques que s'assimilen a les produccions ibèriques que hem comentat en els apartats anteriors. Les peces destinades a cuina acostumen a tenir les pastes poroses, de tall més rugós, però amb els mateixos tipus de desengreixants, encara que de gra sensiblement més visible. Si fem atenció al volum recuperat a la zona del barri hel·lenístic, veiem com la comuna oxidada és majoritària a l'estrat IV, enfront de la reduïda, amb un 32,13 % davant un 26,20 %, respectivament. A l'estrat III, en canvi, aquesta situació s'inverteix, ja que les comunes baixen fins a un 15,82 %, mentre les reduïdes augmenten fins a un 32,44 %. La raó d'aquesta inversió s'hauria d'explicar en l'augment de la difusió d'altres vaixelles indígenes, com ara les grises de la costa catalana, o de certes importacions, com ara les púniques.

Pel que fa a les formes, hem d'esmentar, en primer lloc, els bols, també anomenats copes. D'aquests tenim un exemplar de vora, amb el llavi quasi vertical, de 166 mm de diàmetre, que s'aproxima a la forma de comuna ibèrica Cp1 o de grisa de la costa Cp2. Més gran i alta, hi ha una altra peça, de perfil sencer, amb el peu anular i llavi reentrant, que presenta la particularitat de portar una decoració a rodeta a la part inferior de la panxa, just abans d'arribar al peu. Més a prop de la forma Cp6, hi ha un petit bol o saler, de 88 mm de diàmetre de vora i 38 mm d'altura, amb el peu anular i petit encaix, i un altre, encara de menors dimensions, de 72 mm de diàmetre i només 26 mm d'altura. Dins d'aquest mateix tipus de recipients podríem considerar un exemplar de vora amb el llavi bombat i penjant, similar a la forma de comuna ibèrica Cp5 i als *kylices* Ky2 de grisa de la costa; i en una línia similar, una vora de llavi horitzontal i cos carenat, de 130 mm de diàmetre, de la qual, com l'anterior, desconeixem el peu. No hem trobat paral·lels pel que fa al bol baix, de llavi llis i arrodonit, completat amb una mena de llistell a la part exterior, i de base cònca, sense peu. També sense peu, però amb un incipient anell i el fons pla, comentar un exemplar de petites dimensions, que té un llavi bisellat. Amb un perfil similar a un *skyphos*, quedaria esmentar una vora de perfil en S que, ateses les dimensions, no tenim constància de l'existència de nanses.

Com a possibles gerres hem de considerar tres exemplars diversos de vores, entre 48 i 135 mm de diàmetre, que tenen en comú un llavi exvasat, al que segueix un coll estret, i amb una nansa que arranca des dalt de tot. En dos dels casos el llavi té una

tendència triangular, mentre que en l'altre és ametllat. En un individu s'intueix clarament la forma globular de la panxa. Amb un ús similar hem de considerar altres quatre individus, amb la vora exvasada, inclinada cap a l'interior, i llavi arrodonit. Si bé un d'ells té un coll estret, amb cos aparentment globular i amb una gran nansa que arranca des del llavi fins a l'inici de la panxa –forma que l'aproxima a els anteriors recipients-, els altres tres no tindrien coll i el cos seria de forma aproximadament ovoide. Un d'aquests individus, amb 131 mm de diàmetre, presenta restes d'un vessador, mal conservat, situat just a sota del llavi; no hi ha indicis de nansa, ateses les dimensions del fragment. Els altres dos sí conserven la nansa, que és de forma quadrangular, i també parteix del mateix llavi.

Ja dins del concepte de elements de cuina, hauríem d'esmentar un lot de cassoles, d'entre 203 i 246 mm de diàmetre, que tenen en comú el perfil marcadament carenat i alt de la panxa i les nanses, en realitat una cinta de secció en U, paral·lela a la vora, enganxada just damunt la carena. Els llavis són de dos tipus, ambdós exvasats: un arrodonit i l'altre aplatat. En cap cas hem pogut determinar quin seria el tipus de base. Hem notat que en els exemplars de llavi arrodonit i penjat, la pasta és més porosa i menys depurada, amb les superfícies no ben polides. La resta, de llavi aplatat, té una pasta més acurada. Com a cassola, amb un diàmetre aproximat de 380 mm, esmentar un altre exemplar de vora, similar a les formes de *lopas* de comuna grega, amb el cos panxut, suaument carenat, i el llavi bífid, per aguantar una tapadora. D'aquestes darreres, tenim també dos exemplars, un amb l'apèndix pla i l'altre amb cavitat central. No manquen alguns morters, la forma dels quals podem associar, en certa mesura, a tipus comuns a l'època en altres ceràmiques. Per exemple, disposem d'un individu de llavi inclinat, perpendicular a la panxa, decorat amb dues acanaladures a la part superior, que s'assimila a la forma CL-MAS 632 (*Lattara* 14.2, 2001, 779), el vessador del qual consisteix en un simple enfonsament sobre el llavi. Relativament similars a la forma COM-IT 8e o 8f (*Lattara* 14.2, 2001, 1021-1024), hi ha dues vores, de llavi triangular i penjant, que en un dels casos conserva el vessador, en forma de bec. Similar a aquestes, però de parets més fines, hauríem de comentar dues vores més, una d'elles amb restes de cordó decoratiu d'impressions, semblants a la forma CL-MAS 633a-var (*Lattara* 14.2, 2001, 786), de llavi penjant i ressalt a la part superior. En darrer terme esmentar un exemplar de llavi pla, amb un diàmetre de 360 mm.

Finalment, hi ha quatre exemplars d'ungüentaris, tots ells amb el peu pla, no molt massís, i el cos globular. Són fragments excessivament petits per a saber quin tipus de llavi tindrien.

Pel que fa a la localització topogràfica d'aquest material, dir que la major part de comunes s'han trobat a l'àrea dels carrers, on en concentra un volum del 47,37 %,

seguit del 34,21 % al sector de illes de ponent. Pel que fa a l'estratigrafia, només el 28,95 % del total s'associa a nivells relacionats amb el funcionament del barri hel·lenístic, en concret amb l'estrat d'amortització, l'estrat III. La resta prové d'espais sense estratigrafia o de nivells posteriors i superficials.

COMUNES DE PASTA REDUÏDA (Fig. 11.96 a 98)

Quant a la ceràmica comuna indígena reduïda, dir que generalment són pastes grolleres, de gra gruixut, tall rugós, poroses, amb destacable presència de desengreixant de sorra de gra fi, granets de quars, partícules de mica i algunes calcites, més escasses, i de colors amb tonalitats diverses de gris, negre i marró fosc. Bona part d'aquests recipients tenen les superfícies externes ennegrides per efecte del foc. En primer terme hauríem de parlar de les olles, de vora exvasada i cos ovoide, amb uns diàmetres entre 128 i 172 mm. Els tres exemplars que coneixem tenen variacions a nivell de tipus de llavi, ja sigui inclinat cap a l'interior o més aplatat. Hi ha una petita olleta, que amida 94 mm de diàmetre de vora i 115 mm d'altura, sense nanses, també de vora exvasada i inclinada cap a l'interior, que conserva la base plana. Una altra base, aquest cop bombada, podria correspondre a una forma similar. També com a recipients per anar al foc esmentar dos exemplars que imiten la ceràmica grega de cuina, en concret la forma *caccaba*, propers a les variants COM-GRE 2c. Així mateix, seguint la línia d'aquestes produccions, una cassola de la forma *lopas* COM-GRE 3a4 i dues similars a les variants COM-GRE 3b (*Lattara* 1993, 347-348). Com a possibles paelles esmentar dos individus, de cos bombat i llavi simple, un d'ells tombat a l'exterior, de les quals desconeixem les bases i l'existència de nansa, per la petita mida del fragment. No descartem la mateixa atribució a un fragment de parets més rectilínies. Quedarien per esmentar uns recipients de grans dimensions, amb diàmetres que oscil·len entre 210 i 338 mm, dels quals no podem determinar la forma, atès que conservem escassament el llavi. Només en un cas, de cos clarament abombat, hi ha indicis d'una nansa d'orella, aplicada per sota de la vora, que, pels indicis de cremat exterior, podem assimilar a algun tipus de cassola.

En relació a algun d'aquests tipus d'instruments culinaris es relacionarien les diverses tapadores, majoritàriament de parets verticals, de llavi arrodonit o carrat. Els seus diàmetres oscil·len entre 174 i 250 mm, fet que ens demostra la seva relació amb recipients de diversa tipologia i dimensió. Pel que fa a l'apèndix o agafador, els únics exemplars conservats són plans, ja sigui massissos com no. Finalment, esmentar un fragment de vora de dolia.

CERÀMICA A MÀ (Fig. 11.99 a 100)

Dins la categoria de vaixel·la indígena, la ceràmica a mà és l'element més minoritari, amb només un 0,19 % a l'estrat IV i un 0,57 % a l'estrat III. En el conjunt estudiat a la zona del barri hel·lenístic de Roses dominen les formes tancades o urnes, de diversa tipologia; les formes obertes, bols i paelles, són més escasses. Per a fer la classificació d'aquestes formes ens hem basat amb el DICOCER i la categoria CNT-EMP (*Lattara* 1993, 261-272), buscant paral·lels en jaciments propers, com ara el cas de Pontós.

En primer terme esmentar un exemplar fragmentat d'una urna similar a la forma CNT-EMP U2e (*Lattara* 1993, 266), de la qual només conservem el llavi exvasat, tombat cap a l'interior, amb una nansa que va des del llavi fins a la part central de la nansa, de secció plana, i amb un cos ovoide. La semblança, però, no és tal si ens fixem en el perfil del cos, més suau i continu en l'exemplar publicat al *Lattara*. També considerades com a urnes, hauríem de contemplar tres vores, les tres sense coll, amb paral·lels aproximats en la forma CNT-EMP U4, sense especificar variants. En dos casos, de diàmetre indeterminat, la vora està decorada just en tot el contorn del llavi amb un cordó de petites incisions, que és una de les decoracions que més es repeteixen en els vasos localitzats a Roses. Una d'aquestes té la vora arrodonida, engruixida, mentre l'altra és recte, sense llavi. D'aquesta darrera hem trobat un paral·lel a Pontós, de la zona 10, fase C1, datat entre el 200-175 aC (Pons *et alii* 2002, 255, fig. 10.26.5). La tercera de les vores, sense restes de decoració, s'assimila a una urna també trobada a mas Castellar de Pontós, a la sitja 114 (Pons *et alii* 2002, 250, fig. 10.23.4), que es data entre el 275-250 aC.

Un altre exemplar d'urna, aquesta més ben conservada, de llavi exvasat, inclinat cap a l'interior, cos lleugerament ovoide i base plana, que amida 129 mm de diàmetre de vora i 154 mm d'alçada, s'assimilaria a la forma CNT-EMP U5c (*Lattara* 1993, 269). D'aquesta hem trobat també paral·lel a Pontós a la sitja 103, que es data entre el 300-275 aC (Pons *et alii* 2002, 249, fig. 10.22.1). Similar a la variant CNT-EMP U6e tindríem un exemplar d'urna sense coll, amb indicis de nansa o element d'aprehensió adossat a la paret, sota el llavi, en forma d'U invertida (*Lattara* 1993, 270). Finalment ens quedaria comentar un exemplar, de grans dimensions, de 215 mm de diàmetre de vora i cos panxut, globular, també de llavi exvasat i inclinat cap a l'interior, que porta una sòlida nansa aplicada sota el llavi, en forma anular i secció rodona, la qual fa pensar en algun tipus d'urna de la forma CNT-EMP U7 (*Lattara* 1993, 270). No podem precisar quina seria la variant, atès que no n'hem trobat paral·lels exactes. La peça va decorada amb un cordó d'incisions a l'inici de la panxa. Hi ha tres fragments informes,

d'un perfil similar a l'anterior, o potser d'alguna urna del tipus CNT-EMP U5 –al no poder-los orientar, és impossible determinar a quina forma pertànyen-, que van decorats amb el mateix tipus de cordó.

Entre les formes obertes hem d'esmentar un bol o copa del tipus CNT-EMP C1b (*Lattara* 1993, 262), de 220 mm de diàmetre de vora, sense llavi, i cos arrodonit, de la que hem trobat un paral·lel a Pontós, trobat a la sitja 101 i datat entre el 200-175 aC (*Pons et alii* 2002, 251, fig. 10.24.3). A més s'han trobat restes de vores corresponents a dos plats, de 188 i 200 mm de diàmetre de vora, sense llavi, amb la paret inclinada cap a l'exterior i vertical, respectivament, i la base plana. En darrer terme, comentar una darrera forma oberta, aquesta de cassola, similar a la forma CNT-EMP J3b (*Lattara* 1993, 265), amb el cos arrodonit, però sense llavi, i nansa d'orella.

Al respecte de la localització dels fragments de ceràmica a mà, hem de constatar que la major part dels individus estudiats es concentren a l'estrat III i, sobretot, a l'àrea dels carrers. És tan escàs el nombre de fragments d'aquest tipus ceràmic que no ens aporta dades vàlides per a la caracterització de les diferents àrees del barri hel·lenístic.

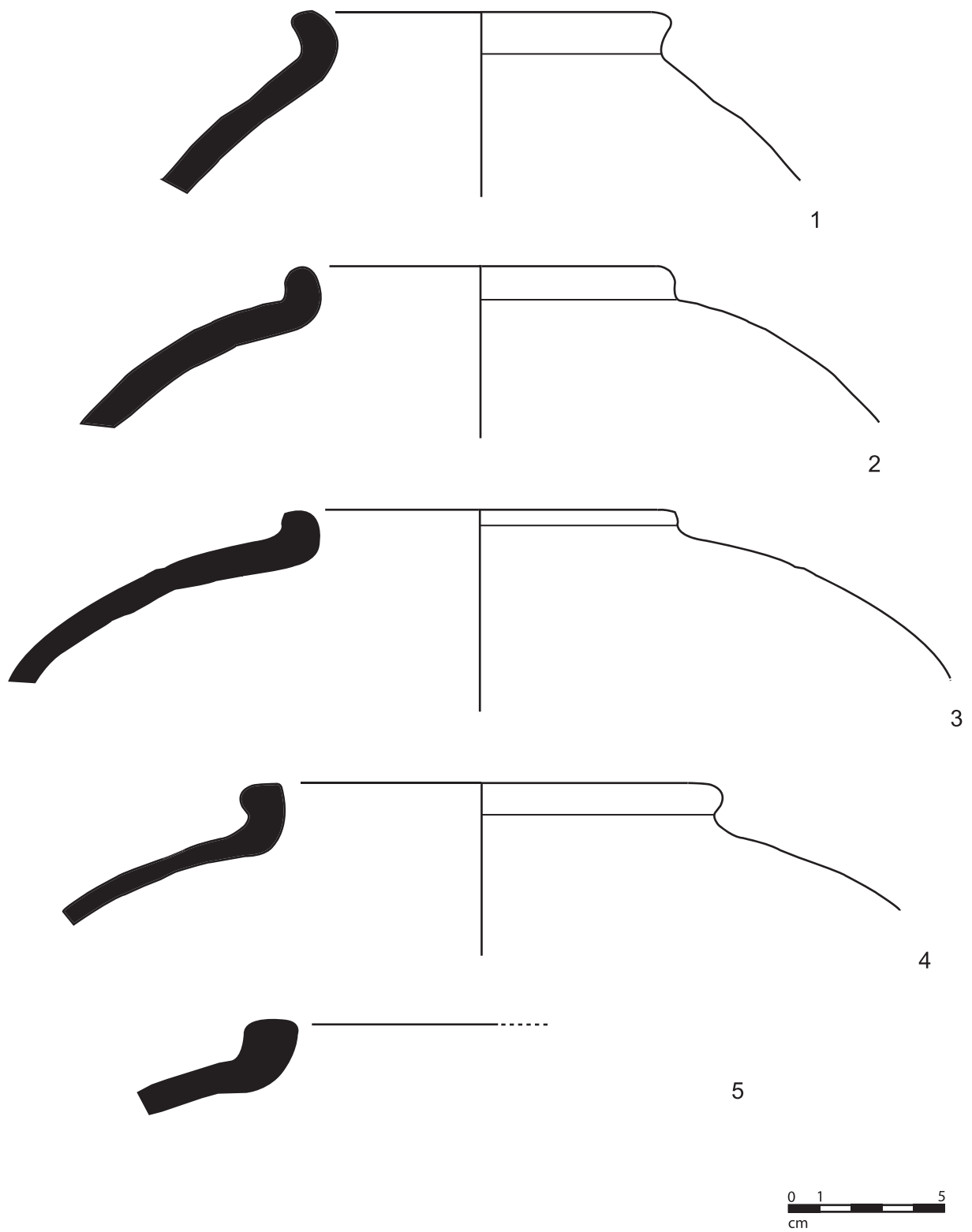

Figura 11.11. Àmfores ibèriques procedents dels nivells del barri hel·lenístic

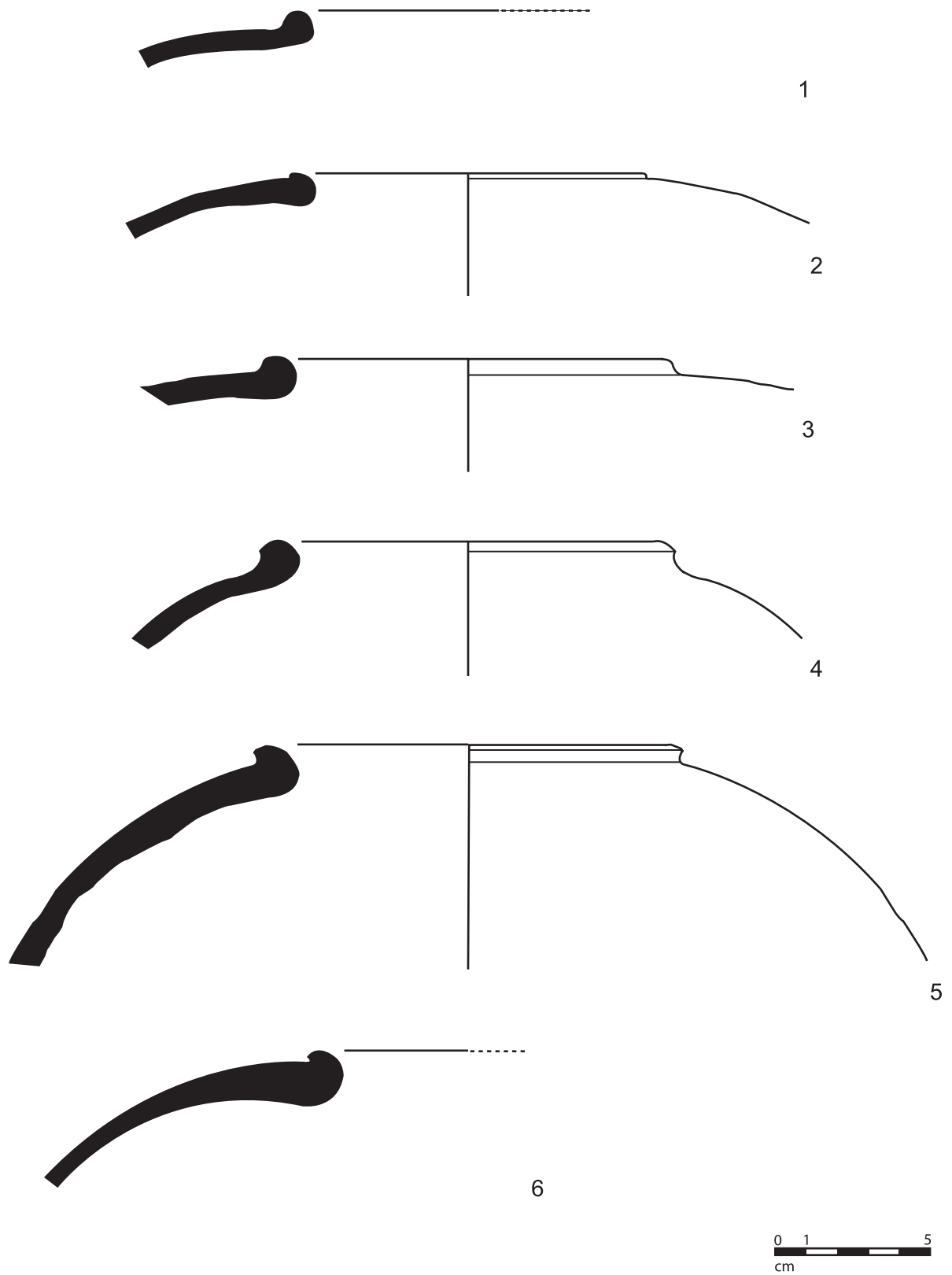

Figura 11.12. Àmfores ibèriques procedents dels nivells del barri hel·lenístic

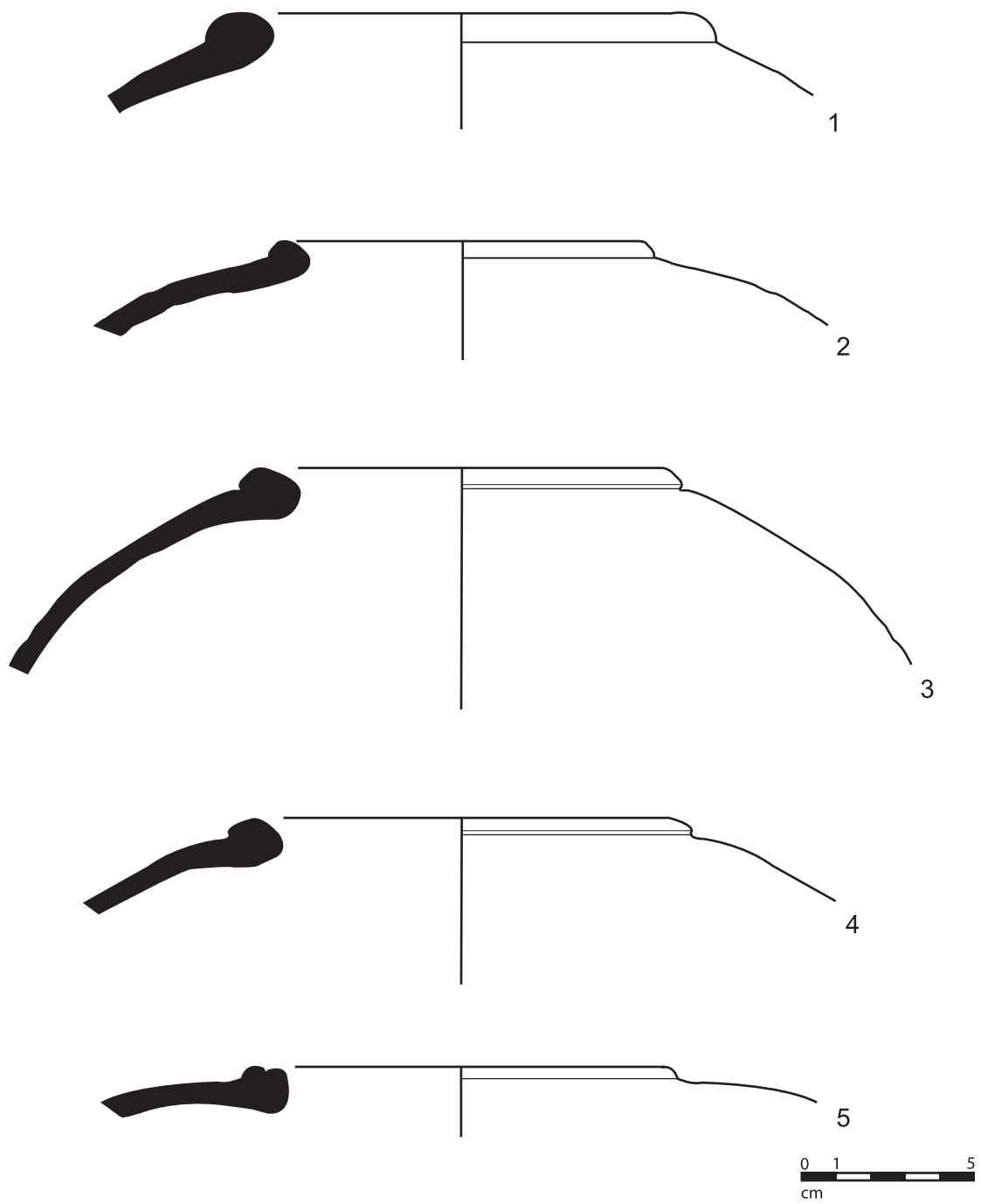

Figura 11.13. Àmfores ibèriques procedents dels nivells del barri hel·lenístic

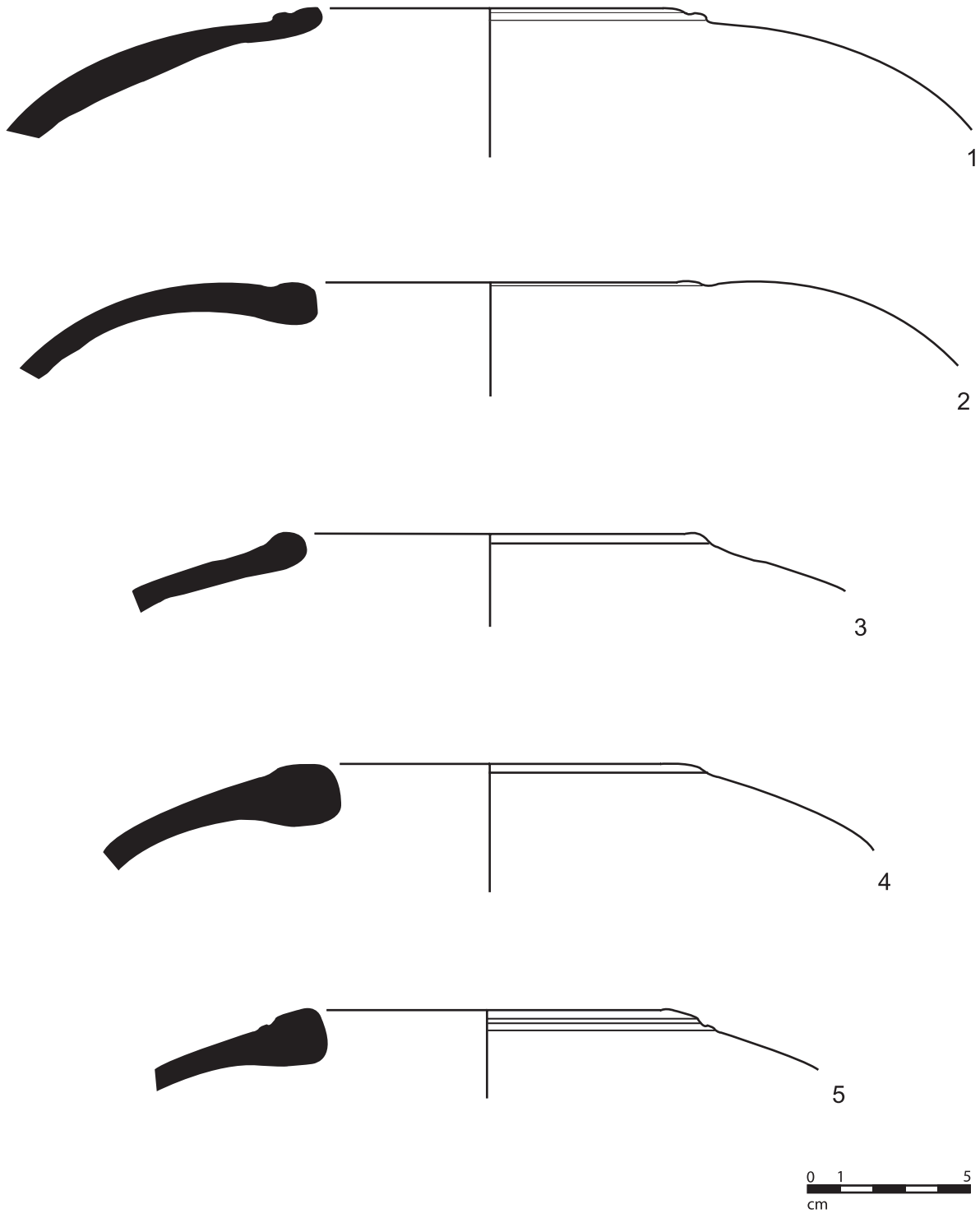

Figura 11.14. Àmfores ibèriques procedents dels nivells del barri hel·lenístic

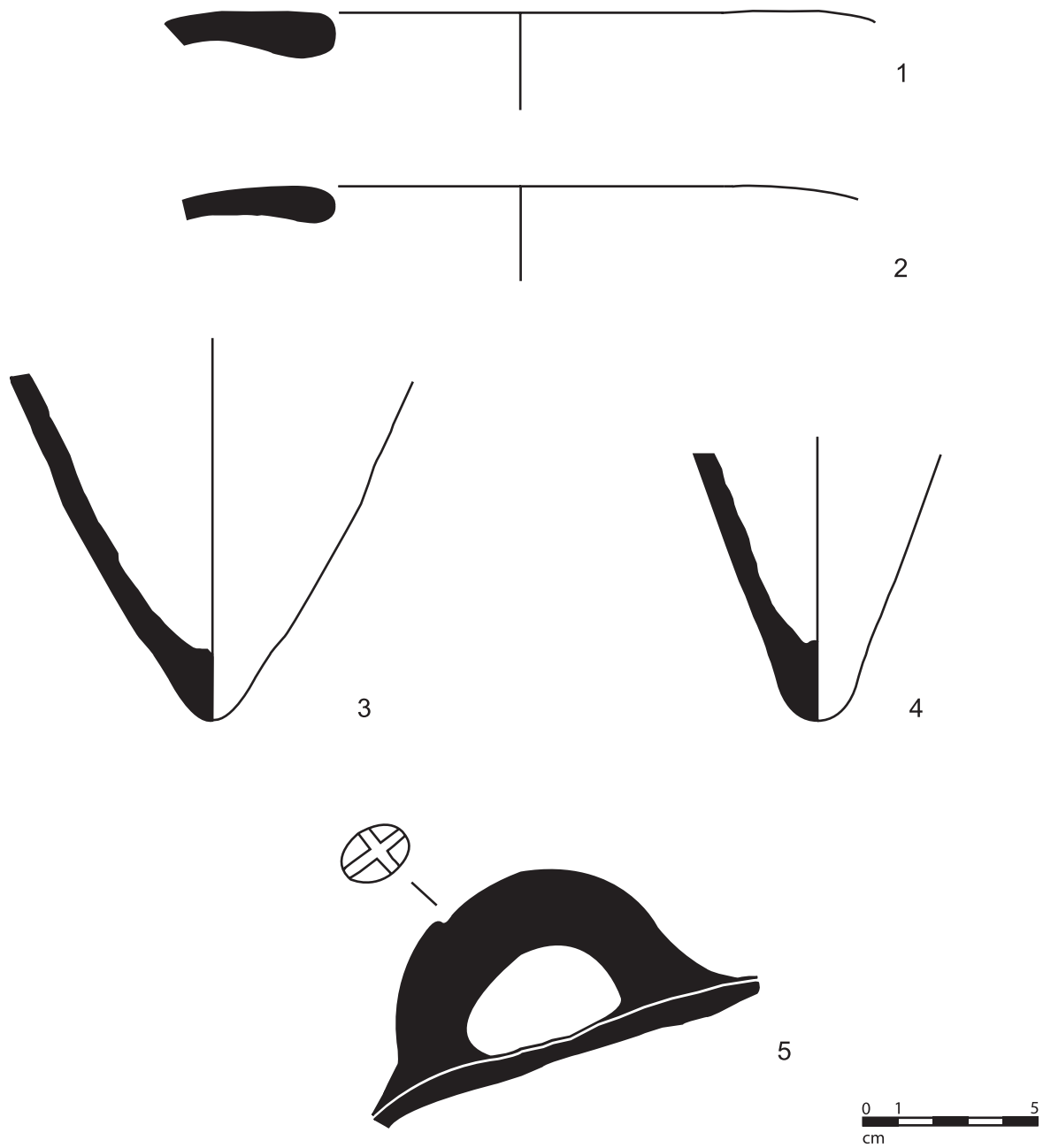

Figura 11.15. Àmfores ibèriques procedents dels nivells del barri hel·lenístic

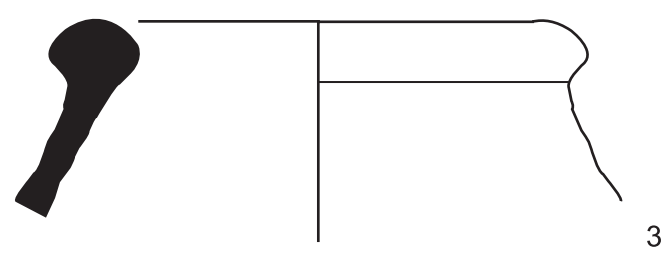
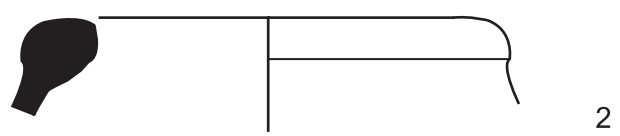
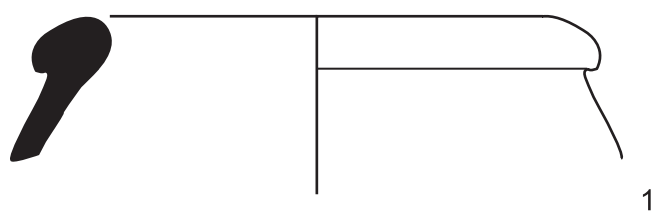

Figura 11.16. Àmfores púniques ebussitanes de la forma T-8.1.1.1 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

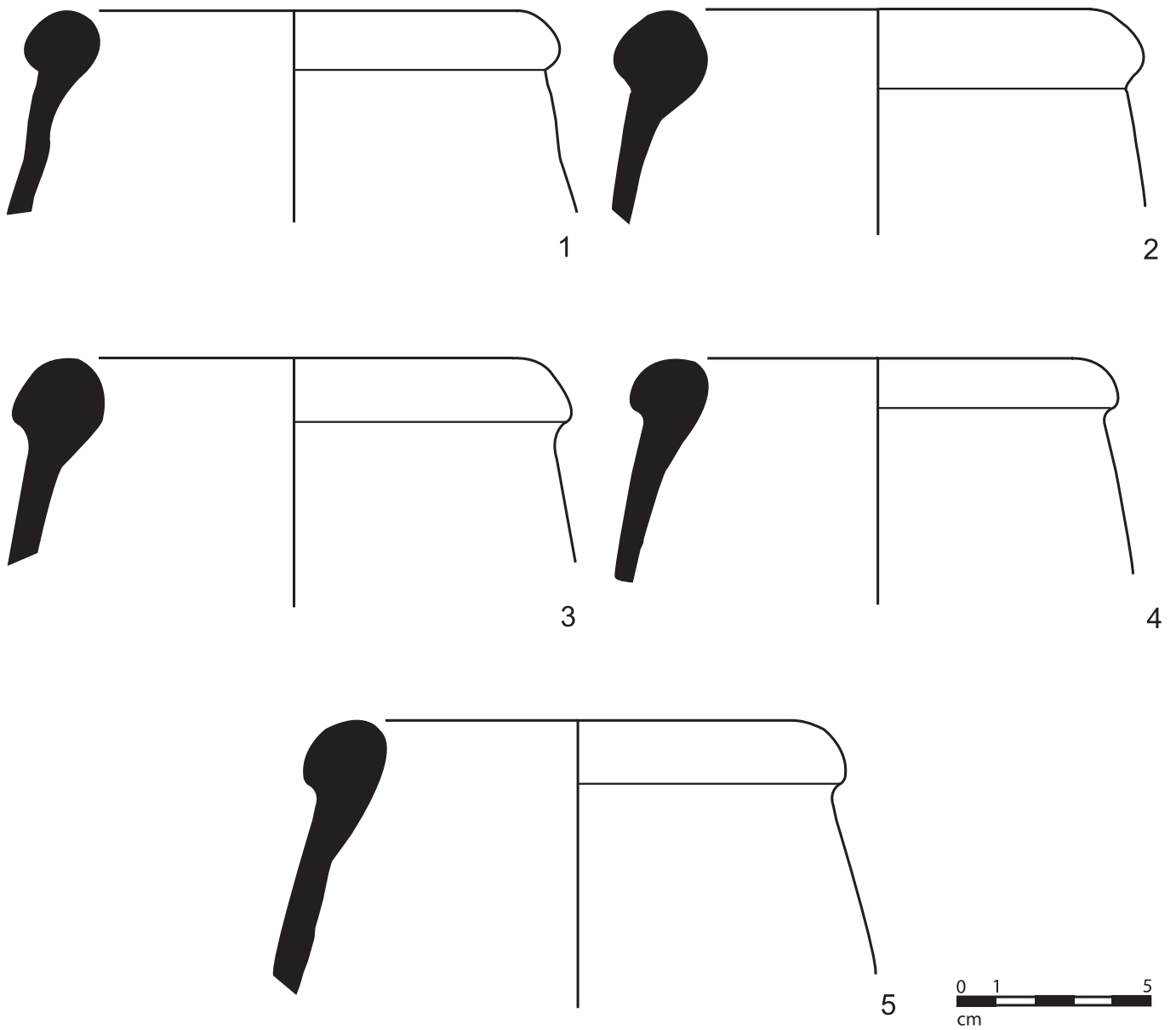

Figura 11.17. Àmfores púniques ebussitanes de la forma T-8.1.2.1 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

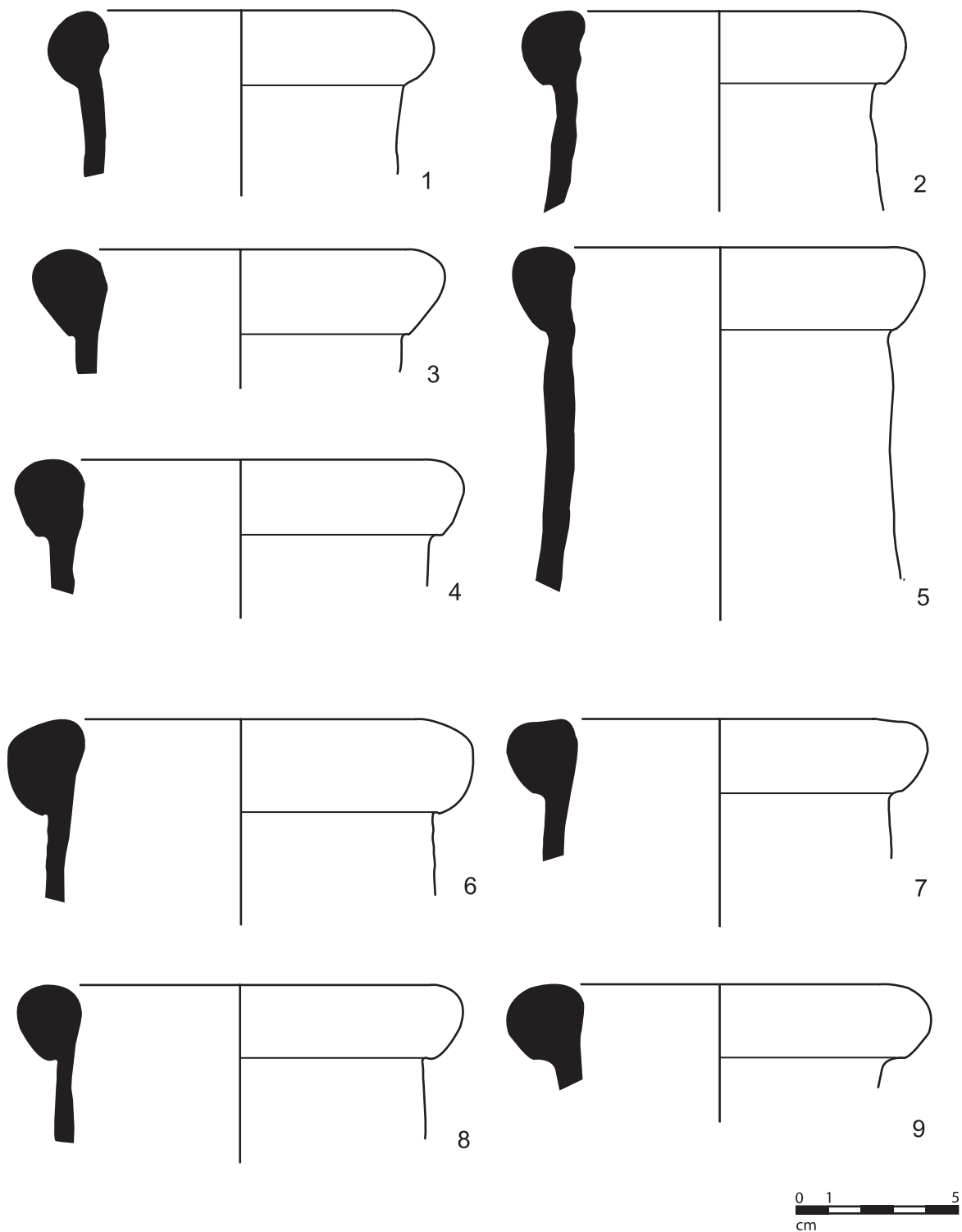

Figura 11.18. Àmfores púniques ebussitanes de la forma T-8.1.3.1 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

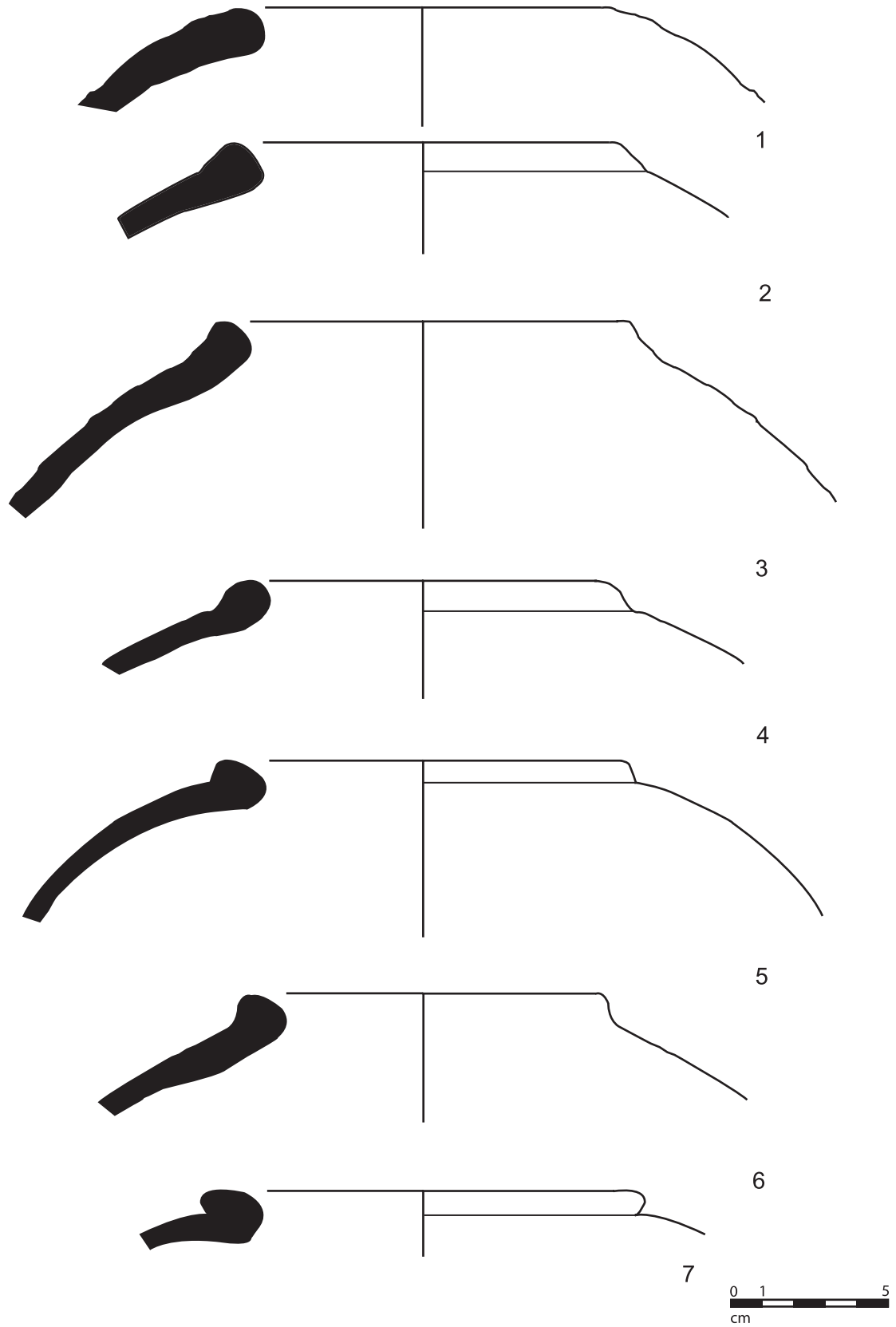

Figura 11.19. Àmfores púniques ebussitanes de boca plana procedents dels nivells del barri hel·lenístic

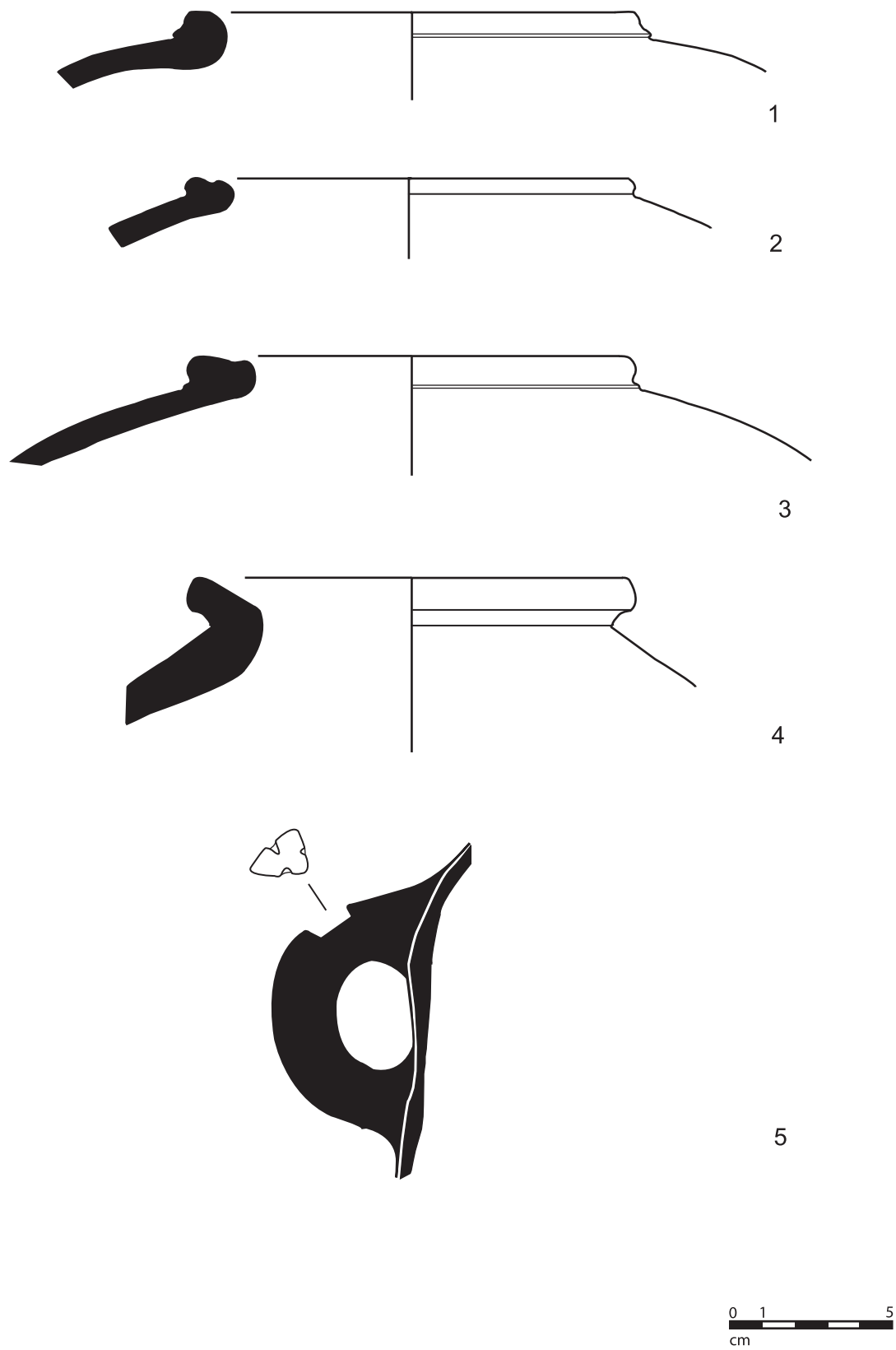

Figura 11.20. Àmfores púniques ebussitanes de boca plana procedents dels nivells del barri hel·lenístic

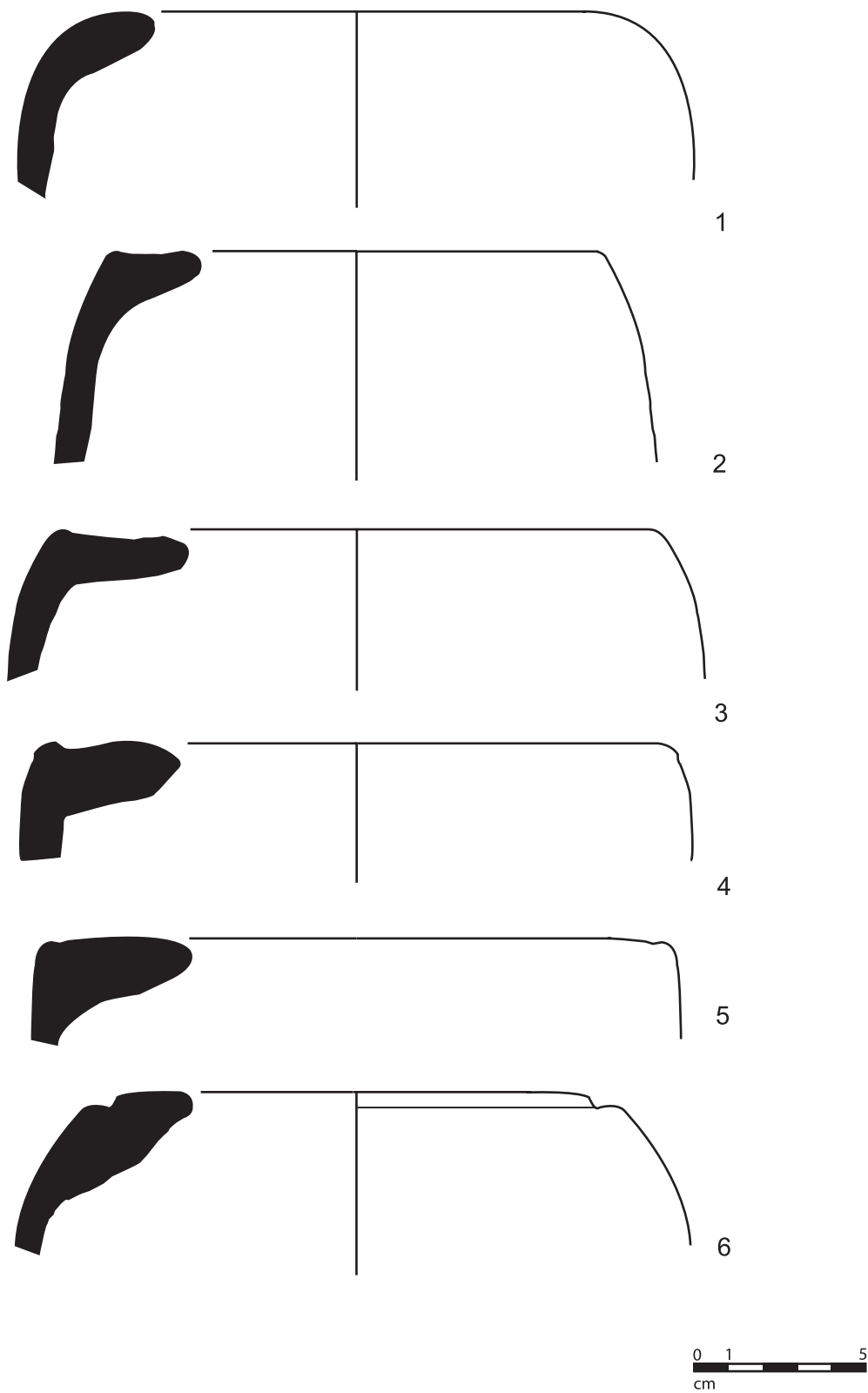

Figura 11.21. Àmfores púniques centremediterrànies de les formes T-4.2.1.2, T- 4.2.1.5 i T-4.2.1.6 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

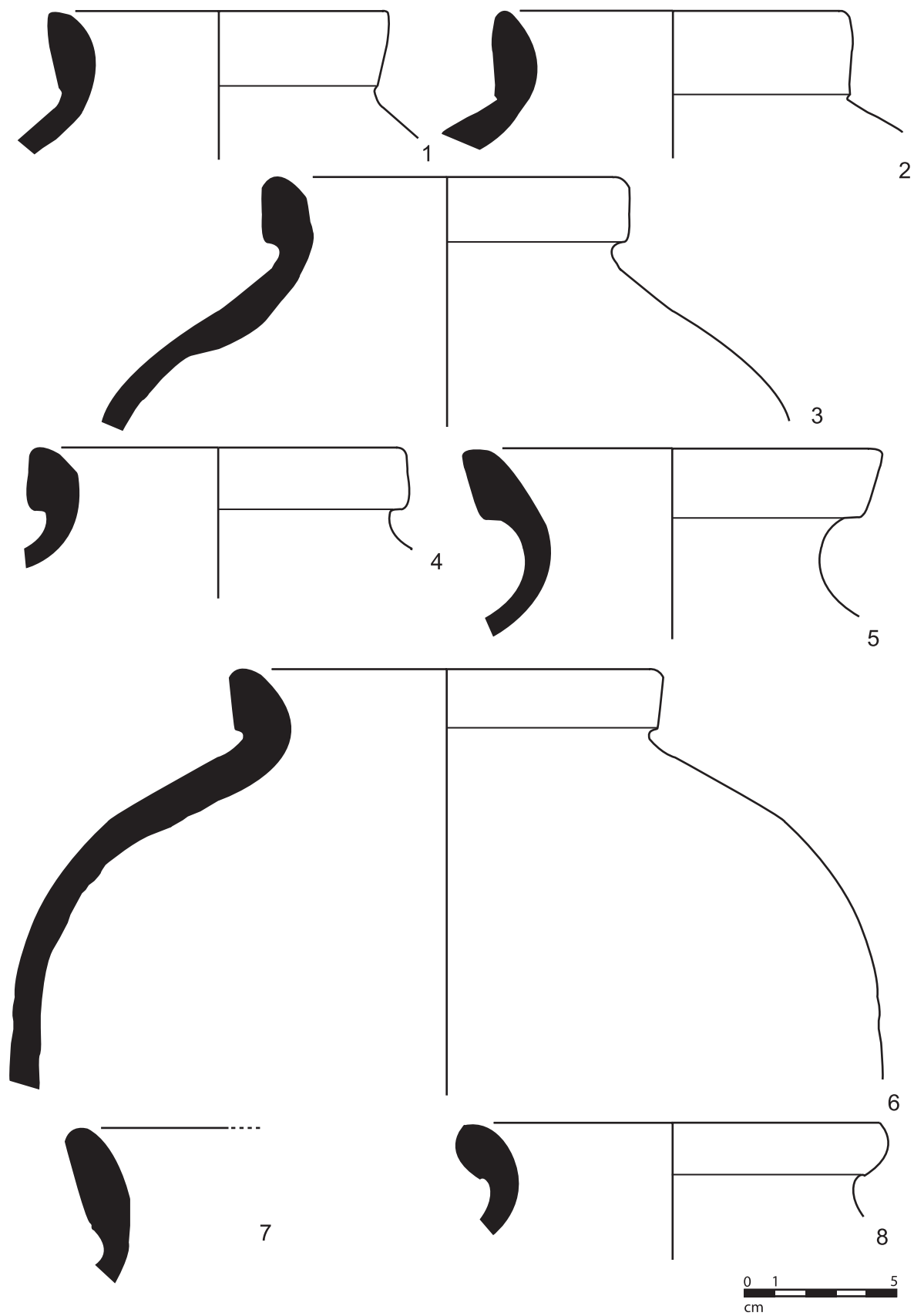

Figura 11.22. Àmfores púniques centromediterrànies de les formes T-7.1.2.1 i T-7.1.1.1 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

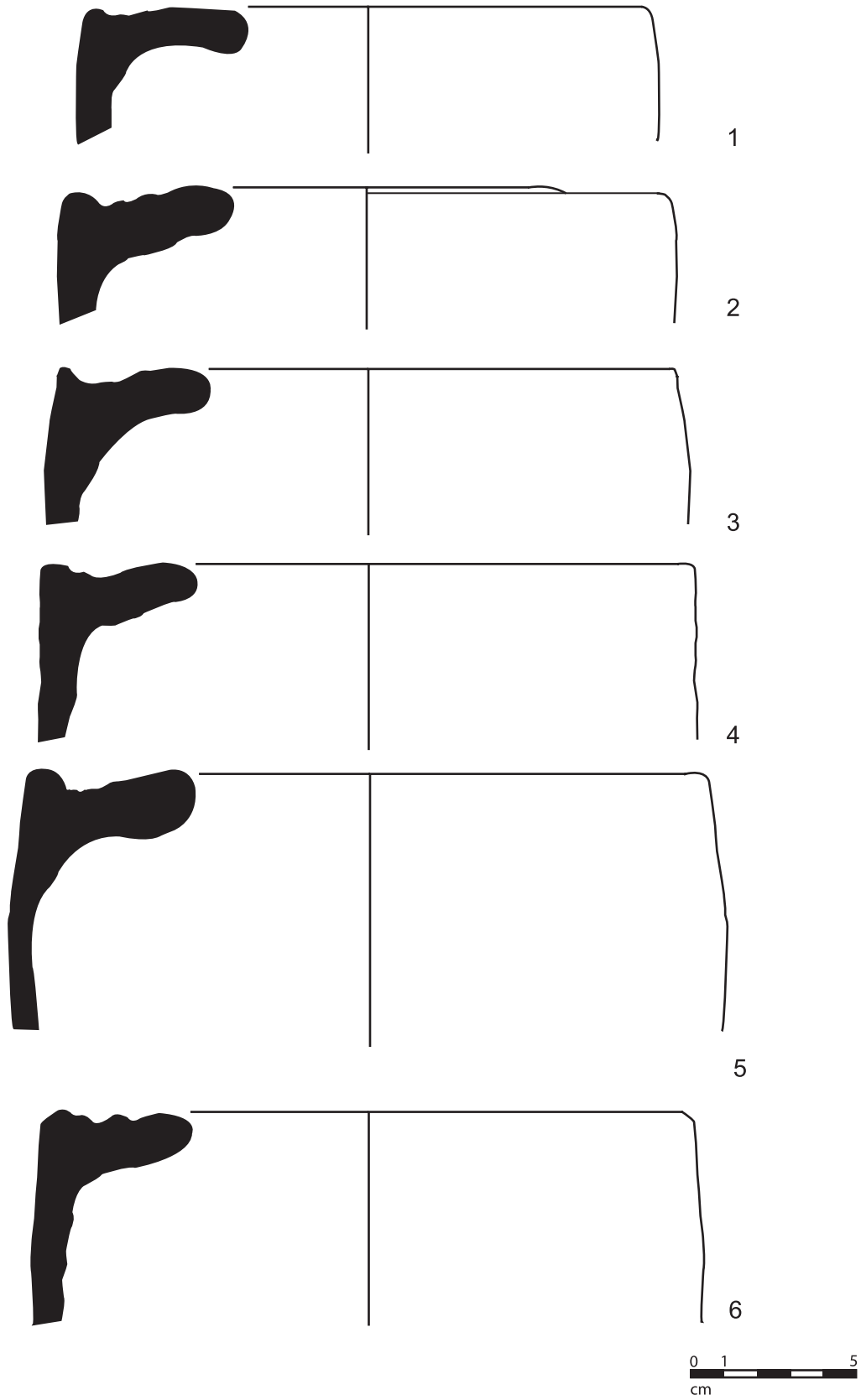

Figura 11.23. Àmfores púniques centremediterrànies de la forma T-5.2.3.1 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

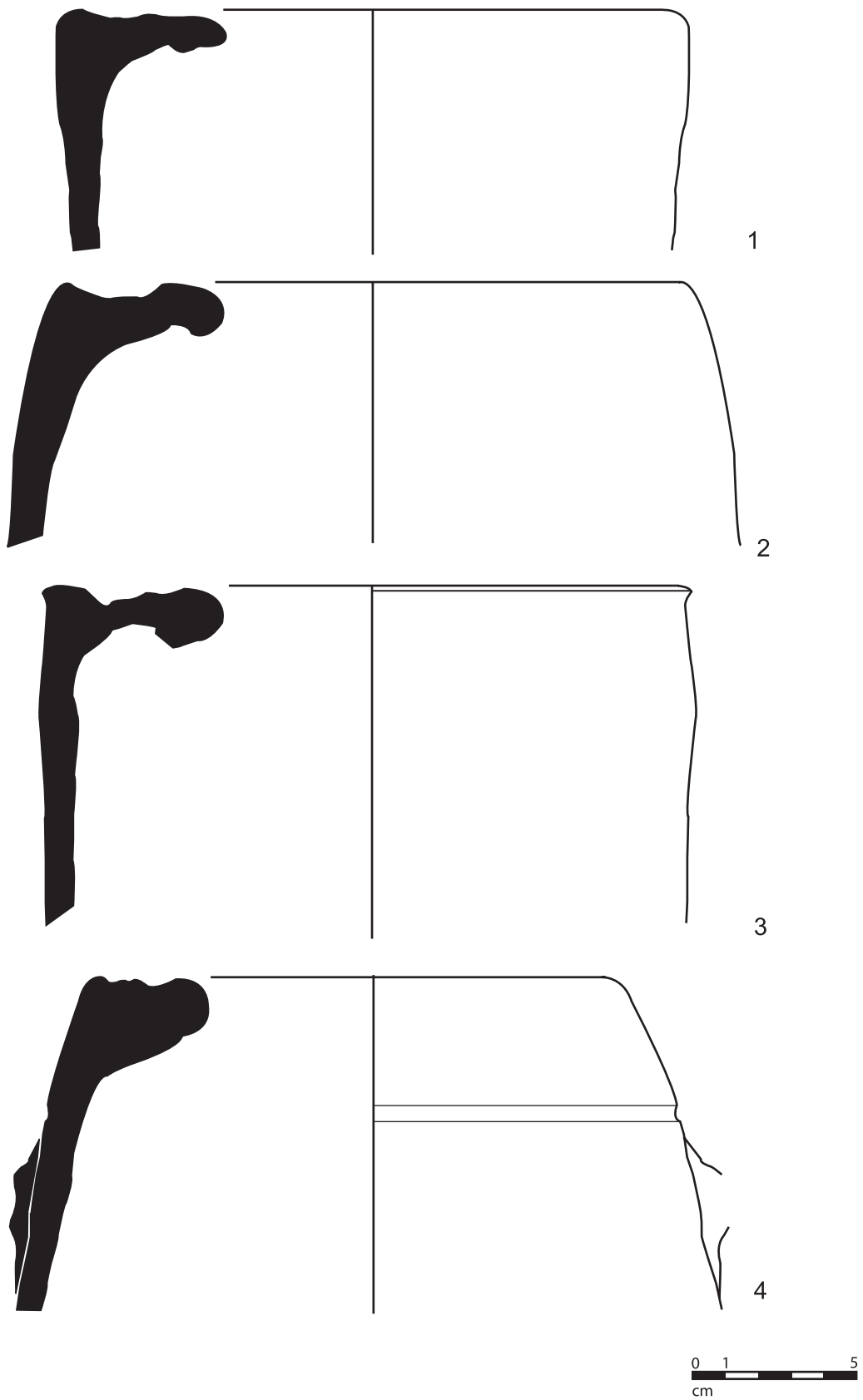

Figura 11.24. Àmfores púniques centremediterrànies de la forma T-5.2.3.1 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

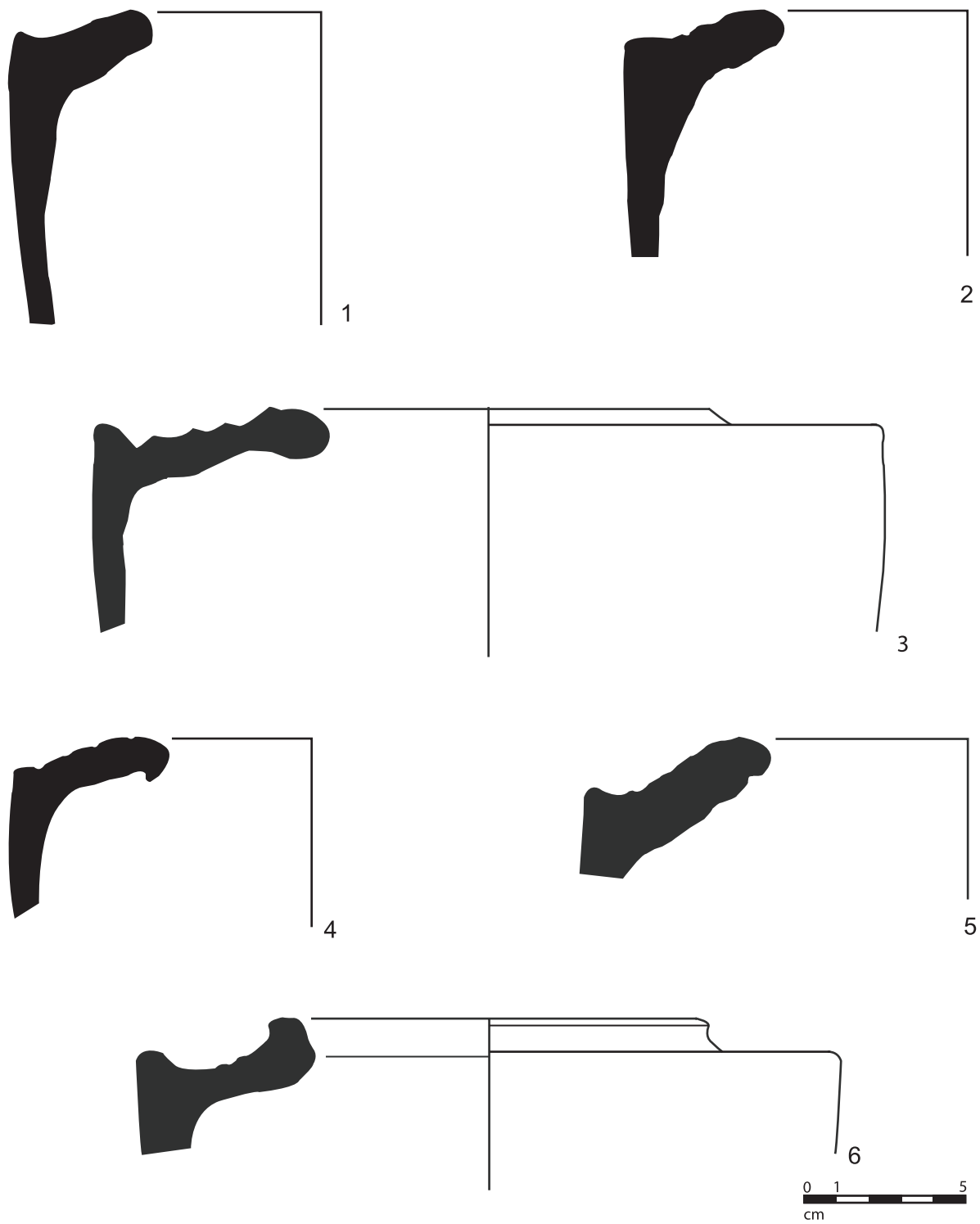

Figura 11.25. Àmfores púniques centromediterrànies de la forma T-5.2.3.1 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

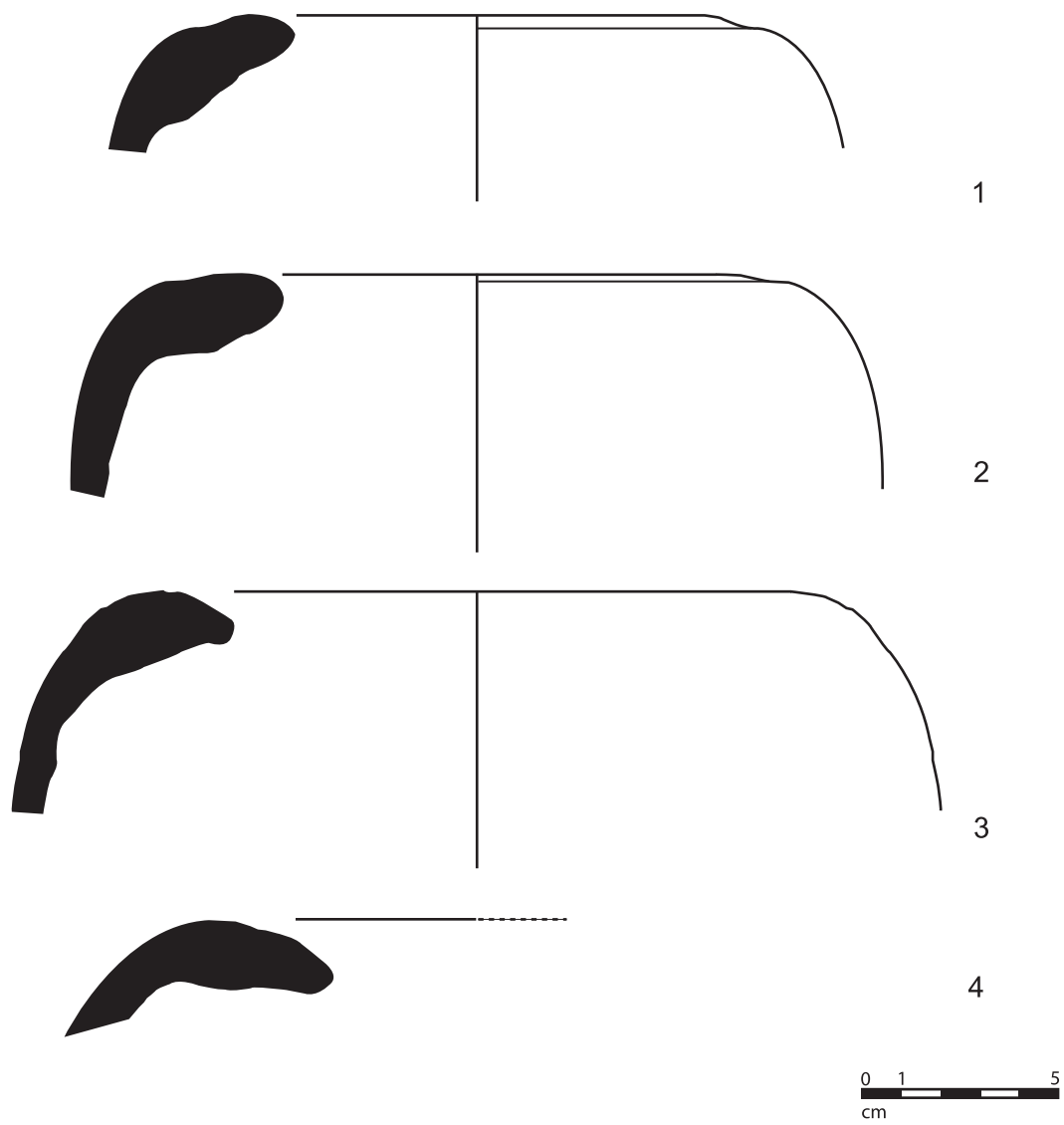

Figura 11.26. Àmfores púniques centremediterrànies de la forma T-5.2.3.2 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

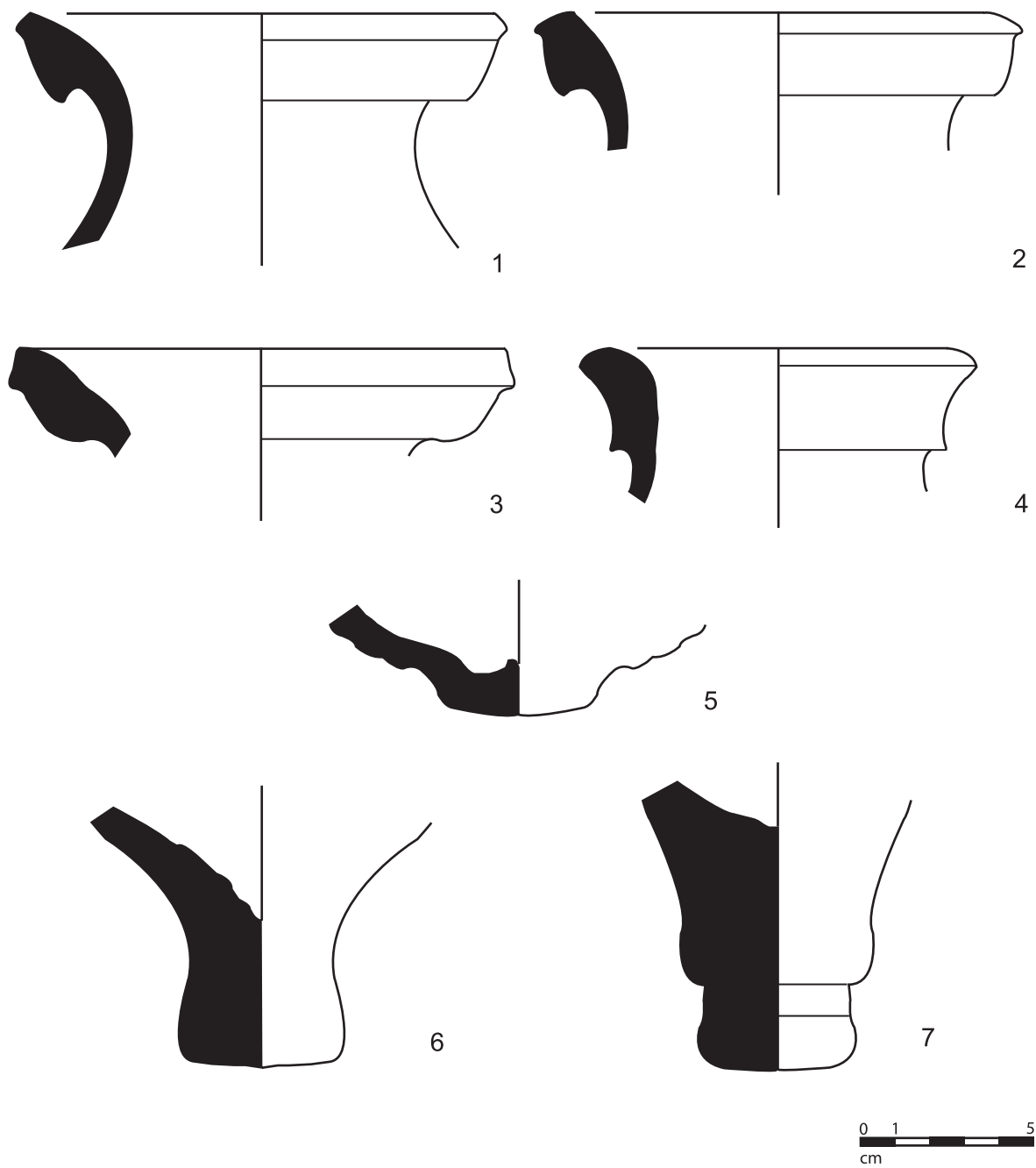

Figura 11.27. Àmfores púniques centromediterrànies de la forma T-7.2.1.1 i pivots diversos procedents dels nivells del barri hel·lenístic

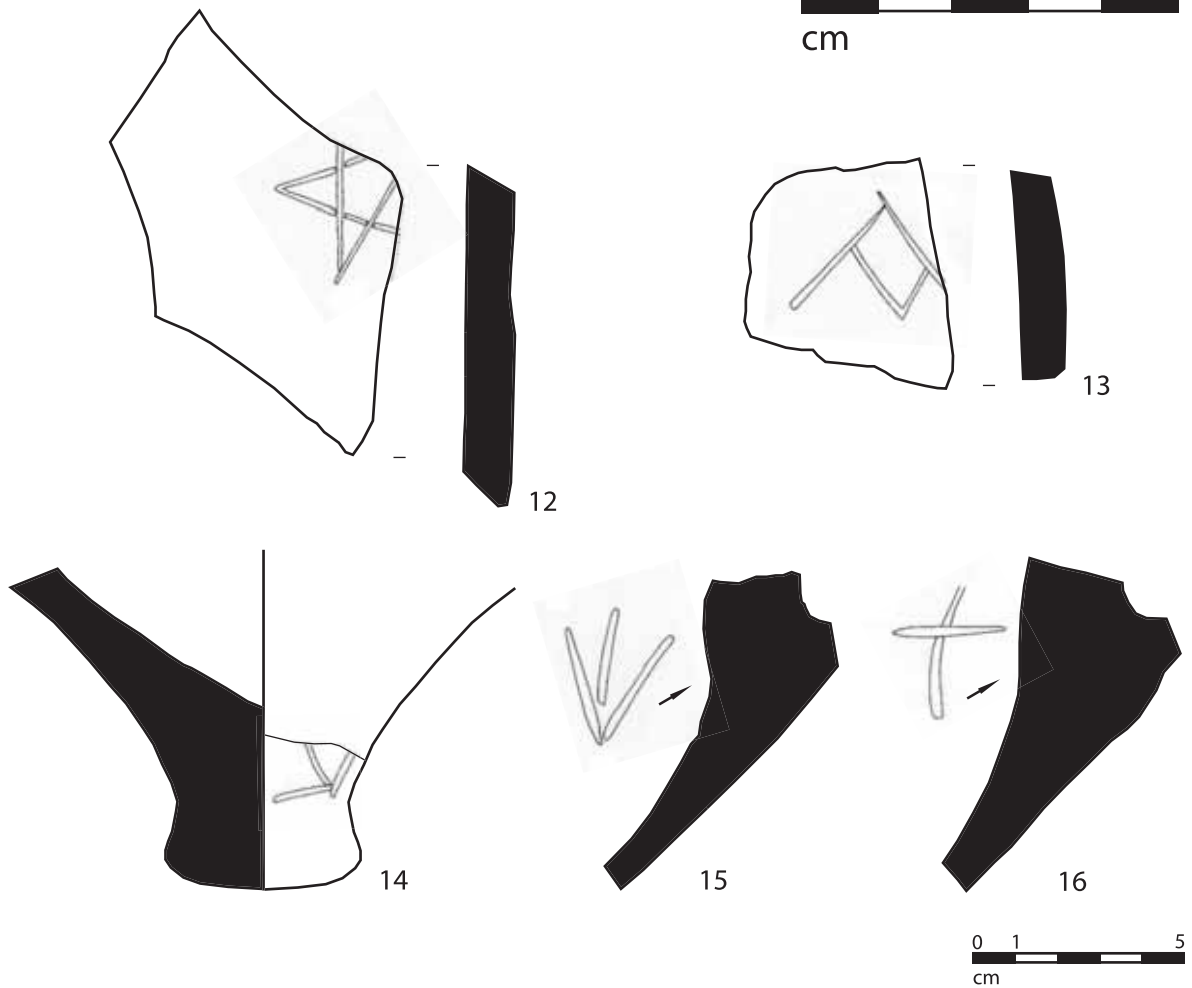
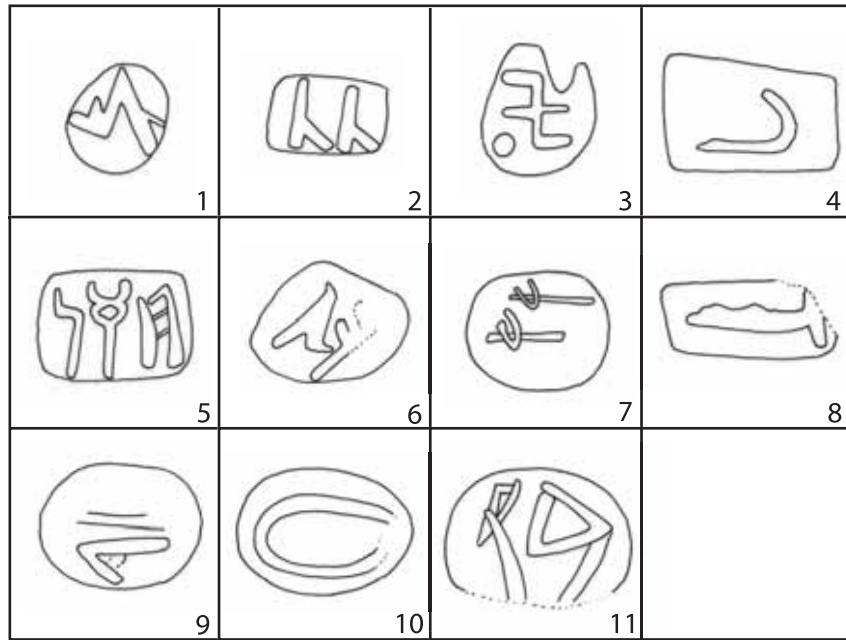

Figura 11.28. Sigilla i grafits localitzats en fragments d'àmfores púniques centremediterrànies procedents dels nivells del barri hel·lenístic

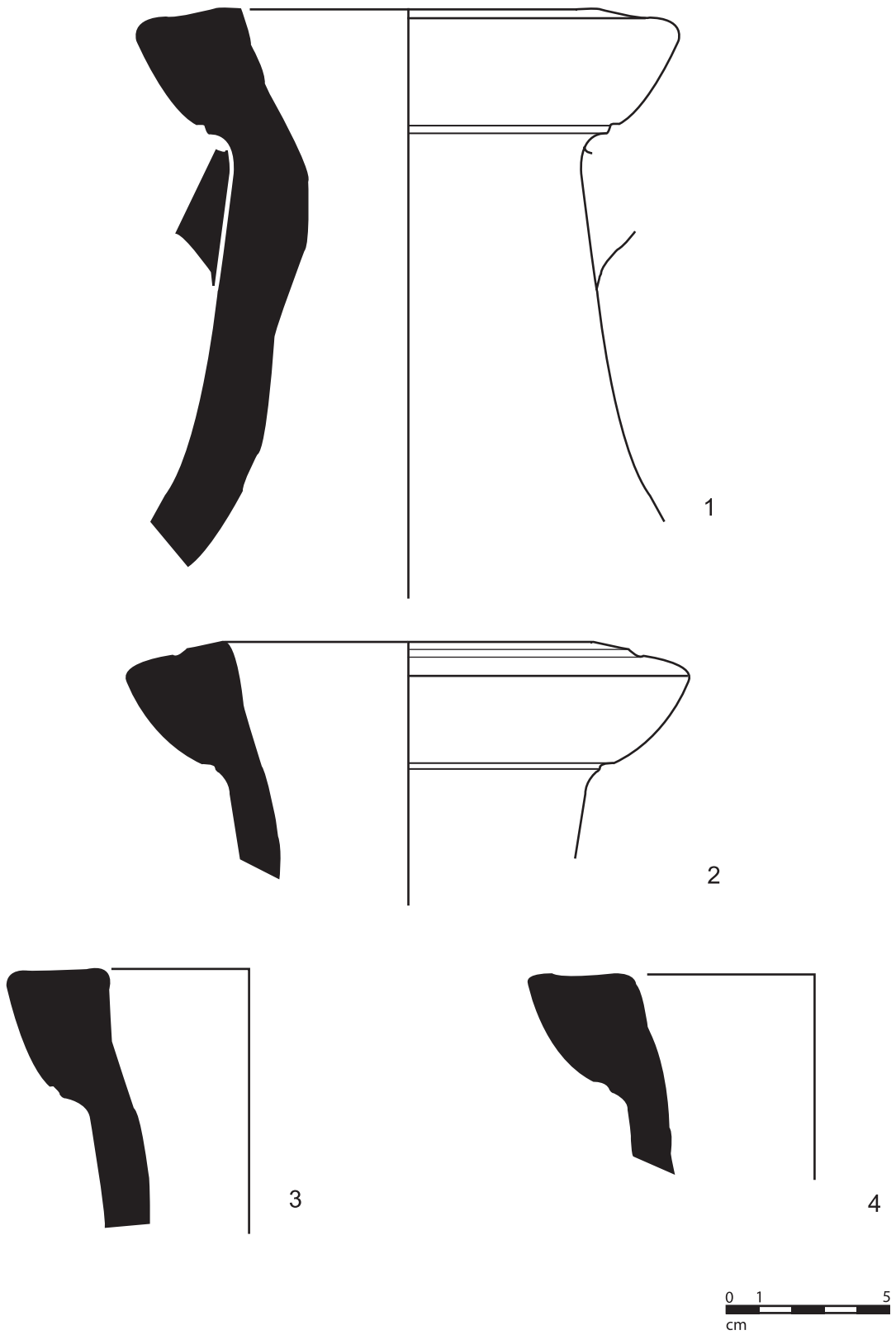

Figura 11.29. Àmfores massalietes dels tipus de llavi bd5 i bd6 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

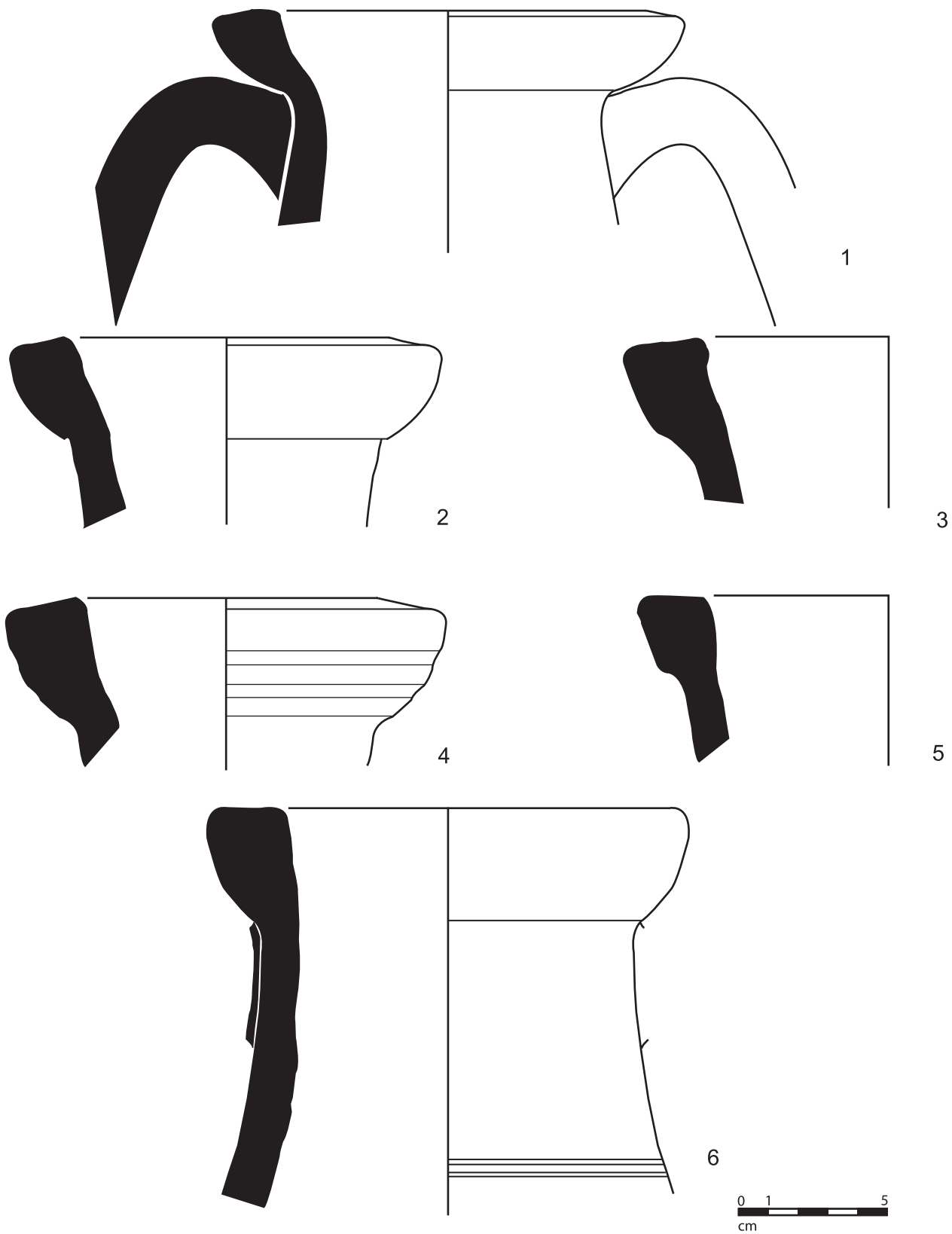

Figura 11.30. Àmfores massaliotes dels tipus de llavi bd7 i bd8 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

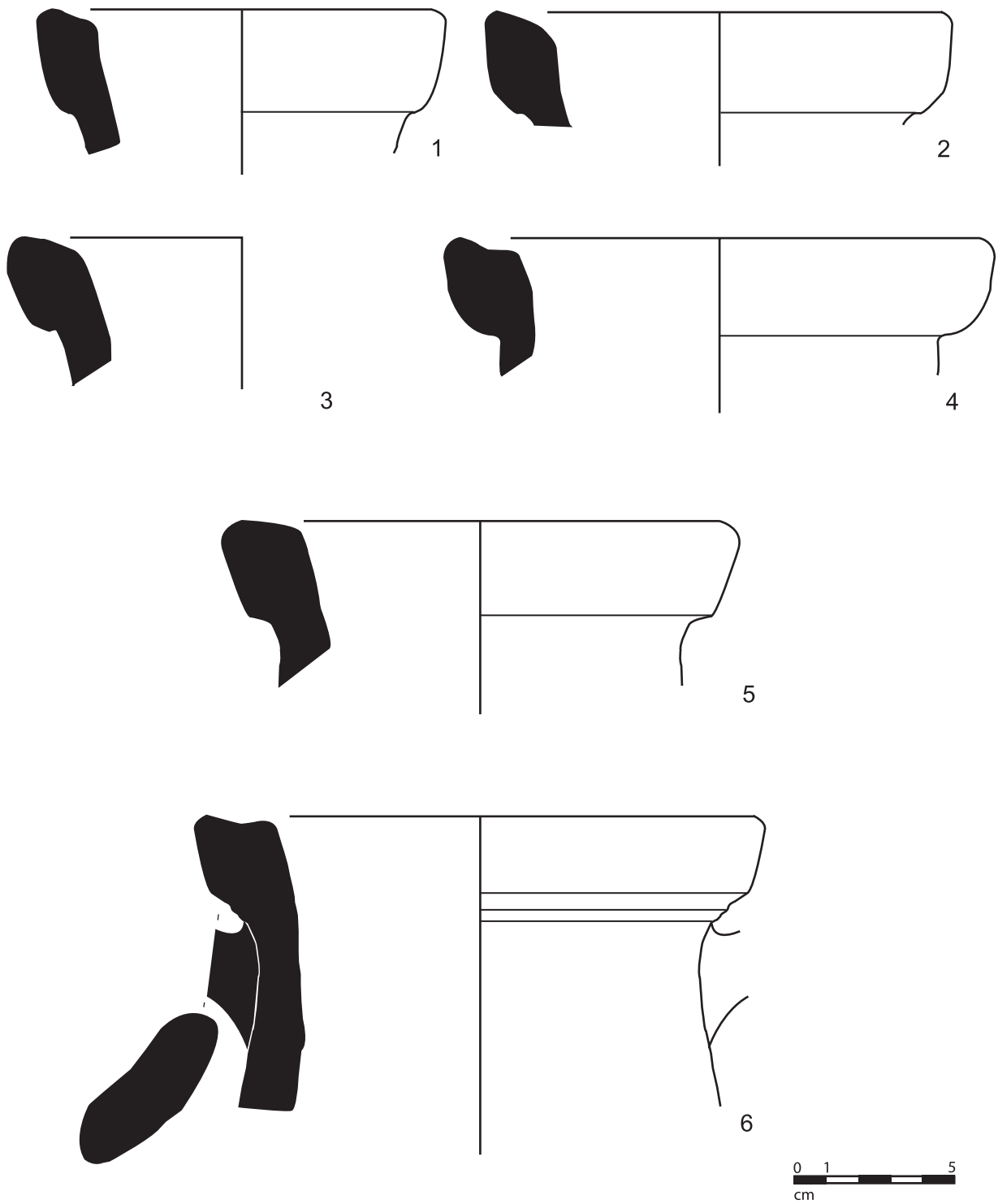

Figura 11.31. Àmfores massaliotes dels tipus de llavi bd9 i bd9a procedents dels nivells del barri hel·lenístic

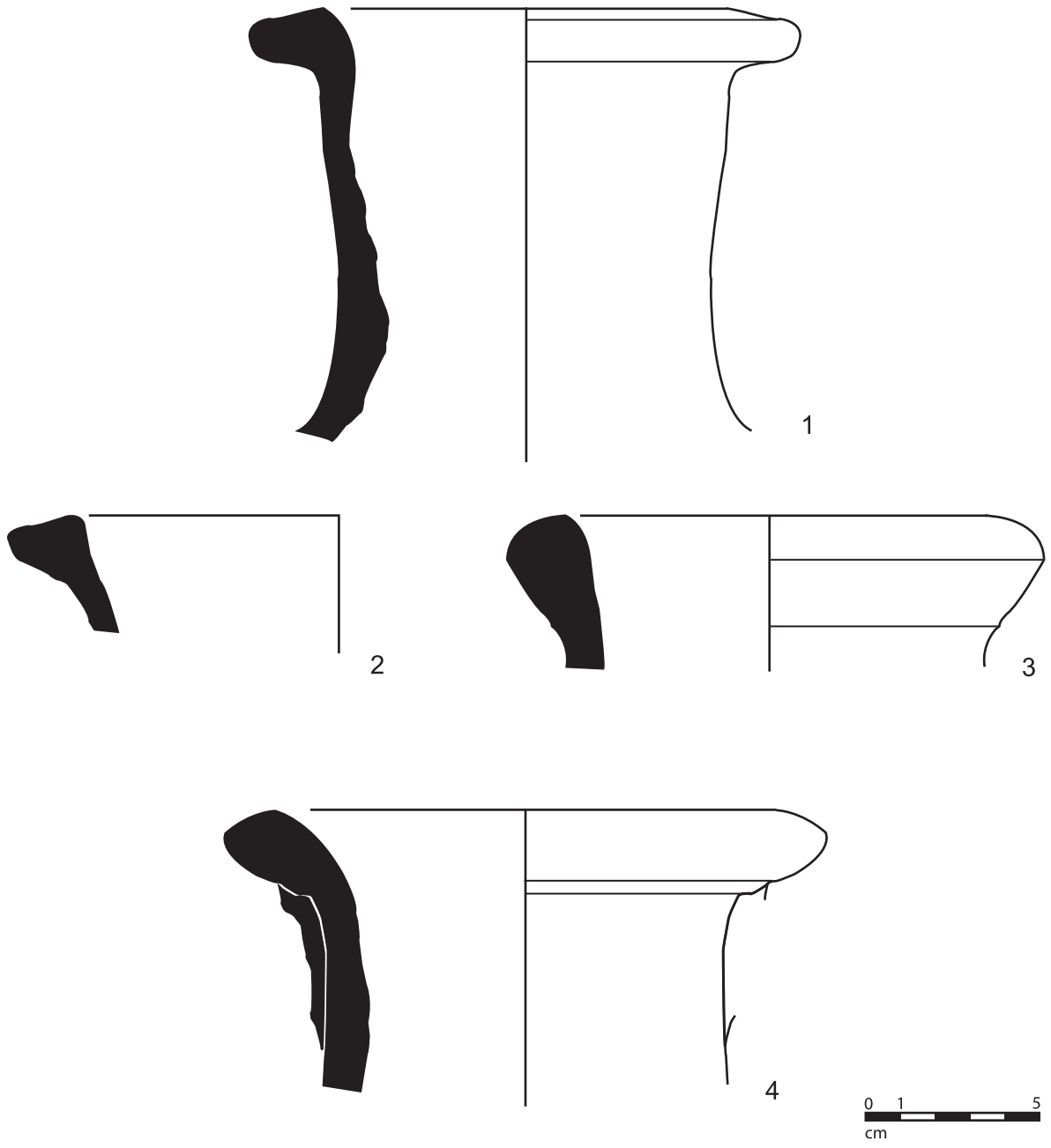

Figura 11.32. Àmfores massaliotes dels tipus de llavi bd10 i bd12 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

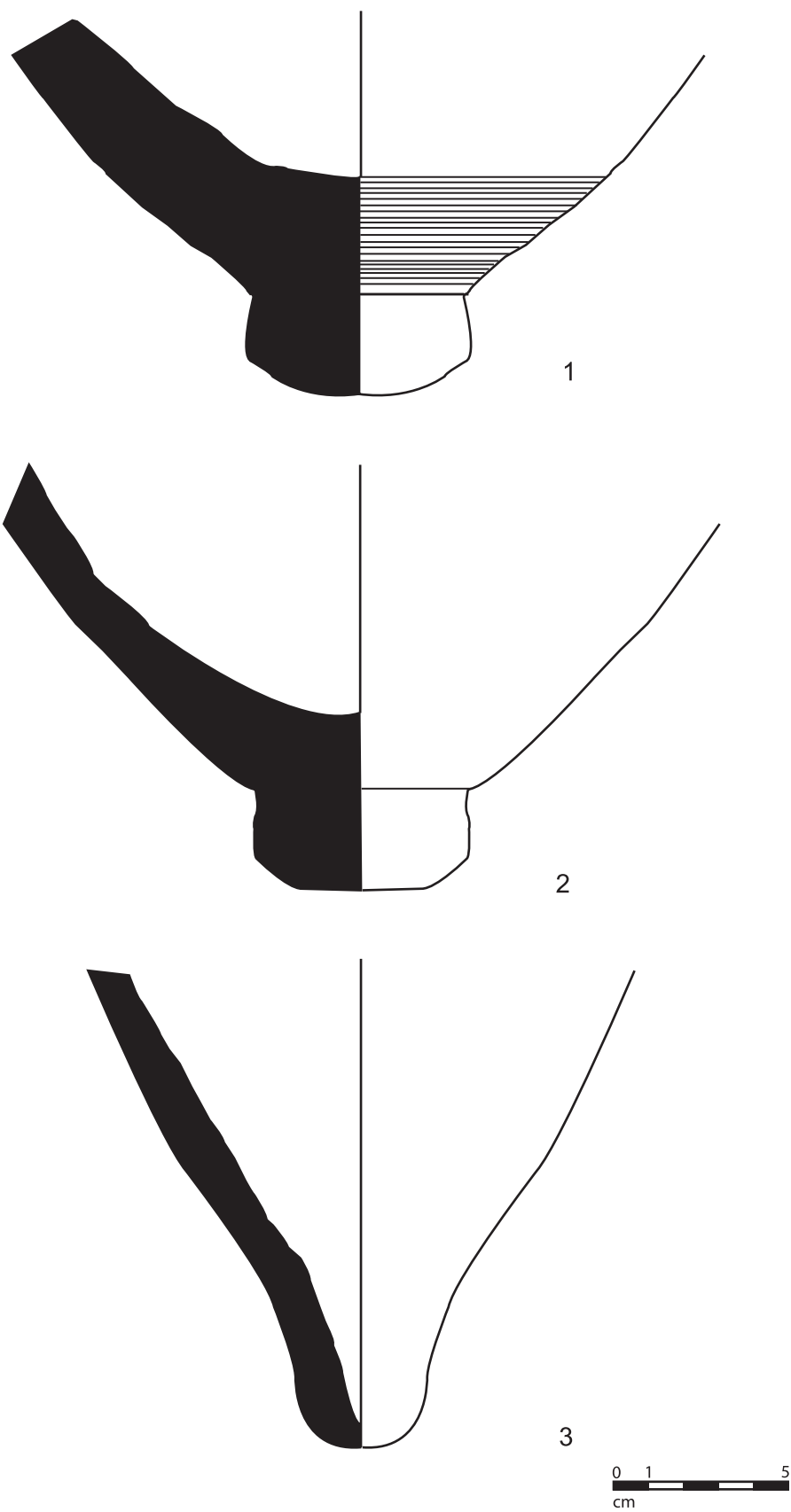
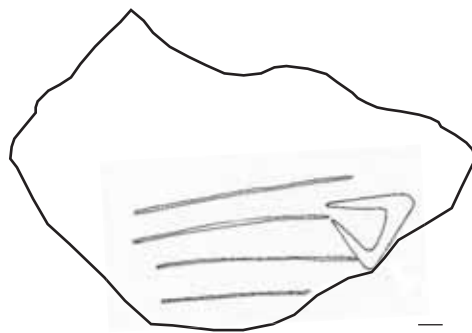
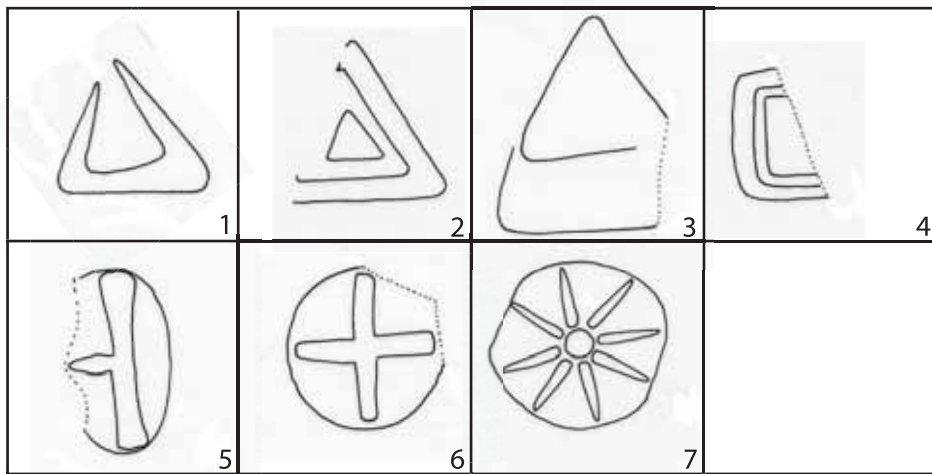
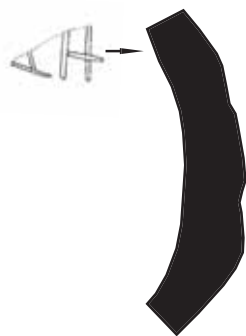

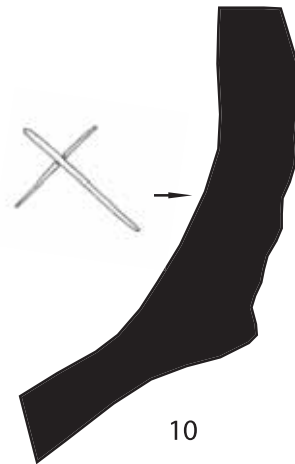
Figura 11.33. Pivots diversos d'àmfores massaliotes procedents dels nivells del barri hel·lenístic

8

9

10

Figura 11.34. *Sigilla* i grafits localitzats en fragments d'àmfores massaliotes procedents dels nivells del barri hel·lenístic

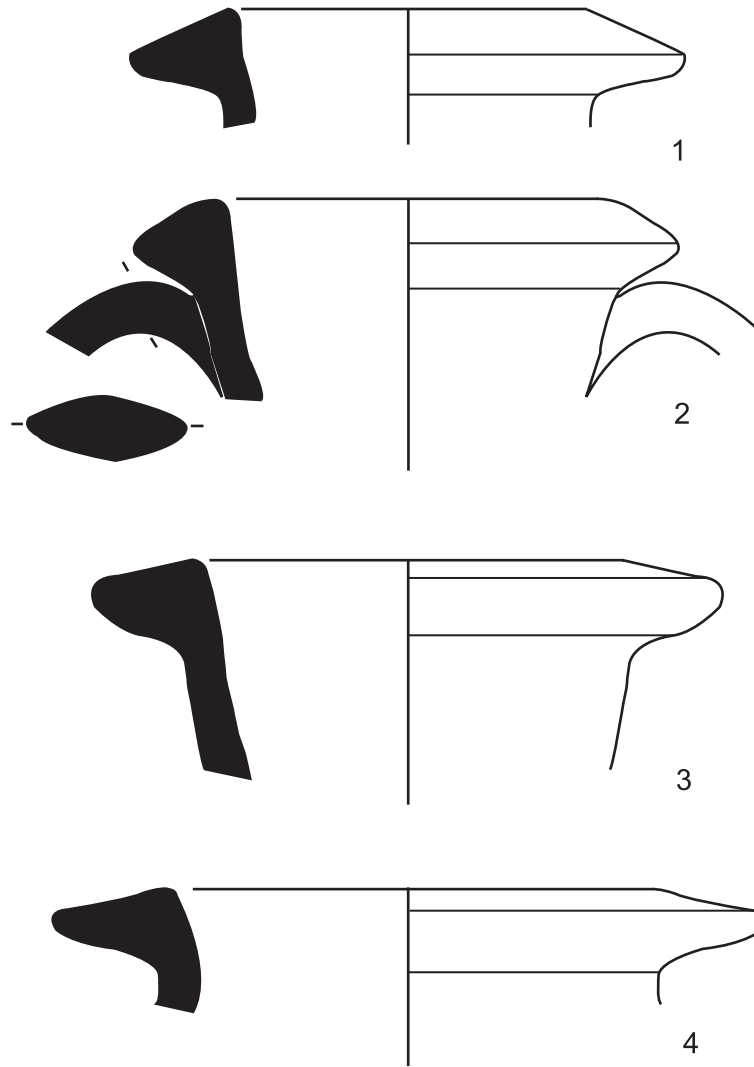

Figura 11.35. Àmfores grecoitàliques dels tipus de llavi bd1 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

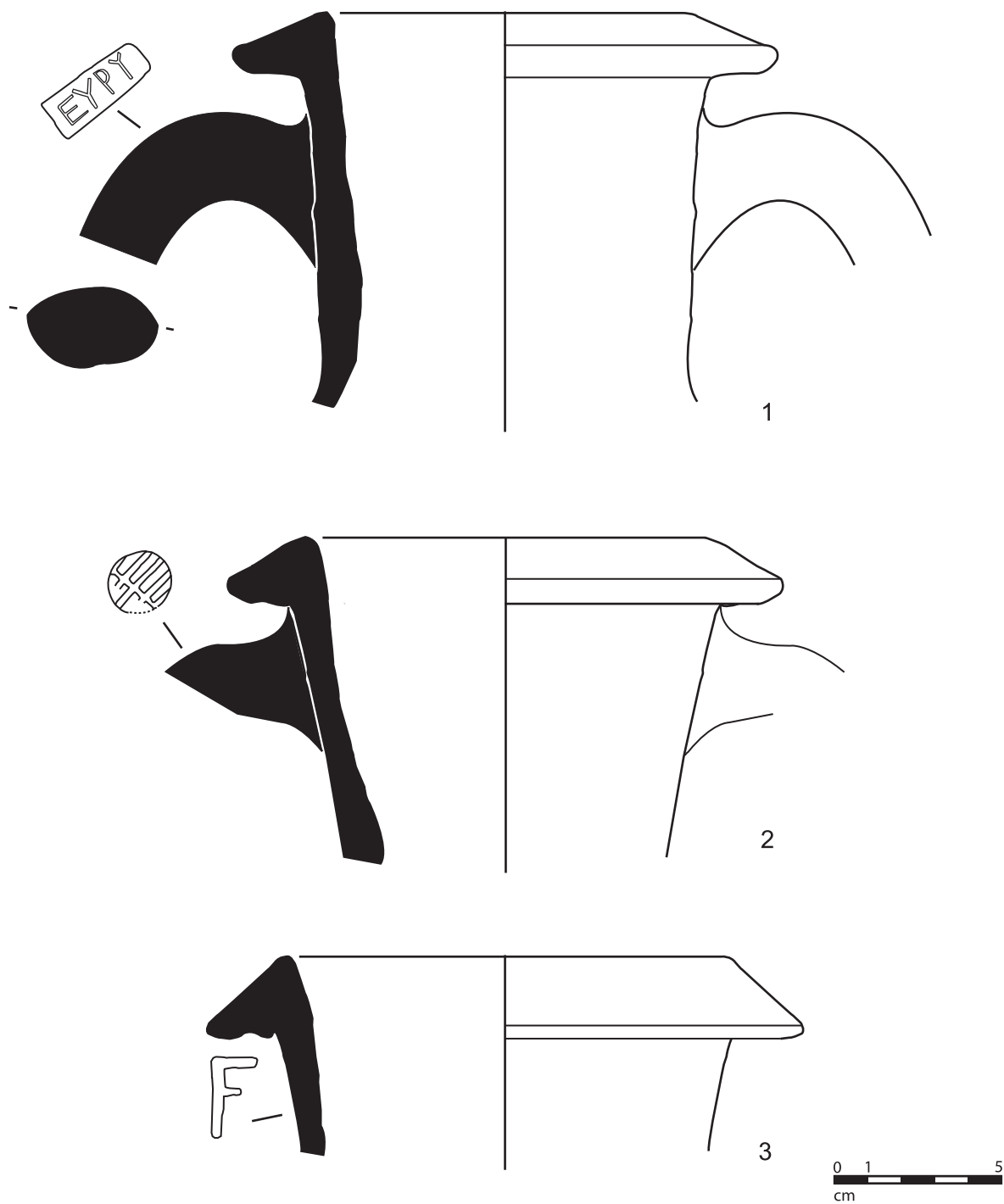

Figura 11.36. Àmfores grecoitàliques dels tipus de llavi bd2 procedents dels nivells del barri hel·lenístic, amb *sigilla* i *tituli picti*

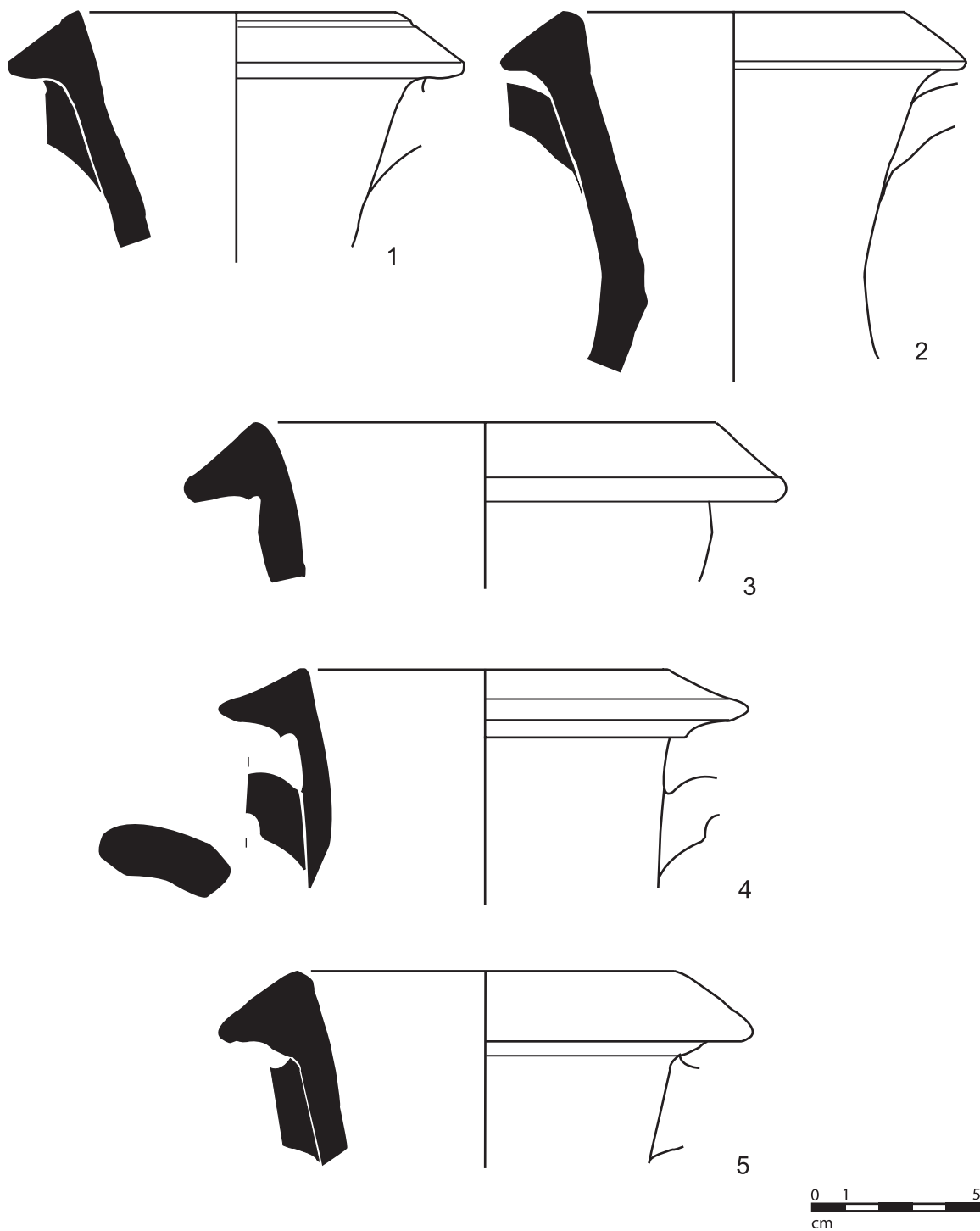

Figura 11.37. Àmfores grecoitàliques dels tipus de llavi bd2 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

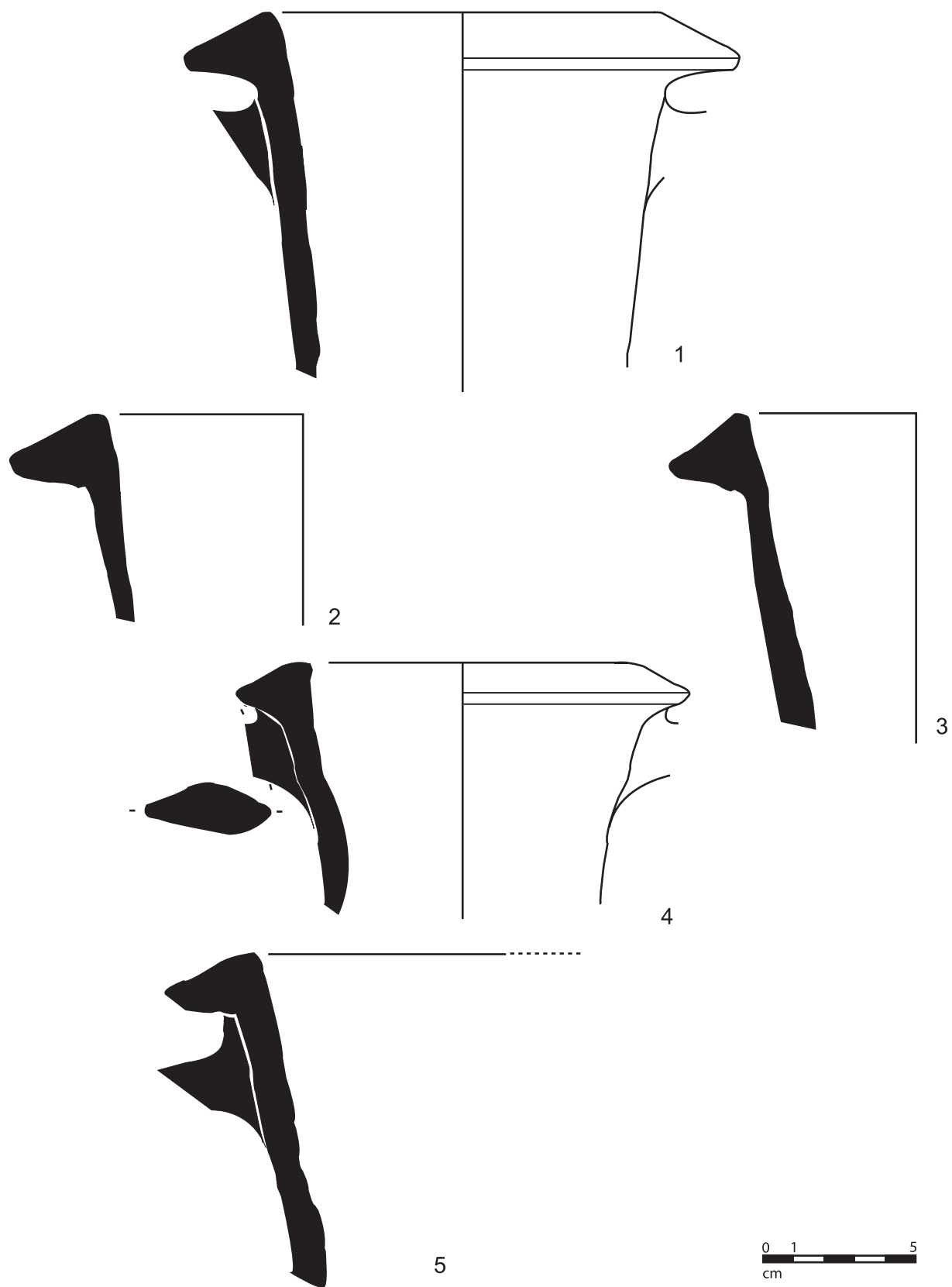

Figura 11.38. Àmfores grecoitàliques dels tipus de llavi bd3 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

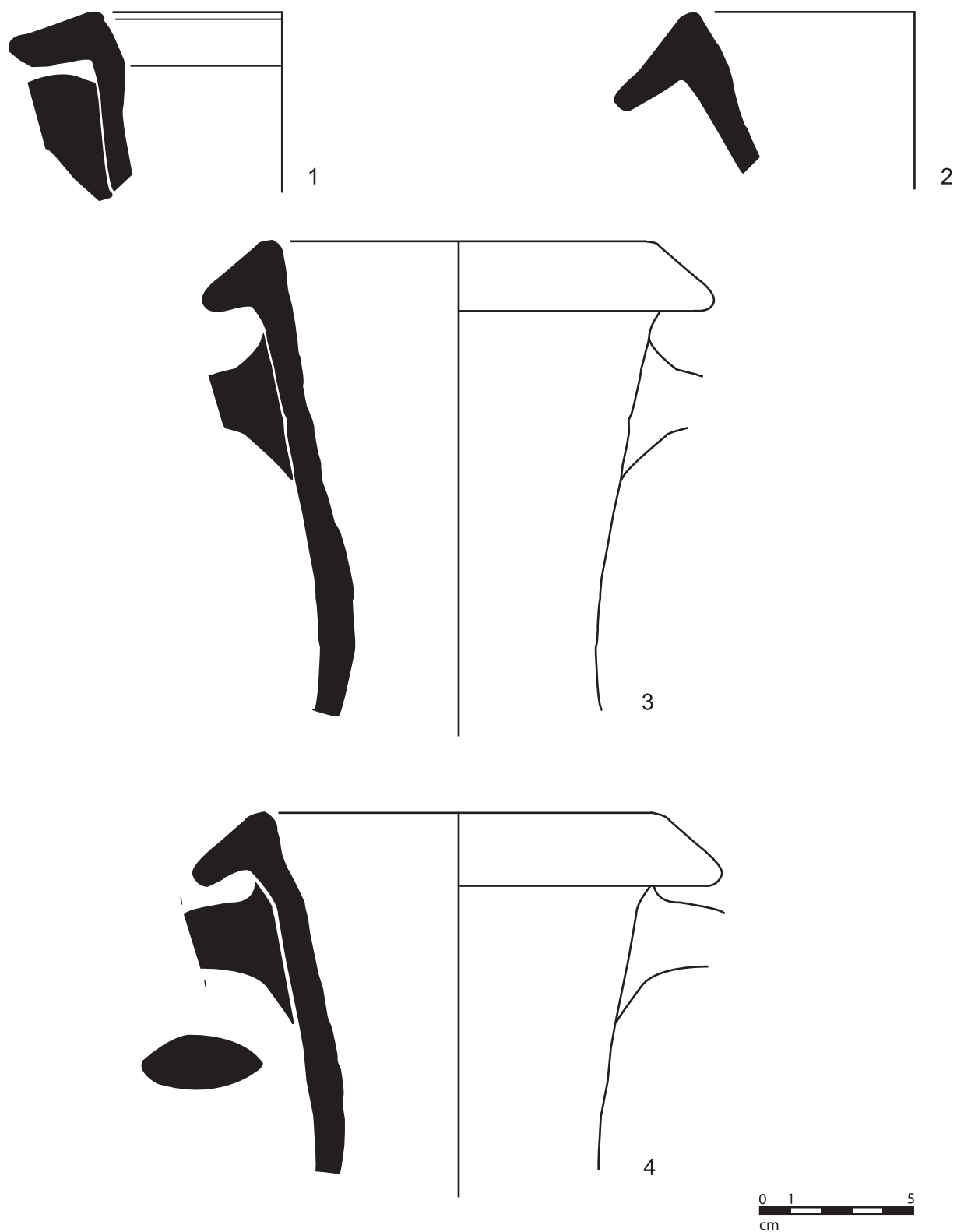

Figura 11.39. Àmfores grecoitàliques dels tipus de llavi bd4 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

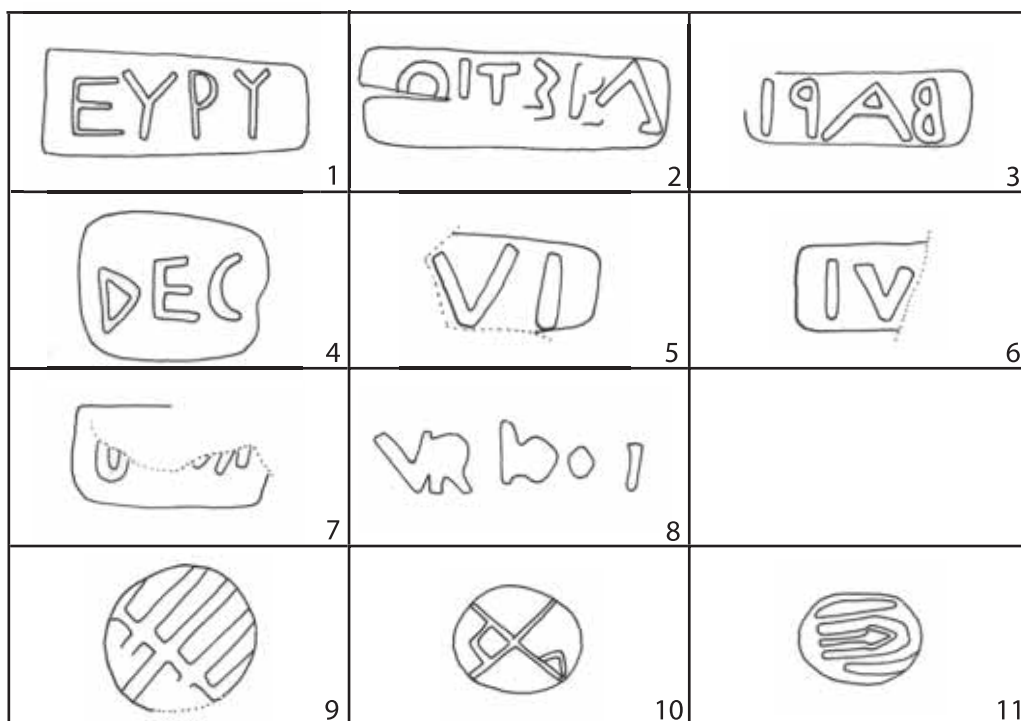

Figura 11.40. *Sigilla* localitzats en fragments d'àmfores grecoitàliques procedents dels nivells del barri hel·lenístic

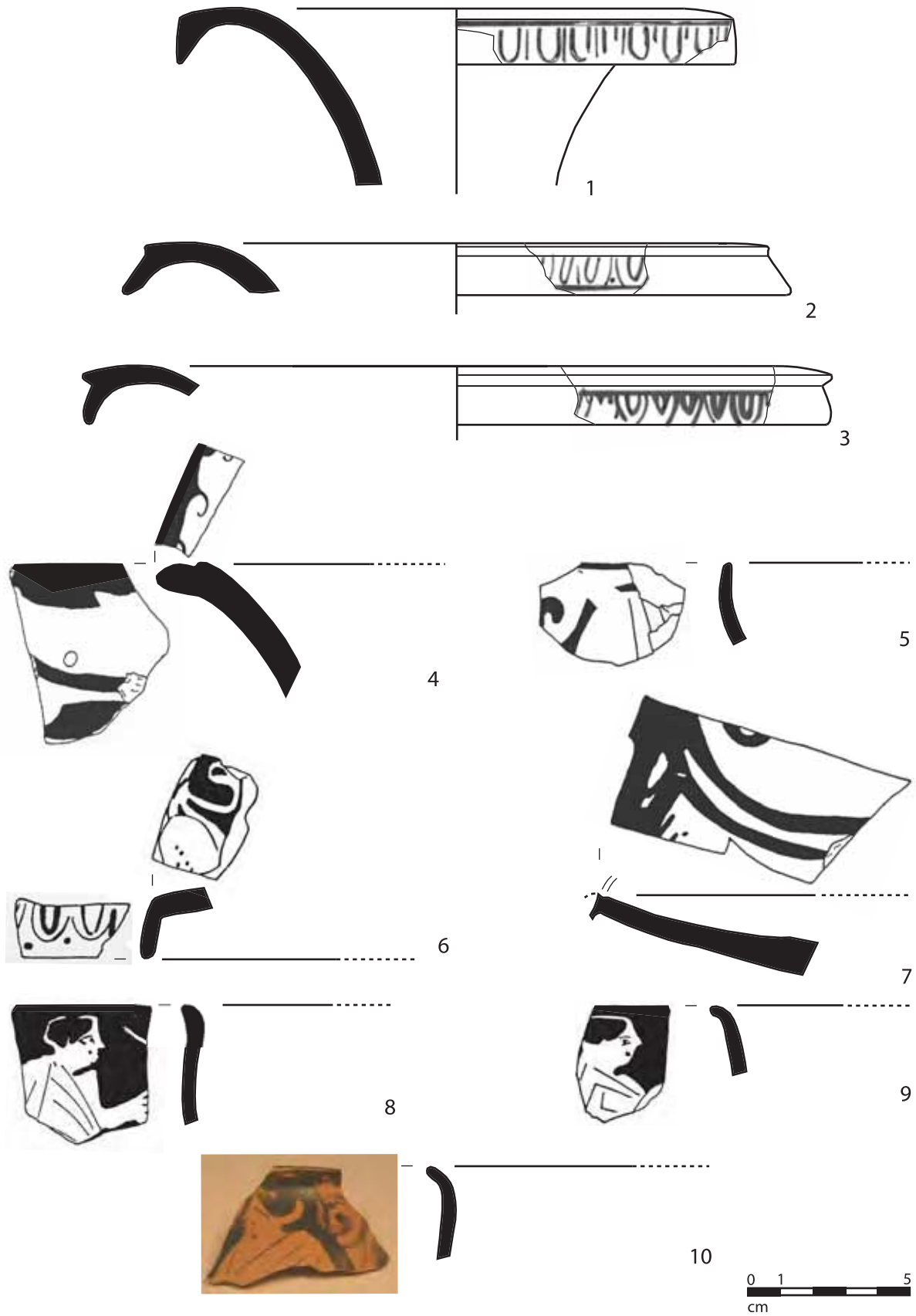

Figura 11.41. Ceràmiques àtiques de figures roges procedents dels nivells del barri hel·lenístic

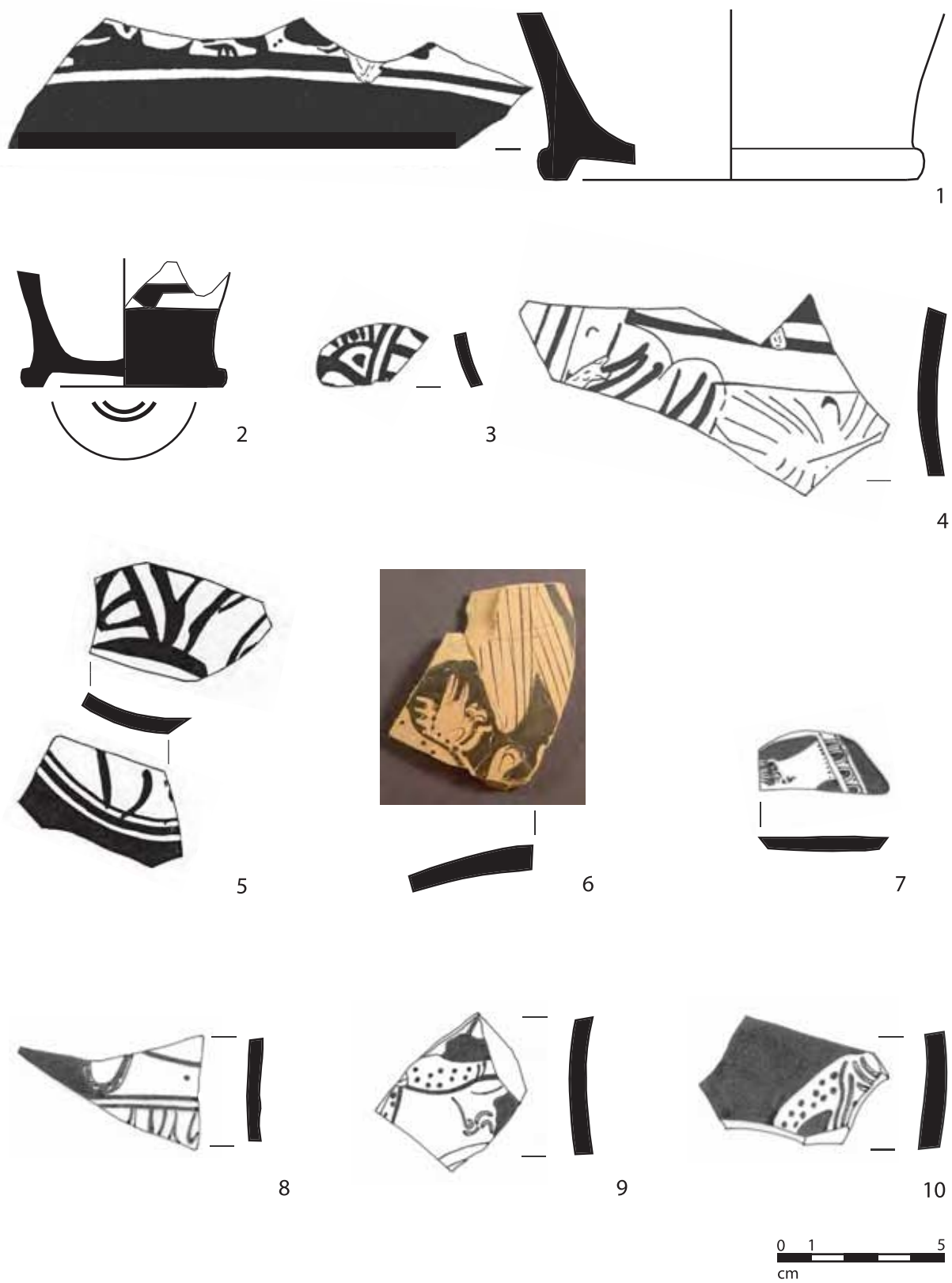

Figura 11.42. Ceràmiques àtiques de figures roges procedents dels nivells del barri hel·lenístic

Figura 11.43. Ceràmiques àtiques de figures roges procedents dels nivells del barri hel·lenístic

Figura 11.44. *Kylix* de figures roges del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, procedent de les excavacions al barri hel·lenístic

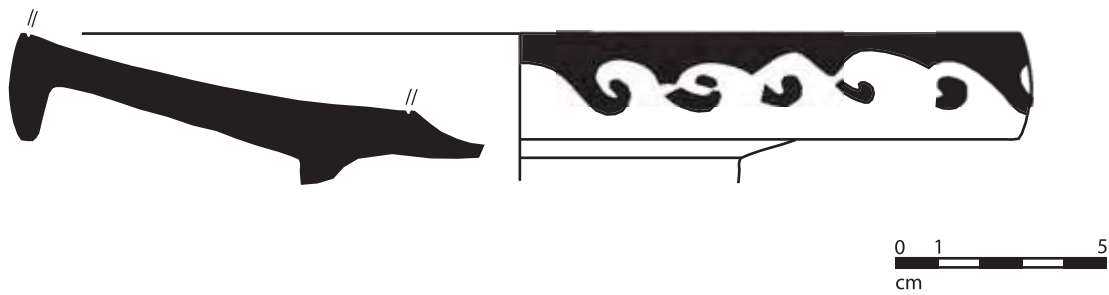

Figura 11.45. Plat de peix de figures roges del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, procedent de les excavacions al barri hel·lenístic

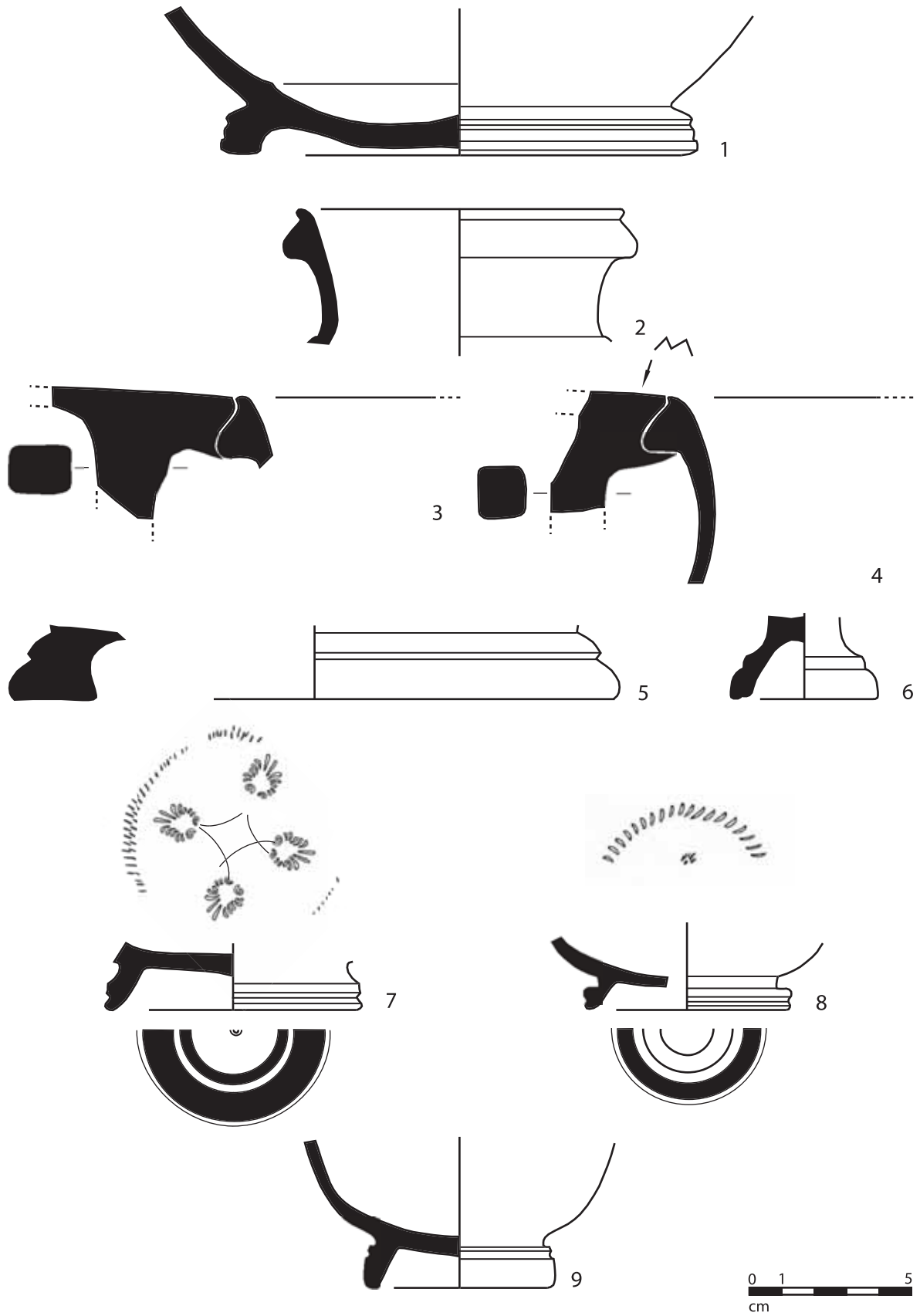

Figura 11.46. Ceràmiques àtiques de vernís negre procedents dels nivells del barri hel·lenístic

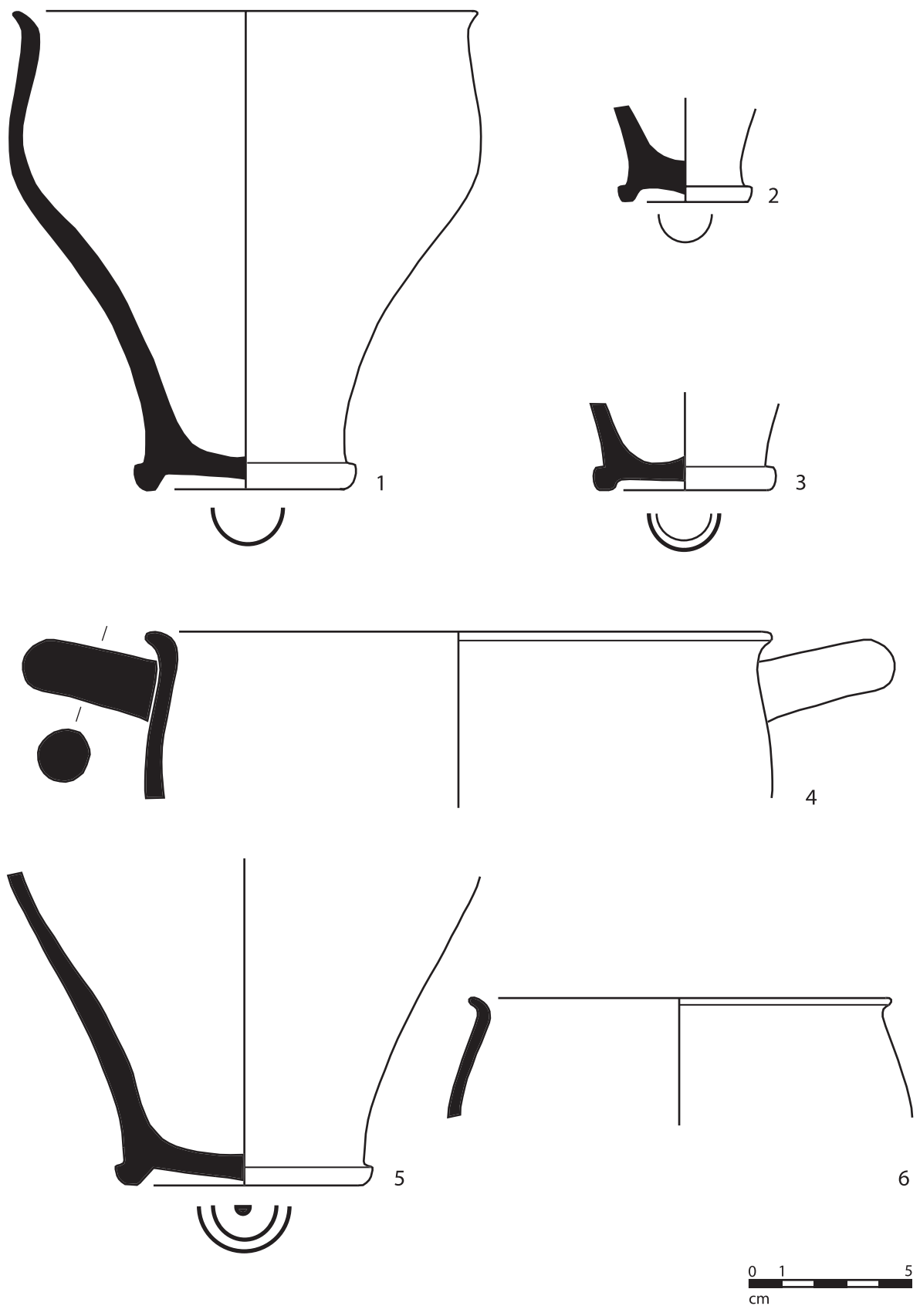

Figura 11.47. Ceràmiques àtiques de vernís negre procedents dels nivells del barri hel·leníst

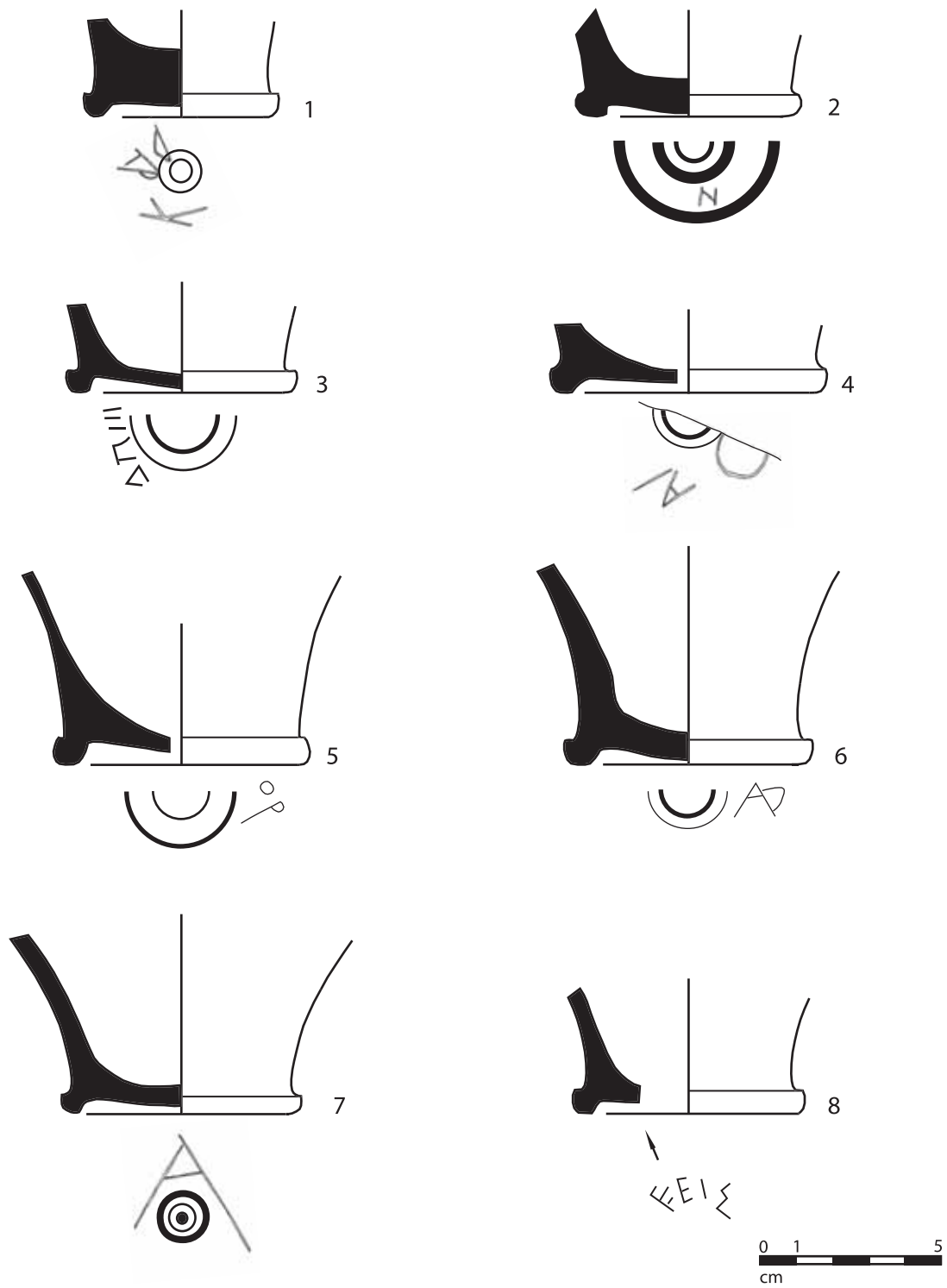

Figura 11.48. Ceràmiques àtiques de vernís negre procedents dels nivells del barri hel·lenístic

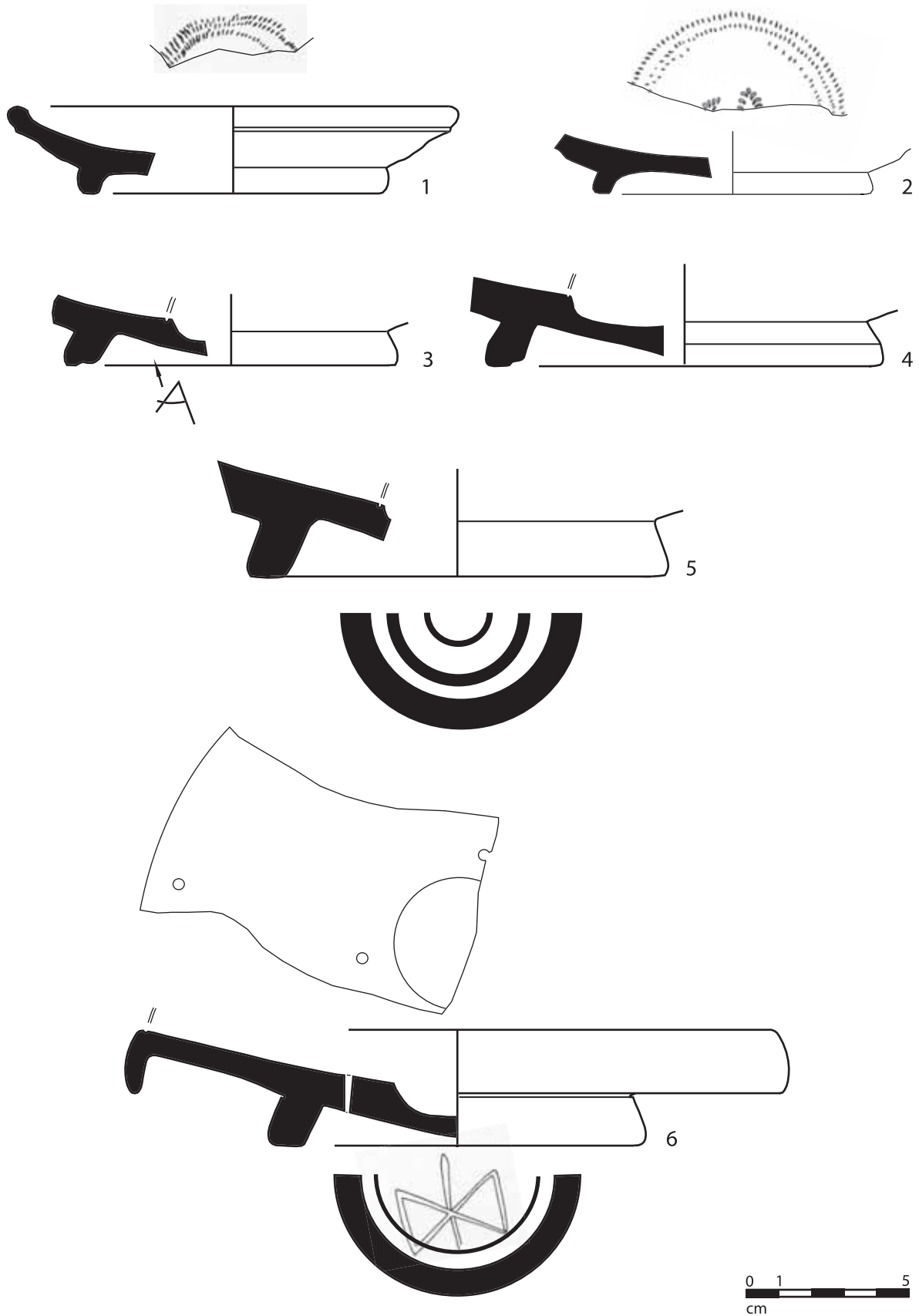

Figura 11.49. Ceràmiques àtiques de vernís negre procedents dels nivells del barri hel·lenístic

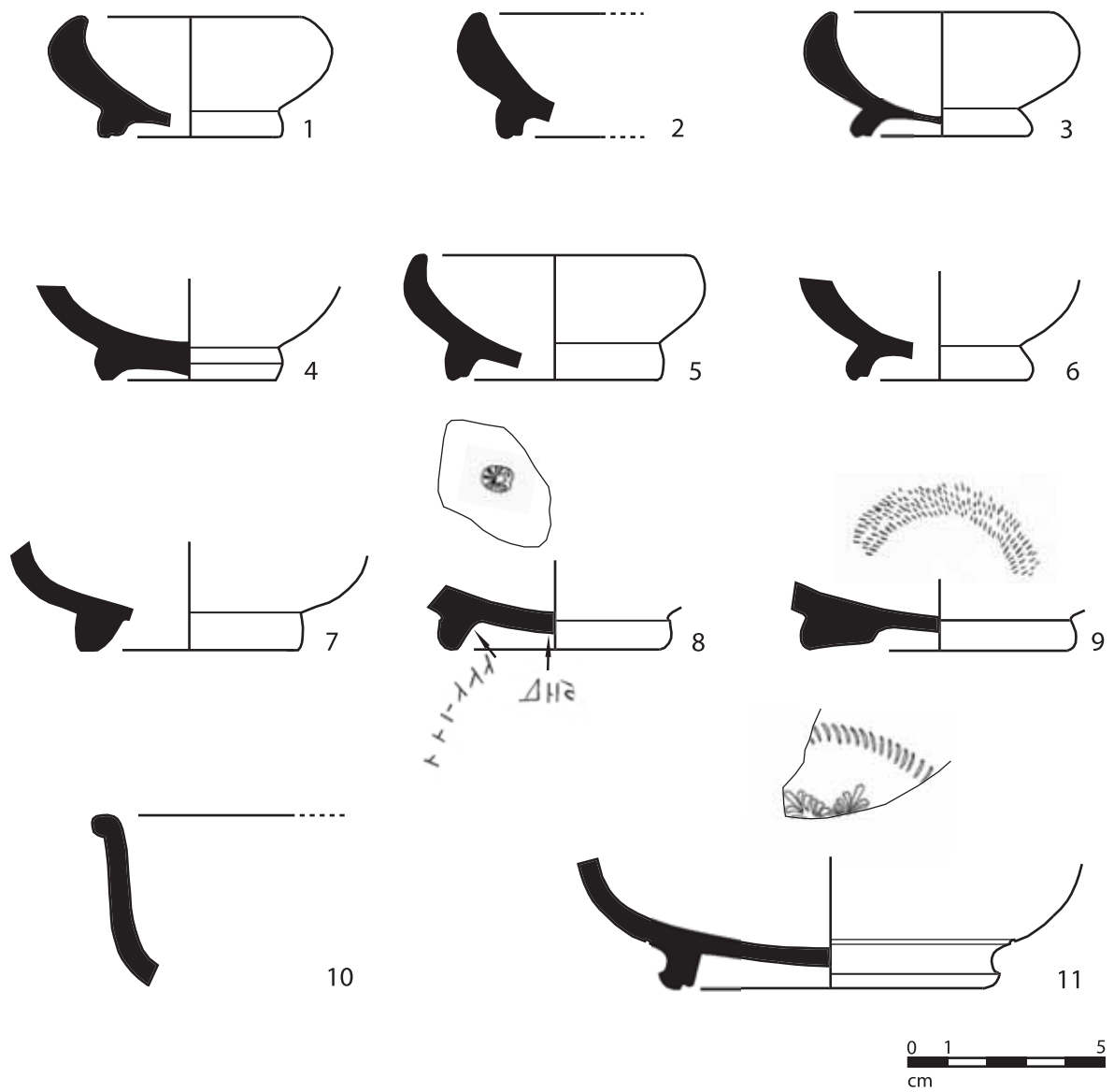

Figura 11.50. Ceràmiques àtiques de vernís negre procedents dels nivells del barri hel·lenístic

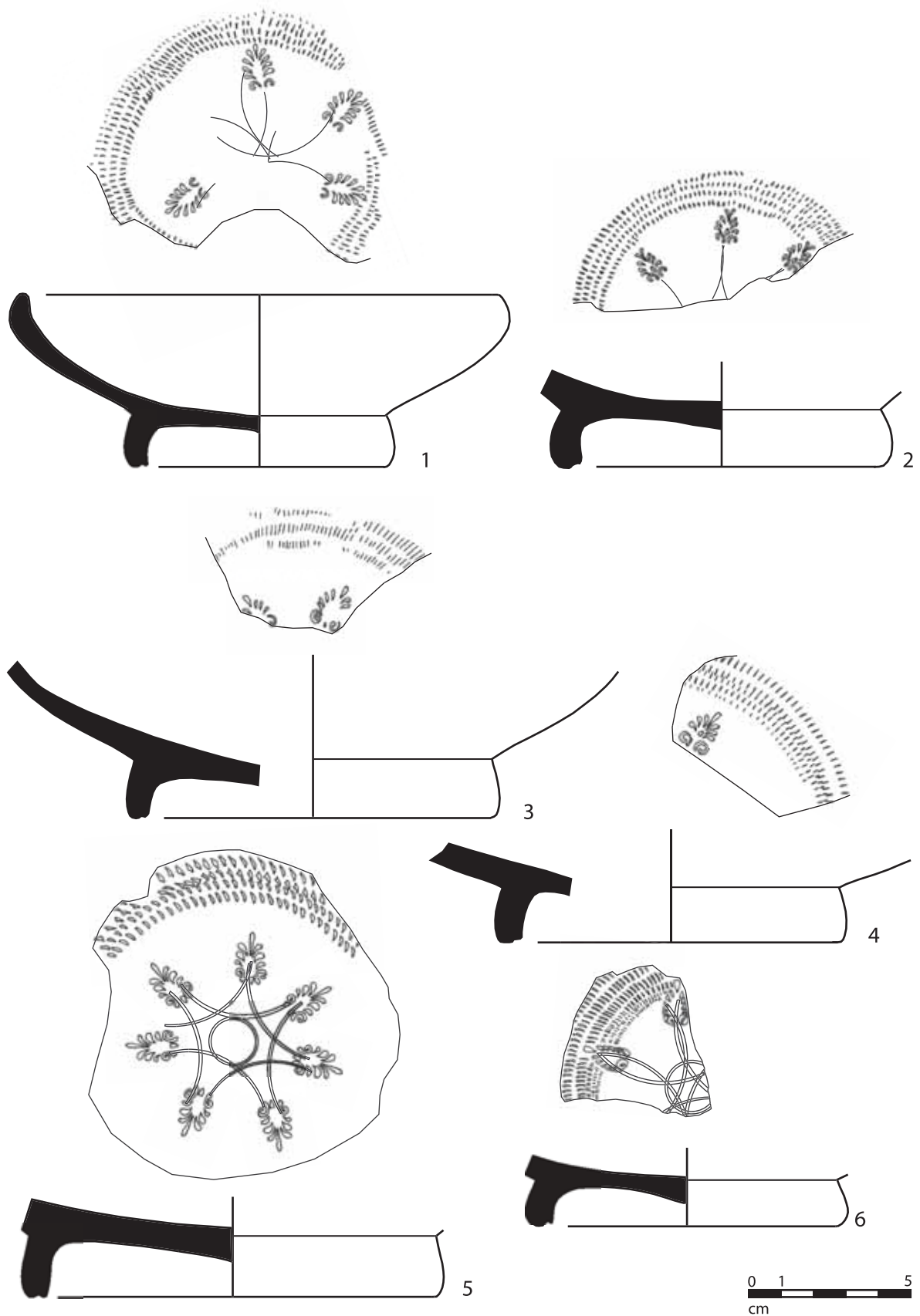

Figura 11.51. Ceràmiques àtiques de vernís negre procedents dels nivells del barri hel·lenístic

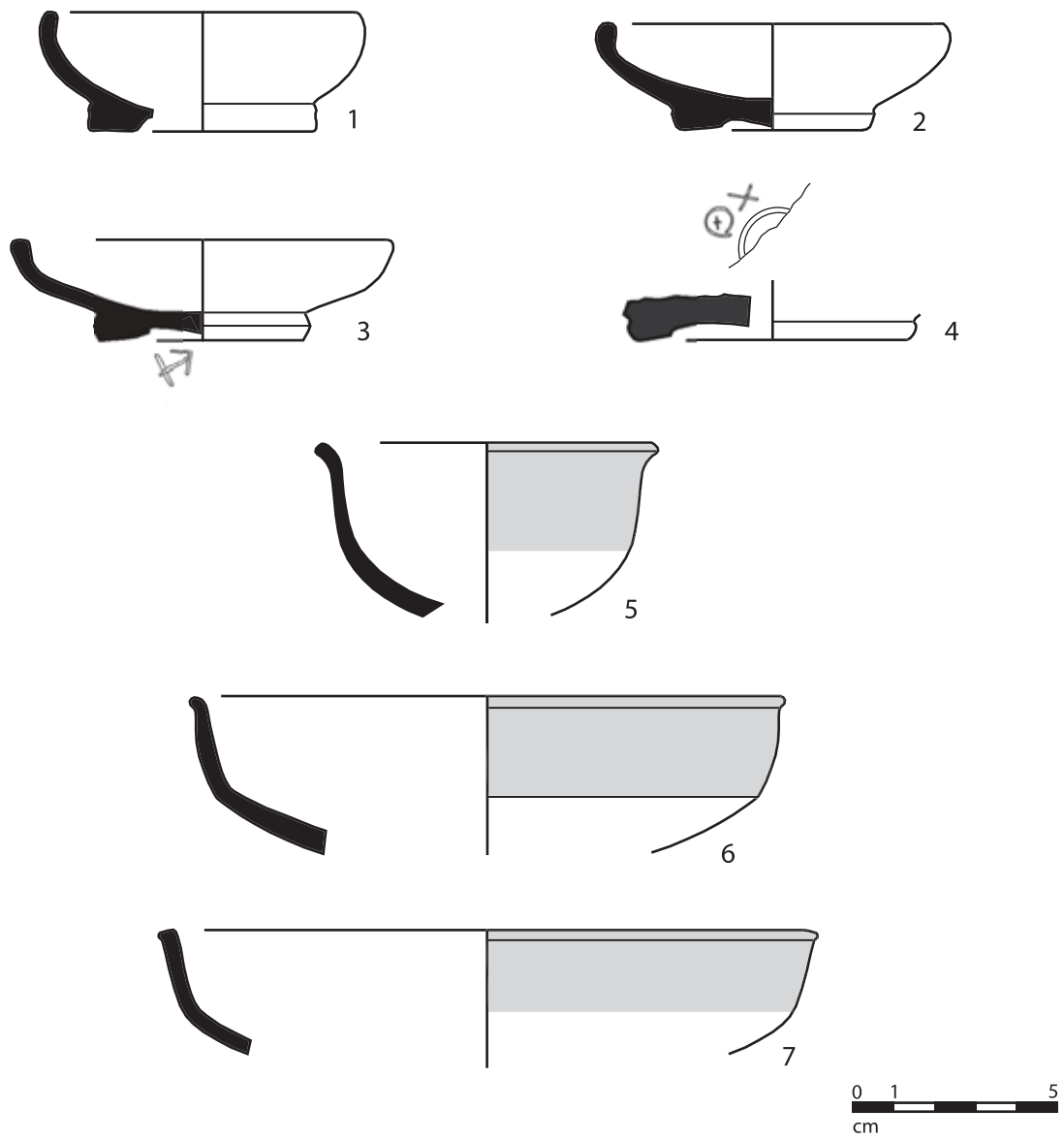

Figura 11.52. Formes de vernís negre púnic procedents dels nivells del barri hel·lenístic

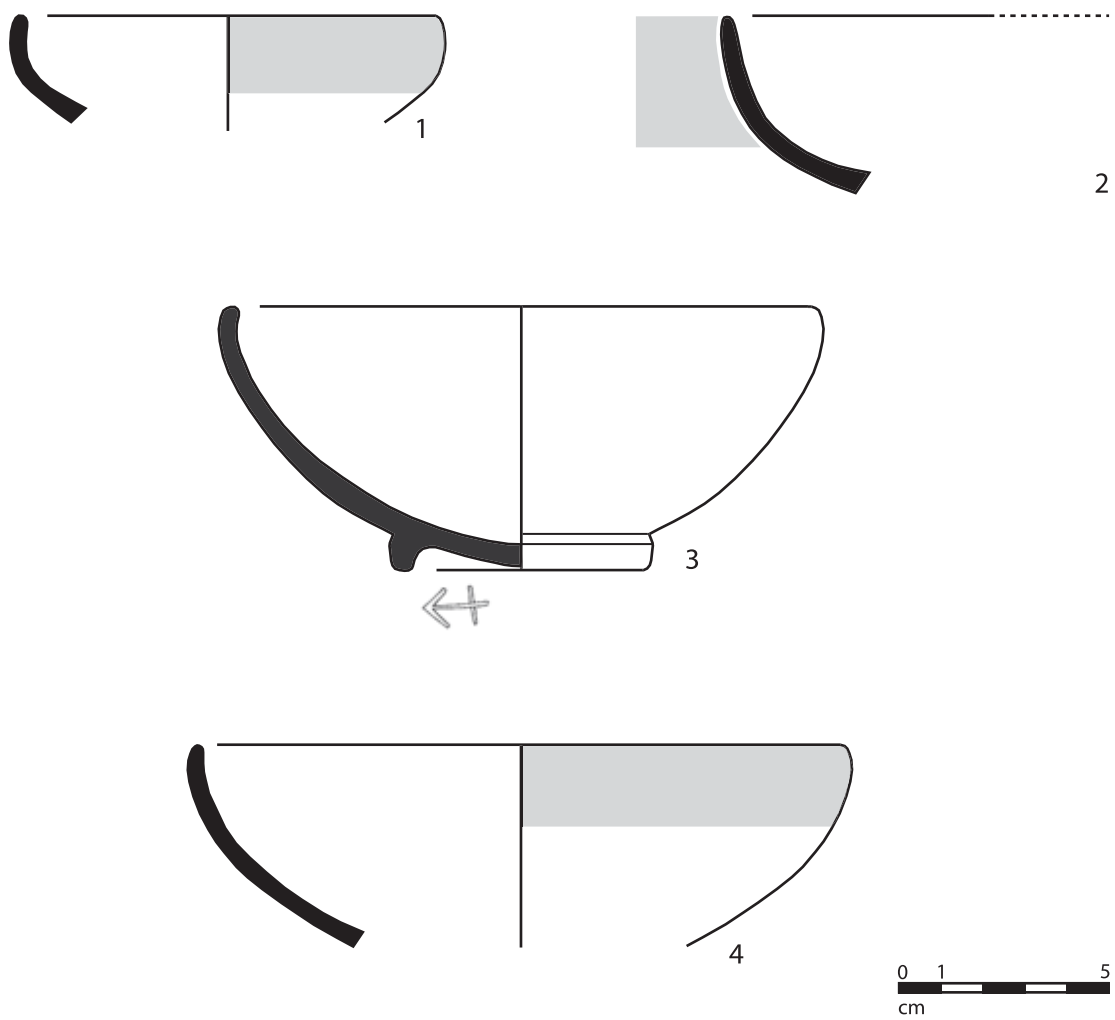

Figura 11.53. Formes de vernís negre púnic procedents dels nivells del barri hel·lenístic

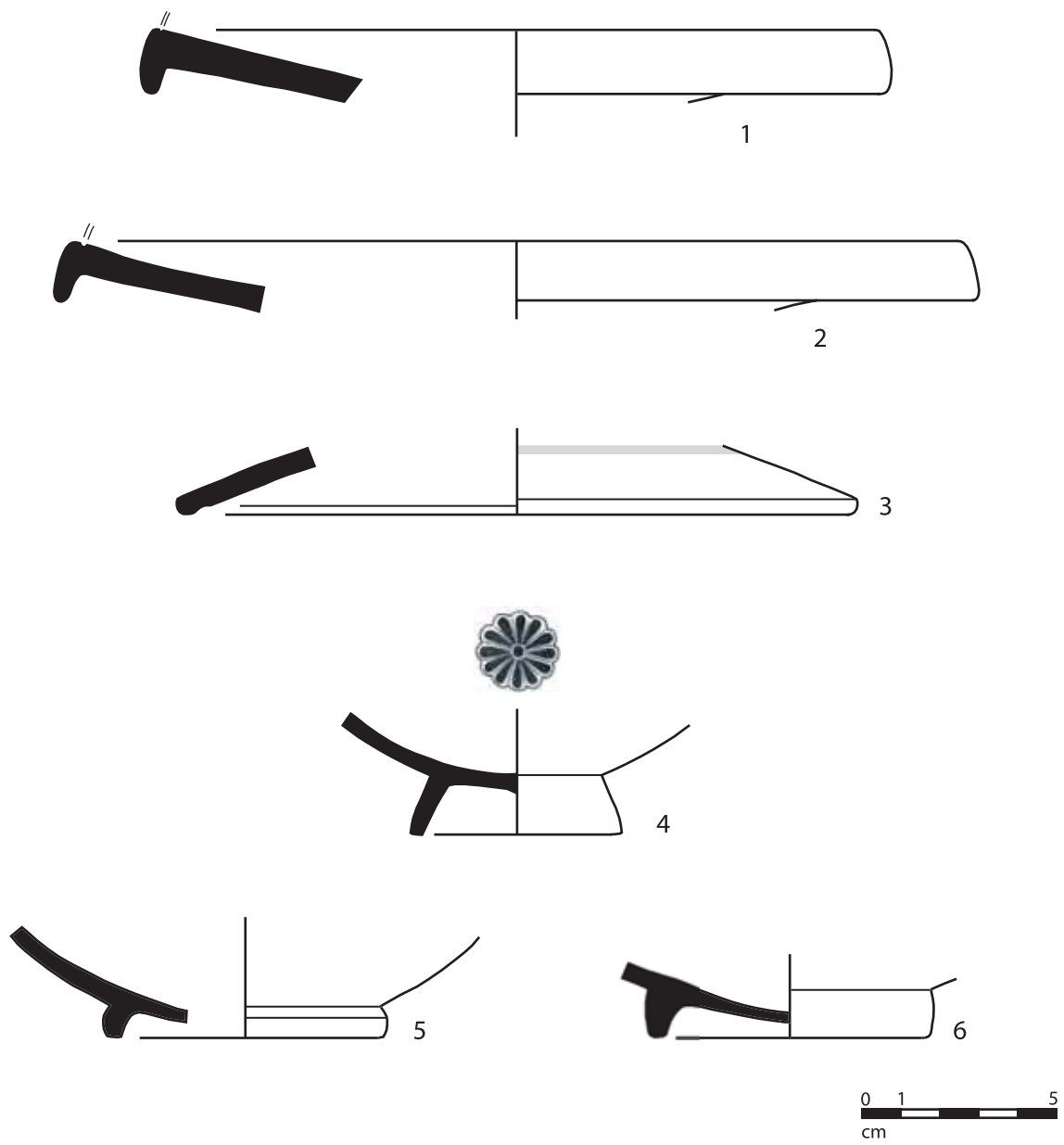

Figura 11.54. Formes de vernís negre púnic procedents dels nivells del barri hel·lenístic

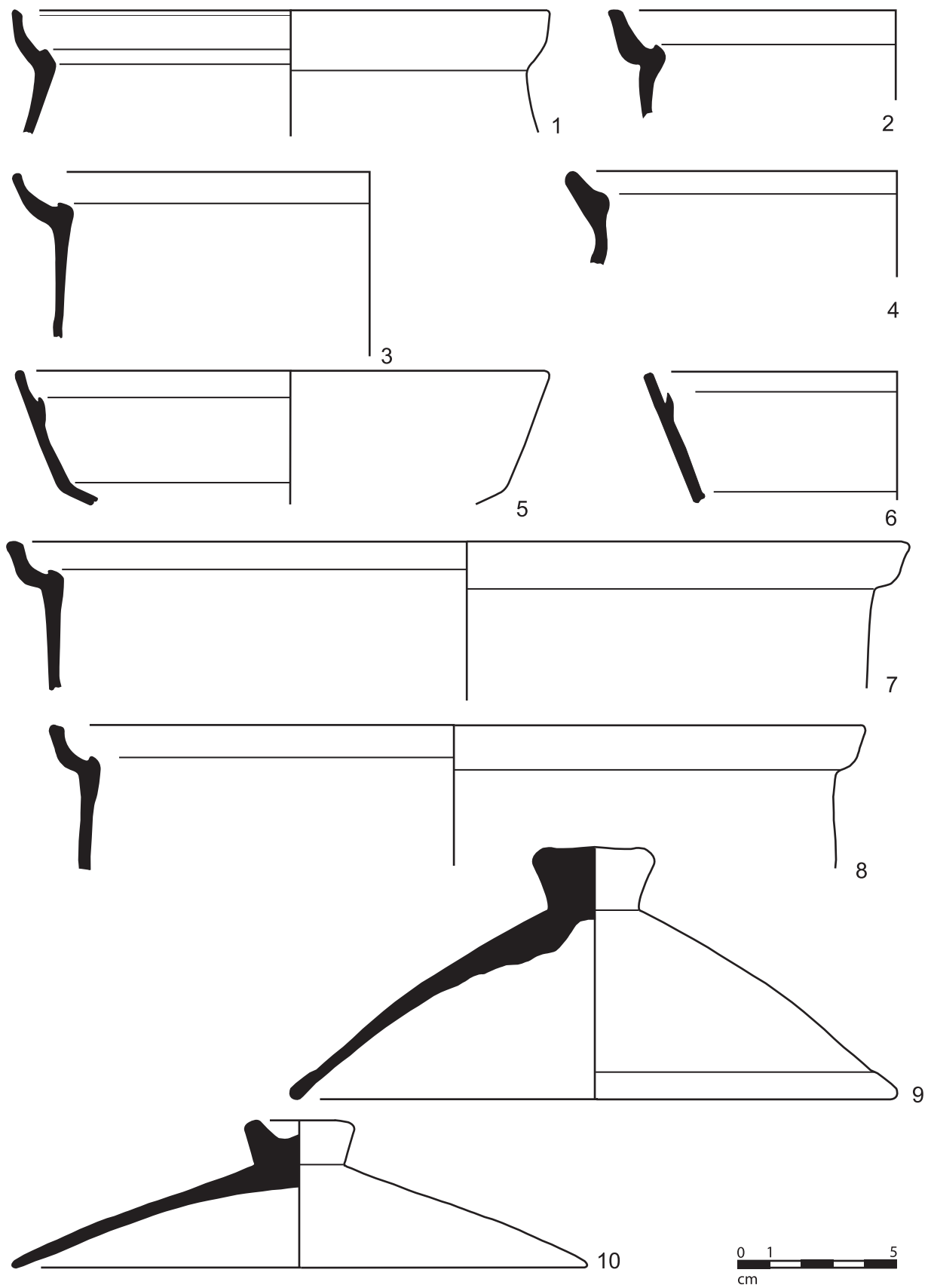

Figura 11.55. *Lopades*, ceràmica de cuina, procedents dels nivells del barri hel·lenístic

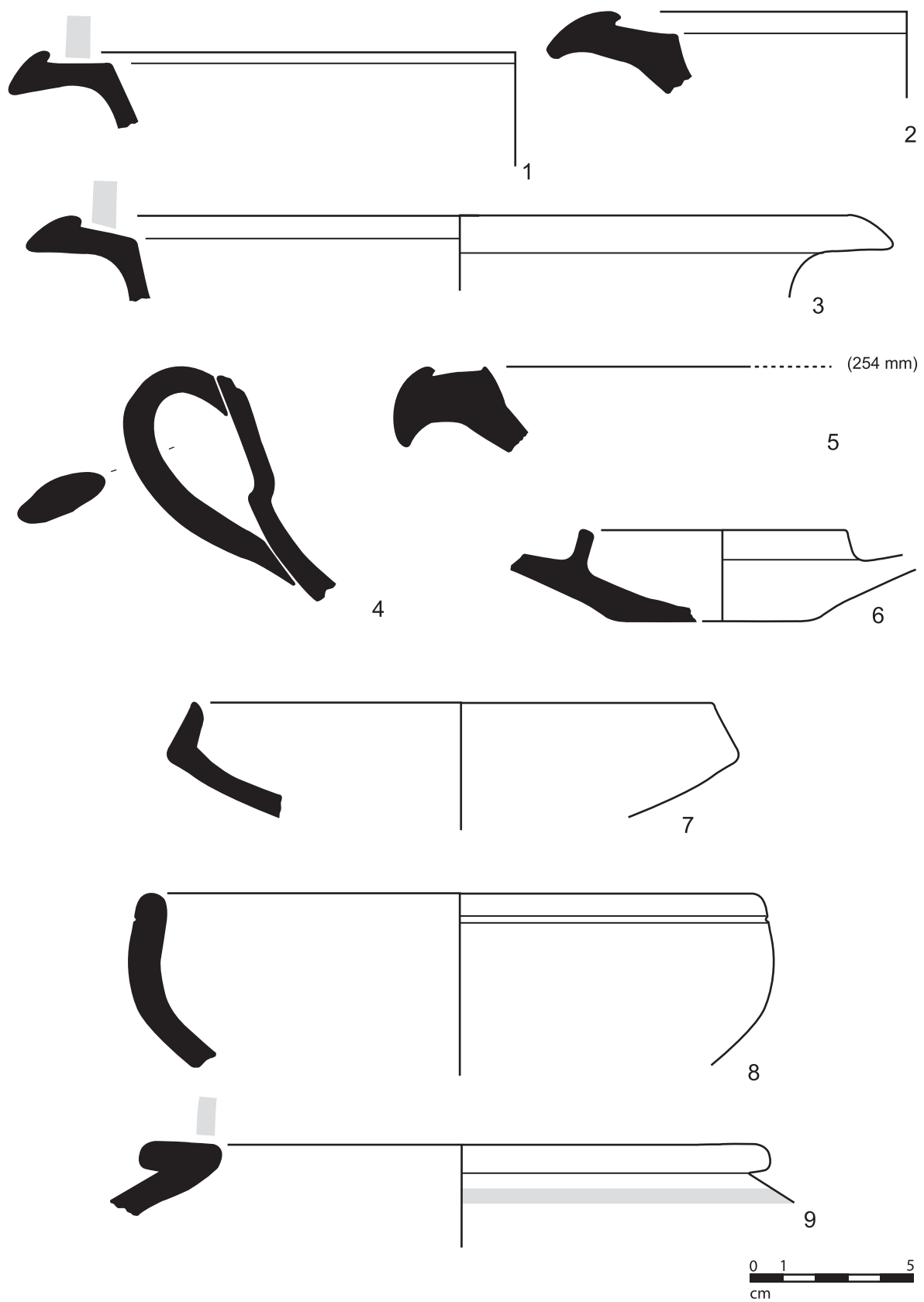

Figura 11.56. Ceràmiques comunes púniques diverses procedents dels nivells del barri hel·lenístic

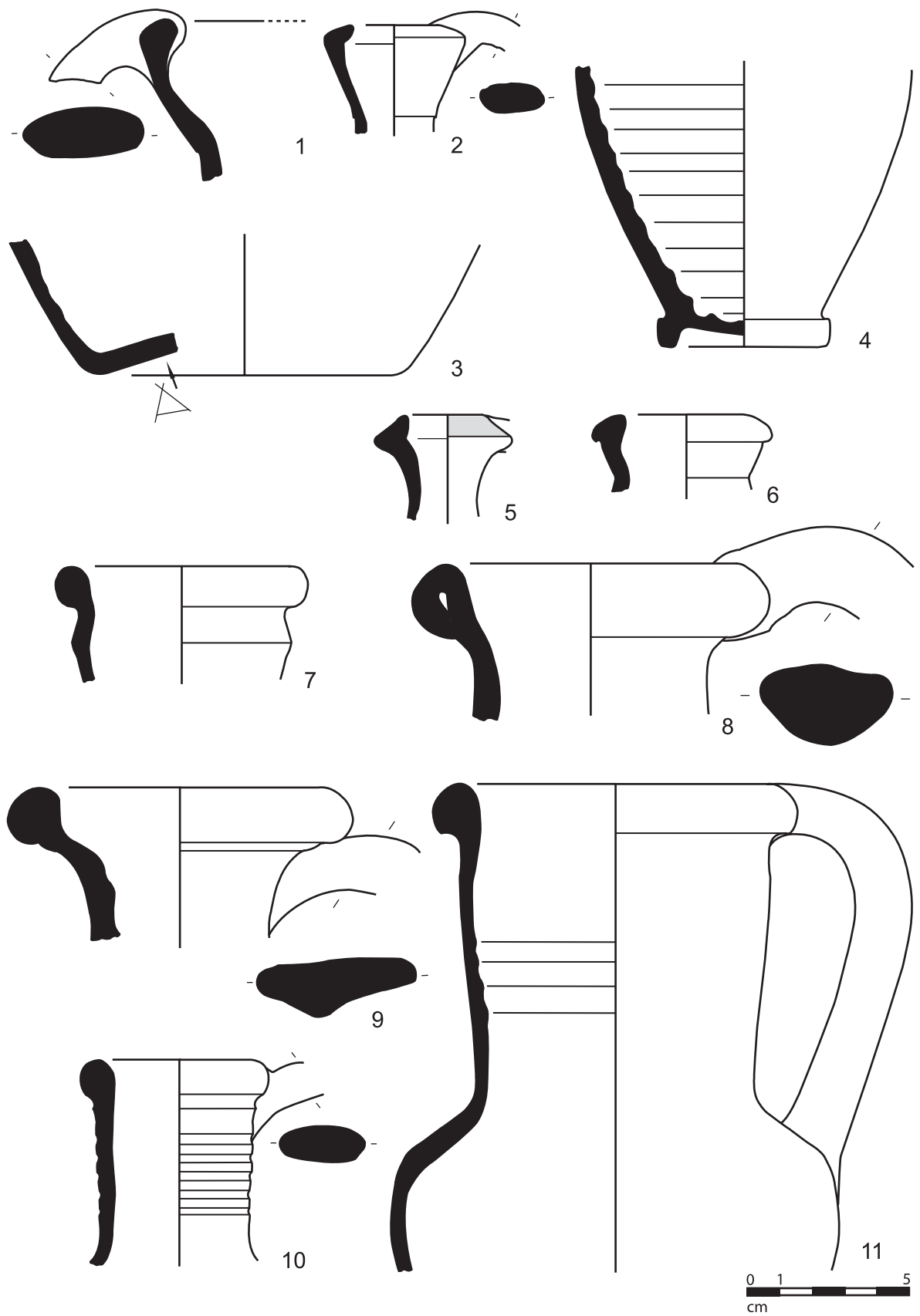

Figura 11.57. Ceràmiques comunes púniques diverses procedents dels nivells del barri hel·lenístic

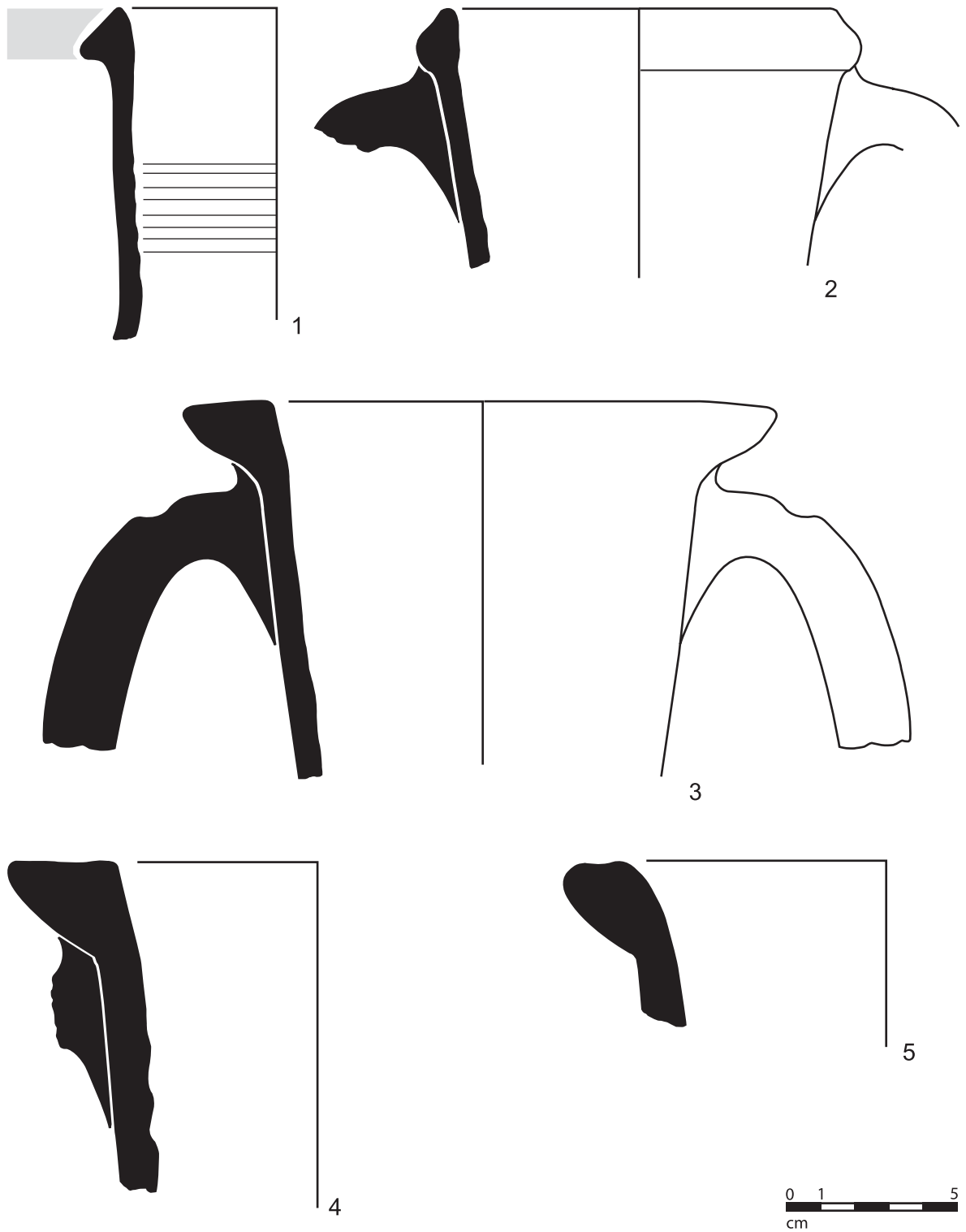
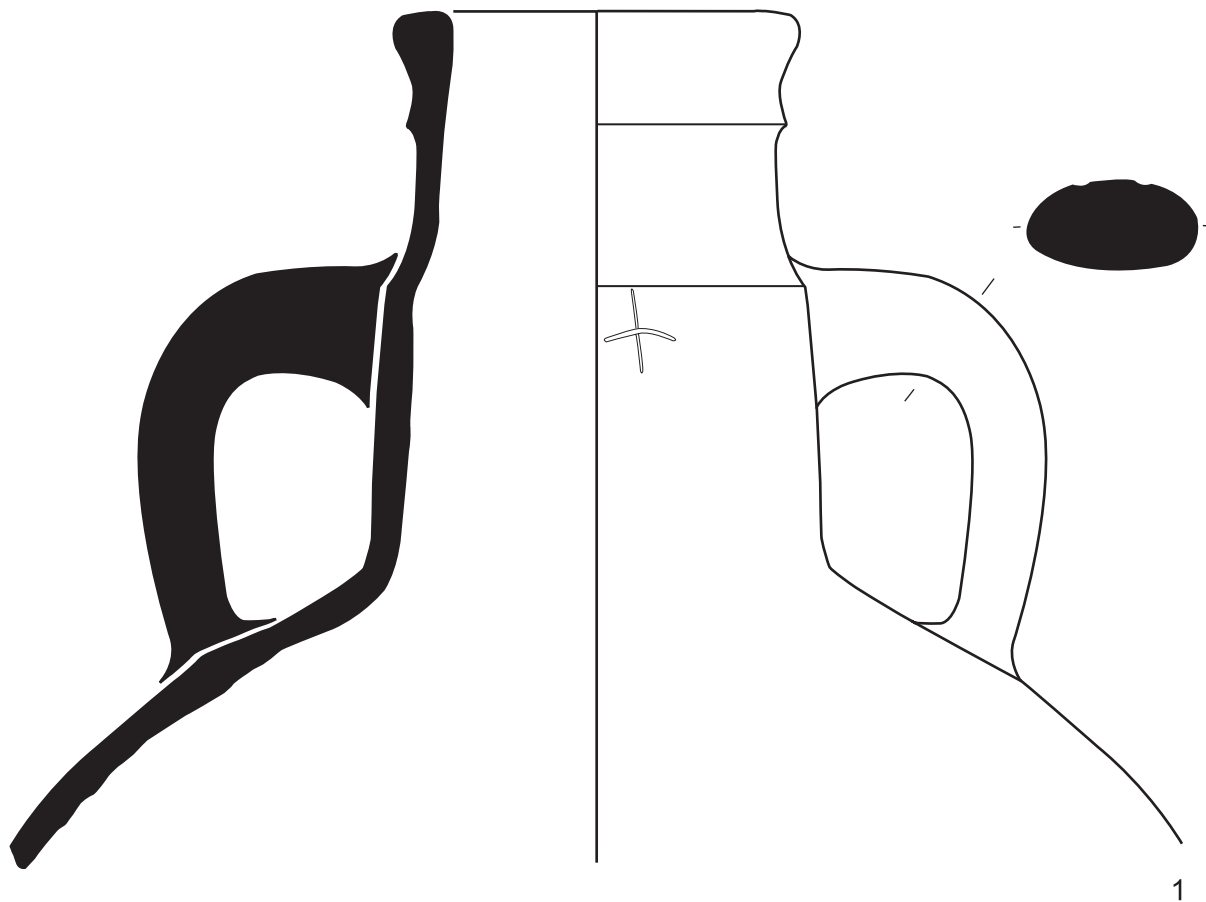

Figura 11.58. Ceràmiques comunes púniques diverses procedents dels nivells del barri hel·lenístic

1

2

3

Figura 11.59. Ceràmiques comunes púniques diverses procedents dels nivells del barri hel·lenístic

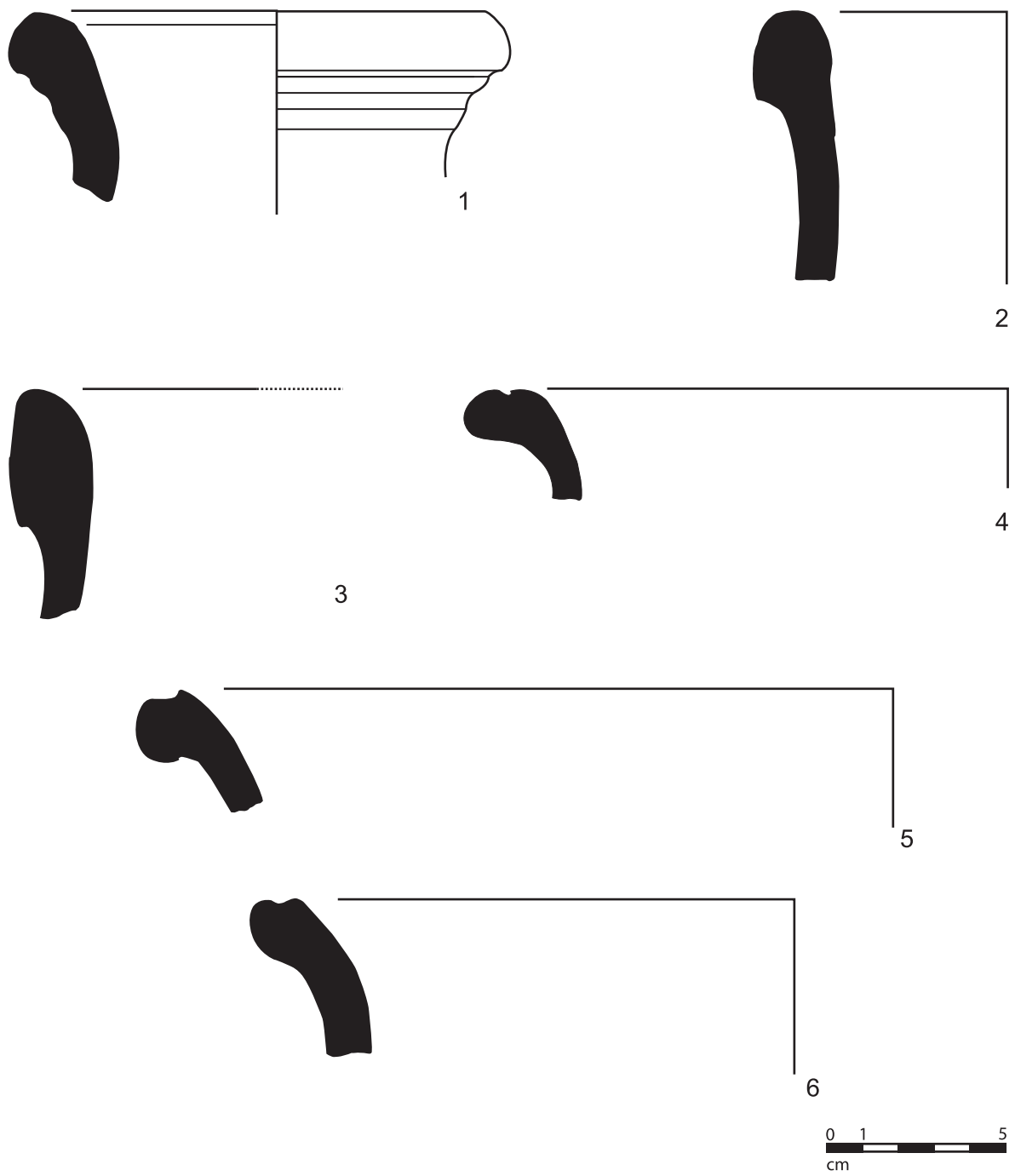

Figura 11.60. Ceràmiques comunes púniques diverses procedents dels nivells del barri hel·lenístic

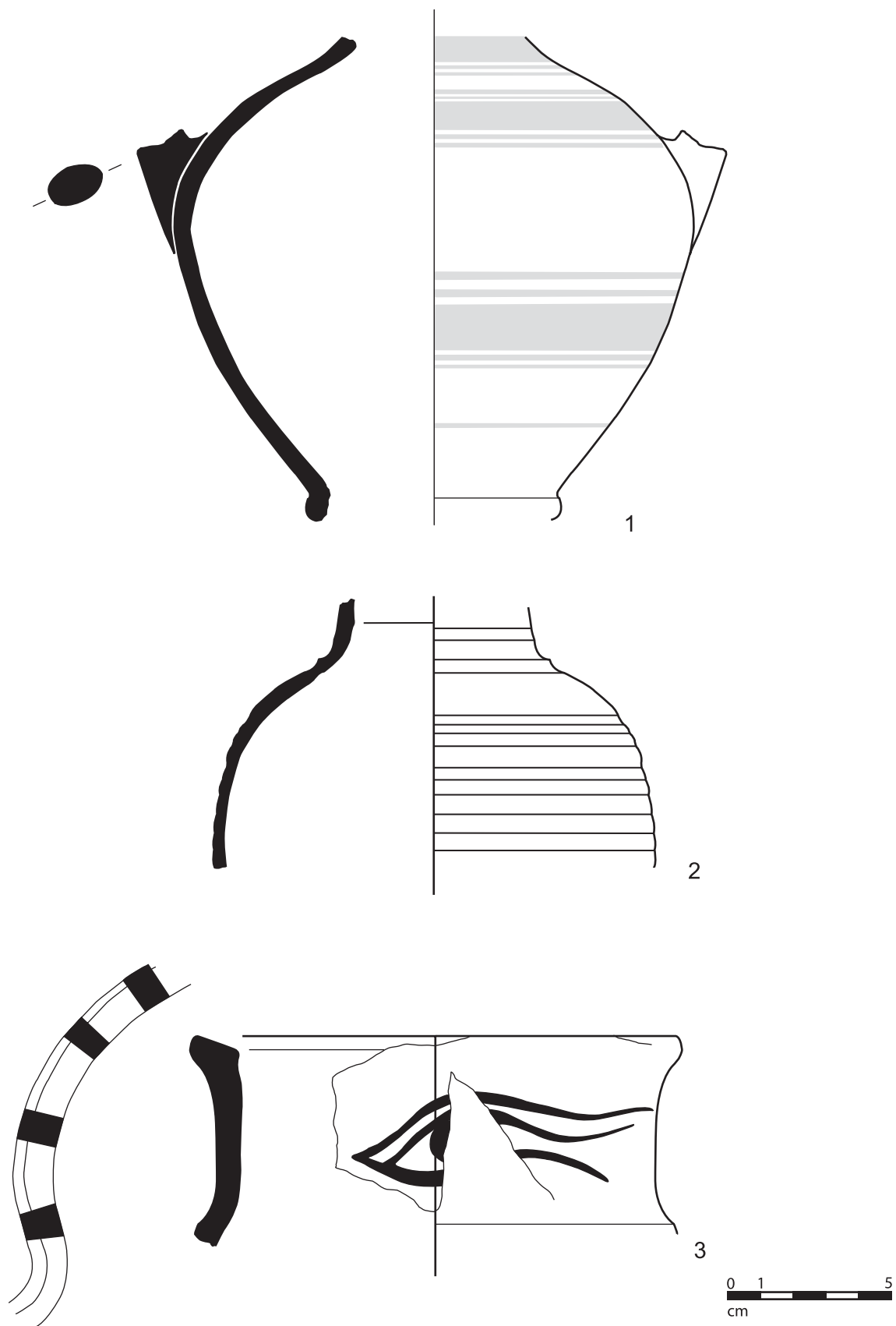

Figura 11.61. Ceràmiques comunes púniques diverses procedents dels nivells del barri hel·lenístic

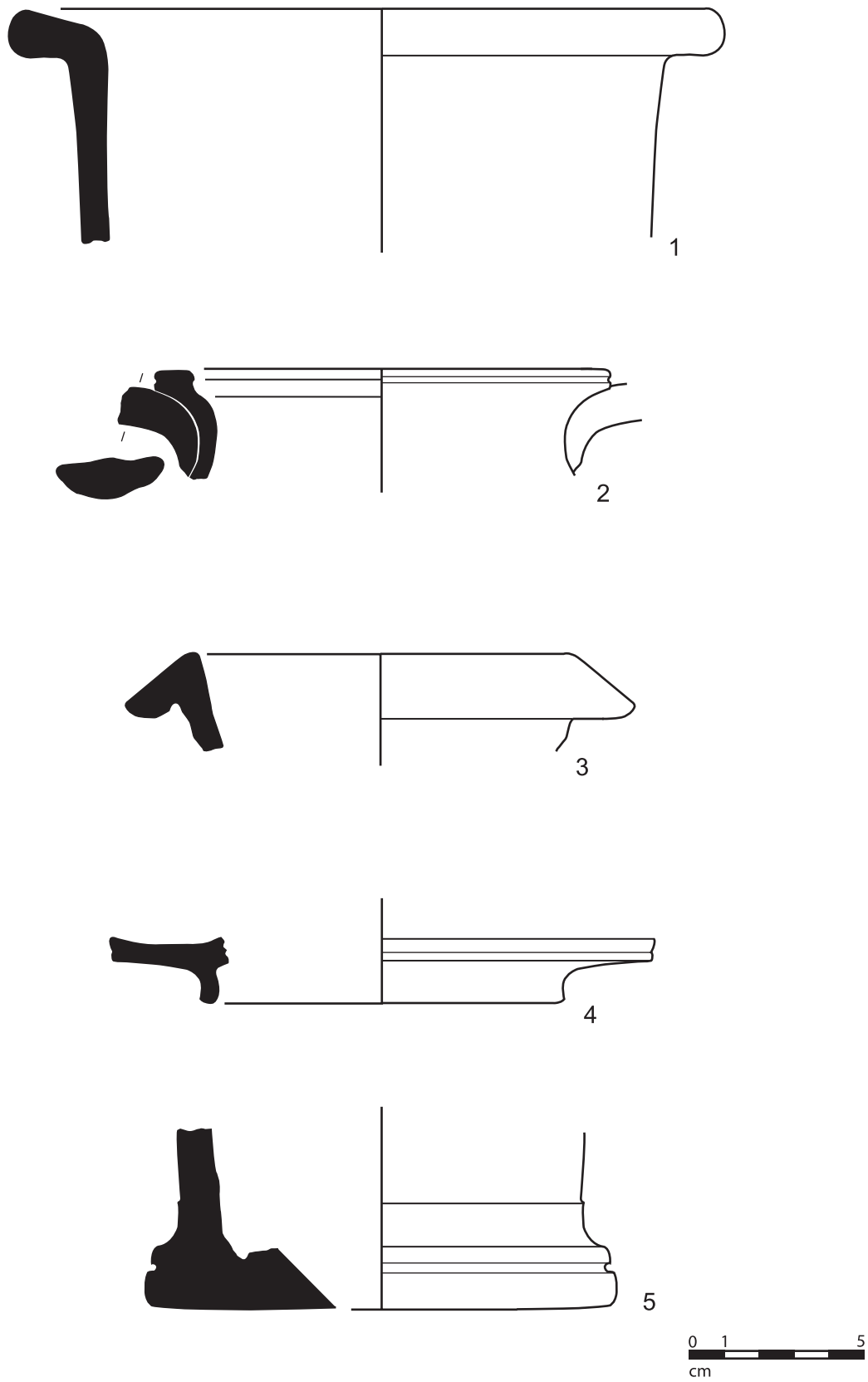

Figura 11.62. Ceràmiques comunes púniques diverses procedents dels nivells del barri hel·lenístic

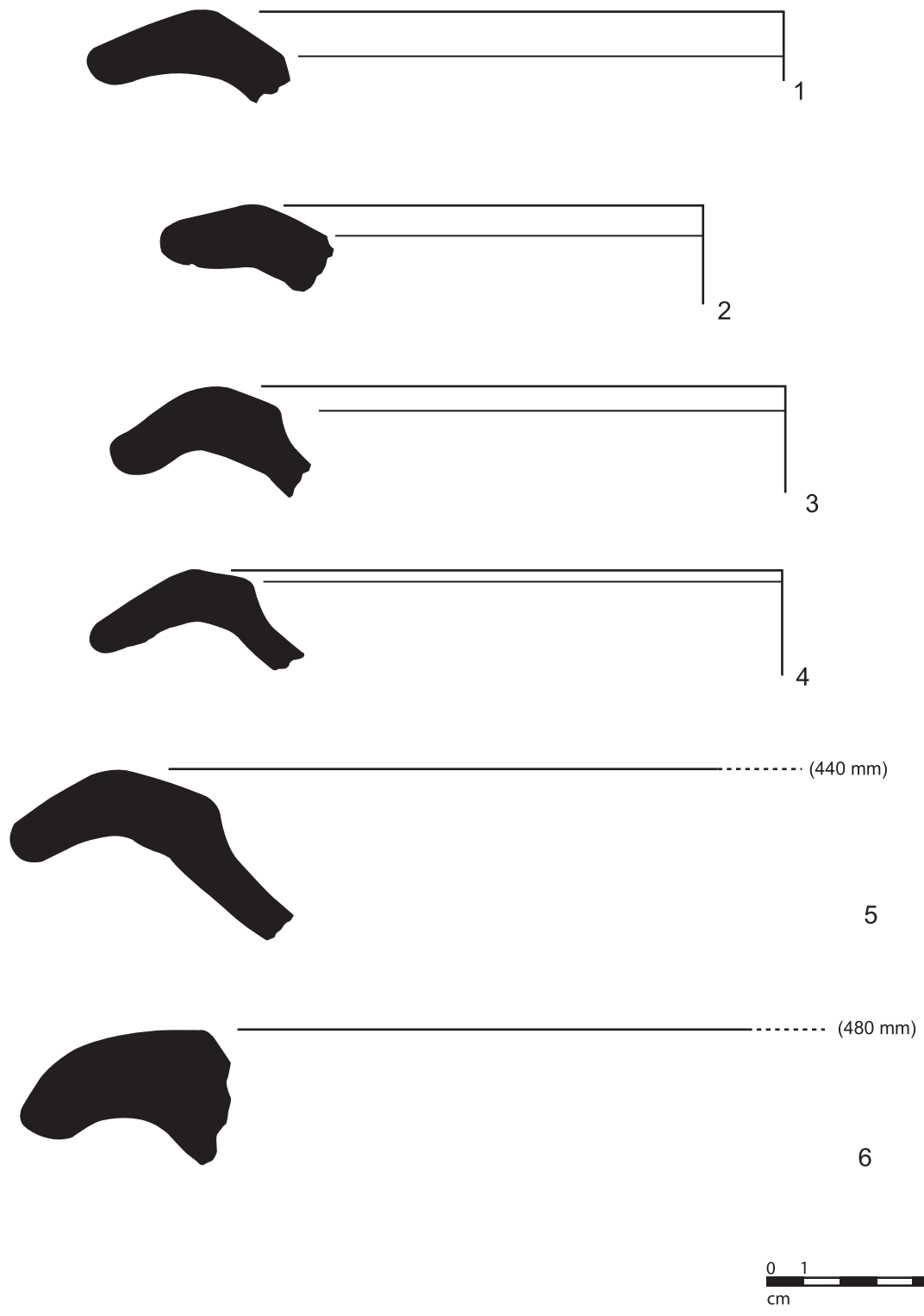

Figura 11.63. Morters púnics de la forma Lancel 131, llavis b2 i b3, procedents dels nivells del barri hel·lenístic

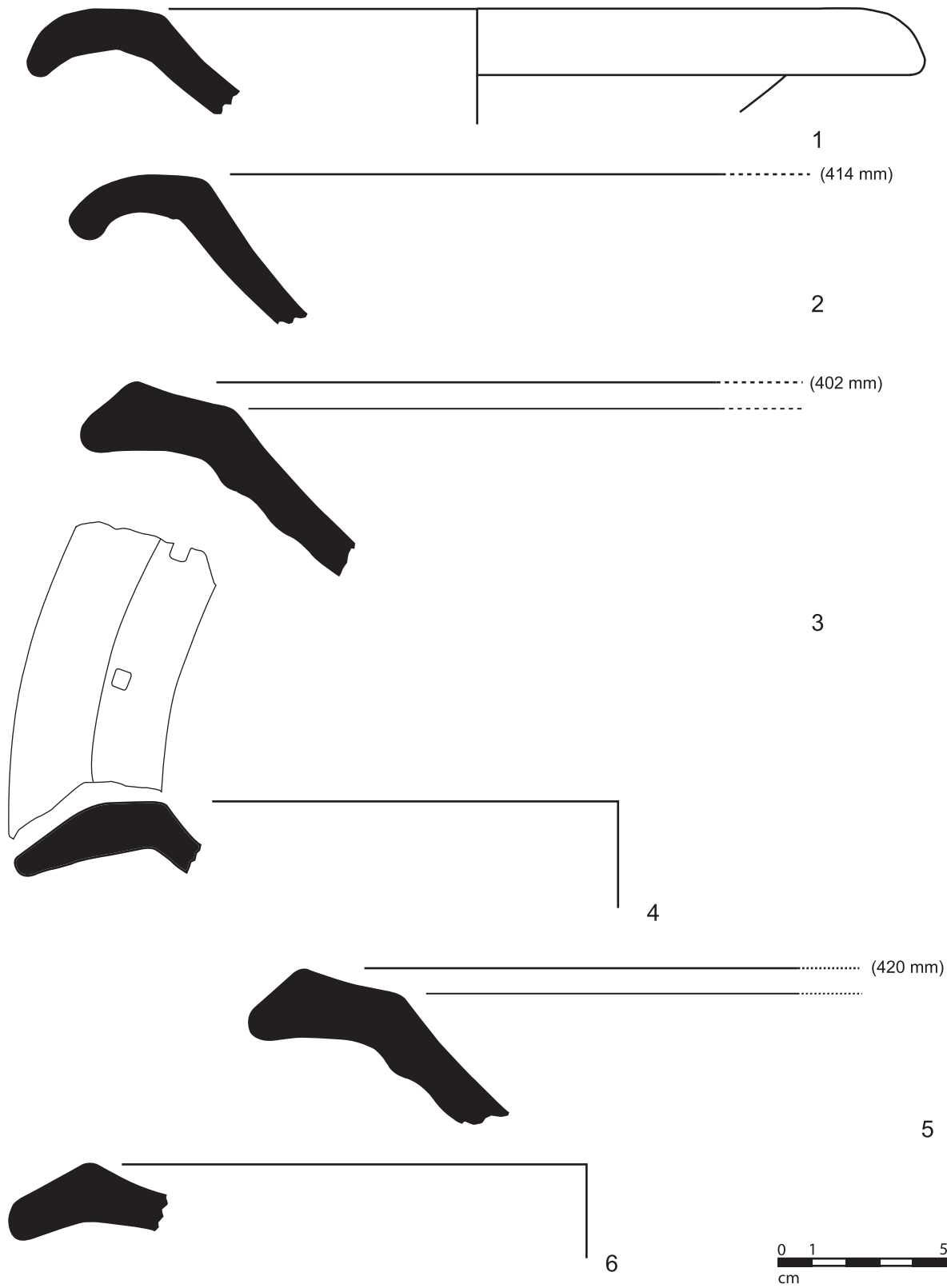

Figura 11.64. Morters púnics de la forma Lancel 131, llavis b3, c1, d1 i d2, procedents dels nivells del barri hel·lenístic

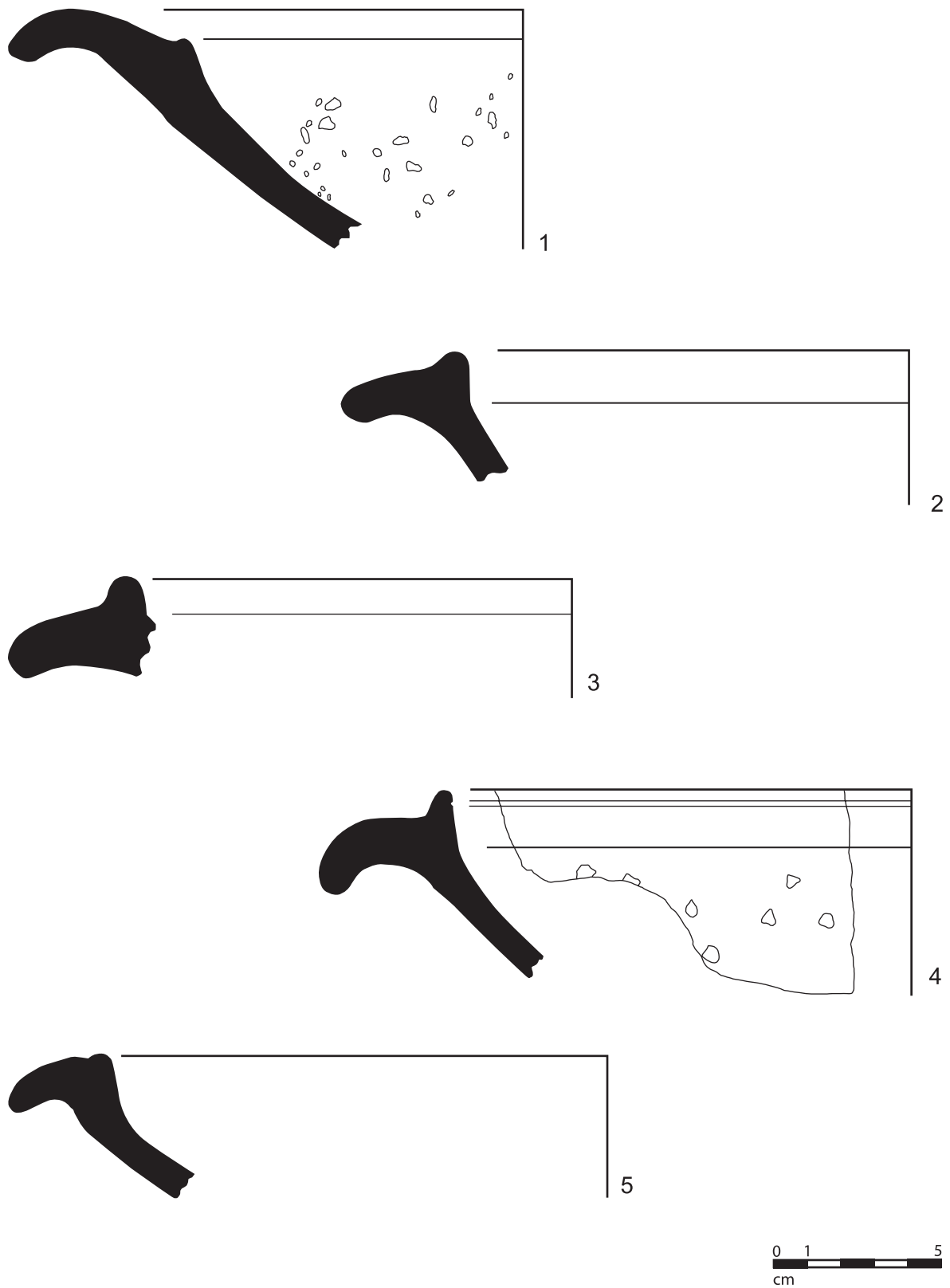

Figura 11.65. Morters púnics de les formes Lancel 131, llavi c3, i probable Lancel 172, procedents dels nivells del barri hel·lenístic

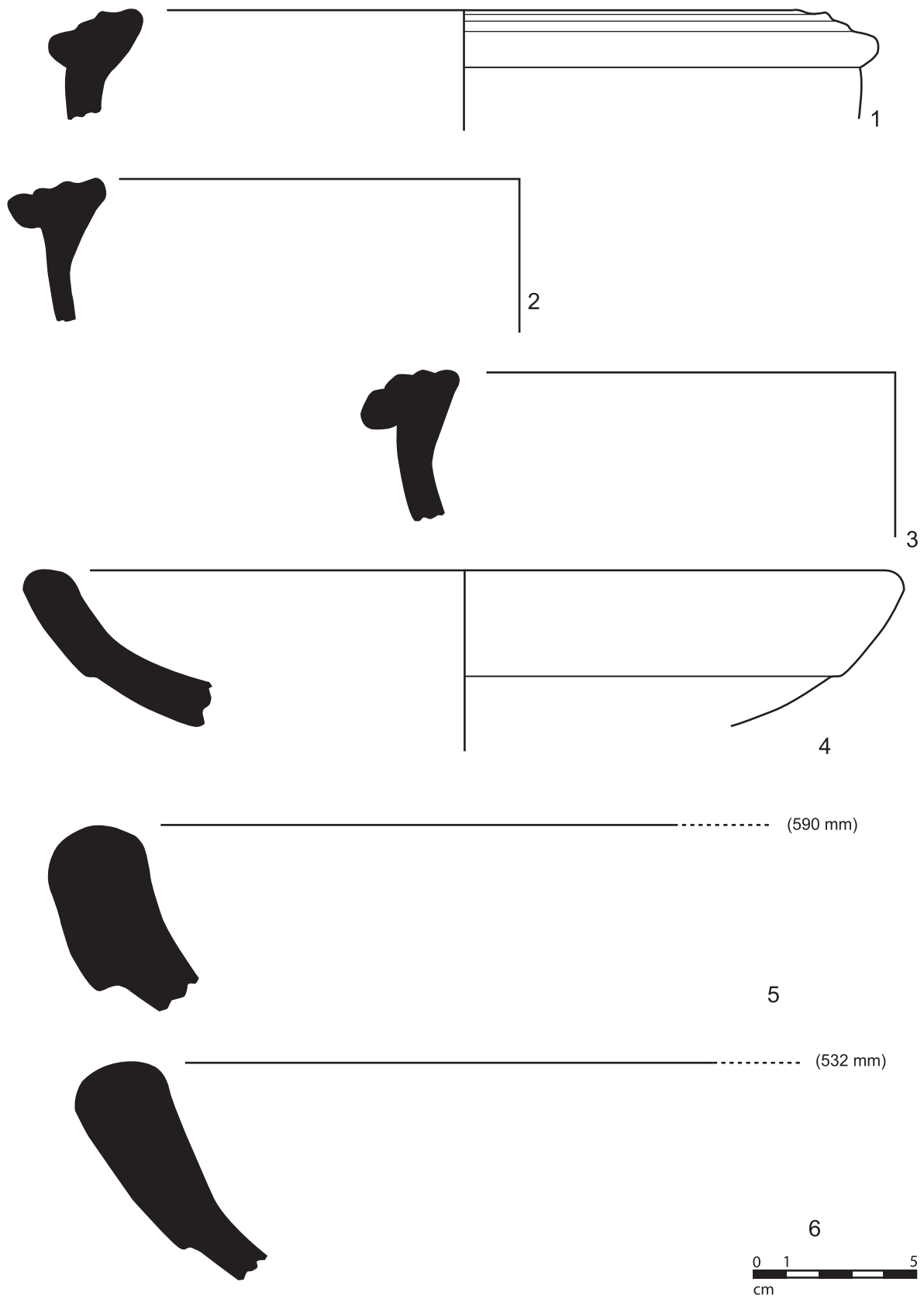

Figura 11.66. Morters púnics procedents dels nivells del barri hel·lenístic

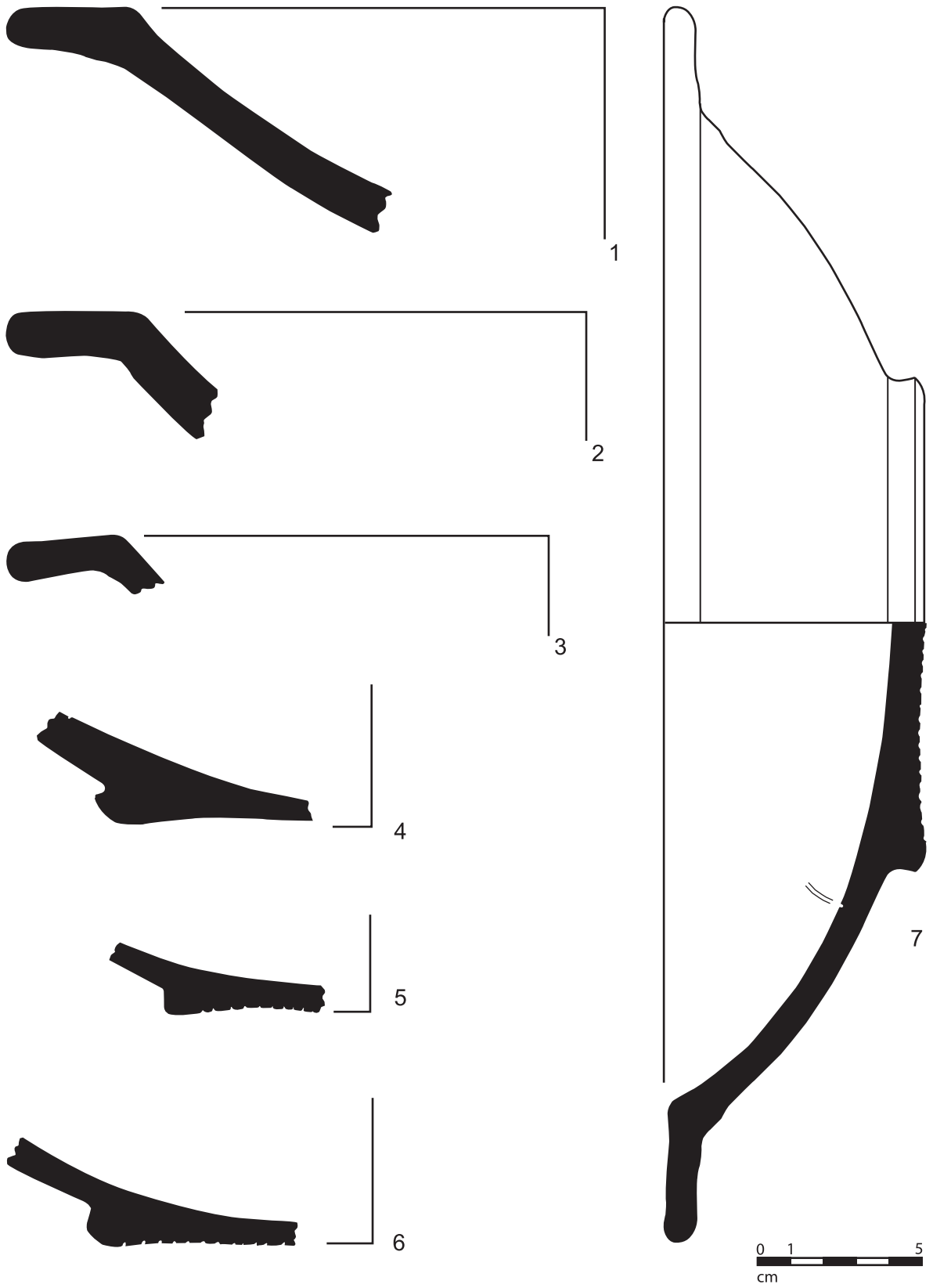

Figura 11.67. Morters púnics ebussitans de la forma AE-20/II-167 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

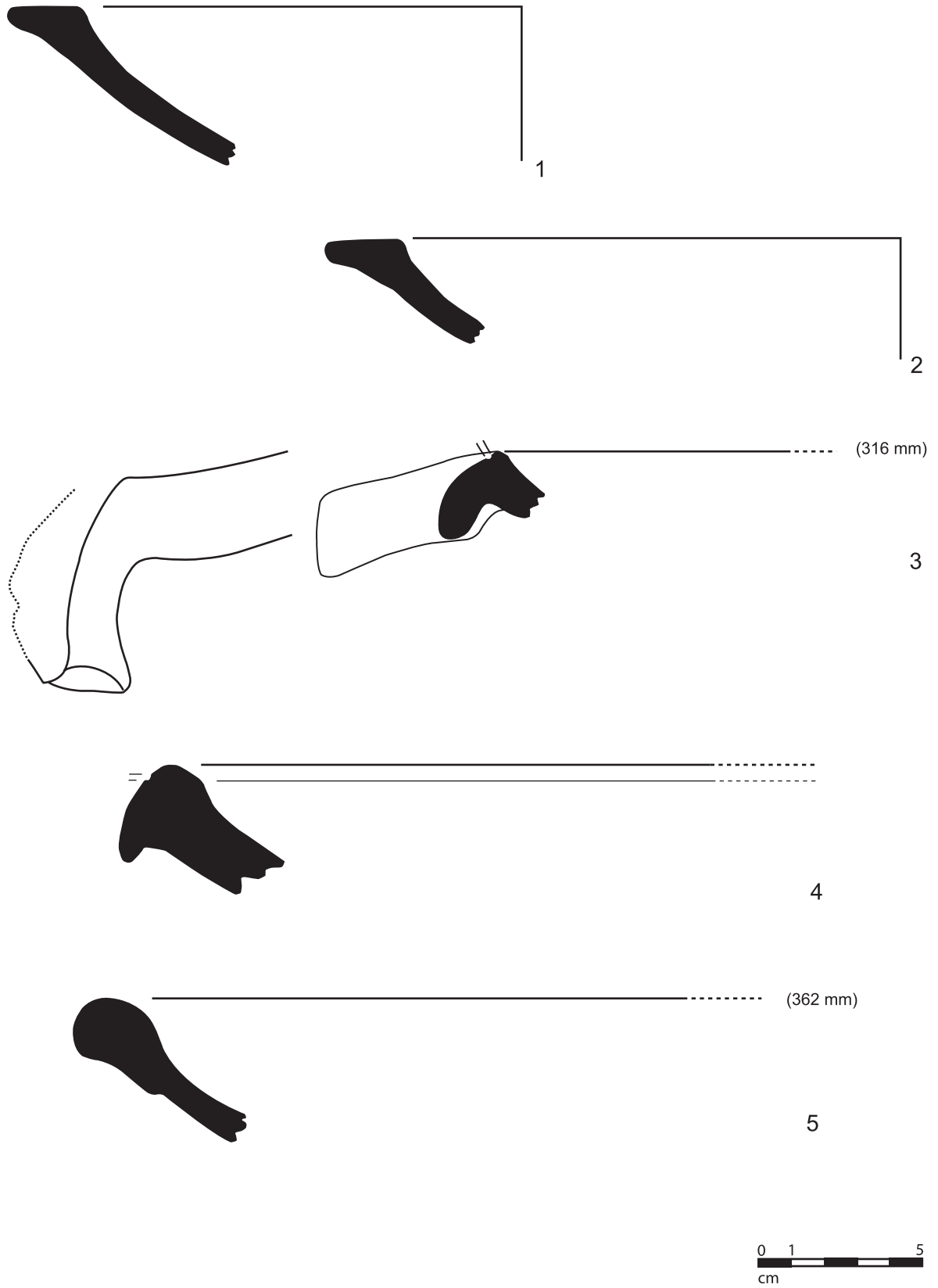

Figura 11.68. Morters púnics ebussitans procedents dels nivells del barri hel·lenístic

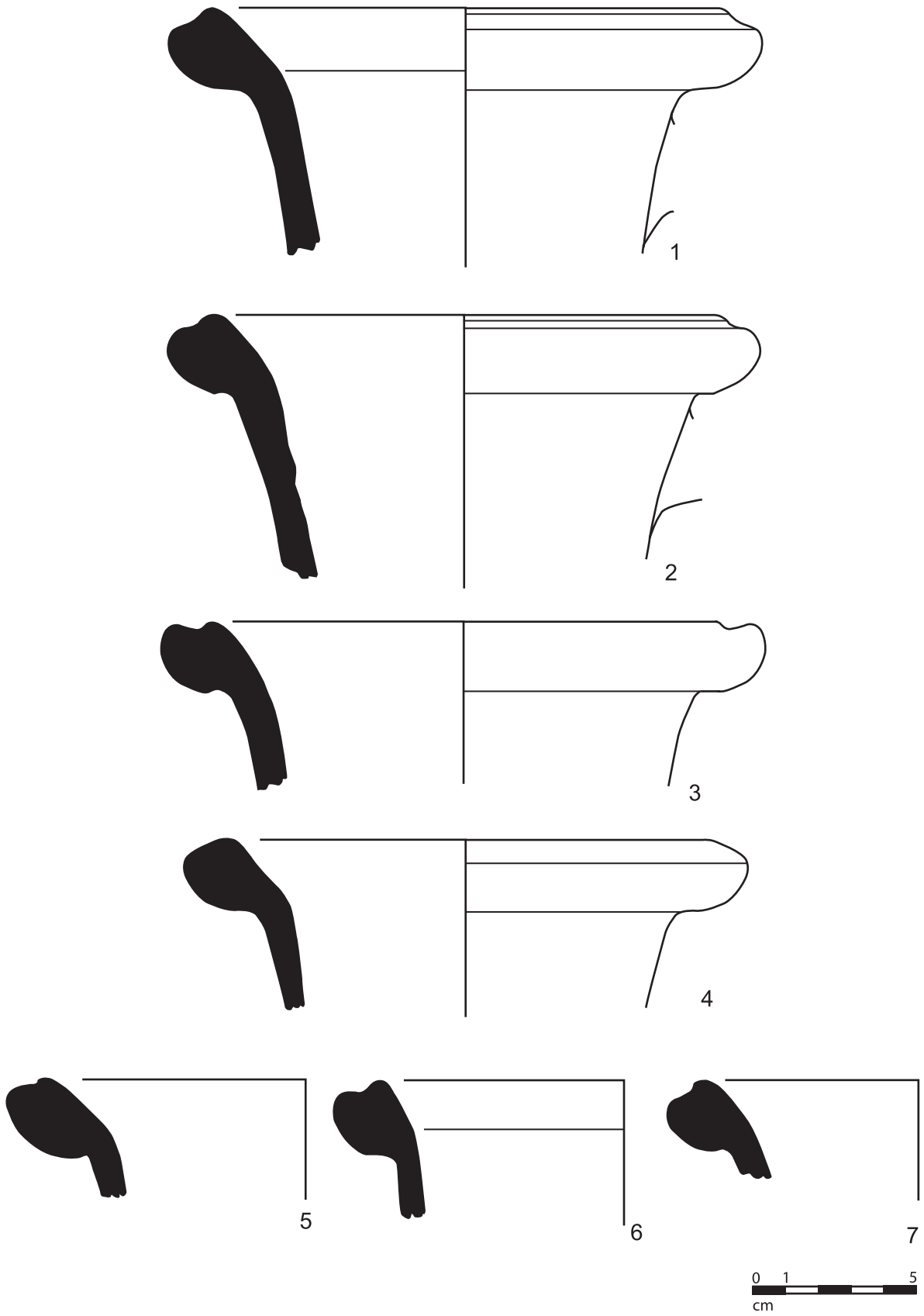

Figura 11.69. Gerres de ceràmica comuna púnica ebussitana procedents dels nivells del barri hel·lenístic

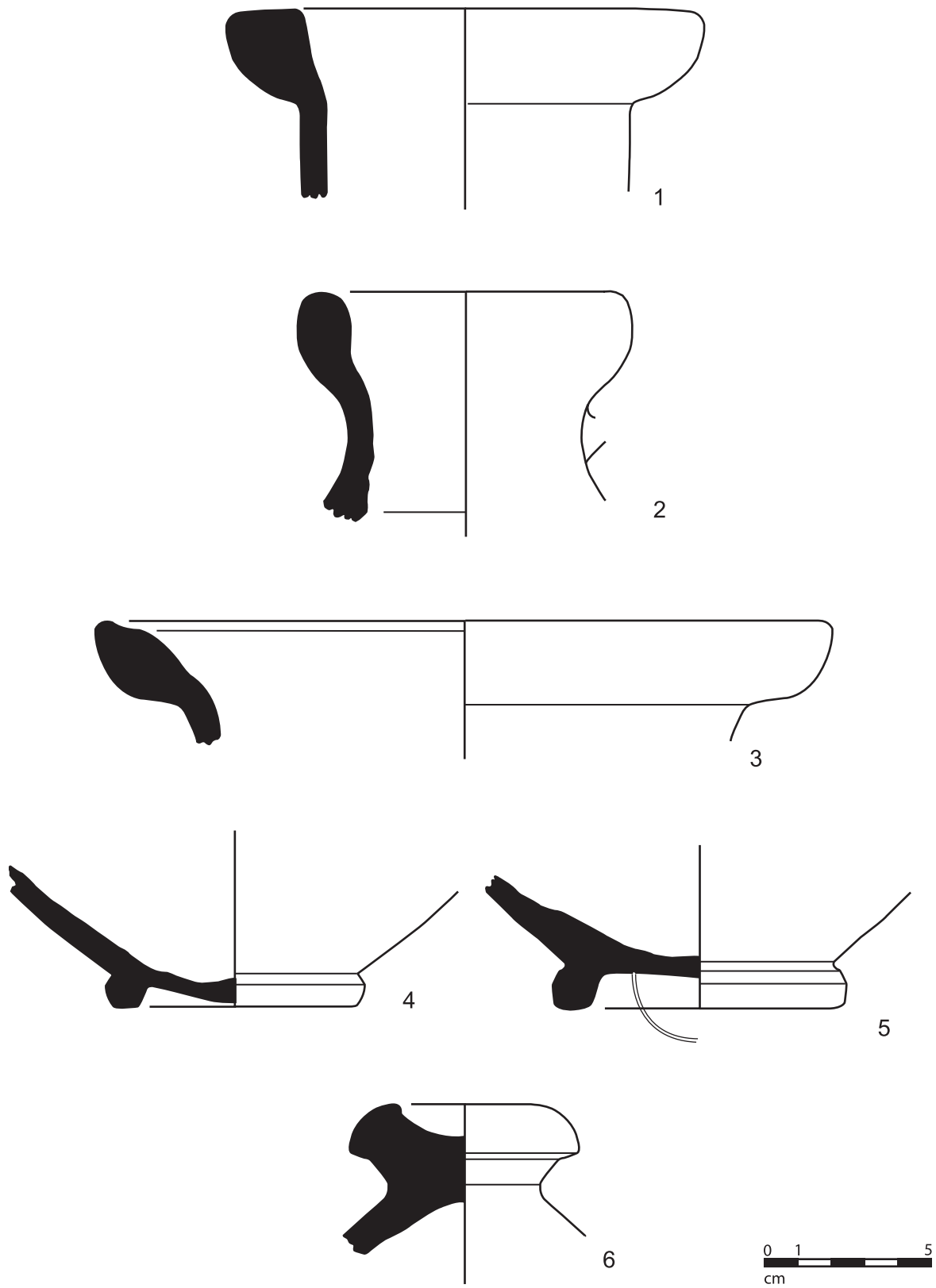

Figura 11.70. Comuna púnica ebussitana procedent dels nivells del barri hel·lenístic

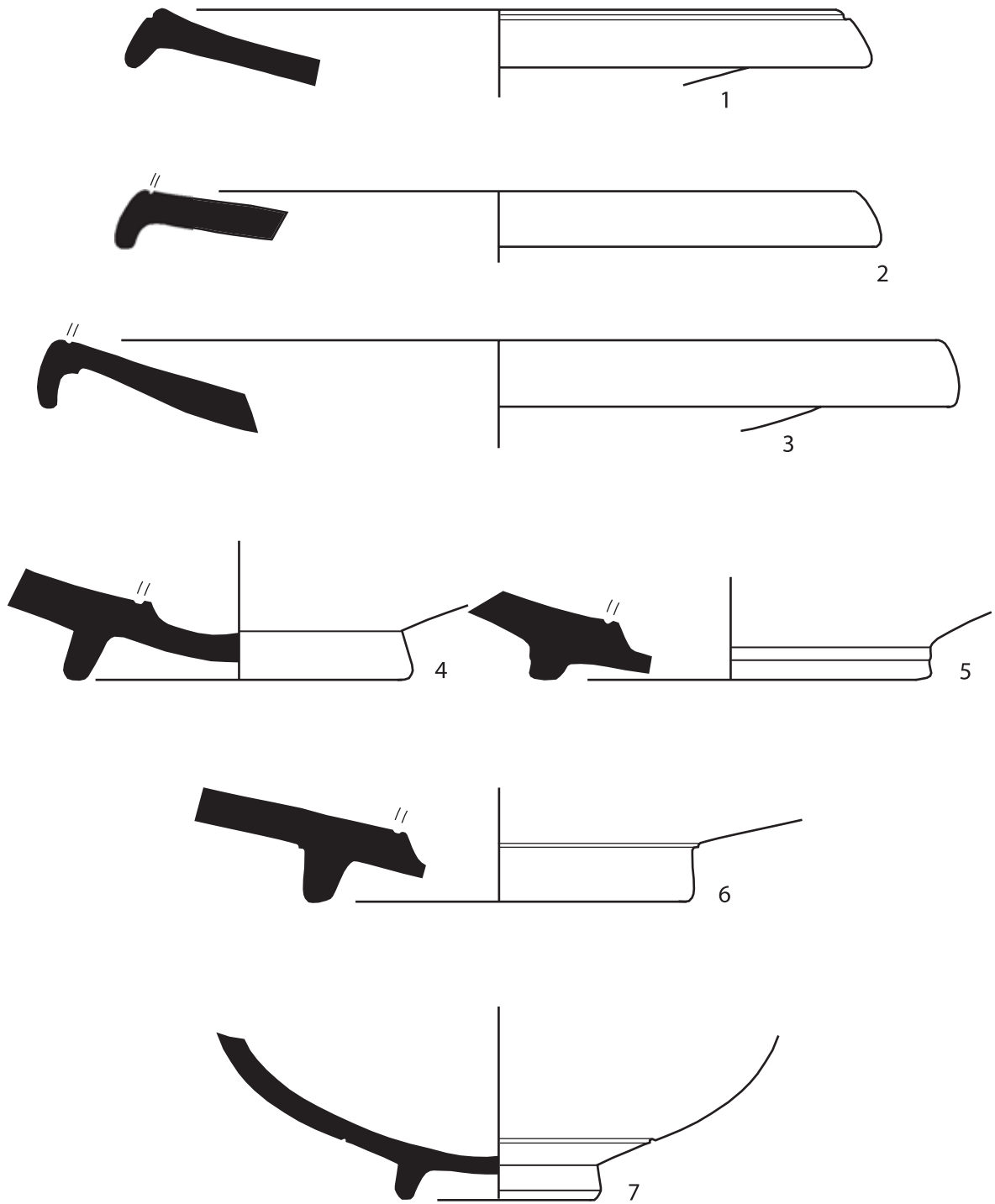

Figura 11.71. Pseudo-àtiques, vernís negre massaliota procedent dels nivells del barri hel·lenístic

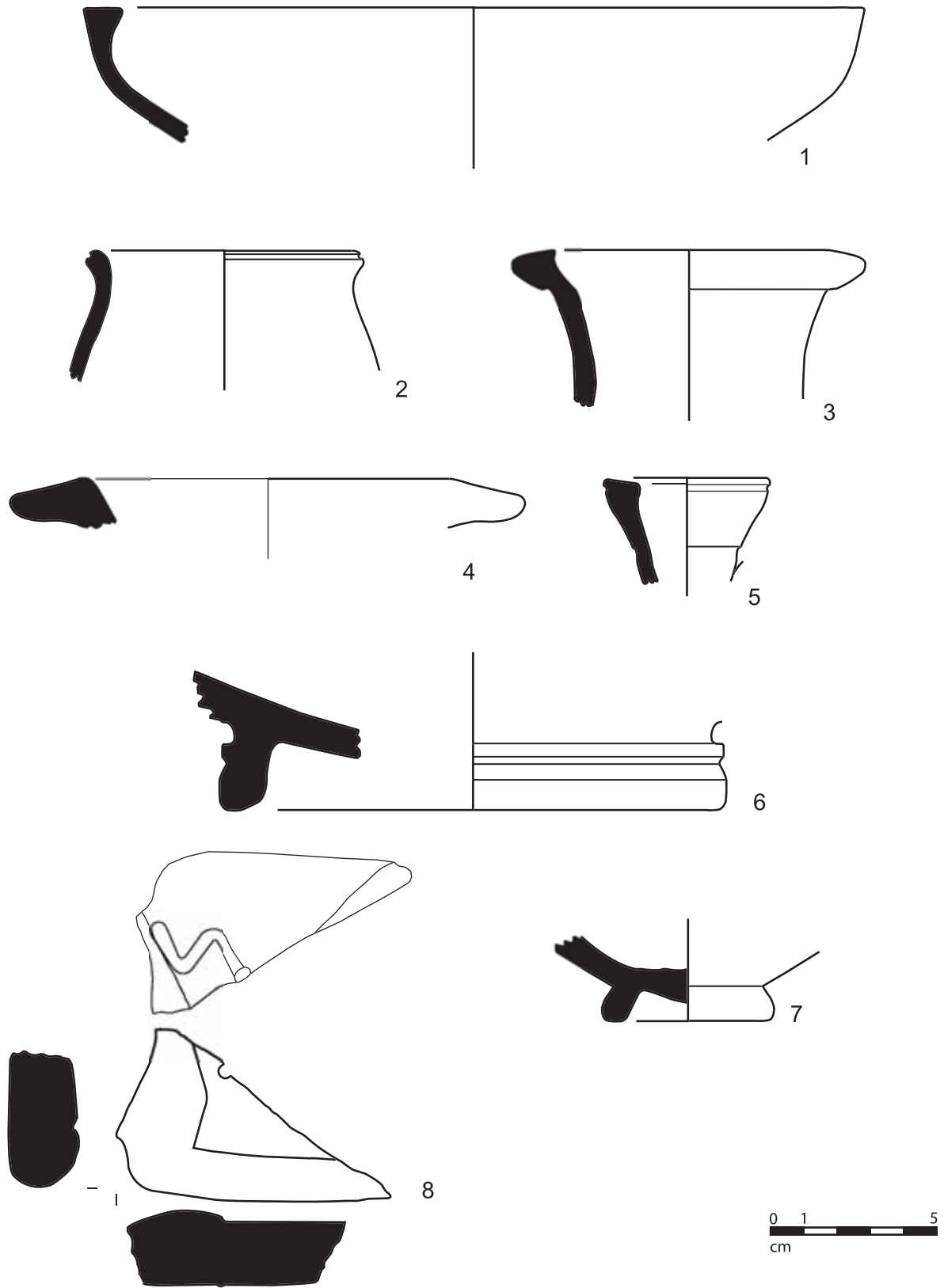

Figura 11.72. Ceràmica de pasta clara massaliota procedent dels nivells del barri hel·lenístic

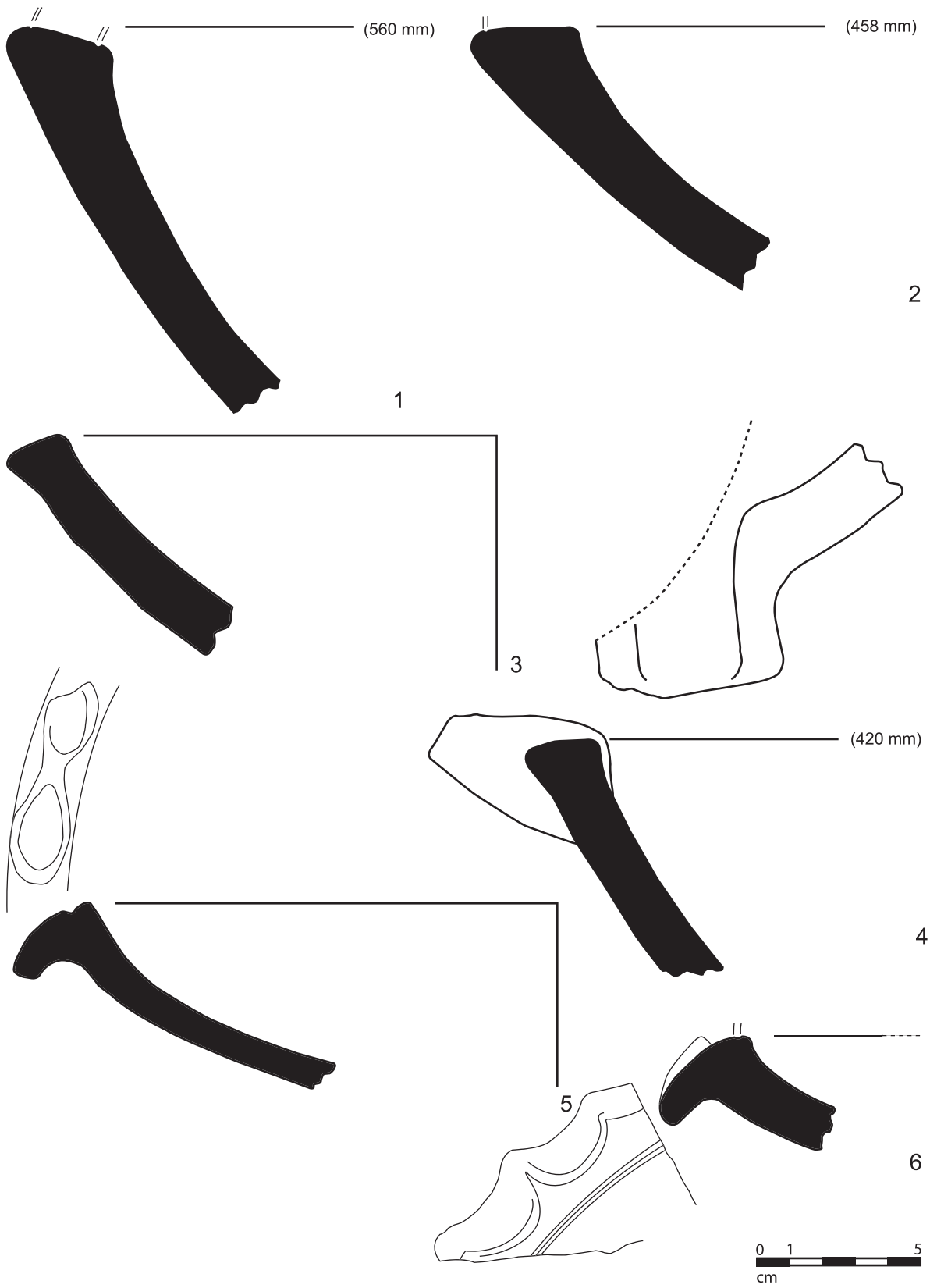

Figura 11.73. Morters massaliotes de les formes CL-MAS 621 a, 622 a i 633 a2 procedents dels nivells del barri hel·lenístic

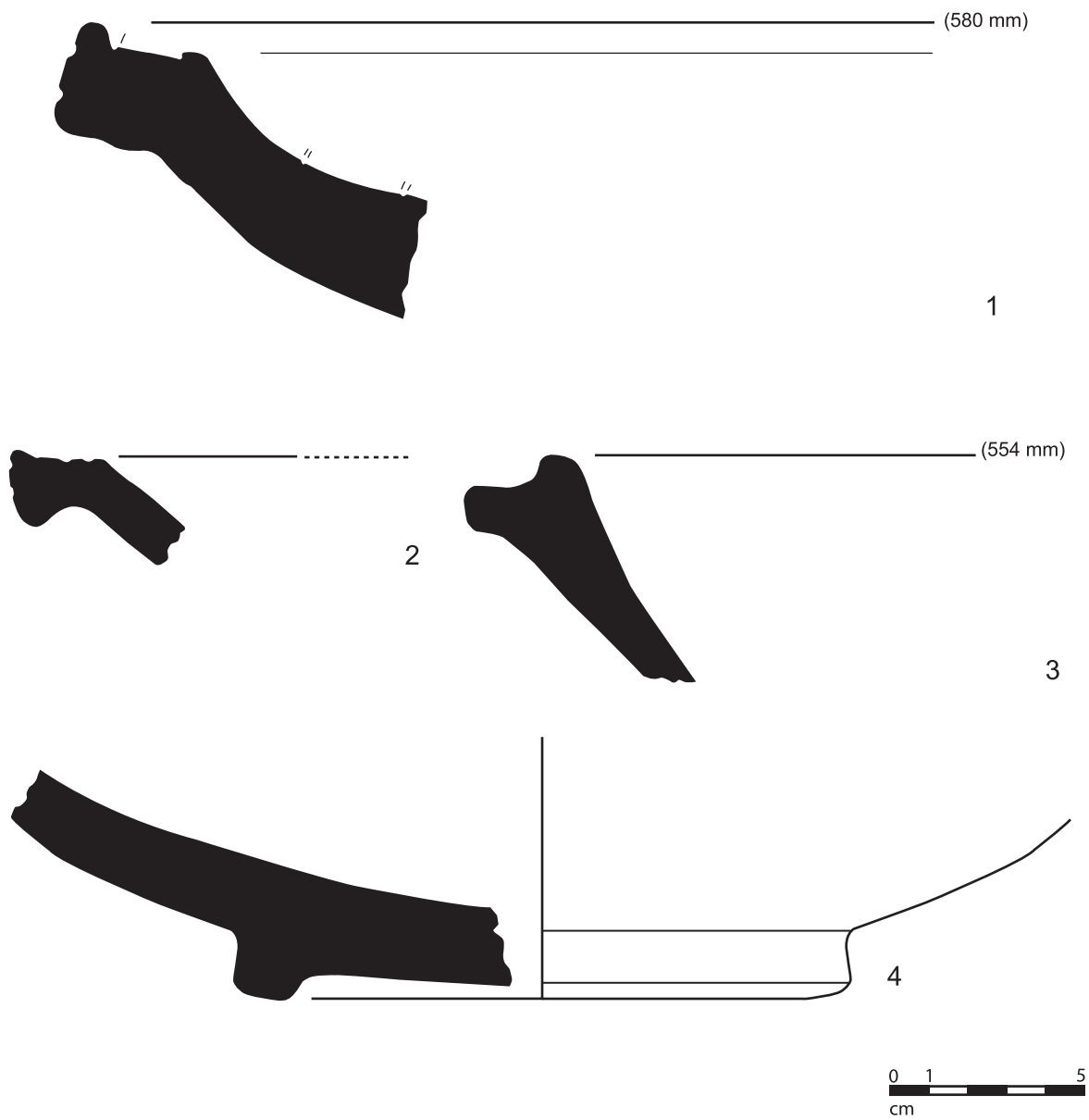

Figura 11.74. Morters massaliotes procedents dels nivells del barri hel·lenístic

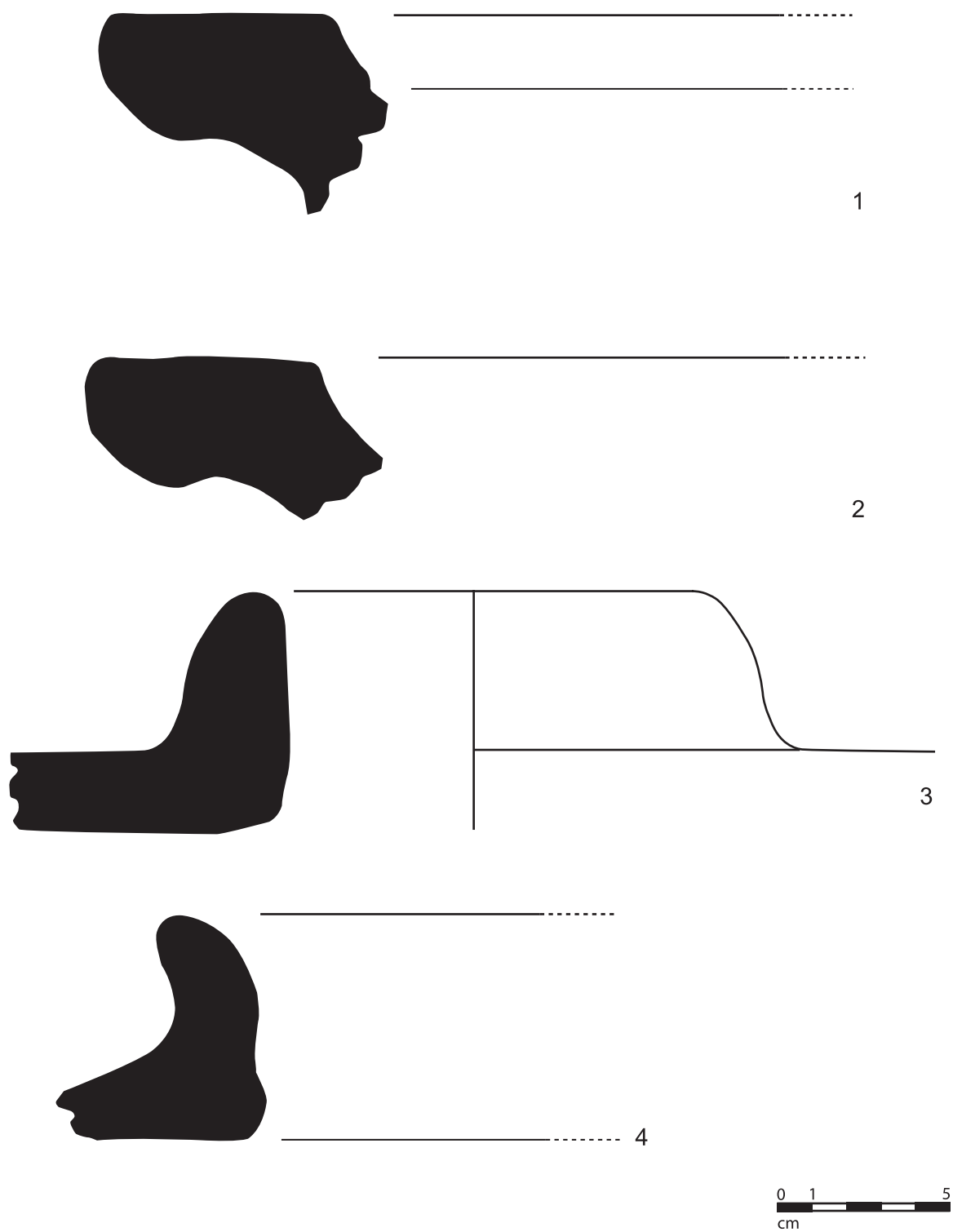

Figura 11.75. Dolia i grans recipients de pasta massaliota procedents dels nivells del barri hel·lenístic

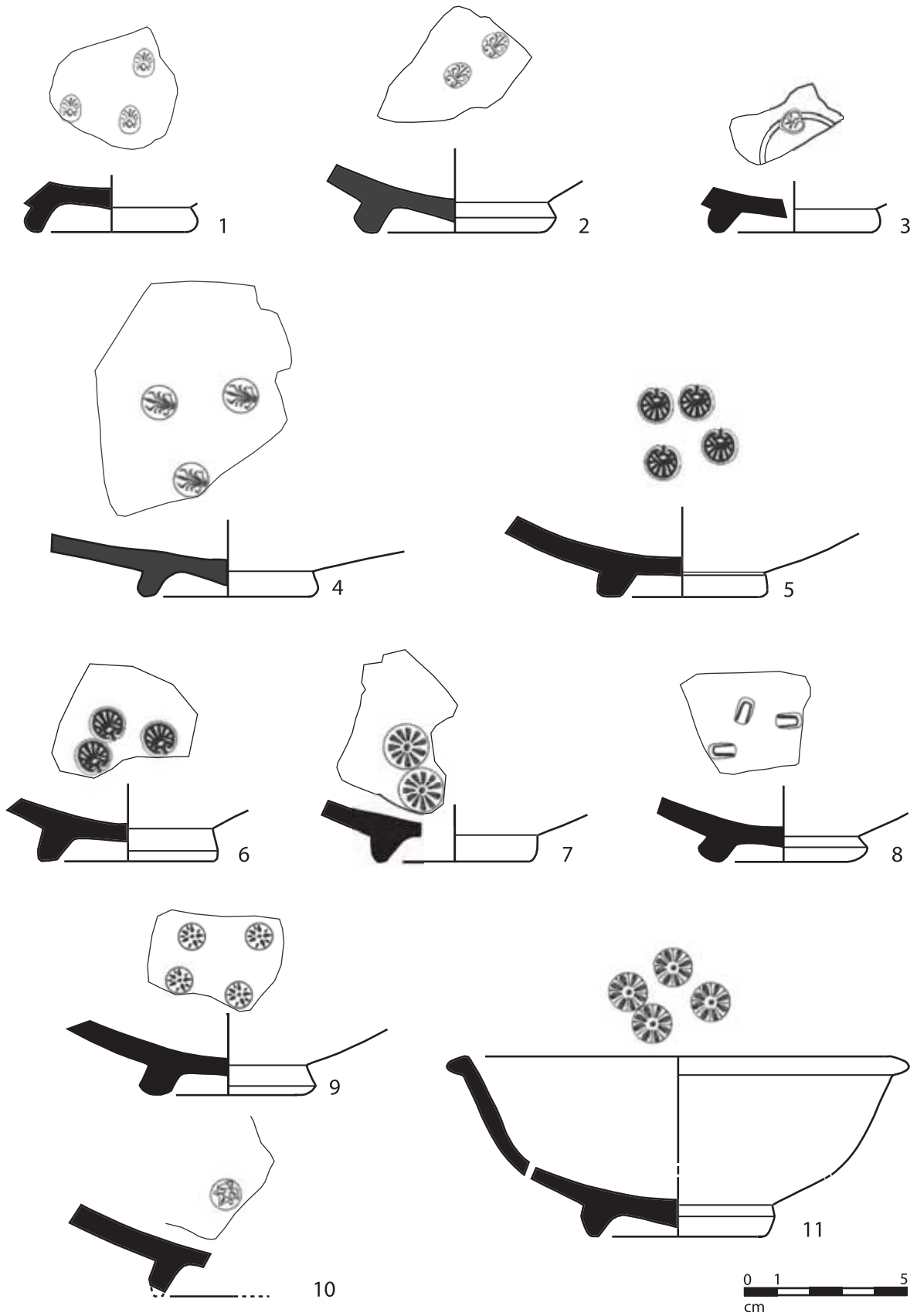

Figura 11.76. Bases de petites estampilles procedents dels nivells del barri hel·lenístic

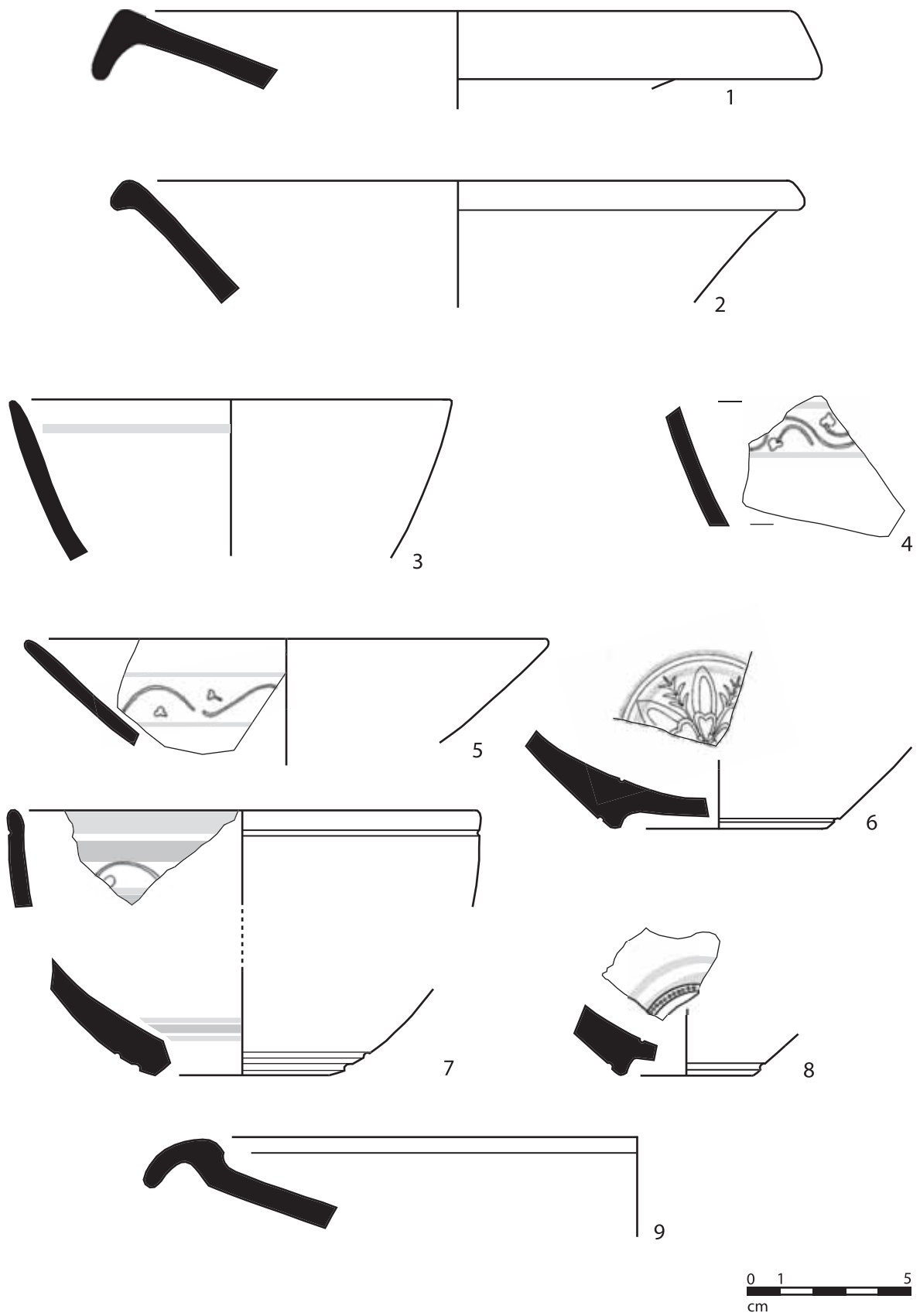

Figura 11.77. Formes diverses de ceràmica campaniana A procedents dels nivells del barri hel·lenístic

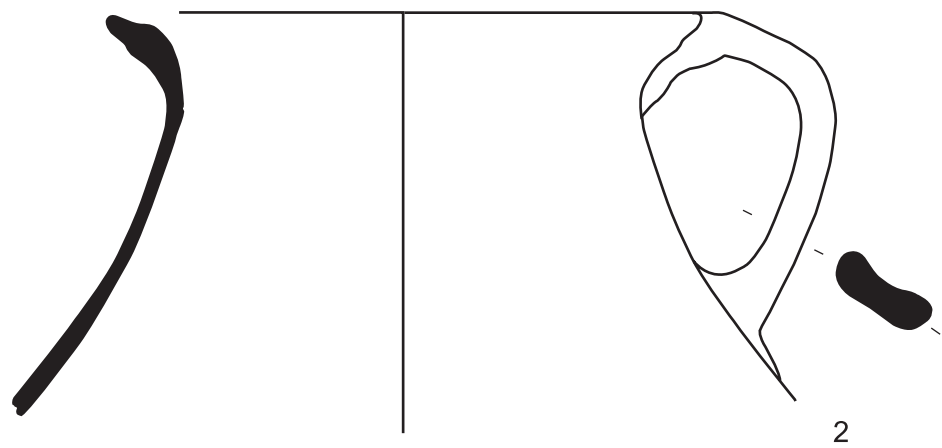
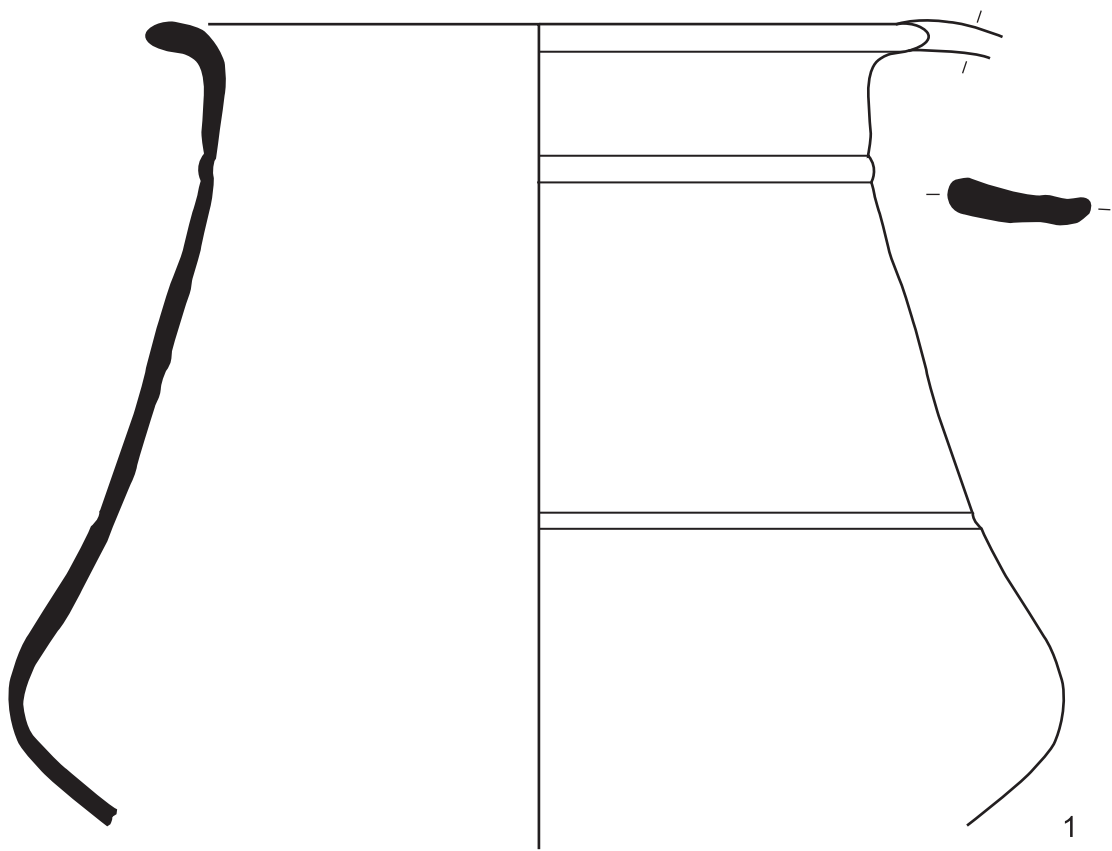

Figura 11.78. Gerres de comuna ibèrica procedents dels nivells del barri hel·lenístic

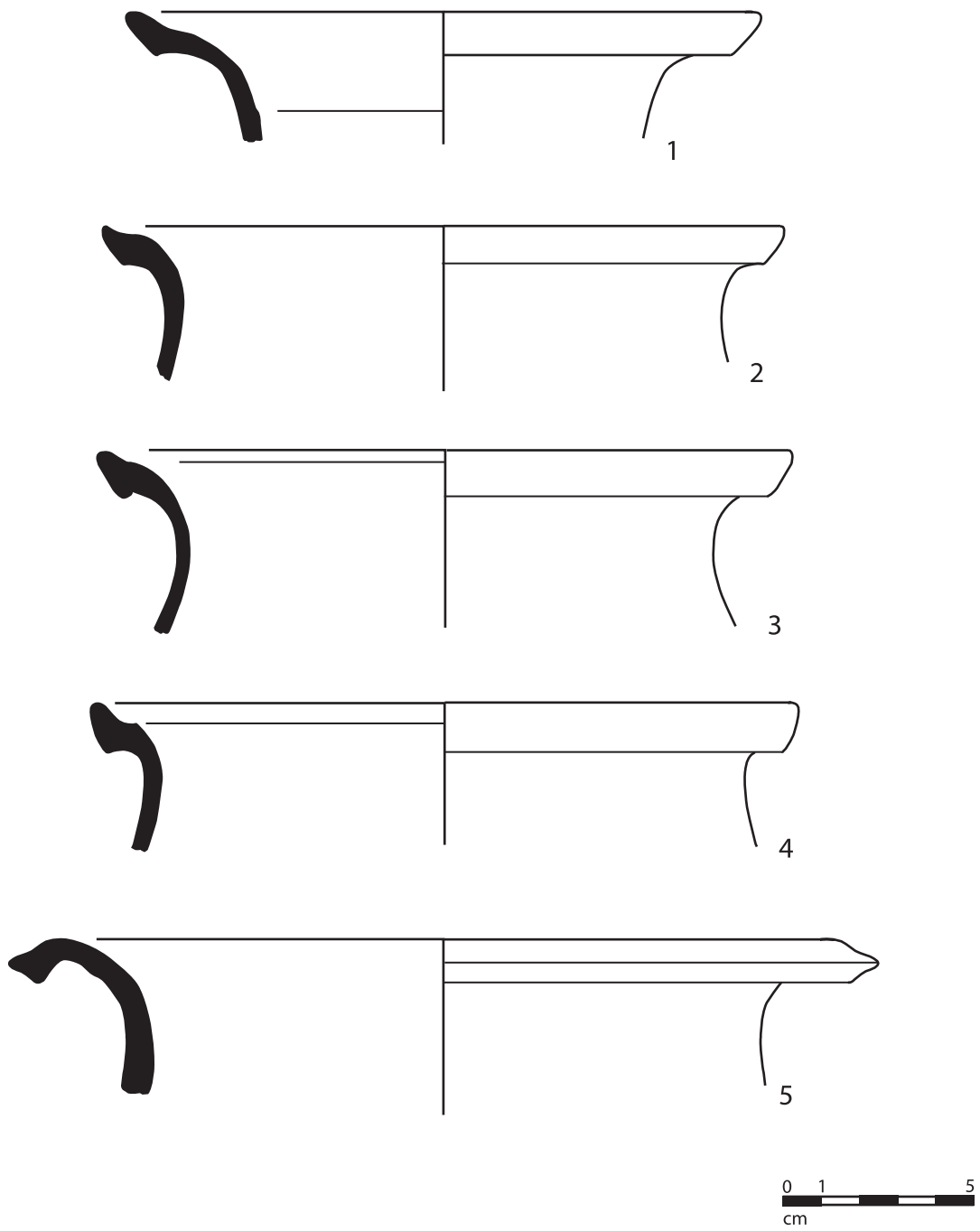

Figura 11.79. Gerres de comuna ibèrica procedents dels nivells del barri hel·lenísti

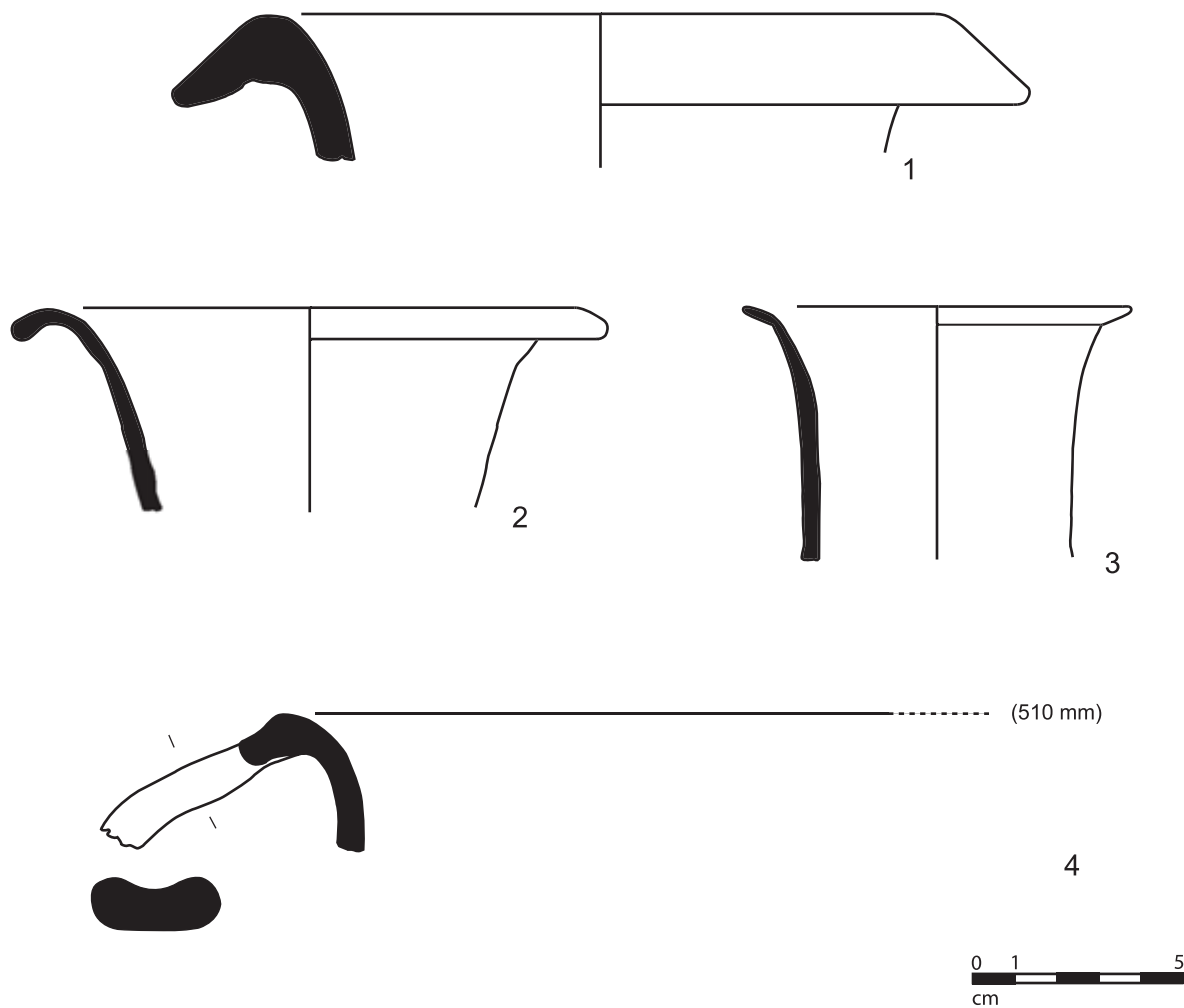

Figura 11.80. Comuna ibèrica de formes diverses procedent dels nivells del barri hel·lenístic

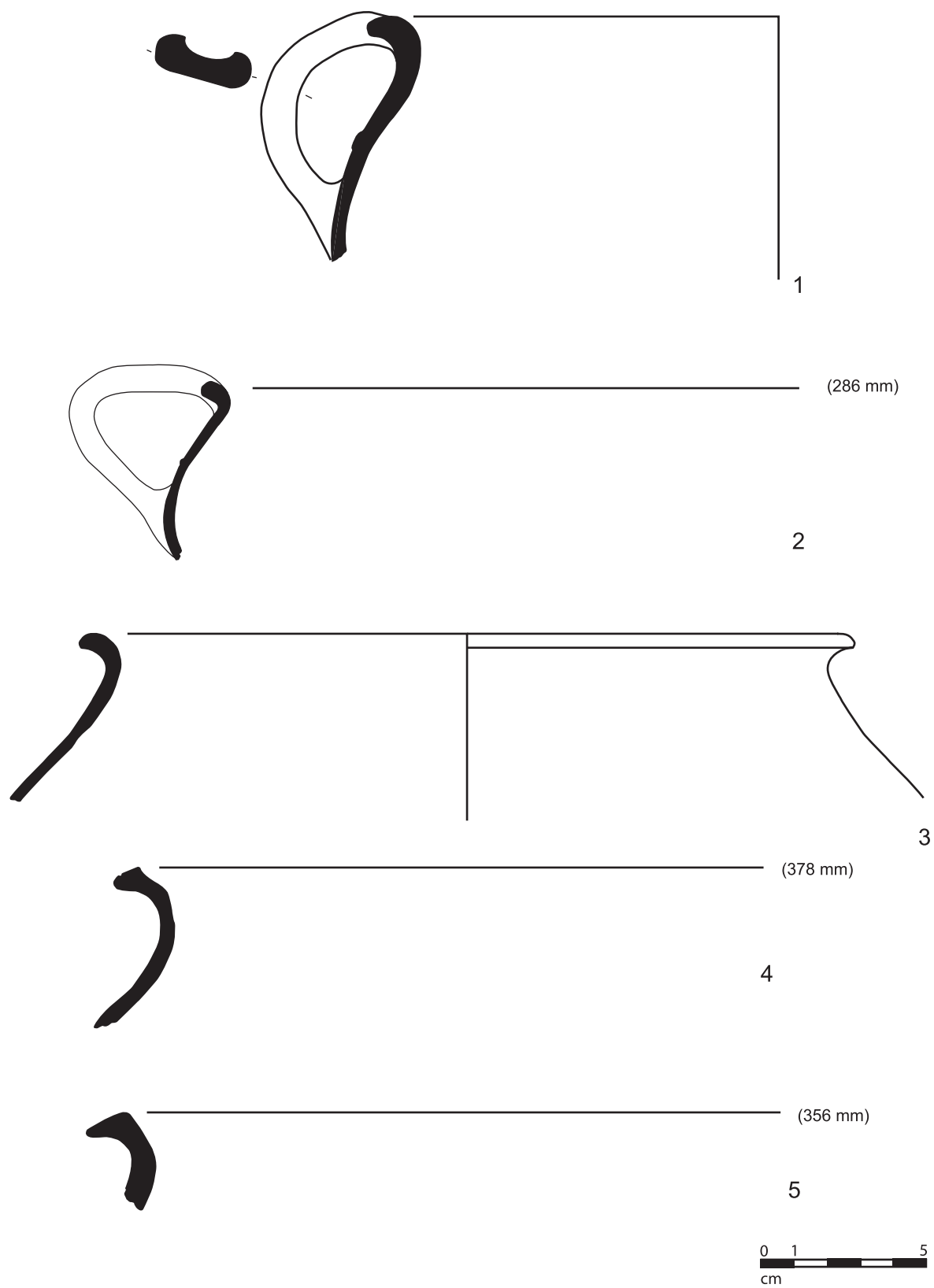

Figura 11.81. Comuna ibèrica de formes diverses procedent dels nivells del barri hel·lenístic

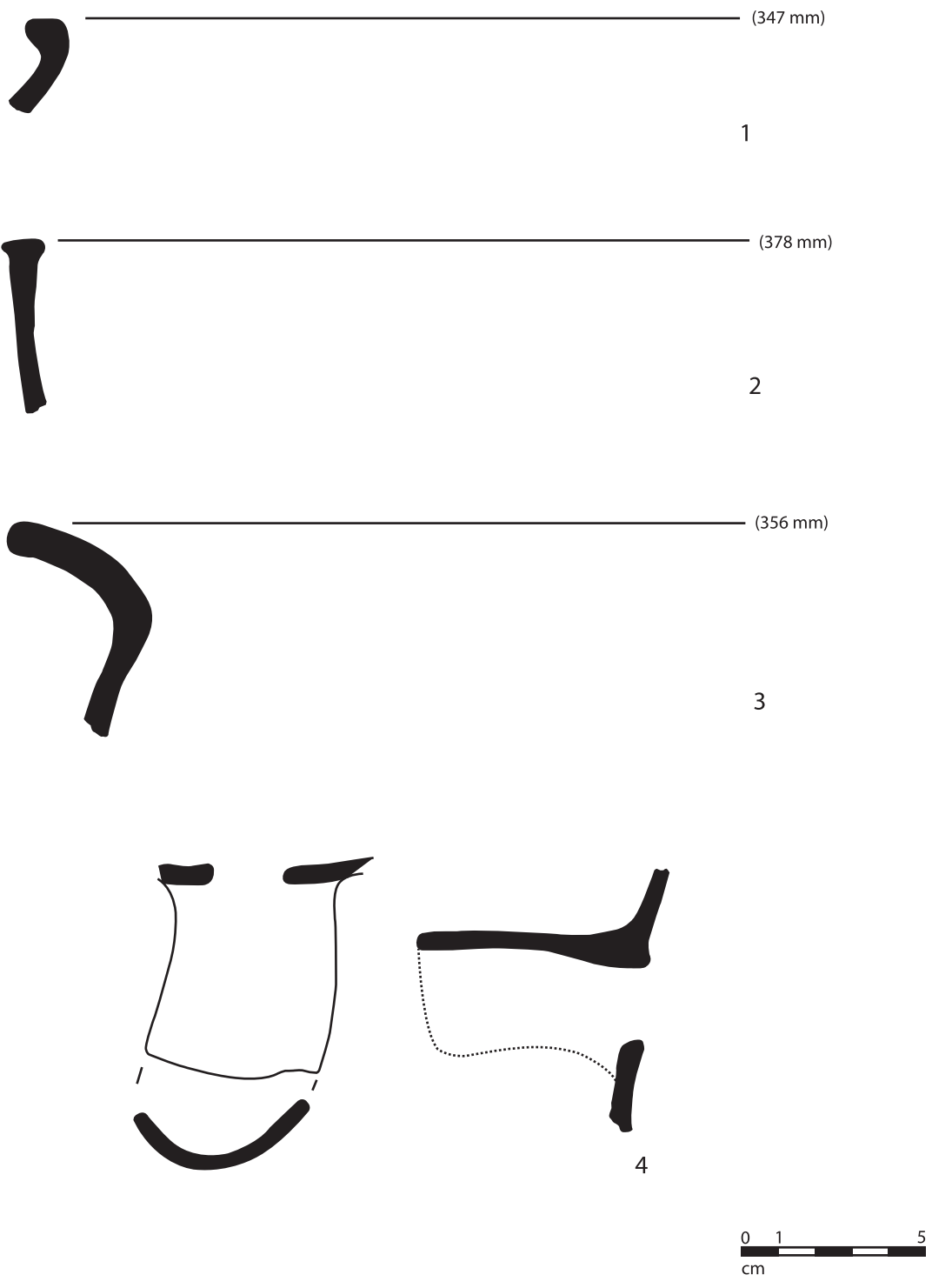

Figura 11.82. Comuna ibèrica de formes diverses procedent dels nivells del barri hel·lenístic

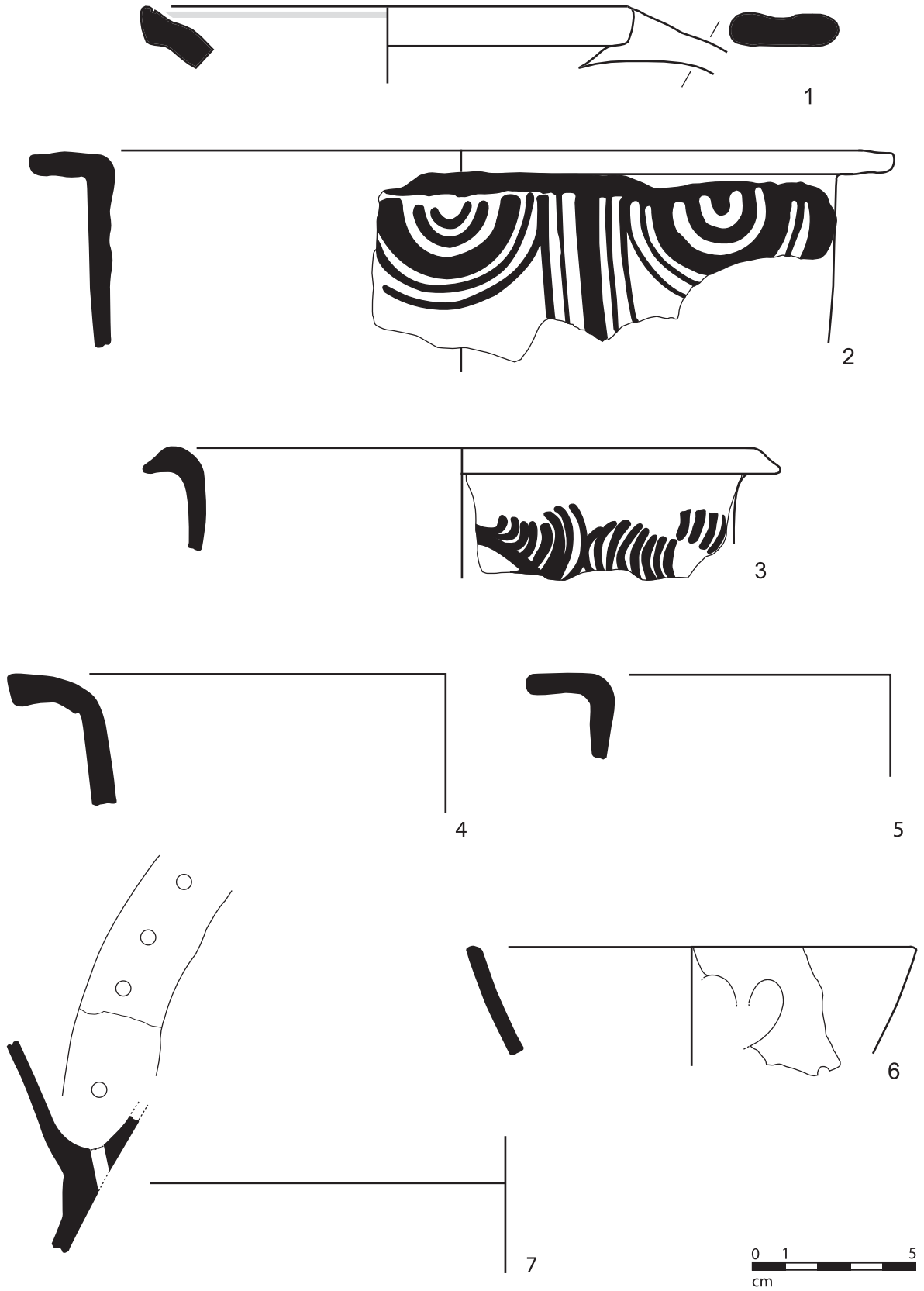

Figura 11.83. Comuna ibèrica i comuna ibèrica pintada de formes diverses procedent dels nivells del barri hel·lenístic

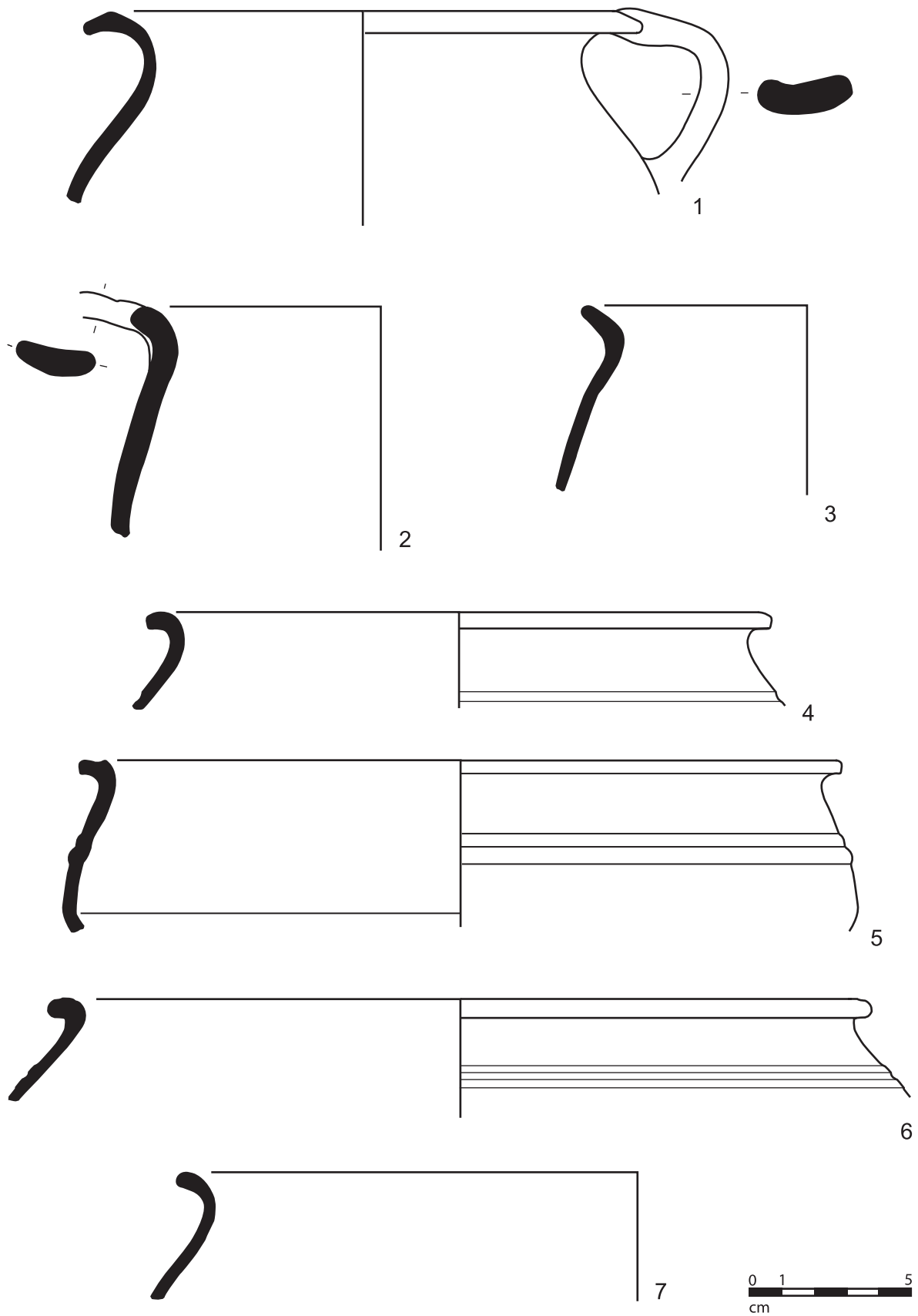

Figura 11.84. Comuna ibèrica i comuna ibèrica pintada de formes diverses procedent dels nivells del barri hel·lenístic

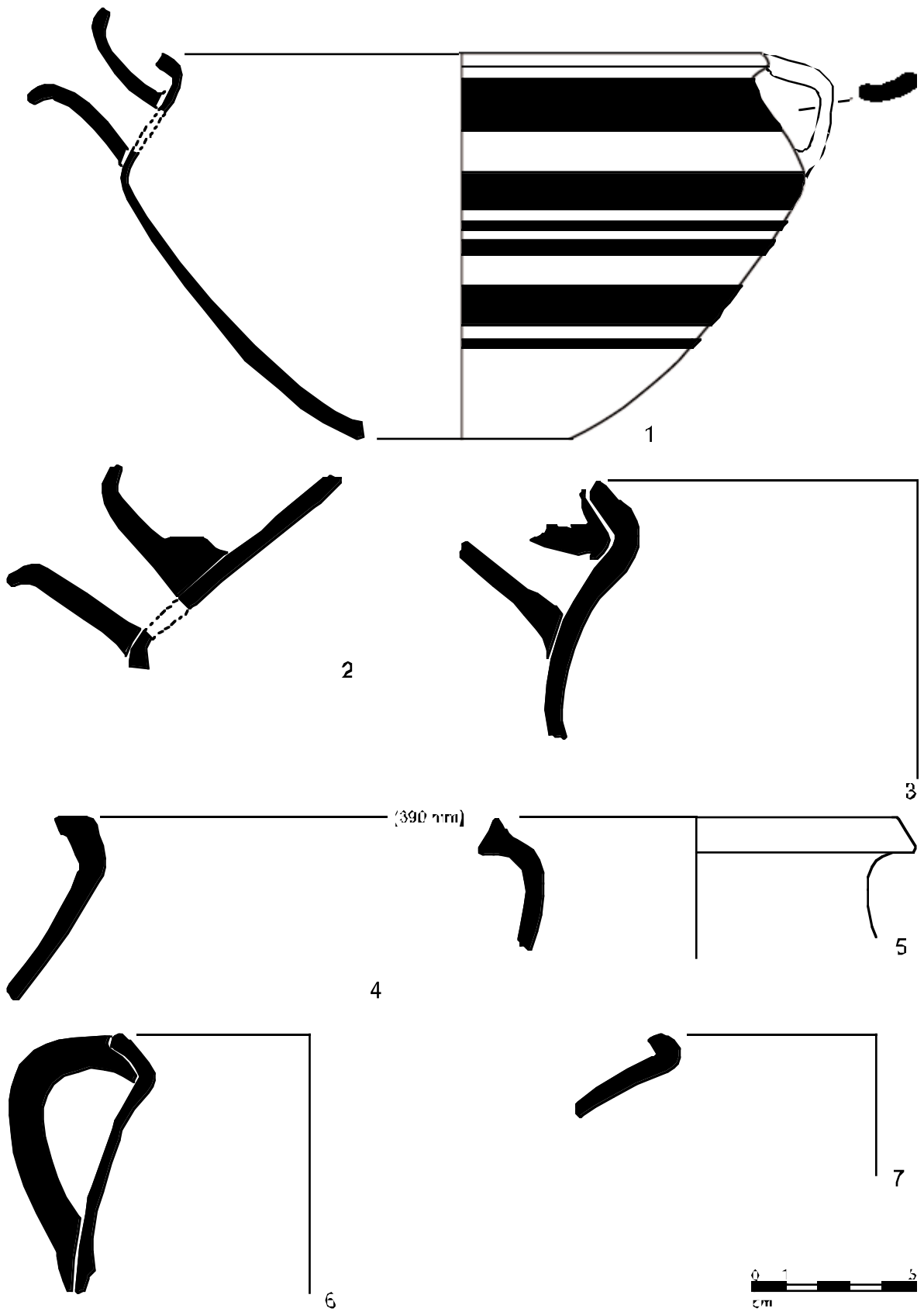

Figura 11.85. Comuna ibèrica i comuna ibèrica pintada de formes diverses procedent dels nivells del barri hel·lenístic

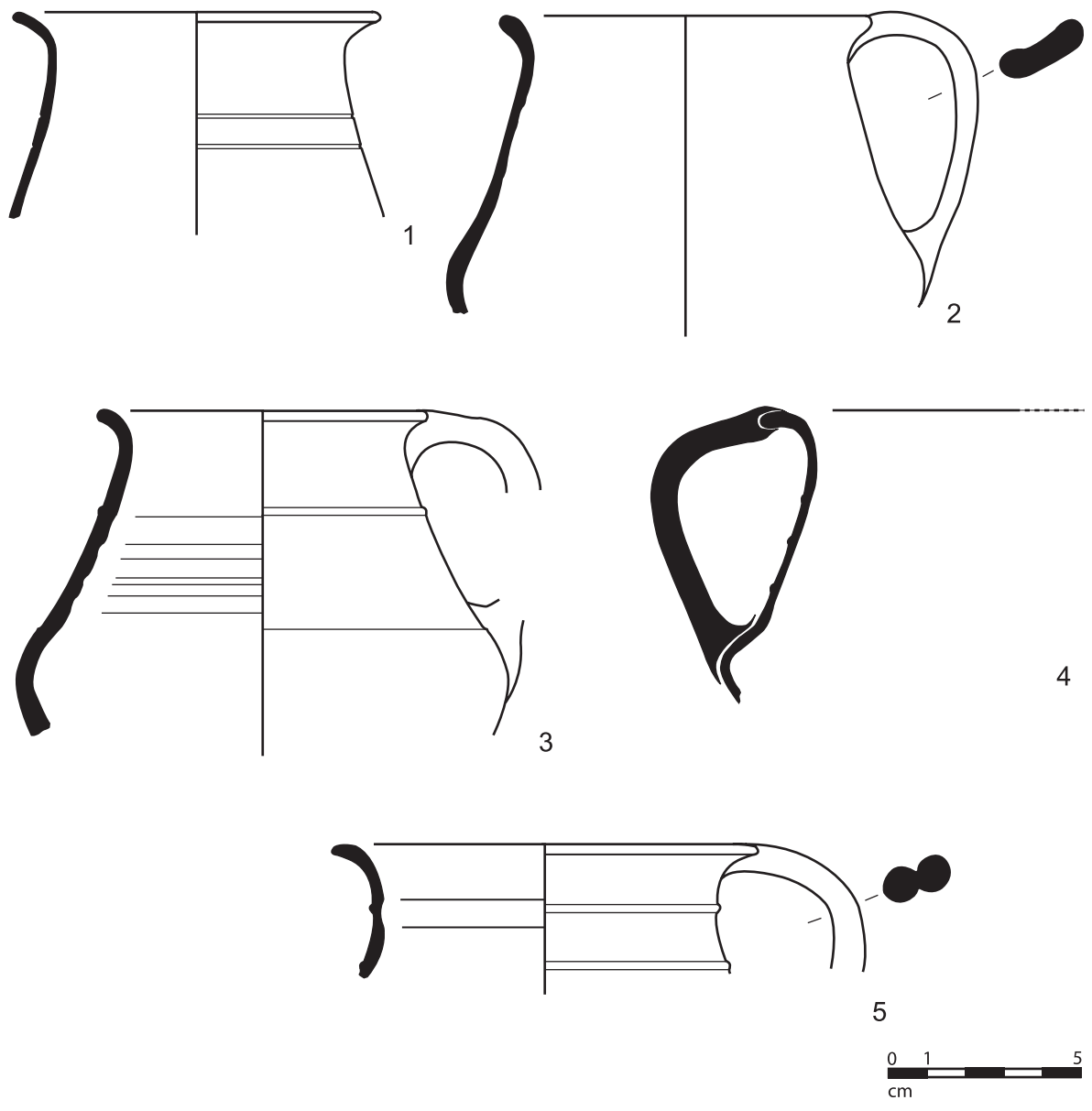

Figura 11.86. Gerrets bicònics de ceràmica grisa de la costa catalana procedents dels nivells del barri hel·lenístic

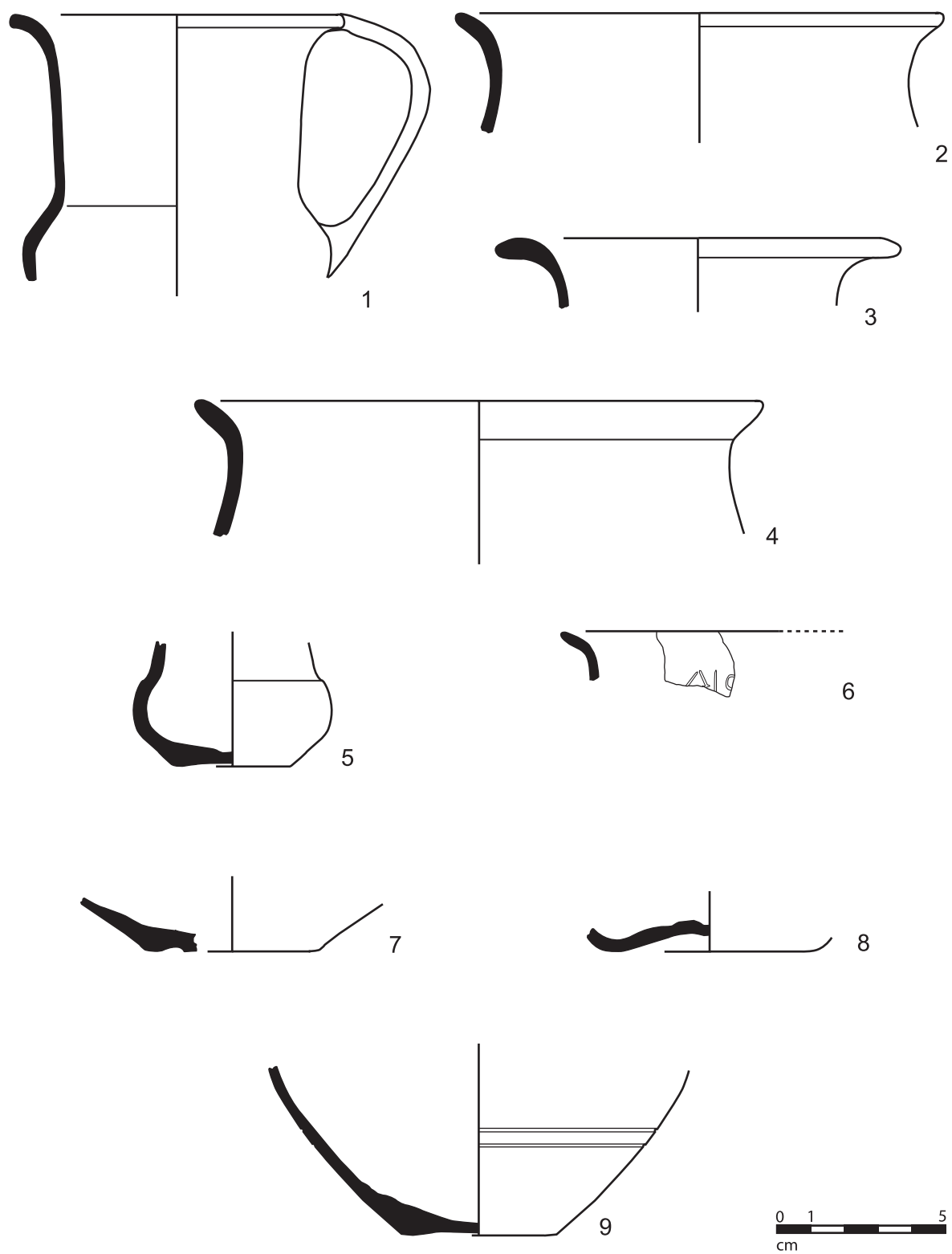

Figura 11.87. Gerrets bicònics de ceràmica grisa de la costa catalana procedents dels nivells del barri hel·lenístic

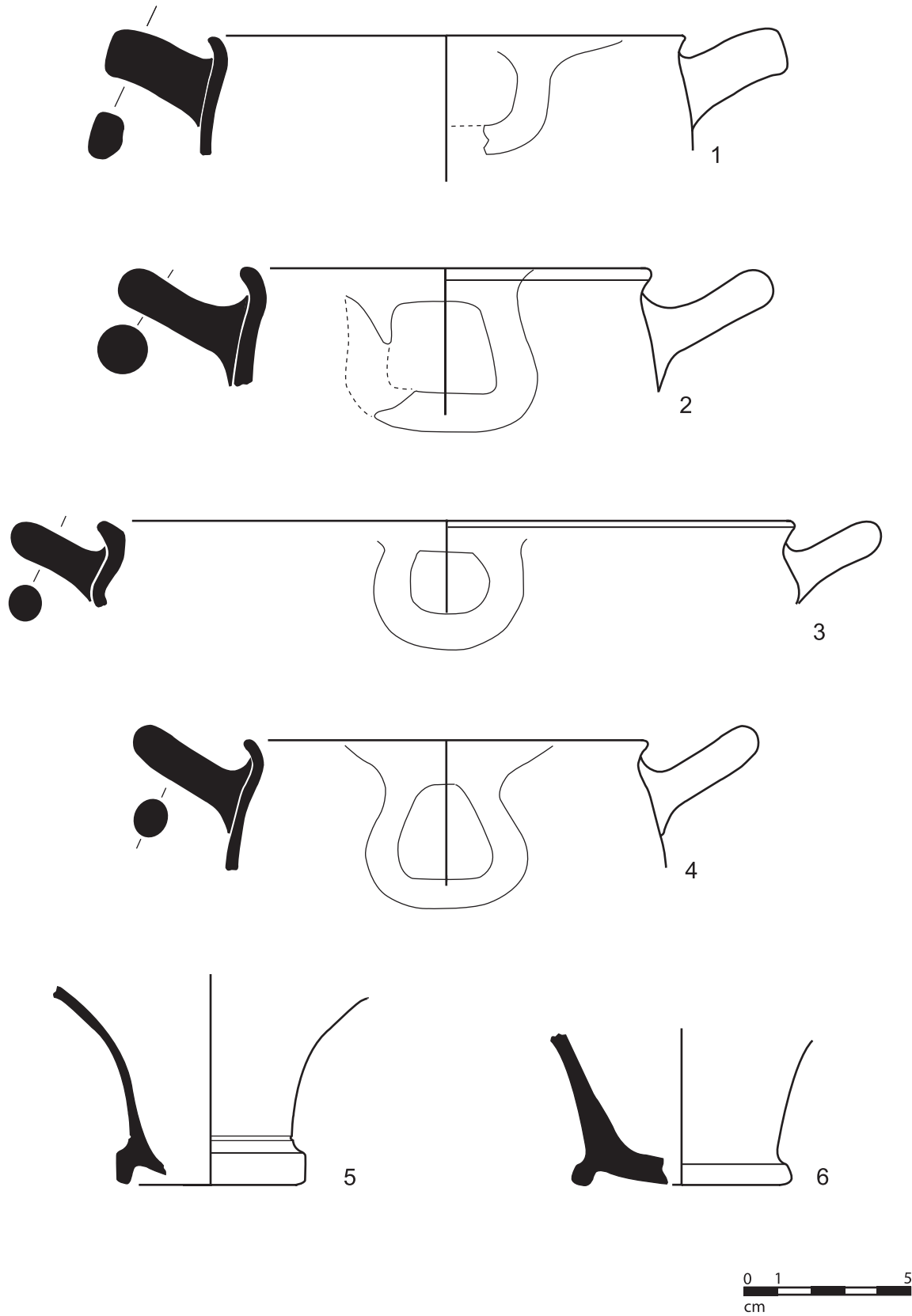

Figura 11.88. Skyphoi de ceràmica grisa de la costa catalana procedents dels nivells del barri hel·lenístic

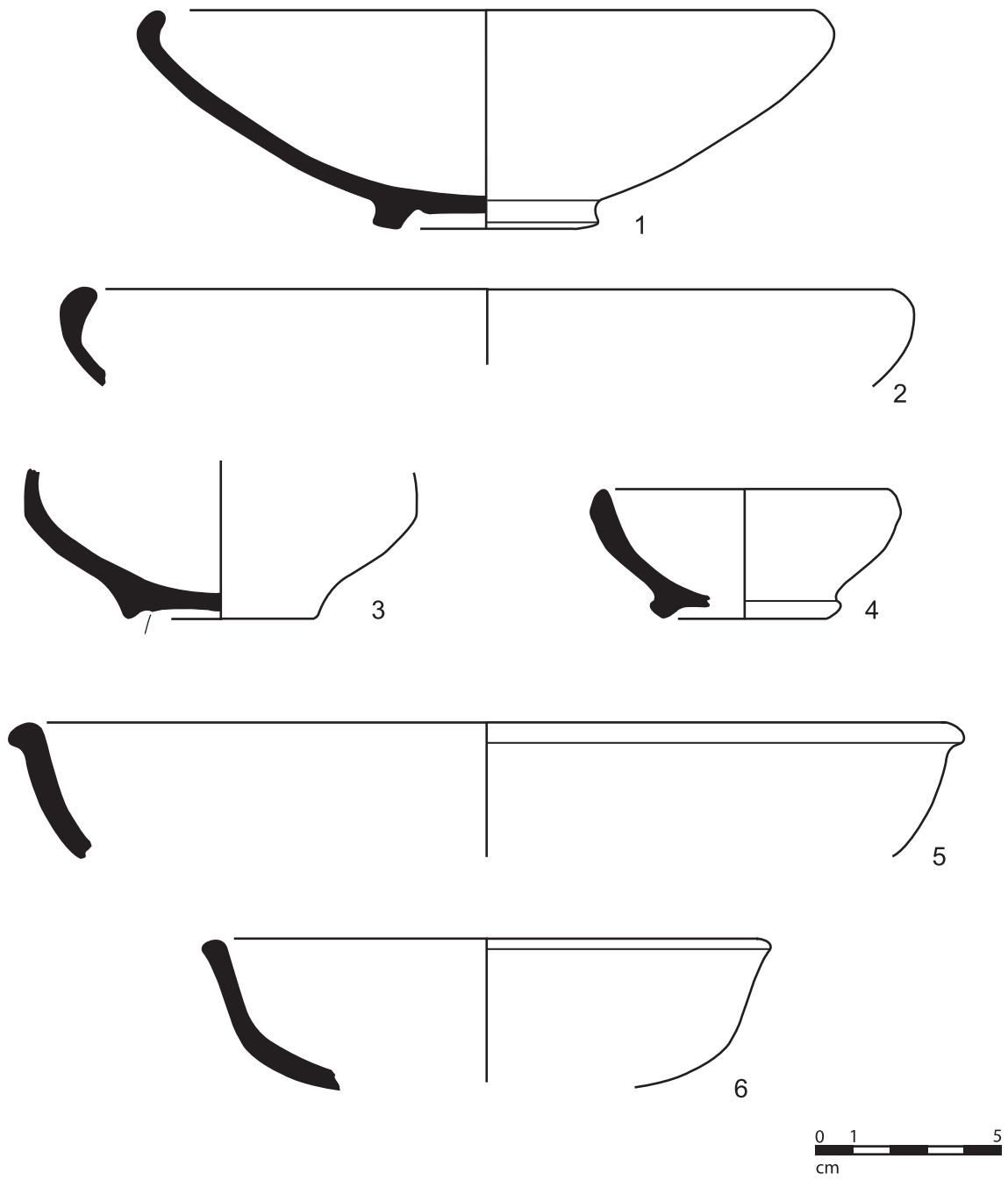

Figura 11.89. Copes de ceràmica grisa de la costa catalana procedents dels nivells del barri hel·lenístic

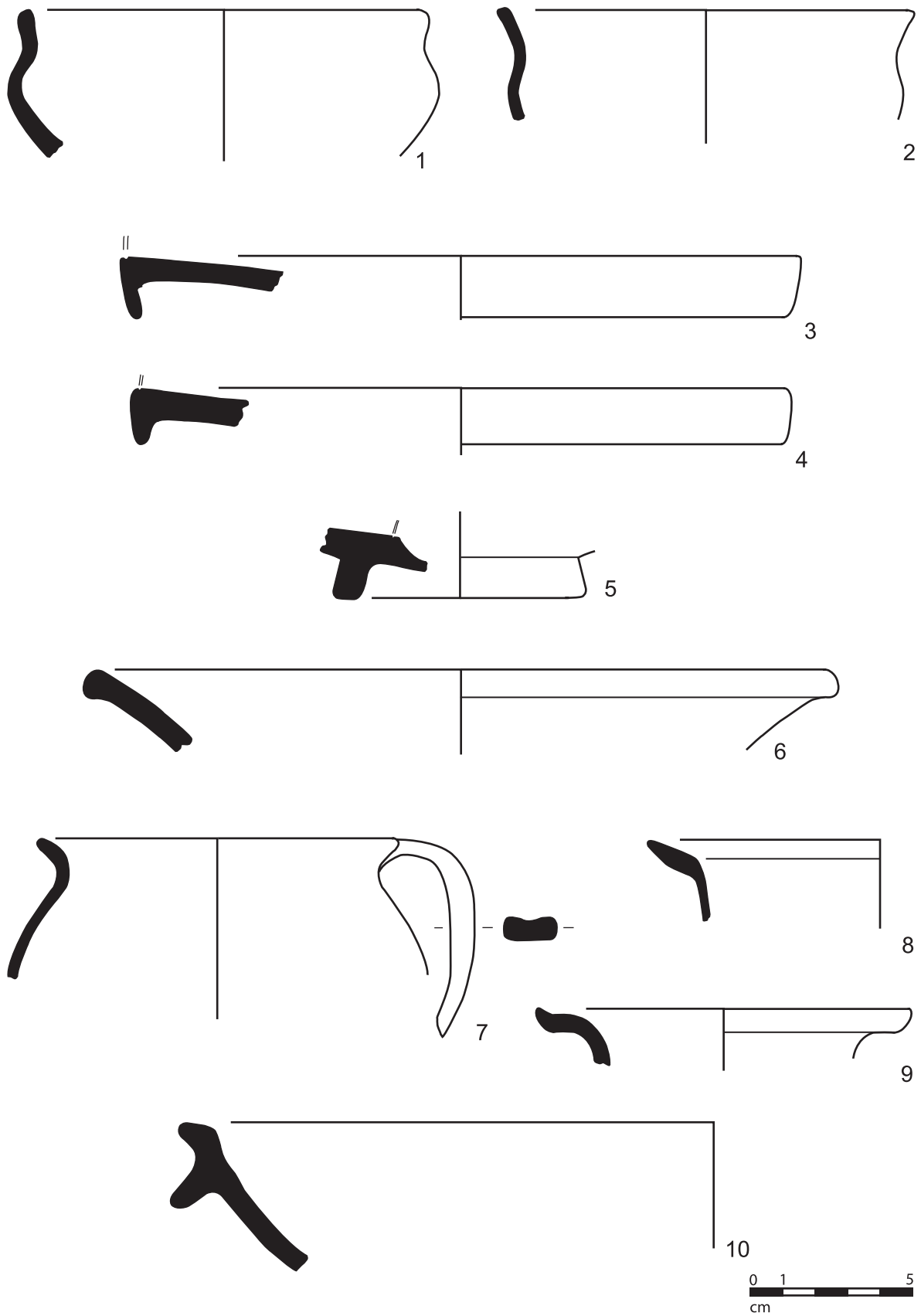

Figura 11.90. Formes diverses de ceràmica grisa de la costa catalana procedents dels nivells del barri hel·lenístic

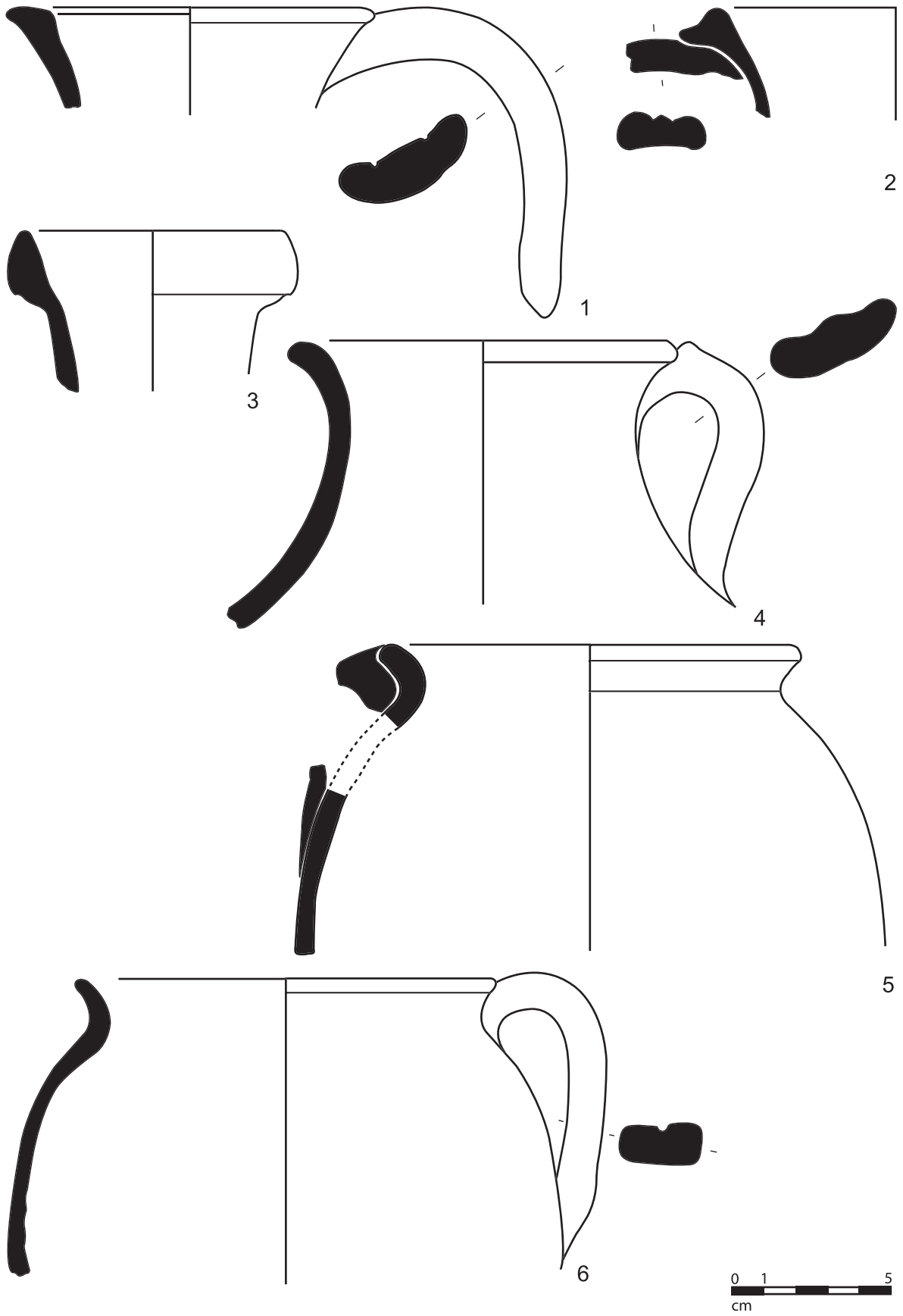

Figura 11.91. Gerres de ceràmica grisa de la costa catalana procedents dels nivells del barri hel·lenístic

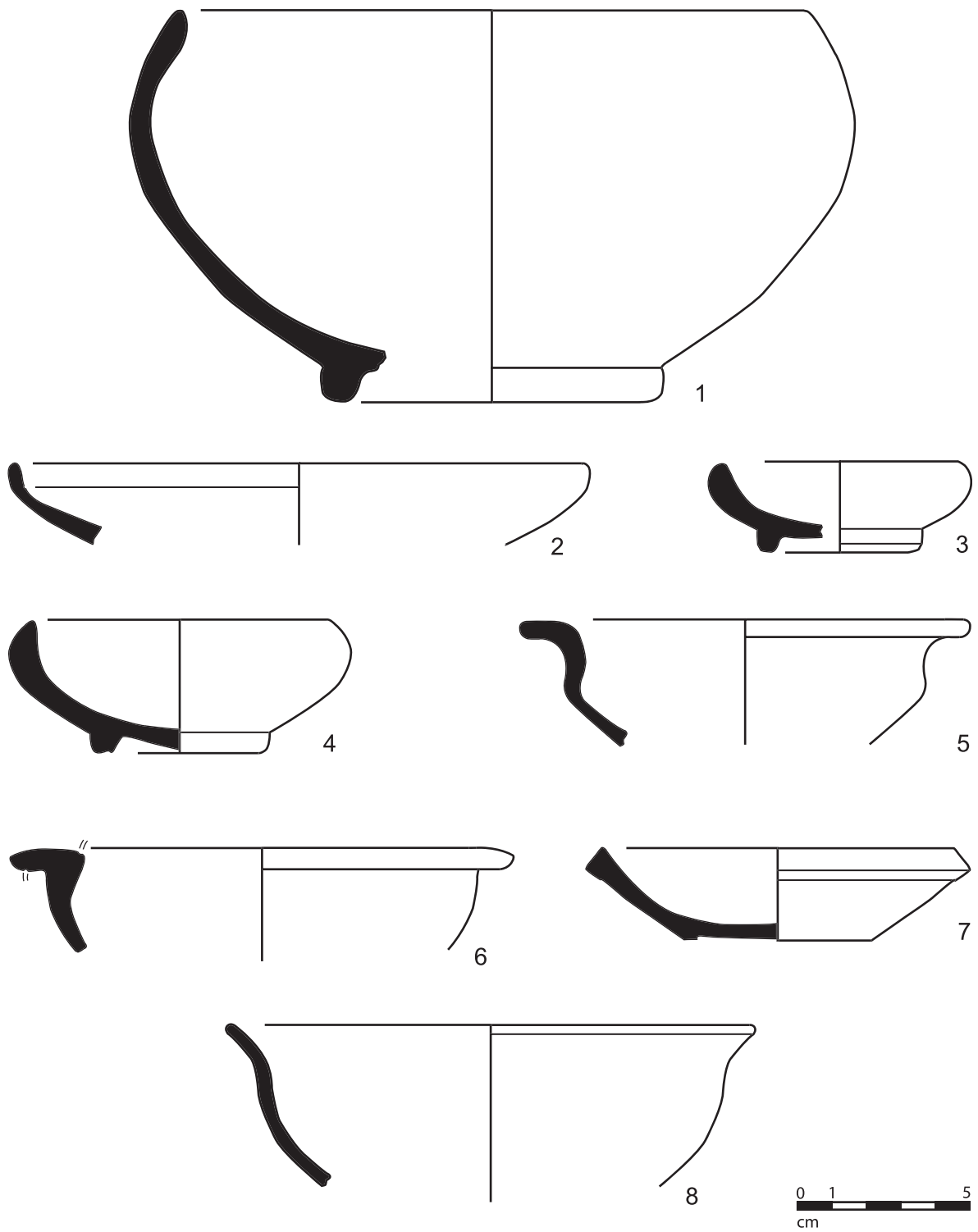

Figura 11.92. Ceràmiques comunes de pasta oxidada procedents dels nivells del barri hel·lenístic

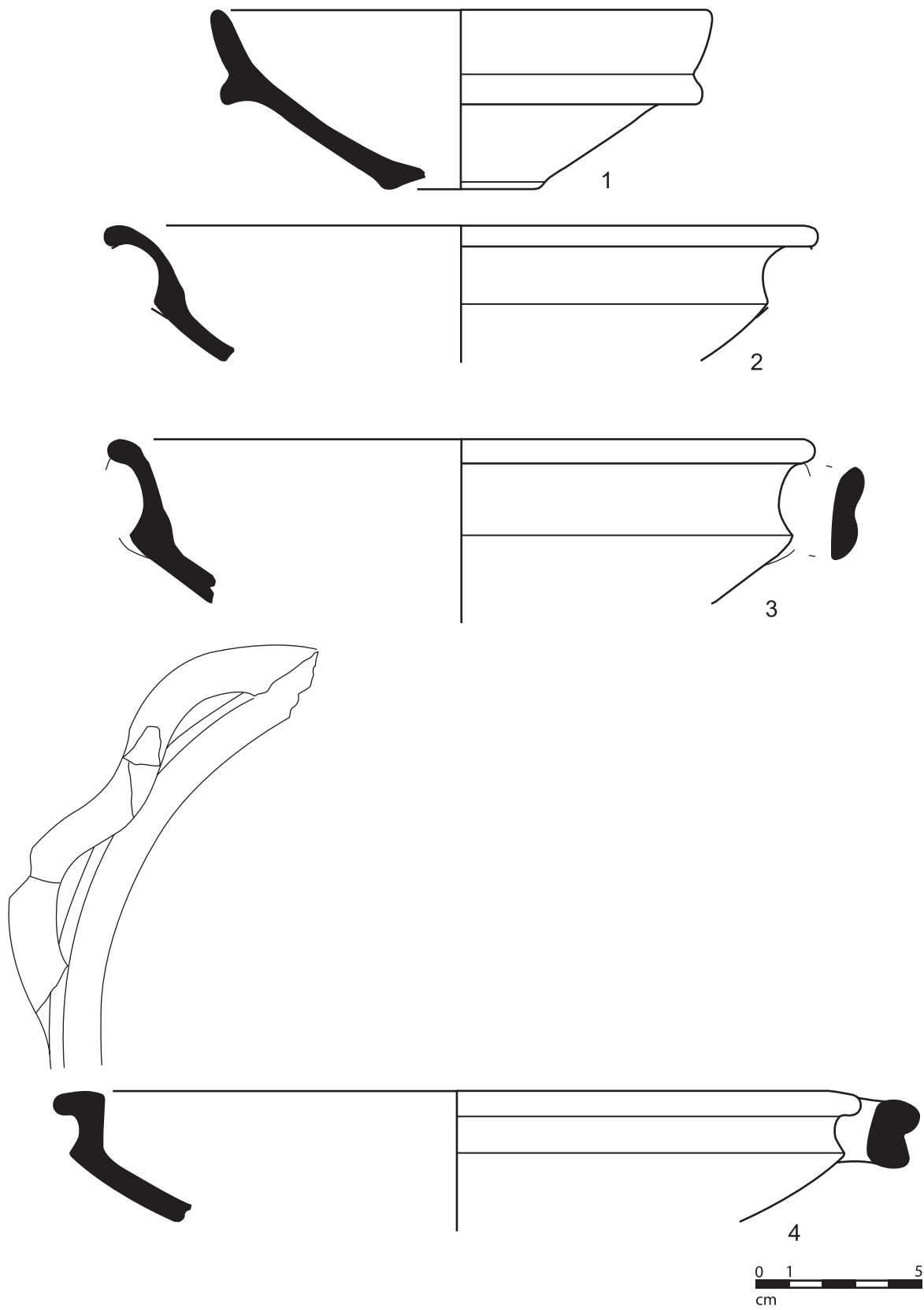

Figura 11.93. Ceràmiques comunes de pasta oxidada procedents dels nivells del barri hel·lenístic

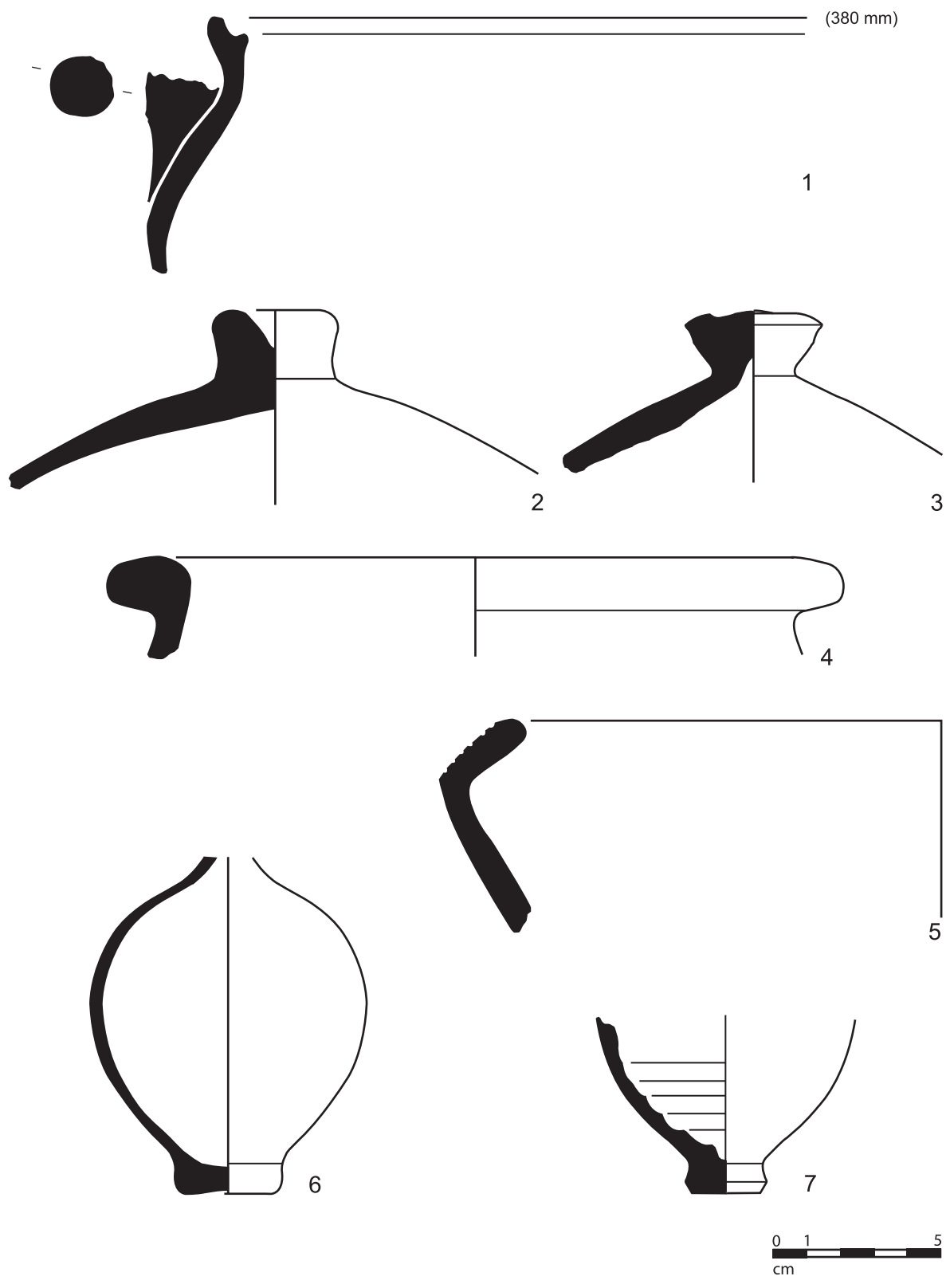

Figura 11.94. Ceràmiques comunes de pasta oxidada procedents dels nivells del barri hel·lenístic

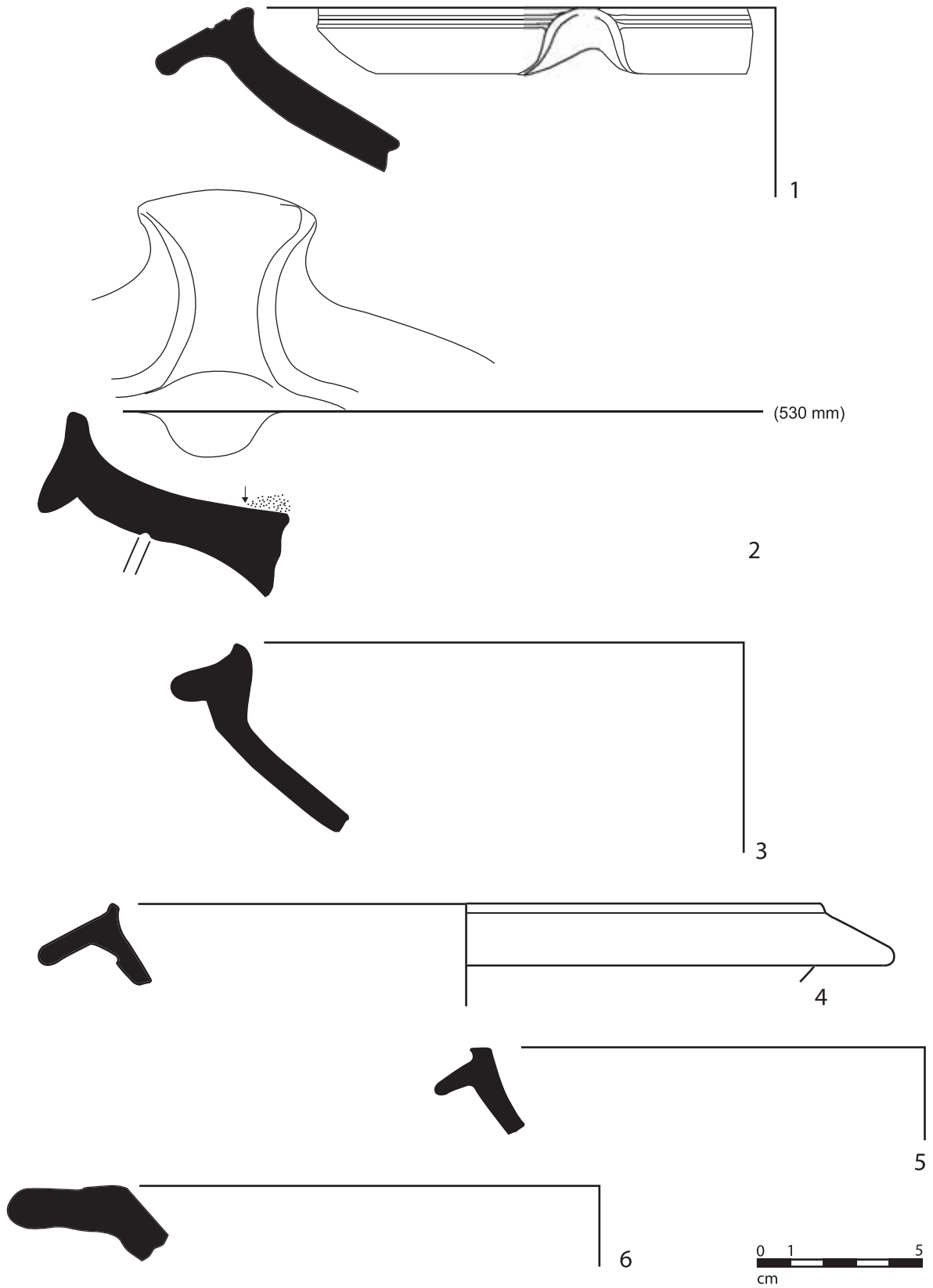

Figura 11.95. Morters de ceràmica comuna de pasta oxidada procedents dels nivells del barri hel·lenístic

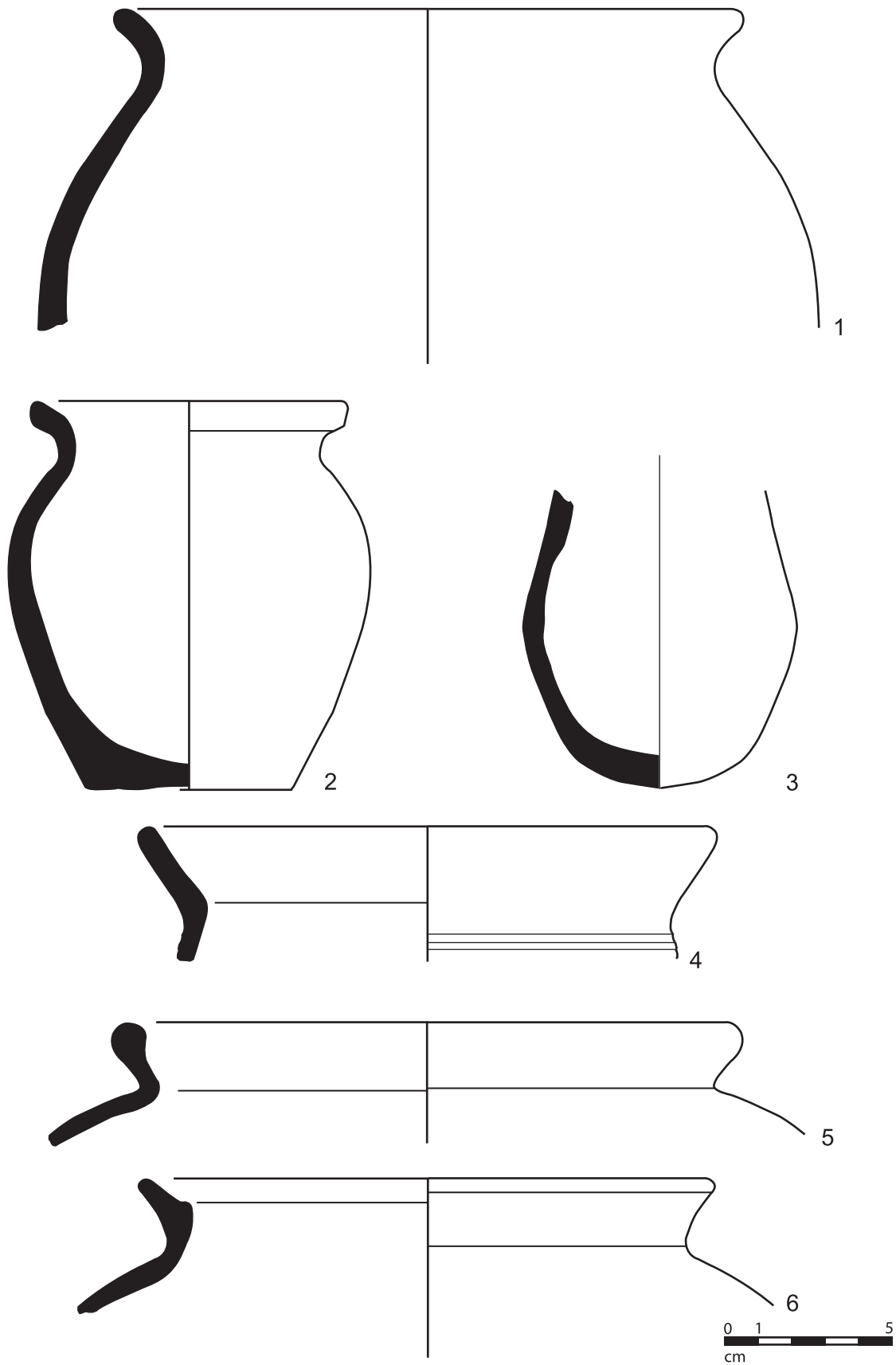

Figura 11.96. Ceràmiques comunes de pasta reduïda procedents dels nivells del barri hel·lenístic

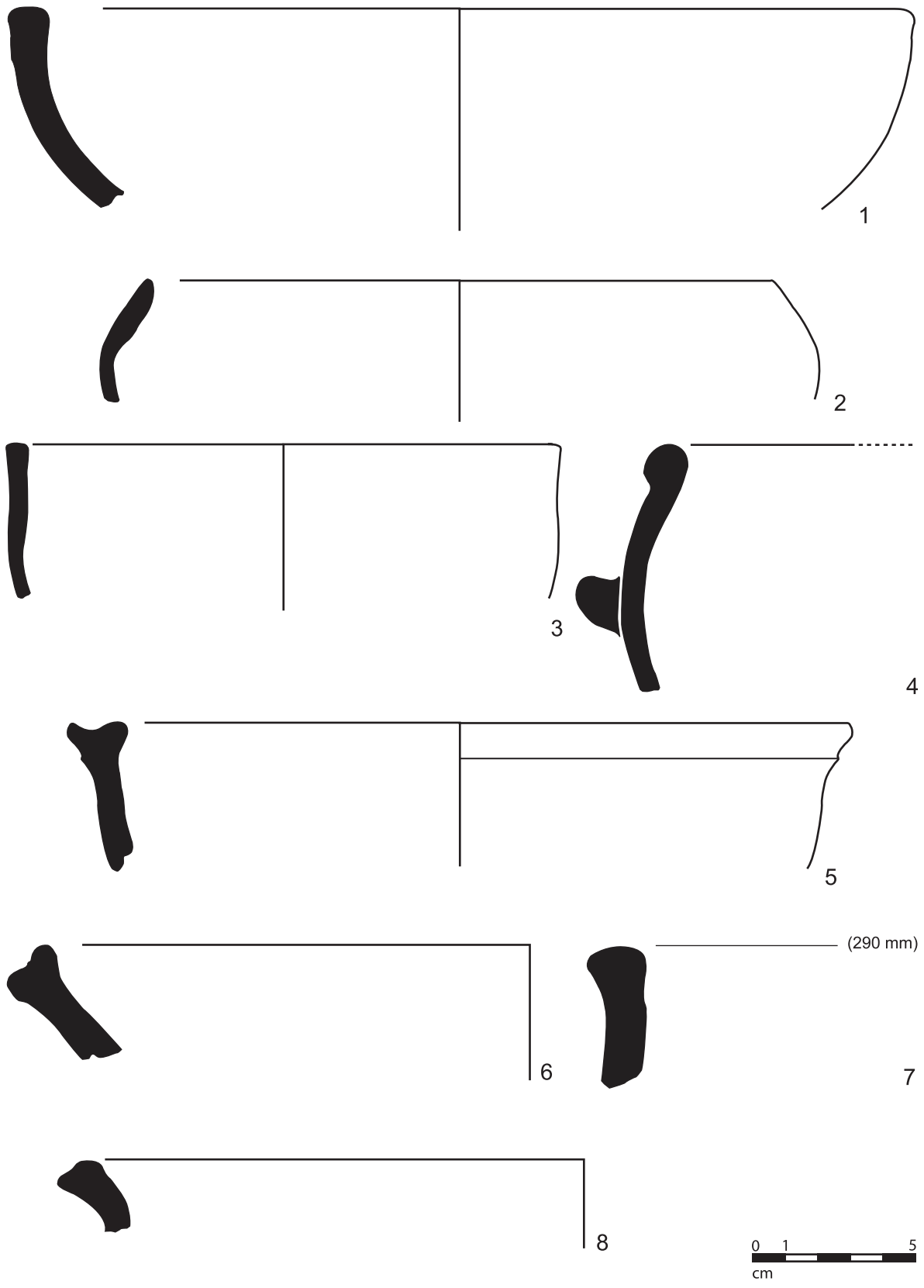

Figura 11.97. Ceràmiques comunes de pasta reduïda procedents dels nivells del barri hel·lenístic

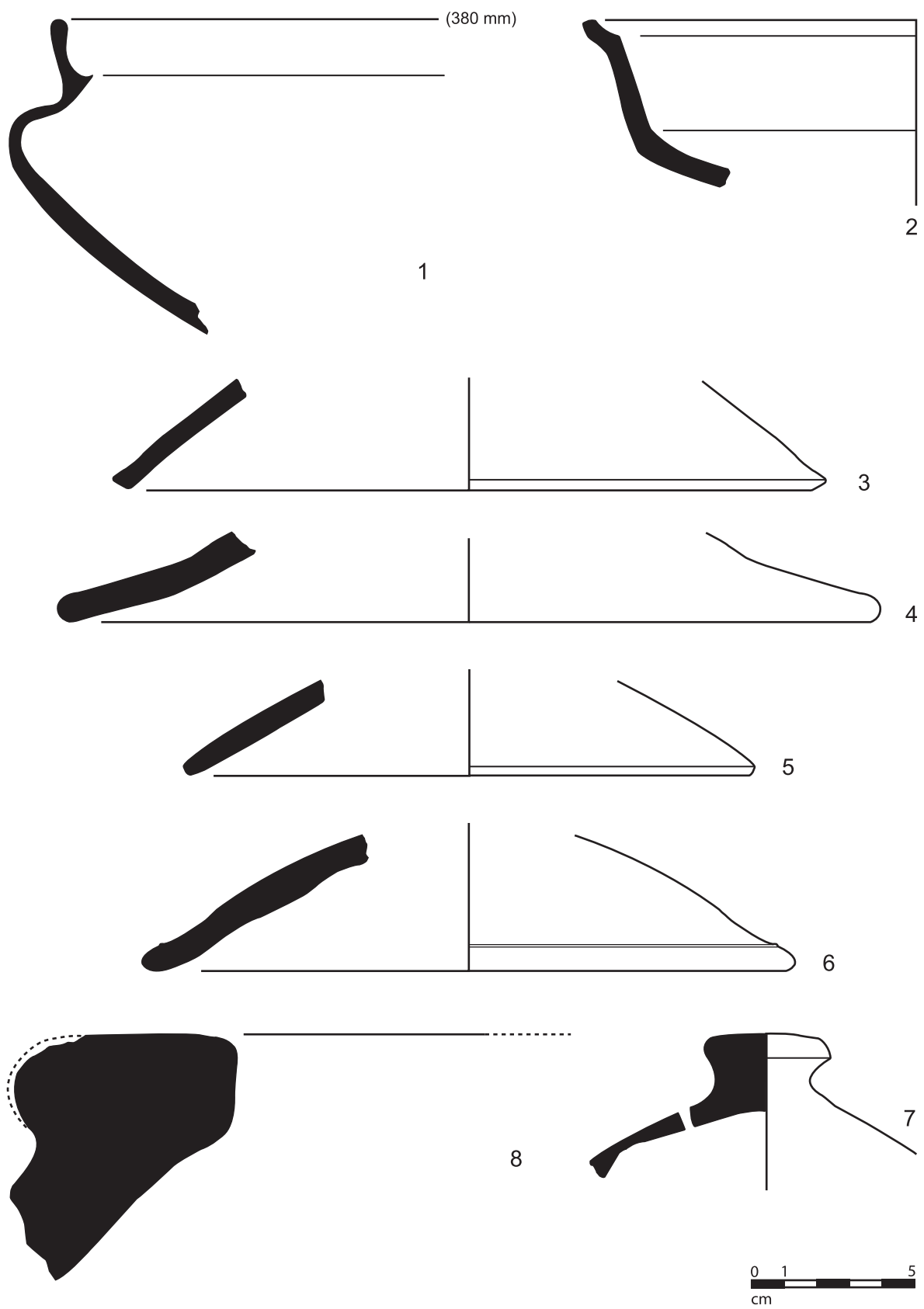

Figura 11.98. Ceràmiques comunes de pasta reduïda procedents dels nivells del barri hel·lenístic

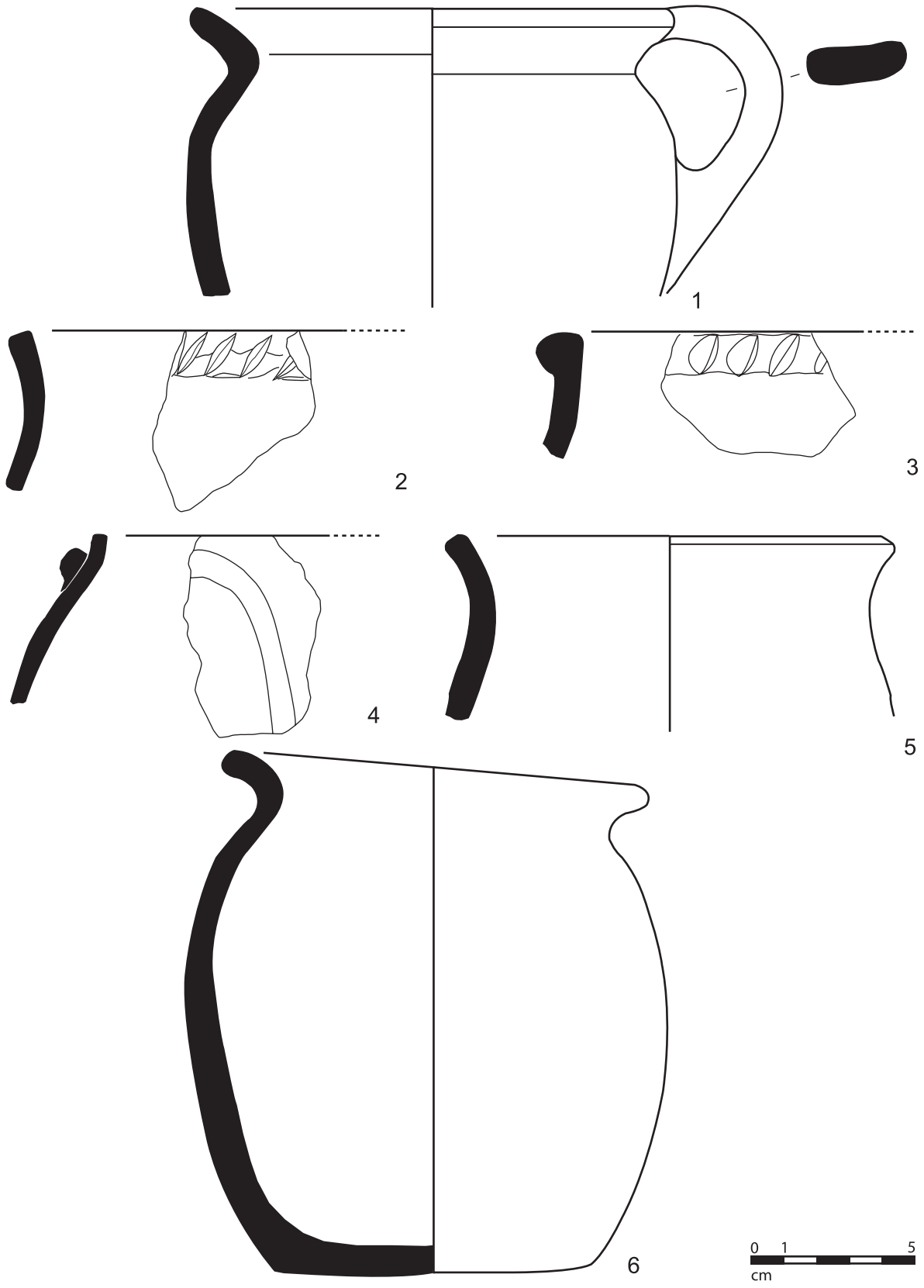

Figura 11.99. Ceràmica feta a mà procedent dels nivells del barri hel·lenísti

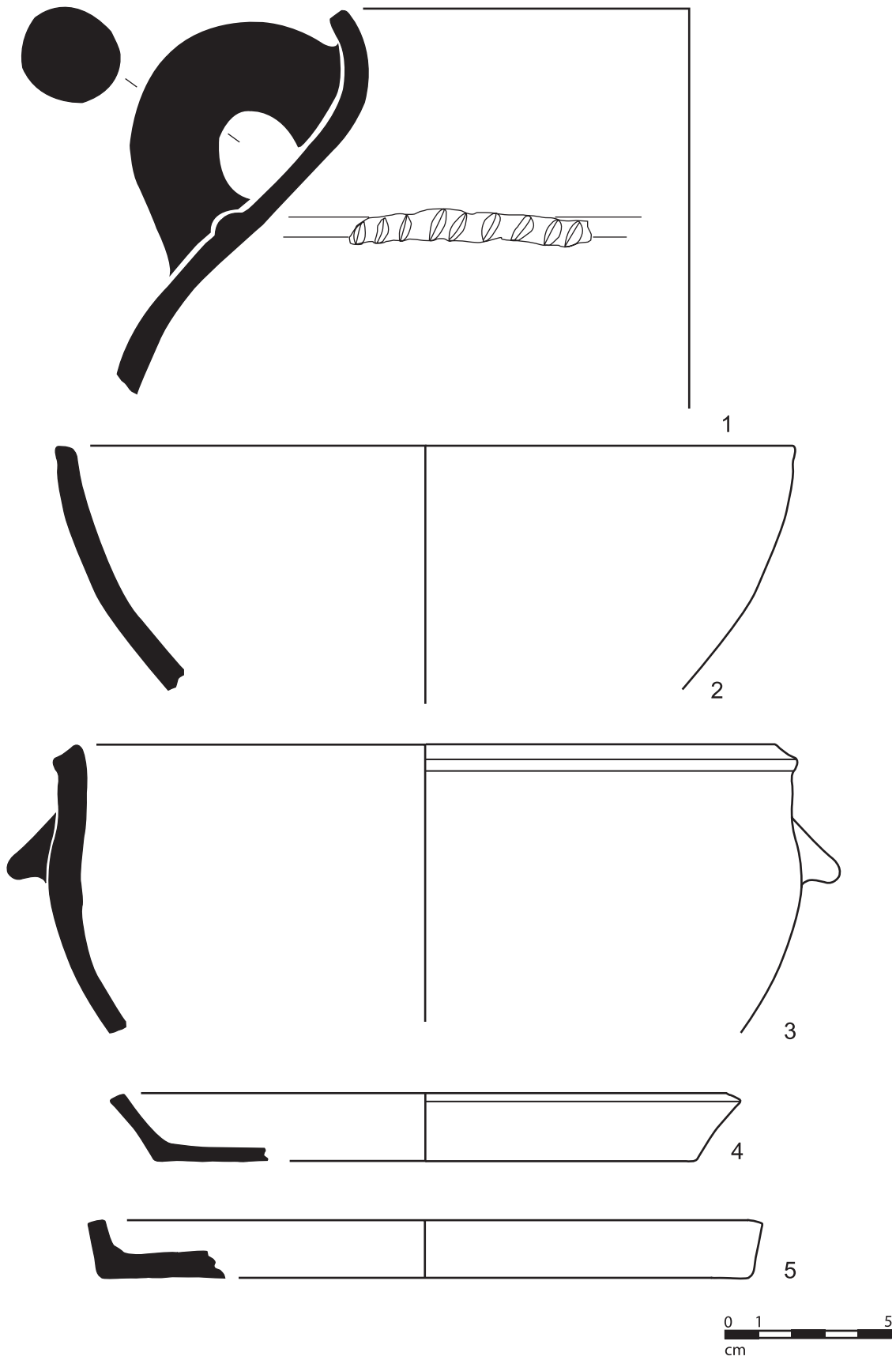

Figura 11.100. Ceràmica feta a mà procedent dels nivells del barri hel·lenístic

BLOC V: LES CERÀMIQUES DELS TALLERS DE ROSES. CLASSIFICACIÓ

La revisió dels materials de totes les excavacions portades a terme al jaciment de la Ciutadella de Roses, ha fet que els coneixements que fins ara teníem sobre les produccions dels forns ceràmics de *Rhode* hagin canviat substancialment. El fet de comptar amb un considerable volum de material, i gràcies a les anàlisis del pastes efectuades pel laboratori PATRIMONI UB-Recerca Aplicada al Patrimoni Històric de la facultat de geologia de la Universitat de Barcelona, dirigit per Màrius Vendrell, ha provocat una profunda revisió de les dades fins ara publicades. La varietat de formes, combinacions decoratives i tipus de produccions, s'ha multiplicat de manera notable, per la qual cosa hem hagut d'optar per elaborar una nova classificació.

12. ANTECEDENTS DE LA CLASSIFICACIÓ

El primer intent de sistematització de les formes dels tallers de Roses es deu al Dr. Enric Sanmartí el qual, després d'estudiar el material de les excavacions del Dr. Joan Maluquer a la Ciutadella, dirigides també per Miquel Oliva, s'adona que es troba davant “une production majoritarie, et à d'autres bien plus modestes, qui n'avaient, ni par leur cronologie ni par leur origine, aucune relation avec la production de la campanienne A”, produccions que, gràcies a la troballa d'un forn i de diversos rebuigs al seu entorn, no té cap dubte en considerar que es fabricaren a Roses: “trancha d'un façon définitive et prouva incontestablement que la production de ces céramiques avait lieu dans l'ancienne colonie de *Rhode*” (Sanmartí 1978b, 21).

En base al material ceràmic de què disposa, Sanmartí reconeix diversos tallers. El més característic l'anomena “taller de les pàteres de tres palmetes radials”, atès que considera que la forma de pàtera Lamb. 26, decorada en el fons intern de la base amb la combinació de 3 motius de palmetes disposades de manera radial, n'és la seva producció dominant, tot i que reconeix l'existència d'altres formes menys freqüents, les Lamb. 27 a i 27 b. En relació a aquest taller, però sense determinar si la producció té lloc a Roses, esmenta també el “taller de *Nikia-Iôn*”, el “taller de les pàteres de tres

palmetes radials impreses sobre una banda d'estries decoratives" i el "taller de les petites pàteres de la forma Lamb. 55" (Sanmartí 1978b, 21-36). L'autor, juntament amb Yves Solier, planteja la hipòtesi de l'atribució d'un altre taller a Roses, el "taller de les rosetes nominals", ateses les semblances tècniques i la coincidència dels circuits de distribució dels productes, encara que, davant la manca d'anàlisis específiques i el feble nombre de troballes, no arriba a pronunciar-se amb seguretat (Sanmartí 1978b, 37-42).

La culminació d'aquesta recerca és el seu treball de tesi doctoral publicat per l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació Provincial de Barcelona, *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode*, en el qual segueix platejant l'existència dels esmentats tallers (Sanmartí 1978, 23-24, 554-576), a més d'estudiar els que anomena tipus emporitans, produccions més tardanes, dels segles II i I aC, que suposa fabricats a Empúries. La base de l'anàlisi sobre els tallers de Roses, als quals Sanmartí dedica encara no una tercera part de la publicació, és la campanya que el Dr. Maluquer efectua l'any 1966 al barri hel·lenístic, sota la direcció de l'Institut de Arqueologia y Prehistoria de la Universidad de Barcelona. Aquesta excavació, que abasta la zona del carrer 1, antic corte 4A, i les edificacions que hi havia al seu costat¹, havia proporcionat un volum important de materials, dels quals només interessaven, estratigràficament, aquells que procedeixen de l'estrat III, ja que els estrats I i II corresponen a l'anivellament del Pati d'Armes i a l'ocupació tardoromana, respectivament. És durant la perllongació d'aquesta campanya, l'any 1967, quan troben el forn núm. 1, el qual no poden acabar d'excavar per falta de temps (Sanmartí 1978, 507-509).

Els materials d'aquesta campanya són exhaustivament dibuixats i classificats segons els esmentats tallers (Sanmartí 1978, 513-547, núm. 1506-1663, làm. 83-92), a partir dels quals l'autor estableix l'existència de diverses formes, tipus de pasta i vernís, i decoracions. Pel que fa a les formes, Sanmartí s'adapta a la tipologia de Lamboglia, i determina que el "taller de les tres palmetes radials" hauria fabricat les formes 23, 24, 25, 25B, 26, 27, 28, 31, 36, 40, 42 B, 42 C, 43 B, 43 C, 45 i 49, a les que s'haurien de sumar la forma 55 del "taller de les pàteres de la forma Lamboglia 55", la forma 26 del "taller de les pàteres de tres estapilles radials impreses sobre la banda de estries decoratives" i les formes 26, 27 i 42 C del "taller NIKIA-IWN.C"².

En relació a les pastes i vernissos, Sanmartí determina diverses variants, en especial per les pastes, entre les quals observa tres tipus diferenciats, tant pel color com per la textura. Pel que fa a les decoracions, comenta que les peces de Roses poden anar

¹ Àrea que en primer lloc abasta uns 112 m² però que després amplien més cap al nord, en una superfície que es desconeix.

² Aquí obvia el "taller de les rosetes nominals", el qual havia trobat en les formes 27a i 26 (Sanmartí 1978b, 37).

decorades amb palmetes, sempre en número de tres, amb rosetes, sempre úniques, i, com a decoració accessòria, unes bandes d'estries i cercles traçats a mà. A més, documenta també l'existència de decoració pintada, la qual, per regla general, apareix sobre la forma 40.

Aquesta classificació serà la que s'utilitzarà a partir d'ara i no trobem cap altre treball de sistematització tipològica fins a l'edició del *Dicocer -Dictionnaire des Céramiques Antiques (VIIème s. av. n. è. – VIIème s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale-*, l'any 1993. El capítol corresponent als tallers de Roses, publicat per Sanmartí, amb la col·laboració de Pere Castanyer i Joaquim Tremoleda (*Lattara* 1993, 542-544), és una síntesi de la seva tesi. Aquí les formes de Roses, sense fer distincions específiques per tallers, s'engloben dins la mateixa classificació, ara amb el nom ROSES davant el número de forma, ROSES 23, per exemple. La relació de formes se simplifica a les 23, 24, 25, 25B, 26, 27, 28, 31, 36, 40, 42, 43, 45 i 49, és a dir, desapareixen les subdivisions entre 42 B i 42 C, i entre 43 B i 43 C.

L'any 1998 Principal-Ponce, en l'estudi que fa dels vernissos negres de l'àrea de la Depressió Central i terres de l'Ebre (Principal-Ponce 1998), porta a terme un nou assaig de classificació dels tallers de Roses, que organitza en funció del que ell prefereix denominar produccions. A les que Sanmartí havia reconegut anteriorment, i que no descarta pertanyin a Roses, afegeix la que anomena producció de les "Tres Palmetes Radials amb Roseta Cental o 3 + 1" (Principal-Ponce 1998, 111-114). Principal continua servint-se de Lamboglia i per aquelles formes que no hi són exactament representades, adopta la classificació de Morel. A les ja conegudes 23, 25, 26, 40, 43, 49, puntualitza les variants 24a, 24/25B, 27ab, 28ab, 31ab, 33a, 34a i 42Bc i afegeix "noves formes" no incloses a la tipologia de Sanmartí: la 21/25 (F2710), la F1323 i, possiblement, les F2586, F2724, F2734 i F2770, les quals, de fet, no són formes noves sinó variants d'algunes anteriors a nivell de vora.

La nova edició del *Dicocer* l'any 2001 reprèn la classificació dels vernissos negres de Roses dins la categoria *Céramique à vernis noir de Rosas et assimilée*, aquest cop, però, a partir de l'estudi dels materials proporcionats per les excavacions a Lattes des de l'any 1963 al 1999 (*Lattara* 14.2, 2001, 1217-1237). La publicació segueix exactament amb la mateixa nomenclatura del primer diccionari i es fan les mateixes consideracions sobre els tallers identificats per Sanmartí i sobre d'altres menys definits, com ara el taller 27GL i el 24B-25B (Morel 1978, 154; Morel 1981, 51). Aleshores les formes es redueixen a les ROSES 23, 24-25, 25B, 26, 27, 31, 36, 40, 42B, 42C, 49, és a dir, desapareix la forma ROSES 24, ja que consideren que la diferenciació entre 24 i 25 és difícil d'aplicar a Roses, a l'hora que no s'esmenten les formes ROSES 28, 43 i 45, no documentades a Lattes, mentre es torna a la subdivisió

de la forma ROSES 42 entre les variants 42B i 42C. Finalment, s'afegeix a la relació de formes un copa no classificada (*Lattara* 14.2, 2001, 1234, núm. 6317). Aquesta classificació introdueix els conceptes de forma plat de peix, copa, copeta –*coupelle*–, bol, plat, craterisc, *kylix* i copa amb nanses, precedint la nomenclatura de la forma.

L'any 1979, durant la campanya dirigida per Aurora Martín, es troben uns rebuigs de forn amb uns vasets de nansa aixecada. Això, al costat de les diverses troballes de peces de pastes clares, pàteres, olpes, oenochoes, entre d'altres, fetes al llarg de les excavacions al barri hel·lenístic, fa que Martín consideri per primera vegada l'existència d'una producció local d'aquest tipus ceràmic (Martín 1982, 116). Uns anys després, a l'edició del *Dicocer* 1, publica la primera classificació tipològica de la que anomena “céramique à pâte claire peinte de l'atelier de Roses”, que rep la nomenclatura CL-ROS. Aquí es presenten un total d'11 formes, les quals es designen amb les dues inicials del nom de la forma que pertanyen seguides del número d'ordre (Cp-copa, Gb-gobelet, Am-àmfora, etc.) (*Lattara* 1993, 244-246).

La identificació d'aquesta producció posarà les bases per al coneixement que els tallers de Roses no només s'havien limitat a fabricar el vernís negre que, sens dubte, serà la seva producció principal, sinó que també elaboraven altres tipus ceràmics. A més de les pastes clares, a partir d'ara també es fixarà l'atenció sobre determinades produccions, desubicades respecte de les classificacions ceràmiques existents, les quals començaran a plantejar-se com a locals. No serà fins a l'inici dels estudis preliminars d'aquesta tesi, i gràcies a l'anàlisi de pastes practicat en nombrosos fragments, que es confirmaran les nostres hipòtesis. Aquestes produccions, que anomenarem secundàries, tindran, a partir d'ara, la seva plaça entre les ceràmiques dels tallers de Roses.

13. LA NOVA CLASSIFICACIÓ. PLANTEJAMENTS GENERALS I METODOLOGIA

L'aparició d'una gran diversitat de formes, així com de noves produccions, ha obligat a replantejar-se les classificacions fins ara existents, a fi de donar cabuda a tot aquest seguit de novetats. Vista la complexitat que presentava ara els tallers de Roses, ha calgut fer un intent de sistematització que fos el màxim de coherent i ordenat possible, per tal que la consulta i la localització de les formes es fes de manera fàcil. Hem descartat d'ampliar les anteriors classificacions, atès que, almenys pel que fa als vernissos negres, el fet de regir-se per la tipologia de Lamboglia no ens permetia insertar certes formes que no hi eren representades. Tot i que algunes de les noves formes han resultat ser imitacions d'àtiques de vernís negre, tampoc hem volgut optar per completar aquesta classificació amb les numeracions de Sparkes i Talcott³ (Sparkes 1970), atès que ens semblava un sistema confús que, alhora, no donava entrada a aquelles formes imitacions d'altres tipus ceràmics, com ara massaliotes. En definitiva, la millor opció ha estat l'elaboració d'una nova classificació, que tot seguit referirem.

Abans, però, hem de comentar que també s'ha optat per no fer una classificació separada per cadascun dels tipus ceràmics dels tallers, com fins ara hi havia pels vernissos negres i les pastes clares, sinó que s'ha considerat més apropiat fer-la conjunta. La raó principal d'aquesta decisió ha estat el fet de comprovar que les formes presents no eren exclusives d'uns determinats tipus ceràmics, sinó que es repetien, invariablement, en un bon nombre de casos. És més, la coincidència no és només a nivell formal, sinó que també es dona un ús conjunt de forns i obradors. Hem vist com les mateixes formes podien aparèixer en vernís negre, en pasta clara o en ceràmica grisa, amb l'única diferència d'un tractament propi a nivell d'acabat exterior, el que significa, de fet, fornades separades, però no tallers diferents. Aquest fet és relativament habitual en centres de producció d'entitat reduïda, amb pocs forns en funcionament, en els quals es fabriquen peces que tenen un abast també limitat.

L'estudi de les formes de Roses ha comptat amb un *handicap* important: l'extrema fragmentació de les peces. D'entrada, el fet que la major part d'aquests materials procedeixin de nivells d'amortització d'hàbitat ho fa comprensible; diferent seria poder comptar amb materials procedents d'escombrera o de determinats reblliments, com ara sitges. Aquí, a més, s'hi ha d'afegir la gran densitat d'ocupació que es produeix al damunt de les restes d'època hel·lenística, més de 1.500 anys de superposició

³ Aquest procediment s'ha seguit en la primera edició del *Dicocer* per les ceràmiques pseudo-àtiques massaliotes (Lattara 1993, 536-538)

d'hàbitat que afecta, en un grau considerable, les restes damunt les quals es fonamenten, i de forma successiva. En conseqüència, els materials ceràmics de Roses ens han arribat en un estat força precari, fins al punt que, com ara en el cas dels vernissos negres, només en un 11,37 % dels individus s'ha pogut restituir el perfil complet del vas.

Un altre dels problemes amb els quals s'ha hagut d'enfrontar aquesta nova classificació ha estat la localització estratigràfica dels fragments recuperats en excavacions antigues. El mètode d'excavació emprat al llarg de les primeres campanyes efectuades al jaciment ha fet que, tot i que aparentment sembla que s'havia actuat de manera correcta a l'hora de diferenciar els tres principals estrats presents al barri hel·lenístic, és fàcil que no es consideressin determinats elements de contaminació estratigràfica, de manera que avui dubtem de la seva validesa. Això ha perjudicat de forma important qualsevol intent d'aproximació cronològica dels materials i, en definitiva, de les diverses formes produïdes pels tallers.

A l'hora de classificar les formes de Roses s'ha tingut molt en compte el procediment de fabricació emprat. El fet de tractar-se de peces fetes a torn, no a motlle, entenem que el terrisser havia de treballar en base a unes pautes establertes i que, qualsevol de les manipulacions que feia sobre els vasos, eren premeditades i conseqüents a uns estils i necessitats específiques. D'aquí que les formes que es donaven a les parets, a les vores, als llavis, als peus, no eren fortuïtes, sinó resultat d'un model i una pràctica habituals. És per això que hem observat atentament tots aquells gestos en el tornejat de les peces, fets de manera voluntària, que esdevenien definitoris per a la forma, a la vegada que hem obviat aquelles subtils diferències que acostumen a donar-se en qualsevol treball manual, per més metòdic que sigui.

En base a tot els criteris que hem exposat fins ara, la nova classificació dels productes dels tallers de Roses s'ha fet a tres nivells (**Fig. 13.1**). En primer terme s'han agrupat els vasos a partir de grans sèries tipològiques, que defineixen trets generals comuns, com ara les copes sense nanses, les gerres o les formes tancades amb nansa, una mica en la línia de la classificació que fa Morel per la ceràmica campaniana (Morel 1981), però més simplificada. Cadascuna d'aquestes sèries s'ha diferenciat a partir de xifres de dos números (cada sèrie inicia una desena, a excepció de la primera que ocupa les unitats), i dins d'aquestes, i de forma correlativa, s'han llistat les diferents formes. Els números buits es reserven per si es dóna l'ocasió que en un futur apareguin noves formes⁴.

⁴ Pensem que hi ha suficient marge per a encabir les possibles noves formes que puguin aparèixer a partir d'ara. Ens semblava excessiu, per tal d'evitar aquest "problema", numerar les sèries/formes amb números de tres xifres, ja que es deixaven molts buits en cadascuna de les

En aquest segon nivell de la classificació, cadascuna de les formes s'ha acompanyat d'un nom, a fi de referenciar-les de manera ràpida, com ara: copa, tassetta, àmfora, *kylix*, etc., mètode emprat de forma generalitzada en la darrera edició del *Dicocer* (Lattara 2001), el qual hem adoptat ja que ens sembla molt il·lustratiu. No obstant això, en ocasions aquestes denominacions comporten alguns problemes de definició, ja que hi ha formes que hom no es posa d'acord en designar com a copes, pàteres o, fins i tot, com a bols. En la mesura que ha estat possible hem seguit la terminologia grega de definició de la forma dels vasos. No ens hem embrancat en resoldre la filiació dels noms de formes i els originals grecs o llatins; els intents realitzats fins ara no han assolit prou èxit, atès que es mouen en uns nivells teòrics hipotètics per ara no resolts de manera prou satisfactòria⁵. En aquest sentit cal dir que també es fa difícil trencar amb una sèrie de convencions que hem vingut utilitzant des d'un temps ençà en les denominacions dels vasos. Considero que és pràcticament impossible adequar aquests noms a la terminologia ceràmica popular, la qual, a més, s'ha anat variant, desplaçant o modificant amb el temps. Ja no cal que parlem de les diferències que es donen entre zones, regions o, si filem prim, entre centres productors propers. Resulta prou difícil, fins i tot, traduir noms convencionals del català al castellà, o al francès i anglès.

El darrer nivell de la classificació s'ha fet a partir de l'orientació de les vores. Aquesta subdivisió, que hem representat a partir d'afegir una lletra minúscula al número de forma, l'hem considerat necessària, atès que hem comprovat com els mateixos vasos es podien manifestar amb vores diferents, la qual cosa els hi conferia una certa variació formal, no prou significativa com per a considerar-les a part. S'han estimat un total de 7 tipus de vora diferenciades, des de l'a fins a la g (**Fig. 13.2**), segons el grau d'inclinació i d'orientació respecte del flanc superior de la paret. Comentar també els casos en què la forma s'acompanya de la lletra majúscula A. Aquesta llicència, dins les normes generals de classificació de les formes, ens la hem pres per tal de diferenciar aquelles peces, especialment copes, que porten una decoració de pseudo-gallons o línies paral·leles incises a la part superior de la vora. Ens semblava interessant diferenciar-les, a fi de aïllar-les més fàcilment de la classificació i, en definitiva, poder-ne extreure anàlisis a nivell de tallers.

sèries. Si es donés el cas de superar aquests límits, cosa que, per ara, ens sembla poc probable, optariem per xifrar-les a partir dels números lliures després de la sèrie diversos.

⁵ Principal fa un esforç lloable a l'hora de buscar una relació entre aquests noms i donar una equivalència amb el castellà popular i tradicional, amb nombrosos problemes i dificultats (Principal-Ponce 1998, 8-17).

PRODUCCIONS TALLERS DE ROSES	ROSES	CL-ROS	GR-ROS	COM-ROS
1-9 Sèrie copetes/salers sense nanses				
Copeta FORMA 1.a	X		X	
Copeta FORMA 1.b	X			
Copeta FORMA 1.c	X			
Copeta FORMA 1A.b	X			
Copeta FORMA 1A.c	X			
Copeta FORMA 2	X			
10-19 Sèrie bols, copes sense nanses				
Copa FORMA 10.b	X			
Copa FORMA 10.c	X			
Copa FORMA 10A.b	X			
Copa FORMA 10A.c	X			
Copa/bol FORMA 11.a	X	X		
Copa/bol FORMA 11.b	X			
Copa/bol FORMA 11.c	X			
Copa FORMA 11A.b	X			
Copa FORMA 11A.c	X			
Copa FORMA 12.a	X			
Copa FORMA 12.b	X			
Copa FORMA 12.c	X	X	X	
Copa FORMA 13.a	X		X	
Copa FORMA 13.b	X			
Copa FORMA 14.a	X			
Copa FORMA 15.a	X			
Copa FORMA 16.a	X			
Copa FORMA 16A.a	X			
Copa FORMA 17	X			
Copa FORMA 18.a	X		X	
20-29 Sèrie tasses/copes amb una nansa				
Tassa FORMA 20		X		
Tassa FORMA 21		X		
Tassa FORMA 22		X		
Tassetta FORMA 23		X		
Tassa FORMA 24		X		
30-39 Sèrie tasses/copes amb dues nanses				
Copa/kylix FORMA 30.a	X			
Copa/kylix FORMA 30.b	X			
Copa/kylix FORMA 31	X			
Copa/kylix FORMA 32	X			
Copa/kylix FORMA 33	X			
Copa/kylix FORMA 34	X			
Skyphos FORMA 35	X			
40-49 Sèrie cràteres i crateriscs, àmfors, stannos i pelikes				
Craterisc FORMA 40.e	X			
Craterisc FORMA 40.h	X			
Àmfora FORMA 41		X		
Àmfora FORMA 42		X		
Stannos FORMA 43		X		
Àmfora (?) FORMA 44	X			
Pelike FORMA 45	X			

50-59 Sèrie gerres, olpes				
Gerra FORMA 50		X		
Gerra FORMA 51		X		
Gerra FORMA 52		X	X	
Gerra FORMA 53		X		
Gerra FORMA 54		X	X	
Gerra FORMA 55		X		
Gerra FORMA 56		X		
Gerra FORMA 57	X			
Olpes FORMA 58	X	X		
Bicònic FORMA 59			X	
60-69 Sèrie formes tancades amb nansa				
<i>Lekythos</i> FORMA 60	X			
<i>Lekythos</i> FORMA 61		X		
<i>Lekythos</i> FORMA 62		X		
<i>Lekythos o guttus</i> FORMA 63	X			
<i>Lekythos o guttus</i> FORMA 64	X			
<i>Askos o guttus</i> FORMA 65	X			
<i>Guttus</i> FORMA 66	X			
<i>Guttus</i> FORMA 67	X	X		
70-79 Sèrie formes obertes, amb o sense nansa				
<i>Lekanis</i> FORMA 70	X			
<i>Lekanis</i> (?) FORMA 71	X			
FORMA 72	X			
Urna/olla FORMA 73	X			
Urna FORMA 74		X		
Urna FORMA 75		X		
<i>Lekanis</i> (?) FORMA 76			X	
Olla FORMA 77			X	
Urna/olla FORMA 78			X	
Gobelet trípode FORMA 79		X		
80-89 Sèrie plats i pàteres				
Plat de peix FORMA 80.d	X	X		
Plat de peix FORMA 80.e	X			
Plat de peix FORMA 80.f	X	X		
Plat de peix FORMA 80.g	X			
Plat FORMA 81.d	X	X		
Plat/pàtera FORMA 82	X			
Plat FORMA 83	X			
Plat FORMA 84	X			
Plat FORMA 85	X			
Plat FORMA 86	X	X		
Plat FORMA 87	X	X		
Plat FORMA 88		X		
90-99 Sèrie tapadores				
Tapadora <i>lekanis</i> FORMA 90	X			
Tapadora <i>lekanis</i> FORMA 91	X	X		
Tapadora/plat FORMA 92	X	X		
Tapadora FORMA 93	X			
Tapadora FORMA 94				X
Tapadora FORMA 99	X	X		X

100-119 Sèrie diversos				
Morter FORMA 100	X			
Ungüentari FORMA 101	X			
Llàntia FORMA 102	X			
Tinter FORMA 103	X			
Pyxis FORMA 104	X			
Estalvis FORMA 105	X			
Psykter FORMA 106	X			
FORMA 107		X		
Dolium FORMA 108		X		
120-129 Sèrie cuina				
Chytra FORMA 120				X
Caccaba FORMA 121				X
Caccaba FORMA 122				X
Caccaba FORMA 123				X
Lopas FORMA 124				X
Lopas FORMA 125				X
Lopas FORMA 126				X
Lopas FORMA 127				X

Figura 13.1. Taula classificatòria de les diverses formes i produccions dels tallers de Roses

TIPUS DE VORES	descripció
a	Vora oberta, de perfil còncau
b	Vora vertical, paral·lela a l'eix central
c	Vora tancada, de perfil convergent
d	Vora oberta, de perfil convex
e	Vora oberta, bifida, de perfil convex
f	Vora oberta, girada, de perfil recte
g	Vora oberta, girada, de perfil convex

Figura 13.2. Tipus de vores diferenciats en els vasos dels tallers

Finalment, tot i que sense incidència directa en la taula de classificació, s'han observat certes diferències en els llavis que coronen les diferents vores (**Fig. 13.3**), les quals hem anat comentant en el text descriptiu de cadascuna de les formes. Ens ha semblat interessant observar aquest petit detall formal, ja que és fruit d'una decisió premeditada, de la voluntat del terrisser, ja que en molts casos ha hagut d'intervenir-hi algun tipus d'instrument que tal de donar l'acabat desitjat. S'han observat un total 7 tipus de llavi, els quals hem diferenciats a partir de números, des de l'1 fins al 7.

TIPUS DE LLAVIS	descripció
1	Arrodonit, sobre el gruix de la paret
2	Retocat, rebaixat respecte del gruix de la paret
3	Retallat, amb acabat angular
4	Aplanat
5	Arrodonit, amb ressalt exterior
6	Arrodonit, suaument girat
7	Engruixit, de secció triangular

Figura 13.3. Tipologia de llavis observada en les formes de Roses

Com ja hem dit, hem optat per no fer cap tractament diferenciat de formes per cadascuna de les produccions dels tallers, sinó que totes elles les hem englobat dins la mateixa classificació, encara que per distingir-les s'han designat amb una nomenclatura específica, seguint la pauta marcada per la primera edició del *Dicocer*. En el cas dels vernissos negres hem seguit utilitzant el nom de ROSES, i per les pastes clares, el de CL-ROS, noms amb els quals ja s'havien publicat a l'esmentat diccionari. Les produccions noves, com ara les grises i les de cuina, s'han denominat, respectivament, GR-ROS i COM-ROS, és a dir, grises de Roses i comunes de Roses. Aleshores, ens referirem a una forma específica de la següent manera: copa ROSES 12.a o una gerra CL-ROS 52, per citar dos exemples.

A nivell de descripció de les formes en aquesta classificació s'ha optat per un seguit de termes, molts d'ells absolutament normalitzats, els quals representem en la figura adjunta (**Fig. 13.4.**) per a evitar qualsevol dubte. Des de la part superior a l'inferior usem els noms de llavi, vora, paret/cos de la peça, carena, base, peu, pla de repòs del peu, fons intern, fons extern i, en darrer terme, flanc superior del vas i flanc inferior del vas, quan hom pot diferenciar dues parts ben marcades del perfil, separades per una carena més o menys marcada.

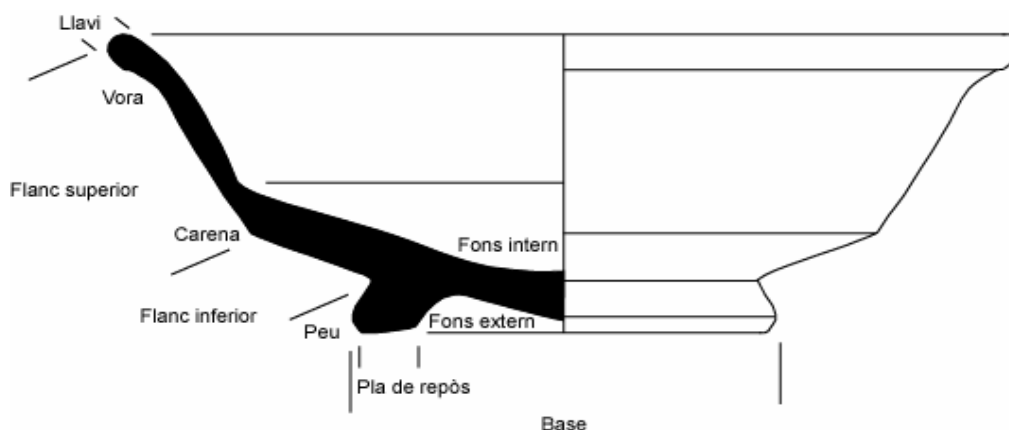

Figura 13.4. Noms de part de la peça emprats en la descripció formal

A més de la diferenciació formals en vores i llavis, se n'ha fet també una a partir dels tipus de peus de les bases, a fi de facilitar-ne la descripció i, alhora, veure si es donava una determinada associació entre bases i formes, així com entre bases i combinacions decoratives en el fons intern. A partir de la forma del peu, hem establert 6 tipus de bases, totes elles de forma anular: de parets verticals, cònica, cònica invertida, bisellada, arrodonida i motllurada, tipus de l'1 al 6, respectivament. Dins de cada tipus s'ha establert una subdivisió a partir del pla de repòs: A o pla, B o inclinat cap enfora,

C o inclinat cap endins i D o arrodonit. Finalment, cadascuna de les variants s'ha completat amb una lletra minúscula, des de l'a fins a la g, en funció de l'element que portava el peu (vegeu detall en el capítol corresponent). En la descripció de cadascuna de les formes dels tallers, i en la mesura que disposàvem de perfils complets, s'ha fet esment dels tipus de bases que portaven. No obstant això, i davant de la nombrosa presència de bases aïllades –per fer-nos una idea, el 34,09 % del total de vernís negre dibuixat-, s'ha optat per fer un estudi específic en una altra part d'aquest capítol.

També hem tractat a part qüestions relatives a variacions de pastes i de vernissos, ja que no hem trobat que hi hagués una relació efectiva entre aquestes i les diferents formes, per la qual cosa hi hem dedicat un capítol específic, en el qual hem exposat els resultats de les anàlisis de pastes.

BLOC VI: LES CERÀMIQUES DE VERNÍS NEGRE DELS TALLERS DE ROSES

La catalogació dels productes ceràmics de vernís negre dels tallers de Roses s'ha fet en base a una supra-ordenació, que anomenem sèries, dins la qual tenen cabuda cadascuna de les formes que s'han diferenciat en la classificació. En conseqüència, presentem aquestes formes, ordenades de manera correlativa i englobades en cadascuna de les sèries a les quals pertanyen, amb els respectius comentaris tipològics, limitats a les dades que fins avui dia coneixem. No descartem, però, que noves troballes, fetes tant al jaciment com en altres en els quals arriben aquests productes, puguin concretar, ampliar i, fins i tot, revisar algunes de les dades exposades. Hem de tenir en compte que els materials a partir dels quals hem fet l'estudi es conservaven en un estat força precari, per la qual cosa el procés de complementació és fàcil que es produeixi.

14.1. LES FORMES

14.1. SÈRIE COPETES/SALERS SENSE NANSES

COPETES DE LA FORMA ROSES 1

Aquest primer grup de la classificació està format per aquells recipients de petit format, sense nanses, que presenten un perfil continu. En conjunt, aquestes peces no superen els 80 mm de diàmetre i els 40 mm d'alçada total. Hem establert tres variants en funció de la inclinació de la vora, ja sigui oberta cap a l'exterior, paral·lela a l'eix central o convergent, variants ROSES 1.a, 1.b i 1.c, respectivament. Els llavis, tots ells sense destacar, presenten diversos acabats; en ocasions són simplement arrodonits, amb el mateix gruix de la paret, però en altres s'hi ha practicat un petit retoc/retall per tal d'aprimar-lo i donar-li un aspecte més angular¹. Pel que fa a les bases, totes són

¹ No hem considerat que aquest retall, especialment en el cas del tipus de llavi 3, sigui una veritable carena. Quan aquesta es produeix en el tornejat, estem parlant ja d'una forma diferenciada, la ROSES 2, que tractem a part.

anulars, més o menys destacades, entre 5 i 10 mm d'alçada, i no presenten cap sistematització formal, atès que les variants són múltiples, amb peus del tipus 2, 3, 4, 5 i 6. En cap cas han aparegut exemplars decorats en el fons de la base o en la paret exterior, a excepció de les copetes de la forma que hem diferenciat com a ROSES 1A, que porten la part de la vora decorada amb una banda d'estries paral·leles.

Aquesta petita copa segueix la línia formal de les AT-VN 939-950, *saltcellar, footed* (Sparkes 1970), que trobem també representada en les produccions massalotes, tant en vernís negre com en pasta clara. En vernís negre es distingeix la *coupelle* PSEUDO-AT 946, inspirada en les esmentades AT-VN 939-950, la qual es data de mitjan segle IV (*Lattara* 14.2, 2001, 1207), d'una variant més antiga, la *coupelle* PSEUDO-AT 876, que deriva de les AT-VN 863-876, datada entre inici del IV i inici del III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1205-1206). El mateix s'observa en les pastes clares, amb la *coupelle* CL-MAS 231, entre la qual diferencien els exemplars de la fi del V i inici del IV, que són els que imiten els bols AT-VN 863-876, d'altres datats al llarg del IV i fins a principi del III aC, els quals s'aproximen més als salers de la forma AT-VN 939-950. Ja a la fi del III aC i inici del II aC aquestes copetes passen a imitar la forma de campaniana CAMP-A 34a (*Lattara* 14.2, 2001, 637-638). Aquesta darrera, que també reprèn la forma àtica tardana AT-VN 939-950, es data a Lattes entre la fi del III i la fi del II aC, que és quan desapareix (*Lattara* 14.1, 2001, 494-495). La *coupelle* carenada CAMP-A 34b, en canvi, més tardana que l'anterior, ocupa tot el segle II fins a mitjan segle I aC (*Lattara* 14.1, 2001, 495-497).

En anteriors classificacions, la copeta ROSES 1 s'havia ordenat com a forma 24 (Sanmartí 1978, 563), *coupelle* ROSES 24 (*Lattara* 6, 1993, 543) i *coupelle* ROSES 24-25² (*Lattara* 14.2, 2001, 1220-1221). Hem descartat aquesta classificació, ja que engloba vasos de diversos perfils i mides, propers tant a les produccions de vernís negre àtic AT-VN 863-876 com de les AT-VN 939-950, sense distinció. Les variants que hem destriat dins aquesta forma ens permetran establir no només produccions sensiblement diferents, sinó també matisos cronològics.

Pel que fa al volum representatiu d'aquesta forma dins dels tallers de Roses veiem que la seva presència correspon a un 5,90 % del total de fragments dibuixats. Aquest percentatge, però, no és precisament fiable, ja que s'ha calculat, insistim, a partir dels materials dibuixats de totes les campanyes, el que significa una selecció dins del total de vernís negre de Roses. Hem de tenir en compte, també, que aquesta forma correspon a un vas de fragmentació reduïda, fàcilment conservable, ateses les seves

² En aquesta publicació es reagrupen les dues formes en una amb l'argument que la distinció que en origen havia fet Sanmartí entre les produccions de Roses no és aplicable a la realitat (*Lattara* 14.2, 2001, 1220).

dimensions i solidesa de les parets, la qual cosa també altera els càlculs que es puguin fer a partir del nombre de fragments conservats. En aquest cas, el percentatge presencial s'ha establert en un 3,65 %, mitjana entre els fragments trobats a la zona del turó i la del barri hel·lenístic. Aquest el situa en una posició força destacada dins la producció, això sí, darrera de les formes majoritàries, les ROSES 11, 12, 80, 40 i 30, i a un nivell similar a la forma ROSES 14.

Copeta forma ROSES 1.a (Fig. 14.1)

És la variant més minoritària, que es caracteritza per presentar la vora oberta cap a l'exterior. Proporcionalment, els exemplars que coneixem són més amples que alts (proporció de 2,62 a 1), el que fa pensar més amb les copetes d'AT-VN 863-876. Si intentem trobar paral·lels en les formes de Morel, ens aproximariem a les F2715a 1 i 2716a 1 (Morel 1981, pl. 67).

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
1.a	61,76	42	29	3A	1	-	-	2	0,51

Figura 14.2. Variables morfològiques de la forma ROSES 1.a

Els exemplars estudiats s'han recuperat en nivells recents, corresponents a les fases d'amortització d'època tardana, tant en el turó, com en el barri hel·lenístic. No l'hem trobat en cap nivell propi del funcionament del barri. Per tot això, creiem que es tracta d'una forma dels darrers temps de producció dels tallers.

Copeta forma ROSES 1.b (Fig. 14.1)

La variant b presenta, a diferència de l'anterior, la paret de la vora paral·lela a l'eix central de la peça. No obstant això, les intervencions de retoc que s'han fet en el llavi fa que en alguns casos aquestes vores puguin semblar convergents. Seria el cas dels llavis del tipus 2 i, sobretot, del tipus 3. És per això que cal fer atenció a la inclinació de la part superior del flanc a l'interior de la peça per determinar si pertanyen a la variant que ens ocupa. Les dimensions no són gaire diferents de la copeta ROSES 1.a, força reduïdes, amb un diàmetre intern hàbil de només 50 a 73 mm, encara que l'exterior, atès el gruix de les parets, augmenti fins a 82 mm.

Si ens fixem en les proporcions de les copetes d'aquesta variant, veiem que el marge és menor que en l'anterior cas (proporció de 2,16 a 1), el que fa que aquestes tinguin un aspecte relativament més "esvelt", com els salers AT-VN 939-950. Podríem considerar paral·lels d'aquesta variant les formes Morel F2736, F2737, F2765e 1 o F2781a 1.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
1.b	56-82	39-48	31-40	2B, 2Bb, 2Be 3A 4A, 4B 5Ad	1, 2 i 3	-	-	9	2,30

Figura 14.3. Variables morfològiques de la forma ROSES 1.b

Pel que fa al nombre d'individus dibuixats, cal dir que aquesta variant està molt més ben representada que l'anterior. És molt difícil, a partir dels exemplars descoberts, establir diferències cronològiques entre els diferents tipus de llavi d'aquesta forma, ja que la seva localització, indistinta en els nivells de les fases BH-III i TSM-V, només ens permeten suposar la seva perduració al llarg del segle III i fins a la fi de la producció.

Copeta forma ROSES 1.c (Fig. 14.1)

Aquesta és la variant més abundant de la forma ROSES 1, amb el 52,17 % del total d'exemplars dibuixats de la mateixa. Correspon als individus que presenten la vora netament convergent, inclinada cap a l'interior. Tal com hem comentat en l'anterior variant, en aquesta també s'observen diferències en el tractament de l'acabat del llavi. La convergència de la vora fa que el diàmetre interior útil d'aquests espècimens es redueixi entre els 58 i els 78 mm, quan l'exterior oscil·la dels 64 als 86 mm.

La similitud amb la variant ROSES 1.b també es dona a nivell de proporcions entre l'amplada i l'alçada (proporció de 2,16 a 1). Formalment, és la variant que més s'aproxima a la forma àtica AT-VN 939-950, i a les equivalències de Morel F2725a 1, F2783 i F2786.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
1.c	64-86	30-54	29-39	2B, 2Bb 4A, 4A", 4B 5Ad 6A	1, 2 i 3	-	-	12	3,06

Figura 14.4. Variables morfològiques de la forma ROSES 1.c

Cronològicament, tal com hem comentat amb l'anterior variant, no podem precisar altre cosa que la seva pervivència al llarg del segle III, fins als darrers anys de la producció, sense poder establir diferències a nivell del tipus de llavi.

COPETES DE LA FORMA ROSES 1A

Morfològicament, aquesta es tracta de la mateixa forma ROSES 1, amb una única diferència: el tractament decoratiu de la part superior de la vora. Tots i els escassos exemplars que coneixem, veiem com les mides s'aproximen a les de la forma anterior, amb diàmetres de vora entre 64 i 88 mm; només coneixem una alçada total, de 38 mm. Malgrat disposar també només d'una base, amb el peu del tipus 4A', de 6 mm d'alçada, sens dubte totes elles serien anulars. Pel que fa a la inclinació del flanc superior d'aquestes peces, hem diferenciat les variants ROSES 1A.b i 1A.c, amb la vora paral·lela i convergent, respectivament. En quant a l'acabat del llavi, tenim exemplars de la variant 1, simplement arrodonida, i de la 2, la qual consisteix en un mateix tipus de llavi al qual s'ha practicat un retall que l'aprima i el fa més angular.

Aquesta variant, com hem dit, es caracteritza per la decoració que porta al flanc superior de la peça, a la vora i fins a l'alçada del llavi, que consisteix en una sanefa de línies verticals, paral·leles, que s'assimila a uns pseudo-gallons. Per la seva simetria i regularitat, en alguns casos pensem que aquesta podria haver estat aplicada a rodeta; en altres, sembla que consistiria en incisions individuals. Respecte a la seva aplicació, hem observat dues possibilitats: que la banda estigui acotada a baix per una línia horitzontal, la qual ressegueix tot el perímetre de la peça, o bé que estigui lliure, sense delimitar. Hem de suposar, tot i que partim d'un nombre mínim d'exemplars que, aquesta, com la forma ROSES 1, no aniria decorada en el fons intern de la base.

Pel que fa a les equivalències formals, tot i l'absència de decoració, ens hem de remetre al que hem comentat en parlar de la forma ROSES 1. Fins ara aquests petits recipients no havien estat contemplats, específicament, en les classificacions dels tallers de Roses. Sanmartí no els recull, no obstant això, cal pensar que els hauria inclòs en la forma 25 B (Sanmartí 1978, 564). De fet és el que succeeix en la classificació *coupelle* ROSES 25B, en la queden englobats, tal com comenten els autors del text, vasos de diàmetres molt variats, amb exemplars força petits al costat d'altres de la mida d'un bol (*Lattara* 14.2, 2001, 1221-1223). Hem considerat oportú, vista aquesta diversitat, destriar els exemplars de mida reduïda, tant propers a la forma ROSES 1, i considerar-los una forma a part.

Pel que fa al percentatge representatiu d'aquest forma dins del global dels tallers de Roses, hem de dir que estem davant d'unes peces escassament representades, amb un 0,44 % del total ceràmic de la zona del barri hel·lenístic i del turó de santa Maria. Comprensiblement, aquest percentatge augmenta si considerem només els exemplars dibuixats, fins al 0,78 %. Recordem aquí el mateix que comentàvem en parlar de la forma ROSES 1: la mida reduïda de la peça i el gruix de les parets han facilitat que

aquestes copetes hagin arribat en millor estat, fet que ens ha permès recuperar i presentar un major nombre d'exemplars.

Copeta forma ROSES 1A.b (Fig. 14.1)

Disposem només d'una única representació pel que fa aquesta variant de perfil superior paral·lel a l'eix de la peça, la qual correspon, a més, a un exemplar fragmentat. En aquest cas la decoració sembla aplicada a rodeta, en una banda de línies paral·leles que combinen i alternen amb petites línies obliqües, delimitades a baix per una línia incisa horitzontal.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
1A.b	88	-	-	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.5. Variables morfològiques de la forma ROSES 1A.b

Atès que aquest individu procedeix dels estrats superficials de l'extrem sud del barri hel·lenístic, damunt de l'edifici tardoromà "edifici A", no ens aventurarem a fer cap apreciació cronològica.

Copeta forma ROSES 1A.c (Fig. 14.1)

D'aquesta variant de vora convergent aportem dos individus, dels quals només un ens ha permès restituir el perfil complet. En ambdós casos la decoració és una banda línies paral·leles, una delimitada per una línia horitzontal i l'altra sense. És interessant destacar l'exemplar amb el llavi del tipus 2, pel fet que no presenta vernís per la cara externa, cas poc habitual en els tallers, però del que coneixem altres casos en altres formes.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
1A.c	64, 65	37	38	4A'	1, 2	-	-	2	0,52

Figura 14.6. Variables morfològiques de la forma ROSES 1A.c

Estratigràficament, poc ens aporten els exemplars d'aquesta variant, pel que fa a la cronologia.

COPETES DE LA FORMA ROSES 2 (Fig. 14.1)

Copeta de petites dimensions, no molt diferent de les anteriors pel que fa a les proporcions, però amb el perfil extern clarament carenat a la part de la vora. Hem de

diferenciar aquesta forma de la variant ROSES 1.c amb el llavi del tipus 3, convergent. Ja hem dit, en parlar d'aquesta forma, que certes peces de la variant poden semblar carenades a la vora atès el retoc/retall que s'ha fet al llavi. En la ROSES 2, el carenat, en canvi, no s'ha fet rebaixant el llavi, sinó que s'ha obrat específicament girant la vora i acabant l'angle de la carena amb l'ajuda d'algun instrument. El llavi, de fet, només s'ha afinat i arrodonit, a la manera del tipus 1. Al marge del que hem comentat, no disposem de gaires exemplars per a poder fer una descripció tipològica completa; de fet, només un dels dos individus ens ha permès restituir el perfil complet. Només podem afirmar que són copetes dotades de base anul·lar, poc destacada, entre les quals es dona el tipus de peu 4A. No s'observa cap decoració ni a l'exterior de la peça ni en el fons intern de la base.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
2	66, 80	36	40	4A	1	-	-	2	0,52

Figura 14.7. Variables morfològiques de la forma ROSES 2

Aquesta forma té clars paral·lels en la de campaniana CAMP-A 34b, que equivaldria a les formes de Morel F2733 i a alguns exemplars de les F2734 i F2744 (Morel 1981, pl. 68 i 69), la qual es data a Lattes en nivells des del 175 aC fins a mitjan I aC (*Lattara* 14.1, 2001, 495-497). No hem trobat equivalents de la mateixa en altres produccions, a excepció de la *coupelle carénée* CL-MAS 322, la qual sembla imitar l'esmentada forma de campaniana, i que apareix en nivells entre la fi del segle III i II aC, en un nombre escàs (*Lattara* 14.2, 2001, 656).

Fins ara la forma ROSES 2 no s'havia contemplat de manera específica en les classificacions tipològiques dels tallers. De fet, en coneixem escassos exemplars, per la qual cosa no descartem que hagués passat inadvertida. És impossible, a partir de les dades que disposem, poder aportar una cronologia a aquesta producció, tot i que ens sembla significatiu que un dels exemplars aparegui en els nivells superficials de la zona del barri hel·lenístic, la qual cosa podria situar-nos en un moment final dels tallers.

14.2. SÈRIE BOLS, COPES SENSE NANSES

COPES DE LA FORMA ROSES 10

Hem diferenciat aquesta forma de les copetes anteriors, atès que les seves dimensions són sensiblement més grans, tot i que aquest augment s'acusa més en la

variant ROSES 10.c que en la ROSES 10.b. Malgrat tot, es tracta d'unes copes més aviat petites, amb un diàmetre entre 90 i 112 mm, i una alçada que no supera els 45 mm. La proporció que es dona entre aquesta amplada i l'alçada és més gran que en la forma ROSES 1, de la qual cosa en resulten unes copes força aixatades, més amples que altes, com comentarem detalladament en cadascuna de les variants. El perfil extern és continu i convex, amb la vora o bé paral·lela a l'eix central de la peça, variant 10.b, o bé convergent, variant 10.c. Pel que fa a l'acabat del llavi, trobem exemplars simplement arrodonits, tipus 1, i altres en els quals s'ha fet un petit retoc, la qual cosa li dona un aspecte més angular, llavis tipus 2 i 3, a més d'algun lleugerament aplanat, llavi tipus 4. Les bases també presenten un diàmetre un mica més gran que el de les formes ROSES 1 i 2, entre 6 i 8 mm més amples, encara que totes són també anulars, amb peus dels tipus 1A, 2A', 2Ae' i 4A", i unes alçades entre 7 i 12 mm, davant els 5 a 10 mm de la forma anterior.

A diferència de les copetes de la sèrie anterior, els exemplars d'aquesta forma poden aparèixer decorats en el fons de les bases, tot i que només ho hem observat en el 25 % dels casos estudiats. No és, per tant, una característica definitòria, a diferència d'altres formes que tot seguit analitzarem dins d'aquesta mateixa sèrie. Per ara, els exemplars que coneixem han aparegut decorats exclusivament amb el motiu de la roseta central –rosetes R57 i 66³–, envoltada o no d'un cercle a rodeta. En alguns casos apareix la vora decorada amb una banda d'estries paral·leles, els quals hem diferenciat com a variant ROSES 10A.

Pels detalls que fins ara hem esmentat, hem diferenciat aquesta copa de la forma ROSES 1, tot i que hom podria dir que les variacions són mínimes. No obstant això, considerem que els trets que les distingeixen una de l'altra són prou significatius com per a considerar-les a part. És probable que la confecció d'aquests recipients es regís per unes particularitats específiques pel que fa a l'ús. Fins ara aquesta separació formal no s'havia produït de manera clara, tot i que Sanmartí, en la seva classificació, havia separat la forma 24 de la 25. De fet, la forma ROSES 10 s'aproximaria més, pel que fa a les dimensions, a la forma 25 (Sanmartí 1978, 564), que es caracteritza per tenir unes bases de peu força alt. No obstant això, més endavant aquesta diferència s'anul·la, i s'agrupa la forma 25 dins la *coupelle* ROSES 24-25 (Lattara 14.2, 2001, 1220-1221), la qual, bàsicament, es caracteritza per ser més petita que la forma 27. Veiem com la mateixa "confusió" es dona en classificacions d'altres produccions, com ara les massalotes PSEUDO-AT 876, entre les quals s'engloben exemplars de mides i

³ Hi ha una altra base que, tot i que les dimensions i decoració fan pensar que podria relacionar-se amb la forma ROSES 10, no en tenim la certesa, atès que el fragment és petit. Es tracta d'una base de 49 mm de diàmetre, amb el peu del tipus 1A, que porta una decoració a base d'una roseta central –no sabem si aniria acompanyada de cercle a rodeta–, del motiu R12.

perfils diferenciats (*Lattara* 14.2, 2001, 1205-1206). Si observem la forma de copeta CAMP-A 25, ens adonem que podem establir certs paral·lelismes entre la ROSES 10 i alguns exemplars d'aquesta campaniana, especialment amb aquells que tenen el perfil menys bombat. Veiem com el diàmetre de la CAMP-A 25 oscil·la entre 9 i 13 cm, unes mides força semblants a les de les copes de Roses. La diferencia entre ambdues resta en el detall que la producció de Roses acostuma a anar decorada en el fons de les bases amb rosetes, mentre que no es coneixen casos en la CAMP-A 25 (*Lattara* 14.1, 2001, 451-452).

Pel que fa a la datació, sembla que s'observa un decalatge entre la variant ROSES 10.b i 10.c, almenys pel que fa a la seva localització en l'estratigrafia del jaciment. Pel que fa a la primera, els exemplars que coneixem per ara es troben en els estrats superficials o tardoromans BH-E.I i E.II del barri hel·lenístic, així com en la fase M-V del turó, el que ens portaria a encaixar la producció dins la darrera fase dels tallers, cap a la fi del III aC. Els exemplars de vora convergent, variant ROSES 10.c, apareixen en els nivells BH-E.III, la qual cosa ens podria portar a considerar una datació més reculada per aquesta variant, això sí, en ple segle III. Aquesta cronologia s'assimilaria a l'inici de la producció de la forma de campaniana CAMP-A 25, la qual s'ha fixat a partir del 250, i que perdura fins a la fi del II aC (*Lattara* 14.1, 2001, 451-452).

Pel que fa al percentatge de representació d'aquesta forma dins del grup dels tallers de Roses, resulta d'un 2,04 % sobre el total dibuixat, força per sota del calculat per la forma ROSES 1. En relació al tema, hem de tenir en compte que la forma ROSES 10 té un grau de fragmentació elevat, ja que, per regla general, són vasos de parets més primes. És per això que, en la majoria dels casos, atesa la mida dels fragments de vora, ens ha estat impossible identificar-los amb alguna de les formes de copes d'aquesta sèrie⁴, la qual cosa incideix de manera notable en el càlcul del còmput de vasos. No ha estat possible, tampoc, aproximar-nos a aquest a partir de les bases. Malgrat que aquestes ens hagin arribat en millor estat de conservació, atesa la seva solidesa respecte a la resta de la peça, la proximitat de mides entre les bases de les diverses copes d'aquesta sèrie ens ha impedit destriar a quina forma correspondrien. Cal tenir en compte que disposem de 287 individus de base aïllades (sense parets), els quals representen un 46,44 % del total del volum de vernís negre de Roses catalogat, dins del qual només ens ha estat possible identificar la forma d'una escassa quarta part. És per totes aquestes raons que considerem que el percentatge presencial

⁴ És possible que alguns fragments d'aquesta forma s'hagin inclòs entre les ROSES 11 i 12

d'aquesta forma dins dels tallers sigui realment el que presentem, i que no pugui ser una mica més elevat.

Copa forma ROSES 10.b (Fig. 14.8)

Aquesta variant de la forma ROSES 10 es caracteritza per presentar la vora paral·lela a l'eix central de la peça. L'acabament del llavi varia des d'un simple arrodoniment al final de la vora, amb el mateix gruix de la paret, tipus 1, fins a un llavi retallat i aprimat amb algun instrument durant el tornejat, llavis tipus 2 i 3 –aquest darrer, fins i tot, dóna a la vora un aspecte de convergència (cal mirar l'orientació de la paret interior del vas per adonar-se de la seva veritable orientació). La major part dels vasos estudiats tenen unes parets primes, tot i que no és un tret generalitzat.

Pel que fa a la decoració, no coneixem cap exemplar amb motius al centre de la base, tot i que, atès que la meitat dels vasos que tenim no la conservem, no ho podem afirmar categòricament. En un cas es dóna una decoració d'una fina línia incisa prop del llavi, a l'exterior de la vora.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
10.b	90-106	36-58	38-43	2A' 4A''	1, 2, 3	-	-	4	1,02

Figura 14.9. Variables morfològiques de la forma ROSES 10.b

Com hem dit, aquestes copes són proporcionalment més amples que altes (proporció de 2,01 a 1), la qual és molt similar a la de la forma ROSES 1 (proporció de 2,16 a 1). No obstant això, el que marca la diferència i que fa que la copa ROSES 10 tingui una aparença més aixatada que la ROSES 1 és la proporció de l'espai interior hàbil. En el cas de la ROSES 10.b s'ha estimat en una mitjana de 3,10 a 1, mentre que en la ROSES 1.b és de 2,65 a 1; el mateix passa, com veurem, amb la variant ROSES 10.c. En base als exemplars que disposem, no sembla que la forma ROSES 10.b sigui més abundant que la variant 10.c, ja que el nombre d'individus identificats, per ara, és el mateix. Pel que fa a la datació, ja havíem apuntat la possibilitat que la variant 10.b fos més moderna que la 10.c, atesa la localització estratigràfica dels individus estudiats. Aleshores, en funció del que diem, ambdues variants podrien omplir el període de producció dels tallers, amb els esmentats matisos formals al llarg del temps.

Copa forma ROSES 10.c (Fig. 14.8)

La variant ROSES 10.c es diferencia de l'anterior per la convergència de la vora, tot i que aquesta no és molt acusada. L'acabament del llavi és molt divers, dels tipus 1, 2 i 4. No hi ha una uniformitat, tampoc, en el tipus de peu de les bases. El perfil del tots

els vasos és relativament bombat, menys, però, que en la forma ROSES 1, a la vegada que les parets són més primes, d'un gruix uniforme.

Pel que fa a la decoració, hem observat com aquesta variant pot presentar-se decorada en el fons de la base, tot i que no sempre. Pels individus conservats, no és possible determinar amb certesa si hi hauria alguna pauta decorativa, no obstant això, més aviat sembla que no es produeix.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
10.c	94-112	40-62	40-45	1A 2A' 2Ae'	1, 2, 4	RCENT RCENT + ROD	R57 R66	4	1,02

Figura 14.10. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 10.c

Igual que la variant anterior, aquesta petita copa té un aspecte aixatat, més ample que alt. Aquí la proporció s'ha estimat en un 2,05 a 1, pràcticament el mateix que la variant 10.b, tot i que aquesta augmenta en les dimensions internes, ja que s'eleva a un 3,44 a 1.

Si hom fa cas de la localització estratigràfica d'aquestes copes, com hem dit, estariem davant la variant més antiga de la forma ROSES 10. El fet, però, que s'hagi partir d'un nombre escàs d'individus, fa que expressem aquesta hipòtesi en reserves. Caldrà veure si properes troballes ho confirmen.

COPEs DE LA FORMA ROSES 10A

La forma ROSES 10A es diferencia de l'anterior, essencialment, per la decoració externa de la vora, a base d'una banda de línies, ja sigui paral·leles o creuades en aspa. Hi ha un altre tret, però, a destacar, i és la major amplitud de diàmetre, ja que aquí oscil·la entre 112 i 126 mm. Al marge d'aquests detalls, estem davant d'unes copes de perfil continu, més o menys bombat, d'un gruix de paret uniforme, amb vores paral·leles a l'eix perpendicular de la peça, variant ROSES 10A.b, o convergents, variant ROSES 10A.c. Davant aquesta varietat, però, els llavis són similars, tots ells del tipus 1, simplement arrodonits. Pel que fa a les bases, ens manquen dades per a poder establir una tipologia completa, ja que només el 27,27 % dels fragments de vasos que tenim ens han permès restituir el perfil complet de la peça. Malgrat això, són bases de peu anular, del tipus 1Ab, 2D i 3Ab, amb un diàmetre entre 50 i 76 mm⁵.

⁵ Comptabilitzem entre aquestes les bases de la forma que no podem atribuir a una de les dues variants, atès que ens manca la part superior de la vora.

En relació a la decoració, aquesta varia des de simples línies paral·leles, incises o aplicades a rodeta, més o menys gruixudes, fins a línies paral·leles creuades per altres paral·leles en diagonal, i aspes. Hem observat, també, com l'aplicació d'aquesta decoració s'ha fet, indistintament, d'esquerra a dreta, en el sentit de la rotació del torn, o, al revés, de dreta a esquerra, sempre, però, abans d'aplicar l'engalba i d'entrar al forn. La banda pot aparèixer delimitada per baix per una línia horitzontal, simple, o bé doble, o emmarcada entre dues línies o, finalment, sense marges. També l'amplada de les bandes varia, des de 12 fins a 45 mm d'alçada. Com es pot veure, no es produeix cap uniformitat pel que fa a la decoració, tot i que, sembla, per ara, que la banda de línies fines paral·leles, més acurada, correspongui als moments inicials de la forma, mentre que al llarg de la producció aquesta es vagi degenerant.

No és habitual trobar vasos amb motius aplicats al fons intern de les bases. Tot i l'estat de conservació dels individus estudiats, només coneixem un cas amb roseta al centre de la base, la qual no podem identificar per estar molt desgastada. Aquesta possibilitat ja l'havia contemplat Sanmartí en la seva classificació, a partir d'un exemplar trobat a Olèrdola (Sanmartí 1978, 564), la roseta del qual també estava molt degradada.

Tipològicament, la forma ROSES 10A està en la línia de la ROSES 10, per la qual cosa ens remetem als comentaris fets en la descripció d'aquesta. Hem d'afegir, però, que no hem trobat paral·lels d'aquesta variant decorativa en produccions contemporànies massalotes o púniques. En la classificació de Sanmartí aquesta variant s'identifica amb la forma 25 B (Sanmartí 1878, 564), sense reconèixer, aleshores, l'existència de diverses mides. No passa el mateix en la darrera de les classificacions dels tallers de Roses (*Lattara* 14.2, 2001, 1221-1223), en la qual entre la forma ROSES 25B hi apareixen barrejats exemplars petits i altres de més grans. Per al format que ens ocupa, hem de considerar paral·lels les formes Morel F2544f 1 i F2544d 1 (Morel 1981, pl. 55), tot i que només per a la variant ROSES 10A.c. En la nostra classificació hem fet atenció a aquestes diferències, fins a destriar exemplars decorats d'aquesta manera damunt les formes ROSES 1, ROSES 10, ROSES 11 i ROSES 16. Cal, doncs, fer atenció a aquestes diferències, i considerar la decoració no com un element formal, sinó com allò que és, un element decoratiu que, en el cas de Roses, trobem aplicat en vores de diverses formes/mides de copes.

La particularitat decorativa de la vora ha permès identificar ràpidament els vasos d'aquesta forma, per la qual cosa la comptabilització del nombre d'individus ha jugat amb una certa avantatge davant d'altres copes de la sèrie, sense decorar. Fem aquest observació, ja que creiem que aquest element pot incidir en el còmput de vasos i en el percentatge que en resulta. Si ens atenim als exemplars individualitzats en dibuix, la presència d'aquesta variant equival a la que hem donat per la forma ROSES 10, el

2,30 % dels vernissos negres dels tallers. Si aquest càlcul el revisem en funció dels exemplars comptabilitzats en els inventaris d'excavació, veiem com aquest augmenta, escassament, fins a un 2,36 %, que és la mitjana entre les troballes al barri hel·lenístic i la zona del turó de Santa Maria.

S'han reconegut exemplars d'aquesta forma en els nivells més antics del barri hel·lenístic, BH-E.IV, un dels quals correspon a un rebuig de forn. Aquest detall ens porta a considerar aquesta forma com una de les primers produccions dels tallers en vernís negre, la qual, atesa la presència estratigràfica fins als nivells més recents, seguiria elaborant-se fins als darrers moments, amb les dues variants.

Copa forma ROSES 10A.b (Fig. 14.11)

Correspon a la variant de vora paral·lela a l'eix perpendicular de la peça. A excepció d'aquest detall, no presenta trets que la diferenciïn significativament de la variant ROSES 10A.c. Són copes proporcionalment aixatades, amb poca profunditat interior (proporció mitjana de 2,87 a 1). La manca de bases completes no ens permet apuntar cap conclusió al respecte de la tipologia.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
10A.b	112-120	50	-	-	1	-	-	5	1,28

Figura 14.12. Variables morfològiques de la forma ROSES 10A.b

Tampoc el volum d'exemplars fa que considerem que aquesta variant sigui més abundant que la següent, ja que disposem dels mateixos individus.

Copa forma ROSES 10A.c (Fig. 14.11)

Aquesta copa es caracteritza, dins del tipus, per la posició convergent de la vora. L'únic exemplar complet ens porta a observar l'alçada considerable del peu de la base, de 17 mm. Aquest individu és el que presenta, precisament, la decoració de roseta al centre intern de la peça. Aquests peus alts ja havien estat indicats en la classificació de Sanmartí (Sanmartí 1978, 677, lám. 93), tot i que no són exclusius, ja que també trobem alguns vasos amb peus més baixos, d'11 i 12 mm d'alçada.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
10A.c	118-126	56	62	1Ab	1	RCENT	ind.	4	1,02

Figura 14.13. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 10A.c

COPA/BOL DE LA FORMA ROSES 11

La forma ROSES 11 correspon a un copa/bol d'un format una mica més gran que la forma ROSES 10, atès que el seu diàmetre oscil·la entre 13 i 17 mm, a mig camí entre la ROSES 10 i la ROSES 12, aquesta amb diàmetres superiors als 19 mm. El perfil de la paret és continu, més o menys bombat, amb parets primes, de gruix regular, i pot acabar amb vores obertes, tipus a, paral·leles, tipus b, i convergents, tipus c, tot i que la més habitual és la del tipus b. Els llavis són, majoritàriament, arrodonits, amb algun escàs exemplar retocat, variant 2. Pel que fa a les bases, són totes anulars i petites, amb alçades de peu que varien des de 7 fins a 13 mm, i amb una gran varietat de tipus, la majoria, però, dels 2 i 4.

Hem considerat la denominació copa/bol, ja que entre els exemplars de la forma ROSES 11 es dóna una certa diferència d'alçades internes, respecte de l'amplada, la qual cosa dóna peu a vasos més una mica més profunds que d'altres, els quals s'apartarien relativament del concepte copa, ja que aquesta acostuma a ser més aixatada. No obstant això, no hem observat una pauta tipològica precisa, d'aquí que ambdues "variants" s'hagin tractat conjuntament, tot i que la ROSES 11.a és la que millor s'avindria a la forma bol. De fet, si ens fixem en la proporció de les peces, en les variants ROSES 11.b i 11.c és d'entre 3,62/4,05 a 1, mentre que la ROSES 11.a és de 3,21 a 1. Això es fa evident, també, en la profunditat interna de les peces, ja que en les primeres és de 35 a 37 mm⁶, mentre que en la ROSES 11.a és de 41 mm. Com veiem, les diferències són subtils.

Pel que fa a les decoracions, la forma ROSES 11 acostuma a aparèixer amb un motiu aplicat en el fons intern de la base, ja sigui roseta o palmeta -la primera és majoritària-, disposat de manera central: RCENT i PCENT; és possible que en algun exemplar pogués envoltar-se d'un cercle a rodeta, però no en tenim constància en cap dels fragments estudiats, encara que l'escassa dimensió que tenen fa que no ho descartem. Hi ha, també, dues rares excepcions: una en que es combinen 4 palmetes radials sobre cercle a rodeta i una altra en que la roseta central està envoltada per 3 palmetes radials (tenim dos exemplars amb la mateixa decoració). Així mateix, també trobem exemplars sense decorar, tot i que en un percentatge molt menor que en el cas de la ROSES 10.

⁶ Hem de fer atenció, al respecte, de dues peces que es presenten a la publicació dels materials de la muralla hel·lenística del turó (vegeu PUIG 1998, 144, fig. 5.10 i 12), les quals apareixen amb una alçada interna de 20 i 16 mm, respectivament. Es tracta d'un error d'orientació en el dibuix del fragment, el qual, per cert, és de dimensions reduïdes. No podem dir el mateix pel vas de la figura 5.8; es tracta d'un peça passada de cuita, deformada.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
11	130-169	42-63	49-57	1B 2Ab 2B, 2B', 2B'', 2Bb 2D''' 4A, 4Ab, 4Ac 4B, 4Bb	1, 2	RCENT ⁷ RCENT (+RC) PCENT RCENT+3PR 4PR SROD	P50 P78 R4 R5 R18 R27 R28 R36/P81 R38 R46 R63 R73 R76 R79 R93	36	9,18

Figura 14.14. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 11

Hi ha un nombre destacat de vasos amb una decoració en el fons intern que imita, per la disposició, la dels bols de petites estampilles PET-EST 2783. Són només fragments de bases, de les que desconeixem el perfil de la paret, tipològicament similars al grup anterior, potser una mica més amples, almenys pel que coneixem. Majoritàriament, les rosetes apareixen en grups de quatre, encara que hi ha un exemplar amb dos.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
11	-	51-68	-	2A 2D, 2D', 2D'' 4Ad 5A'	-	2R CENT 4R CENT	R68 R77 R88 R89 R90 R91	7	1,79

Figura 14.15. Variables morfològiques i decoratives, a l'estil de petites estampilles, de la forma ROSES 11

La forma ROSES 11 equival a la forma 27 classificada per Sanmartí (Sanmartí 1978, 565-566), la ROSES 27 (*Lattara* 14.2, 2001, 1226-1228). Tipològicament, s'ha associat aquesta forma, en primer terme i atesa la cronologia, als bols de petites estampilles PET-EST 2783, amb les seves variants morfològiques -establertes en funció de la talla, el perfil de la paret i la forma de les vores-, vasos que caracteritzen els nivells del segle III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1161-1174). A partir de mitjan i final segle III els paral·lels es traslladen al bol CAMP-A 27ab, atès que aquest reemplaça, en difusió, els

⁷ Hi ha 25 exemplars més de bases, decorades amb roseta central, les quals, ateses les dimensions del fragment, no ens hem decidit a incloure dins aquesta forma ROSES 11. Hem comprovat, de fet, que el motiu no és exclusiu d'aquesta forma, sinó que també hi ha alguns individus de la ROSES 10 i 13 que el porten.

bols de petites estampilles. La proximitat a la forma CAMP-A 27ab s'estableix amb les dues variants: la 27a, de vora convergent, cos profund o baix, i la 27b, de perfil més obert i vora amb tendència vertical (*Lattara* 14.1, 2001, 452-464). De fet, els diàmetres que es donen com a marges per aquesta forma, entre 13 i 17 mm, coincideixen amb els que hem observat en la forma ROSES 11, de la mateixa manera que la decoració del fons intern de la base, a base d'una roseta central.

Tant un com l'altre dels paral·lels formals esmentats són demostrables. Pel que fa als bols de petites estampilles, encara que s'ha apuntat el fet que es tracti espècimens rarament imitats (*Lattara* 14.2, 2001, 1163), sens dubte els fragments de bases de Roses que reproduïen la composició decorativa de rosetes agrupades al fons intern de la base⁸ estarien en aquesta línia. És possible que aquesta circumstància es doni excepcionalment en ambients massalotes, atès que també s'han considerat imitació d'aquests productes itàlics els bols de PSEUDO-AT 2783, que es daten a la fi del IV (*Lattara* 14.2, 2001, 1207-1208), els quals són molt propers als bols de pasta clara CL-MAS 236 (*Lattara* 14.2, 2001, 643-646). Probablement, ja en una fase més avançada dels tallers, l'elevat percentatge d'exemplars de la ROSES 11 decorats amb roseta central seria un possible indicador d'imitació de la vaixel·la campaniana.

Com ja s'ha apuntat repetidament, en altres ocasions, aquesta forma és, en ordre d'importància, la segona més abundant entre les produccions dels tallers, després de la ROSES 12, pàteres forma 26, fet que Sanmartí exposava com a comprensible, atès que ambdues formarien servei (Sanmartí 1978, 565). Si ens atenim als individus que hem identificat entre el material seleccionat, el percentatge presencial s'eleva fins a un 10,97 %, xifra que deixem en reserva, ja que la gran fragmentació d'aquests vasos ha fet impossible destriar i recuperar, entre l'innombrable número d'individus d'aquesta forma i de la forma següent, ROSES 12, exemplars que fossin clarament reproduïbles en dibuix o que permetessin obtenir una part important del seu perfil. Aleshores, ens remetem al còmput fet a partir dels fragments inventariats en excavació a la zona del barri hel·lenístic i del turó. A partir d'aquests el percentatge s'eleva fins a un 22,06 %. Creiem que aquest, però, també s'ha de matisar, ja que la comptabilització d'individus es pot haver alterat per la mateixa raó de l'extrema fragmentació d'aquests vasos, especialment de les part més febles, com són les parets i les vores, de poc gruix. És simptomàtic, al respecte, que s'hagin recuperat un nombre tant elevat de bases soles, ja que aquesta és la part més sòlida del vas. La impossibilitat d'identificar la forma en

⁸ Sanmartí considerava que aquestes peces no apareixien mai decorades amb grups de rosetes, sinó només amb rosetes centrals úniques. El vas trobat a Empúries, amb un grup de quatre rosetes, aleshores considerat una excepció (Sanmartí 1978, 566 i 323, fig. 7.85), deixaria de ser-ho, i s'hauria d'incloure entre el grup de vasos que imiten les decoracions dels bols de petites estampilles, dels quals tenim més exemplars a Roses.

una part important, atès que són bases aïllades, pràcticament sense paret, també ha impedit fer el càlcul d'individus a partir d'aquestes, més si tenim en compte que hi ha diverses formes que les comparteixen.

En quant a la cronologia, hem de lamentar la gran dispersió de les troballes i les dificultats intrínseques de l'estratigrafia del barri hel·lenístic, la qual ens impedeix recolzar-nos en aquesta per a poder avaluar fases en la producció de la forma ROSES 11, en especial, a l'hora d'intentar diferenciar-ne una primera, a la primera meitat del segle III aC, en la qual haurien de predominar els exemplars que imiten els bols de petites estampilles, d'una segona, a partir de la segona meitat del segle i fins a la fi de la producció dels tallers, en la qual se seguiria la línia formal dels bols de la campaniana A. Els individus decorats amb 2 i 4 rosetes apareixen estratigràficament força dispersos, però, sobtadament concentrats en un espai relativament petit del barri, en els anomenats cortes 16, 4B i entre els 11 i 12, una àrea d'uns pocs metres quadrats situada a la part més meridional de les illes conservades del barri. El cert, també, és que, a diferència d'altres exemplars de la forma, aquests també sembla que es concentren, sobretot, en els nivells associats a la fase BH-E.III, amb rars exemplars en nivells superficials, detall que podria considerar-se significatiu a l'hora de valorar una cronologia més reculada.

El mateix passa si intentem determinar diferències en les diverses variants morfològiques identificades. Malgrat això, s'intueix com la ROSES 11.b, de vora vertical, podria ser la primera en produir-se, ja que és l'exclusiva en els nivells BH-E.III. Els nivells més tardans de la muralla i en els superficials del barri proporcionen exemplars més variats, no només de la ROSES 11.b, sinó també de les 11.a i 11.c. Aquesta observació s'acompanya, també, d'un major percentatge de troballes en els nivells tardans, un 61,90 %, el que potser podria comparar-se amb l'apreciació cronològica que es fa a Lattes, en què la presència de la forma ROSES 11 és majoritària a la segona meitat del segle III, amb clar descens a partir del 225 (*Lattara* 14.2, 2001, 1226).

Copa /bol forma ROSES 11.a (Fig. 14.16)

El bol d'aquesta variant s'ha diferenciat a partir de la inclinació de la vora, que és oberta cap enfora. Es tracta d'un vas de perfil continu, més o menys profund i obert, força minoritari respecte del volum total d'aquesta forma. Morfològicament s'aproxima més a la variant CAMP-A 27b i a la variant 4 dels bols PET-EST 2783.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
11.a	130-145	48-50	49, 57	^{2B} 2D'''	1	RCENT	R27	4	1,02

Figura 141.7. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 11.a

Són molt pocs els exemplars en els quals hem pogut restituir el perfil complet, per la qual cosa tot intent de sistematització cronològica i formal se'ns fa molt difícil. No obstant això, totes les dades apunten cap a un datació més tardana que la de la variant següent, dins la segona meitat avançada del segle III aC. Al respecte, hem de dir que no s'ha trobat cap exemplar en els nivells més antics del barri, ja que tots s'acumulen en les fases d'amortització del jaciment. Ens sembla significatiu, al respecte, les observacions cronològiques que es fan per a la variant 4 del bol PET-EST 2783. Aquesta variant, de petit mòdul, s'associa, principalment, a les fases més recents, amb un clar domini sobre les de mòdul més gran, a partir del 250 aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1162). A això hi podríem sumar el fet que la variant ROSES 11.a presenti un vas sense decorar, tret que també sembla ser més freqüent en les fases recents dels bols de petites estampilles esmentats, sobretot a partir del 250 aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1162).

Copa/bol forma ROSES 11.b (Fig. 14.16)

És la més abundant d'entre les variants de la forma ROSES 11, i es caracteritza, bàsicament, per la verticalitat de la vora respecte l'eix central de la peça, amb llavis dels tipus 1 i 2. Els vasos tenen unes dimensions similars a la variant 11.a, però, en bona part, el seu perfil és relativament més obert i aixatat que aquesta. L'elevada fragmentació d'aquests vasos, també en la variant que ens ocupa, no ens ha permès restituir amb prou feines un exemplar amb el perfil complet, per la qual cosa ens manquen dades relatives a la forma de les bases.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
11.b	130-169	56, 61	50, 54	^{2Bb} 4B	1, 2	RCENT	ind.	13	3,32

Figura 14.17 Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 11.b

La morfologia d'aquest vas s'ha d'aproximar, també, a la variant CAMP-A 27b i a la variant 4 dels bols PET-EST 2783. En aquest sentit, la seva datació s'hauria d'assimilar a la variant anterior; no obstant això, davant el fet que aquesta forma ens aparegui ja en els nivells propis del funcionament del barri, hem de considerar que la

seva producció comença abans i que perdura, ben bé, fins a la fi dels tallers, ja que la seva presència als estrats d'amortització del jaciment és important.

Copa/bol forma ROSES 11.c (Fig. 14.16)

La darrera de les variants de la forma ROSES 11 es caracteritza per la convergència de la vora, la qual cosa l'aproxima a les variants 3 de PET-EST 2783 –la més freqüent i perdurable de les d'aquest bol- i la variant CAMP-A 27a.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
11.c	168	-	-	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.18. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 11.c

A Roses resulta ser la variant més escassa de totes, amb només un individu aïllat, procedent, a més, de les fases d'amortització del turó de Santa Maria.

COPA/BOL DE LA FORMA ROSES 11A

Tal com succeeix en altres copes d'aquesta sèrie, també la ROSES 11 presenta alguns exemplars amb la part superior de la vora decorada amb una banda d'estries paral·leles. Com hem fet amb la resta de la sèrie, aquesta variant s'ha distingit del tipus general amb la lletra majúscula A. Malgrat que tampoc conservem cap exemplar amb el perfil complet, les característiques morfològiques dels fragments que tenim s'aproximen a la variant ROSES 11.a, de bol de perfil continu, parets primes, i cos bombat, més o menys profund. Les dimensions dels diàmetres encaixen dins els marges de la forma ROSES 11, ja que amiden entre 131 i 150 mm, amb vores paral·leles o lleugerament convergents, i llavis dels tipus 1, arrodonit, i 4, aplanat.

A partir dels exemplars que coneixem, dominen les bandes decoratives a base de línies paral·leles, més o menys gruixudes, amb aplicació vertical o de dreta a esquerra, emmarcades amb una línia incisa horitzontal per la part inferior, amb una amplada general de 22 a 24 mm. Atesa la dimensió dels fragments i la manca de bases, no sabem si algun d'aquests aniria decorat també en el fons intern de les bases.

Cronològicament, només podem comentar que els individus recuperats ho han estat tots en els nivells darrers i d'amortització del jaciment, tant a la zona del barri com del turó, per la qual cosa només ens podem limitar a proposar-los una datació recent dins la producció dels tallers. Certament, el nombre d'exemplars que tenim és escàs, l'0,77 % del total de vernís negre dels tallers individualitzat en dibuix, percentatge que

disminueix fins al 0,69 %, si ens referim als inventaris d'excavació, mitjana feta entre la zona del barri i del turó.

Copa forma ROSES 11A.b (Fig. 14.16)

D'aquesta variant, de vora paral·lela a l'eix perpendicular de la peça, només tenim un individu dibuixat, amb llavi del tipus 4, del qual ens falta bona part de la base, per la qual cosa no podem apuntar altres particularitats tipològiques. No obstant això, la seva alçada interior s'ha estimat en 47 mm, el que implica un vas relativament profund - proporció de 1,32 a 1.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
11A.b	131	-	-	-	4	-	-	1	0,26

Figura 14.21. Variables morfològiques de la forma ROSES 11A.b

Copa forma ROSES 11A.c (Fig. 14.16)

Tot i que els individus que hem classificat dins d'aquesta variant tenen la vora convergent, hem de dir que la inclinació cap a l'interior és poc marcada, fins i tot subtil en algun cas, per la qual cosa podrien passar per exemplars de la variant anterior. El mateix passa amb els llavis: l'aplanament d'un dels individus de llavi és tan poc marcat que podria passar per la variant arrodonida.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
11A.c	136, 150	-	-	-	1, 4	-	-	2	0,51

Figura 14.22. Variables morfològiques de la forma ROSES 11A.c

Pel que fa a la decoració, aquesta es presenta amb línies força gruixudes (motiu que s'observa en el dues variants ROSES 11A.b i c) i amb línies fines, més acurades, sense que puguem fer cap observació tipològica o cronològica al respecte.

COPA DE LA FORMA ROSES 12

Aquesta és, sens dubte, la forma més representativa i més abundantment produïda pels tallers de Roses. Es tracta d'un vas de mida gran, ample, força alt en relació a les copes fins ara descrites, amb un cos de forma més o menys arrodonida o bombada, o amb parets més inclinades⁹, de gruix regular. La major part dels vasos superen els 200 mm de diàmetre, tot i que hi ha alguns exemplars més petits, la minoria, a mig camí

⁹ El grau d'inclinació de les parets s'ha estimat entre 145° i 166°

entre la forma ROSES 11 i 12, entorn els 180 mm. La vora, majoritàriament, és de forma paral·lela o convergent respecte de l'eix central de la peça, encara que es coneix algun exemplar amb la vora més oberta. Pel que fa als llavis, en trobem dels tipus 1, 2 i 4, indistintament de la forma de vora. Les bases, anulars, tenen un diàmetre més gran respecte de la copa anterior, ja que superen els 80 mm, amb exemplars que arriben fins als 130 mm. Els peus de les bases responen a una molt diversa tipologia, amb múltiples variants dins dels tipus 1, 2, 3, 4 i 5. Són, per regla general, peus alts, entre 9 i 26 mm (el 32 % supera els 20 mm). És interessant anotar que només en aquesta forma hem detectat la presència de forats que travessen l'anella del peu, fets expressament, mentre la pasta era fresca, per a penjar el vasos en algun suport de paret¹⁰.

Pel que fa a les decoracions impreses en el fons intern de les bases, disposem també d'una certa varietat. Hem de dir, al respecte, que atesa la particular fragmentació d'aquesta forma, la qual ens ha proporcionat, majoritàriament, fragments de bases sense vora, no ens ha estat possible determinar cap relació entre la decoració i les variants morfològiques de la forma. No obstant això, no sembla que aquesta s'hagués donat. Com veiem en el quadre de la figura annexa, la varietat decorativa se centra, bàsicament, en la combinació de palmetes, la majoria en grups de 3, envoltades de cercle a rodeta i, de vegades, al voltant d'un cercle incís: 3PR + ROD, CI + 3PR + ROD i CI + 3PR + 2CI + ROD. En alguns casos les 3 palmetes radials es disposen sobre el cercle a rodeta o sobre el cercle incís: 3PR SCI + ROD i 3PR SROD. La combinacions amb 4 palmetes radials són més rares i apareixen envoltades per un cercle a rodeta o al voltant del segell IWN.C (S44): 4PR + ROD i S44 + 4PR + ROD. Més rara és, encara, la presència de palmetes aïllades al centre de la base, sense decoració a rodeta: PCENT.

La decoració a base de rosetes esdevé només el 15,69 % del total de la forma, en franca minoria respecte les combinacions amb palmetes que hem vist. Encara, en algun cas, aquesta es combina amb palmetes radials: RCENT + 3PR (+ROD?). La decoració a base de roseta enmig d'un cercle a rodeta, RCENT + ROD, és la més corrent d'aquestes, tot i que, només representa el 12,96 % del total de combinacions decoratives en els fons de la forma ROSES 12.

¹⁰ Aquests tipus de forats han estat interpretats, en el cas d'uns exemplars de plats de la forma campaniana A CAMP-A 36, com a forats de suspensió de les peces, segurament per a servir com a ornament mural, en base al fet que aquestes peces són escasses i excepcionals (*Lattara* 14.1, 2001, 497). Opinem que més per a una funció ornamental, aquests forats es feien per a una funció pràctica, un sistema com un altres de desar els plats al seu lloc. Al respecte d'aquest tema Morel observa que la presència d'aquests forats és una particularitat de l'ús que en fan certs indígenes de la Iberia i que, en conseqüència, els vasos que els porten anirien destinats al mercat català (Morel 1998, 249).

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoraci	motius	N.I	% total
12	178-266 ¹¹	84-131	58-75 ¹²	1A, 1Ab, 1Ab', 1Abdf, 1Ad, 1Af 1B, 1Bc, 1Bf, 1Bg 1Dbf, 1Dg 2A, 2A', 2A'', 2Ad, 2Ae 2B, 2B' 2C 2D', 2D'', 2D''', 2Df 3A', 3Ab 3D, 3Db 4A 5A, 5Aabc, 5Acd', 5Ad 5B', 5Ba 5D, 5Db	1, 2, 4	PCENT RCENT + R RCENT+3R (+ROD?) 3PR + R 3PR SCI ROD 3PR SRO CI + 3PR + + ROD CI + 3PR ROD 4PR + RO S44 + 4PR	P4 P14 P16 P23 P33 P35 P41 P41-S44 P43 P48 P49 P51 P52 P59 P60 P62 P69 P70 P71 P72 P75 P77 P79 P82 P86 P88 P89 P93 P94 P95 P96 P98 P99 P100 P101 P103 P107 R3 R30 R40 R41 R51 R74 R26,P104	77	19,64

Figura 14.23. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 12

La forma ROSES 12 equival a la pàtera forma 26 de la classificació de Sanmartí (Sanmartí 1978, 564-565) o copa ROSES 26 (*Lattara* 14.2, 2001, 1223-1226). Aquí ja s'havia considerat aquesta forma com la més característica de la producció, amb

¹¹ Hi ha un exemplar que amida 376 mm de diàmetre, però es tracta d'un rebuig de forn, deformat, per la qual cosa aquesta amplada no és fiable.

¹² Hi ha un exemplar que amida 44 mm d'alçada, però es tracta també d'un rebuig de forn, deformat, que hem de considerar poc fiable.

paral·lels formals amb el bol àtic AT-VN 825-842, *bowl, incurved rim* (encara freqüent a la fi del IV) i la copa CAMP-A 27Ba (que apareix a la fi del III aC i perdura al llarg del segle II aC), situada cronològicament a cavall entre ambdues. No descartem els paral·lels entre la forma ROSES 12 i el bol àtic, però no podem dir que en sigui una imitació directa. Hem d'observar la presència d'aquesta forma, també, en les produccions massalotes, tant en vernís negre com en pasta clara, que bé podrien considerar-se com a paral·lels/precedents de la producció, tot i que aquesta, a Roses, prendrà un relleu considerable. En vernís negre es troba la *coupe* PSEUDO-AT 835, de clara inspiració en l'àtica AT-VN 825-842 i amb una cronologia similar (*Lattara* 14.2, 2001, 1205). En pasta clara hi ha la *coupe* CL-MAS 237, que és un recipient de creació antiga, present ja a la fi del segle VI i que perdura fins a principi del II aC. S'ha considerat que aquestes copes, que amiden entre 200 i 300 mm, com les de Roses, han seguit diversos models d'inspiració al llarg del temps: al segle IV aC l'AT-VN 825-842, al segle III aC la forma 26/ROSES 12 i al segle II aC la CAMP-A 27Ba (*Lattara* 14.2, 2001, 646-649). És molt difícil determinar quins són els models prototipus, els imitats, i quins són els que imiten. En realitat, es tracta de formes molt esteses i corrents, d'un ús destacat en la vaixel·la de taula, el que fa que sigui un producte popular i àmpliament estès. De fet, també hi ha vasos similars en púnica de vernís negre, la forma PUN-VN 2910 (*Lattara* 6, 1993, 541). L'èxit d'aquesta forma farà que encara al segle II aC es continuï utilitzant i es fabriqui en campaniana A, forma CAMP-A 27Ba, la qual presenta uns diàmetres que oscil·len entre 180 i 300 mm, de manera molt semblant a la ROSES 12, amb una major concentració entre 240 i 260 mm, amb vores també verticals o lleugerament convergents; a diferència, aquesta acostuma a tenir un peu anular baix (*Lattara* 14.1, 2001, 465-468).

Pel que a fa al volum representatiu d'aquesta forma, el percentatge s'ha estimat en un 19,64 % del total aïllat en dibuix, el qual s'eleva fins a un 39,31 % a partir de la revisió dels antics inventaris d'excavació del barri i de la zona del turó. En aquests percentatges s'ha de considerar el grau de fragmentació d'aquesta forma, ja que incideix de manera notable en el còmput d'individus. A diferència de la base, que apareix sovint de manera més completa, les parets estan molt fragmentades, a causa del seu gruix, fins al punt que en molts casos, atesa la mida dels fragments, ha estat impossible determinar la forma amb certesa. Això fa, també, que amb prou feines hàgim pogut reproduir vasos amb el perfil sencer. En definitiva, estimem que el volum d'aquesta forma ha d'estar entre els dos marges comptabilitzats; si ens féssim la mitjana, aquesta seria de prop del 30 %.

Copa forma ROSES 12.a (Fig. 14.24)

Tot i no disposar de cap exemplar complet, aquesta variant es defineix per la inclinació de la vora, oberta respecte de l'eix perpendicular de la peça. Al mancar-nos la base, no podem apuntar cap altre característica morfològica, tot i que hem de suposar que no s'apartaria del prototipus.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
12.a	241	-	-	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.26. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 12.a

La manca de més fragments fa que considerem que aquesta variant sigui escassa, la menys representativa de la forma. La presència d'aquesta variant minoritària ja havia estat observada anteriorment per Sanmartí i considerada, possiblement, com un element recent de la producció, inspirada en la campaniana CAMP-A 27Ba (Sanmartí 1981, 171). El exemplar que ens ocupa ha aparegut, precisament, en els nivells superficials de l'excavació del barri, detall que podria confirmar aquesta hipòtesi.

Copa forma ROSES 12.b (Fig. 14.24 i 14.25)

Aquesta variant es caracteritza per la vora vertical, paral·lela a l'eix perpendicular del vas, amb dos tipus de llavi: simplement arrodonit o lleugerament aprimat, tipus 1 i 2, en proporcions similars. Tant la dimensió dels diàmetres, com la tipologia de les bases, no destaca dins del prototipus de la forma. El que sí volem apuntar, però, és la presència de vasos més profunds, de parets més inclinades, que d'altres. El grau d'inclinació de les parets, que determina la profunditat d'aquests vasos, s'ha calculat entre 145° i 163°, amb una gradació tant àmplia que no s'ha pogut establir una diferència formal dins del grup. Hi ha un vas, aparentment molt poc profund, de 29 mm, davant dels 52/57 mm que hem pogut calcular pels més alts, que no s'ha de prendre en consideració, atès que es tracta d'un rebuig de forn, deformat.

Pel que fa a la decoració, i atesa la fragmentació acusada d'aquestes peces, només disposem d'un exemplar decorat en el fons intern de la base; la resta, són fragments de vores, més o menys grans. L'únic individu que tenim correspon a la marca IWN.C, amb 4 palmetes radials entorn del segell i envoltades de cercle a rodeta.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
12.b	178-266	110-131	44-60	4A 5A	1, 2	? + ROD IWN.C + 4PR + ROD	P41-S44	16	4,08

Figura 14.27. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 12.b

La verticalitat de la vora s'ha considerat un tret cronològic recent dins de la forma, per la seva proximitat amb la CAMP-A 27Ba, mentre que la convergència de la vora seria un tret antic, proper a la forma AT-VN 825-842. Certament, a excepció dels peus, les similituds amb la campaniana A són evidents; no obstant això, si ens atenim a la cronologia d'aquesta producció, la qual comença a aparèixer, mínimament, a partir de la fi del segle III, no podem afirmar que la de Roses derivi o s'aproximi a la campaniana. La seva àmplia presència en l'estratigrafia del jaciment, fa que haguem de considerar aquesta producció des de ple segle III i fins als darrers moments dels tallers, per tant, no tan tardana. No obstant això, sí que hi ha certa diferència amb la variant ROSES 12.c, la qual, com veurem, és clarament la més antiga.

Pel que fa al volum presencial sembla que és aquesta variant, i no la de vora convergent¹³, la més característica de la forma, amb el 61,54 % del volum estudiat.

Copa forma ROSES 12.c (Fig. 14.25)

El tret definitori d'aquest variant és la forma de la vora, més o menys convergent, amb llavis de tipus diversos, des d'arrodonits i aprimats, tipus 1 i 2, a aplanats, tipus 4, essent el 2 el més abundant i característic. Igual que la variant anterior, amb prou feines disposem d'un exemplar que ens permeti restituir el perfil complet de la forma, per la qual cosa no podem aportar altres característiques tipològiques. Sí que hem observat, tal com hem vist també en la ROSES 12.b, la presència de vasos més profunds que d'altres, des de 149° fins a 166° d'inclinació de paret.

Pel que fa a la decoració, no tenim cap exemplar amb base suficientment gran com per a poder veure el motiu que es disposaria al centre intern. Esmentar un fragment que presenta una decoració de 4 línies incises, paral·leles, agrupades de dos en dos, en la paret externa (Puig 1998, 161, fig. 19.1).

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
12.c	194-264	110	58	5A	1, 2, 4	-	-	9	2,30

Figura 14.28 Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 12.c

Percentualment, hem de situar aquesta variant en segon lloc d'importància dins del total de la forma, amb un 34,62 %, la qual cosa, com hem dit, descarta que sigui la variant més representativa, tal com s'apuntava fins ara. No obstant això, el cert és que

¹³ En les descripcions formals de la ROSES 12, que és la que ens ocupa, es considera que la vora convergent és la més característica (Lattara 14.2, 2001, 1223), ja des de Sanmartí (Sanmartí 1978, 564-565).

sí que es tracta de la més antiga dins de la producció, atès que ha aparegut en els nivells inicials del barri hel·lenístic, BH-E.IV, datats entorn el tombant del segle IV al III aC. Seria la variant de vora amb el llavi del tipus 2, aprimat, la més antiga, de la qual disposem de 3 rebuigs de forn, trobats en una de les estances veïnes al forn núm. 1. La manca d'exemplars en els nivells superficials del barri, a diferència de la variant anterior, fa pensar que la seva producció s'aturés abans, cap a la fi del segle, quan començaven a copar el mercat els vasos de vora vertical, a l'estil de la CAMP-A 27 Ba. Aquesta datació coincideix amb la que es dóna al jaciment de Lattes, en el qual la forma ja apareix a principi del III, tot i que no pren un lloc estable entre la presència de productes de Roses fins a partir del 275 (presència entre el 17 i el 21 % dels tallers); la major part dels efectius, però, corresponen a la segona meitat del segle (*Lattara* 14.2, 2001, 1223).

COPA DE LA FORMA ROSES 13

A part de les copes de perfil continu, els tallers de Roses produeixen també una sèrie de copes carenades, sense nanses, de les quals tenim diverses variants. La copa ROSES 13 és un exemplar d'aquest tipus, tot i que la carena no és precisament molt marcada, sinó més aviat arrodonida. No obstant això, la doble inflexió de la paret és evident. Són copes no molt grans, entre 100 i 160 mm, els exemplars coneguts, amb dues variants: amb el flanc superior obert, ROSES 13.a, i amb el flanc superior vertical, ROSES 13.b. Els llavis són, majoritàriament del tipus 5, arrodonits i amb un petit solc exterior, encara que algun individu el presenta del tipus 6, arrodonit i suaument girat cap a l'exterior. Aparentment, es tracta de dos llavis molt similars, però la seva confecció és totalment diferent, ja que en el primer intervé un instrument per donar-li la forma de petit bec/solc, mentre que l'altre és només tombat cap enfora. Pel que fa a les bases, la fragmentació de les peces només ens ha permès reconèixer-les en dos exemplars. En ambdós casos són anulars, no molt altes, de 10 i 11 mm, i amb peus variats.

Pel que fa a la decoració, sembla ser que aquestes peces en portarien al centre intern de la base. Malgrat que només coneixem un exemplar amb roseta central, en altres s'aprecien indicis del cercle a rodeta que envoltaria algun motiu que no se'n ha conservat.

Aquesta forma de copa, que fins ara no havia estat clarament individualitzada com a producció dels tallers de Roses, deriva, en certa manera, d'una de les variants morfològiques del bol de la forma AT-VN 777-808, *bowl outturned rim*, molt propera a la Morel F2682 (Morel 1981, pl. 66). El seus paral·lels més immediats són, però, la

copa de vernís negre massaliota PSEUDO-AT 808, en concret la variant de perfil més bombat, la qual deriva de les àtiques AT-VN 785 i 802, i que es data durant els tres primers quart del segle IV aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1203). L'equivalència s'estableix també amb la forma de campaniana CAMP-A 28ab, en concret amb els exemplars de carena poc accentuada i flanc inferior còncau.

Dins del conjunt de copes carenades que formen amb la ROSES 14 i ROSES 15, aquesta és poc abundant, amb el 16,22 % del total. Sens dubte domina la ROSES 14, molt propera a la forma que ens ocupa, però amb la carena i la doble inflexió ben accentuades. És per aquest detall que hem volgut diferenciar una forma de l'altra, tot i que en classificacions d'altres tipus ceràmics -PSEUDO-AT 808 i CAMP-A 28 ab-, aquestes apareguin com a simples variants morfològiques.

Pel que fa a la cronologia, la presència dels exemplars estudiats en els nivells d'amortització de la zona del barri i del turó, i la seva total absència, per ara, en estrats més antics, fa pensar que aquesta pugui ser una producció recent dels tallers, potser una imitació més directa de les copes de campaniana.

Copa forma ROSES 13.a (Fig. 14.33)

Aquesta variant es caracteritza pel detall que el flanc superior de la paret del vas és lleugerament obert cap enfora. Si bé la inflexió és suau, en algun exemplar aquesta es presenta més marcada per la cara interna. El gruix de les parets, en general, és uniforme i força prim, el que provoca una elevada fragmentació. Sense apartar-se del tipus, els acabats del llavi són variats, amb el ressalt més o menys marcat.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
13.a	106-159	44, 65	39, 42	2B" 3D	5, 6	RCENT ? + ROD	R62	5	1,28

Figura 14.34 Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 13.a

Aquesta és la variant més abundant de les dues i la única en la qual hem pogut obtenir dades relatives a la decoració en el fons intern. La proximitat morfològica amb les formes esmentades en el prototipus varia des dels exemplars més bombats a altres més aixatats.

Copa forma ROSES 13.b (Fig. 14.33)

L'únic exemplar que coneixem d'aquesta variant es caracteritza pel detall que el flanc superior és totalment vertical, paral·lel a l'eix central de la peça, la qual cosa fa que la inflexió sigui més acusada que en la variant anterior, tot i que la carena segueixi

essent poc accentuada, suau. La dimensió del fragment fa que no puguem aportar més dades respecte de la morfologia de la peça.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
13.b	123	-	-	-	5	-	-	1	0,26

Figura 14.35 Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 13.b

COPA DE LA FORMA ROSES 14

Copa forma ROSES 14.a (Fig. 14.36 i 14.37)

Aquesta copa carenada és la més abundant de les produïdes pels tallers de Roses. Es tracta d'un vas de perfil en doble inflexió, sovint ben marcada per una carena accentuada, de vegades totalment angular, altres més suavitzada. Les proporcions entre ambdós flancs sol ser equivalent, tot i que el superior acostuma a ser una mica més llarg. En tots els casos aquest es presenta obert, tombat lleugerament cap a l'exterior, detall que l'inclou entre les variants de vora a, amb un grau d'inclinació variable, entre 111° i 125°. Els llavis, com en el cas de la forma anterior, són força variats, dins del tipus 1, simplement arrodonit, alguna vegada una mica engruixit, i del tipus 5, arrodonit amb ressalt exterior, aquest també més o menys acusat. No es tracta d'una copa gaire gran, atès que els diàmetres de vora oscil·len entre els 90 i 160 mm¹⁴, amb alçades de fins a 45 mm. Les bases, en els casos que s'han conservat, tampoc són gaire grans, entre 30 i 80 mm, i d'alçades variables, des de peus anulars baixos, a partir de 6 mm, fins a peus força alts, de 16 mm, aquests, bàsicament, del tipus 3.

Hi ha 3 exemplars, molt fragmentats, que només conserven escassament la part de la vora, amb llavis del tipus 5, els quals, si fem cas del que ens en queda, no dubtaríem en col·locar entre els individus de la forma ROSES 14. No obstant això, són vasos de dimensions molt més grans que els anteriors, de 174 a 232 mm de diàmetre, i amb el flanc superior més inclinat, entre 122° i 132°. El fet que, en cap cas, puguem veure'n la carena, fa que mostrem les nostres reserves. És interessant anotar com algun d'aquests individus ens apareix en el nivell BH-E.IV, per la qual cosa hauríem de considerar-los dels moments inicials de la producció.

Pel que fa a la decoració, hem de dir que no hem trobat cap exemplar de base que no portés algun motiu imprès en el fons intern, tot i que no descartem que poguessin haver-ne sense. El motiu que hi apareix pot estar compostat tant amb rosetes com amb

¹⁴ Aquests exemplars de menor mida, de 90 i 100 mm de diàmetre, podrien considerar-se, pràcticament, miniatures.

palmetes (de fet, aquesta decoració ens ha aparegut a proporcions equivalents). En el cas de les palmetes, aquestes es troben sempre en grups de tres, ja sigui aïllades i ben juntes al centre del fons, 3PR CENT, o bé envoltades per un cercle a rodeta, de vegades al voltant d'un cercle incís: 3PR + ROD i CI + 3PR + ROD. Pel que fa a les rosetes, aquestes apareixen sempre en disposició central, envoltades d'un cercle a rodeta: RCENT + ROD.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
14.a	90-156	30-81	29-45	1B 2A', 2B 3Ab, 3D, 3Dbg 4A, 4A", 4C 5Af	1, 5	RCENT + ROD 3PR CENT 3PR + ROD CI + 3PR + ROD	P33 P54 P65 P84 P85 P97 R15 R60 R61 R82 R83	21	5,38

Figura 14.38. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 14.2

Tal com vèiem en la forma anterior, la ROSES 14.a està directament emparentada amb el bol d'àtica de vernís negre AT-VN 777-808, *bowl outturned rim* i la copa pseudo-àtica massaliota PSEUDO-AT 808, en especial de la variant de perfil de doble inflexió, amb la part superior més rectilínia i una carena de vegades marcada entre les dues porcions, que correspondria a l'AT-VN 808 (*Lattara* 14.2, 2001, 1203-1204), tot i que ambdues són copes antigues, ben representades dins del segle IV aC. De fet, aquesta forma, tal com passava també amb la ROSES 12, se situa cronològicament a cavall entre aquests productes àtics i pseudo-àtics i la campaniana A, en aquest cas la forma CAMP-A 28ab, la qual es considera una evolució de la forma àtica esmentada, i que s'estén àmpliament en ple segle III aC. La mateixa forma la trobem també en vernís negre púnic, la copa PUN-VN 2640, que es data al llarg del segle III i fins a mitjan segle II aC (*Lattara* 6, 1993, 540). No es tracta, només, d'una forma exclusiva en vernís negre, ja que també la trobem en pasta clara massaliota, la *coupelle carénée* CL-MAS 253, la qual imita la CAMP-A 28ab, de perfil obert, amb corba i contra corba, amb una carena baixa, que tant és visible a l'interior com a l'exterior, i que es data a partir de mitjan segle III aC i al llarg del II aC (*Lattara* 14.2, 2001, 653).

En anteriors classificacions el vas que ens ocupa es presenta com a forma 28 (Sanmartí 1978, 566-567), ROSES 28 (*Lattara* 6, 1993, 543). Ja aquí s'havia manifestat l'evident relació d'aquesta forma amb els tallers de Roses, sobretot pel fet

de la troballa de diversos rebuigs de forn. Ara, en tenim un bon nombre, la major part dels quals apareixen a les proximitats del forn núm. 1, encara que un mica escampats en l'estratigrafia. No sembla, a partir dels exemplars recuperats, que aquesta sigui una de les primeres formes en produir-se en els tallers, sinó que més aviat sigui pròpia de ple segle III aC, amb una perduració fins als darrers moments del jaciment. No podem aportar altres matisos cronològics per aquesta forma, excepte que ens sembla que els exemplars més antics són de parets més primes, més acurats.

Percentualment, aquesta forma se situa entre les cinc més abundantment produïdes pels tallers, amb un 5,38 % del total de material individualitzat en dibuix i un 3,68 % de mitjana del còmput fet a partir dels inventaris revisats del barri i de les recents excavacions en el turó.

COPA DE LA FORMA ROSES 15

Copa forma ROSES 15.a (Fig. 14.39)

Dins de la sèrie de copes carenades ens queda esmentar la forma ROSES 15, la qual es caracteritza, essencialment, pel seu perfil en S, amb el flanc superior obert cap a l'exterior, en una inclinació entre 105° i 127°. En aquest cas la carena és poc marcada, suau. Els llavis són majoritàriament llisos, arrodonits, del tipus 1, tot i que hi ha un exemplar amb el llavi aplanat, tipus 4. També, a diferència de les anteriors copes carenades, es tracta de vasos de diàmetre gran, entre 160 i 240 mm. La manca de bases, atesa la dimensió dels fragments conservats, fa que no en puguem determinar la tipologia.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
15.a	162-240	-	-	-	1, 4	-	-	5	1,28

Figura 14.40. Variables morfològiques de la forma ROSES 15.a

No hem trobat paral·lels específics per aquesta forma, la qual, per cert, és molt minoritària dins la sèrie de copes carenades, amb un nivell similar a la forma ROSES 13. Pel que fa a la datació, poca cosa més podem concretar que considerar la seva producció en plena època dels tallers.

COPA DE LA FORMA ROSES 16 (Fig. 14.41)

Aquest exemplar de copa carenada, de la qual només coneixem un individu, no té cap relació directa amb les formes anteriorment descrites, tot i que la paret exterior

presenta la típica doble inflexió, separada per una carena, força ben marcada, angular. En el cas que ens ocupa, el flanc superior tendeix a la vertical, tot i que està lleugerament inclinat cap a l'interior. El llavi és molt simple, arrodonit. La base és anular, no molt gran, amb un peu baix, de 7 mm d'alçada, del tipus 2A. L'anàlisi de pasta que s'hi ha practicat ens ha confirmat la seva pertinença als tallers, tot i que el seu aspecte no és el típic dels vernissos negres, atès que és d'un color ataronjat totalment uniforme, molt diluït.

El fet que ens manqui la part central de la base no ens permet saber si hi hauria algun motiu al fons intern d'aquesta. Sí que hem vist, en canvi, la presència de dos grafitos fets sobre la pasta un cop seca: una A, gran, feta amb un traç poc destre, i les lletres AR, de mida més petita.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
16	174	82	80	2A	1	-	-	1	0,26

Figura 14.42. Variables morfològiques de la forma ROSES 16

No hem trobat paral·lels equiparables a aquesta forma de Roses, ja que les copes carenades d'aquesta línia presenten el flanc superior de més poca alçada, mentre que aquí amida 37 mm.

COPA DE LA FORMA ROSES 16A

Copa forma ROSES 16A.b (Fig. 14.41)

D'aquesta forma només coneixem un exemplar, molt fragmentat, que conserva escassament la vora. La copa es caracteritza pel fet que la part que correspon al flanc superior és molt curta, de 18 mm, i vertical, amb un llavi del tipus 1, mentre que el flanc inferior seria inclinat, el que donaria una copa més aviat alta. Desconeixem com seria el peu.

La copa porta una decoració a la vora, a l'estil de les formes ROSES 10A i 11A, en la qual es combinen línies verticals i aspes, en una banda emmarcada per una línia incisa just a tocar el llavi i una altra per sota. És per això que hem afegit al número de forma la lletra A.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
16A.b	114	-	-	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.43. Variables morfològiques de la forma ROSES 16A.b

Per les dimensions i verticalitat del flanc superior, la forma ROSES 16A s'aproxima a la CAMP-A 27c -datada entre el darrer quart del segle III al darrer de l'I aC-, més que a la CAMP-A 27Bb, que és més ampla i amb el flanc superior obert cap enfora. Hauríem de considerar també, com a paral·lel, la copa carenada en pasta clara massaliota CL-MAS 222, la qual té una tradició molt antiga, ja que remunta a l'inici del segle V aC per a desaparèixer ver el 300 aC (*Lattara* 14.2, 2001, 632-637), de la qual no existeixen, però, exemplars en vernís negre.

Pel que fa a la datació, no podem aportar cap dada, atès que el fragment va aparèixer en els nivells de colgament d'un dels carrers del barri hel·lenístic, durant una de les antigues excavacions en el lloc, per la qual cosa no tenim referència estratigràfica precisa.

COPA DE LA FORMA ROSES 17 (Fig. 14.41)

Aquesta copa té un paral·lel innegable en la forma àtica de vernís negre AT-VN 816-824, *bolw, shalow wall and convexe-concave profile*, que es caracteritza, com bé s'entén, per un perfil doble, còncau prop de la base i convex a la vora, ambdós separats per un petit ressalt. Aquesta forma s'aproxima també a les Morel F2433f 1 i F2441a 1 (Morel 1981, pl. 50), tot i que en el cas de l'exemplar de Roses la vora és més oberta. És interessant observar, tal com succeeix en la major part de formes de la sèrie copes, que l'individu de la ROSES 17 presenta restes d'un cercle a rodeta disposat al centre del fons intern de la base; el fet que la peça estigui fragmentada, però, no ens ha permès esbrinar quin motiu encerclaria.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	<i>N.I</i>	<i>% total</i>
17	134	100	42	1A'	1	ROD (+?)	-	1	0,26

Figura 14.44. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 17

L'anàlisi de pasta efectuada en aquest individu ens ha confirmat la seva atribució als tallers de Roses. És possible que correspongui a una de les produccions primeres dels tallers, ja sigui per la seva proximitat a la forma àtica -que es data entre mitjan segle V i darrer quart del IV aC-, com pel fet que es tracta d'un exemplar rar, original, molt escàs, del qual no en tenim cap més individu. No podem fer una aproximació cronològica al respecte, però cal dir que es va localitzar en el nivell BH-E.III, en una de les estances de les cases veïnes a l'est del forn núm. 1.

COPA/BOL DE LA FORMA ROSES 18 (Fig. 14.45)

Els exemplars que coneixem d'aquesta forma es redueixen a només 3 vores, més o menys grans, que dibuixen un vas de perfil continu, sense inflexió, de cos bombat o rectilini, de parets relativament més gruixudes que la resta de copes que hem vist. El llavi remata la part superior de la vora amb un acabament arrodonit, tipus 1, o aplanat, tipus 4. En cap cas coneixem com seria la base. Hi hauria un quart exemplar, molt similar pel que fa al perfil i dimensions, però amb la vora una mica exvasada i llavi arrodonit.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
18	153-197	-	-	-	1, 4	-	-	4	1,02

Figura 14.46. Variables morfològiques de la forma ROSES 18

Si busquem paral·lels per aquesta forma ens aproximem a la copa de campaniana CAMP-A 33b (*Lattara* 14.1, 2001, 489-494), tot i que el bisell del llavi que la caracteritza no és tant acusat en els exemplars de Roses, mentre que les dimensions i perfil hi encaixen.

A partir de la localització dels exemplars és impossible donar una cronologia precisa per aquesta producció. Els tres han aparegut en els nivells d'amortització dels carrers del barri, de manera que no tenim cap referència estratigràfica fiable. No obstant això, la manca de troballes en nivells antics ens obligaria a descartar una producció primerenca; és possible que s'aproximi més a la datació de la copa campaniana, cap a la fi del segle III aC.

14.3. SÈRIE TASSES/COPES AMB DUES NANSES**COPA/KYLIX DE LA FORMA ROSES 30**

Aquesta copa o *kylix* és una de les més singulars i antigues produccions dels tallers de Roses. Es tracta d'un vas carenat, amb un perfil de doble flanc, separat per una carena més o menys marcada, angular. El flanc superior pot presentar-se relativament obert, inclinat cap enfora, variant ROSES 30.a, o vertical respecte de l'eix central de la peça, variant ROSES 30.b. El llavi que remata la vora és, en tots els casos, arrodonit i prim, i porta una línia incisa, simple o doble, per la part exterior de la vora. El flanc inferior tendeix a l'horitzontalitat, encara que lleugerament inclinat respecte el pla de repòs de la peça. La base, en els casos que se'ns ha conservat, és força alta, 13 i 14

mm, de forma cònica i decorada amb motlures per la cara exterior, d'un diàmetre entorn els 60 mm. Un dels trets més característics de la forma són les dues nanses, aplicades a la part superior de la vora, disposades verticalment, en forma d'orella, de secció plana, en ocasions estriades. A la part superior estan coronades per un apèndix horitzontal, de la mateixa amplada i secció que la nansa, el qual arranca des del llavi.

La manca de bases completes ens ha impedit reconèixer cap element decorat en el fons intern, encara que podem suposar que n'hi hauria, si fem cas de l'exemplar de base publicat al *Lattara* procedent de les excavacions de Saint-Saveur (*Lattara* 14.2, 2001, 1234), que porta un grup de 3 palmetes radials, centrals. A Roses hi ha un individu decorat amb tres cercles concèntrics, pintats en marró, al fons intern.

En anteriors estudis aquesta copa s'ha classificat com a forma 49 (Sanmartí 1978, 570-571) o ROSES 49 (*Lattara* 14.2, 2001, 1233-1234). És un vas del que no hem trobat paral·lels exactes en produccions contemporànies, ja sigui massaliotes o púniques, tampoc en formes àtiques. El paral·lel més precís és la copa campaniana amb nanses, pròpia de les produccions de campaniana A antiga, la CAMP-A 49B, la qual es data entre la segona meitat del segle III aC i primera meitat del II aC (*Lattara* 14.1, 2001, 513), equivalent a la forma de Morel F3311 (Morel 1981, pl. 91). Si ens atenim a la cronologia de la producció de Roses, hauríem de considerar que la copa campaniana derivaria de la de Roses.

La localització estratigràfica dels exemplars trobats a Roses, fa que considerem aquesta forma com una de les més antigues de la producció, ja que ens apareix en els nivells BH-E.IV, que corresponen al tombant del segle IV al III aC. A més, aquests individus han estat localitzats en una de les estances veïnes a l'oest del forn núm. 1, la qual cosa ens portaria a suposar que seria en aquest forn on s'hauria fabricat. És probable que fa forma perdurés fins als darrers anys dels tallers, tot i que la manca d'exemplars en nivells tardans, d'amortització, ens podria estar indicant la fi de la producció en un moment anterior.

Pel que fa al volum percentual d'aquests vasos, el càlcul fet a partir dels materials individualitzats en dibuix resulta d'un 2,55 % del total de vernissos negres dels tallers, una mica per sota del 3,98 % del còmput fet a partir de la revisió dels antics inventaris. Això situa aquesta forma en una quarta plaça dins del volum global de productes en vernís negre, darrera del plat de peix ROSES 80 i de la cràtera forma ROSES 40, amb la qual suposem formaria servei de taula. Aquestes dades contradiuen algunes apreciacions fetes fins ara les quals portaven a considerar aquesta forma com a una de les més rares i escasses de la producció, al mateix nivell que la forma ROSES 33 (antiga forma ROSES 42c) (*Lattara* 14.2, 2001, 1233).

Copa forma ROSES 30.a (Fig. 14.47)

La variant ROSES 30.a es caracteritza, com hem dit, pel fet que el flanc superior és relativament obert cap enfora, amb una inclinació entre 100° i 109°. Són copes més aviat petites, atès que els diàmetres es troben entre 110 i 120 mm. Els exemplars que hem recuperat estan en força mal estat, per la qual cosa no podem determinar si algun d'aquests portaria decoració en el fons intern de la base. En general la carena que separa les dues parts del vas és més aviat suau, tot i que tenim un exemplar en el qual aquesta és marcadament angular. En base a les dades que disposem resulta difícil observar si aquest tret defineix alguna evolució en la forma, tot i que resulta significatiu que aquesta ens aparegui en els nivells més recents del barri.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
30.a	115-122	-	-	-	1	-	-	6	1,53

Figura 14.48. Variables morfològiques de la forma ROSES 30.a

Copa forma ROSES 30.b (Fig. 14.47)

Aquesta variant és la que presenta el flanc superior pràcticament paral·lel a l'eix central de la peça, amb una inclinació entre 95° i 98°. A diferència, també constatem que la carena és més arrodonida. També en la ROSES 30.b els fragments que hem recuperat són de dimensions reduïdes, per la qual cosa no podem apuntar altres detalls tipològics o decoratius. No sembla que puguem atribuir a aquesta variant una datació diferent a l'anterior.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
30.b	113, 120	-	-	-	1	-	-	2	0,51

Figura 14.49. Variables morfològiques de la forma ROSES 30.b

COPA/KYLIX DE LA FORMA ROSES 31 (Fig. 14.50)

Aquesta forma l'hem reconegut a partir d'un únic exemplar, per cert, molt fragmentat. Ha estat l'anàlisi de pastes la que ens ha confirmat la seva pertinença als tallers de Roses. Es tracta d'un vas de perfil aparentment continu, arrodonit, que estaria dotat de dues nanses verticals situades just a sota del llavi, en aquest cas sense apèndix. Les parets són primes, de gruix regular, i el llavi del tipus 1, simplement arrodonit. Pel que fa a la resta, no en podem dir res més, atesa la dimensió del fragment, fins al punt que no hem pogut determinar ni el diàmetre, tot i que sembla que no seria massa gran.

El fragment porta una decoració de pintura a la paret interna del vas, consistent en una franja de color marró entre dues de blanques, en una banda de 13 mm, un mica per sota del llavi. No és una decoració molt corrent en els vernissos negres dels tallers de Roses, tot i que en tenim algun altre exemplar en fons de bases i parets internes, la qual fa pensar en la de les copes de CAMP-A 31a i 31b

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
31	ind.	-	-	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.51. Variables morfològiques de la forma ROSES 31

Atesa la dimensió del fragment és difícil establir paral·lels per aquesta forma, però és possible que estigués en la línia de la copa Morel F3110 (Morel 1981, pl. 86). Pel que fa a la seva datació, tampoc podem precisar massa, atès que fou recuperat en un dels carrers del barri, sense referències estratigràfiques precises. El fet de ser un exemplar únic, probablement escàs, no podem descartar que sigui resultat de proves, rareses dels tallers, potser dels moments inicials de la producció, que no arriben a assolir èxit de fàbrica.

COPA/KYLIX DE LA FORMA ROSES 32 (Fig. 14.50)

Ja entre les copes de dues nanses horitzontals, hem d'esmentar aquesta forma, de la qual conservem escassament un fragment de vora. La seva atribució als tallers de Roses ha vingut clarament recolzada per l'anàlisi de pastes. És un fragment petit, de fet, sense nanses ni base, la forma del qual, però, és inconfusible, atès la seva inequívoca imitació de la copa àtica AT-VN 483-492. El perfil que conservem correspon a un vas obert i de poca alçada interior, de parets primes i de gruix regular, amb una vora rematada per un llavi aprimat, que encaixaria dins dels tipus de llavis retocats 2. Els dos ressalts, un a l'interior de la peça i l'altre a l'exterior, més a tocar el peu, són els trets distintius de la forma.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
32	156	-	-	-	2	-	-	1	0,26

Figura 14.52. Variables morfològiques de la forma ROSES 32

Com hem dit, aquesta forma deriva de la copa AT-VN 483-492, *stemless, large, delicate class, rim offset inside*, forma Morel F4221 (Morel 1981, pl. 120), tot i que la seva cronologia és antiga, ja que no es troba gaire més enllà del primer quart del segle IV aC. Fins fa poc s'havia suposat l'existència d'aquesta forma també en pseudo-àtica

massaliota, el *kylix* PSEUDO-AT 487, amb una datació similar, no més enllà del segle IV (*Lattara* 6, 1993, 537). Recentment, però, s'ha qüestionat aquesta troballa, per la qual cosa s'ha desmentit l'existència d'aquesta forma entre els vernissos negres massaliotes (*Lattara* 14.2, 2001, 1183). Sí que es dóna, en canvi, la mateixa forma de copa sense els ressals interior i exterior, la PSEUDO-AT 474, més alta i fonda, la producció de la qual finalitzaria a mitjan segle IV.

És interessant observar la presència d'aquesta imitació en vernís negre de Roses, més encara com a exemplar rar, únic, tant proper a una forma antiga d'Àtica. Tal com dèiem en el cas de la forma anterior, ROSES 31, és probable que aquesta sigui una raresa dels tallers, una prova, un intent en els primers moments de la producció, que no assolirà èxit. Lamentablement, no podem confirmar la cronologia a partir de les dades estratigràfiques, atès que el fragment ha aparegut en un dels carrers, procedent de les antigues excavacions al barri.

COPA/KYLIX DE LA FORMA ROSES 33 (Fig. 14.53)

Aquesta forma respon a una copa carenada dotada de dues nanses horitzontals, disposades just arran del llavi, de secció circular. El perfil, amb dos flancs separats per una inflexió no molt marcada, s'assimila, en certa manera, a la copa de la forma ROSES 30, la qual, però, és de menors dimensions, ja que la ROSES 33 supera els 130 mm, cosa que no es produeix en l'anterior. També, a diferència d'aquesta, la inclinació del flanc superior és major, entre 110° i 115°, quan la ROSES 30 no s'inclina més dels 110°. Pel que fa als llavis, hem de dir que la majoria són del tipus 1, arrodonits, encara que hi ha algun exemplar amb la variant més aplanada, tipus 4.

La dimensió dels fragments conservats fa que no puguem aportar dades relatives a la tipologia de les bases, tot i que sabem són anulars, amb peus inclinats cap a l'exterior i amb la superfície de repòs engruixida, la qual recolza sobre la part interior de l'anella del peu, tipus 6Bf. La major part dels individus que tenim es presenten trencats just en el punt on arrancaria el peu, punt feble atesa la diferent solidesa entre ambdues parts. Això fa que tampoc hàgim pogut identificar cap dels motius que decorarien el vas, tot i que en la meitat dels exemplars es veuen traces del cercle a rodeta que envoltaria algun motiu central.

Tenim un grup de bases aïllat, amb el tipus 6 de peu, variants 6A' i 6Bf, el qual no ens decidim a incloure dins d'aquesta forma ja que el fragment de paret que conserven no presenta ni la inclinació, ni el gruix propi de la forma ROSES 33. En realitat, sabem que aquest tipus de base no és exclusiu d'aquesta forma, sinó que el trobem també en altres, com ara la ROSES 63, o en suposades formes ROSES 11 o 12. Al respecte

d'aquestes dues darreres, és interessant observar que apareixen decorades en el fons de la base amb les palmetes de NIKIA, P41, que són les mateixes del fragment de base que publica Sanmartí com a forma 42 C/ROSES 33 (Sanmartí 1978, 675, lám. 91.1642). Aquest detall, juntament amb el fet de que es tracta d'un rebuig de forn, per la qual cosa el petit tall de paret que es conserva pot estar deformat, ens porta a dubtar de l'exacta atribució d'aquest fragment a la forma ROSES 33, encara que l'autor ho recolza en base a la similitud del fragment de Roses amb un vas sencer procedent d'Ensérune, el qual està decorat amb mateixes palmetes. Sigui com sigui, la conclusió que es deriva d'aquest comentari és que el taller NIKIA/IWN.C hauria fabricat tant la forma ROSES 12 com la ROSES 33, sense fer atenció als tipus de peus que hi aplicava.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
33	134-185	-	-	-	1, 4	? + ROD	-	5	1,28

Figura 14.54. Variables morfològiques de la forma ROSES 33

En anteriors classificacions aquesta correspon a la forma 42 C (Sanmartí 1978, 569), ROSES 42C (*Lattara* 14.2, 2001, 1233). Les equivalències més immediates les hem de fer amb la forma de campaniana CAMP-A 42Bc, en especial de la variant morfològica bd3, datada dins la primera meitat del segle II aC (*Lattara* 14.1, 2001, 509-510), tot i que la de Roses té la vora menys vertical, ja que el flanc superior s'inclina clarament cap a l'exterior.

Tal com dèiem en parlar de la forma ROSES 30, la ROSES 33 s'ha considerat una producció força rara, poc documentada (*Lattara* 14.2, 2001, 1233). A diferència de la 30, podem afirmar que aquesta sí que és una forma menys abundant, amb un percentatge entre un 1,28 % dels individus aïllats en dibuix i un 1,59 % calculat a partir de la revisió dels antics inventaris d'excavació al barri, el que fa una mitjana d'1,44 %.

Pel que fa a la datació de la forma, la ubicació dels fragments localitzats en l'estratigrafia del barri, alguns d'ells en els nivells d'amortització, fa pensar que la seva datació pugui situar-se en un moment avançat de la producció, per tant, més moderna que la forma ROSES 30, potser a partir de mitjan segle III aC.

COPA/KYLIX DE LA FORMA ROSES 34 (Fig. 14.55)

Uns escassos fragments de vora ens han permès reconèixer l'existència d'aquesta forma, que s'assimila a l'anterior, però amb el perfil del flanc superior més bombat, i el llavi arrodonit i aprimat, dels tipus 1 i 2. Els individus que tenim són de mida petita, fins

al punt que no tenim indicis ni de les nanses i ni de les bases. És interessant observar el detall que un dels vasos presenta dos petits orificis de costat que degueren servir per a “cosir”/recomposar la peça.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
34	136, 192	-	-	-	1, 2	-	-	2	0,51

Figura 14.56 Variables morfològiques de la forma ROSES 34

Aquesta forma té paral·lels evidents amb el bolsal àtic AT-VN 532-561, que podem trobar fins a la fi del segle IV, i que també es fabrica en vernís negre massaliota, el *kylix* PSEUDO-AT 541, de la variant amb perfil bombat, amb una cronologia semblant (Lattara 14.2, 2001, 1186-1188). Els paral·lels també es poden establir amb la forma de *kylix* CAMP-A 42Bc, de la variant morfològica bd1, propera al bolsal àtic, que és la més antiga (Lattara 14.1, 2001, 507-508).

El fet que localitzem un dels individus en un nivell de BH-E.IV, concretament a tocar el forn núm. 1, és suficient per a pensar que aquesta forma és més antiga que l'anterior, i que es troba entre les primeres produccions en vernís negre dels tallers, al costat de les copes ROSES 10A, 12, 14 i 30, la cràtera ROSES 40, el plat de peix ROSES 80 i la tapadora de *Lekanis* ROSES 90, datades a partir de la fi del segle IV/primers del III aC. Dins d'aquesta forma ens quedaria considerar un altre fragment, de 155 mm de diàmetre, amb certes similituds amb el vas, però amb el perfil sinuós, de parets fines, rematades per un llavi aprimat, lleugerament del tipus 5. L'anàlisi de pastes ens reafirma la seva pertinença als tallers. Destaca, també, per la seva decoració a la paret externa, la qual es basa en una banda d'una doble fila de fulles d'heura enfrontades, pintades en blanc, separades per una fina línia incisa, feta en sec, per sota de la qual el vas es completa amb una decoració de pseudo-gallons, fets sobre la pasta tendra, emmarcats per dalt per una doble línia paral·lela. Desconeixem com seria la base i quina mena de suposades nanses tindria.

SKYPHOS DE LA FORMA ROSES 35 (Fig. 14.57)

L'*skyphos* produït pels tallers de Roses és una forma que podem trobar en dues dimensions. El vas gran, el més abundant, se situa entre els 130 i 180 mm de diàmetre de vora, amb unes bases, també grans, entre 60 i 80 mm. A part, hi ha uns exemplars de mida petita, dels quals coneixem una vora de 86 mm i unes bases entre 25 i 38

mm¹⁵. Pel que fa a l'*skyphos* de format gran, el perfil del vas es pot presentar sinuós, des de sota mateix del llavi, que sol ser del tipus 1 o 2, o més bombat, aquest amb els llavis del tipus 5 o 6. Les nanses, horitzontals i de forma quadrangular, estan col·locades just per sota del llavi, i són de secció ovalada o circular.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.l	% total
35	86-180	25-80	-	-	1, 2, 5, 6	-	-	15	3,83

Figura 14.58. Variables morfològiques de la forma ROSES 35

Si ens atenim als individus de perfil sinuós, que són la majoria, tant en format gran com petit, hem de considerar-los una clara imitació de l'*skyphos* àtic forma AT-VN 350-354, *skyphos, type A, Attic-type*, la qual es produeix fins a la fi del IV aC. Aquesta és la variant que en el seu moment Sanmartí denomina forma 43 B (Sanmartí 1978, 569). Els exemplars de perfil bombat, en canvi, equivaldrien a la forma 43 C (Sanmartí 1978, 569-570), de la qual Sanmartí només havia pogut reconèixer un únic exemplar, el qual, a més tenia, a diferència, les nanses realçades enlloc d'horitzontals, detall que l'havia portat a considerar la forma com una producció de creació pròpia dels tallers. Aquesta distinció es perd en posteriors classificacions, ja que ambdues queden englobades com a forma ROSES 43 (*Lattara* 6, 1993, 543).

La variació en els perfils també s'ha observat en l'*skyphos* de vernís negre massaliota, forma PSEUDO-AT 349-352, el qual es data al llarg del segle IV (*Lattara* 14.2, 2001, 1177-1182). Inicialment ambdues formes s'havien diferenciat com a PSEUDO-AT 352, la de perfil sinuós, i la PSEUDO-AT 349, amb el perfil més bombat, precisament també amb les nanses realçades, tal com passa amb la forma 43 C (*Lattara* 6, 1993, 537). No obstant això, darrerament aquesta distinció s'ha mantingut en reserves, atès que entre una i altra hi ha nombrosos intermediaris, sense respondre, tampoc, a cap diferència cronològica (*Lattara* 14.2, 2001, 1177).

En el cas dels tallers de Roses, de moment també ens mantindrem discrets a l'hora de considerar l'existència de les dues formes, bàsicament pel fet que el nombre d'individus que tenim documentats són tant fragmentats, que ens és impossible determinar el perfil complet de les peces i amb quina mena de bases anirien. No obstant això, sembla que la variant ROSES 35/43 B apareix amb uns tipus de llavi propis, ben diferenciats de la ROSES 35/43 C, tal com ja hem comentat a l'inici. A més, singularment, els individus recuperats d'aquesta darrera variant apareixen

¹⁵ Aquestes petites bases solen tenir les parets més massissades, sobretot ran del peu, fins al punt que, segons el punt de trencament, fa pensar en bases d'ungüentari, de no ser per que estan vernissades perfectament per les dues cares.

decorats en la paret externa, ran de la vora: un, amb una decoració esgrafiada en sec, de fines tiges ondulades, que es combina amb fulles, flors i grups de tres punts amb pintura blanca, i l'altre, amb una doble banda de fulles en forma de llàgrima i punts, enfrontades i separades per una doble fina línia incisa.

Pel que fa a la datació d'aquesta forma, no observem diferències entre ambdues variants, tal com també succeeix en el cas de les pseudo-àtiques. El fet que no ens hagi aparegut cap individu en els nivells més antics, fa que no puguem considerar que es tracti d'una de les produccions inicials dels tallers, sinó més aviat una forma pròpia de ple segle III aC. Entre el volum de producció dels tallers, aquesta se situa a mig camí entre la ROSES 30 i la ROSES 33, amb un percentatge d'un 3,83 % sobre els individus aïllats per dibuix i un 2,32 % del còmput fet a partir dels inventaris revisats, mitjana entre el barri hel·lenístic i la zona del turó.

14.4. SÈRIE CRÀTERES I CRATERISCS, ÀMFORES I PELIKES

CRATERISC/CRÀTERA DE LA FORMA 40

Entre aquesta forma es donen dos tipus de recipients: un de petites dimensions, que denominarem crateriscs, i les cràteres, que són de mida més gran. Pel que fa als primers, que són els menys abundants, tenim uns pocs exemplars, els diàmetres dels quals oscil·len entre 78 i 84 mm; els individus de cràtera, en canvi, posseeixen un diàmetre entre 130 i 160 mm, i en un cas supera els 180 mm. Tant en una com en altra de les dimensions es donen dos tipus de vora, ambdues exvasades/obertes, una de simple, variant ROSES 40.d, amb el llavi de secció triangular, engruixit, tipus 7, i l'altra de forma bífida, variant ROSES 40.e, amb doble llavi i de formes diverses –més o menys gruixudes i més o menys altes. Les nanses, verticals, adossades ran mateix del llavi, són de diversos tipus i seccions; n'hi ha de primes amb la secció circular o ovalada, de bífides i de secció quadrangular. En ocasions estan dotades d'un apèndix, el qual pot ser allargat i paral·lel al pla de repòs, col·locat damunt la nansa, o bé triangular, engruixit, que penja per sota l'arrencament superior de la nansa. Sembla ser, en base als elements estudiats, que els exemplars de nansa amb apèndix corresponen a vores de llavi engruixit i de secció triangular, de la variant ROSES 40.d, o bé a vores bífides, curtes i robustes, de la variant ROSES 40.e. Pel que fa a les bases, hem de dir que són totes de peu alt, inclinat cap a l'exterior, i decorat amb motllures, de manera similar a la forma ROSES 30, però més còniques i estretes.

En molt pocs casos hem conservat la vora amb un fragment suficientment gran de paret com per a poder reconèixer quin seria el perfil de la peça. Lamentablement, o bé

només tenim vores soltes, o bé de petits trossos de parets. A partir dels exemplars que disposem, veiem vasos en els quals el flanc inferior és força alt i bombat, similar a la forma de Morel F3524a 1 o F3524b 1 (Morel 1981, pl. 99), i altres en quals aquest és més baix i inclinat, proper a la forma F3521a 2 i 3 (Morel 1981, pl. 97). En els primers, la carena que separa ambdós flancs és suau, amb una fina motllura o bé un solc entre les dues porcions, mentre que en els segons coneixem carenes ben marcades, angulars.

En relació a la decoració, hem de diferenciar dues parts. Al flanc inferior s'aplica el motiu de gallons, ja sigui en relleu, més o menys amples, o bé uns pseudo-gallons, fets a base de línies incises paral·leles, a l'estil de les vores de les formes ROSES 10A o 11A, per exemple. Aquesta banda pot tenir una amplada variable, des d'ocupar tota la paret, o bé només una franja. Són escassos els exemplars en els quals el flanc inferior apareix llis. Respecte al flanc superior, a tocar la vora, els motius són múltiples i variats, tots ells, però, i a diferència de la part inferior, aplicats quan la peça ja havia estat cuita. La decoració pot ser pintada -tant en color blanc com terrós- o incisa en sec, o bé combinant les dues possibilitats. En pintura es representen petites fulles d'heura, fulles en forma de llàgrima o bé grups de tres punts -motius que ja hem vist en altres formes, com ara la ROSES 35-, mentre que amb línies incises podem trobar des d'horitzontals o tiges ondulades, fins a bandes de reticulats, petites oves, zigzagues i triangles invertits. Dóna la impressió que en la forma ROSES 40 la decoració no estava regulada, de manera que el criteri del decorador era força lliure, dins d'un estil, però, que es reproduïx en altres formes dels tallers. Dins d'aquest apartat de decoracions ens quedaria esmentar la troballa d'una nansa, de secció aplanada, força ampla, que porta l'aplic d'un rostre, molt desdibuixat, d'aspecte femení, idèntic al d'una altra nansa publicada anteriorment (Puig 1998, 161, fig. 19.9).

Pel que fa als paral·lels, hem de dir que aquesta forma, classificada anteriorment com a cràtera forma 40 (Sanmartí 1978, 568) o craterisc ROSES 40 (*Lattara* 14.2, 2001, 1229-1232), està directament emparentada amb l'àtica de vernís negre AT-VN 696-704, pròpia del IV aC. No trobem paral·lels en altres produccions en vernís negre, tot i que entre les massaliotes hauríem d'esmentar la forma de cràtera PSEUDO-AT 701 (*Lattara* 6, 1993, 538), que també es faria en pasta clara, CL-MAS 463 (*Lattara* 6, 1993, 214), tot i que aquestes tenen poca cosa a veure amb la morfologia de les produccions de Roses.

Darrera de les copes ROSES 11 i 12, i dels plats de peix ROSES 80, la cràtera ROSES 40 és una de les formes més abundantment produïdes pels tallers. Si comptabilitzem els exemplars aïllats en dibuix, ens trobem amb un percentatge

d'individus del 7,65 %, entre el total de vernís negre, el qual hem de matisar, davant del 4,11 %, que és el resultat del còmput fet a partir de la revisió dels antics inventaris. Respecte de la cronologia, hem de dir que aquesta és una de les formes més antigues de la fabricació dels tallers de Roses, atès que ens apareixen exemplars en els nivells del barri BH-E.IV, a tocar del forn núm. 1, la qual cosa ens situa en el pas del segle IV al III aC. No obstant això, la cràtera seguirà fent-se al llarg de tota la vida dels tallers, ja que perdura fins als darrers nivells del barri i de la zona del turó.

Craterisc/cràtera FORMA 40.d (Fig. 14.59 i 14.60)

D'aquesta variant només en coneixem un únic exemplar, per cert d'una vora molt fragmentada, de la qual escassament apreciem la seva inclinació cap a l'exterior, exvasada, en sentit convex, d'un diàmetre força gran. El llavi és de forma triangular, del tipus 7. Aquest exemplar es caracteritza, a més, pel fet que la nansa que porta aplicada al llavi no presenta només l'apèndix més comú, col·locat al damunt, de forma paral·lela al pla de repòs de la peça, sinó que també, a més d'aquest, n'hi ha un altre que penja de manera perpendicular, per sota de l'arc superior de la nansa. Aquesta, però, no sabem com seria, ja que no s'ha conservat.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
40.d	158	-	-	-	7	-	-	1	0,26

Figura 14.61. Variables morfològiques de la forma ROSES 40.d

Craterisc/cràtera FORMA 40.e (Fig. 14.59 i 14.60)

És la forma més corrent, amb la vora exvasada i bifida. Pel que fa als llavis de la doble vora, trobem diversos acabats, des d'exemplars en els quals els dos són del tipus 1, simplement arrodonits, que són la majoria, a d'altres en els quals es combinen els llavis del tipus 1, amb els del 2, 4 o 7. La combinació de llavis 1/7 es dona, sobretot, en els crateriscs de menors dimensions; en aquests, el llavi superior, a més, és molt curt, poc ressaltat, de 2 o 3 mm d'alçada, mentre que l'altra, el que tomba, és engruixit i més llarg. Pel que fa a les combinacions entre llavis 1, 2 i 4, els exemplars estudiats tenen la vora superior alta i destacada, des de 8 fins a 14 mm –més alta com més gran és la dimensió de la peça.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
40.e	78-184	-	-	-	1, 2, 4 i 7	-	-	14	3,57

Figura 14.62. Variables morfològiques de la forma ROSES 40.e

Aquesta és la forma més abundant del conjunt i de la que coneixem els exemplars més antics. Com dèiem, no presenta cap uniformitat, ni a nivell de perfils, ni de nanses, tot i que sembla que anirien sense apèndix, ni de decoracions.

ÀMFORA DE LA FORMA ROSES 44 (Fig. 14.63)

D'aquesta forma de vernís negre només en coneixem un exemplar, anteriorment publicat (Puig 1978, 148, 8.2), identificat a partir d'un fragment de vora, del tipus d, oberta i exvasada, de perfil convex, amb un llavi del tipus 1, arrodonit. A partir d'una fina línia en relleu, situada al final de la vora, s'inicia la panxa que, tot i l'escassa dimensió del fragment, s'intueix de forma globular. Per la cara interna hi ha també un petit ressalt el qual, no descartem, pogués servir per a recolzar una petita tapadora.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
44	129	-	-	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.64. Variables morfològiques de la forma ROSES 44

Atès que el diàmetre no és molt gran, 129 mm, descartem que pugui tractar-se d'una urna o olla, tot i que la seva forma s'assimila a la de l'urna de pasta clara massaliota CL-MAS 514 (*Lattara* 14.2, 2001, 708-709). No obstant això, aquest tipus de vora també el trobem en gerres, com ara les de la forma Morel 5335 (Morel 1981, pl. 164) o en gobeletes, tal com la forma Morel F7213a 1 (Morel 1981, pl. 202). Desconeixem, però, si portaria nanses o no, per la qual cosa també ens mantenim en reserves respecte de la seva consideració d'àmfora. Només per la proximitat d'aquesta vora amb la de les àmfores de pasta clara que hem vist fins ara, hem optat per incloure aquest fragment dins de la sèrie que ens ocupa. La seva datació, si ens limitem a la ubicació estratigràfica de la troballa, ens situaria en el tombant del segle III al II aC.

PELIKE DE LA FORMA ROSES 45 (Fig. 14.63)

En darrer terme, i també només a partir d'un fragment de vora, hem de considerar l'existència d'un possible *pelike*, de vora del tipus 2, vertical i paral·lela a l'eix central de la peça, i amb un llavi petit de forma triangular, engruixit, del tipus 7. El fragment, del qual no podem afirmar que portés nanses, ja que és molt petit, correspon a un diàmetre gran, de 200 mm. A la part exterior porta una decoració, aplicada un cop la peça era cuïta, que consisteix en una combinació de tiges ondulades amb flors de sis punts pintades –la pintura ha desaparegut, per la qual cosa ignorem quin color tindria.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
45	200	-	-	-	7	-	-	1	0,26

Figura 14.65. Variables morfològiques de la forma ROSES 45

L'anàlisi de pasta ens ha confirmat la seva atribució als tallers de Roses, tot i que hem de considerar que es tracta d'una forma rara, molt escassa, de la que podríem veure paral·lels en el *pelike* de vernís negre àtic AT-VN 13-23. Tampoc podem aportar cronologia, ja que el fragment va aparèixer remogut entre els estrats tardoromans per damunt de l'amortització del barri hel·lenístic.

14.5. SÈRIE GERRES, OLPES

GERRA DE LA FORMA ROSES 57 (Fig. 14.63)

D'aquesta possible gerra només disposem d'un únic fragment en vernís negre, del qual en resta una part de la vora, que és paral·lela a l'eix central de la peça, amb un llavi del tipus 5, i l'arrencament de la nansa. Aquesta s'adossa just a la part superior de la vora, ran del llavi, on està més massissada, i té una secció pràcticament ovalada, encara que la part de dins és més plana.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
57	ind.	-	-	-	5	-	-	1	0,26

Figura 14.66. Variables morfològiques de la forma ROSES 57

Aquesta peça rara, l'atribució de la qual als tallers de Roses ens ha vingut confirmada per l'anàlisi de pastes, no la podem datar amb precisió. En base a la referència estratigràfica que tenim, però, sembla que almenys podem descartar que es tracti d'una producció antiga.

OLPES DE LA FORMA ROSES 59 (Fig. 14.63)

Aquesta forma, que es produeix majoritàriament en pasta clara, també sembla ser que es va fabricar en vernís negre, si fem cas dels dos fragments petits de base que hem conservat, de 37 i 40 mm de diàmetre. No obstant això, el vernís només es troba a la part interior de la peça, en un dels casos, i en l'altre, només a l'exterior. En el primer, la base és plana, sense peu, mentre que el segon és buidada, és a dir, des de la paret

externa no s'aprecia l'anella del peu, sinó que només es marca a la part interior de la base.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
59	ind.	37, 40	-	-	-	-	-	2	0,51

Figura 14.67 Variables morfològiques de la forma ROSES 59

14.6. SÈRIE FORMES TANCADDES AMB NANSA

LEKYTHOS DE LA FORMA ROSES 60 (Fig. 14.68)

Aquesta forma l'hem identificat a partir de dos individus de vora i quatre de nansa, força fragmentats, per la qual cosa no tenim la certesa que vores i bases puguin correspondre a la mateixa forma de *lekytos*, més encara si tenim en comte que les vores són tant petites que no permeten reconèixer quin seria el perfil del cos. Es tracta d'unes vores de forma sinuosa, amb el llavi pla, del tipus 4, una de les quals presenta dues fines línies incises paral·leles situades just a tocar el llavi, per la cara interna. La nansa que coneixem és prima i de secció còncava. Les bases, anulars, de mides i formes de peu diverses, no presenten vernís a l'interior, cosa lògica en tractar-se d'una forma tancada. La forma del cos, que es desprèn del fragment que es conserva de paret, fa pensar que seria globular, a l'estil dels *lekythoi* aribalístics, més o menys bombada.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
60	67, 84	56-82	-	2B'', 2B''', 2Bb 6A'	4	-	-	6	1,53

Figura 14.69. Variables morfològiques de la forma ROSES 60

Tot i que podem considerar la derivació d'aquesta forma dels *lekythoi* aribalístics àtics de vernís negre, com ara els AT-VN 1100-1111 o AT-VN 1129-1141, els paral·lels més exactes els trobem en els *lekythoi* de pasta clara massaliota de les formes CL-MAS 551 o 552 (Lattara 2001, 14.2, 742-747), més, en concret, de la primera d'elles, ja que la forma de la vora d'un dels exemplars publicats s'ajusta a les dues de Roses. No coneixem l'existència de la mateixa producció en vernís negre massaliota.

La manca de fragments en els nivells més recents de la zona del barri i, especialment, del turó, ens porta a pensar que aquesta producció no arribés als darrers anys de vida dels tallers, tot i que, per ara, no disposem de dades que ens la facin recular als

moments inicials de fabricació. És possible que estiguem davant una forma produïda en ple segle III aC.

LEKYTHOS O GUTTUS DE LA FORMA ROSES 63 (Fig. 14.68)

Dos fragments de base, de dimensions molt diferents, però morfològicament idèntiques, s'han diferenciat de l'anterior forma de *lekytos* de vernís negre ROSES 60, tant per la forma del peu, anular i poc destacat, com pel perfil del cos de la peça, més aixatat. Lamentablement, els fragments són de petites dimensions i desconeixem com seria la vora. Una de les bases, la més gran, porta una decoració a la part baixa de la panxa, a base de línies verticals, paral·leles, incises, i combinades amb aspes, a l'estil de les bandes de les vores de formes com ara la ROSES 10.A i 11.A.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
63	-	77, 142	-	-	-	-	-	2	0,51

Figura 14.70. Variables morfològiques de la forma ROSES 63

La manca de vernís interior ens porta a considerar la seva relació amb algun tipus de vas tancat, alguna mena de *lekythos* o *guttus*, com ara la forma àtica de vernís negre AT-VN 1192-1196, però amb la carena menys marcada, o en la línia dels *lekythoi* de la forma Morel F5451 o F5471 (Morel 1981, pl. 171, 173) o del *guttus* F8151 (Morel 1981, pl. 209), que equival al *guttus* de la forma CAMP-A 45. Pel que fa a la cronologia, hem de fer les mateixes consideracions que hem fet per la forma ROSES 60.

LEKYTHOS O GUTTUS DE LA FORMA ROSES 64 (Fig. 14.68)

Aquesta forma s'ha identificat a partir d'un únic fragment de base, gràcies al perfil de paret que conserva i la manca de vernís negre a l'interior, la qual cosa ens porta a relacionar-la amb un vas tancat. La base és anular, amb un peu, no molt alt (8 mm), del tipus 4C. A partir del peu es reconeixen dues porcions o flancs de paret, inclinats, i separats per una carena molt marcada, la qual li confereix un perfil en forma d'V, força tancada, el que dóna lloc a un vas no molt alt.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
64	-	82	-	4C	-	-	-	1	0,26

Figura 14.71. Variables morfològiques de la forma ROSES 64

A partir de les característiques morfològiques que hem descrit, pensem que podem atribuir aquest fragment a alguna mena de *guttus*, molt proper a la forma àtica de vernís negre AT-VN 1192-1196, i en la línia de les formes de *gutti* Morel F8261a 1 o F8424a 1 (Morel 1981, pl. 214, 215). No obstant això, no podem descartar la semblança amb els *lekythoi* Morel F5456a 1 (Morel 1981, pl. 172).

La localització dels fragments en un sondeig antic a la zona del turó no ens permet fer consideracions cronològiques sobre la producció d'aquesta forma.

ASKOS O GUTTUS DE LA FORMA ROSES 65 (Fig. 14.68)

També un sol fragment de base, força petit, ens ha portat a reconèixer l'existència d'aquesta forma. Es tracta d'una base àpoda, plana, lleugerament insinuada a l'exterior per un solc, a partir del qual s'eleva una paret oberta, inclinada cap enfora.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
65	-	108	-	-	-	-	-	1	0,26

Figura 14.72. Variables morfològiques de la forma ROSES 65

Per la forma de la base, a més de l'absència de vernís a l'interior -que implica un vas tancat-, trobem similituds amb la forma d'*askos* d'àtica de vernís negre AT-VN 1173-1178 o, fins i tot, amb la base del *guttus* de la forma Morel F8162a 1 o, potser, de la Morel F8231a 1 (Morel 1981, pl. 210, 214). En base a les dades morfològiques que disposem no podem dir res més al respecte, tampoc sobre la cronologia, ja que les referències estratigràfiques la situen en els nivells tardoromans que s'estenen per damunt de l'amortització del barri hel·lenístic.

GUTTUS DE LA FORMA ROSES 66 (Fig. 14.73)

Si bé les bases que abans hem descrit com a formes ROSES 63 i 64 ens han portat a considerar la producció de *gutti* per part dels tallers de Roses, la troballa de diversos fragments propers a la vora i de vessadors decorats en forma de cap de lleó, ens han permès confirmar aquesta hipòtesi. Hem volgut mantenir, però, aquesta classificació de bases separades de la resta, atès que no és clara la relació entre aquestes i les formes de *gutti* ROSES 66 i 67 que descriurem tot seguit.

El *guttus* de la forma ROSES 66 s'ha reconegut a partir d'un fragment de vora de rebuig de forn, un altre de la part central del cos i d'un vessador. Aquests defineixen un recipient de cos globular, baix, aixatat, de mida petita, que es decora amb una banda

de gallons o pseudogallons fets a base de línies incises, verticals i paral·leles (en el cas que tenim, emmarcades per dalt per una doble línia incisa horitzontal), i que porta un vessador en el qual es representen els trets figuratius d'un cap de lleó. Per les escasses dades morfològiques que posseïm, sembla que no podem afirmar la presència de colador segellant la vora per la part interna.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
66	ind.	-	-	-	-	-	-	3	0,77

Figura 14.74. Variables morfològiques de la forma ROSES 66

Aquesta forma l'hauríem de considerar propera al *guttus* CAMP-A 45, que equival a la forma Morel F8151 (Morel 1981, pl. 209), però sense el colador i amb el cos més baix. És possible que es tracti d'una forma de creació pròpia, sense paral·lels específics. La troballa del fragment de rebuig prop del forn núm. 2 ens porta a considerar que fos aquest el que l'hagués produït.

GUTTUS DE LA FORMA ROSES 67 (Fig. 14.73)

La segona forma de *guttus* diferenciada s'ha reconegut a partir d'un fragment de paret, ja publicat anteriorment (Puig 1998, 161, fig. 19.12), un de colador i un vessador, també decorat en forma de cap de lleó. Pel que fa al perfil del vas, aquest consta de dos parts ben diferenciades: un flanc inferior, a tocar la base, que té un perfil pràcticament recte, i un flanc superior, bombat, de forma convexa. Ambdós estan separats per una motllura ben marcada.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
67	ind.	-	-	-	-	-	-	3	0,76

Figura 14.75. Variables morfològiques de la forma ROSES 67

Aquesta forma ja havia estat identificada per Sanmartí, com a forma 45, a partir d'un vas sencer trobat a la necròpolis de Cabrera de Mar (Sanmartí 1978, 570), forma ROSES 45 (*Lattara* 6, 1993, 544), la qual s'ha d'assimilar als *gutti* de la forma Morel F8183a 1 (Morel 1981, pl. 211). No podem precisar la datació de la producció d'aquest *guttus*, tot i que la troballa en nivells tardans fa que l'equiparem a la forma anterior.

14.7. SÈRIE FORMES OBERTES, AMB O SENSE NANSA

LEKANIS DE LA FORMA ROSES 70 (Fig. 14.76)

Un sol fragment de vora ens ha permès reconèixer la producció a Roses d'una forma de *lekanis* amb el perfil bombat i obert, amb una vora bífida, tipus e, amb ambdós llavis simplement arrodonits, del tipus 1. L'atribució als tallers ens ve recolzada per l'anàlisi de pastes.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
70	184	-	-	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.77. Variables morfològiques de la forma ROSES 70

La corbatura del perfil de la peça ens fa pensar en alguns exemplars menys profunds de *lekane* àtics de vernís negre de la forma AT-VN 1213-1223 (*Lattara* 14.1, 2001, 402, núm. 2069). No obstant això, el vas de Roses encara és més baix i obert que aquests darrers. Atès que desconeixem, atesa la mida del fragment, si aquest recipient tenia nanses, també és possible la seva proximitat a la forma AT-VN 1276-1284. Trobem paral·lels també entre les produccions massaliotes, però en pasta clara, la forma CL-MAS 435, variants a i b, les quals derivaren, segons els autors, de l'AT-VN 1213-1223 (*Lattara* 14.2, 2001, 698-701).

La localització del fragment en un dels carrers del barri hel·lenístic, sense estratigrafia, ens impedeix fer cap comentari al respecte de la cronologia de la peça.

LEKANIS DE LA FORMA ROSES 71 (Fig. 14.76)

Pensem que també pertany a un possible *lekanis* un fragment de vora, de perfil bombat, amb el flanc superior probablement¹⁶ vertical i paral·lel a l'eix central de la peça, i l'inferior inclinat, separats per una suau carena. És la forma de la vora, amb un ressalt interior, al revés de l'anterior forma ROSES 70, la que ens ha fet pensar en la possibilitat que pogués tractar-se d'un *lekanis*. L'anàlisi de pastes ens ha confirmat l'atribució d'aquesta forma als tallers de Roses, la qual té la particularitat, com passa en altres casos de la mateixa sèrie, com ara la forma ROSES 72, o de sèries anteriors, l'olpes de la forma ROSES 59, de portar només vernís per la cara interior de la peça, mentre que l'exterior és simplement polida i ben afinada.

¹⁶ La dimensió de la vora ha fet que hagi resultat molt difícil reconèixer l'exacta orientació del fragment, per la qual cosa no ho afirmem categòricament.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
71	ind.	-	-	-	-	-	-	1	0,26

Figura 14.78. Variables morfològiques de la forma ROSES 71

No hem trobat paral·lels precisos per la forma, la qual esdevé un dels exemplars rars de la producció dels tallers de Roses, peces úniques, de creació pròpia, representades per un únic fragment, de les quals en coneixem diversos casos. La localització d'aquest fragment prop del forn núm. 2 podria fer pensar que aquesta forma hagués pogut ser produïda per aquest, tot i que no podem precisar la cronologia.

FORMA ROSES 72 (Fig. 14.76)

Una altra forma rara, de la que només coneixem un exemplar, ve representada per un fragment de vora, de perfil relativament obert, que sembla correspondre a un recipient profund, de diàmetre força gran. La part del llavi està malmesa, per la qual cosa no sabem sí podria portar alguna mena de ressalt exterior, el qual ens permetria considerar la forma com algun tipus de *lekanis*. És interessant observar com aquest recipient només anava vernissat per la part interior.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
72	224	-	-	-	-	-	-	1	0,26

Figura 14.79. Variables morfològiques de la forma ROSES 72

Volem esmentar, en relació a aquesta forma, o a algun *lekanis* de les formes anteriors, la troballa de dues bases força grans, de forma anular, de 122 i 124 mm, amb peus del tipus 5D' i 6A, les quals corresponen a uns vasos de perfil inclinat i obert cap a l'exterior, i en un dels casos, aparentment força profunds. La única presència de vernís per la cara interior fa que les relacionem amb les formes ROSES 71 i 72. A part de les bases, esmentar també la troballa d'una nansa de forma semicircular, amb la secció totalment rodona, que també correspon a un recipient només vernissat per la part interna. L'atribució de tots aquests fragments als tallers de Roses ha vingut confirmada per l'anàlisi de pastes.

URNA/OLLA DE LA FORMA ROSES 73 (Fig. 14.76)

Per la forma de la vora i del perfil del cos, que és globular i ampli, creiem que podem considerar un únic fragment de vernís negre trobat a la zona del barri hel·lenístic com

a part d'una possible olla o urna, forma que no és corrent en vernís negre, i de la que tenim més exemplars en pasta clara, com veurem a continuació.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
73	126	-	-	-	-	-	-	1	0,26

Figura 14.80. Variables morfològiques de la forma ROSES 73

El perfil i el tipus de vora ens fa pensar en les gerres de pasta clara massaliota de la forma CL-MAS 512 (*Lattara* 14.2, 2001, 706-707), tot i que el fragment de Roses té el cos més globular. L'anàlisi de pastes ens ha confirmat la pertinença del fragment als tallers de Roses, però no ha estat possible determinar la cronologia, ja que va recuperar-se en una de les nombroses "balsas" o forats provocats per esclats de bombardes modernes que destruïren i alteraren l'estratigrafia antiga del barri.

14.8. SÈRIE PLATS I PÀTERES

PLAT DE PEIX DE LA FORMA ROSES 80

El plat de peix és, darrera de les copes de les formes ROSES 11 i 12, una de les produccions més característiques dels tallers de Roses. Es tracta d'un plat que es defineix, bàsicament, per la seva vora girada i per la cassoleta que té al centre del fons intern. Dins d'aquesta morfologia general trobem diverses variants. Aquestes les observem, per exemple, en el tipus de vora, ja sigui amb el perfil extern recte, variant ROSES 80.f, o bé convex, ROSES 80.g, de més o menys gruix i llargada. Els llavis que rematen les vores són, generalment, del tipus 1, però també en trobem alguns amb el tipus 4. Els llavis del tipus 7, engruixits i de secció triangular, apareixen en unes escasses vores que hem definit com a variant ROSES 80.a, vores obertes, sense ser girades. La part superior de la vora acostuma a presentar-se decorada amb una petita estria, tot i que en algunes ocasions és absent. La inclinació de la paret també pot ser més o menys acusada, des de 6° fins a 27 °, la qual cosa dóna lloc a plats més o menys fonsos. Les bases, de forma anular, porten peus molt variats, sobretot dins dels tipus 2 -que són els més abundants-, encara que també dels 3, 4 o 5, i amb una alçada que oscil·la entre 10 i 25 mm. Pel que fa a les cassoletes del fons intern, també les trobem més o menys fonses, entre 8 i 15 mm. A la vegada, aquestes poden anar precedides, o no, d'un petit solc.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
80	162-296	82-124	31-52	2A, 2A', 2Ad 2B' 2C, 2C', 2Cf 2D'' 3A' 4A 5A, 5Ade, 5Af 5D'	1, 4, 7	-	-	37	9,44

Figura 14.81. Variables morfològiques de la forma ROSES 80

Aquest plat, identificat en anteriors classificacions com a forma 23 (Sanmartí 1978, 563), ROSES 23 (*Lattara* 14.2, 2001, 1218-1219), sembla derivar de la forma àtica de vernís negre AT-VN 1061-1076, en especial les variants de vora de perfil convex dotades d'estria decorativa a la part superior. No obstant això, aquesta és una forma àmpliament difosa, que trobem en altres produccions contemporànies, com ara la massaliota de vernís negre, PSEUDO-AT 1066, tot i que aquesta és una forma molt escassa (*Lattara* 14.2, 2001, 1207), a diferència del plat de la mateixa forma en pasta clara, CL-MAS 121. Aquest, també amb múltiples variants, com succeeix a Roses, perdura des del segle IV fins al primer quart del segle II aC, i es considera imitació de la forma àtica, en els primers moments, mentre que després, a partir del III aC, se suposa inspirada en la forma CAMP-A 23. La mateixa forma la trobem també en petites estampilles, forma PET-EST 1124, o en vernís negre púnic PUN-VN 1120.

Com hem dit al principi, és una de les formes més característiques dels tallers de Roses, amb un percentatge, entre el volum de vernís negre, del 9,44 %, si ens atenim als individus aïllats en dibuix, el qual ascendeix fins a un 10,17 %, en base a la mitjana del còmput realitzat durant la revisió dels inventaris d'antigues excavacions al barri i al turó.

La producció d'aquesta forma es constata al llarg del segle III, amb uns primers exemplars antics provinents dels nivells del BH-E.IV, que ens situen entre els segles IV i III aC, fins a uns darrers documentats en els nivells d'amortització del barri i la zona del turó, el que significa un perduració fins al tombant del segle II aC.

Ens interessa observar, finalment, que aquesta forma és, d'entre totes les produïdes pels tallers de Roses, la que més abundantment apareix marcada amb grafit fets en sec, ja sigui en el fons extern de la base o en la paret externa, per sota del llavi. Creiem que aquesta doble ubicació té un doble significat; és possible que els grafit en la paret externa siguin un sistema per a marcar la propietat del plat, mentre que els que apareixen en el fons de la base, i en el cas del plat ROSES 80 pel fet d'haver-se

localitzat en un rebuig de forn, pensem que no pot interpretar-se de la mateixa manera, ja que aquesta mena de peça cremada no s'hauria utilitzat. Considerem que aquest grafit més aviat podria tenir a veure amb algun sistema de comptabilització de la producció. A més, a diferència, els grafit de la paret externa poden estar compostats per 1 a 3 lletres, mentre que en el fons només per 1.

Plat de la forma ROSES 80.a (Fig. 14.82)

Aquesta variant és la més escassa dins de la forma de plat de peix, la qual hem reconegut en uns pocs exemplars que es caracteritzen, precisament, pel detall que la vora no és girada, com en el prototipus, sinó només oberta, amb un llavi més o menys engruixit, de forma triangular. Tots els fragments que hem localitzat són de mida petita, la qual cosa no ens permet saber altres trets relacionats amb el tipus de base o alçada general. No obstant això, pel fragment de paret que ens queda, veiem que són plats més aviat baixos, atesa la inclinació de la paret, que va des dels 9° fins al 14°. En tots els casos, per ara, aquesta vora apareix decorada amb un petit solc a la part superior.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
80.a	198-230	-	-	-	7	-	-	4	1,02

Figura 14.83. Variables morfològiques de la forma ROSES 80.a

Trobem exemplars semblants a aquesta variant en pasta clara massaliota, CL-MAS 121, però aquí no constitueix una variant ben diferenciada; a més, les vores que més s'hi apropen no porten el petit solc de la vora. També s'hi aproximen alguns exemplars de la forma Morel F1127 (Morel 1981, pl. 4).

La localització estratigràfica d'aquests fragments en el barri fa pensar que es tracti d'una forma recent, però ens manquen dades per a confirmar aquesta cronologia.

Plat de la forma ROSES 80.f (Fig. 14.84)

Dins d'aquesta variant hem diferenciat dos tipus de vora, que tractarem individualment, tot i que ambdues són girades i amb el perfil extern recte. La primera d'elles es caracteritza per tenir una secció triangular, el llavi del tipus 1 i amb la decoració d'un petit solc a la part superior. Torbem vores des de 15 fins a 32 mm de llargada; aquestes solen estar en relació a la proporció del vas, tot i que no d'una manera progressiva estricta. Respecte als plats de l'anterior variant, aquests són més alts, amb una inclinació de paret entre 12° i 21°. Pel que fa a les bases, els exemplars que tenim són del tipus de peu 4A, entre 10 i 14 mm d'alçada, tot i que, vista la varietat de peus existent en la forma ROSES 80, no descartem que pogués portar-ne algun altre. No

obstant això, i només en base a les dades que per ara disposem, aquest tipus de peu sembla exclusiu d'aquesta variant, ja que no el trobem en cap de les altres, la qual cosa ens sembla interessant de ressenyar.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
80.f	204-296	88, 89	40, 42	4A	1	-	-	4	1,02

Figura 14.85. Variables morfològiques de la forma ROSES 80.f, llavi tipus 1

Com a paral·lels d'aquesta vora hem d'esmentar alguns exemplars que es classifiquen entre les variants de pasta clara massaliota CL-MAS 121a i CL-MAS 121b, o la forma Morel F1121g 1 (Morel 1981, pl. 2). El plat de peix de vernís negre púnic PUN-VN 1120 també apareix amb aquest tipus de vora de perfil triangular.

A part d'aquesta, i entre les vores girades de perfil recte, hem aïllat dos individus els quals es diferencien pel fet que la secció de la vora és rectangular, amb el llavi pla, del tipus 4, i per no tenir el petit solc a la part superior. Les dimensions no varien respecte de la variant anterior, tampoc la inclinació de la paret, que oscil·la entre 11° i 18°. No sabem com serien les bases.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
80.f	210, 230	-	-	-	4	-	-	2	0,51

Figura 14.86. Variables morfològiques de la forma ROSES 80.f, llavi tipus 4

No coneixem paral·lels exactes per a aquesta forma. Alguns exemplars de la CAMP-A 23-bd2 s'hi aproximen, de la mateixa manera que alguns de pasta clara massaliota CL-MAS 121c, tot i que en aquests el perfil de la vora és més bombat (*Lattara* 14.2, 2001, 628-629). De fet, la semblança entre aquestes variants de campaniana i pasta clara massaliota es produeix, bàsicament, per l'absència del solc superior.

No hem observat diferències cronològiques entre aquestes dues variants. Per la localització estratigràfica dels fragments, només podem dir que és una forma que es produeix en ple segle III i que no sembla perdurar fins als darrers anys dels tallers. Coneixem un rebuig de forn, que es va trobar no molt lluny del forn núm. 1, en una estança veïna al sud.

Plat de la forma ROSES 80.g (Fig. 14.87 i 14.88)

Aquesta és la variant més ben representada entre la producció de plat de peix dels tallers de Roses. Les vores es caracteritzen pel seu perfil extern bombat, convex, d'una alçada entre 20 i 27 mm, més o menys gruixudes, i per portar un llavi del tipus 1.

La majoria dels exemplars estan decorats amb un solc a la part superior de la vora, tot i que hi ha un individu que no en porta. Pel que fa a les bases, observem una certa varietat, dins dels tipus de peu 2, 3 i 5, les quals tenen en comú, però, el fet de ser de forma cònica, sòlides, de peu força gruixut, segurament per a donar més estabilitat a la peça. Hem de tenir present que l'ala d'aquests plats és llarga, amb diàmetres que poden arribar fins els 300 mm. Tot i això, són peces no molt altes, amb inclinacions de paret que oscil·len entre 10° i 27°. Tenim un exemplar amb la paret amb diversos forats, disposats regularment al voltant de la cassoleta central i de la vora, en parelles. Pel que fa a la cassoleta, no es dona cap uniformitat, ja que trobem plats en que aquesta va precedida per un petit solc i altres que no en porten.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
80.g	184-293	83-124	31-52	2A, 2Cf 3A' 5Ade, 5D'	1	-	-	15	3,83

Figura 14.89. Variables morfològiques de la forma ROSES 80.g

En relació als paral·lels d'aquesta variant, hem de dir que és la que més s'assimila al plat àtic de vernís negre AT-VN 1061-1076. És, també, la forma més corrent, que trobem en pasta clara massaliota, variants CL-MAS 121a i CL-MAS 121d, i en CAMP-A 23-bd1, amb solc a la part superior de la vora, o CAMP-A 23-bd2, sense solc.

La troballa d'un fragment en un estrat del nivell BH-E.IV, ens porta a considerar aquesta variant com la més antiga, produïda des del tombant del segle IV al III aC, fins als darrers anys dels tallers.

PLAT DE LA FORMA ROSES 81 (Fig. 14.90)

Aquest plat, també de vora girada, però en menys grau que la de la forma ROSES 80, el trobem en diverses dimensions, des de 130 fins a 270 mm de diàmetre, aproximadament, entre les quals podem establir dos subgrups: els plats de 130 a 210 mm de diàmetre, i els que superen els 250 mm. Pel que fa a les vores, trobem una certa varietat de formes. La majoria dels plats tenen les dues cares de la vora de perfil bombat, convexa a la part superior i cònca a la inferior. Entre aquestes trobem, independentment de la mida, vores que estan separades de la paret del plat per un petit ressalt o altres en que la unió és directa. Dins del mateix grup de vores tenim també uns individus de perfil més suau, poc marcat. Hi ha, a més, altres vores en les quals el perfil interior pot ser angular o bé amb un marcat ressalt. Aquestes darreres presenten un llavi del tipus 2, mentre que la resta són del tipus 1, amb una única

excepció: una vora de parets molt més gruixudes que la resta. Pel que fa a les bases, només coneixem un exemplar, amb un peu del tipus 2D', alt, de 14 mm.

Tot i la diferència en el tipus de vora, les dimensions, l'alçada, la inclinació de les parets –oscil·la entre 15° i 19°- i la tipologia de l'únic peu conservat, fan que aquest plat sigui molt proper al plat de peix ROSES 80. A diferència d'aquest, però, sembla que alguns dels plats de la ROSES 81 anirien decorats en el fons intern de la base, ja que un dels individus, fragmentats, conserva indicis de rodeta. Hi ha també un únic exemplar decorat a la part superior de la vora amb una banda de línies paral·leles incises, a l'estil de la decoració que porten les vores de les formes ROSES 10.A i 11.A, entre d'altres. També esmentar l'existència d'un grafit fet en sec a la paret externa del plat, el qual ens porta a fer les mateixes consideracions que pel plat ROSES 80: la possible relació d'aquests grafits amb marques de propietat.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
81	126-264	92	54	2D'	1,2	? + ROD	-	12	3,06

Figura 14.91. Variables morfològiques i decoratives de la forma ROSES 81

Aquesta forma, propera al plat de vernís negre àtic de la forma AT-VN 1002-1010, la trobem representada en altres produccions contemporànies, com ara les dues variants de plat en petites estampilles, les formes PET-EST 1323 i PET-EST 1514, les quals perduren fins a mitjan segle III aC. És aquesta darrera, la PET-EST 1514, la més propera als plats de Roses, si ens fixem en les dimensions de la vora, menys llarga que l'altra de les variants. Les similituds es fan més properes amb els plats de pasta clara massaliota¹⁷ de la forma CL-MAS 122 –amb les mateixes variants de vora-, tot i que per cronologia, però, s'ha de considerar una producció posterior a la de Roses, ja que apareix a la fi del III i perdura fins a la fi del II aC (*Lattara* 14.2, 2001, 630-631). Aparentment, sembla ser que aquesta apareix al mateix temps que la forma de campaniana A, CAMP-A 36, sobre la qual hem de comentar que també es donen les dues mateixes talles que als plats de Roses, la de 16 a 20 cm i la més gran, de 25 a 27 mm, i amb una certa varietat de perfils de vores.

En anteriors classificacions el plat que ens ocupa es recull com a forma 36 (Sanmartí 1978, 567-568), ROSES 36 (*Lattara* 14.2, 2001, 1229). Segons Sanmartí, aquesta no seria una forma massa corrent, ja que només en coneix 3 fragments. Ara, la xifra s'ha elevat fins a 12 individus, el que representa un no gens menyspreable 3,06 % del total de la producció en vernís negre, segons el càlcul fet a partir dels individus aïllats en

¹⁷ No hem trobat paral·lels, en canvi, en pasta clara massaliota.

dibuix, el qual disminueix fins a un 0,56 %, si fem la mitjana del còmput establert a partir de la revisió dels antics inventaris ceràmics del barri i del turó¹⁸.

Pel que fa a la cronologia, sembla que la datació del plat de Roses s'ha de situar en ple segle III aC, almenys pel fet que un fragment d'aquests ha aparegut e els nivells anteriors a l'amortització del forn núm. 1, i perdura fins a la fi de la producció, ja que trobem exemplars en els nivells més recents.

PLAT/PÀTERA DE LA FORMA ROSES 82 (Fig. 14.92)

La fabricació d'aquest plat per part dels tallers de Roses ens ve confirmada per l'existència d'un únic exemplar, en el qual s'han practicat anàlisi de pastes, amb resultats positius. Es tracta d'un individu de gran dimensions, de 340 mm de diàmetre de vora i 240 mm de base, amb parets d'un gruix considerable.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
82	340	240	43	5A	-	-	-	1	0,26

Figura 14.93. Variables morfològiques de la forma ROSES 82

El seus paral·lels es troben en el plat d'àtica de vernís negre de la forma AT-VN 1046-1060, *plate, rolled rim*. D'aquest hem trobat també equivalències en la forma Morel F2222a1 (Morel 1981, pl. 34) i en el plat de vernís negre púnic de la forma PUN-VN 2220, el qual es data entre el 300 i el 146 aC (*Lattara* 3, 1993, 540). La datació del plat de Roses, atesa la localització del fragment, no es pot precisar, ja que apareix en un dels carrers del barri.

PLAT DE LA FORMA ROSES 83 (Fig. 14.92)

Entre els plats d'escassa representació hem d'esmentar, també, el de la forma ROSES 83. Es tracta d'un plat de dimensions reduïdes, amb un diàmetre entorn el 140 mm i no més de 25 mm d'alçada, la base del qual és, en proporció, força gran. La vora és oberta i inclinada, i acaba amb un llavi del tipus 5. En un cas, aquesta forma ens ha aparegut decorada en el fons intern de la base amb un grup de palmetes, probablement 3, del motiu P58, a l'entorn d'un petit cercle incís. Sembla, però, que no sempre hi aniria, si fem cas d'un altre exemplar conservat. El mateix passava, com hem vist, en el plat de la forma ROSES 81, a més d'altres produccions dels tallers.

¹⁸ En realitat, en aquesta zona del turó no ha aparegut cap exemplar de la forma ROSES 81, per la qual cosa aquesta mitjana s'ha reduït.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
83	138-142	40, 66	22, 23	4B 5B	5	CI + ?PR	P58	3	0,76

Figura 14.94. Variables morfològiques de la forma ROSES 83

Aquesta forma havia estat anteriorment identificada per Sanmartí com una producció occidental específica, associada al taller de les pàteres de tres palmetes radials de Roses, a la que ell denomina “taller de les petites pàteres de la forma Lamb. 55”, taller que suposava situat a Roses (Sanmartí 1978b, 29, fig. 5.2 i 5.3, i 33). Si ens fixem en altres produccions contemporànies, podem comprovar que aquesta forma va assolir un cert èxit, ja que la trobem tant en púnica de vernís negre, la forma PUN-VN 2233, que es data al llarg del segle III i fins a mitjan segle II aC (*Lattara* 6, 1993, 540), com en pasta clara massaliota, la forma CL-MAS 131, datada entre el 250 i el 175 aC (*Lattara* 6, 1993, 207). Una i altra, respectivament, s’han fet derivar de la forma àtica de vernís negre AT-VN 1046-1060 i de la CAMP-A 55, encara que aquesta comença a produir-se a partir de mitjan segle II aC. Les equivalències amb les formes de la classificació de Morel les podem fer amb les formes F 2233d 1 i F2233k 1 (Morel 1981, pl. 36). Pel que fa a la cronologia, és possible que la forma ROSES 83 s’hagi de situar a cavall entre la forma àtica i la campaniana, potser de manera paral·lela a la púnica o la pasta clara massaliota, produccions que és probable s’hagin de considerar font d’inspiració de la forma campaniana.

PLAT DE LA FORMA ROSES 84 (Fig. 14.92)

La identificació d’aquesta forma s’ha fet a partir d’un únic fragment de vernís negre, les característiques del qual el fan molt similar a l’anterior, amb la diferència que aquest és àpode i que porta un cercle incís a la part central del fons intern de la base.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
84	90	38	19	-	5	-	-	1	0,26

Figura 14.95. Variables morfològiques de la forma ROSES 84

Tot i que no hem trobat paral·lels d’aquesta forma, hem de tenir en compte les seves similituds amb els plats Morel F2145 (Morel 1981, pl. 32).

PLAT DE LA FORMA ROSES 85 (Fig. 14.96)

L'existència i atribució d'aquest plat als tallers de Roses ens ha vingut confirmada pels resultats de l'anàlisi de pastes que s'ha practicat en l'únic fragment que en conservem. Es tracta d'un altre plat àpode, de vora oberta i inclinada, però amb un llavi del tipus 1.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
85	150	24	37	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.97. Variables morfològiques de la forma ROSES 85

La seva forma estaria en la línia dels vasos sense peu de la forma Morel F2154 (Morel 1981, pl. 32), però més baix, planer i obert que aquests. Es tracta d'un forma rara, que no podem datar en precisió, tot i que la seva ubicació estratigràfica ens portaria als darrers moments dels tallers.

PLAT DE LA FORMA ROSES 86 (Fig. 14.96)

Aquest plat es caracteritza per la seva vora girada, ampla i horitzontal, amb fines línies acanalades a la cara exterior, a l'inici del cos, i a l'inferior, prop del llavi. El perfil del plat aparenta ser de forma hemisfèrica baixa, poc fonda. En el punt d'unió entre la vora i el cos, per la part de sota, hi ha una motllura de quart de cercle, llisa o amb incisió. En conjunt és una vora força elaborada, a la que hem de sumar una sanefa de fulles en forma de llàgrima, contraposades, a banda i banda d'una fina línia incisa en sec, pintades en blanc. Es tracta d'un plat inèdit, del que no hem trobat paral·lels precisos. La seva atribució als tallers de Roses està justificada per la troballa d'unes peces passades de cuita i confirmada per les anàlisis de pasta.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
86	215, 236	-	-	-	1, 4	-	-	3	0,76

Figura 14.98. Variables morfològiques de la forma ROSES 86

PLAT DE LA FORMA ROSES 87 (Fig. 14.96)

Tal com hem vist en la forma anterior, també en aquest cas trobem la mateixa forma de pasta clara en vernís negre, en unes dimensions força grans, i la vora girada, paral·lela, que amida només 9 mm de llarg.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
87	263	-	-	-	4	-	-	1	0,26

Figura 14.99. Variables morfològiques de la forma ROSES 87

14.9. SÈRIE TAPADORES

TAPADORA DE *LEKANIS* DE LA FORMA ROSES 90 (Fig. 14.100)

Aquesta forma de tapadora, de dimensions considerables, entre 250 i 290 mm, es caracteritza per la seva vora de forma triangular, amb un llavi pla, del tipus 4, dotada d'un petit solc decoratiu just on comença la paret. Desconeixem com seria la base o agafador, ja que no s'ha conservat, no obstant això, pels paral·lels formals que tot seguit comentarem, no descartem que pogués ser de disc.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
90	252-284	-	-	-	4	-	-	3	0,76

Figura 14.101. Variables morfològiques de la forma ROSES 90

Hom podria considerar aquesta forma com una mena de plat, o amb la doble funció plat /tapadora, però la seva identificació com tapadora de *lekanis* ha vingut donada pels estrets paral·lels que aquesta té amb una forma de pasta clara massaliota CL-MAS 714 (*Lattara* 14.2, 2001, 798, núm. 4266¹⁹), que es data en el darrer quart del segle IV aC. Vista la ubicació estratigràfica dels exemplars de Roses, no tenim cap dubte en afirmar que es tracta d'una de les produccions antigues dels tallers, apareguda en nivells del BH-E.IV, la qual cosa ens situa en el tombant del segle IV al III aC. A més, dues d'elles han aparegut a les proximitats del forn núm. 1, a l'habitació que es troba veïna a l'oest.

TAPADORA DE *LEKANIS* DE LA FORMA ROSES 91 (Fig. 14.100)

La forma de tapadora ROSES 91 s'ha identificat a partir d'un únic exemplar de vernís negre, el qual conserva el perfil sencer. Es tracta d'una tapadora de menors dimensions que l'anterior, amb la vora de 10 mm d'alçada, i amb un llavi del tipus 1, que se separa del flanc per una carena força marcada. La base o agafador és en

¹⁹ Aquest s'ha volgut comparar amb la tapadora de *lekanis* en vernís negre àtic AT-VN 1226-1239, en concret amb el fragment núm. 2072 (*Lattara* 14.1, 2001, 402), tot i que nosaltres considerem que aquesta no és vàlida, ja que el perfil de vora és més recte i llarg.

forma de disc, decorat amb dues fines línies concèntriques. La part visible de la tapadora, per sobre de la vora, porta una decoració en que es combinen fines tiges ondulades fetes en sec sobre la pasta i fulles d'heura i flors de diversos punts, fetes en pintura de color blanc. L'atribució als tallers ha vingut confirmada per l'anàlisi de pastes

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
91	120	50	60	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.102. Variables morfològiques de la forma ROSES 91

Aquesta tapadora sí té, a diferència de l'anterior, clars paral·lels amb la d'atàica de vernís negre, AT-VN 1226-1239, la qual es data fins a mitjan segle IV (*Lattara* 14.1, 2001, 403). La localització del fragment de Roses prop el forn núm. 2, en el nivell BH-E. III, fa que considerem aquesta forma d'una datació més recent que la ROSES 90, sense precisar, però.

TAPADORA/PLAT DE LA FORMA ROSES 92 (Fig. 14.100)

A part de les tapadores esmentades, tenim a Roses unes altres, de creació original, amb la vora engruixida, horitzontal, amb un ressalt a l'interior, una d'elles decorada amb un petit solc a part superior de la vora, per la cara interna, mentre que l'altra el porta a l'inici de la paret, per la externa. A diferència de les anteriors, aquestes tenen el perfil de la paret molt més inclinat, el que dóna, com a resultat, una tapadora baixa. Desconeixem com seria l'agafador, ja que no s'ha conservat en cap dels dos individus. És per això que hem considerat la possibilitat que pogués tractar-se també d'un plat, més encara si ens fixem en la semblança amb unes miniatures de platet que porten el mateix tipus de vora que aquesta forma.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
92	178, 260	-	-	-	1	-	-	2	0,51

Figura 14.103. Variables morfològiques de la forma ROSES 92

No podem aportar res al respecte de la cronologia d'aquesta forma de tapadora. Només esmentar la troballa d'un dels dos exemplars prop del forn núm. 2.

TAPADORA DE LA FORMA ROSES 93 (Fig. 14.100)

D'aquesta forma, també de creació pròpia, només coneixem un individu, el qual hem diferenciat de l'anterior pel fet que la vora pràcticament no es distingeix de la paret del vas, si no fos pel simple aprimament que es marca just a tocar el llavi, que és arrodonit, del tipus 1. Per la paret interna porta una línia fina incisa horitzontal. Correspon a un recipient petit, entorn el 13 mm de diàmetre.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
93	126	-	-	-	1	-	-	1	0,26

Figura 14.104. Variables morfològiques de la forma ROSES 93

No la podem datar en precisió, ja que va aparèixer entre el material de reblliment d'un pou tardà descobert al mig d'un dels carrers del barri, en concret del carrer núm. 6.

TAPADORA DE LA FORMA ROSES 99 (Fig. 14.100)

Encetem aquesta forma per a incloure-hi tots aquells agafadors solts, dels quals no coneixem la forma de la tapadora, atès l'estat de fragmentació dels exemplars. Podem considerar que aquesta esdevé una mena de "calaix de sastre" on hi podem trobar elements de formes i seccions diverses, tot i que en relació a dos tipus principals: botó massís i botó amb enfonsament central. En el cas dels vernissos negres conservem un exemplar que podríem considerar anular i un altre en forma de botó massís, de 22 mm d'alçada, decorat amb un petit cercle incís al centre.

14.10. SÈRIE DIVERSOS**MORTER DE LA FORMA ROSES 100 (Fig. 14.105)**

Tot i que la producció de vernís negre de Roses és bàsicament de formes de vaixel·la de taula, tenim la certesa que, encara que de manera molt escassa, va arribar a fabricar uns morters. Els dos exemplars que coneixem es caracteritzen per la seva vora girada i motllurada, i per la profunditat del vas, amb parets de perfil bombat o inclinat. No sabem com serien les bases, ja que no s'han conservat. Al marge de la forma i les dimensions, un altre element a favor de la identificació d'aquests vasos com a morters ha estat el gruix de la paret, d'uns 8 mm, superior a la resta de formes

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
100	224, 284	-	-	-	-	-	-	2	0,51

Figura 14.106. Variables morfològiques de la forma ROSES 100

Tot i que de manera no molt exacta, trobem que els morters de Roses tenen una semblança amb els de pasta clara massaliota de la forma CL-MAS 631b –morters als que s’ha donat un origen grec-, els quals són corrents a Lattes al llarg del segle IV aC (*Lattara* 14.2, 2001, 776-778). No hem pogut determinar quina seria la cronologia precisa dels exemplars de Roses; els dos han aparegut a la zona del turó, un d’ells en un context d’inici del segle II aC (Puig 1978, 148, 8.1).

UNGÜENTARI DE LA FORMA ROSES 101 (Fig. 14.105)

A partir de dos exemplars de base, hem considerat la producció d’ungüentaris per part dels tallers de Roses. Ambdues amiden 25 mm de diàmetre i tenen forma de disc, buidat per la part interna, amb el peu marcat, de 5/6 mm d’alçada. Pel que s’aprecia, el cos és de forma ovoide. Com en altres formes dels tallers, les peces només estan vernissades per l’interior, mentre que l’exterior s’ha deixat relativament polit, ben acabat.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
101	-	25	-	6, 7	-	-	-	2	0,51

Figura 14.107. Variables morfològiques de la forma ROSES 101

No podem concretar la cronologia, ja que ambdós han aparegut en els carrers del barri hel·lenístic, procedents d’antigues excavacions, sense referència estratigràfica fiable.

LLÀNTIA DE LA FORMA ROSES 102 (Fig. 14.108)

Els tallers de Roses també produeixen llànties en vernís negre, la tipologia de les quals hem intentat reconstruir a partir dels 6 individus aïllats. Es tracta d’una llàntia de cos clarament circular, sense nansa, amb el disc envoltat per un canal decoratiu, i amb un bec allargat, pla, sense decoració, i de forma rectangular o triangular, acabat amb punta rodona, en la qual s’emplaça el forat de sortida. El bec, per la part de sota, presenta una nervadura. La base és massissa, amb el pla de repòs de forma cònca, de 40 a 70 mm de diàmetre, i el peu destacat, ja sigui de forma cònica o vertical, entre 5 i 12 mm d’alçada. Pel que fa a les dimensions, hem observat dues mides de llànties

diferents, els exemplars petits, amb bases entorn els 40 i 50 mm, i els grans, entorn els 70 mm. L'exemplar més gran que tenim porta una mena de petits apèndixs, adossats a la vora, prop del bec, que tenen probablement la funció de "nanses" d'aprehensió.

Tipològicament, aquesta forma s'adscriu al tipus àtic 25A d'Howland (Howland 1958, 67-69, fig. 9.269, 9.271; Bailey 1975, 55-56, fig. 16 i 17, Q83, Q84, Q85 i Q87), el qual apareix en contextos des de mitjan/segon quart del segle IV al primer quart del III aC²⁰.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
102	-	40-70	37	-	-	-	-	6	1,53

Figura 14.109. Variables morfològiques de la forma ROSES 102

Tots els exemplars s'han localitzat a la zona del barri hel·lenístic, sense context estratigràfic precisable, per la qual cosa no podem concretar la cronologia.

TINTER DE LA FORMA ROSES 103 (Fig. 14.108)

Uns petits recipients, entre 50 i 70 mm de diàmetre en la part central del cos, i una alçada entorn els 50 mm, dotats d'una vora convexa, tombada cap a l'interior, que deixa només un petit orifici d'entrada, de 14 a 22 mm de diàmetre, s'han identificat amb uns possibles tinters. L'únic exemplar a partir del qual hem pogut reconstruir el perfil sencer de la peça ens permet reconèixer una forma aixatada, ovalada, dotada d'un peu massís, amb la superfície de repòs còncava, del mateix estil que la de les llànties. Aquest presenta també indicis d'un motiu aplicat sobre la vora, figurat, el qual, per trobar-se molt rodat, no hem pogut identificar. Les vores, en tots els casos, són, com dèiem, doblegades cap a l'interior, de vegades planes respecte del pla horitzontal de la peça, i porten petites acanaladures decoratives, la major part de les vegades una de sola prop del llavi, o dues.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
103	32-56	48	45	-	-	-	-	4	1,02

Figura 14.110. Variables morfològiques de la forma ROSES 103

L'exemplar de perfil sencer estaria en la línia dels tinters de la forma Morel F7722 (Morel 1981, pl.207), però més petit i carenat. No podem descartar, però, la presència

²⁰ Els exemplars catalogats per Bailey al British Museum tenen una cronologia més acotada, entre el darrer quart/final del segle IV i el primer quart/inici del segle III aC (Bailey 1975, 55-56).

d'uns tinters similars a la forma Morel F7744 (Morel 1981, pl.207), ja que almenys dues de les vores presenten un inici d'arrencament de paret de tendència vertical.

PYXIS DE LA FORMA ROSES 104 (Fig. 14.108)

Aquesta petita peça és un exemplar rar i únic dins les sèries dels tallers de Roses, la qual té uns clars paral·lels amb la forma d'ítica AT-VN 921-938, *saltcellar: concave wall*, propera a la forma de *pyxis* que Morel classifica com a F7531a 1 i F7532a 1 (Morel 1981, pl. 205).

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
104	68	68	32	2B ^{'''}	-	-	-	1	0,26

Figura 14.111. Variables morfològiques de la forma ROSES 104

No hem trobat paral·lels d'aquesta forma en altres produccions ceràmiques contemporànies, ja sigui de l'àrea massaliota o púnica. Tot i haver estat publicada anteriorment (Martín, Nolla i Nieto 1979, 328, 330, núm. I.R. 84²¹), no s'havia inclòs, fins ara, en les produccions dels tallers; ha estat el resultat de l'anàlisi de pasta que s'hi ha practicat el que ens en ha confirmat la seva pertinença.

Pel que fa a la datació, hem de dir que el fragment va aparèixer en l'excavació del sondeig de l'any 1977, al límit del migdia del turó de Santa Maria, en un nivell associat a l'amortització de la pavimentació d'un àmbit -la construcció del qual es data a partir de la segona meitat del segle IV aC-, nivell afectat per un enterrament tardoromà. Davant la localització de la troballa i la seva proximitat a la forma àtica, no dubtem en classificar aquesta forma entre els productes primerencs dels tallers de Roses, els quals, com altres, s'abandonen amb l'estandardització dels tallers en ple segle III aC.

ESTALVIS DE LA FORMA ROSES 105 (Fig. 14.112)

Entre les formes de creació pròpia hem d'esmentar la troballa de dos fragments corresponents a una mena d'estalvis, els quals consisteixen en un disc de 113 mm de diàmetre, acabat amb un llavi arrodonit i apimat, resseguit per fines línies incises que dibuixen dos cercles concèntrics, que s'aguanta sobre un peu anular, alt, de 12 mm en el cas conservat. El que caracteritza la peça, també, són els tres botons en relleu, de forma cilíndrica, de 8 mm d'alçada, que es troben distribuïts en grup de tres a la part

²¹ Es publica com a campaniana B (Martín, Nolla i Nieto 1979, 322)

central del disc, separats entre si encara no uns 20 mm. L'atribució als tallers de Roses ens ha vingut confirmada per l'anàlisi de pastes.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
105	113	72	21	2Aa	-	-	-	2	0,51

Figura 14.113. Variables morfològiques de la forma ROSES 105

PSYKTER DE LA FORMA ROSES 106 (Fig. 14.112)

Un fragment de base incomplet ens ha portat a reconèixer que els tallers de Roses haurien produït, de forma puntual, un recipient excepcional la forma del qual, pel poc que conservem, ens fa pensar en un *psykter*, similar a la forma àtica AT-VN 35-44 (Sparkes 170; Lattara 6, 1993, 118). El peu del fragment és ample, de base plana, suaument motllurat; el fons de la base, per la part inferior, és llis, lleugerament inclinat cap al centre. La paret que arranca per damunt del peu és vertical, amb una alçada total de 90 mm.

És possible que aquest vas anés profusament decorat, atès que el fragment té tota la superfície exterior ocupada per bandes de sanefes, separades per línies incises. La decoració és a base dels típics segells que decoren els fons de les bases dels plats, copes i pàteres, a excepció del peu que porta una banda d'oves. Començant des de baix hi ha una sanefa de palmetes del motiu P109, seguida de dues línies paral·leles incises, una sanefa de rosetes del motiu R72 i, per últim, una sola línia incisa. Per sobre d'aquesta darrera línia desconeixem com continuaria la decoració o si n'hi hauria.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
106	-	224	-	-	-	-	P109, R72	1	0,26

Figura 14.114. Variables morfològiques de la forma ROSES 106

* * *

En darrer terme, fora de la classificació, ens quedaria esmentar la troballa d'un aplic, fragmentat, amb un motiu figurat que representa, clarament, la figura de mig cos humà vestit, des de sota el coll fins més avall de la cintura, i amb part d'una espatlla. Tot i que el vernís negre pràcticament ha saltat, encara se'n conserven traces. De les robes que cobreixen el cos només intuïm un cinturó alt, sota el pit, i una mena banda, que ressalta sobre el vestit, que envolta el coll, des de les espatlles fins al cinturó, la qual

està decorada amb un petit puntejat. Consultada l'especialista Paloma Cabrera²², aquesta és de l'opinió que la figura que representa podria tractar-se d'un tíaso dionisiac, un sàtir, per la pell de pantera o cérvol que porta al coll, simulada pels petits forats que la decoren, tot i que també pensa que podria tractar-se d'Heracles amb la leontea. No descartem que aquest aplic pugui formar part d'algun vas plàstic o d'algun element decoratiu que desconeixem.

14.11. MINIATURES

Entre les produccions de vernís negre dels tallers de Roses hem d'esmentar un seguit de vasos, de proporcions molt reduïdes, que imiten algunes de les formes corrents que es fabriquen normalment entre la vaixel·la de taula (**Fig. 14.115**). Aquestes miniatures segueixen, en la mesura que és possible de fer, la forma original del prototipus, fins i tot amb els mateixos detalls decoratius. Entre aquestes hem reconegut les següents formes:

- Una miniatura de la forma ROSES 14.a, amb el llavi del tipus 5, que amida 64 mm de diàmetre de vora, amb una alçada que s'estima entorn els 25 mm, ja que no s'ha conservat el peu
- Un petit *skyphos* de la forma ROSES 35, amb un llavi del tipus 2, perfil sinuós, i un diàmetre de 56 mm. No podem precisar l'alçada total, ja ens manca la base, però és possible que no superés el 50 mm. Tampoc es conserven les nanses senceres, però s'intueixen horitzontals
- Un *lekanis* de la forma ROSES 70, amb la vora bífida, cos bombat, amb una carena suau, poc marcada, i base anular, amb un peu del tipus 2Bb. S'intueix l'existència de nanses, per l'arrencament que es veu just a sota la vora, que serien horitzontals. Les mides completes de la peça són 80 mm de diàmetre de vora, 44 mm de diàmetre de base, 34 mm d'alçada i 6 mm d'alçada de peu
- Un plat de peix de la forma ROSES 80, sense la vora girada, amb la seva cassoleta central, que amida 70 mm de diàmetre de vora, per 28 mm de diàmetre de base, una alçada total de 13 mm i una alçada de peu de 7 mm, el qual és del tipus 1B
- Dos petits platets d'una forma que bé podríem equiparar a la ROSES 81, tot i que sense la típica inflexió que fa la vora, més propera a la vora de tapadora de la forma ROSES 92 (una d'elles porta un petit solc que circueix la part superior). Ambdós amiden 64 i 70 mm de diàmetre de vora, 28 i 29 mm de diàmetre de base, 20 i 24 mm

²² Agraïm la col·laboració de Marta Santos el presentar aquest fragment a Paloma Cabrera.

d'alçada total i 6 mm d'alçada de base, respectivament, amb uns peus del tipus 1B i 2Bb

- Finalment, esmentar un vora de la típica forma de plat ROSES 81, de 70 mm de diàmetre, que porta una decoració de línies incises, creuades, a la part externa de la vora

Els cinc exemplars localitzats a la zona del barri hel·lenístic foren recuperats en espais que corresponen a carrers, en concret als 1, 2 i 7, i són de les formes ROSES 14, 25, 70 i 81. Els dos exemplars restants, formes ROSES 80 i 81, aparegueren en els nivells d'amortització de l'edifici hel·lenístic del turó de Santa Maria, fase TSM-V. Si seguim la classificació que fa Grasso sobre la ceràmica miniatura (Grasso 2004), ens interessa ubicar, en primer terme, en quin context es feren aquestes troballes, ja que d'això en depèn, en gran manera, la interpretació de la seva funció. Pel que fa a les cinc peces dels carrers del barri, hauríem de considerar la seva associació a contextos públics, atesa la característica de l'espai on foren trobades. Per contra, les dues del turó, si apostem per la interpretació del gran edifici com a temple, aleshores el context hauria d'identificar-se com a cultural. En ambdós casos, però, les troballes no s'han fet en nivells d'ús o fundacionals, sinó en estrats d'amortització, per la qual cosa aquesta atribució resta subjecte a dubte. Ni podem afirmar amb certesa que aquestes peces puguin formar part de ritus de fundació, en el cas de les trobades en espais públics, ni tampoc que puguin tenir una funció votiva, per les de context cultural, si tenim en compte la interpretació que fa Grasso a partir de les troballes de Pompeia (Grasso 2004, 78-81). En el cas de Roses, atesa la localització dels tallers en el mateix jaciment, podem pensar que aquestes peces s'haurien pogut dispersar entre l'estratigrafia sense haver arribat a complir una funció específica, o bé, atès que totes elles aparegueren en nivells d'amortització, entendre que s'haurien desplaçat de la seva ubicació original, per la qual cosa no les podem interpretar fàcilment.

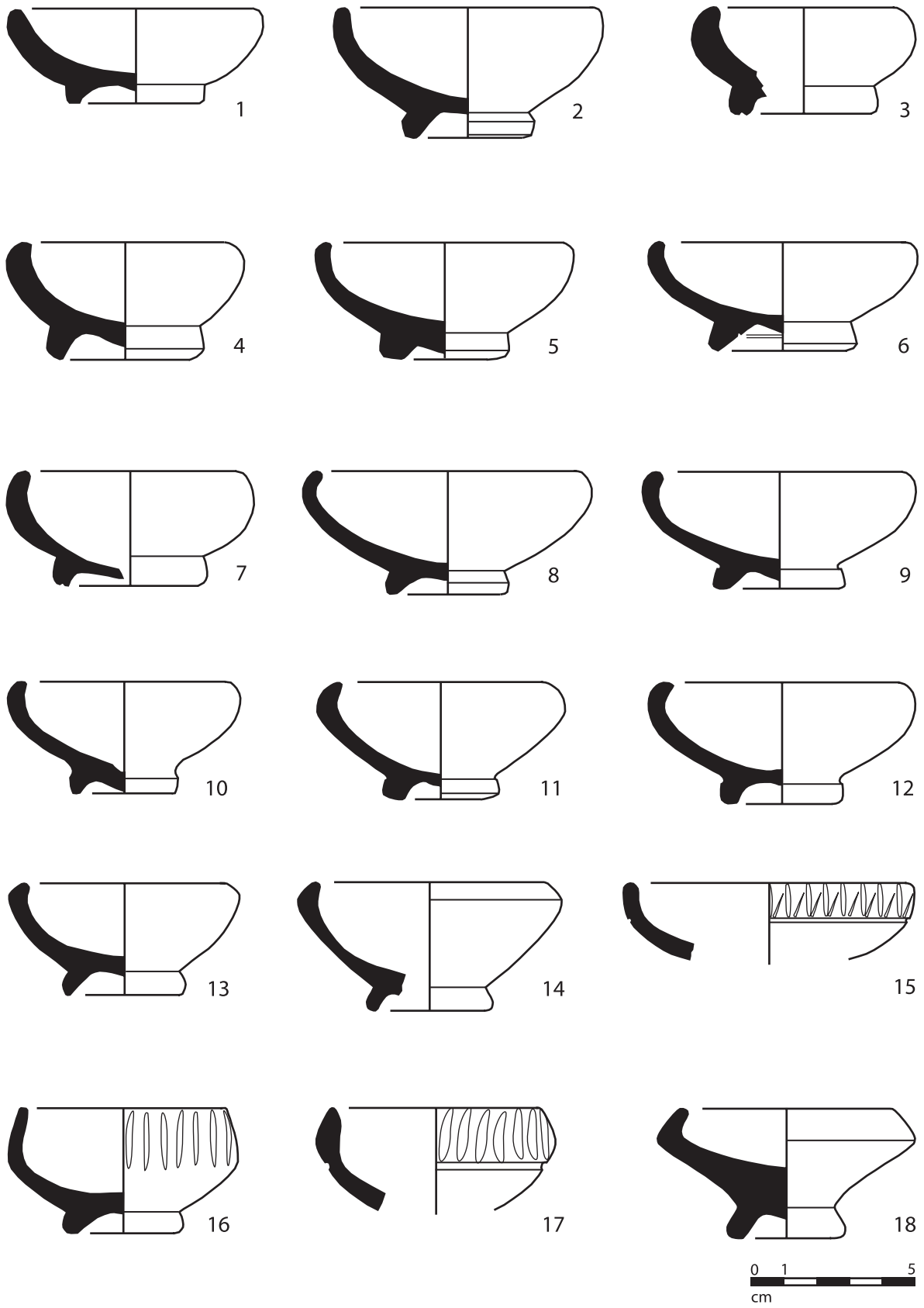

Figura 14.1. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 1, 1A i 2

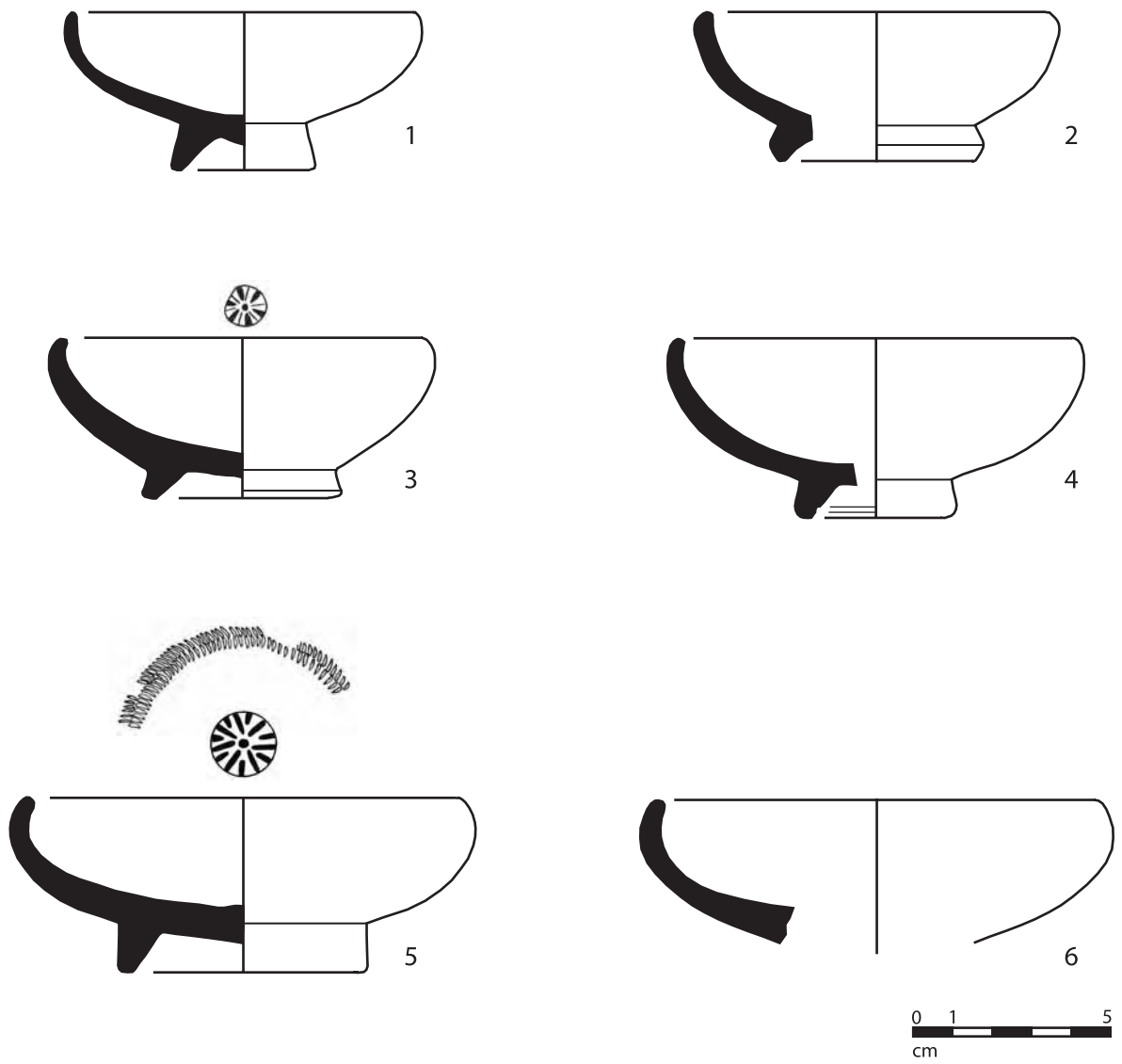

Figura 14.8. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 10

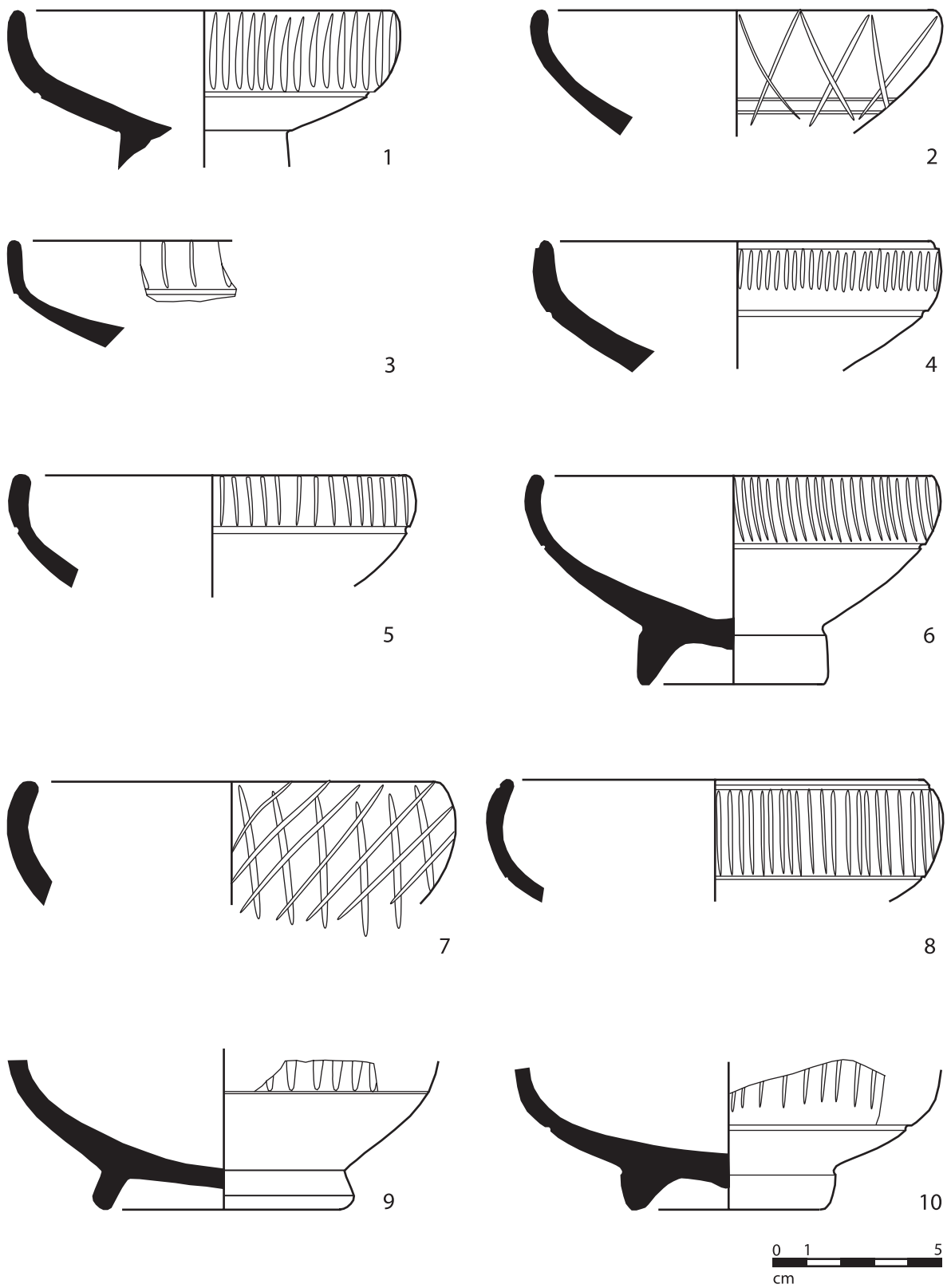

Figura 14.11. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 10A

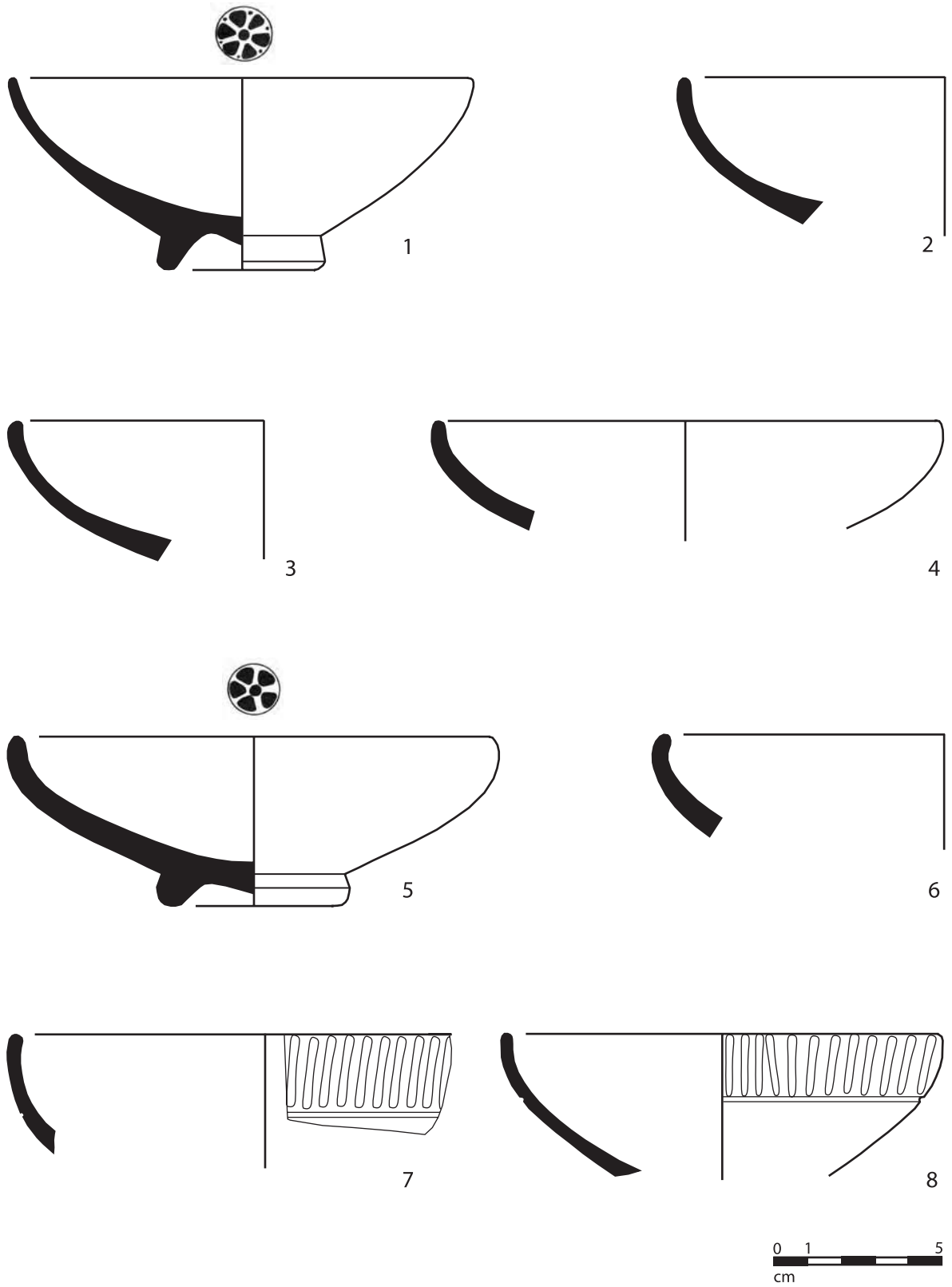

Figura 14.16. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 11 i 11A

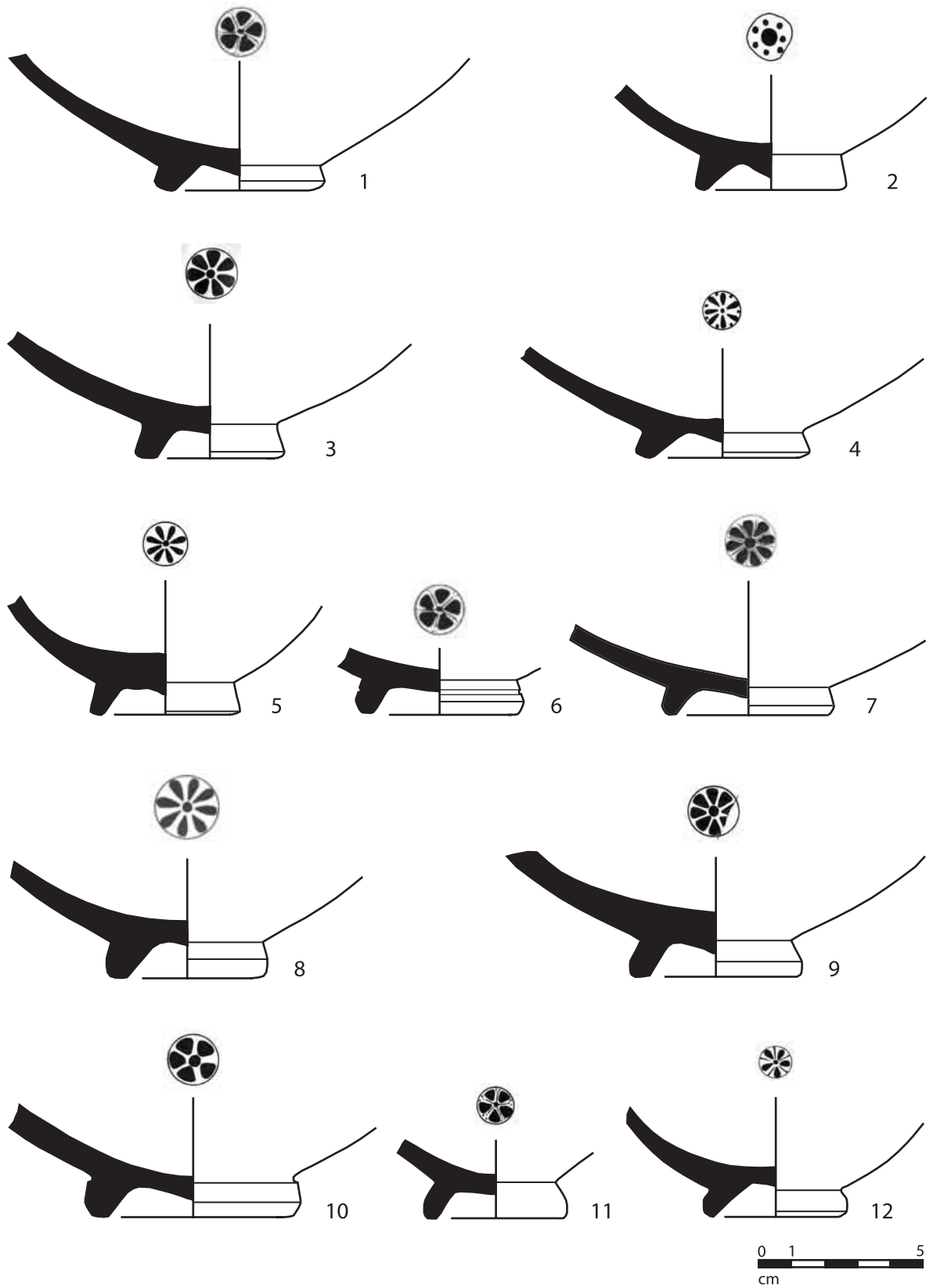

Figura 14.19. Bases de vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 11

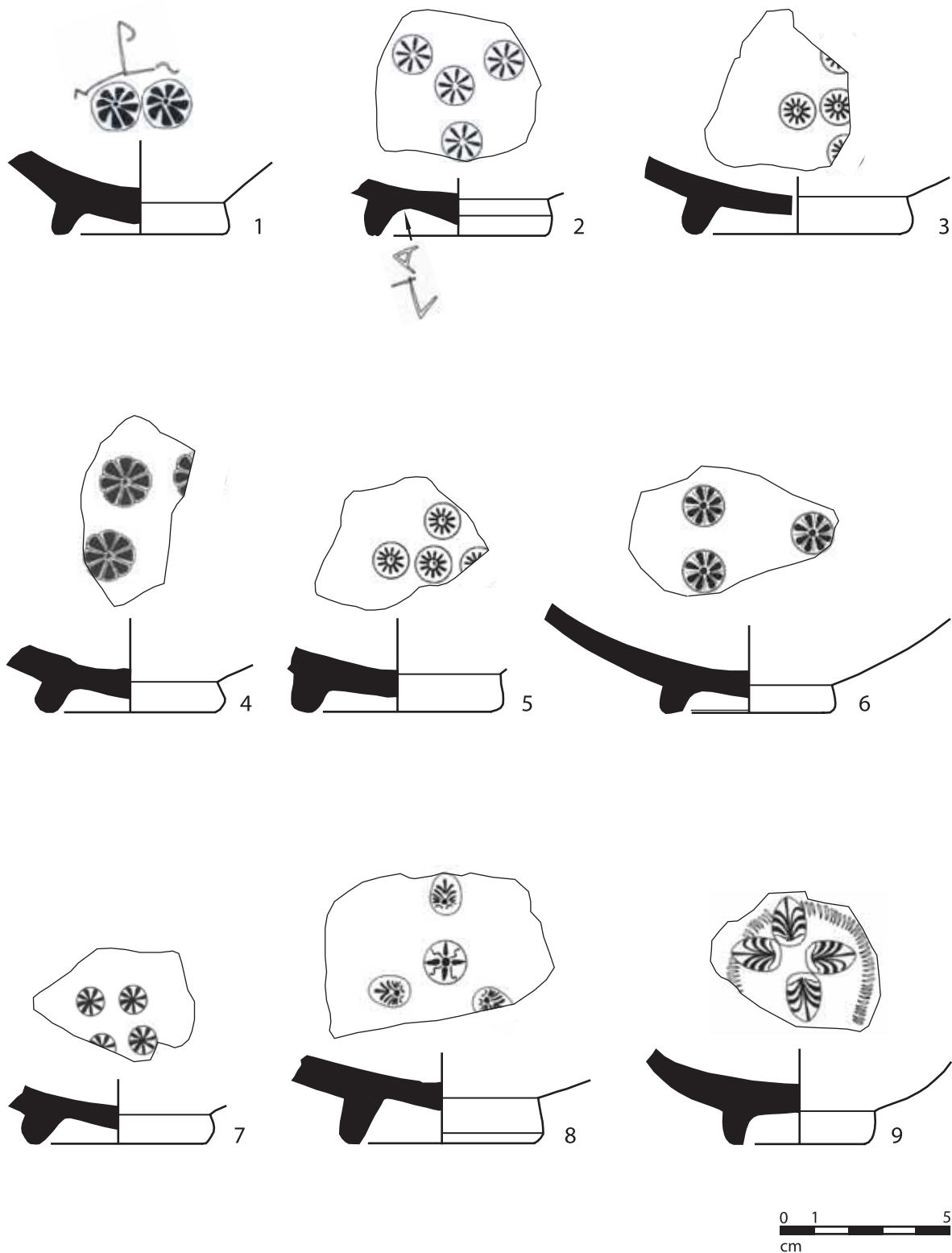

Figura 14.20. Bases de vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 11

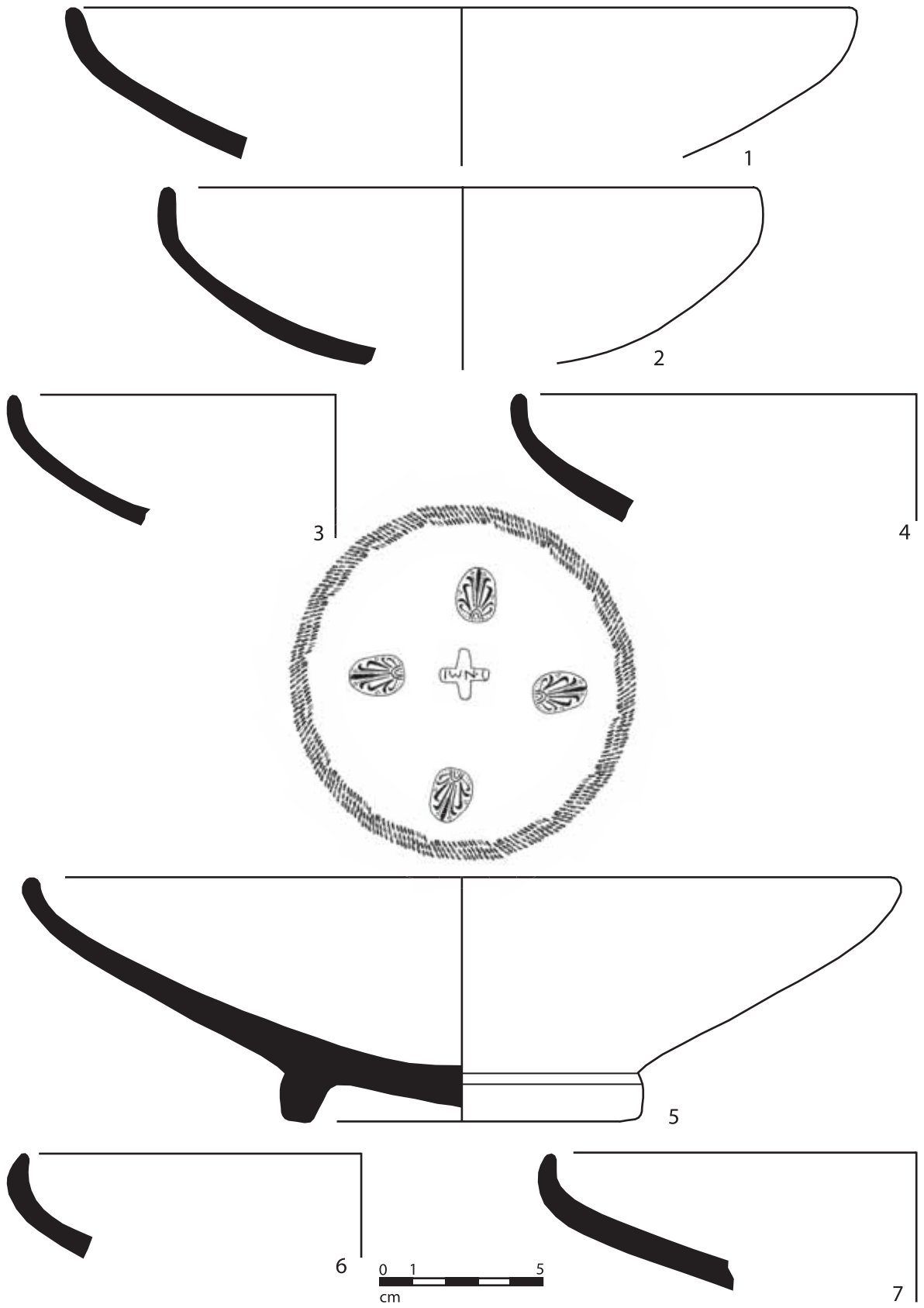

Figura 14.24. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 12

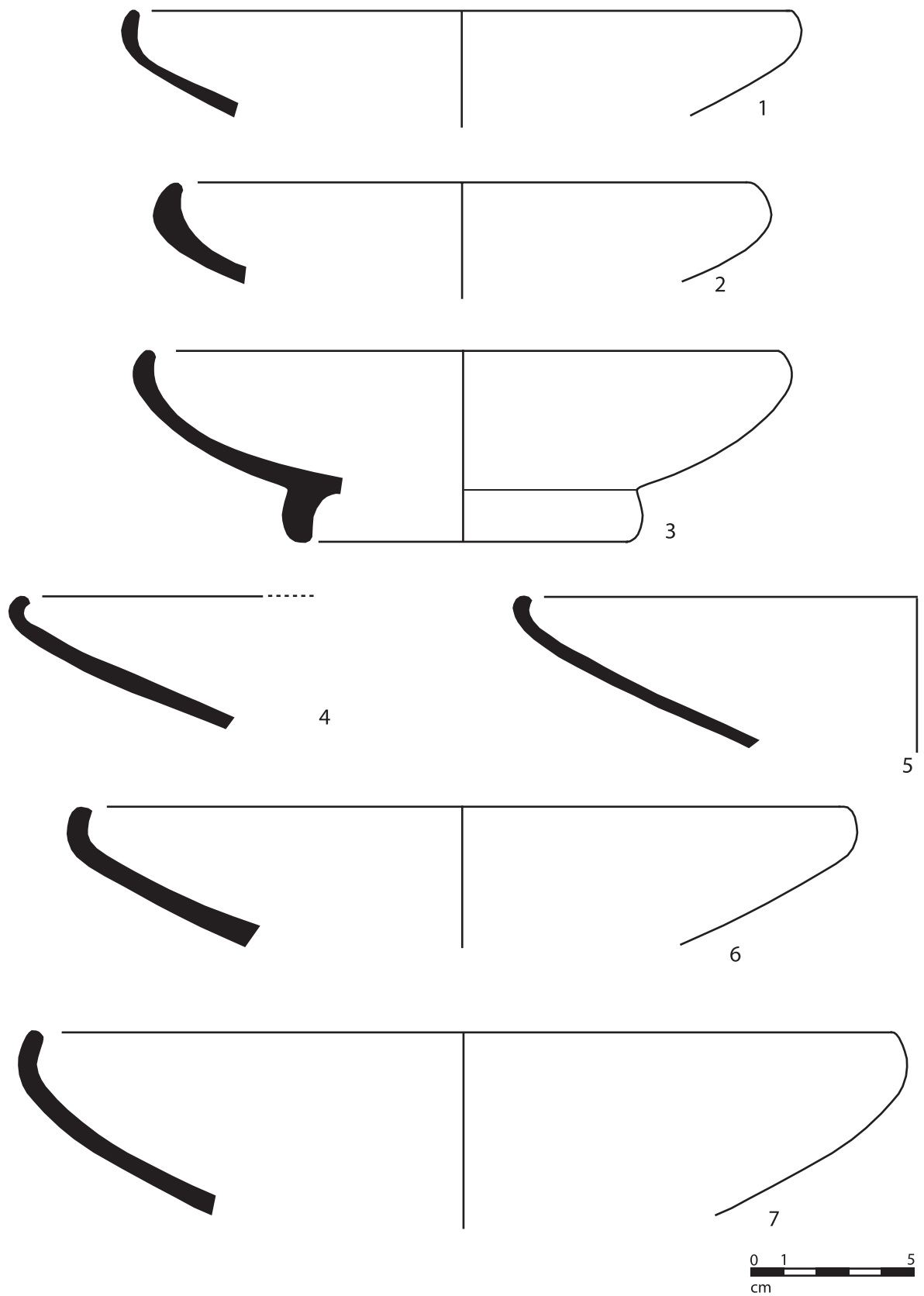

Figura 14.25. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 12

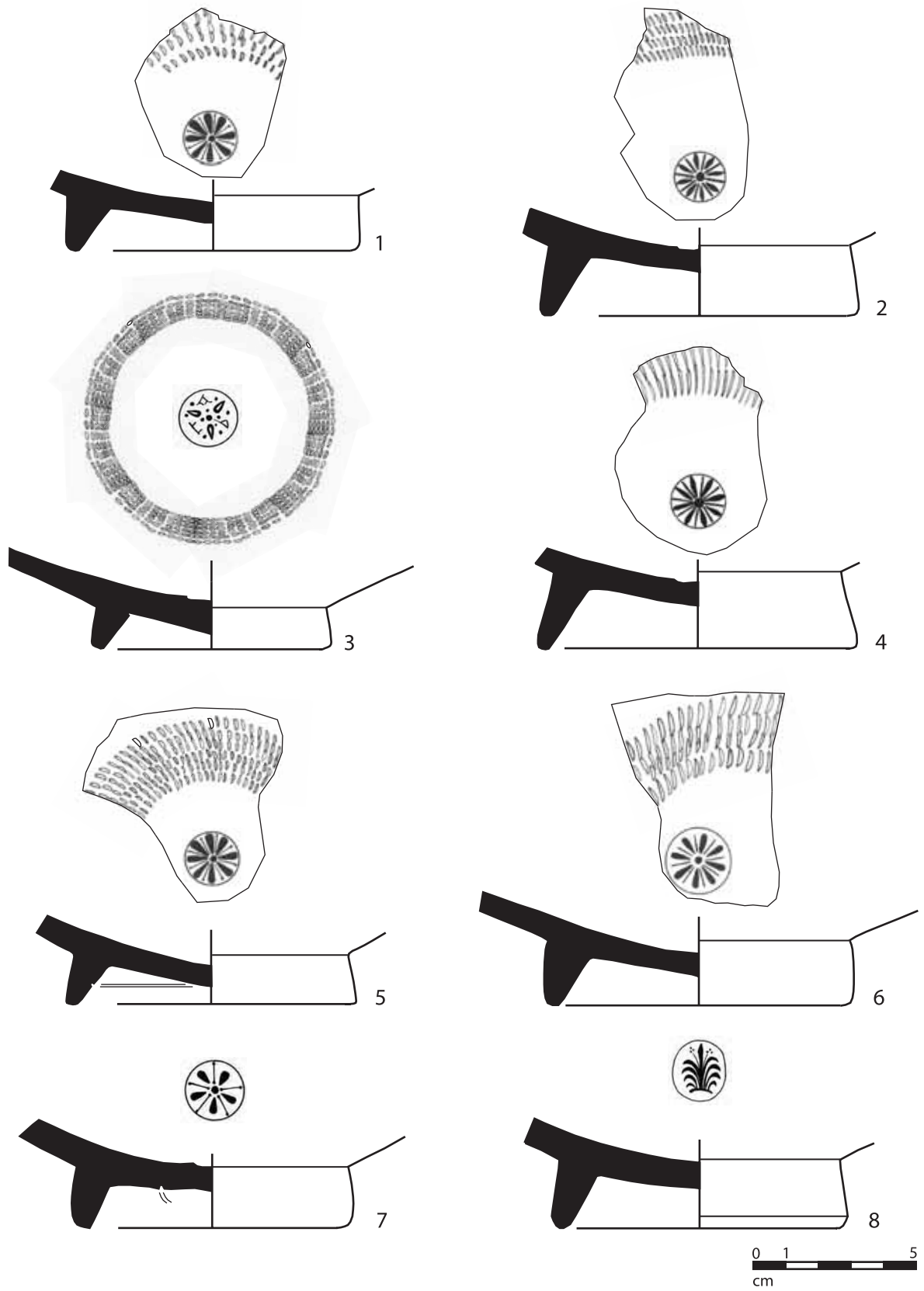

Figura 14.29. Bases de vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 12

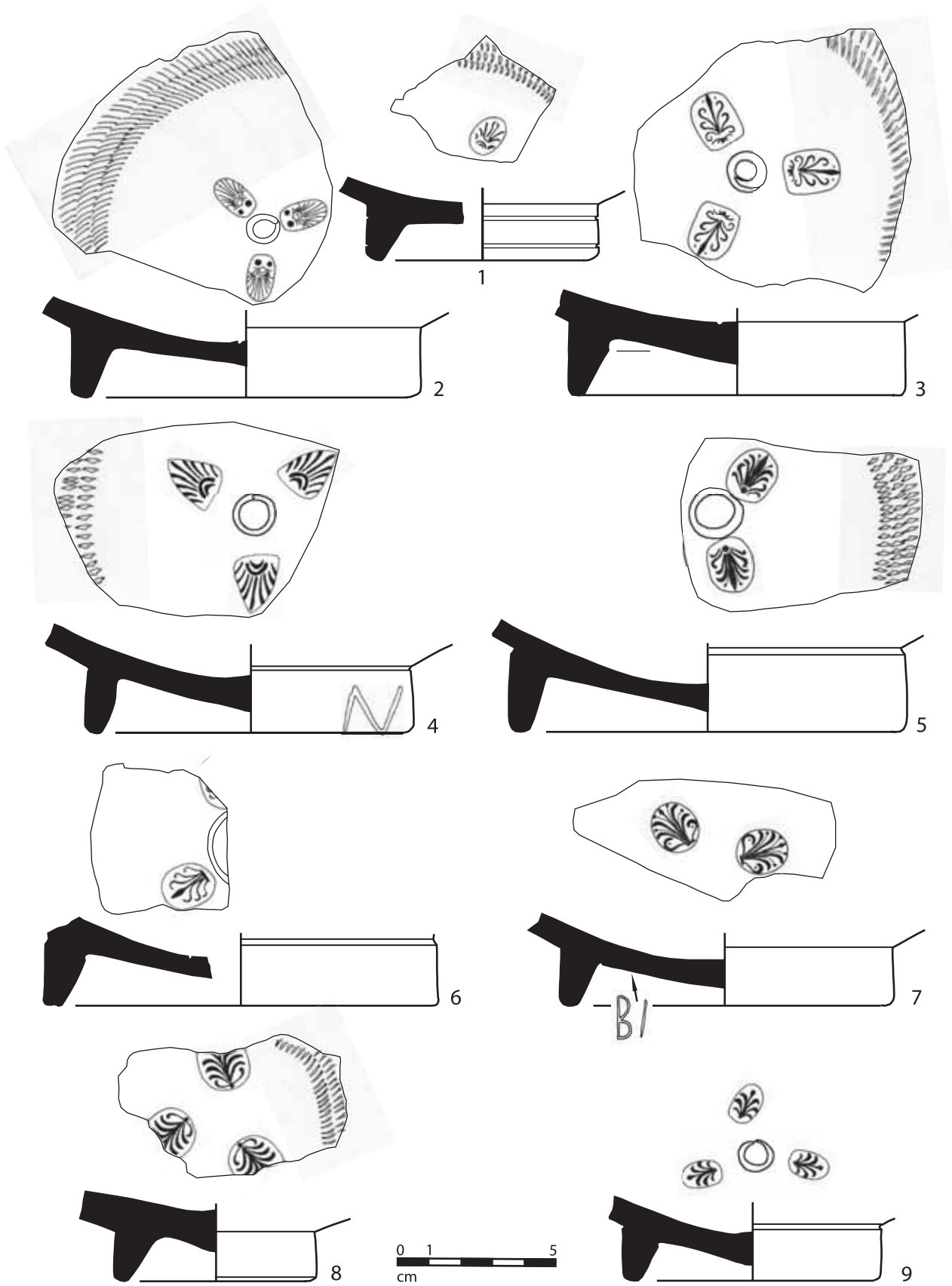

Figura 14.30. Bases de vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 12

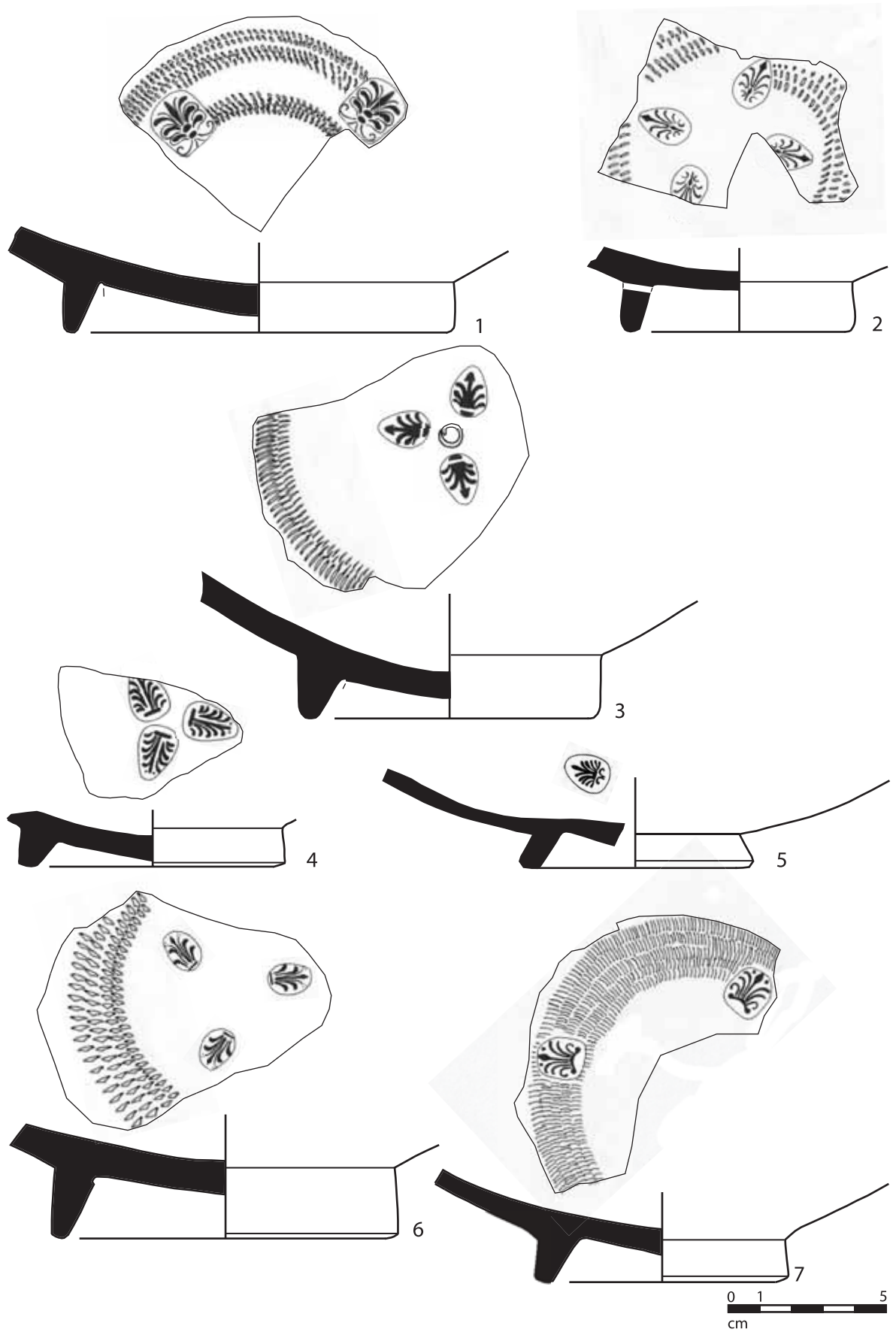

Figura 14.31. Bases de vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 12

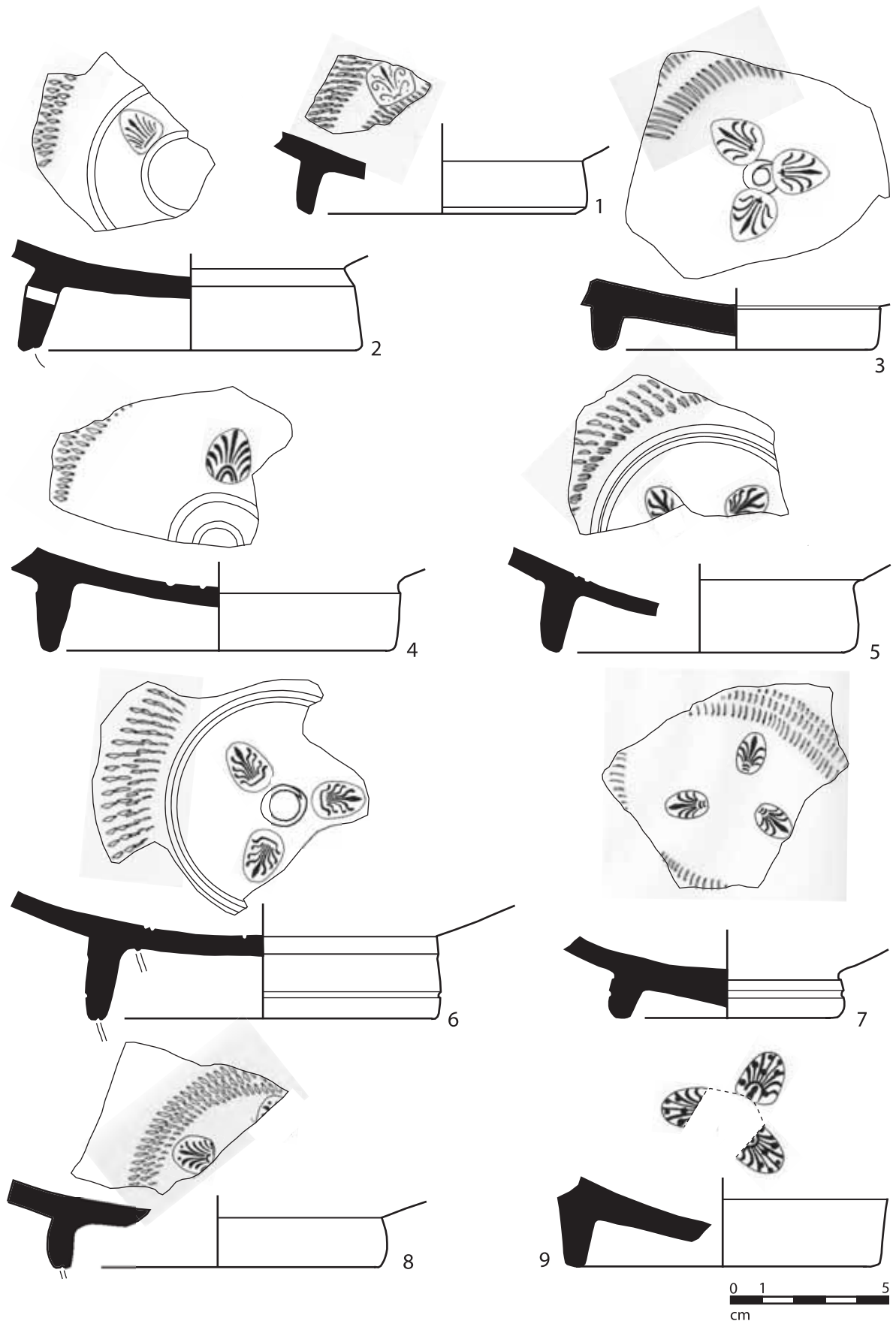

Figura 14.32. Bases de vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 12

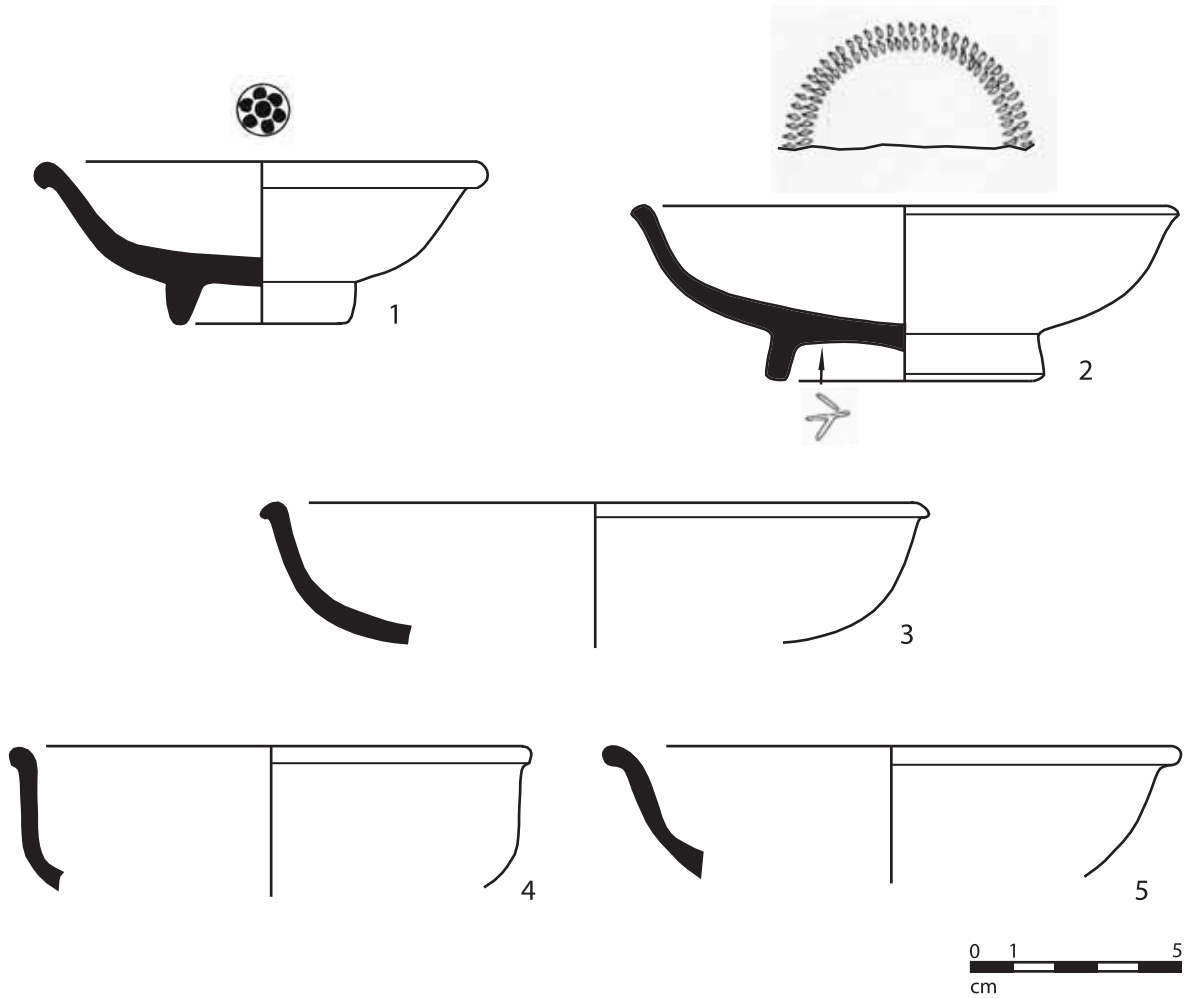

Figura 14.33. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 13

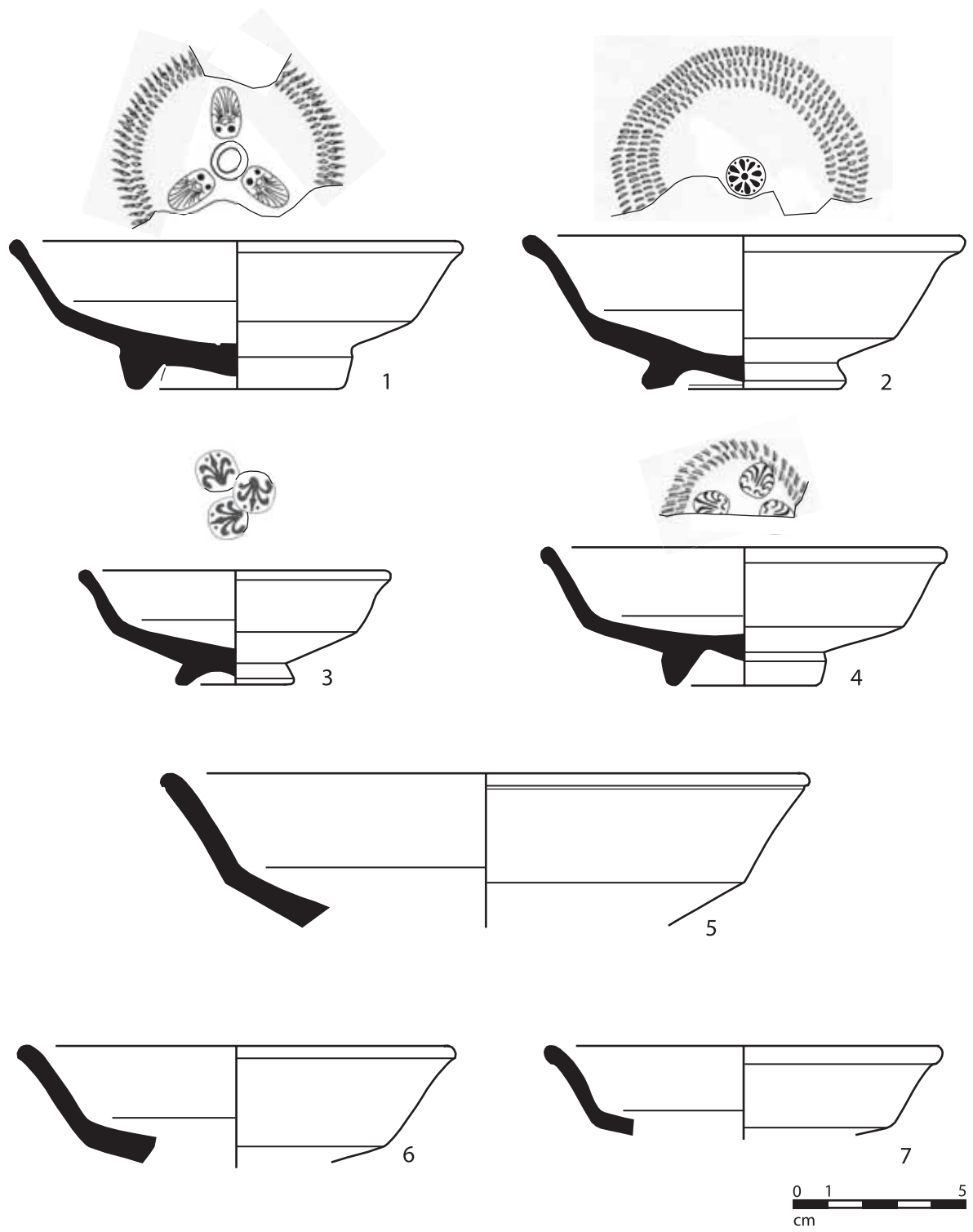

Figura 14.36. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 14

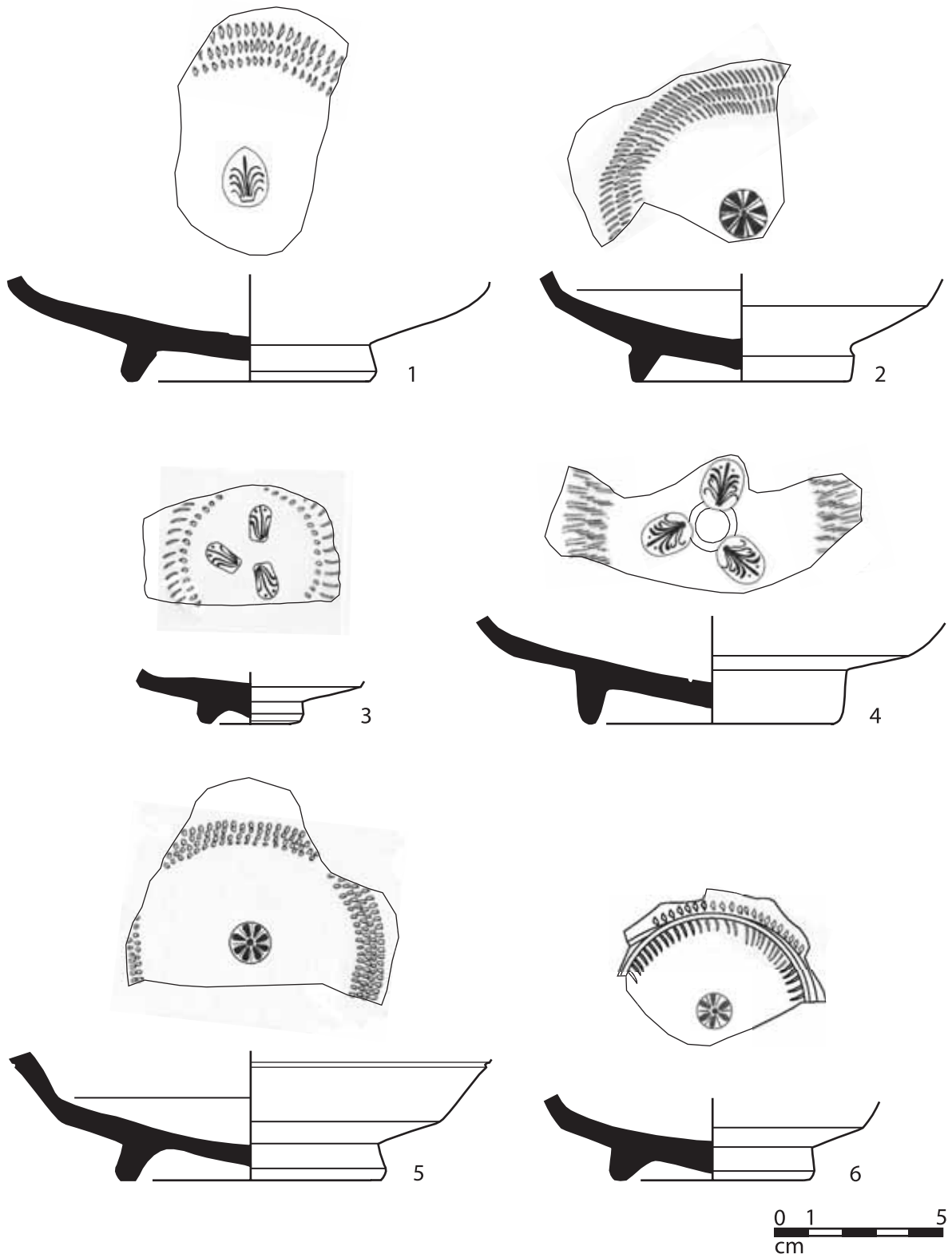

Figura 14.37. Bases de vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 14

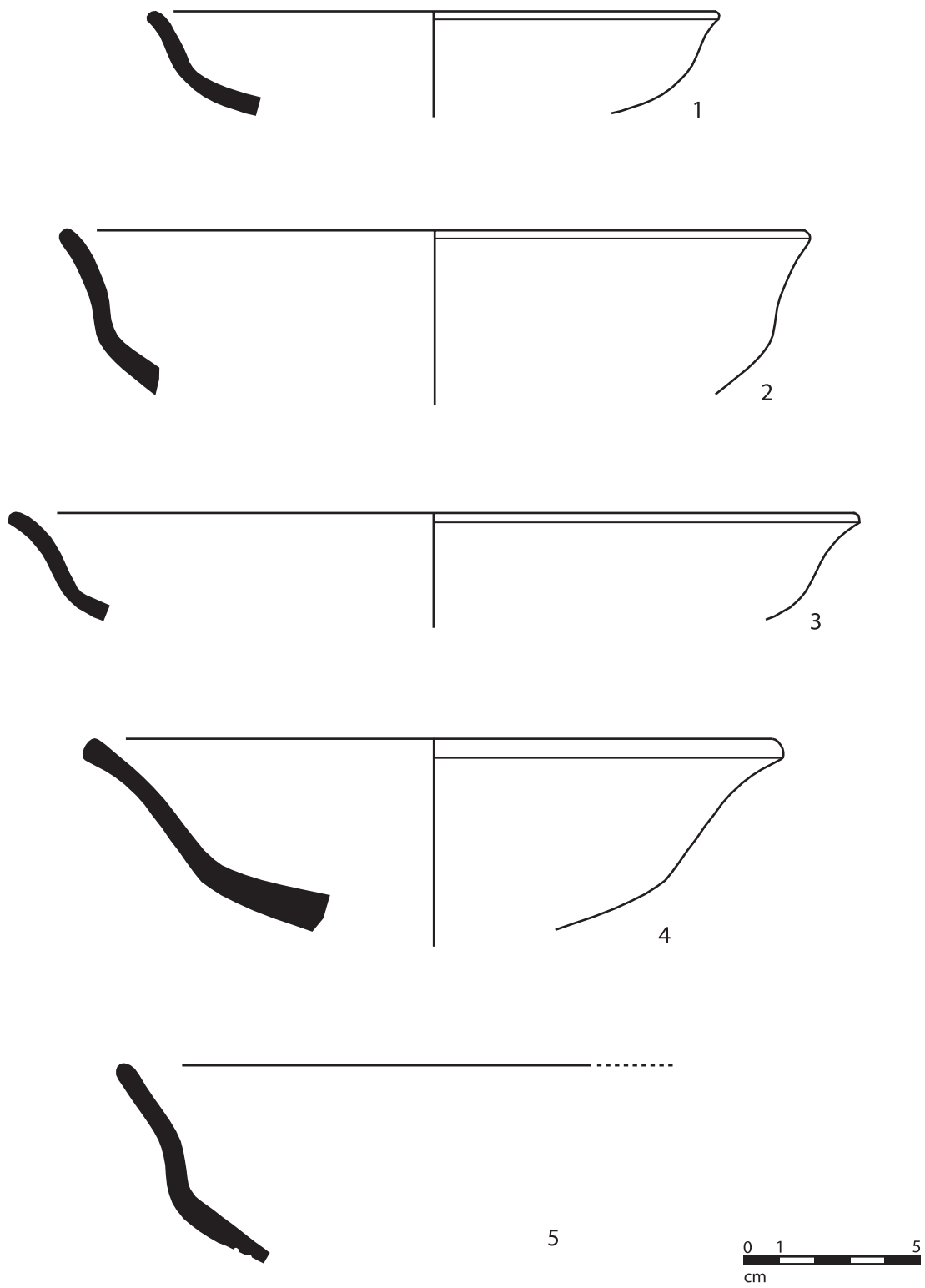

Figura 14.39. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 15

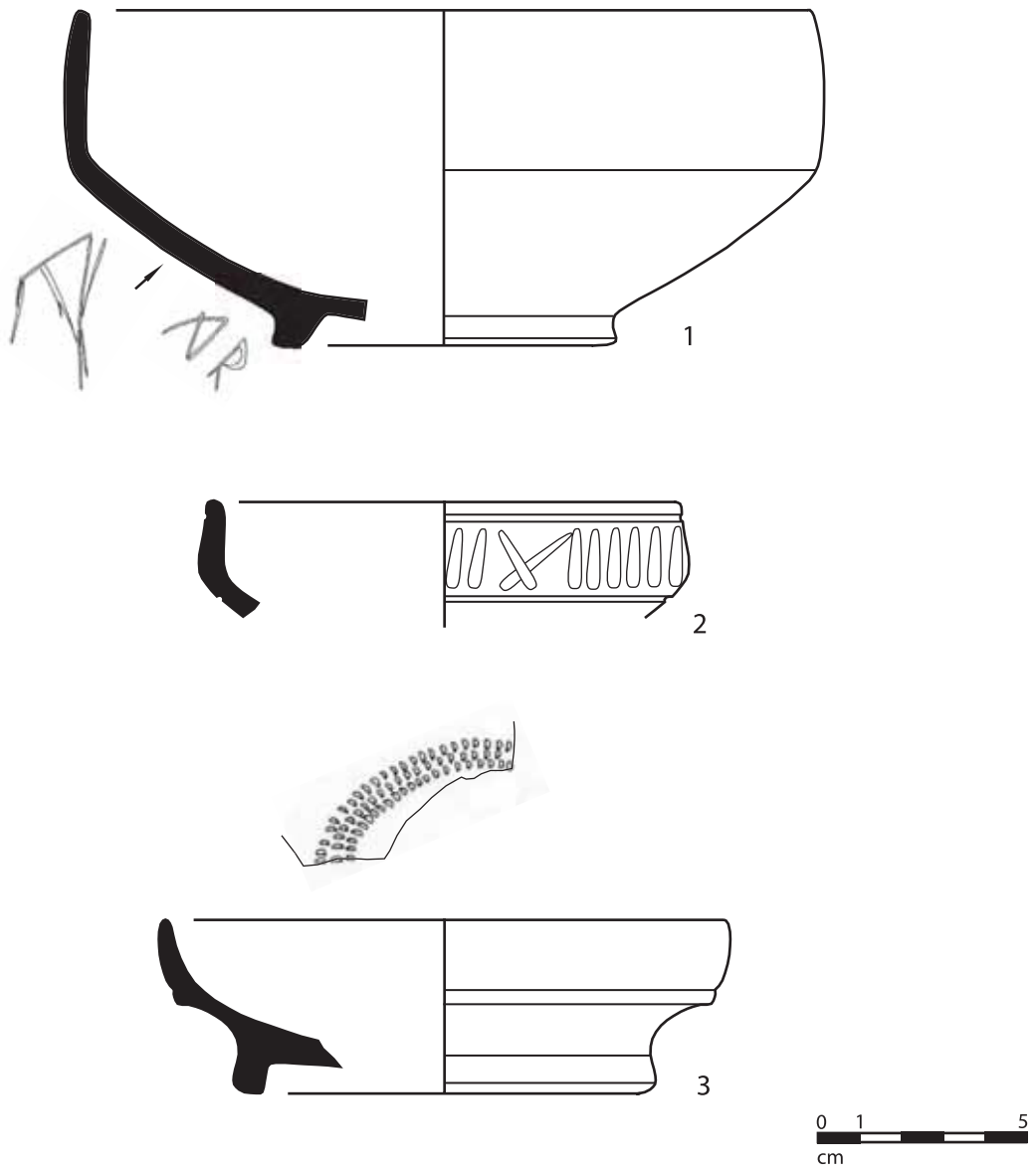

Figura 14.41. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 16, 16A i 17

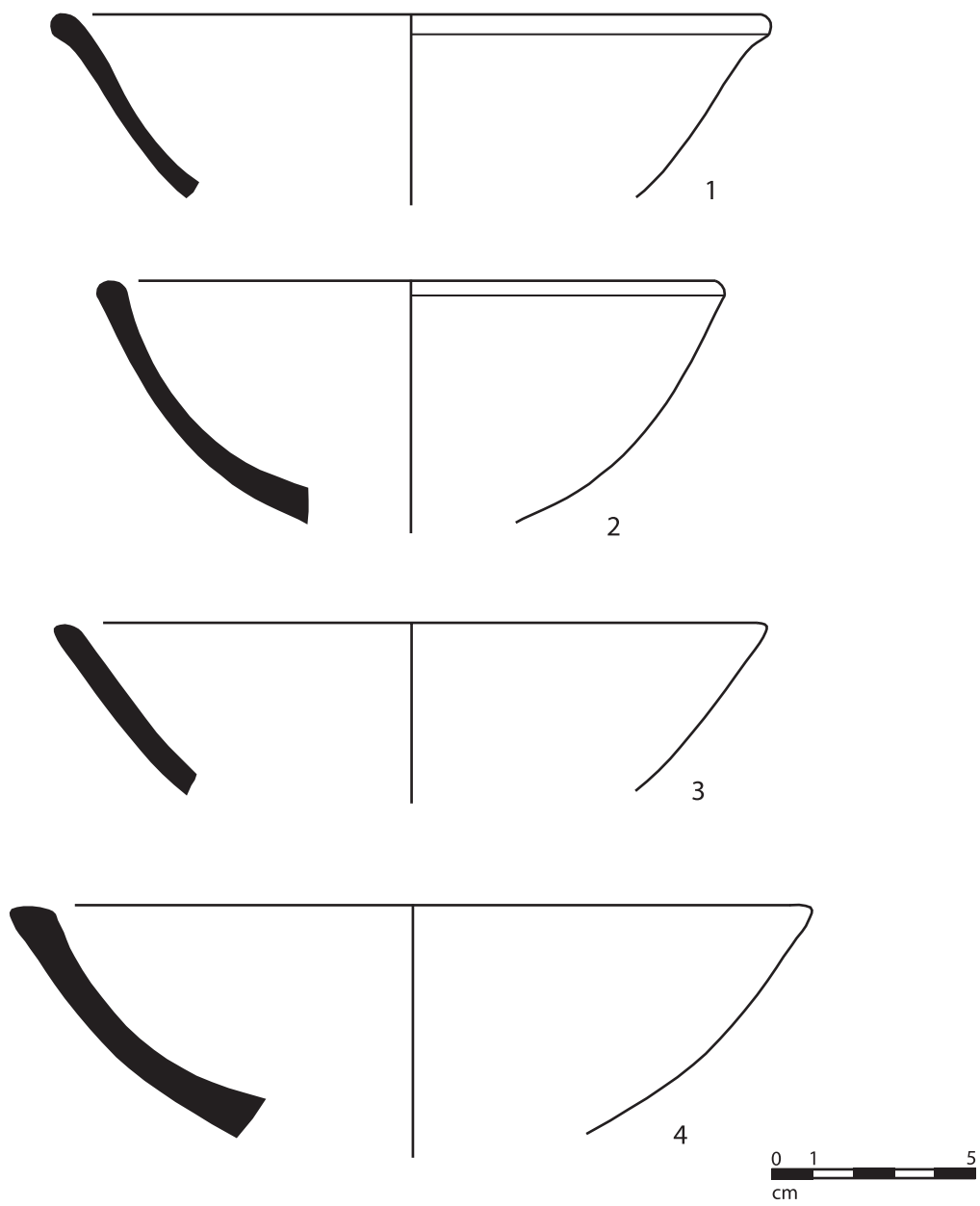

Figura 14.45. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 18

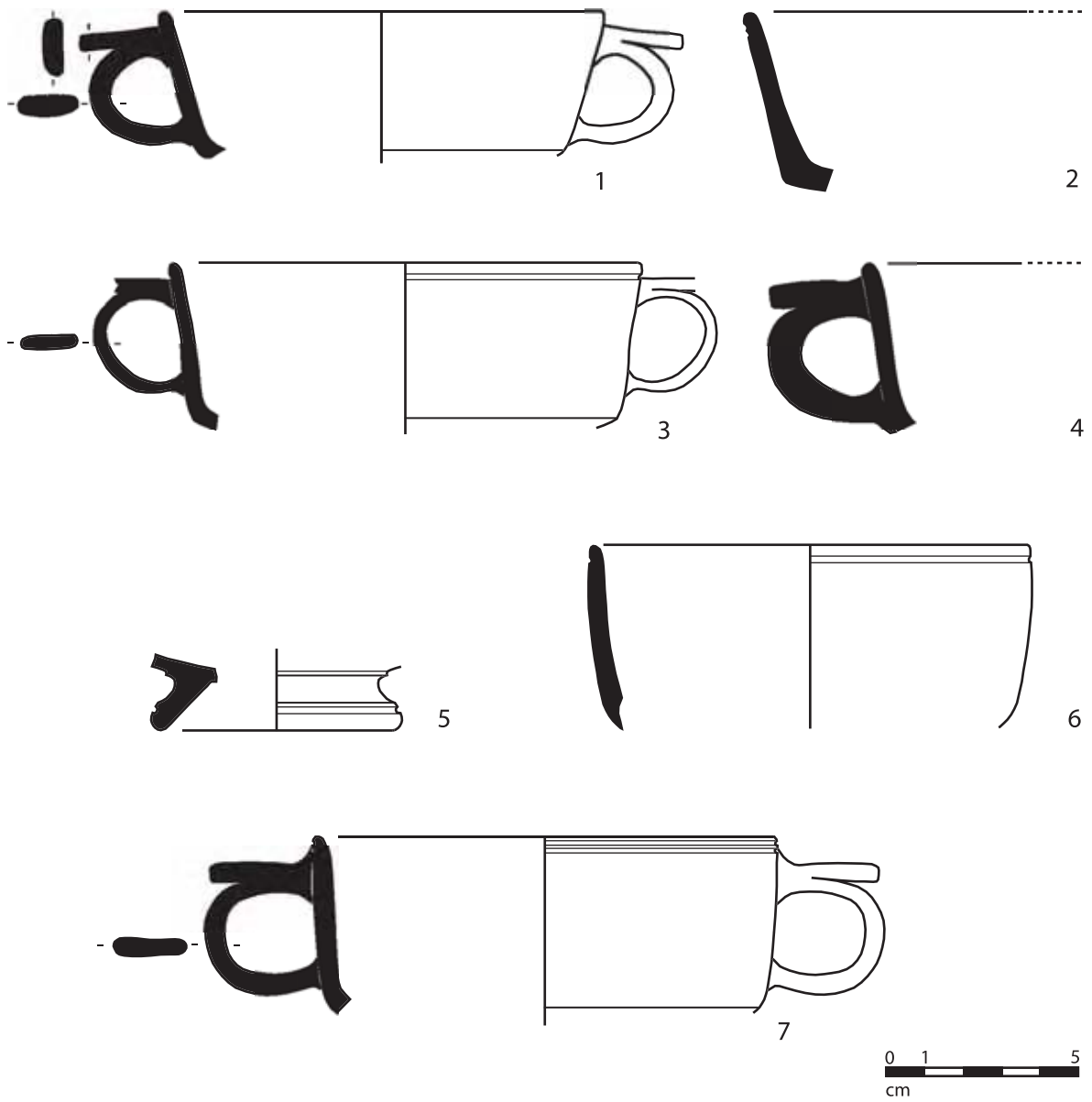

Figura 14.47. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 30

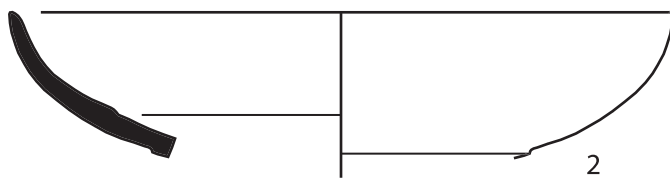
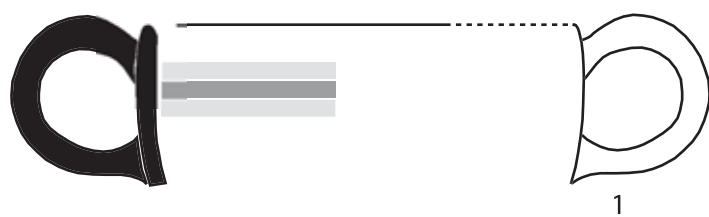

Figura 14.50. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 31 i 32

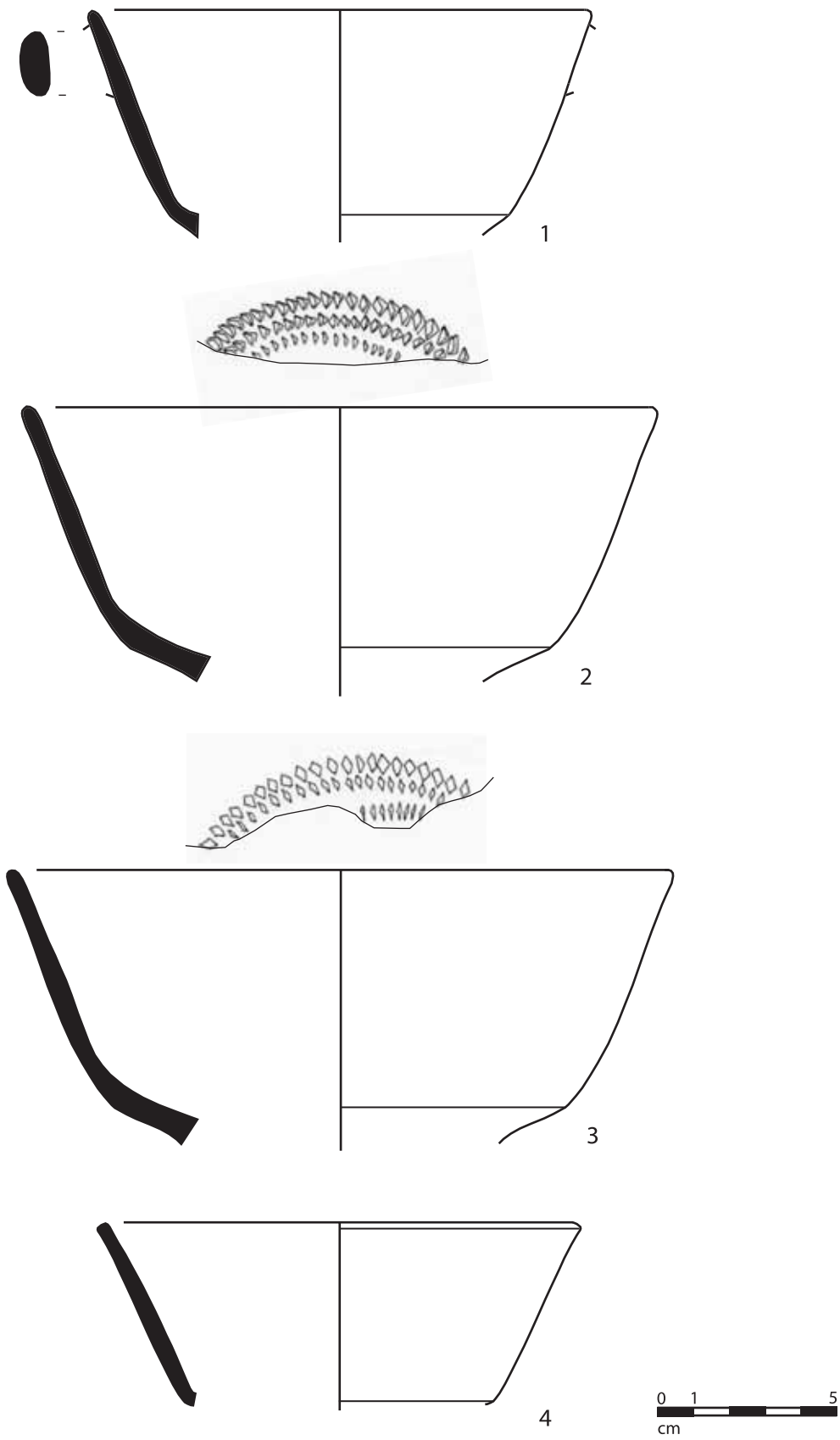

Figura 14.53. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 33

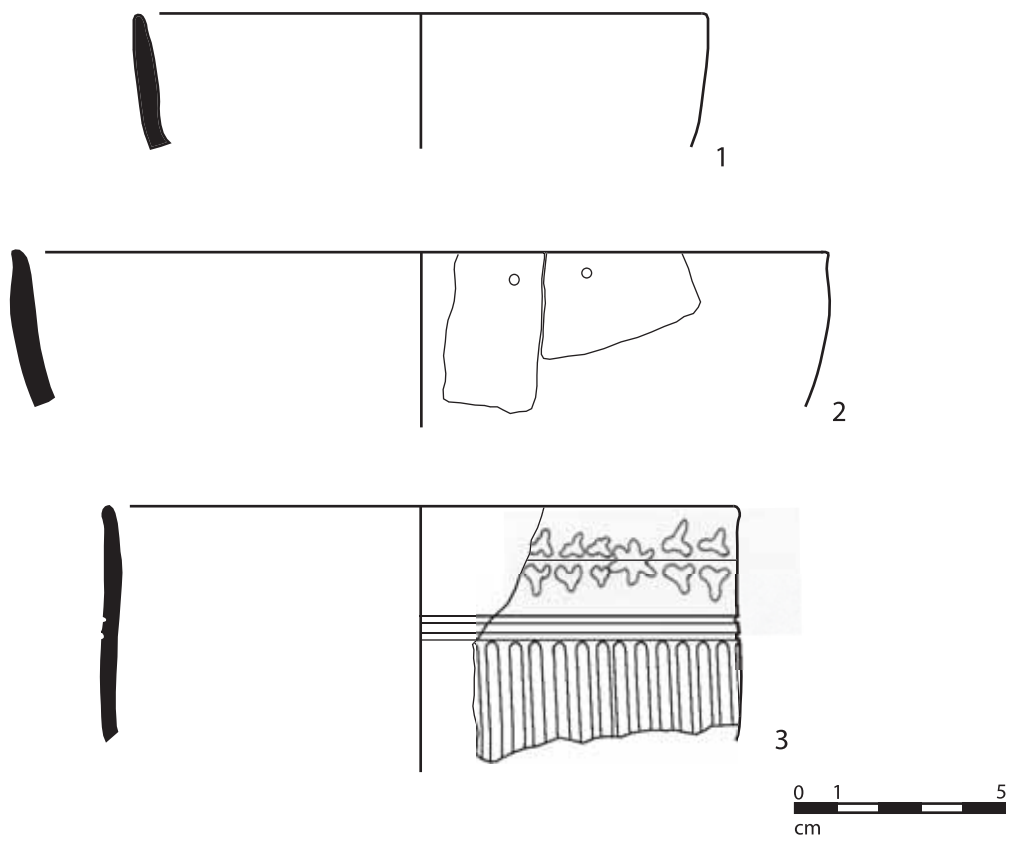

Figura 14.55. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 34

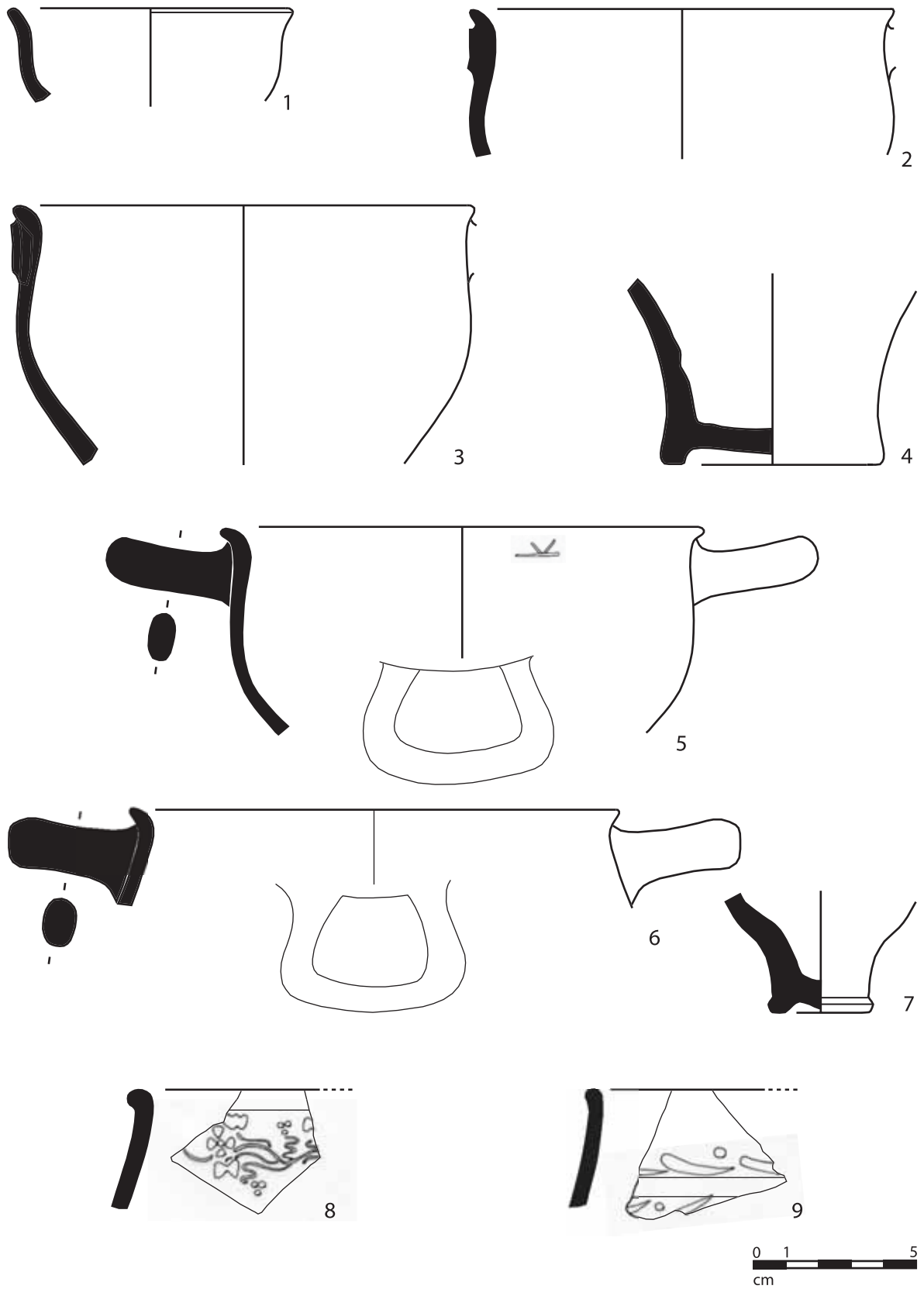

Figura 14.57. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 35

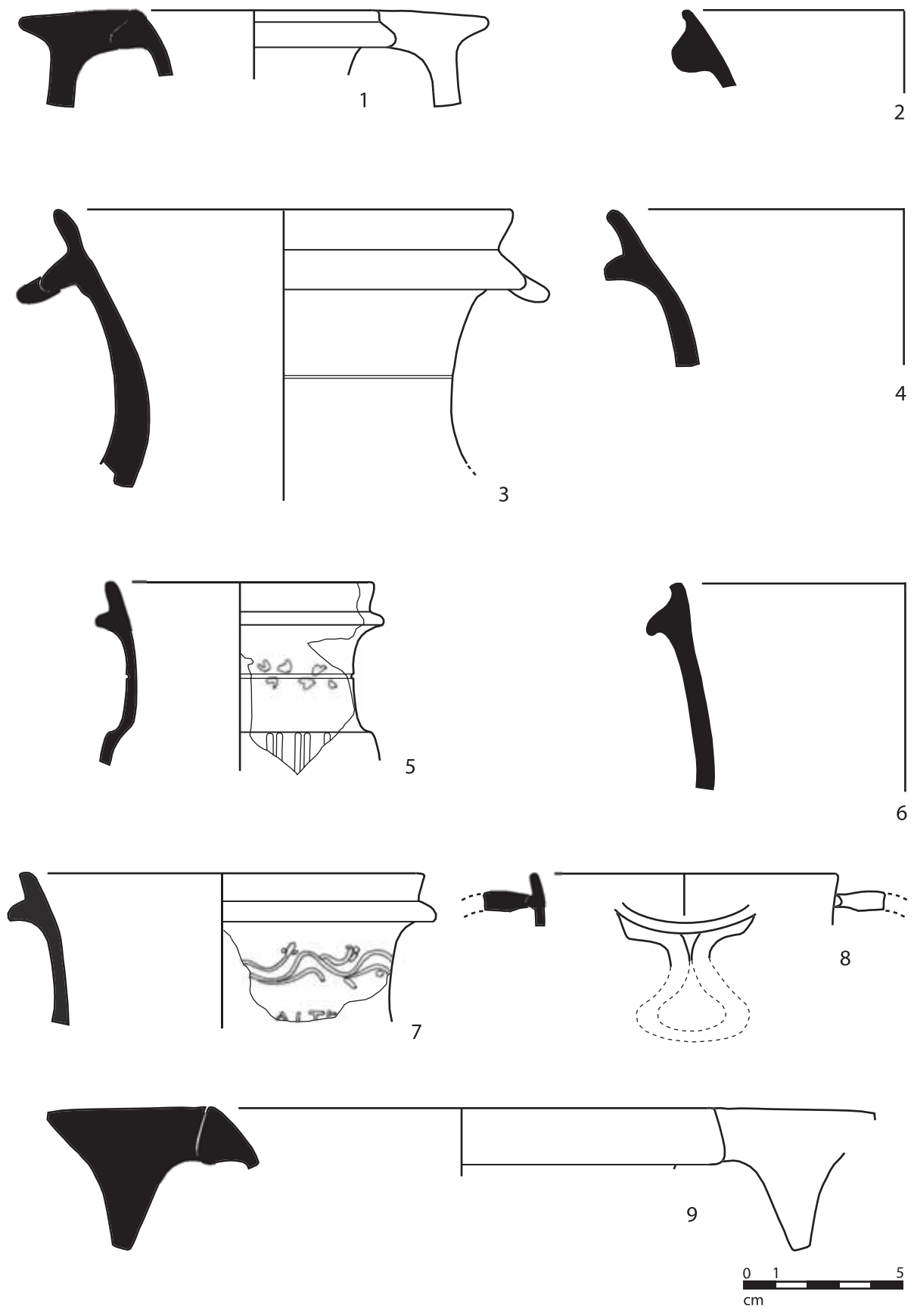

Figura 14.59. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 40

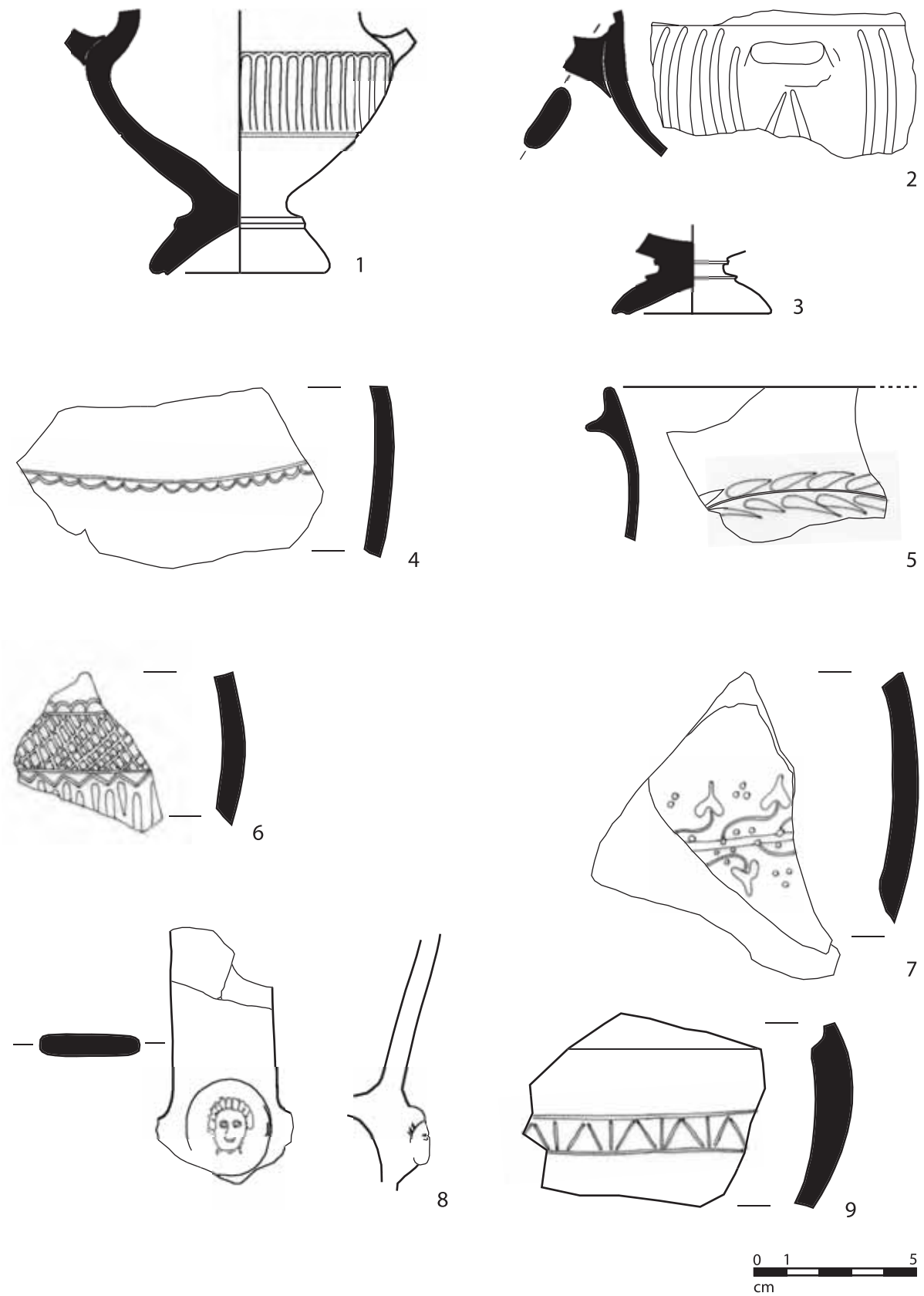

Figura 14.60. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 40

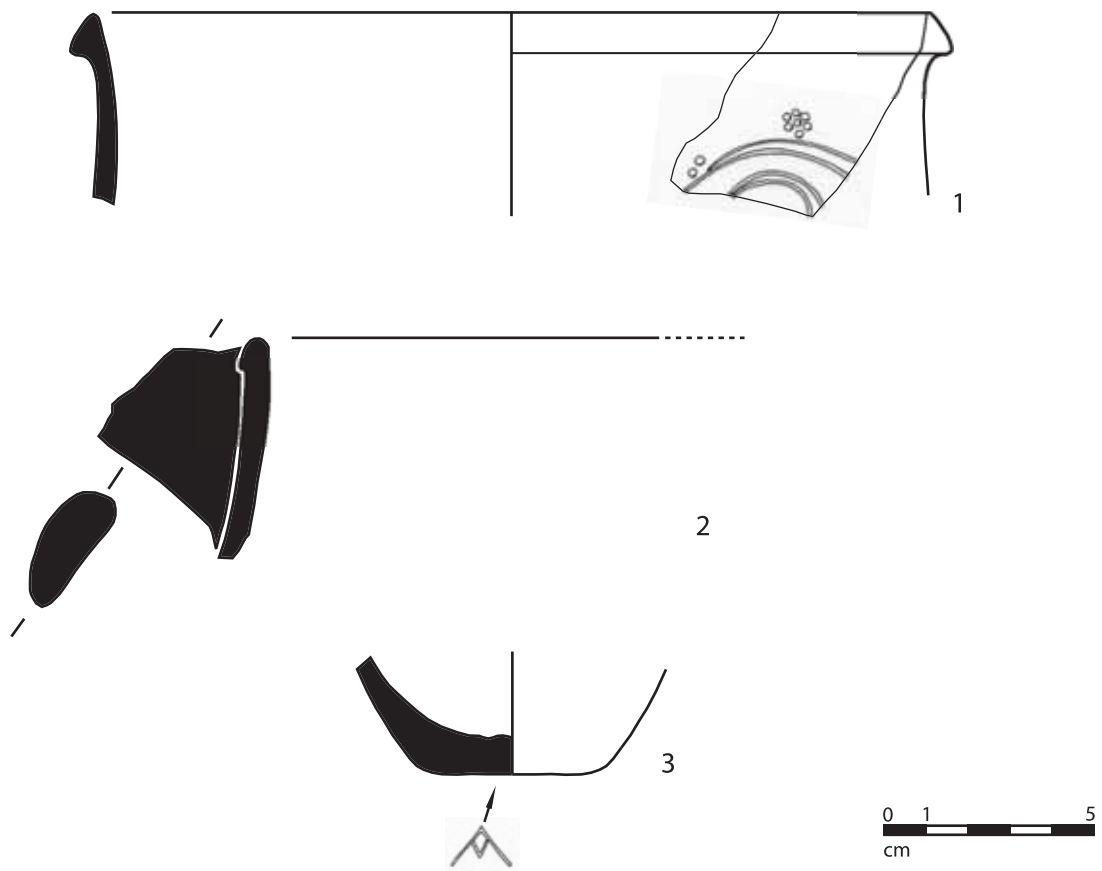

Figura 14.63. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 45, 57 i 59

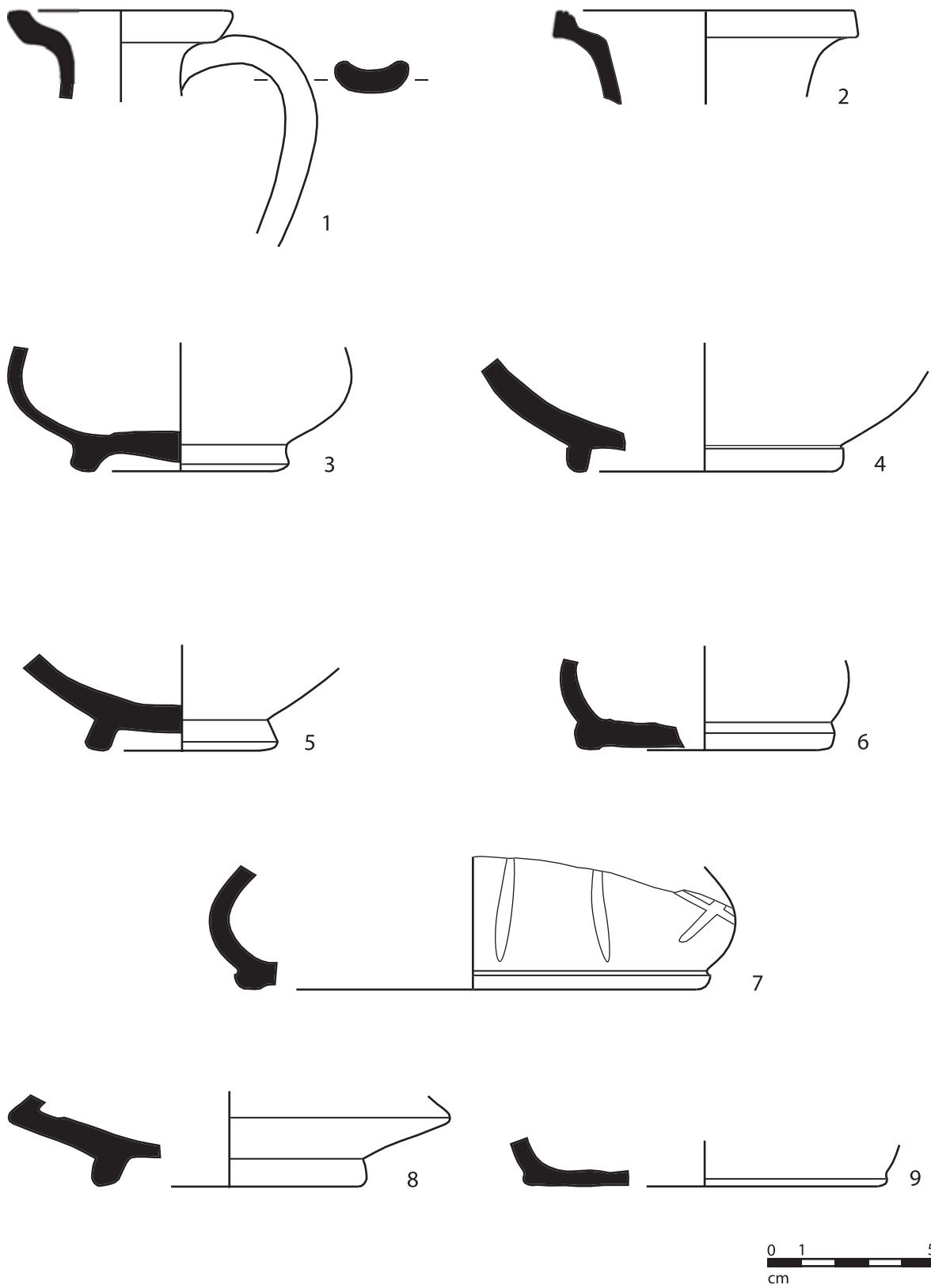

Figura 14.68. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 60, 63, 64 i 65

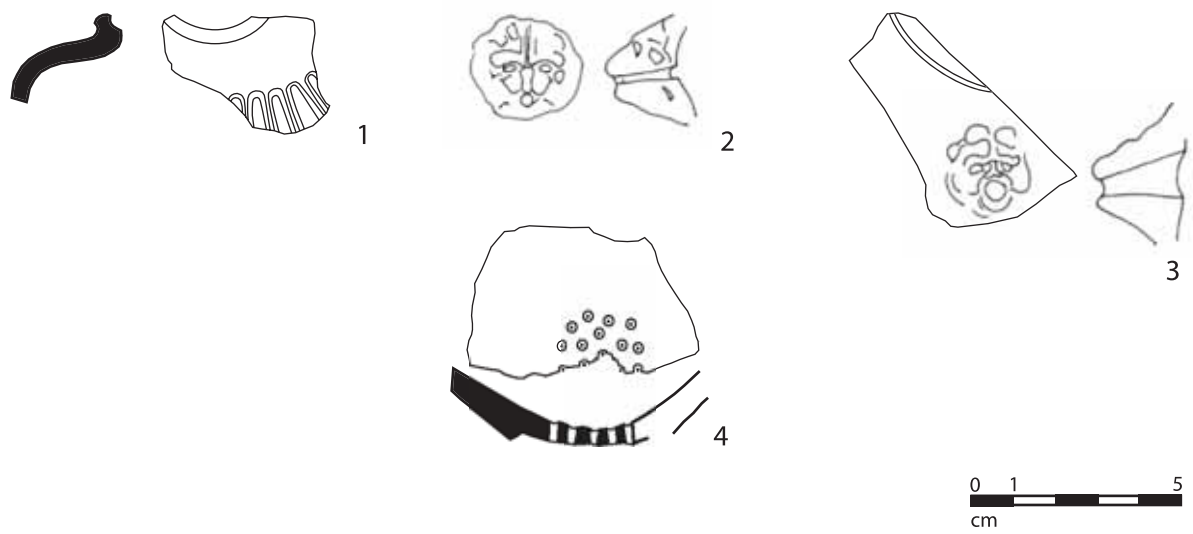

Figura 14.73. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 66 i 67

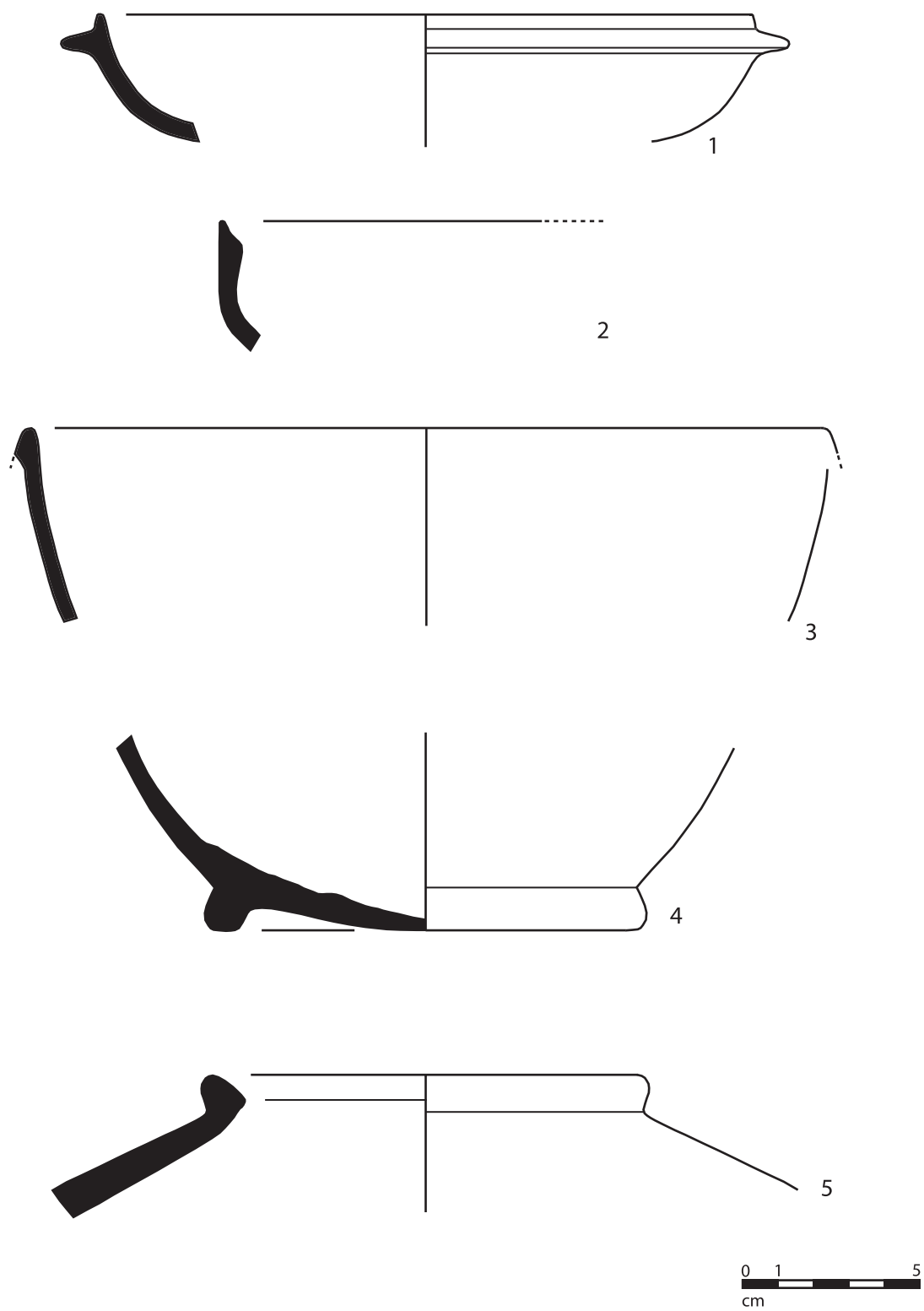

Figura 14.76. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 70, 71, 72 i 73

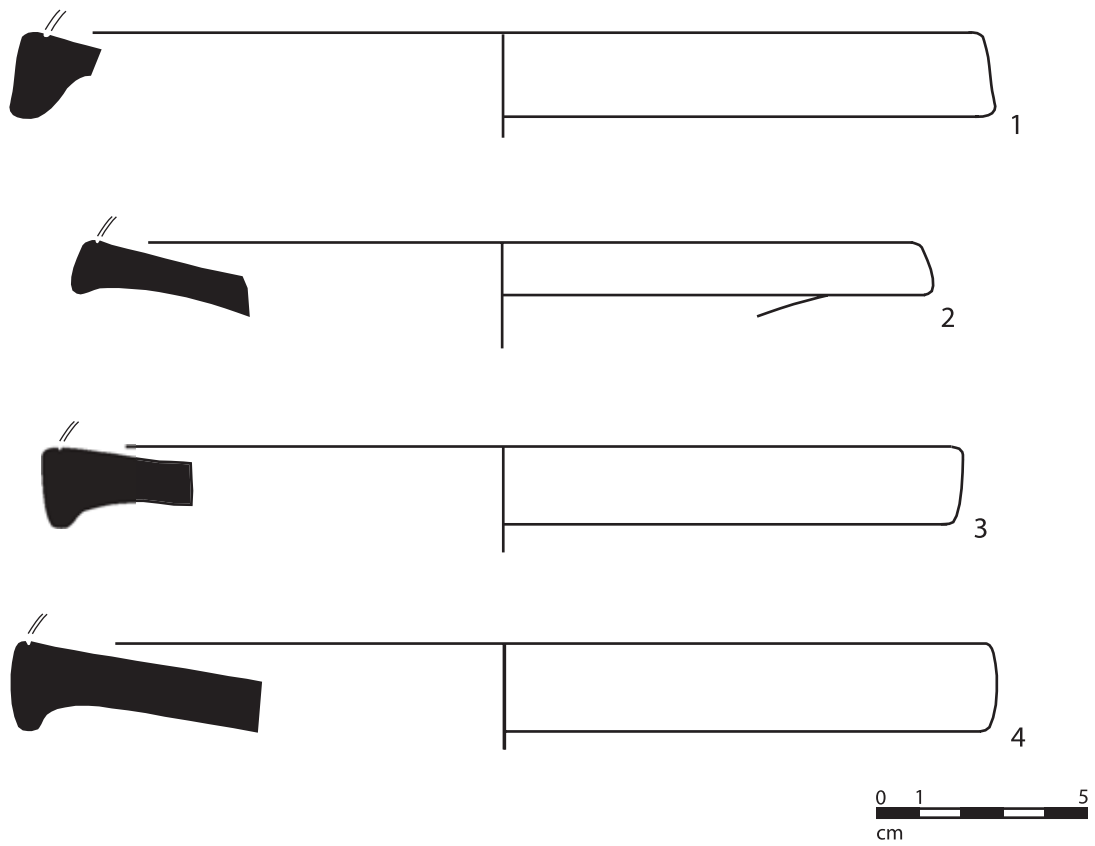

Figura 14.82. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 80a i 80g

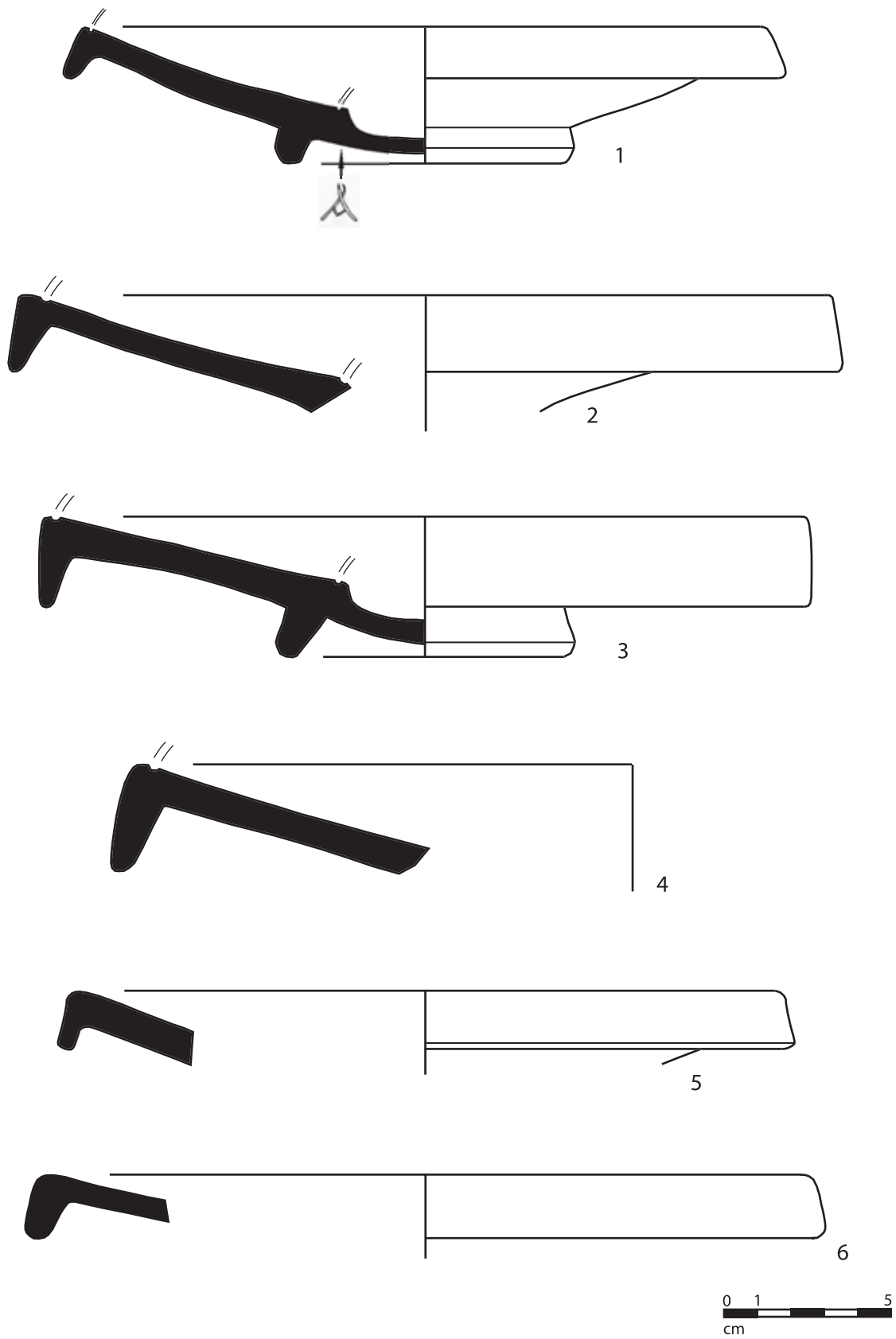

Figura 14.84. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 80f

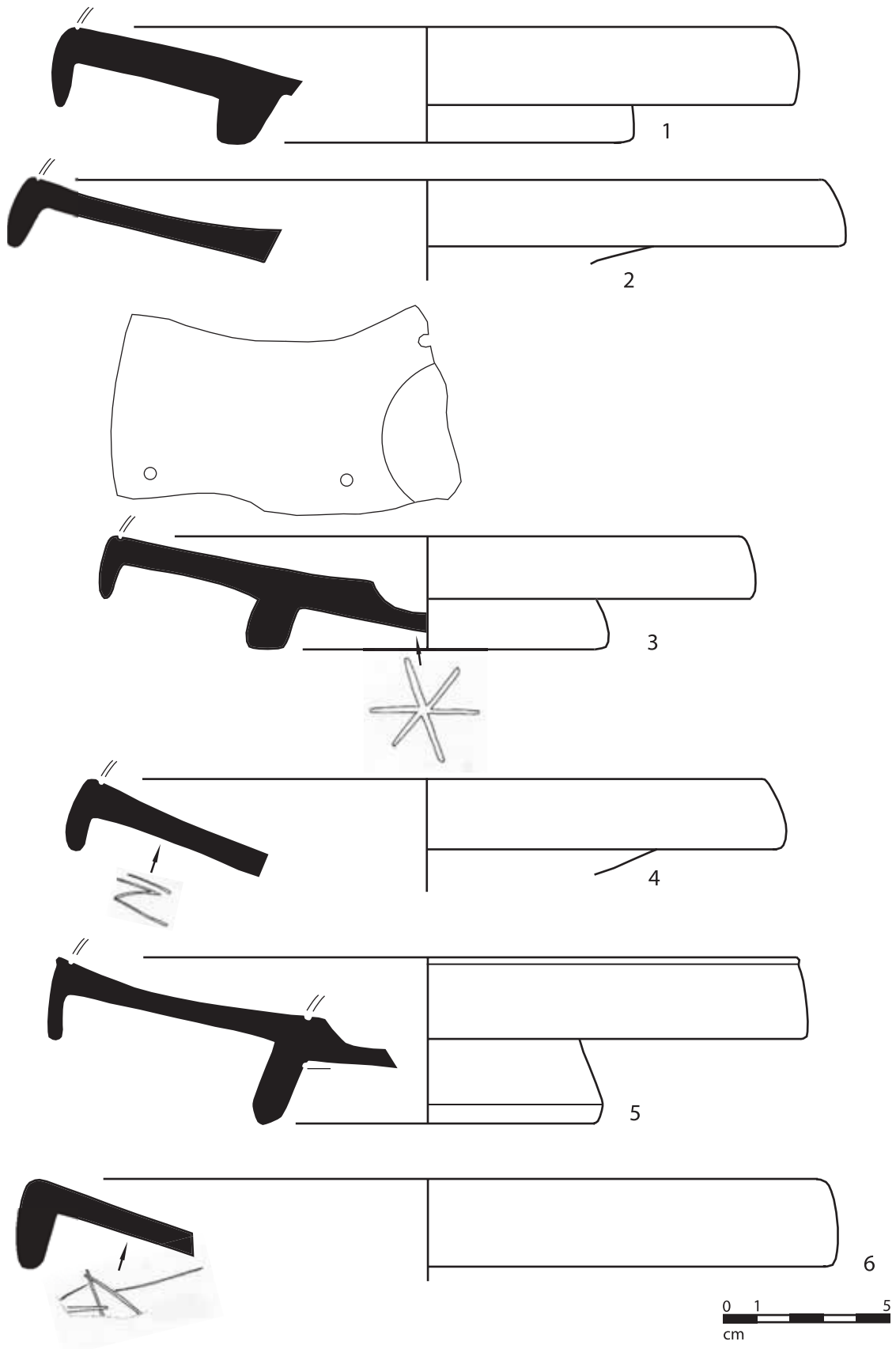

Figura 14.87. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 80g

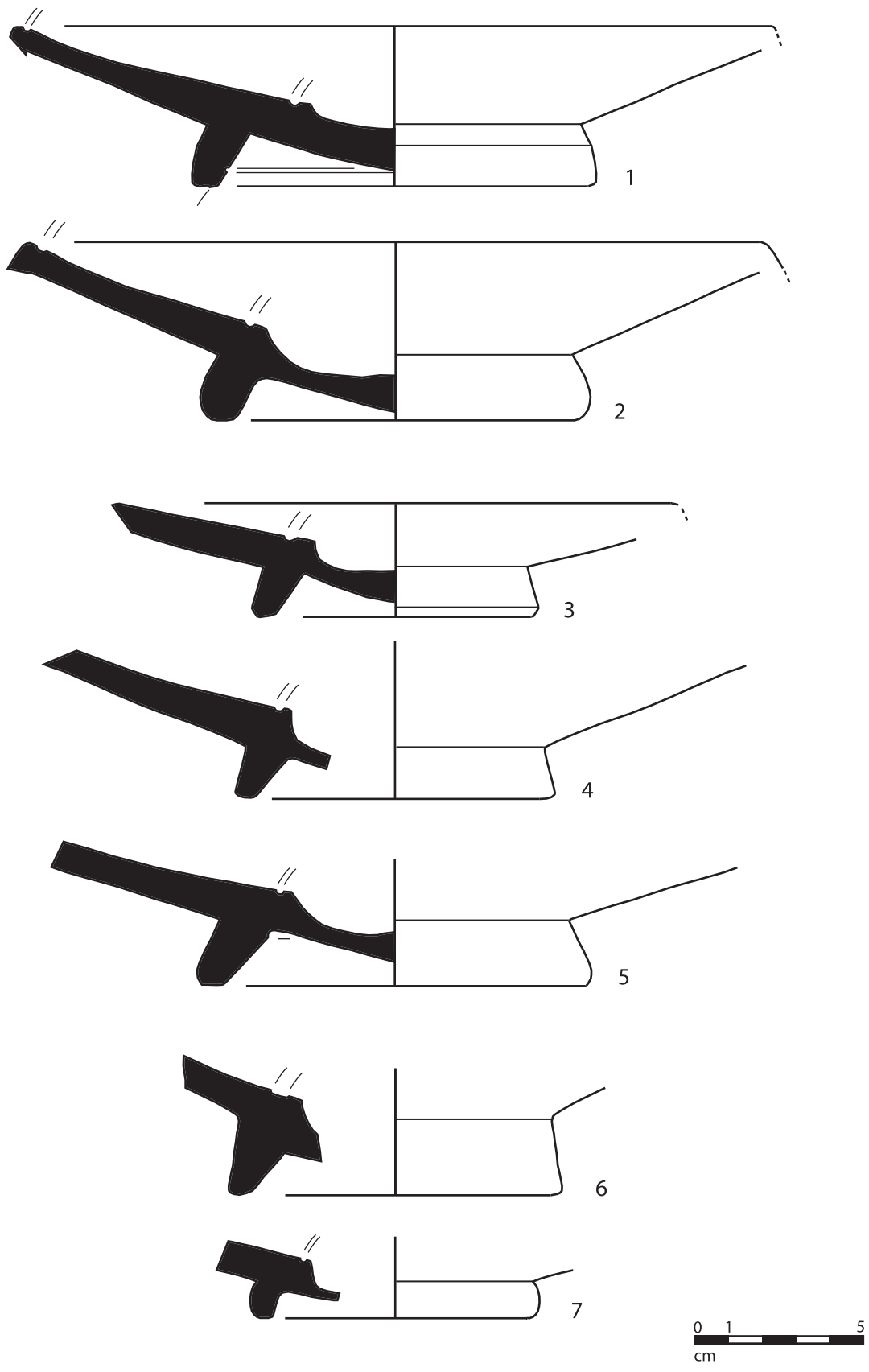

Figura 14.88. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 80

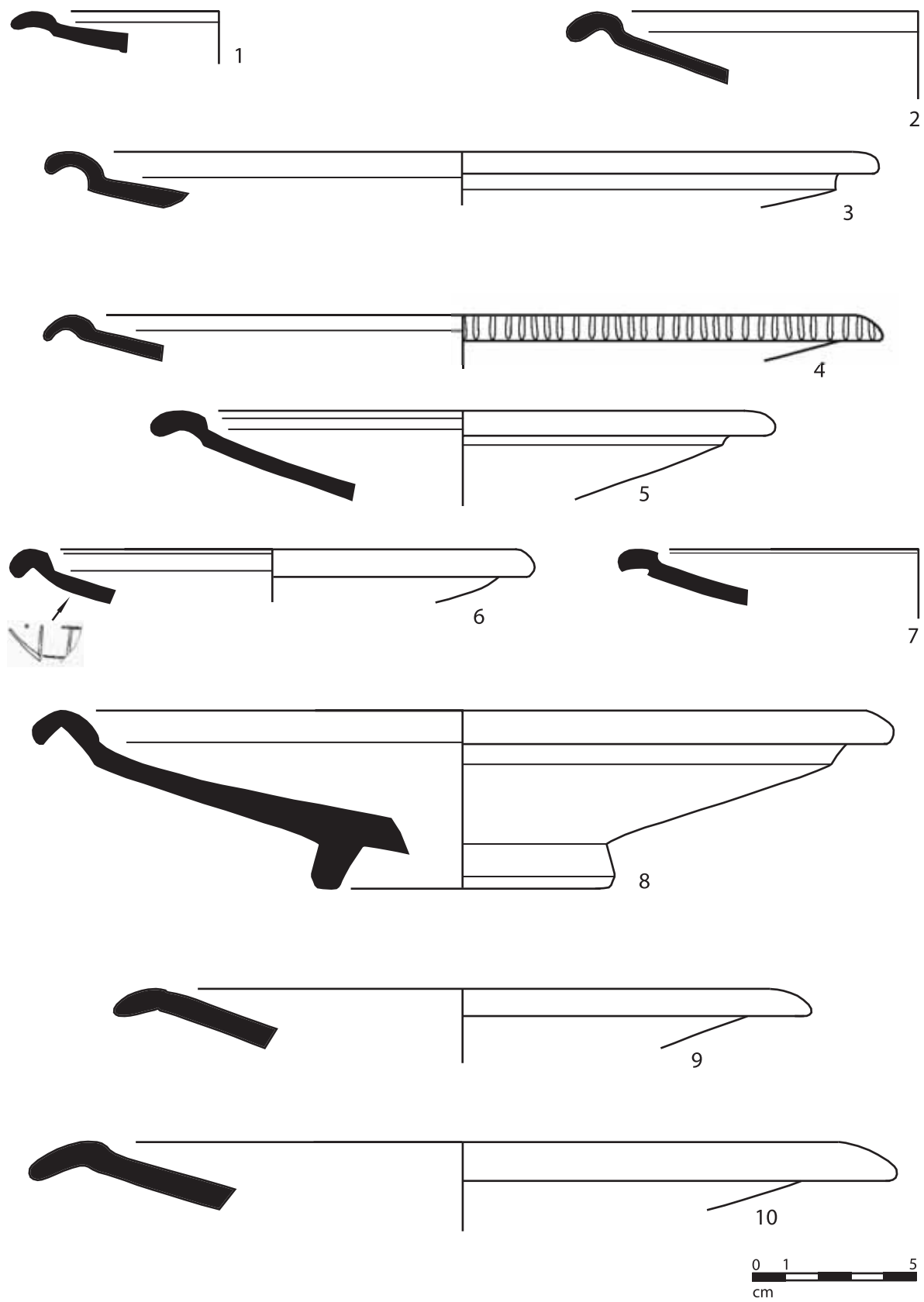

Figura 14.90. Vernís negre dels tallers de Roses de la forma ROSES 81

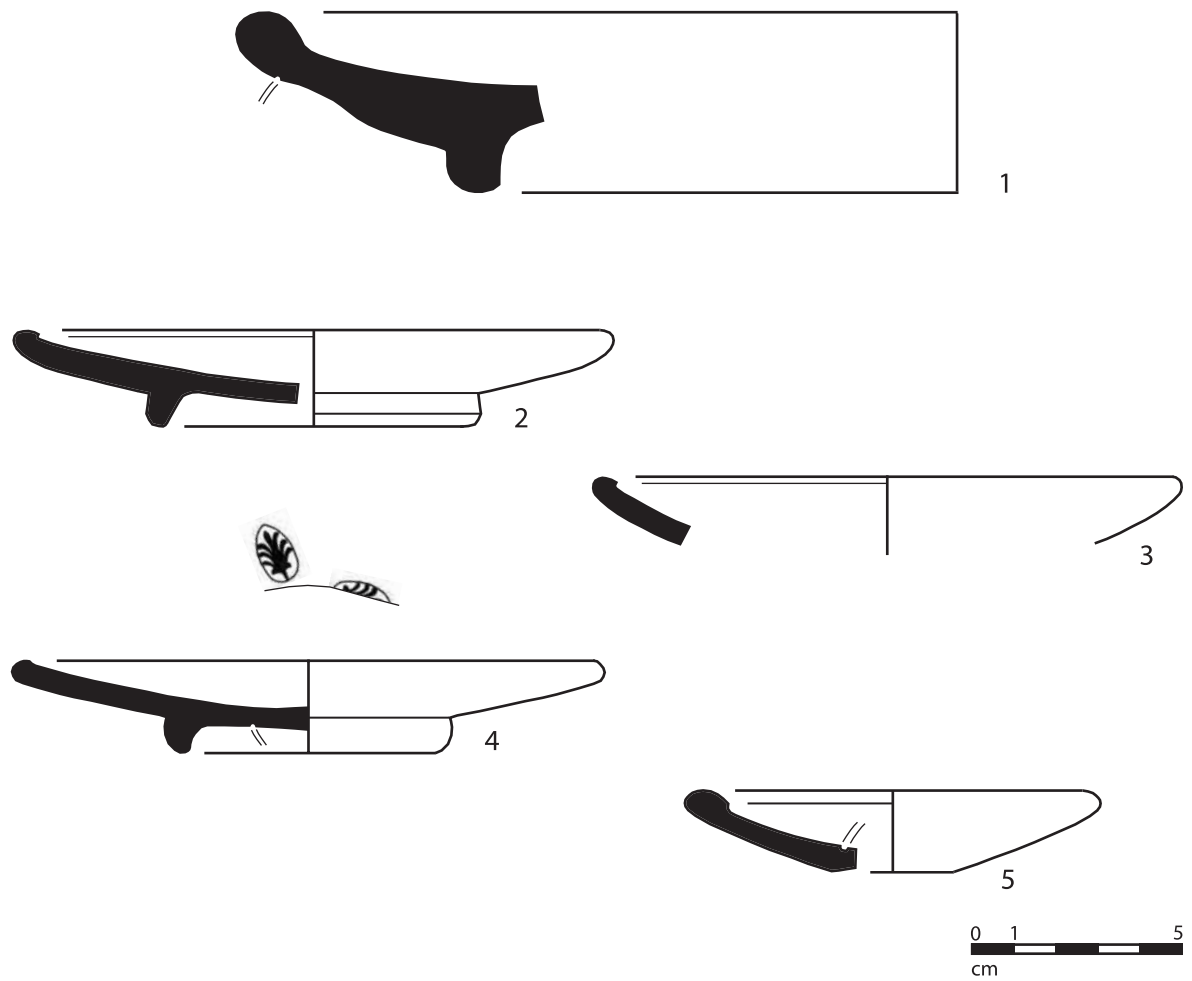

Figura 14.92. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 82, 83 i 84

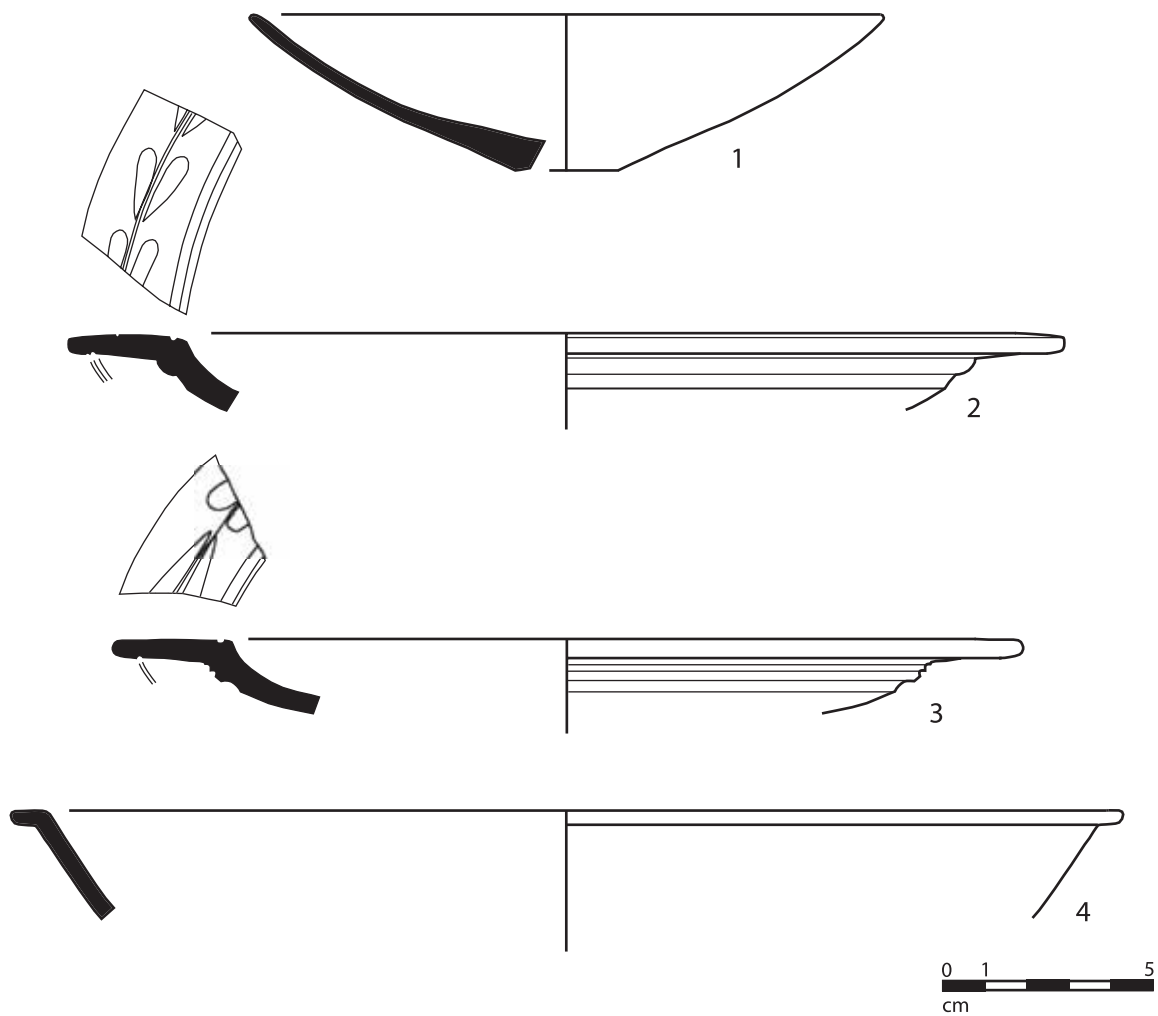

Figura 14.96. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 85, 86 i 87

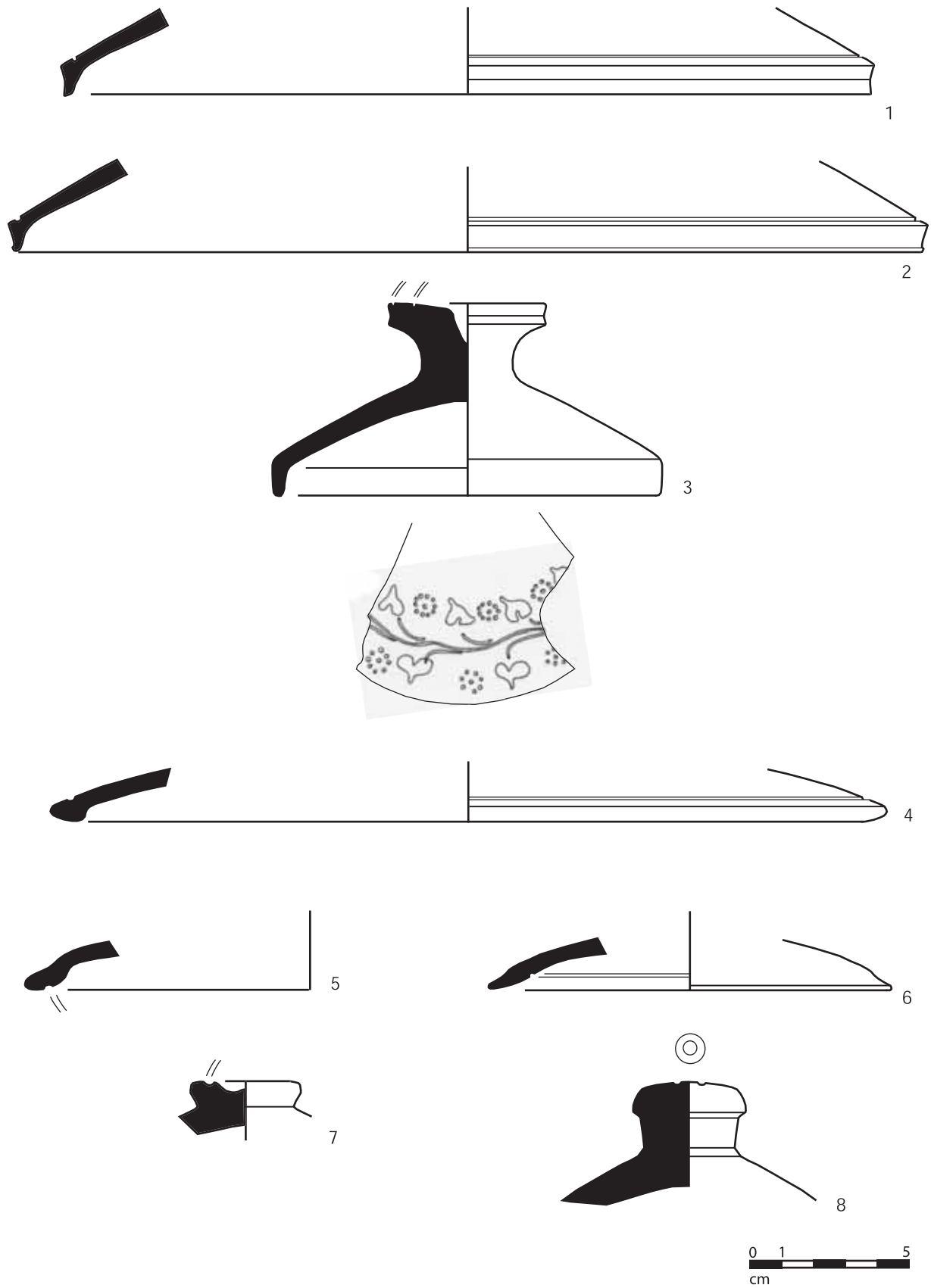

Figura 14.100. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 90, 91, 92 i 93

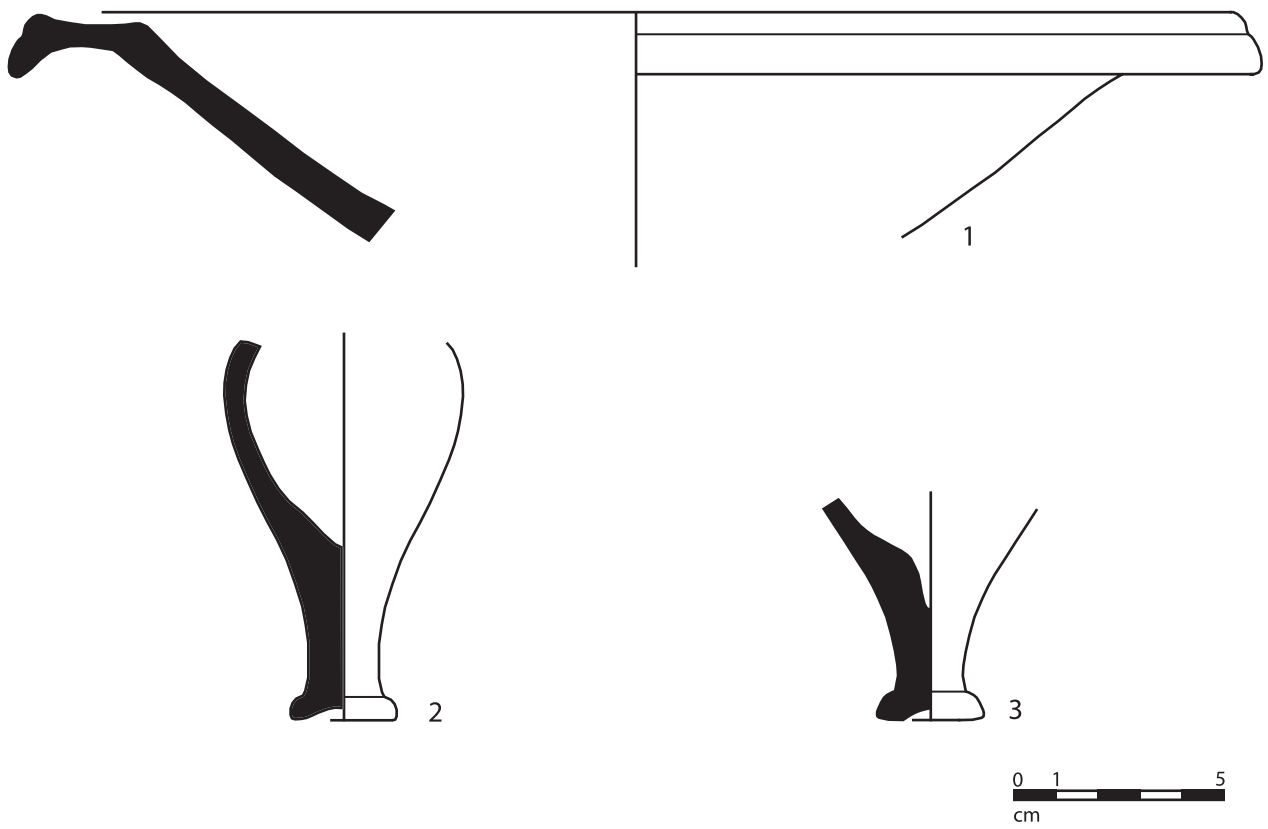

Figura 14.105. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 100 i 101

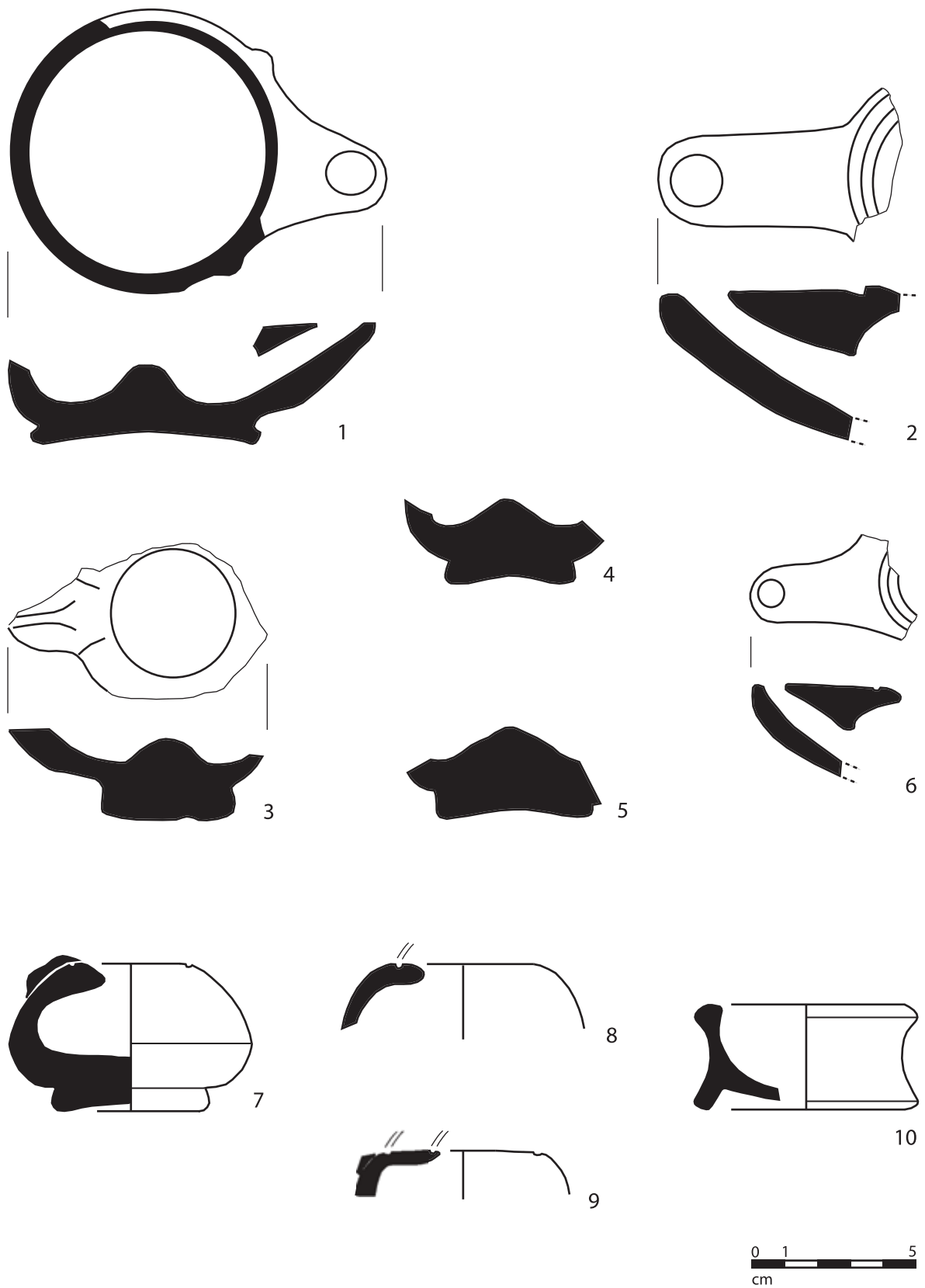

Figura 14.108. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 102, 103 i 104

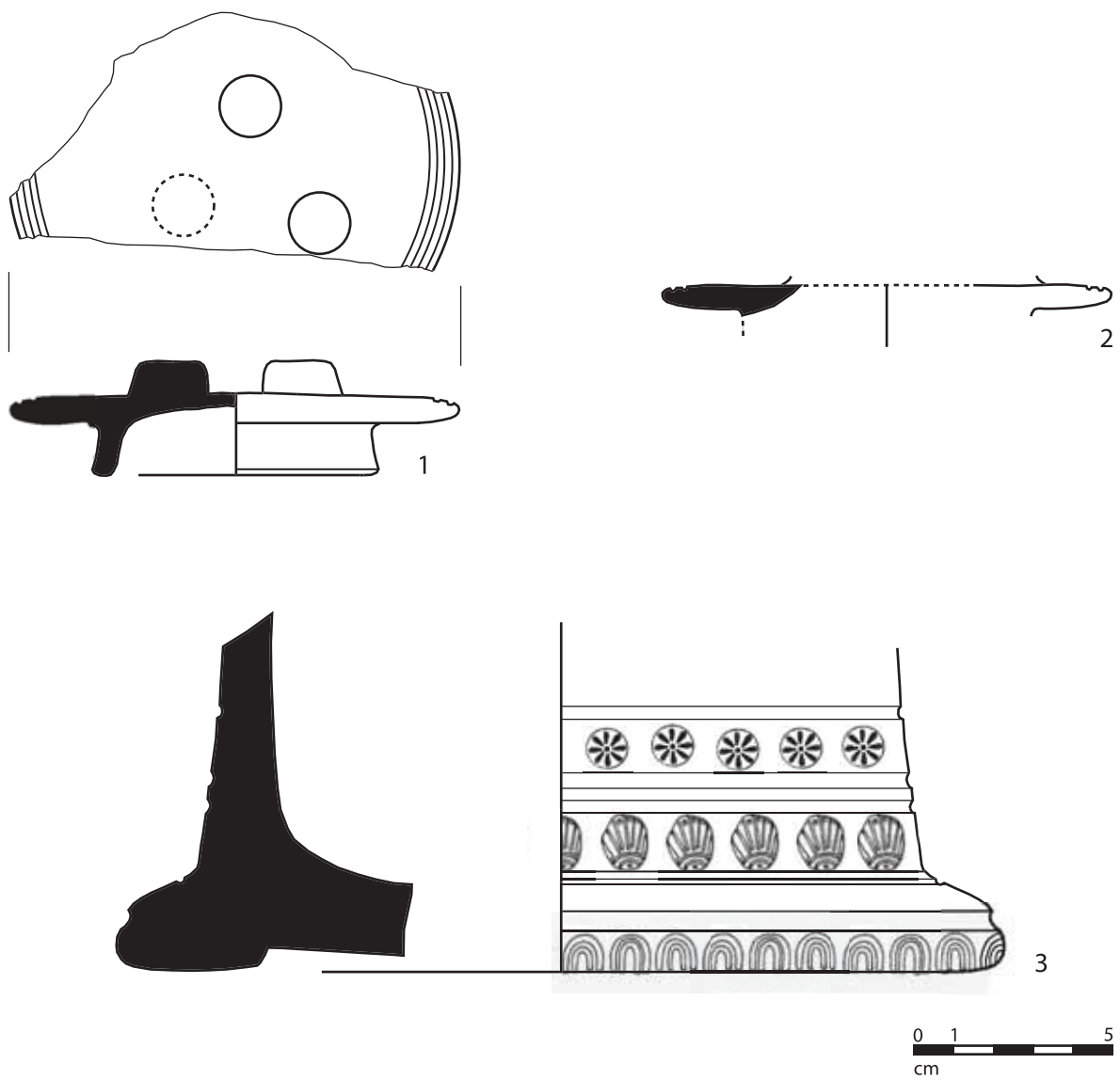

Figura 14.112. Vernís negre dels tallers de Roses de les formes ROSES 105, 106)

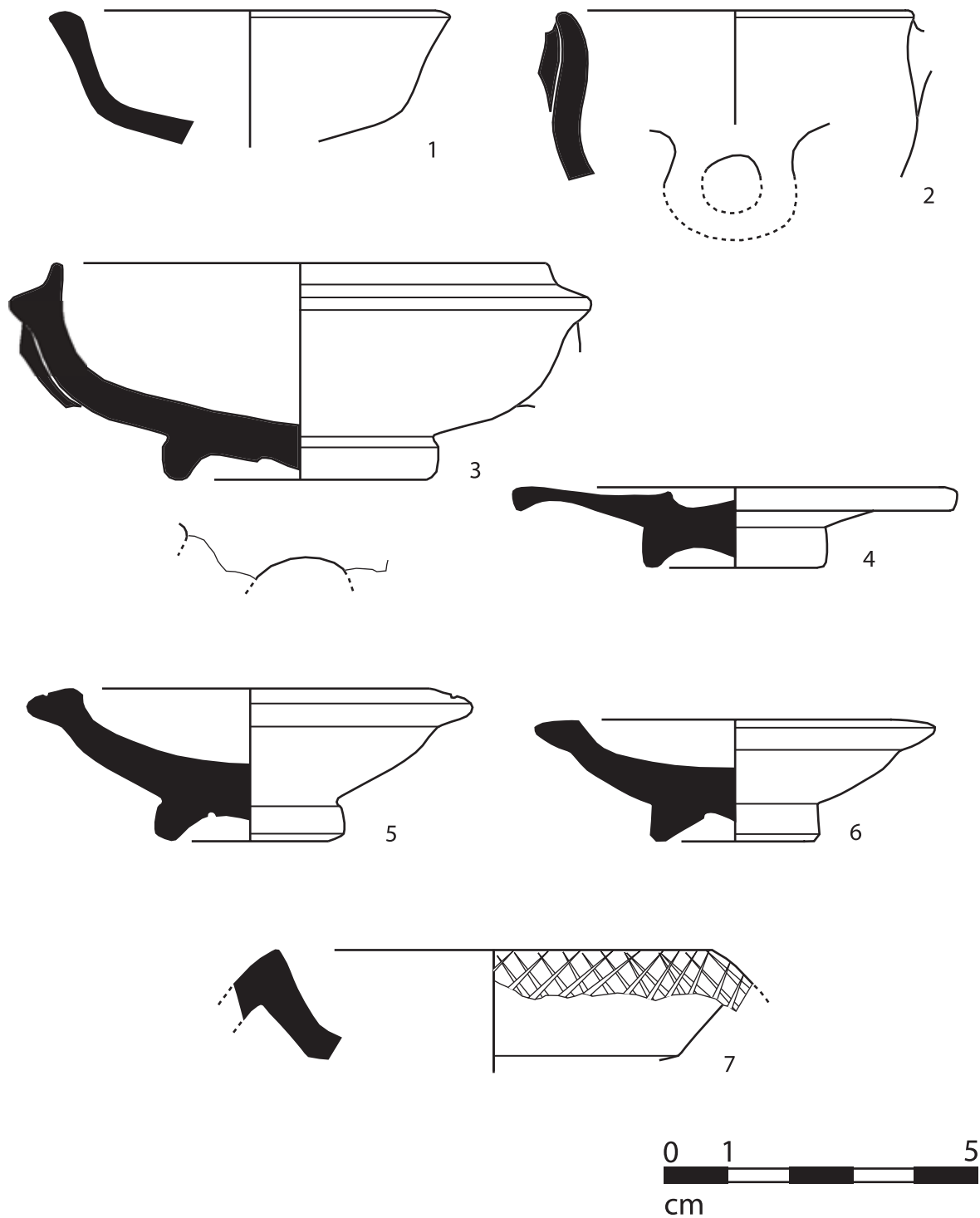

Figura 14.115. Miniatura de vernís negre dels tallers de Roses

15. CONSIDERACIONS GENERALS ENTORN LES FORMES DE VERNÍS NEGRE

Les formes en vernís negre majoritàriament produïdes pels tallers de Roses són les copes ROSES 12 i 11 i el plat de peix ROSES 80. Si fem la mitjana de les troballes al llarg d'aquests anys en tot el jaciment, els percentatges són, respectivament, del 20,57 %, 13,18 % i 11,72 %. A partir d'aquí, segueixen un altre grup de formes, també en una bona representació, entre un 7,72 % i un 4,50 %, que són el craterisc ROSES 40, la copa ROSES 14, la copeta ROSES 1 i l'*skyphos* ROSES 35. En darrer terme, queda per esmentar un tercer grup de formes, aquestes en percentatges presencials menors, d'un 3,87 % a un 2,26 %, entre les quals es troben la copa ROSES 10 i 10A, la *kylix* ROSES 30, el plat ROSES 81 i la copa ROSES 13, de major a menor. Cal suposar que tots aquests serveis de taula no només serien els més àmpliament produïts, sinó també els més utilitzats al mateix jaciment, ja que partim de dades associades tant als llocs de producció -immediats als forns del barri hel·lenístic-, com als nivells d'hàbitat. Aleshores, veiem com per a menjar s'utilitzaven preferentment les copes ROSES 11 i 12 i els plats ROSES 80 i 81, mentre que per a servir i beure líquids el craterisc ROSES 40 i una certa varietat de copes, les ROSES 14, 13 i 10, l'*skyphos* ROSES 35 i la *kylix* ROSES 30 (**Fig. 15.1**).

A part d'aquests serveis majoritaris, àmpliament fabricats, sabem que els tallers de Roses feren, al llarg del temps, un bon nombre de formes, en proporcions molt minoritàries, les quals suposem que, o bé foren proves de producció que no triomfaren, o bé encàrrecs puntuals de determinats "clients", o bé, i en darrer terme, peces d'un ús més reduït, ja sigui com aixovar de la casa, servei de taula, utilitatge de cuina o envàs de rebost. Entre les primeres hem d'esmentar els *lekythoi* ROSES 60, 63 i 64, l'ungüentari ROSES 101, el tinter ROSES 103 i la llàntia ROSES 102. Com a utilitatges per a preparar i servir aliments, o per contenir-los, hi trobaríem el morter ROSES 100, els *lekane* amb les corresponents tapadores ROSES 90, 70, 71, 91, 92 i 93, l'urna/olla ROSES 73, la gerra ROSES 57, el *pelike* ROSES 45 i l'àmfora ROSES 44. Finalment, i com recipients amb ús a taula, les copes ROSES 15, 16, 17 i 18, les *kylices* ROSES 31, 32, 33 i 34, les copetes ROSES 2, els plats ROSES 82, 83, 84, 85, 86 i 87, els *askoi* i *gutti* ROSES 65, 66 i 67, l'olpes ROSES 59, a més del *pyxis* ROSES 104 i els suposats estalvis de la forma ROSES 105.

ROSES	% turó	% mitjana	% barri
12	21,79	20,57	19,35
11	16,67	13,18	9,68
80	15,38	11,72	8,06
40	7,69	7,72	7,74
14	6,41	6,43	6,45
1	5,13	5,63	6,13
35	5,13	4,50	3,87
10A	3,85	3,22	2,58
30	1,28	2,26	3,23
81		1,94	3,87
13	2,56	1,93	1,29
10	1,28	1,77	2,26
60	1,28	1,45	1,61
15		0,97	1,94
67	1,28	0,97	0,65
102		0,97	1,94
33		0,81	1,61
34	1,28	0,80	0,32
100	1,28	0,80	0,32
18		0,65	1,29
103		0,65	1,29
44	1,28	0,64	
64	1,28	0,64	
86	1,28	0,64	
104	1,28	0,64	
106	1,28	0,64	
2A	1,28	0,64	
66		0,49	0,97
83		0,49	0,97
90		0,49	0,97
11A		0,49	0,97
1A		0,49	0,97
2		0,33	0,65
59		0,33	0,65
63		0,33	0,65
92		0,33	0,65
101		0,33	0,65
105		0,33	0,65
16		0,16	0,32
17		0,16	0,32
31		0,16	0,32
32		0,16	0,32
45		0,16	0,32
57		0,16	0,32
65		0,16	0,32
70		0,16	0,32
71		0,16	0,32
72		0,16	0,32
73		0,16	0,32
82		0,16	0,32
84		0,16	0,32
85		0,16	0,32
87		0,16	0,32

91		0,16	0,32
93		0,16	0,32
16A		0,16	0,32

Figura 15.1. Percentatges presencials de les diferents formes de vernís negre dels tallers de Roses per zones i mitjana del jaciment a partir dels exemplars dibuixats

Una de les principals observacions que es desprèn de l'estudi de la figura adjunta (**Fig. 15.1**) és que el barri hel·lenístic presenta una varietat considerable de formes en relació a la zona del turó. Si ens fixem, del total de 56 formes individualitzades en vernís negre, 51 apareixen al barri i només 21 al turó. L'explicació a aquest fenomen rau, sens dubte, en el fet que és al barri on es troben els forns, els centres de producció, en definitiva. És significatiu, al respecte, que aquí apareguin un bon nombre de formes que només estan representades per un únic individu: les ROSES 16, 16A, 17, 31, 32, 45, 57, 65, 70, 71, 72, 73, 82, 84, 85, 87, 91 i 93; un total de 18 formes diferents, que equival al 31,24 % de les reconegudes a Roses. En altres casos, aquestes només ho estan a partir de dos o tres individus: les ROSES 1A, 2, 11A, 59, 63, 66, 83, 90, 92, 101 i 105; un total de 11 formes diferents, que equival al 19,64 % de les formes reconegudes. És interessant assenyalar que aquestes formes minoritàries i que apareixen de forma exclusiva a la zona del barri hel·lenístic, sumen un percentatge total del 50,88 %, és a dir, la meitat de les formes produïdes en vernís negre. A la zona del turó de Santa Maria també hi trobem formes que hi són representades de manera exclusiva i única, tot i que només en un 10,71 %: les ROSES 2A, 44, 64, 86, 104 i 106.

A l'hora de crear tot aquest seguit de formes, hem comprovat com els tallers de Roses s'inspiren en productes ja existents, majoritàriament formes àtiques de vernís negre (**Fig. 15.2**). Aquest és el cas de la copa ROSES 17, les *kylices* ROSES 32 i 35, el craterisc ROSES 40, el *pelike* ROSES 45, els *askos* o *guttus* ROSES 64 i 65, el plat/pàtera ROSES 82, el *lekanis* ROSES 91, les llànties ROSES 102, el tinter ROSES 103, el *pyxis* ROSES 104 i el possible *psykter* ROSES 106. No obstant això, hi ha una altra font d'inspiració important: les produccions massaliotes, en especial les pastes clares. Entre aquestes darreres veiem com Roses imita la copeta ROSES 2, la copa ROSES 16A, l'àmfora ROSES 44, la urna/olla ROSES 73, la variant de plat de peix ROSES 80.a, la tapadora de *lekanis* ROSES 90 i els morters ROSES 100. A més, hem d'esmentar la copa ROSES 13, la *kylix* ROSES 34, el *lekythos* ROSES 60, el *lekanis* ROSES 70 i els plats ROSES 81 i 83, formes massaliotes que deriven, al mateix temps, de formes àtiques, algunes de les quals també podem trobar en altres tipus ceràmics. A part, hem esmentar la forma de copa ROSES 11, la qual s'ha suposat una imitació directa dels bols de petites estampilles de la forma Lamb. 27, tot i que també

és una forma àmpliament estesa entre les produccions massalotes, ja sigui en pasta clara com en vernís negre. En darrer terme, quedaria per comentar les imitacions de formes itàliques de campaniana A antiga, com la copa ROSES 18, la *kylix* ROSES 33 o el *guttus* ROSES 66.

Roses també fabrica formes que estan àmpliament esteses, de les quals és difícil saber quina ha estat font d'inspiració, com ho són les copetes ROSES 1, les copes ROSES 12 i 14 o el plat de peix ROSES 80. No obstant aquesta tendència a imitar, els tallers de Roses també fabriquen productes propis, dels quals no trobem paral·lels en altres tipus ceràmics contemporanis. Es tracta de les copes ROSES 10 i 15, la *kylix* ROSES 30 i 31, les gerres ROSES 57 i 59, el *lecythos* ROSES 63, el *guttus* ROSES 67, el possible *lekanis* ROSES 71, els plats ROSES 84, 85, 86 i 87, els plats/tapadora ROSES 92 i 93, i els estalvis ROSES 105. Totes aquestes formes tenen una representació molt minoritària, a excepció de la copa ROSES 10, la qual, de fet, és una copa que també es fabricarà en campaniana A. Hi ha formes de les quals només coneixem un individu, mentre que d'altres, tan sols 2 o 3. Al respecte d'aquests vasos, suposem que foren objecte d'una producció molt limitada, d'una difusió molt reduïda. Segons es desprèn de l'estudi arqueològic, sembla ser que aquestes peces corresponen, cronològicament, al període de més rendiment dels tallers de Roses, en ple segle III aC, a excepció del plat ROSES 85, que l'hauríem de situar en els darrers anys de funcionament. Finalment, és interessant observar com no apareixen formes pròpies, inventades, en els anys inicials dels tallers.

Pel que fa a les imitacions de formes àtiques, hem de dir que la major part d'elles, a excepció del craterisc ROSES 40.e, es concentren en els nivells del segle III aC. Només aquesta forma apareix en els estrats associats als moments inicials dels tallers. Majoritàriament, són formes rares, escasses, amb poc èxit dins la producció, a excepció de l'esmentada forma ROSES 40 i la *kylix* ROSES 35, les quals, com hem vist, se situen en una segona plaça entre les formes més àmpliament produïdes pels tallers. Com és lògic, vista l'expansió cronològica de les ceràmiques àtiques de vernís negre, no ens consta l'existència d'imitacions àtiques en els darrers anys dels tallers. És fa difícil poder datar amb exactitud, dins l'ample marge cronològic del segle III aC, en quin moment precís es procedeix a fer aquestes còpies. Hem de tenir en compte que bona part de les formes àtiques que prenen per referència deixen d'arribar cap a la fi del segle IV aC, algunes al primer quart del III aC. En conseqüència, pensem que no és fàcil que aquestes s'imitessin en una època gaire avançada del segle III, sinó més aviat en els primers anys, quan aquestes encara eren vigents, no obsoletes. De fet, la que més triomfa, la ROSES 40, és l'àtica que té una perduració més àmplia.

ROSES	Sanmarti	Latt.	AT-VN	datació	PET-EST	datació	PSEUDO-AT	datació	PUN-VN	datació	PC-MAS	datació	CAMP-A	datació	MOREL
1.a	24	24-25	863-876	450-375			876	400-275			231	425-125			F2715a 1, 2716a 1
1.b	24	24-25	939-950	500-325			946	375-325			231	425-125	34a	225-100	F2736, 2737, 2765e 1, 2781a 1
1.c	24	24-25	939-950	500-325			946	375-325			231	425-125			F2725a 1, 2783, 2786
1A.b			939-950	500-325			946	375-325			231	425-125	34a	225-100	F2736, 2737, 2765e 1, 2781a 1
1A.c			939-950	500-325			946	375-325			231	425-125			F2725a 1, 2783, 2786
2		24-25									322	225-150	34b	200-50	F2733, 2734, 2744
10.b		24-25											25	250-100	
10.c		24-25													
10A.b	25B	25B													
10A.c	25B	25B													F2544f 1, 2544d 1
11.a	27	27			2783, var. 4	325-225	2783	325-300			236	400-150	27b	225-25	
11.b	27	27			2783, var. 4	325-225	2783	325-300			236	400-150	27b	225-25	
11.c	27	27			2783, var. 3	325-225	2783	325-300			236	400-150	27b	225-25	
11A.b															
11A.c															
12.a	26	26	825-842	425-300			835	400-300	2910	200-146	237	500-125	27Ba	225-50	
12.b	26	26	825-842	425-300			835	400-300	2910	200-146	237	500-125	27Ba	225-50	
12.c	26	26	825-842	425-300			835	400-300	2910	200-146	237	500-125	27Ba	225-50	
13.a			777-808	500-300			808	400-300					28ab	250-75	F2682
13.b			777-808	500-300			808	400-300					28ab	250-75	F2682
14.a	28	28	777-808	500-300			808	400-300	2640	300-146	253	250-100	28ab	250-75	
15.a															
16															
16A.b											222	500-300	27c	225-25	
17			816-824	450-325											F2433f 1, 2441a 1
18													33b	225-50	
30.a	49	49											49B	225-150	F3311
30.b	49	49											49B	225-150	F3311
31															F3110
32			483-492	450-425											F4221
33	42B, C	42B, C											42Bc	250-100	
34			532-561	425-300			541	400-275					42Bc, bd1	250-200	
35	43 B	43	350-354	400-300			352	400-275							
35	43 C	43					349	400-275							
40.d	40	40	696-704	375-275											F3524a 1, 3524b 1, 3521a 2 i 3
40.e	40	40	696-704	375-275											F3524a 1, 3524b 1, 3521a 2 i 3
44											514	275-225			
45															
57															
59															
60			1100-1111, 1129-1141	600-300							551 o 552	450-225			
63			1192-1196	400-320									45	200-100	F5451, 5471, 8151
64			1192-1196	400-320											F8261a 1, 8424a 1, 5456a 1
65			1173-1178	470-350											F8162a 1, 8231a 1
66													45	200-100	F8151
67	45	45													F8183a 1
70			1213-1223, 1276-1284	575-300							435a i b	450-300			
71															
72															
73											512	425-300			
80.a											121	400-175			F1127
80.f	23	23	1061-1076	400-300					1120	300-146	121a, b, c	400-300	23-bd2	225-150	F1121g 1
80.g	23	23	1061-1076	400-300	1124	300-175	1066	300-275	1120	300-146	121a, d	400-175	23-bd1, bd2	250-150	
81	36	36	1002-1010	525-400	1514	325-250					122	225-100	36	225-25	
82			1046-1060	400-300					2220	300-146					F2222a1
83	55		1046-1060	400-300					2233	300-146	131	250-175	55	150-75	F 2233d 1, 2233k 1
84															F2145
85															F2154
86															
87															
90											714	325-300			
91			1226-1239	575-400											
92															
93															
100											631b	300-200			
101															
102			25 A	350-225											
103															F7722, 7744
104			921-938	525-310											F7531a 1, 7532a 1
105															
106			35-44	500-475											

Figura 15.2. Equivalències formals entre les formes de vernissos negres de Roses i altres tipus ceràmics

Sobre les imitacions de formes massaliotes hem de dir que, de la mateixa manera que passava amb les àtiques, la major part corresponen al moment de plena producció dels tallers, tot i que sense poder precisar més. Vista la cronologia de la major part de les formes, hem de creure que aquestes imitacions s'haurien pogut produir des de les primeres dècades del segle, a excepció de la forma ROSES 44, la qual comença a fabricar-se als tallers massaliotes a partir del segon quart del segle III aC, i la forma ROSES 2, que ho fa a partir del darrer quart del segle. Sí que sabem de dues formes que ja es copien en els moments inicials dels tallers, a la fi del segle IV aC: les formes ROSES 34 i 90, tot i que amb poc èxit. De fet, veiem com les imitacions massaliotes, tal com passava amb les àtiques, es fan a una escala força reduïda, ja que són pocs els vasos dels quals tenim més de dos exemplars. L'única de les formes que assoleix una certa representació és el plat ROSES 81.

Hem de creure que a partir del darrer quart del segle III, cap a la fi de la producció, és quan es fan les imitacions de les formes campanianes. A diferència d'àtiques i massaliotes, que es copien en un percentatge força similar, el 23,21 % i el 26,79 %, respectivament, la imitació de campaniana només es dona en un 5,36 %, tot i que són formes de les que tenim un bon nombre d'individus.

Finalment, si intentem donar una cronologia per a les formes pròpies dels tallers, les quals representen el 33,93 % de totes les documentades, ens trobem amb les mateixes dificultats a l'hora de precisar-ne la datació. El gruix principal de formes ens queda situat, per raons estratigràfiques, en ple segle III aC, a excepció de les formes ROSES 11A.c i 85, les quals, en base al mateix criteri, hauríem de datar en els darrers anys de la producció. És interessant comentar el cas de la variant de *kylix* ROSES 30.a, la qual ens apareix en els nivells més antics del barri, datats en el tombant del segle IV al III aC, detall que ens la situa entre les produccions més antigues i de cronologia més àmplia. El relatiu èxit que assoleix pensem que és la raó per la qual aquesta forma sigui acceptada i copiada per la campaniana a partir del darrer quart del segle III aC, forma CAMP-A 49B.

Si ja és difícil concretar l'inici de la producció de les diverses formes dels tallers, més encara és intentar esbrinar si algunes d'elles deixen de fer-se abans que altres. La problemàtica intrínseca del jaciment de la Ciutadella, que comporta l'alteració dels nivells originals hel·lenístics i, en conseqüència, una dispersió de material important en els estrats més recents, impedeix que, a partir de la presència de certes formes en aquests nivells pugui interpretar-se, com seria raonable, com a formes de llarga perduració, que se segueixen fabricant fins als darrers anys dels tallers. En conseqüència, hem de ser molt prudents a l'hora d'establir els marges cronològics de les diferents formes. En un intent d'aproximar-nos-hi aportem la figura annexa (**Fig.**

15.3), en la qual s'assenyala el nivell en el qual s'ha recuperat cadascuna de les formes (les caselles marcades amb una X), i es proposa uns marges generals per a la seva producció, amb el benentès que la fase BH-E.IV correspon a final del segle IV/inici del III aC, les fases BH-E.III, TSM-V i M-V, són les del moment final del jaciment (amb materials que s'arrosseguen de tot el segle III) i que les fases TSM-residual, BH-E.II i BH-E.I, d'amortització, poden aportar indicis sobre els últims anys de la producció.

ROSES	BH-E.IV	BH-E.III	TSM-V	M-V	TSM-resid.	BH-E.II	BH-E.I
10A.c	X	X	X				
34	X		X				
12.c	X	X		X	X		
80.g	X	X		X	X	X	
90	X					X	
14.a	X	X	X	X	X	X	X
30.a	X	X				X	X
40.e	X	X	X	X	X		X
1A.c		X					
10.c		X					
16		X					
17		X					
31		X					
40.d		X					
57		X					
63		X					
71		X					
80.f		X					
82		X					
83		X					
91		X					
101		X					
105		X					
11.b		X	X	X	X		
30.b		X			X		
67		X			X		
12.b		X	X	X	X	X	
18		X				X	
33		X				X	
59		X				X	
60		X				X	
66		X				X	
103		X				X	
1.b		X		X		X	X
15.a		X				X	X
35		X	X	X	X	X	X
81		X				X	X
1.c		X		X	X		X
92		X					X
102		X					X
13.b			X				
104			X				

11.c			X			X	
2A				X			
44				X			
100				X			
10A.b				X	X		
11.a				X		X	
10.b				X		X	X
64					X		
86					X		
1.a					X	X	
13.a					X	X	X
11A.c						X	
45						X	
65						X	
85						X	
1A.b							X
2							X
11A.b							X
12.a							X
80.a							X
16A.b							
32							
70							
72							
73							
84							
87							
93							

Figura 15.3. Marges estratigràfics/cronològics en els que apareixen les diverses formes de vernís negre. Al final de la taula les formes sense estratigrafia precisa

Més difícil és, encara, determinar a quin dels forns coneguts hem d'associar cadascuna de les formes. Ens interessaria poder concretar aquestes dades, atès que, dóna la impressió que hi ha una certa diferenciació cronològica entre els forns núm. 1 i núm. 2, almenys pel que fa al final de la producció, tot i que les dades arqueològiques proporcionades per les antigues campanyes no ens permeten afirmar-ho amb certesa. Com sempre, el problema radica en la gran dispersió dels materials ceràmics a la zona del barri, situació que no ens permet afirmar que la troballa d'una determinada forma prop d'un dels forns o en les estances annexes, sigui una prova clara de la seva fabricació. És per això que hem preferit limitar-nos a les troballes de rebuigs, ja que aquestes ens han semblat més fiables. Lamentablement, però, tal com veiem en la figura adjunta (**Fig. 15.4**) els casos de localització de rebuigs prop dels forns i en nivells fiables són molt escasses. En resum, a partir de les dades que presentem, només podríem afirmar que les formes ROSES 12.c i 14.a serien produïdes pel forn 1, mentre que el forn 2 també faria la copa ROSES 14.a, i formes com l'*skyphos* ROSES

35 i el *guttus* ROSES 66, aparentment de cronologia més tardana per la seva localització estratigràfica.

ROSES	BH-E.IV	BH-E.III	TSM-V	M-V	TSM-resid.	BH-E.II	BH-E.I	FORN 1	FORN 2
12.c	X	X							
14.a		X							
35							X		
66						X			

Figura 15.4. Formes de les quals hem localitzat rebuigs en el barri hel·lenístic a tocar un dels dos forns

16. TIPOLOGIA DE LES BASES

S'han dibuixat un total de 414 fragments de peça amb base. D'aquests, 294 corresponen als tipus que tot seguit analitzarem; la resta, o bé són fragments informes, difícils de determinar (84 fragments), o bé són formes amb peus específics, com els de les ROSES 30, 35 i 40, o de formes minoritàries de les que desconeixem la base (36 fragments). Si ens limitem als 294 individus esmentats, el tipus més representat és el 2, amb 136 individus, el que representa un percentatge del 46,26 %. El segueix el tipus 4, amb 58 individus i el 19,73 %, i el tipus 1, amb 38 individus i un 12,93 %. Els més minoritaris, per ordre, són el tipus 5, amb 35 individus i el 11,90 %, el tipus 3, amb 18 individus i el 6,12 %, i, en darrer terme, el tipus 6, amb 9 individus i el 3,06 % (**Fig. 16.1**).

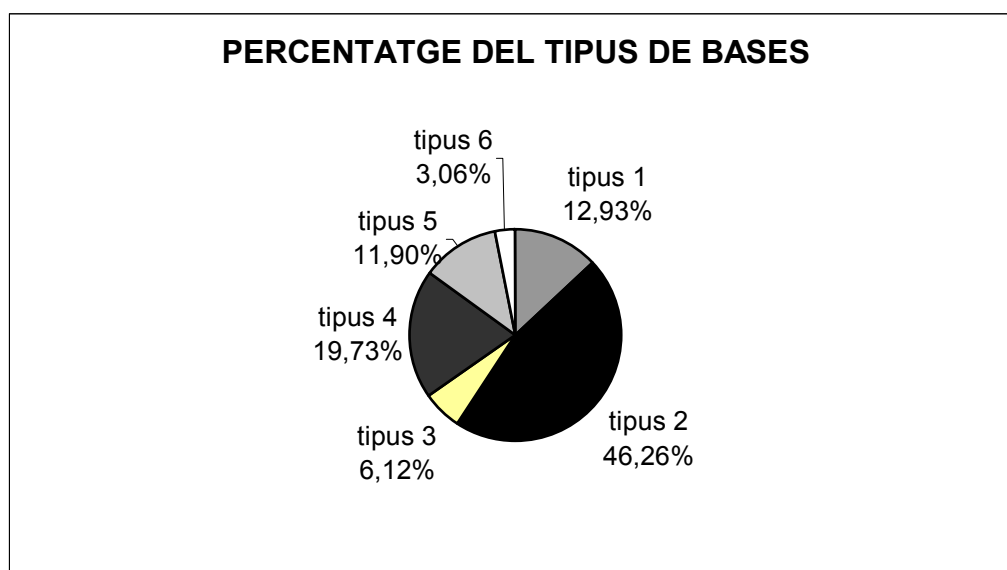

Figura 16.1. Percentatge dels diferents tipus de bases localitzats

Aquesta classificació per tipus respon a una sèrie de variants morfològiques generals, establertes a partir de la paret externa del peu. El tipus 1 és un peu de paret externa vertical, el tipus 2, inclinada i oberta cap a l'interior, el tipus 3, inclinada i tancada cap a l'exterior, el tipus 4, bisellada, el tipus 5, arrodonida, i, finalment, el tipus 6, motllurada. Al mateix temps aquests peus s'han subdividit en variants a partir de la superfície de repòs: plana (A), inclinada cap a l'exterior (B), inclinada cap al interior (C) i arrodonida (D). En darrer terme, els detalls "decoratius" s'han identificat amb lletres minúscules: acanaladura que separa el peu del cos extern de la peça aplicada sobre aquest (a) o aplicada sobre el peu (b), acanaladura simple o doble en la paret externa del peu (c), acanaladura en el centre de la superfície de repòs (d), en la paret interna del peu (e) i en el punt d'unió amb el fons intern, ja sigui aplicada en el mateix peu (f) o en el propi fons (g). Les bases del mateix prototipus morfològic, però amb subtils variants en el perfil s'han assenyalat amb cometes, per exemple 2A i 2A'.

LES BASES DEL TIPUS 1 (Fig. 16.2)

Aquest tipus de base correspon a un model que es caracteritza, essencialment, per tenir la paret externa del peu vertical. Les variants s'han establert a partir de la superfície de repòs de l'anella del peu: plana (A), inclinada (B) i arrodonida (D). A partir d'aquesta definició, els petits detalls decoratius s'especifiquen amb la lletra minúscula annexa.

Peu 1A i 1A'

Descripció: base amb peu de paret externa vertical i interior inclinada, de secció triangular, angular en les unions al cos de la peça, i amb la superfície de recolzament plana. La variant 1A' es diferencia pel fet que el punt d'unió interior amb el cos és arrodonit.

Disposem de 13 exemplars dibuixats del tipus de base 1A, amb diàmetres que oscil·len entre 36 i 108 mm, i una alçada de peu de 9 a 22 mm. No podem considerar que aquest tipus sigui propi d'una forma determinada, ja que el trobem en vasos de les formes ROSES 10.c i 12. La variant 1A' correspon a un individu de la forma ROSES 17, sense decoració.

Pel que fa als motius decoratius que les acompanyen es troben les rosetes R42 (B4), R16 (Bc8), R12 (Ab6), R30 (Ab8), R36, 66 i 98 (divers); i les palmetes P33 (A), P53 (A1), P51 (A4), P43 (Cb) i P22 i 57 (divers).

Les combinacions decoratives també són diverses. Entre les rosetes tenim exemplars decorats amb les disposicions RCENT + ROD (4) i RCENT (+ROD?) (3), mentre que amb les palmetes la varietat encara és més gran: 4PR + ROD (1), CI + 3PR + ROD (2), (CI? +) ?PR (+ROD) (1) i (CI? +) ?PR + SROD (1).

No podem considerar que aquesta base respongui a algun prototipus determinat de forma o motiu decoratiu, de manera que a partir de les dades que disposem no podem extreure cap conclusió relativa a tallers.

Peu 1Aad

Descripció: és una base de les mateixes característiques de l'1A', però amb dues acanaladures decoratives, una al punt extern d'unió del peu amb el cos de la peça i l'altra al pla de repòs.

Correspon a un individu de forma indeterminada, de 68 mm de diàmetre de base i 11 mm d'alçada de peu, decorat amb la R35 (divers) amb la disposició RCENT.

Peu 1Ab i 1Ab'

Descripció: base amb peu de paret exterior vertical i interior relativament inclinada, de secció triangular, arrodonit en el punt d'unió intern amb el cos de la peça, mentre que l'extern és més angular i presenta una acanaladura. La superfície de repòs és plana. La variant 1Ab' té el perfil intern del peu irregular.

Malgrat haver aïllat només 4 exemplars, aquest tipus de base ens apareix, sobretot, en la forma ROSES 12 i en un exemplar de la ROSES 10A.c, amb diàmetres entre 56 i 124 mm i alçades de peu des de 14 fins a 26 mm.

Pel que fa als motius decoratius, també és majoritari l'ús de palmetes, encara que de sèries diverses: P100 (A), P99 (D2), i P43 (Cb). L'exemplar de la forma ROSES 10A.c aniria decorat amb una roseta central, RCENT, la qual no podem identificar ja que està molt rodada. Les combinacions decoratives en palmetes són: CI + 3PR + ROD (1) i CI + ?PR + ROD (1), ?PR (+ ROD?) (1).

Peu 1Abdf

Descripció: base amb peu de paret exterior vertical i interior suaument inclinada, de secció triangular. Dues acanaladures separen el peu del cos de la peça, tant al interior com a l'exterior. La superfície de repòs és plana i es presenta migpartida per un solc central.

Coneixem 1 exemplar de la forma ROSES 12, de 124 mm de diàmetre i 20 mm d'alçada de peu, decorat amb la palmeta P93 (B2), amb la combinació decorativa: CI + ?PR + (+ROD).

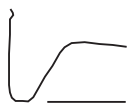
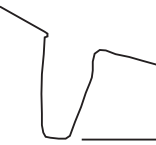

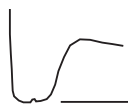

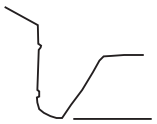
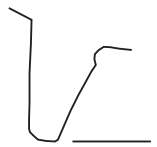
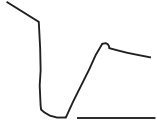
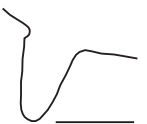

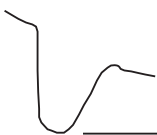
TIPUS DE BASE 1 - ANULAR DE PERFIL VERTICAL						
 1A	 1A'	 1Aad	 1Ab	 1Ab'	 1Abdf	 1Ad
 1Af						
 1B	 1Bc	 1Bf	 1Bg			
 1Db	 1Dbf	 1Dg				

Figura 16.2. Perfils de peus en que es presenten les bases del tipus 1

Peu 1Ad

Descripció: base amb peu de paret exterior vertical i interior suaument inclinada, de secció quasi rectangular, amb el punt d'unió intern al cos de la peça arrodonit. La superfície de repòs és plana i està partida per una acanaladura central.

Només tenim un exemplar de la forma ROSES 12, decorada amb la palmeta P89 i amb la combinació (CI?) + 3PR (+ROD).

Peu 1B

Descripció: base amb peu de paret exterior vertical i interior inclinada, de secció triangular, amb el punt d'unió intern al cos de la peça molt arrodonit i l'extern angular. La superfície de repòs és inclinada i es recolza només per l'extrem intern de l'anella del peu.

D'aquest tipus de base disposem de 10 exemplars dibuixats, de formes diverses: ROSES 11, 12 i 14.a, i en dues miniatures de les formes ROSES 80 i 81. Els diàmetres oscil·len entre 28 i 63 mm, i amb alçades de peu des de 6 a 16 mm. Com veiem, no correspon a bases de mida excessivament gran.

Les decoracions dels fons tant apareixen construïdes amb palmetes, com amb rosetes. Entre les palmetes tenim les P50 i 100 (A) i P65 (Aa), amb les combinacions decoratives 4PR SROD, 3PR + ROD i CI + 3PR +ROD, respectivament. Pel que fa a les rosetes, hi ha les R48 i 15 (A6), amb les combinacions RCENT + ROD.

En conclusió, no observem cap tipus d'uniformitat pel que fa a aquest tipus de base, tant a nivell de formes, com de decoracions.

Peu 1Bc

Descripció: base amb peu de paret exterior vertical i interior inclinada, de secció triangular, amb el punt intern d'unió al cos de la peça arrodonit i l'extern angular. La paret exterior està decorada amb dues acanaladures. La superfície de repòs és inclinada i recolza només per l'extrem intern de l'anella del peu.

Només tenim un exemplar d'una forma ROSES 12 (la base amida 72 mm de diàmetre i un peu de 18 mm d'alt), amb una combinació decorativa amb la palmeta P79 (C1): (CI?+) ?PR + ROD.

Peu 1Bf

Descripció: base amb peu de paret exterior vertical i interior inclinada, de secció triangular, amb el punt intern d'unió al cos de la peça arrodonit, separat per un solc, i l'extern angular. La superfície de repòs és inclinada i recolza només per l'extrem intern de l'anella del peu.

Només tenim un exemplar de la forma ROSES 12 (la base amida 104 de diàmetre i un peu de 23 mm d'alt), amb una combinació decorativa a partir de la palmeta P62 (Ca1): CI + 3PR + ROD.

Peu 1Bg

Descripció: base idèntica a l'interior, però amb el solc de separació de la base aplicat en el fons intern, no en el peu.

Disposem d'1 exemplar, de la forma ROSES 12, de 102 mm de diàmetre i alçada de peu de 18 mm, decorat amb la palmeta P4 (Cb2) i la combinació decorativa 3PR (+ ROD?).

Peu 1Dbf

Descripció: base amb peu de paret exterior vertical i interior inclinada, de secció triangular, amb el punts d'unió al cos de la peça separats per sengles acanaladures. La superfície de repòs és arrodonida.

Només coneixem un exemplar, que correspon a la forma ROSES 12, de 81 mm de diàmetre i 12 mm d'alçada de peu, decorat amb la palmeta P49 (A1) i la combinació CI + 3PR + ROD.

CONCLUSIONS PER LES BASE DEL TIPUS 1

S'han dibuixat un total de 38 exemplars amb aquest tipus de base de peu amb la paret externa vertical. El percentatge més elevat de formes amb aquest tipus de peu se l'emporta la forma ROSES 12, amb un 36,84 % (probable 42,11 % si donem per vàlids els fragments que se suposen de la forma ROSES 12). Determinades variants d'aquest tipus semblen exclusives per aquesta forma, com ara les 1Ab' i 1Dg, tot i que n'hi ha d'altres que, encara que també només les trobem amb la mateixa forma, l'escassa presència d'exemplars fa que les esmentem amb reserves: 1Abdf, 1Ad, 1Af, 1Bc, 1Bf i 1Bg.

Les variants més simples, és a dir, aquelles que no porten cap mena de detall d'acanaladura, les 1A i 1B, són les que trobem amb més varietat de formes: ROSES 10.c, 10A.c, 11, 12, 14.a i 17.

LES BASES DEL TIPUS 2 (Fig. 16.3)

Aquest tipus de base correspon a un model que es caracteritza, essencialment, per tenir la paret externa del peu inclinada cap a l'interior, oberta. Les variants s'han establert a partir de la superfície de repòs de l'anella del peu: plana (A), inclinada cap a l'exterior (B), inclinada cap al interior (C) i arrodonida (D). Els petits detalls decoratius s'especifiquen amb la lletra minúscula annexa.

Peu 2A

Descripció: base amb peu de parets exterior i interior inclinades, de secció rectangular, amb el punt d'unió amb el fons de la peça molt arrodonit i l'exterior, angular. La superfície de repòs és plana.

D'aquest tipus de base disposem de 8 exemplars dibuixats, amb diàmetres entre 51 i 124 mm, i alçades de peu entre 8 i 14 mm. Les formes que porten aquesta base són les ROSES 11, 12, 16.a i 80.g, la resta no es poden determinar, tot i que no podem descartar que també siguin ROSES 11, atès el diàmetre de la base i el tipus de decoració.

Pel que fa a les decoracions, amb la forma ROSES 12 trobem la palmeta P51 (A4) amb la combinació ?PR (+ ROD?), i amb la ROSES 11 la roseta R88 (B8) amb la combinació 2R CENT i la R91 (Ac8), amb la 4R CENT, a l'estil de les petites estampilles. Els dubtes corresponen a les rosetes R72 (A8) i R13 (Aa6), RCENT (+ROD), la R58 (Aa8) i la R47 (G3), amb RCENT.

A partir del que coneixem, sembla que hi ha una certa concentració de la forma ROSES 11 amb aquest tipus de base. Pel que fa a les decoracions no podem considerar cap associació amb el tipus de peu.

Peu 2A'

Descripció: és similar a l'anterior, però amb el punt interior d'unió al cos de la peça arrodonit.

D'aquesta variant de la base 2A disposem de 13 individus, amb diàmetres entre 36 i 100 mm, i alçades de peu entre 7 i 23 mm. Les formes en què apareix són diverses: ROSES 10.b, 10.c, 12, 14.a i 80. Hi ha, a més, 6 individus dels quals no hem pogut determinar la forma, però que corresponen tots ells a peces de diàmetre de base petit, entre 42 i 56 mm, a més d'un exemplar de 90 mm.

La varietat decorativa també és gran. Les bases s'acompanyen tant de rosetes com de palmetes, tot i que d'aquestes darreres només tenim un exemplar, amb la P41 i l'aplicació (segell? +) ?PR + ROD; fins i tot tenim un individu decorat amb el motiu *alii*

AL5, amb la combinació (CI? +) ?ALR SROD. Entre les rosetes hi ha la R9 (Ab5) i la R17 (Ab8), la R57/83 (Ac6; ambdues podria ser que es tractessin de la mateixa roseta), la R44 (C7), la R51/74 (DC8; les unifiquem ja que podria tractar-se de la mateixa roseta), la R64 (G6) i la R65 (divers). La decoració que domina és la RCENT + ROD, encara que hi ha 2 individus amb RCENT (les R57 i 65). És interessant anotar que les rosetes que hem considerat iguals apareixen en formes i combinacions diferents.

Peu 2A''

Descripció: és similar al tipus de base 2A, però en aquest cas la secció del peu és de tendència triangular.

Dels 4 exemplars, només hem reconegut una possible forma ROSES 12, de 85 mm de diàmetre de base i 11 mm d'alçada de peu, decorada amb la palmeta P88 (Ca) amb la combinació (CI? +) 3PR (+ ROD?). Els altres 3 són individus de forma indeterminada, atesa la seva escassa conservació, que amiden entre 46 i 72 mm de diàmetre i entre 11 i 15 mm d'alçada de peu. El més gran podria ser una altra forma ROSES 12, amb la palmeta P35 (divers) i una aplicació potser igual a l'anterior: (CI? +) ?PR (+ROD?). Els altres dos exemplars estan decorats amb les rosetes R52 (B4) i R1 (Ba4), amb la mateixa combinació: RCENT (+ROD?).

Peu 2Aa

Descripció: base amb peu de parets exterior i interior inclinades, de secció triangular, amb el punt exterior d'unió al cos de la peça, angular, i l'interior arrodonit. Un solc separa el cos de la peça del peu. La superfície de repòs és plana.

Només disposem de 2 exemplars: un de base de forma indeterminada, de 52 mm de diàmetre per 15 mm d'alçada de peu, decorada amb la roseta RS45 (divers), amb una disposició RCENT (+ROD?), i una base d'una forma ROSES 105.

Peu 2Ab

Descripció: base amb peu de parets exterior i interior inclinades, de secció triangular, més ample que l'anterior, amb els punts d'unió al cos de la peça angulars. Un solc separa el cos de la peça del peu. La superfície de repòs és plana.

Sabem de dos exemplars d'aquest tipus, potser ambdós de la forma ROSES 11, de 45 i 48 mm de diàmetre de bases i 11 i 7 mm d'alçada de peu, decorats amb les rosetes R4 (Bb'5) i R96 (I2), i ambdós amb la mateixa decoració RCENT.

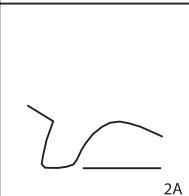
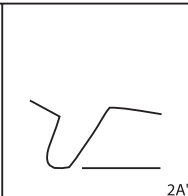
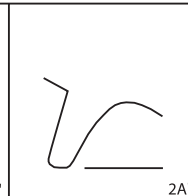
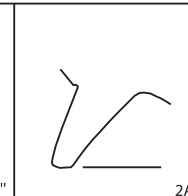
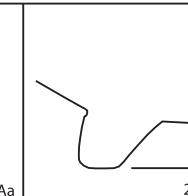
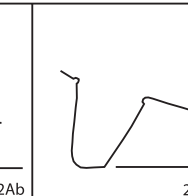
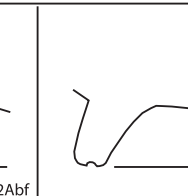
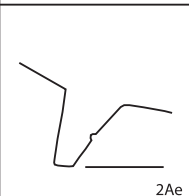
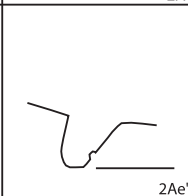
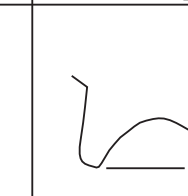
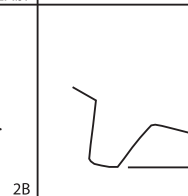
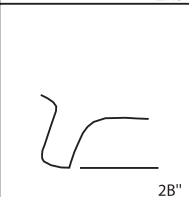
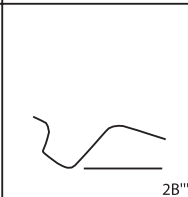
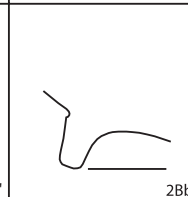
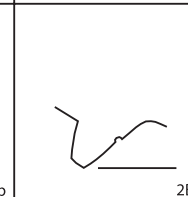
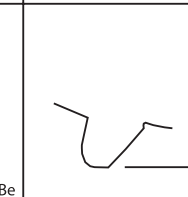
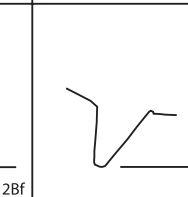
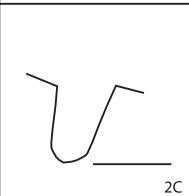
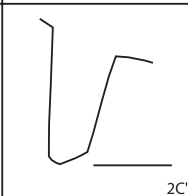
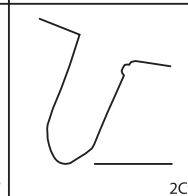
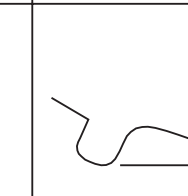
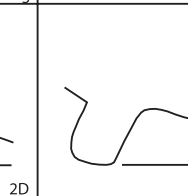
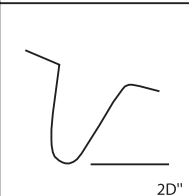
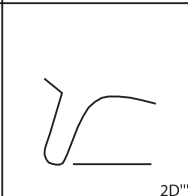
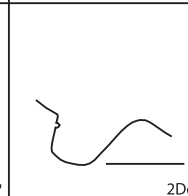
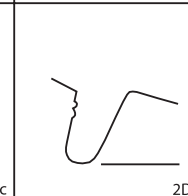
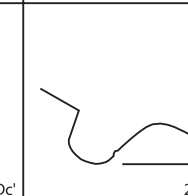
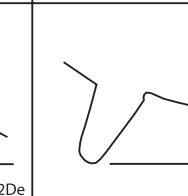
TIPUS DE BASE 2 - ANULAR DE PERFIL CÒNIC						
 2A	 2A'	 2A''	 2Aa	 2Ab	 2Abf	 2Ad
 2Ae	 2Ae'				 2B	 2B'
 2B''	 2B'''	 2Bb	 2Be	 2Bf	 2Bg	
 2C	 2C'	 2Cf			 2D	 2D'
 2D''	 2D'''	 2Dc	 2Dc'	 2De	 2Df	

Figura 16.3. Perfils de peus en que es presenten les bases del tipus 2

Peu Abf

Descripció: base amb peu de parets exterior i interior inclinades, de secció triangular, amb els punts d'unió al el cos de la peça angulars i separades per sengles acanaladures. La superfície de repòs és plana.

Només disposem d'un exemplar de base de forma indeterminada, de 59 mm de diàmetre per 17 mm d'alçada de peu, decorada amb la roseta R21 (C8), amb una disposició RCENT (+ROD?).

Peu 2Ad

Descripció: base amb peu de parets exterior i interior inclinades, de secció rectangular, amb el punt d'unió intern amb el fons de la peça arrodonit i l'extern angular. La superfície de repòs és plana, amb un solc central.

D'aquest tipus s'han dibuixat 5 exemplars, de diàmetres entre 46 i 112 mm, i alçades de peu entre 8 i 25 mm, corresponents a formes molt diverses: ROSES 12 i 80, una possible ROSES 11 i altres indeterminades (aquestes dues de mides molt similars).

Les decoracions són variades: tenim dues amb rosetes, R6 (Bb5) i R5 (Bb'5), a base de RCENT (+ROD?), i dues amb palmetes, la P41 (NIKIA), que correspon a la possible ROSES 11, amb una combinació de 4PR + SROD, i la P103 (divers), d'una forma ROSES 12 amb la singular decoració CI + ?PR + CI + ROD.

En conclusió, només hem pogut observar que es tracta d'un peu comú en diverses formes i combinacions decoratives.

Peus 2Ae i 2Ae'

Descripció: bases similars amb peu de parets exterior i interior inclinades, de secció triangular, amb el punt extern d'unió al fons de la peça angular i l'interior igual en un cas i en l'altre arrodonit. La superfície de repòs és plana, amb un solc central.

D'aquest tipus disposem només de 2 exemplars, amb diàmetres entre 40 i 88 mm, i alçada de peu entre 9 i 15, i en les formes ROSES 10.c i 12.

Pel que fa a la decoració, en aquesta ocasió la ROSES 12 no va decorada amb palmetes, sinó amb una RCENT + ROD, amb la R30 (Ab8). L'altre és una ROSES 10.c sense decorar.

Peu 2B

Descripció: base amb peu de parets exterior i interior inclinades, de secció triangular, amb el punt intern d'unió amb el fons de la peça arrodonit i l'exterior angular. La superfície de repòs és relativament inclinada i recolza sobre la part interna de l'anella del peu.

És el tipus de base més abundant entre tots els que s'han dibuixat, amb un total de 18 exemplars, amb unes mides que van des dels 28 als 93 mm de diàmetre i de 5 a 17 mm d'alçada de peu. Les formes que porten aquest tipus de peu són molt variades: ROSES 1.b, 1.c, 11.a, 12 i 14.a.

Pel que fa a les decoracions dels fons, tant hi trobem rosetes com palmetes, amb combinacions múltiples, tot i que les primeres són dominants. Uns exemplars d'AL4 i AL5 combinen (CI?+) ?PR + SROD. Entre les palmetes hi ha 1 individu de NIKIA, P42, amb la disposició 4PR + ROD, a més la P86 (A), amb 4PR + ROD. Les rosetes són més abundants que les anteriors, amb el 71,43 % de bases decorades, i una gran diversitat. N'hi ha que només disposen d'una RCENT, amb les R27 (Ba6), R46 (G7) i R93 (I4), totes elles de la forma ROSES 11. La resta són, segurament, amb la combinació RCENT + ROD (alguns exemplars no són sencers, per la qual cosa dubtem en afirmar-ho), amb les rosetes R48 (A6), R85 (Aa9), R55 (Ab4), R42 (B4), R6 (Bb5), R54 (Ca8) i R80 (G5).

Es tracta d'un peu molt comú, relacionat amb un bon nombre de formes. No podem aportar cap altre conclusió respecte de formes i motius decoratius; només afirmar que hi ha un major nombre de bases d'aquest tipus que van decorades amb rosetes. És un peu que també el trobem sense decoració en el fons, amb un 28,57 % del total.

Peu 2B'

Descripció: base de peu similar al anterior, però amb els punts d'unió al cos de la peça angulars i la superfície de repòs més ample i plana.

Són 17 els exemplars dibuixats amb aquest tipus de base. Els diàmetres oscil·len entre 45 i 114 mm, mentre les alçades dels peus entre 7 i 15 mm. Les formes que porten aquest tipus de base són les ROSES 11, 12 i 80. Hi ha dues base amb forats per penjar el plat.

Pel que fa a les decoracions dels fons, trobem el mateix percentatge de rosetes que de palmetes. Entre les primeres hi trobem les R76 (A8), R38 (Aa7), R69 (B8), R4 (Bb'5) i R49 (F4) disposades amb o sense rodeta: RCENT (R4, R38, R69 i R76) i RCENT (+ROD?) (R38 i R49), totes elles en exemplars de la forma ROSES 11. Pel que fa a les palmetes hi ha els individus amb les P73 (A2), P83 (Aa), P71 (Aa1), P87 (Cb1), P35 (divers) i P46, del grup NIKIA, amb combinacions molt diverses: 4PR SCI + ROD, (CI? +) ?PR + ROD, 3PR (+ROD?), 3PR + ROD, 3PR SROD i 4PR + ROD. Hem d'esmentar, a més, 1 exemplar d'altres motius (*alii*) sobre cercle de rodeta, l'AL3, sobre una altre probable ROSES 12, el qual combina (CI?+) ?ALR + SROD.

De la mateixa manera que passa amb la 2B, no observem cap particularitat per aquest tipus de base simple.

Peu 2B''

Descripció: base de peu similar als dos anteriors, però de secció rectangular.

Només disposem de 6 exemplars, entre 45 i 65 mm de diàmetre i alçada de peu entre 10 i 15 mm. Pel que fa a les formes en què apareix, trobem la ROSES 11 i 13.a, a més d'una ROSES 60.

Els fons de les bases són decorats només amb rosetes, molt probablement totes de la forma ROSES 11, la majoria amb la disposició RCENT: R31 (A8), R79 (B7) i R 99 (H12). Hi ha un altre exemplar en què la roseta central, R36 (divers), es combina amb 3PR, P81 (A4).

A tall de conclusió, el que veiem en aquest tipus de base simple és, al marge de la varietat formal, una certa uniformitat decorativa en les bases de la forma ROSES 11.

Peu 2B'''

Descripció: base de peu similar al 2B'', amb la superfície de repòs més ampla i plana, i també més inclinada.

Només disposem d'un exemplar de la forma ROSES 60 i un de la ROSES 104.

Peu 2Bb

Descripció: base amb peu de parets interior i exterior inclinades, de secció rectangular, amb el punt d'unió al fons intern de la base arrodonit i l'exterior separat del cos de la peça per una acanaladura. La superfície de repòs és suaument inclinada i descansa sobre la part interna de l'anella del peu.

Coneixem 13 exemplars, amb diàmetres que oscil·len entre 29 i 82 mm, i alçades de peu entre 6 i 14 mm. El trobem representat en les formes ROSES 1.b, 1.c, 11.b i 60, a més de dues miniatures de les formes ROSES 70 i 81.

La major part de les decoracions en el fons són rosetes, el 46,15 %, mentre que només coneixem un exemplar amb palmeta, la P19 (A), amb la combinació CI + 3PR (+ROD?). La roseta R5 es disposa RCENT, mentre que les altres, R84 (A8), R10 (Ab6) i R81 (divers) ho fan RCENT (+ROD?).

A nivell de conclusions només volem anotar que és interessant la presència de varies de les formes noves minoritàries amb aquest tipus de peu.

Peu 2Be

Descripció: base amb peu de parets interior i exterior inclinades, de secció triangular, amb el punt intern d'unió al fons arrodonit i l'exterior angular. Un solc decora la cara

interna del peu. La superfície de repòs és relativament inclinada i descansa sobre la part interna de l'anella del peu.

Només tenim un exemplar de la forma ROSES 1.b, de 44 mm de diàmetre i 9 mm d'alçada de peu, sense decoració.

Peu 2Bf

Descripció: base amb peu de parets interior i exterior inclinades, de secció triangular, amb els punts d'unió al fons angulars. Una acanaladura decora el peu intern en el punt de contacte amb la peça. La superfície de repòs és relativament inclinada i descansa sobre la part interna de l'anella del peu.

Només coneixem un exemplar de base de forma indeterminada, de petites dimensions, de 54 mm de diàmetre per 10 mm d'alçada de peu, decorada amb la R7 (F5) amb la disposició RCENT (+ROD?).

Peu 2Bg

Descripció: base amb peu de parets interior i exterior inclinades, de secció triangular, amb els punts intern i extern d'unió al fons arrodonits. Un solc separa el peu intern del fons. La superfície de repòs és relativament inclinada i descansa sobre la part interna de l'anella del peu.

Només coneixem un individu de forma indeterminada, de 77 mm de diàmetre i 12 mm d'alçada de peu, que no porta decoració. És una peça singular, dotada d'un engalba de color groguenc.

Peu 2C

Descripció: base amb peu de les parets interior i exterior inclinades, de secció relativament rectangular, amb els punts d'unió al cos de la peça angulars. La superfície de repòs del peu és bisellada, marcadament inclinada cap a l'interior.

Només tenim dos exemplars, un sobre una ROSES 12, de 80 mm de diàmetre per 14 mm d'alçada de peu, decorada amb la P35 (divers), amb la disposició (CI?) ?PR + SROD; i l'altre sobre una ROSES 80, de 82 mm de diàmetre i 15 mm d'alçada de peu.

Peu 2C'

Descripció: base amb peu similar al anterior, però més alt i ample.

Només coneixem 1 exemplar, sobre la forma ROSES 80, de 100 mm de diàmetre i 25 mm d'alçada de peu.

Peu 2Cf

Descripció: base amb peu similar al anterior, però més inclinat, de secció rectangular, amb un solc que separa el peu del fons intern de la base.

Només un exemplar de la ROSES 80.g, de 103 mm de diàmetre i 25 mm d'alçada de peu.

Peu 2D

Descripció: base amb peu de parets interior i exterior inclinades, de secció rectangular, amb el punt d'unió al fons intern de la base arrodonit i l'exterior angular. La superfície de repòs de la base és arrodonida.

Només disposem de dos exemplars, un de la forma ROSES 10A, de 76 mm de diàmetre i 11 mm d'alçada de peu, decorat amb una possible roseta R22 (Bc8), disposada RCENT; i una base de la ROSES 11, de 55 mm per 9 mm, decorada amb la R77 (H8), amb una disposició similar a les petites estampilles, 4R CENT.

Peu 2D'

Descripció: base de peu similar als anteriors, de secció rectangular, amb la superfície de repòs més ample i d'angles arrodonits.

És una base molt comuna, amb 14 exemplars dibuixats. Els diàmetres oscil·len entre 51 i 92 mm i una alçada del peu entre 9 i 16 mm. Les formes que apareixen amb aquest tipus de base són ROSES 11, 12 i 81.g. A més, hi hem de sumar un percentatge important de bases que no sabem a quina forma corresponen, atesa la dimensió del fragment.

Pel que fa als motius que decoren els fons intern, trobem tant rosetes com palmetes, amb el mateix percentatge; la resta són bases sense decoració. Hi ha una gran varietat de motius, les rosetes R31 i 34 (A8), amb la disposició de RCENT + ROD, les R38 (Aa7) i R90 (E8) amb la disposició RCENT (+ROD?), i la R75 (E8), amb la RCENT. Hi ha un individu, amb la R89 (A11) que combina 4R CENT, a l'estil dels fons de bases de petites estampilles, sobre una forma ROSES 11. En relació a les palmetes, tenim 3 exemplars de NIKIA, 2 sobre ROSES 11, amb el segell S45 amb la disposició PCENT, i 1 sobre una possible ROSES 12, amb el segell P41, amb la ?PR + ROD. També hi ha un individu d'IWN.C, que combina la P41 i el segell S44, amb la disposició S44 + 4PR + ROD. Les altres dues palmetes són la P72 (D) i la P27 (A1), amb les combinacions, respectivament, (CI?+) ?PR + ROD i ?PR + ROD.

Peu 2D''

Descripció: base amb peu similar als anteriors, però de secció triangular, amb els punts d'unió al fons de la base suaument angulars.

S'han dibuixat 8 exemplars d'aquest tipus de base, amb diàmetres entre 41 i 102 mm i alçades de peu entre 8 i 21 mm. Les formes en les que apareix són la ROSES 11, 12 i 80; la meitat més corresponen a formes indeterminades.

Pel que fa als motius decoratius del fons, hi ha les rosetes R56 (Aa8), amb la disposició RCENT, i la R89 (A11), amb 4R CENT, a l'estil dels fons de petites estampilles, en una possible forma ROSES 11. Entre les palmetes tenim 1 exemplar de NIKIA, un amb la combinació P42-S45, amb la disposició S45 + ?PR + ROD, a més d'una palmeta P14 (Ab), en una forma ROSES 12, PCENT. Queda esmentar un exemplar d'AL2, amb ?ALR (+ROD?).

Tal com hem vist amb el anterior base, un percentatge elevat procedeix de l'excavació de la muralla, el 66,67 % del total dibuixat. No s'observa res d'especial pel que fa als motius decoratius i formes.

Peu 2D'''

Descripció: peu morfològicament similar al anterior, però més prim i alt.

Disposem de 6 exemplars d'aquest tipus de base, entre 49 i 106 mm de diàmetre i de 8 a 19 mm d'alçada de peu. Les formes que el porten són les ROSES 11 i 12; la resta són indeterminades.

Les decoracions en el fons de les bases són diverses. Hi trobem dos exemplars amb palmetes: la P49 (A1), amb 4PR + ROD, i la P59 (Aa), amb (CI? +) ?PR + ROD. Pel que fa a les rosetes, hi ha les R19 (A8) i R37 (Ab5), disposades RCENT (+ROD?), i una R1 (Ba4) amb RCENT.

És interessant destacar que bona part dels individus han aparegut a la zona de turó: quatre a l'excavació de la muralla i una a l'església.

Peu 2Dc

Descripció: base de peu similar a la 2D', però amb una acanaladura decorativa a la paret externa del peu.

Només coneixem un exemplar, de forma incerta, de 48 mm de diàmetre de base i 9 mm d'alçada de peu, decorat amb la R59 (B6), i la combinació RCENT (+ROD?).

Peu 2Dc'

Descripció: base de peu similar a la 2D'', però amb dues acanaladures decoratives a la paret externa del peu.

Només tenim un exemplar de base de forma indeterminada, potser una ROSES 11, de 80 mm de diàmetre i 13 mm d'alçada de peu, de la que desconeixem la decoració per estar fragmentada.

Peu 2De

Descripció: peu similar al 2Dc, però amb l'acanaladura decorativa a la paret interna del peu.

Només tenim una base, de 58 mm de diàmetre i 10 mm d'alçada de peu, amb la R57 i la decoració RCENT.

Peu 2Df

Descripció: base molt similar a la 2D" però amb un solc en el punt d'unió entre el peu i el fons intern.

Coneixem 8 exemplars d'aquest tipus, entre 51 i 109 mm de diàmetre i una alçada entre 9 i 23 mm. Els exemplars més grans s'han identificat amb la forma ROSES 12, mentre que els petits, indeterminats, no s'hi poden atribuir.

Entre les decoracions trobem un equilibri entre palmetes i rosetes. Entre les palmetes tenim una P102 (A) amb 3PR (+ROD?), una P48 (Aa) amb CI + ?PR (+ROD?), una P95 (Ab) amb 3PR + ROD i una NIKIA P41-S45 que combina S45 + 4PR + ROD. Pel que fa a les rosetes, aquí hi ha l'exemplar de roseta nominal R40 disposada RCENT + ROD, a més d'altres amb una combinació semblant, RCENT (+ ROD?), amb una R39 (Ac6), una R30 (Ab8) i una R66 (divers).

No es reconeix cap prototipus ni res de significatiu en la relació entre el tipus de base i es formes i decoracions.

CONCLUSIONS PER LA BASE DEL TIPUS 2

Les bases amb els peus de tipus més simple, sense detall decoratiu a l'anella del peu, són molt comuns entre totes les formes i no s'observa cap associació. De fet, entre aquestes trobem els peus més abundantment representats en els tallers de Roses, les variants 2A, 2A', 2B, 2B' i 2D", que sumen un total de 62 individus, el 50 % del total del tipus 2. No veiem, de manera clara, que determinats peus es puguin atribuir a formes concretes. És més, en aquest tipus de peu es donen molts exemplars únics, fins al punt que aquests ocupen el 80 % del total de variants determinades

Pel que fa a les disposicions decoratives, hem observat que en aquest tipus de base es troben diversos exemplars de motius, ja siguin palmetes o *alii*, col·locats sobre el cercle d'estries a rodeta. També considerem significatiu el detall que apareguin

diversos exemplars amb la disposició que imita els fons intern de les bases de petites estampilles, ja sigui amb 4R CENT o 2R CENT.

LES BASES DEL TIPUS 3 (Fig. 16.4)

Aquest tipus de base correspon a un model que es caracteritza, essencialment, per tenir la paret externa del peu inclinada cap a l'interior, tancada. Les variants s'han establert també a partir de la superfície de repòs de l'anella del peu: plana (A) i arrodonida (D). Com en els altres casos, els petits detalls decoratius s'especifiquen amb la lletra minúscula annexa.

Peu 3A

Descripció: base amb peu de paret exterior inclinada vers l'interior, mentre la cara interior és inclinada a l'exterior, de secció triangular, amb el punt intern d'unió al cos de la peça arrodonit i l'extern angular. La superfície de repòs és plana.

Només apareix en un exemplar de la forma ROSES 1.a, de 42 mm de diàmetre de base per 5 mm d'alçada de peu, i un d'una ROSES 1.b, de 39 mm de diàmetre i 8 mm d'alçada de peu, sense decorar.

Peu 3A'

Descripció: base amb peu similar a l'anterior, però més alt.

Només l'hem aïllat en 4 exemplars, 1 de la forma ROSES 80.g, de 83 mm de diàmetre de base i 12 mm d'alçada de peu, i 2 de la forma ROSES 12, de 90 mm i 100 mm de base per 13 mm i 15 mm de peu, respectivament. El tercer, per l'alçada de peu i decoració bé podria tractar-se també d'una ROSES 12. Els tres individus estan decorats amb palmetes: la P101, disposada SCI + 3PR + ROD, la P70 (Aa), amb 3PR (+ ROD?) i la P17 (C), possiblement amb la mateixa combinació.

Peus 3Ab i 3Ab'

Descripció: són dues bases molt similars, de secció triangular, amb peu de paret exterior inclinada cap a dins, amb un solc que separa el peu del cos de la peça, però amb les cares interiors diferents, la primera amb una inclinació oberta i la segona tancada.

De la primera disposem de 5 exemplars dibuixats, molt diversos pel que fa a formes: ROSES 10A, 12 i 14.a. Les dimensions dels diàmetres oscil·len entre 28 i 112 mm i l'alçada del peu entre 7 i 21 mm. Un fragment indeterminat va decorat amb la R33 (Db10), segons RCENT (+ROD?). La ROSES 14.a porta una R82 (Bc7) amb la

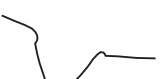
TIPUS DE BASE 3 - ANULAR DE PERFIL CÒNIC INVERTIT						
 3A	 3A'	 3Ab	 3Ab'			
 3D	 3Db	 3Dbg				

Figura 16.4. Perfils de peus en que es presenten les bases del tipus 3

mateixa disposició RCENT + ROD. L'individu de la forma ROSES 10A no porta decoració central. La variant de base 3Ab' és en una forma indeterminada, de 58 mm de diàmetre i 12 mm d'alçada de peu, decorada amb una P34 (Aa) disposada SCI + 3PR + ROD.

Sembla un peu poc comú, no propi de cap forma determinada.

Peu 3D

Descripció: base amb peu de paret externa inclinada cap a dins i la interna oberta, de secció triangular. La superfície de repòs és arrodonida.

S'han dibuixat 4 exemplars, de les formes ROSES 12, 13.a i 14.a, de diàmetres entre 44 i 101 mm i alçades de peu entre 10 i 17 mm.

Entre les decoracions dels fons intern de les bases tenim les palmetes P54 (Ca2) amb CI + 3PR + ROD i una P43 (Cb) amb SCI + 3PR + ROD. Un exemplar combina palmeta i roseta, P104 (Aa) i R26 (Ab8), disposades RCENT + 3PR (+ ROD?). Finalment ens queda esmentar un exemplar amb la roseta R62, amb RCENT.

Com en el cas anterior, no podem concloure altre cosa que dir que es tracta d'un peu associat a formes i decoracions molt diverses.

Peu 3Db

Descripció: base amb peu de paret externa inclinada cap a dins, amb un solc que el separa del cos de la peça, i la paret interior oberta, de secció triangular.

De la base 3Db hi ha una forma ROSES 12 de 90 mm de diàmetre de base i 19 mm d'alçada de peu, decorada amb un P70 (Aa) amb (CI? +) ?PR + ROD.

Peu 3Dbg

Descripció: base amb peu igual que les anteriors però amb una altra acanaladura, aquesta aplicada en el fons intern, ran del peu.

Només coneixem un exemplar de la forma ROSES 14.a, de 67 per 12 mm, decorat amb una P33 (A), i la disposició CI + 3PR + ROD.

CONCLUSIONS PER LES BASES DEL TIPUS 3

Es tracta d'un tipus de peu rar, poc comú, present en escassos exemplars, i aplicat en formes molt diverses. De fet, són peus que, de no ser per aquest simple detall de presentar la paret exterior inclinada cap a dins, els podríem incloure tranquil·lament entre les bases del tipus 1. Per exemple, els peus 3A i 3A' equivaldrien a l'1A', o el 3Db a l'1Db.

LES BASES DEL TIPUS 4 (Fig. 16.5)

Aquest tipus de base correspon a un model que es caracteritza, essencialment, per tenir la paret externa bisellada. Les variants s'han establert, com en tots els casos, a partir de la superfície de repòs de l'anella del peu: plana (A), inclinada cap a l'exterior (B), inclinada cap al interior (C) i arrodonida (D). Així mateix, els petits detalls decoratius s'especifiquen amb la lletra minúscula annexa.

Peu 4A

Descripció: base amb peu amb de paret externa bisellada i interna inclinada, de secció rectangular, amb el punt d'unió intern al cos de la peça arrodonit i l'extern angular. La superfície de repòs és plana.

És una base força abundant, representada per 23 exemplars, entre 30 i 89 mm de diàmetre i una alçada de peu entre 6 i 14 mm. La trobem en una gran varietat de formes: ROSES 1.b, 1.c, 2, 11, 12.b, 14.a, 35.a i 80.f.

Apareix decorada majoritàriament amb rosetes, 47,83 %, davant un 21,73 % de palmetes. Entre les primeres, i pel que fa a la disposició RCENT, hi ha una R63 (A8), R73 (B8), R46 (G7) i R94 (I1); per la RCENT + ROD, una R60 (Ac8) i possiblement amb la mateixa combinació, RCENT (+ ROD?), les R71 (Aa7), R53 (Aa8), R27 (Ba6), R5 (Bb'5) i R54 (Da8). Hi ha un exemplar amb una disposició original amb la R69 (B8), CI + 3RR + CI, així com un altre que combina la roseta R36 (divers) amb la palmeta, P81 (A4). Les palmetes apareixen en un exemplar d'IWN.C que combina P41-S44, amb la disposició S44 + 4PR + ROD, a més d'una P68 (C) amb (CI? +) ?PR + ROD i una P80 (divers) amb PCENT + ROD.

Com a tots els tipus de base comuna, no trobem cap prototipus ni associació entre decoracions i formes de base.

Peu 4A'

Descripció: base amb peu de les mateixes característiques que l'anterior, però més baixa i de bisell desigual.

S'han localitzat 3 exemplars d'aquest tipus de base, entre 37 i 55 mm de diàmetre i una alçada de peu entre 7 i 11 mm. Entre les formes només hem identificat una ROSES 1A.c. Les dues altres són bases de dimensions similars, petites, ambdues decorades amb rosetes, les R48 (A6) i R41 (Ac8) ambdues amb la disposició RCENT (+ROD?).

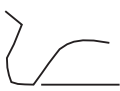
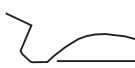

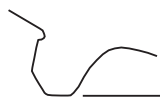

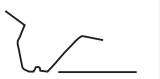
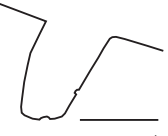

TIPUS DE BASE 4 - ANULAR DE PERFIL BISELLAT						
 4A	 4A'	 4A''	 4A'''	 4Ab	 4Ac	 4Ad
 4Ade						
 4B	 4Bb	 4Bb'				
 4C	 4Cb					
 4Df						

Figura 16.5. Perfils de peus en que es presenten les bases del tipus 4

Peu 4A''

Descripció: base amb peu similar als anteriors, més angular, i amb la superfície de repòs més petita.

S'han localitzat 6 exemplars d'aquest tipus de base, amb mides d'entre 37 i 58 mm de diàmetre i alçada de peu entre 7 i 10 mm. Pel que fa a les formes coneixem una ROSES 1.c, 10.b i 14.a; la resta són indeterminades.

En relació a les decoracions, només hi ha 1 exemplar amb palmeta, la P85 (A) amb la combinació ?PR + ROD. Entre les rosetes, totes elles en els individus dels quals desconeixem la forma, hi ha les R10 (Ab6), R86 (Ca16) i R32 (H8) amb RCENT (+ROD?).

Peu 4A'''

Descripció: base amb peu similar als anteriors però amb el bisellat exterior de diferent orientació.

Només hem dibuixat un exemplar de forma indeterminada, de 72 mm de diàmetre de base i 10 mm d'alçada de peu, decorat a partir de la R16 (Bc8) amb RCENT + ROD.

Peu 4Ab

Descripció: base amb peu de paret exterior bisellada, similar als anteriors, però amb una acanaladura que el separa del cos de la peça.

Disposem de dos exemplars, de diàmetre de base entre 51 i 63 mm i 12 mm d'alçada de peu. Un correspon a una forma ROSES 11, decorada amb la P78 (D1) i disposada PCENT, i l'altra, indeterminada, porta una R92 (divers) disposada RCENT (+ROD?).

Peu 4Ac

Descripció: base amb peu bisellat com els anteriors que es caracteritza per l'acanaladura en la cara externa del peu.

Només sabem d'un exemplar d'una ROSES 11, de 50 mm de diàmetre de base i 10 mm d'alçada de peu, decorada amb la R4 (Bb'5) en la disposició RCENT (+ROD?).

Peu 4Ad

Descripció: base amb peu bisellat com els anteriors que es caracteritza per l'acanaladura que hi ha en la superfície de repòs.

S'han dibuixat 2 exemplars d'aquest tipus de base, de 55 i 71 mm de diàmetre i una alçada de peu de 9 i 11 mm. Pel que fa a les formes, una és una ROSES 11, l'altra és indeterminada.

Una de les bases està decorada amb una palmeta, P64 (C) disposada CI + 4PR? (+ROD?), i l'altra amb una roseta R90 (E8) disposada a l'estil de les petites estampilles: 4RCENT.

Peu 4B

Descripció: base amb peu bisellat com el tipus 4A, del qual es diferencia per que la superfície de repòs és inclinada, la qual es recolza a l'extrem intern de l'anella del peu. Coneixem 11 exemplars, de diàmetres dispars, entre 38 i 104 mm, i alçades de peu entre 8 i 18 mm, amb les formes ROSES 1.b, 1.c, 11.c i 83.

Pel que fa a les decoracions trobem les rosetes R97 (Bc7) i 67 (divers) amb la disposició RCENT i, possiblement acompanyades de cercle a rodeta, les R30 (Ab8) i R70 (divers). Amb palmetes hi ha un exemplar de la P91 (D), disposada al centre i, probablement envoltada de cercle a rodeta, PCENT (+ ROD?), i dos individus del grup IWN.C, amb la combinació P41-S44 en IWN.C + 4PR + ROD.

Peu 4Bb i 4Bb'

Descripció: bases de peus de les mateixes característiques que la base 4Ab amb la diferència que la superfície de repòs és mínima, sobre l'extrem intern de l'anella del peu. La diferència entre ambdues variants és que la segona és més alta.

No hi ha cap particularitat a distingir entre els 2 exemplars localitzats entre les dues variants. La primera, una forma ROSES 11 de 42 mm de diàmetre per 8 mm d'alçada de peu va decorada amb una R28 (Ab5) i RCENT. La segona, en una forma indeterminada, de 48 mm de diàmetre per 10 mm, porta una R95 (I6) amb RCENT.

Peu 4C

Descripció: base de peu amb la paret externa bisellada, similar a les anteriors, amb la diferència que la superfície de repòs s'inclina cap al interior i recolza sobre l'extrem extern de l'anella del peu.

Només tenim dos exemplars, un d'una base de la forma ROSES 64, sense decorar, i un d'una ROSES 14.a, de 60 per 8 mm, decorada amb la roseta R61 (Aa8) disposada RCENT + ROD.

Peu 4Cb

Descripció: base amb peu idèntic a l'anterior amb la diferència que porta una acanaladura que separa el peu del cos de la peça.

Només coneixem un exemplar d'una forma indeterminada, de 111 mm de diàmetre i 9 mm d'alçada de peu.

Peu 4Df

Descripció: base amb peu de cara exterior bisellada, amb una acanaladura que separa l'anella del peu de la part interior de la base, i la superfície de repòs arrodonida.

S'han identificat 2 exemplars d'aquest tipus de base, de forma indeterminada, un decorat amb una palmeta P38 (D), disposada PCENT (+ROD?), i l'altre amb una roseta R87 (divers) amb RCENT (+ROD?).

CONCLUSIONS PER LES BASES DEL TIPUS 4

Darrera de tipus de base 2, aquest tipus té una representació important entre els vernissos negres dels tallers de Roses. Les més simples i corrents, les variants 4A i 4B, apareixen en una gran diversitat de formes i decoracions, bàsicament, però, en bases de dimensions petites; només hi ha un cas d'un forma ROSES 12, de 104 mm de base, entre aquestes variants. La resta de variants són molt minoritàries, amb 1 o 2 individus cadascuna (vegeu 4Ab, 4Ac, 4Ad, 4Bb, 4Bb', 4C i 4Cb).

Pel que fa a les decoracions, dominen les RCENT i RCENT + ROD, amb un 46,55 % del material present, entre les formes ROSES 11 i 14.a, a les que hauríem de sumar les versions similars amb palmeta, PCENT i PCENT + ROD, amb un 6,90 %, i les formes ROSES 11 i 12, el que fa un percentatge total de 53,45 %. La resta són exemplars amb palmetes amb la típica decoració de 3PR radials amb cercle a rodeta, o alguns exemplars amb 4PR, del grup IWN.C. És interessant assenyalar els individus decorats amb 3PR CENT i 4R CENT, a l'estil de les combinacions en els fons de bases de petites estampilles.

LES BASES DEL TIPUS 5 (Fig. 16.6)

Aquest tipus de base correspon a un model que es caracteritza, essencialment, per tenir la paret externa curvilínia. Les variants s'han establert, com en tots els casos, a partir de la superfície de repòs de l'anella del peu: plana (A), inclinada cap a l'exterior (B) i arrodonida (D). Així mateix, els petits detalls decoratius s'especifiquen amb la lletra minúscula annexa.

Peu 5A

Descripció: base amb peu de parets curvilínies, tant l'interior amb l'exterior, amb el punt d'unió exterior al cos de la peça angular, i l'interior arrodonit, i la superfície de repòs plana.

S'han dibuixat 8 exemplars d'aquest tipus de base, amb diàmetres que van des de 54 a 131 mm de diàmetre i amb alçades de peu entre 8 i 19 mm. Pel que fa a les formes identificades tenim una ROSES 80, 3 de la ROSES 12, variants 12.b i 12.c i una ROSES 82 de grans dimensions, amb 240 mm de diàmetre de base.

Entre les decorades amb palmetes hi ha 2 bases del grup IWN.C amb la combinació P41-S44 disposades S44 + 4PR SROD i S44 + 4PR + ROD. Pel que fa a les rosetes hi ha una R78 (B5) disposada RCENT i una R29 (B6) disposada RCENT (+ROD?).

Peu 5A'

Descripció: base similar a l'anterior, més petita, que es diferencia pel fet que el punt d'unió interior del peu amb el cos de la peça és angular.

Només coneixem un exemplar de la forma ROSES 11, de 57 mm de diàmetre de base per 9 mm d'alçada de peu, decorada amb la R68 (E8) i la combinació 4R CENT.

Peu 5Aa

Descripció: és una base de parets exterior curvilínia, amb el punt d'unió angular, mentre l'interior és arrodonit, que es caracteritza per una petita acanaladura que separa el peu exterior del cos de la peça.

D'aquesta variant s'han dibuixat dos individus, de formes indeterminades, de 53 i 70 mm de diàmetre de base per 9 i 11 mm d'alçada de peu. Un va decorat amb la R33 (Ac8) segons RCENT (+ROD?) i l'altre amb la P67 (D) i la combinació (CI? +) ?PR +2CI SROD.

Peu 5Abc

Descripció: base amb peu de parets suaument curvilínies i la interior inclinada, amb una acanaladura que separa el peu del cos de la peça i una altra que decora la paret externa del peu. La superfície de repòs és plana.

Només s'ha dibuixat un exemplar d'una ROSES 12, de 74 mm de diàmetre i 13 mm d'alçada de peu, amb la P75 (A) disposada 3PR + ROD.

Peu 5Acd'

Descripció: base amb peu relativament similar a la anterior, amb la paret externa menys curvilínia, dotada de dues acanaladures decoratives, i l'interior inclinada. També hi ha un cercle en petit relleu que envolta el diàmetre dels fons intern de la base.

Només hi ha un exemplar de la forma ROSES 12, de 110 mm de diàmetre per 26 mm de d'alçada de peu, decorada amb la P52 (B), disposada CI + 3PR +DCI + ROD.

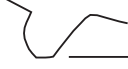

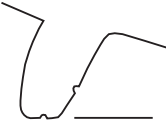
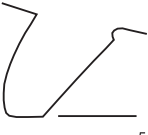

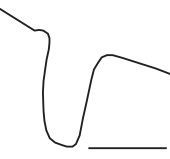

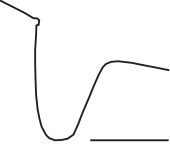

TIPUS DE BASE 5 - ANULAR DE PERFIL ARRODONIT I DE BASE 6 - MOTLLURADA						
 5A	 5A'	 5Aa	 5Abc	 5Abd'	 5Ad	 5Ade
 5Af						
 5B	 5B'	 5Ba	 5Be			
 5D	 5D'	 5Db				
 6A	 6A'	 6Bf				

Figura 16.6. Perfils de peus en que es presenten les bases del tipus 5 i 6

Peu 5Ad

Descripció: base amb peu de les mateixes característiques que la 5A, de la qual es diferencia per portar una acanaladura en la superfície de repòs.

S'han dibuixat 5 exemplars, 4 d'ells molts similars, de la forma ROSES 1.b i 1.c, de 56 i 68 mm de diàmetre de base i de 31 a 35 mm d'alçada de peu. A més hi ha una forma ROSES 12, que fa 106 mm de diàmetre de base i 16 mm d'alçada de peu, decorada amb la P107 (A) disposada (CI?) ?PR + ROD.

A nivell de conclusions és interessant anotar la freqüència de la forma ROSES 1 amb aquest tipus de base, totes elles, a més, amb mides molt similars.

Peu 5Ade

Descripció: base amb peu de paret exterior curvilínia i interior inclinada. La superfície de repòs és plana, amb una acanaladura central, i una altra que decora la part interior del peu.

Només coneixem un exemplar de la forma ROSES 80.g, de 119 mm de diàmetre de base i 19 mm d'alçada de peu.

Peu 5Af

Descripció: base amb peu molt similar a l'anterior, sense les mateixes acanaladures, però amb una altra que separa el peu de la part interior de la base.

Només s'han dibuixat 2 exemplars, un d'una ROSES 80 i un d'una ROSES 14.a, de 75 mm de diàmetre de base per 11 mm d'alçada de peu que porta la P97 (A) amb la combinació ?PR + ROD.

Peu 5B

Descripció: base amb peu de paret exterior curvilínia i interior inclinada, que es diferencia del tipus 5A per la superfície de repòs, la qual recolza només en un punt de la part interna de l'anella del peu.

S'han dibuixat 3 exemplars d'aquest tipus de base, de diàmetres entre 54 i 66 mm i alçada de peu entre 9 i 12 mm. Només hem reconegut una forma, la ROSES 83.

Pel que a les decoracions hi ha dues palmetes, la P58 (A), disposada CI + ?PR, i la P36 (Ca1), disposada 3PR + ROD. L'exemplar amb roseta porta la R48 (A6), disposada RCENT (+ROD?).

Peu 5B'

Descripció: base morfològicament propera a l'anterior, però més alta i prima.

Només coneixem un exemplar de la forma ROSES 12, de 90 mm de diàmetre de base per 16 mm d'alçada de peu, decorada amb la P16 (divers) amb la disposició (CI? + ?PR SROD.

Peu 5Ba

Descripció: base amb peu de parets curvilínies, amb un solc que separa el peu del cos de la peça. La superfície de repòs és inclinada i recolza sobre l'extrem punt intern de l'anella del peu.

Només coneixem una base de la forma ROSES 12, de 98 mm de diàmetre de base i peu de 21 mm d'alçada, decorada amb la P69 (B1), disposada ?PR + DCI + ROD.

Peu 5Be

Descripció: base de peu molt similar a la 5B, de la qual es diferencia per una petita acanaladura que decora la paret interna del peu.

S'associa a un exemplar de forma indeterminada, de 51 mm de diàmetre i 9 mm d'alçada de peu, decorat amb la R29 (B6) disposada RCENT (+ROD?).

Peu 5D

Descripció: base amb peu de paret exterior curvilínia i interior inclinada, amb els punts d'unió al cos de la peça angulars. La superfície de repòs és arrodonida.

S'han dibuixat 3 exemplars d'aquest tipus, tots ells de la forma ROSES 12, de dimensions similars, entre 83 i 93 mm de diàmetre de base i 18 i 20 mm d'alçada de peu.

Dels 3 individus, 2 van decorats amb rosetes, disposades RCENT + ROD, amb la R41 (Ac8) i la R3 (Ab5), i l'altre porta una P23 (A) amb la combinació ?PR + ROD.

Peu 5D'

Descripció: base amb peu similars a l'anterior, però més gruixut.

Ens apareix en 2 individus de la forma ROSES 80.g, de 107 i 108 mm de diàmetre, i en una possible base de la forma ROSES 72, sense decoració.

Peu 5Db

Descripció: base amb peu de paret exterior curvilínia i interior inclinada, amb el punt d'unió al cos de la peça exterior angular, separat per una acanaladura, i l'interior, arrodonit. La superfície de repòs és arrodonida.

Disposem d'una forma ROSES 12, de 92 mm de diàmetre de base per 22 mm d'alçada de peu, amb la P94 (Ca) i la combinació (CI? +) ?PR + ROD.

CONCLUSIONS PER LES BASES DEL TIPUS 5

És una base de peu rar i poc abundant, en el qual no podem establir cap mena d'associació pel que fa a la forma i combinacions decoratives. No obstant això, hem observat com dominen les decoracions de palmetes, amb un 38,24 % davant del 23,53 % de les rosetes; la resta són individus sense decorar.

LES BASES DEL TIPUS 6 (Fig. 16.6)

És el tipus de base menys documentat, que correspon a un model que es caracteritza pel fet que la cara externa se separa del cos de la peça per un gran solc, que dibuixa una mena de bisell arrodonit a la part inferior. Les variants s'han establert, com en tots els casos, a partir de la superfície de repòs de l'anella del peu: plana (A) i inclinada cap a l'exterior (B).

Peus 6A i 6A'

En total s'han dibuixat 6 exemplars, 3 de cada variant. Pel que fa a la primera tenim representades dues formes ROSES 1.c, de 32 i 35 mm de diàmetre i 7 i 6 mm d'alçada de peu, respectivament, i una possible ROSES 72. De la segona hi ha dues bases indeterminades, de 90 i 92 mm de diàmetre, i 12 i 13 mm d'alçada de peu, decorades, respectivament, amb la P66 (divers) amb la combinació 4PR + ROD i la P53 (A1) amb la (CI? +) ?PR SROD; a més s'ha documentat un base de la forma ROSES 60.

Peu 6Bf

D'aquesta coneixem 3 individus, entre 74 i 100 mm de diàmetre i de 9 a 16 mm d'alçada de peu. Tenim un exemplar decorat amb la P106 (A), amb la combinació 4PR + ROD, i dos del grup NIKIA/IWN.C, amb la P41 (no sabem si acompanyada de segell), amb la típica disposició de 4PR + ROD.

CONCLUSIONS RESPECTE DE LA TIPOLOGIA DE BASES

A tall de conclusions, hem de comentar el fet que les bases de peus més simples en cadascuna de les sèries -1A, 1B, 2A, 3D, 4A i 4B-, apareixen en una gran varietat de formes, així com de combinacions decoratives diverses. No sembla que hi hagi cap

mena d'associació tipològica. Sí, en canvi, hem observat com determinats tipus de peus serien propis de certes formes. De fet, aquesta relació es dona entre la forma ROSES 12 i les variants de peu singulars, les 1Ab', 1Abf, 1Ad, 1Af, 1Bc, 1Bf, 1Bg, 1Dbf, 1Dg, 2Ae, 3Db, 5Abc, 5Acd', 5B', 5Ba i 5Dd. Sembla com si aquesta forma amb un peu alt permetés al terrisser decorar-lo a voluntat, amb múltiples combinacions. En canvi, altres formes, de mida més reduïda, estan menys decorades, a excepció de la forma ROSES 1. De fet, hem calculat com un 39,34 % dels peus de la forma ROSES 12 van decorats, i amb una gran varietat de posicions de les acanaladures: a, b, c, d, e, f i g. Pel que fa a la resta de formes, els percentatges oscil·len entre un 11,11 i un 27,27 %. En primer lloc esmentar la ROSES 11, amb les acanaladures en les posicions b, c i d; la forma ROSES 80, en les d, e i f; la ROSES 14, en les b, f i g; la forma ROSES 1, en les b, e i d; i la ROSES 10 i 10A, en les b i l'e. Altres formes que ens han aparegut menys decorades són la ROSES 60 amb la b i la ROSES 105 amb l'a. Hi ha formes que no ens aparegut en cap ocasió amb peus decorats, com ara les ROSES 2, 13, 16, 17, 35, 64, 81, 82 i 83.

L'acanaladura en la posició a, en el punt d'unió extern entre el peu i el cos de la peça, aplicada en el cos, ens apareix, per ara, en les formes ROSES 12 i 105, mentre que posició g, que és el mateix tipus d'acanaladura, però aplicada en la part interna del fons, és majoritària en la ROSES 12 i també apareix en la ROSES 14.a. La de la posició b, que és la mateixa que l'anterior però aplicada sobre el peu, ens apareix, en canvi, en un gran nombre de formes: ROSES 1.b, 1.c, 10A.c, 11, 12, 14.a, 60 i les miniatures de les formes ROSES 70 i 81. La d, que correspon als peus que presenten una acanaladura en la superfície de repòs, tampoc sembla exclusiva de cap forma, ja que la trobem entre les ROSES 1.b, 1.c, 11 12 i 80.g, de la mateixa manera que la posició e –acanaladura en la paret interna del peu-, que ho fa entre les formes ROSES 1.b, 10.c, 12 i 80.g, i la posició f –acanaladura en el punt d'unió entre la paret interna del peu i el cos de la peça-, que la trobem entre les formes ROSES 12, 14.a i 80.g. La c, que consisteix en unes acanaladures en la paret externa del peu, és molt minoritària i apareix en les formes ROSES 11 i 12.

Pel que fa a la cronologia de les diverses variants de bases podem aportar poques conclusions. No obstant això, els escassos exemplars corresponents a les fases més antigues del jaciment –en aquest cas la fase BH-E.IV del barri hel·lenístic, que se situa en el tombant del segle IV al III aC- han estat suficients per a considerar que en aquests moments les bases que s'apliquen en les diferents formes són els més simples, sense decoracions d'acanaladures. Ens referim als peus dels tipus de base 1A, 2A', 2A'', 2B, 2D''', 4A, 5B' i 5D, que són els més senzills de cadascuna de les sèries; no tenim cap exemplar, en canvi, de base del tipus 3.

Sembla que els detalls decoratius complementaris al disseny del peu no són un tret característic de la fase més antiga de la producció, on són absents, sinó de les més recents. És interessant anotar que és en els nivells d'amortització del jaciment, fases BH-III, TSM-V i M-V, de la fi del III, inici del II aC, on es dona el percentatge més elevat de peus elaborats, entre un 25 i un 33,33 %, davant els tipus de base senzills. Aquest augmenta de manera considerable en els nivells superficials, BH-I i BH-II, fins arribar entre un 48 i un 66,67 %.

TIPUS BASE		FASE
1	Af	BH-I
	Dbf	
2	Ae	BH-I
2	B' Df	
3	Db	BH-I, II
1	A	BH-II
	Bg	
	Dg	
2	A'	
	D''	
3	A'	
5	Abc	
	Ba	
1	A	
	Ab'	
	Abdf	
	Ad	
	B	
	Dg	
2	A	
	A''	
	Ad	
	B'	
	C	
	D'	
	D'''	
Df		
3	A'	
5	A	
	Db	
2	A'	M-V
3	D	
5	A	
	D	
1	Bf	TSM-V
2	A'	
3	Ab	

5	B'	BH-IV
	D	

Figura 16.7. Classificació dels tipus de peus de la forma ROSES 12 segons les fases cronològiques del jaciment

Veiem com a mesura que avancem en el temps, les bases de la forma ROSES 12 (**Fig. 16.7**) es van diversificant i complementant amb detalls decoratius. En la fase més antiga, els tipus de base són clarament més simples. En les fases més recents la decoració del peu es va diversificant, amb múltiples i singulars combinacions.

TIPUS BASE		FASE
2	Ab	BH-I
	B'	
4	A	
2	D'	BH-I,II
1	B	
2	B	
4	A	BH-II
	Ac	
	B	
2	B	BH-IIa
2	B	BH-III
	B'	
	B''	
	D	
	D''	
4	Bb	
2	B'	M-V
	Bb	
	D'''	
4	Ab	
4	A	TSM-V
4	A	BH-IV

Figura 16.8. Classificació dels tipus de peus de la forma ROSES 11 segons les fases cronològiques del jaciment

Pel que fa a la forma ROSES 11 (**Fig. 16.8**), veiem com, en general, va acompanyada de peus de forma més aviat simple, poc decorats, només amb una petita acanaladura aplicada en el punt d'unió extern del peu amb el cos de la peça o, també, aplicada en la superfície de repòs. Observem com, a diferència de la forma ROSES 12, la simplificació és més acusada en els nivells més moderns, amb poca varietat de peus.

TIPUS BASE		FASE
2	A'	BH-I
5	Af	
2	C'	M-superf.
5	D'	BH-II
2	A	BH-III
	Ad	
	B'	
	C	
4	A	
5	Ade	
	D'	
2	B'	M-V
	D''	
3	A'	TSM-V
2	B'	
5	A	

Figura 16.9. Classificació dels tipus de peus de la forma ROSES 80 segons les fases cronològiques del jaciment

En la forma ROSES 80 (**Fig. 16.9**) no s'observa cap tret particular pel que fa a la relació entre els tipus de bases i la cronologia de la producció, tot i que sembla que en les fases més recents els peus són més simples, tal com veïem en la forma ROSES 11.

TIPUS BASE		FASE
2	Be	BH-I
4	A	
6	A	
2	B	BH-II
3	A	
5	Ad	
2	B	BH-III
	Bb	
3	A	
4	A	
	B	
5	Ad	

Figura 16.10. Classificació dels tipus de peus de la forma ROSES 1 segons les fases cronològiques del jaciment

TIPUS BASE		FASE
4	A	BH-I
1	B	BH-II
3	Dbg	BH-III
5	Af	
1	B	M-V
2	B	

Figura 16.11. Classificació dels tipus de peus de la forma ROSES 14 segons les fases cronològiques del jaciment

Les formes ROSES 1 i 14 no aporten res de conclouent pel que fa a la relació entre els tipus de bases i la cronologia de la producció, tot i que sembla donar-se una simplificació en les fases més recents.

17. ELEMENTS DECORATIUS EN ELS FONS DE LES BASES

Dels 310 fragments de base dibuixats, sobre els quals fem l'anàlisi, 295 conserven el motiu decoratiu. Pel que fa a les rosetes, el més representat, tenim 163 individus, el que significa el 55,25 % del total. Les palmetes, amb 124 individus dibuixats, equivalen al 42,03 %. Els escassos 3 individus que combinen palmetes i rosetes són només el 1,02 %, mentre els decorats amb altres motius (*alii*) són el 1,69 %. No obstant aquesta superioritat de rosetes sobre palmetes, són aquestes darreres les que han proporcionat un major nombre de motius diferenciats.

Per tal de classificar aquests elements decoratius hem establert diverses sèries, agrupades a partir de la proximitat i el paral·lelisme entre cadascun dels motius, a fi d'intentar determinar si existeix alguna relació entre aquests i les combinacions decoratives, les formes i els tipus de bases, i, d'aquesta manera, esbrinar si existeixen trets particulars de tallers.

Les grans sèries s'han identificat a partir de lletres majúscules, acompanyades de minúscules per a diferenciar subsèries. En el cas de les palmetes, la classificació dels diversos dissenys per sèries s'ha fet a partir de l'orientació de les tiges: A, per les tiges inclinades cap a l'exterior, B, per les que ho fan cap a l'interior, C, per les que combinen tiges amb diferents inclinacions, i D, per un tipus de tiges que es caracteritzen per ser més verticals, simples i gruixudes. Les subsèries s'han establert a partir dels petits detalls que acompanyen les tiges: a, pel cas dels punts intercalats entre tiges, i b, quan els punts estan associats a fines línies. També s'ha fet una

distinció a partir dels diferents tipus de peus que rematen les tiges en la part inferior del cartutx.

Pel que fa a les rosetes, les grans sèries s'han establert a partir de la tipologia dels pètals que les formen: A pels tipus en forma de llàgrima, B pel pètal del forma triangular, C pel de forma de llàgrima invertida, D pel de forma romboïdal, E pel mateix que l'A però sense botó central, així com l'F, que és igual que el B però sense aquest botó, i, finalment el G en què el pètal s'ha reduït a un simple punt. Hem diferenciat una sèrie H que es caracteritza pel fet que el cartutx no és circular, com a la resta de casos, sinó que perfila el contorn dels pètals. Igual que amb les palmetes, les subsèries s'han diferenciat amb lletres minúscules: a quan els pètals apareixen intercalats amb punts, b quan els punts van lligats a fines línies i c quan aquestes van soles, sense punts. Hi ha una última sèrie, la I, en què els pètals en relleu s'han substituïts per punts enfonsats. Finalment, comentar que s'ha establert també una distinció a partir del nombre de pètals que porten cadascun dels motius.

En cadascun dels motius, ja sigui rosetes com palmetes, hi ha una sèrie de diversos, en la qual hem englobat tots aquells que presenten trets particulars, ja sigui per la forma del cartutx com del disseny.

Hem de precisar que determinats motius, tot i tenir la mateixa forma i disseny s'han considerat dos de diferents. Entre ells hi ha subtils variacions de mida, el que es podria dir que, o bé són producte d'una aplicació sobre l'argila amb una pressió diferent o amb un petit desplaçament, o bé són còpies de punxons. Intentarem exposar la nostra opinió al respecte en cadascun dels casos observats. En el cas que tinguem la certesa que es tracti del mateix punxó, els motius s'uneixen amb una barra transversal, per exemple, P77/99.

A fi de facilitar la comprensió de les combinacions decoratives possibles amb un i altre motius, adjuntem la taula amb les abreviatures emprades i el seu significat (**Fig. 17.1**), sistema que hem emprat per tal d'agilitzar la descripció de les decoracions s'apliquen en el fons de les bases. Les combinacions entre unes i altres es donen de forma diversa i les assenyalen amb el signe +. En el cas en què no tenim la certesa de la presència de qualsevol d'aquests motius en alguna de les bases, l'abreviatura es posa entre parèntesi.

PCENT	palmeta central
3PR	3 palmetes radials
4PR	4 palmetes radials
?PR	nombre indeterminat de palmetes radials
RCENT	Roseta central
2R CENT	2 rosetes centrals

4R CENT	4 rosetes centrals
3RR	3 rosetes radials
?ALR	nombre indeterminat de motius <i>alii</i>
CI	cercle incís
2CI	doble cercle incís
SCI	sobre cercle incís
ROD	cercle de rodeta
SROD	sobre cercle de rodeta

Figura 17.1. Abreviatures emprades en la descripció de les decoracions en el fons de les bases i el seu significat

17.1. LES PALMETES

S'han diferenciat diverses sèries entre les palmetes a partir de lletres majúscules, seguides d'un número o lletra minúscula, per diferenciar subsèries; en el cas del número són motius que dins de la mateixa sèrie semblen ser iguals, mentre que amb la minúscula s'assenyalen les variants en que la palmeta s'acompanya de punts o línies acabades amb punts, tal com ja hem expressat.

LA SÈRIE A (Fig. 17.2)

Són palmetes que presenten les tiges laterals totes en la mateixa direcció, inclinades cap a fora, ja sigui en nombre de 2, 3, 4 o 5, amb una central rematada amb un regruix a la part superior, i en ocasions acabada a la part inferior amb una mena de peu o voluta. Generalment són dins d'un cartutx de forma ovada o ovalada. Dins aquesta sèrie s'han localitzat 31 motius que tot seguit comentarem, agrupant-los per estils.

Palmetes simples

Entre les palmetes simples, sense peu, tenim les R102, 29, 26, 50 i 21¹, que amiden entre 10 i 18 mm d'alçada de cartutx, i entre 2 i 4 tiges laterals. Si intentem observar alguna relació amb els motius i formes, tipus de base o composició decorativa, no podem considerar l'existència de cap prototip, sinó que són ben diferents entre si, per la qual cosa afirmem que no existeix cap connexió entre elles.

La variant A1, que formen les P49, 53 i 32, de 13 a 14 mm d'alçada, s'ha diferenciat atès que les tres tenen una gran proximitat entre si, especialment entre la 53 i la 32

¹ Les 29, 26 i 21 corresponen, respectivament, a les que Sanmartí assenyala amb els núm. 2, 27 i 12 (SANMARTÍ 1978b, 31, fig. 7), les quals no hem localitzat en cap exemplar dibuixats per nosaltres. De fet, la núm. 2 fou trobada a Empúries, i la núm. 27 a Sant Miquel de Sorba.

Aa	65	104	84	28	48
Aa	15	83	11	34	25
Aa	70	107			
Aa1	71	13	59		
Ab	95	14	31		
B	2	93	52		
B1	69	76			
A	102	29	26	50	21
A	97	60	75	85	23
A	106	33	19	58	
A1	49	53	32	27	
A2	73	82			
A3	24	89	101		
A4	81	51	105	86	
A5	98	5	100	8	6

Figura 17.2. Sèries de palmetes que decoren el fons intern els vasos de vernís negre

(reservat fig. 17.2 revers)

que, pràcticament sense cap dubte, considerem que són la mateixa, encara que la 53 està "tallada" per una esquerra, que fa suposar que el punxó estaria deteriorat en el moment del seu ús. Altre cop ens adonem aquí que no hi ha cap relació entre els diversos motius, formes, combinacions decoratives o tipus de peus.

Finalment ens quedaria esmentar la P27, que és una palmeta simple però dins d'un cartutx de perfil que s'ajusta al disseny interior, la qual hem localitzat en una base de mida petita, de 63 mm de diàmetre de base i una alçada de peu de 10 mm, de forma no determinada. La palmeta es disposa al centre de la base en un nombre no conegut de palmetes radials envoltades per un cercle a rodeta.

Palmetes amb peu horitzontal

D'aquest tipus tenim el motiu P97 i els del peu regruixit, diferenciats com la variant A2, els P73 i P82, els quals, estilísticament són molt similars, amb la única diferència de la tija central, que en el cas de la P82 és acabada en punta de fletxa. Aquest motius no guarden cap proximitat entre si pel que fa als vasos en les quals s'han aplicat: una ROSES 12 i una base indeterminada.

Palmetes amb peu triangular

A aquesta variant, l'A3, corresponen les palmetes P24² i P89, i la P101. Les dues primeres, tot i les petites diferències en el dibuix, pensem que són les mateixes. Les mides del cartutx són de 17 i 18 mm, respectivament. Possiblement aquesta talla gran fa que les trobem aplicades sobre la forma ROSES 12, tot i que no observem cap connexió entre el tipus de motiu i la combinació decorativa.

Palmetes amb peu de doble línia

Aquí hem inclòs les palmetes P60 i P75, la primera amb 5 tiges laterals i la segona amb 3. Tot i les diferències entre sí, de mida i de peu, la primera fa 15 mm de cartutx i té un peu format per una línia recta i una corba, i la segona fa 13 mm i el peu està fet amb dues línies corbes. Les trobem representades sobre bases de la forma ROSES 12, la més gran amb la combinació 4PR + ROD i la petita amb la 3PR + ROD.

Palmetes amb peu de volutes

En aquest grup situem la variant A4, amb les palmetes P81 i P51, i les P86 i P105. Totes elles es caracteritzen per tenir unes petites volutes al peu, encara que el nombre de tiges varia des de 5, en la variant A4, a 3 en les altres dues. Les dimensions van

² Aquesta palmeta és la que Sanmartí dona el núm. 14 (SANMARTÍ 1978b, 31, fig. 7).

des de 12 a 16 mm d'alçada del cartutx. Entre aquestes hem reconegut la forma ROSES 12. És interessant destacar el cas de la P51, la qual ha aparegut sobre un rebuig de forn, la qual es disposa sobre formes ROSES 12 de peu de mida petita, entre 68 i 72 mm de diàmetre i 11 a 13 mm d'alçada de peu, amb unes combinacions decoratives similars: 3PR SROD, (CI? +) ?PR SROD i ?PR (+ ROD?). Com veiem, aquesta palmeta la veiem disposada sobre el cercle a rodeta en la majoria dels casos. Pensem que aquest detall ha de tenir a veure amb algun tret característic de taller o cronologia. Els 5 individus s'han localitzat en "cortes" molt propers al forn núm. 1, per la qual cosa apuntem la possibilitat que fos aquest qui els produís.

Palmetes amb peu de volutes horitzontal

Entre aquestes observem variants de dimensió i dibuix, tot i que les hem agrupat per la seva proximitat: P85, P23 i P106. Les mides del cartutx van de 10 a 14 mm d'alçada. No hi ha, però, cap relació entre elles, ni amb les formes i les composicions decoratives. Apareixen en les formes ROSES 12 i 14.a.

Palmetes amb peu horitzontal amb els extrems reentrants

Troblem en aquest grup la variant A5, amb les P98 i P5³, i les P100, P8 i P6⁴. Pel que fa a les dues primeres, malgrat les diferències en el dibuix, pensem que es tracta de les mateixes; una d'elles ens apareix sobre la forma ROSES 12. Volem destacar que la P100 també s'ha trobat en dos exemplars de la forma ROSES 12, un d'ells probable, amb diàmetres de 98 i 63 mm, i peus de 14 i 16 mm d'alçada, respectivament. La composició decorativa és similar, potser idèntica, tot i que un dels dos exemplars està molt fragmentat i no ho podem confirmar: 3PR + ROD i ?PR (+ ROD?).

Palmetes amb dos punts com a peu

Aquesta variant està representada per un únic motiu, la P33. Pels exemplars localitzats podem afirmar que, tot i que la trobem aplicada sobre bases de la forma ROSES 12 i ROSES 14.a, les composicions decoratives són les mateixes CI + 3PR + ROD. Pensem que es tracta d'un tret distintiu de taller.

³ La P5 és la núm. 13 dibuixada per Sanmartí (SANMARTÍ 1978b, 31, fig. 7).

⁴ Les P8 i P6, de dibuix més complex, són les núm. 21 i 25, respectivament. Cap de les dues les hem localitzat en els materials dibuixats. De fet, la 21 és correspon a un exemplar trobat a Tossal de les Tenalles i la 25 a Empúries (SANMARTÍ 1978b, 31, fig. 7).

LA SÈRIE Aa (Fig. 17.2)

Aquesta sèrie, variant de la sèrie A, es caracteritza pel fet que les tiges es complementen amb punts, majoritàriament disposats a la part superior del cartutx, o bé entre les tiges. La majoria de palmetes es complementen amb un peu, de formes diverses, com en la sèrie anterior. En total hem identificat 11 motius diferents que classifiquem segons les variants observades.

Palmetes simples

D'aquest tipus disposem de les palmetes P65 i P104. De la primera hem dibuixat dos fragments, ambdós de la forma ROSES 14.a. Un dels fragments correspon a un rebuig de forn. La localització estratigràfica d'ambdós individus prop del forn núm. 1 podria indicar que hi estan relacionats. És interessant observar que la combinació decorativa és similar: CI + 3PR + ROD i 3PR + ROD. Pel que fa a la P104, de majors dimensions, amb una alçada de cartutx de 20 mm, s'ha localitzat en una base de la forma ROSES 12, amb una combinació decorativa original, que combina una roseta central, la R26, més les palmetes disposades en un grup de 3 radials: RCENT + 3PR (+ ROD?).

Pel fet d'estar fragmentada i desconèixer el peu, esmentem aquí la P84 trobada en una base de la forma ROSES 14.a i amb la disposició de 3PR CENT. El mateix passa amb la P28, col·locada al centre del fons d'una base de la forma ROSES 12 trobada en el jaciment Garita Vella (Sanmartí 1978b, 26, fig. 4 i 31, fig. 7)⁵.

Palmetes amb peu horitzontal

En aquest grup incloem la P71, amb 5 tiges laterals i una alçada de cartutx de 18 mm, identificada com la variant Aa1⁶, i la P59, més petita, de 13 mm d'alçada i 3 tiges laterals. Ambdues palmetes les trobem sobre bases de la forma ROSES 12, però amb diferent composició decorativa.

Palmetes amb peu de doble línia

Tal com passava amb la sèrie A, en aquest cas tenim un exemplar amb doble línia horitzontal, P48, i un amb doble línia corba, P15. La primera palmeta ha aparegut sobre una base d'un possible forma ROSES 12, mentre la P15 no l'hem localitzat a

⁵ La palmeta P28 equival a la núm. 17 de Sanmartí.

⁶ Molt semblant a la P71, dins d'aquesta mateixa variant Aa1, s'ha situat la P13, que té un peu diferent. Aquesta palmeta, que no hem localitzat en els nostres dibuixos, és la núm. 5 de Sanmartí, trobada a Roses (SANMARTÍ 1978b, 31, fig. 7).

Roses. Aquesta, de fet, correspon a una peça d'Empúries (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7)⁷.

Palmetes amb peu de volutes

Dins aquest grup tenim les palmetes P83 i P11, ambdues amb tres tiges laterals, però de dibuix i mides diferents, amb 14 i 20 mm d'alçada de cartutx, respectivament. La primera correspon a una base de forma indeterminada, mentre que la segona està aplicada en el fons d'una forma ROSES 12 localitzada a la necròpolis de Cabrera de Mar (Sanmartí 1978b, 30, fig. 6)⁸.

Palmetes amb punts com a peu

Entre aquesta variant hem col·locat les palmetes P34, P25 i P70. La primera apareix en una base indeterminada, amb la combinació decorativa 3PR SCI + ROD, mentre la segona va aparèixer en una peça localitzada a Tossal de les Tenalles (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7)⁹. La P70 té un dibuix força singular, amb els punts entre les tiges dispersos i per damunt de les tiges. Els dos exemplars que s'han dibuixat corresponen a bases de la forma ROSES 12, de 90 i 100 mm de diàmetre, i una alçada de peu de 19 i 15 mm respectivament, amb uns peus del tipus 3D i 3Db. La composició decorativa és força similar, a base de palmetes radials envoltades de cercle a rodeta: (CI? +) ?PR + ROD i 3PR (+ ROD?).

Ens quedaria esmentar una palmeta, la P107, aplicada en el fons d'una base de la forma ROSES 12, la qual no podem incloure en cap dels grups que hem concretat.

LA SÈRIE Ab (Fig. 17.2)

La sèrie Ab es diferencia només pel fet que els punts que alternen amb les tiges laterals s'uneixen en grups de tres al final d'una fina tija recta, a l'estil de les que comentarem de la sèrie NIKIA i IWN.C. Entre aquestes hem establert només una variant, amb el peu horitzontal, amb les palmetes P95 i P14, amb 2 i 4 tiges laterals i cartutx de 13 i 18 mm d'alçada, respectivament. Tot i les similituds entre ambdues, només podem veure que coincideixen en estar aplicades en uns fons de la forma ROSES 12, mentre que les combinacions decoratives són diverses. És significatiu el cas de la P14, la qual trobem en la disposició PCENT i (CI? +) ?PR + ROD. Com

⁷ La palmeta P15 equival a la núm. 2 de Sanmartí.

⁸ La palmeta P11 equival a la núm. 18 de Sanmartí (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7).

⁹ La palmeta P25 equival a la núm. 8 de Sanmartí.

veiem, a diferència d'altres casos, la mateixa palmeta s'ha utilitzat en una combinació decorativa totalment diferent.

Dins aquesta sèrie podríem considerar també la P31, fragmentada, descoberta per Sanmartí en una base de Roses que no hem localitzat (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7)¹⁰.

LA SÈRIE B (Fig. 17.2)

La sèrie B acull un grup de 5 palmetes diferenciades les quals es caracteritzen pel detall que les tiges laterals tenen les puntes girades cap al interior, en nombre de 3. Són majoritàriament dins cartutxos de forma ovalada però també ovada, amb mides que van de 15 a 18 mm d'alçada. Segons el peu hem establert les següents variants:

Palmetes amb peu horitzontal

Aquestes són les que hem diferenciat com la variant B2, amb les P2 i P93. Són dues palmetes idèntiques, tot i les subtils discordances de mida que poden ser degudes a la pressió en què foren aplicades. De fet, ambdues estan aplicades sobre bases de la forma ROSES 12 i amb la mateixa composició decorativa, CI + ?PR (+ ROD?), fet que podria relacionar-se amb alguna particularitat de taller.

Palmetes amb peu horitzontal amb el extrems girats cap a l'exterior

Aquí hi trobem la palmeta P52, de la qual només coneixem un exemplar aplicat sobre una base de la forma ROSES 12, amb una de les combinacions decoratives singulars: CI + 3PR + 2CI + ROD.

Palmetes amb peu de tiges ondulades

D'aquest grup són les palmetes P69 i P76, de la variant B1. Són dues palmetes idèntiques però de mides diferents, 15 i 18 mm d'alçada de cartutx, respectivament. Mentre de la primera sabem que està aplicada sobre una forma ROSES 12, l'altra es troba en un fragment de forma indeterminada. No podem relacionar-les, no obstant això, pel que fa a la combinació decorativa, atès que aquesta és ben diferent entre ambdues.

¹⁰ La palmeta P31 equival a la núm. 16 de Sanmartí.

LA SÈRIE C (Fig. 17.3)

Aquesta sèrie es caracteritza pel detall que les tiges laterals alternen unes girades cap a l'exterior i altres cap al interior, amb nombre divers. Les subsèries que hem diferenciat són en funció del tipus de peu. La majoria de palmetes tenen forma ovada, encara que alguna és ovalada, amb mides que varien de 12 a 20 mm d'alçada de cartutx. D'aquesta sèrie hem reconegut 6 palmetes diferents, que agrupem a continuació a partir del tipus de peu, com en les sèries anteriors.

Palmetes amb el peu simple

Aquí hem inclòs dues palmetes, totalment diferents, en les quals el peu és molt simple. En la P64 és una línia doblegada, mentre que en la P68 és un punt retallat a la base. La primera és una palmeta de 14 mm d'alçada de cartutx, aplicada en el fons d'una base que no hem pogut determinar, igual que la P68, més gran, de 20 mm d'alçada.

Palmetes amb el peu horitzontal

A aquesta variant correspon la palmeta P17, que té un peu horitzontal molt petit i engruixit, la qual hem localitzat en un fragment informe de base difícil de classificar. En aquest cas, hem d'assenyalar que la tija central ha estat substituïda per dues de petites enfrontades.

Palmetes amb peu de doble línia

En aquest variant la doble línia en el peu és corba i la trobem en la palmeta P79, de la qual només coneixem un exemplar sobre una base d'una forma ROSES 12. Igual que en cas anterior, la tija central ha estat substituïda per dues de petites enfrontades.

Palmetes amb peu de volutes

Aquest tipus està representat per la P37, aplicada sobre una base de forma indeterminada, ja que és un fragment petit, amb una combinació decorativa corrent. En aquest grup hauríem d'incloure la P10, d'un disseny més complex, la qual no hem identificat en els fragments dibuixats de Roses però que Sanmartí troba en el jaciment de Roses (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7)¹¹.

¹¹ La palmeta P10 equival a la núm. 22 de Sanmartí.

(reservat fig. 17.3 revers)

LA SÈRIE Ca (Fig. 17.3)

Aquesta variant de la sèrie C es caracteritza per completar les tiges de les palmetes amb punts, la majoria a la part superior del cartutx encara que en algunes estan alternant entre les tiges. Hem aïllat un total de 9 palmetes, amb les seves diferències tant pel que fa a la forma del cartutx i dimensions, entre 14 i 18 mm, com en el dibuix. Trobem palmetes de formes ovalades, ovades i amb la part inferior recta.

Palmetes simples

Són palmetes que no porten peu a la part inferior, com ara la P40, o bé hi presenten un petit reguiximent, com les P54 i P61. Hem diferenciat aquestes palmetes com la variant Ca2. Tot i aquestes diferències, són palmetes molt similars pel que fa a la combinació i nombre de tiges laterals. Només hem pogut identificar una forma, la ROSES 14.a, que és la que porta la palmeta P54; les altres dues són en fragments molt petits, difícils de determinar. Les semblances entre aquesta P54 i la P40 es donen també en la disposició decorativa en el fons de la base, CI + 3PR + ROD i CI + 3PR (+ ROD?). La P61, més gran de mida, apareix com a PCENT, possiblement completada amb un cercle a rodeta.

Palmetes amb peu horitzontal

Només coneixem un exemplar de palmeta amb aquest tipus de peu, la P1, que no hem localitzat en els individus dibuixats de Roses ja que correspon a una base d'una possible ROSES 12 trobada a Empúries (Sanmartí 1978b, 26, fig. 4.3, i 31, fig. 7)¹². Amb el peu horitzontal, unit a les tiges laterals inferiors, i punts agrupats en tres en tres a la part superior del cartutx, tenim la P94, que correspon a una forma ROSES 12.

Palmetes amb peu corbat

Entre aquestes s'observen diverses variants, més o menys complexes. La P88, més simple, té una sola línia corbada en el peu del cartutx. Aquesta s'ha trobat en el fons de base d'una forma ROSES 12, de 85 mm de diàmetre i 11 mm d'alçada de peu, i amb una combinació decorativa simple.

En el mateix grup hem inclòs la variant Ca1, amb les palmetes P36 i P62, que hem agrupat per compartir el mateix nombre i disposició de tiges i punts. De la P36, més petita, no hem pogut determinar la forma en la qual s'hauria aplicat; la P62, en canvi, apareix en una ROSES 12. La composició d'ambdues és similar, 3PR + ROD i CI +

¹² La palmeta P1 equival a la núm. 10 de Sanmartí.

3PR + ROD, respectivament. Pel que fa al peu d'ambdues, la P36 combina la línia corba a un punt per sota, mentre la P62, enllaça tres línies corbes.

Finalment, la P39, la més gran del grup, amb un cartutx pràcticament circular, d'uns 18 mm de diàmetre, presenta un triple peu de l'estil de la P36. S'ha extret d'un dibuix de Sanmartí (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7)¹³.

LA SÈRIE Cb (Fig. 17.3)

Aquesta sèrie es diferencia de la anterior ja que els punts s'uneixen a les tiges a partir d'una fina línia vertical. En ocasions hi trobem un punt i en altres grups de tres. S'han diferenciat un total de 7 palmetes de mides més aviat grans, de 17 a 20 mm d'alçada de cartutx. La majoria tenen forma ovalada, però en un cas és circular. També s'han classificat en diverses variants, en funció del dibuix

Palmetes simples

Aquí situem les palmetes de la variant Cb1: P7 i P87. Ambdues són molt similars, fins al punt que ens fan pensar que es tracta de la mateixa, tot i les diferències observades. Hem de tenir en compte que la P7 correspon a un dibuix antic, no localitzat (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7)¹⁴. Podria tractar-se d'una reproducció poc precisa, fet que ens permetria equiparar-la a la P87, que té, a diferència, un petit botó al final de la tija central. Aquesta darrera ha aparegut en dos fragments no determinats de base amb una combinació decorativa semblant: 3PR + ROD i (CI? +) ?PR (+ ROD?).

Dins d'aquest grup hauríem de situar la P43, també amb un botó a la part inferior de la tija central. D'aquesta palmeta hem dibuixat 5 exemplars, 3 sobre fons de bases de la forma ROSES 13 i altres 2 indeterminades, entre 78 i 124 mm de diàmetre i 16 i 26 mm de diàmetre de peu. Dels 5, 4 tenen una composició decorativa similar, CI + 3PR + ROD i CI + ?PR + ROD per a les formes ROSES 12, i CI + 3PR (+ ROD?) i (CI? +) ?PR (+ ROD?), en les dues de les indeterminades. Entre aquestes darreres, però, hi ha una combinació singular, de 3PR SCI + ROD.

Palmetes amb peu horitzontal

Dins d'aquest grup hem englobat la P4, col·locada en una base gran de la forma ROSES 12, segons la disposició 3 PR (+ ROD?).

¹³ La palmeta P39 equival a la núm. 9 de Sanmartí.

¹⁴ La palmeta P7 equival a la núm. 24 de Sanmartí.

Palmetes amb peu corbat

Entre aquestes esmentem les P3 i P90, de la variant Cb2. Ambdues podrien correspondre a la mateixa, tot i les subtils diferències, possible resultat d'una reproducció incompleta. De fet la P3 correspon a una forma ROSES 12 trobada al jaciment Tossal de les Tenalles (Sanmartí 1978b, 24, fig. 2, i 31, fig. 7)¹⁵, amb una composició decorativa de 3PR CENT. No podem reconèixer a quina forma pertany la P90, atesa la dimensió del fragment, tot i que sabem que la composició decorativa és una mica més complexa: CI + 3PR (+ ROD?).

Palmetes amb peu corbat amb els extrems reentrants

Només coneixem un exemplar d'aquest tipus de palmeta, la P9, que, a més correspon a un dibuix antic (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7)¹⁶, de la qual no hem localitzat cap individu en els registres actuals.

EL GRUP NIKIA i IWN.C (Fig. 17.3)

Amb l'estil de la sèrie C hem agrupat un seguit de palmetes que, per la seva associació als segells NIKIA i IWN.C, mereixen ser tractats com una producció a part. Dins d'aquest grup hem de considerar les palmetes P42, P46 i P41. Les tres tenen un dibuix d'aspecte similar, però van guanyant en complexitat i mida des de la primera a la última. La P42 és la més petita i simple, amb 12 mm d'alçada de cartutx. Ve seguida de la P46, de 15 mm, que afegeix a les tiges uns grups de 3 punts a la part superior. La més gran és la P41, de 17 mm d'alçada, que completa el disseny amb més grups de punts i dues petites línies verticals coronades amb punts.

Pel que fa als segells, el S44, amb el text IWN.C, i el SS45, amb el NIKIA, els trobem combinats amb les P41 i P42, i, en rares ocasions, sols en el fons de les bases – només el S45. No hem localitzat cap combinació entre els segells i la palmeta P46.

La P41 és la més característica i abundant de les palmetes de la sèrie NIKIA/IWN.C; l'associació més freqüent és amb el segell S44, tot i que tenim algun exemplar amb el S45, i també sense segell central. Tant si combina amb un o altre dels segells, la composició és de 4 palmetes radials envoltades per un cercle a rodeta, IWN.C + 4PR + ROD i NIKIA + 4PR + ROD. En una ocasió les 4PR es disposen sobre el cercle a rodeta IWN.C + 4PR SROD. També podem trobar-la sense segell central, amb 4 palmetes radials envoltades o damunt cercle a rodeta. Pel que fa a les formes, quan va sola, sense segell, l'hem identificat damunt unes bases de les que desconeixem la

¹⁵ La palmeta P3 equival a la núm. 3 de Sanmartí.

¹⁶ La palmeta P9 equival a la núm. 11 de Sanmartí.

forma, de 71 i 92 mm de diàmetre de base i 12 i 16 mm d'alçada de peu, respectivament. Mentre que amb combinació amb els segells, apareix en bases de la forma ROSES 12, a més d'altres fragments dels quals no hem pogut determinar la forma, amb diàmetres que oscil·len entre 72 i 110 mm i alçades de peu entre 11 i 18 mm. Pel que fa a l'associació entre formes i tipus de peu, no podem establir cap relació dins d'aquesta decoració.

La P42 i la P46 són les dues palmetes més minoritàries de la sèrie. La P42, la més petita, l'hem trobada acompanyada del segell central NIKIA i sense segell, amb la combinació de 4 palmetes radials envoltades per cercle a rodeta. Pel que fa a la P46 podem dir exactament el mateix. En alguns exemplars han aparegut els segells NIKIA sols al centre de la base. Tots aquests individus corresponen a bases de format més aviat petit, entre 51 i 68 mm de diàmetre i una alçada de peu entre 11 i 18 mm. És interessant anotar que es dona una certa uniformitat en el tipus de peu, ja que tots corresponen al 2, amb diverses variants: 2B, 2B' i 2D'.

LA SÈRIE D (Fig. 17.3)

Les palmetes de la sèrie D són escasses, amb un disseny simple i estilísticament menys acurades que les de les sèries anteriors, d'un traç més gruixut. Més aviat són de mida gran, amb una alçada de cartutx entre 15 i 18 mm. A partir del dibuix podem establir diverses variants. És interessant assenyalar que bona part d'aquests motius els trobem sols al centre de la base, possiblement envoltats amb un cercle a rodeta.

Palmetes simples

Com a palmeta simple tenim la P67, de la qual només coneixem un exemplar de base, de forma indeterminada, atesa la seva conservació, i aplicada amb una composició decorativa singular, en la que el cercle a rodeta que envolta les palmetes radials – ignorem en quin nombre- presenta un doble cercle incís sobreposat: (CI? +) ?PR +2CI SROD.

Palmetes amb peu horitzontal

D'aquesta variant només disposem de la palmeta P91, aplicada en el fons d'una base de la qual no hem pogut determinar la forma, però que amida 62 mm de diàmetre per 12 mm d'alçada de peu. La composició decorativa en què apareix és de palmeta central, possiblement envoltada per un cercle a rodeta.

Palmetes amb peu de línia angular

En aquest grup situem les palmetes P38, P47, P78 i P72. Les tres primeres completen el peu de línia angular amb un punt o petita ratlla, mentre que la darrera presenta una doble línia angular. La P38, aplicada en una base de petites dimensions, de forma no identificada, de 52 mm de diàmetre i 12 mm d'alçada de peu, està disposada al centre del fons, i possiblement s'envoltaria d'un cercle a rodeta.

Pel que fa a les P47 i P78, variant D1, sembla que es tracta de la mateixa palmeta, almenys pel que fa al disseny, tot i que hi ha clares diferències entre si que fan que les considerem a part. L'únic exemplar de forma identificada correspon a una ROSES 11, que amida 63 mm de diàmetre per 12 mm d'alçada de peu, i correspon a la palmeta P78, disposada al centre del fons, PCENT. De l'altra base no s'ha pogut identificar ni la forma, ni les dimensions, però sí la combinació decorativa, al centre del fons, possiblement envoltada per un cercle a rodeta.

En darrer terme, la P72, sembla que apareix en bases d'un format més gran, una d'elles identificada amb una ROSES 12, i amb una combinació decorativa més complexa, amb possible cercle incís central envoltat per un nombre indeterminat de palmetes radials i cercle a rodeta.

Palmetes amb peu de doble línia corba

D'aquest grup en formen part les P99 i P77, variant D2. Ambdues palmetes són molt similars pel que fa al dibuix, però una té un cartutx de forma triangular, mentre l'altre és ovada, i amb 19 i 17 mm d'alçada, respectivament. És interessant observar com les dues palmetes, de les que hem reconegut 3 individus de la forma ROSES 12, estan disposades amb la mateixa composició decorativa, CI + 3PR + ROD i CI + ?PR + ROD, el que podria ser un tret distintiu de taller.

Ens faltaria afegir les P12 i P30, les quals no han estat localitzades en els materials dibuixats per nosaltres, sinó que corresponen a fragments estudiats per Sanmartí (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7)¹⁷.

PALMETES DIVERSES (Fig. 17.3)

Dins d'aquesta sèrie hem agrupat un conjunt de palmetes que no hem pogut incloure estilísticament en cap de les sèries anteriors, les quals es caracteritzen, principalment, per la seva forma particular de cartutx: circular, triangular, quadrangular i de cor. D'aquesta manera les hem classificat i així comentarem les diferents variants decoratives.

¹⁷ Les P12 i P30 són les núm. 19 i 20, respectivament.

Palmetes de cartutx circular

Hem aquest grup hem d'esmentar les palmetes P22 i P108 -variant divers 2-, de 13 mm de diàmetre. La proximitat entre ambdues fa que pensem que pugui tractar-se de la mateixa, tot i que hi ha unes subtils diferències que ens ho fan dubtar. L'estat de conservació dels fragments de base en què han aparegut ens dificulten identificar la forma i completar la composició decorativa, que és a base de palmetes radials –no sabem en quin nombre-, possiblement envoltades de cercle a rodeta.

Palmetes de cartutx triangular

Amb aquesta forma tenim les palmetes P92 i 103 –variant divers 1- i les P55 i P56. Les dues primeres, molt similars entre si, tenen una alçada de cartutx de 14 mm. La P103 ens ha aparegut en una base de la forma ROSES 12, amb una composició decorativa singular, en què les palmetes radials –no sabem en quin nombre- queden entre dos cercles incisos i, finalment, envoltades per un cercle a rodeta: CI + ?PR + CI + ROD. Pel que fa a l'altra palmeta, la P92, la mida del fragment ens fa difícil poder identificar la forma i la composició, tot i que sabem que seria a base de palmetes radials.

La P55, més gran, de 16 mm d'alçada de cartutx, és en un fragment petit, del que no podem determinar la forma, i del qual podem destacar que les palmetes, disposades radialment, estarien col·locades damunt del cercle a rodeta: (CI? +) ?PR SROD.

En darrer terme ens quedaria esmentar la P56, una palmeta molt singular pel que fa al disseny, gran, de 20 mm d'alçada, que ens ha aparegut en un rebuig de forn. La dimensió del fragment, lamentablement, ens impedeix determinar-ne la forma. Sabem, però, que aniria disposada al centre del fons de la base, no descartem que també envoltada per un cercle a rodeta.

Palmetes de cartutx quadrangular

Dins d'aquest grup tenim les palmetes P16, P20 i 35 – variant divers 3-, les P57 i P96. Les dimensions, per ordre, van de 13 a 19 mm d'alçada. El disseny de les palmetes és variat i més complex que les anteriors. Pel que fa a la P16 podem dir que s'ha identificat en un forma ROSES 12 i amb una composició decorativa de palmetes radials –no sabem en quin nombre- sobre cercle a rodeta. Similar és la disposició en els dos exemplars de la P35, localitzats sobre bases de la forma ROSES 12, de 80 mm de diàmetre de base i 13 i 14 mm d'alçada de peu. En ambdós individus, les palmetes radials -en un cas clarament en grup de 3- es disposen sobre el cercle a rodeta: 3PR SROD i (CI? +) ?PR SROD. No obstant això, aquesta no és la única composició; hi ha un altre exemplar de la mateixa en què les palmetes radials estan

separades del cercle a rodeta. Pel que fa a la P20, que sembla podria tractar-se de la mateixa P35, no hem trobat cap individu entre el materials dibuixats actuals, sinó que es tracta d'un dibuix antic, d'una suposada base, de forma indeterminada, trobada al jaciment (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7 i 33, fig. 9)¹⁸.

La P57 repeteix la combinació decorativa de palmetes radials –no sabem en quin nombre- sobre cercle a rodeta, tal com hem vist amb les P16 i P35. No hem pogut determinar a quina forma correspondria, només que es tracta d'una base de dimensions no molt grans, de 84 mm de diàmetre i 13 mm d'alçada de peu.

En darrer terme tenim la P96, en una base gran de la forma ROSES 12, també amb una combinació decorativa en que les palmetes radials es disposen sobre cercle a rodeta.

És interessant anotar que la pràctica totalitat d'aquestes palmetes de cartutx quadrangular apareixen disposades sobre cercle a rodeta, detall que podria determinar un tret característic de taller.

Palmetes de cartutx en forma de cor

Les palmetes d'aquesta forma són les més petites de la variant diverses, entre 9 i 13 mm d'alçada. Hi hem inclòs les P18, P66, P63 i P80. La més petita, la P18, l'hem trobat en dues bases, sense poder-ne determinar la forma, una de diàmetre de 58 mm i d'una alçada de peu de 8 mm. Pel que fa a la composició decorativa, els dos individus són diferents; una presenta les palmetes al centre, agrupades en un nombre indeterminat, ?PR CENT, mentre l'altra imita la disposició de palmetes enllaçades que trobem de forma corrent en les bases d'ítica de vernís negre, (CI?) ?PRenllaç+ROD.

La P66 apareix amb la combinació decorativa a base de 4 palmetes radials envoltades d'un cercle a rodeta: 4PR + ROD. La P63, amb un contorn de cartutx idèntic a l'anterior, ha aparegut en una base molt fragmentada, difícil de determinar, amb una decoració CI + ?PR (+ ROD?).

La P80 té una forma de cartutx més ovada i s'ha localitzat en el fons d'una base d'una indeterminada, disposada al centre i envoltada per un cercle a rodeta: PCENT + ROD.

PALMETA	SÈRIE	Ait.	COMBINACIÓ	FORMA
P100	A	ind.	?PR (+ ROD?)	12
			3PR + ROD	12
P102	A	10	3PR (+ ROD?)	ind.
P106	A	14	4PR + ROD	ind.
P19	A	15	CI+3PR (+ROD?)	ind.

¹⁸ La palmeta P20 equival a la núm. 40 de Sanmartí.

P23	A	13	?PR + ROD	12
P33	A	15	CI + 3PR + ROD	12
			CI + 3PR + ROD	14.a
			CI + 3PR + ROD	ind.
P50	A	14	4PR SROD	11
P58	A	14	CI + ?PR	83
P60	A	15	4PR + ROD	12
P75	A	13	3PR + ROD	12
P85	A	10	4PR? + ROD	14.a
P86	A	16	4PR + ROD	12
P97	A	17	?PR + ROD	14.a
P27	A1	15	?PR + ROD	ind.
P49	A1	13	CI + 3PR + ROD	12
			4PR + ROD	ind.
P53	A1	13	(CI? +) ?PR SROD	ind.
			4PR + ROD	ind.
			4PR? + ROD	ind.
P73	A2	16	4PR SCI + ROD	ind.
P82	A2	16	CI + 3PR + ROD	12
P101	A3	18	3PR SCI + ROD	12
P89	A3	17	(CI? +) 3PR (+ ROD?)	12
			2CI + ?PR (+ROD?)	ind.
P51	A4	15	?PR (+ ROD?)	12
			3PR SROD	12
			(CI? +) ?PR SROD	ind.
			(CI? +) ?PR SROD	ind.
			(CI? +) ?PR SROD	ind.
P98	A5	17	(CI? +) ?PR + ROD	12
P107	Aa	13	(CI? +) ?PR + ROD	12
P34	Aa	12	3PR SCI + ROD	ind.
P48	Aa	18	CI + ?PR (+ ROD?)	12
P59	Aa	13	(CI? +) ?PR + ROD	12
P65	Aa	11	CI + 3PR + ROD	14.a
			3PR + ROD	14.a
P70	Aa	17	(CI? +) ?PR + ROD	12
			3PR (+ ROD?)	12
P83	Aa	14	(CI? +) ?PR + ROD	ind.
P84	Aa	ind.	3PR CENT	14.a
P71	Aa1	17	3PR (+ROD?)	12
P14	Ab	18	PCENT	12
			(CI? +) ?PR + ROD	ind.
P95	Ab	14	3PR + ROD	12
P52	B	17	CI + 3PR + 2CI + ROD	12
P69	B1	15	?PR + 2CI + ROD	12
P76	B1	18	CI + ?PR + ROD	ind.
P2	B2	16	CI + ?PR (+ ROD?)	ind.
P93	B2	17	CI + ?PR (+ ROD?)	12
P37	C	13	(CI? +) ?PR + ROD	ind.
P64	C	14	CI + ?PR (+ ROD?)	ind.
P68	C	20	(CI? +) ?PR + ROD	ind.
P17	C	13	?PR + ROD	ind.
P79	C1	13	(CI? +) ?PR + ROD	12
P88	Ca	16	(CI? +) 3PR (+ ROD?)	12
P94	Ca	14	(CI? +) ?PR + ROD	12
P36	Ca1	15	3PR + ROD	ind.

P62	Ca1	17	CI + 3PR + ROD	12
P40	Ca2	16	CI+3PR (+ROD?)	ind.
P54	Ca2	15	CI + 3PR + ROD	14.a
P61	Ca2	17	PCENT (+ ROD?)	ind.
P43	Cb	17	CI + ?PR + ROD	12
			CI + 3PR + ROD	12
			(CI? +) ?PR (+ROD)	12
			3PR SCI + ROD	ind.
			CI + 3PR (+ROD?)	ind.
P87	Cb1	17	(CI? +) ?PR (+ROD?)	ind.
			3PR + ROD	ind.
P4	Cb2	16	3PR (+ ROD?)	12
P90	Cb2	18	CI + 3PR (+ ROD?)	ind.
P38	D	14	PCENT (+ ROD?)	ind.
P67	D	15	(CI? +) ?PR +2CI SROD	ind.
P72	D	18	(CI? +) ?PR + ROD	12
			(CI? +) ?PR (+ROD?)	ind.
P91	D	16	PCENT (+ ROD?)	ind.
P47	D1	18	PCENT (+ ROD?)	ind.
P78	D1	18	PCENT	11
P77	D2	17	CI + ?PR + ROD	12
			CI + ?PR + ROD	ind.
P99	D2	18	CI + 3PR + ROD	12
P103	divers1	15	CI + ?PR + CI + ROD	12
P92	divers1	14	(CI? +) ?PR (+ROD?)	ind.
P108	divers2	14	3PR (+ROD?)	ind.
P22	divers2	14	(CI? +) ?PR (+ROD?)	ind.
P35	divers3	15	3PR SROD	12
			(CI? +) ?PR SROD	12
			(CI? +) ?PR (+ROD?)	ind.
P16	divers	13	(CI? +) ?PR SROD	12
P18	divers	9	(CI?) ?PRenllaç +ROD	ind.
			?PR CENT	ind.
P55	divers	16	(CI? +) ?PR SROD	ind.
P56	divers	20	PCENT (+ ROD?)	ind.
P57	divers	ind.	(CI? +) ?PR SROD	ind.
P63	divers	13	CI + ?PR (+ ROD?)	ind.
P66	divers	12	4PR + ROD	ind.
P80	divers	13	PCENT + ROD	ind.
P96	divers	19	(CI? +) ?PR SROD	12

Figura 17.4. Taula de les diverses palmetes amb la combinació decorativa en què apareixen en el fons de les bases, i les formes amb les que estan relacionades

PALMETA	SÈRIE	Ait.	COMBINACIÓ	FORMA
P41-S44	IWN.C		IWN.C + 4PR + ROD	12.b
			IWN.C + 4PR + ROD	ind.
			IWN.C + ?PR + ROD	ind.
			IWN.C + 4PR SROD	ind.
P?-S44	IWN.C		IWN.C (+ ?PR + ROD?)	ind.
P41-S45	NIKIA		NIKIA + 4PR + ROD	ind.
			NIKIA + ?PR (+ ROD?)	ind.
			NIKIA + ?PR + ROD	ind.

P41-S?	ind.		(segell? +) ?PR + ROD	ind.
			(segell? +) 4PR + ROD	ind.
			(segell? +) ?PR + ROD	ind.
			(segell? +) ?PR + ROD	ind.
P41	sense segell	16	?PR + ROD	12
			4PR SROD	ind.
P42	sense segell	12	4PR + ROD	ind.
P42-S?	ind.		(segell? +) ?PR + ROD	ind.
S45	NIKIA		NIKIA CENT	ind.
			NIKIA CENT	ind.
P46	sense segell	15	4PR + ROD	ind.
P46-S?	ind.		(segell? +) 4PR + ROD	ind.

Figura 17.5. Taula de les diverses palmetes del segell NIKIA i IWN.C amb la combinació decorativa en què apareixen en el fons de les bases, i les formes amb les que estan relacionades

TAULES COMPARATIVES DELS DIFERENTS TIPUS DE PALMETA AMB LES FORMES DE BASES I DECORACIONS EN QUÈ APAREIXEN

A partir dels exemplars de bases decorades amb palmetes que disposem fins avui dia hem fet una classificació sobre les diverses variables que es donen en les coincidències entre formes, palmetes i combinacions decoratives. La primera de les variables que presentem és aquella en què les concordances es donen a tots tres nivells. Es tracta de les palmetes P100 (A), P65 i 70 (Aa), P77/99 (D2)¹⁹, i la P41, del grup NIKIA i IWN.C, acompanyada del segell S44 i el segell S45. Com veiem en el quadre de la figura adjunta (**Fig. 17.6**), les P100, P70, P77/99 i P41-S44 sembla que només apareixen sobre la forma ROSES 12, amb combinacions decoratives que es repeteixen, mentre que la P65 s'associa a la forma ROSES 14.a. En alguns casos, fins i tot, trobem una semblança a nivell de tipus de base. El motiu de 3PR + ROD, en ocasions amb cercle incís al centre, sembla que seria propi de les palmetes P100, P65, P70 i P77/99, mentre que la P41, acompanyada del segell central S44, aniria amb la composició 4PR + ROD.

PALMETA	SÈRIE	FORMES	TIPUS	BASE	diàmetre	DECO. FONTS
P100	A	12	1	Ab	98	?PR (+ ROD?)
		12		B	63	3PR + ROD
P65	Aa	14.a	4	A	30	3PR + ROD
		14.a	1	B	43	CI + 3PR + ROD
P70	Aa	12	3	Db	90	(CI? +) ?PR + ROD
				A'	100	3PR (+ ROD?)

¹⁹ Aquestes dues palmetes, amb número diferent, les hem analitzat conjuntament pel fet que creiem que ambdues són la mateixa. Com veiem, les coincidències de forma i decoració ho recolzen.

P77/99	D2	12	3	Ab	112	CI + ?PR + ROD CI + 3PR + ROD
		12	1	Ab'	103	
		ind.	ind.	ind.	86	
P41-S44	IWN.C	12	4	B	104	IWN.C + 4PR + ROD
			5	A	110	
		ind.	2	D'	76	
			4	A	75	
				B	78	
		ind.	ind.	ind.	ind.	
5	A		72	IWN.C + 4PR SROD		
P41?-S44	IWN.C	ind.	ind.	ind.	ind.	IWN.C (+ ?PR + ROD?)

Figura 17.6. Coincidències formals i de composició decorativa en bases amb palmetes

A més d'aquests individus en tenim un bon nombre en els quals també es podria donar la mateixa coincidència, però la manca de dades, pel que fa a les formes identificades, no ens permet d'incloure-les en la primera variable (**Fig. 17.7**). No obstant això, és probable l'associació de les P89 (A3), P43 (Cb), P72 (D) i P92/103 (divers) amb la forma ROSES 12, mentre que no ho podem determinar en les P46 i P42. Pel que fa a la combinació 3PR + ROD, amb cercle incís central o no, tenim les P89, 43 i 22/108²⁰, mentre que la 4PR + ROD és pròpia de les formes del grup NIKIA i IWN.C, P41 i 42, acompanyades del segell S45, i les P42 i 46, sense segell. Queda, finalment, un exemplar amb la PCENT, P47/78, sobre una forma ROSES 11.

PALMETA	SÈRIE	FORMES	TIPUS	BASE	diàmetre	DECO. FONTS
P89	A3	12	1	Ad	90	(CI? +) 3PR (+ ROD?)
		ind.	ind.	ind.	ind.	2CI + ?PR (+ROD?)
P43	Cb	12	1	A	86	CI + 3PR + ROD
				Ab'	124	CI + ?PR + ROD
		ind.	3	D	78	3PR SCI + ROD
			ind.	ind.	ind.	ind.
P72	D	12	2	D'	ind.	(CI? +) ?PR + ROD
		ind.	ind.	ind.	ind.	(CI? +) ?PR (+ROD?)
P92/103	divers	12	2	Ad	108	CI + ?PR + CI + ROD
		ind.	ind.	ind.	ind.	(CI? +) ?PR (+ROD?)
P47/78	D1	11	4	Ab	63	PCENT
		ind.	ind.	ind.	ind.	PCENT (+ ROD?)
P22/108	divers	ind.	1	A	80	(CI? +) ?PR (+ROD?)
			ind.	ind.	ind.	ind.
P41-S45	NIKIA	ind.	2	Df	74	NIKIA + 4PR + ROD
			ind.	ind.	ind.	ind.

²⁰ Aquesta palmeta l'hem inclòs en aquest grup encara que no hàgim determinar la forma, ja que es donen coincidències decoratives.

P42	NIKIA	ind.	2	B	52	4PR + ROD (segell? +) ?PR + ROD
			ind.	ind.	ind.	
P42-S45	NIKIA	ind.	2	D''	ind.	NIKIA + ?PR + ROD
P46	NIKIA	ind.	2	B'	56	4PR + ROD (segell? +) 4PR + ROD
			ind.	ind.	68	
S45	NIKIA	ind.	2	B''''	51	NIKIA CENT
					58	

Figura 17.7. Bases amb palmetes idèntiques en les quals les coincidències formals no estan assegurades, però sí sembla que es donen en les composicions decoratives

Aquesta aparent coincidència entre formes, palmetes i combinacions decoratives no és, però, un tret definitiu dels tallers de Roses, ja que tenim diversos exemplars en els quals es dona el cas oposat, és a dir, palmetes que són iguals, però que apareixen associades a formes diverses i, fins i tot, algunes amb combinacions decoratives diferents. No és el cas de les palmetes P33 (A) i P41 (NIKIA) les quals, tot i no coincidir en la forma, si ho fan en la decoració, tal com es pot comprovar en la figura adjunta (**Fig. 17.8**).

PALMETA	SÈRIE	FORMES	TIPUS DE BASE		diàmetre	DECO. FONTS
P33	A	12	1	A	108	CI + 3PR + ROD
		14.a	3	Dbg	67	
		ind.	ind.	ind.	ind.	
P41	NIKIA	12	2	A'	100	(segell? +) ?PR + ROD
		ind.	2	D'	92	?PR + ROD
		ind.	2	Ad	71	4PR SROD
		ind.	6	Bf	82	(segell? +) 4PR + ROD
					100	(segell? +) ?PR + ROD
ind.	ind.	ind.	85	(segell? +) ?PR + ROD		

Figura 17.8. Bases amb palmetes idèntiques, amb formes diverses i composicions decoratives similars

Certes palmetes, com dèiem, també apareixen en aplicacions decoratives diverses. No tenim la certesa que aquestes s'associïn a formes diferents, atès que algunes bases estan molt fragmentades (**Fig. 17.9**). No obstant això, les diferències que s'observen a partir dels diàmetres de les bases podrien ser indicatives d'aquest detall. Entre aquesta variable hem inclòs les palmetes P49 i 53 (A1), P51 (A4), P14 (Ab), P87 (Cb1) i P18 i 35 (divers).

PALMETA	SÈRIE	FORMES	TIPUS BASE		diàmetre	DECO. FONTS
P49	A1	12	1	Ab	81	CI + 3PR + ROD
		ind.	2	D'''	66	4PR + ROD
P53	A1	ind.	6	A'	92	(CI? +) ?PR SROD
			1	A	78	4PR + ROD
			ind.	ind.	ind.	PR? + ROD
P51	A4	12	2	A	72	?PR (+ ROD?)
			ind.	ind.	ind.	3PR SROD
		ind.	1	A	68	(CI? +) ?PR SROD
			ind.	ind.	ind.	
P14	Ab	12	2	D''	90	PCENT
		ind.	ind.	ind.	ind.	(CI? +) ?PR + ROD
P87	Cb1	ind.	2	B'	ind.	3PR + ROD
			ind.	ind.	ind.	(CI? +) ?PR (+ROD?)
P18	divers	ind.	ind.	ind.	58	?PR CENT
					ind.	(CI?) ?PRenll+ROD
P35	divers	12	2	B'	80	3PR SROD
		12	2	C	80	(CI? +) ?PR SROD
		ind.	2	A'	72	(CI? +) ?PR (+ROD?)

Figura 17.9. Bases amb palmetes idèntiques en les quals les coincidències formals no estan assegurades, amb composicions decoratives diverses

ANÀLISI DE LA RELACIÓ ENTRE LES FORMES DELS TALLERS DE ROSES I L'ÚS DE PALMETES COM A ELEMENTS DECORATIUS DEL FONTS DE LES BASES

Per tal de portar a terme aquesta anàlisi hem hagut de reduir la base de dades a només aquells individus dels quals disposàvem de més d'un exemplar, alhora que es descartaven aquelles que són úniques, ja que només d'aquesta manera era possible observar trets conjunts que ens permetessin extreure alguna conclusió a nivell de particularitats morfològiques i, en definitiva, de tallers i/o forns. Com a tònica general s'observa el fet que certes palmetes són pròpies de formes precises, la majoria de les vegades, fins i tot, amb les mateixes combinacions decoratives, tot i que en alguns casos aquestes s'apliquen de manera diferent. Malgrat això, hi ha palmetes en les quals aquesta coincidència formal no es produeix, tot i que els casos són pocs. Hem de comentar l'extrema dificultat que hem tingut a l'hora d'arribar a aquestes conclusions, ja que l'estat de conservació de les peces, en un percentatge important dels casos, no ens ha permès determinar a quines formes corresponien, de manera que, en bona part, ens hem ajudat dels diàmetres de les bases per tal d'aproximar-nos a la forma.

Malgrat tot, són pocs els casos en què hem pogut establir, de manera inequívoca, la relació entre palmetes, formes i decoracions (**Fig. 17.10**): la forma ROSES 12 es relaciona amb les palmetes P70, 77/99, 2/93 i 100 i la forma ROSES 14.a amb la P65. No obstant això, no descartem que la forma ROSES 12 sigui també pròpia de les palmetes P72, P89 i 92/103 i, probablement, també de la P41 amb el segell S45. Pel que fa a la ROSES 11, hem de prendre en consideració la P47/78 (**Fig. 17.11**). Som conscients que noves troballes, tant en el mateix jaciment com en altres, podrien modificar aquesta hipòtesi, però, ara per ara són les dades de què disposem. Ens quedaria afegir en aquest grup, tot i que sense similituds a nivell de decoració, les P14, 35, 43, 49, 51 i P41 amb el segell S44, per la forma ROSES 12 (**Fig. 17.12**).

FORMES	PALMETES	COMBINACIONS DECORATIVES
12	P70	3PR (+ ROD?)
		(CI? +) ?PR + ROD
	P77/99	CI + 3PR + ROD
		CI + ?PR + ROD
P2/93	CI + ?PR (+ROD?)	
14.a	P65	3PR + ROD
		CI + 3PR + ROD

Figura 17.10. Palmetes que podrien atribuir-se a formes específiques

FORMES	PALMETES	COMBINACIONS DECORATIVES
12	P72	(CI? +) ?PR + ROD
diàm. indeterminat		(CI? +) ?PR (+ROD?)
12	P89	(CI? +) 3PR (+ ROD?)
diàm. indeterminat		2CI + ?PR (+ROD?)
12	P92/103	CI + ?PR + CI + ROD
diàm. indeterminat		(CI? +) ?PR (+ROD?)
12?	P41-S45	NIKIA + 4PR + ROD
diàm. indeterminat		NIKIA + ?PR (+ ROD?)
		NIKIA + ?PR + ROD
11	P47/78	PCENT
diàm. indeterminat		PCENT (+ ROD?)
forma indeterminada	P87	(CI? +) ?PR (+ROD?)
forma indeterminada	P22/108	3PR + ROD
		(CI? +) ?PR (+ROD?)
		3PR + ROD

Figura 17.11. Palmetes en les quals no podem assegurar la coincidència formal, amb combinacions decoratives similars

FORMES	PALMETES	COMBINACIONS DECORATIVES
12	P14	PCENT
diàm. indeterminat		(CI? +) ?PR + ROD
12	P35	3PR SROD (CI? +) ?PR SROD
diàm. similar		(CI? +) ?PR (+ROD?)
12	P43	CI + ?PR + ROD CI + 3PR + ROD CI + 3PR (+ROD?) (CI? +) ?PR (+ROD)
diàm. més petit (78 mm)		3PR SCI + ROD
12	P49	CI + 3PR + ROD
diàm. més petit (66 mm)		4PR + ROD
12	P51	?PR (+ ROD?)
diàm. indeterminat		3PR SROD (CI? +) ?PR SROD
12	P41-S44	IWN.C + 4PR + ROD
12		IWN.C + ?PR + ROD IWN.C (+ ?PR + ROD?)
diàm. més petit (72-78 mm)		IWN.C + 4PR SROD
forma indeterminada	P53	(CI? +) ?PR SROD
		4PR + ROD 4PR? + ROD
forma indeterminada	P18	?PR CENT
		(CI?) ?PRenll+ROD

Figura 17.12. Palmetes en les quals no podem assegurar la coincidència formal, amb combinacions decoratives diverses

Són una minoria les palmetes que no es relacionen sempre amb les mateixes formes. De fet, només coneixem dos exemplars, la P33, que apareix sobre les formes ROSES 12 i ROSES 14.a, i possiblement la P41 (**Fig. 17.13**). En aquest darrer cas, però, no disposem de dades fiables pel que fa a les formes i a les composicions decoratives; la majoria són fragments difícils d'identificar, entre els quals ni tan sols podem assegurar l'absència del segell central. Hem de dir que aquesta palmeta, combinada amb els segells S44 i 45 (IWN.C i NIKIA), abans l'hem relacionat amb la forma ROSES 12. És possible que els exemplars d'aquesta forma i combinació decorativa, que veiem en el quadre de la figura adjunta, podrien traslladar-se als quadres anteriors.

FORMES	PALMETES	COMBINACIONS DECORATIVES
12	P33	CI + 3PR + ROD
14.a		
diàm. indeterminat		
diàm. entre 71-100 mm	P41	?PR + ROD (segell? +) ?PR + ROD
		(segell? +) ?PR + ROD

Figura 17.13. Palmetes associades a formes diferents

ANÀLISI DE L'ASSOCIACIÓ DE LES PALMETES AMB ELS FORNS LOCALITZATS AL JACIMENT

A partir de la localització en l'excavació dels diversos fragments de bases decorades amb palmetes, hem intentat establir una possible relació amb un dels dos forns descoberts a la zona del barri hel·lenístic. Com veiem, es dona un volum més important de palmetes trobades a les proximitats del forn núm. 1, que en relació al forn núm. 2 (**Fig. 17.14 i 17.15**). Més endavant demostrarem que passa pràcticament el mateix amb les rosetes, tot i que entre aquestes l'associació encara és més acusada. D'algunes de les palmetes hem trobat rebuigs no massa lluny del forn núm. 1, per la qual cosa caldria pensar que l'associació seria definitiva. Sabem que la dispersió dels fragments pot haver estat gran, especialment en els estrats superficials; de la mateixa manera, creiem que aquesta hauria estat menor en els estrats III i IV, per la qual cosa les dades que aporten aquests nivells podrien ser més fiables. Pel que fa a l'associació que hem establert en els quadres de les figures adjuntes, veiem com no es produeix una clara relació entre forns i formes, tot i que en el núm. 1 només ens apareixen les ROSES 12 i 14.a, mentre que en el forn núm. 2 també hi trobem una possible forma ROSES 11.

No sembla que els resultats que presentem siguin especialment significatius a nivell de taller i/o forn. Només voldríem destacar un detall que ens sembla interessant ressaltar en relació a les marques NIKIA i IWN.C. En el forn núm. 1 ens apareixen les palmetes associades al grup IWN.C, la P41, a més de la P46, que és una palmeta molt similar a la P41, però més petita, de la qual no hem pogut esbrinar la relació amb aquest segell. En el fon núm. 2, en canvi, hi trobem la P42, la qual, com hem pogut comprovar, sembla que va associada al segell S45, NIKIA. Potser les dades no són suficients per a relacionar aquestes dues marques amb tallers/forns diferents, més si tenim en compte la hipòtesi, que recolzem, de que ambdós segells i palmetes tenen suficients paral·lels com per a pensar que siguin objecte d'una mateixa producció.

FORM A	Corte	PROXIMITAT FORN 1	estrat	PALMETES	DECO. FONTS	REBUIG
12	H6	casa 5/6, davant forn 1	IV	P16	(CI? +) ?PR SROD	
ind.	2	casa 1, davant forn 1	I	P41	(segell? +) ?PR + ROD	
ind.	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P41-S44	IWN.C + 4PR + ROD	
ind.					IWN.C (+ ?PR + ROD?)	
ind.	14	casa 5/6, del forn 1	I	P43	3PR SCI + ROD	
ind.	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P46	(segell? +) 4PR + ROD	
12	2	casa 1, davant forn 1	I	P48	CI + ?PR (+ ROD?)	
12	2	casa 1, davant forn 1	I	P49	CI + 3PR + ROD	
12	H10	casa 5/6, davant forn 1	III	P51	?PR (+ ROD?)	Sí
ind.	H12		IV		(CI? +) ?PR SROD	
	H6					
12	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P52	CI + 3PR + 2CI + ROD	
14.a	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P54	CI + 3PR + ROD	
ind.	H6	casa 5/6, davant forn 1	IV	P55	(CI? +) ?PR SROD	
ind.	H2	casa 5/6, davant forn 1	II	P56	PCENT (+ ROD?)	Sí
ind.	H12	casa 5/6, davant forn 1	IV	P57	(CI? +) ?PR SROD	
12	H14	casa 5/6, davant forn 1	III	P59	(CI? +) ?PR + ROD	
12	H7	casa 5/6, davant forn 1	IV	P60	4PR + ROD	
14.a	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P65	3PR + ROD	Sí
ind.	16	casa 5/6, del forn 1	III	P68	(CI? +) ?PR + ROD	
12	2	casa 1, davant forn 1	I	P71	3PR (+ROD?)	
12	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P77/99	CI + ?PR + ROD	
12	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P79	(CI? +) ?PR + ROD	
ind.	14	casa 5/6, del forn 1	I	P83	(CI? +) ?PR + ROD	
14.a	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P84	3PR CENT	
14.a	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P85	?PR + ROD	
12	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P86	4PR + ROD	
ind.	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P87	3PR + ROD	
12	4A	carrer 1, davant forn 1	carrer	P107	(CI? +) ?PR + ROD	

Figura 17.14. Localització de les diverses palmetes en relació al forn núm. 1

FORMA	Corte	PROXIMITAT FORN 2	estrat	PALMETES	DECO. FONTS	REBUIG
12	H16	carrer, davant forn 2	III	P33	CI + 3PR + ROD	
14.a						
ind.	H16	carrer, davant forn 2	III	P34	3PR SCI + ROD	
ind.	15	casa 7/8, del forn 2	II, III	P42	4PR + ROD	
11	H16	carrer, davant forn 2	II	P50	4PR SROD	
12	H16	carrer, davant forn 2	III	P72	(CI? +) ?PR + ROD	

Figura 17.15. Localització de les diverses palmetes en relació al forn núm. 2

En relació a la cronologia d'aquestes produccions, i basant-nos en la seva presència en l'estratigrafia del barri, fa que només puguem refiar-nos, escassament, de l'estrat E.IV -d'aquells quadres que no ofereixen cap mena de dubte sobre una possible contaminació per forats d'escombrera tardoromans o per esclats de bomba modernes-, i dels nivells més recents, dels moments d'amortització del jaciment. Pel que fa als nivells de la fase BH-E.IV, datats en el tombant del segle IV al III aC, hi trobem les palmetes P16, 51, 55, 57 i 60, que hauríem de considerar les més antigues. Si observem aquest conjunt, hem de destacar que són exemplars de disseny més aviat singular, en especial les P16, 55 i 57, que tenen un cartutx de forma quadrangular o triangular; les altres dues tenen la forma més corrent d'ou o ovalada, amb palmetes de la sèrie més simple, l'A. El més interessant a destacar, però, és que totes elles apareixen amb la combinació de palmetes radials sobre cercle a rodeta, a excepció de la P60, de 4PR + ROD. Precisament, aquesta combinació la trobem també en els exemplars decorats amb altres motius (*alli*) localitzats en els mateixos nivells antics. En conclusió, podríem creure que les palmetes associades amb l'aplicació radial sobre el cercle a rodeta és un tret particular dels moments inicials de la producció de vernís negre dels tallers de Roses. Si mirem la resta d'exemplars amb aquesta combinació decorativa trobats en nivells posteriors o residuals, tenen la particularitat, també, de ser palmetes de cartutx de format quadrangular, com les P35 i 96, i les de forma ovalada i d'ou, de la sèrie A, P 50 i 53, de disseny molt simple. S'escaparia d'aquest esquema la palmeta de disseny més elaborat P41 amb el segell S44 (IWN.C), la qual, tot i que la majoria de casos apareix en la combinació de 4PR + ROD, sabem de dos exemplars sobre rodeta. És difícil concloure que aquest fos un tret antic d'aquesta palmeta, la qual no ens ha aparegut en cap estrat E.IV, sinó, al contrari, en els estrats E.I i E.II del barri hel·lenístic, que són el superficial i el de l'ocupació tardoromana posterior. Hom podria pensar també en un cert anacronisme decoratiu, o en una decisió del terrisser de fer un detall diferent.

Podríem analitzar quines són les palmetes més recents de la producció extraient de la base de dades aquelles que ens apareixen, exclusivament, en els estrats tardoromans i en els superficials. El fet de recuperar-se només en aquests nivells residuals i en cap altre d'anterior, més antic, podria ser un tret distintiu de les fases més avançades dels tallers de Roses, tot i que, no podem descartar, pugui tractar-se d'un fet fortuït. No obstant això, les enumerem tot seguit: les P49 (A1), P48, 70 i 83 (Aa), P71 (Aa)1, 62 (Ca1), P67 (D) i P63 (divers). No veiem entre elles cap detall en comú que ens permeti comentar alguna característica particular del moment, a excepció que són palmetes de disseny simple o acompanyades amb punts col·locats a la part superior del cartutx.

17.2. LES ROSETES

Les rosetes formen part de les decoracions més simples en els fons de les bases, amb una escassa varietat de combinacions decoratives i reservades a les formes ROSES 10.c, 10A, 11, 12, 13.a i 14.a Els diferents motius aïllats els hem classificat en diverses sèries, a partir del disseny de dibuix de l'interior del cartutx. Aquests, en la seva pràctica totalitat, són de forma circular, de mides entre 8 i 21 mm, encara que hi ha alguns exemplars amb el cartutx de forma ovalada –una de la sèrie I- i altres amb el contorn que perfila els pètals –sèrie H. Com hem comentat anteriorment, les sèries s'han establert a partir del nombre de pètals presents i les subsèries en base als complements que combinen amb aquells. La més abundant de les sèries és l'A, amb les seves variants, amb un percentatge presencial del 43,03%, seguida de la sèrie B, amb un 29,70 %. A partir d'aquí, la resta de sèries són molt més minoritàries: la D amb un 3,64 %, la G amb un 3,03 %, les E, H i I totes amb un 2,42 %, mentre les més residuals són les C, amb un 1,81 %, i la F, amb un 1,21 %.

LA SÈRIE A (Fig. 17.16)

Es tracta de rosetes en què els pètals tenen forma de llàgrima, disposats al voltant d'un botó central. D'aquesta sèrie hem diferenciat un total de 10 motius, agrupats en tres variants, amb 6, 9 i 11 pètals, respectivament.

Rosetes de 6 pètals (A6)

A aquestes corresponen els motius R15 i 48, que són de mida petita, de 8/9 mm de diàmetre. Pel que a la primera, l'hem localitzat en dos exemplars de la forma ROSES 14.a, amb la disposició decorativa RCENT + ROD, un d'ells un rebuig de forn. La R48 s'ha vist en 6 individus, dels quals 5 són rebuigs de forn, sense poder-ne identificar la forma. La combinació decorativa, també en aquest cas, és de RCENT + ROD. Ens interessa destacar que aquest gran nombre de rebuigs en aquesta variant s'ha localitzat en àmbits propers al forn núm. 1, per la qual cosa ens decantem per associar-los a la seva producció.

Pel que fa als tipus de base, no podem parlar de que hi hagi cap uniformitat, tant en relació a les formes com a les combinacions decoratives i motius.

Rosetes de 8 pètals (A8)

Amb 8 pètals trobem una gran diversitat de motius, 7 en total, amb les rosetes R19, 31, 34, 63, 73, 76 i 84²¹. Les seves dimensions varien entre 10 i 19 mm de diàmetre. La única forma que hem determinat amb aquesta variant decorativa és la ROSES 11; la resta són fragments dels quals, per la seva dimensió i estat de conservació, no podem determinar-ne la forma. Amb la posició RCENT tenim les rosetes R31, 63 i 76; amb la RCENT + ROD, la R34 i, potser, les R 19, 31, 72 i 84.

És interessant observar com la pràctica totalitat dels individus amb aquest motiu estan associats a les variants de base del tipus 2: 2A, 2B', 2B'', 2D' i 2D'''. Només un exemplar és en un peu 4A.

Rosetes de 11 pètals (A11)

Només coneixem un exemplar de roseta amb 11 pètals, la R 89, la qual ens ha aparegut en dos individus de base, idèntiques, de la forma ROSES 11, de 62 i 68 mm de diàmetre, associades a la variant de base 2D' i D''. Aquesta roseta, de dimensions no molt grans -10 mm de diàmetre de cartutx-, s'associa a la combinació de 4 rosetes centrals, 4 RCENT, una disposició que recorda la de les petites estampilles.

LA SÈRIE Aa (Fig. 17.16)

Aquesta variant de la sèrie anterior es caracteritza pel fet que els pètals apareixen alternats amb petits punts. Els 8 motius diferents que hem aïllat s'agrupen en quatre subsèries, de 6, 7, 8 i 9 pètals, respectivament.

Rosetes de 6 pètals (Aa6)

Només coneixem un individu amb aquest motiu, la roseta R13, associat a una base de forma indeterminada i disposada en el fons de la peça amb la combinació RCENT (+ ROD?).

Rosetes de 7 pètals (Aa7)

Dels 5 individus que hem aïllat amb aquest motiu, 2 són amb la R38 i 3 amb la R71, que tenen unes diàmetres de 11 i 18 mm, respectivament. Lamentablement, només hem pogut identificar una sola forma, la ROSES 11, precisament un rebuig de forn, que correspon a la R38. La resta de fragments són indeterminats.

²¹ És possible que les rosetes R19 i 76, tot i la subtil diferència de mida, siguin les mateixes.

A	48	15	84	72	76	19	34	31	63	89	24
Aa	13	38	71	53	61	56	58	85			
Ab	28	37	9	3	12	10	26	30	17	55	
Ac	57	83	60	91	33	18	41	39			
B	52	42	78	79	73	29	59	69	88		
Ba	1	27	1a								
Bb	6	2	5	4							
Bc	82	97	16	22							

Figura 17.16. Sèries de rosetes que decoren el fons intern els vasos de vernís negre

(reservat fig. 17.16 revers)

És interessant observar com aquests motius ens apareixen associats a una mateixa variant de tipus de base, amb els peus 2B' i 2B''', entre 46 i 58 mm de diàmetre.

Rosetes de 8 pètals (Aa8)

D'aquesta variant hem reconegut 4 motius diferenciats, les rosetes R53, 56, 58 i 61, que amiden entre 11 i 17 mm de diàmetre. La única forma que hem reconegut és una ROSES 14.a, amb la roseta R61, i la disposició RCENT + ROD, la qual correspon a un rebuig de forn. Possiblement la mateixa combinació decorativa tindria l'exemplar de la R53. Les R56 i 58, en canvi, es troben disposades soles al centre de la base, RCENT. Observem com les combinacions de roseta central més rodeta apareixen associades a base del tipus 4 -4A i 4C-, mentre que les que presenten la roseta central sola, sense rodeta, ho fan amb les bases del tipus 2 -2A i 2D''.

Rosetes de 9 pètals (Aa9)

Només coneixem un individu amb aquesta variant, amb la roseta R85, del qual no podem precisar ni la forma ni la composició decorativa, tot i que aquesta darrera podria ser una RCENT (+ ROD?).

LA SÈRIE Ab (Fig. 17.16)

Els exemplars d'aquesta sèrie es caracteritzen per alternar els pètals amb fines línies coronades amb punts. Com aquesta, hem aïllat 8 motius diferents, agrupats pel nombre de pètals: 4, 5, 6 i 8.

Rosetes de 4 pètals (Ab4)

D'aquesta variant només disposem d'un sol individu, amb la roseta R55 i la combinació RCENT (+ ROD?), en una base de la que desconeixem la forma.

Rosetes de 5 pètals (Ab5)

Dels 8 motius de la sèrie, 4 corresponen a aquesta variant, amb les R3, 9, 28 i 37. Són rosetes entre 9 i 17 mm de diàmetre, que trobem aplicades en fons de bases de la forma ROSES 11 i 12, la primera amb la R28 i la segona amb la R3.

Pel que fa a la R3, tenim dos exemplars pràcticament idèntics, amb la mateixa composició decorativa, RCENT + ROD, en bases de 84 i 85 mm de diàmetre, i un peu del tipus 5D. Les R9 i 37 apareixen amb el mateix tipus de disposició (és possible que aquestes dues rosetes siguin la mateixa), amb bases de les que desconeixem la forma, amb variants de peu 2A' i 2D'''. En darrer terme, la R28, apareix una en un base

de la forma ROSES 11, de 42 mm de diàmetre i en una altra de 41 mm, la primera amb la disposició RCENT, mentre que la segona podria ser una RCENT (+ ROD?).

Rosetes de 6 pètals (Ab6)

Amb 6 pètals tenim els motius R10 i 12, ambdós amb cartutx de 13 mm de diàmetre. No observem cap uniformitat pel que fa al tipus de formes, les variants de peus -1A, 4A" i 2Bb-, encara que la disposició decorativa podria ser la mateixa: RCENT (+ ROD?). De la R10 tenim un rebuig de forn.

Rosetes de 8 pètals (Ab8)

En aquesta variant hem d'incloure les rosetes R17, 26 i 30. De la primera, de major mida -21 mm de diàmetre de cartutx-, hem dibuixat 2 individus, ambdós amb bases de diàmetre similar, 42 i 46 mm, indeterminades, amb un peu del tipus 2B i amb la mateixa possible aplicació decorativa, RCENT (+ ROD?). Pel que fa a la R30 s'han dibuixat 6 individus, un d'ells un rebuig de forn, trobats en la forma ROSES 12 -de 88 i 89 mm de diàmetre- i la disposició decorativa RCENT + ROD, i en altres bases menors, no identificades, entre 51 i 56 mm de diàmetre, amb la disposició RCENT i en possibles RCENT (+ ROD?). Pel que fa als tipus de base, no es dona cap uniformitat pel que fa a les variants de peu, ja que trobem exemplars de l'1A, 2Ae, 2Df i 4B.

També amb 8 pètals tenim la roseta R26, la qual ens apareix combinada amb la palmeta P104, amb la complexa combinació RCENT+3PR (+ROD?), en una forma ROSES 12, de grans dimensions, amb 101 de diàmetre.

LA SÈRIE Ac (Fig. 17.16)

Pel que fa a aquesta sèrie, hem identificat 8 motius diferents, amb diàmetres de cartutx que van des de 10 a 20 mm. Aquests s'agrupen en dos variants, amb 6 i 8 pètals respectivament. Pel que fa al disseny, en aquesta sèrie els pètals s'alternen amb fines línies, sense punts.

Rosetes de 6 pètals (Ac6)

És la variant més minoritària dins la sèrie, amb els motius R39, 57 i 83. La primera roseta porta dues línies entre pètals, enlloc d'una; no hem pogut identificar en quina forma estaria aplicada, però si aproximar-nos a la decoració, amb una possible combinació RCENT (+ ROD?).

Les rosetes R57 i 83 podrien ser les mateixes; de fet, els canvis observats poden ser a conseqüència de la pressió en què foren estampades. Aquestes apareixen en dues

formes diferents, una ROSES 10.c i una ROSES 14.a, així com diferent combinació decorativa, RCENT i RCENT + ROD, respectivament. No observem cap particularitat pel que fa a les variants de peu en cada base, a excepció de que totes són del tipus 2: 2A', 2De i 2Df.

Rosetes de 8 pètals (Ac8)

A aquesta variant corresponen les rosetes R18, 33, 41, 60 i 91 (aquestes dues darreres semblaria que són les mateixes, amb subtils diferències degudes a la impressió). De la R18 s'han dibuixat 4 individus, tots ells amb diàmetres de base petits, entre 51 i 56 mm, una d'elles identificada amb una forma ROSES 11. Aquesta presenta la combinació decorativa RCENT; la manca de dades ens fa sospesar la possibilitat que les altres puguin o no portar rodeta, RCENT (+ ROD?). Una cosa semblant passa amb els 4 individus aïllats la R33, amb bases indeterminades entre 48 i 53 mm de diàmetre i les combinacions decoratives RCENT (+ ROD?).

Pel que fa a la R41, en canvi, disposem d'un individu de base de format gran, atribuït a la forma ROSES 12, amb 93 mm de diàmetre, i la disposició RCENT + ROD. Aquesta roseta, a diferència de les dues anteriors, és més gran, ja que el cartutx amida 20 mm de diàmetre, contra els 14 i 15 mm de les rosetes R33 i R18, respectivament.

En relació a les rosetes R60 i 91, que equiparem, les trobem en formes i combinacions decoratives molt diferents. En primer lloc hem d'esmentar un individu de la forma ROSES 14.a, amb la disposició RCENT + ROD, i un d'una forma ROSES 11 amb la combinació 4R CENT, a l'estil dels fons de petites estampilles.

Pel que a les variants de peu de les bases, no hem pogut establir cap connexió entre aquestes, les combinacions decoratives i les formes.

LA SÈRIE B (Fig. 17.16)

Les rosetes d'aquesta sèrie, amb les seves variants, es caracteritzen pel fet que els pètals tenen forma triangular. Les podem trobar amb pètals aïllats, que és la sèrie B estricta, o bé combinats amb altres detalls, com ara punts, la sèrie Ba, fines línies coronades amb punts, la sèrie Bb, o sense, la Bc. La sèrie B, sense especificar variants, és la segona en nombre, darrera de la sèrie A, amb un percentatge presencial, com havíem dit, del 29,70 %.

Dels 16 individus dibuixats de la sèrie B, hem diferenciat un total de 5 variants a partir del nombre de pètals, amb 4, 5, 6, 7 i 8 pètals, que correspon a 8 motius diferents, amb diàmetres de cartutx entre 12 i 20 mm.

Rosetes de 4 pètals (B4)

Pel que fa aquesta variant tenim les rosetes R42 i 52, molt similars, però de diàmetres oposats, 20 i 14 mm respectivament. Pel que fa a les formes en què apareixen, ens ha estat impossible identificar-ne cap per a la roseta R42, amb la disposició RCENT + ROD. Els individus corresponen a bases petites, de diàmetres entre 44 i 50 mm, a més d'una de 90 mm. El mateix ens passa amb l'exemplar de la roseta R52, de 46 mm de diàmetre, la qual correspon a un rebuig de forn. Pel que fa a la combinació decorativa, és possible que estiguem davant d'exemplars de la RCENT (+ ROD?).

Respecte als tipus de bases, només tenim identificats peus de la variant 1A, 2A'' i 2B, sense poder concretar cap associació entre formes i decoracions.

Rosetes de 5 pètals (B5)

Només coneixem un individu d'aquesta variant, amb la R78, amb l'aplicació RCENT, de forma desconeguda, atès que es tracta d'un fragment petit.

Rosetes de 6 pètals (B6)

A aquesta variant hem d'atribuir les rosetes R29 i 59, molt similars, de 16 i 18 mm de diàmetre de cartutx, respectivament. En cap dels casos hem pogut determinar la forma en la que apareixen associades, ja que les bases estan molt fragmentades, tot i que podem afirmar que corresponen a peus de dimensió petita, entre 48 i 54 mm de diàmetre. De la R29 tenim dos individus, els quals coincideixen amb portar un peu de la sèrie 5, amb les variants 5a i 5Be; la R59, en canvi, el porta de la sèrie 2, 2Dc.

L'única cosa que semblen tenir en comú aquestes rosetes és que totes elles podrien associar-se a la combinació decorativa RCENT (+ ROD?).

Rosetes de 7 pètals (B7)

Tal com passava amb la variant de 5 pètals, d'aquesta també només coneixem un individu, de la forma ROSES 11, amb la R79 disposada al centre del fons de la base, RCENT.

Rosetes de 8 pètals (B8)

Dins d'aquesta variant tenim les rosetes R69, 73 i 88. La primera i la darrera tenen una disposició de pètals irregular, no massa ben dibuixada, però es tracta de rosetes diferents, ja que el diàmetre és de 12 i 14 mm, en cadascun dels casos.

De la R69 tenim 3 individus dibuixats, dels quals en cap cas coneixem la forma. Les que apareixen en bases de diàmetre menor, de 51 i 53 mm, porten la disposició RCENT. L'exemplar més gran, de 72 mm de diàmetre, presenta una decoració

singular: CI + 3RR + CI, és a dir, de 3 rosetes radials entre dos cercles incisos. Precisament aquest exemplar correspon a un rebuig de forn. Pensem que la seva singularitat ens podria estar indicant que es tracta d'una prova o singularitat d'algun dels forns. De la R88, similar a l'anterior, també tenim un rebuig de forn, en una base de la forma ROSES 11, de 52 mm de diàmetre, i la disposició decorativa 2R CENT. Pel que fa a la R73, l'únic exemplar dibuixat s'ha identificat amb una forma ROSES 11, amb la aplicació RCENT.

En relació als tipus de bases, només s'han reconegut les variants 2A i 2B, i la 4A, sense cap connexió amb els motius, combinacions decoratives i formes.

LA SÈRIE Ba (Fig. 17.16)

La variant a de la sèrie B s'ha diferenciat pel fet que els pètals s'alternen amb punts. Al marge, hem establert dos subgrups, a partir del nombre de pètals que conté el cartutx.

Rosetes de 4 pètals (Ba4)

A aquesta correspon la roseta R1, de la qual només podem dir que ens apareix amb la combinació RCENT, ja que desconeixem la forma. L'altre individu de base, de diàmetre més petit, tampoc s'ha identificat i se li suposa una combinació RCENT (+ ROD?). Els peus dels dos exemplars són del tipus 2: 2A" i 2D".

Rosetes de 6 pètals (Ba6)

La R27 és una roseta de 6 pètals, de 16 mm de diàmetre de cartutx, aplicada RCENT, que hem pogut reconèixer en una forma ROSES 11.a. L'altre individu dibuixat podria correspondre a la mateixa forma, ja que el diàmetre és similar, 50 i 51 mm respectivament. Els peus dels dos exemplars són del tipus 2B i 4A.

LA SÈRIE Bb (Fig. 17.16)

Els 16 individus dibuixats d'aquesta sèrie corresponen tots a rosetes dotades de 5 pètals, els quals s'intercalen amb fines línies coronades amb punts. Entre aquests s'han diferenciat 4 motius, dos amb línies amb 1 punt i dos amb grups de 3 punts.

Rosetes de 5 pètals (Bb5 i Bb'5)

A aquesta corresponen les rosetes R2 i 6, amb 1 punt, i les R4 i 5, amb 3 punts. Pel que fa a les dues primeres no hem pogut relacionar-les amb cap forma, ja que totes es troben en bases indeterminades, entre 48 i 61 mm de diàmetre. La R2 és una roseta

més gran, de 16 mm de diàmetre de cartutx, mentre que la R6 fa 12 mm. Només d'aquesta darrera hem identificat dos tipus de peu: 2Ad i 2B; la resta són fragments massa petits. Pel que fa a la decoració, a excepció d'un cas clar de RCENT i un de RCENT + ROD, de tots els demás individus no podem concretar si anirien acompanyats o no de rodeta: RCENT (+ ROD?).

De les rosetes amb grups de 3 punts damunt la fina línia, R4 i 5, podem dir que apareixen majoritàriament sobre la forma ROSES 11, tot i que tenim 3 individus dels quals no hem pogut identificar la forma. La R4, més gran, de 15 mm de diàmetre de cartutx, apareix amb les combinacions RCENT i en una possible RCENT (+ ROD?), en la forma ROSES 11. La R5, més petita, de 13 mm de diàmetre de cartutx, també apareix amb l'aplicació RCENT i RCENT (+ ROD?).

En relació als tipus de bases, veiem com en ambdós casos només trobem peus de la variant 2: 2Ab, 2Ad, 2B, 2B', 2Bb, 4A i 4Ac.

LA SÈRIE Bc (Fig. 17.16)

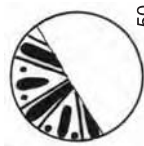

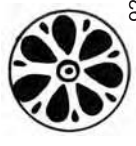

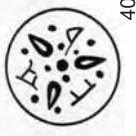

Aquesta correspon a les rosetes en les que els pètals es combinen amb línies fines sense punts. D'entre els 13 individus dibuixats hem reconegut 4 motius de roseta diferents, els quals s'inclouen en 2 variants, amb 7 i 8 pètals.

Rosetes de 7 pètals (Bc7)

A aquestes corresponen les rosetes R82 i 97. Ambdues són molt similars, però les hem diferenciat a partir del diàmetre del cartutx, 14 i 13 mm respectivament. La R82 només l'hem trobat en un individu de la forma ROSES 14.a, amb la disposició RCENT + ROD. Pel que fa als 3 individus de la R97, en cap d'ells s'ha pogut reconèixer la forma de base, que oscil·la entre 50 i 55 mm de diàmetre. El que tenen en comú aquests exemplars, és que els 3 s'han aplicat RCENT.

Rosetes de 8 pètals (Bc8)

En aquesta variant hem inclòs les rosetes R16 i 22, ambdues tant semblants, amb 18 mm de diàmetre de cartutx, que fa que pensem que es tracti de la mateixa, amb variacions degudes a la impressió del punxó. Dels 8 individus en què s'ha identificat, només 2 ens fan pensar en la forma ROSES 14.a, de 72 i 74 mm de diàmetre de base, amb les variants de peu 1A i 4A". La resta són bases de forma no identificada, de diàmetres més petits, entre 44 i 53 mm de diàmetre. Si bé per les suposades ROSES 14.a hem pogut concretar la disposició RCENT + ROD, per les altres no podem precisar si s'acompanyaria del motiu de rodeta, RCENT (+ ROD?).

		 102			 70		
 (?)	 95	 101			 65		 50
 32	 93	 100			 45	 66	 98
 77	 96	 99			 35	 25	 92
 8	 94	 40	 103	 81	 36	 87	 67
I	I	IIAP	KAKA	divers 8 mm	divers 12/13 mm	divers 15/16 mm	divers 18/20 mm

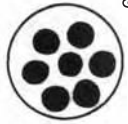

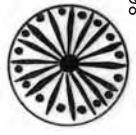

							 46
					 75	 11	 64
					 20	 14	 62
 21		 86		 74	 90	 7	 80
 44	 43	 54	 23	 51	 68	 49	 47
C	Ca	Da	Db	Dc	E	F	G

Figura 17.17. Sèries de rosetes que decoren el fons intern els vasos de vernís negre

(reservat fig. 17.17 revers)

Hi ha un exemplar de la forma ROSES 10A en el que ens ha semblat reconèixer la roseta R22, tot i que l'estat d'impressió és dolent i gastat, de manera que no podem afirmar-ho amb certesa.

LA SÈRIE C (Fig. 17.17)

En aquesta sèrie els pètals que formen el dibuix de les rosetes tenen forma de llàgrima, invertida respecte de la sèrie A. Els cartutxos que les contenen són d'una mida entre 13 i 16 mm de diàmetre. Aquesta sèrie està escassament representada, atès que només l'hem aïllat en 3 individus dibuixats que, a més, es reparteixen en dos grups: els de la sèrie C estricta, i la sèrie Ca, en la què els pètals s'intercalen amb punts. Pel que fa a la sèrie C, tenim exemplars amb 6 i 7 pètals. Lamentablement, en cap cas hem pogut reconèixer a quina forma corresponen cadascuna de les bases.

Rosetes de 6 pètals (C6)

L'únic exemplar d'aquesta variant és la roseta R44, que apareix en una base petita, de 52 mm de diàmetre, amb el tipus de peu 2A'. Desconeixem quina seria la seva disposició decorativa, atesa la mida del fragment, el que fa que li suposem la RCENT (+ ROD?).

Rosetes de 7 pètals (C7)

Una cosa similar passa amb la R21, que és una mica més gran que l'anterior, amb 15 mm de diàmetre de cartutx. S'ha reconegut en un fragment petit de base, de forma indeterminada, i 59 mm de diàmetre, amb el tipus de peu 2Abf. Pel que fa a la decoració, proposem la RCENT (+ ROD?).

LA SÈRIE Ca (Fig. 17.17)

Rosetes de 8 pètals (Ca8)

Aquesta variant de l'anterior, que combina pètals amb punts, està representada per la roseta R43, dotada de 8 pètals, en un fragment de base molt fragmentat, que no ens permet saber-ne ni la forma ni el tipus de peu. Malgrat això, l'aplicació decorativa és clarament una RCENT + ROD.

LA SÈRIE D (Fig. 17.17)

Dins d'aquest grup hem inclòs aquelles rosetes que es caracteritzen pel detall que els pètals tenen forma de rombe. És també una de les sèries minoritàries. Ens apareix en les variants Da, Db i Dc, segons combinen els pètals amb punts, línies coronades amb punts i línies simples, respectivament. No hi ha exemplars de la sèrie D simple.

LA SÈRIE Da (Fig. 17.17)Rosetes de 8 pètals (Da8)

Dins d'aquest variant hem de situar els dos individus de la roseta R54, la qual ens ha aparegut sobre fragments de base tant fragmentats que ens ha estat impossible determinar-ne la forma i la composició decorativa, RCENT (+ ROD?). Les dues bases amiden 44 i 51 mm de diàmetre, amb els peus del tipus 4A i 2B, respectivament.

Rosetes de 16 pètals (Da16)

El mateix succeeix amb la roseta R86, en una base de forma indeterminada, de 45 mm de diàmetre i peu del tipus 4A". La combinació decorativa es desconeix, per la qual cosa se proposa la RCENT (+ ROD?).

LA SÈRIE Db (Fig. 17.17)Rosetes de 10 pètals (Db10)

Només coneixem un individu amb la roseta R23, sobre una forma indeterminada, de dimensions petites, 58 mm de diàmetre, amb un peu del tipus 3Ab. La decoració s'ha deixat com a RCENT (+ ROD?), ja que no es pot precisar.

LA SÈRIE Dc (Fig. 17.17)Rosetes de 8 pètals (Dc8)

D'aquesta variant s'han localitzat dues rosetes, les R51 i 74, ambdues quasi idèntiques si no fos pel fet que la primera té un cartutx de 15 i l'altre de 16 mm de diàmetre. No obstant això, no descartem que pugui tractar-se de la mateixa, i que aquesta subtil diferència de mida es degui a la impressió del punxó. De fet, ambdues s'han trobat en formes idèntiques, la ROSES 12, de dimensions similars, 96 i 97 mm de diàmetre, amb el peu 2A', i amb la mateixa composició decorativa, RCENT + ROD. Aquestes coincidències ens fan pensar en una mateixa producció dels tallers.

LA SÈRIE E (Fig. 17.17)

En aquesta sèrie hem inclòs les rosetes que s'assemblen a les de la sèrie A, però en les quals manca el botó central dels pètals. La majoria són rosetes petites, de 8 i 11 mm de diàmetre. Totes elles s'inclouen en la variant de 8 pètals.

Rosetes de 8 pètals (E8)

En aquesta hem d'incloure les petites rosetes R68 i 90, i la R75, que amida 15 mm de diàmetre de cartutx²². Dels 4 individus dibuixats, amb diàmetres de bases petites, entre 55 i 58 mm, 2 corresponen a la forma ROSES 11. En dos exemplars, amb les rosetes R68 i R 90, es dona la combinació de 4 rosetes radials al centre de la base, 4R CENT, a l'estil de les bases de petites estampilles. La mateixa R90, però, ens apareix amb una altra disposició, possible RCENT (+ ROD?). Finalment, la R75, més gran, la trobem sola al centre de la base: RCENT.

Pel que fa als tipus de base trobem 2 individus amb el peu 2D', i els altres amb les variants 4Ad i 5A'

LA SÈRIE F (Fig. 17.17)

Aquesta es defineix per rosetes sense botó central amb pètals de forma triangular. És la més escassa de les sèries dels tallers de Roses, amb només dos individus de variants diferents.

Rosetes de 4 pètals (F4)

Només tenim un individu de la R49, de forma indeterminada, en una base petita de 55 mm de diàmetre i peu de la variant 2B'.

Rosetes de 5 pètals (F5)

El mateix passa amb aquesta variant, amb un exemplar amb la R7, en una base petita de 54 mm de diàmetre i peu de la variant 2Bf.

²² No descartem que aquesta roseta pogués correspondre a les de la sèrie A, ja que la seva impressió en el fons de la base no permet determinar si tindria o no botó central. El fet de no apreciar-se, fa que la col·loquem en aquesta sèrie.

LA SÈRIE G (Fig. 17.17)

Les rosetes d'aquesta sèrie han substituït els pètals per punts. Les trobem en les següents variants.

Rosetes de 3 pètals/punts (G3)

Un sol exemplar amb la R47, amb la disposició RCENT, de forma indeterminada, en una base petita, de 53 mm de diàmetre i peu del tipus 2A.

Rosetes de 5 pètals/punts (G5)

També un sol exemplar amb la R80, amb una possible disposició RCENT (+ ROD?), de forma indeterminada, en una base de 60 mm de diàmetre i peu del tipus 2B.

Rosetes de 6 pètals/punts (G6)

Aquí hem d'incloure les rosetes R62 i R64. La primera la trobem impresa en un fons de la forma ROSES 13.a, de base de 44 mm de diàmetre i peu del tipus 3D, amb la disposició RCENT. La R64, similar, però més gran que l'anterior, amb un cartutx de 17 mm de diàmetre, apareix en una base fragmentada, de forma indeterminada, també petita, de 45 mm de diàmetre i peu del tipus 2A'. L'aplicació decorativa es desconeix en la seva totalitat, per la qual cosa s'ha inclòs en les RCENT (+ ROD?).

Rosetes de 7 pètals/punts (G7)

A aquesta singular variant hem d'atribuir la R46, aplicada en el fons d'una forma ROSES 11, de 46 mm de diàmetre i tipus de peu 2B, amb la disposició RCENT.

LA SÈRIE H (Fig. 17.17)

Les rosetes d'aquesta sèrie es caracteritzen pel perfil del cartutx, el qual, tot i ser circular, ressegueix el contorn dels pètals, que són de forma triangular.

Rosetes de 8 pètals (H8)

Disposem de 3 individus dibuixats, un amb la R32 i els altres amb la R77, un d'aquests amb la forma ROSES 11. La primera, més gran, de 19 mm de diàmetre de cartutx apareix en una base de mida també més gran que les de la R77, amb 58 mm de diàmetre, amb la variant de peu 4A", i la disposició RCENT (+ ROD?). Les bases amb la R77 amiden 52 i 55 mm i apareixen en dues aplicacions diferents: RCENT i 4RCENT, a l'estil de les bases de petites estampilles.

LA SÈRIE I (Fig. 17.17)

Aquesta particular sèrie, testimoniada en els tallers de Roses, es defineix a partir d'uns motius decoratius de cartutxos majoritàriament circulars, encara que hi ha un exemplar ovalat, en què els pètals s'han substituïts per forats rodons. En tots els casos els motius es disposen al centre de la base, RCENT, i no s'acompanyen de rodeta.

Rosetes de 1 forat (I1)

Aquesta variant està representada per un únic exemplar de la R94, d'un cartutx de 12 mm de diàmetre en el qual el forat queda desplaçat en un costat. No hem pogut determinar la forma, encara que podem dir que es tracta d'un base petita, de 55 mm de diàmetre i amb un peu del tipus 4A.

Rosetes de 2 forats (I2)

A aquesta correspon l'exemplar de roseta de forma ovalada, R96, amb dos forats disposats als extrems del cartutx. Apareix en una base de forma indeterminada, de 45 mm de diàmetre i amb un peu del tipus 2Ab.

Rosetes de 4 forats (I4)

L'únic individu, amb la roseta R93, correspon a una forma ROSES 11, de 61 mm de diàmetre i peu del tipus 2B.

Rosetes de 6 forats (I6)

Aquesta és la més gran dels exemplars d'aquesta sèrie, la R95, amb un cartutx de 19 mm de diàmetre, aplicada en el fons d'una base de forma indeterminada, de 48 mm de diàmetre, amb el peu del tipus 4Bb'.

LA ROSETA NOMINAL, IIAP (Fig. 17.17)

Després de la localització d'una prova de forn amb aquesta roseta, ja no ens queda cap dubte per atribuir-la als tallers de Roses. Es tracta d'una roseta de disseny elaborat, que combina pètals i punts amb les lletres de l'alfabet grec IIAP. Com és corrent en aquest tipus, en què les troballes són escasses, només disposem d'un únic individu, la roseta del qual, la R40, correspondria al tipus 1c de Solier-Sanmartí (Solier-Sanmartí 1978b, 37), amb tres pètals, sis punts que els coronen i amb un punt central

envoltat de quatre punts, dos a cada costat del traç llarg de la P, amb un diàmetre de cartutx de 16 mm. No hem trobat exemplars d'altres tipus de la mateixa roseta classificats per Solier-Sanmartí, tipus 1a i 1b per la nominal ΠΑΡ, ni la nominal ΚΑΚΑ, aplicats en fons de bases. Només coneixem un individu del tipus 1a, que és el que ens apareix en la peça de forn, amb 15 mm de diàmetre de cartutx²³.

La roseta s'acompanya d'un cercle a rodeta, RCENT + ROD, comú en les copes de la forma ROSES 12, com és el cas de l'individu que disposem, que té un diàmetre de 73 mm²⁴.

Pel que fa als peus, Solier-Sanmartí diferenciaven exemplars de peus verticals o sensiblement inclinats cap a l'interior (Solier-Sanmartí 1978b, 37, fig. 3), que nosaltres classifiquem com a tipus 1A, 2B, 2Bg i 2D. L'exemplar trobat a Roses correspon a la variant de peu 2Df, també inclinat cap a l'interior, amb una acanaladura aplicada al punt que separa el peu del cos de la peça.

ROSETES DIVERSES

Dins aquesta sèrie hem agrupat un total de 12 rosetes diferents que, atès el disseny decoratiu que tenen, no podem englobar-les en cap de les descrites anteriorment. De menor a major format, les comentarem individualment.

La més petita, la R81, és, de fet, una roseta sense cartutx, amb 8 pètals, que amida 8 mm de diàmetre. Es tracta d'un motiu singular, que hem trobat en una base de forma indeterminada, de 45 mm de diàmetre, amb el peu del tipus 2Bb. Atesa la dimensió del fragment, no podem precisar la decoració: RCENT (+ ROD?).

A continuació venen tot un seguit de rosetes de 12 mm de diàmetre de cartutx, sense cap connexió entre elles, a excepció de la mida. En primer lloc esmentar la R36, la qual té un disseny a base de 4 pètals a l'entorn d'un botó central, que alternen amb aspes. D'aquesta hem localitzat en 4 individus, 2 en bases indeterminades de 45 i 60 mm de diàmetre, amb l'aplicació decorativa poc precisa atesa la mida del fragment, RCENT (+ ROD?), i altres 2 en bases de la forma ROSES 11, de 57 i 59 mm de diàmetre, amb peus de tipus diferent -2B' i 4A-, en les quals la roseta es combina amb la palmeta P81, en la disposició RCENT + 3PR (roseta central envoltada de 3 palmetes radials).

²³ Aquesta peça es troba exposada en una de les vitrines del museu de la Ciutadella de Roses.

²⁴ Aquest diàmetre és el menor que Solier-Sanmartí atribueixen a la forma ROSES 12/Lamb. 26, que els apareix fins a 91 mm de diàmetre (Solier-Sanmartí 1978b, 37).

La R35 és una palmeta de la mateixa mida que l'anterior, amb cinc pètals al voltant del botó central que s'alternen amb petites "espigues". Només coneixem un exemplar d'una base indeterminada, de peu 1Aad, i amb la disposició decorativa RCENT.

La R45 presenta un dibuix d'una creu emmarcada en el cartutx, amb punts en la intersecció dels braços. Tampoc per aquesta hem pogut identificar la forma a la que correspon la base, que amida 52 mm de diàmetre i presenta un peu del tipus 2Aa. L'estat del fragment només ens permet suposar una combinació RCENT (+ ROD?).

El mateix passa amb la base on es troba la roseta R65, encara que la disposició decorativa és clarament una RCENT. La roseta combina els pètals, en nombre de 8 i agrupats de dos en dos, amb un punt a la base, envoltant un botó central, els quals alternen amb fines línies ondulades.

Una mica més gran és la R70, amb 13 mm de diàmetre de cartutx. El disseny interior és també singular, en el qual els pètals han estat substituïts per línies coronades de punts, agrupades dos en dos, amb un punt en el vèrtex, fins al nombre de 12, tot al voltant d'un petit botó central. La mida del fragment fa que no puguem reconèixer la forma a la que correspondria la base, de 54 mm de diàmetre i peu del tipus 4B, ni la combinació decorativa: RCENT (+ ROD?).

També succeeix el mateix amb l'exemplar de la roseta R87, de 15 mm de diàmetre de cartutx, i amb un disseny que combina 6 pètals al voltant d'una aspa central i emmarcats dins d'un triangle invertit. La base, de forma indeterminada, amida 65 mm de diàmetre i està dotada d'un peu del tipus 4Df.

Amb 16 mm de diàmetre de cartutx tenim els dos individus de la roseta R66, en la que els pètals, en nombre de 7, al voltant d'un botó central, s'han simplificat com línies gruixudes, que s'alternen amb unes línies similars, més curtes. Un d'ells correspon clarament a una forma ROSES 10.c, de 62 mm de diàmetre, amb la disposició RCENT + ROD. Possiblement a la mateixa forma i decoració correspondria l'altre fragment de base, de 61 mm de diàmetre. No obstant això, ambdues bases porten tipus de peus diferents: 1A i 2Df.

A continuació venen un seguit de rosetes de 18 mm de diàmetre de cartutx, les quals, no tenen altre cosa en comú, ja que els dissenys són totalment diferents. La R67 és una roseta de 6 pètals de forma romboïdal, al voltant d'un botó central, que alternen amb tiges fines acabades amb una petita palmeta. Ens apareix en el fons d'una base de forma indeterminada, de 53 mm de diàmetre i peu del tipus 4B, amb la disposició RCENT.

La R92 és una roseta amb 7 pètals en forma de llàgrima al voltant d'un doble botó central, que alterna amb punts en forma de petites gotes. La base, també

indeterminada, amida 51 mm i porta el peu del tipus 4Ab; no podem precisar la decoració del fons: RCENT (+ ROD?).

Amb els mateixos dubtes pel que fa a la combinació decorativa tenim la roseta R98, en la qual els pètals han estat substituïts per tiges rematades amb punts, en un nombre de 7, al voltant d'un botó central, que alternen amb tiges simples coronades amb dos petits punts a banda i banda. La base, que és un rebuig de forn, amida 36 mm de diàmetre i un peu del tipus 1A.

En darrer lloc ens quedaria parlar de la roseta més gran, la R50, amb 20 mm de diàmetre de cartutx, amb un disseny que s'aproxima a la R87, però amb clares diferències. Els pètals, probablement en nombre de 6, estan emmarcats entre dues línies, que formen un triangle, i s'alternen amb sengles pètals, més petits, que no parteixen del centre, amb dos petits punts a cada banda. No sembla que hi hauria botó central. Lamentablement és un fragment molt petit, del qual no podem precisar ni la forma, ni les mides, ni la combinació decorativa, que apuntem RCENT (+ ROD?).

ROSETA	SÈRIES	Diàm.	COMBINACIÓ	FORMA
R15	A6	9	RCENT + ROD	14.a
R48	A6	8	RCENT + ROD	ind.
			RCENT (+ROD?)	
R19	A8	13	RCENT (+ROD?)	ind.
R31	A8	16	RCENT	Ind.
			RCENT (+ROD?)	
R34	A8	15	RCENT + ROD	ind.
			RCENT (+ROD?)	
R63	A8	19	RCENT	11
R72	A8	10	RCENT (+ROD?)	ind.
R76	A8	14	RCENT	11
R84	A8	14	RCENT (+ROD?)	ind.
R89	A11	10	4R CENT	11
R13	Aa6		RCENT (+ROD?)	ind.
R38	Aa7	11	RCENT	11
			RCENT (+ROD?)	ind.
R71	Aa7	18	RCENT (+ROD?)	ind.
R53	Aa8	10	RCENT (+ROD?)	ind.
R56	Aa8	13	RCENT	ind.
R58	Aa8	17	RCENT	ind.
R61	Aa8	11	RCENT + ROD	14.a
R85	Aa9	16	RCENT (+ROD?)	ind.
R55	Ab4	17	RCENT (+ROD?)	ind.
R3	Ab5	17	RCENT + ROD	12
				ind.
R9	Ab5	16	RCENT + ROD	ind.
R28	Ab5	9	RCENT	11
			RCENT (+ROD?)	ind.
R37	Ab5	14	RCENT + ROD	ind.
			RCENT (+ROD?)	

R10	Ab6	13	RCENT (+ROD?)	ind.
R12	Ab6	13	RCENT (+ROD?)	10?
R17	Ab8	21	RCENT (+ROD?)	ind.
R30	Ab8	16	RCENT	ind.
			RCENT + ROD	12
			RCENT (+ROD?)	ind.
R39	Ac6	16	RCENT (+ROD?)	ind.
R57	Ac6	10	RCENT	10.c
R83	Ac6	10	RCENT + ROD	14.a
R18	Ac8	15	RCENT	11
			RCENT (+ROD?)	ind.
R33	Ac8	14	RCENT (+ROD?)	ind.
R41	Ac8	20	RCENT + ROD	12
			RCENT (+ROD?)	ind.
R60	Ac8	12	RCENT + ROD	14.a
R91	Ac8	12	4R CENT	11
R42	B4	20	RCENT + ROD	ind.
			RCENT (+ROD?)	ind.
R52	B4	14	RCENT (+ROD?)	ind.
R78	B5	16	RCENT	ind.
R29	B6	16	RCENT (+ROD?)	ind.
R59	B6	18	RCENT (+ROD?)	ind.
R79	B7	16	RCENT	11
R69	B8	12	RCENT	ind.
			CI + 3RR + CI	
R73	B8	15	RCENT	11
R88	B8	14	2R CENT	11
R1	Ba4	11	RCENT	ind.
			RCENT (+ROD?)	ind.
R27	Ba6	16	RCENT	11.a
			RCENT (+ROD?)	ind.
R2	Bb5	16	RCENT	ind.
			RCENT (+ROD?)	
R6	Bb5	12	RCENT + ROD	ind.
			RCENT (+ROD?)	
R4	Bb'5	15	RCENT	11
			RCENT (+ROD?)	
R5	Bb'5	13	RCENT	ind.
			RCENT (+ROD?)	11
			RCENT (+ROD?)	ind.
R82	Bc7	14	RCENT + ROD	14.a
R97	Bc7	13	RCENT	ind.
R16	Bc8	18	RCENT + ROD	ind.
			RCENT (+ROD?)	
R22	Bc8	18	RCENT	10A
			RCENT (+ROD?)	ind.
R44	C7	13	RCENT (+ROD?)	ind.
R21	C8	15	RCENT (+ROD?)	ind.
R43	Ca8	16	RCENT + ROD	ind.
R54	Da8	13	RCENT (+ROD?)	ind.
R86	Da16	18	RCENT (+ROD?)	ind.
R23	Db10	13	RCENT (+ROD?)	ind.

R51	Dc8	15	RCENT + ROD	12
R74	Dc8	16	RCENT + ROD	12
R68	E8	8	4R CENT	11
R75	E8	15	RCENT	ind.
R90	E8	11	4R CENT	11
			RCENT (+ROD?)	ind.
R49	F4	17	RCENT (+ROD?)	ind.
R7	F5	12	RCENT (+ROD?)	ind.
R47	G3	11	RCENT	ind.
R80	G5	13	RCENT (+ROD?)	ind.
R62	G6	12	RCENT	13.a
R64	G6	17	RCENT (+ROD?)	ind.
R46	G7	12	RCENT	11
R32	H8	19	RCENT (+ROD?)	ind.
R77	H8	15	RCENT	ind.
			4R CENT	11
R94	I1	12	RCENT	ind.
R96	I2	17	RCENT	ind.
R93	I4	12	RCENT	11
R95	I6	19	RCENT	ind.
R40	IIAP	16	RCENT + ROD	12
R35	divers	12	RCENT	ind.
R36	divers	12	RCENT (+ROD?)	11
R45	divers	12	RCENT (+ROD?)	ind.
R50	divers	20	RCENT (+ROD?)	ind.
R65	divers	12	RCENT	ind.
R66	divers	16	RCENT + ROD	10.c
			RCENT (+ROD?)	ind.
R67	divers	18	RCENT	ind.
R70	divers	13	RCENT (+ROD?)	ind.
R81	divers	8	RCENT (+ROD?)	11
R87	divers	15	RCENT (+ROD?)	ind.
R92	divers	18	RCENT (+ROD?)	ind.
R98	divers	18	RCENT (+ROD?)	ind.

Figura 17.18. Taula de les diverses rosetes amb la combinació decorativa en què apareixen en el fons de les bases, i les formes amb les que estan relacionades

TAULES COMPARATIVES DELS DIFERENTS TIPUS DE ROSETA AMB LES FORMES DE BASES I DECORACIONS EN QUÈ APAREIXEN

En base a les dades que disposem en aquests moments, hem establert una sèrie de taules en que es presenten les coincidències entre les formes, les rosetes i les combinacions decoratives en les quals s'han aplicat. En primer terme s'exposen aquelles en que les concordances són a tots nivells. Es tracta de les rosetes R3 (Ab5), R15 (A6), R89 (A11) i R4 (Bb'5). Cadascuna d'elles apareixen sobre bases de formes iguals, ROSES 12, 14.a i 11, respectivament, en les quals també es repeteixen les combinacions decoratives, RCENT + ROD en el cas de les R3 i 15, i 4 RCENT en la

R89 (**Fig. 17.19**). Aquestes coincidències també es donen en el tipus de peu. Dins d'aquest grup hem volgut incloure també la roseta R57, tot i que no tenim la certesa que els dos individus dibuixats puguin pertànyer a la mateixa forma.

ROSETA	SÈRIE	FORMES	TIPUS BASE		diàmetre	DECO. FONTS
R15	A6	14.a	1	B	41	RCENT + ROD
					38	
R89	A11	11	2	D'	62	4R CENT
					68	
R3	Ab5	12	5	D	84	RCENT + ROD
			frag.	frag.	85	
R57	Ac6	10.c	2	A	50	RCENT
		ind.		De	58	
R4	Bb'5	11	2	B'''	51	RCENT
				Bb	48	
				Bc	50	RCENT (+ROD?)

Figura 17.19. Coincidències formals i de composició decorativa en bases amb rosetes

Al marge dels casos abans expressats tenim un bon nombre d'exemplars els quals, atesa la conservació de la base, no podem assegurar que tinguin la mateixa composició decorativa (**Fig. 17.20**). Tampoc, en certs casos, podem afirmar que coincideixin en la forma, ja que alguns dels fragments no s'han pogut determinar. No obstant això, per la coincidència de diàmetres de base i tipus de peu, no descartem que també les formes puguin ser les mateixes. És el cas de les rosetes R38 i 5, que podrien associar-se a la forma ROSES 11, de les quals hem reconegut la composició decorativa RCENT (els fragments massa petits, en els quals ha estat difícil veure-la, s'ha optat per classificar-la com a RCENT (+ ROD?). Ens quedaria esmentar les rosetes R1, R31 i R29, les dues associades a bases de petit format, entre 47 i 58 mm de diàmetre, que no hem pogut determinar.

ROSETA	SÈRIE	FORMES	TIPUS BASE		diàmetre	DECO. FONTS	
R31	A8	ind.	2	B''	50	RCENT	
				D'	58	RCENT (+ROD?)	
R38	Aa7	11	2	B'	52	RCENT	
		ind.				58	RCENT (+ROD?)
					D'	58	
R29	B6	ind.	5	A	54	RCENT (+ROD?)	
				Be	51		
R1	Ba4	ind.	2	D'''	53	RCENT	
				A''	47	RCENT (+ROD?)	
R6	Bb5	ind.	2	Ad	46	RCENT (+ROD?)	
			ind.	ind.	ind.		
			2	B	61	RCENT + ROD	

R5	Bb'5	ind.	2	Bb	53	RCENT
		11		D'	43	RCENT (+ROD?)
		ind.	ind.	Ad	49	
				ind.	48	

Figura 17.20. Coincidències formals i possiblement també decoratives, en bases amb rosetes

Com dèiem en el paràgraf anterior, la dimensió dels fragments de base ha estat el principal *handicap* a l'hora d'extreure conclusions de les relacions entre formes i decoracions. Els exemplars que tot seguit exposem corresponen a individus de rosetes aplicades en bases que poden correspondre o no a la mateixa forma, amb peus de tipus també diferents, però entre les quals sembla donar-se la mateixa composició decorativa (**Fig. 17.21**). Es tracta de les rosetes R48, 58, 28, 10, 17, 33, 41, 91, 42, 27, 97, 16, 54 i 66. Els diàmetres de les bases, en el cas de la R48, 58, 28, 10, 17, 33, 91, 42, 27, 97, 54 i 66, són força similars, el que podria ser indicatiu de que coincideixen les formes; no passa el mateix amb les R16 i 41, en el quals les seves dimensions diferents podrien demostrar el contrari.

ROSETA	SÈRIE	FORMES	TIPUS BASE		diàmetre	DECO. FONTS
R48	A6	ind.	1	B	62	RCENT + ROD
			2	B	56	RCENT (+ROD?)
			4	A'	55	
			5	B	54	
			ind.	ind.	ind.	
					53	
R58	Aa8	ind.	2	A	57	RCENT
			ind.	ind.	55	
R28	Ab5	11	4	Bb	42	RCENT
		ind.	ind.	ind.	41	RCENT (+ROD?)
R10	Ab6	ind.	2	Bb	56	RCENT (+ROD?)
			4	A''	47	
			ind.	ind.	ind.	
R17	Ab8	ind.	2	B	42	RCENT (+ROD?)
			ind.	ind.	46	
R33	Ac8	ind.	3	Db'	53	RCENT (+ROD?)
			ind.	ind.	48	
					51	
					ind.	
R41	Ac8	12	5	D	93	RCENT + ROD
		ind.	4	A'	53	RCENT (+ROD?)
R91	Ac8	11	2	A	51	4R CENT
		ind.	ind.	ind.	49	

R42	B4	ind.	1	A	54	RCENT + ROD
			2	B	48	RCENT (+ROD?)
			ind.	ind.	44	
					50	
90						
R27	Ba6	11.a	2	B	50	RCENT
		ind.	4	A	51	RCENT (+ROD?)
R97	Bc7	ind.	4	B	53	RCENT
			ind.	ind.	50	
					55	
R16	Bc8	ind.	1	A	74	RCENT + ROD
			4	A'''	72	
			ind.	ind.	ind.	RCENT (+ROD?)
					44	
					46	
					49	
53						
R54	Da8	ind.	2	B	51	RCENT (+ROD?)
			4	A	44	
R66	divers	10.c	1	A	62	RCENT + ROD
		ind.	2	Df	61	RCENT (+ROD?)

Figura 17.21. Bases amb rosetes en les que les coincidències formals no estan assegurades, però sí sembla que es dona en les composicions decoratives

Contra les coincidències que hem esmentat, hi ha determinades rosetes que, sobre bases de diàmetres similars, s'apliquen amb combinacions decoratives totalment diferents, com és el cas de les R30, 69, 90, 77 i 36, aquesta darrera també combinada amb la palmeta P81 (**Fig. 17.22**). Podria semblar, en vista a les mides de les bases, que aquestes diferències decoratives respondrien a formes diferents; ens manquen, però, dades concloents al respecte, atesa la dificultat d'identificar les formes a partir de bases molt fragmentades.

ROSETA	SÈRIE	FORMES	TIPUS BASE		diàmetre	DECO. FONTS
R30	Ab8	12	1	A	89	RCENT + ROD
			2	Ae	88	
		ind.	2	Df	54	RCENT (+ROD?)
			4	B	51	
			ind.	ind.	53	RCENT
56						
R69	B8	ind.	4	A	72	CI + 3RR + CI
			2	B'	53	RCENT
			ind.	ind.	51	
R90	E8	11	4	Ad	55	4R CENT
		ind.	2	D'	58	RCENT (+ROD?)
R77	H8	11	2	D	55	4R CENT
		ind.	ind.	ind.	52	RCENT

R36	divers	ind.	1	A	45	RCENT (+ROD?)
			ind.	ind.	60	
R36/P81		11	2	B"	57	RCENT + 3PR
			4	A	59	

Figura 17.22. Bases amb rosetes idèntiques però amb composicions decoratives diferents

Finalment, a més de les rosetes que hem pogut relacionar amb bases de formes determinades, hi ha un grup del qual ens és impossible concretar la forma, per la qual cosa no les hem volgut incloure en les anàlisis anteriors. No obstant això, les detallem (Fig. 17.23).

ROSETA	SÈRIE	FORMES	TIPUS BASE		diàmetre	DECO. FONTS
R34	A8	ind.	2	D'	55	RCENT + ROD
			ind.	ind.	54	RCENT (+ROD?)
R71	Aa7	ind.	4	A	46	RCENT (+ROD?)
			ind.	ind.	45 46	
R37	Ab5	ind.	2	D'''	49	RCENT (+ROD?)
			ind.	ind.	ind. 88	RCENT + ROD
R18	Ac8	ind.	ind.	ind.	52 56	RCENT (+ROD?)
R2	Bb5	ind.	ind.	ind.	48	RCENT
					ind.	RCENT (+ROD?)
					46	
					51	
					55 61	

Figura 17.23. Bases amb rosetes idèntiques, sobre formes indeterminades, amb composicions decoratives possiblement similars

ANÀLISI DE LA RELACIÓ ENTRE LES FORMES DELS TALLERS DE ROSES I L'ÚS DE ROSETES COM A ELEMENTS DECORATIUS DEL FONTS DE LES BASES

Per a poder fer aquesta anàlisi a partir de dades fiables, ens hem limitat a aquelles rosetes de les que tenim més d'un exemplar catalogat. Aquelles de les que només coneixem un individu s'han descartat, atès que no podien aportar cap dada al respecte. L'anàlisi ha consistit en veure si es pot establir una relació entre les formes i els diversos motius de rosetes i, a la vegada, comprovar si també la connexió es podria establir amb les combinacions decoratives. La intenció és, a partir dels resultats obtinguts, intentar aproximar-nos a particularitats de tallers i/o forns. A trets generals, en la majoria dels casos sembla que sí es produeix aquesta relació formal i decorativa, tot i que alguns exemplars es puguin trobar en diferents formes, no, en canvi, en

combinacions decoratives. Les dificultats a l'hora d'arribar a aquestes conclusions han residit, especialment, en el fet que en molts casos les bases de què disposem corresponen a formes de difícil identificació. En aquest cas, ens hem servit de les mesures del diàmetres de les bases per tal d'esbrinar-ne la forma.

Pocs han estat els casos en què s'ha pogut establir una correspondència inequívoca entre rosetes, formes i combinacions decoratives. Es tracta dels individus decorats amb les rosetes R3, 15, 89 i 91. La primera la veiem associada a la forma ROSES 12, la segona a la forma ROSES 14.a i les dues darreres a la ROSES 11. No obstant això, hi ha altres rosetes que, a partir de les dimensions dels diàmetres, també es podrien associar a formes idèntiques: les rosetes R4, 5, 27, 28 i 38, per la forma ROSES 11, i les R57 i 66, per la ROSES 10.c (**Fig. 17.23**). És interessant observar com, en tots els exemplars estudiats, es dona també una concordança a nivell de disposicions decoratives, és a dir, que l'associació no només és entre la forma i la roseta, sinó també amb l'aplicació en què aquesta s'ha disposat en el fons de les bases. En darrer lloc comentar que, en canvi, no hi ha una coincidència absoluta entre els tipus de peus i les formes, encara que tots els exemplars de la forma ROSES 11 d'aquest grup s'han vist amb el tipus 2 de peu, amb diferents variants.

FORMES	ROSETES	COMBINACIONS DECORATIVES
10.c	R57	RCENT
10.c	R66	RCENT + ROD
12	R3	RCENT + ROD
11	R4, 5, 27, 28, 38	RCENT
11	R89, 91	4R CENT
14.a	R15	RCENT + ROD

Figura 17.23. Rosetes que podrien atribuir-se a formes específiques

Aquesta, però, no semblaria la pauta general dels tallers de Roses, ja que també trobem rosetes idèntiques sobre formes diferents (**Fig. 17.24**). És el cas de les R30, 36, 77 i 90. Entre aquestes hem vist que no es produeix l'associació entre roseta i forma, encara que el que sí s'observa és que les formes diferents porten, cadascuna, composicions similars. Hem inclòs en aquest grup les R 1 i 16, de les quals només tenim individus de forma indeterminada, els quals apareixen amb combinacions diferents.

FORMES	ROSETES	COMBINACIONS DECORATIVES
12	R30	RCENT + ROD
diàm. més petits (51-56 mm)		RCENT
11	R36	RCENT + 3PR ²⁵
diàm. més petits (45 mm)		RCENT (+ROD?)
11	R90	4R CENT
diàm. similar		RCENT (+ROD?)
11	R77	4R CENT
diàm. més petit (52 mm)		RCENT
indeterminada	R16	RCENT + ROD
		RCENT (+ROD?)
indeterminada	R1	RCENT
		RCENT (+ROD?)

Figura 17.24. Rosetes en les quals no poden assegurar la coincidència formal, amb combinacions decoratives diverses

Finalment, ens quedaria comentar aquelles rosetes que, en bases de formes indeterminades, però de diàmetres similars, s'associen a combinacions decoratives iguals. D'haver-se pogut identificar la forma, podríem incloure aquestes rosetes en les del primer grup; la impossibilitat de fer-ho, fa que ho mantinguem en reserva.

FORMES	ROSETES	COMBINACIONS DECORATIVES
Ind., diàm.: 51-56	R18	RCENT
Ind., diàm.: 55, 57	R58	RCENT
Ind., diàm.: 50-55	R97	RCENT
Ind., diàm.: 50	R31	RCENT
Ind., diàm.: 58		RCENT (+ROD?)
Ind., diàm.: 54	R34	RCENT + ROD
Ind., diàm.: 55		RCENT (+ROD?)
Ind., diàm.: 47, 56	R10	RCENT (+ROD?)
Ind., diàm.: 42, 46	R17	RCENT (+ROD?)
Ind., diàm.: 51, 54	R29	RCENT (+ROD?)
Ind., diàm.: 48-53	R33	RCENT (+ROD?)
Ind., diàm.: 53-56	R48	RCENT (+ROD?)
Ind., diàm.: 62		RCENT + ROD
Ind., diàm.: 44, 51	R54	RCENT (+ROD?)
Ind., diàm.: 45-46	R71	RCENT (+ROD?)

Figura 17.25. Rosetes que no estan associades a formes específiques, en aquest cas indeterminades, però amb equivalències entre formes i combinacions decoratives

²⁵ En aquest cas la roseta s'acompanya de 3 palmetes radials, del motiu P81.

ANÀLISI DE L'ASSOCIACIÓ DE LES ROSETES AMB ELS FORNS LOCALITZATS AL JACIMENT

Aquesta anàlisi s'ha establert a partir només d'aquelles rosetes que foren localitzades en les proximitats d'un dels dos forns coneguts de Roses. En els quadres de la figura adjunta se'ns ha posat de manifest una clara relació de proximitat entre les troballes de bases decorades amb rosetes i el forn núm. 1, amb rebuigs identificats per les rosetes R10, 15, 38, 48, 52, 61, 69, 83 i 98 (**Fig. 17.26**). Amb el forn núm. 2, només hem associat dues rosetes, una de les quals, d'entrada, es va trobar també propera al forn núm. 1 (**Fig. 17.27**). Aquest detall ens porta a proposar que aquestes escasses rosetes, trobades en un àmbit de la casa on hi ha el forn núm. 2, poguessin ésser-hi a causa de la dispersió dels fragments²⁶. De fet, aquest àmbit, cal dir, tampoc és massa lluny del forn núm. 1.

Pel que fa a les formes associades a les rosetes que atribuïm al forn núm. 1, hi ha una certa varietat, amb exemplars de les ROSES 10.c, 10A, 11, 12 i 14.a.

FORMA	Corte	PROXIMITAT FORN 1	estrat	ROSETES	DECO. FONTS	REBUIG
ind.	H12	casa 5/6, davant forn	IV	R1	RCENT	
	H12b				RCENT (+ROD?)	
ind.	4A	carrer 1, davant forn	carrer	R2	RCENT (+ROD?)	
12	H12	casa 5/6, davant forn	IV	R3	RCENT + ROD	
11	14	casa 5/6	I	R4	RCENT	
ind.	2	casa 1, davant forn	I	R10	RCENT (+ROD?)	SÍ
	H1	casa 5/6	II			
14.a	4A	carrer 1, davant forn	carrer	R15	RCENT + ROD	SÍ
ind.	H16	casa 5/6, davant forn	III	R16	RCENT + ROD	
11	2	casa 1, davant forn	I	R18	RCENT	
ind.	4A	carrer 1, davant forn	carrer		RCENT (+ROD?)	
10A	4A	carrer 1, davant forn	carrer	R22?	RCENT	
ind.	H16	casa 5/6, davant forn	III	R27	RCENT (+ROD?)	
11	H16	casa 5/6, davant forn	III	R28	RCENT	
ind.	4A	carrer 1, davant forn	carrer		RCENT (+ROD?)	
ind.	H16	casa 5/6, davant forn	III	R29	RCENT (+ROD?)	
12	2	casa 1, davant forn	I	R30	RCENT + ROD	
ind.	4A	carrer 1, davant forn	carrer		RCENT (+ROD?)	
					RCENT	
11	2	casa 1, davant forn	I	R38	RCENT	

²⁶ De fet, també hem trobat un rebuig de base amb la roseta R48 un àmbit força allunyat del forn, al bell mig de la casa 2. O el cas del rebuig de la R34 aparegut a la zona de turó de Santa Maria. Aquest darrer cas no ens ha d'estranyar, atès que durant els anys 60 es portaren en aquest lloc terres procedents de l'enderroc de les muralles modernes de la Ciutadella, properes al barri hel·lenístic. A favor d'aquesta explicació tindríem el fet que el fragment aparegués en els nivells superficials.

ind.	H4	casa 5/6, davant forn	III		RCENT (+ROD?)	SÍ
ind.	2	casa 1, davant forn	I	R39	RCENT (+ROD?)	
12	H16	casa 5/6, davant forn	III	R40	RCENT + ROD	
12	4A	carrer 1, davant forn	carrer	R41	RCENT + ROD	
ind.	H6	casa 5/6, davant forn	IV	R42	RCENT + ROD RCENT (+ROD?)	
ind.	H6	casa 5/6, davant forn	IV	R43	RCENT + ROD	
ind.	H6	casa 5/6, davant forn	IV	R44	RCENT (+ROD?)	
ind.	H7	casa 5/6, davant forn	III	R45	RCENT (+ROD?)	
11	H12	casa 5/6, davant forn	II a	R46	RCENT	
ind.	H12	casa 5/6, davant forn	III	R47	RCENT	
ind.	d19	carrer 1	III	R48	RCENT + ROD	SÍ
	H3	casa 5/6	III		RCENT (+ROD?)	
	H5	forn	II			
ind.	H16	casa 5/6, davant forn	III	R49	RCENT (+ROD?)	
ind.	H7	casa 5/6, davant forn	III	R52	RCENT (+ROD?)	SÍ
ind.	H16	casa 5/6, davant forn	II	R53	RCENT (+ROD?)	
ind.	H16	casa 5/6, davant forn	III	R55	RCENT (+ROD?)	
ind.	H16	casa 5/6, davant forn	III	R56	RCENT	
10.c	4A	carrer 1, davant forn	carrer	R57	RCENT	
14.a	4A	carrer 1, davant forn	carrer	R61	RCENT + ROD	SÍ
ind.	d19	carrer 1	III	R69	CI + 3RR + CI	SÍ
11	16	casa 5/6, del forn	III	R77	4R CENT	
14.a	H16	casa 5/6, davant forn	III	R83	RCENT + ROD	SÍ
ind.	4A	carrer 1, davant forn	carrer	R84	RCENT (+ROD?)	
ind.	4A	carrer 1, davant forn	carrer	R85	RCENT (+ROD?)	
ind.	3	casa 1, davant forn	ind.	R86	RCENT (+ROD?)	
11	16	casa 5/6, del forn	III	R89	4R CENT	
ind.	d19	carrer 1	III	R98	RCENT (+ROD?)	SÍ

Figura 17.26. Localització de les diverses rosetes en relació al forn núm. 1

Forma	Corte	PROXIMITAT FORN 2	E.	R.P.	DECO. FONS	REBUIGS
ind.	15	casa 7/8	II, III	R42	RCENT (+ROD?)	
ind.	15	casa 7/8	ind.	R58	RCENT	

Figura 17.27. Localització de les diverses rosetes en relació al forn núm. 2

Pel que fa a la cronologia d'aquestes produccions, només podem afirmar amb seguretat -atesa la manca de contaminació arqueològica dels nivells de l'estrat E.IV on han aparegut (fase BH-E.IV)²⁷-, que les rosetes R3 (Ab5), 42 (B4), 43 (Ca8) i 44 (C7) serien les més antigues del conjunt, datades dels moments inicials de la producció, en el tombant del segle IV al III aC. D'aquests rosetes podem dir que són exemplars més aviat de mida gran, entre 18 i 20 mm de diàmetre, a excepció de la R44, que és més

²⁷ Hem descartat aquells individus que apareixen en nivells de l'estrat IV afectats per esclats de bomba o forats d'escombrera.

petita, disposades, aparentment, totes elles en la composició decorativa RCENT + ROD. Tenen un disseny més aviat singular, del que es coneixen escassos exemplars. La forma que s'ha determinat per aquest període és la ROSES 12.

Entre les més modernes, aquelles que només hem trobat en estrats superficials o residuals, hauríem d'esmentar les R4, 6, 10, 18, 39, 54, 59 i 87. A excepció de la R54 i 59, la resta de rosetes tenen en comú el fet de combinar pètals amb fines tiges, acabades o no amb punts. Les formes en què apareixen són les ROSES 11 i 12.

Pel que fa a la resta de rosetes, que apareixen en l'estrat III (fase BH-E.III), no podem precisar cap dada cronològica. Totes elles es troben en un nivell que correspon a la fase d'amortització del barri, per la qual cosa només podem afirmar que s'insereixen en les fases de plena producció o del moment final, ja que tant hi podem trobar elements barrejats provinents de les dues fases.

17.3. ELS ALTRES MOTIUS O ALII

A més de les palmetes i les rosetes hi ha una altra sèrie de motius, que anomenem *alii*, el disseny dels quals s'aparta, sobretot pel que fa al dibuix que conté el cartutx, de les dues primeres (**Fig. 17.28**). Tot i que el format del cartutx, majoritàriament en forma de cor, té paral·lels en algunes palmetes (vegeu P63 i 66). En total hem reconegut 5 exemplars, 4 d'ells localitzats al jaciment de Roses durant l'actual recerca, i l'altre procedeix d'un individu que Sanmartí reconeix al jaciment d'Ensérune (Sanmartí 1978b, 31, fig. 7.23), el qual no té paral·lels a Roses, per ara.

La majoria són motius en forma de fulla, amb o sense nervis, mentre que els altres són totalment singulars. Si ens fixem en el quadre de la figura adjunta (**Fig. 17.29**), de moment només hem pogut associar aquests motius amb la forma ROSES 12, en relació amb l'AL5. Pel que fa a la resta, la dimensió dels fragments no ens ho ha permès. El que sí que s'ha pogut comprovar, en canvi, és que tots ells s'acompanyen del peu del tipus 2, amb les variants A', B, B' i D". També en tots sembla que és comuna la decoració de diversos motius radials sobre el cercle a rodeta, a excepció del fragment amb AL2.

De bases decorades amb el motiu *alii*, només dues s'han associat al forn núm. 1 (**Fig. 17.30**), a més en uns estrats la cronologia dels quals faria situar la producció en el tombant del segle IV al III aC, és a dir, en els moments inicials. Sembla que la relació amb el forn seria del tot factible, ja que els tres fragments han aparegut en una habitació veïna a l'oest, l'H6, i, a més, un dels quals és un rebuig. Els altres dos motius, AL2 i AL3 s'han recuperat en les excavacions a la zona del turó de Santa

Maria, en nivells residuals, tardans, relatius a l'ocupació tardoromana de la zona, per la qual cosa no ens aporten cap cronologia estratigràfica.

A partir de les dades que hem recollit, podem concloure que el motiu *alii* és una decoració dels moments inicials de la producció de vernís negre de Roses, que s'aplica, majoritàriament, amb la combinació decorativa de diversos elements radials – en nombre indeterminat, ja que no disposem de cap exemplar sencer- sobre un cercle a rodeta: ?ALR SROD²⁸. Sobre aquesta decoració, tal com ja havíem comentat en parlar de les palmetes, sabem que és característica de les fases inicials dels tallers de Roses, extrem que se'ns confirma ara amb els motius *alii*. L'escassetat d'individus amb aquesta decoració ens duria a pensar que foren conseqüència d'uns primers tempteigs de la producció de Roses, els quals, amb l'estandardització de l'època plena s'haurien abandonat.

ALII	FOMES	TIPUS BASE	diàmetre	DECO. FONS
AL2	ind.	2	D"	ind. ?ALR (+ ROD?)
AL3	ind.	2	B'	80 (CI? +) ?ALR SROD
AL4	ind.	2	B	ind. (CI? +) ?ALR SROD
AL5	ind.	2	B	93 (CI? +) ?ALR SROD
			A'	

Figura 17.29. Relació dels motius *alii* amb les formes, tipus de bases i combinacions decoratives amb les quals apareixen

ALII	Corte	PROXIMITAT FORN 1	estrat	REBUIG
AL4	H6	casa 5/6, davant forn 1	IV	
AL5	H6	casa 5/6, davant forn 1	IV	SI
		casa 5/6, davant forn 1	IV	

Figura 17.30. Localització dels diversos motius *alii* en relació al forn núm. 1

²⁸ No hem descartat la possibilitat que al centre del fons de la base hi pogués haver-hi un petit cercle incís, ja que hi ha espai suficient per que s'hi posés i, per ara, no tenim cap fragment suficientment gran que ens permeti concretar si aquest complement de la decoració s'hauria aplicat.

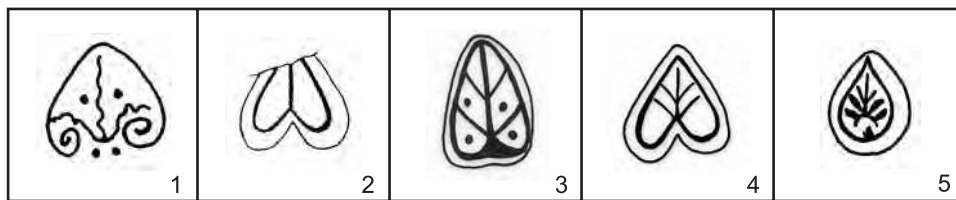

Figura 17.28. Motius de la sèrie *alii* que decoren el fons intern els vasos de vernís negre

(reservat fig. 17.28 revers)

18. COMBINACIONS DECORATIVES EN LES BASES

S'han dibuixat un total de 310 individus amb restes de decoració al fons de la base. D'aquest total, el major nombre corresponen a combinacions decoratives a partir de rosetes, amb 163 individus, el que representa un 52,58 %. Pel que fa a les palmetes, tenim 124 individus, el que significa un 40,00 %. Hi ha 3 individus que combinen rosetes i palmetes, amb un 0,97 %. Els altres motius, *alii*, representen l'1,61 %, amb 5 individus. La resta són individus dels quals no coneixem la decoració, ja que el fragment és petit (5,48 %).

18.1. COMBINACIONS DECORATIVES AMB ROSETES (Fig. 18.1 a 18.5)

S'ha establert un total de cinc combinacions decoratives en fons de bases decorades amb rosetes. De totes elles la roseta central, envoltada o no d'un cercle a rodeta, és la més abundant (RCENT –roseta central- i RCENT + ROD –roseta central envoltada d'un cercle a rodeta). Hi ha un bon nombre d'exemplars que, pel fet de tractar-se de fragments excessivament petits, no hem pogut determinar si estaven proveïts o no de cercle a rodeta (RCENT (+ ROD?). El total d'aquests motius representa un 95,09 % de les combinacions decoratives amb rodeta. Hi ha, però, unes combinacions minoritàries, com són la disposició de 2 i 4 rosetes centrals (2R CENT –dues rosetes centrals- i 4R CENT –quatre rosetes centrals), a l'estil de la decoració dels bols de petites estampilles, que representen un 4,29 % del total, i un únic exemplar en el qual, dins d'un cercle gran incís, s'hi combinen tres rosetes radials al voltant d'un petit cercle incís (CI + 3RR + CI).

COMBINACIONS	<i>individus</i>	%	% sobre total
RCENT	43	23,38	13,87
2R CENT	1	0,61	0,32
4R CENT	6	3,68	1,93
RCENT + ROD	25	15,34	8,06
RCENT (+ ROD?)	87	53,37	28,06
CI + 3RR + CI	1	0,61	0,32
TOTAL	163	100	52,58

Figura 18.6. Taula percentual dels individus de vernís negre decorats amb rosetes

Decoració RCENT

Pel que fa a la decoració RCENT, hem observat que apareix en les formes ROSES 10.c, 11, 11.a, 11.c i 13.a, generalment en bases que són de format petit, entre 42 i 68

mm de diàmetre i entre 7 i 15 mm d'alçada de peu. La forma més ben representada amb aquest tipus de decoració és la ROSES 11, amb 13 individus, quantitat que representa el 30,23 % d'aquesta combinació. No hi ha una uniformitat pel que fa al model de roseta representat; trobem exemplars de diverses sèries: R76 i 63 (A8), R79 (B7), R73 (B8), R46 (G7), R93 (I4), R38 (Aa7), R18 (Ac8), R28 (Ab5), R27 (Ba6) i R4 (Bb'5).

Entre les formes minoritàries trobem la ROSES 10A, amb dos exemplars, en el quals no hem pogut identificar la roseta atès que està molt deteriorada (una d'elles sembla una possible R22). A més coneixem una forma ROSES 10.c decorada amb la R57 (Ac6) i una ROSES 13.a amb la R62 (G6). La resta d'exemplars, 26 en total, és a dir el 60,47 % del grup, són fragments de bases de les quals no hem pogut identificar la forma, decorades amb les rosetes: R31 (A8), R56 i R58 (Aa8), R30 (Ab8), R57 (Ac6), R78 (B5), R69 (B8), R1 (Ba4), R2 (Bb5), R5 (Bb'5), R97 (Bc7), R75 (E8), R47 (G3), R77 (H8), R94 (I1), R96 (I2), R95 (I6) i R35, R65 i R67 (divers).

Aquest tipus de decoració no està relacionada amb cap tipus de base específica, ja que el trobem amb una gran varietat de peus: 1Aad, 2A, 2A', 2Ab, 2B, 2B', 2B'', 2Bb, 2D', 2D'', 2D''', 2De, 3D, 4A, 4B, 4Bb, 4Bb' i 5A (absents els tipus 3 i 6).

En conclusió, hem d'observar que aquesta disposició decorativa no és pròpia de cap forma específica dels tallers de Roses, tot i que la trobem més ben representada en la forma ROSES 11. Tampoc hem pogut determinar l'existència d'una uniformitat pel que fa a les variants de rosetes utilitzades, ans el contrari, la diversitat és manifesta.

Decoració RCENT + ROD

Pel que fa a aquesta combinació decorativa, la trobem representada en exemplars de les formes ROSES 10.c, 12 i 14.a. A diferència de l'anterior, observem que es dona en bases de major format, entre 38 i 97 mm de diàmetre i de 7 a 23 mm d'alçada de peu. La forma més representada és la ROSES 12, amb les seves variants, amb un total de 7 exemplars, el que significa el 28 % del total d'aquesta combinació. Hem de dir, al respecte d'aquesta forma, que els exemplars que apareixen amb aquesta decoració tenen unes dimensions de base de mida més reduïda del que acostuma a donar-se en aquesta forma, entre 84 i 97 mm de diàmetre. En segon lloc hem d'esmentar la ROSES 14.a, amb 6 individus i un 24 % del total. A aquesta forma corresponen els peus de mida més petita, entre 38 i 80 mm. Com a ROSES 10.c només tenim un exemplar. La resta de bases, 11 en total, són de forma indeterminada.

En relació al tipus de peus, no podem dir que hi hagi cap relació entre aquests i la combinació decorativa. Trobem una gran varietat de peus: 1A, 1B, 2A', 2Ae, 2B, 2D',

2Df, 3Ab, 4A, 4A", 4C i 5D, tal com també observàvem en la combinació decorativa anterior.

Tampoc es dóna una relació específica entre les formes i les rosetes. Pel que fa a les variants que decoren la forma ROSES 14.a, hem d'esmentar les rosetes R15 (A6), R61 (Aa8), R60 i R83 (Ac6) i R82 (Bc7). Entre la forma ROSES 12 trobem les rosetes R3 (Ab5), R30 (Ab8), R51 i R74 (Dc8; ambdues semblen la mateixa roseta amb una subtil diferència en la dimensió), i la R40 que correspon a un exemplar de roseta nominal. L'individu de la forma ROSES 10.c porta una R66 (divers). Entre els individus de base no determinada tenim rosetes R48 (A6), R34 (A8), R3, R9 i R37 (Ab5), R42 (B4), R6 (Bb5), R16 (Bc8) i R43 (Ca8).

Decoració RCENT (+ ROD?)

Hi ha 87 individus, dotats de roseta central, els quals, per les dimensions, no tenim la certesa que anessin completats amb un cercle a rodeta. Es tracta de fragments de base molt petits, de la pràctica totalitat dels quals, el 96,55 % del total, tampoc hem pogut identificar la forma; només hi hem reconegut la ROSES 11 i una possible ROSES 10, amb dubtes.

Pel que fa a la decoració, la quantitat de rosetes utilitzades és molt variada, de manera que no podem afirmar que hi hagi cap mena de relació que ens permeti suposar trets determinants de tallers o produccions. El mateix passa amb els tipus de peu.

Decoració 2R CENT

Només disposem d'un exemplar amb aquesta disposició decorativa, que correspon a la forma ROSES 11, amb 52 mm de diàmetre de base i 9 mm d'alçada de peu, de la variant 2A, decorada amb la roseta R88 (B8). Es tracta d'un rebuig ceràmic, de manera que no dubtem que sigui una producció dels tallers de Roses.

Decoració 4R CENT

Disposem de 6 exemplars dibuixats amb aquesta distribució decorativa en el fons de la base, clarament inspirada els motius que es troben en el bol de la forma Lamb. 27 de la ceràmica de petites estampilles. Els exemplars de Roses corresponen també a l'equivalent d'aquesta mateixa forma, la ROSES 11, amb unes dimensions de base que oscil·len entre els 51 i 68 mm de diàmetre i peus d'una alçada entre 9 i 11 mm, del tipus 2A, 2D, 2D', 2D", 4Ad i 5A'

Pel que fa a les rosetes que formen aquesta combinació decorativa hi ha les R68 i 90 (E8), R91 (Ac8) i R77 (H8) (dubtem de la R89 (A11), atès que l'anàlisi de pastes determina l'aparta del grup dominant dels tallers de Roses).

Decoració CI + 3RR + CI

Hi ha un únic individu d'aquesta combinació decorativa que correspon a un rebuig de forn. És un fragment de base del qual no podem determinar la forma, de 72 mm de diàmetre i 13 mm d'alçada de peu, del tipus 4A. La roseta apareix de forma radial en nombre de tres entre dos cercles incisos i és la R69 (B8). L'exclusivitat d'aquest fragment ens fa pensar que es tracti d'un cas singular, potser una prova dels tallers o un encàrrec determinat.

18.2. COMBINACIONS DECORATIVES AMB PALMETES (Fig. 18.7 i 18.8)

Entre el total de 124 individus de base dibuixats s'ha trobat una gran diversitat de composicions decoratives amb aquest motiu, 11 en total, les quals es formen a partir de la combinació entre palmetes radials, cercles incisos i cercle a rodeta, encara que també hi ha algun exemplar que només porta una sola palmeta central. Aquest darrer cas, però, és molt minoritari; només tenim dibuixats 8 individus, que representen el 6,45 % davant de les palmetes radials. La palmeta central pot presentar-se sola, PCENT, o bé combinada amb un cercle a rodeta, PCENT + ROD; certs exemplars, per ser excessivament petits, no sabem si anirien acompanyats de cercle a rodeta o no: PCENT (+ ROD?). De vegades les palmetes poden disposar-se al centre de la base en un grup de 3, sense la forma radial més habitual: 3PR CENT (?PR CENT si desconexem el nombre total de palmetes). És una combinació escassa, amb 2 individus, el que representa l'1,61 %.

Pel que fa a la combinació de palmetes radials, el motiu més simple és aquell en que les palmetes estan envoltades per un cercle a rodeta. Aquesta aplicació és molt abundant, tot i que ocupa el segon lloc pel que fa a volum d'individus representats, amb un percentatge del 22,58 %. Aquesta combinació tant pot aparèixer amb 3 com amb 4 palmetes radials: 3PR + ROD i 4PR + ROD. En ocasions, pel fet de tractar-se de fragments petits, no tenim la certesa de quin seria el nombre de palmetes presents, ?PR + ROD, o bé no podem assegurar si les palmetes s'acompanyarien d'un cercle a rodeta, 3PR (+ ROD?) i ?PR (+ ROD?).

Hi ha 4 individus en que les 3 o 4 palmetes radials es disposen damunt del cercle a rodeta, 3PR SROD i 4PR SROD, amb un 3,23 % del total de motius. Amb el mateix percentatge i nombre d'individus tenim la combinació de 3 o 4 palmetes radials disposades sobre un cercle incís i envoltades per un cercle a rodeta, 3PR SCI + ROD i 4PR SCI + ROD. Finalment, esmentar un exemplar en el qual les palmetes radials

estan encerclades per un doble cercle incís i, a continuació, un cercle a rodeta, ?PR + 2CI + ROD.

La combinació decorativa més ben representada, amb 48 individus, això és un 38,71 % del total, és la de palmetes radials disposades al voltant d'un petit cercle incís central i tancades dins un cercle a rodeta. Trobem exemplars amb 3 o 4 palmetes radials, CI + 3PR + ROD, CI + 3PR (+ ROD?) i (CI? +) 4PR + ROD (la dimensió dels fragments fa que a vegades no puguem assegurar amb certesa la presència del cercle incís o el de rodeta, tot i que l'espai disponible permet suposar que hi serien). De vegades, també a causa de la mida del fragment conservat, no podem precisar el nombre de palmetes que hi hauria: CI + ?PR (+ ROD?), (CI? +) ?PR + ROD i (CI? +) ?PR (+ ROD?); àdhuc, en algun exemplar sembla ser que no hi hauria cercle de rodeta CI + ?PR. En un únic individu hem vist com el cercle incís és doble: 2CI + ?PR (+ ROD?).

El quart lloc, pel que fa al volum, amb un percentatge de 7,26 % i 8 individus, l'ocupa el motiu de les palmetes aplicades sobre el cercle a rodeta: (CI?+) ?PR SROD. En tots els casos i atesa la dimensió del fragment de base, no ens ha estat possible esbrinar quin seria el nombre de palmetes.

Més minoritàries, amb un individu cadascuna, tenim les següents combinacions: CI + 3PR + 2CI + ROD, (CI? +) ?PR + 2CI SROD i CI + ?PR + CI + ROD. Aquestes alternen els cercles incisos, senzills o dobles, amb les palmetes radials, ja sigui envoltades per un cercle a rodeta o disposades al damunt. També coneixem un exemplar en que les palmetes apareixen enllaçades, a l'estil de les combinacions decoratives de les àtiques de vernís negre: (CI? +) ?PRenllaç + ROD.

En darrer lloc ens quedaria comentar les bases decorades amb palmetes i segells de NIKIA i IWN.C. S'han dibuixat un total de 16 individus, el que representa un 12,90 %. Pel que s'observa, aquestes decoracions combinen el segell central amb 4 palmetes radials envoltades per un cercle a rodeta. Amb el segell NIKIA trobem les combinacions: NIKIA + 4PR + ROD i NIKIA + ?PR + ROD, a més de 2 individus en què el segell es disposa sol al centre; i amb el segell IWN.C: IWN.C + 4PR + ROD, IWN.C + ?PR + ROD, IWN.C (+ ?PR + ROD?), (IWN.C?) + 4PR + ROD i (IWN.C?) + ?PR + ROD (certes bases fragmentades no permeten afirmar amb seguretat la combinació decorativa). També hi ha 2 exemplars en què les palmetes estan disposades sobre el cercle a rodeta: IWN.C + 4PR SROD. No obstant això, hi ha altres combinacions de palmetes associades a NIKIA que apareixen sense segell, les quals hem inclòs en els grups abans esmentats.

COMBINACIONS	Individus	%	% sobre total
PCENT	2	1,61	0,65
PCENT + ROD	1	0,81	0,32
PCENT (+ ROD?)	5	4,03	1,61
3PR CENT	1	0,81	0,32
?PR CENT	1	0,81	0,32
3PR + ROD	6	4,84	1,93
3PR (+ROD?)	5	4,03	1,61
4PR + ROD	8	6,545	2,58
?PR + ROD	7	5,65	2,26
?PR (+ ROD?)	2	1,61	0,65
3PR SROD	2	1,61	0,65
4PR SROD	2	1,61	0,65
3PR SCI + ROD	3	2,42	0,97
4PR SCI + ROD	1	0,81	0,32
?PR + 2CI + ROD	1	0,81	0,32
CI + ?PR	1	0,81	0,32
CI + 3PR + ROD	10	8,06	3,23
CI + 3PR (+ ROD?)	4	3,23	1,29
(CI? +) 3PR (+ ROD?)	2	1,61	0,65
(CI? +) 4PR + ROD	1	0,81	0,32
CI + ?PR + ROD	4	3,23	1,29
CI + ?PR (+ ROD?)	5	4,03	1,61
(CI? +) ?PR + ROD	13	10,48	4,19
(CI? +) ?PR (+ROD?)	6	4,84	1,93
2CI + ?PR (+ ROD?)	1	0,81	0,32
(CI? +) ?PR SROD	9	7,26	2,90
CI + 3PR + 2CI + ROD	1	0,81	0,32
(CI? +) ?PR +2CI SROD	1	0,81	0,32
CI + ?PR + CI + ROD	1	0,81	0,32
(CI?) ?PR enllaç + ROD	1	0,81	0,32
IWN.C + 4PR + ROD	4	3,23	1,29
IWN.C + ?PR + ROD	1	0,81	0,32
IWN.C (+ ?PR + ROD?)	1	0,81	0,32
(IWN.C? +) 4PR + ROD	1	0,81	0,32
(IWN.C? +) ?PR + ROD	3	2,42	0,97
IWN.C + 4PR SROD	2	1,61	0,65
NIKIA CENT	2	1,61	0,65
NIKIA + 4PR + ROD	1	0,81	0,32
NIKIA + ?PR + ROD	2	1,61	0,65
TOTAL	124	100	40,00

Figura 18.9. Taula percentual dels individus de vernís negre decorats amb palmetes

PCENT i PCENT + ROD

Aquesta combinació decorativa, tan comuna en les decoracions a base de rosetes, és rara trobar-la amb palmetes. Els dos exemplars que coneixem corresponen un a una forma ROSES 12, amb un diàmetre de base de 90 mm per 21 mm d'alçada de peu, del

tipus 2D", que porta la palmeta P14 (Ab); i l'altre a un forma ROSES 11, amb una base de 63 per 12 mm, tipus de peu 4Ab, decorada amb la palmeta P78 (D1).

Pel que fa a la combinació amb rodeta, PCENT + ROD, ens apareix en una base indeterminada de 42 mm per 7 mm d'alçada de peu, del tipus 4A, que porta la palmeta P80 (divers). Hi ha 5 exemplars més que, per les dimensions, no podem assegurar que anessin decorats amb cercle a rodeta: PCENT (+ ROD?). Les bases, de les quals també desconeixem la forma, tenen uns diàmetres que oscil·len entre 56 i 80 mm, amb una alçada de peu de 12 mm; el tipus de peu que porten corresponen a les variants 4A, 4B i 4Df.

Les palmetes que decoren aquestes bases són les P61 (Ca2), P38 i 91 (D), P47 (D1) i P56 (divers), les quals, en la seva majoria, tenen el cartutx de mida més aviat gran. És interessant destacar el motiu de la P56, que ens ha aparegut en relació a un rebuig de forn, el qual té un disseny únic, que s'aparta del tipus de palmetes corrents.

3PR CENT

És una combinació decorativa molt escassa, de la que només coneixem un exemplar de la forma ROSES 14.a, de 34 mm de diàmetre de base i 6 mm d'alçada de peu, del tipus 4A, decorat amb la palmeta P84 (Aa); i un altre exemplar, de forma indeterminada, que amida 58 mm de diàmetre de base per 8 mm d'alçada de peu, mal conservat, del qual no sabem en quin nombre es combinarien les palmetes del tipus P18 (divers).

3PR + ROD i 4PR + ROD

Pel que fa als exemplars decorats amb 3 palmetes radials, només hem pogut identificar les formes ROSES 12 i ROSES 14.a. Els diàmetres de base oscil·len entre 30 i 109 mm i les alçades de peu entre 6 i 23 mm, amb les variants 1B, 1Bf, 2B', 4A, 5Abc i 5B. Les palmetes que apareixen sobre aquestes bases són les P75 i 100 (A), P65 (Aa), P95 (Ab), P36 (Ca1) i P87 (Cb1). En altres individus no hem pogut precisar l'existència de rodeta, atesa la seva dimensió, tot i que no descartem que la portés. Entre aquests hem identificat la forma ROSES 12, i altres formes de mida més reduïda, ja que els diàmetres de base es presenten entre 51 i 102 mm i els peus entre 9 i 18 mm, dels tipus 1Bg, 2B', 3A' i 4Df. Pel que fa a les palmetes que decoren aquests fons tenim les P102 (A), P71 (Aa1), P4 (Cb2) i P70 (Aa) i P108 (divers).

Entre els individus decorats amb 4 palmetes radials, només s'ha reconegut la forma ROSES 12. Els diàmetres de base van des de 52 fins a 92 mm, i les alçades de peu de 9 a 16 mm, amb els tipus 1A, 2B, 2B', 2D", 6A' i 6Bf. Pel que fa a les palmetes

tenim exemplars de les P60, 86 i 106 (A), P49 i 53 (A1), P66 (divers), i dos del grup NIKIA amb les P42 i P46.

Ens quedaria per comentar els 9 individus dels quals, pel seu estat de conservació, no hem pogut determinar la seva decoració completa: ?PR + ROD i ?PR (+ ROD?). Les formes identificades es redueixen la ROSES 12 i 14.a, amb diàmetres que oscil·len entre 57 i 98 mm i unes alçades de peu entre 10 i 18 mm, dels tipus 1Db, 2A, 2D', 3A', 4A", 5D i 5Af. Entre les palmetes tenim les P23, 85, 97 i 100 (A), P53 i P27 (A1), P51 (A4), P17 (C1), i P41 (NIKIA).

3PR SROD i 4PR SROD

Aquesta disposició en què les palmetes es disposen sobre el cercle a rodeta és poc habitual i la trobem tant amb 3 com 4 palmetes radials. Pel que fa a la combinació amb 3 palmetes hem identificat dues formes ROSES 12, una de les quals està molt fragmentada i l'altra amida 80 mm de diàmetre i 13 mm d'alçada de peu del tipus 2B', decorades amb les P51 (A4) i P35 (divers). Dels dos individus amb 4 palmetes radials, de 44 i 71 mm de diàmetre i 10 i 12 mm d'alçada de peu, dels tipus 1B i 2Ad, amb les palmetes P50 (A) i P41 (NIKIA), només coneixem una forma ROSES 11.

3PR SCI + ROD i 4PR SCI + ROD

Tal com passa amb l'anterior, aquesta combinació de palmetes radials sobre cercle incís més cercle a rodeta és escassament representada. En total només hem dibuixat 4 individus. Pel que fa als exemplars amb 3 palmetes s'ha pogut identificar una forma ROSES 12. Els diàmetres oscil·len entre 58 i 90 mm, i de 12 a 16 mm d'alçada de peu, dels tipus 3A', 3Ab' i 3D. Les palmetes que decoren aquests fons són les P101 (A3), P34 (Aa) i P43 (Cb). De l'individu amb 4 palmetes no s'ha pogut identificar la forma, el qual té una base de 61 per 13 mm, del tipus 2B', decorada amb una palmeta P73 (A2).

?PR + 2CI + ROD

Només coneixem un exemplar amb aquesta combinació decorativa, el qual correspon a una forma ROSES 12, de 98 mm de diàmetre per 21 mm d'alçada de peu, del tipus 5Ba, decorada amb un nombre no precís de palmetes radials de la P69 (B1).

CI + 3PR + ROD i CI + 4PR + ROD

Aquesta composició decorativa és, de lluny, la més corrent entre les bases amb palmetes, atès que contempla el 38,71 % del individus dibuixats. Les combinacions apareixen tant amb 3 com amb 4 palmetes radials, tot i que aquestes són minoritàries. Amb 3 palmetes radials domina la forma ROSES 12, seguida de la ROSES 14.a. Els

diàmetres de base oscil·len entre 43 i 104 mm, mentre que l'alçada dels peus és de 9 i 23 mm. Pel que fa a la forma ROSES 12, els peus són dels tipus 1, amb les variants 1A, 1Ab', 1Af, 1Dbf i 1Dg; les ROSES 14.a, en canvi, són del tipus 3, amb les variants 3Dbg i 3D. Pel que fa a les palmetes tenim exemplars de la P33 (A) -que es troba tant sobre la forma ROSES 12 com la 14.a-, P49 (A1), P82 (A2), P99 (D2), P65 (Aa), P62 (Ca1), P54 (Ca2) i P43 (Cb).

Hi ha 6 individus amb 3 palmetes radials, dels quals, atesa al dimensió dels fragments, es fa difícil precisar la composició decorativa: CI + 3PR (+ ROD?) i (CI? +) 3PR (+ ROD?). Tots els individus identificats corresponen a la forma ROSES 12, amb diàmetres que oscil·len entre 84 i 124 mm de diàmetre i peus entre 11 i 20 mm d'alçada, dels tipus 1Ad, 2A" i 2Bb. Les palmetes són les P19 (A), P89 (A3), P88 (Ca), P40 (Ca2), P43 (Cb) i P90 (Cb2)

Pel que fa a l'únic exemplar amb 4 palmetes radials, no hem pogut determinar la forma, ja que és una base molt fragmentada, de 68 mm de diàmetre, decorada amb una palmeta NIKIA P46.

Al marge de les bases en què la decoració ha estat ben identificada, hi ha encara un bon nombre de les quals se'ns fa difícil precisar la composició: CI + ?PR + ROD, CI + ?PR (+ ROD?), (CI? +) ?PR + ROD i (CI? +) ?PR (+ ROD?). Aquest grup esdevé el 60,42 % dels individus d'aquest model decoratiu. La forma més ben representada és la ROSES 12, amb 12 exemplars clars. La resta, 15 en total, són bases de forma indeterminada. En conjunt, els diàmetres van des dels 68 als 124 mm, mentre l'alçada dels peus és d'11 a 26 mm, amb una gran varietat de tipus: 1A, 1Abdf, 1Ab', 1Bc, 2A", 2B', 2D', 2D'", 2Df, 3Ab, 3Db, 4A, 4Ad, 5Ad i 5Db. Pel que fa a les palmetes que decoren aquests fons de base tenim una gran varietat: P107 (A), P98 (A5), P77 (D2), P48, 59 i 83 (Aa), P14 i 74 (Ab), P2 i 93 (B2), P76 (B1), P37, 64 i 68 (C), P79 (C1), P94 (Ca), P43 (Cb), P87 (Cb1), P72 (D), P22, 35, 63, 70 i 92 (divers) i P41 (NIKIA).

Ens quedaria esmentar un rar exemplar decorat només amb un cercle incís al centre, envoltat per un nombre indeterminat de palmetes, CI + ?PR, que correspon a una forma ROSES 83, de 66 mm de diàmetre de base per 9 mm d'alçada de peu, del tipus 5B, decorat amb la P58 (A). En darrer lloc esmentar una base molt fragmentada, decorada amb la palmeta R89 (A3), de la qual no en podem determinar la mida, i combina 2 cercles incisos centrals, amb un nombre indeterminat de palmetes i un probable cercle a rodeta, 2CI + ?PR (+ ROD?).

(CI? +) ?PR SROD

En 9 casos les palmetes radials del grup anterior es disposen damunt del cercle de rodeta. Al ser fragments petits no podem determinar la decoració de manera completa,

però sí el diàmetre, que va des dels 68 als 123 mm i una alçada de peu entre 13 i 16 mm, els quals són dels tipus 1A, 1Dg, 5B', 2C i 6A'. La majoria dels individus identificats són de la forma ROSES 12, però n'hi ha 6 més sense identificar. Pel que fa a les palmetes que decoren aquests fons tenim les P53 (A1), P51 (A4), i les P16, 35, 55, 57 i 96 (divers).

CI + 3PR + 2CI + ROD, (CI? +) ?PR + 2CI SROD i CI + ?PR + CI + ROD

Aquestes combinacions decoratives minoritàries es diferencien per situar el cercle incís abans o damunt del cercle de rodeta. En el primer dels casos tenim un exemplar amb doble cercle incís i un amb un de simple; ambdós corresponen a una base de la forma ROSES 12, de 110 per 26 mm i peu tipus 5Acd', i 108 per 25 mm i peu tipus 2Ad, respectivament. Les palmetes que les decoren són, per ordre, la P52 (B) i P103 (divers).

De l'exemplar en què les palmetes s'envolten d'un doble cercle incís dibuixat sobre el cercle a rodeta no s'ha pogut determinar la forma. És una base de 70 per 11 mm, del tipus 5Aa, amb la palmeta P67 (D).

(CI? +) ?PRenllaç + ROD

Hi ha un únic individu, de forma indeterminada, escassament conservada, en el qual hem pogut intuir una decoració de palmetes enllaçades, similar a les bases àtiques, amb la P18 (divers).

Composicions amb el segell NIKIA i IWN.C (Fig. 18.10)

Amb el segell NIKIA s'han dibuixat 4 individus, amb la composició formada per un segell central envoltat per palmetes radials, molt probablement totes en nombre de quatre, i finalment tancades dins un cercle a rodeta: NIKIA + 4PR + ROD, NIKIA + ?PR + ROD i NIKIA+ ?PR (+ ROD?). La mida dels fragments impedeix determinar la forma de les bases dibuixades, de les quals només coneixem les mides en un cas: 74 mm de diàmetre per 15 mm d'alçada de peu; del tipus de base coneixem les variants 2D" i 2Df. Les palmetes que combinen amb aquest segell són, majoritàriament, la P41, encara que hi ha un individu que ho fa amb la P42. En 2 casos rars hem trobat el segell NIKIA sol al centre de la base, NIKIA CENT; són dues bases de 51 i 58 mm de diàmetre i una alçada de peu de 10 i 12 mm, les dues del tipus 2D'.

Amb el segell IWN.C tenim dibuixats 8 individus, 7 en què les palmetes, en principi 4 radials, es disposen al voltant del segell central i es tanquen dins d'un cercle a rodeta: IWN.C + 4PR + ROD, IWN.C + ?PR + ROD i IWN.C (+ ?PR + ROD?). En els altres 2 les palmetes es posen sobre el cercle a rodeta: S44 + 4PR SROD. Pel que fa a les

primeres, l'única forma reconeguda és la ROSES 12. Els diàmetres de base oscil·len entre 75 i 110 mm i l'alçada dels peus entre 11 i 18 mm, dels tipus 2D', 4A, 4B i 5A. Sobre les que les palmetes es disposen damunt del cercle a rodeta tenim 1 individu, de difícil determinar, amb 72 mm de diàmetre de base i 14 mm d'alçada de peu, amb el tipus 5A. En tots els casos el segell IWN.C es combina amb la palmeta P41.

Ens quedarien per comentar 6 exemplars, dels quals no podem determinar quin seria el segell central, també amb 4 palmetes radials. Només podem parlar d'una possible forma ROSES 12. En aquests casos en que desconeixem el segell trobem tant la palmeta P41 com la P42.

Al mateix taller NIKIA i IWN.C hem d'atribuir 7 individus més, amb les palmetes P41 i P42, distribuïdes segons diverses combinacions decoratives, comentades anteriorment, totes elles molt probablement amb 4 palmetes radials.

18.3. COMBINACIONS DECORATIVES AMB ROSETES I PALMETES

Escassament en tres individus hem pogut observar una combinació de roseta central amb tres palmetes radials que l'envolten, un d'ells, possiblement, amb cercle a rodeta, si fem cas de l'espai disponible. En el cas de la RCENT + 3PR, són dos exemplars de la ROSES 11, de 57 i 59 mm de diàmetre i 11 i 13 mm d'alçada de peu, del tipus 2B" i 4A, respectivament. Les dues bases porten la combinació de la roseta R36 (divers) amb la palmeta P81 (A4). L'exemplar de RCENT + 3PR (+ ROD?) és una base de la forma ROSES 121, de 101 per 17 mm, del tipus 3D, decorada amb la roseta R26 (Ab8) i P104 (Ac).

COMBINACIONS	Individus	%	% sobre total
RCENT + 3PR	2	66,67	0,65
RCENT+3PR (+ROD?)	1	33,33	0,32
TOTAL	3	100	0,97

Figura 18.11. Taula percentual dels individus de vernís negre decorats amb rosetes i palmetes combinades

18.4. COMBINACIONS AMB ALTRES MOTIUS DECORATIUS (Fig. 18.12)

A part de les rosetes i palmetes, hi ha un grup de bases decorades amb altres motius de formes variades, que representen només l'1,61 % del total dibuixat. Les combinacions decoratives es redueixen a una composició amb els diversos motius *alii*, agrupats en un nombre indeterminat, i disposats sobre cercle a rodeta, o també, segons sembla, envoltats per aquest. Pel que fa a les formes, no ha estat possible

determinar-les; les bases tenen uns diàmetres que oscil·len entre 80 i 93 mm i una alçada de peu entre 13 i 17 mm, i uns peus del tipus 2A', 2B, 2B' i 2D". Els motius AL3, 4 i 5 s'apliquen sobre cercle a rodeta, mentre l'AL2 no.

COMBINACIONS	Individus	%	% sobre total
(CI? +) ?ALR + SROD	4	80,00	1,29
?ALR (+ ROD?)	1	20,00	0,32
TOTAL	5	100	1,61

Figura 18.13. Taula percentual dels individus de vernís negre decorats amb altres motius

18.5. CONCLUSIONS

A partir de les dades que hem analitzat fins ara, notem que entre les combinacions decoratives hi ha un major nombre d'individus en què les palmetes radials es combinen amb grups de 3, contra les que ho fan en grups de 4. La proporció esdevé d'un 68,38 % enfront un 39,62 %. La combinació de 3 palmetes radials –amb diferents disposicions decoratives- sembla reduir-se a les formes ROSES 12 i 14.a, sobretot la primera²⁹, mentre que la de 4 palmetes radials l'hem identificat sobre les ROSES 11 i 12³⁰.

Pel que fa a les palmetes que apareixen en la combinació de 3PR hi ha 15 variants de la sèrie A -P100, 102, 33 i 75 (A), P49 (A1), P82 (A2), P101 i 89 (A3), P51 (A4), P34, 65, 70 i 84 (Aa), P71 (Aa1) i P95 (Ab)-, 9 de la sèrie C -P88 (Ca), P36 i 62 (Ca1), P40 i 54 (Ca2), P43 (Cb), P87 (Cb1), P4 i 90 (Cb2)-, 1 de la D -P99 (D2)- i, finalment, 2 de diversos -P108 i 35 (divers). És interessant notar aquesta supremacia de les palmetes de la sèrie A, així com l'absència de palmetes de la sèrie B i del grup NIKIA / IWN.C, o l'escassa representació de les de la sèrie D. Les palmetes utilitzades en aquesta combinació no són especialment grans; veiem com hi ha individus de mida petita, de 10 a 12 mm d'alçada de cartutx, fins a 18 mm.

En la combinació de 4PR també es dona una majoria de palmetes de la sèrie A, amb 7 variants -P106, 50, 60 i 86 (A), P49 i 53 (A1) i P73 (A2)-, mentre només n'hi ha 1 de la sèrie divers -P66. És significatiu observar com manquen exemplars de les sèries B, C i D, com també ho és el fet que les del grup NIKIA i IWN.C s'hi concentrin - P41, 42 i 46, tant amb el segell S44 (IWN.C), com amb el S45 (NIKIA). Les palmetes utilitzades en

²⁹ Dels 32 individus aïllats, 17 apareixen sobre la forma ROSES 12 –més de la meitat, un 53,13 %-, 5 amb la ROSES 14.a i la resta són indeterminats.

³⁰ En aquest cas la forma ROSES 12 també és la dominant, amb 3 individus, tot i que representa només un 14,29 % del total de 21 individus aïllats.

aquesta combinació, a diferència de les anteriors, tenen unes mides més uniformes, sense exemplars grans, entre 12 i 16 mm d'alçada de cartutx.

Tot i que en la majoria de casos els motius de palmetes diferenciats en cadascuna de les combinacions semblen ser exclusius per aquestes³¹, tenim un cas en què tant apareix amb la disposició de 3PR com 4PR: la palmeta P49 de la sèrie A1.

Hi ha determinats motius de les anteriors combinacions que, tant en el grup de les 3PR com les 4PR, apareixen sobre cercle a rodeta, enlloc d'envoltar-s'hi. Són les palmetes P50 (A) i P53 (A1), i la P41 amb el segell S44 (IWN.C). Hi ha, en canvi, alguns motius que apareixen exclusivament en aquesta combinació, les palmetes P51(A4), P67 (D), i vàries de la sèrie diversa, les P35, 16, 55, 57 i 96. Les mides d'aquests, respecte a l'alçada del cartutx, se situa entre els 13 i 18 mm. Pel que fa a les formes, com en els altres casos, la majoria són de la ROSES 12, tot i que també hi trobem la ROSES 11.

Pel que fa a l'aplicació de la rodeta com a complement decoratiu, veiem com dels 310 individus de bases decorades, la majoria el porten. Tenim la certesa que almenys 125 de les bases s'acompanyen d'aquesta decoració, el que representa un 40,32 %, mentre que en 59, amb un 19,03 %, no s'ha aplicat. Resten 113 individus que, ateses les dimensions, no podem precisar si estarien proveïts o no de cercle a rodeta. També hem observat que aquest complement decoratiu és més freqüent en els fons que porten palmetes que en aquells que van amb rosetes, un 68,80 % davant un 19,20 %; la resta són fragments sense determinar, 8,80 %, i altres porten motius diversos, 3,20 %. Les rosetes, en canvi, dominen en els fons de bases sense cercle a rodeta, amb un aclaparant 84,75 %, davant el 11,86 % de les palmetes; la resta, 3,39 % són individus que combinen rosetes i palmetes. Si ens atenim a aquests percentatges, és possible que la major part dels 90 individus amb rosetes dels quals desconeixem la presència del cercle a rodeta, no en portés, de la mateixa manera que sí ho podrien fer els 32 de palmeta o l'1 d'*alii*.

³¹ Hem comprovat que les P33, 51, 65, 43 i 25 són exclusives de la combinació 3PR, ja que tots els exemplars de bases en què s'han localitzat apareixen en aquesta. El mateix passa amb les P53 i les del grup Nikia / Iwn.c, les P41, 42 i 46, per la combinació 4Pr.

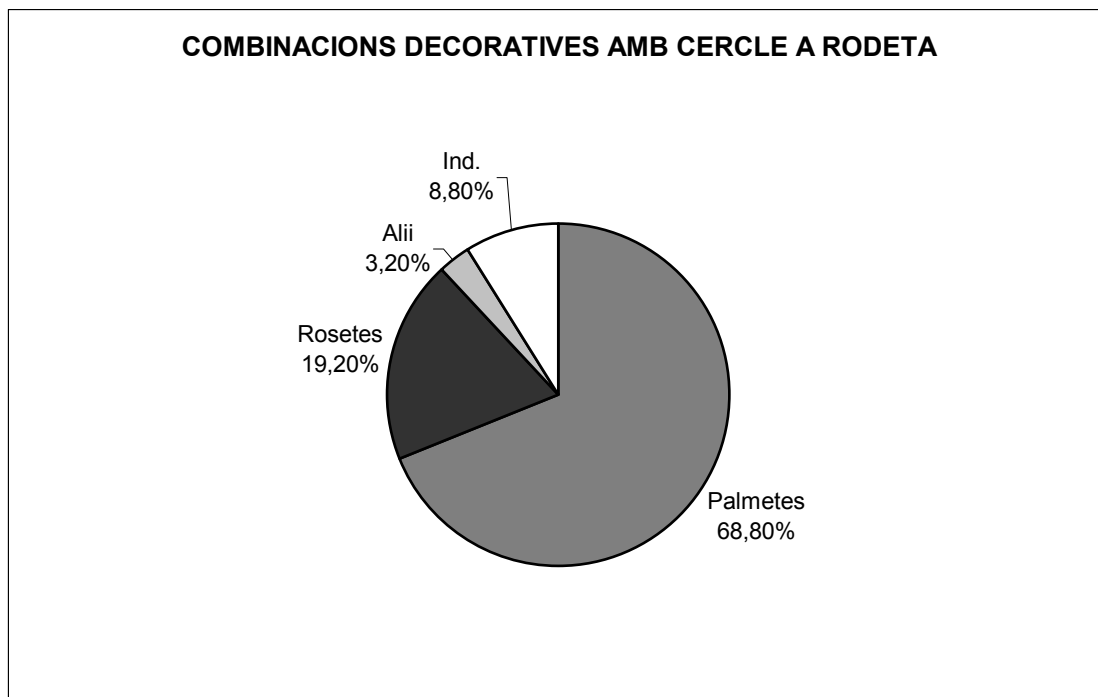

Figura 18.14. Percentatges dels individus en què les bases s'acompanyen d'una decoració de cercle a rodeta, segons el motiu de rosetes i palmetes

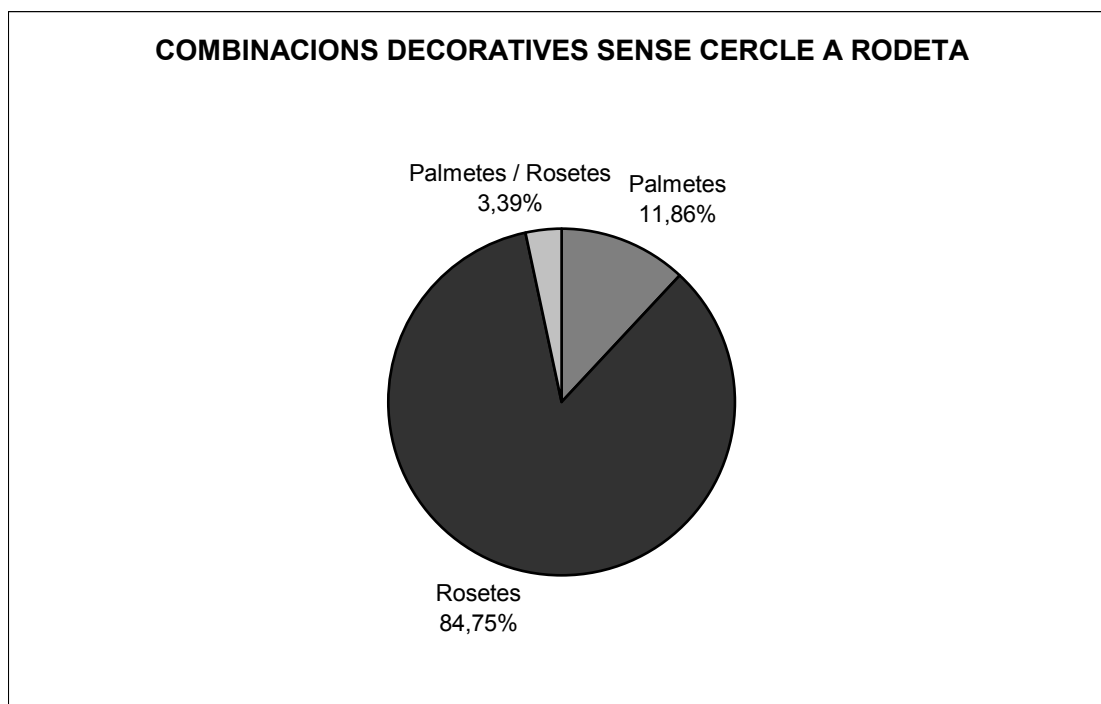

Figura 18.15. Percentatges dels individus en què les bases s'acompanyen d'una decoració de cercle a rodeta, segons el motiu de rosetes i palmetes

Amb la voluntat d'obtenir dades a nivell de particularitats en la producció, hem analitzat la relació entre les dimensions de les bases i les mides del motiu que s'ha emprat en les diferents composicions decoratives. En conclusió, hem de dir que no s'ha constatat

que determinades palmetes poguessin estar associades a certes dimensions de bases, és a dir, en cap cas hem vist que el diàmetre de la base hagués de ser proporcional a la mida del motiu utilitzat. En la forma ROSES 12, per exemple, veiem com palmetes de cartutx de mida petita, com ara les de 13 mm, apareixen en diàmetres que van des dels 81 fins als 106 mm, mentre que les de 18 mm d'alçada apareixen en bases de 90 a 103 mm. El mateix hem constatat per les formes ROSES 11 i 14.a.

Pel que fa a les rosetes, hem comprovat exactament el mateix: cap relació entre diàmetre de bases/formes i mida del cartutx. Sí, en canvi, hem observat com la forma ROSES 12 concentra el major nombre de rosetes grans, mentre que les petites estan reservades a les formes ROSES 11 i 14.a, el que no vol dir que aquestes no portin també rosetes de diàmetre gran. No hem pogut fer el mateix estudi per a la resta de formes que van decorades, les ROSES 10.c, 10A, 13.a, 33.a, 81.g i 83, ja que el nombre d'individus és escàs.

Extreure conclusions tipològiques o cronològiques a partir de les combinacions decoratives en els fons de les bases de vernís negre és una tasca difícil, atès que l'estratigrafia del barri hel·lenístic està molt alterada i són escassos els nivells antics que no estan afectats per remocions posteriors. Així mateix, els vernissos negres trobats a la zona del turó amb els fons decorats només es limiten als estrats més recents, d'amortització de la muralla i d'ocupació del turó, fases M-V i TSM-V, respectivament. Aleshores, la major part de la informació que disposem correspon a les darreres fases de la producció, per la qual cosa es pot comprendre la dificultat per a poder establir seqüències cronològiques completes. No obstant això, a partir de les minses dades que tenim, hem observat una sèrie de trets que ens sembla important de destacar. Alguns d'ells ja els hem anat esmentat a mesura que descrivíem cadascuna de les combinacions decoratives, però els detallarem aquí, a tall de conclusions.

En primer terme, hem de comentar que en les fases més antigues hem observat com la producció està menys estandarditzada, com si els tallers de Roses tendís a la innovació o al templeig, amb productes de decoració singular. En la fase BH-E.IV, que datem en el tombant del segle IV al III aC, que seria quan comença a despuntar la producció de vernís negre dels tallers, hem observat que tant trobem bases decorades amb rosetes com amb palmetes. Mentre que per les primeres no veiem que es doni una combinació decorativa particular, sí, en canvi, es fa ús d'uns motius més singulars, com ara les R43 i 44, o la R42, de pètals de forma diferenciada respecte de la resta del conjunt. En el cas de les palmetes, també es produeix aquest darrer extrem, ja que els motius que apareixen són de sèries poc comunes, amb cartutxos de forma quadrangular, encara que també s'apliquen palmetes de disseny molt simple. El que

és interessant destacar és el fet que en aquesta fase la combinació decorativa per excel·lència sigui la de palmetes radials sobre rodeta, la qual rarament trobem en les fases posteriors, a no ser d'un rar exemplar del segell P41 del grup IWN.C, el context cronològic del qual no podem precisar

A llarg del segle III aC, amb l'estandardització de la producció, s'aplica de manera massiva la decoració de 3PR emmarcades per un cercle rodeta i disposades, o no, al voltant d'un cercle incís central, així com també la RCENT, amb o sense cercle a rodeta. Pel que fa a les palmetes amb cercle a rodeta coneixem aplicacions en les formes ROSES 12 i 14.a, igual que amb les bases amb rosetes i cercle a rodeta, també disposades sobre les formes ROSES 12 i 14.a, a més d'un exemplar de la ROSES 10.c³². Sense rodeta, les rosetes soles s'apliquen, sobretot, en la forma ROSES 11. En menor quantitat trobem la decoració de 4PR envoltada de cercle a rodeta, la qual apareix, bàsicament, en la forma ROSES 12. D'aquest motiu 4PR trobem un exemplar en un estrat de la fase BH-E.IV, el que podria indicar que es tracta d'un motiu antic, que es començaria a utilitzar en la fase inicial de la producció, tot i que no ho serà de forma més abundant fins a ple segle III aC.

Al marge d'aquestes decoracions i les seves corresponents formes, en el moment de plena producció trobem també alguns rars exemplars, amb composicions decoratives singulars. Entre aquests situem les bases que ens apareixen decorades amb 2 o 4R CENT, totes elles sobre la forma ROSES 11, a imitació de les bases de petites estampilles. Esmentar, encara, un cas amb 3RR –rosetes radials-, entre cercles incisos, del qual no podem determinar la forma. Amb aquesta mateixa aplicació d'elements centrals, tenim també un únic exemplar en què el motiu decoratiu són les palmetes, 3PR CENT, en una base de la forma ROSES 14.a.

És interessant observar com els exemplars més singulars de tots, tant decorats amb palmetes com en rosetes, s'han recuperat en els nivells superficials o en els d'època tardoromana, com a elements residuals. Entre aquests hem d'esmentar la combinació de roseta i palmetes, RCENT + 3PR, la de tres palmetes radials disposades damunt d'un cercle incís i envoltades de cercle a rodeta, 3PR SCI + ROD, la que combina les palmetes radials envoltades per dos cercles incisos, separats o damunt del cercle a rodeta, (CI? +) ?PR + 2CI SROD i ?PR + 2CI + ROD, i, finalment, un exemplar que sembla imitar les bases d'àtiques, (CI? +) ?PRenllaç + ROD. El fet que, majoritàriament ens apareguin en estrats posteriors a l'amortització del barri hel·lenístic, ens fa pensar que aquestes combinacions, sobre formes diverses, puguin

³² No disposem d'exemplars clars de què aquesta associació també es doni en la forma ROSES 11.

ser dels darrers moments dels tallers el qual, en el final de la producció, podria haver patit una regressió en el sentit de tornar a un estat d'escassa estandardització.

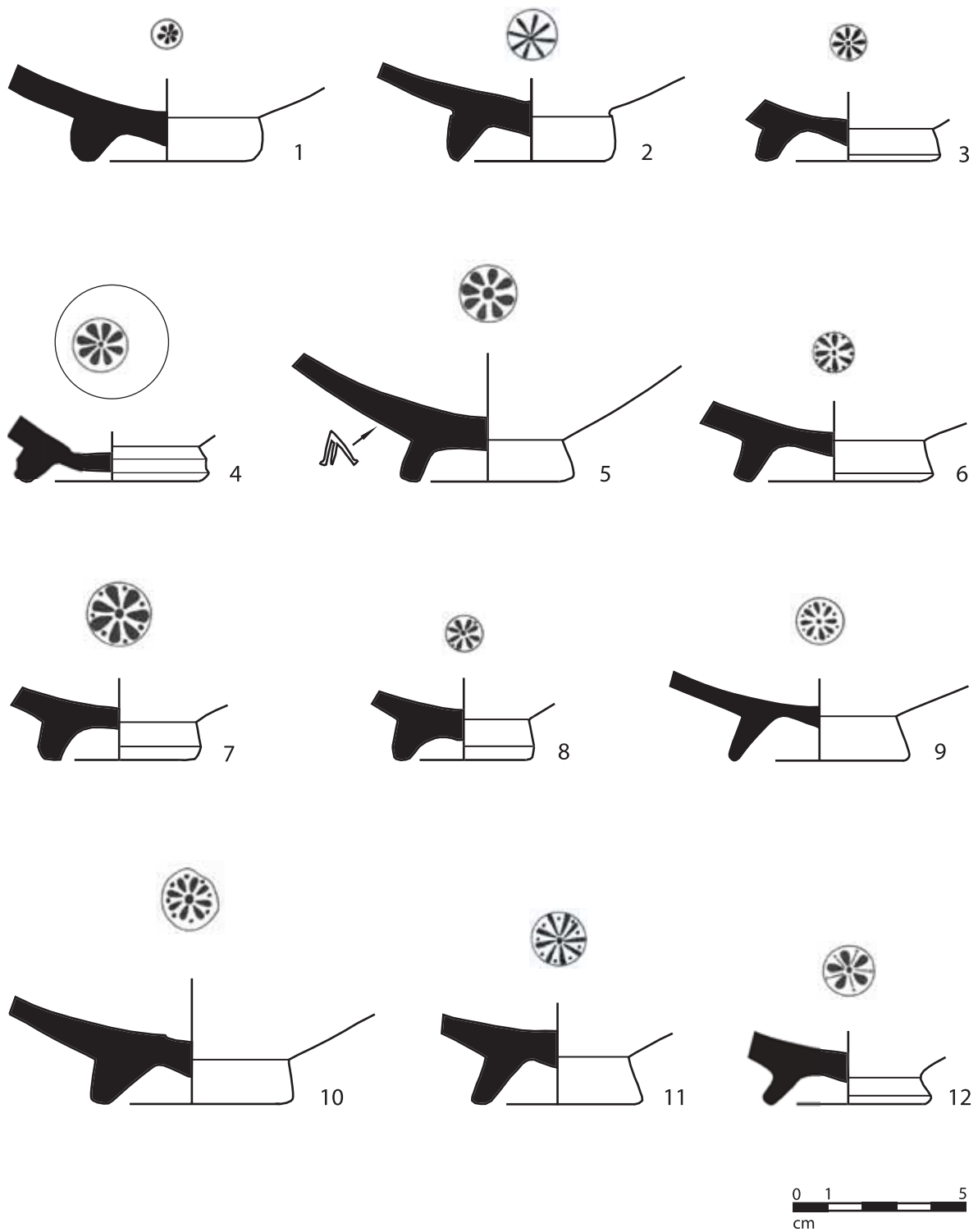

Figura 18.1. Fragments de bases de formes indeterminades decorades amb rosetes

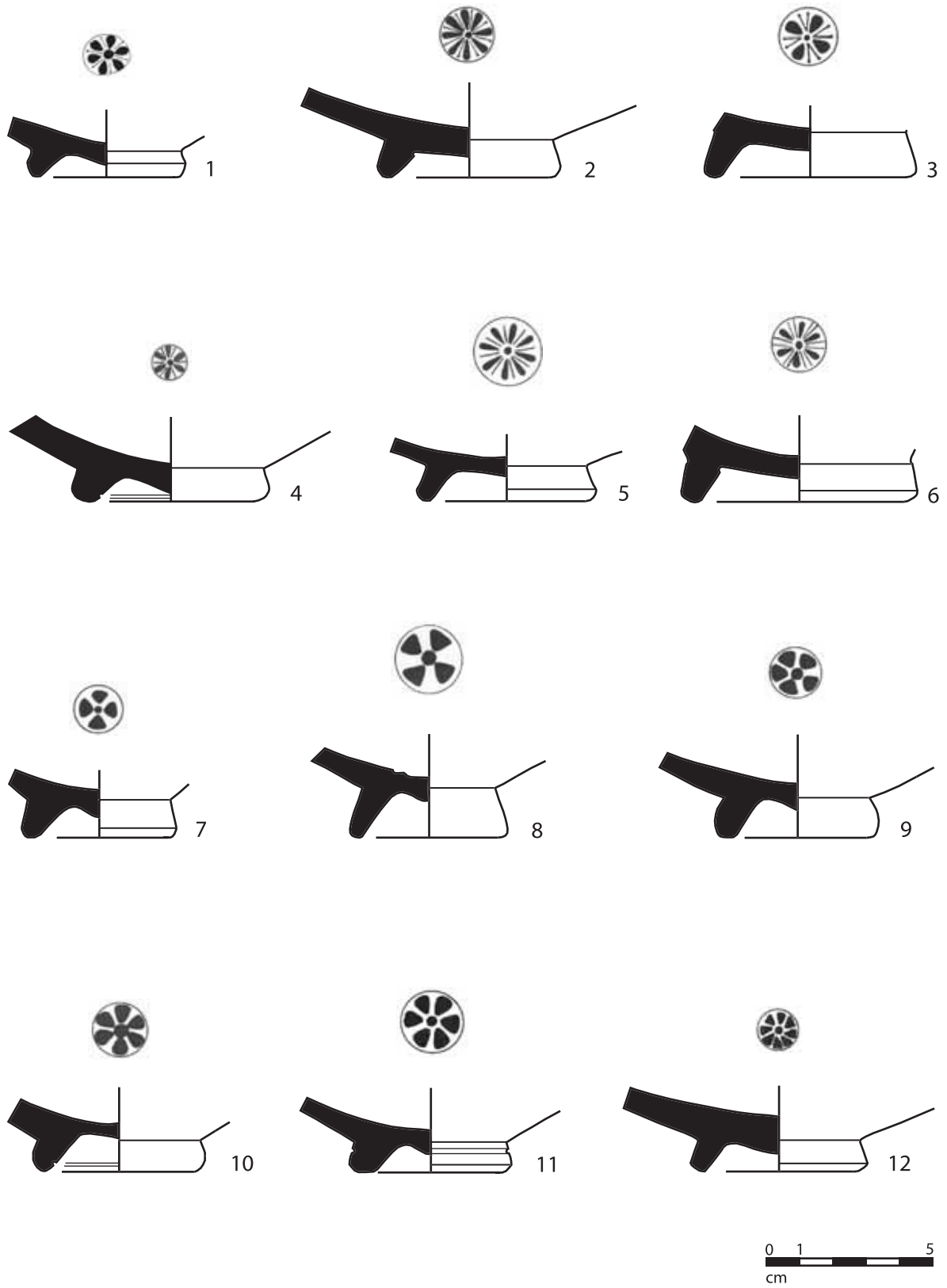

Figura 18.2. Fragments de bases de formes indeterminades decorades amb rosetes

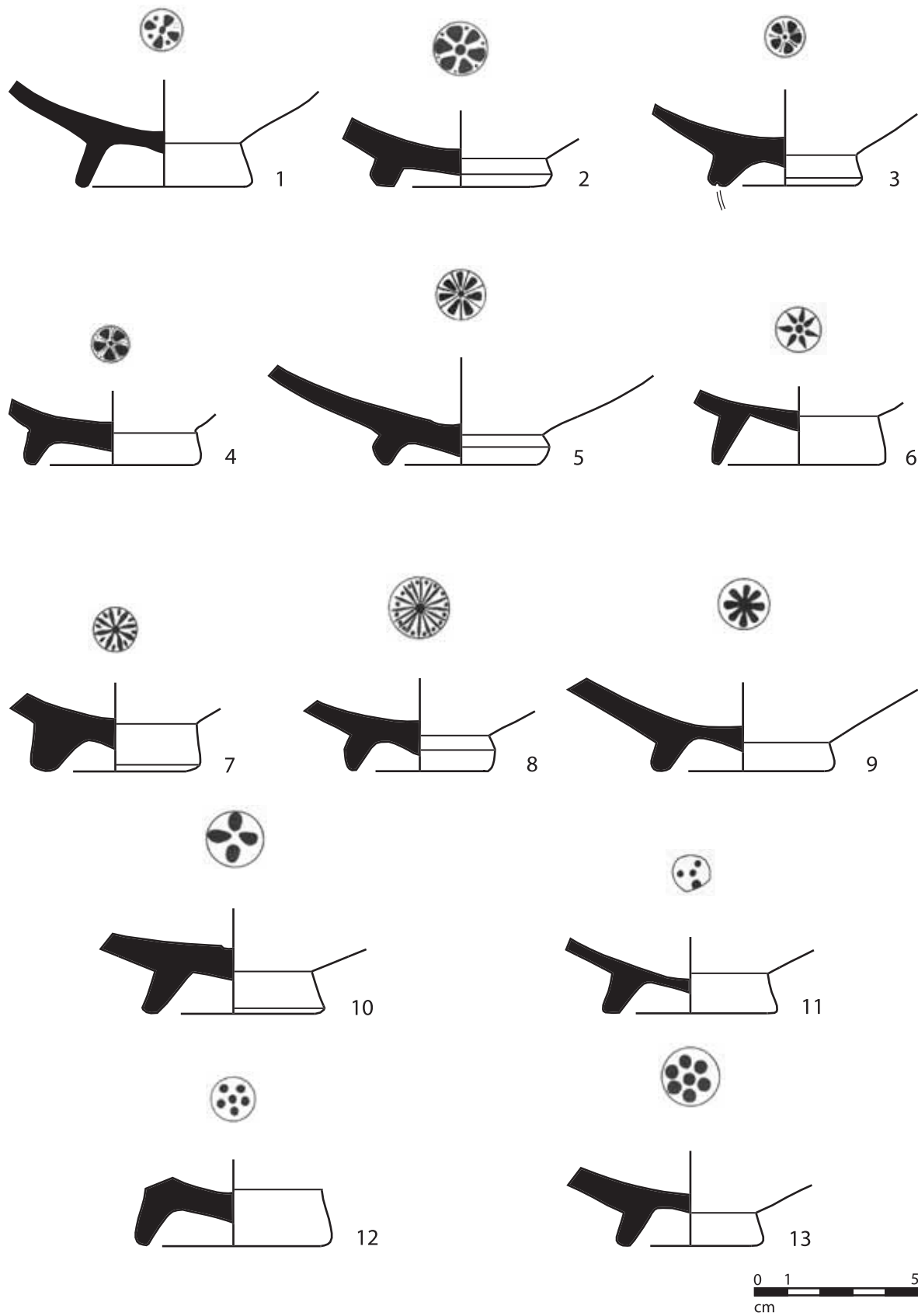

Figura 18.3. Fragments de bases de formes indeterminades decorades amb rosetes

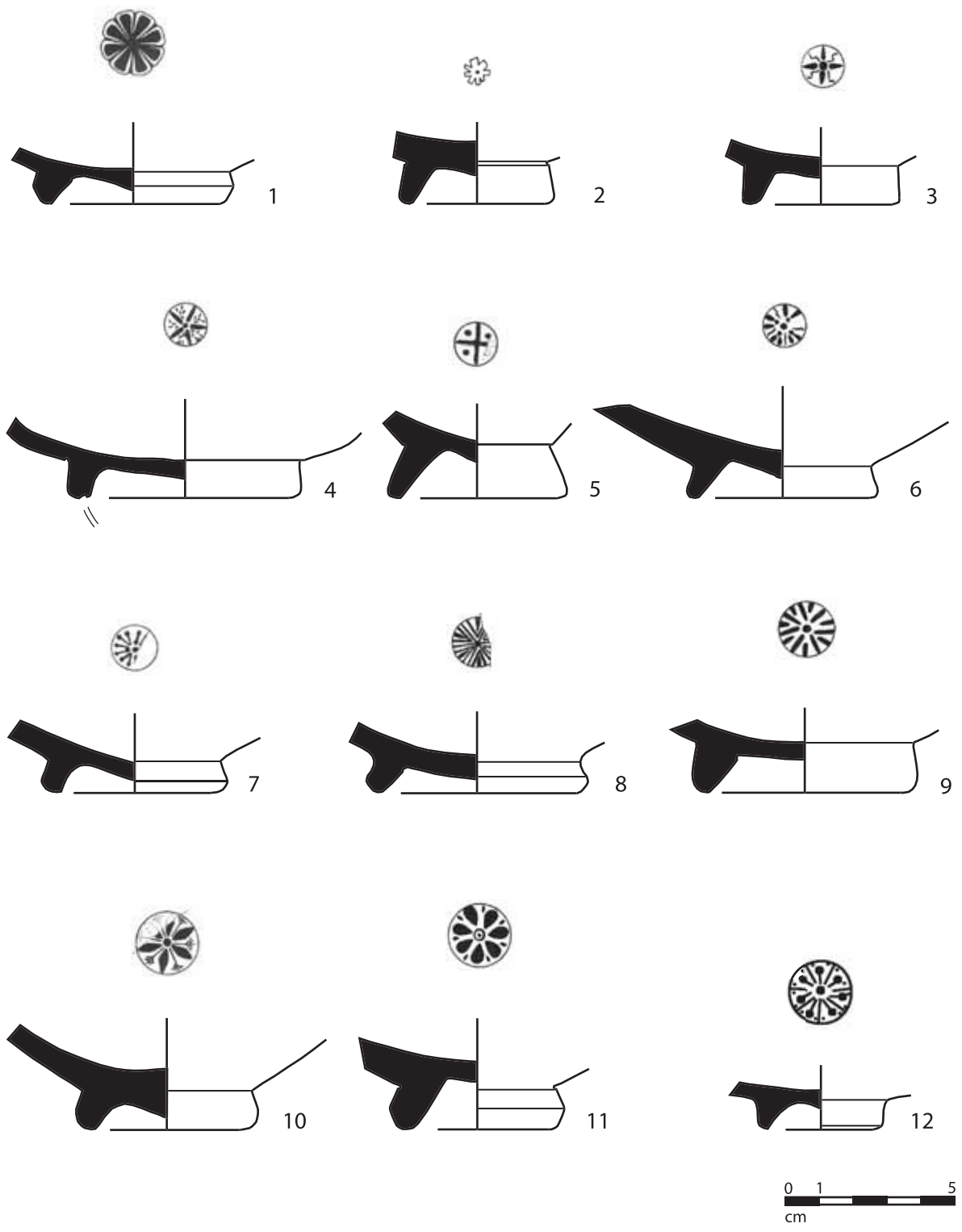

Figura 18.4. Fragments de bases de formes indeterminades decorades amb rosetes

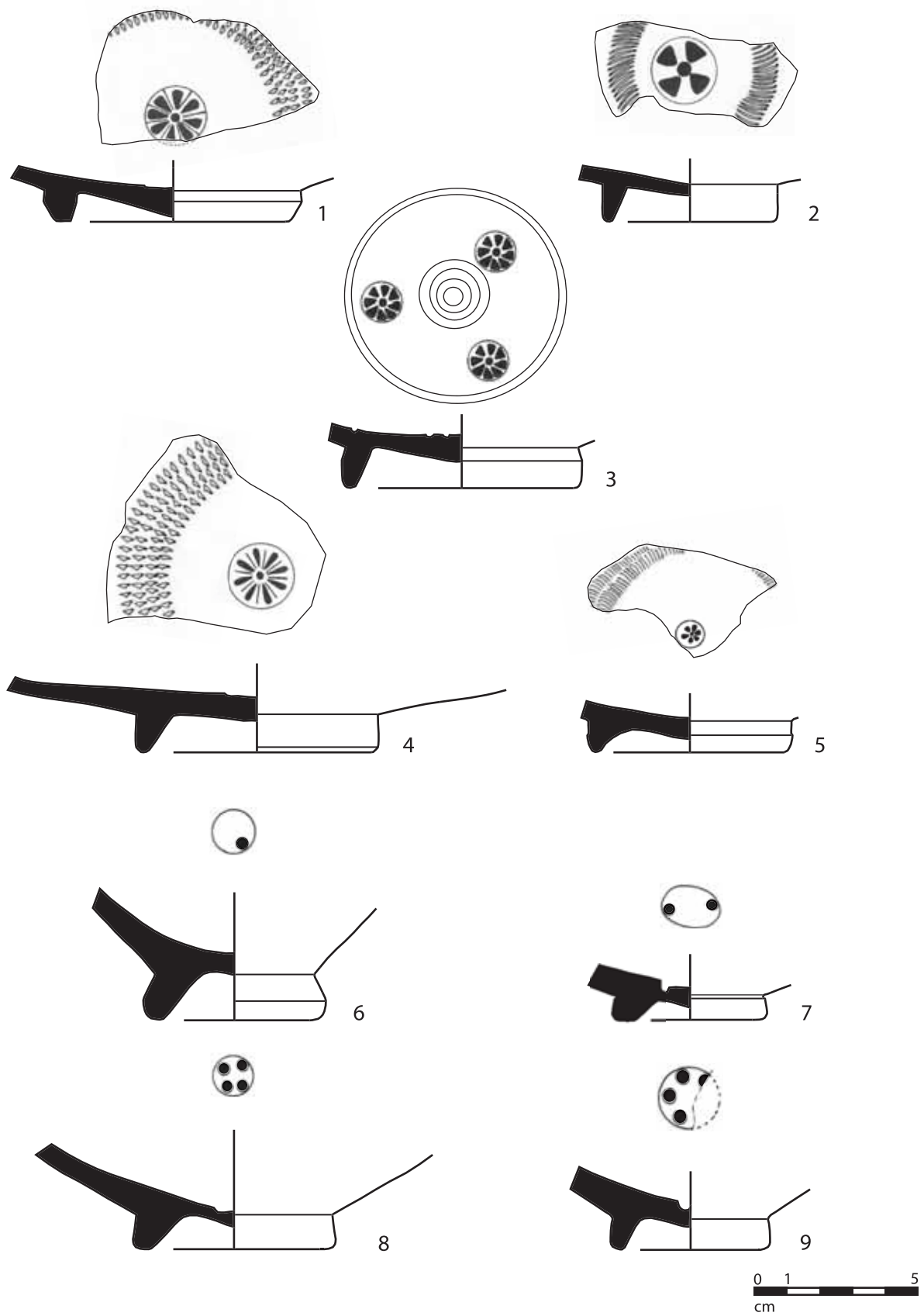

Figura 18.5. Fragments de bases de formes indeterminades decorades amb rosetes

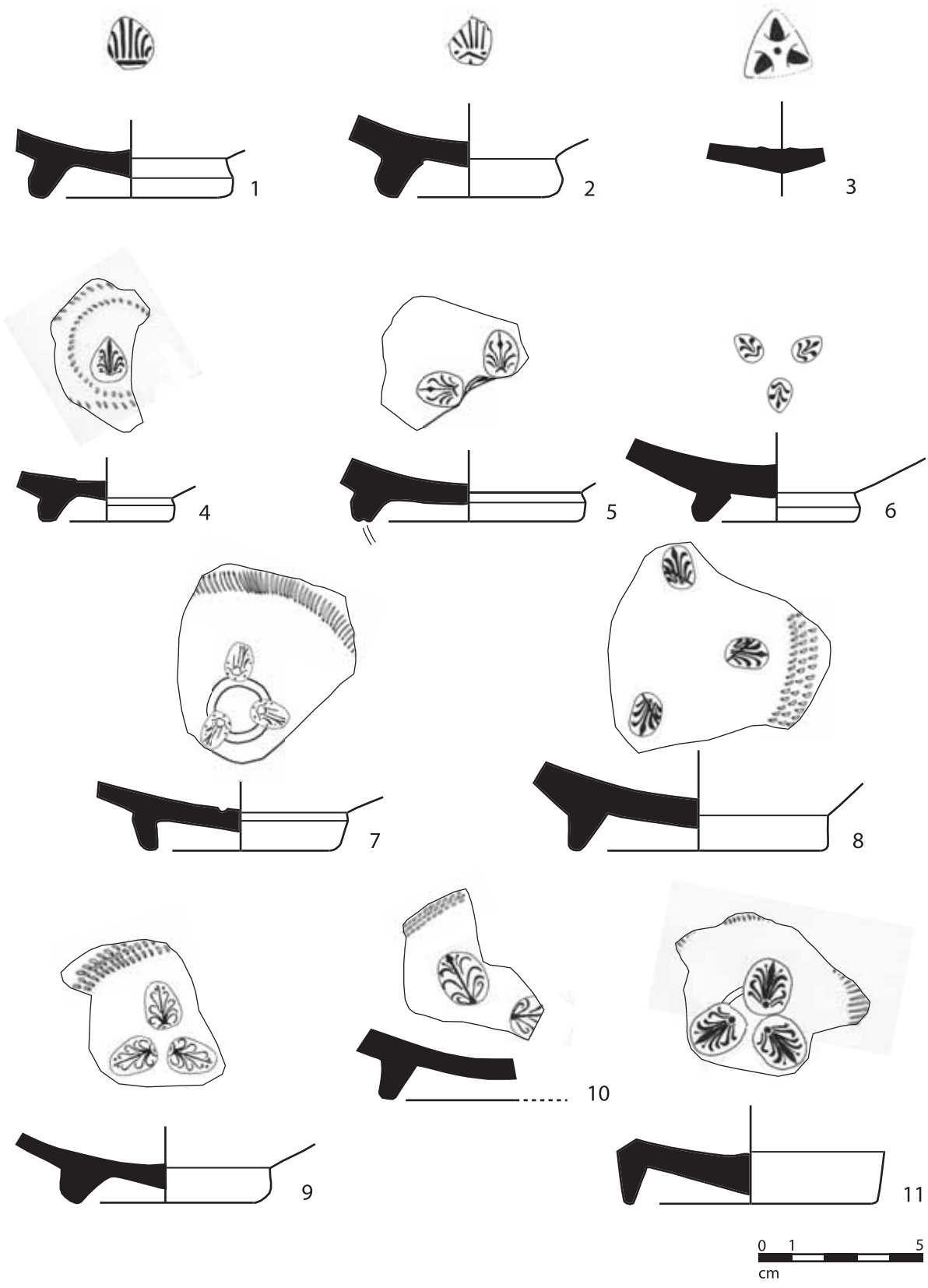

Figura 18.7. Fragments de bases de formes indeterminades decorades amb palmetes

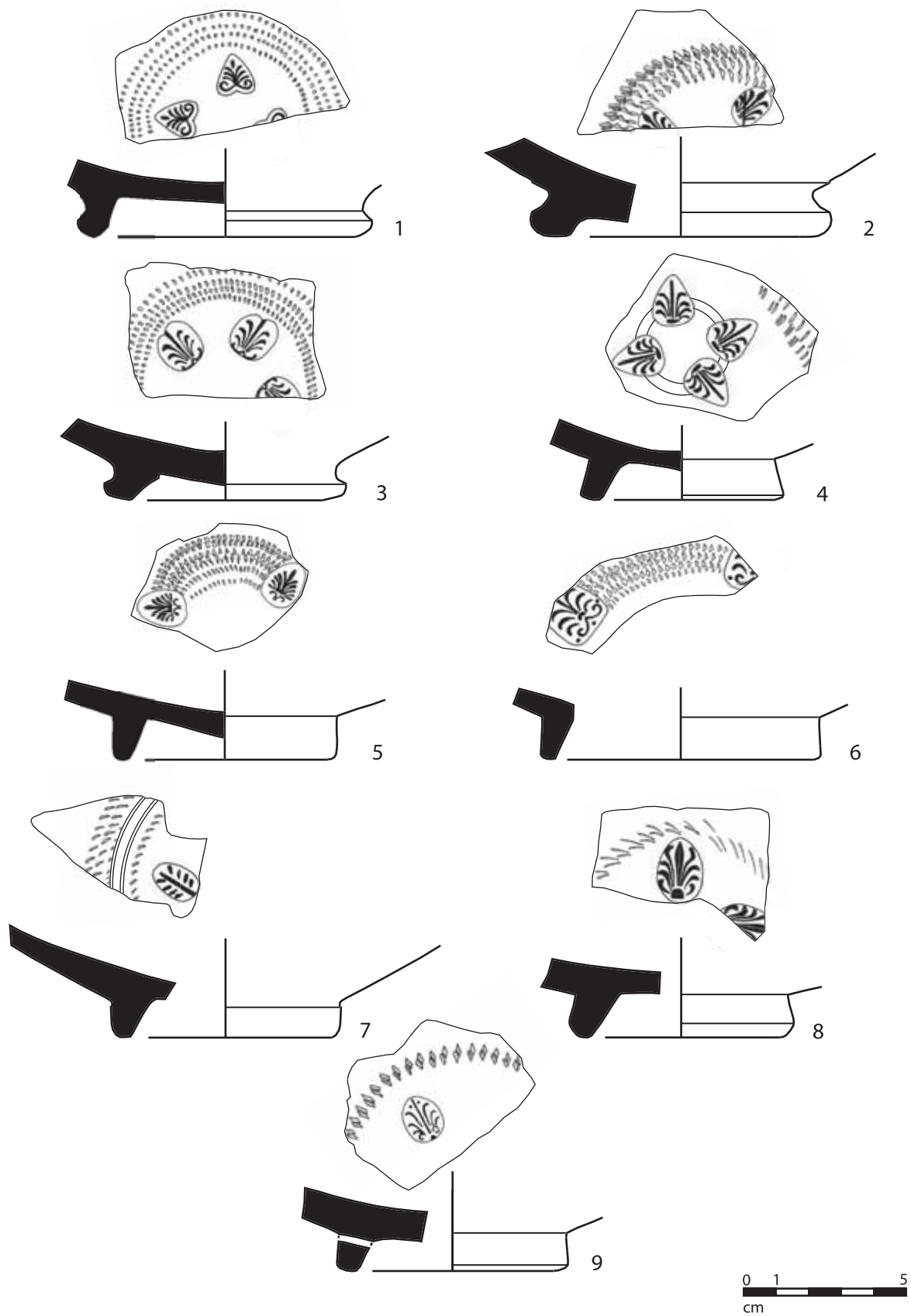

Figura 18.8. Fragments de bases de formes indeterminades decorades amb palmetes

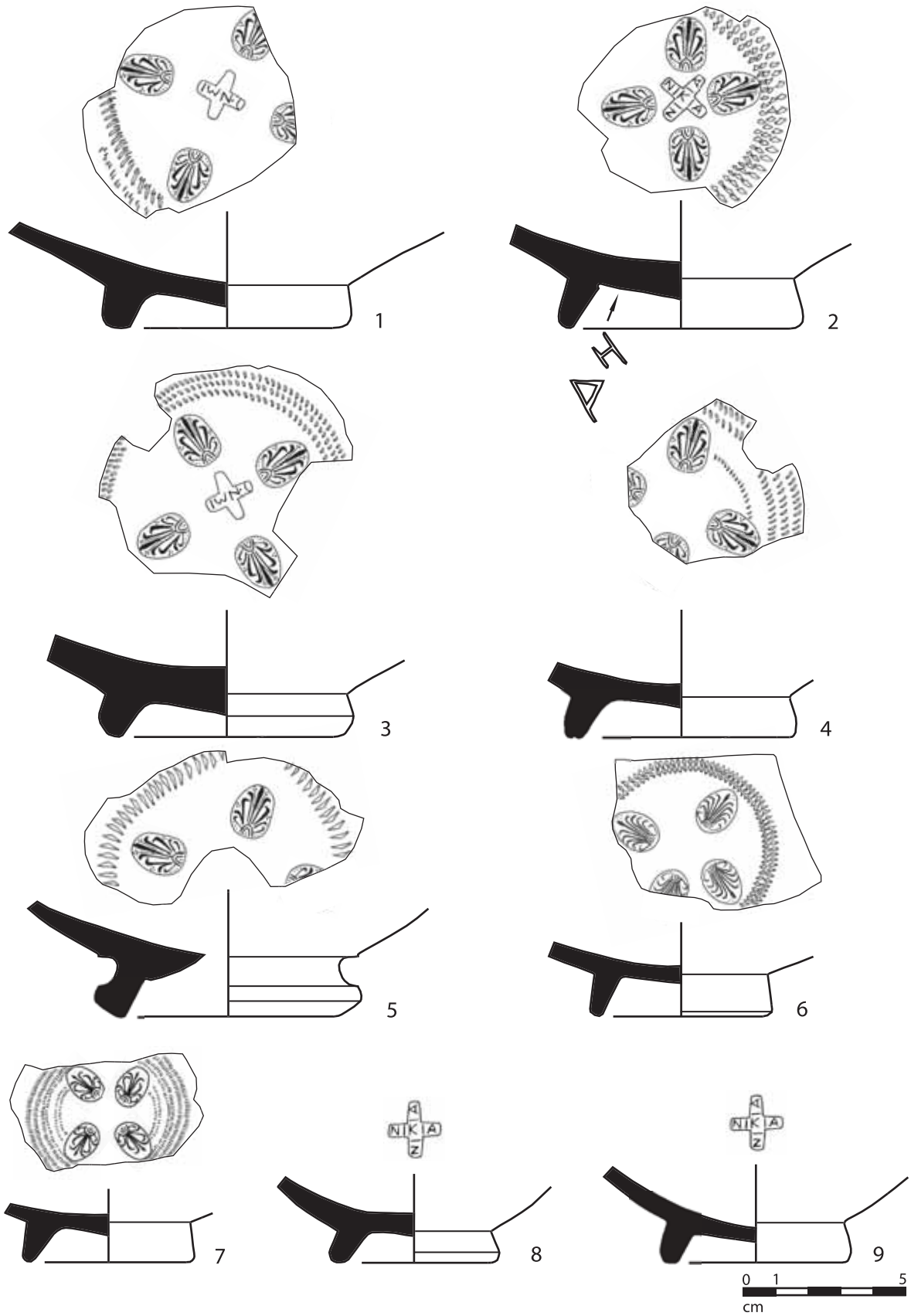

Figura 18.10. Fragments de bases de formes indeterminades decorades amb palmetes Nikia-Iwn.c

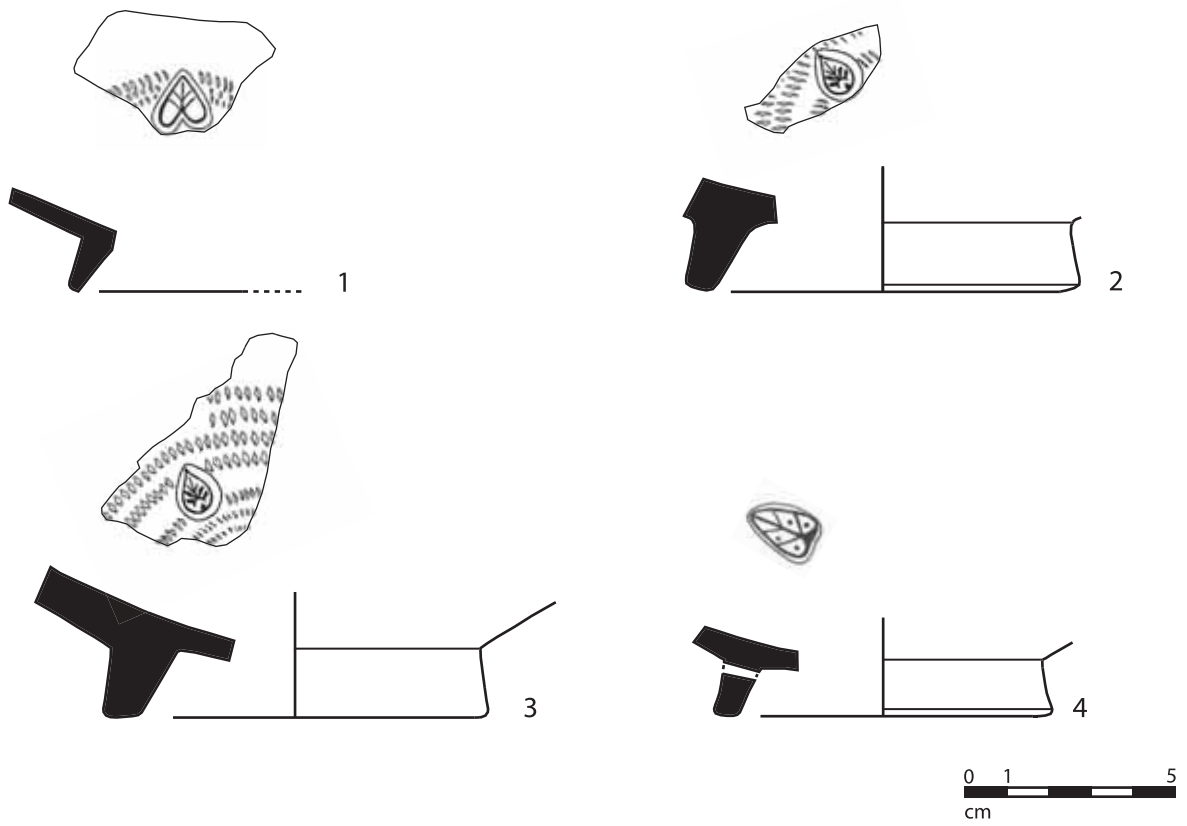

Figura 18.12. Fragments de bases de formes indeterminades decorades amb altres motius

19. ELS CERCLES A RODETA

Els vasos decorats dels tallers de Roses acostumen a acompanyar la combinació de rosetes i palmetes dels fons de les bases amb un cercle a rodeta, el qual delimita el motiu central i li confereix l'aspecte d'un medalló. No sempre és així, ja que es dona el cas, sobretot en formes de dimensions petites, com ara les ROSES 10.c, 10A.c, 11, 13.a, 14.a i 83, amb diàmetres de base entre 34 i 76 cm, i excepcionalment en la forma ROSES 12, però amb una base petita de 90 mm de diàmetre, que el cercle a rodeta és absent. Amb això no estem dient que aquestes formes petites apareguin exclusivament sense rodeta, ja que hem constatat com també els mateixos vasos i amb dimensions similars poden portar-ne. L'únic element observable en aquests casos és que l'absència de rodeta es dona sempre en combinacions decoratives en les quals el motiu de fons són les rosetes. Això succeeix amb les combinacions 2R CENT i 4 RCENT de la forma ROSES 11 -imitació dels bols de petites estampilles-, i la RCENT¹, majoritàriament en la forma ROSES 11, però també amb les ROSES 10.c, 10.A.c i 13.a. Molt rarament, i de manera excepcional, ho hem constatat en motius de palmetes. De fet, això només es dona en combinacions singulars, com ara la RCENT + 3PR sobre la forma ROSES 11, la 3PR CENT sobre la ROSES 14.a i la PCENT sobre les formes ROSES 11 i 12, sense oblidar les bases que porten el segell NIKIA aïllat.

L'ús de la rodeta ens els vasos dels tallers de Roses s'ha estimat, en base als individus estudiats, entorn d'un 68,10 %. Aquest element decoratiu, que entronca amb les formes àtiques de vernís negre, i que també trobem en altres produccions de vernís negre, com ara les pseudo-àtiques massaliotes i les petites estampilles, serà adoptat per Roses ja des dels moments inicials de la producció, a la fi del IV aC, inici del III aC. És interessant observar com en aquests primers anys l'ús de la rodeta només l'hem constatat en les combinacions decoratives de palmetes i altres motius *alii* sobre cercle a rodeta –SROD- i en la RCENT + ROD i, de manera més excepcional, en la 4PR + ROD. Per ara, també sembla que en aquests moments només s'aplica sobre la forma ROSES 12.

¹ Aquesta decoració també la trobem amb cercle a rodeta, RCENT + ROD. No sembla que aquesta variació tingui alguna explicació en relació a les formes i mides de base en les quals s'aplica. No obstant això, constatem que la RCENT sense rodeta és en diàmetres de base petita, entre 42 i 68 mm, mentre que amb rodeta és en bases majoritàriament més grans. En aquest cas, a excepció d'alguns escassos exemplars entre 40 i 70 mm, *grosso modo*, associats a les formes ROSES 10.c i 14.a, la resta són bases de 73 a 97 mm, totes elles de la forma ROSES 12 a excepció d'una ROSES 14.a.

L'ús de la rodeta s'estendrà al llarg del tot el període de funcionament dels tallers i en formes i decoracions molt diverses. Tal com també passa amb els punxons de rosetes i palmetes, no ens ha arribat cap estri relacionat amb l'aplicació del cercle a rodeta; en cap de les excavacions portades a terme al barri hel·lenístic se n'ha trobat algun exemplar. És per això que només ens en podem fer una idea a partir de l'empremta que han deixat en els fons de les bases. En relació a aquestes hem constatat com es dóna una gran diversitat de dentats i d'amplades, així com de nombre de línies que les formen. Hem trobat rodetes en què la impressió és una successió de petits triangles - alguns amb una de les cares arrodonida-, altres de petites mitges llunes o fines unglades, altres en forma de punta de diamant i, finalment, molt minoritàries, altres de fines incisions en forma de V baixa, ovalades, d'una mena de puntes de diamant dobles o fines línies verticals. Pel que fa a les amplades, hi ha bandes d'entre 4 i 35 mm, i amb nombre d'1 fins a 7 línies. La varietat és tal que, en molt pocs casos, hem pogut localitzar el mateix cercle a rodeta repetit. Entre els 48 tipus diferenciats, només en un 14,58 % es dóna aquest cas. Són aquests individus els que ens permeten afirmar que, tal com passa també amb les rosetes i les palmetes, aquest element no s'aplica sempre i de manera exclusiva sobre les mateixes formes i combinacions decoratives, sinó que s'usa de forma aleatòria. Per exemple, el mateix tipus de rodeta el trobem en les disposicions 3PR SCI + ROD i RCENT + ROD, o, en un altre cas, amb les 3PR + ROD i la IWN.C + 4PR + ROD. En definitiva, pensem que es tracta d'uns estris que es degueren fabricar independentment dels tallers i que calgué renovar i substituir al llarg dels anys de producció a mesura que s'anaven malmetent, d'aquí que en trobem tanta varietat de motius i combinacions.

Pel que fa a les amplades del cercle a rodeta hem constatat que es dóna una gran varietat, des de les més petites, que amiden 4 mm, fins a les més grans, que amiden 35 mm. Les bandes petites, entre 4 i 7 mm, es donen en formes diverses, com ara les ROSES 10.c, 11, 12.b, 13.a i 14.a. El grup que amida entre 8 i 14 mm es redueix a les formes ROSES 12 i 14.a. Finalment, hem vist com les més grans, a partir de 15 i fins a 35 mm, són exclusives de la forma ROSES 12. No obstant això, no podem dir que es doni una proporció evident entre les dimensions de les bases/formes i les amplades de les rodetes, a excepció de les bases més petites, de 30 a 44 mm, de les formes ROSES 11 i ROSES 14.a, que fan servir rodetes de 4 a 6 mm de banda, i el cas de les esmentades bandes amples de la forma ROSES 12, en bases que van de 68 a 110 mm. Per exemple, les bandes de 6 mm apareixen sobre formes molt diverses i amb dimensions de base que van des de 30 fins a 110 mm. El mateix podem dir per les bandes de 11 o 12 mm, que apareixen en formes diverses i bases entre 52 i 104 mm.

En relació a les amplades de les rodets ens quedaria comentar el nombre de línies que les formen. La major part de les bandes estan formades per tres o quatre línies del mateix motiu. No pensem que l'estri en qüestió només constés d'una sola línia i que la formació d'aquestes bandes s'hagués d'aconseguir fent diverses passades. El fet que aquestes línies siguin equidistants i sense superposicions, ens obliga a creure que les rodets estarien formades per més d'una línia. Sí que trobem rodets d'una sola línia, però són minoritàries, amb unes amplades de 4 a 8 mm i amb els motius de fines unglades, mitges llunes i diamants. També són escasses les rodets formades per dues línies, aquestes amb amplades des de 5 fins a 8 mm, majoritàriament d'impressió de forma triangular, però també de diamant i fina unglà; excepcionalment hi ha un banda d'11 mm d'amplada que estaria formada per dues línies diferents, una amb el motiu de mitja lluna i l'altra triangular, sense que puguem afirmar amb certesa que es tracti d'una doble passada de rodeta d'una sola línia, atès que el fragment és petit i no ens ho permet veure.

Com dèiem, els cercles de rodeta més nombrosos són aquells que estan formats per tres o quatre línies. En conjunt, els de tres línies són de menor amplada, de 6 a 15 mm, mentre que els de quatre es troben entre 9 i 22 mm. No hi ha una uniformitat pel que fa als tipus de rodeta, ja que en ambdós casos es troben tots els motius reconeguts. Més excepcionals són les bandes de cinc, sis i fins a set línies. En general es tracta de rodets amples, de més de 15 mm, tot i que es dona el cas de dues rodets de sis línies de 8 i 11 mm, respectivament. Aquestes bandes amples les trobem, preferentment, en la combinació de tres i quatre palmetes disposades sobre rodeta -3PR SROD i 4PR SROD-, encara que també hi ha algun individu que l'utilitza en unes combinacions més singulars, com ara la RCENT + ROD i la CI + 3PR + 2CI + ROD, en la forma ROSES 12. En relació a aquestes bandes amples hem observat un individu en el qual la rodeta s'ha passat dues vegades, de fet, es tracta d'una doble banda², formada per una rodeta de 10 mm i una de 7 mm, separades per un espai buit de 10 mm, la primera de quatre línies i la segona de tres línies, les dues del motiu de petita mitja lluna. Com ja hem comentat, no es tracta d'un fet habitual. La decoració en qüestió es troba en una base d'una ROSES 12 que porta una combinació de palmetes impreses sobre la banda d'estries, concretament la palmeta P86 de la sèrie diversa, la qual té una mida gran, de 19 mm d'alçada de cartutx, fet que segurament és el que condiciona que el cercle a rodeta sigui de tal amplada.

² Imaginem que no seria fàcil formar el cercle en el fons de les bases amb rodets gaire amples, més encara sí aquests cercles havien de tenir un diàmetre petit. Sens dubte costa més fer un cercle amb una rodeta de banda ampla que amb una de més estreta, a no ser que l'estri en qüestió tingués un cert grau d'inclinació amb el qual es facilitaria el tancament del cercle.

Pel que fa als diversos tipus de rodeta individualitzats, no podem dir que n'hi hagi un de dominant o característic, que pugui definir els tallers de Roses. El que hem detectat sobre un major nombre de bases és el del motiu que dibuixa una petita incisió en forma d'ungla o mitja lluna. Entre els exemplars estudiats, aquesta representa un percentatge del 26,09 %, i es troba, sobretot, en la forma ROSES 12, però també en les ROSES 11 i 14.a, amb bandes de 4 a 22 mm. Tot i semblar ser el més corrent, no en trobem exemples en els moments inicials dels tallers, per la qual cosa podríem considerar-lo un element propi de ple segle III aC, amb reserves. En segon lloc es troba el motiu que dibuixa un petit triangle, amb un 23,91 %. Apareix en diverses formes, des de la ROSES 10.c, 12, 13.a i 14.a, amb bandes de 5 a 18 mm d'amplada. A diferència de l'anterior, aquest sí que és un tipus de rodeta que apareix en els primers anys de fabricació dels tallers, ja que se n'han recuperat exemplars en els nivells de BH-E.IV, però només amb la combinació de palmetes o altres motius *alii* sobre el cercle a rodeta (bàsicament de la forma ROSES 12).

En una posició inferior es trobarien els motius de punta de diamant i de fina ungla. Pel que fa al primer, estem parlant d'un percentatge del 16,30 %. En base al que hem pogut estudiar, aquest rodeta sembla ser exclusiva de la forma ROSES 12, amb bandes des de 6 fins a 25 mm. És un motiu que ja s'aplica d'antic, ja que el trobem en els nivells de BH-E.IV, en combinacions de estampilles *alii* disposades sobre cercle a rodeta, i perdura, segurament, al llarg de tota la producció. Hi ha una rodeta de puntes de diamant de mida molt més gran, que només s'ha trobat en la forma ROSES 33. Sembla que es tracta d'un motiu modern, ja que només s'ha localitzat en estrats tardans, com element residual. Darrera de les rodetes amb punta de diamant hi ha les que dibuixen unes fines unglades, amb un percentatge del 15,22 %. Aquesta apareix en relació a les formes ROSES 12 i 14.a, en bandes de 6 a 24 mm. Coneixem un exemplar antic amb una combinació de RCENT + ROD.

Si intentem analitzar la possible relació entre les diverses combinacions decoratives i els tipus de rodeta, ens adonem que, almenys a partir dels exemplars que disposem, no és pot determinar que això es doni. Al marge de les combinacions singulars, que no podem prendre per referència ja que en tenim escassos exemplars, la més comuna, la de 3PR + ROD, veiem com apareix amb rodetes amb incisió de mitja lluna o triangular, entre 6 i 18 mm. Més diverses són encara les rodetes que veiem en la combinació 4PR + ROD, amb bandes d'amplades entre 7 i 11 mm. Pel que fa a la combinació RCENT + ROD, sembla hi ha una associació entre la forma ROSES 12 i la rodeta en forma d'ungla gran/mitja lluna, en bandes de 8 a 22 mm, de la mateixa manera que amb la forma ROSES 14.a, en bandes de 9 a 13 mm. Excepte aquests dos casos, no sembla que hi hagi connexió entre les diverses formes, les combinacions decoratives i

els tipus de rodeta. Les formes en les quals s'aplica, de manera majoritària, el cercle a rodeta són la ROSES 12 i la 14.a, les quals veiem com s'acompanyen de cercles a rodeta de múltiples tipus.

En resum, a partir de la decoració a rodeta, almenys en el conjunt de materials estudiats, no podem concretar cap pauta decorativa que pugui determinar l'aplicació d'un o altre tipus de rodeta en relació a certes formes o combinacions de palmetes i rosetes. A part de les rares excepcions apuntades, l'habitual és que la relació entre formes i decoracions, tal com hem vist també amb els punxons de palmetes i rosetes, sigui resultat d'unes combinacions pràcticament aleatòries, en funció dels estris que en aquell moment disposava el decorador del taller. Un cas exemplificant, al respecte, és el dels productes associats als segells NIKIA i IWN.C. Les combinacions decoratives de la palmeta P41 amb ambdós segells es trobem completades amb cercles de rodeta de punta de diamant, triangular, de mitja lluna o de fines ungles³. Seria el mateix que comprovem amb la P33 de la sèrie A que, tot i combinar-se amb la mateixa disposició CI + 3PR + ROD, la trobem amb rodeta de motiu triangular i de fina unglà. O de la palmeta P43 que amb la combinació CI + 3PR + ROD s'acompanya d'una rodeta amb incisió de formes de diamant i triangular, mentre que amb la 3PR SCI + ROD ho fa amb la d'ungla fina. I per exemple, també, la P53 de la sèrie A1, que apareix amb rodeta de incisió triangular amb la combinació 4PR + ROD i de punta de diamant doble amb la (CI? +) ?PR SROD. Només hem constatat un únic cas en què la palmeta, tot i que amb disposició diferent, CI + 3PR + ROD i 3PR + ROD, s'acompanyi de la mateixa rodeta. Es tracta de dos vasos de la forma ROSES 14.a que no descartem s'haguessin produït amb poc temps de diferència.

Són molts els productes de vernís negre que surten dels tallers i és molt difícil fer generalitzacions al llarg d'aquests poc més de 100 anys de funcionament. Segur que si poguéssim disposar de tota la producció veuríem que potser els vasos fets en una mateixa jornada, i potser també de la mateixa forma, serien iguals, ja que aquesta pràctica seria la més còmoda per al decorador. El ventall de vasos i formes que tenim, però, procedeixen de jornades de treball diferents i al llarg de diversos anys, per tant és molt difícil observar aquesta pauta.

³ No hi ha suficients individus de les palmetes P42 i P46 per a afirmar el mateix, però no descartem que aquesta sigui la tònica.

20. LES DECORACIONS SOBREPINTADA I ESGRAFIADA

Tal com ja havia observat Sanmartí en el seu estudi sobre el vernís negre del taller de Roses (Sanmartí 1978, 562; Sanmartí 1978b, 28), algunes de les formes, en especial el craterisc ROSES 40, un cop tretes del forn i acabades, es completaven amb una sanefa decorativa que combina motius sobrepintats, generalment vegetals, amb línies esgrafiades, de traç lineal o ondulat. Principal, en el seu anàlisi del taller de Roses, en la línia de l'anterior autor, reconeix també la pintura sobre els dos tipus de craterisc, que classifica com a i-CR 1 i ii-CR 2, i n'estableix els trets definitoris. En el primer la banda pintada consisteix en una garlanda de fulles d'heura o fulles simples en forma d'espiga a banda i banda d'una línia incisa horitzontal, mentre que en el segon hi podem trobar les mateixes, però en el cas de la banda de fulles d'heura o trilobulades aquesta s'alterna amb composicions triangulars de tres punts a cada costat d'una tija incisa horitzontal o ondulada (Principal-Ponce 1998, 85). Finalment esmenta també la decoració pintada en les vores d'un bol de la forma Lamb. 31 ab, consistent en una banda de color vinós sota la vora interna (Principal-Ponce 1998, 88). Pérez, en el seu estudi sobre els vasos sobrepintats italiotes, i en referir-se als vasos sobrepintats a la península Ibèrica, fa referència també a aquesta producció pintada de Roses, que apareix en contextos del segle III, sobretot en crateriscs, preferentment amb la panxa decorada amb gallons (Pérez 2002, 40).

La presència de vasos decorats a Roses és força reduïda; hem calculat que aquesta assoleix un percentatge del 2,29 % entre el total de peces de vernís negre que s'han individualitzat. Certament la forma que apareix de forma més abundant amb aquest tipus decoratiu és el craterisc ROSES 40, amb un percentatge del 57,14 % del total de vasos decorats. A part d'aquesta, però, hi ha altres formes minoritàries, que també s'acompanyen d'aquests motius ornamentals: la *copa/kylix* ROSES 34, l'*skyphos* ROSES 35 (Lamb. 43C), el *pelike* ROSES 45, el plat ROSES 86 i la tapadora de *lekanis* ROSES 91. Sanmartí fa referència també a un exemplar de la copa ROSES 12 (pàtera Lamb. 26), el qual fou localitzat a la necròpolis de Cabrera de Mar (Mataró) (Barberà 1968, 108, fig. 6; Sanmartí 1978, 562; Sanmartí 1978b, 28); per ara no n'hem trobat cap individu similar al jaciment.

La pràctica totalitat dels vasos sobrepintats ho són en pintura blanca; no podem afirmar que ho siguin tots, atès que en alguns d'ells la pintura s'ha perdut i ens és impossible determinar-ne el color. A més, hi ha un exemplar dubtós en què la pintura

és de color terrós ataronjat⁴. Els motius més habituals són les fulles, en forma de cor, lanceolades o fulles d'heura, i les flors de punts. La part decorativa esgrafiada, que es combina amb la sobrepintada, és molt variada. Tant podem trobar exemplars en els quals la sanefa s'organitza sobre una fina línia horitzontal, com altres que ho fa sobre una fina línia ondulada, completada amb petites tiges i altres línies també ondulades. És interessant observar com aquesta línia horitzontal o ondulada, segons els casos, és el primer traç que el decorador fa quan comença a treballar sobre la peça acabada. Un cop traçada aquesta "guia", procedeix a fer les línies secundàries, en el cas que hi siguin, per acabar aplicant la pintura.

En algunes ocasions la decoració esgrafiada forma sanefes de formes geomètriques, que poden o no combinar-se amb pintura; entre aquestes trobem oves, ziza-zagues, línies paral·leles, reticulats o triangles invertits que s'alternen amb línies verticals. A partir d'aquestes observacions, fetes sobre els exemplars recuperats al jaciment, hem establert tres grans grups ornamentals, diferenciats amb les xifres I, II i III.

Tipus ornamental I: combinació de línia incisa horitzontal amb fulles sobrepintades

Aquest tipus, més simple que els que comentarem a continuació, es caracteritza pel fet que la sanefa s'organitza entorn una fina línia incisa horitzontal, dibuixada en sec, sobre la qual s'aplica una decoració sobrepintada en blanc. Establim diverses variants en funció del tipus de fulla que apareix. La més abundant és la de fulles lanceolades, de diverses dimensions (en algun cas alternades amb un punt)⁵, la qual ens apareix en una gran varietat de formes: la copa/*kylix* ROSES 34, el craterisc ROSES 40 i el plat ROSES 86 –en tots els casos s'aplica sota la vora.

En un cas les fulles són d'heura, també en blanc, en una forma copa/*kylix* ROSES 34. Finalment esmentar un exemplar amb petites fulles, irregulars, en forma de cor, aplicades de manera poc acurada, que correspon a un craterisc ROSES 40 del qual també sabem que la panxa anava decorada amb gallons.

Tipus ornamental II: combinació de línia incisa ondulada amb flors i fulles sobrepintades

Aquesta varietat decorativa és més complexa i elaborada que l'anterior. L'element en comú és la línia ondulada incisa, disposada en sentit horitzontal, sobre la qual es disposa després la resta de la decoració. Hi ha una certa varietat de motius dins d'aquest tipus II, els quals es diferencien a partir de la forma de les fulles i flors que es

⁴ No descartem que sigui de Roses, atès que aquest color i el granatós és el que s'utilitza de forma exclusiva en les pastes clares.

⁵ En aquest cas la línia incisa horitzontal és doble.

combinen amb la línia incisa. Trobem exemplars en què la línia ondulada central es completa amb petites tiges, també ondulades i incises, que acaben amb fulles en forma de cor, les quals alternen amb flors de diversos punts/pètals, pintades en blanc. Aquest motiu apareix aplicat en la paret exterior d'una tapadora de *lekans* ROSES 91, prop de la vora.

En un exemplar d'*skyphos* de la forma ROSES 35 (variant Lamb. 43C) aquesta decoració es fa molt més complexa, ja que les línies ondulades incises és multipliquen i combinen amb fulles en forma de llaç, flors de quatre pètals i grups de flors de tres punts, en pintura blanca. Més simple seria el cas de dos crateriscs de la forma ROSES 40, en els quals la línia ondulada (en un cas força més gruixuda del que és habitual) es combina amb els petits branquillons incisos i uns motius pintats en blanc que semblen punts solts, irregulars. En un d'aquests, sota la sanefa, hi ha un grafit mig partit, il·legible, format per quatre lletres, que bé podria correspondre al nom de l'autor de la decoració. En darrer terme esmentar un fragment de vora d'un *pelike* de la forma ROSES 45, del qual, atesa la dimensió, no podem acabar de veure com era la decoració, ja que només hi veiem les línies ondulades incises combinades amb flors de sis punts.

Dins d'aquest tipus hi hauríem d'incloure l'exemplar de copa ROSES 12 (pàtera Lamb. 26) publicada per Sanmartí (Sanmartí 1978, 562; Sanmartí 1978b, 28), en la qual la línia ondulada central es completa amb petites tiges, també ondulades i incises, que acaben amb fulles d'heura i flors de punts.

També dins aquest estil esmentar un exemplar de craterisc de la forma ROSES 40, del qual hem dubtat la seva atribució a Roses i que està pintat en un color terrós ataronjat. En aquests la línia ondulada incisa està substituïda per una línia horitzontal pintada d'on parteixen fines tiges incises que acaben en fulles en forma de cor, a la vegada que els buits entre fulla i fulla s'omplen amb flors de tres punts, a més d'altres punts solts o agrupats posats entre les tiges i la línia horitzontal.

Tipus ornamental III: combinació de sanefes geomètriques incises amb simples motius sobrepintats

Al marge dels esmentats tipus, n'hi ha un altre en què la línia de guia, recta o ondulada, no existeix. Es tracta de vasos en els quals la decoració esgrafiada és més elaborada, fins al punt de constituir una decoració en si mateixa. Podem trobar sanefes més o menys complexes, a base de motius geomètrics, les quals, no sempre, poden completar-se amb motius pintats. En aquests casos, la pintura és força secundària.

Aquest tipus ornamental l'hem reconegut només en la forma de craterisc ROSES 40, aplicada sempre sota la vora, en el coll, abans de l'inici de la panxa. De més simple a

més complexa esmentem un exemplar decorat amb una sanefa formada per una línia horitzontal continua i una d'oves per sota; aquesta sembla que es completaria amb uns motius pintats, que no hem pogut identificar per estar molt esborrats. En segon lloc comentem un individu decorat amb dues línies paral·leles, horitzontals, entre les quals es disposa una sèrie que alterna triangles invertits i línies verticals. Finalment, destacar un fragment amb una sanefa complexa formada per una línia d'oves invertides, a la que segueix, per sota, un banda d'un reticulat de 18 mm d'amplada, i una línia de zizagues en dent de serra. Finalment, per sota d'aquesta, es completa la decoració amb uns regalims, en forma de llàgrimes, en pintura blanca.

Intentar concretar una cronologia per a cadascun d'aquests tipus ornamentals és molt difícil a partir de les referències estratigràfiques que tenim. En el cas del tipus I, en el qual la sanefa s'organitza sobre una línia horitzontal, hem de dir que els exemplars recuperats procedeixen o de l'estrat superficial del barri o dels nivells residuals de la zona del turó; en definitiva, en uns nivells posteriors a l'ocupació hel·lenística en els quals hi són presents de forma residual. No obstant això, la manca d'aquest motiu en nivells més antics, podrien portar a considerar que es tracta d'una producció tardana dins del segle III aC. No som més afortunats amb els motius del tipus II, amb la sanefa organitzada sobre una tija ondulada, tot i que aquests ens apareixen en els nivells d'amortització del barri, nivell BH-E.III, que correspon als darrers anys del segle III aC, la qual cosa ens induiria a considerar-lo més antic que el tipus I. Al respecte, hem de comentar la datació que Principal fa sobre aquest tipus decoratiu, el qual coincideix amb el que ell classifica com a tipus I-CR-2, i que situa a la primera meitat del segle III aC. Finalment, comentar que els individus decorats del tipus III es concentren en els nivells tardo-romans del barri, BH-E.II, per la qual cosa podem apuntar una datació propera a la del tipus I abans esmentada. Hem de dir que no hem trobat cap exemplar decorat en els nivells més antics de la zona del barri o del turó, la qual cosa ens està indicant que aquesta tècnica decorativa no s'hauria utilitzat en els primers anys del taller de Roses. És possible que aquesta arranqui a partir dels anys de màxima producció i estandardització del taller, al llarg del segle III aC, sense precisar més.

Pel que fa a les influències o prototipus que podrien haver guiat als decoradors dels vasos de Roses, s'ha considerat, ja des de Sanmartí, la de les ceràmiques campanes, en especial dels tallers de Teano, les quals es produeixen entre la fi del segle IV i inici del III aC (Morel 1980, 90-91; 1981, 50), i que, alhora, reben una influència magnogrega o siciliana i una forta relació amb les produccions "romanes" de petites estampilles i de l'estil de Gnathia (Pérez 2002, 31; *versus* Pedroni 2001, 124-129). S'ha acceptat com a imitació de Teano la pàtera, abans esmentada, procedent de la

necròpolis de Cabrera de Mar (Mataró) (Pérez 2002, 43; *versus* Sanmartí 1978b, 22-28, fig. 6), la qual inscrivim en l'estil decoratiu tipus II. Aquestes produccions campanes ens apareixen decorades en fulles en forma de cor, flors de punts i tiges incises (Pérez 2002, 172-173, núm. 53).

També veiem moltes similituds entre els vasos de Roses i les ceràmiques lucanes de producció local de *Phaestum*, tot i que aquestes estan decorades, majoritàriament, amb una pintura monocroma de color rosat o vermell-rosat, encara que també es troba en blanc o groc; les formes en què s'aplica són diverses: *kilices*, *bolsal*, *skyphos*, *oenochoes* o *lekythos* (Pérez 2002, 29; *versus* Forti 1965, 129-130 i Green 1982, 258). Els motius que veiem en aquests vasos són fulles d'heura i corimbos de sis punts sobre línies incises ondulades (Pérez 2002, 115-117, núm. 28; 120-121, núm. 30) i fulles en forma de cor en blanc (Pérez 2002, 128-129, núm. 34; 146-147, núm. 43; 150-151, núm. 45; 152-153, núm. 46). Aquesta producció paestana s'ha datat a la primera meitat del segle IV aC, per la qual cosa resulta més llunyana de la de Roses.

21. LES MARQUES DE PRODUCCIÓ I PROPIETAT

Tot i l'estat de conservació dels materials de vernís negre de Roses, ens ha estat possible localitzar alguns grafitos, els quals presentem a continuació, agrupats segons el lloc on es troben aplicats, atès que d'això se'n desprenen algunes hipòtesis en relació a l'ús. La meitat dels grafitos reconeguts apareixen ratllats sobre el fons extern de la base, a tocar l'anella o al centre, invariablement. La resta estan fets en diferents punts visibles de la paret externa del vas, ja sigui prop de la vora o del peu. Un cas a part són els que apareixen en combinació amb la decoració, ja sigui al costat de les rosetes, o bé sota la banda decorativa del coll d'un craterisc (**Fig. 21.1**).

ROSES	POSICIÓ	LLETRES	REF.
80.f	En el fons extern de la base	A	1
59	En el fons extern de la base	A	2
13.a	En el fons extern de la base	Ψ	3
12	En el fons extern, però a l'anella del peu	N	4
12	En el fons extern de la base	BI	5
base ind.	En el fons extern de la base	ΔH	6
11	En el fons extern de la base	NA	7
80.g	En el fons extern de la base	aspa	8
35.a	En la paret externa, vora del llavi	K	9
80.g	En la paret externa, sota la vora	NI	10
80.g	En la paret externa, sota la vora	A	11
81.g	En la paret externa, sota la vora	VI	12
80	En la paret externa (informe)	KPA	13
16.a	En la paret externa, flanc inferior	AP	14
base ind.	En la paret externa, prop del peu	A	15
11	En el fons intern	ΔPN	16
40.3	En la paret externa, sota la banda decorativa	AITE...	17

Figura 21.1. Relació dels grafitos localitzats sobre vasos de vernís negre del taller de Roses

La totalitat d'aquests grafitos estan realitzats sobre la peça quan aquesta ja estava cuita, ja que s'aprecia clarament el vernís ratllat, que deixa entreveure el color de la pasta de sota. Creiem, però, que no tots aquestes grafitos es degueren fer amb la mateixa intenció i finalitat. El fet que alguns grafitos s'hagin trobat en peces passades de cuita, quasi rebuigs de forn, ens ha portat a considerar la possibilitat algunes d'aquestes lletres poguessin ser marques de producció, de la mateixa manera que no descartem que d'altres puguin fer referència al personatge propietari del vas en qüestió.

Pel que fa a les marques de producció, creiem que la major part dels grafitos aplicats en el fons extern de la base, ja sigui en la part plana o en l'anella del peu, en serien un

exemple. En primer lloc es tracta de grafitis situats en un lloc amagat, no visible en el procés l'ús de la peça, en definitiva, que no afecten a la qualitat "estètica" o acabat del producte. Molt probablement es tracta d'un sistema de comptabilització d'envasos o algun altre tema relacionat amb la producció i comercialització de les peces. No descartem que alguns d'aquests grafitis poguessin ser marques dels lots que cada terrisser aportava a una fornada⁶. En relació als grafitis que Principal localitza en peces del taller de Roses considera que, per la seva posició i caràcter aïllat, seria força probable que es tractés de signes de control, ja sigui per a comptabilitzar productes o de control de qualitat de la producció (Principal-Ponce 1998, 153).

De l'estudi de grafitis d'aquesta mena en altres tipus ceràmics, ja sigui vernissos negres àtics, campanianes o, fins i tot, pastes clares massaliotes (menys abundants aquí ja que el suport no s'hi presta tant com el vernís negre), se'n deriven altres propostes d'interpretació. En campaniana A s'ha avaluat la possibilitat que alguns d'ells es tractessin de grafitis de comerç, marques de lot en relació amb la gestió dels carregaments (Benoit 1961, 76-79) o marques de preu en relació amb la venda (Jhonston 1979). Aleshores aquestes s'haurien fet posteriorment, durant el transport i la comercialització de les peces. No podem assegurar que els grafitis de Roses puguin interpretar-se en aquesta línia; hem de tenir en compte que s'han trobat en el mateix lloc de producció, de manera que no formarien part de cap carregament. En relació a la venda, tampoc en tenim la certesa.

Al respecte d'aquests grafitis que associem a la producció, els hem trobat en formes molt diverses, des de les copes ROSES 11, 12 i 13.a, fins als plats ROSES 80.f, 80.g o l'olpes ROSES 59. Estan formats per una sola lletra de l'alfabet grec o per la combinació de dues (**Fig. 21.1 i 21.2, núm. 1 a 8**); en un cas hem trobat una gran aspa central.

Els grafitis que ens apareixen en una part visible del vas, en qualsevol punt de la paret externa, ja sigui prop de la vora o prop del peu, creiem que poden tractar-se de marques de propietat. Entenem que estarien fets per la persona propietària de la peça en qüestió, per tal d'assegurar-se, probablement, la restricció del seu ús. Hom a suposat que es tracta d'abreviatures d'antropònims. En ceràmica campaniana no s'ha exclòs que aquestes marques estiguessin associades als banquetes: "il n'est pas exclu que cette habitude de marques les vases campaniens, qui faisaient partie de la vaisselle de table, ait été liée à des pratiques collectives du type banquet, où, par exemple, chacun aurait amené sa vaisselle et aurait besoin de la reconnaître..." (*Lattara* 14.1, 2001, 542).

⁶ Insistirem sobre aquest tema en el capítol corresponent als forns.

És interessant, al respecte, observar com la major part d'aquests grafitos que suposem de propietat els hem trobat en els plats de peix de la forma ROSES 80.g i també en el plat ROSES 81.g, a part de l'*skyphos* ROSES 35.a i la copa ROSES 16.a. Com veiem, en tots els casos es tracta de serveis de taula, fet que dóna suport a la hipòtesi plantejada. Per regla general, tot i que hi ha excepcions, aquests grafitos solen ser més llargs (n'hi ha de tres lletres); en tenim amb lletres de l'alfabet grec, però d'altres bé poden ser llatí (**Fig. 21.1 i 21.2, núm. 9 a 15**). Principal recull també un grafit d'aquest tipus a la paret externa d'un bol de la forma ROSES 11 (Lamb. 27ab), format per tres caràcters ibèrics, procedent del jaciment del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre), amb problemes de transcripció. No obstant això, no es pronuncia pel que fa a la interpretació de la marca (Principal-Ponce 1998, 153).

En darrer terme hauríem de parlar dels grafitos associats a decoracions. El primer d'ells, que apareix en el fons intern d'una copa ROSES 11, és força elaborat, fet a partir de tres lletres, de dimensions diverses, la central més gran i les del costat molt petites, lligades entre sí per una línia horitzontal, amb tot l'aspecte d'una mena de "signatura". El grafit està posat al costat de les rosetes que decoren el fons de la base, en aquest cas en la posició 2R CENT (dues rosetes centrals), del motiu R88.

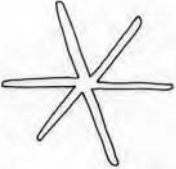

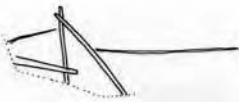

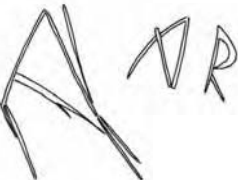

				
1	2	3	4	5
				
6	7	8		
				
9	10	11	12	13
				
14	15		16	17

Figura 21.2. Relació dels grafitos localitzats sobre vasos de vernís negre del taller de Roses

BLOC VII: ELS TALLERS DE ROSES. CONCEPTE I CRONOLOGIA

Des de que Sanmartí publica el seu estudi sobre el vernís negre del taller de Roses, l'any 1978 (Sanmartí 1978a, 1978b, 21-42), tots els estudis posteriors han pres com a punt de referència la proposta de classificació que féu l'autor, la qual se serveix de les combinacions decoratives del fons intern de les bases per a establir una sèrie de tallers diferenciats. De tots aquests tallers el més característic seria el "Taller de las páteras de las tres palmetas radiales" (Sanmartí 1978 a, 23-24, 554-570)¹, denominat així pel fet que la forma més representativa és la pàtera Lamb. 26 i per que la majoria de les vegades va decorada amb tres palmetes disposades de forma radial en el fons de la base. A part d'aquest taller, que hauria gaudit d'una major popularitat i difusió, hi hauria altres tres tallers secundaris, íntimament relacionats amb aquest (Sanmartí 1978a, 570-571), tot i que l'autor no té la certesa que estiguessin ubicats a la mateixa Roses. Aquests serien el "Taller de las páteras de la forma Lamboglia 55" (Sanmartí 1978a, 24, 571-572)², el "Taller de las páteras de tres estampillas radiales impresas sobre la banda de estrias decorativas" (Sanmartí 1978a, 24, 572-573)³ –caracteritzat per la producció de pàteres de la forma Lamb. 26, amb palmetes de forma quadrangular en grups de tres sobre el cercle a rodeta-, i el "Taller de NIKIA-IWN.C" (Sanmartí 1978a, 25, 574-576), anteriorment descobert per Y. Solier (Solier 1969). A aquests s'hauria de sumar el taller "pseudo-campanien des rosettes nominales" (Solier, Sanmartí 1978, 37-42), que Morel bateja com a taller "pi-alpha-rho", per les lletres que acompanyen el disseny de la roseta central (Morel 1981, 48), la situació del qual se suposava a la zona del Llenguadoc occidental-Rosselló-Catalunya, potser a la regió d'*Emporion* o *Rhode*.

En definitiva, dir taller de Roses equivalia a dir taller de les tres palmetes radials, o vice-versa; val a dir que pel que fa a aquest no hi havia cap dubte de situar-lo en aquest jaciment, atesa la troballa de rebuigs de forn a l'àrea del barri hel·lenístic. No obstant la concreció que es deriva del nom del taller, aquest és un autèntic calaix de

¹ "Atelier des patères à trois palmettes radiales" (Sanmartí 1978b, 21).

² "Atelier des petites patères de forme Lamb. 55" (Sanmartí 1978b, 33).

³ "Atelier des patères à trois palmettes radiales imprimées sur la bande de estrias décoratives" (Sanmartí 1978a, 33).

sastre, ja que el mateix autor reconeixia que, a més de les típiques pàteres de la forma 26, el taller produïa altres vasos, com ara les Lamb. 23, 24, 25, 25 B, 27, 28, 31, 36, 40, 42 B, 42 C, 43 B, 43 C, 45 i 49, de la mateixa manera que aplicava altres decoracions: tres palmetes tangents, quatre palmetes cruciformes entorn una palmeta central, cinc palmetes radials entorn una roseta central i una roseta central o vàries d'agrupades.

A partir de Sanmartí, i al voltant d'aquest confús concepte de taller, determinat en funció de les varietats decoratives i, fins i tot de formes, altres autors plantegen un seguit de noves dades, que s'esforcen en encaixar en aquesta classificació preliminar. En primer terme hem de parlar de J.P. Morel el qual, l'any 1981, proposa ubicar també en aquesta zona propera a Roses, tot i que expressa que no estan ben definits en aquest emplaçament, el taller 24B-25B -caracteritzat per la producció de les copetes de la forma Lamb. 24 B o 25 B, decorades amb una roseta central- i el taller 27 GL – que fa els bols de la forma F 2764, propers a la Lamb. 27- (Morel 1981, 51). De fet, el primer el situa a la zona del Llenguadoc occidental-Rosselló-Catalunya, mentre que el segon, *grosso modo*, al golf de Lleó, d'aquí les inicials GL. Aquests tallers ja no es defineixen a partir de la decoració, sinó que ara ho són exclusivament a partir de la forma, fet que comporta encara una major confusió al concepte.

La darrera aportació a la sèrie dels tallers de Roses, seguint la línia encetada per Sanmartí, ha estat per part de Cura i Principal, els quals afegeixen, al que prefereixen denominar produccions de Roses, el “Grup de les tres palmetes radials amb roseta central o 3+1” (Cura, Principal-Ponce 1995; Principal-Ponce 1998, 111-114), el qual es caracteritza pel fet que la decoració combina una roseta central amb tres palmetes radials dins d'un cercle a rodeta, d'aquí 3+1. No és que aquest motiu no hagués estat abans reconegut a Roses, ja que Sanmartí l'inclou entre les variants del taller de les tres palmetes radials, de fet, ara esdevé un grup diferenciat.

El concepte taller, en el sentit d'obrador o lloc on es farien aquestes ceràmiques, si volem *oficina*, o, per extensió, el conjunt de productes derivats d'aquest taller, ens apareix totalment confús. De Sanmartí es desprèn, en aquest sentit, l'existència d'un taller principal a Roses, que defineix amb el nom de taller de les tres palmetes radials –potser aquest nom no sigui el més apropiat-, el qual, com hem dit, elabora tot un seguit de formes diverses, majoritàriament pàteres, en les quals s'apliquen diferents decoracions, sobretot les característiques tres palmetes radials. Fins aquí podríem estar més o menys d'acord. Però, paral·lelament a aquest, es fa referència a tot un seguit de tallers, els quals es defineixen només per fer unes determinades formes o per la decoració que porten en el fons de les bases. En definitiva, quatre o més tallers, els quals es trobarien funcionant simultàniament o se succeïrien en el temps.

Si fem cas de les cronologies que fins ara s'han proposat per aquests tallers, el que tindria una major perduració seria el de les tres palmetes radials, el qual estaria en ple funcionament al llarg del segle III⁴, molt probablement ja a la fi del segle IV (Adroher 1990, 80), amb una fase de ple rendiment i expansió, a la primera meitat del segle III i una d'increment de producció però descens d'exportació, a la segona meitat, per començar a decaure a partir del darrer quart del segle III, essent la data final *circa* 210-200 aC (Principal-Ponce 1998, 94, 100). Aquest taller seria contemporani al de les pàteres de les tres estampilles radials impreses sobre una banda d'estries decoratives només al llarg de la primera meitat del segle III, potser també una mica després (Sanmartí 1978a, 24)⁵. A partir de la segona meitat del segle apareixerien la resta de tallers, com ara el de les rosetes nominals, que hom tendeix a datar des de poc abans del 250 i fins a un moment imprecís de la fi del segle (Solier, Sanmartí 1978, 41), el de NIKIA-IWN.C, a partir de la meitat avançada del segle III aC i fins a la fi del segle (Sanmartí 1978a, 24), o el grup 3+1, en ús a la segona meitat, l'inici de la producció del qual podria començar a mitjan segle (Principal-Ponce 1998, 111-114). La mateixa cronologia tindria el taller 27 GL de Morel (Morel 1981, 51), mentre que el taller 24B-25B seria més antic, atès que funcionaria a la fi del IV o inici del III (Morel 1981, 51).

Aquesta diferenciació de tallers no ha estat posada en dubte fins ara. Autors posteriors l'han secundada, com ara Adroher, el qual, en un intent de simplificar conceptes, considera tallers de Roses a tota aquesta sèrie de tallers, estretament relacionats amb el de les tres palmetes radials, associats a les costes del Llenguadoc occidental, Roselló i Catalunya, dels quals *Rhode* seria molt probablement el centre productor. No obstant això, és partidari de no parlar de l'existència real d'aquests tallers fins que aquests no s'hagin ben excavat i analitzat (Adroher 1990, 80). Morel també es mostra d'acord a l'hora de parlar de "tallers de Roses" o "grup de Roses" en plural, i no de taller en singular (Morel 1998, 249).

Altres autors prefereixen no parlar pròpiament de tallers, en els termes expressats, i opten per parlar de produccions diferenciades, sense concretar quins serien els tallers que les fabricarien. A l'hora, valoren la possibilitat que alguns dels "tallers" abans considerats poguessin ser, en realitat, productes d'una mateixa oficina. En paraules de J. Principal: "... el panorama es complicado. Existen argumentos de peso como para considerar que los "talleres" individualizados estarían estrechamente conectados o emparentados, y que muy posiblemente vasos que consideramos en agrupaciones diferentes fuesen fabricados en la misma oficina" (Principal-Ponce 1998, 73). No

⁴ Sanmartí havia proposat una datació al llarg de la primera meitat del segle III i potser una mica després (Sanmartí 1978a, 24).

⁵ En un altre capítol de la mateixa tesi data aquest taller durant els dos primers terços del segle III aC (Sanmartí 1978a, 573).

descarta, també, que aquestes oficines poguessin compartir alguns dels processos de producció, com ara l'extracció d'argiles o la cuita. L'autor observa que les proximitats tipològiques, tècniques i de tradició decorativa entre aquestes produccions són molt similars, fins i tot la distribució i la difusió és pràcticament la mateixa i, en alguns casos, complementària (Principal-Ponce 1998, 117). No obstant aquestes observacions, Principal no arriba a concretar quins serien els veritables tallers i fa l'estudi dels materials de Roses en base a la classificació clàssica de Sanmartí. Argumenta que per ara el criteri formal és insuficient per a la correcta classificació de les peces de Roses i que el més concloent segueixen essent encara les decoracions (Principal-Ponce 1998, 72). Arriba a un punt d'indefinió quan, al referir-se al moment d'eclosió de les noves produccions –és a dir els tallers que Sanmartí denomina de tres palmetes sobre estries decoratives, NIKIA-IWN.C, rosetes nominals, i el grup 3+1-, es pregunta si això suposa una modificació de l'estructura artesanal original o bé es creen noves oficines. Tot i que expressa que aquestes són molt properes al taller de les tres palmetes radials, és de l'opinió que en aquests moments es crea una nova oficina la qual, tot i mantenir estreta relació amb l'anterior⁶, tindria una voluntat diferenciadora tant per segells com per motius (Principal-Ponce 1998, 156).

22. PROBLEMÀTICA ESPECÍFICA DE LA CLASSIFICACIÓ PER DECORACIONS

Al marge de la confusió generada a l'entorn del concepte taller que hem comentat fins ara, la classificació presenta una problemàtica específica, ja des de la base, que ens impedeix seguir donant-la per vàlida. En primer terme entenem que el punt de partida fou, en el moment en què Sanmartí plantejà la classificació, un grup relativament reduït de materials. Per aquesta raó podem justificar que totes les conclusions que es derivaren del seu estudi, ja sigui en relació a les formes, decoracions, no tant per pastes i vernissos, ara resultin parcials. No obstant això, valorem l'estudi de Sanmartí, ja que fou el que fixà les bases per al reconeixement dels tallers de Roses. El problema s'ha generat quan, a mesura que ha avançat la recerca arqueològica, hom ha intentat recórrer a aquesta classificació i adaptar-la i ampliar-la als nous resultats. Amb dificultats, s'han incorporat noves formes i varietats decoratives, no sense generar un cert desordre i confusió.

⁶ “...lo cual nos lleva a pensar en una relación estrecha entre las diferentes producciones, a nivel de formación de artesanos o de tradición alfarera, o incluso de participación compartida en algunas de las fases del ciclo de producción” (Principal-Ponce 1998, 156)

Entenem que havia arribat el moment de replantejar-se la qüestió dels tallers de Roses, ara que disposàvem d'una col·lecció més gran, a l'hora que coneixíem tota la problemàtica generada entorn l'anterior classificació. Calia revisar les premisses que fins ara es donaven per vàlides pels tallers de Roses, així com alguns conceptes que han servit per a definir-los al llarg d'aquest temps. El més discutible de tots, sens dubte, seria la classificació per decoracions. És evident que no podem seguir forçant el taller de les tres palmetes radials, afegir-hi noves formes, discutir la seva cronologia o plantejar les seves variants decoratives. Ja hi ha hagut qui, tot i seguir utilitzant-lo, s'ha adonat d'aquesta problemàtica, que converteix el taller de les tres palmetes radials en un autèntic calaix de sastre de les produccions de Roses: "La incertesa que provoca la confusión e incluso indefinición entre los "talleres", provoca que, ante la duda, se suele atribuir la pieza a la producción mejor conocida, más antigua y más numerosa, o sea Tres Palmetas Radiales" (Principal-Ponce 1998, 72).

Prendre les decoracions dels fons de les bases com tret definitori de taller pensem que no és un element vàlid per a la classificació dels tallers de Roses, amb l'excepció d'alguns casos, que més endavant comentarem. Hem de deixar de banda el seguir diferenciant aquestes produccions a partir de les composicions decoratives que s'aplicaven en els fons de les bases, a algunes de les quals se'ls ha donat gairebé un valor similar als *sigilla*, el qual considerem no tenen. De fet, només són punxons o rodetes que, en un moment de la producció del taller, després del tornejat, un operari es dedicava a imprimir en el fons intern de les peces, seguint una composició decorativa, la qual, creiem, respon més a una moda o estil decoratiu en ús en aquell moment. Al respecte hem de dir que enlloc, a excepció de Roses, veiem que es faci una diferenciació de tallers a partir de les variants decoratives del fons intern de les bases, ni en els vernissos negres àtics, ni tampoc en les pseudo-àtiques i menys en les campanianes. En tot cas, com a molt, després d'observar les possibles variants decoratives, hom ha intentat extreure indicis cronològics de l'ús d'una o altra composició al llarg del temps.

Imaginem que cada taller tindria els seus punxons de rosetes o palmetes, les seves rodetes i estilets, entre els estris de treball, els quals s'aplicaven, segons el procediment habitual, en aquelles formes que es tingués costum de decorar. Evidentment es podria donar el cas que el decorador alterés aquesta "norma", per la qual cosa en ocasions trobem composicions singulars, rares. En conseqüència, el més correcte seria intentar diferenciar els tallers a partir dels punxons que els serien propis, la qual cosa és molt difícil, atès que aquests petits estris, els quals suposem fets en

terracuita -tot i que, lamentablement no n'hem trobat cap exemplar⁷-, devien ser fàcilment renovables. Imaginem que amb el temps calia canviar els punxons, atès que qualsevol cop els podia malmetre. De fet, només hem trobat un cas en què un punxó se seguís utilitzant tot i tenir una petita esquerdada, la palmeta P53 de la sèrie A1. Hem de tenir en compte que els tallers estigueren actius al llarg de molts anys i que, tot i no saber amb quina periodicitat renovaven els punxons ni quants en tenien, el nombre d'aquests deu ser considerable⁸.

Una de les majors dificultats a l'hora de classificar els tallers a partir dels punxons que els serien propis, al marge de la renovació constant al llarg dels anys que hem expressat, seria la simplificació dels motius que portaven. El disseny de les palmetes i rosetes, almenys en el anys centrals de la producció, de major estandardització, tal com hem expressat en el capítol corresponent, seria molt simple i repetitiu, de manera que hom podia copiar-les fàcilment, ja fos voluntària o involuntàriament. Fer una roseta amb els seus corresponents pètals, o una palmeta amb els seus branquillons, no era una tasca difícil. A partir de l'estudi de les sèries de rosetes i palmetes hem observat aquest extrem.

És impossible, hores d'ara, i potser mai ho serà, intentar discriminar si determinades rosetes o palmetes poden correspondre a un o altre taller, quan tenen un disseny tan simple i comú. Diferent seria el cas de certs motius més elaborats, alguns dels quals ja porten una marca d'identitat, la qual significa una voluntat clara de diferenciació. Estem parlant de les palmetes associades als segells NIKIA i IWN.C i de les rosetes amb les lletres ΠΑΡ i ΚΑΚΑ. Sens dubte aquí el terrisser manifesta la seva decisió de distingir-se de la resta de produccions, fins i tot de personalitzar-les, si considerem que les lletres que apareixen entre aquests motius fan referència a antropònims⁹. De fet, podríem estar davant d'una marca de qualitat, la qual es fa patent en el mateix disseny dels motius decoratius, atès que aquests són més complexos i elaborats que la resta de les sèries que coneixem.

⁷ És sorprenent com, al llarg de totes les campanyes arqueològiques al jaciment de Roses no s'hagi trobat ni un sol exemplar de punxó decoratiu. Tot i que l'estat d'arrasament del lloc sigui tan acusat, ens resulta incomprensible que en tot el barri hel·lenístic, que és on s'ubicarien els tallers, no n'hagi aparegut cap. De fet, tampoc s'han localitzat, per ara, les basses on s'abocarien els rebuigs dels tallers. Esperem que en properes campanyes apareguin; sens dubte seria una troballa extraordinària. No descartem, almenys pel que fa als darrers anys de funcionament dels tallers, que aquests s'haguessin desmuntat i, per que no, traslladat a un altre emplaçament, amb tots els seus estris. Aquesta hipòtesi podria explicar que no hàgim vist indicis de taller en cap de les estances excavades en el barri; només els forns, amb els magatzems annexes on es guardaven les peces per a la seva reconstrucció.

⁸ Als motius que recull Sanmartí hem afegit una llista molt més llarga, la qual, sens dubte, s'anirà incrementant amb el temps amb noves troballes.

⁹ No entrarem a discutir sobre aquest tema, del qual alguns autors ja han divagat extensament. No és objecte del nostre estudi, ni de la nostra capacitat, aportar dades noves al que ja s'ha dit.

No obstant totes aquestes dificultats expressades, aquest és el concepte de tallers que defensem, criteri que seguirem definint més endavant, quan analitzem qüestions relatives al seu funcionament, ubicació i cronologia. És evident que no podem mantenir la línia encetada per Sanmartí; com hem vist en capítol corresponent, les combinacions decoratives dels tallers de Roses són múltiples. En el cas de les elaborades a partir de palmetes, hem establert, per ara, un total d'onze variants (**Fig. 22.1**), mentre que per les rosetes són cinc (**Fig. 22.2**). També hem establert combinacions a partir de rosetes i palmetes, i amb altres motius decoratius, en cartutxos de disseny singular, en forma de cor o fulla.

COMBINACIONS	%	Formes
PCENT	1,61	11, 12
PCENT + ROD	0,81	ind.
PCENT (+ ROD?)	4,03	
3PR CENT	0,81	14a
?PR CENT	0,81	ind.
3PR + ROD	4,84	12, 14.a
3PR (+ROD?)	4,03	12
4PR + ROD	6,45	12
?PR + ROD	5,65	12, 14.a
?PR (+ ROD?)	1,61	
3PR SROD	1,61	12
4PR SROD	1,61	11
3PR SCI + ROD	2,42	12
4PR SCI + ROD	0,81	ind.
?PR + 2CI + ROD	0,81	12
CI + ?PR	0,81	83
CI + 3PR + ROD	8,06	12, 14a
CI + 3PR (+ ROD?)	3,23	12
(CI? +) 3PR (+ ROD?)	1,61	
(CI? +) 4PR + ROD	0,81	ind.
CI + ?PR + ROD	3,23	12
CI + ?PR (+ ROD?)	4,03	
(CI? +) ?PR + ROD	10,48	
(CI? +) ?PR (+ROD?)	4,84	
2CI + ?PR (+ ROD?)	0,81	ind.
(CI? +) ?PR SROD	7,26	12
CI + 3PR + 2CI + ROD	0,81	12
(CI? +) ?PR +2CI SROD	0,81	ind.
CI + ?PR + CI + ROD	0,81	12
(CI?) ?PR enllaç + ROD	0,81	ind.
IWN.C + 4PR + ROD	3,23	12
IWN.C + ?PR + ROD	0,81	
IWN.C (+ ?PR + ROD?)	0,81	
(IWN.C? +) 4PR + ROD	0,81	12
(IWN.C? +) ?PR + ROD	2,42	
IWN.C + 4PR SROD	1,61	ind.
NIKIA CENT	1,61	ind.

NIKIA + 4PR + ROD	0,81	ind.
NIKIA + ?PR + ROD	1,61	ind.
TOTAL	100	

Figura 22.1. Relació de variants decoratives amb palmetes i formes amb les que han estat localitzades al jaciment

COMBINACIONS	%	Formes
RCENT	23,38	10.c, 11, 11.a, 11.c, 13.a
2R CENT	0,61	11
4R CENT	3,68	11
RCENT + ROD	15,34	10.c, 12, 14.a
RCENT (+ ROD?)	53,37	ind.
CI + 3RR + CI	0,61	ind.
TOTAL	100	

Figura 22.2. Relació de variants decoratives amb rosetes i formes amb les que han estat localitzades al jaciment

Hem de dir que ens hem "limitat" als materials localitzats en el jaciment de Roses al llarg de tots els anys d'intervencions arqueològiques al recinte. Intentar completar aquest registre amb els materials procedents d'altres excavacions on apareixen ceràmiques dels tallers de Roses seria objecte d'una altra tesi. Malgrat això, i només a partir dels materials del jaciment, hem pogut extreure tot un seguit de conclusions que creiem són significatives a l'hora de caracteritzar aquests tallers. Al respecte de les decoracions, per exemple, que és el tema que aquí ens ocupa i que ens interessa debatre amb profunditat, hi ha certes qüestions que considerem cal tenir en compte al respecte del concepte de taller que proposem. En primer terme hem constatat com l'ús de determinades palmetes i rosetes no es fa de manera exclusiva sobre unes formes o combinacions decoratives determinades. Malgrat alguns indicis de concordances entre formes i combinacions decoratives, queda ben clar que aquesta no és la tònica general. Per exemple, en el cas de les palmetes hem vist com motius iguals han aparegut associats a formes diverses i, fins i tot, amb aplicacions decoratives diferents. Per exemple la P49 de la sèrie A1 apareix tant en la disposició CI + 3PR + ROD com en la 4PR + ROD, o la P51 de la sèrie A4, que podem veure tant aplicada de manera radial com sobre cercle de rodeta, igual que les palmetes d'IWN.C. El mateix passa amb les rosetes, entre les quals també podem trobar motius idèntics aplicats sobre formes i combinacions diferents. Com ara la R30 de la sèrie Ab8, que sabem amb la disposició RCENT i RCENT + ROD; la R36 de la sèrie diversos, que ens apareix en la disposició central o acompanya de tres palmetes radials, RCENT + 3PR; la R69 de la sèrie B8, que la podem trobar amb la disposició RCENT o bé amb la combinació de tres rosetes radials entre cercles incisos, CI + 3RR + CI; o la R77 de la sèrie H8 i la

R90 de la sèrie E8, les quals veiem amb la combinació 4RCENT, a l'estil dels bols de petites estampilles, o amb la posició RCENT.

Creiem que aquests exemples són suficientment significatius com per a descartar d'una vegada per totes els tallers o produccions diferenciades per motius decoratius, mentre que, a l'hora, ens presenten un panorama complex i oposat al que fins ara es donava per als tallers. És per això que, malgrat haver analitzat profundament totes les conclusions a les que han arribat els autors que han estudiat fins ara els tallers de Roses, hem hagut de deixar-les de banda, atès que les premisses utilitzades com a punt de partida no eren ni comparables, ni relacionables amb el nostre estudi. Tallers de Roses ja no pot equivaler a taller de les tres palmetes radials. Som de l'opinió que aquest terme s'ha de descartar definitivament. De fet, tot i que aquesta és una de les combinacions decoratives més abundants i significatives, n'hi ha d'altres que també ho són, alguna de les quals, fins i tot, la supera en nombre, com ara la roseta central, acompanyada o no de cercle a rodeta.

23. TALLERS DE ROSES. UNA NOVA PROPOSTA

Com ja apuntava Adroher (Adroher 1990, 80), parlar de l'existència real de tallers no és possible sense disposar de dades arqueològiques evidents. A Roses, malgrat la troballa de dos forns, a part d'un possible tercer, que apareix l'any 1961 durant les obres d'enderroc d'un tram de la muralla de llevant de la Ciutadella, segons interpretem l'anotació de Riuró: "En els treballs de desmunt de l'espallera de la part oriental, han aparegut importants restes d'un jaciment hel·lenístic i romà. Per aquest motiu s'han denunciat a la Direcció General de Belles Arts la destrucció d'aquests vestigis i la dispersió de les restes aparegudes entre les quals s'hi compta les d'un forn ceràmic" (Riuró 1995, 110), les restes arqueològiques dels tallers són pràcticament nul·les. Evidentment que aquests tallers se situarien a les immediacions dels forns, a l'àrea excavada del barri hel·lenístic, però ni en la revisió dels antics diaris d'excavació, des de l'any 1963, ni en les campanyes més recents, han aparegut indicis dels espais específics on estarien ubicades les sales de treball, els magatzems, menys encara les basses de decantació de l'argila o els abocadors. Si no fos per la troballa dels forns i dels rebuigs, posaríem en dubte la seva existència.

Malgrat que l'estat d'arrasament del barri és extrem, creiem que això no és suficient per a justificar aquesta manca absoluta d'indicis. D'acord que els torns podien estar construïts amb materials peribles, però pensem que alguna cosa hauria quedat de la

seva estructura¹⁰, de la mateixa manera que s'haurien trobat alguns estris relacionats amb la manufactura de les ceràmiques¹¹. Una de les hipòtesis que defensem, al respecte, és que els tallers de Roses es podrien haver desmuntat de manera absoluta, forçada i sobtada, en relació als factors i fets historicoeconòmics que s'impliquen en la fi de la ciutat. És possible que, de la mateixa manera que la competència econòmica de Roses va acabar de forma imposada, és probable que així fos com es desmantellessin els tallers. Caldria valorar la possibilitat que torns, estris i terrissers es traslladessin a un altre lloc, quedant només *in situ* allò que no tenia cap sentit endur-se, els forns. És una hipòtesi que entenem no té prou elements per sostenir-se, però, no és prou significativa aquesta manca total de restes del darrer moment de funcionament dels tallers?

Per tot això, haurem de seguir lamentant que l'estudi dels tallers no es pugui fer a partir de les evidències arqueològiques. No sabem, per exemple, quantes oficines podrien haver estat emplaçades en el lloc, quins espais de l'urbanisme del barri haurien ocupat, ni quin hauria estat el seu funcionament ni estructura. Haurem de seguir estudiant els tallers de Roses a partir dels productes que realitzaren al llarg dels anys, sense cap altre suport que les comparacions amb altres produccions contemporànies. Malgrat aquestes mancances, presentem una proposta, la qual anirem justificant a partir de les dades que hem obtingut amb l'estudi dels materials.

Tot i que els tallers de Roses encaixen en la tipologia de tallers artesanals anteriors a la segona Guerra Púnica, els quals es caracteritzen, com diu Morel, per una producció de qualitat però de difusió reduïda, amb un volum de producció no molt gran, poca tendència a l'estandardització de formes -coexistència de formes obertes i tancades- i una decoració complexa (Morel 1981b, 83-85), hem de suposar que haurien tingut una estructura interna ben organitzada, sense la qual no hauria estat possible assolir la no gens menyspreable difusió i comercialització que tingueren els seus productes al llarg del segle III aC.

El més probable és que existís més d'un taller de fabricació, més d'una oficina, les quals funcionarien de manera conjunta en l'espai i el temps. Això implica, sens dubte, la necessitat d'una organització en el treball i l'existència d'una superestructura que cohesionés i supervisés les diverses fases de la producció, fins a la seva comercialització. Si no fos així, no seria possible la connexió, tal com han observat

¹⁰ Tampoc s'han trobat restes dels torns en el *kerameikos* del jaciment de Siris Heraclea. Això s'ha explicat pel fet que el disc rotatori i l'eix serien de fusta, per la qual cosa s'haurien perdut (Cuomo di Caprio 1992, 80-81).

¹¹ De fet, se'n coneixen pocs exemples. Igual que fins ara, la major part d'aquests estris estaven fets amb materials degradables, com ara fusta, pells d'animals, esponges o teixits, per la qual cosa no ens han arribat. També n'hi havia en bronze, ós i banya (Kourkoumélis, Démesticha 1997, 556-571).

també altres autors, entre les diferents produccions dels tallers, tant a nivell de similituds tipològiques, tècniques i decoratives, com de distribució i difusió (Principal-Ponce 1998, 117).

En funció de la demanda i de l' "estocatge", imaginem que les diverses oficines treballarien en l'elaboració dels productes i seguirien una mateixa pauta de fabricació la qual seria, de fet, la marca d'identitat i qualitat dels tallers de Roses. Per que això fos possible cal suposar que hi hauria un patró, un mena de gestor, responsable de la coordinació del treball i de les necessitats de la demanda i les probabilitats de venda. La possibilitat que les oficines treballessin de manera mancomunada, al llarg de tot el procés de producció, podria explicar, també, que s'hagin trobat pocs forns. En base a les dades que disposem, ja hem dit que només coneixem l'existència dos forns els quals, a més, sembla que no funcionen paral·lelament, atès que un d'ells s'amortitza abans que l'altre. És probable que la cuita de les ceràmiques es fes de manera comunitària i que els diversos tallers aportessin els seus lots al forn segons un acord preestablert¹². Pensem que si cada terrisser hagués tingut el seu propi forn n'hauríem trobat més restes.

Seria necessari marcar d'alguna manera els productes de cadascuna de les oficines, per saber-ne el seu origen i identificar-les en el procés de producció? Podrien ser les palmetes i rosetes alguna mena de marca identificativa del terrisser? L'extrema diversitat de motius ens portaria a descartar aquesta hipòtesi. No obstant això, aquesta diversitat podria justificar-se per la durada dels tallers, al llarg de tot el segle III aC, la qual cosa fa comprensible que els motius es multipliquessin de manera considerable. Si ens centrem en un any i per fornades, aquestes punxons no podien convertir-se en uns autèntics *sigilla*? No dubtem que aquesta funció la fessin, en un moment concret, les oficines de ΝΙΚΙΑ/ΙΩΝ-С i ΠΑΡ/ΚΑΚΑ, les quals determinarien marcar els seus productes d'una manera ben diferenciada de la resta, per uns motius que se'ns fan difícils d'entendre en aquest context de treball mancomunat, i que intentarem analitzar més endavant.

Amb tot això cal pensar que hauria d'haver-hi també alguns espais destinats a l'emmagatzematge dels productes acabats, els quals, per lògica, hem de suposar que no es trobarien gaire apartats del moll hel·lenístic, al sud del barri, per tal de facilitar la càrrega i el transport. Lamentablement, aquesta zona és la que està més malmesa per

¹² Evidentment que no pensem aquí en una organització al nivell de la que es dona al centre productor de ceràmiques sigil·lates sudgàl·liques de la Graufesenque. Aquí el forn té una capacitat no comparable en cap aspecte, com tampoc ho són les oficines, el volum de producció, ni la difusió (Marichal 1988; Vernhet 1991). No obstant això, hi ha certes pautes que sí poden exemplificar el funcionament dels tallers de Roses i ajudar a entendre el seu funcionament, sens dubte, a una escala molt més reduïda.

les ocupacions posteriors, per la qual cosa no ens en queda cap traça; en concret, just al damunt, i a partir de mitjan segle II dC, es construïren una sèrie d'instal·lacions associades al port d'època romana, uns dipòsits i un conjunt termal, i més tard, a partir del segle IV, un gran edifici, part del qual es destinà a la fabricació de salaons (Nieto 1993, 177-199). A tot això cal sumar-hi l'hospital militar de la Ciutadella, una obra del segle XVII, que acabà de malmetre les restes existents en el subsòl del lloc.

En la línia expressada fins ara de cooperació i coordinació en el treball, ens quedaria comentar un darrer aspecte, relatiu a una altra de les tasques a realitzar durant el procés de funcionament dels tallers: l'extracció de les argiles i la seva elaboració. Si seguim el plantejament que fa Vernhet en l'estudi de les sigil·lates sugàl·liques, aquests treballs, juntament amb l'obtenció de llenya per a coure les fornades, s'havien de fer entre els mesos de novembre a març, que era quan els forns no funcionaven (Vernhet 1991, 19). Tot i que no podem assegurar que el funcionament dels tallers de Roses també fos estacional, ja que les condicions climatològiques d'ambdós llocs no són les mateixes, sí que hem de pensar que aquestes tasques es devien fer en els mesos de tardor-hivern, almenys pel que fa a la llenya, ja que és el millor temps per no malmetre els arbres. Cal afegir aquí que, atès que la navegació marítima i el comerç dels productes per aquesta via no era adient en els mesos d'hivern, essencialment per les condicions en què es trobava el mar, calia aprofitar aquest temps, no apte per a la comercialització, per a fer altres feines relacionades amb la producció dels forns.

Pel que fa a la llenya, tot i que sabem que el paisatge immediat a Roses disposava de boscos, esclarissats i oberts, de sureda/alzinar, amb algunes espècies de pi, però sobretot dominat per arbusts de garrigues i brolles de bruc i estepa¹³, hem de suposar que els terrissers hagueren de recórrer als boscos de la muntanya immediata, on hi havia faigs, bedolls, roures i avets, tot i que és possible que se servissin també de bruc i estepa. Arribar als boscos i preparar les feixines de llenya prima o de bruc devia ser una tasca ingent, que no descartem es fes de manera conjunta. El mateix devia passar amb l'extracció de les argiles, tal com ja han apuntat anteriorment alguns autors (Principal-Ponce 1998, 156). Aquestes, com comentarem en el capítol corresponent, s'extreien, quasi amb tota seguretat, d'unes terres situades a uns dos quilòmetres a ponent de la Ciutadella.

Evidentment les argiles no servien en el seu estat natural, calia depurar-les, decantar-les i preparar-les per tal que tinguessin la plasticitat i la qualitat que les fes aptes, tant pel tornejat com per la cuita¹⁴. No sabem en quins espais es portarien a terme aquests

¹³ Vegeu en aquesta mateixa tesi l'estudi de Buxó, McGlade i Picazo.

¹⁴ Aquestes tasques solien fer-se l'estiu, ja que així s'accelerava el procés d'evaporació de l'aigua utilitzada en la neteja de l'argila. Era important assegurar una bona condició de les

processos de preparació; per ara l'arqueologia no ens ha estat gens favorable al respecte. Tota manera, no tenen perquè estar necessàriament prop dels tallers, per la qual cosa és possible que mai es trobin, ja que la construcció de la Ciutadella moderna al segle XVI malmeté tot l'entorn. Prop d'aquests sí que haurien de localitzar-se les fosses o dipòsits on es guardava l'argila ja preparada, a punt per a tornejat. No podem oblidar, tampoc, la feina de preparació dels engalbes. El que anomenem, de manera poc correcta, vernissos negres, no són altre cosa que engalbes, argiles aigualides, que s'utilitzaven com a acabat, per a cobrir la pasta¹⁵, les quals adquirien aquesta tonalitat negra gràcies a un procés de reducció al final de la cuita.

És molt difícil, a partir de les escasses dades arqueològiques que ens han arribat, aportar dades concloents que puguin reforçar les hipòtesis que hem plantejat. L'organització que es desprèn del que hem comentat fins aquí té un fonament raonable, però ens manquen indicis de les estructures que les suportarien. Defensem que les oficines de Roses podien treballar de manera mancomunada i compartir diversos processos associats a la producció. Ens queden, però, moltes preguntes per respondre. Hauria estat aquesta l'organització vigent des del mateix moment de l'inici dels tallers a la fi del segle IV? És possible que en els anys inicials de la producció, fins i tot abans de l'eclosió del vernís negre, quan els tallers fabriquen només pastes clares, aquesta no hagués existit i no es fes necessària fins al moment en què els tallers es desenvolupen i inicien el procés d'estandardització. Qui està implicat i per quines raons es produeix aquest fet? Perquè en un moment determinat certs tallers decideixen marcar de manera diferenciada el seus productes i desmarcar-se del conjunt de la producció?

L'estudi d'aquesta dinàmica es fa difícil a partir de les restes recuperades en el mateix jaciment. Com a centre productor, només hi trobem els rebuigs de cuita i aquelles peces utilitzades pels habitants del lloc. Això, sens dubte, no pot reflectir la realitat comercial dels tallers, la qual, entenem, s'ha d'obtenir amb l'ajut de l'estudi de les àrees de difusió, de les exportacions, en definitiva. Com hem vist en el capítol corresponent, a Roses es troben un bon nombre de formes rares, peces úniques o molt escasses, que no són més que proves o "fantasies" del terrisser que no arribaren a comercialitzar-se fora de la població¹⁶. Encara hem d'afegir un altre problema a

pastes, atès que, segons quines impureses hi quedessin, podien provocar defectes, vacuoles/bombolles d'aire, taques, imperfeccions, que podien malmetre la peça i, segons en quines condicions, fins i tot part de la cuita.

¹⁵ També hem vist com en algunes peces aquest engalba, molt diluït, s'utilitzava per dibuixar sanefes decoratives, i s'aplicava amb pinzell. El resultat era molt millor que la pintura, ja que amb la cuita quedava adherit i integrat en la pasta.

¹⁶ Amb tot això ens surgeix una altra pregunta, com es procedia a la venda de les ceràmiques en la mateixa població?

l'anàlisi: la manca d'estratigrafies bones que completin la realitat del jaciment al llarg del segle III aC. Lamentablement, els nivells dels quals disposem són dels anys inicials o finals del segle; ens manquen, de fet, elements per a definir els anys centrals¹⁷.

La veritable realitat comercial dels tallers de Roses només es pot fer a partir de l'estudi minuciós dels llocs on arriben els seus productes i en quin moment cronològic precís. Aquest és un tema complex, que requeriria una tesi específica, la qual hem descartat en aquesta tesi, per raons de capacitat i possibilitats. *Grosso modo* hom ha apuntat fins ara que l'àrea de distribució d'aquests productes de vernís negre es trobava a una banda i altra dels Pirineus, és a dir, Catalunya i les costes llewantines fins a la zona del Llenguadoc occidental (alguns productes haurien arribat excepcionalment a llocs més allunyats). Al respecte d'aquesta àrea és molt interessant el treball de recopilació i l'esforç conjunt de diversos autors per analitzar els contextos ceràmics del segle III i la primera meitat del segle II aC -en els quals tenen un paper destacat els vernissos negres de Roses-, dels diversos jaciments de l'àrea de Cartagena, Contestània, València, Castelló, àrea occidental i costa central de Catalunya, Empordà, Eivissa, Mallorca i Lattes, a fi de configurar la fàcies de les ceràmiques de importació a la costa ibèrica, Balears i Pitiüses en aquesta època. Aquest treball, publicat per l'Àrea d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona l'any 1998, és un excel·lent punt de partida, tot i que parcial, ja que no contempla cap capítol de conclusions conjuntes que aportin una visió global de la fàcies que es pretén analitzar. En aquesta línia J. Principal fa un interessant esforç en la seva àrea d'estudi, que és la Catalunya sud i occidental, fins arribar a fer un mapa de distribució de cadascuna de les produccions de Roses i a extreure unes conclusions cronològiques (Principal-Ponce 1998), que avaluarem en el capítol referent a la cronologia dels tallers de Roses.

Cal anar en compte amb aquestes anàlisis, ja que s'han fet sobre els tallers/produccions reconeguts a partir dels motius decoratius, per la qual cosa no ens són totalment vàlides. Certament poden aportar dades generals pels tallers de Roses, si considerem que la difusió del taller de les tres palmetes radials és vàlida i representativa en tant que pot reflectir el global dels tallers, més si hi afegim la difusió específica dels tallers de NIKIA/IWN.C i de les rosetes nominals, amb la qual també podem discriminar alguna dada que ens ajudi a configurar la personalitat diferenciadora d'aquestes marques. No obstant això, i en base a la nostra proposta de

¹⁷ Suposem que la perduració de l'ocupació activa en el mateix lloc, no donà lloc a registres arqueològics. Evidentment degueren haver-hi reformes, però aquestes no són visibles en l'estratigrafia. És fàcil entendre que només trobem nivells de fonamentació i d'amortització; no necessàriament ha de quedar constància en el subsòl de les fases d'ocupació, més si aquesta s'ha fet de manera continuada i activa en el mateix lloc. En altres paraules, els habitants de Roses devien mantenir en condicions o "escombrar" els sòls d'ocupació, almenys fins al moment que abandonen la ciutat.

classificació formal dels productes de Roses, que és la que defensem en aquest treball, creiem que el més apropiat seria intentar elaborar aquests mapes a partir de les diferents formes que es fabriquen en els tallers, molt preferentment per períodes al llarg del segle III aC i per àrees històrico-culturals. Això no només en aportaria dades sobre la major acceptació d'unes i altres formes, i la seva evolució cronològica al llarg del temps, sinó que també ens ajudaria a definir àrees comercials, saber quins eren els productes de major èxit en aquestes àrees, en quins serveis/vaixelles s'integraven, amb quines altres ceràmiques entraven en competència a la taula i el rebost, quines eren les preferències o els hàbits dels indígenes o dels grecs en aquest aspecte i, en definitiva, quins costums alimentaris les requerien.

Sens dubte, una recerca molt més complexa, que cal iniciar pràcticament de zero, sobretot ara que disposem de coneixements més complets sobre els tallers de Roses. Per exemple, ara ja no ens qüestionem que els tallers de NIKIA/IWN.C, el de les rosetes nominals o altres de les produccions estudiades, siguin o no pròpies de Roses. Les anàlisis de pastes i altres valoracions tècniques ens ho han confirmat sobradament. També sabem de moltes de les formes que es feren, de la realitat de les seves decoracions i, en certa manera, del funcionament dels tallers i la seva cronologia. Amb tot això, caldria fer una revisió detallada de les ceràmiques de vernís negre que arriben en els jaciments arqueològics forans i intentar desentrellar l'autèntica dinàmica comercial dels tallers de Roses.

24. EN QUIN CONTEXT SORGEIXEN ELS TALLERS DE ROSES?

Des de que E. Sanmartí defineix els tallers de Roses, han estat diversos els plantejaments que s'han defensat a l'hora d'intentar explicar quin és el seu origen i per quin motiu i en quin moment aparegueren. L'autor, que opta per qualificar les ceràmiques de vernís negre com a produccions protocampanianes occidentals, pel fet de ser immediatament anteriors a les campanianes i per haver estat fabricades, molt probablement, a Roses, opina que són la continuació d'una producció precampania que es feia en el mateix lloc al segle IV aC. Recolza aquesta hipòtesi a partir de les similituds que observa entre les pastes i els vernissos de certs vasos trobats a Roses, marcadament precampanians, amb els productes del taller que estudia (Sanmartí 1978a, 581; 1978b, 36). Sanmartí situa les produccions de Roses entre la desaparició de les ceràmiques àtiques de vernís negre i les precampanianes, cap a la fi del IV aC, i l'aparició de les primeres campanianes A, cap al 250-225 aC; és a dir, entre el 300-225

aC (Sanmartí 1978a, 20, 576). Arqueològicament, reforça aquesta hipòtesi cronològica a partir del fet que el vernís negre de Roses s'acompanya, a l'estrat III del barri hel·lenístic (la nostra fase BH-E.III), de petites estampilles i d'escassos fragments de campaniana A antiga.

Al seu torn, J.P. Morel considera que el taller de Roses és una producció que omple el buit entre les petites estampilles i les campanianes A. Segons l'autor, l'aparició del taller de Roses s'hauria d'entendre en el context de la desaparició de les petites estampilles, d'una manera semblant al què passa a Itàlia, on, a partir del moment en què acaba la seva exportació té lloc una considerable proliferació de tallers (Morel 1998, 249).

J. Principal, en canvi, no es manifesta partidari ni de la generació espontània dins la mateixa colònia que, en certa manera, proposa Sanmartí, ni esmenta l'inici com a conseqüència de la fi de les petites estampilles. Creu que els tallers de Roses neixen en resposta a una demanda precisa, generada a partir de la finalització del comerç de les ceràmiques de vernís negre àtic. Defensa que això és possible gràcies a que *Rhode* té en aquests moments la capacitat econòmica suficient per a poder-ho assumir (Principal-Ponce 1998, 119, 157)¹⁸.

En la línia de Principal estaria Adroher el qual, uns anys abans, apunta la proximitat entre les ceràmiques dels tallers de Roses i les àtiques de vernís negre. L'autor observa tot un seguit de trets hel·lènics que el porten a considerar, fins i tot, la possibilitat que els terrissers de Roses fossin individus grecs i que la tècnica fos importada (Adroher 1990, 84; recolzat per Principal-Ponce 1998, 119). Entre aquestes característiques hel·lèniques hi hauria la producció de formes de tipologia àtica i l'ús de certes tècniques ceràmiques, com ara l'aplicació del vernís amb pinzell, almenys en els primers anys de la producció. A això caldria sumar-hi la presència dels segells epigràfics grecs aplicats en el fons de les bases. En el seu estudi sobre els vernissos negres de Roses localitzats al jaciment de Mas Castellar de Pontós, Adroher insisteix encara en aquests tres elements per tal de recolzar la hipòtesi de l'existència d'un

¹⁸ Pensem que aquest argument econòmic no és vàlid a l'hora de considerar els elements intervenen realment en la formació dels tallers. N'hi ha d'altres que son, sens dubte, fonamentals i imprescindibles. J. Tremoleda els resumeix molt bé: "La instalación de un alfar en un lugar determinado tenía que tener en cuenta la necesidad de una serie de recursos naturales a mano y en abundancia, sin los cuales difícilmente hubiese sido posible la fabricación de cerámica. Estos recursos son, básicamente, agua dulce abundante, bosques para leña, un terreno arcilloso que permita extraer la materia prima y mano de obra suficiente" (Tremoleda 2000, 35). Fent un paral·lel recent, Papadopoulos estudia un taller de Thasos, fundat a principi del segle passat, i exposa que els principals criteris d'elecció de l'espai pel taller són la proximitat del mar, com a via de transport, la presència d'aigua, el veïnatge d'una comunitat dotada d'un potencial de compra satisfactori, l'existència d'una argila apta, a més de l'existència d'un espai suficient per preparar les argiles i per l'assecat de les peces a l'ombra (Papadopoulos 1995, 594-595).

taller o grup de tallers netament hel·lènics a Roses, amb ceramistes de formació grega. Expressa que això és la raó per la qual els tallers, en el seu origen, tinguin uns trets ceràmics arcaïtzants, ja que en aquest moment els tipus àtics que utilitzen són poc freqüents i la tècnica d'aplicar el vernís amb pinzell ja no es dona en altres tallers contemporanis (Pons *et alii* 2002, 298).

Principal, més que parlar d'un formació àtica específica, pensa que aquests trets comuns s'han d'entendre com una coincidència, propiciada per diversos factors, entre els quals es trobaria el mateix ambient cultural hel·lenitzant en el qual es mourien els terrissers, situació que portaria a que se seguissin uns models originals de tradició àtica evolucionada. L'autor no és partidari de parlar pròpiament d'imitacions, ja que això és difícil, ja que implica que el terrisser ha de conèixer bé els models que cal reproduir o bé que prèviament els comerciants han fet un estudi de mercat. No descarta, tampoc, que en la producció d'aquestes peces hi haguessin certs condicionaments imposats pel transport de les mercaderies (Principal-Ponce 1998, 77).

A la llum de la recerca que hem portat a terme, creiem que hi ha altres factors a considerar, que fan que la formació dels tallers de Roses apunti cap a una altra direcció. Les hipòtesis abans platejades exposen unes idees que, en certa manera, es poden donar per vàlides, però que cal matisar en el context precís que estan expressades. Sens dubte els vernissos negres dels tallers de Roses del segle III aC són la continuació d'una producció anterior, tal com diu Sanmartí. Sabem que aquests tallers ja existeixen al darrer quart del segle IV aC, tot i que a partir d'un moment determinat té lloc un replantejament en el seu funcionament i l'organització, el qual fa possible el nivell de producció, la difusió i la comercialització que experimenten al llarg del segle III aC. També és cert que els vernissos negres de Roses omplen el buit entre la fi de les exportacions d'àtiques i de petites estampilles i l'inici de les campanianes A arcaïques, tot i que no estrictament, ja que hom ha demostrat, en repetides ocasions, la convivència, en els jaciments en què apareix vernís negre de Roses, d'aquestes produccions amb les petites estampilles i les àtiques, i, en l'altre extrem de la forquilla cronològica, amb les campanianes. És poc el període de temps en què hom pot dir que els tallers de Roses es trobin de manera aïllada, sense la presència d'altres produccions importades de vernís negre. Hi ha qui ha situat aquest fet en un moment cronològic molt específic del segle III, no ben determinat, probablement anterior al 225 aC (inici de l'exportació de campaniana A).

No posem en dubte, tampoc, els trets hel·lenitzants expressats per Adroher, ans al contrari, en el nostre estudi hem observat encara altres elements que ens porten a recolzar aquesta característica, pròpia, amb tota seguretat, dels moments inicials de la

producció. Al respecte d'aquesta qüestió volem assenyalar la troballa d'un fons de base, molt fragmentat, que està decorat a l'estil de les àtiques de vernís negre, en el qual s'aprecien unes petites palmetes -en nombre indeterminat- entrellaçades a la base per unes fines línies incises, i dins d'un cercle a rodeta. El més interessant és que aquestes mateixes palmetes, del motiu P18 de la sèrie diversa, apareixen en una altra base disposades agrupades de manera irregular en el fons, a l'estil de les petites estampilles. La localització estratigràfica no ens permet situar aquests fragments en els anys inicials dels tallers, atès que, lamentablement, foren recuperats en un nivell residual i a l'estrat III del barri hel·lenístic. No obstant això, és evident que estan seguint un estil decoratiu que és propi del segle IV, el qual no només trobem en àtiques de vernís negre, sinó que també es dona en pseudo-àtiques massaliotes i en petites estampilles, de clara inspiració àtica.

És probable que Roses iniciés la seva producció en la línia d'imitació o, millor dit, de tradició decorativa vigent al darrer quart del segle IV aC. Això no només semblaria recolzar-ho el fragment expressat, sinó també el fet que entre els motius de palmetes de Roses es troben exemplars que tenen un disseny propi de l'època, assimilable al de les àtiques i les produccions de vernís negre del moment, és a dir, palmetes relativament petites, amb un cartutx en forma d'ou i de dibuix elaborat. No obstant això, no hem trobat a Roses cap cas d'estampilla buidada, "en creux", sinó que totes són en relleu. Pesem que cal tenir en compte aquest detall, atès que és un tret determinant a l'hora d'aproximar aquestes "imitacions" a un context estilístic i cronològic ben acotat, més aviat propi de la darrerria del segle IV aC. El vernís negre àtic utilitza, preferentment, les estampilles en negatiu, buidades, tot i que també se'n coneixen en relleu, encara que menys abundants. Les primeres corresponen a la decoració més clàssica i més reculada en el temps. El mateix passa amb les pseudo-àtiques, entre les quals dominen les palmetes en negatiu, encara que també se'n troben algunes en relleu. Amb les petites estampilles, en canvi, sembla que es dona la situació oposada, atès que les palmetes en relleu són molt més freqüents que les de dibuix en negatiu, les quals, segons sembla, són pròpies del moment inicial de la producció, és a dir, del darrer quart del segle IV (*Lattara* 14.2, 2001, 1162). Els tallers de petites estampilles, ubicats a la zona del Laci, Roma i Etrúria meridional i en funcionament des de la fi del segle IV, inici del segle III aC, tot i seguir certs dissenys i prototipus àtics, es comencen a decantar per una decoració més simple, menys elaborada, en la qual s'integren, de manera característica i definitiva, altres motius i disposicions que els seran propis, com ara les agrupacions de rosetes i palmetes, col·locades de manera irregular en el fons de la base, així com les rosetes i palmetes soles, aïllades, en posició central.

Decorativament, Roses se situa un pas més endavant en aquesta evolució decorativa. Descarta totalment l'ús de les palmetes refundides, per a utilitzar de manera exclusiva els motius en relleu. Aquest és un tret característic i definitori dels tallers de Roses, tot i que, com hem assenyalat, no exclusiu, atès que eventualment es dóna en àtiques i pseudo-àtiques massaliotes, a l'hora que esdevé dominant amb les petites estampilles. Aquesta innovació sembla que començaria a produir-se al darrer quart del segle IV, tot i que no s'estendria fins als darrers anys del segle, que és quan l'adoptarien els tallers de Roses, desmarcant-se de tota la resta de produccions existents.

No obstant això, a l'inici del funcionament dels tallers, Roses faria alguns productes decorativament propers a aquestes ceràmiques contemporànies. Al marge de les "imitacions" àtiques esmentades, és interessant anotar l'existència d'algunes peces que adopten l'estil decoratiu dels tallers itàlics, com ara aquelles que decoren les bases amb agrupacions de palmetes i, sobretot, de rosetes, ja sigui en nombre de dues o quatre. Però no només la proximitat és dóna a aquest nivell, sinó que també hem pogut observar com, estilísticament, algunes d'aquestes rosetes segueixen dissenys que trobem, de forma idèntica, en bases de petites estampilles, com ara les R43, R77, R89 o R97. No és que aquestes rosetes, però, només s'apliquin a l'estil de les petites estampilles, sinó que les mateixes també les trobem en posició central, envoltades de cercle a rodeta. És interessant puntualitzar que totes aquests individus estan associats a la forma ROSES 11, la forma Lamb. 27, que és, amb diferència, la més característica i definitiva dels tallers de petites estampilles.

Lamentablement, no podem confirmar que aquest lot de productes, propers a l'estil itàlic, correspongui als anys inicials dels tallers de Roses. La major part de les peces s'han recuperat al nivell BH-E.III del barri, però també en els nivells superficials; en un únic cas hem trobat una roseta, la R43, de la sèrie Ca8, al nivell BH-E.IV, que correspon a la fi del IV aC i inici del III aC, la qual té paral·lels inequívocs amb la roseta que es dibuixa com a procedent d'un fons de la forma Lamb. 27, PET-EST 2783, de petites estampilles (*Lattara* 14.2, 2001, 1172, núm. 5966).

Com veiem, tot i que en un percentatge força reduït, els tallers de Roses opten per seguir, molt probablement en els anys inicials de funcionament, estils decoratius, motius i també formes d'aquelles ceràmiques contemporànies que es comercialitzen amb un cert èxit o que assoleixen una major difusió. Alguns d'aquests elements es consolidaran i adoptaran, com ara certes formes, i s'incorporaran a la producció estàndard dels tallers de Roses. En relació a les formes, la major part derivaran de les àtiques, fet que no hem de prendre com a una imitació específica, sinó com una tendència habitual, ja que són les àtiques les que imposen en el mercat tota una tipologia de vasos, ja des del segle V, que configurarà la vaixel·la de vernís negre

corrent i acceptada de manera generalitzada a l'època. En definitiva, se segueixen unes pautes de mercat i d'hàbits i costums a la taula, establertes d'antic, que són les que generen la demanda a la que responen els tallers de Roses, així com altres tallers, al seu torn.

Les formes que trobem en els nivells més antics del jaciment de la Ciutadella, en definitiva, en les fases inicials dels tallers, són, sens dubte, formes d'inspiració àtica, tot i que no còpies estrictes, sinó evolucionades i relativament modificades. Serien, per exemple, la forma ROSES 12.c, propera a la AT-VN 825-842, la ROSES 14.a, a l'AT-VN 777-808, la ROSES 34, a l'AT-VN 532-561, la ROSES 40.e, a l'AT-VN 696-704 i la ROSES 80.g, a l'AT-VN 1061-1076. La major part d'aquestes se seguiran produint, amb èxit, fins a la fi dels tallers. Hi ha altres formes, molt minoritàries, les quals hem considerat com a proves o productes que no arriben a comercialitzar-se fora de la mateixa població, les quals copien, sens dubte, formes àtiques. Estem parlant de les formes ROSES 17, equivalent a l'àtica AT-VN 816-824, la ROSES 32 a l'AT-VN 483-492, la ROSES 64 a l'AT-VN 1192-1192, la ROSES 65 a l'AT-VN 1173-1178, la ROSES 91 a l'AT-VN 1226-1239 i la ROSES 104 a l'AT-VN 921-938. Excepte la ROSES 32 i la ROSES 65, totes elles són formes àtiques vigents al darrer quart del segle IV aC, quan finalitza la seva l'exportació. Podríem pensar que les de Roses correspondrien als anys inicials dels tallers, però la localització de les peces no ens ho permet afirmar-ho fefaentment, atès que s'han recuperat tant a l'estrat BH-E.III, com en els nivells superficials i, fins i tot, sense context. No obstant això, tampoc podem descartar que es produïssin al segle III, ja que eren formes conegudes, que resolien uns usos específics seguint una tradició ceràmica imposada d'antic.

La difusió antiga de les formes que primer fabrica els tallers de Roses està confirmada amb la ROSES 12, que és, sens dubte, la forma estrella, amb major èxit entre totes les produccions dels tallers, la qual s'exporta des de la primera meitat del III aC, fins ben bé el tombant del segle II aC. L'èxit i difusió d'aquesta forma porta a J.P. Morel a considerar, fins i tot, que aquesta serà recuperada per la campaniana A per tal de satisfer els clients del NE ibèric i dels paratges del golf de Lleó (MOREL 1998, 247). No sembla que passi el mateix amb les primerenques ROSES 14.a, 34, 40 i 80.g. Potser estiguem davant d'una manca de dades, però el cert és que aquestes formes no es coneixen de manera destacada en nivells de la primera meitat del segle III aC, fet que fa pensar que la seva comercialització sigui més tardana o escassa. Pel que fa a la ROSES 14.a, és una forma que, de fet, es considera poc corrent, de la qual coneixem un exemplar antic en un context del 275-250 a Pontós –a la sitja SJ 114- (Pons *et alii* 2002, 298) o de mitjan segle III (AAVV 1998, 135), però que sobretot trobem en nivells de la fi del segle III, inici del II aC (Principal-Ponce 1998, 78), o al

voltant del 200 aC, al poblat d'Alorda Park (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128), així com al sector 2 de la zona 15 a Ullastret (AAVV 1998, 129-156) o a la fase Vb1 de Pontós, del darrer quart del segle III (Pons *et alii* 2002, 298) i, per últim, a la fi del III, inici del II aC a El Vilar (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128).

Més característica seria la forma ROSES 40, la qual també apareix en contextos de la primera meitat del segle III aC, com ara al poblat d'Alorda Park (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128), o de mitjan III aC, al poblat de La Covalta (Albaida, València) (Bonet, H., Mata, C. 1998, 49-72). Com l'anterior, aquesta és, però, una forma que reconeixem de manera més destacada en nivells de la segona meitat del III i fins al voltant del 200 aC, com, per exemple, al mateix poblat d'Alorda Park, *circa* el 200 aC, al Puig Castellar (Sta. Coloma de Gramenet), entre final del III i principi del II aC (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128), o a Pontós, en la fase Vb1, del darrer quart del segle III, i en la fase Vb2, datada del primer quart del segle II (Pons *et alii* 2002, 298).

Una cosa semblant passa amb la ROSES 80.g, la qual reconeixem en determinats jaciments a partir de la segona meitat del III aC, com ara al Poblat del Tossal de Sant Miquel / Edeta (Llíria, València) (Bonet, H., Mata, C. 1998, 49-72), o a Pontós, a partir de mitjan segle III (AAVV 1998, 135). No és, però, cap a la fi del segle quan la seva presència es fa més evident i en nombrosos jaciments: al caserí de El Castellet de Bernabé (Llíria, València), entorn el 200 aC (Bonet, H., Mata, C. 1998, 49-72); al jaciment del Turó del Vent (Llinars dels Vallés) i al Turó de Castellruf (Sta. Maria de Martorelles), en els darrers decennis del III aC. (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128); o a El Vilar i al Puig Castellar (Sta. Coloma de Gramenet), a final del III, principi del II aC (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128); així mateix als sectors 2 i 4/19 de zona 15 i al sector 11 de la zona 14, a Ullastret, en contextos de la fi del III, inici del II aC (AAVV 1998, 129-156); a Pontós, en els nivells dels períodes corresponents a la fase Vb1 i Vb2 (Pons *et alii* 2002, 298); o a Sant Martí d'Empúries, al darrer quart del segle III (Aquilué *et alii* 1999, 337-339).

Per ara no podem dir que la forma ROSES 34 gaudís d'una difusió similar a les anteriors formes, que es troben entre les més antigues de les produccions dels tallers. Sembla ser que seria una forma rara, poc o gens difosa. Caldrà veure si nous treballs ens informen del contrari.

Entre les formes que es difonen des d'un moment inicial de la producció hem d'esmentar la forma ROSES 1, amb les diverses variants de llavi. Com a imitació de la forma àtica AT-VN 863-876 i AT-VN 939-950, aquesta forma s'ha considerat entre les antigues de Roses (Principal-Ponce 1998, 75), tot i que nosaltres no n'hem trobat cap

exemplar en els nivells del BH-E.IV, amb la qual cosa no volem dir que no ho sigui, sinó que només ens manquen dades concloents. De fet, aquesta forma apareix a Pontós ja en un context datat entre el 300-275 –a la sitja SJ 103- i en un altre datat entre el 275-250 –a la sitja SJ 114- (Pons *et alii* 2002, 298), o a Sant Martí d'Empúries cap a mitjan segle III (Aquilué *et alii* 1999, 335). La forma sembla que es produeix amb èxit, ja que apareix clarament en els nivells de la darrerria del segle III, inici del II aC, com ara al Turó de Castellruf (Sta. Maria de Martorelles) o al Puig Castellar (Sta. Coloma de Gramenet) (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128); o a Sant Martí d'Empúries, al darrer quart del segle III (Aquilué *et alii* 1999, 337-339); i també a Pontós, en la fase Vb1, del darrer quart del segle III, i la fase Vb2, del primer quart del segle II (Pons *et alii* 2002, 298). Tal com l'hem designat a Roses, la forma ROSES 1 equival a la Lamb. 24 i, en campaniana, a la CAMP-A 34a; ja hem comentat en el capítol corresponent que, de fet, estem davant de variants de vores, i que cal tractar-les només com a tals. Entre aquestes inclouríem les copetes que certs autors, en un esforç de classificació -ja que no apareixien estrictament en la taula de formes de Sanmartí-, han considerat uns híbrids entre la forma Lamb. 25 i la campaniana CAMP-A 34a. És el cas d'uns fragments trobats al Turó de Castellruf (Sta. Maria de Martorelles), datats del darrer decenni del III aC, i al Puig Castellar (Sta. Coloma de Gramenet), datats a la fi del segle III, principi del II aC (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128); a més d'un únic fragment trobat al jaciment de L'Argilera (Principal-Ponce 1998, 83; làm. 10.9). Seria el cas, també, d'un híbrid entre la forma Lamb. 21 i 25, equivalent a la forma de Morel F2710, trobat a Alorda Park en un nivell datat entorn del 200 aC (Principal-Ponce 1998, 74-75, làm. 6.5). Finalment, afegir a la llista l'individu que s'ha equiparat a la forma Morel F2788, provinent del sector 4/19 de zona 15 d'Ullastret, datat a fi del III (AAVV 1998, 129-156); i un altre, provinent d'un context *circa* 200 aC del jaciment d'Alorda Park del qual, fins i tot els autors que el presenten l'han considerat, per la seva raresa, resultat d'una prova o experimentació, propera a la forma de Morel F2724 (Principal-Ponce 1998, 78-79, làm. 9.5). En darrer terme ens restaria parlar d'un altre individu que, pel tipus de vora, s'ha d'incloure en la forma ROSES 2; es tracta d'un fragment provinent del Molí d'Espígol, de cronologia no definida, que s'ha equiparat, amb dubtes, a la forma Morel F2734 (Principal-Ponce 1998, 83, làm. 10.10).

Una altra forma que s'inspira en models àtics, de la qual tampoc podem afirmar que es trobi entre les produccions antigues de Roses, és el plat ROSES 81, proper i en la línia de la forma àtica AT-VN 1002-1010. Ha aparegut un exemplar en un nivell del BH-E.IV, però la contaminació que presenta fa que no puguem donar per vàlida aquesta cronologia. No es tracta d'una forma molt difosa, ja que només n'hem trobat un

individu al jaciment de Sant Martí d'Empúries, en un context tardà, del darrer quart del segle III (Aquilué *et alii* 1999, 337-339); i un altre a Pontós, en la fase Vb2, dins del primer quart del segle II aC (Pons *et alii* 2002, 298). Una variant d'aquesta forma ha aparegut al jaciment del Tossal de les Tenalles (Principal-Ponce 1998, 111, làm. 17.8), on s'ha classificat com a forma Morel F1323. Caldrà esperar a tenir més dades; per ara se'ns presenta com una forma de difusió tardana, la qual també es produeix en campaniana A a partir del darrer quart del segle III aC.

En darrer terme ens quedaria esmentar, entre les formes de derivació àtica, la ROSES 35, la qual equival a l'*skyphos* AT-VN 350-354, Lamb. 43. D'aquesta tampoc tenim dades arqueològiques que ens permetin considerar que es tracti d'una producció antiga. De fet, només en coneix algun element residual antic al poblat d'Alorda Park (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128). S'ha considerat que seria una forma poc exportada, fins i tot testimonial al mateix centre productor –extrem que nosaltres hem desmentit– (Principal-Ponce 1998, 86, làm. 11.10, 11.11, 11.12). D'aquesta se'n coneixen alguns individus més tardans al mateix poblat d'Alorda Park, i també a Pontós, en la fase Vb2, del primer quart del segle III aC (Pons *et alii* 2002, 298).

Com veiem, els tallers de Roses "imitaran", seguiran unes tendències vigents, que són les que la demanda exigeix, detall que, sobretot, hem vist en la còpia de formes, i, en menor grau, en les decoracions. Hi ha qui qüestiona la possibilitat que s'hagués produït un estudi de mercat (Principal-Ponce 1998, 77); potser no ben bé en aquests termes, però si que creiem que els terrissers de Roses coneixien la vaixela corrent i és per això que l'adopten. Un exemple més seria el bol de la forma Lamb. 27, ROSES 11, el qual no és una forma grega, sinó itàlica, introduïda amb èxit pels tallers de petites estampilles i incorporada a la vaixela de taula de l'època i, en conseqüència, també adoptada per les produccions de Roses. Aquests tallers sembla que la fabriquen ja dins la primera meitat del segle III aC, atès que se'n troben exemplars en jaciments d'aquests contextos, com ara al poblat d'Alorda Park (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128), o entre el 275-250 aC, a Pontós – a la sitja SJ 114– (Pons *et alii* 2002, 298), o a mitjan segle al poblat de La Covalta (Albaida, València) (Bonet, H., Mata, C. 1998, 49-72). La seva difusió continua a la segona meitat del III aC i és destacada encara a la fi del segle, ja que s'han trobat alguns individus al jaciment del Turó del Vent (Llinars dels Vallés), en un context anterior o contemporani al 195 aC (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128); al Turó de Castellruf (Sta. Maria de Martorelles), dins el darrer decenni del III aC (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128); al Puig Castellar (Sta. Coloma de Gramenet), entre final del III, principi del II aC (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D.,

Principal, J.1998, 111-128); al caserí de El Castellet de Bernabé (Llíria, València), entorn el 200 aC (Bonet, H., Mata, C. 1998, 49-72); o en els nivells de Pontós que corresponen a la fase Vb1, del darrer quart del segle III, i a la fase Vb2, del primer quart del segle II (Pons *et alii* 2002, 298).

Malgrat aquesta tendència, els tallers de Roses també innoven, però de manera més esporàdica i, sovint, sense difusió més enllà de la mateixa població. Una excepció serien les copes ROSES 10A, Lamb. 25B, que ja apareixen en els moments inicials dels tallers, atès que se n'han recuperat fragments als nivells del BH-E.IV¹⁹. Es tracta d'una creació original, que fins i tot porta a J.P. Morel a parlar del taller 24B-25B (Morel 1980, 99-100), la qual assoleix una certa comercialització. De fet, ja la trobem en contextos que se situen entre el 275-250 aC a Lattes (Adroher, A.M.1998, 217-241) i a Pontós –a la sitja SJ 114- (Pons *et alii* 2002, 298). La seva difusió perdura fins als darrers decennis del III i inici del II aC. S'han reconegut exemplars d'aquesta forma al jaciment del Turó del Vent, a El Vilar, al Puig Castellar (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J.1998, 111-128); i a Sant Martí d'Empúries, en el darrer quart del segle III (Aquilué *et alii* 1999, 337-339).

Excepte aquesta, la major part de formes originals són rares, algunes úniques, com és el cas de les ROSES 16, 31, 45, 57, 71, 72, 84, 85, 86, 87 i 93, o amb alguns pocs exemplars, com les ROSES 15.a, 59, 66, 67, 92, 101, 102, 103 i 105. No podem datar amb precisió cadascuna d'aquestes formes; el que sembla que sí podem dir és que no són antigues, el que porta a suposar que són peces variades que fan els tallers en els anys de major producció, proves, potser “capricis” del terrisser.

Entre les innovacions hem d'esmentar també les formes ROSES 30 i ROSES 33. Pel que fa a la primera, sabem que és una forma antiga, que ja ens apareix a Roses en els nivells de la fase BH-E.IV, amb la variant ROSES 30.a. La seva difusió, tal com veiem amb la ROSES 10A, és patent en jaciments forans, tot i que de manera esporàdica. Apareix al llarg de la primera meitat del III aC a la costa central catalana (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J.1998, 119; Principal-Ponce 1998, 87, lám. 11.13), on es considera una forma rara i antiga; o a Pontós, en un context del 275-250 aC –a la sitja SJ 114- (Pons *et alii* 2002, 298). També apareix en els nivells de mitjan III aC del poblat de La Covalta (Albaida, València) (Bonet, H., Mata, C. 1998, 49-72). Però allà on es fa més evident, tal com veiem a partir de les dades estudiades, és en els nivells de la fi del segle III aC, com ara al Puntal dels Llops (Olocau, València), entorn el 190-180 aC (Bonet, H., Mata, C. 1998, 49-72); al Turó del Vent (Llinars dels Vallés) i al Turó de Castellruf (Sta. Maria de Martorelles), al darrer decenni del III aC (Sanmartí,

¹⁹ Principal data aquesta forma, almenys en la seva difusió, entre mitjan segle III fins a la fi del segle III/inici del II aC (Principal-Ponce 1998, 79-91).

J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128); o al poblat de l'Escuera (San Fulgencio, Alacant), en un context de la 2ª Guerra Púnica (Sala 1998, 29-48)²⁰. A aquesta forma i context hauríem d'afegir el fragment aparegut al jaciment del Turó del Vent (Llinars dels Vallés), el qual s'ha classificat com una forma Lamb. 68 (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J.1998, 111-128), la qual, al nostre entendre, es tracta de la variant ROSES 30.b. Volem insistir en la cronologia antiga d'aquesta forma ja que pensem que la ROSES 30 esdevé la font d'inspiració de la forma CAMP-A 49B, la qual comença a produir-se a partir del darrer quart del segle III aC.

Roses també podria haver estat font d'inspiració per la campaniana amb la forma ROSES 33, la CAMP-A 42Bc, en especial la del tipus de vora bd3, la qual comença a produir-se a partir de mitjan segle III aC. No podem afirmar que la forma ROSES 33 sigui de producció tant antiga com la ROSES 30, ja que la major part dels exemplars s'han recuperat en nivells posteriors, residuals. De fet, tampoc té una difusió similar, ja que és molt més escassa i en nivells tardans, com ara al darrer decenni del III aC en el jaciment del Turó de Castellruf (Sta. Maria de Martorelles) (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J. 1998, 111-128); també se'n coneix un exemplar provinent del Tossal de les Tenalles (Principal-Ponce 1998, 86, lám. 11.9). Tot això fa pensar que la forma ROSES 33 sigui una producció tardana, la qual cosa qüestionaria que la campaniana CAMP-A 42Bc en derivés, fins i tot podríem plantejar-ho a la inversa.

De fet ja hem demostrat, al llarg del nostre treball, com la producció dels tallers de Roses evoluciona amb el temps i s'adapta a les necessitats i les modes del moment. És per això que en els contextos més tardans trobem formes que també s'estan fent amb campaniana A, com ara la ROSES 16A.b, amb paral·lels amb la CAMP-A 27c, la qual comença a fer-se a partir del darrer quart del III; o la ROSES 18, que equival a la CAMP-A 33b, que també es produeix a partir d'aquest moment; i la ROSES 66, similar a la CAMP-A 45, la qual es fabrica a partir del 200 aC. Pel que fa a aquesta darrera no dubtem que la forma de Roses sigui anterior a la producció campaniana, ja que s'han trobat exemplars en contextos de la segona meitat del segle III, com ara al poblat del Tossal de Sant Miquel / Edeta (Llíria, València) (Bonet, H., Mata, C. 1998, 49-72), tot i que també es coneix en contextos dels darrers decennis del III aC, al Turó de Castellruf (Sta. Maria de Martorelles) (Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J.1998, 111-128).

Sobre la forma ROSES 18, amb paral·lels amb la CAMP-A 33b, no hem trobat exemplars precisos fora del jaciment. Sí, en canvi, hi ha qui ha considerat la possibilitat que a Roses es produís la forma que en campaniana equival a la Lamb. 33a, tot i que

²⁰ En aquest jaciment la forma s'ha classificat com a Morel F3322a.

només es basen en un petit fragment, sense decorar, procedent del jaciment d'El Vilar, localitzat en un context de la segona meitat/final segle III aC (Principal-Ponce 1998, 78; làm. 9.3; Sanmartí, J., García, J., Asensio, D., Principal, J.1998, 111-128). Principal dubta i proposa que també pugui tractar-se d'una forma Lamb. 31ab, forma que Sanmartí situa entre les produccions de Roses, amb poc èxit, com a prototipus de la campaniana, i que Principal també reconeix entre els tallers de Roses a la segona meitat del segle III aC, tot i que en quantitats molt pobres (Principal-Ponce 1998, 82-83; làm. 10.8). Som de l'opinió que aquí s'ha produït una certa confusió a nivell d'identificació dels fragments recuperats. Aquells que fins ara s'han classificat com a la forma Lamb. 31, pensem que són variants de la forma Lamb. 33, la qual denominem ROSES 18, en la nova classificació. És per això que hem eliminat la forma 31 de Sanmartí, de la taula de formes dels tallers de Roses.

En aquesta tendència tardana hauríem de situar el clar domini de les decoracions formades a partir de rosetes, ja sigui soles o bé completades amb cercle a rodeta, contra les decoracions amb palmetes. Sembla que aquesta composició decorativa és una moda que es va imposant ja des de la segona meitat del segle III aC, la qual Roses segueix i aplica, sense cercle a rodeta, preferentment en formes petites, com ara la copa ROSES 11, i amb rodeta en altres formes més grans, com la ROSES 12, o de menor format, com les ROSES 10.c i 14.a. No volem dir que aquesta combinació decorativa sigui tardana, sinó que aquesta esdevé majoritària i es consolida en els darrers anys dels tallers. Si observem el conjunt dels tallers de Roses i la campaniana A, ens adonem que cap a la fi del segle III i, sobretot, al segle II aC, l'estil decoratiu que imposen les àtiques de vernís negre i que segueixen les pseudo-àtiques i, en part, les petites estampilles i Roses al seu inici, s'ha perdut i ha degenerat cap a disposicions més simples, amb motius menys acurats i de major format. És interessant observar, al respecte d'aquesta fase tardana, com trobem a Roses dissenys de rosetes i palmetes que són propers i comuns a la campaniana A. És el cas de les rosetes R79, R78, R29 i R59, de la sèrie B, que veiem pràcticament iguals a les publicades amb el núm. 252 (Principal-Ponce 1998, 138), pel que fa a la primera, i amb el núm. 2752, 2758 i 2757, les tres restants, respectivament (*Lattara* 14.1, 2001, 535). O la roseta R27 de la sèrie Ba, similar a la núm. 2776 (*Lattara* 14.1, 2001, 537), i la R54 de la sèrie Da, similar a la núm. 2810 (*Lattara* 14.1, 2001, 541). Pel que fa a les palmetes, també trobem similituds amb motius aplicats en campaniana: entre la P27 i la núm. 164, entre la P98 i la núm. 34, entre la P100 i les núm. 275 i 777, entre la P68 i la núm. 10, entre la P67 i la núm. 178 i entre la P80 i la núm. 77 (Principal-Ponce 1998, 135-136). Tenim també un cas de semblança entre el motiu singular P56, de la sèrie

diversa, amb el motiu núm. 132, trobat en un individu la producció del qual no ha estat determinada (Principal-Ponce 1998, 148).

No podem dir que Roses, en aquesta fase tardana dels tallers, segueixi la tendència que defineix la posició decorativa de les palmetes en els vasos de campaniana A: les quatre palmetes radials. S'ha dit que aquesta combinació decorativa és pròpia de la campaniana A, fins al punt que esdevé un element distintiu envers altres produccions, com ara els tallers de petites estampilles o de Roses, on es col·loquen en altres disposicions (*Lattara* 14.1, 2001, 528). De fet, però, aquesta decoració no és absent a Roses, en tot cas, és minoritària respecte de les tres palmetes radials. No obstant això, en trobem algun exemplar, en els nivells de la fi del IV, inici del III aC, que ens porta a pensar que aquesta decoració comença a fer-se en els moments inicials de Roses. A més, les quatre palmetes radials és combinació que caracteritza i defineix els productes del taller de NIKIA, i sobretot d'IWN.C.

En resum, i a tall de conclusió, els tallers de Roses neixen en un context de la fi del segle IV, en el qual les formes vigents en vaixel·la de vernís negre són les àtiques, a l'igual que les decoracions. En el moment en què aquestes es deixen d'importar, Roses pren el relleu, però amb un abast comercial menor, restringit al mercat que li és propi, i en resposta a una demanda específica. Roses aprofita l'oportunitat i, si bé no podem parlar pròpiament d'un estudi de mercat, els seus tallers saben quines són les formes que es comercialitzen amb major èxit, en definitiva, quines són les que es demanen. Després d'uns tímids intents d'imitació, els tallers de Roses es desenvolupen i assolixen un nivell d'estandardització de la producció, el qual implica, també, una definició dels seus trets particulars. Segueix fent les formes que són corrents en el mercat, però els seus productes es marquen amb unes decoracions que es converteixen en característiques i definitòries de la producció. Tot i que algunes d'aquestes ja comencen a manifestar-se en els tallers de petites estampilles, Roses les incorpora, adapta i personalitza. Els tallers també innoven pel que fa a les formes, però sembla ser que la seva difusió és molt limitada, en la major part dels casos no es troba fora de la mateixa població. En els darrers anys, ja a la fi del III, inici del II aC, Roses s'inscriu en una tendència que després es consolida amb la ceràmica campaniana A. No podem parlar clarament de imitacions i còpies, més aviat d'una moda, d'un estil, que és propi d'aquests moments.

Amb tot això, descartem que en l'origen dels tallers de Roses s'hagi de considerar l'existència d'una formació específica hel·lènica dels terrissers. Insistim, de nou, que ens movem en un terreny de hàbits, demandes, consum, que fa que Roses s'incorpori en la línia vigent. Al respecte d'aquesta qüestió hem deixat per al final un seguit d'observacions, molt interessants, que ens porten a plantejar una hipòtesi totalment

nova: la filiació massaliota dels tallers de Roses. Un dels elements més significatius a considerar, és que, si bé els vernissos negres no comencen a fer-se fins al darrer quart del segle IV aC i, en especial, cap a la fi del segle, i amb una certa empenta a partir d'inici del III aC, cal dir que els tallers de Roses inicien la seva producció uns anys abans, dins la segona meitat del segle IV aC. En aquests primer temps Roses elabora, bàsicament, certes formes de pastes clares, entre les quals hem d'esmentar les ROSES 22, 50, 51, 53, 54 i 59, que equivalen a les pastes clares massalotes CL-MAS 410, 525, 526, 546 i 521, la major part de les quals es produeixen ja des del V aC. Aquest extrem, que comentarem més en detall en el capítol referent a les pastes clares, ens situa l'origen dels tallers de Roses en un ambient diferent al que fins ara s'havia suposat. Roses comença molt aviat a fer una sèrie de productes, generalment copes d'una nansa i gerres, que es troben entre les formes de major tradició massaliota. És possible que els fundadors de la ciutat, els quals, sens dubte, procedeixen de la metròpoli Massàlia, requereixin una sèrie de recipients, que els són propis i coneguts, i que per això optin per fabricar-los a la mateixa Roses. És difícil afirmar si es produeix un traspàs de terrissers o si, entre els fundadors, n'hi ha de capacitats per a engegar una producció d'aquesta mena. Evidentment cal pensar que, abans de tot, calia conèixer l'existència d'argiles aptes i fer-ne la seva extracció. Tenien els grecs fundadors de Roses referències sobre l'existència d'aquesta matèria prima? Són els grecs de Roses els primers en explotar les argiles del lloc?²¹

Sigui com sigui, Roses fabrica, abans que els vernissos negres, tot un seguit de formes en pasta clara, les quals, segurament, necessita i, potser, no poden ser suplertes per altres que es fabriquen en els ambients indígenes immediats. No sabem si aquestes formes es comercialitzen; caldrà veure a partir d'ara si hom les troba en els jaciments de la zona o, més tard, en l'àrea de difusió dels vernissos negres. És un treball que resta per fer i que requereix una recerca profunda i una revisió acurada dels materials, ja que és possible que alguns d'aquests productes s'hagin classificat, erròniament, com a massalotes. A més, d'aquest estudi se'n podrien derivar altres pautes d'anàlisi, com ara, si les pastes clares de Roses abasteixen un mercat al que no arriba Massàlia, tal com passa amb els vernissos negres.

A partir de la fi del IV aC la fabricació de pastes clares tendeix a disminuir i cedeix de forma evident davant dels vernissos negres al llarg del segle III aC. No és que deixin

²¹ Una altra qüestió important: sabien si les qualitats de l'argila eren aptes per a la ceràmica que pretenien fabricar? Els calgué fer algun període de proves? Sens dubte hem de pensar que els terrissers de Roses havien de ser gent experta i ben formada, disposada a reconèixer bé el terreny on es posaven i les seves possibilitats, i capaços de fer uns forns apropiats i ben construïts, segons l'estil de l'època, per a obtenir la producció que desitjaven. És probable pensar que hi haguessin persones d'aquesta formació entre els fundadors de *Rhode* o que s'hi haguessin traslladat pocs anys després.

de fer-se totalment, però sí que la seva producció reula cap a uns percentatges molt minoritaris respecte dels del darrer quart del segle IV aC, període durant el qual eren dominants. El que ens interessa analitzar en aquest context, però, és l'inici dels vernissos negres. Per quina raó específica els tallers de Roses replantegen la seva producció original en pastes clares i la supleixen, pràcticament, per la dels vernissos negres? Certament, en aquest context de la fi del segle IV aC finalitza l'exportació d'àtiques, per la qual cosa el mercat es queda sense una sèrie d'elements de vaixel·la d'ús estès en ambients grecs i també indígenes. Ja hem comentat com el vernís negre pot sorgir d'aquesta demanda. Però, creiem que cal valorar un altre element, i és la fi de la producció del vernís negre massaliota. Aquestes ceràmiques, que comencen a fer-se tímidament abans del 400 aC i que esdevenen freqüents a partir del segon quart del segle IV aC i fins al tercer quart del segle, comencen a decaure a la fi del segle, per extingir-se entorn el 300 aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1176). És possible que l'inici dels vernissos negres de Roses se situï en el marc no només de la fi dels productes àtics, sinó també dels massaliotes?

Ens interessa observar un detall al respecte d'aquesta qüestió. Amb l'excepció d'algunes formes que només trobem en àtica, els vernissos negres de Roses presenta un repertori de vasos àtics que també es fabrica en vernís negre massaliota, i no només amb aquest, sinó també en pastes clares. Per exemple: la ROSES 1.a equival a la PSEUDO-AT 876 i la PC-MAS 231; la ROSES 1.b i 1.c equival a la PSEUDO-AT-946 i la PC-MAS 231; la ROSES 12 equival a la PSEUDO-AT 835 i la PC-MAS 237; la ROSES 13 i 14 equival a la PSEUDO-AT 808 i la PC-MAS 253; la ROSES 34 equival a la PSEUDO-AT 541; la ROSES 35 equival a la PSEUDO-AT 352 i 349 (antigues variants Lamb. 43 B i 43 C); i la ROSES 80.g equival a la PSEUDO-AT 1066 i la PC-MAS 121a, d. A part d'aquestes, hem d'assenyalar que algunes de les formes de Roses, comunes en el repertori àtic, no es fan o no es coneixen en vernís negre massaliota, sí, en canvi, en pasta clara, com ara la ROSES 60, que equival a la PC-MAS 551 o 552, i la ROSES 70, que equival a la PC-MAS 435a i b. No és rar que les mateixes formes es facin en vernís negre i en pasta clara; a Roses, de fet, en trobem alguns exemples, com ara les ROSES 11, 12, 67, 80, 81, 86, 87 i 92.

Ens queda un altre element molt significatiu a considerar: Roses fabrica en vernís negre tot un seguit de formes que són exclusives del repertori de pasta clara massaliota, és a dir, que no trobem ni entre les àtiques, ni entre les pseudo-àtiques. Aquestes són la ROSES 2 que equival a la PC-MAS 322, la ROSES 44 que equival a la PC-MAS 514, la ROSES 16A.b que equival a la PC-MAS 222, la ROSES 73 que equival a la PC-MAS 512, la ROSES 80.a que equival a la PC-MAS 121, la ROSES 90 que equival a la PC-MAS 714 i la ROSES 100 que equival a la PC-MAS 631b. No

descartem que un altre dia puguin aparèixer aquestes formes en vernís negre massaliota; per ara, però, són rares i úniques en pasta clara. Si ens atenim a la cronologia d'aquestes formes, veiem com els productes massaliotes són més antics que els de Roses, per la qual cosa hem de pensar que les pastes clares de Roses en derivarien.

En darrer terme hem de comentar un altre detall que creiem que és prou significatiu en la línia que estem comentant: els tallers massaliotes incorporen entre les seves formes la Lamb. 27 de petites estampilles, PET-EST 2783. Es tracta de la forma PSEUDO-AT 2783, que ja es fabrica en el darrer quart del segle IV aC, i que també trobem en PC-MAS 236, forma que ja existeix a inici del IV aC, però que a partir de l'aparició al mercat del bol de petites estampilles, s'hi inspira i es produeix de manera més abundant, amb un període de màxima difusió entre el 325 i el 250 aC, el qual coincideix amb el de les petites estampilles (*Lattara* 14.1, 2001, 643). Aquesta forma, amb les seves variants, també es fa a Roses: es tracta de la ROSES 11.a i 11.b, que equival a la PET-EST 2783, var. 4; i la ROSES 11.c que equival a la PET-EST 2783, var. 3. Roses adopta aquesta forma a través del repertori de petites estampilles o del massaliota? Per ara no tenim suficients dades per a pensar que Roses fabriqui aquest bol en els anys inicials de la producció de vernís negre, a la fi del IV, sinó que el trobem en els contextos del III aC, és a dir, quan la forma de bol està en el seu moment àlgid de difusió. A Roses arriben els productes de petites estampilles, però aquests es troben entre els tipus ceràmics importats més minoritaris, ja que hi apareixen de manera molt residual.

En relació a tot el que hem vist fins ara, podem dir que el repertori formal de Roses s'inspira en el massaliota? Creiem que hi ha suficients elements per a considerar la filiació massaliota dels tallers de Roses. Els llaços entre Roses i Massàlia són forts en els primers anys de la ciutat, des de la seva fundació; en seria un exemple la presència destacada d'àmfora massaliota en les fases inicials del turó de Santa Maria, molt per sobre del que és corrent en altres jaciments de la zona i a la mateixa època, en els quals aquest envàs és poc abundant. No podem afirmar categòricament que els tallers de Roses haguessin estat fundats per terrissers massaliotes, però tampoc ho descartem. El que sí pensem és que aquests s'estableixen per abastar un mercat que Massàlia interessa controlar, que no és el de la seva àrea directa d'influència. Roses no fabrica per suplantat els vernissos negres massaliotes, sinó per servir una àrea comercial a la qual Massàlia intenta arribar a través de Roses, després d'haver perdut la seva influència sobre Empúries. Les relacions entre ambdues ciutats es mantenen, almenys en els primers anys, però cadascuna posseeix una àrea de domini econòmic pròpia, no en competència, sinó complementària. Hi ha qui ha establert en límit

d'aquesta línia teòrica d'influència en els rius Hérault i Orb, en el Llenguadoc oriental, territori que, de fet, seria més aviat una àrea comuna entre els dos centres productors (Principal 1998, 179-180).

Principal ha caracteritzat aquestes àrees i les ha diferenciat a partir d'un seguit d'elements que les defineixen: a l'àrea de Massàlia dominarien els vernissos negres itàlics -primer les petites estampilles substituïdes després per les campanianes A arcaïques-, a part de la presència d'àmfores massalïotes, vaixella comuna de pasta clara massaliota i moneda massaliota; a la de *Rhode*-Empúries, per contra, dominarien els vernissos negres dels tallers de Roses –substituïts per la campaniana A no en època antiga, sinó tardanament i de manera sobtada-, a més de caracteritzar-se per un major domini dels contenidors amfòrics ibèrics i púnics, amb vaixella ibèrica, i moneda de Roses/Empúries (Principal 1998, 179). Aquesta caracterització ens sembla vàlida per al segle III aC, però creiem que s'ha de matisar pel que fa al primers anys de la *Rhode*, ja que aquí la presència de productes massalïotes és innegable i superior respecte als jaciments veïns d'Empúries, Ullastret i Pontós. La superioritat de la presència de vaixella i d'àmfores ibèriques no es pot qüestionar, tal com hem demostrat en els capítols corresponents, però no podem deixar de banda el detall que les àmfores massalïotes, almenys en les fases TSM-I i II, que corresponen a mitjan/segona meitat del IV aC, s'equiparin o superin als productes púnics, més als centremediterranis que els ebussitans.

Aquesta proporció situa Roses en un ambient marcadament massaliota que és patent, sens dubte, fins a la fi del IV, inici del III aC. Hem d'observar que aquest període coincideix amb el d'arrancada econòmica de l'establiment, la qual hem demostrat, sobradament, a partir de diversos fets urbanístics i comercials²². Hi ha prou elements per a pensar que Roses es va distanciant definitivament de Massàlia, com ja ho havia fet Empúries en el seu moment, per a esdevenir un centre econòmic important, tot i

²² Principal posa en dubte que Rhode sigui fundació massaliota. Creu que si fos així, hi hauria mostres més evidents de relació entre ambdues ciutats: presència dels tallers de Roses a Massàlia, d'àmfora massalïotes a Roses del III aC o circulació de numerari. A tot això afegeix el fet que, segons ell, Roses fa moneda pròpia seguint patrons púnics. A més, comenta que la fàcies ceràmica de Roses és més propera als ambient emporitans que massalïotes (Principal-Ponce 1998, 183). Totes aquestes afirmacions ara s'han de revisar o han quedat obsoletes. La connexió amb Massàlia és evident, tal com hem defensat en parlar dels tallers i de l'arribada de productes massalïotes a Roses. També s'ha considerat que la dracma de Roses, almenys pel que fa al pes, segueix el prototipus dels òbols massalïotes. És cert que a l'àrea d'influència de Massàlia, això és al Llenguadoc oriental i Provença, els productes de Roses són rars, però hi ha certs jaciments, com ara Lattes, que mostren que aquí la seva difusió fou regular, almenys fins aquesta zona, però només per via marítima, atès que la penetració cap a l'interior és mínima (*Lattara* 14.2, 2001, 1219). Pel que fa a l'afirmació de la proximitat entre les fàcies ceràmiques entre Roses i Empúries, ha quedat demostrat en el capítol corresponent, com hi ha diversos elements que les diferencien, tot i que tampoc podem dir, penso que de manera comprensible, que pugui donar-se una proximitat amb la fàcies ceràmica de Massàlia.

que no de primer ordre. Sigui per la seva posició geogràfica, com per la proximitat amb Empúries, o per la demanda del mercat en el qual competeix, sembla que a partir d'ara Roses s'inserirà en una òrbita comercial púnica o de subministrament púnic²³, com ja ha apuntat Principal (Principal-Ponce 1998, 175), tot i que pensem que no al mateix temps que Empúries. De fet, Roses s'incorpora en aquesta òrbita un temps més tard, de la mateixa manera que es resisteix a abandonar-la en els darrers anys de l'ocupació, com tampoc ho fa, per exemple Ullastret. Ja havíem vist com aquesta situació és diferent a Empúries i en les àrees d'influència immediata, com ara Pontós, les quals ja a la fi del III aC, es posicionen clarament al costat de la competència comercial romana, per la qual cosa veiem com els productes itàlics dominen i desbanquen els púnics. A Roses, com a Ullastret –jaciments en els quals l'entrada d'àmfora grecoitàlica és baixa-, no es dóna aquesta situació. Aquestes poblacions, sens dubte, no tindran cabuda en la nova situació políticoeconòmica generada per la victòria romana sobre els púnics, per la qual cosa seran anul·lades o abandonades; Roses, creiem, que de manera forçada i violenta, ja que esdevé una amenaça per als interessos emporitans.

Principal és de l'opinió que durant bona part del segle III aC Roses i Empúries no estan en competència, sinó en un nivell de convivència profitosa, de complementarietat, tot i que d'independència política, atès que Empúries, per la seva millor posició envers el rera país, se centraria en el comerç interior, a l'hora que organitza un sistema de mercats per afavorir els intercanvis amb els indígenes, mentre que Roses s'encarregaria de comercialitzar aquests béns i introduir-los en els circuits comercials marítics mediterranis o més regionals, ja que les seves condicions de port són més favorables; és a dir, Roses aprofitaria el comerç ultramarí generat pel mercat emporità i per la ruta del golf de Lleó. En resum, una situació d'"estabilidad de relaciones bajo el signo de una aparente paridad, de colaboración más que de competencia, de unas relaciones al estilo foedus liga o confederación", entre les quals es donarien uns vincles particulars (Principal 1998, 181-183). Aquesta situació finalitzaria a partir del moment en què Roses comença a xocar directament amb els interessos d'Empúries, o de Massàlia; és probable que el conflicte es generés arran dels interessos pel tràfic en el golf de Roses i Lleó, en el qual Roses, com ja hem demostrat, sembla trobar-se més implicada amb el món púnic.

²³ Massàlia, al seu torn, i segons s'ha dit, a partir del moment en que es produeix la ruptura del comerç de productes àtics, canvia de centre d'interès comercial, ja que deriva cap un comerç regional i d'ultramar, més vinculat als interessos itàlics i centre-mediterranis. Massàlia ara perd part de la influència sobre el mercat ibèric que controlava. És per això que al segle II es troba gravitant més dins l'òrbita romana, marcadament antipúnica (Principal-Ponce 1998, 175).

Caldria analitzar més detalladament la situació dels vincles de col·laboració entre Roses i Empúries durant bona part del segle III aC, tot i que, si bé no podem parlar d'una situació de dret, a no ser que algun dia algun element arqueològic ens pugui confirmar l'existència d'aquesta situació jurídica, és comprensible que sí que es doni aquesta situació *de facto*, la qual, a més, potser té el seu fonament en una organització administrativa antiga indígena, la qual potser equival a àrees de competència dels principals poblats ibèrics de l'època. Roses i Empúries conviuen i estan molt a prop l'una de l'altra. No sembla que, almenys en el context comercial del segle III aC, el qual és dominat pels comerciants púnics, Empúries i Roses entrin en competència. S'ha dit que ara, tant Roses com Empúries tindrien un paper passiu i s'adaptarien al patró d'intercanvis púnics (Principal-Ponce 1998, 188). Aquesta situació de pacífica convivència canviaria a partir del moment en que Empúries es posiciona al costat de Roma, col·laboració que la beneficiarà enormement.

25. REVISIÓ DE LA CRONOLOGIA DE LA CERÀMICA DE VERNÍS NEGRE DE ROSES

En primer terme, hem de dir que no és el mateix parlar de la cronologia dels tallers de Roses que de la cronologia de la producció de vernís negre. Ja hem comentat que aquests tallers ceràmics comencen a existir en un moment determinat del segle IV aC, potser al voltant de mitjan segle, quan comencen a fabricar la ceràmica que es coneix amb el nom de pastes clares²⁴. La producció de vernís negre, en canvi, no es fa evident fins a la fase que anomenem TSM-IIIb, documentada a la zona del turó de Santa Maria, fase que es data en una segona meitat molt avançada del segle IV, probablement en el darrer quart del segle. La presència de vernís negre en el jaciment en aquests moments és ínfima, atès que només s'han trobat alguns escassos fragments informes. El mateix passa a la fase TSM-IVa, que es data cap a la fi del segle IV aC. No és ben bé fins a la que anomenem fase TSM-IVb, situada en un context entre la fi del IV i inici del III aC, quan la presència de vernís negre és destacada, fins i tot dominant damunt la producció de pastes clares, fins ara majoritària. En aquests moments estem parlant d'un percentatge d'un 71,43 % de vernissos negres davant d'un 28,57 % de pastes clares. Aquest mateix context el trobem representat a la fase equivalent a la zona del barri, la fase BH-E.IV, en la qual els vernissos negres assoleixen un elevat 84,56 % respecte del 6,76 % de les pastes

²⁴ Entre aquestes produccions primerenques també hi trobem unes ceràmiques de pasta grisa, les quals s'estudien a part en aquesta tesi.

clares (**Fig. 25.1**). No podem fer massa cas d'aquest percentatge, atès que els nivells que corresponen a aquesta fase del barri són molt escassos, per tant, no ben representats, i a més es troben en el mateix lloc on hi ha els tallers i els forns, detall que, en certa manera, pot desplaçar la balança cap a un o altre dels dos costats. Com a terme mig, hem de parlar d'un 80 % de vernís negre, davant un 15/20 % de pastes clares i un 5 % d'altres produccions.

Aleshores, tal com ja venim dient repetidament al llarg d'aquest estudi, els vernissos negres de Roses es comencen a fer en un moment precís del darrer quart del segle IV aC. No obstant això, caldrà esperar uns pocs anys per tal que s'expandeixin i difonguin comercialment de manera àmplia. Aquest fet s'ha situat a la primera meitat del segle III aC, de manera imprecisa, atès que manquen elements arqueològics suficients per a concretar-ho. Si fem cas del jaciment de Lattes, sembla ser que aquests productes ja tenen una certa difusió al primer quart del segle III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1218). Aquesta mateixa cronologia es dona a Pontós, per citar un exemple paral·lel, en concret a partir dels reblliments de les sitges SJ103 i SJ114 (Pons *et alii* 2002, 298). En altres àrees del territori català, en les quals s'ha estudiat globalment la presència de vernís negre de Roses, com ara la Catalunya occidental i la costa central catalana, aquest període, que els estudiosos han denominat fàcies I, no s'ha concretat amb precisió (CURA, M., PRINCIPAL, J. 1998, 97-110; SANMARTI, J., GARCIA, J., ASENSIO, D., PRINCIPAL, J. 1998, 122-124). De fet, aquesta fàcies s'ha caracteritzat per la coexistència dels vernissos negres dels tallers de Roses amb els de les petites estampilles, coincidència que s'ha considerat un tret cronològic distintiu dels jaciments catalans de la primera meitat del segle III aC.

Al llarg del segle III i, segons sembla, fins a la fi del tercer quart del segle III aC, període que englobaria la fàcies 2 dels jaciments catalans de la zona occidental i de la costa central catalana, la presència de vernissos negres de Roses en manté, tot i que ara comencen a manifestar-se, de manera poc significativa, les ceràmiques campanianes A arcaïques. El mateix constaten a Lattes, per exemple, jaciment en el qual la presència de vernís negre de Roses culmina al darrer quart del segle III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 1218). Aleshores podem dir que la situació sociopolítica que es viu en aquest període entre la primera i segona Guerra Púnica, Roses manté la seva posició i la seva comercialització, la qual, com hem dit, sembla plenament integrada en l'òrbita púnica.

Les coses canvien a partir del darrer quart del segle III; si volem situar-ho en termes d'estratègia política i econòmica, això es dona a partir del Tractat l'Ebre, a la fi de la primera Guerra Púnica, quan Roma fixa el seu límit d'acció en el curs del riu Ebre. En jaciments com ara Lattes, els vernissos negres de Roses decauen de manera notable

a partir del darrer quart del segle (*Lattara* 14.2, 2001, 1218). A la resta de Catalunya, passa més o menys el mateix, atès que és a partir d'ara quan la seva presència es veu suplantada, progressivament, per les ceràmiques campanianes A. Aquesta situació s'agreuja considerablement en les dues darreres dècades del segle III aC, tot i que encara no desbanca de manera absoluta el vernís negre de Roses. De fet, a la Catalunya occidental, aquest període en què la presència de campaniana és abundant, període que anomenen fàcies 3, encara hom parla d'un cert predomini dels tallers de Roses o d'un relatiu equilibri entre ambdues produccions (CURA, M., PRINCIPAL, J. 1998, 97-110). Una cosa semblant passaria a la costa central de Catalunya, en la qual els tallers de Roses, tot i no ser dominants, encara està ben representats (40/50 % de campaniana A davant un 25/30 % de Roses) (SANMARTI, J., GARCIA, J., ASENSIO, D., PRINCIPAL, J. 1998, 122-124). A la zona de la Catalunya nord-oriental, a partir de l'anàlisi fet en els jaciments de Pontós, Empúries i Ullastret, sembla que al darrer quart del segle III i fins al tombant del segle II aC, les produccions de Roses segueixen essent majoritàries entre els vernissos negres, encara que comença a notar-se la progressiva substitució d'aquests per les campanianes A. Al jaciment de mas Castellar de Pontós determinen uns percentatges presencials del 6,46 %, entre el total de vaixel·la d'importació (Pons *et alii* 2002, 298). Aquests percentatges són més elevats als jaciments de l'Illa i del Puig de Sant Andreu, a Ullastret (AAVV 1998, 129-156). A Sant Martí d'Empúries, en un context similar, els vernissos negres de Roses es troben en un percentatge del 14,06 %, entre el total de vaixel·la fina importada, davant del 4,69 % de la campaniana A.

En realitat, podem dir que les conseqüències del Tractat de l'Ebre no són definitives, ni sentencien la fi dels tallers de Roses. Això no es produeix, de fet, fins al moment en que Catalunya entra en l'òrbita romana i Roses, en concret, és dominada, com a població rebel, durant la campanya de Cató de l'any 195 aC. Els contextos d'aquest període d'inici del segle II aC als jaciments catalans estudiats evidencien el cop de gràcia que rep Roses en aquests moments. A Pontós, per exemple, en la fase del primer quart del segle II aC, fase Vb2, el percentatge de Roses baixa fins a un 5,3 % i perd el seu domini en favor de la campaniana A (Pons *et alii* 2002, 298); en altres treballs observen com aquí els percentatges passen d'un 7'1 a 4'4 %, pel que fa al taller de Roses, al mateix temps que la campaniana A passa de 2'6 a 9'1 % (AAVV 1998, 135). Als jaciments d'Ullastret, en els nivells que se situen entorn el 200 aC, la més abundant també és la campaniana A (AAVV 1998, 129-156). El mateix es determina a la que es denomina fàcies 4 de l'àrea de la Catalunya occidental i a la costa central catalana, en la qual la presència de campaniana A antiga supera els tallers de Roses, ja molt minoritaris. A Lattes consideren que en el període que va del

200 al 175 hi ha una caiguda important no només dels tallers de Roses, sinó també de les petites estampilles, que són suplantades per la campaniana A (ADROHER, A.M. 1998, 217-241).

Sanmartí havia situat la fi dels tallers de Roses al darrer quart del segle III aC. Arribava a aquesta conclusió a partir de la datació de l'estrat III del barri hel·lenístic, ja que aquí hi trobava algunes de les formes corresponents a les primeres importacions de campaniana A, les Lamb. 23, 27, 40 i 42 (Sanmartí 1978b, 34). J. Principal, basant-se en Sanmartí, també recolza la cronologia del l'estrat III, fins al punt de considerar que aquelles formes que apareixen en aquests nivells són formes que no són posteriors al darrer quart del segle III aC (Principal-Ponce 1998). Aquesta datació ja va significar un problema per Sanmartí, ja que l'obligava a resoldre la qüestió de com era possible que els vernissos negres de Roses apareguessin en els jaciments ilergetes al darrer terç del segle III aC, quan l'activitat dels tallers se suposava extingida ja al 225 aC. Sanmartí resolvia que o bé es tractava de vasos antics amortitzats en aquestes dates tardanes, o bé que calia pensar que els tallers es trobaven fora de Roses, per la qual cosa podrien haver continuat treballant més temps (Sanmartí 1978a, 576).

Si Sanmartí hagués estudiat l'estrat III del barri hel·lenístic en totes les campanyes en què es va excavar, s'hagués adonat que la presència de campanianes no és tal com diu. Aquest estrat, tal com hem demostrat, està afectat per múltiples contaminacions posteriors, ja sigui a causa de l'ocupació tardoromana com a lloc d'hàbitat, amb fosses d'escombrera i després cementiri, o per les remocions del terreny en èpoques encara més tardanes. Si deslliurem l'estrat III de tots aquells quadres excavats que presenten contaminacions, resulta que la campaniana A és totalment absent, com també ho és en els nivells d'amortització del turó, fase TSM-V, i de la muralla, M-V. Els escassos exemplars de campaniana A que ha proporcionat el jaciment de Roses s'han recuperat en els nivells inferiors del que s'anomena edifici A, al sud del barri hel·lenístic, en una zona que correspon a la paleoplatja, o bé en els estrats superficials de barri. Aquesta localització ens ha portat a concloure que o bé aquests productes arriben a Roses quan la ciutat ja ha sofert l'investida romana, o bé, en un moment posterior, potser quan l'únic element que segueix en ús, pel seu excel·lent valor com a desembarcador, és el port. Les formes que hem documentat a Roses són les CAMP-A 23, 28ab, 31a, 33a i 36, a les que hauríem de sumar les 27, 40 i 42 que troba Sanmartí.

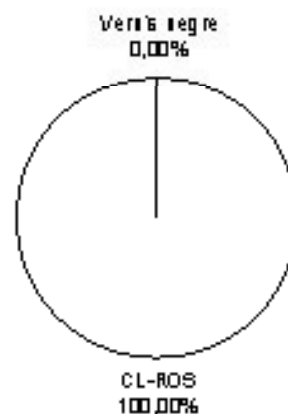
Amb tot això volem dir que la cronologia de l'estrat III del barri hel·lenístic i, per extensió, la de la seva amortització, no correspon al darrer quart del segle III, sinó que és posterior, molt probablement de la fi del segle III aC. Per referències històriques i per la presència de la muralla, que deixa fora el barri hel·lenístic, pensem que la fi del barri és una mica a la del turó, potser només en uns pocs anys. Si els habitants de

Roses s'enfronten al domini romà des del *castellum* de *Rhode*, podem pensar que aquests es repleguen cap a la zona entoronada de la vila, a l'hora que abandonen el barri, almenys en el moment precís en què es produeix el conflicte armat, al 195 aC.

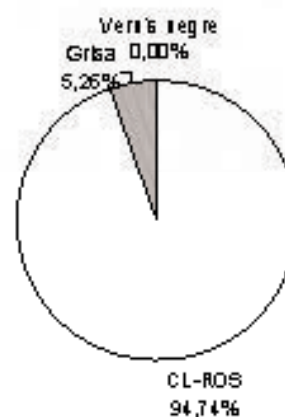
Avui dia, tothom, qui més qui menys, està d'acord en situar la fi de la producció i de la comercialització de la ceràmica de vernís negre dels tallers de Roses a la fi del segle III aC. Així ho manifesta Principal a partir de l'estudi dels jaciments de la Catalunya sud i occidental (Principal-Ponce 1998, 71), o com es constata als jaciments de la zona nord-oriental catalana, com ara a Pontós. Aquí consideren que el fet que encara apareguin elements de vernís negre en els darrers moments de l'ocupació de l'establiment rural, entorn el 190-175 aC, s'ha d'avaluar com a una fase d'amortització; és a dir, aquests productes que ja no es fabriquen, sí poden trobar-se encara en ús els jaciments on foren importats, per la qual cosa poden trencar-se i llançar-se fins uns anys després. En conseqüència, la data del 175 aC correspondria al final de les amortitzacions dels tallers de Roses: "és poc probable que el taller de Roses continuï produint de forma residual en un moment tant tardà" (Pons *et alii* 2002, 298). El mateix consideren a Lattes on observen que la taxes molt febles de vernís negre de Roses al jaciment després del 175 aC indiquen que el final de la importació i, de fet, de la producció, s'ha de fixar entorn del 200 aC (Lattara 14.2, 2001, 1218).

Estem d'acord en què la data de la fi de la producció dels tallers de Roses se situï entorn del 200 aC, potser en el mateix 195 aC. No obstant això, pensem que aquesta fi no és un procés lent i progressiu, sinó forçat i sobtat. No creiem que la finalització de la producció s'hagi de veure a la manca de resposta per part de Roses al repte d'un subministrament a gran escala que té la campaniana, com opina J. Principal (Principal-Ponce 1998, 157), sinó que la fi dels tallers s'inscriu en el marc d'unes raons polítiques i econòmiques que tallen en sec la vida de *Rhode*. Què hauria passat si Roses hagués caigut en la gràcia romana? S'haurien creat les infraestructures necessàries per a possibilitar que els tallers de Roses haguessin fet el salt cap a una producció massiva? El cert és que Roses no sortirà privilegiada durant el procés de transformació de les estructures econòmiques imposada per Roma, sinó tot el contrari, serà anul·lada, igual que els centres indígenes. A partir d'ara el mercat serà copat pels productes itàlics i només Empúries es beneficiarà d'aquesta nova situació.

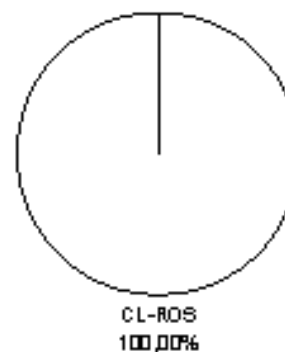
FASE TSM-I	Nfrag	% total	NMI	% total
ROSES				
CL-RDS	9	100	1	100
CL-RDS pint.				
COM-RDS				
GR-RDS				
Rebuigs				
Elements form				
<i>Total</i>	<i>9</i>	<i>100</i>	<i>1</i>	<i>100</i>

FASE TSM-IIa	Nfrag	% total	NMI	% total
ROSES				
CL-RDS	18	94,74	3	100
CL-RDS pint.				
COM-RDS				
GR-RDS	1	5,26		
Rebuigs				
Elements form				
<i>Total</i>	<i>19</i>	<i>100</i>	<i>3</i>	<i>100</i>

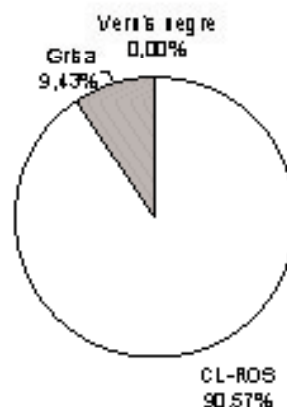
FASE TSM-IIb	Nfrag	% total	NMI	% total
ROSES				
CL-RDS	2	100		
CL-RDS pint.				
COM-RDS				
GR-RDS				
Rebuigs				
Elements form				
<i>Total</i>	<i>2</i>	<i>100</i>	<i>0</i>	<i>0</i>

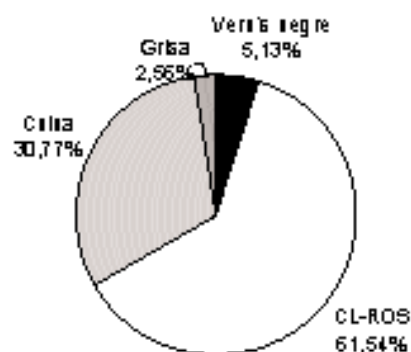
Torre H	Nfrag	% total	NMI	% total
ROSES				
CL-RDS				
CL-RDS pint.				
COM-RDS				
GR-RDS				
Rebuigs				
Elements form				
<i>Total</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>

Figura 25.1. Relacions percentuals dels diversos productes dels tallers de Roses a les fases cronològiques TSM-I, TSM-IIa, TSM-IIb i a la Torre H

FASE TSM-IIIa	Nfrag	% total	NMI	% total
ROSES				
CL-ROS	48	90,57	4	44,44
CL-ROS pint.				
COM-ROS				
GR-ROS	5	9,43	5	66,66
Rebuigs				
Elements fòm				
<i>Total</i>	<i>53</i>	<i>100</i>	<i>9</i>	<i>100</i>

FASE TSM-IIIb	Nfrag	% total	NMI	% total
ROSES	2	5,13		
CL-ROS	24	61,54	6	60
CL-ROS pint.				
COM-ROS	12	30,77	3	30
GR-ROS	1	2,56	1	10
Rebuigs				
Elements fòm				
<i>Total</i>	<i>39</i>	<i>100</i>	<i>10</i>	<i>100</i>

FASE TSM-IVa	Nfrag	% total	NMI	% total
ROSES	1	25		
CL-ROS	3	75		
CL-ROS pint.				
COM-ROS				
GR-ROS				
Rebuigs				
Elements fòm				
<i>Total</i>	<i>4</i>	<i>100</i>	<i>0</i>	<i>0</i>

Cala 1/1977, E. III	Nfrag	% total	NMI	% total
ROSES	13	22,41	4	50
CL-ROS	30	51,73	1	25
CL-ROS pint.				
COM-ROS	15	25,86	1	25
GR-ROS				
Rebuigs				
Elements fòm				
<i>Total</i>	<i>58</i>	<i>100</i>	<i>6</i>	<i>100</i>

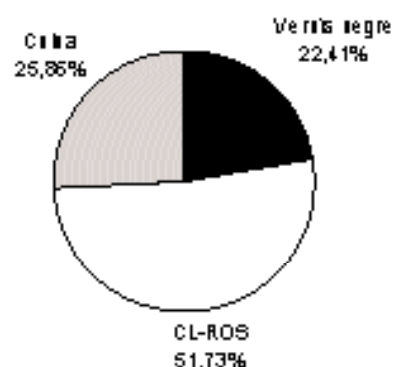
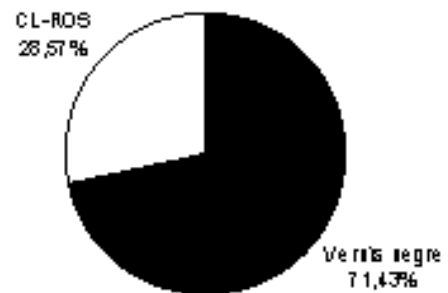
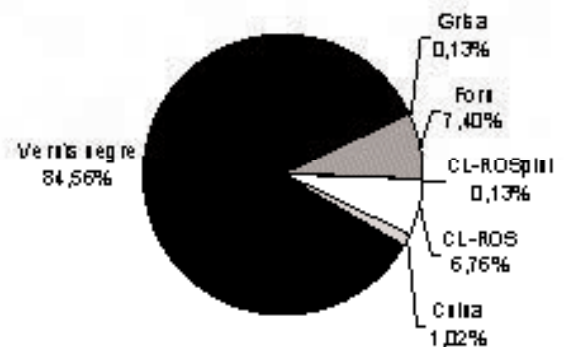

Figura 25.2. Relacions percentuals dels diversos productes dels tallers de Roses a les fases cronològiques TSM-IIIa, TSM-IIIb, TSM-IVa i l'estrat III de la cala 1/1977

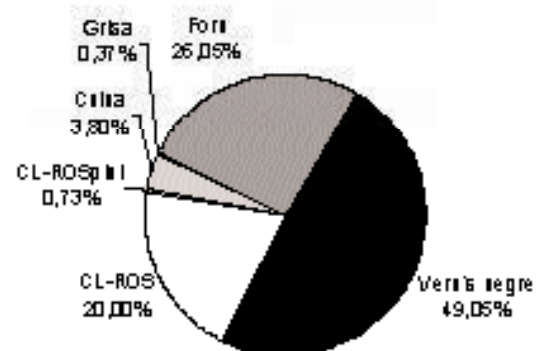
FASE TSM-IVb	Nfrag	% total	Nml	% total
ROSES	5	71,43	3	100
CL-ROS	2	28,57		
CL-ROS pint.				
COM-ROS				
GR-ROS				
Rebuigs				
Elements fom				
<i>Total</i>	<i>7</i>	<i>100</i>	<i>3</i>	<i>100</i>

Barri H., E.IV	Nfrag	% total	Nml	% total
ROSES	1.325	84,56		
CL-ROS	106	6,76		
CL-ROS pint.	2	0,13		
COM-ROS	16	1,02		
GR-ROS	2	0,13		
Rebuigs	29	1,85		
Elements fom	87	5,55		
<i>Total</i>	<i>1.567</i>	<i>100</i>		

Barri H., E.III	Nfrag	% total	Nml	% total
ROSES	672	49,05		
CL-ROS	274	20		
CL-ROS pint.	10	0,73		
COM-ROS	52	3,8		
GR-ROS	5	0,37		
Rebuigs	215	15,69		
Elements fom	142	10,36		
<i>Total</i>	<i>1.370</i>	<i>100</i>		

FASE TSM-V	Nfrag	% total	Nml	% total
ROSES	116	65,17	51	79,69
CL-ROS	29	16,29	6	9,38
CL-ROS pint.	1	0,56	1	1,56
COM-ROS	20	11,24	2	3,12
GR-ROS	8	4,5	3	4,69
Rebuigs	2	1,12	1	1,56
Elements fom	2	1,12		
<i>Total</i>	<i>178</i>	<i>100</i>	<i>64</i>	<i>100</i>

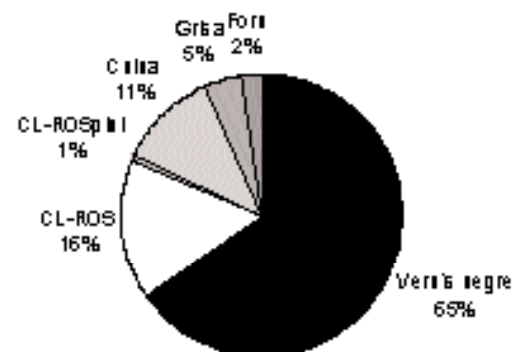

Figura 25.3. Relacions percentuals dels diversos productes dels tallers de Roses a les fases cronològiques TSM-IVb i TSM-V, i als nivells del barri hel·lenístic BH-E.III i BH-E.IV

FASE M-V	Nfrag	% total	NMI	% total
ROSES	195	91,12	64	95,52
CL-ROS	17	7,94	1	1,49
CL-ROS pint.				
COM-ROS				
GR-ROS				
Rebuigs				
Elements fbn	2	0,93	2	2,99
<i>Total</i>	<i>214</i>	<i>100</i>	<i>67</i>	<i>100</i>

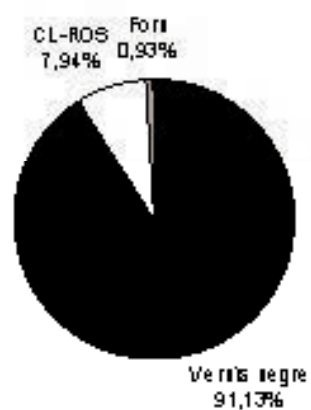

Figura 25.4. Relacions percentuals dels diversos productes dels tallers de Roses a la fase cronològica M-V

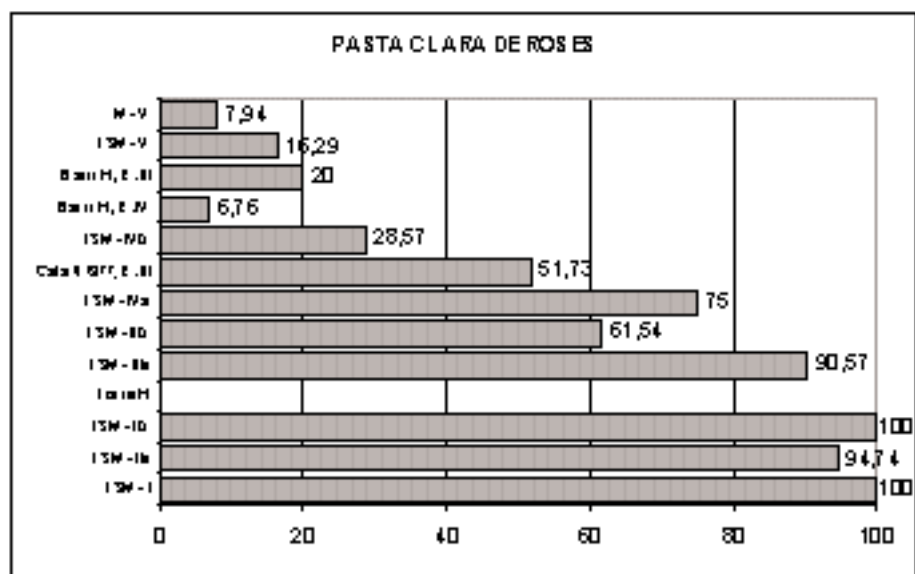
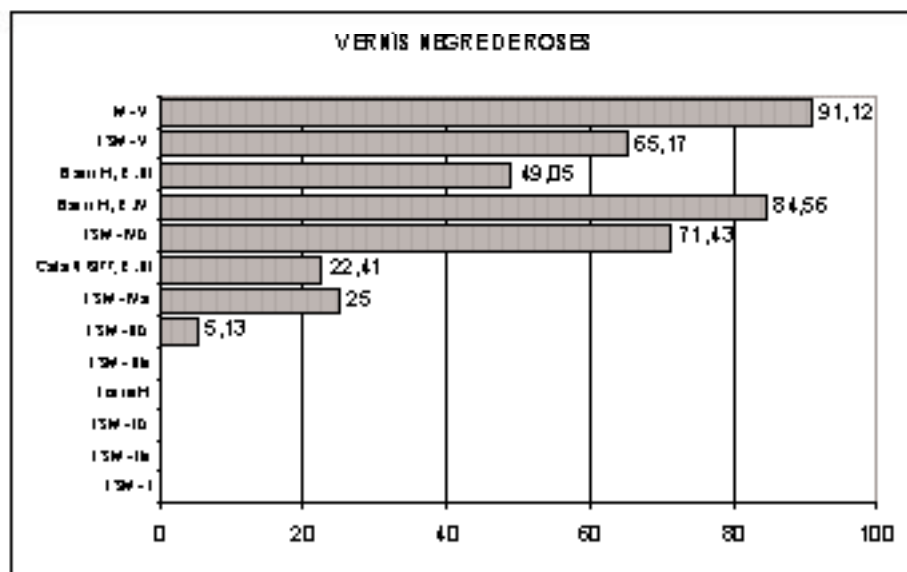

Figura 25.5. Relacions percentuals dels vernissos negres i les pastes clares dels tallers de Roses per fases

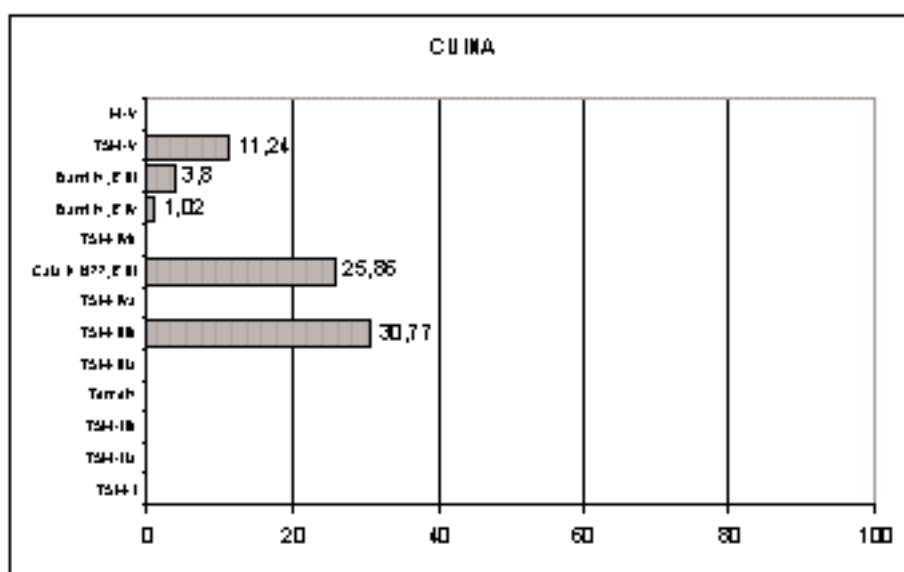
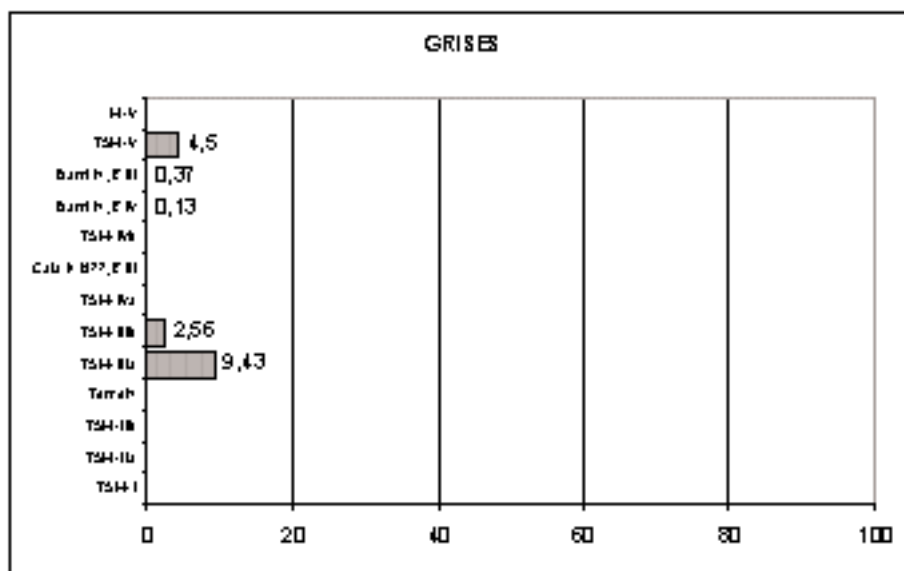

Figura 25.6. Relacions percentuals de les ceràmiques comunes grises i de cuina dels tallers de Roses per fases

BLOC VIII: LES CERÀMIQUES DE PASTA CLARA I LES DECORADES AMB VERNÍS

Les pastes clares i les decorades amb vernís formen part de la segona de les produccions, en volum, dels tallers de Roses. Les varietats de formes és força significativa, atès que, tot i el nombre d'individus documentats i estudiats, comptem amb 32 de diferents, algunes de les quals coincideixen amb formes que ja es fabriquen en vernís negre (el 31,25 % d'aquestes), la resta són pròpies i exclusives de les pastes clares. Presentem cadascuna de les formes agrupada segons les diferents sèries de la classificació, ja siguin copes, tasses, plats, àmfores, gerres o olpes, entre d'altres.

Qui primer reconeix i classifica aquesta producció de pasta clara a Roses és Aurora Martín. En un primer treball reconeix l'existència de ceràmiques pseudojòniques a Roses, en un volum important, que s'allarga fins al segle III aC, i considera que aquest material, que anomena de tradició jònica, és un producte local, atesa la troballa d'uns rebuigs d'aquesta espècie en la campanya de l'any 1979 (Martín 1982, 115-116). Posteriorment, en publica una classificació i en defineix més bé les pastes i decoracions (*Lattara* 6, 1993, 244-246). Pel que fa a les pastes les reconeix pel seu color ocre o rosat molt clar, per la seva consistència dura, però de textura fina, ben depurada, amb un desengreixant molt fi i poc abundant de mica i, en ocasions, amb algunes inclusions blanques o negres. Aquesta descripció de pastes és encara vàlida i confirmada per les anàlisis químiques portades a terme. Els matisos de color, del beige rosat, beige ataronjat o beige groguenc, no són més que resultat de la cuita i d'unes pastes d'alt component calcari. Les finíssimes partícules de mica són un tret distintiu, al costat d'alguns molt escassos puntes blancs de calcita o alguns més foscos que poden correspondre a hematites, aquests molt més rars.

Martín inclou en el mateix grup les pastes clares decorades, les quals, tal com comenta, es troben, majoritàriament, amb uns colors de pintura marró vermellós. Si bé, a grans trets, aquesta classificació ens ha resultat útil, hem cregut convenient tractar per separat una altra producció, dins les pastes clares, també sense vernissar, la qual es diferencia per l'acabat de la superfície, molt més afinada i polida (quasi brunyida), per unes pastes d'unes tonalitats rosades a ataronjades i, sobretot, per la seva decoració feta a pinzell amb un vernís molt diluït, que adquireix una coloració entre negre i marró fosc un cop cuita. Creiem que la personalitat i les particularitats

decoratives d'aquest grup ens permeten analitzar-les de forma aïllada, tot i que Martín no en fa distinció.

26. LES FORMES

26.1. SÈRIE BOLS, COPES SENSE NANSES

COPA/BOL DE LA FORMA CL-ROS 11 (Fig. 26.1)

Aquesta copa de perfil hemisfèric la tenim documentada només a partir d'un únic exemplar, molt fragmentat, al qual li falta la meitat inferior, per la qual cosa desconeixem l'alçada total del vas i el tipus i el diàmetre de peu. Pel diàmetre de la vora, que és oberta, i pel perfil, hem d'equiparar aquest fragment a la forma ROSES 11, tot i que amb una variant poc profunda. Aquesta forma no apareix en l'anterior classificació de pastes clares dels tallers de Roses (*Lattara* 6, 1993, 245). Per proximitat, la CL-ROS 11 equival a la forma de pasta clara massaliota CL-MAS 221, que també disposa d'una vora divergent, o bé paral·lela, la qual és de creació recent, a partir de mitjan segle IV aC, i perdura fins a mitjan segle II aC (*Lattara* 14.2, 2001, 632). No la podem igualar a la CL-MAS 236, amb la qual té paral·lels morfològics evidents en quant a la forma del cos, atès que en aquesta la vora és netament convergent (*Lattara* 14.2, 2001, 643-646). A partir de les dades que disposem, no podem proposar una datació per aquesta forma, atès que l'exemplar ens ha aparegut en els nivells superficials.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
11.a	170	-	-	-	1	-	-	1	0,88

Figura 26.2. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 11 en pasta clara

COPA DE LA FORMA CL-ROS 12 (Fig. 26.1)

La forma més representativa en vernís negre, la ROSES 12, també fou fabricada en pasta clara, tot i que només l'hem trobat en dos escassos exemplars i de la variant de vora convergent tipus c. Anteriorment ha estat publicada com a tipus CL-ROS Cp 3 (*Lattara* 6, 1993, 245), al la qual se li reconeix l'equivalència amb la forma 18 de Py i la CL-MAS 221 i la CL-MAS 237. No estem d'acord amb el paral·lel establert amb la CL-

MAS 221, atès que aquesta forma és de menor diàmetre, propera a la ROSES 11. El paral·lel és correcte amb la CL-MAS 237, la qual amida entre 200 i 300 mm de diàmetre, i es caracteritza per la vora convergent, el cos bombat (menys aplanat que la CL-MAS 233) i el llavi arrodonit. Aquesta forma massaliota és de creació antiga ja que apareix a la fi del VI, i té una llarga perduració, fins a principi del segle II aC (*Lattara* 14.2, 2001, 646-649). No podem concretar a partir dels dos exemplars de Roses quina seria la cronologia precisa d'aquesta forma dins del segle III aC.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
12.c	218, 252	-	-	-	1	-	-	2	1,77

Figura 26.3. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 12 en pasta clara

26.2. SÈRIE TASSES/COPES AMB UNA NANSA

TASSA DE LA FORMA CL-ROS 20 (Fig. 26.1)

Aquesta forma inaugura la sèrie de copes o tasses d'una sola nansa, sèrie de la que no coneixem paral·lels entre els vernissos negres. Es tracta d'una de les formes més característiques entre les pastes clares de Roses, la qual, si sumem el total de variants -CL-ROS 21, 22 i 23-, representa el 14,16 % de la producció. Es tracta d'una tassa de més de 20 cm de diàmetre, amb un cos de forma hemisfèrica força profunda, amb una inflexió suau en el flanc superior que fa que la vora quedi més o menys oberta o paral·lela a l'eix central de la peça. La nansa té forma d'U i s'enganxa just ran del llavi, de forma paral·lela a la vora; l'exemplar sencer que coneixem fa 40 mm de llargada i 50 mm d'amplada i té una secció netament circular, de 12 mm de diàmetre. Pel que fa al llavi, és aplanat, més o menys marcat, del tipus 4, amb inclinacions diverses, ja sigui cap a l'exterior, pla o cap a l'interior. No disposem de cap individu complet que ens permeti saber quin seria el promig d'alçada d'aquesta forma i el tipus de peu que portarien. Un dels exemplars conserva restes d'engalba de color marró, molt diluït, per les dues cares; la resta no van engalbats.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
20	204-222	-	-	-	4	-	-	3	2,65

Figura 26.4. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 20 en pasta clara

En anteriors classificacions la forma CL-ROS 20 correspon a la CL-ROS Cp1, amb paral·lels amb la forma 20 de Py i la CL-MAS 414, 415 (*Lattara* 6, 1993, 245). Atès que el Dicocer 2 ha simplificat la classificació d'aquestes copes, ja que es feia difícil identificar els exemplars fragmentats entre les nombroses variables establertes al Dicocer 1 (*Lattara* 14.2, 2001, 658, 678), hem de considerar que la CL-ROS 20 entronca amb la pasta clara massaliota CL-MAS 410-var1, precisament pel seu cos profund, de perfil arrodonit i curvatura continua. Aquesta forma es data entre mitjan V i la fi del III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 657-665); no podem precisar la cronologia dels exemplars de Roses, atesa la seva localització estratigràfica poc determinant.

S'ha valorat la derivació d'aquestes copes monoansades d'uns prototipus grecs orientals, en concret de les formes GREC-OR Cp4a i Cp4b, que també trobem en vernís negre àtic AT-VN 744-763, referència Sparkes "one-handler, black".

TASSA DE LA FORMA CL-ROS FORMA 21 (Fig. 26.1)

La forma CL-ROS 21 es diferencia clarament de l'anterior pel perfil del flanc superior, amb una inflexió més marcada, quasi carenat. La vora és, en tots els exemplars estudiats, paral·lela a l'eix central, i està dotada d'un llavi del tipus 4, aplanat i engruixit respecte l'amplada de la paret, que pot presentar-se pla o inclinat, ja sigui cap a l'interior com cap a l'exterior. Les nanses tenen unes dimensions similars a la CL-ROS 20, de 40 mm de llargada i 50 mm d'amplada, amb una secció circular de 14/15 mm; en ocasions és paral·lela a la vora o bé lleugerament realçada. Dels exemplars que coneixem, alguns porten un engalbat de color marró ataronjat i en un cas hi ha una fina línia negrosa damunt del llavi.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
21	176-226	-	-	-	4	-	-	5	4,42

Figura 26.5. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 21 en pasta clara

El perfil de la CL-ROS 21 equival al de la pasta clara massaliota CL-MAS 410-var2, que es considera propera a la CL-MAS 414 (*Lattara* 14.2, 2001, 658, 665-668); anteriorment s'ha classificat com a CL-ROS Cp1, igual que la forma anterior. El fet que ens aparegui en contextos de la segona meitat avançada del segle IV aC, en la fase TSM-IIIa del turó de Santa Maria, fa que considerem aquesta forma com una de les més antigues de les produccions dels tallers de Roses en pasta clara. No podem dir el

mateix de la resta de tasses monoansades, atès que totes elles s'han recuperat en nivells de barri hel·lenístic, dins del segle III aC, *grosso modo*.

TASSA DE LA FORMA CL-ROS 22 (Fig. 26.1)

La tassa CL-ROS 22 es diferencia de les anteriors pel seu perfil carenat, amb una vora paral·lela o suaument tancada, dotada d'un llavi aplanat, del tipus 4, amb un regruix que penja per la cara exterior. El cos també és més alt que la resta de tasses, quasi cònic; desconeixem quin tipus de peu portaria, ja que no tenim cap exemplar sencer. La nansa, realçada respecte de la vora, fa 35 mm de llargada per 45 mm d'amplada, i 11 mm de secció, en l'únic cas que coneixem. Bona part dels individus de la forma porten un engalba per les dues cares de color marró o marró ataronjat, ambdós pàl·lids. Hi ha un exemplar que conserva restes d'un grafit, potser incomplet, damunt la part plana del llavi, amb les lletres KT.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
22	110-202	-	-	-		-	-	5	4,42

Figura 26.6. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 22 en pasta clara

Els paral·lels d'aquesta copa es troben en la pasta clara massaliota CL-MAS 415b3, també angulosa en el terç superior i amb una alçada de cos lleugerament cònca, amb la vora aplanada i sortint. Aquesta forma apareix al segon quart del IV aC i es deixa de fabricar a mitjan segle III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 673-678). No podem precisar la cronologia dels exemplars de Roses dins del segle III aC.

TASSETA DE LA FORMA CL-ROS 23 (Fig. 26.1)

La forma més petita, la CL-ROS 23, es caracteritza pel seu perfil hemisfèric, més o menys alt, sensiblement carenat, amb un llavi aplanat, en ocasions de manera més marcada que altres. La nansa, adossada al llavi, pot ser més o menys realçada respecte de la vora, amb una llargada d'uns 25 mm i una secció circular de 7/8 mm. Lamentablement només disposem d'un exemplar que ens permet completar el perfil sencer i conèixer el tipus de base, que és anular. Tot els escassos individus estudiats coincideixen en portar un engalba de color marró ataronjat clar per les dues cares.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N./	% total
23	92-108	45	34	1A	4	-	-	3	2,65

Figura 26.7. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 23 en pasta clara

Aquesta forma ha estat classificada anteriorment com a CL-ROS Cp 2 (*Lattara* 6, 1993, 245), amb equivalències amb la forma 6 de Py i la CL-MAS 416, 417. Amb la simplificació proposada pel Dicocer 2, cal considerar com a paral·lel de la CL-ROS 23 la pasta clara massaliota CL-MAS 417-var2, que es caracteritza pel seu perfil hemisfèric, no carenat, i per un diàmetre petit, entre 90 i 120 mm. Aquesta és la més recent de les dues variants, ja que es data entre la segona meitat del IV fins a la fi del III aC (*Lattara* 14.2, 2001, 678-422). No podem concretar la datació dels exemplars de Roses dins del segle III aC.

26.3. SÈRIE CRÀTERES I CRATERISCS, ÀMFORES, STAMNOS I PELIKES

ÀMFORA DE LA FORMA CL-ROS 41 (Fig. 26.8)

L'àmfora CL-ROS 41 només la coneixem a partir de la vora i el coll i part de l'arrencament del cos de dos individus incomplets. Tot i que les nanses no s'han conservat, classifiquem aquesta forma com a àmfora pels indicis que en queden, pel seu coll cilíndric i pel cos suposadament globular. La vora té forma d'S, amb una motllura en el punt d'inici i una altra a la cara interior, i el llavi aprimat. Les nanses arrenquen damunt de la motllura exterior i se suposa recolzarien sobre l'espatlla del cos. Pel que fa a la decoració, en ambdós casos la part superior de la vora porta una banda de pintura de color marró ataronjat o marró vermellós, i en un d'ells hi veiem 4 fines incisions a l'inici de la panxa.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N./	% total
41	98,100	-	-	-	3	bandes pintura	-	2	1,77

Figura 26.9. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 41 en pasta clara

Aquesta forma ha estat classificada com a CL-ROS Am1 (*Lattara* 6, 1993, 245), amb equivalències amb la 25 de Py i la CL-MAS 576. Malgrat les petites diferències amb la vora, que és més oberta i lleugerament acanalada, i de major diàmetre, és amb aquesta forma massaliota amb la que podem establir paral·lels més clars, de la qual

se'n coneix un exemplar a Lattes datat entorn el 400 aC (*Lattara* 14.2, 2001, 748). Els individus de Roses no es poden datar amb precisió a partir del context estratigràfic.

ÀMFORA DE LA FORMA CL-ROS 42 (Fig. 26.8)

Possiblement com a àmfora podem classificar els tres individus de la forma CL-ROS 42, ateses les seves dimensions i el tipus de vora, que s'aproxima a la de l'àmfora massaliota A-MAS bd10. No obstant això, els tres estan molt fragmentats: només conserven la vora, part de coll, de tipus cilíndric, i cap resta de nansa. El llavi és de secció triangular, amb el pla superior inclinat cap a l'exterior i la part inferior bombada. No és un llavi massís, almenys en dos dels casos, sinó que està format per un replegament de la vora, que deixa un buit al centre. Com en la forma anterior, el coll presenta una petita acanaladura a la cara exterior. Ignorem com seria la base, tot i que no descartem que fos anular. Pel que fa a la decoració, s'observen restes de pintura de color marró-granatós a la part superior de la vora i restes en el coll que podrien ser bandes paral·leles.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
42	170, 184	-	-	-	7	bandes pintura	-	3	2,65

Figura 26.10. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 42 en pasta clara

Aquesta forma no ha estat classificada anteriorment i podria equiparar-se a la pasta clara massaliota CL-MAS 577, tot i que aquesta té una vora i coll més propers a la grecoitàlica, de llavi triangular, la qual es data entre el segle IV i mitjan II aC (*Lattara* 14.2, 2001, 748-749). L'escassa definició estratigràfica dels exemplars de Roses no permet precisar la cronologia dins del segle III aC.

STAMNOS DE LA FORMA CL-ROS 43 (Fig. 26.8)

L'adscripció a aquests tipus de forma la devem a un únic fragment, de dimensions grans, que conserva restes d'una gran nansa en forma d'U, de 55 mm de llargada per 115 mm d'amplada, i secció ovalada, que es disposa quasi vertical, lleugerament tombada cap a l'exterior, al damunt de l'extrem de l'espatlla del cos. A partir d'aquí hem reconegut un lot considerable d'individus que tenen en comú el mateix tipus de vora i coll que el prototipus indicat, fins i tot la disposició decorativa. Es tracta d'unes vores obertes, totalment exvasades, en forma de tulipa, que s'estrenyen a la part del

coll de forma considerable. La vora, penjada, té forma de T amb el perfil arrodonit, i certes semblances amb la del plat de peix ROSES 80; en ocasions és més triangular, d'aquí que hem reconegut les variants de vora CL-ROS 43.f i CL-ROS 43.g. Pel que fa al llavi, a la part penjant de la vora, la major part de les vegades és arrodonit, del tipus 1, o pla, del tipus 4.

En virtut dels fragments conservats hauríem de considerar dues dimensions dins de la forma CL-ROS 43. La petita s'ha determinat a partir d'uns diàmetres de vora entre 164 i 192 mm, i la gran, a partir dels 220 mm i fins als 268 mm. No tenim la certesa que aquestes vores de mida menor, tot i la similitud tipològica, puguin correspondre a un *stamnos*, ja que en cap dels casos conservem més enllà de l'inici del coll; no descartem que pogués ser algun tipus de gerra o àmfora. De fet, la gerra de la forma CL-ROS 54 presenta el mateix tipus de vora, tot i que de dimensions menors i sense ser acampanada.

Pel que fa a la decoració, tots els exemplars, sigui quina sigui la seva dimensió, coincideixen en una banda de pintura en la part externa del llavi i restes de línies paral·leles en el coll, que poden ser d'un color marró granatós, marró vermellós o marró fosc. Alguns exemplars porten, a més, alguna fina línia acanalada, ja sigui a la part interior del coll o damunt la vora (a l'estil del plat de peix).

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.l	% total
43	164-268	-	-	-	1,4	bandes pintura	-	13	11,50

Figura 26.11. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 43 en pasta clara

Hom podria establir certs paral·lels entre la forma CL-ROS 43 i l'*stamnos* GREC-OR St2 (*Lattara* 6, 1993, 444). No hem localitzat paral·lels precisos en pasta clara massaliota; l'únic tipus d'*stamnos*, el CL-MAS 571, no té coll i les nanses són bífides (*Lattara* 6, 1993, 218). En quant a la datació dels exemplars de Roses, tots ells se situen en contextos del segle III aC del barri hel·lenístic, sense precisar.

26.4. SÈRIE GERRES, OLPES

GERRA DE LA FORMA CL-ROS 50 (Fig. 26.12)

Aquesta forma inicia la sèrie de gerres, la qual esdevé la més representativa i abundant de la producció de pasta clara. La forma que ens ocupa, la CL-ROS 50, assoleix l'elevat percentatge del 15,93 % entre el total de pastes clares i se situa al capdavant dels productes fabricats pels tallers de Roses d'aquest tipus ceràmic.

Malgrat això, no coneixem cap exemplar complet que ens permeti definir la forma; només ens hi podem aproximar gràcies als seus inequívocs paral·lels amb la gerra massaliota CL-MAS 525, la qual s'ha considerat la més emblemàtica de la producció marselesse clàssica i hel·lenística (*Lattara* 14.2, 2001, 720-721). Els fragments que disposem conserven escassament la vora i part del coll, que sol ser inclinat o relativament vertical. La nansa, un dels elements més característics de la forma, parteix de la part superior de la vora i s'eleva uns centímetres per damunt fins a unir-se, suposem, a l'inici de la panxa; la secció dels exemplars que coneixem és ovalada, amb un enfonsament central en la part externa, o arrodonida, de contorn irregular.

La vora, de secció triangular, amb la part superior plana o còncaua, es dona en les tres variants en què apareix en la gerra massaliota. La bd1 es caracteritza pel pla superior vertical, la bd 2 per estar inclinat cap a l'exterior i la bd3, més minoritària, per tombar-se cap a l'interior. Pel que fa a les dimensions, aquestes són variables, amb una gradació entre 94 i 158 mm, però podríem establir dos possibles formats: el petit, no superior al 120 mm, i el gran, a partir de 130 mm de diàmetre. Aquestes darreres, per norma general, tenen vores més amples.

Igual que la gerra massaliota, la decoració en la CL-ROS 50 és excepcional; només en un cas, a més atípic pel que fa al perfil de la vora, hem trobat restes de pintura de color marró.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
50	94-158	-	-	-	1	-	-	18	15,93

Figura 26.13. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 50 en pasta clara

Els paral·lels amb la CL-MAS 525, com dèiem, són evidents. Aquesta gerra comença a produir-se a principi del segle IV aC i desapareix cap a la fi del II aC. És interessant observar el mapa de difusió d'aquesta forma en el Llenguadoc oriental i la Provença, mentre resulta molt rara o absent al Llenguadoc occidental i Catalunya (*Lattara* 14.2, 2001, 721). El fet que aquesta sigui, precisament, la més abundant en pasta clara a Roses, criem que ens situa en un context cultural molt proper al de Marsella. L'inici de la producció de Roses s'ha de considerar en un context de mitjan segle IV aC, ja que se n'han trobat exemplars en la fase TSM-IIa del turó de Santa Maria. És possible que aquesta perduri fins als darrers moments, ja que es coneixen diversos individus recuperats en els nivells superficials del barri hel·lenístic.

GERRA DE LA FORMA CL-ROS 51 (Fig. 26.14)

Aquesta forma s'ha determinat a partir de dos individus molt fragmentats. El primer d'ells correspon a una vora amb restes d'una nansa sobreelevada, de secció plana amb enfonsament central, la qual, tal com s'insinua per la vora i el coll, mostra certs paral·lels amb la gerra de pasta clara massaliota CL-MAS 526 (*Lattara* 14.2, 2001, 728-731). L'altre fragment, també de vora, aquesta sense nansa i decorada amb una fina acanaladura sota el llavi, també s'assimila a alguns individus de l'esmentada forma; no obstant això, atès que no veiem l'inici del cos, no ho podem afirmar amb certesa. La localització estratigràfica del primer d'aquests exemplars ens situaria en un context cronològic de la segona meitat avançada del segle IV aC.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
51	ind.	-	-	-	1	-	-	2	1,77

Figura 26.15. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 51 en pasta clara

GERRA DE LA FORMA CL-ROS 52 (Fig. 26.14)

La gerra de la forma CL-ROS 52 s'ha reconegut en uns escassos individus. Es caracteritza per la seva vora penjant, de llavi arrodonit, amb un coll més o menys vertical que se separa del cos, almenys en el cas que conservem, per un petit ressalt. A diferència de les anteriors, la nansa d'aquest tipus de gerra neix sota la vora; l'únic exemplar que coneixem és de secció plana, ovalada. És precisament per la posició de la nansa que considerem els paral·lels entre aquesta forma i la gerra massaliota CL-MAS 546, atès que la CL-MAS 524 té la nansa realçada (*Lattara* 14.2, 2001, 719-720, 741-742). No podem precisar la datació de la gerra de Roses per la manca de context cronològic precís.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
52	120-130	-	-	-	1	-	-	3	2,65

Figura 26.16. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 52 en pasta clara

GERRA DE LA FORMA CL-ROS 53 (Fig. 26.14)

Hem distingit una altra forma de gerra, de dimensions similars a l'anterior, almenys pel que fa al diàmetre, de la qual desconexem la tipologia de nansa, atès que no s'ha

conservat en cap dels individus recuperats. Es tracta d'una gerra de vora exvasada, girada, amb el llavi triangular, de coll vertical, que té moltes semblances amb certs exemplars de vora de l'àmfora CL-ROS 43, amb la diferència que aquesta és acampanada. Dos dels individus porten una mena d'acanaladura a la part superior de la vora. En tres dels quatre exemplars, els més semblants entre si, porten una decoració a base de bandes de pintura de color marró a granat, a la cara externa de la vora i al coll.

Atesa la manca de nanses, no podem adscriure aquesta forma a alguna de les gerres de tipus de nansa sobrelevada o de nansa que no sobrepassa l'alçada de la vora, que són, a grans trets, les dues sèries en què es diferencien les gerres de pasta clara massaliota. Pel tipus de vora hom podria veure paral·lels amb les formes CL-MAS 541 o CL-MAS 542, fins i tot amb la CL-MAS 543, tot i que més amb les dues darreres, atès que la primera pràcticament no té coll (*Lattara* 14.2, 2001, 719-720, 733-740).

La localització d'un fragment en el nivell TSM-IIIb ens permet aproximar l'inici de la producció de la forma CL-ROS 53 en la segona meitat avançada del segle IV aC, com altres de les gerres de pasta clara de Roses.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
53	120-136	-	-	-	1	bandes pintura	-	4	3,54

Figura 26.17. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 53 en pasta clara

GERRA DE LA FORMA CL-ROS 54 (Fig. 26.14)

Aquesta forma és coneix, igual que les dues següents, per un únic fragment de vora, de petites dimensions. En aquest cas, la vora és exvasada, amb un llavi triangular, i un petit ressalt a l'inici del coll, el qual sembla lleugerament inclinat. S'hi pot observar un forat que travessa la paret –potser de restauració de la peça-, a més de restes de pintura a la part superior del llavi. No coneixem la nansa.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
54	136				7	-	-	1	0,88

Figura 26.18. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 54 en pasta clara

GERRA DE LA FORMA CL-ROS 55 (Fig. 26.14)

Aquesta gerra, de la qual només coneixem uns petits fragments de vora, té certes semblances amb l'anterior pel que fa a la inclinació de la vora, oberta, i pel ressalt del coll, amb la diferència que el llavi és més arrodonit. En aquest cas sí que es conserven restes de nansa, la qual sabem que arrencaria de sota el llavi.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
55	90, 102	-	-	-	6	-	-	2	1,77

Figura 26.19. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 55 en pasta clara

GERRA DE LA FORMA CL-ROS 56 (Fig. 26.20)

A diferència de les anteriors, aquesta gerra es caracteritza per l'absència de coll i l'arrencament de la nansa per sota del llavi. La vora és, en tots els exemplars, oberta cap a l'exterior. En la major part dels individus documentats el llavi és de forma triangular, més o menys engruixit; hi ha un exemplar en què el llavi és simplement aplanat. Dos dels fragments localitzats presenten restes de pintura per damunt del llavi i a l'inici de la panxa, a base de bandes paral·leles de color marró ataronjat o vermellós.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
56	108-132	-	-	-	4, 7	-	-	5	4,42

Figura 26.21. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 56 en pasta clara

Aquesta forma té certs paral·lelismes amb el tipus de gerra CL-MAS 541, especialment per la manca de coll, la nansa i la forma de la panxa (*Lattara* 14.2, 2001, 733-735); no obstant això, no hi trobem llavis similars. La forma massaliota s'ha datat entre la fi del V i el darrer quart del IV aC. No podem precisar la cronologia per la gerra CL-ROS 56, atesa la imprecisió estratigràfica de les troballes, tot i que és interessant observar la seva presència en nivells tardoromans, com a material residual, fet que podria explicar que fos una forma tardana.

OLPES DE LA FORMA CL-ROS 58 (Fig. 26.20)

Aquest petit olpes és, en qüestió de volum de producció, una de les formes més representatives en pasta clara dels tallers de Roses, al costat de la gerra CL-ROS 50 i l'àmfora CL-ROS 43. Ens apareix en dues variants de vora, ja sigui lleugerament girada amb el llavi arrodonit o bé inclinada. En ambdós casos el cos és fusiforme, amb una base plana o una mica enfonsada; s'han trobat bases aïllades que insinuen un simple peu massís i pla. Pel que fa a les nanses, aquestes són realçades i s'inicien des del mateix llavi per a recolzar a la meitat del cos; en trobem de secció ovalada plana o amb enfonsament central, i de secció circular.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
58	43-93	22-45	70, 80	-	1,2	-	-	12	10,62

Figura 26.22. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 58 en pasta clara

Aquest olpes, del qual trobem paral·lels en la forma GREC-OR OI2¹ i també en vernís negre àtic AT-VN 276-283, ha estat classificat anteriorment en dues variants: la CL-ROS OI1 i OI2. Pel que fa al primer, CL-ROS OI1, s'han apuntat les equivalències amb la forma 28 de Py i CL-MAS 521 (*Lattara* 6, 1993, 246). Els paral·lels concrets serien amb la CL-MAS 521-variant c; aquesta és la més corrent, sobretot sense pintar, i es documenta des de la fi del V fins a la fi del II aC (*Lattara* 14.2, 2001, 709, 712-714). En quant a l'olpes CL-ROS OI2, identificat amb la forma 28 i 30 de Py i la CL-MAS 522 (*Lattara* 6, 1993, 246), l'equivalència precisa es fa amb la CL-MAS 522-variant c, menys freqüent que l'anterior i documentada des de la fi del V i al llarg del IV aC (*Lattara* 14.2, 2001, 709, 716-717).

En la nostra classificació hem optat per unificar aquestes variants en la mateixa forma, atès que el perfil dels vasos és idèntic en ambdós casos i només es diferencien per la inclinació i l'acabament de la vora. No hem pogut observar matisos cronològics per aquestes variants de vora en els exemplars de Roses. La forma ja ens apareix en contextos antics, entorn de mitjan segle IV aC, a la fase TSM-IIa del turó de Santa Maria, perdura en la fase següent TSM-IIIb i apareix en tota l'estratigrafia del barri hel·lenístic.

¹ S'ha considerat que l'olpes massaliota deriva de la forma grega oriental, fet que explica la seva aparició en dates tan reculades, a la primera meitat del segle VI aC (*Lattara* 14.2, 2001, 709).

26.8. SÈRIE FORMES TANCANES AMB NANSA

LEKYTHOS DE LA FORMA CL-ROS 61 (Fig. 26.23)

D'aquesta forma només conservem el fragment d'una vora, amb el llavi pla i inclinat cap a l'interior, que té uns paral·lels clars amb la forma de *lekythos* aribalístic CL-MAS 552, probablement amb la variant a, la de mida gran. Aquesta forma deriva del *lekythos* àtic AT-VN 1120-1128 i en pasta clara massaliota es documenta des de la segona meitat del segle IV fins al voltant del 200 aC (*Lattara* 14.2, 2001, 743-747). La localització estratigràfica del fragment de Roses el situa en un context del segle III aC, sense precisar.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
61	62	-	-	-	4	-	-	1	0,88

Figura 26.24. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 61 en pasta clara

LEKYTHOS DE LA FORMA CL-ROS 62 (Fig. 26.23)

Una petita vora amb arrencament de nansa des del llavi podria identificar-se amb un altre model de *lekythos*, de dimensions més petites, si fem cas del diàmetre de vora. El llavi, de secció triangular, presenta restes de pintura d'un color marró; el coll és curt i estret i inicia una panxa de forma globular, que bé podria associar-se a un perfil aribalístic. En anteriors publicacions ha estat classificada com a CL-ROS Lt1, amb equivalències amb la forma 33 de Py i CL-MAS 551 (*Lattara* 6, 1993, 246), aquesta amb arrels en les formes gregues orientals GREC-OR Lt2a i Lt2b (*Lattara* 14.2, 2001, 742-743). Pel que fa a la datació de l'exemplar de Roses, no la podem precisar dins d'un context del segle III aC.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
62	50	-	-	-		bandes pintura	-	1	0,88

Figura 26.25. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 62 en pasta clara

GUTTUS DE LA FORMA CL-ROS 67 (Fig. 26.23)

Dins d'aquesta forma, també en vernís negre, incorporem dos fragments, molt incomplets, que podríem identificar amb uns possibles vessadors de *gutti*, potser

també *askoi*. Un dels exemplars, de 66 mm de diàmetre, presenta indicis de colador i està recobert per un engalba d'un color marronós. L'altre, més petit, de 48 mm de diàmetre, només conserva una petita part de la vora, i també està recobert amb un engalba marró. Ambdós fragments han estat recuperats com a material residual en contextos tardoromans, per la qual cosa no podem precisar-ne la cronologia.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
67	48, 66	-	-	-		-	-	2	1,77

Figura 26.26. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 67 en pasta clara

26.9. SÈRIE FORMES OBERTES, AMB O SENSE NANSA

URNA DE LA FORMA CL-ROS 74 (Fig. 26.23)

Les anàlisis de pastes ens han confirmat la pertinença a la producció de pastes clares de Roses d'un fragment d'una possible urna, el qual té moltes similituds amb una producció ibèrica del típic llavi de coll de cigne. No podem concretar el diàmetre, ni tampoc sabem quina seria la forma ni la dimensió del cos; no obstant això, l'hi hem assignat la denominació d'urna ja que ens sembla una peça de diàmetre gran. Tampoc sabem si disposaria de nanses. La seva proximitat a una forma ibèrica també es dona a nivell de decoració, ja que a l'inici de la panxa s'insinuen el que podrien ser uns cercles concèntrics, fets amb la mateixa pintura de color marró granat fosc típica de les pastes clares de Roses. No podem precisar la cronologia.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
74	ind.	-	-	-		bandes pintura	-	1	0,88

Figura 26.27. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 74 en pasta clara

URNA DE LA FORMA CL-ROS 75 (Fig. 26.23)

També podria tractar-se d'una urna el petit fragment de vora, de llavi aplanat i vora lleugerament oberta, que es caracteritza per la seva panxa clarament globular, almenys pel fragment que es conserva. Atès que desconeixem el diàmetre i si portaria nanses o no, mantenim l'adscripció a la forma urna amb certes reserves. El fragment porta una decoració de bandes de pintura paral·leles en el coll i inici de la panxa, de color marró ataronjat clar. Tampoc en aquest cas es pot precisar la cronologia.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
75	ind.	-	-	-	4	bandes pintura	-	1	0,88

Figura 26.28. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 75 en pasta clara

26.10. SÈRIE PLATS I PÀTERES

PLAT DE PEIX DE LA FORMA CL-ROS 80 (Fig. 26.23)

El plat de peix de pasta clara ens apareix amb dos tipus de vora, la CL-ROS 80.f i la CL-ROS 80.g, amb un exemplar de cada, variables també presents en vernís negre. En cap dels casos hem conservat res més que un fragment de vora, per la qual cosa desconeixem la cassoleta i el peu. La variant CL-ROS 80.f, amb la vora girada de paret exterior vertical, és l'exemplar de menor diàmetre, de 189 mm, i s'assimila a la forma massaliota CL-MAS 121c, atesa la manca de acanaladura a la part superior, la qual es data a Lattes en els tres darrers quarts del segle IV aC (*Lattara* 14.2, 2001, 626, 628-629). Aquesta variant de Roses apareix en classificacions anteriors com a forma CL-ROS PI1 (*Lattara* 6, 1993, 246), a la que es reconeix l'equivalència amb la forma 16 de Py i l'esmentada CL-MAS 121. Pel que fa a la variant CL-ROS 80.f, amb la vora girada de paret exterior convexa, els paral·lels són amb la CL-MAS 121a, atesa la presència d'acanaladura i el gruix de la vora (*Lattara* 14.2, 2001, 625-627), típica del segle IV i inici del III aC. Com la forma massaliota, aquesta variant també la coneixem engalbada, d'un color beige amarronat pàl·lid. Lamentablement, en cap dels dos casos podem precisar la cronologia dins del segle III aC.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
80	189, 242	-	-	-	1	-	-	2	1,77

Figura 26.29. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 80 en pasta clara

26.11. SÈRIE TAPADORES

TAPADORA/PLAT DE LA FORMA CL-ROS 92 (Fig. 26.23)

La forma CL-ROS 92 en pasta clara s'ha reconegut a partir d'un únic fragment de vora, amb certs paral·lels amb els exemplars de vernís negre de la mateixa forma. No obstant les seves dimensions, de 270 mm de diàmetre, podríem considerar el seu ús

com a plat o pàtera. El llavi presenta una petita acanaladura al centre que bé podia fer les funcions d'encaix com a tapadora. Malgrat que la superfície està molt deteriorada, s'observen restes d'un engalba de color marró.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
92	270				1	-	-	1	0,88

Figura 26.30. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 92 en pasta clara

26.12. SÈRIE DIVERSOS

INDETERMINADA CL-ROS 107 (Fig. 26.23)

A partir del fragment que ens ha arribat no podem precisar a quina mena de forma correspondria aquesta vora, de dimensions considerables i amb un gruix de paret molt superior al conjunt de pastes clares estudiades. La vora és suaument oberta, amb un llavi arrodonit i aprimat, del tipus 2. A partir de la vora s'inicia un possible coll, relativament obert cap a l'exterior. No hem trobat paral·lels que ens aproximïn a aquesta forma, la cronologia de la qual ens situa en un context de la fi del III, inici del II aC.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
107	187	-	-	-	2	-	-	1	0,88

Figura 26.31. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 107 en pasta clara

26.13. MINIATURES (Fig. 26.32)

Com també hem observat en la producció de vernís negre, entre les pastes clares trobem un conjunt de vasos de mides molt petites que imiten algunes de les formes corrents dels tallers de Roses. A partir de la localització d'aquests vasets, sobretot de forma dispersa en contextos posteriors a l'amortització del barri hel·lenístic, BH-E.II i BH-E.I, no ens és possible concretar quin podria haver estat el seu ús. No obstant això, pensem que cal considerar la seva troballa en el context de la producció dels forns dels tallers.

La forma més significativa i amb major volum presencial és el craterisc, que imita la forma ROSES 40. Es tracta d'unes petites copetes de 45 a 58 mm de diàmetre de vora, amb una alçada de 48 a 50 mm i un diàmetre de base entre 25 i 28 mm, amb el

peu massís. Malgrat l'estat de conservació, es poden veure les dues nanses, que són de secció circular o ovalada. Els paral·lels més propers a aquesta forma els hem trobat en el vaset votiu/ritual de la forma CL-MAS 812, que es data dins la primera meitat del segle III aC (*Lattara* 6, 1993, 221). Al jaciment de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà) s'han recuperat diversos vasos d'aquests tipus, classificats com a comuna ibèrica, un dels quals té una forma idèntica al que ens ocupa (Pons *et alii* 2002, 279, fig. 10.42.4). Aquest element es va trobar a la zona 10 de l'establiment hel·lenístic especialitzat, amb una cronologia del 200-175 aC. Aquesta datació tardana podria recolzar els contextos en què aquestes ceràmiques han aparegut a Roses.

El mateix tipus de petit craterisc es va produir en ceràmica grisa de la costa catalana. Alcía Rodríguez els reconeix per primer cop i s'incorporen a la tipologia del Dicocer 1 amb la numeració COT-CAT Cr5 (*Lattara* 6, 1993, 395), als quals es dona una cronologia de mitjan segle IV a final del III aC. Més endavant, en l'estudi de les grises d'Ullastret, l'autora les classifica com a cratereta de la forma 12 (Rodríguez 2003, 20, 38-39). La forma de Roses equivaldria a la 12b, amb unes dimensions dels 40 a 55 mm de diàmetre de vora, 32 a 42 mm de base i entre 39 i 40 mm d'alçada. La datació d'aquests exemplars a Ullastret s'ha situat entre la primera meitat del IV fins a la segona meitat del III aC, i Rodríguez els reconeix diversos paral·lels el jaciments com ara Fellines, Sant Julià de Ramis, Ensérune o Empúries, però sempre amb pasta grisa. És per això que considera que aquesta forma només es dona en ceràmica de la costa catalana. Aleshores, Roses seria una excepció.

Hi ha un exemplar, amb la vora acampanada i carena baixa, que fa pensar més en un tipus de *kylix* que no en un craterisc, tot i que les nanses que porta són verticals. Les seves dimensions són 66 mm de diàmetre de vora, 43 mm d'alçada i 23 de diàmetre de base, també amb el peu massís. En pasta clara massaliota existeix una miniatura de *kylix*, forma CL-MAS 811 (*Lattara* 6, 1993, 221), la cronologia de la qual abasta des del 600 fins al 200 aC.

Hi ha un altre tipus de craterisc, aquest amb el peu anular, de perfil més acurat i dimensions una mica més grans: 74 mm de diàmetre de vora, 49 mm d'alçada i 49 mm de diàmetre de base. De les dues nanses només en queda l'empremta de l'arrencament. Aquesta forma s'aproxima molt al tipus àtic AT-VN 706-714.

En darrer terme ens quedaria esmentar una petita tapadora de 50 mm de diàmetre de vora i 22 mm d'alçada total, amb un agafador en forma de petit botó cilíndric. Fins ara havia estat classificada com a ceràmica comuna romana (Martín, Nieto i Nolla 1979, 352-353, núm. IR. 173), però les anàlisis de pastes ens han confirmat la seva vinculació als tallers de Roses. La peça presenta restes d'un engalba beige rosat

pàl·lid per les dues cares. Tot i les dimensions tan reduïdes, no descartem que formés part d'alguna peça funcional.

26.14. PASTES CLARES DECORADES AMB VERNÍS

Hem volgut tractar a part aquest grup de pastes clares ja que es diferencien de la resta per la qualitat de l'acabat de la superfície i el color, que és ataronjat, vermellós ataronjat o rosat. El seu tret distintiu, però, és la decoració que porten, pintada amb el mateix vernís -de fet engalba- que el que s'utilitza per les ceràmiques de vernís negre, però molt diluït, aplicat a pinzell. El motiu més freqüent i recurrent és la sanefa d'espigues; de fet, són fulles en forma de V alineades, més o menys separades entre si, que es combinen amb línies o bandes horitzontals, d'amplades diverses. Aquesta decoració, a diferència de les pastes clares anteriors, es fa abans de la cuita, per la qual cosa assoleix la solidesa i l'adhesió al vas que no té la pintura aplicada en sec. A més, per acció de la cuita, aconseguix unes tonalitats fosques, del negre al marró, les quals obté, segurament, gràcies al mateix procés de reducció que experimenten els vasos de vernís negre. En el conjunt de pastes clares, aquesta producció representa un 14,29 % del total, amb una certa varietat de formes que tot seguit descrivim.

COPA DE LA FORMA CL-ROS 12 (Fig. 26.33)

Els dos exemplars que hem localitzat són fragments de vora. El de dimensions més grans porta una sanefa de fulles en forma de llàgrima, enfrontades, d'una amplada de 40 mm, emmarcades, almenys en la part superior, per una banda horitzontal, situada a la part exterior de la peça; també hi ha traces de color a la part interior del llavi. El vas de menor format porta la típica sanefa d'espigues, més petita, entre 15 i 17 mm d'amplada, disposada entre dues fines línies, també a l'exterior, a poca distància de la vora; com l'anterior, es veuen restes de pintura al llavi. Allà on el vernís ha quedat més acumulat és de color negre, on està més diluït té unes tonalitats marrons. Ambdues vores són de perfil convergent, el què equival a la variant CL-ROS 12.c, amb un llavi arrodonit, tipus 1, o lleugerament retocat, tipus 2.

Pel que fa a la datació, un dels exemplars ha aparegut en un context de la fi del segle III, inici del II aC, el que situaria aquesta producció en els darrers anys dels tallers de Roses. L'altre dels exemplars fou localitzat en els nivells tardoromans, fet que podria corroborar aquesta datació tardana per a la forma CL-ROS 12 de pasta clara decorada.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
12.c	194, 233	-	-	-	1, 2	espigues, fulles	-	2	10,53

Figura 26.34. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 12 de pasta clara decorada amb vernís

TASSA DE LA FORMA CL-ROS 23 (Fig. 26.33)

Hi ha un sol exemplar, de mides reduïdes, de la forma CL-ROS 23, en concret de la variant carenada de llavi pla, que equival a la pasta clara massaliota CL-MAS 417-var1 (*Lattara* 14.2, 2001, 678-683). Tot i la manca de decoració, l'hem inclòs en aquesta categoria per la qualitat de la pasta i per conservar restes d'un engalba, molt diluït, d'una tonalitat negrosa. La datació d'aquest fragment s'ha de situar, igual que l'anterior forma, en un moment de la fi del segle III o inici del II aC.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
23	90	-	-	-	4	-	-	1	5,26

Figura 26.35. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 23 de pasta clara decorada amb vernís

TASSA DE LA FORMA CL-ROS 24 (Fig. 26.33)

Aquesta forma s'ha reconegut a partir d'un exemplar, força complet², que presenta una vora lleugerament oberta, amb un llavi arrodonit i aprimat, del tipus 2, una suau carena, el peu anular i una nansa en forma d'orella, de secció circular, una mica alçada respecte de la vora. El vas està decorat a l'exterior amb una sanefa d'espigues, per sota la vora, d'un color marró clar ataronjat; hi ha restes de pintura també en la part exterior de la nansa. Podríem assimilar a la mateixa forma, tot i que en aquests casos la vora és paral·lela a l'eix central de la peça, altres dos fragments de vora, massa petits per a calcular-ne el diàmetre, els quals porten el mateix tipus de decoració, amb un color marronós.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
24	99	55	67	2A'	1, 2	espigues	-	3	15,79

Figura 26.36. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 24 de pasta clara decorada amb vernís

² Avui exposat al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, núm. d'inventari 180.825.

Es tracta d'una forma inèdita dels tallers de Roses, de la que no hem trobat paral·lels precisos en altres produccions, la qual ja fou identificada en anteriors classificacions com a CL-ROS Gb1 (*Lattara* 6, 1993, 245; *versus* Martín 1982, fig. 2, 1). Veiem certa proximitat amb la forma de Morel F5921b 1 (Morel 1981, pl. 193). En l'anterior publicació se li atorga una cronologia entre la fi del IV i primer quart del III aC. Aquest extrem no l'hem pogut confirmar, ans al contrari, tots els exemplars identificats s'han localitzat en estrats de cronologia tardoromana, BH-E.II, el que podria ser indicatiu d'una datació tardana.

OLPES DE LA FORMA CL-ROS 58 (Fig. 26.33)

D'aquesta típica forma de pasta clara s'han recuperat dos petits fragments, un de vora i un de base, que, per la pasta i per les restes de vernís, els hem inclòs en aquesta categoria de més qualitat dins la producció de pastes clares. La vora s'ha de considerar de la variant de llavi arrodonit –antiga CL-ROS OI1-, lleugerament obert, amb un cos probablement ovoide. No s'aprecien restes de decoració, però sí d'un engalba de color marró ataronjat, molt diluït. L'exemplar de base, que és plana, estaria a mig camí entre les produccions de vernís negre i les pastes clares decorades amb vernís, atès que l'interior és totalment vernissat en negre i a l'exterior només s'hi aprecia una franja decorada amb fulles en forma de llàgrima, posades planes. Aquests materials ens apareixen, de nou, en contextos de la fi del segle III aC, en concret en la fase TSM-V del turó de Santa Maria.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
58	50	42	-	-	1	fulles	-	2	10,53

Figura 26.37. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 58 de pasta clara decorada amb vernís

GUTTUS DE LA FORMA CL-ROS 67 (Fig. 26.33)

Dins d'aquesta forma hem considerat, sense tenir-ne la certesa absoluta, un fragment que podria correspondre a un vessador d'una mena de *guttus* o *askos*. Aquest es caracteritza per les parets molt primes, obertes respecte l'eix central de la peça, i amb un llavi triangular. Porta una decoració de línies paral·leles al vessador, al llavi i a la part interior de la vora. La troballa del fragment en el nivell TSM-IIIa ens portaria a considerar la seva datació en un context avançat del segle IV aC.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
67	48	-	-	-	7	línies paral·leles	-	1	5,26

Figura 26.38. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 67 de pasta clara decorada amb vernís

GOBELET TRÍPODE DE LA FORMA CL-ROS 79 (Fig. 26.33)

Ignorem la forma precisa a la que corresponen dos fragments incomplets de base, els quals es caracteritzen pel seu suport de tres peus, amb un cos de parets rectes, lleugerament inclinades cap a l'exterior. L'hem designat amb el nom de gobelet per la inclinació de la paret i pel fet que sembla que la boca seria més ample que el peu. Al respecte de la vora, pensem que s'hi podria relacionar un fragment trobat a les proximitats d'un dels fragments de base esmentats que consta d'una paret pràcticament vertical, amb un llavi del tipus 4, aplanat, que sobresurt del gruix de la paret, amb un diàmetre de 135 mm.

Un dels individus de base està profusament decorat a base de bandes horitzontals, paral·leles, de color marró, tant en la cara interna com en l'externa. A la part inferior de la base, ran del trespeus, porta una sanefa de fulles en forma de V de color marró fosc al damunt d'una banda més diluïda. Ens sorprèn aquest detall situat en una part amagada de la peça, no visible. L'altra exemplar no porta decoració pintada, només restes d'un engalba marró ataronjat molt diluït. Ambdós fragments complementen les bandes pintades amb petites línies acanalades en el peu i a l'inici del cos, prop de la base. Pel que fa a la suposada vora atribuïda a aquesta forma, també s'insinuen uns motius de franges horitzontals de pintura marró.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
79	-	94, 102	-	1A	-	bandes i espigues	-	2	10,53

Figura 26.39. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 79 de pasta clara decorada amb vernís

Aquesta forma ha estat anteriorment catalogada com a CL-ROS Gb3 (*Lattara* 6, 1993, 245) i datada entre la fi del IV, primer quart del III aC. No podem recolzar aquesta cronologia, ja que els fragments han estat recuperats en el nivell BH-E.III que, de fet, correspon al moment final de l'ocupació al barri hel·lenístic.

PLAT DE PEIX DE LA FORMA CL-ROS 80 (Fig. 26.40)

Un petit fragment de vora, de diàmetre indeterminat, ens permet reconèixer la presència d'aquesta forma en pasta clara decorada. Ens falta la part penjant de la vora, per la qual cosa no sabem a quina variant correspondria; només podem reconèixer la petita acanaladura a la part superior. La decoració que es conserva és molt parcial, però consisteix, a la cara interna, en una sanefa de motius ondulats i fulles entre dues línies horitzontals, mentre que a la cara externa s'aprecien unes bandes paral·leles. El color, allà on el pintat és més espès, és de color negrós amb matisos marró pàl·lid on està més diluït. Pel que fa a la cronologia, hem de comentar que aquest fragment ha aparegut en el nivell BH-E.II, que és el que remou l'amortització del barri hel·lenístic en la fase de necròpolis tardoromana. És possible que, com en altres formes d'aquesta categoria ceràmica, haguem de pensar en una datació tardana.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
80	ind.	-	-	-	-	fulles, línies paral·leles	-	1	5,26

Figura 26.41. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 80 de pasta clara decorada amb vernís

PLAT DE LA FORMA CL-ROS 81 (Fig. 26.40)

D'aquest plat de vora girada i llavi arrodonit, amb una fina línia acanalada a la part superior, que també tenim en vernís negre, s'ha localitzat només un fragment de pasta clara pintada. Es tracta d'una peça relativament passada de cuita, que presenta una decoració de bandes horitzontals en la part inferior de la vora, més negres o marrons en virtut del gruix de pintura. No podem precisar la seva datació dins del segle III aC atesa la seva localització estratigràfica poc determinant. Aquest plat també el trobem en pasta clara massaliota, CL-MAS 122, el qual es data, com la forma CAMP-A 36, entre la fi del III i fins a la fi del II aC (*Lattara* 14.2, 2001, 630-631). És possible que aquesta cronologia tardana també s'hagi de donar per a la forma de Roses.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
81	216	-	-	-	1	-	-	1	5,26

Figura 26.42. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 81 de pasta clara decorada amb vernís

PLAT DE LA FORMA CL-ROS 87 (Fig. 26.40)

Es tracta d'un plat amb la vora girada, curta, amb suau pendent cap a l'interior, amb el llavi arrodonit, i de cos hemisfèric relativament poc fondo, fragmentat al peu, del qual també coneixem un exemplar similar en vernís negre. El plat presenta, com a motiu principal, una sanefa en forma d'espigues o fulles en forma de V baixa, a la part central interna, que s'acompanya de bandes o línies horitzontals, sobre el llavi i a la cara exterior, de color marró. El fons intern conserva restes d'una decoració a rodeta, de quatre línies.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
87	197	-	-	-	1	espigues, cercle a rodeta	-	1	5,26

Figura 26.43. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 87 de pasta clara decorada amb vernís

En anteriors classificacions se l'identifica amb la forma CL-ROS Cp4 i se li reconeix paral·lels amb les copes de la sèrie de pasta clara massaliota CL-MAS 210 (*Lattara* 6, 1993, 245). També té certes proximitats amb el "plat à marli" de ceràmica grega oriental GREC-OR PI1a (*Lattara* 6, 1993, 443). No podem confirmar la cronologia que es dóna en aquesta anterior publicació per la CL-ROS 87, entre la fi del IV i primer quart del III aC. De fet, la localització d'aquest individu és en el nivell BH-E.III, que és, de fet, el d'amortització del barri hel·lenístic.

PLAT DE LA FORMA CL-ROS 88 (Fig. 26.40)

Més que plat el podríem denominar pàtera o servidora, per les seves dimensions, properes als 350 mm de diàmetre. Com l'anterior forma, la vora és girada, plana, però amb un llavi bífid. El cos, a partir del fragment que es conserva, sembla hemisfèric, poc profund. Desconeixem com seria el peu. Es tracta d'una peça única, de la que no hem localitzat paral·lels, com també ho és la seva decoració, a base d'ones, disposada al damunt de la part plana de la vora. Pel que fa a la datació, hem de dir que, com passa amb un bon nombre de formes d'aquestes pastes clares decorades, ens apareix en nivells d'amortització del barri, concretament en el BH-E.I, fet que podria confirmar una datació tardana.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
88	346	-	-	-		ones	-	1	5,26

Figura 26.44. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 88 de pasta clara decorada amb vernís

TAPADORA DE *LEKANIS* DE LA FORMA CL-ROS 91 (Fig. 26.40)

Considerem el fragment que ens ocupa com un agafador d'una tapadora de *lekanis* pels seus paral·lels amb altres exemplars en pasta clara massaliota, fins i tot en ceràmica grega oriental. De menors dimensions, també tenim un agafador similar en vernís negre de Roses. Es tracta d'un botó d'aprehensió alt, de 25 mm, de vora girada i plana, no massís, amb un enfonsament central. Escassament conserva restes de la paret de la tapadora, que arrenca de forma inclinada, rectilínia. Està absolutament decorat amb línies i bandes paral·leles, com a cercles concèntrics, que combina els matisos de negre i marró amb els ataronjats. Les línies són tant a la vora, com al llavi, a la part interior de l'agafador i a la paret.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
91	-	76	-	-	-	bandes paral·lels	-	1	5,26

Figura 26.45. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 91 de pasta clara decorada amb vernís

Anteriorment la trobem classificada com a peu de copa, forma CL-ROS Cp6 (*Lattara* 6, 1993, 245). La seva atribució a botó de tapadora no genera cap dubte si la comparem amb els exemplars massaliotes de la forma CL-MAS 722 (*Lattara* 6, 1993, 221) i sobretot amb el exemplar núm. 4265 trobat a Lattes de la CL-MAS 714 (*Lattara* 14.2, 2001, 798). No podem concretar a quina forma precisa de *lekanis* correspondria l'exemplar de Roses, ja que ens manca la vora. Tampoc podem precisar la seva cronologia dins del segle III aC.

TAPADORA DE LA FORMA CL-ROS 99 (Fig. 26.40)

Hem intentat classificar les tapadores a partir del tipus de vora i perfil de la paret, però en ocasions, com en el cas de les tapadores de *lekanis* amb agafador singular, ha estat aquest l'element determinant. Sovint, però, també conservem alguns agafadors més simples, dels quals desconeixem la resta de la forma, amb la qual cosa no sabem en quina variant incloure'ls. És per això que hem inaugurat aquesta forma per a incloure-hi tots els diversos tipus de botons de tapadora que ens apareixen aïllats, els

quals no podem classificar. Dins del grup hi trobem, al mateix temps, diverses variants, que es resumeixen amb botons massissos i botons amb enfonament superior, ambdós de seccions varies. El cas que ens ocupa és un agafador simple, de 8 mm d'alçada, anular, amb enfonament central, no massís, amb un llavi arrodonit. La paret és inclinada, força oberta, detall que, sumat a la forma del botó, fa pensar en la forma de tapadora troncocònica massaliota CL-MAS 711 (*Lattara* 14.2, 2001, 796-798). L'exemplar de Roses porta una decoració de cercles concèntrics, equidistants, d'un color marró fosc. No podem precisar la seva datació dins del segle III aC.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
99	-	34	-	-	-	línies paral·leles	-	1	5,26

Figura 26.46. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 99 de pasta clara decorada amb vernís

DOLIUM DE LA FORMA 108 (Fig. 26.40)

La darrera de les formes que hem inclòs en aquest catàleg de pastes clares de qualitat és un fragment de vora d'un possible *dolium*, d'un diàmetre gran, 542 mm, que es presenta amb el mateix acabat de superfície fina i polida que les produccions d'aquesta categoria, amb una pasta de color ataronjat. La vora, massissa, d'uns 50 mm de gruix, s'aprima i gira cap a l'exterior. L'excepcionalitat de la peça no només rau en la seva forma sinó també en la decoració, que consisteix en unes sanefes horitzontals de palmetes, fetes per una aplicació successiva d'aquestes. Es tracta sempre de la mateixa palmeta, P105. Aquestes sanefes estan disposades a la part frontal del llavi i en un cordó existent a sota d'aquest. Cal afegir una línia de petits aplics, similars a botons, situats sota mateix de l'esmentat cordó, a continuació. Atès que aquests botons estan escapçats, no sabem si representarien alguna cosa; comentar que porten un puntejat incís a l'estil dels vessadors dels *gutti* en forma de cap de lleó.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	decoració	motius	N.I	% total
108	542	-	-	-	2	-	P105	1	5,26

Figura 26.47. Variables morfològiques de la forma CL-ROS 108 en pasta clara decorada

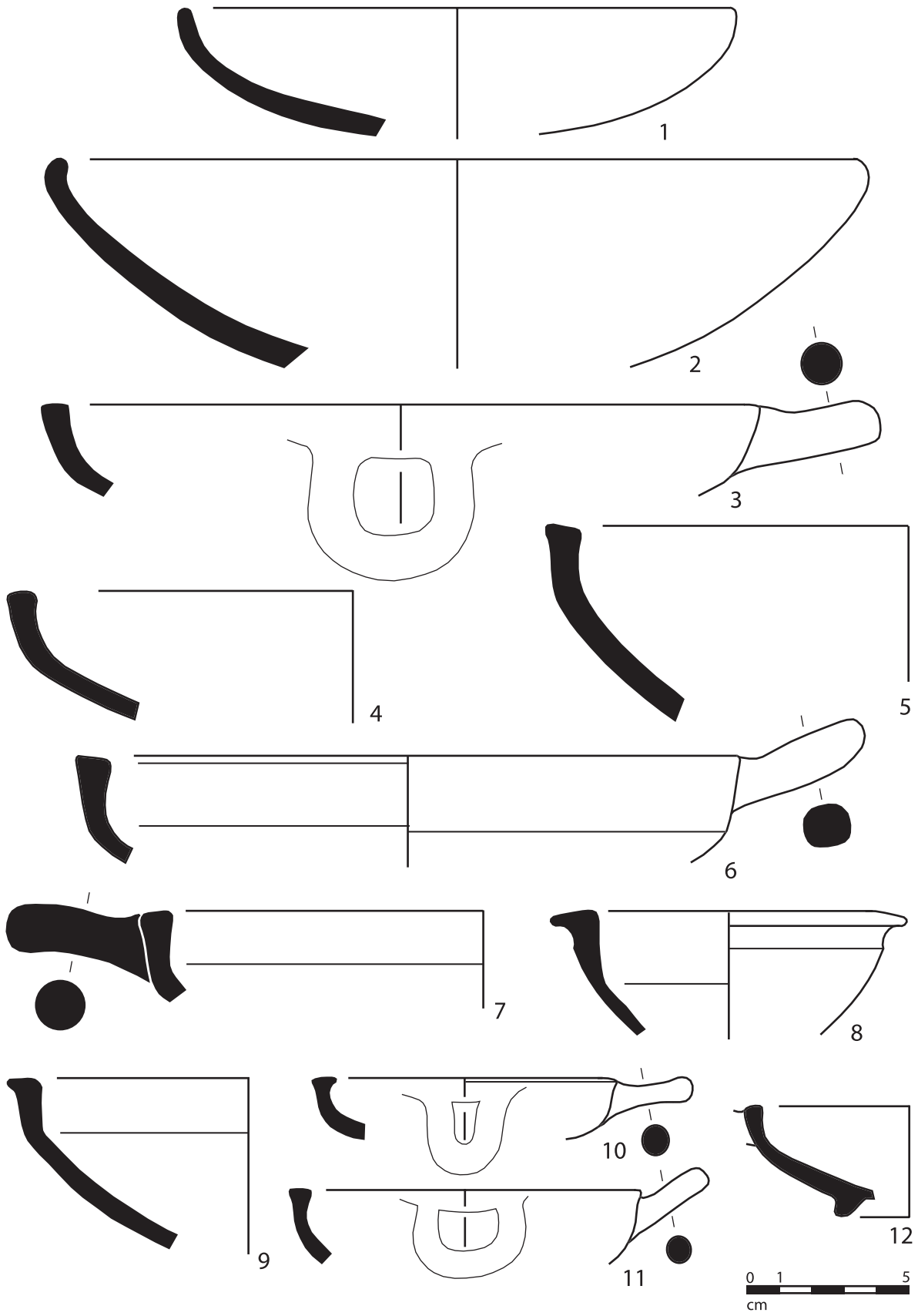

Figura 26.1. Pastes clares dels tallers de Roses de les formes ROSES 11, 12, 20, 21, 22 i 23

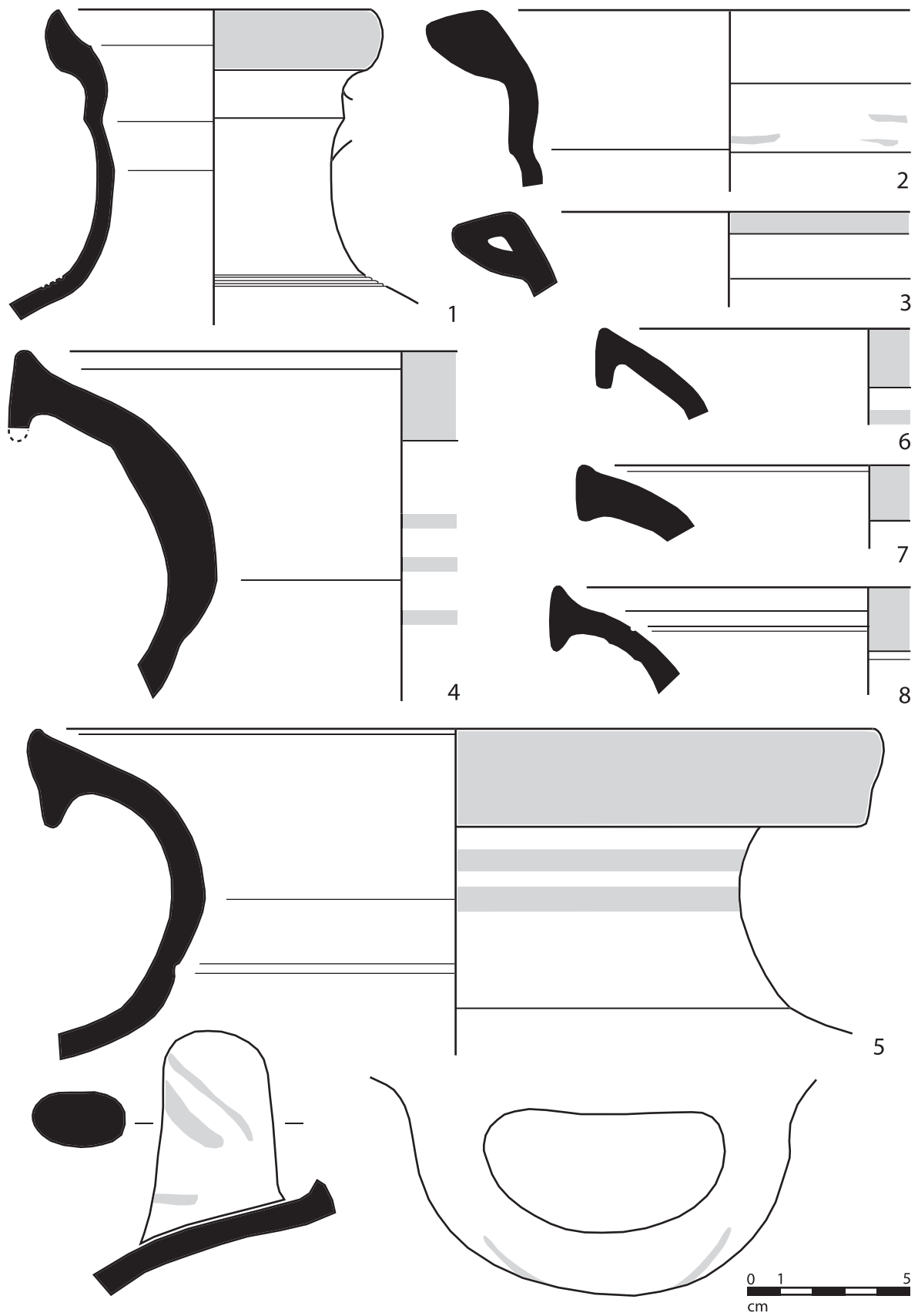

Figura 26.8. Pastes clares dels tallers de Roses de les formes ROSES 41, 42 i 43

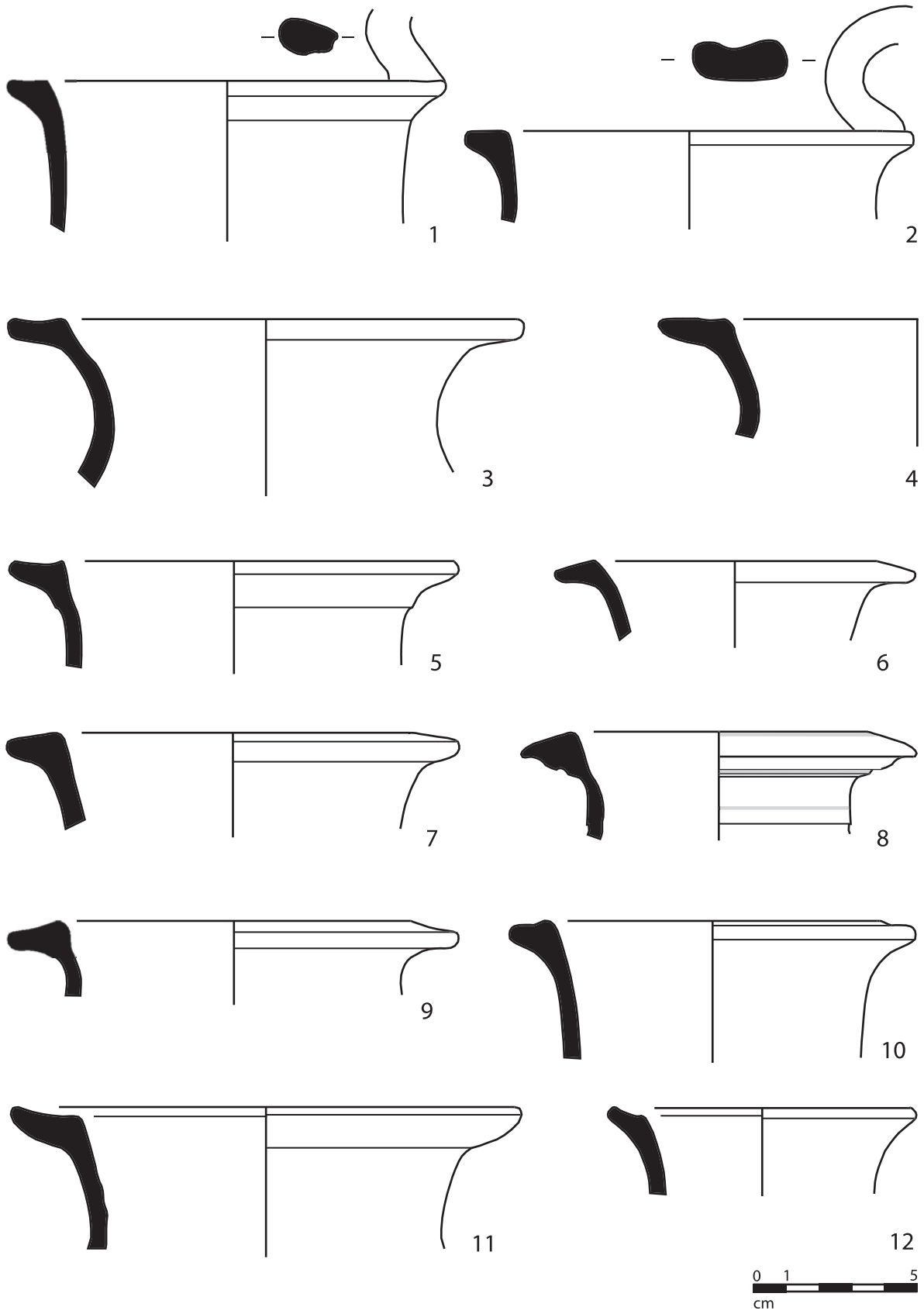

Figura 26.12. Pastes clares dels tallers de Roses de la forma ROSES 50

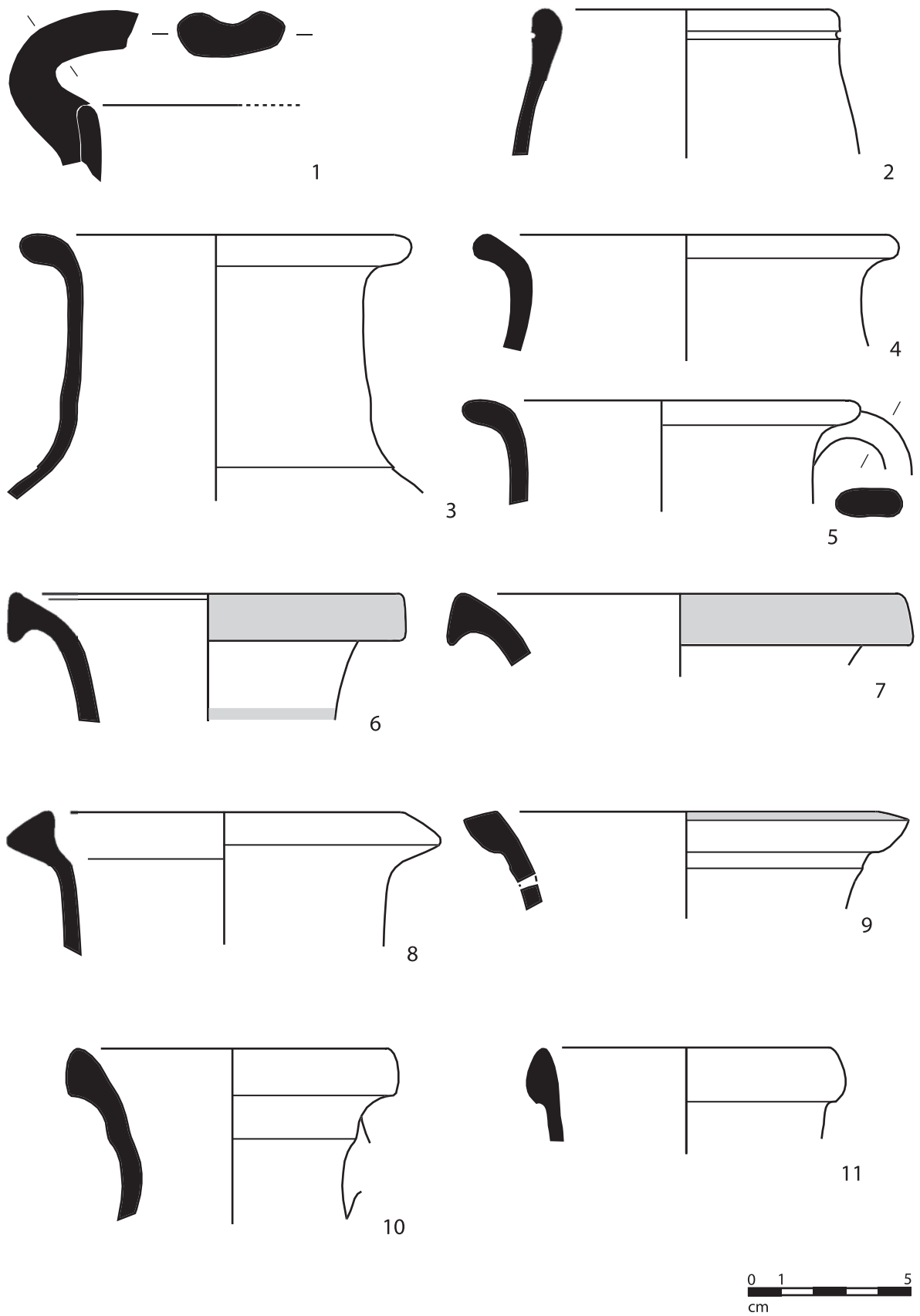

Figura 26.14. Pastes clares dels tallers de Roses de les formes ROSES 51, 52, 53, 54 i 55

Figura 26.20. Pastes clares dels tallers de Roses de les formes ROSES 56 i 58

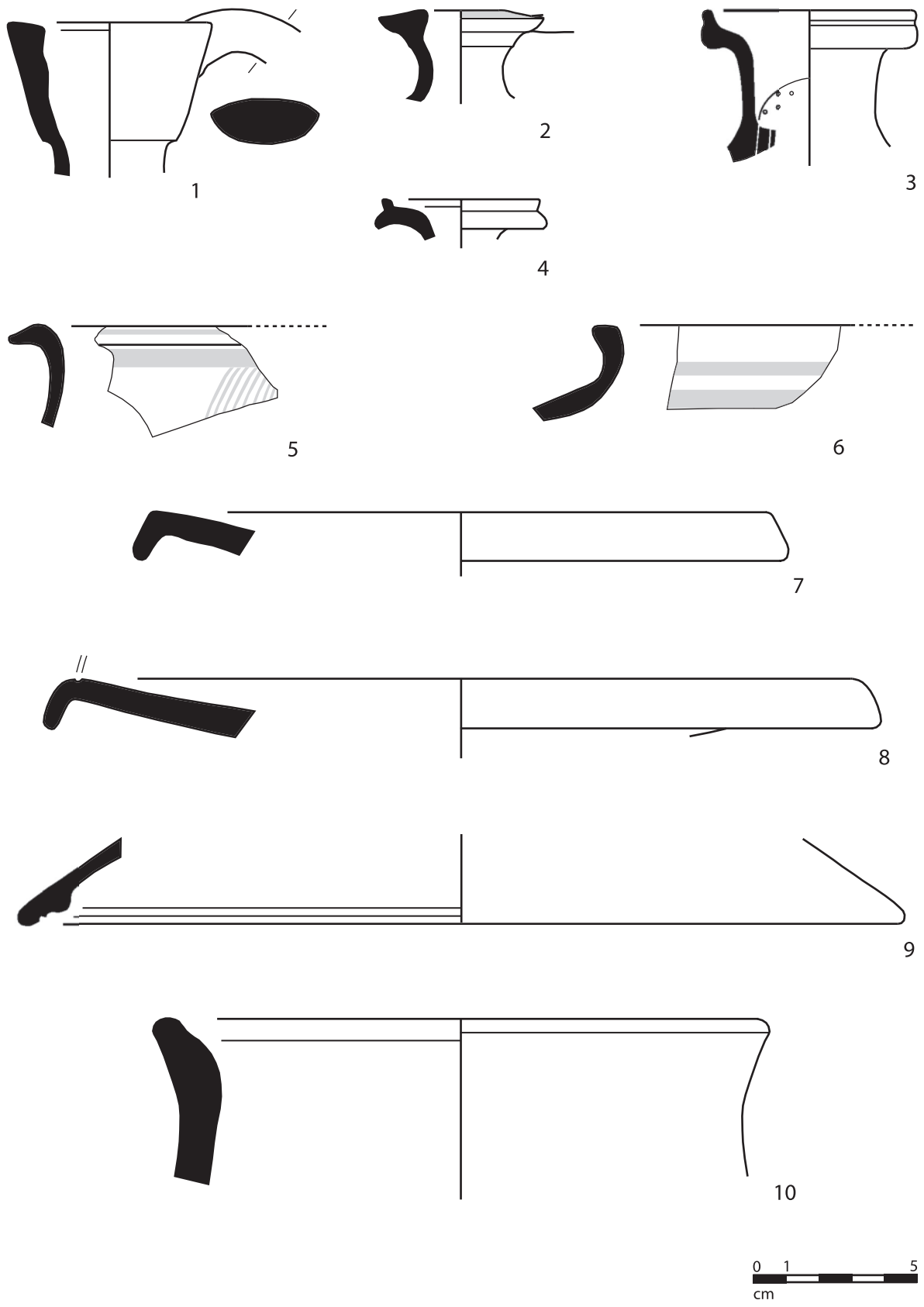

Figura 26.23. Pastes clares dels tallers de Roses de les formes ROSES 61, 62, 67, 74, 75, 80, 92 i 10

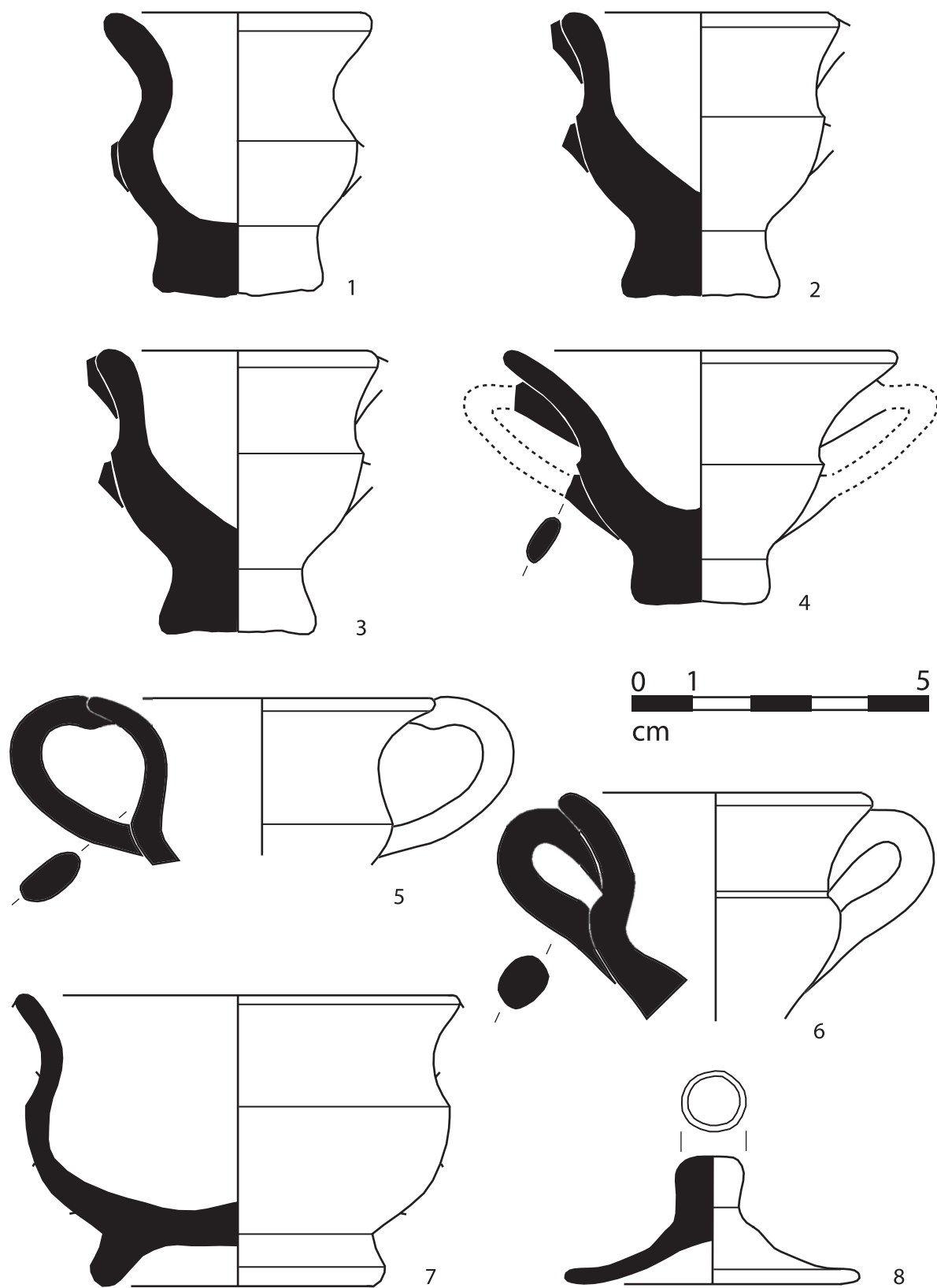

Figura 26.32. Miniatures en pasta clara dels tallers de Roses

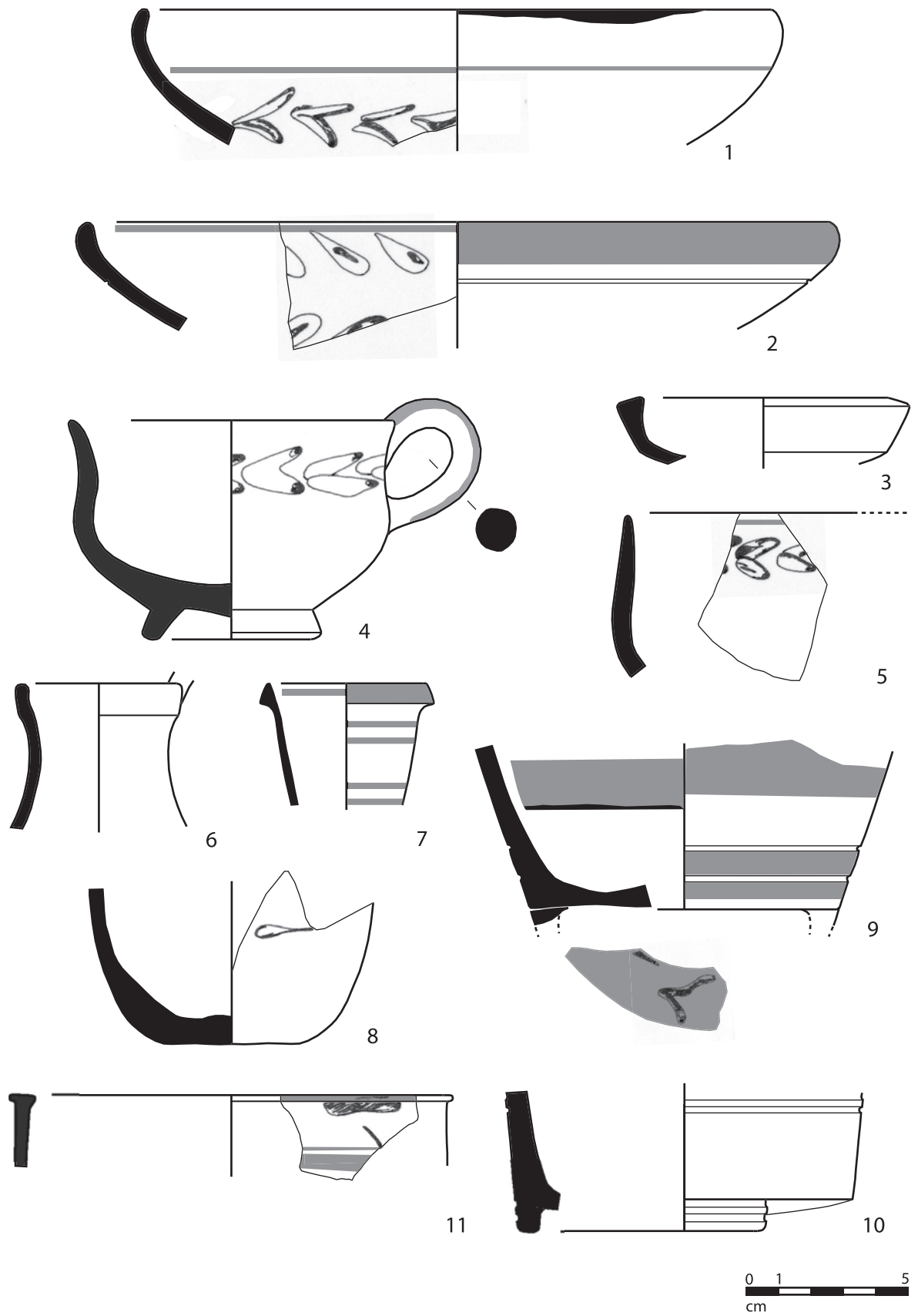

Figura 26.33. Pastes clares pintades dels tallers de Roses de les formes ROSES 12, 23, 24, 58, 67 i 76

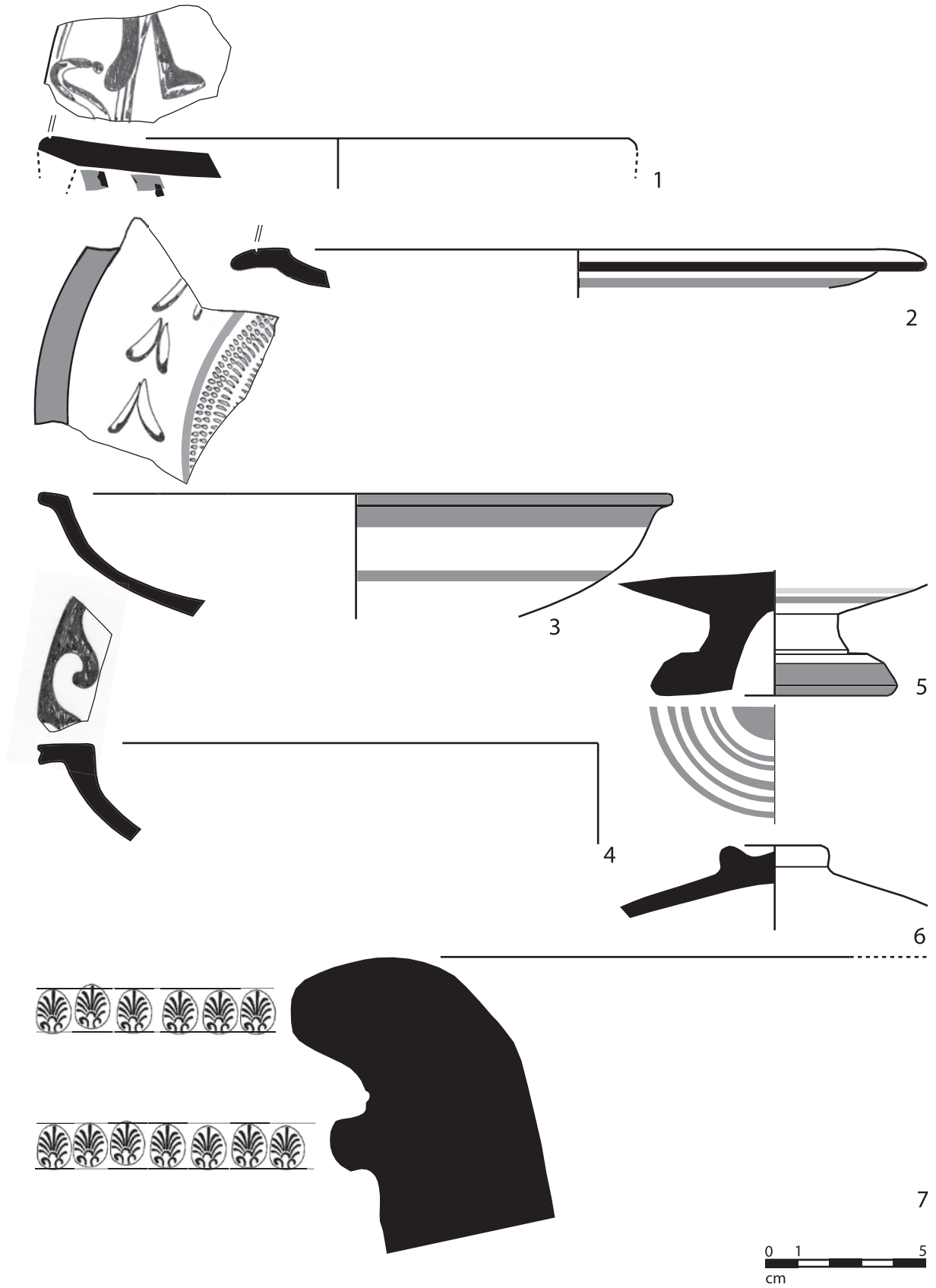

Figura 26.40. Pastes clares pintades dels tallers de Roses de les formes ROSES 80, 81,87, 88, 91, 99 i 108

27. CARACTERITZACIÓ DE LA PRODUCCIÓ DE PASTES CLARES DELS TALLERS DE ROSES

La producció de pastes clares per part dels tallers de Roses és minoritària respecte dels vernissos negres. En relació al total d'individus estudiats, aquesta representa un 17,41 % del total. No obstant això, les pastes clares són la producció més antiga, ja que en trobem alguns exemplars, escassos, en la fase TSM-IIa, que situem a mitjan segle IV aC. Aquest detall és el que ens ha portat a considerar que els tallers de Roses començaren fent ceràmiques de pastes clares en un moment inicial de l'establiment de *Rhode*, i que les de vernís negre no s'incorporaren fins més tard, cap al darrer quart/fi del segle IV aC, sobretot, a partir d'inici del III aC, de forma paral·lela a un replantejament de la producció (vegeu fig. 25.1).

No obstant això, no ha estat la zona del turó de Santa Maria, on s'ubica el primer establiment grec, la que ha proporcionat un major nombre d'individus de pasta clara. De fet, les troballes en aquesta zona han estat minses. És probable que la producció inicial de pastes clares fos molt reduïda, potser dirigida a un consum local. La major part de les troballes s'han fet a la zona del barri hel·lenístic, la qual, a més, ha proporcionat rebuigs de forn que ens demostren clarament que la producció de pastes clares va seguir al llarg del segle III aC i fins als darrers anys dels tallers. Així mateix, si ens fixem en la figura adjunta (Fig. 27.1), l'excavació del barri ha aportat un nombre molt més elevat i variat de formes davant de les que s'han recuperat a la zona del turó. Com ja havíem comentat en l'apartat d'aquest capítol destinat a la descripció de cadascuna de les formes, els recipients que es fabriquen amb una major proporció són la gerra CL-ROS 50, l'*stamnos* CL-ROS 43, l'olpes CL-ROS 58 i les copetes monoansades CL-ROS 21 i 22. La resta de formes són molt minoritàries, algunes d'elles documentades només a partir d'un únic individu, com ara les formes CL-ROS 54, 61, 62, 74, 75, 87, 88, 91, 92, 99, 107 i 108. Si enlloc d'ocupar-nos de les formes de manera individual prenem per referència les sèries de recipients, ens adonem que la producció per excel·lència de les pastes clares de Roses són les gerres, amb un 37,24 % del total, i amb una certa varietat de formes: CL-ROS 50, 51, 52, 53, 54, 55 i 56. Si hi afegim l'*stamnos* CL-ROS 43, amb un 13,83 %, i les àmfores CL-ROS 41 i 42, amb un 5,32 %, resulta que són aquests contenidors més aviat grans, l'ús dels quals, molt probablement, és per a contenir líquids, els que esdevenen els envasos més produïts pels tallers. Hem de tenir en compte que aquesta forma és absent en ceràmica de vernís negre i que són les pastes clares les que supleixen aquests serveis. A part de les gerres esmentar els petits olpes CL-ROS 58, que representen el 12,77 % de la producció.

El segon lloc, darrera les gerres, l'ocupen les copes d'una sola nansa, formes CL-ROS 20, 21, 22 i 23, amb un 17,02 % del total. Aquesta és una forma de les més típiques en vaixel·la de pasta clara, que a Roses assoleix també una important presència. En els serveis de taula se li ha atorgat un ús plurifuncional (preparar, servir, menjar), més que exclusiu per a veure, per a diverses raons: la seva capacitat, la incomoditat del llavi i el fet de que hi ha altres formes en vernís negre més aptes per a aquest ús (*Lattara* 14.2, 2001, 658). Tot i alguns exemplars, són molt minoritàries, en canvi, les típiques formes de copes i bols de vernís negre, com ara la CL-ROS 12, que sumada als exemplars de CL-ROS 11, només està present en pasta clara en un 3,19 %. El mateix passa amb els plats, com ara la forma CL-ROS 80, amb un escàs 2,13 %.

CL-ROS	% turó	% mitjana	% barri
50	31,25	19,15	16,67
43		13,83	16,67
58	18,75	12,77	11,54
21	18,75	5,32	2,56
22		5,32	6,41
56		5,32	6,41
53	6,25	4,26	3,85
20		3,19	3,85
23		3,19	3,85
42		3,19	3,85
52		3,19	3,85
51	6,25	2,13	1,28
55	6,25	2,13	1,28
12		2,13	2,56
41		2,13	2,56
67		2,13	2,56
80		2,13	2,56
92	6,25	1,06	
107	6,25	1,06	
11		1,06	1,28
54		1,06	1,28
61		1,06	1,28
62		1,06	1,28
74		1,06	1,28
75		1,06	1,28

CL-ROS (vernís)	% turó	% mitjana	% barri
24		16,67	21,43
12	25,00	11,11	7,14
58	25,00	11,11	7,14
79		11,11	14,29
23	25,00	5,56	
68	25,00	5,56	
80		5,56	7,14
81		5,56	7,14
87		5,56	7,14
88		5,56	7,14
91		5,56	7,14
99		5,56	7,14
108		5,56	7,14

Figura 27.1. Percentatges presencials de les diferents formes de pasta clara dels tallers de Roses per zones i mitjana del jaciment a partir dels exemplars dibuixats

Pel que fa a les formes i la seva cronologia, fins ara s'havia dit que les pastes clares dels tallers de Roses es dataven en els tres primers quarts del segle III aC, amb possibilitats de continuïtat fins al darrer quart del segle. Al seu torn, les pastes clares decorades se situaven entre el 310 i el 275 aC, datació proporcionada per la troballa d'aquests materials en un abocador d'aquest període (*Lattara* 6, 1993, 244). Ja hem expressat, anteriorment, que l'inici de la producció s'ha de considerar en una data més reculada, a partir de mitjan segle IV aC. Les formes més antigues, identificades en la fase TSM-IIa al turó de Santa Maria, són la gerra CL-ROS 50, l'olpes CL-ROS 58 i la tapadora CL-ROS 92. Les segueixen, almenys per les dades que disposem, la copa CL-ROS 21 i les gerres CL-ROS 51 i 53, que les tenim documentades en un context del darrer quart del segle IV aC, gràcies a la seva troballa en els nivells TSM-IIIa i TSM-IIIb del turó de Santa Maria (**Fig. 27.2**).

La resta de formes ens apareixen en els nivells del barri hel·lenístic del segle III aC, en la major part del casos sense poder precisar en quin context específic. És el cas de les copes CL-ROS 12, 20 i 22, les gerres CL-ROS 52 i 55, l'*stamnos* CL-ROS 43 i la forma CL-ROS 107. El fet que algunes d'elles apareguin en els nivells TSM-V, com és el cas de les dues anteriors, ens permet afirmar que aquests productes haurien estat vigents fins a la fi del segle III aC, inici del II aC. Finalment ens quedaria esmentar tot un seguit de formes que, atesa la seva localització en nivells posteriors a l'amortització del barri hel·lenístic, creiem que podem considerar-les entre les darreres produccions dels tallers. El fet que aquestes peces apareguin en aquests contextos tardans s'explica per la remoció que patiren els darrers nivells del barri hel·lenístic durant les ocupacions

tardoromanes del lloc. Entre aquestes hem d'esmentar la copa CL-ROS 23, l'àmfora CL-ROS 42, la gerra ROSES 56 i un possible *guttus* CL-ROS 67, així com una copa CL-ROS 11. De fet, cap d'aquestes formes ha aparegut en nivells antics de la zona del turó o del barri hel·lenístic, per la qual cosa creiem que, almenys fins al dia d'avui, les hi podem atorgar una cronologia recent (**Fig. 27.2**).

És interessant observar com les pastes clares decorades amb pintura, a les quals fins ara se'ls hi donava una datació força reculada, a partir de final de IV i en el primer quart del III aC, serien formes pròpies del III aC, amb l'única excepció d'un rar exemplar de possible *guttus* de la forma CL-ROS 68. A partir de les dades que disposem sembla que se'ns confirma la datació tardana per la forma de copa CL-ROS 23, així com per la copa CL-ROS 12. Genèricament dins del III aC situaríem l'olpes CL-ROS 58, el gobelet tríode CL-ROS 79, els plats CL-ROS 81 i 87 i la tapadora CL-ROS 99. Finalment, entre les formes que apareixen en els nivells residuals tardans, comentats en el paràgraf anterior, esmentar el plat de peix CL-ROS 80, el plat CL-ROS 88 i la tassa CL-ROS 24.

CL-ROS	TSM-IIa	TSM-IIb	TSM-IIIa	TSM-IIIb	BH-E.IV	BH-E.III	TSM-V	BH-E.II	BH-E.I
50	X		X	X		X	X	X	X
58	X			X	X	X		X	
92	X								
21			X				X	X	
51				X		X			
53				X		X			X
20						X			X
43						X		X	
12						X			
22						X			
52						X			
55						X	X		
107							X		
23								X	
42								X	
56								X	
67								X	
11									X
41									
53									
54									
61									
62									
74									
75									
80									

CL-ROS	TSM-IIIa	TSM-IIIb	BH-E.IV	BH-E.III	TSM-V	BH-E.II	BH-E.I
67	X						
58				X	X		
79				X			
81				X			
87				X			
99				X			
12					X	X	
23					X		
24						X	
80						X	
88							X
91							
108							

Figura 27.2. Marges estratigràfics/cronològics en els que apareixen les diverses formes de pasta clara. Al final de la taula les formes sense estratigrafia precisa

Al respecte de l'anterior classificació (*Lattara* 6, 1993, 244-246), hi ha unes determinades formes que no hem localitzat en la nostra recerca. Es tracta del craterisc CL-ROS Cr1, el gobelet CL-ROS Gb2 i el *lekanis* CL-ROS Ln1. Pel que fa al gobelet, atès que es tracta d'unes petites vores molt fragmentades, el perfil de les quals s'assimila al gobelet CL-ROS 24 –abans CL-ROS Gb1–, però de menors dimensions, hem optat per incloure-les en aquesta forma. En quant al *lekanis*, en la nova classificació li correspon la forma CL-ROS 70, equivalent a la CL-MAS 435b (*Lattara* 14.2, 2001, 699-701). Quedaria comentar el craterisc CL-ROS Cr1, amb clars paral·lels amb la forma de pasta clara massaliota CL-MAS 462 (*Lattara* 14.2, 2001, 704), el qual deixem en reserva fins que no puguem comprovar la seva adscripció als tallers de Roses.

Finalment, davant d'aquest conjunt de pastes clares ens quedaria comentar la proximitat dels tallers de Roses a les produccions massalotes, fet que ja apuntàvem en parlar dels vernissos negres. La filiació observada en certes formes de vernissos negres de Roses sembla que es produeix encara d'una manera més evident entre les pastes clares. Al marge de la coloració de les pastes i dels acabats decoratius, que comentarem més endavant, bona part de les formes de Roses tenen equivalents evidents amb pastes clares massalotes (**Fig. 27.3**). Algunes formes també les podem reconèixer entre les àtiques de vernís negre i les gregues orientals. No obstant això, i per cronologia, almenys en el cas de les gregues orientals, els paral·lels de Roses amb aquestes darreres produccions no es fan com a imitació directa d'aquestes, sinó que ho són a través de les formes massalotes. De fet, s'ha considerat que el repertori de

formes de pasta clara massaliota és, al llarg dels segles VI i V aC, el de la vaixel·la de la Grècia de l'est (algunes d'aquests formes tenen molt èxit i perduren en el temps); a partir del segle V i IV aC integra formes corrents de ceràmica àtica, per acabar al III i II aC incorporant les de la vaixel·la campaniana. Al marge d'aquestes, entre les produccions massalotes també hi ha algunes formes originals, com ara determinats tipus de gerres (*Lattara* 6, 1993, 206; *Lattara* 14.2, 2001, 624).

Les pastes clares de Roses adopten el repertori formal de les pastes clares massalotes, fins al punt de que aquelles que són les més característiques, abundants i emblemàtiques de la producció de Marsella, també les trobem molt ben representades a Roses. És el cas, especialment, de la gerra CL-ROS 50, que equival a la CL-MAS 525, o de les tasses d'una sola nansa CL-ROS 20, 21, 22 i 23, CL-MAS 410, 415 i 417, respectivament. Al respecte de la gerra CL-ROS 50 hem de dir que és també la forma més abundant de les pastes clares de Roses. És interessant observar com el seu paral·lel massaliota té una difusió molt limitada a la zona de la Provença i el Llenguadoc oriental, mentre que és absent al Llenguadoc occidental i a Catalunya. Aleshores, com explicar l'important presència d'aquesta forma a Roses? Pensem que aquesta qüestió es fa comprensible en termes de filiació, imitació o reproducció dels tallers de Roses respecte de les produccions massalotes. Hem de reconèixer que la fàcies ceràmica local és molt propera en molts aspectes, tant formals com decoratius, a la dels tallers de Massalia, la qual cosa justifica la hipòtesi que plantejem.

Les pastes clares de Roses han estat mal reconegudes i poc estudiades en diversos jaciments de la zona immediata. És per això que se'ns fa molt difícil analitzar qüestions relatives a quin seria el mercat al qual abasteixerien els tallers locals. El més apropiat seria fer una revisió de tots els materials classificats com a pastes clares en aquests jaciments, fins i tot entre les comunes indígenes i ibèriques, per tal d'esbrinar si entre elles hi ha productes de Roses. No obstant això, a partir dels materials publicats, no trobem representat l'ampli repertori formal de pastes clares de Roses; hi hem reconegut només algun perfil de copa o gerra, amb dubtes. El més segur és que aquests serveis fossin garantits per altres produccions ibèriques o per les grises de la costa. De fet al jaciment de Mas Castellar de Pontós són les gerres i tenalles de ceràmica comuna ibèrica les formes més corrents entre la vaixel·la indígena a torn (Pons *et alii* 2002, 289). El mateix hem observat al jaciment de l'Illa d'en Reixach a Ullastret (Martín *et alii* 1999, 99-185) o al de Sant Martí d'Empúries (Aquilué *et alii* 1999, 337-339), en els contextos hel·lenístics que ens interessa.

En aquesta àrea de la costa catalana en la que s'ubica la producció de pastes clares de Roses i en una cronologia més reculada, que no supera el segle IV aC, tenen una certa difusió les ceràmiques que s'anomenen pseudojòniques o pastes clares

pintades, fins al punt que a Ullastret s'hi emplaça un taller de fabricació local entre la segona meitat del segle VI i primer quart del segle IV aC, amb una ampla difusió dins l'àrea indiketa, segons estudi d'Aurora Martín (*Lattara* 1993, 247). No tenen la mateixa presència, en canvi, almenys així s'expressa, les pastes clares massalotes d'època hel·lenística; a Pontós són molt escasses (Pons *et alii* 2002, 253) i als nivells hel·lenístics de Sant Martí d'Empúries inexistents (Aquilué *et alii* 1999, 332-342)¹.

En definitiva, el que volem dir amb tot això és que els nivells de producció de pastes clares de Roses són un cas singular en el context de la segona meitat del IV i III aC de l'àrea catalana en la que es troba emplaçat el jaciment. Si bé aquests productes havien assolit un cert èxit en èpoques més reculades, a partir de la fi del IV aC són pràcticament inexistents. El fet que Roses les produeixi pensem que s'explica en termes de necessitats d'usos i costums dels habitants del lloc. Si hi afegim que són formes que tenen uns paral·lels inexcusables amb els productes massalotes, estem convençuts que la vinculació dels tallers de Roses amb Marsella és evident. El cert és que hi ha una voluntat concreta d'elaborar uns determinats serveis de taula o rebost, no demostrable en altres jaciments de la zona. Això marca una diferència que podrem acabar de demostrar ara que els tallers de Roses estan més ben definits i estudiats.

Si ens fixem en el quadre de la figura adjunta (**Fig. 27.3**), podem avaluar el nivell "d'imitació" de les pastes clares massalotes per part de Roses. Del total de formes produïdes, el 61,76 % del repertori, pràcticament els dos terços, tenen equivalències massalotes evidents. No obstant això, i tal com també vèiem en els vernissos negres, els tallers de Roses innoven i fabriquen formes pròpies, com ara la tassa CL-ROS 24, les gerres CL-ROS 54 i 55, les urnes CL-ROS 74 i 75, el gobelet trípod CL-ROS 79, el plat CL-ROS 88 o el *dolium* CL-ROS 108. D'aquestes no hem trobat paral·lels en altres produccions contemporànies, tot i que, com ja hem comentat, les urnes tenen algunes similituds amb ceràmiques ibèriques.

¹ Als jaciments d'Ullastret no es descarta que algunes pastes clares d'aquests contextos siguin de Roses. Malgrat tot, són molt escasses.

CL-ROS	PC-MAS	GREC-OR	AT-VN
11	236		
12	237	Cp1a	825-842
20	410-var1	Cp4a, Cp4b	744-763
21	410-var2		
22	415b3		
23	417		771-775
41	576		
42	577		
50	525		
51	526		
52	546		
53	542, 543		
56	541		
58	521, 522	OI2	276-283
61	552		1120-1128
62	551	Lt2a, Lt2b	
80	121a		
81	122		1002-1010
87	210	PI1a	
91	714, 722		1226-1239
99	711		
43		St2	
24			
54			
55			
67			
74			
75			
79			
88			
92			
107			
108			

Figura 27.3. Equivalències formals entre les pastes clares de Roses, les pastes clares massaliotes, les gregues orientals i les àtiques de vernís negre

28. LES DECORACIONS

Entre el conjunt de pastes clares hi ha un percentatge considerable de recipients decorats amb pintura². D'aquestes n'hem trobat de dos tipus, segons el moment de la producció en què s'aplica: les decorades abans de la cuita i les que ho són després. Pel que fa a les primeres són les que hem diferenciat com a pastes clares decorades amb vernís, atès que la pintura és feta amb el mateix tipus d'engalba amb el qual es recobreixen els vernissos negres dels tallers la qual, un cop cuita, pren la mateixa tonalitat negrosa sempre que sigui suficientment espessa; en cas de ser més diluïda, que és en la majoria dels casos, té un color marró o marró ataronjat, ja que deixa entreveure el color de la pasta. Els motius són, bàsicament, línies horitzontals i paral·leles, de més o menys gruix, que acompanyen sanefes de motius vegetals, similars a espigues o fulles en forma de llàgrima; la decoració és profusa, pràcticament no deixa espais sense. Dins del conjunt de pastes clares, aquestes representen un 14,29 % del total i, com ja hem dit, les trobem en uns contextos preferentment de la fi del segle III aC, tot i que n'hi ha d'anteriors.

La decoració majoritària, però, és la que s'aplica en sec, un cop cuita la peça, la qual es reconeix en un 23,31 % del total de la producció de pastes clares. En la pràctica totalitat dels casos que tenim es tracta de bandes i línies paral·leles i horitzontals, disposades en el llavi, coll i cos de les peces, fins i tot damunt les nanses. Igual que en l'anterior, són pintures aplicades amb pinzell, en aquest cas amb uns colors terrosos que van del marró ataronjat, al marró fosc, marró vermellós o granat. Les formes que porten aquesta decoració són de mida més aviat gran, com ara les àmfores CL-ROS 42 i 42, l'*stamnos* CL-ROS 43, les gerres CL-ROS 50, 53, 54 i 56 i les urnes CL-ROS 74 i 75, a part del *lekythos* CL-ROS 62. No trobem decoració d'aquest tipus en tasses o copes, de menors dimensions. Per les dades que disposem, podem situar aquesta pràctica decorativa en contextos de la fi del segle IV i al llarg del segle III aC.

Al marge de les peces decorades amb pintura, hem d'esmentar les que porten un recobriments general d'un engalba, d'un color beige ataronjat o beige rosat, que dona un millor aspecte i acabat a la peça. Aquest l'hem documentat, bàsicament, en peces de menor format, en un 14,29 % del total de pastes clares, com ara en les tasses o copes CL-ROS 20, 21, 22 i 23, el *guttus* CL-ROS 67, el plat CL-ROS 80 i la tapadora CL-ROS 92. No hem trobat exemplars engalbats que anessin decorats amb pintura. Sembla ser que aquesta practica és excloent o no compatible. No és que totes les formes que apareixen en engalba ho estiguin sempre; les mateixes peces les trobem

² La major part de les pastes clares no porten cap mena de decoració, el 48,12 % del total.

sense engalbar i, rarament, decorades amb vernís, com ara una copa CL-ROS 23, l'olpes CL-ROS 67 o el plat de peix CL-ROS 80. Cronològicament no podem establir cap diferència.

Aquesta tradició decorativa, que entronca amb les ceràmiques comunes gregues orientals i és present en les pseudojòniques o pastes clares antigues, es manté en època hel·lenística en les pastes clares massalotes, que és d'on les de Roses en prenen model o segueixen l'estil. Malgrat que aquest no tingui l'èxit o la mateixa presència que al segle V i inici del IV aC, i que entre les massalotes comenci a decaure fins arribar als mínims presencials de mitjan segle II aC (*Lattara* 14.1, 2001, 624), a Roses també es manté, fins al punt que a la darrerria del segle III aC encara hi trobem alguns exemplars i, molt probablement, l'inici de la producció decorada amb vernís.

BLOC IX: LES COMUNES DE ROSES: CUINA I GRISES

29. LES CERÀMIQUES DE CUINA

Les anàlisis i estudis portats a terme ens han permès identificar uns altres productes secundaris dins dels tallers de Roses, com són les ceràmiques de cuina i les comunes grises. Pel que fa a les primeres, hores d'ara tenim la certesa, confirmada per les anàlisis químiques, que els tallers de Roses fabricaren diversos recipients d'ús culinari¹. Aquestes peces, d'una tipologia àmpliament estesa pel Mediterrani, com veurem a continuació, foren elaborades amb una argila específica, se suposa que per a resistir els efectes del foc². Per aquest fet no devien servir les pastes fines i depurades utilitzades per la vaixel·la de taula i rebost. Es tracta d'unes pastes d'un color ataronjat fosc, marronós, beige rosat, vermellós o gris –variables resultants dels efectes de la cuita-, les quals es caracteritzen per la presència d'un desengreixant força visible de sorra/quars de gra fi, amb fines partícules de mica, amb el tall rugós i de superfície poc acurada.

Aquesta ceràmica sovint s'ha classificat amb el terme de comuna grega, independentment del lloc de producció, bàsicament pel fet de la seva tipologia. La seva presència en l'àrea mediterrània ha permès de determinar diversos centres productors, alguns dels quals tenen una major difusió a l'època hel·lenística, com ara les *lopades* i les *caccabai* púniques cartagineses, que es caracteritzen pel seu color vermellós intens i les seves parets força primes. No es descarta l'existència d'altres centres amb una fabricació més restringida, per a ús local o de poca difusió. És el cas del de Roses, el qual sembla que no només produí per la mateixa població, sinó que tenim indicis d'una possible distribució en jaciments indígenes de la zona, com ara la tapadora amb segell NIKIA que s'ha trobat al jaciment d'Ullastret. No obstant això,

¹ En una anterior publicació no es descarta la possibilitat que els centres d'*Emporion* i *Rhode* puguin ser productors de ceràmiques d'aquest tipus, tot i que, davant la manca de dades, no ho confirmen, a la vegada que tampoc neguen que algunes poguessin haver estat fabricades en àmbits indígenes (Conde, Cura, García, Sanmartí i Zamora 1994, 19).

² Algunes d'elles mostren les superfícies externes ennegrides, per la seva exposició continuada al foc. Les anàlisis ens han agrupat totes les mostres de ceràmiques de cuina en el que s'anomena grup II, el qual es caracteritza pel seu baix contingut en Ca₂O, detall que és coherent amb el seu ús.

aquest extrem queda pendent d'estudi, ja que no s'ha fet un seguiment de les troballes en aquests jaciments, al marge d'aquest element singular.

La tipologia de ceràmiques de cuina de Roses es limita a les formes més populars: les *chytrai*, les *caccabai* i les *lopades*, a més de les tapadores. Aquest grup genèric l'hem tractat a part, com a sèrie independent, la sèrie cuina, amb els números d'identificació del 120 al 129. Dins de cada forma general hem establert diverses variants, les quals hem considerat coherent, segons els principis de la nostra tipologia, tractar-les com a formes diferents, ateses les varietats de perfil i vores. Com passa en la major part dels vasos de Roses, tampoc en aquest cas conservem cap exemplar complet; les bases, la part més feble de la peça pel fet de no tenir peu, no s'han pogut descriure.

Pel que fa a la cronologia d'aquesta producció, els indicis que disposem ens indiquen que comença a fabricar-se cap a la fi del segle IV aC, al mateix temps que els vernissos negres, i que perdura al llarg de tot el segle III aC. En aquests primers anys la seva presència percentual respecte de la resta de productes dels tallers és força elevada, però a partir de l'eclosió del vernís negre, queda relegada a una posició molt secundària, força residual (**vegeu fig. 25.1**).

29.1. LES FORMES

CHYTRA DE LA FORMA COM-ROS 120 (Fig. 29.1)

La *chytra* és un vas de cos arrodonit, més o menys alt, que s'estreny en arribar a la vora, amb o sense coll. La base se suposa de tipus bombat i acostuma a portar una o dues nanses (*Lattara* 6, 1993, 345). La seva forma s'aproxima a la de l'olla i el seu ús s'ha suposat per a bullir. D'aquest tipus de recipient hem identificat a Roses dos individus amb la vora girada, oberta, de llavi simple, arrodonit, sense coll, amb un cos de forma bombada. No podem precisar el perfil complet d'aquestes peces, ni sabem el nombre de nanses que portarien, per la qual cosa és difícil establir paral·lels amb alguna forma determinada. No obstant això, creiem que s'aproxima a la forma de la COM-GRE 1, de la classificació de Bats (*Lattara* 14.2, 2001, 982).

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	N.I	% total
120	107, ind.	-	-	-	1	2	8,00
121	ind.	-	-	-	1	1	4,00
122	122-230	-	-	-	1	3	12,00
123	171, 284	-	-	-	4	1	4,00
124	186, 266	-	-	-	1	2	8,00

125	157-240	-	-	-	1,4	8	32,00
126	208-260	-	-	-	1,4	3	12,00
127	132	-	-	-	4	1	4,00
94	116	28, 31	53	-	4	2	8,00
99	-	24, 38				2	8,00

Figura 29.2. Relació de formes i variables morfològiques de les ceràmiques de cuina de Roses

CACCABA DE LA FORMA COM-ROS 121 (Fig. 29.1)

Aquesta variant enceta el grup de les *caccabai*, que són, de fet, una mena de marmites de cos arrodonit, panxut i profund, la major part de les vegades amb una vora alta, inclinada o quasi vertical, que està dotada d'un ressalt interior per a recolzar-hi la tapadora. La base, com en el tipus anterior, és bombada o plana, però no n'hem trobat cap exemplar. Les nanses, en nombre de dos, són verticals (*Lattara* 6, 1993, 345; *Lattara* 14.2, 2001, 983). La COM-ROS 121 correspon a una peça dotada d'una vora aixecada, exvasada, prima, amb un llavi del tipus 1, arrodonit, i sense coll. El cos s'insinua arrodonit i panxut, el qual presenta, a més, una decoració a l'exterior de línies de pintura de color granatós. Ignorem la base i, per tant, l'alçada real de la peça, fins i tot el diàmetre. Hem observat els paral·lels d'aquesta forma amb la COM-GRE 2c-bd1 (*Lattara* 14.2, 2001, 985), sobretot per la vora, de parets primes, angulara i amb un petit recreixement intern.

CACCABA DE LA FORMA COM-ROS 122 (Fig. 29.1)

Aquesta forma de *caccaba* l'hem reconegut a partir de tres exemplars de vora, molt fragmentats, un d'ells pràcticament vertical, els altres lleugerament oberts, alta, redreçada, amb un simple llavi arrodonit. Aquests individus defineixen una peça sense coll, amb un cos que s'insinua panxut i bombat; en un cas s'aprecia una certa inflexió al centre de la panxa, sense desenvolupar carena. Aquest mateix exemplar és l'únic que ha conservat restes de nansa, la qual recolzaria al damunt de l'esmentada inflexió. Ignorem, per suposat, les bases. Pel que fa a les dimensions, hem de considerar dos formats: un de petit, definit per unes peces de 122 i 166 mm, i un de gran, amb 230 mm de diàmetre. La COM-ROS 122 té certs paral·lels amb la COM-GRE 2c-bd3, que es caracteritza per la seva vora dotada d'una suau acanaladura o enfonsament a la paret interna, a continuació de la qual hi ha un petit ressalt per la tapadora (*Lattara* 14.2, 2001, 986-987).

CACCABA DE LA FORMA COM-ROS 123 (Fig. 29.1)

Dins d'aquest grup ens quedaria comentar un darrer tipus de possible *caccaba* que es diferencia dels anteriors per tenir un coll alt. No hem trobat paral·lels precisos per aquesta forma, de la qual no tenim indicis pràcticament de la forma del cos, menys encara de la base o nanses. La vora, rectilínia i oberta, inclinada cap a l'exterior, amb un llavi pla, no es diferencia del coll. Fa pensar en la vora de la variant COM-GRE 2c-bd2, ja que és més engruixida que la bd1 i té un recreixement intern, per suportar la tapadora, de forma triangular (*Lattara* 14.2, 2001, 986). D'aquest tipus coneixem dos exemplars de diàmetre molt diferent: 171 mm i 284 mm.

LOPAS DE LA FORMA COM-ROS 124 (Fig. 29.3)

La *lopas* és una mena de cassola, de menor fondària que les anteriors formes, que pot presentar un perfil corbat o bé rectilini, amb una base més o menys bombada o plana, dotada de nanses. A Roses hem determinat diferents variants i formats. La *lopas* COM-ROS 124 l'hem diferenciat de la resta pel perfil marcadament arrodonit del cos, aparentment baix, i per la inflexió i aprimament de la paret en el punt on arrenca la vora. Aquesta és oberta, girada cap a l'exterior, no molt alta, amb un llavi arrodonit i amb un ressalt a l'interior per recolzar la tapadora. Les nanses, pel que veiem, s'adossen a la vora i tenen una forma quadrangular. Si fem cas dels dos individus estudiats, hauríem de considerar dos mides: una de petita, que ve donada per l'exemplar de 186 mm de diàmetre, i una de gran, de 266 mm. Per aquest perfil, veiem paral·lels d'aquesta cassola amb la COM-GRE 3a4 (*Lattara* 6, 1993, 347).

LOPAS DE LA FORMA COM-ROS 125 (Fig. 29.3)

La *lopas* COM-ROS 125 és la més abundant de les formes de cuina de Roses. Es caracteritza pel seu perfil carenat, amb el flanc superior rectilini, vertical o inclinat cap a l'exterior, i el flanc inferior també recte, amb una inclinació poc marcada que defineix una base lleugerament cònica. Les nanses s'adossen al flanc superior i són majoritàriament de forma quadrangular, encara que també en tenim del perfil arrodonit. Pel que fa a la vora, que no destaca de la paret, hem observat dues variants: una més angular, amb el llavi del tipus 4, aplanat i ressalt interior marcat; una altra amb el perfil més suau, llavi arrodonit i ressalt interior poc marcat. Pel que fa a les mides també observem una gran varietat, amb peces de format petit, de 157 a 170 mm de diàmetre, i altres de format gran, entre 196 i 240 mm. Els seus paral·lels més immediats són la

forma COM-GRE 3b1, que es coneix a Lattes entre mitjan segle IV i final del III aC (*Lattara* 6, 1993, 348; *Lattara* 14.2, 2001, 988).

LOPAS DE LA FORMA COM-ROS 126 (Fig. 29.3)

Aquesta variant de *lopas* es molt similar a l'anterior pel que fa al perfil del cos, però la vora és totalment girada, amb la part superior plana, també amb un ressalt interior per a la tapadora. Les dimensions de la cassola es corresponen amb el format gran de l'anterior, amb uns exemplars de 208 i 238 mm de diàmetre, a més d'un de 260 mm. Observem paral·lels entre la COM-ROS 126 i la COM-GRE 3c2 (*Lattara* 14.2, 2001, 993).

LOPAS DE LA FORMA COM-ROS 127 (Fig. 29.3)

Hem considerat també com a *lopas* una petita peça, de 132 mm de diàmetre, tot i que es diferencia de la resta pel perfil i tipus de vora. És un exemplar singular, del que només coneixem un únic individu, la qual cosa fa que considerem la seva originalitat com una raresa dels tallers de Roses. Es tracta d'una cassola carenada, com la resta, però amb el flanc superior arrodonit, corbat; el flanc inferior, on comença la base, pràcticament no s'ha conservat. Pel que fa a la vora, aquesta no és destacada, sinó que s'integra en la paret del flanc superior, i presenta un llavi pla, del tipus 4, lleugerament inclinat cap a l'interior. No té cap mena de ressalt per a suport de tapadora. Es veuen indicis d'una nansa aplicada damunt la paret, petita, de forma arrodonida.

TAPADORA DE LA FORMA COM-ROS 94 (Fig. 29.3)

Aquesta forma de tapadora es caracteritza pel seu perfil troncocònic, de parets inclinades, amb un llavi poc destacat, pla, del tipus 4. Conservem un exemplar sencer d'un diàmetre de 116 mm i 53 mm d'alçada. És una tapadora relativament petita, que no encaixa en cap de les mides de *caccaba* o *lopas* que disposem. Sí que podria coincidir amb algun tipus de *chytra*, però deixem aquest apunt en reserva. La seva nansa o agafador també és característic: és massís, aixatat, no molt alt, de 14 mm d'alçada, d'una amplada de 28 mm, i amb la base plana. Fa pensar amb el tipus de tapadora de COM-GRE 5b (*Lattara* 6, 1993, 349). Hi ha un altre exemplar d'agafador d'aquest tipus, una mica més gran, de 31 mm d'amplada, el qual porta una aspa grafiada damunt la part plana.

Al respecte d'aquest tipus de botó hem de comentar l'exemplar trobat al jaciment d'Ullastret, també massís i amb la part superior plana, el qual és summament interessant pel fet que al capdamunt porta un petit mugró amb el segell en forma de creu de NIKIA (**Fig. 29.4**)³. Creiem que aquest element és fonamental per a confirmar la producció per part de Roses de ceràmica de cuina i, a més, per reconèixer que els tallers de Roses no estaven exclusivament dedicats a fer ceràmica de vernís negre, sinó que combinaven aquesta producció amb altres, com les peces de cuina o les pastes clares.

TAPADORA DE LA FORMA COM-ROS 99 (Fig. 29.3)

Dins d'aquest grup genèric de tapadores hem inclòs dos agafadors, ambdós del tipus no massís, amb enfonsament central. Un d'ells, el més petit, de 24 mm de diàmetre, té una forma arrodonida i l'enfonsament també és petit i de secció circular. Pel que s'entreveu, la tapadora tindria un perfil més aviat baix, aplanat. L'altre agafador és més robust, de secció cònica, i 38 mm de diàmetre, amb un enfonsament central simple, poc marcat. Sembla correspondre a una tapadora més gran, fins i tot les parets són més gruixudes, de cos troncocònic.

³ Aquesta tapadora, exposada al museu d'Ullastret, té el núm. d'inventari 1.489. Procedeix del tall M2, de l'estrat III, del Camp Triangular de l'*oppidum* d'Ullastret. Es va trobar l'any 1958, però Oliva la publica als *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* de l'any 1960, pàg. 69-70 i fig. 72. No fa referència a les circumstàncies de la troballa però, per la posició estratigràfica, ha de correspondre a la meitat del segle III aC.

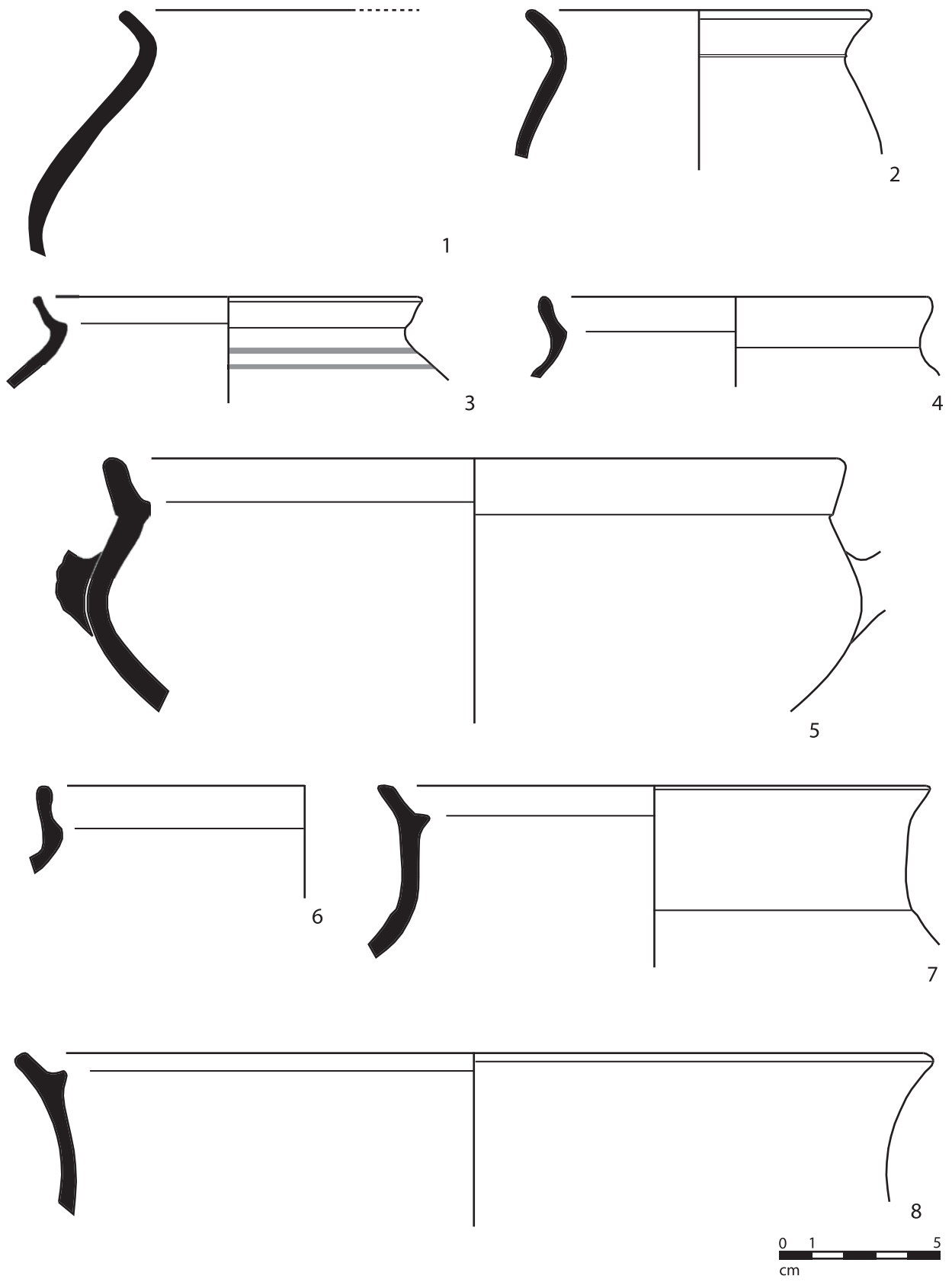

Figura 29.1. Ceràmica de cuina dels tallers de Roses de les formes COM-ROS 120, 121, 122 i 123

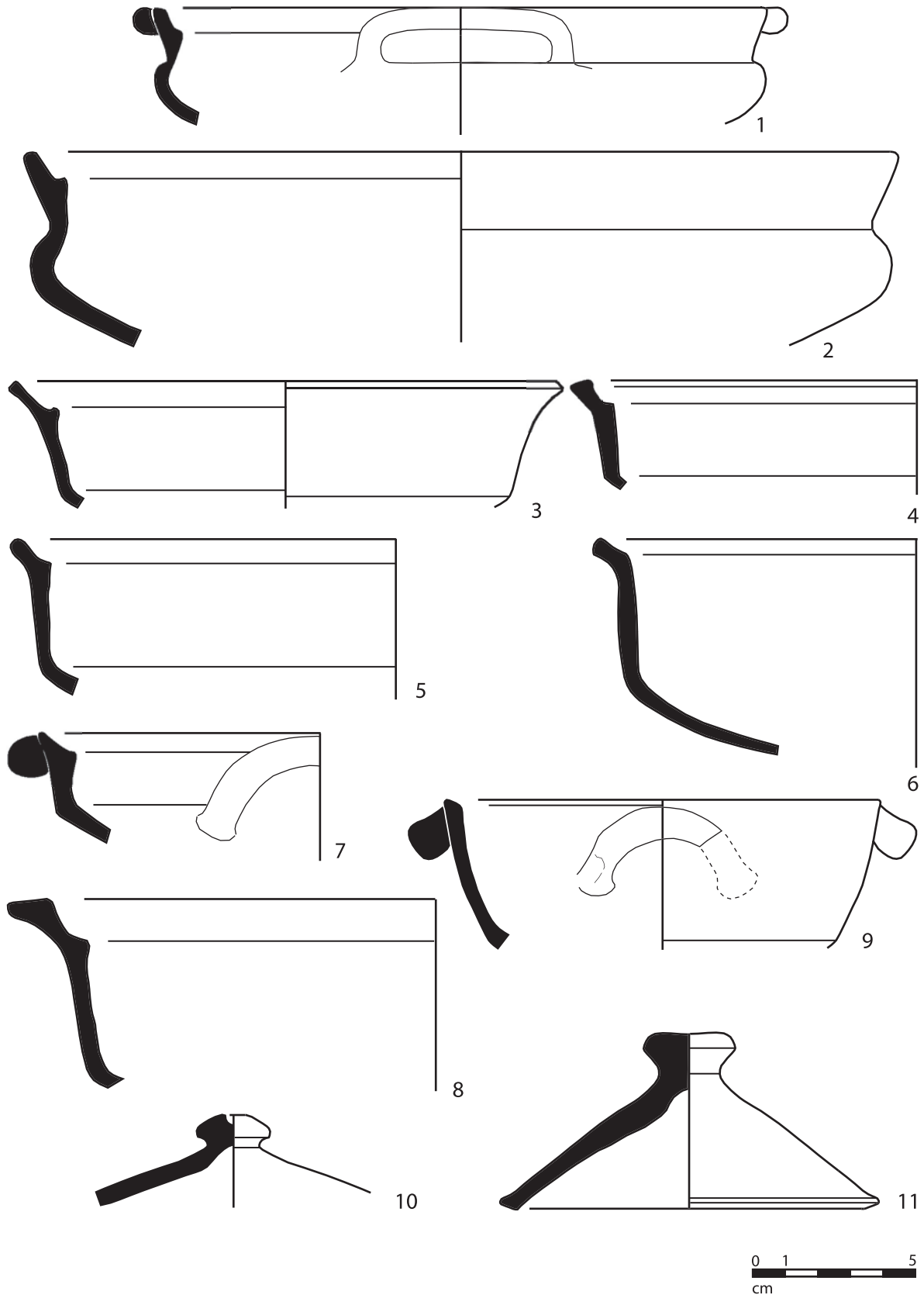

Figura 29.3. Ceràmica de cuina dels tallers de Roses de les formes COM-ROS 124, 125, 126, 127, 94 i 99

Figura 29.4. Fragment d'una tapadora de cuina amb el segell NIKIA, trobada al poblat ibèric d'Ullastret (foto M. Casanovas)

30. LES GRISES DE ROSES

En darrer terme ens queda comentar una producció, darrerament associada als tallers de Roses, la qual entronca, pel color de la pasta i per determinades formes, amb la ceràmica grisa de la costa catalana. Es tracta d'unes peces que tenen, en superfície, un color gris fosc, mentre l'ànima és de color amarronat. Les pastes són fines, depurades, amb presència de finíssimes partícules de mica –com en les pastes clares– i algun petit granet de quars/sorra. El tractament d'acabat que es dona a la peça li confereix un aspecte quasi brunyit, acurat.

El repertori formal té algunes equivalències amb el dels vernissos negres, però el més interessant és l'adopció d'algunes formes típiques de les grises de la costa, en especial del vaset bicònic i alguna olla. En aquest sentit hem d'entendre que Roses es decideix també a fabricar aquestes peces, corrents a l'època, encara que un volum molt escàs.

Aquesta producció és, dins del conjunt dels tallers de Roses, la més minoritària, tot i que ja ens apareix en contextos antics de mitjan segle IV aC, atesa la seva troballa en els nivells de la fase TSM-IIa de la zona del turó de Santa Maria (**vegeu fig. 25.1**). Al llarg de la segona meitat del IV aC tindrà una certa representació, la qual es reduirà sensiblement durant el III aC, fins a esdevenir quasi simbòlica.

COPETA DE LA FORMA GR-ROS 1 (Fig. 30.1)

Aquesta petita copa és una forma habitual entre els vernissos negres dels tallers de Roses, àdhuc de la variant de vora 1.a, oberta, que correspon a l'exemplar que ens ocupa. Si hem d'establir paral·lels amb les grises de la costa catalana, trobaríem que aquesta forma s'assimila a la COT-CAT Cp6, equivalent a la forma 30 de Rodríguez del jaciment d'Ullastret (Rodríguez 2003, 24, 52-53), també amb la variant de peu anular –altres bases són protoanulars o amb fons plans o convexos–, com el de Roses, la qual s'ha datat entre l'inici del IV i segona meitat del II aC. La GR-ROS 1.a es va recuperar en uns nivells associats a l'amortització del barri hel·lenístic, estrat BH-E.II, per la qual cosa se li podria atorgar una cronologia tardana, la mateixa que hem apuntat per la copeta de vernís negre.

FORMA	diàm. v	diàm. b	alt	peu	llavi	N.I	% total
1.a	86	54	32	2D	1	1	6,25
11.c	ind.	84	-	1B	1	2	12,50
12.c	220	-	-		2	1	6,25
13.a	190	-	-	-	6	1	6,25

18.a	173	-	-	-	6	1	6,25
52	ind.	-	-	-	1	1	6,25
54	138	-	-	-	4	1	6,25
59	97, 103	40, 56	-	-	1	4	25,00
76	ind.	-	-	-	2	1	6,25
77	195	-	-	-	2	1	6,25
78	ind.	-	-	-	4	1	6,25
99	-	46	-	-	-	1	6,25

Figura 30.2. Relació de formes i variables morfològiques de les ceràmiques grises de Roses

COPA/BOL DE LA FORMA GR-ROS 11 (Fig. 30.1)

D'aquesta forma hem reconegut dos petits fragments que, per les dimensions, creiem que equivalen a la forma ROSES 11 de vernís negre. Pel format, no pel tipus de vora, hem de reconèixer aquesta forma entre les grises de la costa, COT-CAT Cp2, la mateixa que la pàtera o bol 28 d'Ullastret (Rodríguez 2003, 23, 49-51), peça habitual en el poblat entre inici del IV i la fi del III aC, tot i que s'ha equiparat a la forma Lamb. 26 del taller de les tres palmetes radials, ROSES 12 en l'actual classificació. El exemplars de Roses no ens han proporcionat una cronologia fiable dins del segle III aC.

COPA DE LA FORMA GR-ROS 12 (Fig. 30.1)

Del tipus de copa més representativa en vernís negre dels tallers de Roses, la ROSES 12, també n'hem trobat un exemplar en grisa. Per la vora que presenta, convergent - variant 12.c-, observem paral·lels amb la grisa de la costa catalana COT-CAT Cp1 la qual correspondria a la versió pàtera de la forma 28 d'Ullastret (Rodríguez 2003, 23, 49-51). El fragment que conservem és petit, per la qual cosa no sabem com seria la base ni l'alçada total de la peça. La troballa en els nivells tardans del barri podria traslladar la cronologia d'aquest fragment als darrers anys de funcionament dels tallers.

COPA DE LA FORMA GR-ROS 13 (Fig. 30.1)

La copa GR-ROS 13 la trobem també en vernís negre. La variant que ens apareix en grisa correspon a la 13.a, amb una vora oberta i llavi del tipus 6, i unes dimensions de diàmetre relativament superiors, atès que la copa de vernís negre ROSES 13 no supera els 160 mm i aquesta amida 190 mm. El perfil és hemisfèric; desconeixem la base. No hem trobat cap forma similar en grisa de la costa catalana. Pel que fa al

context cronològic en la qual s'ha recuperat, només podem dir que apareix en un nivell del segle III aC, sense precisar.

COPA DE LA FORMA GR-ROS 18 (Fig. 30.1)

La darrera de les copes documentades amb grisa de Roses també té la seva equivalència entre els vernissos negres dels tallers, la ROSES 18. Es tracta d'una copa de perfil hemisfèric, amb el llavi relativament aplanat i vora lleugerament divergent, variant 18.a. La copa de vernís negre d'aquesta forma té un perfil sensiblement més cònic, fins al punt que podríem considerar la GR-ROS 18.a més propera a la GR-ROS 13.a. L'exemplar és molt fragmentat, per la qual cosa desconeixem la base, i es va recuperar en un dels carrers del barri hel·lenístic, sense context estratigràfic precís, de manera que no ens podem pronunciar per la seva cronologia.

GERRA DE LA FORMA GR-ROS 52 (Fig. 30.1)

Hem associat a aquesta forma de gerra de pasta clara, CL-ROS 52, un fragment de vora ceràmica grisa, amb nansa, el qual hem tingut dificultats a l'hora d'orientar i de calcular el diàmetre, atès que la part conservada és molt petita. Es tracta d'una gerra de coll relativament alt, amb vora no destacada, divergent, amb un llavi simple, arrodonit, que esta dotada almenys d'una nansa –de forma ovalada amb enfonsament central- que parteix del llavi i s'adossa a la part on s'inicia la panxa, per sota d'un petit ressalt que marca el pas entre el coll i la panxa. No tenim suficients indicis per a considerar com seria el cos d'aquesta peça, però tot apunta cap a un perfil panxut, ovoide. Podríem establir algunes semblances amb els vas de la forma 4 d'Ullastret (Rodríguez 2003, 18, 33-34). Pel que fa a la datació, la localització del fragment en el nivell TSM-IIIa del turó de Santa Maria, ens permet situar-la cap a la segona meitat avançada del segle IV aC.

GERRA DE LA FORMA GR-ROS 54 (Fig. 30.1)

Hem considerat com a gerra un fragment de vora divergent, amb el llavi pla, que té una certa semblança amb la forma de pasta clara CL-ROS 54, fins i tot en el gruix de la paret, més robust que en la resta de vasos d'aquesta categoria ceràmica. Aquest exemplar de grisa de Roses, de 138 mm de diàmetre, és molt similar a un fragment de gerra classificada com a comuna grisa procedent del jaciment de l'Illa d'en Reixach

(Ullastret, Baix Empordà), de l'excavació de la muralla meridional (Martín *et alii* 1999, 111, fig. 9.9.9). Aquest fragment s'ha datat en un context de mitjan segle IV aC, cronologia que coincideix amb el fragment de Roses, atès que aquest es va recuperar en el nivell TSM-IIa del turó de Santa Maria.

BICÒNIC DE LA FORMA GR-ROS 59 (Fig. 30.3)

D'aquesta típica forma, molt ben representada entre les ceràmiques grises de la costa catalana, hem reconegut alguns fragments també en grisa de Roses, en concret dues vores exvasades de coll rectilini o lleugerament inclinat, amb un llavi simple, arrodonit, i dues bases, una amb bona part del cos, de fons protoanular, amb la típica acanaladura i forma convexa. El grau de fragmentació d'aquests individus només ens permet fer certes consideracions sobre la semblança amb la forma COT-CAT Gb1 o 1a de Rodríguez (Rodríguez 2003, 17, 27-31). Pel que fa a la datació, hem de reconèixer l'inici de la producció cap a la segona meitat avançada del segle IV aC, probablement cap al darrer quart i amb una perduració fins als nivells d'amortització del barri hel·lenístic, BH-E.II. És interessant observar la troballa, l'any 1980, dels dos fragments de base davant del forn núm. 1.

LEKANIS DE LA FORMA GR-ROS 76 (Fig. 30.3)

Un fragment de vora bífida, associat a un cos troncocònic, ens ha portat a valorar l'existència d'un possible *lekanis* entre la producció grisa de Roses. No podem calcular el diàmetre, però sembla tractar-se d'una peça gran. Els paral·lels de *lekanis* que coneixem en ceràmiques de l'època tenen uns perfils més hemisfèrics, com ara la forma AT-VN 1264-1275, la GRE-OR Ln 2 (Lattara 6, 1993, 441) o el de pasta clara massaliota PC-MAS 435b (Lattara 14.2, 2001, 699-701), tot i que entre aquests darrers també trobem perfils més inclinats. No hem trobat paral·lels d'aquesta forma en grisa de la costa catalana. La troballa del fragment de Roses en el nivell TSM-IIIa ens permet situar-lo cronològicament en la segona meitat avançada del segle IV aC.

OLLA DE LA FORMA GR-ROS 77 (Fig. 30.3)

Aquesta forma també ha estat reconeguda a partir d'un únic fragment que presenta un perfil en S, amb una vora oberta, de llavi simple, arrodonit, i un cos que aparenta ser globular. S'aprecien restes de nanses, de les quals només coneixem l'arrencament, les quals s'apliquen damunt el sortint de la panxa i prenen una direcció que se suposa

vertical o inclinada respecte de la vora, amb forma d'U. Aquests detalls ens porten a comparar la forma GR-ROS 76 amb l'olla 20 de Rodríguez (Rodríguez 2003, 22, 44-45), equivalent aproximada a l'*stamnos* COT-CAT St1 (*Lattara* 6, 1993, 397), tot i aquestes no tenen el perfil en S de la vora de Roses. El fragment de GR-ROS 76 també es va recuperar a tocar un dels forns de Roses, en concret del forn núm. 2, tot i que no en podem precisar la cronologia dins del segle III aC.

URNA/OLLA DE LA FORMA GR-ROS 78 (Fig. 30.3)

Aquesta forma només s'ha pogut analitzar a partir d'un petit fragment de vora que té un perfil rectilini, inclinat cap a l'interior, amb un llavi aplanat del tipus 4. Desconeixem com seria el cos i, fins i tot, el diàmetre, tot i que aparenta ser una forma gran. La seva qualitat de pasta és una mica inferior a la resta de grises de Roses, especialment pel que fa a l'acabat de la superfície. Només podem aproximar-nos a la seva cronologia gràcies al fet que el fragment es va recuperar en el nivell TSM-IIIa, que ens situa en una segona meitat avançada del segle IV aC.

TAPADORA DE LA FORMA GR-ROS 99 (Fig. 30.3)

En darrer terme ens quedaria esmentar una última forma, la tapadora, la qual coneixem a partir d'un fragment de botó, per la qual cosa hem optat per classificar-la entre els exemplars sense perfil reconegut, FORMA 99. Es tracta d'un agafador massís de 46 mm de diàmetre, no molt alt, 9 mm, amb la part superior plana. A l'interior, sota el botó, presenta una concavitat semicircular. Pel tall de paret que es conserva sembla que es tractaria d'una tapadora baixa, aixatada. No podem precisar la cronologia del fragment dins del segle III aC, ja que es tracta d'un fragment recuperat en una excavació de l'any 1963.

* * *

Al marge d'aquestes produccions, el jaciment de Roses ha proporcionat altres materials que fan pensar que els tallers podrien haver fabricat, de manera excepcional, elements de construcció, àmfores –si fem cas de les anàlisis químiques realitzades- i unes ceràmiques grises diferents de les que hem denominat GR-ROS, tant tipològica com morfològicament. Són materials molt residuals, per la qual cosa no els dediquem un capítol específic; només els esmentarem de passada, breument, per tal de no deixar-los al marge.

Pel que fa als elements de construcció, ens ha sobtat la troballa de fragments molt escadussers, que possiblement podrien formar part de motlures, els quals hem atribuït als tallers pel fet de la seva decoració amb palmetes i rosetes (**Fig. 30.4**). Es tracta de pastes de tipus groller, vermelloses, amb abundant desengreixant. De no haver mostrat aquestes decoracions, segurament no haguéssim fet cas d'aquestes peces, ni ens haguéssim plantejat que els tallers de Roses podrien haver produït materials de construcció. No obstant això, no ho podem afirmar amb certesa, ja que no s'han fet anàlisis de pastes. Queda per a futurs treballs valorar aquesta hipòtesi.

Els estudis ceràmics, en canvi, ens han demostrat que amb les mateixes argiles que es feren els vernissos negres i les pastes clares, també es feren àmfores. L'aspecte de la pasta de la peça en qüestió, d'entrada, ens va fer sospitar la possibilitat que els tallers haguessin pogut fet aquest tipus d'envasos (**Fig. 30.3**). És per això que incloguérem una mostra entre les anàlisis de pasta, a partir de les quals es va confirmar aquest supòsit. Malgrat els resultats, ens mostrem amb reserves, ja que no descartem que aquest envàs s'hagués pogut fabricar en un altre lloc, amb les mateixes argiles que es feren servir a Roses. Per les restes que presenta adherides i pel lloc de la troballa, a més, sembla que aquest fragment hauria pogut formar part de la construcció del forn núm. 1, la qual cosa no descartem que també hagués alterat els resultats de l'anàlisi.

Al marge de les grises del tipus GR-ROS, hem trobat alguns escassos materials que també pensem podrien haver-se produït a Roses. Es tracta d'unes peces amb una pasta de color gris clar, relativament porosa, de gra fi, depurada, sense vernís, amb puntets blancs de calcita visibles. Un dels fragments que s'ha identificat és una base d'una pàtera, probablement de la forma ROSES 12, que porta al centre la decoració de la roseta R99. La peça en qüestió es va trobar en un dels carrers del barri hel·lenístic, relativament a prop del forn núm. 1. Per l'aspecte, pensem que podria tractar-se de vasos corrents dels tallers els quals, sense cobrir-se amb vernís, haurien estat sotmesos a una cuita reductora. Del mateix tipus ceràmic seria una llàntia, avui exposada al Museu de la Ciutadella de Roses, amb pasta d'ídèntiques característiques a les descrites, que fou recuperada entre els nivells d'amortització intramurs de la muralla hel·lenística, en un context de la fi del segle III aC, inici II aC (**Fig. 30.5**). No podem tampoc afirmar la pertinença als tallers de Roses atesa la manca d'estudis de pastes.

En darrer terme ens quedaria comentar el fet que els forns de Roses també haurien pogut produir vasos coroplàstics, si ens atenim a la troballa d'un motlle de Dèmeter, l'any 1968, a les proximitats del barri hel·lenístic, en el seu extrem sud, a la zona on segles després es construí l'hospital militar de la Ciutadella. La troballa, en el nivell

BH-E.II, que correspon al d'amortització del barri, ens està informant que aquesta peça provindria d'uns estrats que s'haurien remogut durant l'ocupació tardoromana del lloc, per la qual cosa no s'ha pogut contextualitzar degudament. Es tracta d'un motlle de ceràmica de pasta de tipus massaliota, que amida 13 cm per 13 cm, aproximadament, el qual correspon a un bust femení. Fou estudiat en primer lloc per Aurora Martín (Martín 1978b, 375-377) i més tard hi insistí Joaquim Tremoleda en la seva tesi (Tremoleda 2000, 30-31). El rostre es presenta en posició frontal, amb un tocat i pentinat de rínxols que arriba fins a les espatlles. Les orelles estan parcialment descobertes i sembla que porten unes arracades (**Fig. 30.6**). Tremoleda comenta que d'aquest motlle se n'haurien fet figures votives per oferir als santuaris de Démeter, habituals entre els segles IV i III aC, similars als *thimateria* o pebeters del mateix motiu iconogràfic.

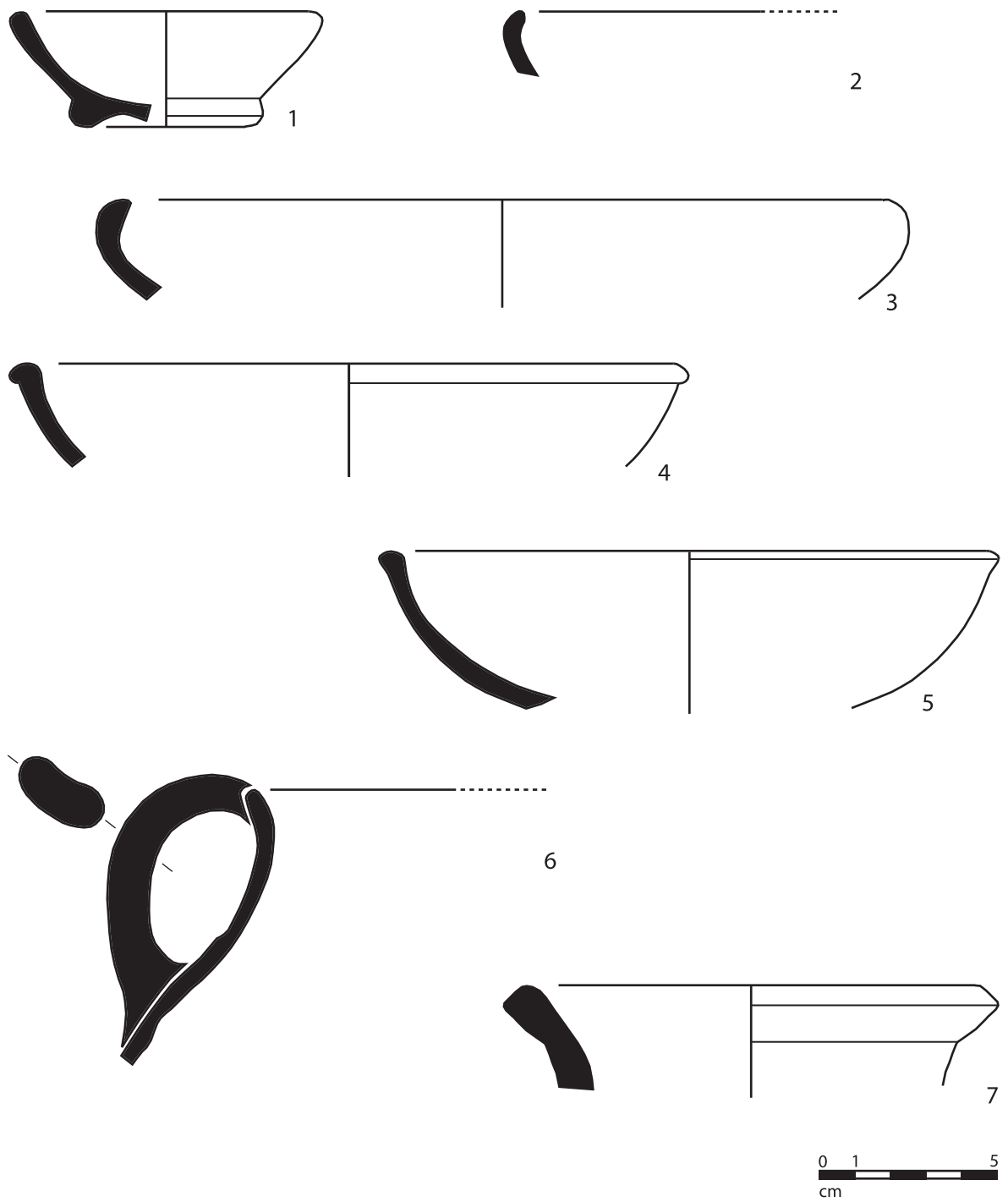

Figura 30.1. Ceràmica comuna grisa dels tallers de Roses de les formes GR-ROS 1, 11, 12, 13, 18, 52 i 54

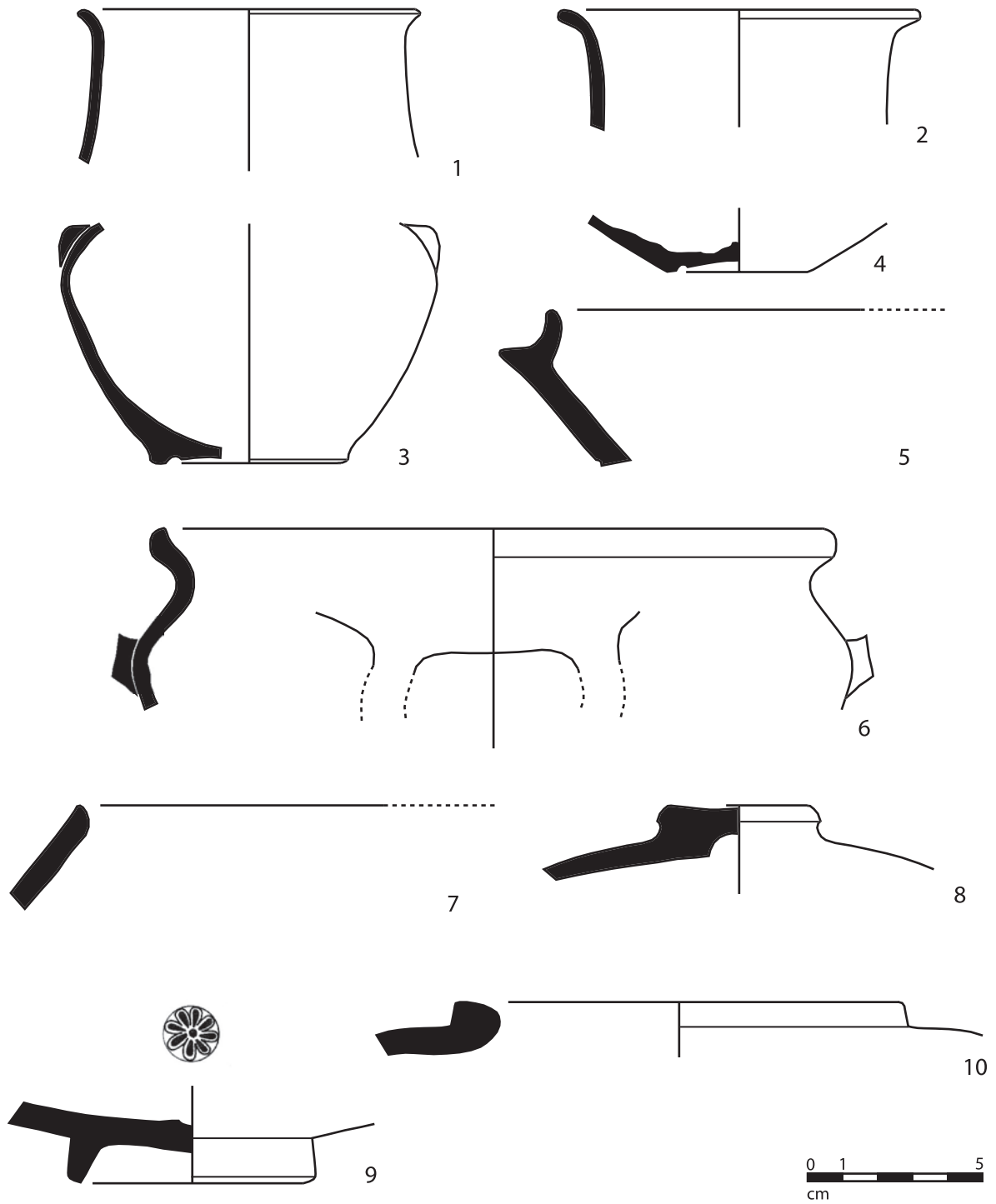

Figura 30.3. Ceràmica comuna grisa dels tallers de Roses de les formes GR-ROS 59, 76, 77, 78 i 99, àmfora i grisa clara

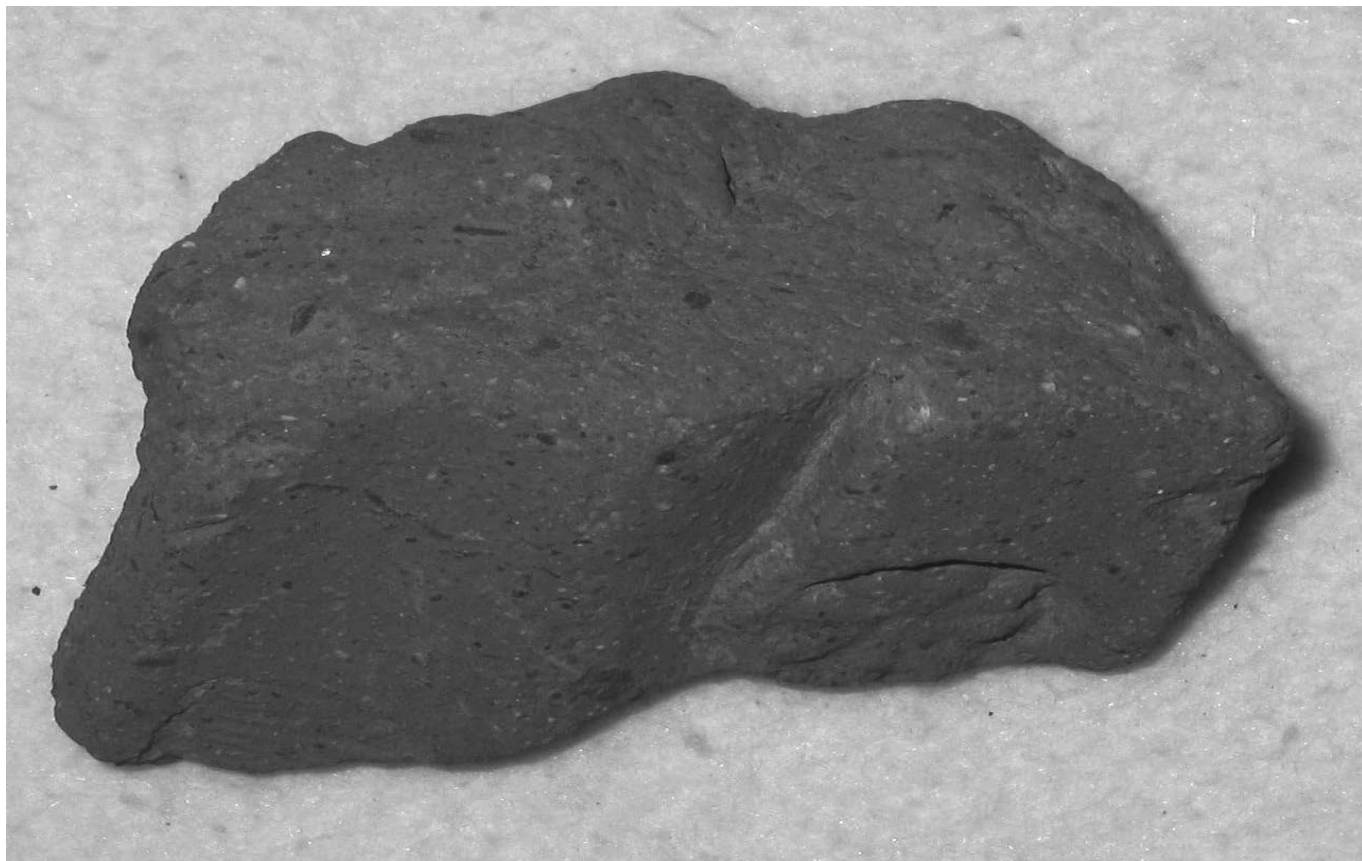

Figura 30.4. Fragment d'un element de construcció, motllurat, decorat amb palmetes i rosetes, atribuït als tallers de Roses (foto AM. Puig)

Figura 30.5. Llàntia de ceràmica grisa recuperada en els nivells d'amortització de la muralla hel·lenística (foto AM. Puig)

Figura 30.6. Motlle de Démeter fet amb ceràmica massaliota, trobat al barri hel·lenístic (foto M. Casanovas)

BLOC X: ELS FORNS. ESTRUCTURA I FUNCIONAMENT

31. ELS FORNS I L'ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI DE TREBALL

Fins al dia d'avui, són dos, només, els forns que s'han localitzat en el jaciment grec de la Ciutadella de Roses. És per això, com ja comentàvem en el capítol de l'estudi de la producció i la cronologia dels tallers, que es fa molt difícil fer una aproximació al funcionament del que podríem considerar el *kerameikos* de Roses. Ambdós forns es concentren en el sector del ponent del barri hel·lenístic, separats poc més de 25 m de distància, un situat ran de la façana est de l'illa de cases IV, a la part central, i l'altra ran de la façana oest de l'illa de cases VI, més al sud-oest (**Fig. 31.1**). Entre ells no hi ha cap relació evident, almenys a nivell espacial; de fet, corresponen a dues illes de cases diferenciades, ben separades per un carrer. És per això que els tractarem de manera independent, tot i que, com veurem, tenen una gran similitud estructural que els fa molt propers.

No descartem que hi poguessin haver altres forns. Si fem cas de l'anotació que Francesc Riuró fa en el seu diari d'excavacions, sembla ser que la destrucció de la muralla de llevant comportà l'arrasament d'una part considerable del barri hel·lenístic. Amb paraules de l'esmentat arqueòleg, es destruïren alguns vestigis i es dispersaren les restes, entre les quals hi havia les d'un forn ceràmic (Riuró 1995, 110). El diari no aporta més dades sobre la troballa; no diu a partir de quin material el reconeix ni la seva precisa localització, menys encara la seva cronologia. És possible que aquest es trobés a les proximitats dels antics cortes 5, 11 i 15, que és el lloc on la planimetria antiga de l'excavació assenyala una àmplia zona destruïda per l'esmentat enderroc, àrea en la qual no quedà dempeus cap resta constructiva. Serà precisament a partir d'aquí, i per tal de demostrar la importància del jaciment arqueològic que s'estava malmetent, on l'any 1963 es començà l'excavació del barri (**Fig. 31.1**).

Al marge d'aquest forn destruït, és possible que hi haguessin d'altres. Hem de tenir en compte que hi ha una àmplia zona del barri hel·lenístic, tant cap a l'est, com cap al nord de l'àrea descoberta, que no s'ha excavat, i una altra, cap al sud, que es troba molt destruïda per les ocupacions posteriors. És per això, que no ens podem limitar a pensar que el barri on es trobaven instal·lats els terrissers de Roses disposés només

d'aquests dos forns, sobretot si tenim en compte el temps durant el qual estigué vigent aquesta producció, poc més d'un segle. De fet, es coneixen altres *kerameikos* amb grups més elevats de forns. A la zona de la Magna Grècia, al sud d'Itàlia, Cuomo di Caprio estudia els 12 forns de Tarent, els 4 de Metaponto, els 7 de Siris Heraclea o l'important conjunt de Locres Epizephyriene, especialment ric, amb prop d'una vintena, repartits en diferents sectors (Cuomo di Caprio 1992, 70-85). Al seu torn, Maria Coja analitza els forns de les colònies gregues de la Dobroudja, Tomis, Callatis i, sobretot, Histria, on descriu un total de 15 forns (Coja 1979, 18-33).

Tot i les limitacions que tenim, intentarem esbrinar la relació entre els forns i els àmbits immediats a aquests, a fi de saber quina podria haver estat l'organització espacial dels tallers de Roses i, a la vegada, veure si respon a un pla constructiu ordenat i premeditat. En primer terme és important observar que el barri ceramista de Roses no sembla que es dediqués exclusivament a aquest artesanat, sinó que hi ha suficients indicis per a considerar que l'ocupació del lloc era també d'habitació. No és rar aquest tipus d'ocupació mixta, de la que es coneixen paral·lels, com Siris Heraclea (Cuomo di Caprio 1992, 78) o Histria (Coja 1979, 42). Els forns de Roses es troben a l'interior d'unes construccions grans i complexes, de les quals només una part estaria relacionada amb la producció ceràmica; la resta reuneixen tot un seguit d'indicis que donen a entendre una ocupació de tipus hàbitat. En serien un exemple les troballes de llars de foc, d'àmfores clavades en el sòl, de molins i pesos de teler. Val a dir que també s'han trobat uns forns metal·lúrgics: un a l'habitació H14 i l'altra, possiblement, a l'antic corte 9 (**Fig. 31.1**)¹.

La construcció d'ambdós forns i la seva relació estructural amb les estances immediates, fa pensar que la seva instal·lació fou plantejada de nova planta, segons un pla premeditat. Hem de tenir en compte que la construcció d'un forn en relació a un taller ceràmic requereix tot un seguit d'àmbits, associats al seu funcionament, que són imprescindibles i no es poden improvisar. Segur que els terrissers que s'instal·laren en el barri eren experts i bons coneixedors d'aquestes necessitats, per la qual cosa cal pensar que la construcció dels tallers respongué a un projecte ben elaborat, preestablert. Hi ha una premissa que guia, ara i abans, la ubicació de les diferents parts d'un taller: assegurar que la connexió entre els diversos àmbits permeti un treball còmode i eficaç. Hi ha unes pautes lògiques, que eren conegudes i raonades, les quals se seguien simplement per optimitzar el rendiment del taller. És fa difícil pensar

¹ No sabem si aquests forns metal·lúrgics eren destinats a la producció d'objectes quotidians, o bé, si podien tenir alguna relació amb els tallers; pensem en la elaboració d'estris per al treball dels ceramistes. A la vegada, pensem que els molins també podrien haver-se utilitzat per a moldre les argiles per a fer els engalbes que s'utilitzaven per pintar. No és rar trobar molins relacionats amb tallers ceràmics.

que uns espais pensats per a hàbitat fossin aprofitats i reconvertits per aquest ús. De ser així, sens dubte hauríem de considerar una remodelació profunda del conjunt. Això no s'observa en cap dels dos sectors associats als forns del barri, ans al contrari, tots els indicis apunten a que aquests espais foren configurats en la fase constructiva inicial².

Al respecte d'aquesta idea, és definitiu el comentari de Papadopoulos en estudiar dos tallers ceràmics fundats a inici del segle passat a l'illa de Thasos: "Le plan des ateliers n'est pas le résultat de choix fortuits, mais semble au contraire obéir à un projet fonctionnel et à une organization programmée de l'espace fondée sur deux critères principaux: a) l'économie de temps, d'énergie et de coût; b) la sécurité et l'efficacité des mouvements à l'intérieur des installations" (Papadopoulos 1995, 602). Aleshores, té sentit que unes determinades parcel·les del barri hel·lenístic fossin destinades, des de l'inici, a tallers ceràmics i que s'estructuressin seguint aquest lògic projecte constructiu funcional.

Si analitzem qualsevol taller ceràmic artesanal, encara que sigui dels pocs que ens han pervingut avui dia, hi ha una sèrie d'instal·lacions associades, que no poden faltar per al correcte funcionament del taller. En farem la relació i intentarem reconèixer-les dins les illes de cases del barri hel·lenístic on es troben els forns. En primer terme hem de parlar de la sala on s'ubicaven els torns, la qual se suposa coberta i ben il·luminada. Si tenim en compte la producció dels tallers de Roses, segur que seria una sala relativament gran, on hi hauria més d'un torn, els quals se situarien ran de la paret per falcar-los bé i poder recolzar el seient del terrisser, com és habitual. Podem pensar que aquesta estança podia tenir també una part reservada als decoradors que imprimien els punxons i les rodetes en els fons de les bases. Per la raó de decorar quan l'argila encara era crua i, alhora, per la comoditat i la facilitat del treball, és lògic pensar que aquests no es trobarien massa lluny del lloc on es feien les peces. Així s'evitava traslladar-les i manipular-les excessivament, fet que podia provocar que es malmetessin, atès que el fang encara era molt tendre. Cal tenir en compte que aquesta sala de treball també hauria de tenir a prop algun dipòsit d'argila per fer les peces i aigua a l'abast³.

Un cop acabats, calia que els vasos s'assequessin per tal de perdre l'aigua sobrant i poder ser enforats. Abans, però, se'ls havia d'aplicar l'engalba cobrent que donaria la

² Altra cosa seran les reformes posteriors, de les que en tenim un exemple a l'illa IV on es troba el forn núm. 1.

³ Pel que fa a l'aigua, no parlem necessàriament de pous. De fet, la riera que antigament travessava el Pati d'Armes de la Ciutadella abans de la construcció d'aquesta fortificació, es trobava a pocs metres.

tonalitat negra al final de la cuita⁴. Ja sigui amb pinzell o per immersió, aquesta fina capa d'argila diluïda es donava quan les peces s'havien assecat fins a la duresa de cuita, cobertura que, al seu torn, també s'havia d'assecar. Per tot això es requeria una estança específica. El procés d'assecat s'havia de fer a l'ombra, sota cobert i de forma lenta, ja que el sol directe i sobtat pot esquerdar l'argila. Alhora havien de quedar a recés del vent i protegides de les glaçades, que també les podien malmetre⁵. Per a aquesta finalitat imaginem una sala relativament gran, situada, per comoditat, prop dels torns, on les peces es podien col·locar en prestatges –potser les mateixes posts que sortien del torn- o bé esteses, segons l'espai disponible. Imaginem que a tocar hi hauria l'obrador o espai on es procediria a l'engalbat⁶.

Un cop les peces estaven engalbades i a punt, ja es podien coure. Aquesta és la única estructura dels tallers de la que tenim evidències arqueològiques; de la resta, només podem plantejar hipòtesis de localització. Els forns podien trobar-se relativament a part de l'obrador del taller, però tampoc massa lluny, per tal facilitar el trasllat de les peces, en un espai relativament ventilat, per evitar acumulació de fums tòxics. Fos quin fos el seu emplaçament, havien de tenir al davant un espai que permetés maniobrar adequadament al responsable del forn per a poder efectuar la càrrega de manera còmoda i, sobretot, per a alimentar-lo de llenya al llarg de la cuita. Amb tot això, cal pensar en l'existència d'un magatzem de llenya a l'abast⁷, al marge dels dipòsits generals que poguessin tenir els terrissers en altres llocs, on s'acumulés l'aprovisionament fet en els boscos de la zona. Si ens fixem en la planimetria del barri, preferentment en el sector del forn núm. 1, que és el que conserva millor les estances annexes (**Fig. 31.2**), veiem com aquest té al davant un espai lliure prou ampli, ja que amida uns 2,5 m de llarg.

Annexa, a l'oest del forn, hi ha una àmplia estança, l'H6, de forma rectangular, que amida poc més de 4 m de llarg per 2,80 m d'amplada, l'ús de la qual s'ha suposat com

⁴ No ens consta que es fessin bicoccions: una per coure les peces i l'altra pels engalbes. Això representa que calia esperar que es refredés la primera cuita per a procedir a l'engalbat, i poder tornar a enfornar.

⁵ Aquestes observacions les devem al terrisser Josep Mascarós, d'Ullastret.

⁶ És possible que aquí mateix és on es farien les decoracions pintades amb vernís. Aquestes, aplicades amb pinzell, s'han trobat en recipients de pastes clares, se serveixen del mateix tipus d'engalba, potser més diluïda, que l'utilitzada per donar l'acabat final.

⁷ Es coneixen alguns casos en què la llenya necessària per la fornada es col·locava molt a tocar del forn, ja que així s'assecava millor. Aquesta era una condició indispensable per la cuita: que la llenya estigués ben seca. Pel que fa al tipus de fusta, es preferien les toves de fibra ampla, ja que cremen més ràpidament, factor important per aconseguir l'elevació de l'escalfor en el forn. També es una fusta que permet fer estelles fàcilment. Són ideals el pi, l'abet i l'om (Rhodes 1999, 91). Pere Cornellà, terrisser de La Bisbal, comenta que s'utilitzaven, preferentment, feixines de bru, estepa i gatosa, atès que és un combustible de flama de poca durada –no castiga tant la graella- amb unes brases d'alt poder calorífic, que mantenen una escalfor constant (informació proporcionada per Xavier Rocas, director del Terracota Museu de La Bisbal d'Empordà).

a magatzem, ja que aquí, ran del mur sud, es trobaren, ben col·locades i estibades, les peces que s'utilitzaven per a fer la volta de la cambra de cocció (**Fig. 31.3 i 31.44**). Aquestes rajoles aparegueren cobertes per un nivell de terres cendroses, amb molta ceràmica, que s'igualà a l'estrat III, fase BH-E.III, que és la d'amortització del barri (**Fig. 31.5**). És possible que les cendres, carbons i terres cremades que es troben en aquesta estança, junt amb els rebuigs de cuita i els nombrosos fragments de vasos de vernís negre, corresponguin al darrer moment de funcionament del forn. Que es tracta d'un magatzem no en tenim cap dubte ja que aquí és on s'han trobat, també, el major nombre de discs d'apilament de peces i plaquetes. Del total de discs individualitzats, el 47,62 % s'ha recuperat a l'H6, mentre que el 40,48 % a l'H5, que és l'habitació del forn. Pel que fa a les plaquetes, és aquí on ha aparegut la que porta impresa la roseta nominal, R40, detall que ens ha servit per confirmar que aquesta producció és pròpia dels tallers de Roses (**Fig. 31.6**). No sabem exactament la connexió que tindria aquesta estança amb la del forn, atès que just en el lloc on pensem que podria trobar-se la porta s'hi disposà un enterrament de la necròpolis tardoromana. Tampoc podem afirmar que hi hagués alguna obertura a l'extrem nord-oest de l'àmbit, ja que aquí també ens falta una part important dels murs, atesa l'excavació d'una gran fossa d'escombrera, també de la mateixa època.

Hem de pensar que l'H7, adossada al sud de l'H6, hauria de tenir també alguna relació amb el forn. Es tracta d'una estança rectangular, que amida, aproximadament, 1,5 m d'amplada, per una llargada conservada de més de 4 m –no es pot calcular del tot ja que falta el tancament oest. Té l'aspecte d'un llarg passadís, que comunicaria l'H5 amb les estances situades a ponent del sector del forn (és on hem situat l'H8). Lamentablement, aquestes no s'han pogut reconèixer, atès que estan totalment destruïdes per l'ocupació tardoromana i per la construcció d'un pou modern (**Fig. 31.2**). Si ens fixem en el mur que constitueix el límit sud de l'H7, ens adonem, a més, que aquesta sala va patir diverses reformes al llarg del temps; de fet, de l'original només se'n trobaren unes escasses pedres a nivell del subsòl. Aquesta estança es veié afectada, en primer terme, per la remodelació del sector sud de l'illa, format per les estances H9, H10, H11 i H12 (**Fig. 31.2**), obres que hem situat en un moment incert del segle III aC, en una segona fase constructiva. Finalment, un cop amortitzat el barri, al damunt s'hi edificaren uns murs, l'ús dels quals ignorem, però que per la seva posició estratigràfica, dins l'estrat II i anteriors a la fase de necròpolis⁸, no descartem que puguin correspondre a la propera ocupació del lloc després de l'abandonament de *Rhode*, a la segona meitat avançada del segle II dC. Aquesta fase es coneix a partir

⁸ És anterior a la fase de cementiri, atès que una de les tombes destrueix parcialment una cantonada d'aquests murs.

d'unes instal·lacions termals anteriors a l'edifici A i d'uns dipòsits d'aigua, l'ús de les quals sembla estar en relació a l'ocupació portuària (Nieto 1993).

Al marge de les estances que hem suposat fins ara, hem de pensar que n'hi hauria una altra destinada als pintors que decoraven les parets de determinades formes. El fet que aquesta decoració s'apliqués quan els vasos ja eren cuits i freds, comporta que en parlem ara i no abans, durant el procés de confecció de les peces. Cal pensar que, un cop obert el forn, a mesura que es retiraven els vasos, es devia fer una tria dels productes que es volien decorar, els quals calia portar a un lloc adient per a ser pintats, espai on es trobarien els estris i els materials necessaris, entre el quals hi hauria també els fins estilets emprats per a fer els esgrafiats.

Aquests, però, no són els únics espais que ens quedaria comentar en relació al funcionament dels tallers. En altres capítols d'aquesta tesi hem parlat de les basses de decantació de l'argila, les quals eren imprescindibles per a purificar i aconseguir la matèria primera apta per a la confecció de les ceràmiques. Hi ha tot un procés, posterior a l'extracció de l'argila, que comporta la necessitat d'unes cubetes i l'existència d'aigua, i per tant d'un espai de treball. No sabem en quin lloc estarien emplaçades aquestes instal·lacions, si prop dels tallers o més lluny. De fet, no en coneixem cap traça, per la qual cosa ignorem la seva localització. No obstant això, suggerim una hipòtesi, que ens sembla prou versemblant: és possible que el procés de preparació de l'argila es fes ran de la riera, entre aquesta i les primeres cases del barri del sector del ponent, que és on es troben els forns. El lloc és ideal, ja que és a prop dels tallers i, a l'hora, en un lloc amb aigua abundant, necessària per a dur a terme tot el procés. De ser així, podríem explicar, també, el perquè entre aquestes darreres cases i la riera no s'han trobat -en base als sondejos fets- restes de cap illa de cases com les que es coneixen a la resta del barri⁹. És possible que aquest espai fos lliure de construccions i que només hi haguessin les basses, les cubetes i els dipòsits necessaris per a la preparació de l'argila i, potser també, els magatzems per a la llenya. Aleshores, seria comprensible pensar que els tallers tinguessin un accés directe cap a aquesta zona; potser seria aquesta la funció del passadís H7.

Amb tot el que hem comentat fins ara, hem d'admetre que la planificació del barri hel·lenístic fou premeditada i articulada en funció de la instal·lació dels tallers ceràmics, almenys en el sector de ponent, que és on es troben els forns. Arribats a aquest punt, hem de fer un incís, que ens servirà per a contextualitzar aquesta planificació. Hem de tenir en compte que Roses, abans de l'eclosió dels tallers de vernís negre, coneix una primerenca producció de pastes clares, la qual hem situat,

⁹ De fet, tampoc hi hauria suficient espai, ja que la distància entre la riera i la façana de ponent de les cases més immediates s'estima entorn uns 15 m.

cronològicament, en un moment proper a mitjan segle IV aC. No sabem on es trobarien aquestes instal·lacions, el que sí coneixem, però, és que començarien a fabricar, tímidament, algunes peces de vernís negre. A la fi del IV aC, però, té lloc un important replantejament de la producció, el qual va acompanyat d'una clara voluntat de comercialització dels vernissos negres. Pensem que seria en aquest context que tindria sentit la implantació d'un barri artesanal, organitzat i ben ordenat, potser atenent les peticions d'uns terrissers experts, bons coneixedors de la construcció i les necessitats dels tallers. Abans hem dit, però, que no tot el barri estaria dedicat a aquest treball ceràmic, sinó que sembla que hauríem de considerar l'existència d'uns espais destinats a l'hàbitat. Ens preguntem, on viurien la munió d'artesans relacionats amb la producció dels tallers de Roses?

Fins ara hem intentat identificar les estances relacionades amb el forn i, fins i tot, el lloc on es portaria a terme el procés de preparació de l'argila, però, on es trobarien les instal·lacions dels tallers pròpiament dites? El cert és que no s'ha trobat cap indici arqueològic que ens indiqui en quin lloc estarien ubicades. Enlloc han aparegut traces ni de la sala on se suposa estarien els torns ni dels obradors associats a l'acabat de les peces ni on es trobaria l'assegador. Hem d'entendre que aquestes estances estarien molt a prop unes de les altres, tal com hem justificat abans, però no sabem on. Al respecte, volem suggerir una hipòtesi, que sorgeix de l'anàlisi de la planificació estructural de l'illa IV, que on es troba el forn núm. 1. Aquesta és la més ben conservada i estudiada, ja que l'illa VI, on hi ha el forn núm. 2, està incompleta i excavada d'antic.

Si ens fixem en el plànol de l'illa IV (**Fig. 31.2**), veiem com les estances relacionades amb el forn ocupen un espai central, més llarg que ample, que queda enmig d'altres dos, independents, els quals es caracteritzen per tenir una distribució interna pràcticament idèntica. L'espai central té una amplada interior d'uns 5 m, mentre que els dos laterals, amb façana a dos carrers, amiden 6 m d'amplada. D'aquests dos sectors només coneixem de manera completa la part oriental, formada, respectivament, pels àmbits H1, 2, 3, 4, 13 i 14, i H9, 9b, 10, 11, 12 i 12b, atès que la resta està afectada per construccions posteriors. Aquesta part, que és de planta quadrangular, amida 6 per 6 m de costat (espai intern hàbil) i se subdivideix en quatre àmbits, separats per uns murs que, per la seva amplada, podríem considerar envans. És difícil esbrinar quina seria la connexió entre aquests espais interiors, ja que al damunt, almenys en el grup que es troba més al nord, s'hi emplaçaren un nombre important de tombes tardoromanes, a més d'una fossa d'escombrera. Respecte al grup del sector sud, tot i que s'hi intueix la mateixa distribució, el fet que la seva

excavació es dugués a terme l'any 1964 ha impedit que en puguem extreure dades fiables.

Atès que aquests espais tenen una ordenació interna idèntica i que se situen, de forma paral·lela, a cada costat del conjunt del forn, porta a valorar la possibilitat que hi tinguessin alguna connexió, la qual, pensem, suggereix un destí com a tallers. Pel que fa al grup situat al nord, format pels àmbits H1, 2, 3, 4, 13 i 14 (**Fig. 31.2**), l'excavació va permetre constatar que tots ells foren edificats en un mateix moment constructiu, alhora que les estances immediates a l'oest. La intervenció arqueològica, però, no va aportar cap dada que confirmés la presència dels tallers. En la gran habitació quadrangular, subdividida pels àmbits H1, 2, 3 i 4, només es trobaren restes de dues llars, en concret a les H2 i H4. Ens sobta, també, no veure cap obertura que assegurés una connexió entre aquestes habitacions i el forn, encara que no la podem descartar, almenys en el costat de ponent; sí que és possible, en canvi, que s'hi entrés des del carrer annex al nord, el carrer núm. 6. A l'oest d'aquests àmbits ens restaria comentar l'existència d'un espai d'unes mides similars, també quadrangular, d'uns 6 per 6 m, del qual només intuïm dues estances, l'H13 i l'H14, ateses les destruccions sofertes en èpoques posteriors. Al respecte d'aquest darrer àmbit, comentar la troballa d'una llar i d'un forn metal·lúrgic. Associar aquest espai de ponent amb els tallers encara és més difícil, ja que les dades de que disposem encara són més febles; no obstant això, la seva posició amb façana a ponent i tramuntana ens interessa, ja que garanteix una il·luminació natural més perllongada que no pas a llevant, necessària per a un lloc de treball.

El bloc d'estances ubicades a migdia del sector del forn, format per les H9, 9b, 10, 11, 12 i 12b, repeteixen, com hem dit, i pràcticament de manera idèntica, la mateixa distribució i mides del bloc nord. No obstant això, hem de comentar que aquesta obra no correspon al moment inicial de fundació del barri, sinó que l'estructura, tal com ens ha arribat, és resultat d'una remodelació constructiva que tindria lloc en un moment imprecís del segle III aC, quan el forn encara estava en funcionament. Els murs perimetrals, sobretot el que constitueix la façana est, no té ni la mateixa tirada ni amplada ni aparença constructiva que l'antic. Hi ha altres elements que aposten per aquesta reforma: la cota de fonamentació dels murs és relativament més alta respecte dels antics i s'han trobat restes, a nivell de subsòl, de murs anul·lats i substituïts pels de la nova fase. Evidentment que l'espai disponible ja estava configurat, allò que ens interessa, però, és que es reconstrueix amb la mateixa distribució que el bloc nord. Hem de pensar que anteriorment hauria estat destinat a altres usos i que, amb el bon ritme i èxit de la producció, després es reconvertís en taller? No tenim dades sobre quin podia ser l'ús d'aquest espai en la primera fase; les excavacions antigues només

fan referència a la troballa, a l'extrem sud-oest de l'H9, d'una àmfora migpartida, clavada en el sòl, amortitzada per un gran bloc de pedra posterior, que bé podríem associar a un espai d'hàbitat. El que sí que no podem negar és la relació entre el forn i la segona fase constructiva, ja que els treballs dels anys 80 posaren al descobert una porta que connectava directament l'estança H5 amb l'H9¹⁰. Malgrat això, tampoc disposem de elements concrets que ens permetin definir l'ús d'aquests àmbits en aquesta fase. Només voldríem comentar la troballa de l'esmentat bloc de pedra, de forma quadrangular, amb un forat amb centre, que no sabem si interpretar com a base de rotació d'un torn ceràmic, ja que no n'hem trobat paral·lels. És difícil, també, veure les connexions entre les diferents estances d'aquest bloc, ja que els envans que les separaven estan molt malmesos i no han conservat traces de portes; no obstant això, és possible que hi fossin, sobretot en la part més a l'est, formada per les habitacions H9, 9b, 10 i 11, i també cap a l'oest, amb les H12 i 12b, espai que està molt desfigurat per les ocupacions tardoromanes posteriors.

Pel que fa a l'illa on es troba el forn núm. 2, no podem fer cap anàlisi de les estructures que s'hi relacionen ja que estan totalment arrasades, fins al punt que quasi només es conserva l'emplaçament del forn. Aquest es troba adossat al mur que delimita l'illa a l'oest, ran de la façana, però sense connexió directa amb el carrer, almenys pel que veiem. Només a l'extrem nord-est de l'illa s'entreveu una habitació, força gran, d'uns 6 m de llargada per 4 m d'amplada, l'antic corte 15¹¹, però no hi podem establir cap relació, tot i que el mur que la delimita al sud segueix la mateixa tirada est-oest que el que tanca el forn pel costat nord (**Fig. 31.1**). És possible que en aquesta illa es donés la mateixa partició en tres blocs que a l'illa del forn núm. 1? Almenys això és el que sembla si tenim en compte les dimensions del corte 15, que també són de 6 m d'amplada, de nord a sud. A més, també aquí es reproduïx la posició de les estances del forn al centre de l'illa. Respecte del bloc al sud del forn, no en podem dir absolutament res, ja que està totalment arrasat; al seu damunt no només s'hi fonamentà l'edifici A tardoromà, conegut per la seva producció de salaons (Nieto 1993), sinó també un hospital militar modern.

Ens interessa remarcar la diferència entre la distribució interna en tres parcel·les de les illes del sector de ponent del barri, on s'ubiquen els forns ceràmics, i la de les illes de llevant, les quals no només són més grans i complexes, constructivament parlant, sinó

¹⁰ La porta tenia una amplada de 40 cm, aproximadament, amb un llindar de dues filades de pedres (10-15 cm cada una).

¹¹ Aquesta habitació fou excavada l'any 1964. Els diaris del moment no fan referència a cap troballa concreta que pogués definir el seu ús. Només parlen d'una gran fossa, amb materials romans, segurament un forat d'escombrera, dels múltiples que es troben en aquesta zona, el qual hauria estat la causa de la destrucció del mur de tancament al sud.

que sembla que totes elles se subdivideixen en dos. Pel que fa a aquestes, si ens fixem en la illa III, que és la més ben conservada, cadascuna de les parcel·les amidaria uns 10 m d'amplada nord-sud, per una llargada total de prop de 18 m est-oest. La mateixa amplada s'entreveu en la parcel·la nord de l'illa V, contigua al sud. Com veiem, aquesta distribució no té res a veure amb la de les illes de ponent, fins i tot, la configuració interna de les cases és absolutament diferent. Hem de pensar que aquest sector del barri tindria una ocupació d'un altre tipus, segurament relacionada amb habitatges. És interessant observar que és aquí on es concentren tots els molins trobats al barri hel·lenístic.

En conclusió, a partir de les escasses dades que ens han arribat, sembla que hem de considerar que la construcció del barri hel·lenístic, planificada i ordenada segons un projecte urbà ben organitzat, es va portar a terme, en el tombant del segle IV al III aC, amb la previsió de dedicar una part específica a la producció ceràmica. Aquesta s'instal·laria, tal com hem vist, a les illes del sector de ponent, el qual coincideix amb el límit del barri per aquest costat. Aquestes construccions, distribuïdes segons un pla arquitectònic premeditat i coherent, seguirien unes pautes constructives que les diferenciarien, clarament, de les illes del sector de llevant. Les ocupades pels forns, les illes IV i VI, tindrien un emplaçament idoni, ran de la riera que resseguia el barri per aquesta zona, lloc en el qual hem suposat podrien trobar-se els espais relacionats amb la preparació de les argiles, treball que requereix una presència important d'aigua. De fet, sembla que aquesta superfície immediata a la platja de la riera no estaria ocupada per construccions; ni hi ha suficient espai per a encabir-hi unes altres illes de cases ni el tipus de sòl seria l'apropiat per a fonamentar-les¹².

¹² De fet, en aquesta àrea s'estén un substrat de sorres, corresponents a la platja fluvial, que en cap cas hem vist que servis com a fonament de les construccions hel·lenístiques i, menys encara, en les fases d'ocupació anteriors. Els murs del barri s'assenten, tots ells, en el subsòl ferm del lloc, que consisteix en unes argiles compactades.

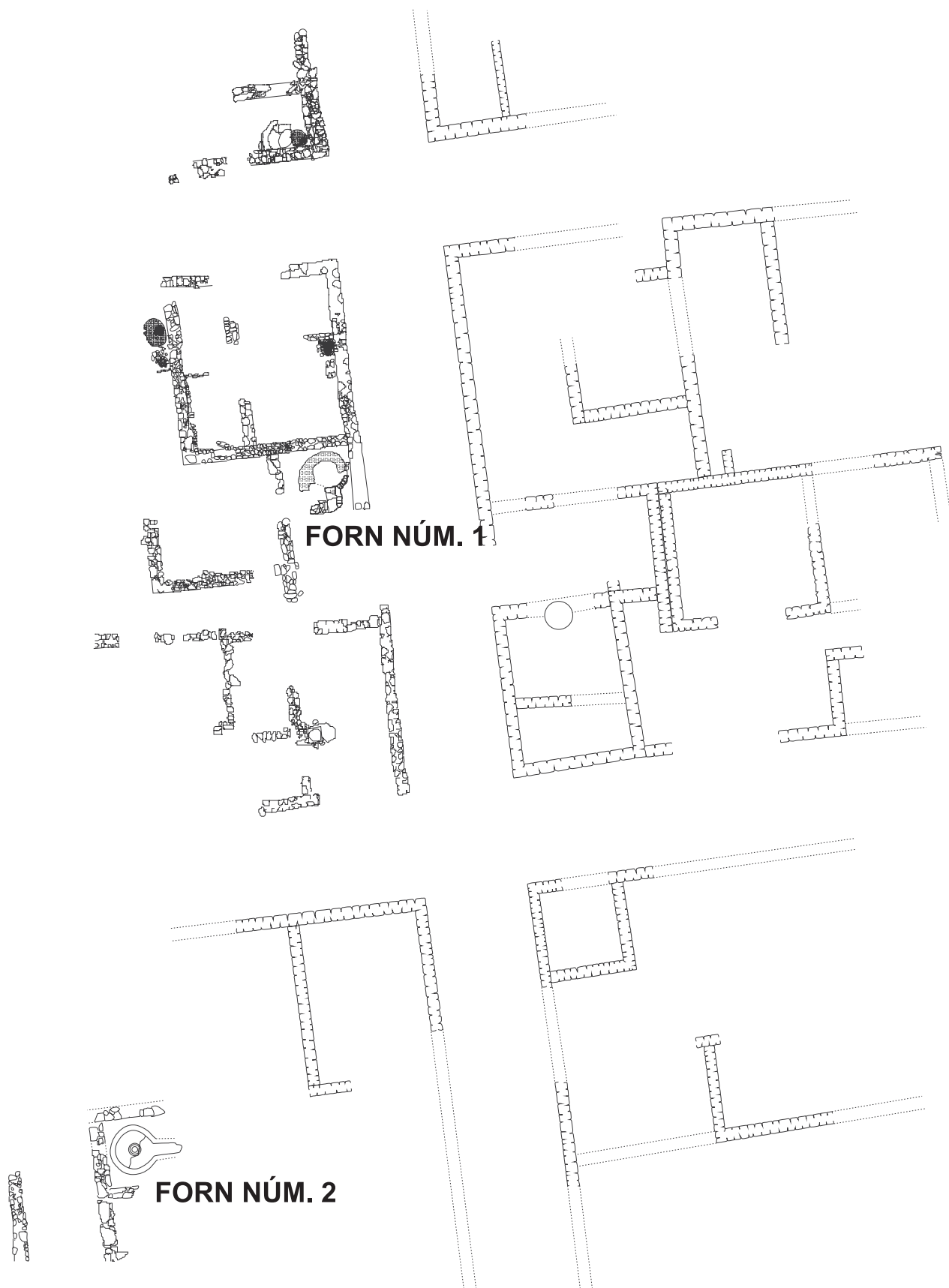

Figura 31.1. Plànol del barri hel·lenístic on s'assenyala la localització dels forns associats als tallers de Roses

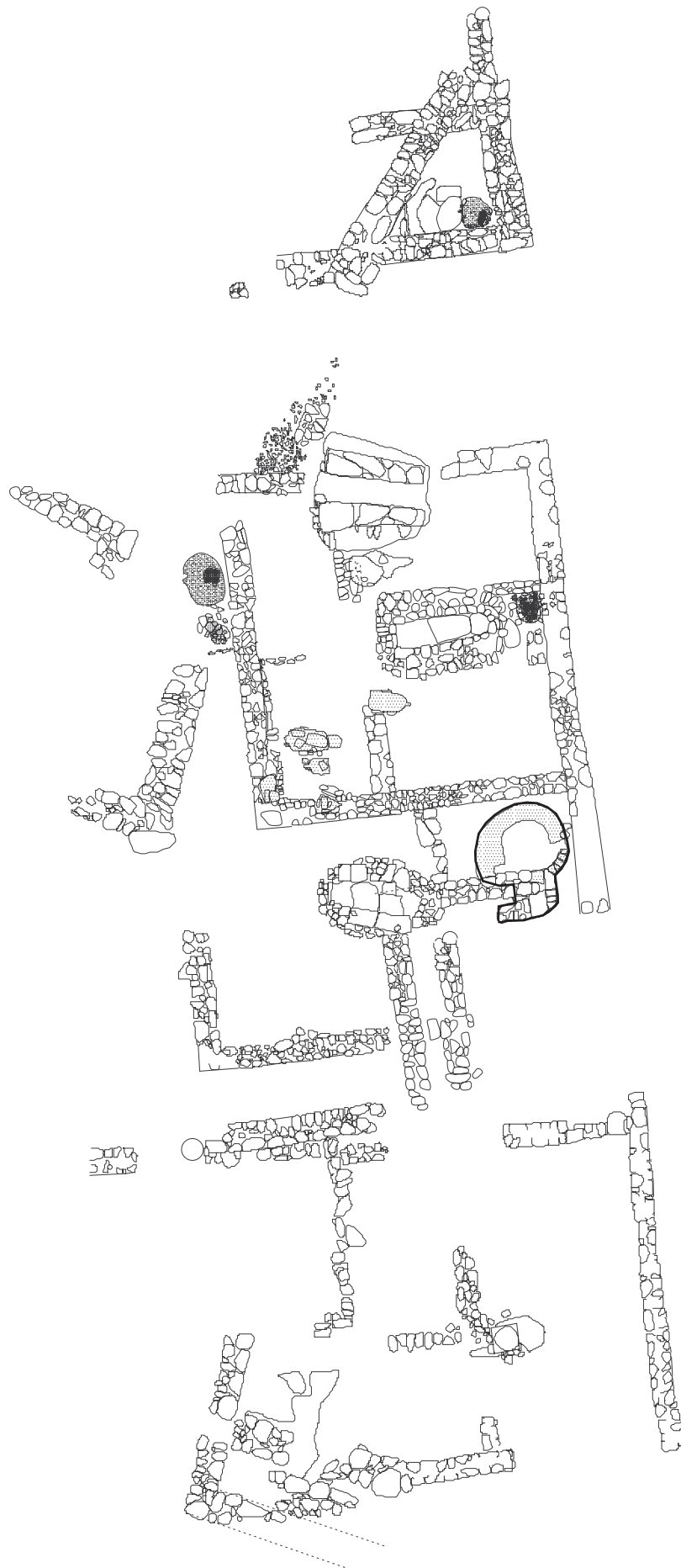

Figura 31.2. Detall de l'illa de cases on es troba el forn núm. 1 i estances annexes

Figura 31.3. Localització de les peces que s'utilitzaven per a reparar el forn núm. 1 en un magatzem annex a aquest

Figura 31.4. Detall dels rajols en el moment de la troballa

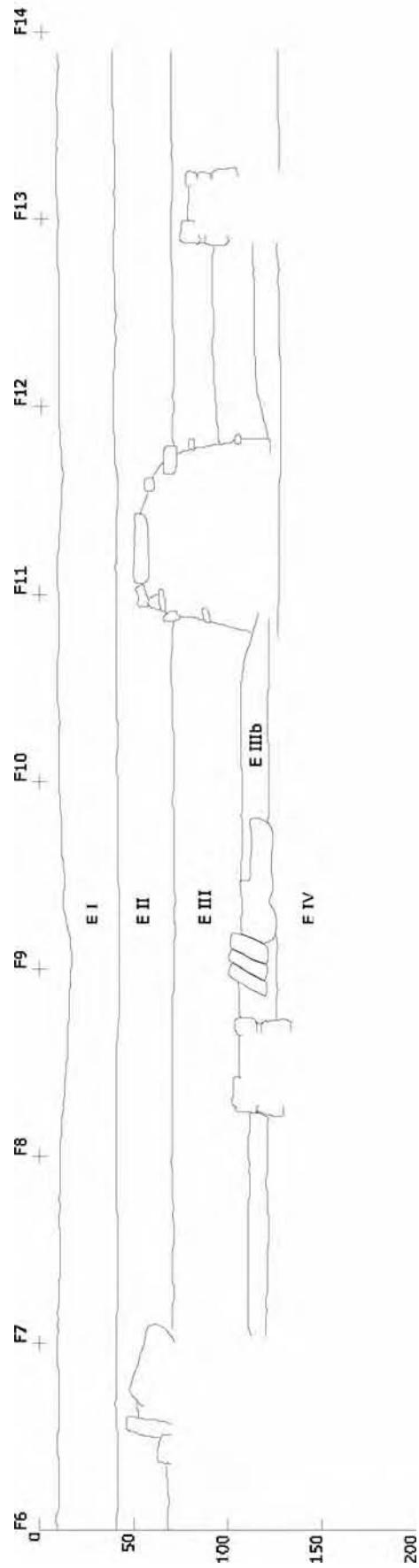

Figura 31.5. Secció nord-sud que passa per el magatzem annex al forn núm. 1, l'H6, on es trobaren els rajols que s'empraven per a la seva reparació

Figura 31.6. Plaqueta de forn que porta imprès el segell de la roseta nominal, trobat en el magatzem del for

32. LA TIPOLOGIA DELS FORNS

Si bé les instal·lacions associades al forn núm. 1 eren les més ben conservades, és el forn núm. 2 el que ens ha arribat en més bon estat. Aquest es va excavar l'any 1984 i es va completar al 2002 amb l'excavació total de la cambra de combustió (Martín, Puig 2004, 155-156), atès que a l'any 1984 s'havia deixat per buidar pensant que les restes que es veien corresponien a la graella quan, en realitat, eren del seu enderroc i del de part de la cambra. El forn núm. 2 es troba al centre de l'illa VI, ran de la façana de ponent, orientat en sentit est-oest, amb la boca a l'est. El conjunt de l'estructura, tal com l'hem vist, està encaixada entre tres parets, les quals la delimiten al nord, oest i sud; les dues primeres són més amples, d'uns 50 cm, mentre que la sud és un envà estret, de 30 cm. Les tres conformen una petita estança que amida uns 2,60 m d'amplada, nord-sud, per una llargada de 2,80 m, est-oest. La posició del forn dins aquest àmbit és descentrada, ja que deixa un espai de 30 cm respecte del costat esquerre, al nord, i encara no uns 50 cm al costat dret.

Aquesta mateixa estructura, i amb unes dimensions pràcticament idèntiques, l'hem observat en el forn núm. 1, a l'illa IV. Aquest també es troba inserit entre tres parets, les quals el delimiten al nord, est i oest, i conformen un espai que amida uns 2,60 m d'amplada, est-oest, per una llargada de 2,75 m, nord-sud. La situació del forn respecte d'aquestes parets és encara més descentrada que l'anterior, ja que queda pràcticament arrambat al costat dret, mentre que a l'altra deixa un espai d'uns 60 cm. La seva orientació és en sentit nord-sud, amb la boca al sud. El que tenen en comú ambdós forns és la distància respecte el mur del fons, que és d'uns 15 cm en els dos casos. Creiem que aquestes parets tindrien la funció no només de lligar l'estructura del forn, ja que l'espai entre elles i els murets de la cambra estaria reblert de terra, sinó que també servirien per a mantenir-hi la temperatura de la combustió¹³. Sovint aquest aïllament tèrmic s'aconseguia excavant els forns en el subsòl del lloc, però aquest no és el cas de Roses.

Pel que fa a la planta del forn pròpiament dita, observem que els dels tallers de Roses s'inscriuen en el tipus I/a de la classificació de Cuomo di Caprio (Cuomo di Caprio 1971-72, 371-464; Cuomo di Caprio 1985, 139-143; Cuomo di Caprio 1992, 71) (**Fig. 32.1**). Ambdós tenen una planta de forma circular, no molt gran, dotada d'un *praefurnium* ben marcat. Aquest tipus, ja sigui amb pilar central o no, tenen una llarga perduració en el temps, des del segle VI aC i fins a època hel·lenística i posterior (Coja

¹³ Era habitual col·locar terra al voltant de la cambra de combustió per retenir l'escalfor i un aconseguir un suport més sòlid (Rhodes 1999, 27).

1979, 22)¹⁴. Es tracta d'un forn de tiratge vertical que constaria d'una cambra inferior o de combustió, a la qual arriba l'escalfor proporcionada per la llenya cremada al *praefurnium*, que és una mena de corredor cobert. La cambra, que havia de ser suficientment alta per tal de permetre el desenvolupament de les flames, estaria segellada per una mena de solera o graella foradada, per tal que circulés el gas de combustió, la qual recolzaria sobre les parets perimetrals de la cambra i el pilar central. Per sobre d'aquesta s'aixecaria la cambra de cocció o laboratori del forn, que és on es col·locaven les peces per cuire. La coberta, en el cas de Roses, seria una volta de forma hemisfèrica, segurament estable¹⁵, la qual disposaria d'una obertura o xemeneia a la part superior, just a la clau de la volta, que asseguraria el tiratge del forn¹⁶; aquesta hauria de disposar d'una mena de tapa que s'havia de posar al final de la cuita per tal d'evitar una inducció d'aire fred, que podia malmetre-la (Rhode 1999, 180). Per a fer la volta sabem que s'utilitzaren uns maons en forma de ventall amb el contorn corbat, els quals es col·locarien en filades successives que s'anirien aproximant fins arribar a tancar la volta.

Un dels nostres principals dubtes al respecte del forn és com seria la porta per a efectuar la càrrega. Hem de tenir en compte que si descartem la seva existència, hem d'admetre que el tancament de la volta calia fer-lo després de carregar, en cada fornada. Els tipus de ceràmica, junt amb la geometria i la col·locació acurada de la càrrega de forn, sens dubte ho farien incompatible. El més segur és que la volta fos estable, sòlida, i que el forn disposés d'alguna mena porta, no en el sentit estricte de la paraula, sinó una obertura suficientment gran que es tapava després de finalitzar la càrrega i s'obria per la descàrrega. És probable que les peces de volta que s'han trobat en el magatzem annex al forn fossin les que s'utilitzaven per a construir la porta cada vegada¹⁷. Pel que fa a la seva posició, sembla ser que el més idoni fos en un

¹⁴ De fet, aquests forns de tiratge vertical corresponen al prototipus més usats en tota la zona mediterrània i fins a èpoques recents (Rhodes 1999, 27).

¹⁵ La innovació tecnològica aportada per les cobertes de volta, fou un pas més en l'evolució dels forns, ja que va permetre de fer peces vidrades, atès que amb aquesta es podien controlar millor les cuites, opció que no era possible amb els primitius forns oberts i de fossa.

¹⁶ En aquest també hi intervenia la llargada del *praefurnium*, ja que com més llarg era més s'assegurava un bon tiratge, al mateix temps que s'evitava l'explosió de la flama. No obstant això, era imprescindible disposar d'una xemeneia apropiada, la forma de la qual no podem precisar. S'ha dit, però, que sovint aquests tipus de forns no necessitaven xemeneia alta, ja que el mateix forn vertical en feia les funcions (Rhodes 1999, 168).

¹⁷ Aquest sistema és habitual encara avui en forns de llenya. Un cop acabada la càrrega, es tapava l'obertura amb els mateixos rajols de la volta, lligats amb argila. Ens hem assabentat que així es procedia encara en alguns forns de La Bisbal d'Empordà (Baix Empordà); aquí la porta es refeia cada vegada, amb totxos fets a mà, ben lligats amb terregada, que era una barreja de terra i cendres (informació facilitada per Xavier Rocas, del Terracota Museu de La Bisbal). Al respecte del forn de Roses, el terrisser Josep Mascarós és el parer que disposaria d'una porta d'aquest tipus. De fet, és així el forn que ha construït al jaciment d'Ullastret, en el qual procedeixen a fer cuites segons el sistema antic.

dels laterals, no damunt mateix de la boca del forn, ja que l'accés seria poc còmode per a carregar i descarregar. Ens han arribat algunes representacions d'època en què es veu perfectament la porta lateral, en un tipus de forn similar als de Roses (**Fig. 32.2**).

Pel que fa a les mides, els dos forns de Roses són molt similars, la qual cosa fa pensar que podrien haver estat concebuts o bé al mateix temps, o bé amb el mateix criteri constructiu. El més conservat, el forn núm. 2, té un diàmetre interior a la cambra de combustió de 1,40 m, amb unes parets fetes de fragments de rajols, revestides amb argila, d'uns 20 cm d'amplada, el que significa un diàmetre total de 1,80 m. Al centre s'aixeca un pilar rodó, per suportar la graella, de 46/48 cm de diàmetre, construït amb unes peces circulars, d'uns 33 cm de diàmetre, fetes expressament, amb un apèndix central per a encaixar les unes amb les altres. El pilar, igual que les parets, la base i el corredor frontal, anirien revestits per la mateixa capa d'argila, d'uns 6 cm de gruix, la qual ens ha arribat amb senyals de vitrificació¹⁸. En base a la posició del *praefurnium*, el forn núm. 2 té una orientació en sentit est-oest, amb la boca a l'est. Aquest corredor és el menys conservat de l'estructura, ja que està pràcticament arrasat; malgrat tot, l'hem pogut intuir per les empremtes que es veuen. Tindria una llargada interior màxima de 1,10 m, amb una amplada frontal de 40 cm i de 44 cm a l'entrada de la cambra de combustió. L'alçada màxima que hem conservat de tot el conjunt és de 50 cm, a la cambra, i 30 cm al pilar central, d'aquí no ens hagin arribat restes de la graella (**Fig. 32.3, 32.4 i 32.5**).

En molt pitjor estat es va recuperar el forn núm. 1 durant l'excavació que s'hi va portar a terme l'any 1979¹⁹. Malgrat tot, s'entreveu la seva forma de planta circular, amb les parets de la cambra construïdes amb fragments de rajoles refractàries revestides amb una capa d'argila d'un gruix d'uns 6 a 8 cm, el que fa una amplada total d'uns 20 cm, de la qual només es conservaven tres filades al costat sud-est. Per les restes visibles, s'ha estimat que el diàmetre de la cambra seria de 1,40 m a l'interior, el qual, si sumem l'amplada de les parets, faria un total 1,80 m, el mateix que el forn núm. 2. L'estat de conservació no va permetre veure si la cambra hauria disposat d'un pilar de suport central per a la graella; a nivell de la base, segons sembla, no en quedava cap indici. Pel que fa a aquesta base, fou possible determinar que estava formada per una capa d'argila vermellosa, d'un gruix de 3-4 cm, que descansava sobre una capa

¹⁸ Les vitrificacions de les parets de les cambres de foc, segons comenta Cuomo di Caprio, són provocades per temperatures molt altes, amb puntes de més de 1.000° (Cuomo di Caprio 1992, 77, nota 20).

¹⁹ L'excavació del forn es va encetar l'any 1966, en una campanya efectuada pel Dr. Maluquer, duran la qual trobaren restes de tovots i fragments de ceràmiques mal cuites, però no la finalitzaren per falta de temps.

d'argila groga, de 6-7 cm, i aquesta damunt d'una altra capa, de superfície més gran, constituïda per pedres força petites²⁰. També la boca del forn, orientada en sentit nord-sud, amb entrada al sud, es va trobar en molt mal estat; amb tot s'intuïen les parets del corredor, fetes amb el mateix tipus de rajoles refractaries de la cambra, mentre que la base era amb unes rajoles planes de 3'5 a 4 cm de gruix. La llargada interior del corredor seria d'1 m, mentre que tindria una amplada de 38 cm a la boca i 42 cm a l'entrada de la cambra (**Fig. 32.6**).

Del tipus similar als forns de Roses, amb pilastra central, en coneixem diversos paral·lels, recuperats en diferents centres costaners del món grec oriental, tot i que de dimensions més petites. A la zona de la Magna Grècia hem d'esmentar el forn B de Metapont, d'un diàmetre de 1,20 m, datat del segle IV aC, i un de més antic, anomenat "forn arcaic", de 0'90 m, el qual se suposa funcionaria al segle VI aC (Cuomo di Caprio 1992, 75; *versus* D'ANDRIA 1980, 355-452); també dos forns a Locres Epizephyriene (Cuomo di Caprio 1992, 84); i altres quatre a Siris Heraclea, també amb un diàmetre inferior a 1 m, datats en un context dels segles IV-III aC (Cuomo di Caprio 1992, 78). Més gran seria un forn, trobat l'any 1982 en aquest mateix jaciment, amb unes dimensions molt similars als de Roses, amb un diàmetre d'1,50 m i un *praefurnium* d'un 1 m de llarg, aproximadament, datat del VI aC (Cuomo di Caprio 1992, 79). Pel que fa a Selinunte (Sicília), seria del mateix tipus un forn trobat a l'illa FF1, el qual s'ha datat de mitjan segle III aC (Fourmont 1992, 57-60). A Histria, colònia de la Dobroudja, caldria esmentar el forn 3-1957, amb un diàmetre d'1,10 m i una columna central de 0,50 m feta amb peces cilíndriques, de la primera meitat del IV aC (Coja 1979, 22-23)²¹. En darrer terme ens quedaria incloure en aquesta relació, sens dubte parcial, algun dels forns del taller de Figaretto, a l'illa de Corfú, on es trobà un barri artesanal, prop del port d'Hyllaikos, amb almenys 10 forns, taller que estaria en activitat des del V fins a la fi del III aC, amb una producció diversificada, des d'àmfores, fins a estatuetes i ceràmica fina (Kourkoumelis, Démesticha 1997, 553-555).

Possiblement d'un tipus similar al de Roses podrien ser els forns trobats a Sant Martí d'Empúries l'any 1998, amb una estructura de forma circular i un diàmetre entorn a 1 m, els quals sembla que estarien en funcionament a mitjan segle VI aC, amb una

²⁰ Aquestes capes de base segurament es disposaren per aïllar el forn del terra. Es coneixem exemples en els quals els forns es posaven sobre una capa de grava per evitar el contacte amb els sòls humits i, al mateix temps, no patir les conseqüències dels moviments que aquest podia tenir quan es gelava i desgelava, segons la climatologia (Rhodes 1999, 143).

²¹ Altres forns de la mateixa colònia tenen el pilar central de forma rectangular, com ara el 2-1973 o el 3-1974, datats entre la fi del V-inici del IV aC i la primera meitat del IV aC, respectivament (Coja 1979, 20-27). Els forns hel·lenístics d'Histria, però, són de diàmetre més gran i tipològicament diferents als esmentats, ja que tenen dues pilastres centrals, paral·leles, de forma còncava (Coja 1979, 27-33).

producció de grisa monocroma (Tremoleda 2000, 27). A la neàpolis d'Empúries es localitzaren dos forns, un l'any 1916 i l'altre al següent, situats a tocar la muralla, un a la cara interna i l'altre a l'externa. Un d'ells fou reexcavat l'any 1990 i es determinà que estaria en funcionament al segle III aC i que fabricaria ceràmica comuna i potser també morters i àmfores, gràcies als rebuigs trobats (Tremoleda 2000, 28-29, 32).

També podem esmentar alguns paral·lels de forn circular sense pilar central, que es podrien equiparar al forn núm. 1 de Roses -en cas que aquest no n'hagués tingut veritablement. Es tracta d'uns exemplars trobats a Histria: el forn 4-1973, d'1,05 m de diàmetre, datat a mitjan segle VI (Coja 1979, 19-20); el forn 2-1957, d'un diàmetre aproximat de 0,90 m, destruït a la fi del V, inici del IV (Coja 1979, 22); i el forn 11-1970, d'1 m de diàmetre, datat a la segona meitat del IV aC (Coja 1979, 23). Com veiem, tots ells són de dimensions més petites, fet que no feia imprescindible el pilar de suport de la graella -evidentment segons el pes que s'hi hagués de carregar al damunt-, però aquest no és el cas de Roses. De no haver-hi pilar, i amb un diàmetre proper al metre i mig, hem d'entendre que hauria d'haver-hi algun sistema per aguantar la graella damunt la cambra de combustió, però no s'ha conservat.

En definitiva, els forns de Roses responen a una tipologia àmpliament estesa a l'època, que els terrissers del lloc coneixen i decideixen aplicar en els tallers de barri hel·lenístic. No obstant això, són forns d'una tècnica constructiva simple, tot i que eficaç, fàcilment reproduïbles, els quals, sovint, s'han associat a tallers de tipus familiar o de petits propietaris (Cuomo di Caprio 1992, 79). Amb tot això no volem dir que aquestes instal·lacions fossin d'una capacitat tècnica inferior. Fins i tot s'ha considerat que la forma hemisfèrica d'aquests forns era millor, estructuralment parlant, que la rectangular; el fet de no haver-hi racons, es facilitava la convecció a la cambra i la seva estructura era més compacta, per la qual cosa no necessitava reforços (Rhode 1999, 146). A més, s'han localitzat determinats elements de mobiliari de forn, com ara els discs d'apilament, associats al procés de cocció de les ceràmiques, que demostren que els coneixements tècnics del terrissers de Roses eren notables.

S'ha comentat, també, que aquest tipus de forns tenien una vida relativament breu, ja que la seva construcció era ordinària i, per tant, més sensible a les dilatacions i les contraccions que es produïen en cada cuita (Cuomo de Caprio 1985, 139)²². Pel tipus d'obra que s'ha trobat en relació als forns de Roses, no sembla que aquesta fos tan simple. De fet, aquests forns se serviren d'uns materials de construcció sòlids, d'un gruix considerable, fets específicament per aquest fi, ja sigui per aixecar la volta, com per a construir la pilastra central. Això fa pensar que la seva durada podia haver estat

²² La tensió tèrmica era important al llarg d'una cuita; si hi sumen les cuites successives, és comprensible que els forns s'haguessin de reparar de tant en tant, ja que quedaven "fatigats".

superior. Havien de ser peces refractàries, que no es poguessin fondre o malmetre en el procés de cuita i que, a la vegada, fossin suficientment aïllants per evitar la pèrdua de calor (Rhode 1999, 119-125)²³. La seva fabricació es feu de manera expressa, amb una composició diferent a la de les pastes ceràmiques, amb l'afegit d'un desengreixant específic que les permetia ser més resistents a la temperatura.

L'estudi de l'estratigrafia relativa als forns ens portaria a afirmar que, amb les evidents reparacions i possibles reconstruccions, aquests haurien estat actius al llarg de tot el període de producció. Pel que fa al forn núm. 1, el nivell que el cobreix i l'amortitza és el mateix que l'estrat III, el d'abandonament general del barri, que equival a la fase BH-E.III. Es tracta d'una capa de terres grises, cendroses, d'uns 40 cm de potència, que el cobreixen fins arribar a la base de l'estructura, capa que, amb un major component de terres cremades i carbons, també apareix a la part davantera del forn. És interessant anotar com l'estrat III no només colga el forn, sinó que també el mur al qual s'adossa al nord. Aquest nivell serà totalment remenat a l'època tardoromana, atès que es troben restes disperses de rajoles d'argila refractària, fragments de tovot i terres cremades, a més de peces deformades, quasi vitrificades, a l'estrat II. Pràcticament el mateix podem dir per al forn núm. 2.

32.1. MATERIALS DE CONSTRUCCIÓ DEL FORN

Ja hem esmentat la troballa, *in situ*, d'elements que serviren tant per la construcció de la cambra de combustió com per la cambra de cocció. Pel que fa a les parets de la cambra hem vist com s'utilitzaven uns fragments de maons, d'una llargada no superior als 10 cm, els quals es lligaven i revestien sòlidament amb una capa d'argila d'un gruix considerable. No sembla que es tracti de peces fetes a mida, sinó trencades i adaptades al perfil de la paret. En relació a la cambra de cocció o laboratori, els materials sí que estarien elaborats expressament, als quals es donaria una corbatura i gruix que facilitaria assolir la forma de la volta. És probable que aquestes peces, que en la terminologia actual reben el nom de cunyes, haguessin estat fetes a motlle. Amiden 20 cm de fondo, per 8 cm de gruix, i l'amplada és de 13 cm a la part interior i 18 cm a l'exterior, d'aquí la forma de ventall. Finalment, recordar les peces circulars del pilar que sostindria la graella, també fetes de forma expressa.

²³ Per a aconseguir aquestes qualitats en les peces, solia barrejar-se xamota amb l'argila (ceràmica cuita trinxada, molta). Amb això, al mateix temps s'aprofitaven les restes de cuites fallades (observació proporcionada per Josep Mascarós). No és el cas de Roses; en cap dels totxos del forn hem observat la presència de xamota, només sorra de gra visible.

Al marge d'aquests elements n'hem trobat d'altres, en un context proper al forn núm. 1, que associem al mateix ús. En primer terme hem de parlar d'un tipus de maó pla, d'uns 7 cm d'amplada per uns 3 cm de gruix, per una llargada que desconeixem, però superior als 13 cm. Aquest va aparèixer al magatzem H6, entre les peces de reparació de la volta, l'ús del qual, per les restes d'argila que té adherides²⁴, no tenim cap dubte que es tracta de material de construcció. Hom podria confondre'l amb les plaquetes de forn, de les quals parlarem més endavant, però ni les dimensions ni la qualitat de la pasta coincideixen, ja que aquesta molt més grollera, amb abundant desengreixant. Fins i tot té un color groc-blanquinós, molt pàl·lid, que sabem és resultat d'una cuita repetida. D'un color similar és el tipus de disc massís, de 21 cm de diàmetre, amb un gruix de 3,5 cm, del qual se'n recuperaren diversos fragments a tocar mateix de les restes del forn núm. 1, decorats amb tres acanaladures en el lateral (**Fig. 32.7**). La seva pasta grollera, amb desengreixant visible, fa que l'associem més a material de construcció que a algun sistema d'apilament, tot i que no ho podem descartar.

En darrer terme ens quedaria comentar els tubs de ventilació, la major part dels quals s'han recuperat a l'habitació del forn H5 i en el magatzem annex H6. Com en tots els materials de construcció, tot i ser dels mateixos colors habituals de les ceràmiques de Roses, la pasta és més basta i s'hi aprecien els desengreixants a simple vista, tot i que, en aquest cas, són menys destacats. Alguns dels tubs presenten traces d'extrema vitrificació, fet que ens porta a suposar que haurien estat exposats durant llarg temps a temperatures molt elevades. És possible que aquests haguessin fet les funcions d'espills del forn, a través dels quals el forner controlava l'estat de la cuita (**Fig. 32.7**). L'experiència els permetia saber, a partir de l'observació del color de la flama i de l'ambient del forn, i del color de les peces, en quin punt es trobava la cuita²⁵. Segurament aquest forn, ateses les dimensions, tindria més d'un espill, ja que la temperatura no era uniforme en totes les parts. Amb diferents punts d'observació el forner podia saber cap a on dirigir el foc per aconseguir que la cuita fos uniforme.

Si tenim en compte el gruix de les parets de la volta, aquests tubs haurien de fer al voltant de 20 cm de llargada. No obstant això, l'únic que hem conservat sencer²⁶, amida 132 mm de llarg, per un diàmetre intern màxim de 25 mm i un extern de 54 mm. Hi ha tubs més grans, amb 60 mm de diàmetre intern, però no sabem quina seria la seva llargada. No descartem que el tub no travessés la paret de costat a costat, i que

²⁴ Aquesta argila correspon a la que s'utilitzava que a lligar l'estructura del forn, que també tenia unes qualitats refractàries.

²⁵ Aquest era el procediment habitual, davant la manca de piròmetres. Josep Mascarós és de l'opinió que aquest seria l'ús més probable d'aquesta mena de tubs.

²⁶ Avui exposat al Museu de la Ciutadella de Roses.

aquests centímetres que falten fossin per al tap, imprescindible per a regular l'entrada d'aire en segons quins moments de la cuita.

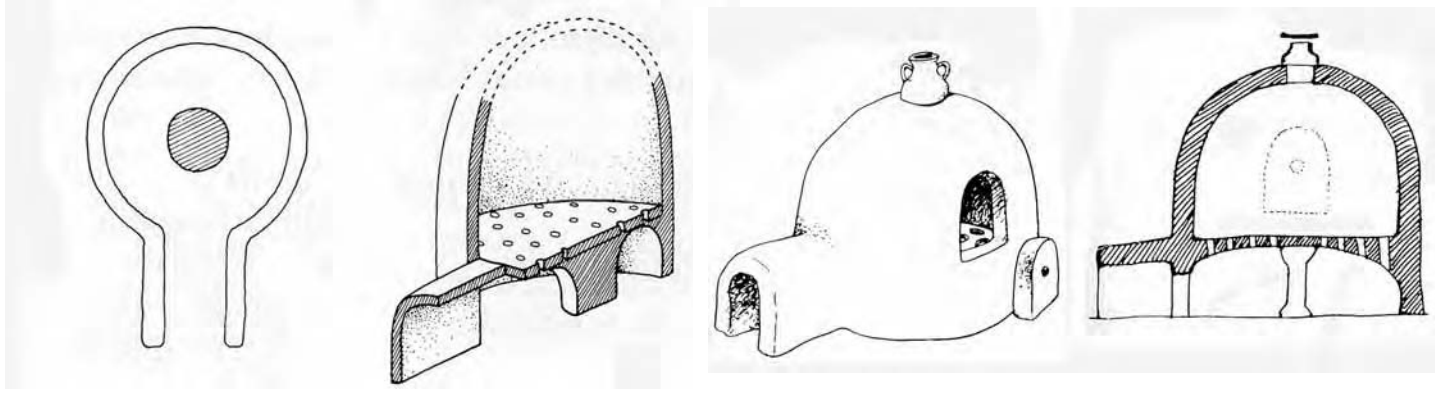

Figura 32.1. Planta i alçat seccionat del tipus de forn l/a de Cuomo di Caprio i restitució segons Daniel Rhodes

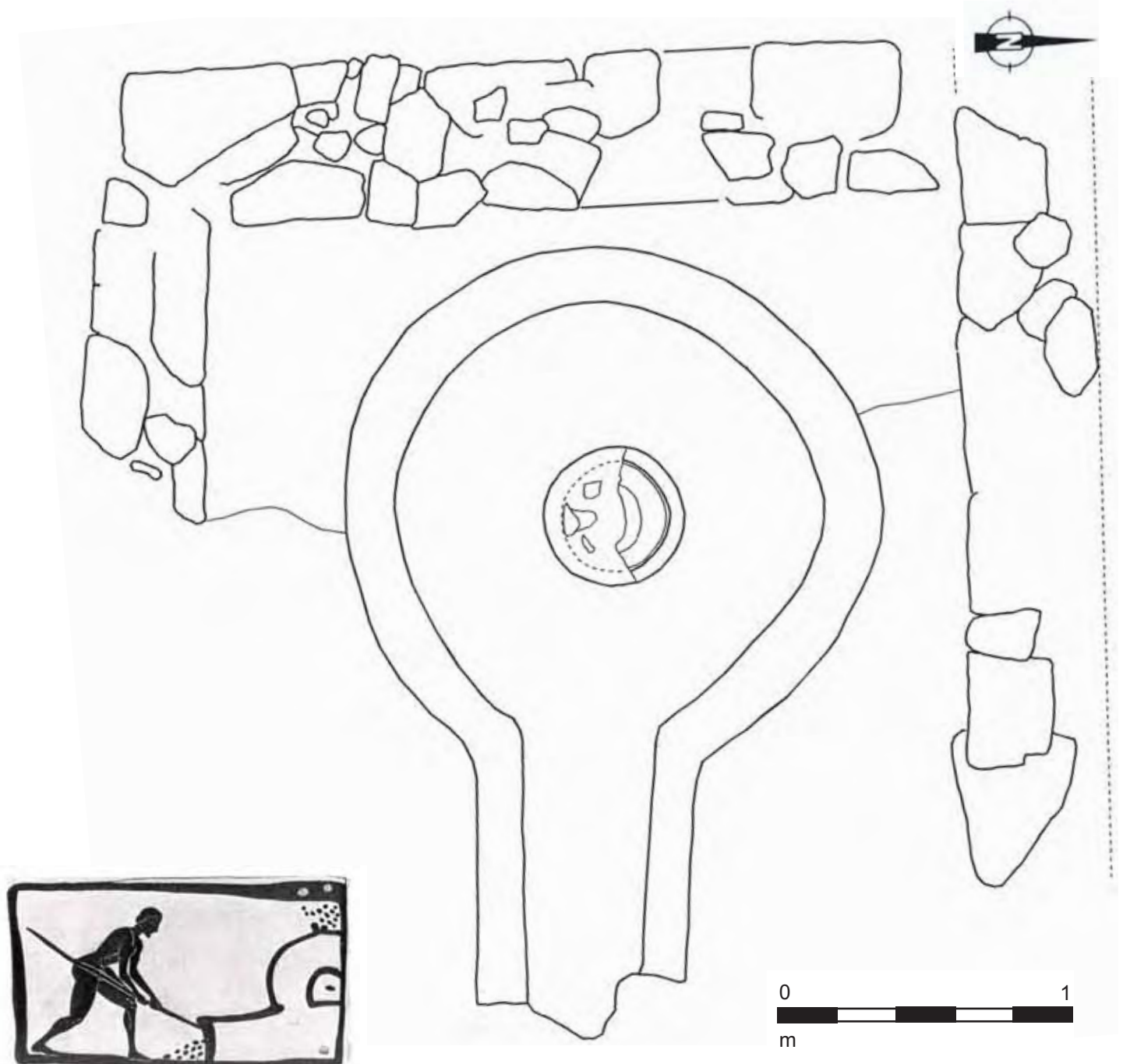

Figura 32.2. Representació d'un forn grec de tiratge vertical i volta hemisfèrica dotat de porta lateral (extret de Rhodes 1999, 30)

Figura 32.3. Planta del forn núm. 2

Figura 32.4. Vista del forn núm. 2 des del costat nord-est

Figura 32.5. Detall del pilar circular central que suportaria la graella

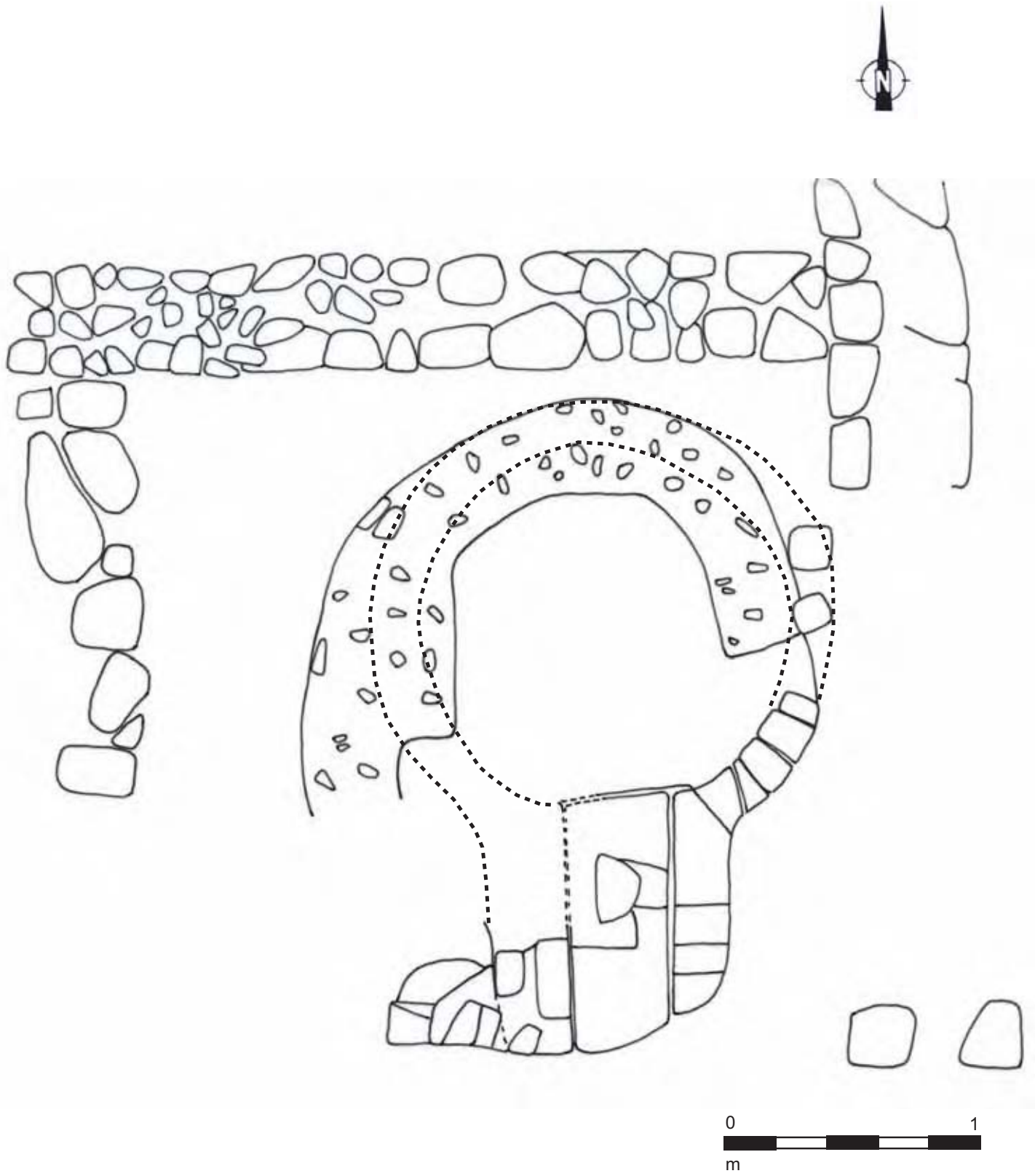
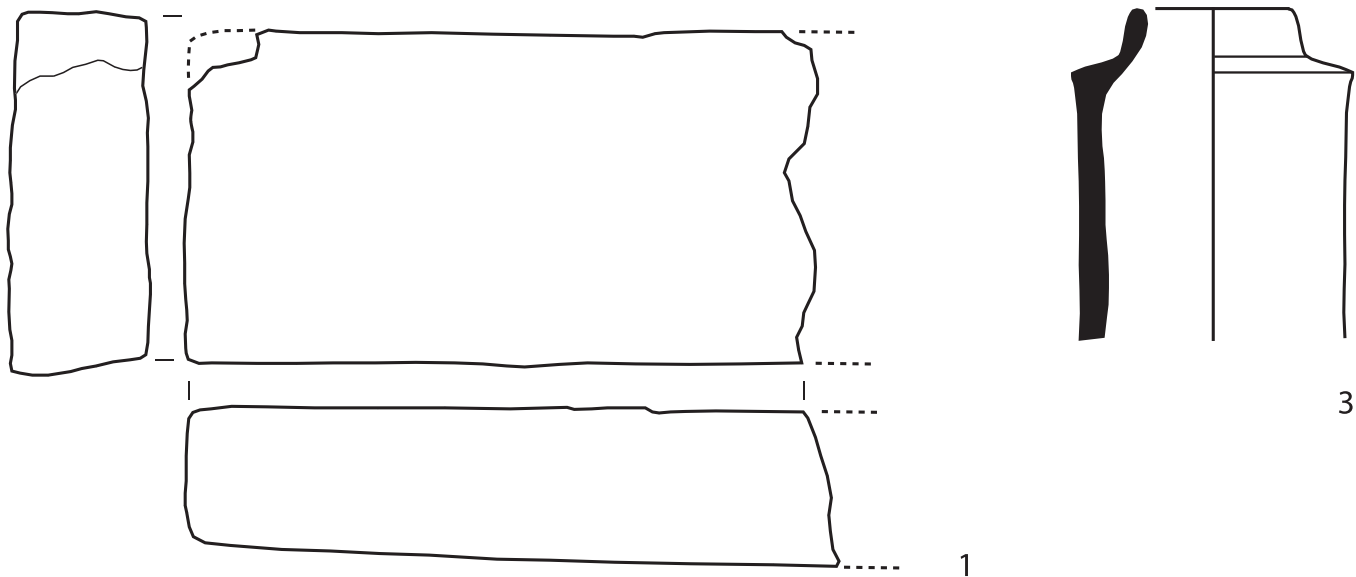

Figura 32.6. Planta general del forn núm. 1

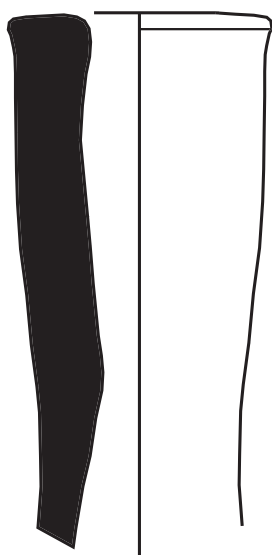

1

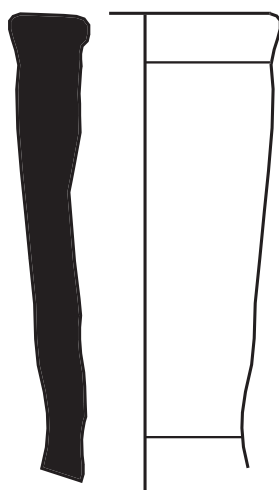
3

2

4

5

6

Figura 32.7. Tubs de ventilació i altres materials de construcció associats al forn

33. ELEMENTS DE MOBILIARI DEL FORN

33.1. ELS DISCS D'APILAMENT

L'excavació de les estances immediates al forn núm. 1, dins l'illa IV, va proporcionar un nombre considerable de discs, de tipus anular, l'ús dels quals està directament relacionat amb l'estiba de peces dins la cambra de cocció. No va passar el mateix durant l'excavació del núm. 2, a l'illa VI, en el qual el nombre de peces trobades d'aquest tipus és molt reduït. Els discs del forn núm. 1 varen aparèixer a tocar mateix d'aquest, a l'H5, i a l'àmbit H6, que s'ha considerat el seu magatzem, a més d'altres dispersos per l'H7, l'H2 i, fins i tot, algun en el carrer immediat²⁷. La manca de troballes en relació al forn núm. 2 s'explicaria pel fet que les estances del costat estan totalment arrasades; les escasses restes només s'haurien localitzat al carrer veí a l'oest.

A partir del material recuperat i dibuixat, observem que hi ha una certa varietat de formes, en funció de la secció del disc, la mida i la superfície de contacte amb les peces. No obstant això, els hem classificat a partir d'un altre element que ens sembla essencial: la presència o no de forats. Aquestes perforacions, que travessen el disc d'un costat a l'altre, s'han associat a la producció de vasos de vernís negre. De les interpretacions que se n'ha fet, ens quedem amb la de Ninina Cuomo di Caprio, la qual opina que aquests forats tenien sentit en el procés de reducció al final de la fornada²⁸, en vasos de formes obertes, ja que permetien que el gas reductor passés lliurement per entre els forats de manera que es pogués assolir un color negre homogeni, sense marques d'apilament. De no ser-hi, el més probable és que haguessin quedat taques o marques en les peces, de color amarronat. "Ils constituent une preuve de l'ingéniosité

²⁷ És raonable que aquests discs es trobessin a tocar dels forns. No sabem en quin espai i de quina manera es guardarien, en quina mena de recipient o prestatgeria es col·locarien. Sens dubte havien d'estar a mà, almenys en el procés de la càrrega. No descartem que, per la quantitat de troballes, aquests es guardessin en l'habitació H6, identificada com a magatzem del forn. Hem de tenir en compte que aquests discs s'utilitzaven en més d'una fornada; hom ha dit que per això acaben tenint un color de pasta molt clar, ateses les successives cuites. Els hem trobat fabricats amb tots els tipus de pasta dels tallers de Roses, a excepció de la més vermellova.

²⁸ Daniel Rhodes, basant-se en els experiments de Binns, Richter i Schumann, comenta que el procediment per aconseguir el vernís negre es feia al principi: l'engalba es vitrificava amb una cocció reduïda, procés que s'assolia a una temperatura inferior a la de la pasta. A continuació es posava en marxa una cuita oxidant que era la que donava a la pasta el color vermellós. L'engalba, com que ja estava vitrificat era impermeable a l'oxigen i mantenia el seu color negre (Rhodes 1999, 30). No hi ha acord, doncs, entre aquestes dues opinions. No obstant això, el cert és que el processos de reducció o fumet es fan al final de la cuita i s'aconsegueixen amb la introducció de feixos de llenya molla i ben atapeïda, que provoquen molt de fum i una combustió amb poc oxigen, que acolorix la pasta de negre.

des potiers d'autrefois pour obtenir une cuisson sans imperfectio" (Cuomo di Caprio 1992, 77-78).

L'existència d'aquests tipus de distanciadors perforats ens estan demostrant que els terrissers de Roses coneixien perfectament aquesta tècnica. Al respecte, Sanmartí ja havia observat que en els vernissos negres del taller no s'hi veien els defectes de discs amarronats en el fons intern de les bases, la qual cosa ja pressuposava l'ús de discs d'apilament. Però no només l'enginy dels terrissers es manifesta en la presència d'aquests forats; com veurem en descriure la tipologia dels discs, la major part d'aquests tenen una forma que fa que la superfície de contacte amb les peces sigui mínima, amb la mateixa idea d'evitar que quedessin marques. Pel que fa al nombre de forats, no tenim peces suficientment completes per a calcular-ne la quantitat. No obstant això, sembla que la majoria en tindrien tres, tot i que n'hi ha algun amb quatre, però es tracta d'una peça gran.

Al marge dels discs foradats, també se n'han trobat que no n'estaven. En coherència amb el que hem expressat, podríem pensar que aquests s'utilitzarien en alguna producció que no aniria vernissada, com ara les pastes clares o les comunes. De fet, com que són discs de mida petita, bé els podríem associar amb les copes monoansades de pasta clara. No obstant això, hem de dir que aquest tipus de vasos sense engalbar no necessitaven separadors en la seva estiba al forn. L'absència d'engalba permetia que els vasos s'apilessin directament, sense haver de procurar que no es toquessin entre si, per evitar que s'enganxessin²⁹. En conseqüència, hem de valorar la possibilitat que aquests discs estiguessin relacionats amb vasos vernís negre, això sí, només amb peces de dimensions reduïdes, si ens guiem per les correspondències de diàmetres. Davant d'aquest fet, és possible que la tècnica de perforar els distanciadors només s'apliqués en discs de diàmetre gran, per a peces de format gran³⁰, i també en discs de major alçada, per a vasos alts. Segurament el risc d'aparèixer taques només es donava en aquests casos, mentre que en les peces petites les dimensions del disc no impedièren que el gas de combustió arribés bé a les superfícies cobertes per l'apilament.

Arribar a determinar amb quines formes estarien relacionats cadascun dels tipus de distanciadors és una tasca complicada, més si tenim en compte que, com veiem en estudiar els peus dels vasos de vernís negre, no es dona cap estandardització entre

²⁹ Aquestes càrregues, de fet, no solien tenir un ordre en la col·locació al forn. Més aviat es posaven de forma caòtica, això sí, aprofitant el màxim d'espai.

³⁰ En l'estiba de peces de diàmetre de base gran, el fons intern de la peça que queda reservat - sobre la qual reposa el disc i la peça superior-, és, evidentment, més gran que en les peces de diàmetre menor. És fàcil imaginar que els forats es fessin per facilitar que el gas de combustió arribés més bé a aquesta zona. En les peces petites, i més si tenim en compte que la superfície de contacte amb els discs era mínima, no devia fer falta.

les formes i les dimensions/tipus de les bases. D'entrada, la única cosa que podem dir és que aquests discs es col·locaven essencialment entre les formes obertes, les quals permetien, vist el seu diàmetre, formar estibes altes en el forn i, en conseqüència, aprofitar més l'espai de la cambra de combustió.

A fi de poder-nos aproximar a la relació entre els discs i les formes, hem portat a terme alguns casos pràctics amb peces de les quals coneixem el perfil complet (**Fig. 33.1 a 33.3**). A partir d'aquí hem vist com la majoria de copes i plats en tenien prou amb una alçada de disc al voltant dels 10 mm; seria el cas de les formes ROSES 1, 2, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 80, 81, 82, 83, 84, 85 o 91. Amb un disc d'aquesta alçada, aquestes peces no es tocarien entre si i deixarien suficient espai per tal que l'aire de la combustió circulés lliurement. Algunes d'aquestes formes, fins i tot, podrien passar amb distanciadors més baixos, com ara les copetes de la forma ROSES 1, els plats ROSES 81 i 83, i alguns de la ROSES 80 -segons l'alçada de la vora. Això explica que tinguem discs de 7 a 9 mm d'alçada. Tot i que d'aquests en tenim un bon nombre, el 27,78 % de les peces dibuixades, la mida majoritària és la que va de 10 a 14 mm, que representa el 55,56 %. Aquest percentatge està en consonància amb el fet que sigui aquesta mida la més comuna en bona part de les peces de vernís negre de Roses.

Hi ha un altre grup de formes que requereixen discs d'alçades superiors, com ara les ROSES 30 i 33. Possiblement també els necessitarien les ROSES 31, 32 i 34, però el fet de que no en tinguem exemplars complets, no ho hem pogut comprovar. S'ha estimat que l'alçada dels discs hauria de ser superior al 15 mm i fins al 20 mm, com a mínim, per assegurar la circulació de l'aire. Discs d'aquestes mides són menys abundants; només representen l'12,96 %. És interessant observar, al respecte, com aquestes formes acostumen a fer-se amb peus alts, detall que afavoreix i facilita l'estiba, i permet la reducció de l'alçada dels distanciadors³¹. De fet, com més alt és el peu, menys alçada necessita el disc d'apilament, amb la qual cosa es guanya estabilitat en la pila que s'introdueix al forn. Tampoc cal esperar que amb l'alçada del peu es resolgués la distància necessària per l'estiba, ja que després serien les peces les que perdrien estabilitat en l'ús.

En darrer terme ens quedaria comentar un grup de peces que precisarien distanciadors molt alts. Són les ROSES 16 i 40; en aquestes hem comprovat com els discs haurien de tenir unes alçades entorn el 30/35 mm. D'aquestes mides només n'hem trobat dos exemplars, de 26 i 32 mm, que representen un 3,70 % del total. Ens sobta aquest percentatge tan baix si tenim en compte que la forma ROSES 40 no és, precisament, de les minoritàries dins la producció de vernís negre, sinó tot el contrari.

³¹ Suggestim que els peus alts d'aquests copes amb nanses podrien haver estat fets expressament, pensant en la seva estiba al forn.

En conseqüència, i atesa la forma més tancada d'aquest craterisc, el qual, a més, està dotat d'unes nanses voluminoses, tenim el dubte si aquestes peces realment s'haurien estibat dins del forn; el mateix pensem per la forma d'skyphos ROSES 35. És possible que aquestes peces es possessin al forn d'una altra manera, col·locades, per exemple, al capdamunt de la pila o en els espais buits.

No n'hi ha prou en analitzar les alçades dels discs per saber a quina forma podrien correspondre. El principal element a tenir en compte és el diàmetre, que cal cotejar amb el de les bases de les peces, ja que, com és evident, ambdós havien de correspondre's, tot i que no calia que fos de manera exacta. De fet, hem vist com hi ha discs que tenen una superfície de recolzament per a la base suficientment ampla, de manera que permetrien la combinació amb diàmetres de mides diverses, tot i que dins d'uns marges reduïts. Diferent és el cas d'aquells que tenen la superfície de contacte molt estreta, fet que obliga a que la coincidència entre ambdós diàmetres fos major³².

Discs del tipus 1

En aquest grup hem inclòs tots aquells discs de petites dimensions, massissos, sense forats, amb seccions diverses, de forma quadrangular o trapezoïdal irregular. Es tracta d'unes peces que tenen una alçada entre 9 i 14 mm, amb diàmetres de 32 a 55 mm en el punt on se suposa reposaria el peu i de 54 a 94 mm de diàmetre màxim. Si ens atenim a la hipòtesi abans plantejada, les formes que podrien associar-se a aquest tipus serien les ROSES 1, 2, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 80, 81, 82, 83, 84, 85 o 91, però si observem la coincidència de diàmetres, la llista es reduiria a les ROSES 1, 2, 10, 11, 13 i 91 (**Fig. 33.4 i 33.5**).

Discs del tipus 2

Es tracta també de discs massissos, però de forma plana i secció rectangular força ampla, de 20 i 28 mm. Tenen la particularitat de ser molt baixos, de 7 i 8 mm, amb un diàmetre màxim de 59 i 66 mm. Aquests discos baixos i plans podrien relacionar-se, tal com havíem dit, amb les formes ROSES 1, 80, 81 i 83, que són les que els admetrien per alçada, però pel diàmetre hem de descartar les ROSES 80, 81 i 83, ja que tenen bases més amples. Pel que fa a la ROSES 1, aquesta té una dimensió massa petita, de manera que els discs no hi entren. Pensem que és possible els d'aquest tipus

³² Fins aquí hem suposat que aquest seria el sistema d'estiba de les peces de Roses vernissades. N'hi havia d'altres, com l'ús de sorra, constatat en les sigillates sugàl·liques de la Graufesenque. El peu se "sucava" en sorra, la qual deixava unes peculiars marques en la part interior de la peça damunt la qual s'apilava. No tenim constància d'aquest procediment a Roses, el qual certament evitava molta feina a l'hora de carregar les peces al forn. És enginyós i àgil en uns tallers com els de la Graufesenque, amb una producció de caràcter pràcticament "industrial".

estiguessin relacionats amb vasos de mida petita de les formes ROSES 13 i 14 (**Fig. 33.4 i 33.5**).

Discs del tipus 3

Es tracta d'uns discs relativament alts, també massissos, en forma de "xampinyó", més prims a la base que a la part superior. Els dos exemplars que coneixem tenen una alçada de 15 mm, amb un diàmetre superior de 50 i 52 mm. Per l'alçada, podrien associar-se a les formes ROSES 30 i 33, però no per diàmetre. En conseqüència cal pensar que estarien relacionades amb formes de peu més aviat petit, com ara les ROSES 10, 11, 13, 14 o 91 (**Fig. 33.4 i 33.5**).

Discs del tipus 4

Aquests discs es diferencien dels anteriors pel detall de l'encaix que tenen a la cara externa (**Fig. 33.5**). També són massissos i es presenten amb unes alçades i uns diàmetres molt variats, tot i que proporcionats, entre 7 i 14 mm i entre 36 i 62 mm, respectivament. En general són de secció quadrangular. Dins d'aquest grup hi ha un exemplar força més gran, que es desmarca de la resta, amb 20 mm d'alçada i 84 mm de diàmetre. No ens aventurem a proposar una relació entre aquest tipus de discs i les formes de Roses, atès que no sabem a què respon l'acanaladura externa, que en alguns casos és força marcada.

Discs del tipus 5

Són discs sense perforar, en forma de J, més robustos que el tipus següent, amb una superfície superior de repòs per al peu força estreta, de 5 a 8 mm, el que obliga a ajustar-se més a les mides de les bases (**Fig. 33.5**). Els exemplars que coneixem tenen alçades entre 7 i 17 mm, proporcionals als diàmetres, entre 36 i 64 mm. Són pocs els individus que conservem els quals ens permetin suggerir alguna relació amb les formes de Roses. No descartem, però, que els exemplars més alts poguessin correspondre a una ROSES 30, tot i que el pla de repòs dels peus d'aquesta forma és petit, el que significa que l'equilibri seria precari. També podríem pensar que el punt de contacte entre el peu i el disc no es fes a l'anella superior, sinó que a la part inferior, damunt la que seria la cua de la J; en conseqüència, atès que el gruix no té gaire alçada, de 5 a 8 mm, haurien de ser peces que permetessin una estiba baixa.

Discs del tipus 6

Tipològicament són similars als anteriors, en forma de J, però més estrets. En aquest cas ens adonem, encara més, que l'equilibri entre les peces podia esdevenir precari, ja

que la part superior, en contacte amb el peu, amida només entre 2 i 4 mm. Són discs de 10 a 13 mm d'alçada, i d'un diàmetre més gran que els anteriors, entre 84 i 96 mm. D'entrada, aquestes mides ens porten a descartar un bon nombre de formes amb les quals relacionar-se; com a probables, només ens quedarien les ROSES 12, 80 i 81 (**Fig. 33.4 i 33.5**). Volem fer un comentari al respecte del fons intern de la forma ROSES 80: la presència de la cassoleta³³ no admet discs de secció excessivament ampla, ja que la taparien, amb la qual cosa podria quedar afectat l'acabat de l'engalba interior. En conseqüència, és raonable que els discs associats a aquesta forma fossin estrets. Si ens atenim a la hipòtesi que hem plantejat al principi, els discs del tipus 6, que són de diàmetre gran, els correspondria estar perforats. Atesa la mida dels fragments que ens han arribat, però, no ens en queda constància. No obstant això, cal dir que són discs de parets molt primes, de perfil poc robust, amb unes superfícies de contacte mínimes; tots aquests detalls, que els diferencien de la resta de discs massissos, pensem que donarien suficients garanties d'una bona ventilació.

Disc del tipus 7

Disposem d'un únic exemplar d'aquest tipus de disc massís, sense foradar, el qual té una secció molt singular, amb una alçada de 18 mm i un diàmetre superior de 58 mm (**Fig. 33.5**). Atesa la seva particularitat, descartem de fer cap associació amb alguna de les formes conegudes dels tallers.

Discs del tipus 8

Un cas similar seria el d'aquest tipus de disc, del qual tampoc coneixem cap paral·lel, amb una secció en forma de V tombada. En aquest, al revés del tipus 4, l'encaix és a l'interior. Es tracta d'una peça de 10 mm de secció, la qual permet que s'hi recolzin bases amb uns diàmetres entre 86 i 125 mm, el que ens limita a les formes ROSES 12, 80 i 81 (**Fig. 33.4 i 33.5**).

Discs del tipus 9

Es tractaria d'uns discs molt similars als del tipus 1, amb la única diferència que estarien foradats. A partir de l'únic fragment que es conserva amb una mida prou gran, hem pogut calcular que el nombre de forats seria de 3. La seva alçada és més aviat petita, de 10 i 13 mm, mentre que, pel diàmetre, admetria peces entre 85 i 105 mm de

³³ Les cassoletes de la forma ROSES 80 trobades a Roses estan entre 30 i 70 mm de diàmetre, per la qual cosa hem de descartar qualsevol disc que es trobi entre aquestes mides. No obstant això, els diàmetres de peu d'aquesta forma no ens han aparegut per sota dels 80 mm, per la qual cosa també queden descartats els esmentats discs per ser massa petits.

base. És per això que no podem descartar la seva possible relació amb les formes ROSES 12, 80 i 81 (**Fig. 3.4 i 33.5**).

Disc del tipus 10

Aquest únic exemplar té una secció de forma triangular i es presenta foradat, probablement amb 4 perforacions. La seva alçada varia de 7 fins a 13 mm, mentre que el diàmetre admet bases des de 50 fins a 100 mm. No obstant això, hem de descartar d'entre aquestes les formes de dimensions reduïdes, com ara les ROSES 1, 2, 10, 11, 13 o 14, ja que el disc té una amplada excessiva per entrar-hi. La seva associació és més probable amb les formes ROSES 12, 80 i 81 (**Fig. 33.4 i 33.6**).

Discs del tipus 11

Aquests discs enceten la sèrie, la més nombrosa de tot el grup -amb un percentatge del 48,15 %-, que es caracteritza per la seva secció en forma de llàgrima, entre la qual també es troben els tipus 12 i 13. Es tracta, en tots els casos, de discs foradats. Els del tipus 11 tenen una alçada entre 9 i 11 mm, amb un diàmetre, al centre, de 90 mm, el qual coincideix amb el punt on es troben els forats -que se suposen serien 3-, per la qual cosa hem de creure que els diàmetres que admetrien aquests discs haurien de recolzar amb la part més interna, és a dir de 66 a 78 mm, o l'externa, de 110 a 113 mm. Això donaria un marge ampli de formes possibles, però hem d'exceptuar les de petites dimensions, ja que els discs tenen amplades grans, la qual cosa no permet que hi entrin, d'aquí que ens hem de limitar a les formes ROSES 12, 80 i 81 (**Fig. 33.4 i 33.6**).

Discs del tipus 12

Es tracta d'uns discs de la mateixa forma que els anteriors, però d'unes dimensions molt més grans, amb una alçada entre 13 i 19 mm, i un diàmetre màxim entorn els 240 mm. Això fa que només hi hagi una forma relacionable amb aquest tipus, la ROSES 82 (**Fig. 33.4 i 33.6**).

Discs del tipus 13

Dins d'aquest grup de discs de forma corbada hem establert tres variants, en funció de certs detalls en el perfil, els quals no repercuteixen ni en la forma ni en les dimensions (**Fig. 33.6**). El tipus més simple és la variant 13a, que es defineix pel fet que les seves superfícies són totalment llises, amb un perfil corbat continu. Els forats, que en cap cas hem pogut determinar en quin nombre hi serien, se situen a la part central del disc, allà on inicia la corba, per la qual cosa hem de pensar que els peus de les peces haurien

de reposar o bé damunt la part central de l'anella, a fi de no tapar-los, o bé a l'extrem final, tot i que aquest darrer extrem ens sembla menys probable, ja que d'aquesta manera les bases també taparien l'accés de l'aire als forats. En conseqüència, aquests discs s'haurien d'associar a diàmetres entre 72 i 84 mm. Un altra qüestió que hem de tenir en compte a l'hora de relacionar-los amb determinades formes seria l'alçada, que és de 8 a 14 mm, i també l'amplada de la secció, la qual oscil·la entre 16 i 23 mm, per la qual cosa admet diàmetres de 108 a 118 mm, detall que impedeix utilitzar-los en vasos de petites dimensions.

Exactament les mateixes apreciacions hem de fer per a la variant 13b, la qual es diferencia de l'anterior només pel detall que la corbatura exterior presenta una petita inflexió central, en ocasions resseguida per una fina acanaladura en relleu, al costat de la qual se situen els forats –tampoc en aquest cas n'hem pogut determinar el nombre. Les alçades d'aquests discs varien de 9 a 12 mm, mentre que el diàmetre de repòs per les bases va de 70 a 84 mm, pràcticament igual que la variant 13a; el mateix passa amb les amplades màximes, que són d'entre 109 i 125 mm.

Finalment, la variant 13c, amb unes mides pràcticament idèntiques, s'ha diferenciat pel detall que allà on s'estableix el punt de contacte amb el peu de la peça fa una mena d'encaix. Les alçades dels discs varien de 8 a 12 mm, mentre que el diàmetre de suport de les bases va de 78 a 94 mm i el diàmetre màxim oscil·la entre 110 i 116 mm. Amb totes aquestes dades, les variants 13a, 13b i 13c només les podem associar a formes obertes i amples; la coincidència dels diàmetres fa que això es doni amb les formes ROSES 12, 80 i 81 (**Fig. 33.4**).

Discs del tipus 14

En darrer terme ens quedaria parlar d'aquest tipus de disc, també foradat, del qual només en coneixem dos exemplars de perfil idèntic. La característica que els defineix és la seva alçada, de 26 i 32 mm, respectivament. Tenen una forma cònica i motllurada, més amples a la base, 86 mm, que a la part superior, 60 mm. Els forats, que suposem serien tres, tot i que no en coneixem cap exemplar complet, se situen a la part superior, prop del pla on reposaria la base de la peça. Per l'alçada i el diàmetre, pensem que aquests distanciadors podrien relacionar-se amb les formes ROSES 30 i 33 –potser també amb altres copes ansades, però no ho hem pogut comprovar (**Fig. 33.4 i 33.6**).

Tipus/forma	1	2	10	11	12	13	14	16	17	30	33	80	81	82	83	84	85	91
1	x	x	x	x														x
2						x	x											
3			x	x		x	x											x
4																		
5																		
6					x							x	x					
7																		
8					x							x	x					
9					x							x	x					
10					x							x	x					
11					x							x	x					
12														x				
13a					x							x	x					
13b					x							x	x					
13c					x							x	x					
14										x	x							

Figura 33.4. Proposta de relació dels diferents tipus de discs d'apilament localitzats amb les formes de Roses

33.2. LES PLAQUETES

Hi ha uns altres elements que, per la seva troballa en l'habitació magatzem del forn núm. 1, l'H6, i en l'annexa al sud, l'H7, s'han de relacionar amb el seu funcionament. Es tracta d'unes peces planes, de secció i forma quadrangular, fabricades amb les mateixes argiles que les ceràmiques. Totes elles varen aparèixer acompanyades dels discs d'apilament i dels materials de reparació de la volta de forn. Això fa que pensem que el seu ús podria estar associat amb la càrrega de forn, però no sabem exactament quin seria. En la recerca que hem dut a terme, no hem pogut localitzar paral·lels sobre aquestes plaques.

La seva elaboració és acurada, amb les superfícies ben acabades, afinades. Algunes d'elles, fins i tot, han aparegut decorades: un exemplar porta un motiu d'una fina línia incisa ondulada, completada amb branquillons contraposats³⁴, i un altra s'acompanya de la roseta nominal ΠΑΡ (**Fig. 33.7, vegeu fig. 31.6**). Aquest detall de marcar-les, fa pensar que hi podria haver una voluntat expressa de diferenciar-les, detall que afegeix un element més d'anàlisi en la seva interpretació³⁵.

³⁴ A l'estil de la decoració en pintura que veiem en certs vasos vernissats del taller, com ara els crateriscs de la forma ROSES 40.

³⁵ És possible, tal com suggereix Mascarós, que aquests objectes fessin la funció de nafs, eina de treball que s'utilitza en el tornejat per a donar forma a les peces i polir-les. Avui dia s'utilitzen per a aquest fi fragments de plats trencats o altres estris metàl·lics.

La major part de les peces responen a una forma de tipus rectangular, plana i allargada. Si prenem per referència l'únic exemplar més o menys complet, aquestes amidarien uns 180 mm de llarg. Un dels extrems té una forma relativament més angular, mentre que l'altre està sensiblement afuat. Pel que fa a l'amplada, totes coincideixen, a la part central, entre els 62/64 mm. En quant al gruix, aquest varia des de 13 fins a 22 mm, entre les diferents plaques; cal dir, però, que aquest és irregular, també, dins la mateixa placa. Un altre tipus documentat té una mida menor, almenys pel que fa a l'amplada, amb 44 mm al centre; desconeixem la llargada total per estar fragmentat³⁶. Pel fet de ser més estret, l'extrem apuntat li dóna un caràcter encara més afuat (**Fig. 33.7**).

Si ens fixem en els perfils dels extrems d'aquestes plaques, ens dóna la impressió que foren fetes a partir d'una barra llarga que s'anava seccionant amb un objecte tallant, del qual n'han quedat empremtes en les cares curtes. Un cop tallades, es procedia a arrodonir les cantonades, per tal de donar un acabat una mica més acurat. El fet que el gruix de les plaques no sigui uniforme en tota la llargada demostra que la barra de la qual partien tampoc ho seria. Podem fer-nos una idea de com es farien aquestes peces segons aquest sistema. Fins i tot, davant l'amplada regular que tenen, podríem imaginar-nos que el modelat de la barra es fes seguint unes guies o llistons, que bé podrien ser de fusta.

Tal com hem comentat, sembla que la relació de les plaquetes amb el procés d'enfornament és possible. Això, però, ens condueix a analitzar quin valor tindrien les decoracions aplicades a la part superior. Sobta que aquests motius, en especial el que porta la roseta amb les lletres ΠΑΡ, es destinessin a unes plaques que, aparentment, per la seva associació al forn, sembla que no les necessitarien. És possible que es tracti d'un entreteniment o divertiment del qui les va fer; en aquest sentit hem de fer referència a les restes de materials de construcció, fets amb tota seguretat als tallers de Roses, que també estan marcats amb rosetes o palmetes. Per altra banda, cal pensar que podrien tractar-se de marques voluntàries, per a diferenciar unes peces de les altres, amb una finalitat que se'ns escapa. Al respecte, però, què passaria amb les que no van decorades?

No descartem que aquests elements servissin per a formar prestatges dins de la cambra de cocció del forn, per a recolzar-hi aquelles peces difícils d'estibar. Al marge d'aquest ús, se'ns en acudeixen d'altres, com ara proves/testimonis de l'estat de la cuita. No creiem que tinguin res a veure amb elements de construcció de la cambra, atès que aquests acostumen a ser menys acurats i de pasta més grollera.

³⁶ Si allarguem la decoració seguint el ritme del traç ondulat que porta a la superfície, ens aproximariem als 180 mm del tipus anterior.

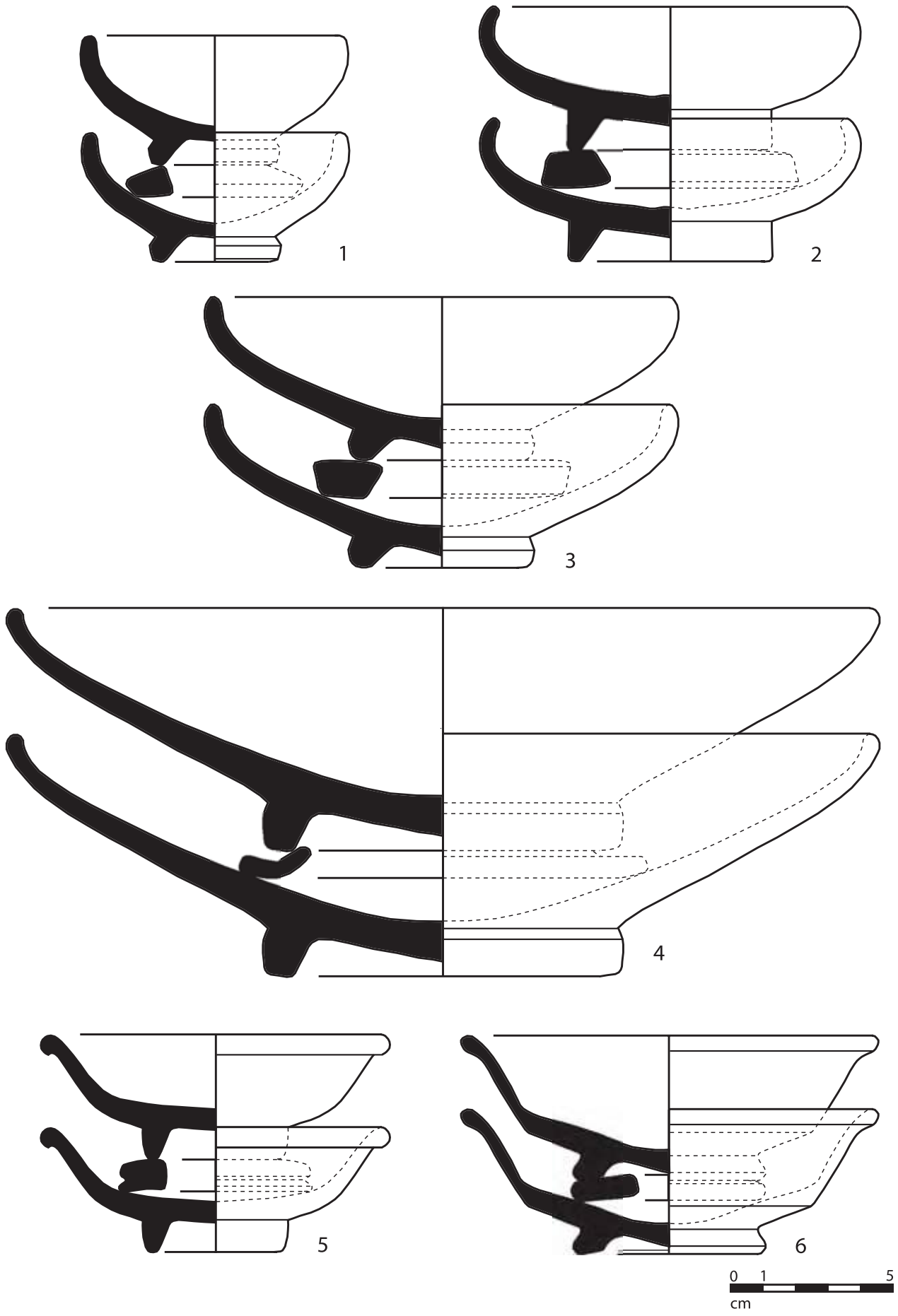

Figura 33.1. Exemple d'apilament de peces en el forn de les formes ROSES 1, 10, 11, 12, 13 i 14

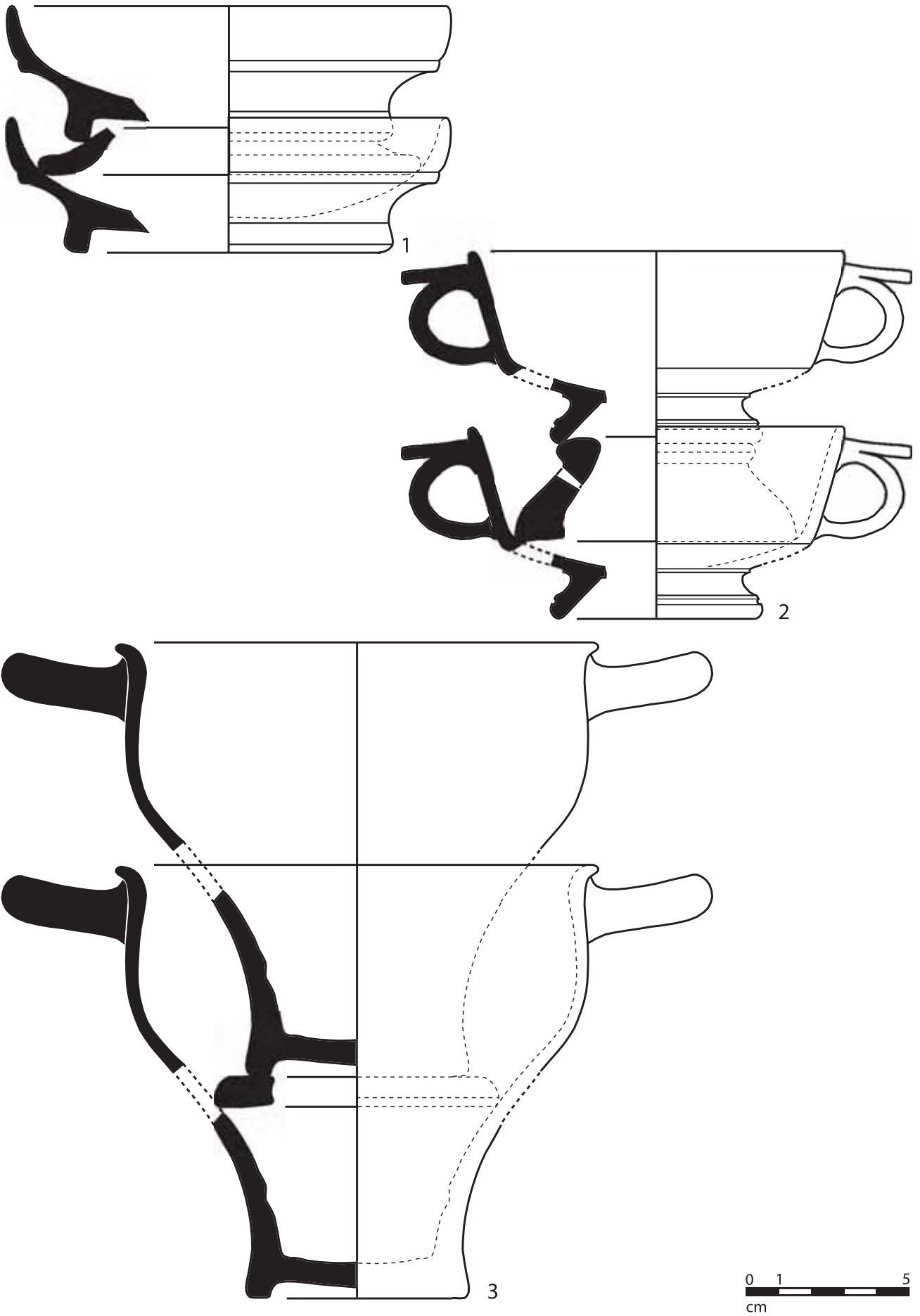

Figura 33.2. Exemple d'apilament de peces en el forn de les formes ROSES 17, 30 i 35

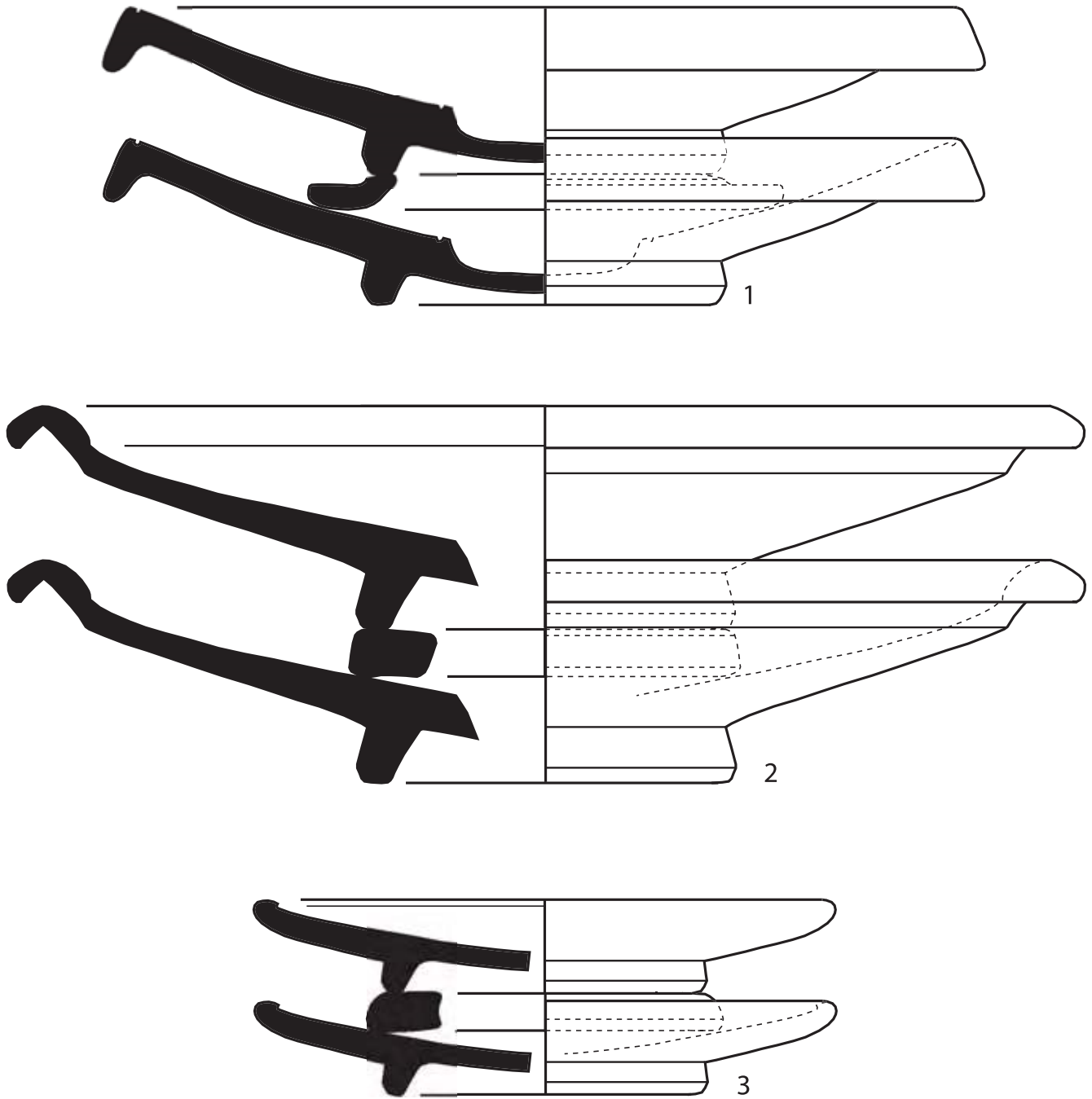

Figura 33.3. Exemple d'apilament de peces en el forn de les formes ROSES 80, 81 i 83

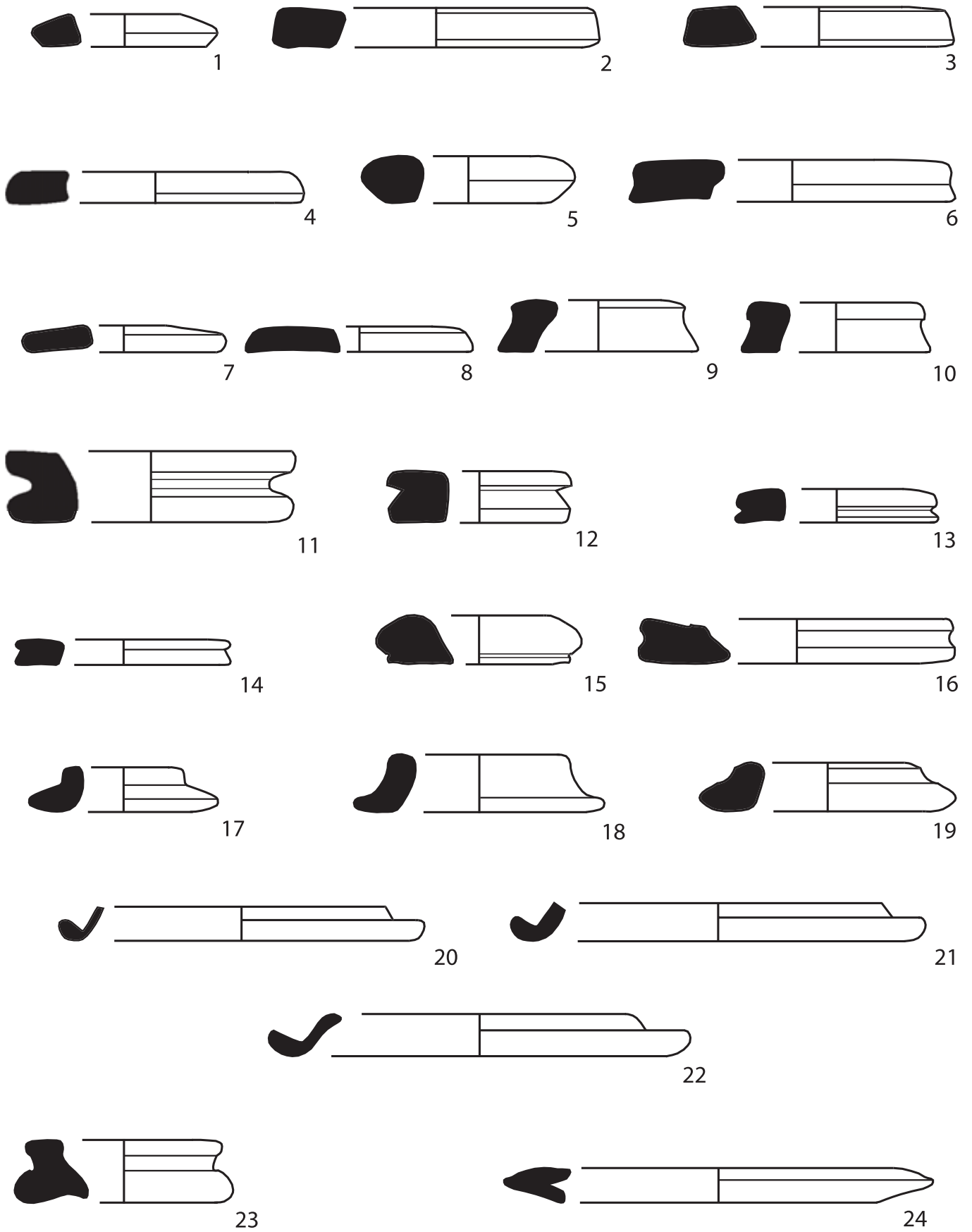
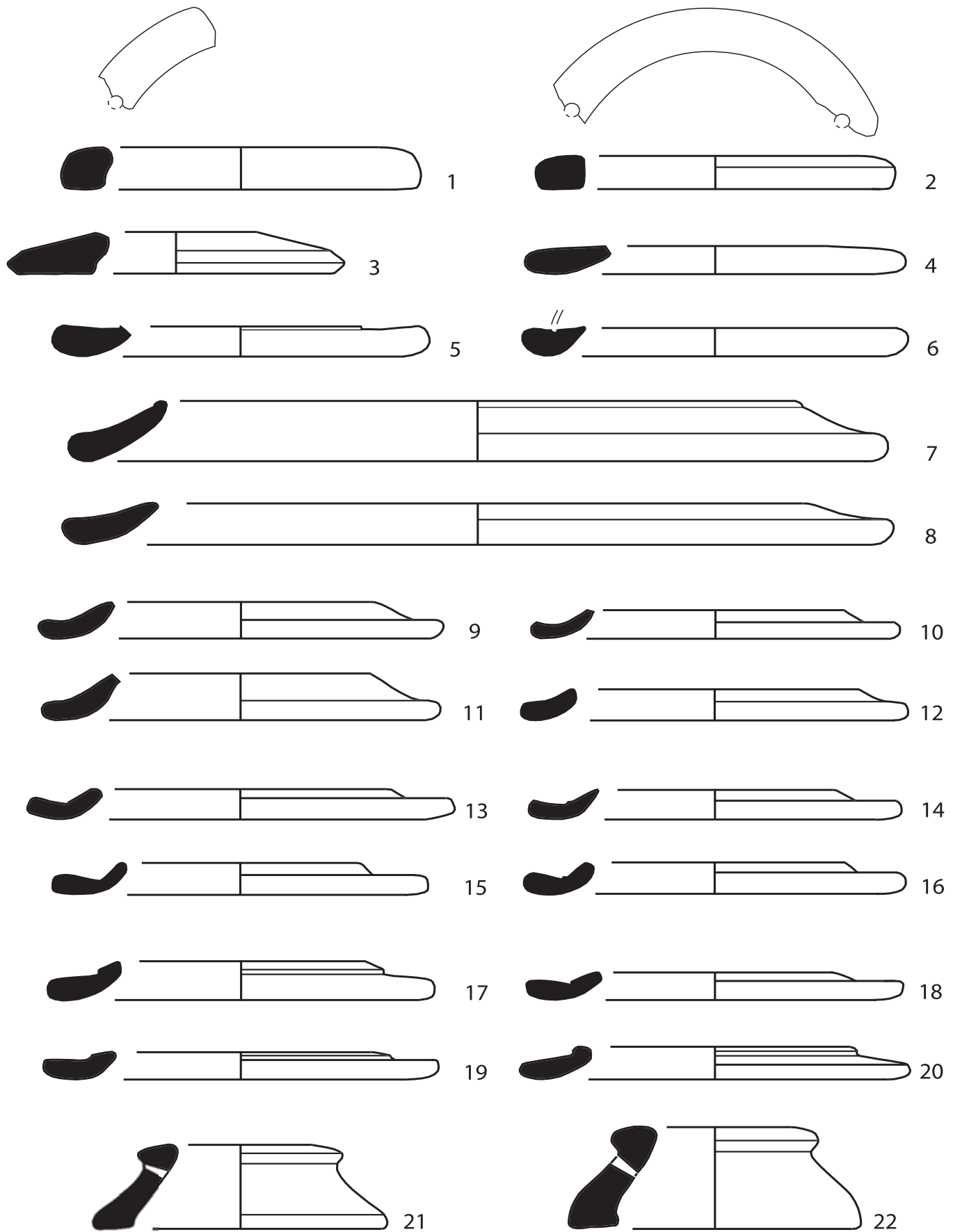

Figura 33.5. Discs d'apilament de vasos sense perforacions. Tipus 1 a 8

0 1 5
cm

Figura 33.6. Discs d'apilament de vasos amb perforacions. Tipus 9 a 14

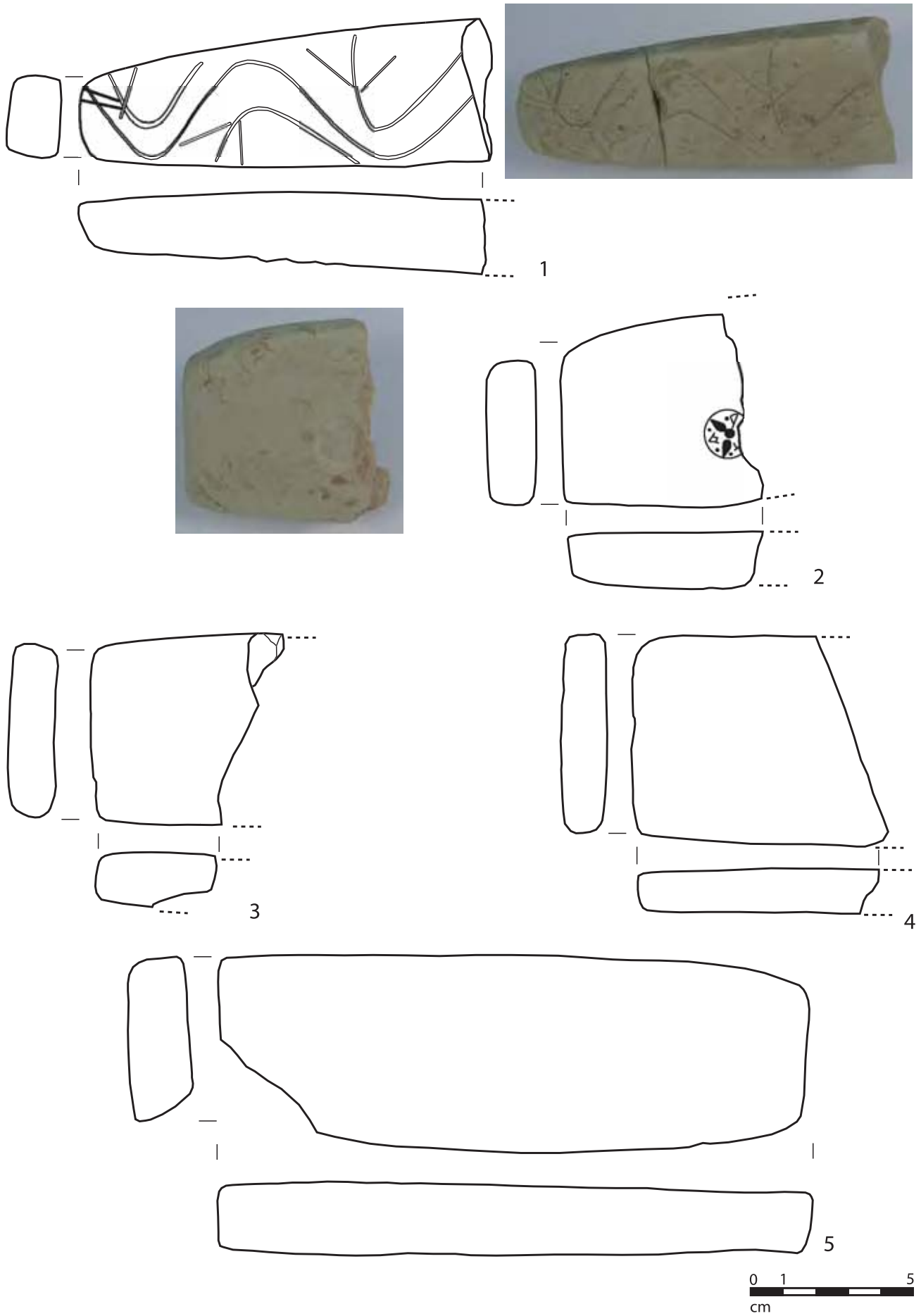

Figura 33.7. Plaquas diverses associades a la cuïta en el forn

34. CAPACITAT DE CÀRREGA DELS FORNS DE ROSES

La troballa dels discs separadors ens ha servit per a verificar que la càrrega dels forns de Roses es feia amb el sistema d'apilament de vasos en columnes. Aquesta pràctica els permetia assolir unes qualitats del producte, especialment pel que fa a l'acabat, prou notables. Amb prou feines hem apreciat defectes, tocs o marques entre les peces, que ens demostressin el contrari. Les empremtes que han deixat els discs d'apilament en els fons intern de les bases pràcticament no s'aprecien; la major part de les vegades es redueixen a una fina ratlla o rugositat. Hem de tenir en compte que, malgrat que la forma del disc pugui semblar massís, la superfície real de contacte amb les peces, almenys pel que a la cara interna, era mínima, precisament per evitar aquestes marques. No passa el mateix amb el contacte entre el disc i l'anella del peu de la base, el qual podia ser més gran –de fet, garantia una major estabilitat a la pila-; aquí no importava que quedessin marques, ja que aquesta part del vas no es veia. Tot això ens porta a observar que les formes dels discs no eren fortuïtes, sinó tot el contrari, ben pensades, resultat d'unes observacions i unes pràctiques atentes.

La càrrega d'un forn és una tasca complexa, lenta i laboriosa, que requereix uns coneixements específics. Tal com s'ha vingut fent encara fins fa pocs anys en forns de llenya, aquesta feina a Roses corresponia a un especialista, segurament el mateix que tenia cura de la fornada fins al final de la cuita. És important insistir en aquesta qüestió, ja que la bona qualitat de les peces depenia directament d'una càrrega correcta i d'un control adequat de la temperatura, del seu manteniment i durada. L'experiència en mantenir i repartir bé el foc era essencial³⁷. A més, en el cas dels vernissos negres, calia saber conduir bé la reducció per tal d'aconseguir la tonalitat desitjada³⁸. Al respecte d'aquesta darrera qüestió volem observar com la reducció dels vernissos de les peces de Roses es féu en la mesura justa i precisa, ja que aquesta es limita només a la fina capa de l'engalba, sense penetrar en la pasta, que és totalment oxidada.

³⁷ La conducció d'un forn de llenya requeria una experiència i una atenció considerables. S'havia d'alimentar a un ritme adequat per evitar que la temperatura baixés o s'afogués (Rhodes 1999, 91-92). Segons la consulta feta per Xavier Rocas al terrisser de La Bisbal Pere Cornellà, primer es procedia a fer un foc petit i continu a la boca d'entrada de la foganya o cambra de combustió, amb la qual es començava a escalfar el forn. A partir d'aquí el foc havia de seguir un ritme regular i ascendent; una pujada brusca de la temperatura podia trencar les peces.

³⁸ Hem observat peces defectuoses en les quals hi ha àrees de les parets en les quals no s'ha assolit correctament la reducció, ja que han quedat d'un color parcialment ataronjat/marronós. Això es deu, sens dubte, a algun error en la càrrega. No obstant això, sembla que aquestes peces no eren retirades de la comercialització. Caldria, però, comprovar en quins percentatges es troben en jaciment foranis, per veure si això realment s'està acomplint.

Fem un incís al respecte de la temperatura de cuita. Segons l'estudi portat a terme pel laboratori de Recerca Aplicada al Patrimoni Històric de la Universitat de Barcelona, dirigit per Màrius Vendrell, així com en altres d'anteriors (Pradell, 1987; Genís, Pradell, Vendrell 1991), s'ha estimat que la temperatura estaria entre uns 850° i 950°C –no se superarien els 1000°. A aquesta conclusió s'hi ha arribat a partir de les anàlisis de les variacions presents en les argiles cuites, tant sobre la presència de determinats òxids, com per les alteracions en la composició mineralògica. No sembla que aquestes temperatures s'assolissin sempre, de forma invariable, en totes les cuites, ja que les anàlisis n'han demostrat un ampli ventall. Aquesta variació s'ha interpretat com a resultat d'un mal control de les cuites o d'un control limitat; fins i tot, de la possibilitat que dins de la cambra de combustió hi hagués un gradient important. Pensem que això no seria del tot cert. De fet, el mostreig a partir del qual s'han fet les anàlisis és aleatori el qual vol dir, evidentment, que procedeix de diferents cuites. D'aquí que la variació observada no s'ha d'explicar dins la mateixa fornada, sinó pel fet que les peces que tenim provenen de fornades diverses.

Ens ha semblat interessant intentar calcular quina seria la capacitat de càrrega dels forns de Roses, ja que, malgrat les limitacions que expressarem, és un punt de partida o de referència important per a comprendre quines eren les possibilitats de producció dels seus tallers. Hom ha dit que la tipologia de forns a la que corresponen els de Roses tenien una capacitat feble, associada a una producció modesta. No obstant això, no hem trobat referències a cap intent de càlcul de càrrega que ens permetés tenir una aproximació al volum de vasos produït en cada fornada. Sabem d'altres estudis en forns romans, ja sigui de vaixel·la, d'àmfores o de materials de construcció, però aquests responen a altres tipologies i dimensions que no són comparables.

Presentem una proposta de capacitat, segons una càrrega prototipus, la qual hem calculat en funció de tot un seguit de premisses que comentem a continuació. En primer terme hem de tenir en compte les dimensions del forn. Es tracta d'una estructura, la base de la qual, a l'interior, tenia una diàmetre de 1,40 m. El que no coneixem, però, és quina seria la seva alçada. No obstant això, si reproduïm les proporcions de la restitució que fa Cuomo di Caprio (Cuomo di Caprio 1985, 140-142), pensem que aquesta podria ser a l'entorn de 1,40/1,50 m d'alçada interna, el que suposa una cabuda d'uns 2,26 m³. Aquesta capacitat seria l'absoluta, sense deixar cap espai buit, impossible d'ocupar en el cas d'una càrrega de vasos ceràmics, atès

que entre les piles estibades calia deixar suficient espai per tal que l'aire de la combustió circulés lliurement i no es fessin tocs i defectes en les peces³⁹.

En segon terme, hem basat també el càlcul en funció d'una càrrega que contindria formes variades, no monogràfica. Una de les raons per les quals hem optat per a fer-la d'aquesta manera es basa en la mateixa dinàmica de producció, demanda i procés d'enfornament. Fer una càrrega única significa que els tallers han d'estar durant uns dies fent només aquella forma i esperar el temps que requereix una cuita -el qual calcularem més endavant-, per a poder disposar d'una nova fornada per a una altra forma diferent⁴⁰. Amb això i la varietat de formes que fan els tallers de Roses, implica que per a tenir un lot variat i complet dels tots els productes calia esperar un temps considerable, el qual, no sabem si es correspondria amb la seva demanda. Evidentment que ens manquen dades al respecte de l'organització del taller com a per descartar aquest darrer extrem; tot i això, ens hem decantat per fer una càrrega múltiple, atès que també pensem que aquest no devia de ser un procediment rar. De fet, si ens remetem als tallers artesanals que encara estaven en funcionament al segle passat, sabem que aquestes càrregues es feien i eren viables, fins i tot per assolir un màxim d'aprofitament de la cambra. Sobre aquest tema Rhode es pronuncia: "Puede observarse que cuando hay variedad en la producción de formas diferentes pueden colocarse con gran ingenio de manera que el horno quede bien lleno" (Rhode 1999, 202). De fet: "Siempre que se deje bastante espacio para la circulación, los hornos cuecen generalmente mucho mejor cuanto más llenos de piezas están" (Rhode 1999, 209).

En base a aquesta premissa, hem considerat que el més apropiat era configurar una càrrega en la qual hi estiguessin presents les principals i més representatives formes de les produccions dels tallers de Roses, en una proporció equivalent al percentatge que representa cadascuna d'elles respecte del total d'individus que s'han recuperat en el jaciment. Els tallers de Roses fabricaven, com hem vist, formes molt diverses, però d'entre totes, només unes determinades foren les que es varen produir en més quantitat i més àmpliament comercialitzades. A la vegada, és d'aquestes de les que en coneixem més exemplars, la qual cosa ens ha permès calcular un promig de mida per cada forma, la qual ens era imprescindible a l'hora de procedir a comptar les amplades

³⁹ Aquesta capacitat propera als 3 m³ es considera força gran, en conseqüència no podem dir que fossin forns precisament modestos. La seva construcció, disseny i proporcions s'havia de fer amb cura, per evitar errors en la circulació i el subministrament de calor, el l'aïllament i el tiratge (Rhodes 1999, 182).

⁴⁰ No descartem que aquest fos el procediment, ja que en una organització mancomunada del treball, tal com proposem, aquesta seria la solució més còmoda. A més, mentre durava la fornada, hi havia temps suficient per a fabricar una altra forma, que hauria d'estar enllestida abans de començar la següent, si pensem amb criteri de rendibilitat de la producció.

i alçades totals de les piles a posar dins la cambra del forn. En definitiva, hem creat una mida estàndard, a partir de la qual hem fet tots els càlculs (**Fig. 33.1**). Hem de reconèixer, d'entrada, que els tallers de Roses no fabricaven formats estàndards, tot i que, en alguns casos, sí que hem observat un intent de fer, dins de la mateixa forma, unes variants de mida petita i gran. D'aquí que si prenguéssim per referència un altre format, diferent a l'estàndard, segurament que la càrrega variaria.

Finalment, esmentar que prèviament als càlculs de les càrregues hem hagut de saber quina era l'alçada real que ocupava cadascuna de les formes en una estiba, mida en la qual cal tenir en compte el disc distanciador. Atès que abans hem establert una relació probable entre les sèries de discs i les formes ceràmiques que coneixem, ens en hem servit per a fer el càlcul, observant els casos pràctics de les figures **33.1**, **33.2** i **33.3**. Atès que més d'un disc podia anar amb una mateixa forma, hem establert també una alçada promig entre totes les possibilitats, a fi d'aproximar-nos el màxim a quina seria l'alçada real de la pila (**Fig. 34.1**).

FORMES	promig alçada/cm	promig amplada màx./cm	promig alçada disc/mm
1	3,41	7,85	1,10
10	4,15	10,16	1,30
11	5,25	14,82	1,30
12	5,93	22,23	1,05
14	3,80	12,92	1,12
30	7,00	16,30	2,90
35	-	21,85	-
40	13,00	13,80	-
80	4,07	23,07	1,05

Figura 34.1. Promig d'alçades i amplades per a cadascuna de les formes, i dels discs amb les quals s'estibarien en el forn

Al respecte de la figura **34.1** hem de comentar que no hem pogut calcular amb precisió quina seria l'alçada que ocuparia l'*skyphos* de la forma ROSES 35, atès que no ens ha arribat cap exemplar suficientment complet com per a provar-ho; tampoc sabem de quina manera s'apilarien, tot i que ens imaginem que era factible que fos una dins l'altra. La forma del cos de l'*skyphos* fa que, amb l'ajuda d'un disc cònic alt, la peça pogués recolzar-se sobre la paret interna, just en el punt on inicia el tancament cap a la base. No molt diferent seria el cas de l'apilament de la forma ROSES 40, forma per la qual, tot i haver reconstruir un model estàndard per al format de cràtera petita –la més corrent-, no donem un promig de disc ja que no disposem de prou elements per saber amb precisió com eren, tot i que els suposem alts i cònics.

En funció de les mides de la figura anterior hem calculat quina seria l'alçada real que ocuparia un vas i diversos vasos de la mateixa forma apilats dins del forn (**Fig. 34.2**),

amb l'excepció comentada de la forma ROSES 35. Hem observat que, tot i les diferències d'alçades entre les diferents formes de Roses, aquestes s'igualen considerablement quan s'apilen. Ens adonem que el conjunt divers de copes, entre les quals hi ha les formes ROSES 1, 10, 11, 12 i 14, ocupa entre 2,3 i 3,4 cm. En les tasses nansades, precisament per la presència d'aquestes, les alçades augmenten fins a 5 cm, com el cas de la ROSES 30, mentre que el plat de peix, ROSES 80, requereix un 4 cm, bàsicament a causa de la seva vora penjant. Al marge d'aquestes diferències formals, hem observat que en tots els casos s'aconseguia que les parets de les peces quedessin suficientment separades entre si, en una distància mínima que hem estimat entre 7 i 10 mm (**Fig. 33.1, 33.2 i 33.3**). Tot això ens està demostrant que els terrissers de Roses disposaven d'uns coneixements tècnics precisos, fruit d'unes experiències que, suposem, podien haver adquirit en la pràctica o assolit a través de mètodes compartits i comuns als tallers de l'època.

FORMES	1 vas	10 vasos	50 vasos
1	2,8	28	140
10	3	30	150
11	3,1	31	155
12	3,4	34	170
14	2,3	23	115
30	5	50	250
35	-	-	-
40	7,5	75	375
80	4	40	200

Figura 34.2. Alçades que ocupen cadascuna de les formes en l'estiba dins del forn en cm

Per a calcular una càrrega completa, en base a la premissa, abans expressada, d'omplir la cambra de cocció amb formes diverses, hem establert quin seria el percentatge de producció de cadascuna d'elles –segons el nombre d'individus que s'han comptabilitzat en tot el jaciment-, de manera que no hi hagués una major representació d'unes formes respecte de les altres (**Fig. 34.3**). Hem volgut calcular aquest percentatge obviant la forma ROSES 1 (variable a), atès que, com ja comentem en el capítol referent a la descripció d'aquesta forma, les particularitats de la seva conservació –més elevada gràcies a la seva robustesa-, porten a errors de càlcul en el nombre d'individus, fet que altera els percentatges. A la vegada, pel fet de ser una peça tan petita, cal pensar que no se'n farien piles altes, des de baix de la graella, simplement per problemes d'estabilitat, sinó que es procurarien encabir en espais buits menors.

FORMES	% producció	variable a.	part de la càrrega
1	8,86		
10	2,95	3,24	0,32/10
11	15,87	17,41	1,74/10
12	28,41	31,17	3,12/10
14	9,23	10,12	1,01/10
30	4,06	4,45	0,45/10
35	5,90	6,48	0,65/10
40	11,07	12,15	1,21/10
80	13,65	14,98	1,50/10

Figura 34.3. Percentatge de producció de cadascuna de les formes dins del grup d'estudi. La variable a no té en compte la forma ROSES 1

A partir dels percentatges de la variable a (**Fig. 34.3**), i pressuposant una càrrega de 500 i de 1.000 vasos, hem calculat quants vasos de cadascuna de les formes entrarien en la cambra i quina seria l'alçada total de la pila que ocuparien (**Fig. 34.4**).

FORMES	500 vasos	alçada pila en cm	1.000 vasos	alçada pila en cm
1				
10	16,20 = 16	48,00	32	96,00
11	87,05 = 87	269,70	174	539,40
12	155,86 = 156	530,40	312	1.060,80
14	50,60 = 51	117,30	102	234,60
30	22,25 = 22	110,00	44	220,00
35	32,40 = 32	-	64	-
40	60,75 = 61	457,5	122	915,00
80	74,90 = 75	300,00	150	600,00

Figura 34.4. Nombre de vasos de cada forma que entrarien en una càrrega de 500 i de 1.000 vasos, en funció de les proporcions de la producció, i suma de l'alçada de columnes que caldria per a cadascuna de les formes dins de la cambra

Arribats a aquest punt hem decidit portar a terme un cas pràctic de càrrega dins del forn tipus de Roses -d'1,40 m de diàmetre a la base de la graella per 1,40/1,50 m d'alçada de la cambra-, en funció de les proporcions de formes i segons el percentatge de producció calculat. En primer terme, hem partit d'un criteri lògic de posició de les piles de vasos dins del forn: hem col·locat les de més diàmetre i, per tant, més estables, al centre i al fons de la cambra, i les més petites a les vores⁴¹. Amb això també aconseguim que al centre, que és la part més alta de la cambra, s'hi puguin posar piles d'un major nombre de vasos, que és el que necessitem, precisament, per

⁴¹ També hem considerat que el més probable és que les peces estiguessin estibades de cap per avall, amb la vora mirant cap a baix. Segons sembla, aquest sistema permetria que l'escalfor del forn penetrés i s'aguantés més dins de les peces. Al revés, amb la posició correcta dels vasos, amb el peu avall, l'escalfor no es retindria amb la mateixa facilitat. Aquesta observació la devem al terrisser d'Ullastret Josep Mascaró.

les formes ROSES 12 i 80. En total, s'han fet 21 estibes resseguint el perímetre de la cambra, d'una alçada màxima de 0'80 m i 14 estibes a la part central, de 1,20 m. Aquestes piles no arriben fins a la part superior de la volta, detall que hem deixat expressament per tal de poder col·locar al capdamunt altres peces més petites, amb les quals és difícil fer una pila alta estable. Creiem que aquestes alçades de 0,80 m i 1,20 m fetes amb peces de la mateixa forma són d'una dimensió raonable, atès que no comporten problemes d'equilibri⁴². Les piles d'1,20 m s'han reservat a les formes ROSES 12 i 80, que tenen un promig de diàmetre de 22,23 cm i 23,07 cm, respectivament, mentre que les de 0'80 m les hem fet per les formes ROSES 11, 14, 30, 35 i 40, amb diàmetres que varien de 12,92 a 21,85 mm. Pel que fa a les ROSES 1 i 10, de 7,85 cm i 10,16 cm de diàmetre mig, no n'hem fet piles altes, sinó que les hi hem reservat la part superior d'altres formes. De fet, aquestes formes peces són poc abundants entre la producció de Roses, per la qual cosa també requereixen menys espai: a la ROSES 10 li hem assignat una proporció dins la cambra de 3,24 %, mentre que pel que fa a la ROSES 1, de la qual hem obviat donar un percentatge, per les raons expressades, ens podríem remetre al volum presencial que proposàvem en el capítol corresponent a la descripció de la forma, el qual establíem entorn del 3,65 %, mitjana entre els fragments trobats a la zona del turó i la del barri hel·lenístic.

A l'hora de posar les columnes de formes, hem evitat, en tot moment, que aquestes entressin en contacte entre si, ni amb la paret de la cambra, per evitar tocs i defectes. Hem deixat distàncies mínimes d'un centímetre, aproximadament –similars a les que queden entre els vasos de la mateixa pila-, fent el possible per tal que aquestes estiguessin el màxim d'ajustades, de forma que la fornada fos ben rendibilitzada, a l'hora que l'aire de la combustió pogués circular correctament. Hem de tenir present que cada fornada representava una despesa important de llenya i de temps, de manera que és totalment raonable aquest ajust tan acurat (**Fig. 34.5**).

En base a la disposició de les piles proposades en la figura **34.5**, hem calculat quin seria el nombre de formes que entrarien en cadascuna d'elles (**Fig. 34.6**). Pel que fa a la forma ROSES 35 donem un número aproximat. Faltaria calcular la part corresponent a les formes ROSES 1 i 10, i la resta de la forma ROSES 40, les quals hem previst col·locar a la part de dalt de les columnes centrals.

⁴² Altra qüestió seria la resistència del pes en els vasos de la part inferior de la càrrega, però no hem trobat manera de calcular si seria factible. "Las pilas de vasijas deben tener una altura limitada para que las piezas de abajo no se deformen o se rompan con el peso" (Rhodes 1999, 202).

FORMES	pila de 1,20 m d'alçada	pila de 0,80 m d'alçada	TOTAL
1			
10			
11		6 piles = 4,80 m = 155 vasos	155
12	8 piles = 9,60 m = 282 vasos	4 piles = 3,20 m = 94 vasos	376
14		4 piles = 3,20 m = 139 vasos	139
30		2 piles = 1,60 m = 32 vasos	32
35		2 piles = 1,60 m = 27	(27)
40		3 piles = 2,40 m = 32 vasos	(32)
80	6 piles = 7,20 m = 180 vasos		180

Figura 34.5. Proposta hipotètica de càrrega

Si comparem el resultat de la nostra càrrega amb les proporcions estimades en les càrregues de 500 i 1.000 vasos que hem comptat en la figura 34.4, veiem com aquesta s'acosta més a la de 1.000 vasos, amb algunes diferències, sobretot en les formes ROSES 35 i 40. En bona part de les formes s'observa un increment, com és el cas de les ROSES 12, 14 i 80, mentre que en les ROSES 11 i 30 es dona una reducció (**Fig. 34.7**).

FORMES	500 vasos	1.000 vasos	càrrega hipotètica
1			(reservada)
10	16	32	(reservada)
11	87	174	155
12	156	312	376
14	51	102	139
30	22	44	32
35	32	64	(27)
40	61	122	(32)
80	75	150	180

Figura 34.7. Nombre de vasos de cada forma en una càrrega de 500, de 1.000 i en la nostra càrrega hipotètica

Per tal de normalitzar la nostra càrrega hipotètica i apropar-la a la proporció de la que seria una càrrega estàndard de 1.000 vasos, s'ha calculat, per cadascuna de les formes, el valor d'increment o de reducció diferencial, i s'ha aplicat com a promig a la càrrega de 1.000 (increment mig del 107,72 %). Com a resultat hem obtingut el que hem anomenat una càrrega prototipus (**Fig. 34.8**). De la comparació entre aquesta i la càrrega hipotètica, hem vist com hi havia un desequilibri entre les formes: en determinats casos hi havia vasos de més (formes ROSES 12, 14 i 80), mentre que en altres en faltaven (ROSES 11 i 30). Si transformem aquestes diferències en centímetres d'estiba, en resulta un sobrant de 278,70 cm, en el qual podem encabir perfectament els 174,20 cm que falten de les formes ROSES 11 i 30, amb una diferència encara positiva de 104,50 cm. Proposem no ocupar aquesta amb els 102cm

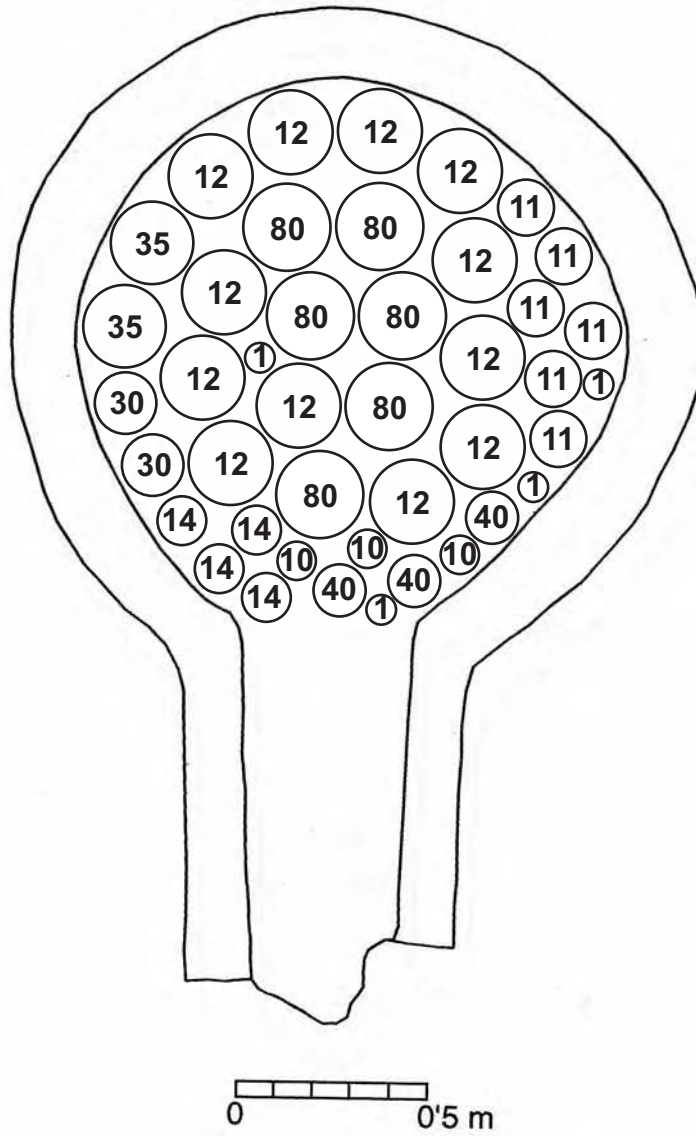

Figura 34.6. Proposta hipotètica de càrrega

que falten de la ROSES 10, ni amb els de la ROSES 1, ja que aquestes formes poden col·locar-se en qualsevol espai buit de menor mida, com ara al capdamunt de les piles que hi ha tot volt de la cambra. El problema apareix al moment d'intentar fer caber els vasos que faltarien de les formes ROSES 35 i 40. Per l'espai disponible damunt les columnes centrals, d'1,20 cm d'alçada, hem calculat que encara podríem carregar uns 280 cm, els quals, sumats al 104,50 cm de la diferència, fan un total de 384,50 cm. Si aquests els dediquem a la forma ROSES 40, que és majoritària respecte de la ROSES 35, hi entrarien un total de 51 vasos que sumats als 32 de les dues piles de 0,80 m farien un total de 83 vasos. Amb tot, encara faltaria per entrar una tercera part de la càrrega prototipus proposada, a part de les prop de dues terceres parts de la càrrega de la ROSES 35.

FORMES	Càrrega de 1.000	Càrrega hipotètica	Increment/reducció	Càrrega prototipus	Vasos i cm que sobren	Vasos i cm que falten	Piles/cm absents
1							-
10	32			34			102,00
11	174	155	89,08	187		32/99,20	
12	312	376	120,51	336	40/136,00		
14	102	139	136,27	110	29/66,70		
30	44	32	72,72	47		15/75,00	
35	64	(27)		69			252,00
40	122	(32)		131			742,50
80	150	180	120,00	161	19/76,00		
TOTAL	1.000		107,72 promig		88/278,70	47/174,20	1.114,50

Figura 34.8. Proposta de càrrega de 1.000 comparada amb la càrrega hipotètica i resultat de la càrrega prototipus

En conclusió, a partir dels càlculs realitzats, i acceptant aquest desequilibri de les formes ROSES 35 i 40, sembla que la capacitat dels forns de Roses estaria al voltant dels 1.025 vasos. Entre aquests s'han inclòs un total de 40 vasos per la forma ROSES 1, que equivaldria al percentatge proposat en la producció estàndard dels tallers. Un cop fet aquest càlcul, ens quedaria fer una darrera comprovació: si sabem que el volum interior absolut del forn és de 2,26 m³, quin seria el volum real que ocuparien els vasos? Per a poder-ho calcular, ens hem basat amb el nombre de vasos de cada forma, l'amplada màxima que ocuparien i la seva alçada total (**Fig. 34.9**). El resultat l'hem obtingut a partir de la suma dels volums de cadascuna de les columnes de formes, convertides en cilindres. El total al que hem arribat és de 1,0724 m³, el qual, restat dels 2,26 m³ de la cambra, en resulta un desperdici de poc més de la meitat. Caldria veure si aquest buit és possible, però ens manquen paral·lels per a valorar-ho.

FORMES	Capacitat aprox. del forn	promig amplada màx./cm	1 vas	alçada pila en cm	m ³
1	(40)	7,85	2,8	(112,00)	(0,0054)
10	34	10,16	3	102,00	0,0083
11	187	14,82	3,1	579,70	0,1000
12	336	22,23	3,4	1.142,40	0,4434
14	110	12,92	2,3	253,00	0,0332
30	47	16,30	5	235,00	0,0490
35	(27)	21,85	(7)	(189,00)	(0,0709)
40	(83)	13,80	7,5	(622,50)	0,093
80	161	23,07	4	644,00	0,2692
TOTALS	1.025 vasos				1,0724 m³

Figura 34.9. Càlcul del volum en m³ que ocuparia la càrrega resultant dins la cambra del forn

Sabent la capacitat dels forns podríem intentar calcular quina seria la producció anual dels tallers de Roses. En primer terme es fa imprescindible conèixer quin era el temps que requeria cada fornada. Aquesta era una tasca lenta, que començava amb la càrrega del forn, la qual, en funció del nombre de vasos i tipus d'apilament, pensem que es podria fer en menys d'un dia. Un cop tancat el forn ja es podia iniciar la cuita, la qual havia d'assolir una temperatura entre els 850° i 950°. Pradell suposa que el temps que duraria la cocció dels vasos seria d'entre unes 5 i 10 hores (Pradell 1987). Som de l'opinió que aquest seria més elevat. En primer terme hem de tenir en compte que l'escalfament havia de ser gradual, fins a obtenir la temperatura desitjada. Atès que el volum de vasos era important i el forn s'omplia al màxim, pensem que el temps per assolir les calories necessàries i arribar a totes les peces seria superior a l'estimat⁴³. En darrer terme quedaria esperar que el forn es refredés totalment per a buidar-lo. Aquest procés també s'havia de fer gradualment, fins arribar a la temperatura ambient, i s'aconseguia després d'apagar el foc i deixar que l'escalfor s'escapés naturalment a través de les parets i la xemeneia. Un refredament ràpid provocaria una contracció brusca, que malmetria la cuita (Rhodes 1999, 197-200). Això es podia allargar per un període de dos o més dies, si tenim en compte el volum de peces que hi havia al seu interior. La descàrrega també requeria el seu temps. En definitiva, és possible la durada total d'una fornada fos al voltant d'una setmana.

En base a aquesta estimació podríem aproximar-nos al número de fornades que es podien portar a terme durant l'any. No obstant això, se'ns planteja una pregunta essencial: els tallers de Roses funcionaven al llarg de tot l'any? O bé hem d'admetre que, com en altres centres productors, ho feien només de forma estacional⁴⁴. És

⁴³ De fet, ens consta que en forns de llenya recents la cuita podia durar més d'un dia, des de que es començava a escalfar; no obstant això, es tracta de forns més grans.

⁴⁴ El terrisser d'Ullastret Josep Mascaró ens ha informat que la climatologia incideix de manera molt directa en les cuites. No es tractaria de discriminar l'hivern per la duresa de les

probable que els terrissers dediquessin els mesos d'hivern a tasques com ara l'extracció i la preparació de l'argila, o l'aprovisionament de llenya? Simultàniament ens preguntem: al llarg dels anys de vida dels tallers, hi hauria hagut la mateixa producció? Haurien funcionat els mateixos forns? Durant el mateix temps? Davant de tot aquest seguit de dubtes, pensem que no disposem de dades suficients i vàlides per a calcular quina seria la producció anual dels tallers de Roses. Qualsevol proposta que presentéssim estaria subjecte a errors, per la qual cosa preferim no pronunciar-nos.

temperatures mínimes, més aviat són les variacions sobtades en les pressions atmosfèriques les que poden alterar el ritme esperat de la cuita. També sembla que no es podia coure en dies de tramuntana forta, atès que el tiratge del forn en sortia perjudicat i, alhora, la temperatura, fet que podien malmetre la cuita. Aquestes fallades per culpa del vent se'ls coneix com a cuites esventades.

BLOC XI: ANÀLISI DE PASTES I VERNISSOS

35. LES PASTES

Des de que Sanmartí estudia els vernissos negres de Roses, s'ha considerat que els tallers varen treballar amb tres tipus de pasta diferents (Sanmartí 1978a, 557-558; 1978b, 27). La més abundant seria la del tipus 1; segons la descripció de Sanmartí, es tracta d'una argila fina, depurada i dura, el color de la qual varia d'una tonalitat groga-vermellosa a vermellosa-ataronjada, de més fosca a més clara, i que pot arribar a ser amarronada o entre rosada i beige clar, però que manté un matís ataronjat, que és la seva característica constant. La més minoritària seria la pasta del tipus 2, la qual es caracteritza per ser fina, ben depurada, homogènia, però tova, friable, que es ratlla fàcilment, d'un color groc a blanquinós. En darrer terme quedaria esmentar la pasta del tipus 3, que només apareix en algunes formes, la qual es diferencia pel seu color vermell-granatós o vinós, i per ser molt dura i compacta, amb una estructura que es qualifiquen de lítica.

En la classificació dels productes dels tallers de Roses que hem portat a terme, hem volgut respectar aquesta diferenciació de pastes, ja que considerem que es vàlida per les seves evidències a nivell organolèptic. No obstant això, hem volgut aïllar, dels grups de Sanmartí, un color de pasta que, per la seva associació majoritària a les pastes clares, tot i que també trobem en vernís negre, hem cregut interessant tractar de manera separada. És la pasta que hem denominat tipus 4, que es caracteritza pel seu color beige clar a beige-rosat i per ser fina, depurada i que deixa polsim al tacte.

S'ha dit que aquesta diversitat cromàtica és conseqüència d'unes variacions importants de temperatura en el procés de cuita (Sanmartí 1978a, 23-24, 558). És cert que la temperatura que assoleix el forn incideix de manera notable en el color i la duresa de la pasta, a la qual cosa hem d'afegir el grau d'oxidació o de reducció de l'atmosfera que es dona a l'espai del laboratori del forn, amb el qual es poden aconseguir peces més o menys clares o fosques, respectivament. No obstant això, sembla que les diferències observades en les pastes de Roses no són sempre resultat de la cuita. A partir de les anàlisis químiques i mineralògiques que s'han portat a terme

en el laboratori de la Universitat de Barcelona¹, Patrimoni-Ub-Recerca Aplicada al Patrimoni Històric, dirigit per Màrius Vendrell -els resultats del qual afegim al final d'aquesta tesi-, sembla ser que aquestes diferències podrien explicar-se a partir de les mateixes argiles. Alguns autors ja havien apuntat el possible ús d'argiles diferenciades en els tallers de Roses (Sanmartí 1978, 558), almenys pel que fa a la pasta de color groc (Genís, M.T., Pradell, T., Vendrell, M. 1991, 338-353).

L'anàlisi química a la que ens referim ha establert, al seu torn, tres grups de pastes diferents, els grups I, II i III, els quals, segons els especialistes responsables de l'estudi, no tenen res a veure amb cap incidència del procés de cuita, sinó que són conseqüència de la pròpia composició de l'argila. No es tracta, però, d'argiles diferents, extretes de diverses fonts d'aprovisionament, sinó que consideren que són les mateixes argiles, però procedents de vetes o punts d'extracció variables al llarg del temps de funcionament dels tallers. Gràcies a la col·laboració de Carles Roqué, de l'Àrea de Geodinàmica de la Universitat de Girona, hem aconseguit localitzar quin seria el lloc d'on es podien haver extret aquestes argiles, hipòtesi que defensarem més endavant.

Aquests grups químics s'han establert, bàsicament, a partir dels percentatges presencials de Ca_2O i de Fe_2O_3 , i de la proporció entre ambdós². El que ens interessa, però, és veure si aquests grups tenen alguna relació amb els tipus de pastes establerts per Sanmartí a partir del color, textura i duresa, els tipus 1, 2 i 3, a les que hem de sumar el tipus 4 del nostre estudi. Es tracta de comprovar si aquestes diferències de pastes són vàlides i si comporten, intrínsecament, una diversificació d'argiles. Feta la comparació entre ambdues classificacions, sembla ser que, tot i que no de manera absoluta, sí que es donen unes certes associacions que ens podrien confirmar aquest extrem. En primer terme hem de comentar que les mostres analitzades del tipus 1, s'inclouen tant dins del grup II com del grup III. Cal dir que aquestes pastes són les majoritàries dels tallers de Roses i les més variades, per la qual cosa no és d'estranyar que les trobem repartides en dos dels grups. A part d'aquestes, però, hem vist com les pastes del tipus 2 s'adscriuen totes al grup I, mentre que les pastes del tipus 4 ho fan al grup III. Pel que fa a les pastes del tipus 3, quasi totes corresponen al grup II, tot i que n'hi ha algunes en el grup III. Ens interessa notar que aquestes corresponen, precisament, a peces de grans dimensions, una ROSES 12.b de 244 mm de diàmetre i una ROSES 80.g de 216 mm de diàmetre. Té alguna cosa a veure la dimensió de les

¹ En aquesta ocasió s'han analitzat poc més de 160 mostres. Anteriorment, i en la mateixa línia, s'havien fet altres anàlisis, a partir de 12 mostres (Pradell 1987) i de 17 mostres (Genís, Pradell, Vendrell 1991, 338-353).

² S'havia arribat a la mateixa conclusió en anàlisis anteriors (Pradell 1987; Genís, Pradell, Vendrell 1991).

peces amb l'ús d'un tipus o altra d'argila? És comprensible que fos així, però, excepte aquests dos individus, no ho hem pogut corroborar. No obstant això, ens sembla també significatiu el detall que la major part de les miniatures estiguin fetes amb les pastes del tipus 3, dins del grup II.

En definitiva, el grup I equival a les pastes del tipus 2, mentre que el grup II presenta una bona part dels vernissos negres del tipus de pasta 1 i totes les del tipus de pasta 3, incloses les miniatures, mentre que el grup III, que és el més característic de Roses, inclouria la majoria de vernissos negres del tipus de pasta 1, les peces de grans dimensions amb pasta del tipus 3 i totes les pastes del tipus 4³. Si fem atenció als tipus ceràmics que s'associen als grups químics de pastes, observem que el grup I conté els esmentats vernissos negres del tipus de pasta 2, però també unes pastes clares amb aquesta mateixa pasta i amb les tipus 1 i 4, i unes peces de forn. És un grup escàs, ja que només contempla el 6,72 % del total de mostres analitzades. Més abundant és el grup II, amb un 26,12 % del total, en el qual hi veiem vernissos negres amb el tipus de pasta 1 i 3. Respecte d'aquest grup és molt interessant observar que no hi ha cap individu de pasta clara, mentre que hi són incloses totes les ceràmiques de cuina⁴ i la mostra de pasta gris. El 67,16 % de les mostres correspon al grup III, entre el qual hi ha els vernissos negres del tipus de pasta 1 i alguns amb la pasta del tipus 3 i 4. És en aquest grup on trobem totes les pastes clares de Roses, ja sigui pintades o no, tant amb els tipus de pasta 1 com 4, i la majoria d'elements de forn.

Hem descartat fer un estudi de la relació entre les diferents formes de vernís negre i els tipus de pastes existents. Si bé alguns autors, seguint Sanmartí, han insistit en aquesta mena d'anàlisi⁵ (Principal-Ponce 1998, 72-73), l'estudi que hem portat a terme ens indica que no hi ha cap relació específica entre les formes i les pastes. Tot i que a partir dels exemplars estudiats hem vist com les formes ROSES 13, 14 i 103 són només en el tipus de pasta 1, sabem que això només s'explica per la casualitat dels individus disponibles, ja que les formes ROSES 13 i 14, que equivalen a la Lamb. 28ab, s'han trobat en altres jaciments amb pasta del tipus 2 o groga (Principal-Ponce 1998, 78). El mateix observem si intentem la comparativa entre les formes –no els tipus ceràmics- i els grups químics I, II i III. S'ha considerat que la presència de calci

³ Del total de 88 mostres analitzades de vernís negre, el 25 % corresponen al grup II i el 75 % restant al grup III, que és el majoritari.

⁴ L'equip que ha estudiat les mostres ha considerat que el fet que totes les ceràmiques de cuina estiguin fetes amb el grup de pasta II seria conseqüència d'una selecció d'argiles, les quals es caracteritzen per ser poc càlciques.

⁵ Al respecte d'aquesta anàlisi Principal conclou que les decoracions en els fons de les bases es concentren en el tipus de pasta 1, mentre que les pastes del tipus 2 i 3 anirien, majoritàriament sense decoració. No recolzem aquesta observació, ja que hem vist que els percentatges de peces decorades amb els tipus de pasta 2 i 3 és important, de l'ordre d'un 56,25 % i un 33,33 %, respectivament.

incideix en les característiques físiques de les peces (porositat, duresa). Si aquesta fos precisa en la fabricació de determinades formes, segur que els terrissers de Roses les coneixerien i les aplicarien, tal com hem vist que feien amb les ceràmiques de cuina i les pastes clares. No obstant això, hem comprovat que això no succeeix: les mateixes formes ens apareixen amb percentatges de Ca molt diferents, com ara la ROSES 11, entre 1,65 % i 16,82 %, o la ROSES 40, entre 2,16 % i 12,59 %, per esmentar dos exemples concrets. No passa el mateix, però, amb els plats de les formes ROSES 80 i 81, en els quals els percentatges ens apareixen més uniformes, entre 10,19 % i 14,87 %, i entre 12,22 % i 14,68 %, respectivament. No trobem explicació clara a aquest fet. En resum, només podem afirmar que els tallers de Roses se serveixen d'unes argiles diferenciades per a fer uns determinats tipus ceràmics. Si bé això no és clarament observable en els vernissos negres, que és la producció majoritària dels tallers, sí que ho és en les pastes clares, que només utilitzen argiles del grup III, o en les ceràmiques de cuina, que fan servir argiles del grup II. També és significatiu que les pastes de color groc del tipus 2, tant en vernís negre com en pasta clara, s'incloquin en el grup I⁶. És vàlid afirmar que aquestes diferències corresponen a diverses vetes o punts d'extracció de la mateixa argila al llarg del temps? És difícil comprovar si les argiles del grups químics analitzats tenen alguna adscripció cronològica, ja que les referències estratigràfiques fiables que disposem són mínimes. De fet, en els nivells antics del barri hel·lenístic, que corresponen a la fase BH-E.IV, hi trobem pastes tant del tipus 1, 2 com 3, no, en canvi, del tipus 4, del grup III.

36. ELS VERNISSOS

També és Sanmartí el primer en establir els diferents tipus de vernís negre dels tallers de Roses. En primer terme defineix el més representatiu com un excel·lent vernís, molt espès i força lluent, alguna vegada àdhuc brillant, però poques. En ocasions, aquest vernís negre pot ser opac, poc cobrent i amb tendència a saltar fàcilment. Finalment, i per l'efecte d'una cuita més viva, el vernís pot ser d'un color que varia del marró, al granat o vermellós (Sanmartí 1978a, 557; 1978b, 27). Aquests mateixos tipus de vernís els hem observat en l'actual recerca, els quals hem diferenciat com a tipus A, B i C, respectivament.

⁶ A excepció d'alguns elements de forn, peces que, tal com observa Ninina Cuomo di Caprio solen tenir aquest color pàl·lid a efectes de les sovintejades cuites (Cuomo di Caprio 1992, 77-78).

Pel que fa a aquestes varietats de vernissos –millor hauríem de parlar d'engalbes, amb propietat-, hi ha diversos factors que hi intervenen, els quals no només tenen a veure amb el grau de reducció que es dona al final de la cuita, sinó també amb la qualitat de les pastes. Les anàlisis realitzades en el laboratori sobre aquests tipus d'engalbes han demostrat que la major o menor lluentor –el grau d'iridiscència-, s'explicaria per la temperatura i el temps de refredament durant la reducció al final del procés de la cuita⁷. Normalment, l'engalba es fonia de manera regular, tancava el porus de la pasta i s'hi adheria perfectament. Això era possible, segons es desprèn de les anàlisis, gràcies a la presència destacada de Fe⁺², element que actuava com a fundent. El fet que els vernissos del tipus B siguin menys cobrents i poc adherits, s'ha considerat que seria conseqüència no d'una mala qualitat de l'engalba, sinó d'una reacció provocada per la diferència de comportament, respecte de la temperatura, entre el cobrent i la pasta, atès que aquesta darrera seria més càlcica que el vernís. Si bé els vernissos del tipus A s'han associat, majoritàriament, a les pastes del tipus 1 –tot i que el podem trobar en la resta de pastes-, el del tipus B apareix en major grau en les pastes del tipus 4, mentre que el del tipus C⁸, que és el de tonalitat vermellosa, dominaria en les pastes del tipus 1 (**Fig. 36.1**). Aquest darrer matís d'engalba l'hem de considerar resultat no d'una diferència en la composició, sinó del grau de la cuita; el que no sabem, però, és si aquest és producte d'una acció voluntària o no. Hi ha qui ha atribuït aquestes varietats a un control poc limitat de les condicions de reducció al final de la cuita; no obstant això, pensem que és possible que fossin fruit d'una decisió premeditada o, qui sap, potser d'un descuit del responsable del forn.

Tipus de pastes	% vernís A	% vernís B	% vernís C
1	67,76	2,37	5,54
2	0,55	2,19	0,22
3	4,92	0,22	1,46
4	0,55	4,79	0,55
1/3	0,55		
1/4	3,92	3,10	0,55
2/4		1,46	
TOTAL	78,25	14,13	8,32

Figura 36.1. Relació entre els diferents tipus de pasta i vernís negre dels tallers de Roses

⁷ La lluentor s'aconseguiria amb una reducció a temperatures per sota dels 850°C i durant un temps relativament llarg, mentre que el color setinat es produiria amb temperatures superiors als 850°C i amb un refredament més ràpid, segons estudi de Màrius Vendrell.

⁸ Algunes peces tenen àrees de color negre i vermellós, que es deuen a un problema en la circulació del gas de la combustió dins la cambra de cocció. S'havia publicat que aquests dos colors eren deguts a l'ús de dues engalbes diferents (Genís, Pradell, Vendrell 1991), però no és el cas.

37. PROCEDÈNCIA DE L'ARGILA

El punt a partir del qual hem iniciat la recerca sobre quin seria el possible lloc d'extracció d'argiles per a la fabricació de ceràmiques dels tallers de Roses, ha estat, en primer terme, la seva composició química i mineralògica. Aquesta ens està definint unes pastes calcàries, amb unes respostes específiques davant les cuites, que suposem s'han d'explicar, en bona part, a partir de les característiques intrínseques de l'argila d'origen. D'entrada, això ens porta a buscar en l'entorn geològic del lloc sediments argilosos que tinguin un component destacat de carbonat de calci i a descartar, simultàniament, aquells en els quals aquest sigui absent.

Un altre element que hem tingut en compte a l'hora de localitzar aquesta font d'aprovisionament s'ha basat en el supòsit que les terreres no podien trobar-se excessivament lluny de la Ciutadella. No tindria massa sentit que per aconseguir argila els terrissers haguessin de desplaçar-se a grans distàncies. Tot i que no sempre es troben a tocar dels tallers de fabricació -tal com coneixem per nombrosos exemples més propers en el temps⁹-, és lògic pensar que les terreres no es trobarien a molts quilòmetres; en aquest cas seria més rendible traslladar els tallers de lloc. Hem de tenir present que la formació d'un centre terrisser té sentit si es troben al seu abast tres elements essencials: l'argila, l'aigua i la fusta per a encendre el forn, al marge d'un fàcil accés a les vies de comunicació, per tal de facilitar la comercialització del producte.

En base a aquestes dues premisses, considerem que les terreres de *Rhode* podrien ser les capes d'argila, intercalades en els sediments del Neogen, que es troben en una àrea força extensa a l'oest Ciutadella¹⁰, just al punt on conflueixen els termes de Roses, Castelló i Palau, a uns 2,5 km del nucli de l'antiga *Rhode*. No podem descartar, per les mateixes raons, que també poguessin aprofitar un aflorament similar que se

⁹ En el cas de La Bisbal, per extrapolar un exemple més recent, l'extracció d'argiles es feia, i se segueix fent, a les terreres de Vacamorta, situades a uns dos quilòmetres de la vila, en el terme de Cruïlles, entre aquesta població, La Bisbal i Corçà. Pel que fa a Figueres, els terrissers dels tallers que encara estaven en funcionament al segle passat tenien unes parcel·les de terreny en unes terreres conegudes amb el nom de basses dels Terrissers, al nord-oest de la ciutat, prop del castell de Sant Ferran, a poc més de dos quilòmetres de distància. Finalment, parlar del cas de Castelló d'Empúries, població veïna a Roses, en la qual es té constància històrica de producció de ceràmica almenys des del segle XIV –no descartem que abans-, amb punts d'extracció diversos, atès que el terme és ric en argiles, tant a ponent com a llevant de la vila. Per a esmentar només un exemple, al XVIII és parla del Clot dels Ollers, situat just a l'est del recinte emmurallat de Castelló, prop del cementiri jueu; a l'oest, a tocar l'asil Toribi Duran, es coneix el sector del Terrers, on sembla ser que s'extragué material per obra de construcció (Teixidor 2001, 41-51).

¹⁰ Demem aquesta identificació al geòleg Carles Roqué, de l'Àrea de Geodinàmica de la Universitat de Girona, el qual, juntament amb Lluís Pallí i Ignasi Capellà, publicà l'any 1999 el *Mapa geològic de Roses*.

situa al nord de la població, a l'entorn de la colada de basalt de la riera la Trencada, a només 1 km de distància. Aquests sediments del Neogen són els únics que, en l'entorn territorial més immediat, tenen nivells d'argiles calcàries que, com hem dit, serien les utilitzades per fabricar els vasos de Roses.

En conseqüència, s'han descartat les argiles de formació quaternària que es troben també a les proximitats de la Ciutadella, atès que en aquestes la calcita és absent. A més, són argiles que es presenten molt barrejades amb graves, fet que implicaria una feina important de neteja i adequació de la matèria primera per tal de donar-li la qualitat necessària. També hem descartat les vetes d'argiles de les maresmes ja que aquestes, pel seu alt contingut en sals, no serien aptes per a fer ceràmica.

Al respecte d'aquesta qüestió volem fer un incís sobre la procedència dels desengreixants. A partir de les anàlisis per difracció de raigs X s'ha observat que les pastes de Roses tenen un elevat percentatge de quars, al voltant del 30 i fins al 60 %. Suposem que, al marge del que podia portar l'argila d'origen, aquest quars hauria estat afegit a la pasta com a desengreixant, molt probablement amb les sorres que tenien a l'abast. Per la mateixa raó que hem comentat amb les argiles, aquestes sorres no serien de platja, ja que s'haurien de sotmetre a un rentat acurat per tal d'extreure les sals. El més probable és que aquestes provinguessin de les rieres immediates, ja sigui el rec Fondo, que passava ran del barri hel·lenístic, o de la riera la Trencada, a ponent del turó de Santa Maria.

Sembla ser, doncs, que les argiles que utilitzaren els terrissers de *Rhode* vindrien d'una àrea propera al que avui es coneix com a puig d'en Patxíc (**Fig. 37.1**)¹¹, a tocar de l'antiga carretera que portava de Roses a Castelló, en el tram que hom coneix com a carretera de les Garrigues, prop de la caseta de l'Estany i del mas de la Rajoleria – avui restaurant la Llar. És interessant incidir en aquest nom, ja que li ve del fet que aquí hi havia instal·lada una fàbrica de fer rajoles, les quals, per cert, són reconegudes per la seva qualitat i duresa¹², i per la seva tonalitat clara, que tira a groga. No descartem que per fer aquestes rajoles se servissin de la mateixa argila que segles enrera els grecs havien utilitzat per les seves ceràmiques, tant per la proximitat

¹¹ Avui dia no s'aprecia cap tall o secció a la zona on es pugui recollir argila en aquest puig. Al marge del sediment superior que la cobreix en una capa d'uns 50 cm, cal dir que els forats d'extracció, que fins fa poc temps encara es podien veure, estan colgats per runes, atesa la conversió del lloc en abocador de Roses, avui ja clausurat. És per això que el passat mes de gener haguérem de recórrer, juntament amb el geòleg Carles Roqué, a extreure l'argila de la Trencada, que és de la mateixa formació i qualitat. La intenció d'aquest mostreig, al marge de l'anàlisi, és la de portar a terme una cuita. L'oferta ens ha arribat per part del terrisser Josep Mascarós, qui es farà càrrec de la depuració i preparació de l'argila, de la confecció dels vasos i de la seva cocció en el forn experimental que va construir en el jaciment d'Ullastret (Baix Empordà).

¹² Molt millor que altres rajoles, de color vermellós, que es feren en altres punts del terme de Castelló, als Terrers, la qualitat de les quals és més baixa, atès que es desfan més fàcilment.

respecte del lloc d'extracció com pel fet del color de les pastes. Sabem que amb la cuita les argiles que tenen un cert component de calcites deriven cap a unes tonalitats clares, fet que tindrien en comú aquestes produccions tan distants en el temps. Les argiles més vermelles no presenten tanta calcita; és possible que algunes vetes de les terreres de Roses en fossin, el que donaria com a resultat pastes amb un percentatge baix de Ca.

L'accés a aquest lloc d'extracció no era difícil. Hom coneix un camí, de llarga tradició, que encara avui es pot resseguir des de Roses fins a aquest punt d'intersecció entre els termes de Roses, Castelló i Palau Saverdera. Pensem que aquest antic camí, conegut amb el nom de camí vell de Roses o camí Ral, el qual continuava resseguint tot l'estany de Castelló pel nord fins arribar a aquesta vila, seria el mateix que menaria a Empúries, passant per les zones més elevades i evitant les maresmes, les quals bona part de l'any eren infranquejables pel transport per terra. De fet, en el marge d'aquesta via es coneixen assentaments molt antics, alguns dels quals apareixen a la documentació dels segles IX i X (Puig 1996, 63-65).

En definitiva, és probable que els terrissers de Roses, almenys des de mitjan segle IV aC, fessin ús d'aquestes argiles properes a la població, les quals tenien una qualitat acceptable, que els permetia assolir uns resultats òptims en les fornades que portaven a terme. El que no sabem si foren els grecs qui les descobriren o si podem pensar que aquestes es coneixien des de més antic, per part dels indígenes de la zona. És un tema de recerca interessant, que suposaria endegar unes anàlisis comparades de ceràmiques de diverses èpoques, entre les quals s'hauria d'incloure, també, una producció ceràmica vidrada que hem reconegut en recents excavacions a Castelló d'Empúries, la qual documentem al llarg dels segles XIII al XVIII, i que, per proximitat, ben segur se serviria del mateix tipus d'argiles¹³.

¹³ A simple vista, aquestes pastes medievals i modernes tenen unes característiques organolèptiques molt properes a les de Roses: colors clars, de beige a rosat, fines, depurades, amb petits puntets de calç i finíssimes partícules de mica.

Figura 37.1. Emplaçament del puig d'en Patxic respecte de la Ciutadella i traçat del camí Ral, possiblement el mateix que utilitzaren els grecs per arribar a les terreres

BLOC XII: CONCLUSIONS

38. CARACTERITZACIÓ DELS CONJUNTS CERÀMICS DELS SEGLES IV i III aC A ROSES

Després d'analitzar els contextos ceràmics de manera detallada en les successives intervencions arqueològiques al jaciment de la Ciutadella, hem considerat oportú fer una visió global i sintètica dels principals resultats obtinguts, per tal de caracteritzar, de manera somera, l'ambient cultural/econòmic en què s'inscriu *Rhode* al llarg dels segles IV i III aC. L'interès d'aquesta síntesi és oferir, mitjançant les anàlisis estadístiques, unes dades que serveixin de material referència còmode de cares a fer comparatives amb altres jaciments de l'època. A partir de les gràfiques que presentem se'ns mostren uns ambients cronoculturals específics, amb unes fàcies evolutives i involutives, que són un clar reflex del marc històric en el qual s'emmarca Roses.

38.1. PERÍODE D'IMPLANTACIÓ. FASE 1 (375-350 aC)

Aquest període s'inscriu, cronològicament, dins la primera meitat del segle IV aC. Inclou les fases TSM-I i TSM-IIa d'ocupació al cim del turó de Santa Maria, el qual és, com ja hem comentat repetides vegades, el lloc on es produeix el primer assentament grec de *Rhode*. Els nivells TSM-I corresponen a la primera ocupació antròpica detectada, mentre que els nivells TSM-IIa s'han associat a les primeres construccions en obra, les quals s'han datat entre el segon quart i mitjan segle IV aC (375-350 aC).

En base als materials ceràmics recuperats en aquests estrats ens adonem, en termes generals, que els productes ibèrics prenen una posició dominant, molt per damunt de les importacions. Aquest detall ha portat a considerar la possibilitat d'una suposada ocupació indígena preliminar damunt del mateix turó, la qual dotaria d'aquests índexs tan elevats els nivells fundacionals grecs. La zona excavada no és molt àmplia, de manera que les dades que disposem per fonamentar aquesta hipòtesi són escasses; fins i tot el volum de material del qual parteixen les estadístiques no és mot elevat. No obstant això, considerem que el conjunt és representatiu i ens està definint un període amb uns trets marcadament indígenes.

Si ens fixem en els percentatges de vaixel·la (**Fig. 38.1**), el predomini de les ceràmiques ibèriques és absolut, amb un 31,45 % del total, sumades les comunes i les pintades. Les grises de la costa catalana, però, tenen una representació quasi residual. Les ibèriques només estan superades per les categories de comuna oxidada i comuna reduïda, de producció indeterminada, les quals hem de suposar, també, d'origen local. La vaixel·la d'importació, en canvi, té uns valors molt baixos, amb un total d'un 16,63 %, essent l'àtica la dominant, mentre la púnica es posiciona en segon lloc. En aquesta fase, cap a mitjan segle IV aC, els tallers de Roses comencen a funcionar de manera tímida, amb una producció de pastes clares i de grises.

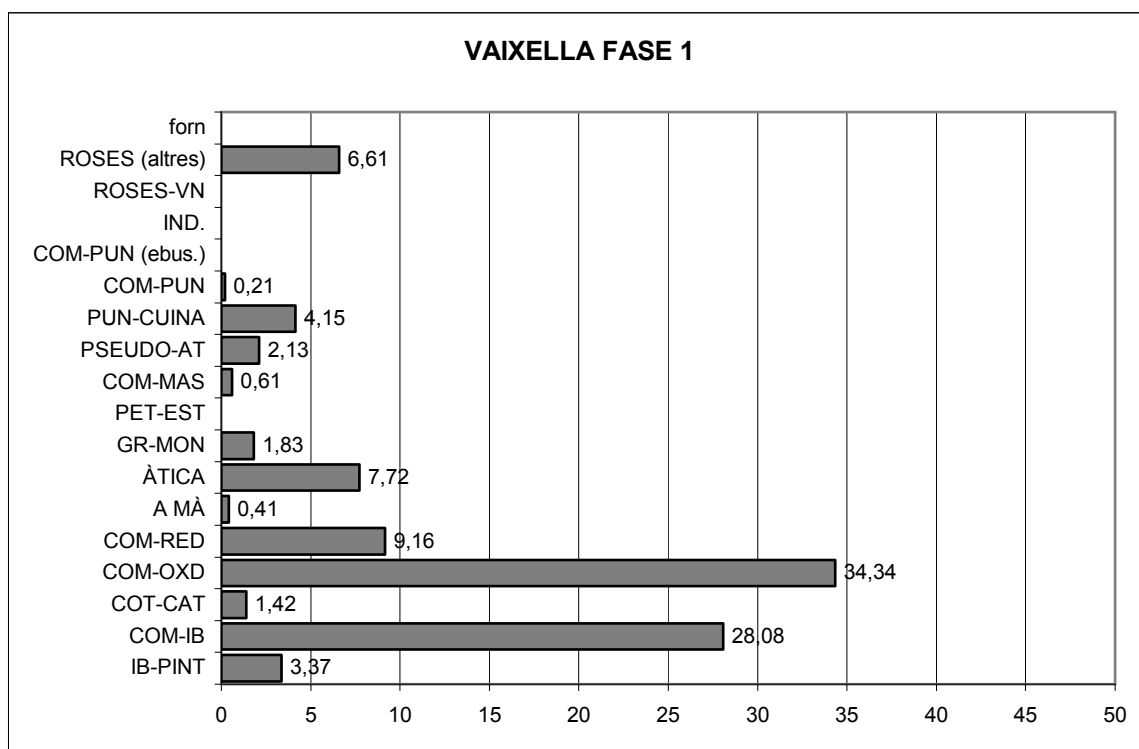

Figura 38.1. Percentatges de vaixel·la fina en el període d'implantació, fase 1

Pel que fa al material amfòric (**Fig. 38.2**), el predomini de l'àmfora ibèrica és absolut, amb un 73,54 % del total, fet que reforça la hipòtesi abans expressada. Aquests valors tan elevats no els tornarem a trobar en cap de les fases posteriors del jaciment i són equiparables a alguns dels poblats ibèrics de la zona. Les àmfores d'importació són escasses, amb un predomini de les púniques ebussitanes, seguides de les massaliotes. Les menys representades serien les púniques centremediterrànies, les quals aniran assolint valors més elevats en les fases següents, fins a posar-se quasi a al nivell de les ebussitanes. Hem inclòs una categoria d'àmfores indeterminades, les quals, per l'estat de fragmentació, no podem identificar amb certesa.

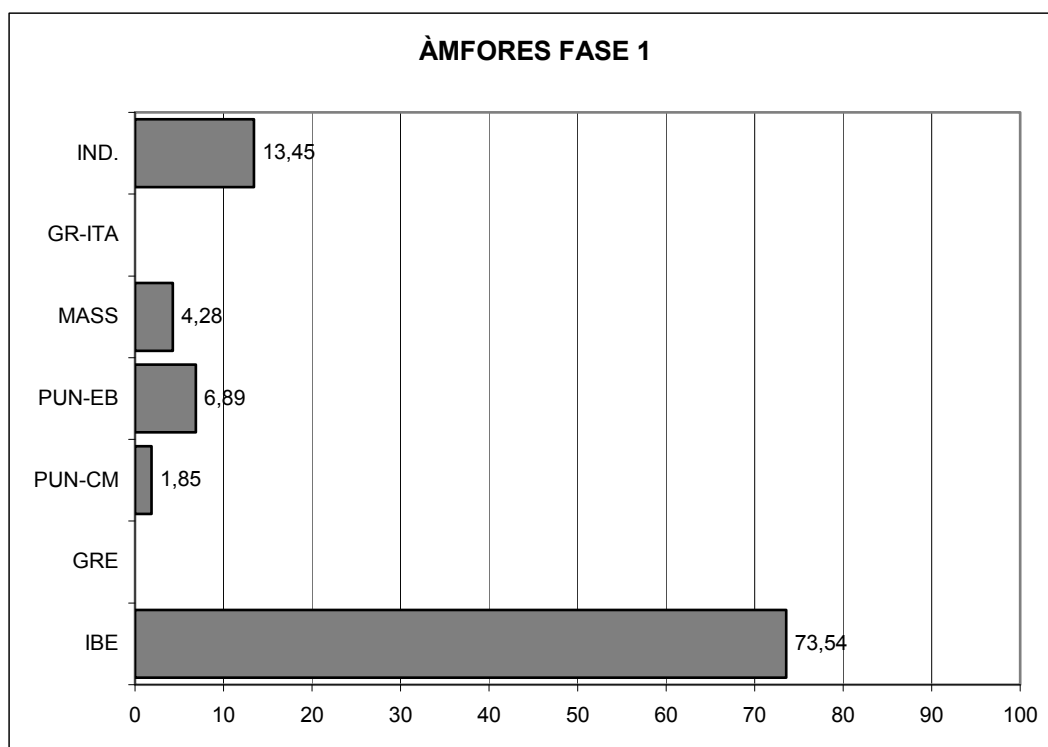

Figura 38.2. Percentatges d'àmfores en el període d'implantació, fase 1

38.2. PERÍODE D'EVOLUCIÓ. FASE 2 (350-325/300 aC)

A partir de mitjan segle IV aC i al llarg de la segona meitat del segle té lloc el que podríem definir com a període d'evolució de la implantació grega. A partir d'aquest moment l'ocupació damunt del turó s'ha consolidat; les restes constructives s'han reconegut tant a la part més elevada d'aquest sector, com en les seves vessants sud i oest¹. Els nivells que correspondrien a aquest moment serien els de la fase TSM-IIb, identificada a partir d'una reforma/segona pavimentació de les construccions de la TSM-IIa del turó, i els associats a les restes constructives localitzades sota la torre H, a l'oest del turó, i a la cala de l'any 1977, al sud del mateix.

El panorama de vaixel·la fina ha canviat de forma significativa (**Fig. 38.3**). El volum de ceràmiques comunes oxidades i reduïdes indeterminades segueix al capdavant, però el percentatge de comunes ibèriques ha baixat fins a un 24,75 %, mentre que les importacions han augmentat fins a un total de 20,40 %. Entre aquestes, observem com

¹ No descartem que apareguin restes en altres punts del turó, però de moment no en tenim constància arqueològica, ja sigui per que no s'hi ha intervingut, o per que l'estat de destrucció per les ocupacions posteriors, en especial per la fortificació moderna, les han arrasat.

els valors dominants de l'àtica queden relativament per sota de les comunes púniques. Volem observar com la presència de grisa de la costa encara es manté en uns percentatges mínims, fet que variarà a partir de les fases següents. Si fem cas de les dades que aporten les estadístiques, hem de reconèixer que la producció de pastes clares es redueix; no sabem si aquesta inflexió és real o fruit de les particularitats de la zona excavada. De fet, a partir de la fase següent no només hi ha una represa, sinó un augment considerable d'aquestes ceràmiques.

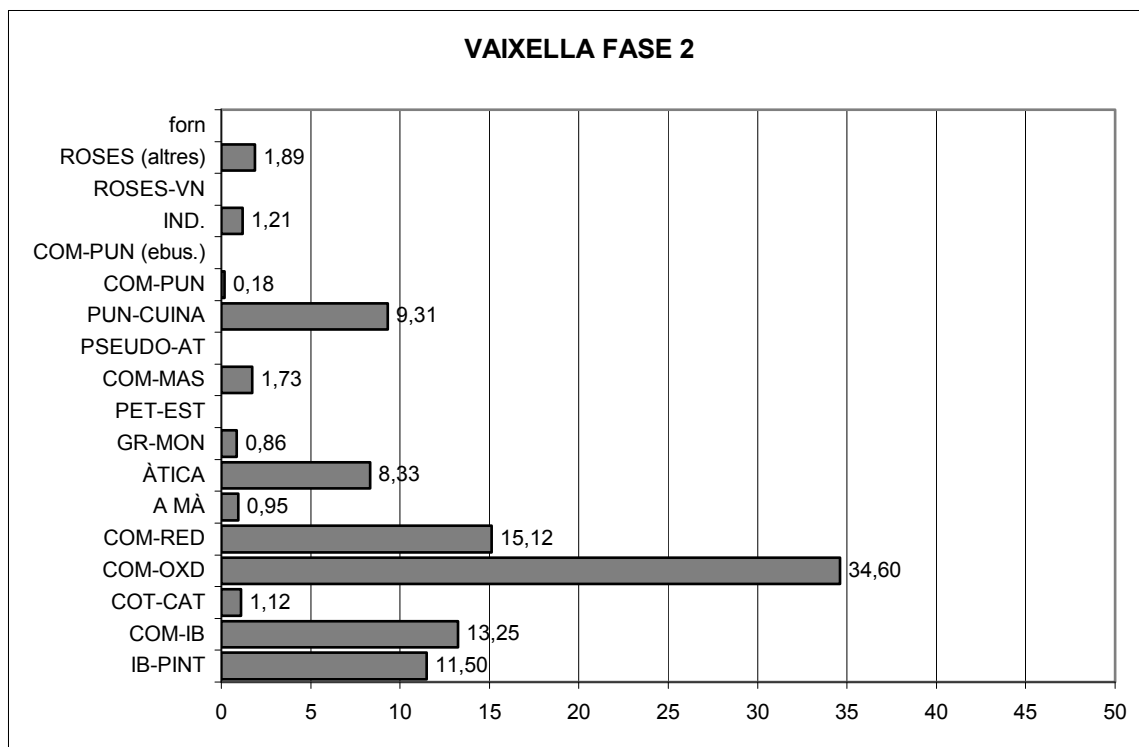

Figura 38.3. Percentatges de vaixel·la en el període d'evolució, fase 2

Respecte de les àmfores, el canvi es manifesta de forma encara més marcada que amb la vaixel·la (**Fig. 38.4**). L'àmfora ibèrica passa del 73,54 % de la fase anterior a un 31,90 %, índex de reducció considerable, el qual s'explica només per l'augment elevat de les importacions. De fet, aquestes sumen un 43,24 % total, molt per sobre del 13,02 % de la fase 1. D'entre totes és important destacar la presència elevada d'àmfores massaliotes, per damunt de les púniques, situació que no trobem reproduïda en cap altre jaciment de la zona, tal com ja hem comentat en parlar d'aquests envasos en el capítol corresponent. Aquest detall, creiem, ens està definint el caràcter de la població de Roses com a molt proper a l'ambient massaliota, d'on se suposa provenen els seus fundadors. Al llarg d'aquesta fase els valors de les àmfores púniques ebussitanes i

centremediterrànies s'han aproximat, però és l'ebussitana, com en totes les fases del jaciment, la dominant.

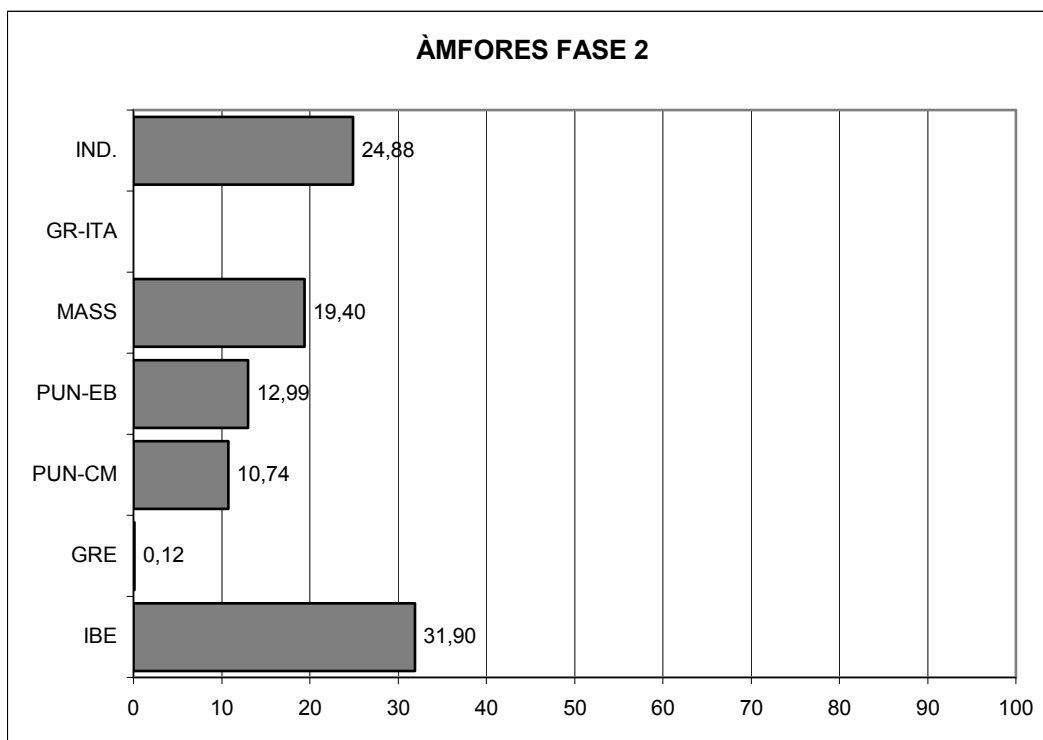

Figura 38.4. Percentatges d'àmfora en el període d'evolució, fase 2

38.3. PERÍODE D'EXPANSIÓ. FASE 3 (325/300-195 aC)

El període d'expansió s'expressa, bàsicament, per la reestructuració urbana documentada al cim del turó de santa Maria i per la fundació del barri hel·lenístic. Cronològicament hem situat l'inici d'aquesta fase cap a la fi del segle IV aC o, com a molt tard, cap al tombant del segle III aC. A la zona del turó té lloc l'enderroc de les estructures d'hàbitat existents –nivells TSM-IIIa i TM-IIIb- i la construcció d'un gran edifici públic, probablement un temple –nivells TSM-IVa i TSM-IVb. A ponent del turó, a l'altra costat de la riera que travessa la zona, és ara quan s'instal·la un barri de nova planta, part del qual està destinat a la producció ceràmica, espai que es coneix com a barri hel·lenístic. Els escassos nivells que corresponen a aquesta ocupació, BH-E.IV, es documenten just al damunt del subsòl, en la fonamentació de les cases.

La reducció de vaixel·la ibèrica ara és aclaparant, amb un escàs 8,54 % del total. No obstant això, hem de reconèixer un cert augment de les grises de la costa catalana, que passen dels valors d'1,42 i 1,12 % de les primeres fases, a un significatiu 6,50 %. Aquesta situació no és conseqüència d'un augment de les importacions, ans al

contrari, aquestes disminueixen fins a un 12,68 %; la causa directa d'aquest fenomen l'hem de veure en relació a l'inici i la consolidació de la producció de la ceràmica de vernís negre dels tallers de Roses. És a partir de la fi del IV aC quan té lloc un replantejament en la fabricació ceràmica local, el qual es dirigeix cap a una producció de tipus "industrial", destinada al proveïment d'un mercat extern, la qual cosa implica construir unes instal·lacions específiques de les quals, fins ara, no disposaven. En aquests anys inicials els tallers de Roses seguiran fabricant pastes clares i altres recipients de cuina i taula, en un percentatge elevat, però és el vernís negre el producte que suposa la major innovació, amb un volum percentual d'un 13,80 % del total de vaixel·la trobada al jaciment (**Fig. 38.5**). Aviat serà la producció dominant, fins a deixar la resta a un nivell secundari.

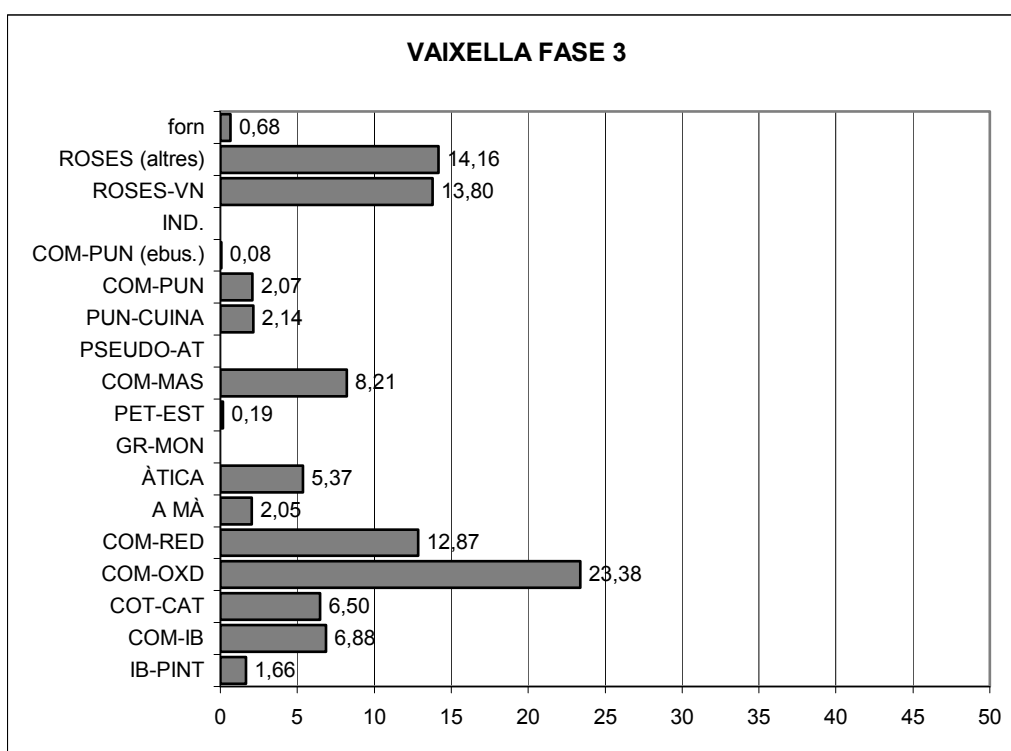

Figura 38.5. Percentatges de vaixel·la en el període d'expansió, fase 3

Pel que fa al material amfòric, hem de dir que en aquesta fase continua la tònica de l'anterior respecte a la presència d'àmfora ibèrica, encara que aquesta, i fins a la fi del jaciment, seguirà essent la dominant per damunt de les importacions. En relació a aquestes, observem la culminació de les àmfores púniques, període en el qual arriben a assolir els màxims percentuals documentats al jaciment, tant per les ebussitanes com per les centremediterrànies. L'àmfora massaliota, en canvi, experimenta un

descens, ja sigui per la major presència púnica com per l'inici de l'arribada del vi grecoitàlic, tot i que en unes proporcions reduïdes, d'un 3,45 % (**Fig. 38.6**).

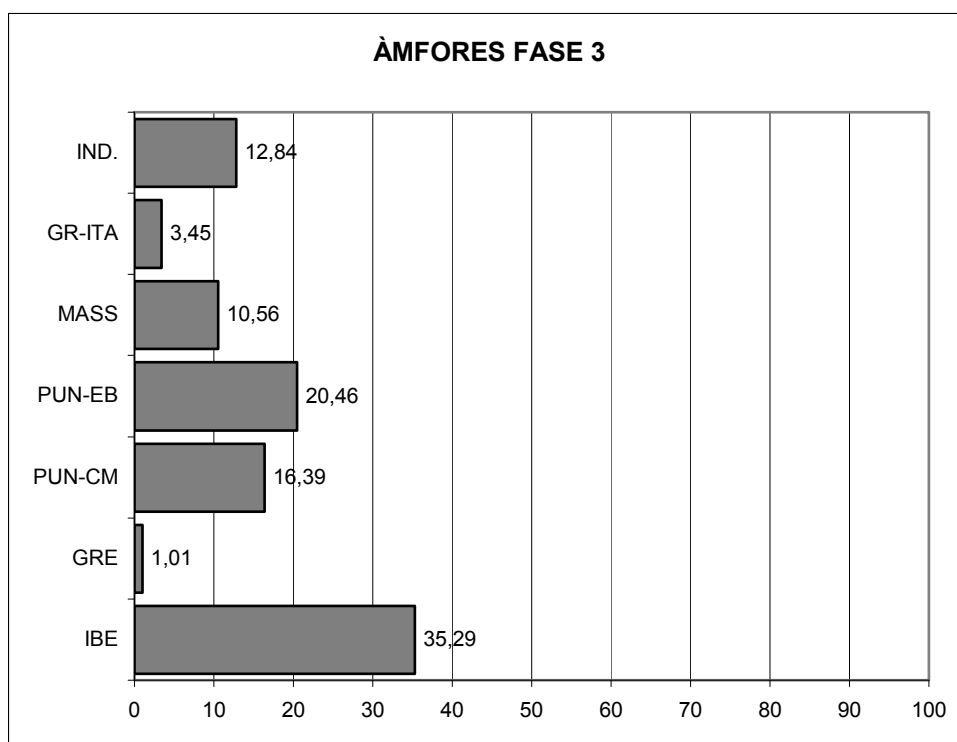

Figura 38.6. Percentatges d'àmfora en el període d'expansió, fase 3

38.4. PERÍODE FINAL. FASE 4 (195 aC)

Des de la fase de fundació del barri i de remodelació del turó, fins a l'abandonament de la població, hem de lamentar la manca de nivells de plena ocupació del segle III aC. Ens manquen registres arqueològics per aquest període, detall que expliquem, simplement, pel fet que l'ocupació en el mateix lloc i dins les mateixes construccions és continuada, sense que es produeixin canvis de pavimentacions o de reestructuracions d'espais. És per això que la fase que hem de comentar, després de la d'expansió, sigui la final, la qual, a més, té lloc d'una manera sobtada, brusca, en el tombant del segle III al II aC. La fi de *Rhode*, tot i emmarcar-se en un període de canvis econòmics, no s'ha d'explicar en termes de davallada progressiva, segons es desprèn de l'estudi ceràmic, sinó de trencament. Al respecte, tot i que es veu immersa en la situació que es genera durant la segona Guerra Púnica, la presència itàlica al jaciment és mínima. La població "consenteix" l'entrada de productes itàlics -de fet deu existir una certa demanda-, però, com veurem, es redueix al vi, ja que la vaixella campaniana queda frenada per la producció local de vernissos negres. Roses,

com ja hem comentat, serà víctima del seu posicionament en el context de la segona Guerra Púnica, per la qual cosa serà atacada i repressaliada per les tropes romanes de Cató l'any 195 aC. La població desapareixerà del mapa i les seves construccions seran abandonades o destruïdes. Els nivells que corresponen a aquesta darrera fase són els del barri hel·lenístic BH-E.III, TSM-V i M-V, aquests dos darrers a la zona del turó.

Si ens fixem en els percentatges de vaixella (**Fig. 38.7**), les importacions arriben ara a uns valors mínims, un 9,67 % del total, en progressiu descens des de la fase anterior. El producte dominant entre les importacions són les ceràmiques púniques; de fet, la resta de la vaixella que arribava al jaciment -àtiques i massaliotes-, ja s'ha deixat de produir o demanar. Al seu lloc les comunes ibèriques augmenten sensiblement al respecte de la fase anterior, fins a un 14,46 %, mentre que la grisa de la costa catalana arriba al seu màxim al jaciment, amb un 11,97 %. No obstant això, la vaixella de taula per excel·lència són les produccions locals, sobretot els vernissos negres, que representen el 24,48 % del total. Hom podria interpretar aquests valors com una certa "indigenització" de la població. Explicaria això la presència dels *hispani* rebels aquarterats dins del *castellum* de *Rhode* contra els quals intervé el general Cató al 195 aC? Reprendrem aquest tema a les conclusions.

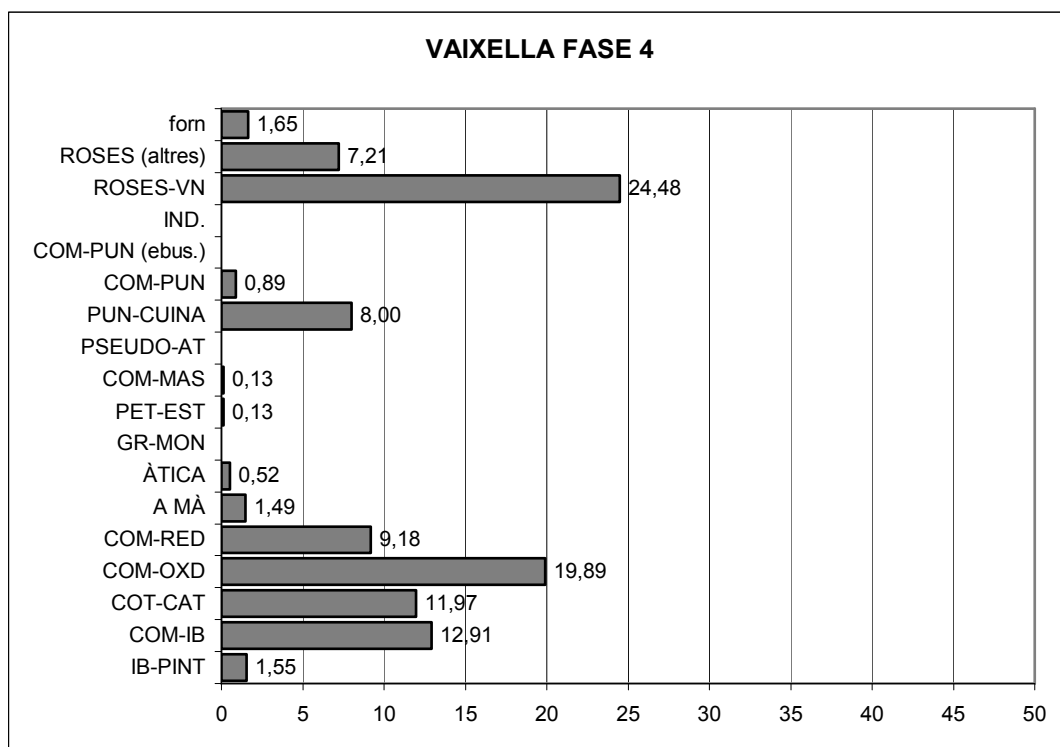

Figura 38.7. Percentatges de vaixella en el període final, fase 4

Durant aquest període final el quadre percentual d'àmfores presenta un canvi, una certa involució cap a valors similars als de la fase 2, amb una única diferència: l'increment de l'àmfora grecoitàlica, que passa d'un 3,45 a un 11,21 % i un descens de l'àmfora massaliota, que baixa a uns nivells mínims del 4,92 % (**Fig. 38.8**). Tot i que la presència d'àmfora massaliota ja és molt reduïda, tret que distingeix els darrers anys de la producció, és possible que aquí, a l'igual que a l'àrea de domini immediat de Marsella, el vi massaliota actuï com a fre de la difusió del vi itàlic. Pel que fa als percentatges d'àmfores púniques ebussitanes i centremediterrànies, tal com hem dit, són molt propers als de fase 2, igual que els de l'àmfora ibèrica. Aquesta darrera seguirà essent majoritària, seguida de l'ebussitana.

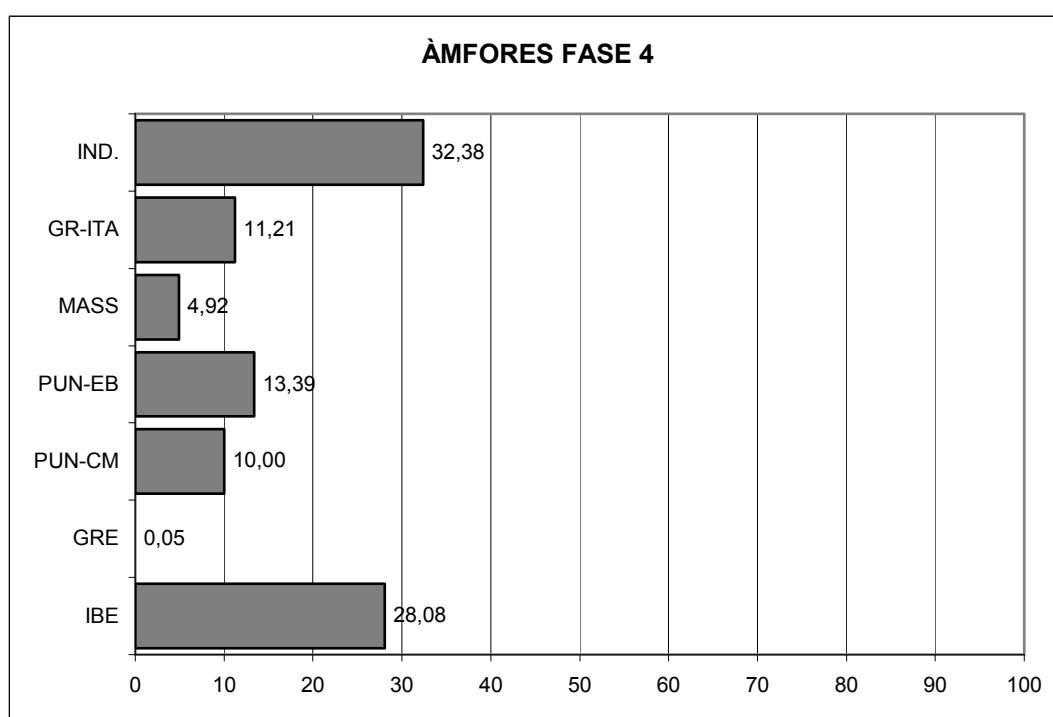

Figura 38.8. Percentatges d'àmfora en el període final, fase 4

38.5. UNA VALORACIÓ GLOBAL

La ceràmica de producció indígena és el material dominant entre la vaixel·la d'ús quotidià al llarg de totes les etapes del jaciment (**Fig. 38.9**). No obstant això, només en les fases més antigues, és a dir, les que ocupen la primera meitat i bona part de la segona del segle IV aC (fases 1 i 2), assoleix pràcticament un domini absolut, amb uns percentatges molt elevats. A partir de la fi del IV, inici del III aC (fase 3), les proporcions es redueixen notablement, tot i que amb uns nivells no gens

menyspreables; l'índex de reducció s'ha calculat entorn un 30 %. És interessant notar com en la fase final, que situem en el tombant del segle III al II aC, es produeix una sensible recuperació d'aquests productes indígenes envers el període anterior, fet que, sumat a un augment també en les àmfores ibèriques, hem considerat testimoni d'una certa involució en l'activitat econòmica de la població.

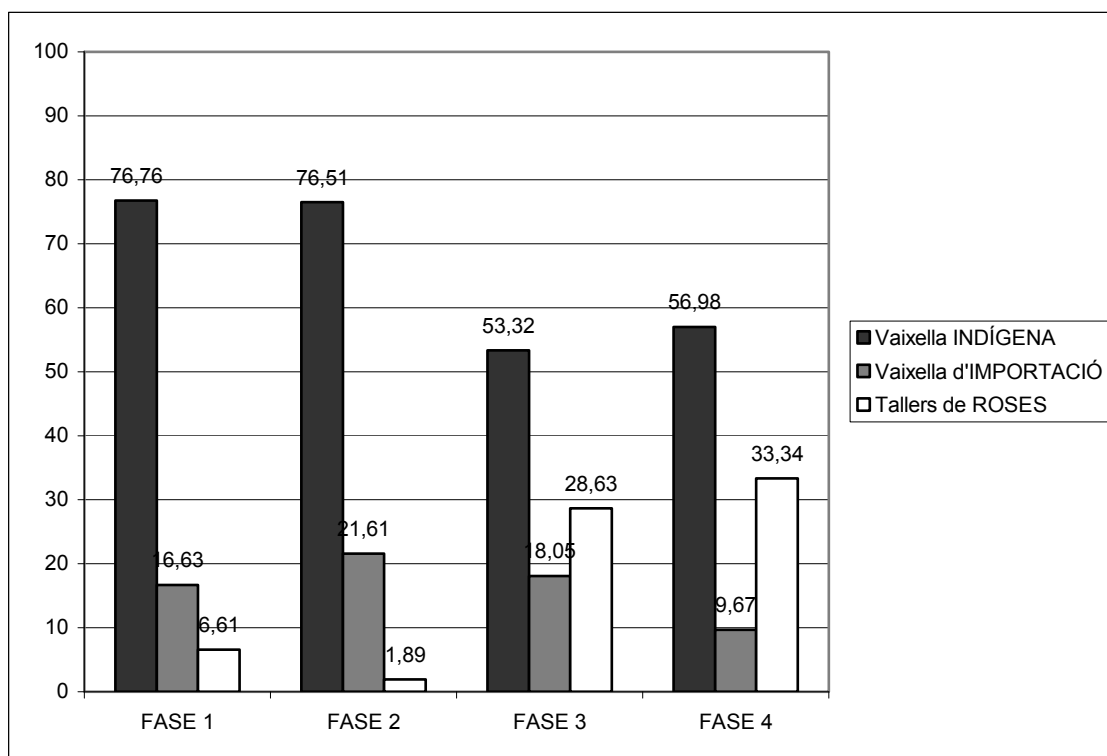

Figura 38.9. Evolució dels valors percentuals de la vaixella al llarg de totes les fases del jaciment

Pel que fa a la vaixella d'importació, aquesta té una representació minoritària respecte a les produccions indígenes, inclòs els tallers de Roses (**Fig. 38.9**). Cal observar, però, que la seva presència varia al llarg de les fases del jaciment. En els primers temps, els valors de vaixella d'importació són relativament petits, amb una mitjana de poc més d'un 15 %. A partir de mitjan segle IV i fins a inici del segle III aC es produeix un sensible augment; l'índex d'increment s'ha calculat entorn un 20 %. Si comparem els valors d'increment d'aquesta ceràmica respecte al descens de la vaixella indígena, resulta que el procés és inversament proporcional: l'augment de les importacions se situa en un context de descens dels vasos indígenes. Això mateix s'observa amb les àmfores (**Fig. 38.10**), dades que confirmen que aquest període és el de major obertura i activitat de Roses. En aquest procés de caiguda de les importacions hi tindrà molt a veure l'expansió dels tallers locals de ceràmica, especialment actius a partir de la fi del

segle III aC. La situació és més patent a la fi del segle III / inici del segle II aC; ara l'índex de reducció s'ha calculat en un 95 %.

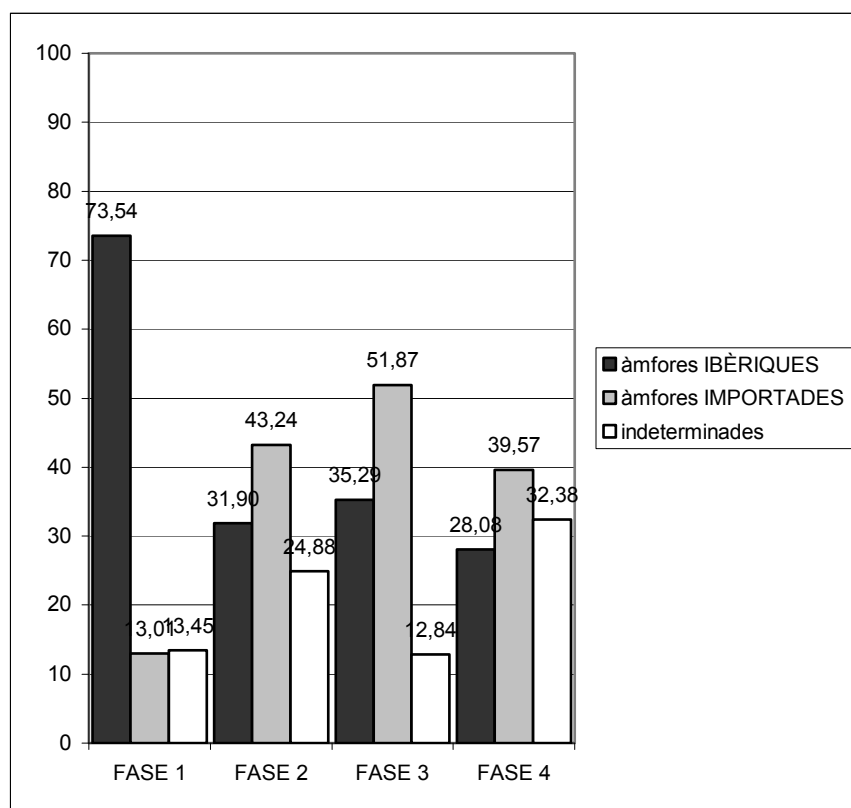

Figura 38.10. Evolució dels valors percentuals d'àmfores al llarg de totes les fases del jaciment

Si fem atenció al conjunt de les importacions, ens adonem que, *grosso modo*, durant els primers temps (fases 1 i 2) dominen aquelles que provenen del món grec, ja sigui àtiques, com massaliotes, àdhuc les grises monocromes (**Fig. 38.11**). A partir del segle III aC, però, la situació canvia radicalment. És ara quan entren en escena els productes d'origen púnic, que copen el mercat de les importacions, al costat d'una tímida representació de productes de la zona del Laci, les petites estampilles. Evidentment, la fi de les produccions àtiques en els darrers anys del segle IV aC, sumada a l'aparició de les produccions dels tallers de Roses, que no només prenen el relleu i cobreixen les necessitats d'una població envers un gust per la vaixel·la negra, sinó que també desplacen les produccions en pasta clara massaliota, són l'explicació d'aquest canvi experimentat al llarg del segle III aC. Els productes púnics, al seu torn, proveiran la població d'altres tipus de recipients, no precisament vaixel·la de taula, sinó de cuina i rebost, com ara els morters, les cassoles o les gerres, els quals arriben com a carregament secundari juntament amb les àmfores. Entre les comunes púniques, les que tenen major acceptació són les d'origen centromediterrani; no passa el mateix amb les ebussitanes, que són molt residuals, les quals, de fet, tampoc tindran una

difusió important en tota l'àrea de la Mediterrània occidental, especialment a la zona catalana. Això no passa, però, amb les àmfores. És interessant observar com la línia d'importacions no s'interromp en les fases finals del jaciment, a la fi del segle III / inici del segle II aC, tot i que disminueix.

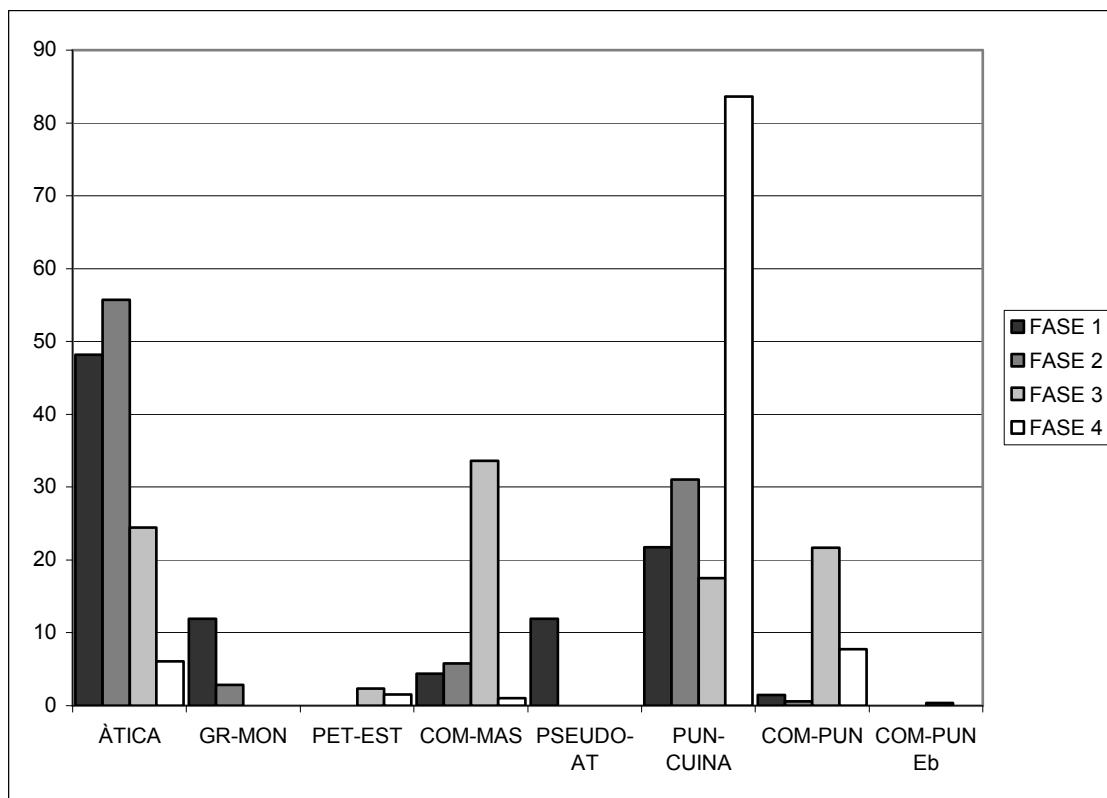
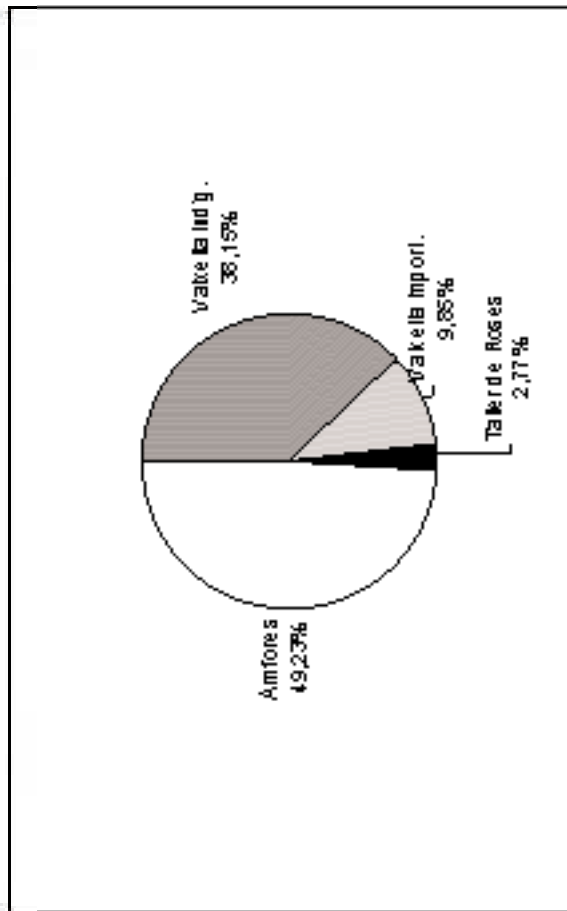

Figura 38.11. Evolució percentual de la vaixel·la d'importació dins el conjunt de la categoria

Les produccions locals dels tallers de Roses incidiran poc en el panorama ceràmic abans expressat per a les fases més antigues del jaciment (fases 1 i 2); les primeres produccions de pasta clara es mantenen en una posició molt secundària. A partir de la fi del IV, inici del III aC, amb l'impuls dels tallers locals fa que les importacions de vaixel·la quedin relegades i que les comunes ibèriques se'ns manifestin en uns percentatges més baixos (**Fig. 38.9**). Aquesta situació es va incrementant fins a la fi del III aC, argument que hem utilitzat per a defensar la nostra postura a favor d'una caiguda de Roses sobtada, no resultat d'una davallada progressiva. Aquest fet té sentit si entenem que la repressió a la que es sotmesa la ciutat és un acte polític i militar sobtat, premeditat i imposat.

Fase TSM.I	Nfrag	%total	% categ.	NMML	%total	% categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT	1	0,31	0,81			
COM-IB	61	18,77	49,19	3	12,5	30
COT-CAT	4	1,23	3,23			
COM-OXD	50	15,38	40,32	4	16,67	40
COM-RED	8	2,46	6,45	3	12,5	30
A MÀ						
Total	124	38,15	100	10	41,67	100
Vaixella importació						
ATICA	12	3,7	37,5	7	29,17	70
GR-MON	2	0,62	6,25			
PET-EST						
CL-MAS						
PSEUDO-AT	5	1,54	15,63	2	8,32	20
PUN-CUINA	13	4	40,62	1	4,17	10
COM-PUN						
Total	32	9,85	100	10	41,66	100
Taller de Roses						
ROSES-VN						
ROSES (altres)	9	2,77	100	1	4,17	100
FORN						
Total	9	2,77	100	1	4,17	100
Àmfors						
IBE	118	36,31	73,75	3	12,5	100
GRE						
PUN-CM	1	0,31	0,62			
PUN-EB	13	4	8,13			
MAS	3	0,92	1,88			
GR-ITA						
IND.	25	7,69	15,62			
Total	160	49,23	100	3	12,5	100
TOTAL	325	100		24	100	

Figura 13.12. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la fase TSM-I

Fase TSM:lla	Nfrag	%total	%categ.	NMI	%total	%categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT	15	3,41	7,81			
COM-IB	47	10,68	24,48	3	8,57	17,65
COT-CAT	1	0,23	0,52			
COM-OXD	94	21,36	48,96	8	22,86	47,06
COM-RED	33	7,5	17,19	6	17,14	35,29
A MA	2	0,45	1,04			
Total	192	43,63	100	17	48,57	100
Vaixella importació						
ÁTICA	20	4,55	58,83	5	14,29	50
GR-MDN	6	1,36	17,65			
PET-EST						
CL-MAS	3	0,68	8,82	1	2,86	10
PSEUDO-AT	3	0,68	8,82	2	5,71	20
PUN-CUINA	1	0,23	2,94	1	2,86	10
COM-PUN	1	0,23	2,94	1	2,86	10
Total	34	7,73	100	10	28,57	100
Taller de Roses						
ROSES-VN						
ROSES (altres)	19	4,32	100	3	8,57	100
FORN						
Total	19	4,32	100	3	8,57	100
Àmbors						
IBE	143	32,5	73,33	3	8,57	60
GRE						
PUN-CM	6	1,36	3,08			
PUN-EB	11	2,5	5,64			
MAS	13	2,95	6,67	2	5,71	40
GR-ITA						
IND.	22	5	11,28			
Total	195	44,32	100	5	14,29	100
TOTAL	440	100		35	100	

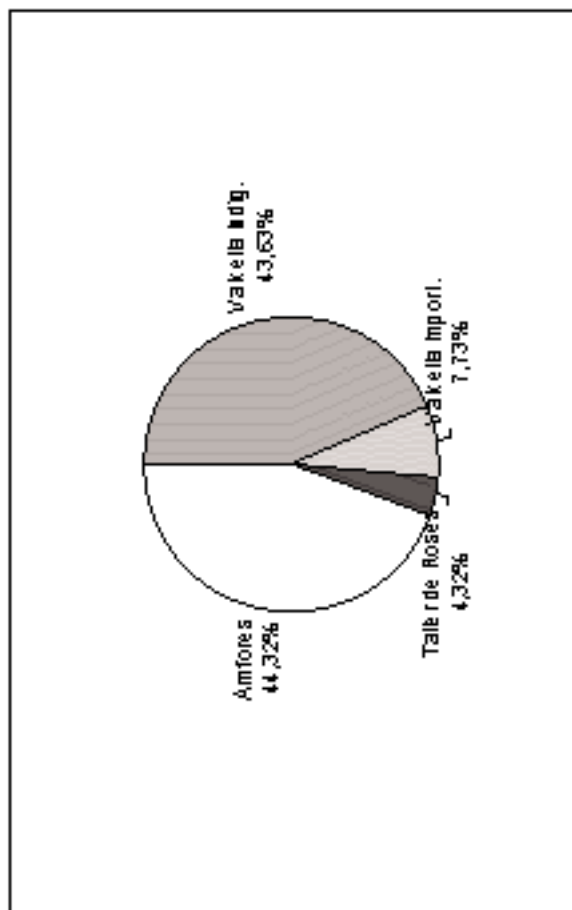

Figura 13.13. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la fase TSM-lla

Fase TSM-llb	Nfrag	%total	%categ.	NMI	%total	%categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT	12	12	27,27			
COM-IB	6	6	13,64	2	14,29	25
COT-CAT	1	1	2,27			
COM-OXD	12	12	27,27	2	14,29	25
COM-RED	12	12	27,27	3	21,43	37,5
A MIA	1	1	2,27	1	7,14	12,5
Total	44	44	100	8	57,14	100
Vaixella importació						
ÁTICA	7	7	100	2	14,29	100
GR-MON						
PET-EST						
CL-MAS						
PSEUDO-AT						
PUN-CUINA						
COM-PUN						
Total	7	7	100	2	14,29	100
Taller de Roses						
ROSES-VN						
ROSES (altres)	2	2	100			
FORN						
Total	2	2	100			
Àmbors						
IBE	19	19	40,43	1	7,14	33,33
GRE						
PUN-CM	3	3	6,38			
PUN-EB	5	5	10,64			
MAS	14	14	29,79	2	14,29	66,67
GR-ITA						
IND.	6	6	12,77			
Total	47	47	100	3	21,43	100
TOTAL	100	100		14	100	

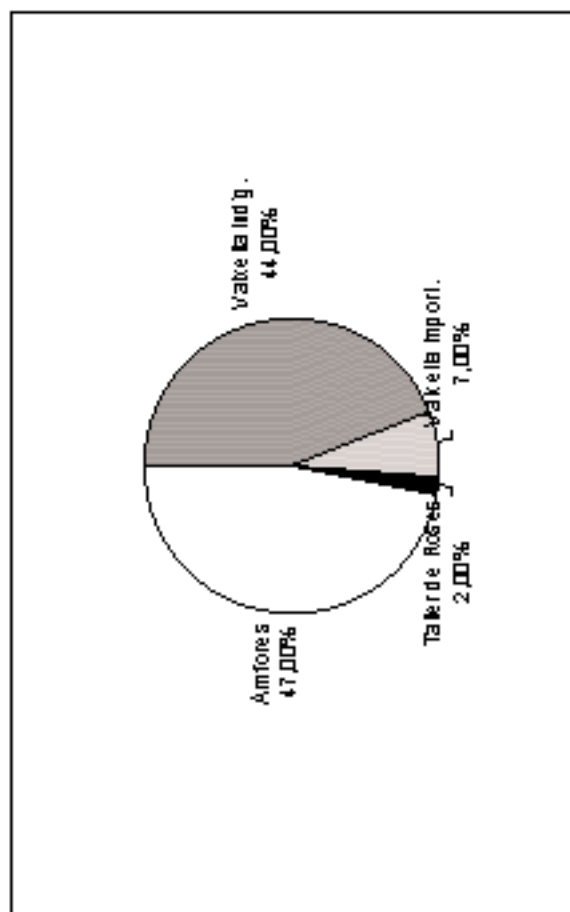

Figura 13.1.4. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la fase TSM-llb

Fase TSM-Illa	Nfrag	%total	% categ.	NMI	%total	% categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT	10	2,31	8,84	2	3,92	10,53
COM-IB	8	1,85	7,08	3	5,88	15,79
COT-CAT	6	1,39	5,31	1	1,96	5,26
COM-OXD	32	7,39	28,32	6	11,76	31,58
COM-RED	51	11,78	45,13	6	11,76	31,58
A MÀ	6	1,39	5,31	1	1,96	5,26
Total	113	26,1	100	19	37,25	100
Vaixella importació						
ÀTICA	13	3	30,95	6	11,76	42,86
GR-MON						
PET-EST						
CL-MAS	11	2,54	26,19			
PSEUD-O-AT						
PUN-CUINA	11	2,54	26,19	6	11,76	42,86
COM-PUN	6	1,39	14,29	1	1,96	7,14
COM-PUN Eb	1	0,23	2,38	1	1,96	7,14
Total	42	9,7	100	14	27,45	100
Taller de Roses						
ROSES-VN						
ROSES (altres)	53	12,24	100	9	17,65	100
FORN						
Total	53	12,24	100	9	17,65	100
Àmbors						
IBE	87	20,09	38,67	3	5,88	33,33
GRE	1	0,23	0,44			
PUN-CM	47	10,85	20,89	1	1,96	11,11
PUN-EB	59	13,63	26,22	1	1,96	11,11
MAS	19	4,39	8,44	4	7,84	44,45
GR-ITA						
IND.	12	2,77	5,33			
Total	226	51,96	100	9	17,65	100
TOTAL	433	100		51	100	

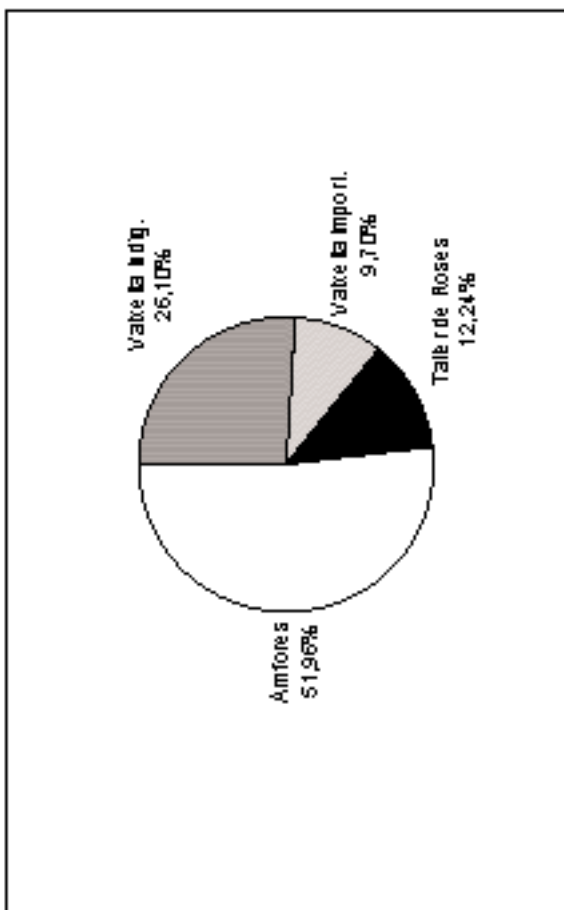
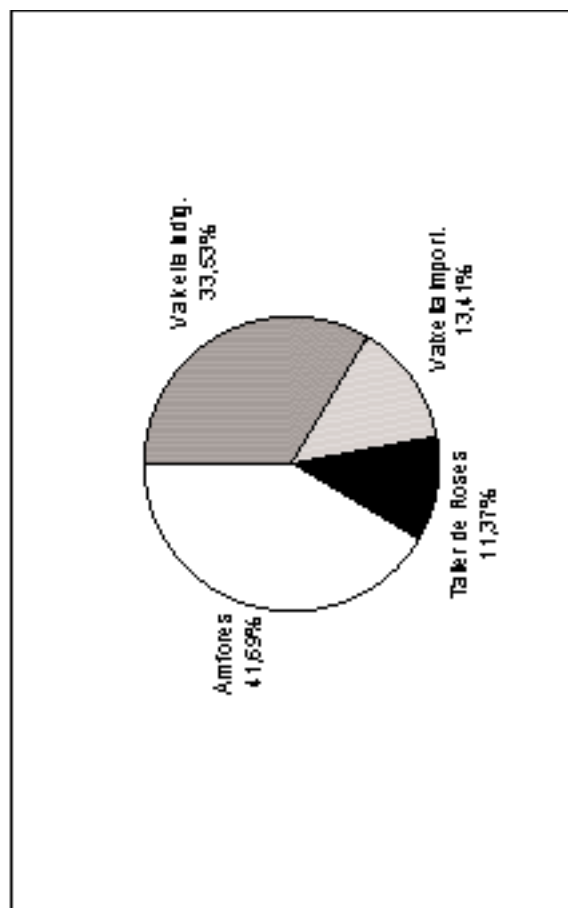

Figura 13.16. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la fase TSM-Illa

Fase TSM-IIIb	Nfrag	%total	% categ.	NMI	%total	% categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT	10	2,91	8,7	1	2,17	5,26
COM-IB	16	4,66	13,91	3	6,52	15,79
COT-CAT	7	2,04	6,09	4	8,7	21,05
COM-OXD	39	11,37	33,91	4	8,7	21,05
COM-RED	35	10,2	30,43	6	13,04	31,58
A MIA	8	2,33	6,96	1	2,17	5,26
Total	115	33,53	100	19	41,3	100
Vaixella importació						
ÁTICA	15	4,37	32,62	6	13,04	54,54
GR-MON						
PET-EST	1	0,29	2,17			
CL-MAS	23	6,7	50	3	6,52	27,27
PSEUD-O-AT						
PUN-CUINA	1	0,29	2,17			
COM-PUN	6	1,75	13,04	2	4,35	18,18
COM-PUN Eb						
Total	46	13,41	100	11	23,91	100
Taller de Roses						
ROSES-VN	2	0,58	5,13			
ROSES (altres)	37	10,79	94,87	10	21,74	100
FORN						
Total	39	11,37	100	10	21,74	100
Àmfors						
IBE	60	17,49	41,96	3	6,52	50
GRE	8	2,33	5,59			
PUN-CM	26	7,58	18,18	1	2,17	16,67
PUN-EB	23	6,71	16,08	1	2,17	16,67
MAS	14	4,08	9,79	1	2,17	16,67
GR-ITA						
IND.	12	3,5	8,39			
Total	143	41,69	100	6	13,04	100
TOTAL	343	100		46	100	

Figura 1.3.17. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la fase TSM-IIIb

Fase TSM: Ivà	Nfrag	%total	%categ.	NMI	%total	%categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT						
COM-IB	3	2,09	7,5			
COT-CAT						
COM-OXD	26	18,18	65	2	28,57	75
COM-RED	8	5,59	20	1	14,29	25
AMÀ	3	2,1	7,5			
Total	40	27,97	100	3	42,86	100
Vaixella importació						
ÀTICA	6	4,18	50	2	28,57	75
GR-MON						
PET-EST						
CL-MAS	4	2,8	33,34			
PSEUDO-AT						
PUN-CUINA	1	0,7	8,33			
COM-PUN	1	0,7	8,33	1	14,29	25
COM-PUN Eb						
Total	12	8,39	100	3	42,86	100
Taller de Roses						
ROSES-VN	1	0,7	25			
ROSES (altres)	3	2,09	75			
FORN						
Total	4	2,8	100	0		
Àmbors						
IBE	29	20,28	33,33			
GRE						
PUN-CM	15	10,49	17,24			
PUN-EB	19	13,29	21,84	1	14,29	100
MAS	13	9,09	14,94			
GR-ITA						
IND.	11	7,69	12,64			
Total	87	60,84	100	1	14,29	100
TOTAL	143	100		7	100	

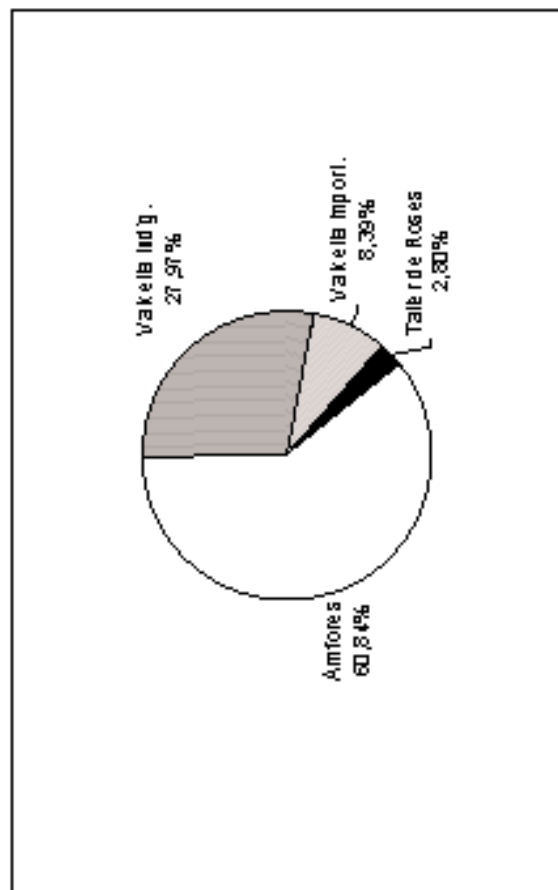

Figura 13.18. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la fase TSM: Ivà

Fase TSM: Ivb	Nfrag	%total	% categ.	NMI	% total	% categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT						
COM-IB	5	4,35	17,86			
COT-CAT	2	1,74	7,14	1	7,69	25
COM-OXD	16	13,91	57,14	2	15,38	50
COM-RED	5	4,35	17,86	1	7,69	25
A MÀ						
Total	28	24,35	100	4	30,77	100
Vaixella importació						
ÀTICA	4	3,48	21,05	2	15,38	50
GR-MON						
PET-EST						
CL-MAS	13	11,3	68,42	1	7,69	25
PSEUDO-AT						
PUN-CUINA	2	1,74	10,53	1	7,69	25
COM-PUN						
COM-PUN Eb						
Total	19	16,52	100	4	30,77	100
Taller de Roses						
ROSES-VN	5	4,35	71,43	3	23,08	100
ROSES (altres)	2	1,74	28,57			
FORN						
Total	7	6,09	100	3	23,08	100
Àmfors						
IBE	29	25,22	47,54	1	7,69	50
GRE						
PUN-CM	5	4,35	8,2			
PUN-EB	7	6,09	11,48	1	7,69	50
MAS	3	2,61	4,92			
GR-ITA	7	6,09	11,48			
IND.	10	8,7	16,39			
Total	61	53,04	100	2	15,38	100
TOTAL	115	100		13	100	

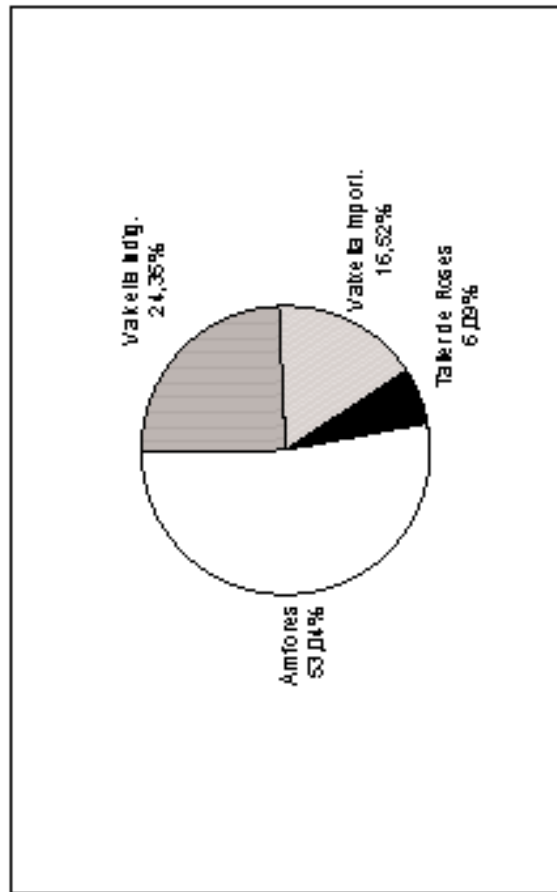
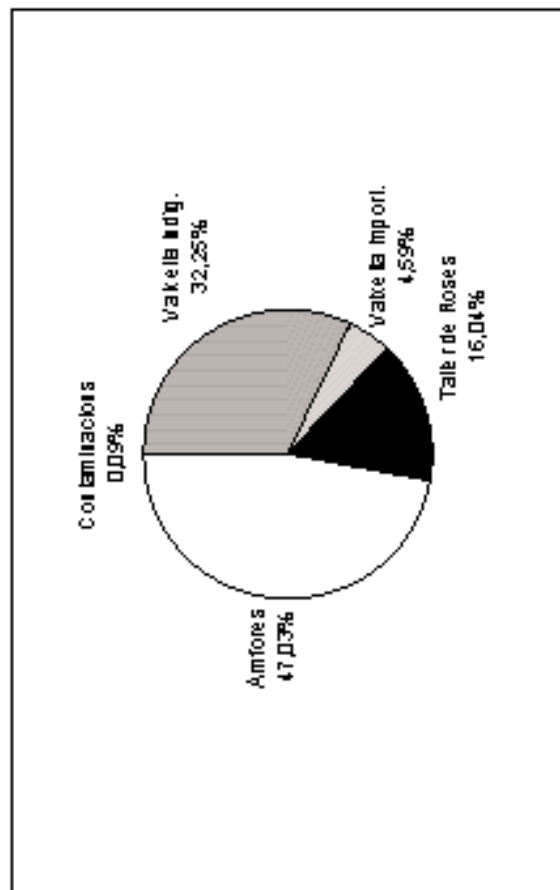

Figura 13.19. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la fase TSM-IvB

Fase TSM-V	Nfrag	%total	%categ.	NMI	%total	%categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT	27	2,43	7,54			
COM-IB	95	8,56	26,54	14	11,38	37,84
COT-CAT	99	8,92	27,65	14	11,38	37,84
COM-OXD	70	6,31	19,55	2	1,63	5,41
COM-RED	45	4,05	12,57	5	4,06	13,51
A MA	22	1,98	6,15	2	1,63	5,41
Total	358	32,25	100	37	30,08	100
Vaixella importació						
ÀTICA						
GR-MON						
PET-EST						
CL-MAS						
PSEUDO-AT						
PUN-CUINA	49	4,41	96,08	10	8,13	90,91
COM-PUN	2	0,18	3,92	1	0,81	9,09
COM-PUN Eb						
Total	51	4,59	100	11	8,94	100
Taller de Roses						
ROSES-VN	116	10,45	65,17	51	41,46	79,69
ROSES (altres)	58	5,22	32,58	12	9,76	18,75
FORN	4	0,36	2,25	1	0,81	1,56
Total	178	16,04	100	64	52,03	100
Àmbors						
IBE	183	16,49	35,06	4	3,25	36,37
GRE						
PUN-CM	48	4,32	9,2			
PUN-EB	75	6,76	14,37	3	2,44	27,27
MAS	28	2,52	5,36			
GR-ITA	105	9,46	20,11	3	2,44	27,27
IND.	83	7,48	15,9	1	0,81	9,09
Total	522	47,03	100	11	8,94	100
Contaminacions	1	0,09			0,81	
TOTAL	1.110	100		123	100	

Figura 13.23. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la fase TSM-V

Fase M.V	Nfrag	%total	% categ.	NMI	% total	% categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT						
COM-IB	78	3,7	18,75	12	6,45	21,43
COT-CAT	35	1,66	8,41	13	6,99	23,21
COM-OXD	273	12,94	65,63	21	11,29	37,5
COM-RED	27	1,28	6,49	9	4,84	16,07
A MÀ	3	0,14	0,72	1	0,54	1,79
Total	416	19,72	100	56	30,11	100
Vaixella importació						
ÀTICA	8	0,38	15,09			
GR-MON						
PET-EST	2	0,09	3,77			
CL-MAS						
PSEUDO-AT						
PUN-CUINA	42	1,99	79,25	9	4,84	100
COM-PUN	1	0,05	1,89			
COM-PUN Eb						
Total	53	2,51	100	9	4,84	100
Taller de Roses						
ROSES-VN	195	9,25	91,12	64	34,41	98,46
ROSES (altres)	17	0,81	7,94	1	0,54	1,54
FORN	2	0,09	0,93			
Total	214	10,15	100	65	34,94	100
Àmbres						
IBE	432	20,48	30,68	15	8,06	27,78
GRE	1	0,05	0,07			
PUN-CM	24	1,14	1,7	9	4,84	16,67
PUN-EB	123	5,83	8,74	6	3,23	11,11
MAS	51	2,42	3,62	5	2,69	9,26
GR-ITA	73	3,46	5,18	8	4,3	14,81
IND.	704	33,38	50	11	5,91	20,37
Total	1.408	66,76	100	54	29,03	100
Contaminacions	18	0,85		2	1,08	
TOTAL	2.109	100		186	100	

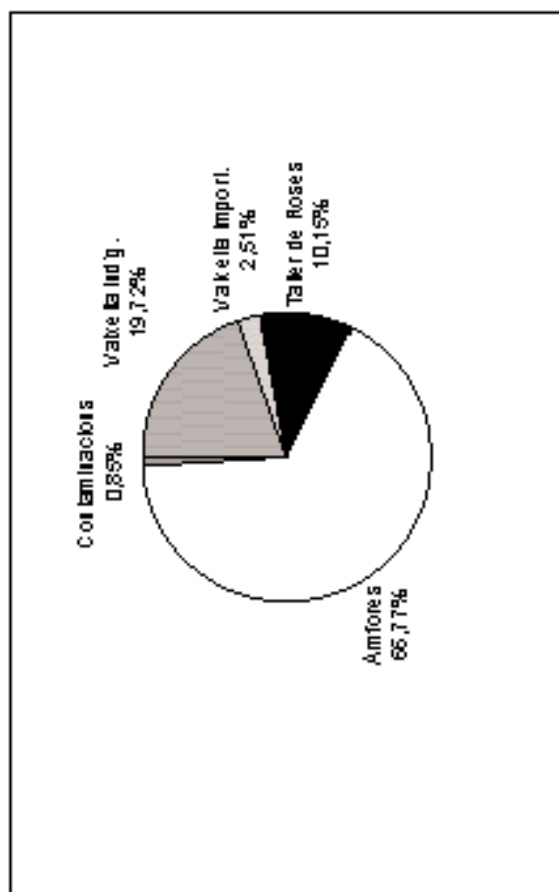
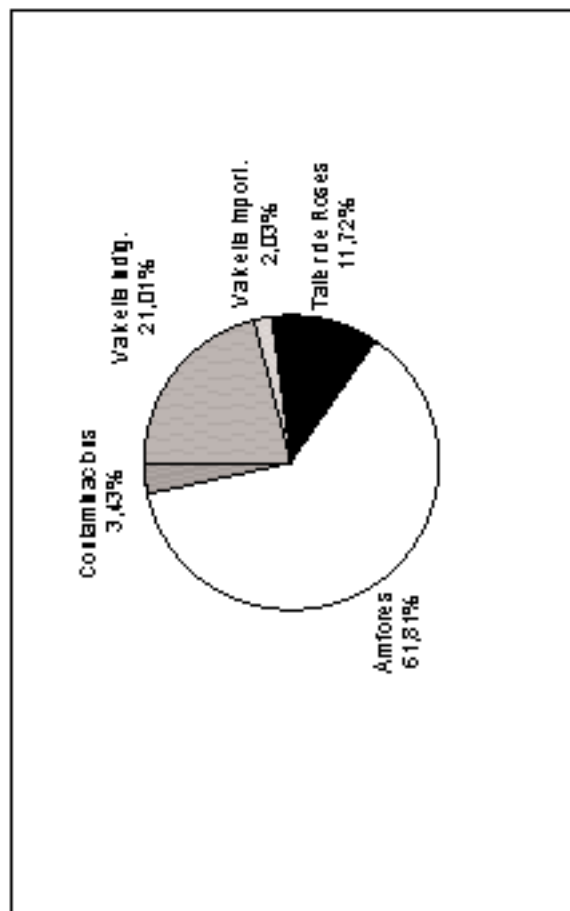

Figura 13.24. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la fase TSMt V

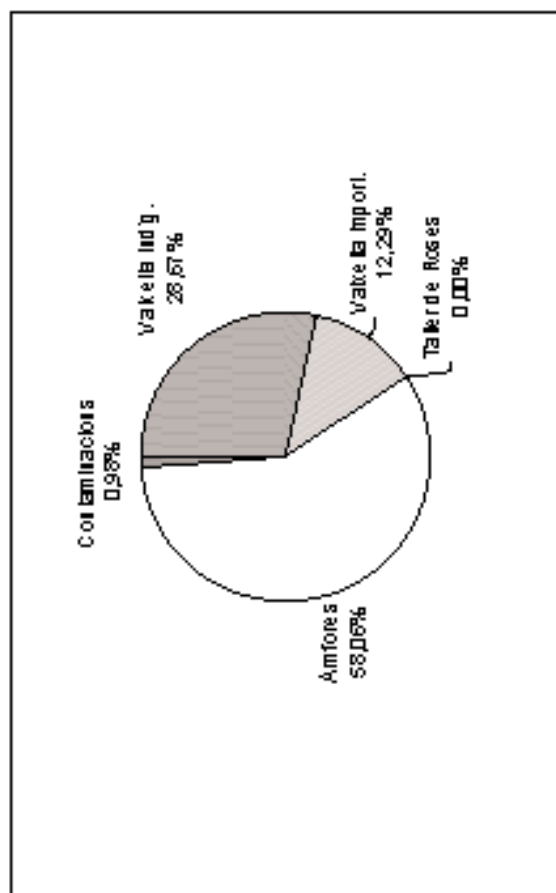
Cala 1977, E.III	Nfrag	%total	% categ.	NMI	%total	% categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT						
COM-IB	12	2,42	11,54	3	10,34	30
COT-CAT	46	9,29	44,23	3	10,34	30
COM-OXD	37	7,47	35,58	2	6,9	20
COM-RED	9	1,82	8,65	2	6,9	20
A MA						
Total	104	21,01	100	10	34,48	100
Vaixella importació						
ÀTICA						
GR-MON						
PET-EST	1	0,21	10			
CL-MAS	2	0,41	20	1	3,45	100
PSEUDO-AT						
PUN-CUINA						
COM-PUN	7	1,41	70			
COM-PUN Eb						
Total	10	2,03	100	1	3,45	100
Taller de Roses						
ROSES-VN	13	2,63	22,41	4	13,79	66,67
ROSES (altres)	46	9,09	77,59	2	6,9	33,33
FORN						
Total	59	11,72	100	6	20,69	
Àmbres						
IBE	63	10,71	17,32	1	3,45	12,5
GRE						
PUN-CM	56	11,31	18,3	1	3,45	12,5
PUN-EB	99	20	32,36	1	3,45	12,5
MAS	54	10,91	17,65	4	13,79	50
GR-ITA	8	1,62	2,61			
IND.	36	7,27	11,76	1	3,45	12,5
Total	306	61,82	100	8	27,59	100
Contaminacions	17	3,43		4	13,79	
TOTAL	495	100		29	100	

Figura 13.20. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques de l'estrat III de la cala 1977

Torre H	Nfrag	%total	%categ.	NMI	%total	%categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT	1	0,14	0,49	1	1,72	9,1
COM-IB	44	6,21	21,68			
COT-CAT	1	0,14	0,49			
COM-OXD	136	19,07	66,5	5	8,62	46,46
COM-RED	22	3,11	10,84	5	8,62	46,46
A MA						
Total	203	28,67	100	11	18,97	100
Vaixella importació						
ÀTICA	10	1,41	11,49	5	8,62	18,52
GR-MON	5	0,71	5,75	1	1,72	3,7
PET-EST						
CL-MAS	10	1,41	11,49	7	12,07	25,93
PSEUDO-AT						
PUN-CUINA	54	7,63	62,07	10	17,24	37,04
COM-PUN	1	0,14	1,15			
COM-PUN Eb						
Total	7	0,99	8,05	4	6,9	14,81
Taller de Roses	87	12,29	100	27	46,55	100
ROSES-VN						
ROSES (altres)						
FORN						
Total						
Àmbors						
IBE	96	13,56	23,36	9	15,53	47,37
GRE	1	0,14	0,24	1	1,72	5,26
PUN-CM	62	8,76	15,09			
PUN-EB	63	8,9	15,33	2	3,46	10,53
MAS	37	5,23	9	7	12,07	36,84
GR-ITA						
IND.	152	21,47	36,98			
Total	411	58,05	100	19	32,76	100
Contaminacions	7	0,98		1	1,72	
TOTAL	708	100		58	100	

Figura 1.3.15. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells de la torre H

BH-E.III	Nfrag	% total	% categ.	NMI	% total	% categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT	2	0,02	0,12			
COMIB	397	5,45	22,67			
COT-CAT	497	6,82	28,38			
COM-OXD	277	3,80	15,82			
COM-RED	568	7,79	32,44			
A MÀ	10	0,14	0,57			
Total	1.751	24,03	100			
Vaixella importació						
ÀTICA	14	0,19	3,12			
PET-EST	4	0,05	0,89			
CL-MAS	14	0,19	3,12			
PUN-CUINA	339	4,65	75,50			
COM-PUN	78	1,07	17,37			
Total	449	6,16	100			
Taller Roses						
ROSES-VN	897	12,31	65,48			
ROSES (altres)	331	4,54	24,16			
FORN	142	1,95	10,36			
Total	1.370	18,81	100			
Àmfores						
IBE	466	6,39	18,49			
GRE	2	0,03	0,08			
PUN-CM	481	6,60	19,09			
PUN-EB	430	5,90	17,06			
MAS	146	2,00	5,79			
GR-ITA	211	2,89	8,33			
IND.	787	10,80	31,23			
Total	2.520	34,60	100			
Contaminacions	1.194	16,40	100			
TOTAL	7.284	100				

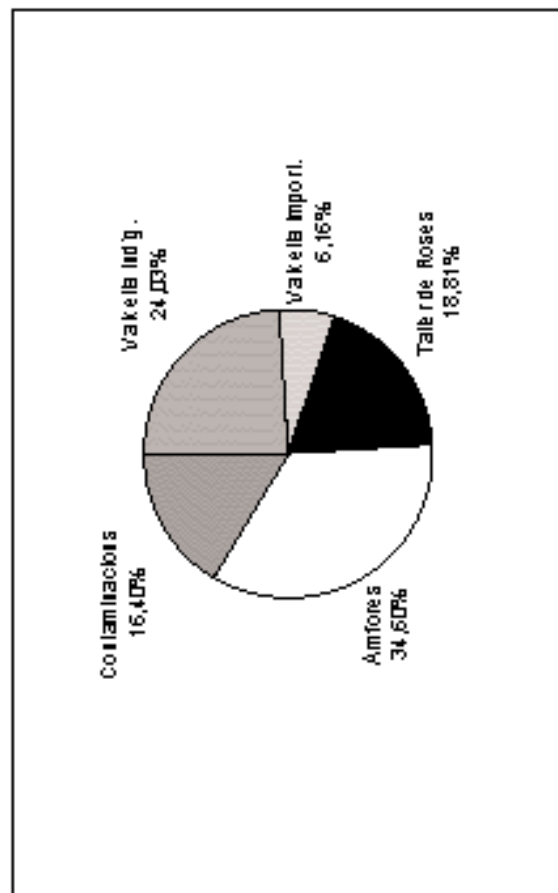

Figura 13.22. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells del bany hel·lenístic, BH-E.III

BH-E.IV	Nfrag	% total	% categ.	NMI	% total	%categ.
Vaixella indígena						
IB-PINT (marró)	1	0,03	0,19			
IB-PINT (blanca)	2	0,07	0,38			
COM-IB	188	5,55	32,12			
COT-CAT	46	1,52	8,79			
COM-OXD	188	5,55	32,13			
COM-RED	137	4,52	26,2			
A MÀ	1	0,03	0,19			
Total	523	17,27	100			
Vaixella importació						
ÀTIC-A	7	0,23	12,28			
PET-EST	1	0,03	1,75			
CL-MAS	2	0,07	3,51			
PUN-CUINA	33	1,09	57,90			
COM-PUN	14	0,46	24,56			
Total	57	1,88				
Taller Roses						
ROSES-VN	1.366	44,78	86,54			
ROSES (altres)	124	4,10	7,91			
FORN	87	2,87	5,55			
Total	1.567	51,76	100			
Àmfors						
IBE	254	8,39	32,9			
GRE						
PUN-CM	120	3,96	15,54			
PUN-EB	114	3,76	14,77			
MAS	59	1,95	7,64			
GR-ITA	51	1,68	6,61			
IND.	174	5,75	22,54			
Total	772	25,49	100			
Contaminacions	109	3,60	100			
TOTAL	3.028	100				

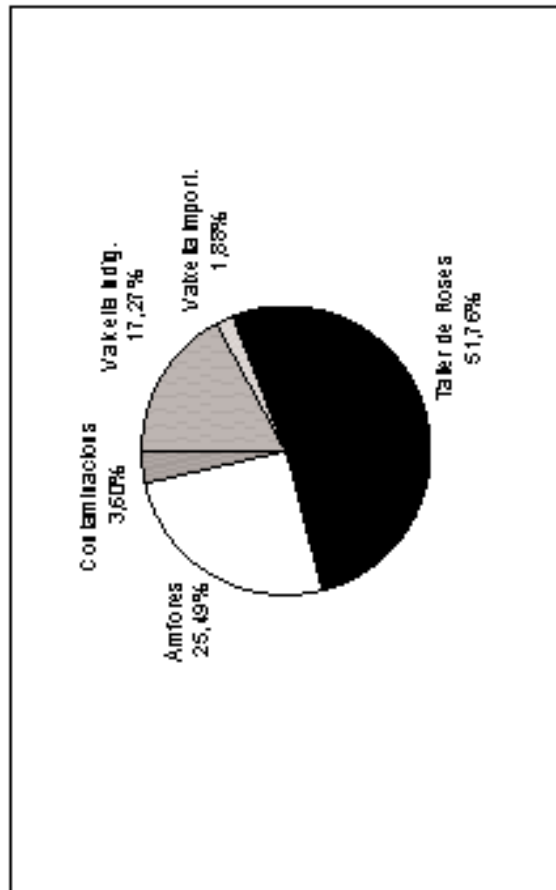

Figura 13.21. Valors per nombre de fragments i per individus de les diferents categories ceràmiques dels nivells del barri heterogeni, BH-E.IV

39. RHODE. DE FUNDACIÓ MASSALIOTA A ENCLAVAMENT COMERCIAL DE PRIMER ORDRE

Els treballs arqueològics que s'han portat a terme durant tots aquests anys al recinte de la Ciutadella de Roses ens han servit avui de base per a fer una revisió i, finalment, una anàlisi profunda de quina fou l'evolució històrica de la ciutat de *Rhode* des del moment de la seva fundació, per part de *Massalia*, fins al final dels seus dies, durant els primers anys del segle II aC. Les circumstàncies presents han facilitat que Roses pugui tenir, definitivament, el lloc que li correspon a la història, després d'uns anys en els quals ni la recerca arqueològica ni la historiografia l'han tractada adequadament. Amb això no volem dir que estiguem davant d'un punt i final, sinó de l'inici d'una nova etapa d'investigació i posada en valor del jaciment, la qual pot avançar a mesura que es continuï excavant en aquells espais que encara són susceptibles de contenir restes arqueològiques de l'època.

La fase menys coneguda, per ara, és la dels precedents ocupacionals del lloc, ja sigui en el turó de Santa Maria o en les seves proximitats. Tot i que l'emplaçament s'ha considerat idoni, de moment les restes arqueològiques no han testimoniat l'existència de cap vilatge de principi de l'edat del ferro. Pons no descarta aquesta possibilitat i considera que en el promontori on se situa la Ciutadella de Roses o, potser millor, en el de l'antic escorxador, podria haver existit una població anterior a la fundació (Pons 2000, 138, 155). Les condicions geogràfiques d'aquests dos turons, entre rius, ran de la costa i a la vora de l'antic estany de Castelló, són equiparables a d'altres poblats que sí es coneixen a l'Empordà, com ara el de Sant Martí d'Empúries, per citar un exemple proper. Tal com s'ha descobert recentment, aquí es dona un hàbitat indígena estable ja en el període del bronze final II/IIIa -transició de l'edat del bronze a la del ferro a l'Empordà, anterior 850/800 aC-, suposadament format per una agrupació de cabanes. El poblament de la primera edat del ferro es formaria, però, en una segona fase d'ocupació, datada entre la segona meitat del segle VII i primers decennis del VI aC, el qual correspondria al vilatge que ocuparia l'illot de Sant Martí en el moment dels primers contactes amb els comerciants focens (Aquilué *et alii* 1999, 470-475).

El període del bronze final i l'inici de l'edat del ferro es documenta a Roses gràcies a la població que s'enterra a les necròpolis de Puig Alt (període entre el 850-750 aC) o habitat en cova al Cau de les Guilles, la qual s'ha d'incloure entre l'anomenada cultura mailhaciana, una població homogènia que s'estén des de les planes de l'Aude i Rosselló i fins l'Empordà, a banda i banda dels Pirineus orientals. Aquestes restes, ubicades a la zona muntanyosa de la serra de Rodes, han portat a suposar l'existència

d'agrupacions relativament estables a les valls i esplanades més amples, o prop de la costa, amb les quals podria estar en contacte aquest grup del Puig Alt (Pons 2000, 33, 173). Damunt del turó de Santa Maria, però, només s'han trobat alguns escadussers materials aïllats, fora de context, els quals es daten, *grosso modo*, en el neolític final/calcolític i la primera edat del ferro, per separat. Aquests materials no són suficients, sens dubte, per a concretar l'existència de cap poblat. A més, és fàcil que, d'haver existit, l'entitat de les restes seria tan feble que és possible que tampoc en puguem trobar cap traça, atesa la perllongada ocupació del lloc i l'arrasament que han ocasionat les fases posteriors.

Aquesta població indígena del nord-est català és la que entrarà en contacte primer amb els comerciants mediterranis, fenicis i etruscs, moguts per l'interès d'arribar als mercats de la zona i a les vies tradicionals del comerç del metall i recursos miners; comerç que seguia unes rutes molt antigues -ja en funcionament a principi de l'edat del bronze-, les quals posaven en contacte ambdós flancs dels Pirineus, i que més endavant seran mantingudes pels ports d'Agde i Empúries (Pons, Pautreau 1994, 638-369). La badia de Roses, gràcies a la seva privilegiada situació en les rutes de navegació, veurà també entrar en escena uns nous agents comercials, els grecs foceus, que iniciaran uns primers contactes a la zona abans no decideixin d'establir-se a Empúries entorn de mitjan segle VI aC (Aquilué *et alii* 1999, 474).

Malgrat que les qualitats de Roses com a port i refugi per a les naus són indiscutiblement millors que les d'Empúries, tal com s'ha repetit sovint, no serà aquesta l'escollida per a fundar el primer enclau comercial foceu a la zona. Ruiz de Arbulo ho expressa clarament: "Su ensenada, rodeada por el cabo Falcó que la protege del levante y situada de tal forma que permite atracar afrontado el N en caso de temporal de tramontana, es mucho más ventajosa que cualquier otro de los fondeaderos del golfo incluyendo la paleobahía emporitana, apenas resguardada de los temporales de tramontana y levante.... Rosas ... se revela como el auténtico puerto del golfo frente a una *Emporion* que tuvo que suplir con construcciones una situación desventajosa (Ruiz de Arbulo 1990, 101). Aquesta aparent contradicció i el suposat desinterès grec, potser no pel port sinó per a establir un *emporion* en el solar de Roses, s'ha d'explicar per un factor decisiu: l'àrea d'Empúries és ja un mercat abans de l'arribada dels grecs, que és troba molt més a prop del poblament indígena de l'interior, així com del seu potencial econòmic i, alhora, està millor comunicada gràcies als rius de la zona, veritables vies de penetració cap al rera país. Roses, en canvi, se situa en una àrea marginal respecte d'aquesta ocupació i mercat indígena precolonial i, a més, en un terreny de nul·la qualitat agrícola comparat amb el de la part central i sud de la plana empordanesa.

Segurament per aquesta mateixa circumstància hem de reconèixer la manca d'indicis sobre l'existència d'un poblat indígena al lloc de Roses en aquest període. El més proper que coneixem és el de Peralada, el qual es dreça a l'interior damunt d'un turó a tocar els rius Orlina i Llobregat, al nord-oest de Roses, en un moment cronològic que s'ha situat cap a final del segle VI aC¹, amb una fase de plenitud que començaria a final del V, inici del IV aC (Llinàs *et alii* 1998, 43-52). El seu emplaçament sí té raó de ser gràcies a la proximitat d'unes terres aptes per a camps de conreu i pastures, a més de la seva posició prop de les importants xarxes terrestres que travessaven la plana cap els passos muntanyencs i d'aquí cap a les planes de l'altre costat dels Pirineus, al sud de França. Roses, en canvi, és enmig d'un espai agrícola poc útil, de maresmes, el qual degué despertar, molt probablement, un escàs interès a les comunitats estables de l'època, a les quals el fet que el seu port fos un punt de primera magnitud en les rutes marítimes que venen del golf de Lleó, els seria totalment secundari.

No obstant això, posteriorment, en un moment previ a la fundació grega, Roses sí que sembla comptar amb alguna mena d'ocupació indígena, atesos els elevats nivells de materials ibèrics localitzats en l'excavació del subsòl del turó de Santa Maria, en uns percentatges molt superiors a les importacions, assimilables als que es documenten en els poblats ibèrics de la zona. Per ara desconeixem evidències constructives d'aquest assentament, ja que l'àrea explorada és escassa i, com és habitual a Roses, està molt afectada per la successiva ocupació del lloc al llarg dels temps. La seva presència s'ha constatat en algunes escasses actuacions sobre el subsòl natural –un únic forat de pal-, però sobretot pels materials ceràmics que es troben en els estrats de fonamentació i anivellament del sòl per a rebre les primeres estructures gregues. No descartem que aquest establiment pogués aprofitar la riquesa faunística, en caça i pesca, de l'estany de Castelló, o de les àrees de pastura immediates, tot i que també hauríem de tenir en compte l'interès que podia generar el fet d'establir un contacte comercial amb els grecs d'Empúries, els quals es possible que utilitzessin el fondejador de Roses per arribar als mercats de l'interior de la zona.

¹ La fundació de Peralada se situa en un context de desenvolupament dels contactes comercials entre les poblacions ibèriques del país i el nucli emporità, probablement lligada a la decisió d'explotar les terres immediates, d'extreure un rendiment ple d'un territori que ara està abocat al comerç de cereals i a l'exportació dels seus excedents, gràcies a l'exploració agrària intensificada per la presència grega instal·lada a la zona. Peralada s'emplaça en els límits de les terres inundables del l'estany de Castelló i dels marges del riu la Muga, en una zona geogràficament més elevada, on el conreu i l'aprofitament de terres fèrtils és possible, fet que no succeeix en les immediacions de Roses, on els aiguamolls dominen en un percentatge molt elevat les terres disponibles.

39.1. PERÍODE D'IMPLANTACIÓ. FASE 1 (375-350 aC)

La fundació de *Rhode*, que datem en un moment a partir del primer quart del segle IV aC, s'ha de veure en el context de l'ἀποικία dels foces de *Massalia*. Aquesta afirmació es recolza en la convicció, després de la recerca portada a terme al jaciment, que els fundadors d'aquest nou “*emporion*” a l'extrem nord de la badia de Roses són els grecs de *Massalia*. Les fonts escrites són prou clares a l'hora de recolzar la colonització massaliota. Però no només aquestes ho justifiquen, sinó també els resultats de la investigació arqueològica portada a terme al jaciment, en especial en dels darrers anys, els quals han acabat de determinar el marc cronocultural de la fundació.

Si fem una revisió de les fonts escrites, en primer lloc hem d'esmentar el poema del Pseudo-Scymnos² (202-9 (M) = GGM 1, 204) el qual, tot i referir-se a l'antiga fundació ròdia, tema sobre el qual parlarem més endavant, expressa clarament els noms i l'ordre de les colònies fundades pels foces massaliotes: la primera és *Emporion* (Ἐμποριον) i la segona *Rhode* (Ροδη). A continuació comenta que els foces que havien fundat *Massalia* arriben a Iberia i ocupen *Agathe* i *Rodanousia*. Hi ha una altra font molt interessant al respecte, ja que també recull una enumeració de les colònies fundades durant el procés d'expansió de *Massalia* cap a *Iberia*. Aquesta no ha estat tinguda en compte fins ara, però gràcies a la recerca de M. José Pena, a qui devem aquesta informació³, esdevé un element interessant a favor de la hipòtesi de la fundació massaliota de Roses: el fragment de la *Geografia* d'Estrabó IV, 1, 5. Segons Pena, aquest text pateix d'un error de transcripció, ocasionat per un editor d'Estrabó del segle XIX, G. Kramer, el qual, segurament basant-se amb el poema del Pseudo-Scymnos, converteix la Ροην original del text per Ροδανυσια, quan en realitat s'hauria de fer per Ροδην. Pel que fa a l'ordre de la relació d'Estrabó, aquesta *Roe* apareix a continuació d'Agde, és a dir, a l'oest, detall que coincideix amb l'emplaçament *Rhode*. Diversos autors s'han manifestat en contra de la fundació massaliota de Roses. Darrerament, s'ha expressat en aquesta línia Jordi Principal-Ponce, el qual considera que si *Rhode* fos fundació massaliota hi hauria mostres més evidents de relació entre ambdues ciutats, com ara la presència del taller de Roses a *Massalia* i d'àmfora massaliota a Roses al llarg del III aC, així com de circulació de numerari. En aquest sentit també es pregunta perquè Roses fa moneda pròpia seguint els patrons púnics

² Text anònim que de fet es data entorn el 110 i 100 aC, uns anys després de que Roses ja ha estat anul·lada.

³ Agraïm les dades proporcionades per Ma José Pena que ens han estat de gran utilitat per a defensar la nostra tesi.

(sic). I, finalment, argumenta que la fàcies ceràmica de Roses és més propera als ambients emporitans que als massaliotes (Principal-Ponce 1998, 182-183). Al llarg d'aquesta tesi hem demostrat clarament el contrari, per la qual cosa creiem que aquests arguments són marcadament partidistes i no se sostenen, tal com insistirem breument més endavant.

Al respecte de la fundació ròdia, que també trobem expressada a les fonts, ens hem de remetre als mateixos versos abans comentats del Pseudo-Scymno, en els quals, al parlar de *Rhode*, llegim que “aquesta fou fundada en altres temps pels rodís poderosos en el mar”. També Estrabó, en el text XIV 2, 10, comenta que aquests, “molts anys abans de la institució dels Jocs Olímpics, navegaren lluny de llur país per a la seguretat de llur gent. Des d'aleshores van navegar fins a Iberia i hi van fundar Rodos, que més tard van ocupar els massaliotes...”. Ambdues fonts s'han utilitzat repetidament per a defensar una antiga fundació de *Rhode* en un context anterior a inici del segle VIII aC i són diversos els autors que s'han manifestat fermament defensors d'aquesta tesi, com ara Maluquer de Motes, tal com llegim en diversos dels seus articles. A la manca d'elements arqueològics que ho confirmin, tal com s'ha demostrat al llarg dels anys d'excavacions arqueològiques al jaciment, avui dia hem de sumar la teoria, també defensada per Pena, que aquesta remota fundació no és més que el resultat d'una tradició literària, segurament creada a la mateixa illa de Rodas en època hel·lenística, per tal de reforçar les seves glòries presents. L'autora creu que, fins i tot, és possible que Estrabó hagués pogut conèixer aquesta invenció a l'illa mateix i l'hagués incorporada en el seu text. A més, tal com comenta Pena, hem de tenir en compte que aquesta cita s'ha descontextualitzat, ja que en el text complet *Rhode* forma part d'un conjunt de tres ciutats, amb *Partenopé* i *Elpiae*, sobre les quals els estudis arqueològics moderns també han demostrat que ni són d'origen rodi ni tenen una cronologia tan antiga (Pena 2000a, 108-112). Domínguez Monedero també és partidari d'interpretar la fundació ròdia com a resultat d'una llegenda tardana, en el seu cas, però, sorgida a la mateixa *Rhode*, en l'intent de donar prestigi als seus orígens (Domínguez Monedero 1991, 21).

En aquesta controvèrsia, quasi teològica, sobre els orígens de Roses, queda encara esmentar aquells que opinen que *Rhode* és, en realitat, una ciutat fundada pels emporitans, per la qual cosa en dependria i estaria mancada de territori propi (Marcet, Sanmartí 1989, 9), fins que acabaria independitzant-se d'ella al segle III aC (Tremoleda 2000, 141-145). La font de referència és ara el fragment d'Estrabó III, 4, 8, en el qual es diu: “Allí es troba també *Rhodos*, petita ciutat dels emporitans, segons diuen fundació dels rodís”. Creiem que la Ροδοζ πολιχνιον Εμποριτων, *polichnion* (diminutiu de ciutat petita, *polichne*), s'ha d'entendre en un context històric posterior,

quan Roses ja ha estat desallotjada i anul·lada davant del nou ordre de coses que sorgeix a partir de l'establiment dels romans a Empúries i del consegüent control del territori. Hem de tenir en compte que el text d'Estrabó es data entorn el 17 dC, en unes dates molt més properes als fets que posen fi a la ciutat grega de Roses que no a la seva fundació, en un moment en què el domini de la *civitas* d'Empúries sobre el territori és un fet palpable.

Com veiem, són poques les fonts literàries antigues que parlen dels orígens de Roses, però la confusió que han generat ha alimentat nombrosos partidismes i ha omplert moltes pàgines d'història, ja sigui amb la voluntat d'enaltir la ciutat com de desvirtuar-la. Tant en una com en altra de les postures, els resultats arqueològics no s'han tingut prou en compte o, fins i tot, s'han manipulat o desestimat. Creiem que les fonts no es poden descontextualitzar i que cal analitzar-les just en el moment i el context en què s'escriuen i s'inscriuen, valorar de quines altres fonts parteixen, quines raons poden guiar-les i, finalment, cotejar-les amb la resta d'elements històrics i arqueològics que es disposen. Hom podria trobar que les fonts a les que ens hem remès a favor de la fundació massaliota de *Rhode* no són argument suficientment fefaent, no obstant això, hi ha altres elements que ens ajuden a corroborar-la, com ara el mobiliari arqueològic recuperat en el jaciment o la numismàtica⁴.

Tal com es desprèn dels textos, la cronologia de la fundació de *Rhode* coincideix amb l'expansió de *Massalia* cap a Iberia, concretament amb la que s'anomena segona onada de fundacions, entre les quals també es troba *Agathe*, tot i que ni la data ni el motiu pel qual aquesta esdevé colònia massaliota es poden comparar amb *Rhode*. Agde, tal com comenta Nickels en els seus treballs, es funda entre la fi del segle IV i inici del III aC, en l'emplaçament d'un hàbitat indígena. La raó de tal establiment és la defensa contra els bàrbars de la vall del Ròdan, en definitiva, un emplaçament d'avançada del territori de Marsella en la línia de frontera entre el domini terrestre indígena i el domini marítim grec (Bats 2004, 54). No podem pensar que Roses fos una fundació per controlar, almenys en l'aspecte ofensiu, els ibers de la zona.

Creiem que la fundació de *Rhode* s'ha d'entendre en el context de la projecció comercial de *Massalia* cap a occident, iniciada uns dos segles abans amb la fundació d'*Emporion*, molt probablement motivada per l'intent de recuperar l'accés al mercat indígena de la zona, després del distanciament emporità envers la metròpoli, un cop superat l'estadi de factoria comercial i haver-se convertit en ciutat independent al llarg

⁴ El fet que les primeres dracmes emeses per Roses adoptin un pes establert a partir dels òbols massaliotes (Villaronga 2000, 116-117), s'ha interpretat com un argument a favor de l'estreta relació entre *Rhode* i *Massalia*. Agraïm aquesta informació a Marta Campo, del Gabinet Numismàtic de Catalunya.

del segle V aC⁵. Alguns autors retarden aquesta pèrdua d'influència de *Massalia* sobre el mercat ibèric, i la situen al segle IV aC, quan *Rhode* i *Emporion*, les dues al mateix temps, es decanten cap un comerç regional amb el litoral ibèric i entren a vascular en una òrbita comercial púnica (Principal-Ponce 1998, 175). No podem recolzar aquesta hipòtesi, i menys davant aquest desfase cronològic; el cert és que Roses i Empúries no van de bracet en aquesta posició comercial, en primer lloc perquè Empúries porta uns anys d'avantatge de relacions amb els mercats de la zona, mentre Roses es troba tot just en la fase inicial de la seva fundació.

Molt probablement *Massalia* no es rendeix en la seva empresa i s'aprofita de la posició de Roses per arribar a un territori que, des de la creació de l'assentament ibèric de Peralada, és possible que tingui un sistema productiu agrari més ben organitzat del que hi hauria hagut en els primers anys d'aproximació comercial focea a la zona, a inici del segle VI aC. Sens dubte hem de creure que el territori indígena del lloc és ara dominat i gestionat per l'*oppidum* de Peralada, el qual, a més, se li ha de reconèixer, com ja hem comentat, la seva privilegiada posició en les vies de penetració cap els colls dels Pirineus més orientals, com són els de Banyuls i les Eres, que és per on passava precisament la via Heraclea (Martín & Puig 2001, 57, figura 1).

Creiem que la presència del poblat de Peralada i del territori que gestiona i controla, ha de ser un incentiu en la fundació de *Rhode*. En aquests moments Peralada es troba en la que s'ha anomenat fase de plenitud, la qual s'inicia amb tot un seguit de considerables reformes constructives que es daten entre final del V i inici del IV aC (Llinàs *et alii* 1998, 45-52). És possible que l'hàbitat indígena que sembla reconèixer-se en el subsòl del turó de Santa Maria estigués, fins i tot, dins de l'òrbita d'aquest important *oppidum* ibèric⁶. *Massalia* vol treure profit d'aquesta situació i reproduceix amb *Rhode* la modalitat pròpia d'instal·lació dels focs en el territori: d'aproximació a

⁵ En altra ocasió ja ens havíem manifestat en aquesta línia, fins al punt de considerar Roses com una mena de marca, d'un "estat tap" en els límits del territori emporità, que permetia a *Massalia* recuperar un port i aproximar-se a un mercat en el qual havia perdut posicions a la mesura que les guanyava Empúries, ara convertida en un port fortament immers en el comerç amb Grècia i amb els púnics de la Península i de la Mediterrània central i occidental (Martín & Puig 2001, 59).

⁶ Tot i que les excavacions han estat limitades i davant el fet que damunt de les restes ibèriques es dona una llarga i continuada ocupació -circumstància que també es reproduceix a Roses-, hem de pensar que el poblat tindria una entitat important, tal com semblen documentar les estructures ibèriques posades al descobert. Lamentablement, la poca fortuna en la recerca arqueològica o la destrucció ocasionada per segles d'hàbitat en el mateix lloc, han provocat que aquests jaciments no ocupin el lloc que els pertoca en la història de l'època, i que sovint aquesta s'interpreti i s'estructuri damunt només d'aquelles restes que, per un seguit de circumstàncies més favorables, han arribat als nostres dies en millor estat. Roses, Peralada, Castelló d'Empúries, Figueres, per a citar els nuclis més propers, són un exemple d'aquesta "ignorància" historiogràfica. No hauríem de reconèixer en aquesta llarga evolució damunt dels mateixos antics emplaçaments un reflex de la importància que aquests llocs han tingut en el passat del territori empordanès?

les comunitats indígenes en la recerca dels seus interessos comuns i recíprocs, comunió de la qual sorgeix una profunda simbiosi entre grecs i indígenes, tal com ja s'havia donat a Empúries (Rouillard 1999, 90-91).

Pel que sembla, *Massalia* no renuncia a un mercat, al qual, a més, hem de tenir en compte que s'hi pot dirigir amb unes condicions de navegació molt favorables i on pot gaudir d'unes excel·lents qualitats del port natural. Els corrents marítims i els vents són dos elements que faciliten i afavoreixen la travessa del golf de Lleó cap al sud del cap de Creus, i aquest és un factor que segurament entra també plenament en el joc. És sabut que a l'antiguitat les qualitats portuàries d'un lloc tenen una incidència directa en l'establiment d'un poblament, ja que es valorava molt la seva accessibilitat, tant per mar com per terra, a més de la seva qualitat de refugi per les embarcacions (Izquierdo ho defensa en època romana a la zona de la Laietània; Izquierdo 1997, 13). En aquest sentit, Roses i el seu port seran el lloc ideal.

39.2. PERÍODE D'EVOLUCIÓ. FASE 2 (350-325/300 aC)

Aquest període s'ha de considerar el d'afirmació i consolidació de l'hàbitat massaliota de *Rhode*. En aquests moments s'estabilitza l'ocupació damunt del turó de Santa Maria i s'afirma com a nucli comercial controlat per *Massalia*. Les relacions amb la "metropoli" són estretes, tal com demostra el material ceràmic recuperat al jaciment. Els contextos arqueològics associats a aquesta fase posen de relleu una destacada presència d'àmfora massaliota, per damunt de la resta d'importacions, superant els envasos púnics, en uns percentatges que no trobem reproduïts en cap altre jaciment de la zona a l'època. La fàcies ceràmica es defineix clarament grega, tot i que l'element ibèric té una representació quantitativament destacada, tant pel que fa a la vaixella com per les àmfores, la qual cosa denota uns contactes intensos amb el país. De fet, aquests nivells es mantenen i, fins i tot, augmenten en les fases posteriors del jaciment, detall que intentarem explicar en el període següent. En la línia de proximitat al món massaliota, també hem d'esmentar que Roses inicia ara una producció ceràmica, per a consum local, la qual s'inscriu en el tipus de vasos de pasta clara que es fan a la zona de *Massalia*.

En aquests moments inicials *Rhode* encara es troba poc desenvolupada econòmicament. La seva categoria es pot assimilar a la d'un port secundari, que depèn del port principal, que és *Massalia*; el seu paper seria el de facilitar i connectar el comerç grec de *Massalia* amb la seva àrea d'influència més immediata, a la qual no té accés directe aquesta ciutat, tal com s'entén en la tàctica comercial de l'època (Nieto 1997, 154). El principal element de comerç, molt probablement, són els

excedents de cereals de l'àrea ibèrica propera, en la qual segur que juga un paper destacat l'*oppidum* de Peralada. Les vies de penetració cap aquest territori se suposen terrestres, seguint antics camins que ressegueixen el perímetre de l'estany de Castelló per damunt de les zones més elevades i eixutes. No podem descartar una possible via a través de l'estany, la qual enllaçaria amb el riu la Muga –ambdós estaven connectats pel braç que encara avui podem resseguir a migdia i llevant de la vila de Castelló-, riu el cabal del qual en època antiga devia ser molt més important del que té avui dia, fins al punt de fer-lo navegable o practicable, tal com dóna a entendre Aviè (*Ora Maritima* 535-537).

Arribats aquí, ens preguntem: de quina manera afecta la fundació de *Rhode* el control d'*Emporion* sobre el mercat ibèric de la zona? Hem d'entendre que a partir d'ara es comencen a crear unes àrees d'influència o *chora* diferenciades? En aquest sentit, quina seria l'extensió del domini territorial de *Rhode*? On s'estableix la línia fronterera amb la *chora* emporitana? Pensem que en aquesta fase es troba la gènesi de la *chora* rodense, els límits de la qual, és molt probable, puguin coincidir amb els del territori de gestió de l'*oppidum* petralatenc. Al respecte hem de fer un salt en el temps i observar els límits dels *pagus* altmedievals d'Empúries i Peralada –*pagus petralatense* o *tononense*, nom que deriva de l'*stagnum Tonon* al qual es refereixen les fonts clàssiques per designar l'estany de Castelló. Creiem que aquestes demarcacions altmedievals tenen un antic fonament territorial i administratiu, el qual no tenim la certesa de remuntar fins a l'època ibèrica, però sí que possible que es fixin a partir de la delimitació de les *chorai* emporitana i rodense. Si fem cas dels límits medievals, els quals reproduïen simplement una situació geogràfica natural, la frontera hauria de ser el riu la Muga. D'aquí cap al nord, fins a les muntanyes en les quals s'obrien els passos cap els territoris de les planes del Rosselló, amb els poblats indígenes dels sordicencs, seria del domini de Roses⁷, mentre que del riu cap al sud, fins al nord del massís de les Gavarres, d'Empúries. De fet, estem reproduint el que després seran les fronteres dels comtats catalans medievals del Rosselló, Peralada, Empúries i Girona, això és de nord a sud. Hem de tenir en compte que aquest extens domini territorial a l'època ibèrica hauria estat sota el control de la ciutat d'Ullastret, la qual, cada cop

⁷ La *chora* de Roses s'estendria fins als límits de la *chora* d'Empúries, a ponent. Els límits nord i est no es poden fixar amb exactitud, però no descartem que en poguessin ser un residu els de l'esmentat *pagus tononense* o *petralatense* –el comtat medieval de Peralada-, el qual limitava al nord amb el del Rosselló, a l'oest amb el de Besalú, seguint l'antic traçat de la via Augusta, i al sud amb el d'Empúries, amb la frontera a la zona d'aiguamolls entre la Muga i el Manol i el Fluvià, en els límits de migdia del terme de Castelló (Puig 1996, 47-77). Aquests paral·lels ja els havíem establert en la taula rodona d'Ullastret del 2000 (Martín, Puig 2001, 65-67). Bolòs i Hurtado també són de l'opinió que aquesta separació natural entre l'àrea d'influència d'Empúries i la de Peralada i Roses en època medieval, deuria coincidir, força, amb la de les antigues colònies (Bolòs, Hurtado 1999, 8).

més, s'està definint com la capital per excel·lència d'aquest territori en el moment d'implantació de les ciutats gregues.

39.3. PERÍODE D'EXPANSIÓ. FASE 3 (325/300-195 aC)

A partir de la fi del segle IV aC Roses experimenta un canvi substancial, en diversos aspectes, el qual la condueix cap al potent desenvolupament econòmic que la caracteritza al llarg del segle III aC. És el període en què els historiadors coincideixen en situar l'inici del procés d'independència de *Rhode* respecte de *Massalia*⁸, així com la seva afirmació com a ciutat. Arqueològicament, hi ha diverses evidències que sostenen aquesta tesi. En primer terme, damunt del turó de Santa Maria, i de les anteriors estructures d'hàbitat, té lloc una important remodelació urbana, la qual documentem gràcies a la construcció d'un gran edifici, segurament de tipus públic, just en el punt més elevat del turó, la funció del qual com a temple encara no tenim suficientment confirmada. Paral·lelament, fora dels límits de l'antic nucli, s'urbanitza un barri de nova planta, l'anomenat barri hel·lenístic, el qual es troba estretament vinculat a unes noves construccions portuàries emplaçades en el seu límit sud, ran del mar. El caràcter del barri és marcadament artesà, tal com es desprèn de la instal·lació d'un veritable *kerameikos*, en el qual es produeix, a nivell quasi "industrial", la ceràmica de vernís negre que, en certa manera, suplirà la demanda del territori cap a una vaixel·la que deixa d'importar-se amb la ruptura del comerç àtic. Aquesta situació també ve recolzada per l'inici d'un procés de monetització, amb l'emissió de les dracmes, el qual no fa més que corroborar l'ambient d'afirmació i independència en qual es troba immersa Roses.

Hem relacionat, a grans trets, els elements que defineixen el pas de *Rhode* d'establiment massaliota a ciutat independent. Però, quines són les causes que poden afavorir aquesta situació? En primer terme creiem que cal considerar en aquest context el procés de distanciament i de pèrdua d'interès de *Massalia* envers el mercat ibèric de la zona i del seu desplaçament cap al comerç itàlic que li ofereix Roma, ciutat amb la qual acabarà aliant-se per a fer front als púnics en la lluita de competències pel domini del comerç a la Mediterrània. Al respecte és interessant anotar que el conjunt ceràmic documentat en el jaciment en aquest període reflecteix una caiguda

⁸ Altres autors, partidaris de la subordinació de Roses envers Empúries, també coincideixen en aquest procés d'independència de *Rhode* al segle III aC. Opinen que la ciutat manifesta una voluntat precisa de donar l'esquena a *Emporion*, situació que es fa patent en diversos aspectes: s'aboca cap a un territori amb el qual pot comerciar a l'altre banda dels Pirineus fins a Agde, buscant, potser, la protecció de Marsella; busca uns remots orígens rodís per a donar prestigi a la ciutat; i fabrica una moneda pròpia que li permet el fort desenvolupament econòmic (Tremoleda 2000, 141-145).

substancial de l'àmfora massaliota -tot i que encara presenta uns percentatges relativament elevats-, de forma paral·lela a un increment important de les àmfores púniques, en especial de les ebussitanes.

La infraestructura portuària que se suposa funcionaria amb el moll hel·lenístic i com a suport de la producció i l'exportació de la ceràmica dels tallers de vernís negre, ens porta a pensar que el port de Roses assoleix ara una categoria i un volum de transaccions que fins aleshores no tenia. És probable que la condició de port secundari que fins ara devia tenir respecte de Marsella, canviï cap a una categoria de port principal⁹, amb la qual cosa hem de suposar a partir d'ara serà possible l'acollida de vaixells i de les seves càrregues per ruta directa, les quals passaran a emmagatzemar-se en el lloc abans de ser redistribuïdes per les xarxes comercials de l'interior. Evidentment que això significa que la ciutat haurà de disposar d'una infraestructura, tant humana com material, amb suficient capacitat, que faci possible aquest funcionament, amb unes instal·lacions per a la descàrrega i l'embarcament, uns magatzems i tot un personal dedicat a aquestes feines. Creiem que el creixement que experimenta Roses en aquest període pot aportar tot allò que és necessari per a gestionar el port a aquesta escala, tant a nivell d'espai com de mà d'obra.

És possible que Marsella "doni l'esquena" progressivament a Roses i que aquesta, afavorida per les seves excel·lents condicions portuàries i per la seva connexió en les rutes de navegació, s'integri més en la xarxa comercial púnica. En relació a aquest tema, hem de dir que el port de Roses, així com el d'Empúries, es veu molt beneficiat en la seva posició en les rutes marítimes que es dirigeixen cap a les illes Balears. Pere Izquierdo, que ha estudiat les condicions de navegació a la Mediterrània a l'antiguitat, valora la fàcil relació que s'estableix entre la badia de Roses i les Balears, la qual ha calculat que és possible en un 58 % del temps, gràcies als corrents marítics i als vents que acompanyen la ruta, de la mateixa manera que ho seria en la seva continuació cap a les costes de Barcelona, en un 68 %, i de tornada cap al nord-est català, en un 48 % del temps (Izquierdo 1996, 5-6¹⁰). En un moment que no podem precisar, Roses s'incorpora a aquesta ruta, la qual, a la vegada, té un interès afegit: el paper de les illes en la redistribució i la reconducció cap a altres vies comercials, ja que aquí conflueixen les d'anada i tornada a la Mediterrània central i cap l'estret de Bonifaci (Izquierdo 1996, 7). De fet, Eivissa es troba en un emplaçament comercial de primer ordre respecte el món púnic del sud de la Península, del nord d'Àfrica i de la costa de llevant, gràcies a la ruta que, navegant en el sentit contrari a les agulles del rellotge,

⁹ Aquesta possibilitat de canvi de port secundari a principal o viceversa és una cosa habitual i possible en el temps, tal com apunta Nieto (Nieto 1997, 154).

¹⁰ Paginació relativa a la publicació de l'article a internet.

prové de l'estret de Gibraltar i arriba fins el cap de la Nau, passant pel sud de les Balears.

Diversos autors són els que sostenen el paper important dels comerciants ebussitans en la xarxa del comerç exterior de les colònies gregues de Roses i Empúries; fins i tot hom considera que els productes ceràmics de *Rhode* haurien estat distribuïts per aquests agents camí de la franja litoral ibèrica¹¹. Hem de suposar que Roses no comercialitzarà directament els seus productes cap aquesta àrea, sinó que hi arribaran com a ítem secundari en altres càrregues principals, segurament preparades en els ports púnics balears. Hem de lamentar, al respecte, el fet que no es coneixin derelictes amb càrregues de vernís negre de Roses. La seva troballa en algun punt de la ruta seria de gran interès per a conèixer la connexió entre el comerç rodense i l'ebussità.

Altra cosa diferent seria el comerç de *Rhode* amb la seva àrea d'influència directa, que és precisament allà on es concentra el major volum de troballes de vasos de vernís negre produïts pels tallers. Segurament que aquesta ceràmica es distribueix cap aquesta zona de forma paral·lela als altres productes que arriben al port de Roses i que la ciutat s'ocupa de redistribuir. Al marge del territori ibèric immediat, l'àrea d'abast directe de Roses arriba fins al sud de França, una zona amb la qual es dóna una llarga tradició de contactes comercials des de temps antics, el límit de la qual sembla ser que s'estendria fins als cursos fluvials de l'Aude i l'Hérault –el riu *Arauris* que Avié defineix com a frontera de la Iberia transpirenaica. Hem de suposar que una part d'aquest comerç s'hauria de fer per les vies muntanyenques, quan la navegació de través per superar el cap Creus no seria possible en condicions climatològiques adverses. No obstant això, no podem negar, però, l'existència d'aquesta ruta, la qual segur que uns experts nautes sabrien portar a bon terme si s'esperava el moment oportú.

Pel que fa al territori ibèric més immediat, hem de parlar de la comercialització directa dels vernissos negres amb els poblats de la zona, i altres establiments menors, i, sens dubte, amb la mateixa ciutat grega d'Empúries. En relació a aquest comerç ens veiem obligats a raonar una complexa qüestió: quina seria la incidència del port de Roses sobre el d'Empúries? Com s'articularia aquesta situació de veïnatge comercial? En quin grau connectarien ambdós ports amb els altres de la Mediterrània, en especial amb els de l'àrea púnica? No podem negar que la situació i el volum de transacció del port de Roses degué afectar en certa manera l'estructuració del comerç emporità, si més no en l'ordre de coses establert fins aleshores amb el rerapaís ibèric. Fins i tot podríem pensar en la possible implantació d'una mena de cos legislatiu, d'una

¹¹ El camí cap al llevant espanyol era més fàcil seguint el recorregut de la ruta que porta cap a les illes que dirigint-se cap al sud, resseguint el litoral. Hem d'entendre que en la navegació antiga sovint era millor fer una ruta quebrada, donant volta, que intentar una via directa, si aquesta no era favorable als vents i els corrents (Izquierdo 1996, 7).

estructura administrativa ben coordinada, que serviria per evitar els conflictes entre ambdues ciutats. En aquest sentit, alguns autors, com Jordi Principal, han arribat a considerar l'existència d'uns "vínculos particulares y de obligada complementariedad", d'una "estabilidad de relaciones bajo el signo de una aparente paridad, de colaboración más que de competencia, de unas relaciones al estilo *foedus* liga o confederación" (Principal-Ponce 1998, 181-183). Principal considera que el pacte que es podria haver establert reservaria per a Empúries el comerç interior i l'organització d'un sistema de mercats per afavorir els intercanvis amb els indígenes -atès el seu millor accés cap el rera país ibèric-, mentre que Roses s'encarregaria de comercialitzar i introduir aquests béns en els circuits comercials marítics mediterranis o més regionals -atesa la seva millor condició de port. No estem totalment d'acord amb aquesta hipòtesi; si bé és possible que es produïssin algun tipus de pactes, ens costa imaginar que aquests fossin tan tancats. No neguem que es poguessin donar en determinats moments, però no seria la pauta que guiaria indefectiblement els agents comercials d'ambdues ciutats, sinó que aquesta s'organitzaria en funció de la demanda del moment. És fàcil imaginar que tant Empúries com Roses actuarien als dos nivells de comerç, ja sigui en el marítim exterior, com en el d'interior.

Un altre element que s'ha de tenir en compte en el procés de creixement econòmic de *Rhode* és el de l'encunyació de moneda. Si durant la segona meitat del segle IV aC la colònia no es troba suficientment desenvolupada per a produir i/o necessitar de numerari, és en el pas del segle IV a III aC¹² quan s'assenten les condicions que fan possible l'emissió de moneda. Aquesta s'ha considerat un senyal inequívoc d'esplendor econòmica de la ciutat i, alhora, també d'independència i d'afirmació, fins i tot de desig de diferenciar-se dels emporitans, els quals emeten la seva pròpia moneda. Les primeres emissions de les dracmes tenen un art excel·lent¹³, fet que reforça aquest prestigi, i estan encunyades amb la llegenda *rodeton* i amb la rosa vista per sota en el revers, elements identificatius de la seca. La necessitat de moneda fa que en aquest moments les dracmes es complementin amb unes fraccions de plata -

¹² Marta Campo, que ha revisat de nou tota la producció numismàtica de *Rhode* es partidària d'aquesta data, d'una manera similar a Villaronga, que s'inclina per *circa* 300 aC (Vilallonga 2000, 116-117), mentre que Guadan la trasllada uns anys després, vers el 330/320 aC (Guadan 1968-1970, 402-403).

¹³ Es tracta de les dracmes que s'inspiren iconogràficament en el vell model siracusà de la nimfa Aretusa, però que s'acompanyen de la llegenda *rodeton*, en el anvers, mentre que en el revers hi ha la rosa vista per sota. Marta Campo considera que després d'aquestes emissions, entre el 300-270/260 aC, es farien unes noves dracmes, les de la marca del trident, les quals simplifiquen el revers de la rosa, que ara passa a veure's des de sobre, les quals també es complementen amb uns bronzes de la mateixa tipologia. En els anys centrals del segle III, entre c. 260 – c. 240-230 aC, s'emetrien unes noves dracmes, ara sense marca –similars a les dracmes del cavall parat d'Empúries- i amb un revers molt simplificat, i unes altres, d'encuny nous, amb un anvers similar al de les primeres emissions, però més petites.

un *tritartemorion*, que equival a 1/8 de dracma, i un *trihemitartemorion*, que equival a 1/16 de dracma- i petits uns bronzes, dels quals s'ha dit que imiten els de l'illa de Rodes, per la rosa de perfil que hi ha en el revers, monedes que serien utilitzades per als petits pagaments quotidians. Més endavant les fraccions de plata seran substituïdes per uns nous bronzes, amb una tipologia semblant a la de la dracma, algunes de les quals es reencunyarán sobre bronzes cartaginesos de Sardenya, datats *circa* 300-264 aC (Jenkins 1969, núm. 144-178).

Les troballes de dracmes de *Rhode* són un reflex de l'activitat econòmica de la ciutat, tot i que el volum de numerari és molt menor al d'*Emporion*, fet que, com Marta Campo apunta, està en consonància amb l'escassa producció de moneda de plata, a diferència d'Empúries. És per això que les dracmes emporitanes són molt més abundants en els poblats ibèrics de la zona, com ara l'Illa d'en Reixach, a Ullastret, o Mas Castellar de Pontós. Pel que fa al comerç amb el sud de França, cal esmentar també certes troballes aïllades de monedes¹⁴, però, sobretot, la particular emissió d'unes imitacions de les dracmes de Roses, la cronologia de les quals s'ha situat en el segle III aC. En relació al comerç extern, les troballes encara són més escasses, i només es poden esmentar algunes peces de Mataró, Tortosa i la zona d'*Arse-Saguntum*.

Pel que fa als elements que intervenen en el procés de creixement de la ciutat ens quedaria esmentar, en darrer terme, el factor demogràfic. L'expansió urbana que experimenta Roses a partir de la fi del IV aC no es pot explicar al marge d'un increment important de població, més si tenim en compte que l'extensió que ara ocupa és major, amb la creació del barri hel·lenístic. Principal és de l'opinió que en aquests moments arriba a Roses un grup d'individus de cultura hel·lènica –no detalla la procedència-, als quals atribueix el paper d'impulsors de la colònia, com a creadors dels tallers i del barri hel·lenístic (Principal-Ponce 1998,). Si bé no podem descartar que arribin a *Rhode* nous habitants grecs, de manera ocasional, no podem admetre, però, una segona onada de colonitzadors disposats a impulsar la ciutat, amb tot el que això comporta. És que hem de pensar en un nou grup de focs massalotes? Precisament ara, quan Roses inicia el seu procés d'independència? Certament aquesta hipòtesi presenta elements contradictoris.

Som de la opinió que l'aportació demogràfica s'ha d'entendre, bàsicament, en el context del mateix territori. Aquí hi ha un element molt interessant a valorar: l'inici del creixement de Roses coincideix amb la cronologia del despoblament i l'abandó de l'*oppidum* de Peralada. El final de Peralada s'ha establert entorn el 300 aC i tal com

¹⁴ Troballes de dracmes a Foix, Castres i Argelès-sur-Mer, i de bronze a Ensérune, a més del tresor trobat a la costa sud del Llenguadoc-Roselló (dades proporcionades per Marta Campo).

proposen els arqueòlegs que han treballat al jaciment, tot i que consideren que no és fàcil esbrinar-ne les causes, pensen que en aquest fet hi té molt a veure l'evolució històrica de l'entorn immediat, especialment la de les veïnes ciutats d'Empúries i Roses (Llinàs *et alii* 1998, 53-54). Al marge de la dificultat en buscar unes causes concretes, el cert és que la població de l'*oppidum* es dispersa. És possible que es produeixi un trasllat d'habitants de Peralada cap a Roses? Explicaria això l'increment de població que s'experimenta en aquest moment? És possible que aquesta gent arribi a Roses en la recerca d'unes oportunitats o d'unes necessitats que es generen des de la mateixa colònia?

Hi ha un element que creiem que és interessant destacar al respecte d'aquesta hipòtesi: el volum d'àmfores ibèriques en aquesta fase al jaciment, lluny de continuar la línia de descens que es produeix en el pas de la fase 1 a la 2, ara s'incrementa¹⁵. Hi pot tenir alguna cosa a veure la demanda del grup poblacional que ara s'ha traslladat a Roses? És fàcil que en aquests moments pugui augmentar el percentatge d'habitants de procedència indígena, el qual, a més, sempre degué ser superior al de procedència hel·lènica, si tenim en compte quins individus acostumaven a integrar els moviments colonitzadors. Finalment, aquesta població justificaria la postura i les accions dels *hispanorum* de *Rhode* en temps de la revolta indígena del 195 aC? Ho analitzarem més endavant.

Aquest període d'expansió, que s'inicia a la fi del segle IV aC, i en el qual hi intervenen els diversos factors que hem expressat fins aquí, creiem que s'estén al llarg del tot el segle III aC. A nivell arqueològic no es detecta cap element de trencament o canvi, sinó una evolució continuada. Les cases continuen ocupades, els tallers segueixen produint i els nivells d'importacions es mantenen en la mateixa línia, fet que indicaria que el port de Roses continuaria amb el mateix volum de transaccions. Hi ha un factor, però, que ha conduït a alguns investigadors a sospitar que, a partir de la segona meitat del segle, Roses podria iniciar un procés de davallada. Entorn el 240-230 aC sembla que la ciutat deixa d'emetre dracmes i que la seca té problemes per aconseguir obrir nous encunys; de fet, ja les últimes dracmes són de mala qualitat, amb un pes una mica més baix i uns reversos molt esquemàtics. No obstant això, sabem que Roses no renuncia a la moneda i que continua amb l'encunyació dels bronzes amb la rosa vista per sobre, malgrat que amb uns mitjans molt precaris, amb encunys envellits i cospells de mala qualitat¹⁶.

¹⁵ No podem observar el mateix amb la vaixella, ja que l'inici de les produccions estandarditzades dels tallers fa que la resta de vasos tinguin una representació al jaciment molt reduïda respecte de les fases anteriors.

¹⁶ Demem aquestes dades a l'estudi numismàtic inèdit realitzat per Marta Campo, en el qual es revisen totes les emissions de la colònia.

Pensem que en aquest context de la segona meitat del segle III aC, la incidència de les Guerres Púniques sobre les colònies gregues i les xarxes comercials púniques establertes en el sector est de la Mediterrània degué ser pràcticament nul·la. Les accions militars que es portaren a terme entre romans i cartaginesos foren, inicialment, fets de guerra, que se succeïren en el temps i en escenaris llunyans. De fet, Roses no es fortifica, ni Empúries reforça la seva muralla, fins ben bé el darrer quart del segle III aC, en el context de la fi de la Segona Guerra Púnica. No podem parlar en aquests moments d'un canvi econòmic brusc ni immediat, sinó més aviat lent i progressiu, el qual no es faria més efectiu fins a l'inici de la segona Guerra Púnica, amb la implicació directa d'Empúries com a ciutat aliada dels romans que acceptarà el desembarcament d'Escipió al 218 aC per tal de frenar les accions del bàrquides, amb Anníbal al capdavant. S'ha considerat que l'inici de l'etapa de canvis, però, s'hauria de veure a partir de l'aplicació del tractat de l'Ebre del 226 aC, pel qual la sobirania comercial dels cartaginesos quedaria fixada en la frontera d'aquest riu. Segons Marcet i Sanmartí, Empúries començaria a perdre pes específic i la seva economia es ressentiria de la nova situació. En la línia de la dependència que aquests autors sostenen de Roses envers Empúries i davant la convicció que aquest port seria el que distribuïria els productes de vernís negre de Roses, també aquesta ciutat entraria en decadència, fins al punt que els seus tallers deixarien de produir, "perdut el pròsper mercat meridional que havia absorbit les seves produccions al segle III" (Marcet i Sanmartí 1989, 24).

No podem acceptar de cap manera aquesta afirmació. Les darreres excavacions al jaciment han demostrat, clarament, que la producció dels tallers de Roses no es talla sobtadament en aquesta època, sinó que continua encara uns anys més, ben bé fins a la fi de la ciutat. Si bé és possible que Roses comenci a partir d'ara a veure mermada la seva relació econòmica amb la costa ibèrica meridional, potser per les dificultats de comerciar amb els agents púnics que fins aleshores s'haurien fet càrrec d'aquesta distribució, la producció dels tallers encara compta amb el mercat que genera el major volum de transaccions: el territori indígena immediat. Roses no només no deixa de produir, sinó que, amb l'arribada d'unes noves modes imposades pels productes itàlics que comencen a comercialitzar-se a la zona, emprèn una certa renovació en els seus productes ja que incorporar en el seu repertori formes que imiten els vasos de ceràmica campaniana, segurament per a satisfer la demanda existent. Això fa que l'entrada de vernís negre itàlic a *Rhode* sigui pràcticament nul·la; de fet, les escasses troballes d'aquesta ceràmica només s'han localitzat en els nivells posteriors a l'amortització del jaciment. No passa el mateix amb l'arribada de l'àmfora grecoitàlica, la qual comença a entrar al port de Roses, tot i que els seus percentatges no desbancaran els de les àmfors púniques, malgrat el descens que aquestes acusen.

Hem d'entendre que en aquest temps la producció de cereals també seguirà pràcticament al mateix ritme. És significatiu al respecte que els camps de sitges que es coneixen a l'àrea de Peralada no s'amortitzen fins a la fi del segle III, inici del II aC (Llinàs *et alii* 1998, 87), cronologia que també es reproduïx en els camps de sitges de l'establiment rural del Mas Castellar de Pontós. En realitat, el canvi en el sistema de producció i explotació agrària del territori no es farà efectiu fins que s'abandonin els poblats ibèrics i no s'entri de ple en la romanització.

Si bé sembla que no podem parlar de decadència econòmica de *Rhode*, sí que hi ha un element que sobta als estudiosos de la numismàtica de la ciutat. Mentre que, com hem dit, sembla que es continua amb l'emissió de numerari de bronze, no disposem de gaire moneda forana entre el darrer quart del segle III i inici del II aC, si comparem amb els nivells que rep Empúries –que a més ara augmenta la producció de moneda– o els poblats ibèrics de Mas Castellar de Pontós i del Puig de Sant Andreu a Ullastret, jaciments en els quals es dona un augment i diversificació monetària, amb troballes d'emissions púniques, romanes i iberes, a més de les d'*Emporion*, tal com observa Marta Campo. No sabem si aquesta circumstància s'ha d'explicar per l'escassa fortuna en les troballes a l'àrea excavada, a causa de l'estat d'arrasament que pateix, o bé per un altre motiu que se'ns escapa.

En conclusió, Roses, igual que Empúries, es va adaptant progressivament a la nova situació en aquesta etapa de la fi del segle III aC. Ni en una ni en altra de les ciutats gregues la pèrdua del poder econòmic i de la seva autonomia les hem de veure com fets sobtats. La presència de la nova potència emergent de Roma es fa notar, però, indubtablement, no significa un canvi de la nit al dia. És fàcil que en aquests primers anys, en el context de la fi de la Segona Guerra Púnica, les dues colònies es debatien entre l'aliança amb Roma, la qual les hi suposa un canvi substancial en l'ordre econòmic establert, i una posició pro-púnica, la qual els havia estat comercialment favorable al llarg de tot el segle III aC. L'element grec, sens dubte, es posicionarà al costat de Roma, guiat per la iniciativa de recolzament encetada pels massalotes en la seva decisió d'ajut contra els cartaginesos.

39.4. PERÍODE FINAL. FASE 4 (195 aC)

Si bé la posició de les ciutats gregues de la costa catalana en aquests anys de la fi de la segona Guerra Púnica es troba, en certa manera, en l'òrbita de l'element romà, no podem dir el mateix de la població indígena, en la qual se succeeixen episodis de resistència contra el fet de guerra i de domini que aquest imposa (tot i que no en el mateix grau que en altres territoris ibèrics, com ara els ilergets, o en zones de domini

cartaginès). L'exigència romana en el cobrament de tributs per part de l'estat i de fiscalitzar les terres, es troba amb l'oposició dels indígenes, cosa que fa que les sublevacions i la inestabilitat siguin un fet a partir del 218 aC i fins a la fi de la guerra, quan Roma es queda en el territori i l'organitza, i hi imposa el seu sistema administratiu i fiscal.

Roma es veu obligada a emprendre la repressió dels diversos indígenes hostils, als quals els porta uns anys de sufocar totalment. En aquest context el cònsol Marc Porci Cató desembarca a Empúries el 195 aC i porta a terme noves accions contra els pobles indígenes que encara no han estat del tot dominats. Són coneguts els actes de pillatge i els atacs a hispans de Cató en aquests moments, els quals provoquen la dispersió i la fugida dels seus poblats; Roses en serà també un exemple. Segons el text de Titus Livi XXXIV, 8, una de les primeres empreses de Cató abans de desembarcar a Empúries és la de sotmetre els hispans que s'havien refugiat a Roses; *Inde Rhodam ventum et praesidium Hispanorum quod in castello erat vi deiectum. Ab Rhoda secundo vento Empurias perventum*, que podem traduir: "D'allí arribaren a Roda i expulsaren per la força a la guarnició de hispans que hi havia en el reducte. Des de Roda, amb vent favorable, arribaren a Empúries".

Els hispans que s'havien refugiat a Roses no rebran el mateix tracte que els hispans que també es refugiaren a Empúries. De fet, els *Emporitanos Hispanos* es rendiran a Cató, amb la qual cosa rebran bons tractes, tal com recull Titus Livi: "Catón, después de haberles hablado a todos con bondad, les reconfortó con vino y víveres y los mandó a sus casas" (Almagro 1951, 66). Com s'explica aquest canvi de comportament entre les dues ciutats veïnes? Hem d'entendre que el caràcter de Roses és marcadament més indígena¹⁷? Roses es resisteix a posar-se al costat del domini romà? Veu perillar amb aquest el rol econòmic que havia assolit al llarg del segle III aC?

Sigui quina sigui la causa, els fets de l'any 195 aC signifiquen la fi de Roses, com també ho són per als poblats ibèrics de la zona, com ara Ullastret, o d'altres existents a la nova província romana de l'*Hispania Citerior*. Altres han considerat que la fi de *Rhode* podria haver estat el resultat d'una acció per a anular la seva potència econòmica per part d'*Emporion* o per *Emporion/Massalia* de forma conjunta, pel fet que podia representar una amenaça per als seus interessos en el tràfic comercial pels golf de Roses i Lleó. Això implicaria reconèixer que la potencia de Roses a inici del segle II aC encara seria prou considerada. Pensem, però, que és aquest posicionament contra el domini romà el que fa que Roses desaparegui i rebi un tracte similar al dels *oppida* ibèrics, i que la seva

¹⁷ M. José Pena ens fa observar, al respecte, l'esment que Esteve de Bizanci -segle VI dC-, fa de Roses com a ciutat indiqueta: Ροδοη, πολιξ Ινδικη.

població i poder econòmic no tinguin un lloc en la nova organització territorial creada amb la conquesta romana.

En aquest context ens quedaria comentar la font d'Estrabó que designa a Roses com a Ροδοζ πολιχνιον Εμποριτων (Estrabó III, 4, 8), és a dir, una petita ciutat petita dels emporitans (*polichnion* s'entén com a diminutiu de ciutat petita, *polichne*). Com ja hem comentat, d'aquest text s'han fet traduccions molts partidistes: "Allí es troba la petita vila de Rhode, els habitants de la qual procedeixen d'Emporion" (Marcet, Sanmartí 1989, 9). Estrabó no diu en cap moment que els habitants de Roses procedeixin d'Empúries, sinó que es limita a dir que Roses és una molt petita ciutat dels emporitans. Evidentment, no es pot estar referint a la Roses del segle III aC. Som de l'opinió que aquest petit reducte no és més que allò que queda de la ciutat després del desallotjament de Cató al 195 aC. És possible que sigui ara quan Roses passi a dependre de Empúries, ciutat que, gràcies a la seva condició d'aliada de la República romana, esdevindrà un nucli de primer ordre en el territori. És possible que el port de Roses es pogués continuar utilitzant d'alguna manera durant els esplendorosos anys emporitans. De fet, sembla ser que la zona d'ancoratge davant del port funcionaria encara entre el segle II aC i I dC. Certes excavacions subaquàtiques portades a terme en aquesta àrea han demostrat la presència de materials ceràmics d'aquesta època en el fons marí, fet que ens podria estar indicant una certa activitat del port. Segons Marcel Pujol, aquestes ceràmiques podrien procedir de les naus que seguirien utilitzant el port de Roses com a refugi o com a port secundari d'Empúries (Pujol 2002, 144-149), independentment que la ciutat de *Rhode* ja no fos activa. Pena planteja la hipòtesi que Roma hauria pogut donar el control de Roses a Empúries com a càstig per la seva posició contrària i rebel (procés que, per cert, era un sistema habitual emprat per Roma), una hipòtesi suggerent que se suma als fets que determinen la fi de la ciutat grega de *Rhode*.

BLOC XIII: BIBLIOGRAFIA

ALEXANDROPOULOS, J. 1987, L'influence de Carthage sur les monnayages phenico-puniques d'Espagne, *Mélanges de la Casa de Velázquez* 23, 5-29.

ADROHER, A. et alii 1990, Análisis cronológico del yacimiento ibérico de Puig Castellet (Lloret de Mar) a partir de las cerámicas de barniz negro, *Cypsela* 8, 79-85.

ADROHER, A. et alii 1993, El yacimiento de Mas Castellar de Pontós y el comercio de cereal ibérico en la zona de Emporion y Rhode (ss. IV-II aC), *Archivo Español de Arqueología* 66, 31-70.

ADROHER, A. 1996, Material del siglo IV a.n.e. en Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona): el silo 27, *Cypsela* 11, 41-58.

ADROHER, A.M. 1998, Materiales de los siglos III y II a.n.e. en Lattes (Hérault, Francia), *Les faciès ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 217-241.

ANTONELLI, L. 1998, *Il periplo nascosto*, Pàdua, 1998

AQUILUÉ et alii 1998, *Sant Martí d'Empúries. Una illa en el temps*. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries.

AQUILUÉ, X., BURÉS, L., BUXÓ, R., CASTANYER, P. ESTEBA, J., FERNÁNDEZ DE LA REGUERA, A., PONS, E., SANTOS, M., SOLÉ, J., TREMOLEDA, J. 1999, *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*. Museu d'Arqueologia de Catalunya- Empúries, Monografies Emporitanes 9, Girona.

AQUILUÉ et alii 2000, Els assentaments indígenes i l'ocupació grega arcaica de Sant Martí d'Empúries (L'Escala, Alt Empordà), Resultats del projecte d'intervencions arqueològiques de 1994 i 1995, *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i*

Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del Ferro. Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona 19, Girona.

AMO, M. del 1970, La cerámica campaniense de importación y las imitaciones campanienses en Ibiza, *Trabajos de Prehistoria 27*, Madrid, 201-250.

ARANEGUI, C. 1975, La cerámica gris monocroma, puntualizaciones sobre su estudio, *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia 11*, 333-379.

ARANEGUI, C. 1985, Las jarritas bicònicas grises de tipo ampuritano, *Ceràmiques gregues i hel·lenístiques a la Península Ibèrica, Taula Rodona amb motiu del 75è aniversari de les excavacions d'Empúries, Monografies Emporitanes VII*, Barcelona, 101-113.

ARANEGUI, C. 1987, La cerámica gris de tipo ampuritano, *Céramiques Hellénistiques et Romaines II, Annales Littéraires de l'Université de Besançon 331* (Centre de Recherches d'Histoire Ancienne 70), Paris, 87-98.

ARANEGUI, C., GIL-MASCARELL, M. 1978, Vasos plásticos y cerámicas con decoración en relieve de barniz negro, *Archéologie en Languedoc 1*, 13-16.

ARANEGUI, C., PLA, E. 1981, La cerámica ibérica, *La Baja Época del Mundo Ibérico* (Madrid 1979), Madrid, 73-113.

ARCELLIN-PRADELLE, C. 1984, *La céramique grise monochrome en Provence*, RAN Suppl. 10, Paris.

ARCELLIN-PRADELLE, C., DEDET, B., PY, M. 1982, *La céramique grise monochrome en Languedoc oriental*, RAN 15, 19-67.

ARCELIN, P. 1978, Note sur les céramiques à vernis noir tardives de Provence occidentale, *Archéologie en Languedoc 1*, 105-125.

ARCELIN, P. 1986, Le territoire de Marseille grecque dans son contexte indigène, *Le territoire de Marseille grecque, Études Massaliètes 1*, Aix-en-Provence, 43-104.

ARCELIN, P. 1990, La diffusion des amphores massaliètes en Provence occidentale, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-Ier s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 191-206.

ARRIBAS, A., TRIAS, G. CERDÀ, D., DE HOZ, J. 1987, *El barco de El Sec (Costa de Calvià, Mallorca), estudio de los materiales*, Mallorca.

ASENSIO, D. 1996, Les àmfiores d'importació de la ciutadella ibèrica d'Alorda Park o Les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès, Tarragona), *Revista d'Arqueologia de Ponent* 6, 35-79.

ASENSIO, D., MARTIN, A. 2004, La segona edat del ferro: el món ibèric in Buxó, R. (coord.), *Eines i feines del camp a Catalunya. L'estudi de l'agricultura a través de l'arqueologia*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 47-55.

ASHTON, R. H. J. 2001, The Coinage of *Rhodes*, 408-c. 190 BC, *Money and its Uses in the Ancient Greek World* (ed. A. Meadows, K. Shipton), Oxford, 79-115.

AUBERT, M., SANMARTÍ, E. 1990, Ampurias, *Voyage en Massalie, 100 ans d'archéologie en Gaule du Sud*, Edisud, 179-181.

BACH, J. 1986, Sedimentación holocena en el litoral emergido de l'Alt Empordà (NE de Catalunya), *Acta geológica hispánica* 21-22, 195-203.

BARBERÀ, J., NOLLA, J.M., MATA, E. 1993, *La ceràmica grisa emporitana*, Cuadernos de Arqueologia 6, Barcelona.

BARNOSELL, G., GIFRE, P., PLANAS, M., PUIG, A. M., RIERA, A., ROMERO, A., TOLEDO, A., TREMOLEDA, J. 2000, *Història de l'Alt Empordà*, Girona, Diputació de Girona.

BARONE, R. 1976, *Anatomie comparée des mammifères domestiques*, Vignot Frères Editeurs, Paris

BARRUOL, G., PY, M. 1978, Recherches récentes sur la ville antique d'Espeyran à Saint-Gilles-du-Gard, *RAN* XI, 19-100

BATS, M. 1976, La céramique à vernis noir d'Olbia de Ligurie: vases de l'atelier des petites estampilles, *Revue Archéologique de Narbonnaise* 9, 63-80.

BATS, M. 1986, Le territoire de Marseille: réflexions et problèmes, *Le territoire de Marseille grecque, Études Massaliètes* 1, 17-42.

BATS, M. 1988, Les inscriptions et graffites sur vases céramiques de Lattara protohistorique, *Lattara* 1, Lattes, 147-160.

BATS, M. 1988, *Vaisselle et alimentation à Olbia de Provence (v. 350-v. 50)*, Paris, CNRS.

BATS, M. 1990, La diffusion des amphores massaliètes en Provence orientale, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-Ier s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 207-216.

BATS, M. 1990, Les amphores de Marseille grecque, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-Ier s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 289-291.

BATS, M. 1992, Marseille, les colonies massaliètes et les relais indigènes, dans le trafic le long du littoral méditerranéen gaulois (VIe-Ier s. av. J.-C.), *Marseille grecque et la Gaule*, *Études massaliètes* ,3, 263-278.

BATS, M. 1994, La vaisselle culinaire comme marqueur culturel: l'exemple de la Gaule méridionale et de la Grande Grèce (IVe-Ier s. av. J.-C.), *Terre cuite et société, la céramique, document technique, économique, culturel*, IVe rencontres internationales d'archéologie et d'histoire d'Antibes, éd. APDCA, 407-424.

BATS, M. 2004, Les colonies massaliètes de Gaule méridionale. Sources et modèles d'un urbanisme militaire aux IVe-IIIe s. av. J.-C., *in Augusta-Boularto/ Lafon (dir.) Des Ibères aux Vénètes*, Collection de l'École Française de Rome 328, 51- 64.

BAILEY, D.M. 1975, *A catalogue of the lamps in the British Museum I, Greek, Hellenistic and early Roman pottery*, London, British Museum Publications.

BARBERÀ, J. 1968, La necropolis ibèrica de Cabrera de Mar, *Ampurias XXX*, Barcelona, 97-150.

BELARTE, M.C. 1997, *Arquitectura domèstica i estructura social a la Catalunya protohistòrica*, Arqueomediterrània 1, Treballs de l'Àrea d'Arqueologia, Universitat de Barcelona.

BELARTE, M.C., POU, J., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (eds.) 2001, *Tècniques constructives d'època ibèrica i experimentació arquitectònica a la Mediterrània, Actes de la I Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell 20, 21 i 22 de gener del 2000)*, Arqueomediterrània 6, Treballs de l'Àrea d'arqueologia, Universitat de Barcelona.

BENOIT, F. 1961, L'épave du Grand Congloué à Marseille, *XIVe suppl. à Gallia*, Paris.

BENOIT, F. 1984, *Recherches sur l'hellénisation du Midi de la Gaule*, Aix-en-Provence.

BÉRARD, O. 1990, Agde, *Voyage en Massalie, 100 ans d'archéologie en Gaule du Sud*, Edisud, 183-189.

BERTHOLD, R.M. 1984, *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca.

BERTUCCHI, G. 1990, Les amphores massaliètes à Marseille: les différentes productions, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-Ier s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes 2*, Lattes, 15-20.

BERTUCCHI, G. 1992, *Les amphores et le vin de Marseille, Ve s. av. J.-C. –Ile s. ap. J.-C.*, RAN Suppl. 25, Paris.

BLANCHET, A. 1905, *Traité des monnaies gauloises*, Paris.

BOESSNECK 1980, Diferencias osteológicas entre las ovejas (*Ovis aries Linne*), in Brothwell, D. y Higgs, E. (eds), *Ciencia en arqueología*. Fondo de Cultura Económica, México, 336-338.

BOLÒS, J., HURTADO, V. 1999, *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Barcelona, Rafael Dalmau editor.

BONET, H., MATA, C. 1998, Las cerámicas de importación durante los siglos III y principios del II a.C. en Valencia, *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 49-72.

BOSCH GIMPERA, P. 1916, *Diari d'excavació Roses. Cates al castell*, inèdit.

BOSCH GIMPERA, P. 1916, *Vell i Nou*, any II, 31 (1916, 15 d'agost)

BOSCH GIMPERA, P. 1919, *Prehistòria Catalana*, Barcelona, 197-202.

BOSCH GIMPERA, P. 1921, Memòria dels treballs de 1915-1919, Investigacions arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, *Quaderns d'Estudi* XIII 46, Barcelona, 62-63.

BOSCH GIMPERA, P. 1932, *Etnologia de la Península Ibèrica*, Barcelona, Editorial Alpha.

BOSCH GIMPERA, P. 1949, Rodas, *Tribuna Israelita* V, 53, 18-19.

BOTET I SISÓ, J. 1873, La antiga Rhoda, *La Renaixensa*, Any III, Barcelona, Estampa del Hereu de'n Pau Riera, 97-101.

BOULOUMIE, B. 1992, *Saint-Blaise. L'habitat protohistorique. Les céramiques grecques*, Aix-en-Provence.

BRAEMER, F. 1998, Éléments naturels (vents, courants: avantages, inconvenients, risques) et itinéraires maritimes, *Méditerranée antique. Pêche, navigation, commerce*, Éditions du CTHS, Paris, 61-73.

BRESSON, A. 1993, Les cités grecques et leurs emporia, *L'Emporion*, Publications du Centre Pierre Paris 26, Paris, 163-226.

BRUGAL, J. P., DAVID, F. y FARIZY, C. 1994, Quantification d'un assemblage osseux: Paramètres et tableaux, *Artefacts* 9, 143-153.

BURJACHS, F. 1990, Palinologia dels dòlmens de l'Alt Empordà i dels dipòsits quaternaris de la cova de l'Arbreda (Serinyà, Pla de l'Estany) i del Pla de l'Estany (Olot, Garrotxa). Evolució del paisatge vegetal i del clima des de fa més de 140.000 anys al NE de la Península Ibèrica, Tesi Doctoral, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Edició microfotogràfica (1991), Bellaterra.

BURJACHS, F. 1994, The Palynology of the Upper Pleistocene and Holocene of the north-east of the Iberian Peninsula: Pla de l'Estany (Catalonia), *Historical Biology* 9, 17-33.

BURJACHS, F., BACH, J., BUXÓ, R., LLÀCER, P., McGLADE, J., PICAZO, M., PIQUÉ, R., ROS, M.T. 2005, El territori d'Emporion i les seves dades paleoambientals, *Empúries* 54, 25-32.

BUSCATÓ, L. 1999, *La colònia grega de Rhode. Una aproximació al seu origen, evolució i desaparició*. Papers de Recerca 4, Ajuntament de Roses.

BUSCATÓ, L. 2002, Noucentisme i arqueologia. Emili gandia i les excavacions arqueològiques dels anys 1916 i 1917 a Roses, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 35, Figueres, 11-37.

BUXÓ, R., PONS, E., VARGAS, A. 1998, *El graner de l'Empordà. Mas Castellar de Pontós a l'edat del Ferro*, Catàleg d'exposició, MAC-Girona.

BUXÓ, R., CARULLA, N., McGLADE, J. 1999, Human ecodynamic evolution: Palaeohydrological, climatic, palaeoecological and societal interactions, *Human ecodynamics and land-use conflict in the Emporda region of north-east Spain*, ARCHAEOMEDES II final report, DGXII, Environment and Climate Programme, Commission of the European Communities, Brussel·les, 50-102.

BUXÓ, R., BACH, J., BURJACHS, F., McGLADE, J., PICAZO, M. 2004, Sondejos realitzats per a mostres paleoecològiques al Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà, *Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, vol. 2, 115-116.

CABRERA, P. 1998, Comercio, intercambios, esferas de interacción. El comercio griego en la Península Ibérica, *Céramique et peinture grecques. Modes d'Emploi* (École du Louvre 1995), Paris, 357-363.

CABRERA, P., SÁNCHEZ, C. 1998, *Los griegos en España. Tras la huella de Herakles*, Madrid.

CALVO, F.A. 1971, *Manual de metalografía práctica*. Ed. Alhambra S.A., Madrid.

CAMPO, M. 1987, Las monedas de los tesoros de Pont de Molins, Tarragona y Rosas del Gabinet Numismàtic de barcelona (s. IV aC), *Studi per Laura Breglia I*, Boll. Num. Supp. 4, 139-160.

CAMPO, M. 1994, Moneda griega y púnica de Hispania: las primeras emisiones, *IX Congreso Nacional de Numismática*, Elche, 75-92.

CAMPO, M. 2002, Mas Castellar de Pontós: Les troballes monetàries, *in* Pons (dir), *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica, (Excavacions 1990-1998)*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Sèrie Monogràfica 21, Girona, 419-422.

CARBONELL, E., PONS, E. 1986, *Els orígens de l'home a l'Empordà. Del Paleolític als Indiketes*, Carles Vallès editor, Figueres.

CARRERAS et alii 2000, La cova-dolmen de la Riera Quarentena-I i els gravats de la seva rodalia, *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, falta pàg.

CASELLAS, S. 1999, *Sant Martí d'Empúries. Caracterització i anàlisi de les restes faunístiques*. Informe arqueozoològic inèdit. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.

CASEVITZ, M. 1985, *Le vocabulaire de la colonisation en grec ancien*, Paris.

CASTANYER, P., SANMARTÍ, E., TREMOLEDA, J. 1993, Céramiques à vernis noir de Roses, *Lattara 6*, Lattes.

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1994, *Ciutats de Girona, Catàleg de plànols de les Ciutats de Girona des del segle XVII al XX*. Girona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Diputació de Girona, 376-449.

CERDÀ, D. 1987, La ceràmica àtica de barniz negro, *El barco de El Sec, estudio de los materiales*, Mallorca, 197-385.

CHAZELLES-GAZZAL, C.A. DE 1997, *Les maisons en terre de la Gaule méridionale*, Monographies Instrumentum 2, Ed. Monique Mergoil, Montagnac.

CHELBI, F. 1992, *Ceràmique à vernis noir de Carthage*, Institut National d'Archéologie et d'Art, Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Tunis.

CINTAS, P. 1950, *Céramique punique*, Publications de l'Institut des Hautes Études de Tunis III, Paris.

CLAVEL-LEVEQUE, M. 1977, *Marseille grecque. La dynamique d'un imperialism marchand*, Marsella.

COJA, M., 1979, Les fours de potiers d'époque grecque, *Histria V*, Paris, Académie des Sciences Sociales et Politiques de la République Socialiste de Roumanie-Bucarest, Centre National de la Recherche Scientifique, 13-62.

CONDE, M.J. 1987, Estudi sobre un recipient ibèric: vasos amb broc inferior, *Fonaments 6*, Barcelona, Curial, 27-60.

CONDE, M.J. 1991, Les produccions de kalathoi d'Empúries i la seva difusió mediterrània (segles II-I aC), *Cypselà IX*, Girona, 141-168.

CONDE, M.J. 1992, Una producció ceràmica característica del món ibèric tardà: el *kalathos* "barret de copa", *Fonaments 8*, Barcelona, Curial, 117-169.

CONDE, M.J., CURA, M., GARCÍA, J., SANMARTÍ, J., ZAMORA, D. 1994, Els precedents. Les ceràmiques de cuina a torn pre-romanes en els jaciments ibèrics de Catalunya, *Ceràmica comuna romana d'època Alto-Imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió, Monografies emporitanes VIII*, Empúries, 13-23.

CORBERA, E DE 1678, *Cataluña Illustrada*, Nàpols, Antonio Gramiñani.

COUPRY, J. 1971, Apports d'Olbia de Provence à l'épigraphie grecque d'Occident, *Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy*, Cambridge 1967, Oxford, 141-147.

COUPRY, J. 1974, Olbia, la Massaliote, *Simposio de Colonizaciones, Barcelona 1971*, Barcelona, 191-199.

CRAWFORD, M. H. 1974, *Roman Republican Coinage*, Cambridge.

CURA, M., PRINCIPAL-PONCE, J. 1995, La producció de les tres palmetes radials amb roseta central o 3+1, *QPAC 16*, 173-188.

CUOMO DI CAPRIO, N. 1985, *La ceramica in archeologia. Antiche tecniche di lavorazione e moderni metodi d'indagine*, Roma, "L'Erma" di Bretschneider.

CUOMO DI CAPRIO, N. 1992, Les ateliers de potiers en Grande Grèce: quelques aspects techniques, *Les ateliers de potiers dans le monde grec aux époques géométriques, archaïques et classiques*, Actes de la taula rodona organitzada per l'Escola Francesa d'Atenes (2 i 3 d'octubre de 1987), *Butlletín de Correspondance Hellenique* suppl. XXIII, Ed. F. Blondé i J. Perreault, 69-85.

CURA, M., PRINCIPAL-PONCE, J. 1998, Ceràmiques de vernís negre i contextos ceràmics d'importació del segle III aC a la Catalunya occidental, *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània 4*, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 97-110.

DAVIS 2000, The effects of castration and age on the development of the Shetland sheep skeleton and metric comparasion between bones of males, females and castrates, *Journal of Archaeological Science 27*, 373-393.

DE HOZ, M.P. 1997, Epigrafia griega en Hispania, *Epigraphica* ,LIX,.29-94.

DÍAZ, C., PALOU, H., PUIG, A. M. 1998, *La Ciutadella de Roses*. Quaderns de la Revista de Girona 77, Diputació de Girona, Girona.

DIVERSOS AUTORS 1981, *Atlante delle forme ceramiche. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (Medio e Tardo Impero)*, Roma, Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale, I.

DIVERSOS AUTORS 1990, *Voyage en Massalie. 100 ans d'archéologie en Gaule du Sud*, Marsella.

DIVERSOS AUTORS 1993, DICOCER, Dictionnaire des Cerámiques Antiques (VIIème s. av. n. è. - VIIème. s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale, *Lattara 6*, Lattes.

DIVERSOS AUTORS 1995, *Les grecs et l'Occident, Actes du Colloque de la Villa "Kérylos"*, 1991, Collection de l'École Française de Rome 208, Rome.

DIVERSOS AUTORS 1998, *Méditerranée antique. Pêche, navigation, commerce*, Éditions du CTHS, Paris.

DIVERSOS AUTORS 1998, Les fàcies ceràmiques d'importació de l'Empordà durant el segle III i la primera meitat del segle II aC a través dels jaciments de Pontós i Ullastret, *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània 4*, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 129-156.

DIVERSOS AUTORS 1999, *La colonisation grecque en Méditerranée occidentale, Actes de la rencontre scientifique en Hommage a Georges Vallet, Rome-Naples 15-18 novembre 1995*, Collection de l'École Française de Rome 251, Roma.

DIVERSOS AUTORS 2000, *La céramique attique du IVe s. en Méditerranée occidentale*, Actes du Colloque d'Arles, Naples.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. 1986, La función económica de la ciudad de Emporion, *Protohistòria Catalana, 6è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà 1984), Puigcerdà, 193-199.

- DOMINGUEZ MONEDERO, A. 1990**, La ciudad griega de Rhode en Iberia y la cuestión de su vinculación con Rodas, *Boletín de la Asociación española de amigos de la Arqueología* , núm. 28, enero-junio 1990, 13-25
- DRIESCH, A. VON DEN 1975**, Sobre los hallazgos de huesos en los Saladares, *Noticiario Arqueológico Hispánico* 3, 62-66.
- DRIESCH, A. VON DEN 1976**, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Peabody Museum. Bulletin 1. Harvard University, Cambridge-Massachusetts.
- DUCAT, J. 1982**, Antipolis et Nikaia, *Ktéma* 7, 89-99.
- DUCOS, P. 1968**, *L'origine des Animaux Domestiques en Palestine*. Publications de L'Institut de Préhistoire de L'Université de Bordeaux, Mémoire 6. Delmas, Burdeos.
- DURAN, M. 1999**, Nikias et Ion, fabricants de céramique à Rhodé, *ZPE* 128, 107-113.
- EMPEREUR, J.Y., HESNARD, A. 1987**, Les amphores hellénistiques, *Céramique hellénistique et romaine* II, Besançon.
- ESTEBAN, A. 1988**, Notes per al coneixement de l'evolució històrica del paisatge Baix-Empordanès, *Notes de Geografia Física* 17, Barcelona, 57-68.
- FELIU DE LA PEÑA, N. 1709**, *Anales de Catalunya y epílogo breve de los progressos y famosos hechos de la Nación Catalana*, Barcelona, Joseph Llopis impressor.
- FERNÁNDEZ, J.H. 1992**, *Excavaciones en la necrópolis del puig des Molins (Eivissa). Las campañas de D. Carlos Román Ferrer: 1921-1929*, tomo III, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear.
- FERNÁNDEZ, J.H., COSTA, B. 1998**, La cerámica común púnico-ebusitana: precisiones tipológicas y cronológicas sobre algunas formas cerradas, *Misceláneas de Arqueología Ebusitana I*, Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, Govern Balear, Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, 23-81

FEUGÈRE, M. 1992, Les instruments de chasse, de pêche et d'agriculture, *Lattara* 5, 139-159.

FOLCH I TORRES, J. 1917, *Diari dels Treballs d'exploració arqueològica a Rosas i encontorns. Juny a octubre de 1917*, inèdit.

FORTI, L. 1965, *La ceramica di Gnathia, Monumenti Antichi della Magna Graecia* II, Nàpols.

FOURMONT, M.H. 1992, Les ateliers de Sélinonte (Sicile), *Les ateliers de potiers dans le monde grec aux époques géométriques, archaïques et classiques*, Actes de la taula rodona organitzada per l'Escola Francesa d'Atenes (2 i 3 d'octubre de 1987), *Butlletín de Correspondance Héllenique* suppl. XXIII, Ed. F. Blondé i J. Perreault, 57-68.

FUENTE, P. de la 1998, *Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*, Col·lecció Papers de Recerca 3, Ajuntament de Roses-Diputació de Girona.

FUENTES, M.J. 1986, Corpus de las inscripciones fenicias de España, *Los fenicios en la Península Ibérica* II, Ed. AUSA, 5-30.

GANTES, L.F. 1990, Amphores massaliètes: objets isolés et gisements du littoral françois méditerranéen, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-ler s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 27-72.

GANTES, L.F. 1992, La topographie de Marseille grecque: bilan des recherches (1829-1991), *Marseille grecque et la Gaule*, *Études Massaliètes* 3, Aix en Provence, 71-88.

GARCÍA, C. 1997, Contextos del s. III aC en el conjunto ibérico de Los Nietos (Cartagena): las cerámicas de barniz negro, *Actas del XXIII Congreso Nacional de Arqueología*, Elche 1995, 493-502.

GARCIA, D. 1995, Le territoire d'Agde grec, *Sur les pas des Grecs en Occident., Hommages à André Nickels*, *Etudes Massaliètes* 4, 137-167.

GARCIA, D. 1995, Griegos e indígenas en el Languedoc Central durante la Edad del Hierro, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 5, 81-98.

GARCIA, D., MARCHAND, G. 1995, À propos du faciès céramique d'Agde (Hérault), *Sur le pas des Grecs en Occident, Etudes massaliètes* 4, 99-103.

GARCIA, D., VALLET, L. (dirs.) 2002, *L'espace portuaire de Lattes antique*, Lattara 15, Lattes.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. 1994, Las relaciones económicas entre *Massalia*, *Emporion* y Gades a través de la moneda, *Huelva Arqueológica* XIII, 2, 117-149.

GARCIA SANCHEZ, M. 1999, Epigrafía anfórica griega de Empúries, *Pyrenae* 30, 223-242.

GENIS, M. T., RODRÍGUEZ, A. 1984, Informe del jaciment de Roses. Programa de recuperació de jaciments arqueològics del Pla de Solidaritat amb l'Atur, 2 vols. Girona. Servei d'Arqueologia de la Generalitat, inèdit.

GENÍS, M.T., PRADELL, T., VENDRELL, M. 1991, Caracterización de la cerámica protocampaniense de Rhode (Alt Empordà, Catalunya), *Kultur Ogasunen Kontserbazioari Buruzlo VII Kongresua, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitu Nagusia*, Vitoria, 338-353.

GIANFROTTA, P.A., NIETO, X., POMEY, P. TCHERNIA, A. 1997, *La navigation dans l'Antiquité*, Aix-en-Provence, Édisud.

GÓMEZ, C. 1995, Un vertedero púnico rural en Ibiza: s'Olivar d'es Mallorquí, *Saguntum*. Papeles del Laboratorio de Arqueologia de Valencia 28, València, 151-165.

GOZALBES, M., RIPOLLÈS, P. P. 2002, Circulación y dispersión, *in* RIPOLLÈS, LLORENS 2002, 217-256.

GRACIA, F. 1995, Producción y comercio de cereal en el NE. de la península Ibérica entre los siglos VI-II aC, *Pyrenae* 26, 91-113.

GRACIA, F. 1997, El comercio protohistórico en el nordeste peninsular entre los siglos VII-III aC. Balance de investigación 1985-1997, XIè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà.

GRACIA, F., GARCIA, D., MUNILLA, G. 1998, Las facies cerámicas de importación durante el siglo III y primera mitad del siglo II aC en la región sur de la desembocadura del Ebro, *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània 4*, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 83-95.

GRAU, M. 1997, *Evolució de la vaixel·la de vernís negre a l'arc nord-occidental de la Mediterrània (s. III-I aC): aproximació a partir dels materials de Marsella, l'Illa d'en Reixac i Ileso*, Treball d'Investigació, UAB.

GUADAN, A. M. de, 1968-1970, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, XII (1955-56), XIII (1957-58), Barcelona.

GUERRERO, V.M. 1980, Las cerámicas pseudocampanienses ebusitanas en Mallorca, *Archéologie en Languedoc 3*, Béziers, 169-194.

GRANT, A. 1982, The use of tooth wear as guide to the age of domestic ungulates, in Wilson, Gringson, Payne (eds.) *Ageing and Sexing Animal Bones from Archaeological Sites*, BAR British Series 109, 91-108.

GRASSO, L. 2004, *Ceramica miniaturistica da Pompei*, Loffredo editore, Nàpols.

GRAYSON, D. K. 1984, *Quantitative zooarchaeology: topics in the analysis of archaeological faunas*. Academic Press, Orlando.

GREEN, J.R. 1982, The Gnathian pottery of Apulia, *MAYO, Vases from magna Graecia*, 252-259.

HABERMEHL, K.H. 1985, *Altersbestimmung bei Wild- und Pelztieren*, Paul Parey Verlag, Hamburg i Berlin.

HARTLEY, K.F. 1973, La diffusion des mortiers, tuiles et autres produits en provenance des fabriques italiennes, *Cahiers d'Archéologie Subaquatique 2*, 49-60.

HAUBEN, H. 1996, Timosthène et les autres amiraux de nationalité rhodienne au service des Ptolémées, *Proceedings of the International Scientific Symposium RHODES: 24 CENTURIES, October 1-5, 1992*, Atenas.

HERMARY, A., HESNARD, A., TREZINY, H. 1999, *Marseille grecque. La cité phocéenne (600-49 av.J.-C.)*, Paris.

HERNÁNDEZ, J.H. 1992, *Excavaciones en la necrópolis de Puig des Molins (Eivissa). Las campañas de D. Carlos Román Ferrer: 1921-1929*, vol. III, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear.

HERNÁNDEZ, J.H., COSTA, B. 1998, La cerámica común púnico-ebusitana: precisiones tipológicas y cronológicas sobre algunas formas cerradas, *Misceláneas de Arqueología Ebusitana I*, Govern Balear, Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, 23-81.

HOWLAND, R.H. 1958, *The Athenian Agora IV, Greek lamps and their survivals*, Princenton, The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey.

IZQUIERDO, P. 1996, Los condicionantes de la navegación en la antigüedad: una aproximación al caso de la *Provincia Hispania Citerior* mediterránea, *I Simposio de Historia de las técnicas. La constricción naval y la navegación*, Santander 1995, 299-306.

IZQUIERDO, P. 1997, *Barcino* i el seu litoral: una aproximació a les comunicacions marítimes d'època antiga a la Laietània, *La formació del cinturó industrial de Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal d'Història-Proa I, 13-21.

JAUBERT DE PASSA, M. 1833, *Recherches historiques et géographiques sur la montagne de Roses et le Cap de Creus*, Paris, Librairie Gide.

JENKINS, G. K. 1969, *Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal collection of coins and medals, Danish National Museum. North Africa, Syrtica-Mauretania*, Munksgaard-Copenhage.

JENKINS, G. K. 1976, *Coins of Greek Sicily*, Londres.

JOLIVET, V. 1980, Exportations étrusques tardives (IV-III siècles) en Méditerranée Occidentale, *MEFRA* 92, 2, Paris, 681-724.

JOHNSTON, A.W. 1979, *Trademarks on Greek vases*, Warminster, Wiltshire.

KOURKOUMÉLIS, D., DÉMESTICHA, S. 1997, Les outils de potier de l'atelier de Figaretto à Corfou, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 121, École Française d'Athènes, 553-571.

LANCEL, S. 1987, La Céramique punique d'époque hellénistiques, *Céramiques hellénistiques et romaines II*, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne 70, Paris, 99-137.

LARIO, J. 1996, *Último y presente interglacial en el área de conexión atlántico-mediterráneo (Sur de España). Variaciones del nivel del mar, paleoclima y paleoambientes*, Tesi doctoral Universidad Complutense de Madrid.

LAVOCAT 1966, *Fauna et flores préhistoriques*. Boubée, Paris.

LÉVÊQUE, P., MOREL, J.P. 1987, *Céramiques hellénistiques et romaines II*, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne 70, Paris.

LIDING WILL, E. 1982, Greco-italic Amphoras, *Hesperia* 51, 3, A.S.C.S.A., 338-356.

LLINÀS, J., MERINO, J., MIRÓ, M., MONTALBAN, C., PALAHÍ, LL., SAGRERA, J. 1998, La Peralada ibèrica i medieval segons l'arqueologia. Les excavacions de 1989 a 1995, Monografies Empordaneses 4, Figueres.

LONG, L. (1990), Amphores massaliètes: objets isolés et gisements sous-marins du littoral français méditerranéen, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-Ier s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 27-70.

LÓPEZ, A. et alii 1986-1989, Illa d'en Reixach-Ullastret: campanyes d'excavació 1987 i 1988, *Ampurias* 48-50, II, 50-63.

LYMAN, R.L.1994, *Vertebrate Taphonomy*. Cambridge, Cambridge University Press.

MALUQUER DE MOTES, J. 1963, La colonia grega de Rhode, localitzada, *Zephyrus* XIV, 99-100.

MALUQUER DE MOTES, J. 1965a, Rhode, Rosas, la ciutat més antiga de Catalunya, *Revista de Gerona* 35, Girona, 13-18.

MALUQUER DE MOTES, J. 1965b, Rhode, la ciutat més antiga de Catalunya, *Homenatge a Jaume Vicens Vives*, Barcelona, 143-151.

MALUQUER DE MOTES, J. 1966, Monedas de cobre de *Rhode* (Rosas, Gerona), *Pyrenae* 2, Universitat de Barcelona, 65-75.

MALUQUER DE MOTES, J. 1971, En torno a las fuentes escritas sobre el origen de Rhode, *Simposio Internacional de Colonizaciones*, Barcelona, 125-138.

MALUQUER DE MOTES, J. 1973, Rodis i Focues a Catalunya, *In Memoriam Carles Riba (1959-69)*, Barcelona, 221-239.

MALUQUER DE MOTES, J. 1974, En torno a las fuentes griegas sobre el origen de Rhode, *Simposio Internacional de Colonizaciones, Barcelona, 1971*, Barcelona, 125-138.

MALUQUER DE MOTES, J. 1982, Rhode, *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 331-332.

MALUQUER DE MOTES, J., PICAZO, M., MARTÍN, A. 1984, *Corpus Vasorum Antiquorum*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Museu Monogràfic d'Ullastret-1.

MANZANO, S. 1999, Les àmfores ibèriques de Sant Martí d'Empúries (fases III-IV), *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries. De l'assentament precolonial a*

l'Empúries actual, Monografies Emporitanes 9, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Girona, 367-388.

MAÑÁ, J.M. 1951, Sobre la tipologia de ánforas púnicas, *VI Congreso de Arqueología del Sureste* (Alcoi 1950), Cartagena, 203-210.

MAR, R., RUIZ DE ARBULO, J. 1993, *Ampurias romana*, Editorial AUSA, Sabadell.

MARCET, R., SANMARTÍ, E. 1989, *Empúries*, Diputació de Barcelona.

MARÍ, L. 1998, Prospecció geofísica per radar en el Pati d'Armes de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 410-416.

MARICHAL, R. 1988, *Les graffites de la Graufesenque*, XLVII supplément à Gallia, CNRS, Paris.

MARTIN, A. 1977, Excavaciones de salvamento en el tramo de autopista Gerona-Figueras, *XIV Congreso Nacional de Arqueología, Vitoria 1975*, Zaragoza, 113-1128.

MARTIN, A. 1978a, La ceràmica decorada amb pintura blanca de les comarques costeres del NE de Catalunya, *Cypselà IV*, Girona, 145-160.

MARTIN, A. 1978b, Notícia de la troballa d'un motlle per a fabricar terracotes procedent de Roses, *Revista de Gerona* 85, 375-377.

MARTIN, A. 1982, Aportació de les excavacions de Roses a l'estudi del comerç massaliota a l'Alt Empordà en els segles IV-III aC, *Cypselà IV*, Girona, 113-122.

MARTIN, A. 1984, *Memòria de les campanyes d'excavació de 1979 a 1984 al Barri Hel·lenístic de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, inèdita.

MARTÍN, A. 1985, Noves dades per a l'estudi del comerç etrusc a l'Empordà, *Cypselà V*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 79-87.

MARTIN, A. 1987, Les colonitzacions i l'època ibèrica a l'Empordà, *Actes de les Jornades d'Història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas*, Castelló d'Empúries, març de 1984, Girona, 66-81.

MARTIN, A. 1988, Algunes precisions més sobre la ceràmica ibèrica indiketa decorada amb pintura blanca, *Fonaments 7*, Barcelona, 47-56.

MARTIN, A. 1990, Difusión de las ánforas masaliotas en la zona nordeste de Catalunya, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-ler s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes 2*, Lattes, 161-164.

MARTÍN, A. 1991, El material etrusco en el mundo indígena del NE de Catalunya, *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica*, Universitat de Barcelona, 95-105.

MARTIN, A. 1995, Formació i desenvolupament de la cultura ibèrica a la zona del Nord-est de Catalunya, *Cultures i Medi de la Prehistòria a l'edat Mitjana, Xè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 10-12 novembre de 1994*, Puigcerdà, 423-434.

MARTIN, A. 2002, El taller de terrisser de Fellines, *Història del Gironès, Història de les Comarques de Girona*, vol.III, Girona, 147-152.

MARTIN, A. 2005, Territori i hàbitat al nord-est català en època ibèrica, *Món ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs, XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà 14 i 15 de novembre de 2003*, 2 vols., 323-345.

MARTÍN, A., BUXÓ, R., LÓPEZ, J.B., MATARÓ, M. 1999, *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*, Monografies d'Ullastret 1, Museu d'Arqueologia de Catalunya- Ullastret, Girona.

MARTÍN, A., CASAS, S., CODINA, F., MARGALL, J., PRADO, G. DE 2001 (inèdita), *Memòria de les excavacions realitzades al jaciment del Puig de Sant Andreu, Ullastret, Baix Empordà, els anys 1998 a 2000*.

MARTIN, A., CASAS, S., CODINA, F., MARGALL, J., PRADO, G. DE 2004, La Zona 14 de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Un conjunt arquitectònic dels segles IV i III aC, *Cypsela* 15, Girona, 265-284.

MARTIN, A., NIETO, F. X., NOLLA, J. M. 1979, *Excavaciones en la Ciudadela de Rosas. Campañas 1976-1977*. Sèrie Monogràfica 2, Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

MARTIN, A., NIETO, F. X., NOLLA, J. M. 1982, Ciutadella de Roses, *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 333-337.

MARTIN, A., PLANA, R. 2003, L'Empordà au début de l'âge du Fer et à l'époque ibérique: structure et organisation du territoire, *Peuples et territoires en Gaule méditerranéenne. Hommage à Guy Barruol*, Suppl. 35 à la Revue Archéologique de Narbonnaise, 265-280.

MARTÍN, A., PUIG, A. M. 2001, Rhode i l'organització del territori de l'Alt Empordà, *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental, Actes de la Taula Rodona d'Ullastret (maig 2000)*, Monografies d'Ullastret 2, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret, 53-68.

MARTÍN, A., PUIG, A. M. 2002, *Memòria d'Excavació. Forn núm. 2 de vernís negre del barri hel·lenístic (juny 2002)*. Memòria d'excavació inèdita, Servei d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

MARTÍN, A., PUIG, A. M. 2004, El forn núm. 2 de vernís negre del barri hel·lenístic (Ciutadella de Roses, Alt Empordà), *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona I*, La Bisbal d'Empordà, 155-156.

MARTÍN, A., PUIG, A. M. (en premsa), Rhode, un assentament colonial al peu de l'Albera, *II Congrés Internacional Història dels Pirineus. Girona, novembre 1998*.

MARTÍN, A., GALLART, J., ROVIRA, M.C., MATA, J.M. 1999, Nordeste, in Delibes, G., Montero, I. (coords.) *Las primeras etapas metalúrgicas en la Península Ibérica: II. Estudios regionales*, Instituto Universitario Ortega y Gasset, Madrid, 115-177.

MARTÍN, M. 1998, Un contexto cerámico de finales del siglo III a.C: el vertedero púnico de la Plaza de San Ginés (Cartagena), *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 9-28.

MARTÍNEZ, J. 1974, *La campaña de Catón en Hispania*. Ed. Ariel, Barcelona.

MARTON, L. 1995, Le tradizioni sui Rodii in Occidente in età pre-olimpiadica: tra realtà storica e propaganda, *Il dinamismo della colonizzazione greca* (Atti della tavola rotonda *Espansione e colonizzazione greca di età arcaica : metodologie e problemi a confronto*, Venezia,10-11/11/1995), Nàpols, 135-144.

MATA, J. M. 1990, *Els minerals de Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

MATA, C. 2000, La segunda guerra púnica y su incidencia en los pueblos indígenas de la costa mediterranea península, *La segunda Guerra Púnica en Iberia, XIII Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica (Eivissa 1998)*, Govern Balear, Conselleria d'Educació i Cultura, 27-49.

MATEU i LLOPIS, F. 1947-1948, Hallazgos monetarios (V), *Ampurias IX-X*, 55-95.

MATEU i LLOPIS, F. 1951, Hallazgos monetarios (VI), *Ampurias XIII*, 223-255.

MC DONNEL, G. 1991, A model for the formation of smithing lags. International Symposium "from bloom to knife", Ameliowka 18-22/9/1989, *Materialy Archeologiczne* 26, 23-26.

McGLADE, J., PICAZO, M. (ed.) 1999, *Human ecodynamics and land-use conflict in the Empordà region of north-east Spain*, ARCHAEOMEDES II final report, DGXII Environment and Climate Programme, Commission of the European Communities, Brussel·les, 263-281.

MEDAS, S. 2004, *De rebus nautibus. L'arte della navigazione nel mondo Antico*, Roma, "L'Erma" de Bratschneider.

MEZQUIDA, A. 2002, *La forma eb. 64/65 de la cerámica púnico-ebussitana*, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura, Eivissa.

MIRÓ, N., LLINÀS, J. 2002, Excavació al convent de Sant Domènec (Peralada, Alt Empordà, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Gironines, Sant Joan de les Abadesses, 10 i 11 de maig de 2002*, 133-136.

MIRÓ, M., MIRÓ, M.T. 1990, El poblament antic de Peralada: noves dades, *Cypselà VIII*, Girona, 73-77.

MIRÓ, M.T. 1998, La ceràmica àtica de figures roges d'Empúries, una aproximació al seu estudi tipològic, *Ampurias* 51, 127-138.

MOREL, J.P. 1969, L'atelier des petites estampilles, *Mélanges de l'École Française de Rome* 81, 59-117.

MOREL, J.-P. 1980, La céramique campanienne: acquis et problèmes, *Céramiques hellénistiques et Romaines*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon 242, 85-122.

MOREL, J.P. 1981, *Céramique campanienne. Les formes*, Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 244, Roma.

MOREL, J.P. 1981, La produzione della ceramica campana: Aspetti economici e sociali, *Società Romana e Produzione Schiavistica. Merci, mercanti e scambi nel Mediterraneo II*, Roma-Bari, 81-97.

MOREL, J.P. 1982, Les phocéens d'Occident: nouvelles données, nouvelles approches, *I Focei dall'Anatolia all'Oceano* (Napoli 1981), *PP* 204-207, 479-496.

MOREL, J.P. 1983, La céramique à vernis noire de Carthage-Byrsa: Nouvelles données et éléments de comparaison, *Actes du Colloque sur la Céramique Antique*, Cartago 1980, 43-76.

MOREL, J.P. 1986a, La céramique à vernis noir de Carthage, sa diffusion, son influence, *Cahiers des Etudes Anciennes XVIII* (Carthage VIII), 25-68.

MOREL, J.P. 1986b, A la recherche d'un territoire: le cas de Marseille, *Le territoire de Marseille Grecque*, Études Massaliètes 1, 161-178.

MOREL, J.P. 1990, Remarques finales sur les amphores massaliètes, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-1er s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 281-288.

MOREL, J.P. 1995, Phocée et ses colonies d'occident, *Phocée et la fondation de Marseille*, Marsella, 19-29.

MOREL, J.P. 1998, Les importations de céramiques du IIIe siècle et de la première moitié du IIe siècle: quelques remarques à propos de l'Ibérie, *Les faciès céramiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 243-249.

NICKELS, A. 1981, Recherches sur la topographie de la ville antique d'Agde (Hérault), *Documents d'Archéologie Méridionale* ,4, 29-50.

NICKELS, A. 1982, Agde grecque. Les recherches récentes, *I Focei dall'Anatolia all'Oceano, Actes du Colloque de Naples 1981*, La parola del passato 204-207, 269-279.

NICKELS, A., MARCHAND ,G., SCHWALLER, M. 1989, *Agde, la nécropole du premier Age du Fer* , Suppl.19 de RAN, Paris.

NICOLAS, J.C. de 1980, *Epigrafia amforaria en Minorca*, Mahó.

NIETO, X. 1997, Le commerce de cabotage et de redistribution, *La navigation dans l'Antiquité*, Aix-en-Provence, Édisud, 146-159.

NIETO, F.X. 1988, Cargamento principal y cargamento secundario, *Navires et commerces de la Méditerranée antique. Hommage à Jean Rougé*, *CH XXXIII* 3-4, 379-396.

NIETO, F. X. 1993, *El edificio "A" de la Ciudadela de Roses. (La Terra Sigillata Africana)*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie monogràfica 14, Girona.

NOLLA, J. M. 1982, Excavaciones recientes en la Ciudadela de Roses. El edificio Bajo-Imperial, *Papers in Iberian Archaeology*, BAR 193, Oxford, 430-450.

NOLLA, J. M., NIETO, F.X. 1980, La vil·la romana baix-imperial de la Ciutadella de Roses, *Revista de Girona* 93, 267-274.

NOLLA, J. M., NIETO, F. X. 1982, Una factoria de salaons de peix a Roses, *Fonaments* 3, 187-200.

OCAMPO, F. DE 1791, *Crónica general de España*, Madrid, Oficina de D. Benito Cano.

OLIVA, M. 1945-46, *Excavaciones en Rosas*. Diari d'excavació inèdit, Arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

OLIVA, M. 1961, Tessela Arqueológica. Prospecciones y excavaciones en Rosas, *Revista de Gerona* 14, 81-82.

OLIVA, M. 1964a, Las excavaciones en la Ciudadela de Rosas, *Noticiario Arqueológico Hispánico* VI, quaderns 1-3, 1962, Madrid, 162-164.

OLIVA, M. 1964b, Tessela Arqueológica: Excavaciones arqueológicas, *Revista de Gerona* 26, 62-66.

OLIVA, M. 1964c, Tessela Arqueológica. Rosas, *Revista de Gerona* 28, 64-66.

OLIVA, M. 1965, Historia de las excavaciones de Rosas, *Revista de Gerona* 31, 63-74.

OLIVER, A., GUSI, F. 1998, La distribució de les ceràmiques d'importació als segles III/II a.C als centres de poblament ibèric de les terres de Castelló, *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 73-82.

OLIVERAS, C. 2001, Josep Puig i Cadafalch i les excavacions a Empúries a través dels diaris d'Emili Gandia in *Josep Puig i Cadafalch, Empúries i l'Escala*, Catàleg d'exposició, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries i Ajuntament de l'Escala.

- PADRÓ, J. 1971-72**, Un escarabeo de ámbar procedente de las excavaciones de Rhode (Rosas), *Ampurias* 33-34, 293-295.
- PADRO, J., SANMARTÍ, E. 1987**, L'ocupació del territori per la polis emporitana i la seva significació econòmica. Algunes hipòtesis, *Fonaments* 6, 23-26.
- PALES, L., LAMBERT, C. 1972**, *Atlas ostéologique des mammiferes. I. Membres (2 fascicules herbivores et carnivores)*. CNRS, París.
- PALES, L. y GARCÍA, M. A. 1981**, *Atlas ostéologique des mammiferes. II. Tête, rachis, ceintures scapulaire et pelviene. (2 fascicules: Carnivore et Home, Herbivores)*. CNRS, París.
- PALOL, P. DE 1952**, El castro hispanovisigodo de Puig Rom (Rosas), *La Labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942-1948. Informes y Memorias de la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas* 27, Madrid, 163-182.
- PALOL, P. DE 1965**, Rosas de la antigüedad a la edad Media, *Revista de Gerona* 31, 19-29.
- PALOL, P. DE 2004**, *El castrum del Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses, Alt Empordà)*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-girona, Sèrie Monogràfica 22, Girona.
- PAPADOPPOULOS, S. 1995**, L'organisation de l'espace dans deux ateliers de potiers traditionnels de Thasos, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 119, École Française d'Athènes, 590-606.
- PARRA, I. 1988**, *Analyse pollinique du bassin de Sobrestany (Girona, Catalunya): action anthropique et changements climatiques pendant l'Holocène*, Memòria inèdita, Thèse, École Pratique des Hautes Études, Montpellier.
- PARRA, I., VAN CAMPO, E., OTTO, T. 2005**, Anàlisis palinológico y radiométrico del sondeo Sobrestany. Nueve milenios de historia natural e impactos humanos sobre la vegetación del Alt Empordà, *Empúries* 54, 33-44.

PASSELAC, M. RANCOULE, G, SOLIER, Y. 1990, La diffusion des amphores massaliètes en Languedoc occidental et sur l'axe Aude-Garonne et ses abords, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-Ier s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes 2*, Lattes, 131-152.

PAYNE 1987, Reference Codes for Wear States in the Mandibular Teeth of Young Sheep and Goats, *Journal of Archaeological Science*, 12, 139-147.

PELLA I FORGAS, J. 1883, *Historia del Ampurdan*, Barcelona.

PENA, M.J. 2000a, EPI SWTHRIAI TWN ANQRWPWN, Encore sur la colonisation rhodienne de Rhodé, *ZPE* 133, 109-112.

PENA, M.J. 2000b, Colonies et comptoirs grecs archaïques de l'Est de la Péninsule Ibérique: légendes et réalité, *Pont-Euxin et commerce (Actes du IXe Symposium de Vani, Georgia)*, Besançon, 23-36.

PENA, M.J. 2000c, Les cultes d'Emporion, *Les cultes des cités phocéennes, Collection Études Massaliètes 6*, Éditions Édisud, Centre Camille-Jullian, Marsella.

PEDRIZET, 1902, Une recherche à faire a Rosas, *Butlletin Hispanique IV*, Bordeus.

PEDRÓN, M.J. 1991, *Las importaciones de cerámica ática de Rhode (barrio helenístico 1963-19709*, treball de recerca inèdit, Universitat de Lleida.

PEDRONI, L. 2001, *Ceramica Calena a vernice nera. Prodazine e diffusione*, Città di Castello, ed. Petruzzi.

PÉREZ, A. 1996, La segona guerra púnica i La romanització del territori ilerget, *Indibil i Mandoni, reis i guerrers*, Catàleg d'Exposició, Ajuntament de Lleida.

PEREZ, J. 1985, Testimonio de tráfico marítimo con el Mediterráneo oriental en Cartagena, *Actes de la Taula rodona Ceràmiques gregues i helenístiques de la Península Ibèrica (Empúries, 18-20 març 1983)*, Monografies Emporitanes, VII, Barcelona, 143-150.

PÉREZ, J. 1987, El taller de las pequeñas estampillas; revisión y precisiones a la luz de las cerámicas de barniz negro de Gabii (Lattium). Los últimos hallazgos en el Levante y Sureste Español, *Archivo Español de Arqueología* 60, 43-72.

PÉREZ, J. 1994, La cuestión de las importaciones itálicas al sur del Ebro anteriores a las Guerras Púnicas. A propósito de un vaso de Gnatia procedente de Ibiza, *Saguntum* 27, 189-196, València.

PÉREZ, J. 2002, Vasos sobrepintados italiotas del Museo Arqueológico Nacional de Madrid, Múrcia.

PÉREZ, M. 1992, *Marcas de carnicería, fracturas intencionadas y mordeduras de carnívoros en huesos prehistóricos del Mediterráneo español*. Diputación Provincial de Alicante, Alicante.

PÉREZ-OBÍOL, R., JULIÀ, R. 1994, Stages of climatic change in a Mediterranean environment based on a 30,000 year pollen record: the Banyoles lake sequence, *Quaternary Research* 41, 91-98.

PERICOT, L. 1965, El destino de la antigua Rosas, *Revista de Gerona* 31, Girona, 7-12.

PERICOT, L., OLIVA, M. 1946, Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones en la provincia de Gerona, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* I, Girona, 294-297.

PERICOT, L., COROMINAS, J. M., OLIVA, M., RIURÓ, F., PALOL, P. 1952, *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948*, Informes y memorias 27, Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas, Madrid, 134-145.

PICAZO, M. 1977, La cerámica ática de Ullastret, Barcelona.

PLA CARGOL, J. 1965, El emplazamiento de Rhode reestablecido. Rosas, la colonia griega de Catalunya (un capítulo inédito de la historia catalana), *Revista de Gerona* 31, 7-10.

- PLANA, R. 1994**, *La Chora d'Emporion. Paysage et structures agraires dans le Nord-est catalan à la période pré-romaine*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 544, Paris.
- PLANA, R. 1998**, El poblament indigueta i la chora d'Empúries, in Buxó/ Pons/ Vargas, *El graner de l'Empordà. Mas Castellar de Pontós a l'edat del Ferro*, Girona, 61-64.
- POMEY, P. 1977**, Les conditions de la navigation, *La navigation dans l'Antiquité*, Aix-en-Provence, Édisud, 18-35.
- PONS, E. 1982**, Una necròpolis d'incineració tumulària. Rocaplana de Sant Tomàs. Puig Alt (Roses), *Revista de Girona* 99, 137-145.
- PONS E. 1984**, *L'Empordà de l'edat del Bronze a l'edat del Ferro*. Sèrie Monogràfica del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona 4, Girona.
- PONS, E. 2000**, *Pobles de muntanya, pobles d'aigua al Pirineu oriental (1100-650 aC)*. Col·lecció Papers de Recerca 5, Ajuntament de Roses, Àrea de Cultura.
- PONS, E. (dir.) 2002**, *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica, (Excavacions 1990-1998)*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Sèrie Monogràfica 21, Girona.
- PRADELL, T. 1987**, *Anàlisi de les ceràmiques campanianes de Rhode*, tesina de llicenciatura.
- PRINCIPAL-PONCE, J. 1993**, La ceràmica de vernís negre del Tossal de les Tenalles (Sidamon-Pla d'Urgell), *Gala* 2, 89-136.
- PRINCIPAL-PONCE, J. 1998**, *Las importaciones de vajilla fina de barníz negro en la Cataluña sur y occidental durante el siglo III a.C.*, BAR International Series 729, Oxford.
- PRUNEL, W, FRISH, H.G. 1986**, A guide for the distinction of species, sex and body side in bones of sheep and goat, *Journal of Archaeological Science*, 13, 567-577.

PUIG, A.M. 1996, *La villa Castilione en el territorio Petralatense. La seva topografia urbana i el castell de Castelló*, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 29, Figueres, 47-77.

PUIG, A. M. 1997, *Memòria d'Excavació. Seguiment arqueològic dels resultats de la prospecció geofísica per radar (desembre 1996)*. Memòria d'excavació inèdita, Servei d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PUIG, A. M. 1998a, *La localització topogràfica de l'antic port de Rhode (Alt Empordà), XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Comerç i vies de comunicació (1000 aC-700 dC)*, octubre-novembre de 1997, Puigcerdà, 115-123.

PUIG, A. M. 1998b, *Comprovació arqueològica dels resultats de la prospecció geofísica a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 417-419.

PUIG, A. M. 1998c, *El jaciment de Rhode a la fi de l'antiguitat tardana. Els contextos del segle VII dC a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà, Girona)*, *Pyrenae* 29, Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, Universitat de Barcelona, 171-192.

PUIG, A. M. 1998d, *Aproximació cronològica a la muralla de Rhode. Una defensa en el límit est del nucli de Santa Maria*, *Empúries* 53, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 139-164.

PUIG, A. M. 1999a, *Ciutat de Roses, Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, falta pàg.

PUIG, A. M. 1999b, *Món funerari de Roses, Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1999, 273-274.

PUIG, A.M. 1999c, *Bronzes d'indumentària de la zona nord-oriental de Catalunya (segles VI-VII), Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 324-325.

PUIG, A. M. 2001, Figueres arqueològica. Una recerca oblidada, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 34, Figueres,

PUIG, A.M. 2005, *Memòria d'excavació. Seguiment arqueològic de les obres al solar del carrer avd. Rhode 81-83 – hotel Marina* (octubre, 2004 – març, 2005), memòria inèdita, Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya.

PUIG, A.M. en premsa, La problemàtica del registre arqueològic en un jaciment múltiple. L'exemple de la Ciutadella de Roses (V aC - XIX dC), *Simposium d'Arqueologia Medieval*, Homenatge al prof. Manuel Riu, Berga (Barcelona), 1998.

PUIG, A. M., AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M., MARTÍN, A. 2000, Resultats de la primera campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 172-176.

PUIG, A. M., AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M., MARTÍN, A. 2001, *Memòria d'Excavació. Església de Sta. Maria i Pati d'Armes* (novembre-desembre 1999, març-maig 2000). Memòria d'excavació inèdita, Servei d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PUIG, A. M., AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M., MARTÍN, A. 2002, Segona campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 301-306.

PUIG, A. M., CARRASCAL, C., PUJOL, M., TEIXIDOR, M., VIEYRA, G. 1994-1995, Resultats de les darreres campanyes d'excavació a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Tribuna d'Arqueologia*, 123-132.

PUIG, A. M., CARRASCAL, C., PUJOL, M., TEIXIDOR, M., VIEYRA, G. 1995, *Memòria d'Excavació* (octubre-desembre 1994). Memòria d'excavació inèdita, Servei d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PUIG, A. M., CARRASCAL, C., VIEYRA, G., TEIXIDOR, M. 1995, L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V a XVII), *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 28, Figueres, 41-69.

PUIG, A. M., CARRASCAL, C., VIEYRA, G., TEIXIDOR, M. 1996a, *Memòria d'Excavació (maig-agost 1995)*. Memòria d'excavació inèdita, Servei d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PUIG, A. M., CARRASCAL, C., VIEYRA, G., TEIXIDOR, M. 1996b, La Roses d'època visigòtica en el subsòl de la Ciutadella (Alt Empordà): darreres investigacions, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXXV*, Congrés d'Homenatge al Dr. Pere de Palol, 1011-1026.

PUIG, A. M., CARRASCAL, C., TEIXIDOR, M., VIEYRA, G. 1996c, Els principals punts d'actuació al jaciment múltiple de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 242-251.

PUIG, A. M., CARRASCAL, C., TEIXIDOR, M., VIEYRA, G. 1997, *Memòria d'Excavació (setembre-novembre 1996)*. Memòria d'excavació inèdita, Servei d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PUIG, A. M., CARRASCAL, C., TEIXIDOR, M., VIEYRA, G. (en premsa), Els espais funeraris al jaciment de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà) i els llocs de culte. Els resultats de les darreres campanyes, *I Simposium d'Arqueologia Medieval*, Homenatge al prof. Manuel Riu, Berga, 1998.

PUIG, A. M., PUJOL, M., VIEYRA, G., CARRASCAL, C. 1994a, *Memòria d'Excavació (setembre 1993-gener 1994)*. Memòria d'excavació inèdita, Servei d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PUIG, A. M., PUJOL, M., VIEYRA, G., CARRASCAL, C. 1994b, *Memòria d'Excavació (maig-juliol 1994)*. Memòria d'excavació inèdita, Servei d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PUIG, A. M., PUJOL, M., VIEYRA, G., CARRASCAL, C. 1994c, Resultats de la darrera campanya arqueològica realitzada a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *II Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 156-165.

PUIG, A. M., PUJOL, M., VIEYRA, G., CARRASCAL, C. 1994d, Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 27, Figueres, 17-41.

PUIG, A. M., TEIXIDOR, M. 1998, La cinquena campanya d'excavacions a la Ciutadella de Roses en el marc del conveni dels anys 1993-96 (Roses, Alt Empordà), *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 136-148.

PUJADES, G. 1829, *Crónica Universal del Principado de Catalunya*, Barcelona, Imprenta de José Torres.

PUJOL, A. 1998, *El territori de Llançà a l'antiguitat*, Col·lecció Sant Silvestre, Ed. Brau, Figueres.

PUJOL I CAMPS, C. 1878, *Estudio de las monedas de Empurias y Rhode con sus imitaciones*, Sevilla.

PUJOL, C. 1880, Una moneda inédita de Rhode, *Revista de Ciencias Históricas* 1, 472-473.

PUJOL, M. 2002, L'ancoratge i el port de Rhode (Roses, Alt Empordà), *Empúries* 53, Museu d'Arqueologia de Catalunya, 131-154.

PY, M. 1978, Quatre siècles d'amphore massaliète. Essai de classification des bords, *Figlina* 3, 1-24.

PY, M. 1978, Une production massaliète de céramique pseudo-attique à vernis noir, *Rivista di Studi Liguri* 44, 175-198.

PY, M. 1979-80, Ensayo de clasificación de un estilo de cerámica de Occidente: los vasos pseudojonios pintados, *Ampurias* 41-42, Barcelona, 155-202.

PY, M. 1990, Diffusion des amphores massaliètes sur le littoral du Languedoc oriental, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-Ier s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 73-86.

PY, M. (dir) 1999, *Recherches sur le quatrième siècle avant notre ère à Lattes*, Lattara 12, Lattes.

PY, M., ADROHER, A., SANCHEZ, C. 2001, DICOCER 2. Corpus des céramiques de l'Âge du Fer de Lattes (Fouilles 1963-1999), 2 vols., Lattara 14, Lattes.

RAMON, J. 1985, Les amforeses Eb. 77 i algunes formes connexes de la producció ceràmica púnico-ebussitana tardana, *Eivissa* 15-16, Eivissa, 52-58.

RAMON, J. 1990, Ànforas masaliotas en el archipiélago Pitiuso-Balear, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-1er s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 183-190.

RAMON, J. 1990-91, Barrio industrial de la ciudad púnica de Ibiza: el taller AE-20, *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses* 15, Castellon, 247-285.

RAMON, J. 1994, *El pozo púnico del "hort d'en Xim"*, Eivissa, *Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza* 32, Eivissa.

RAMON, J. 1995, *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Universitat de Barcelona.

RAMON, J. 1997, *Fe-13. Un taller alfarero de época púnica en ses Figueretes (Eivissa)*, Govern Balear.

RAMON, J. 1998, La facies ceràmica de importació en Eivissa durante el siglo III, *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 157-173.

RAVIOLA, F. 1995, *Napoli Origini*, *Hesperia* 6, Roma.

RHODES, D. 1999, *Hornos para ceramistas*, Barcelona, ed. Ceac.

RIPOLLÈS, P. P. 1982, *La circulació monetaria en la Tarraconense mediterrànea*, València.

RIPOLLÈS, P. P., LLORENS, M. M. 2002, *Arse-Saguntum. Historia monetaria de la ciudad y su territorio*, Sagunt.

RISCO, M. 1801, *España Sagrada, t. XLII, Antigüedades civiles y eclesiásticas de las ciudades de Dertosa, Egara y Emporias*, Madrid, Imprenta de la viuda de D. Joaquin Ibarra.

RIURÓ, F. 1965, Situación actual de la exCiudadela de Roses en los aspectos legal y arqueológico, *Revista de Gerona* 31, Girona, 43-53.

RIURÓ, F. 1985, Diaris dels treballs realitzats dins la Ciutadella de Roses per la Delegació Local de l'antic Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques en el període comprès entre juliol de 1958 i juliol de 1963, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* II, 197-212.

RIURÓ, F. 1992, Rhode i la colonització grega a la Mediterrània nord-occidental, *Associació Arqueològica de Girona. Quadern de treball* 7, Girona, 19-38.

RIURÓ, F. 1995, Crònica de cinquanta anys d'activitat arqueològica, *Associació Arqueològica de Girona, Quadern de Treball* 8, Girona, 75-111.

RIURÓ, F. 1998, Crònica de cinquanta anys d'activitat arqueològica, *Quadern de Treball* 9, Associació Arqueològica de Girona, 116-150.

RIURÓ, F., CUFÍ, F. 1961-1962, Prospecciones arqueológicas en Rosas, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* XV, Girona, 203-224.

RODRÍGUEZ, A. 1978, *La ceràmica emporitana d'Ullastret*, Tesi de Llicenciatura, inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.

RODRÍGUEZ-VIDAL, J., RODRÍGUEZ-RAMÍREZ, A., CÁCERES, L.M., CLEMENTE, L., GUERRERO, V., CANTANO, M., BELLOUMINI, G., IMPROTA, S. 1997, Evolución holocena de las formaciones litorales de la costa de Huelva, *Cuaternario Ibérico*, 77-83.

ROLDAN, J.M. 1997, *Romanos y cartagineses en la Península Ibérica: la Segunda Guerra Púnica*. Catálogo de la Exposición: La Guerra en la Antigüedad. Una aproximación al origen de los ejércitos en Hispania, Ministerio de Defensa, Madrid.

ROQUÉ, C., PALLÍ, LL., CAPELLA, I. 2000, Prospecció geològica del subsòl del turó de Santa Maria de Roses (Alt Empordà, Girona), *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, Olot, 12-13 de maig*, Girona, 1-2.

ROSSETTI, L., LIVIABELLA, P. 1993, Rodi, in *Lo spazio letterario della Grecia antica*, Roma, vol.I, t.II.

ROTH CONGES, A. 1985, Glanum préromaine: recherche sur la métrologie et ses applications dans l'urbanisme et l'architecture, *Revue archéologique de Narbonnaise* 18, 189-220.

ROUILLARD, P. 1990, Les amphores massaliètes de l'embouchure de l'Ebre à l'Andalousie, *Etudes Massaliètes* 2, Lattes, 179-181.

ROUILLARD, P. 1991, *Les Grecs et la Péninsule Ibérique du VIIIe au IVe siècle avant Jésus-Christ*, Paris, Publications del Centre Pierre Paris 21, Casa de Velázquez.

ROUILLARD, P. 1999, Entre Marseille et Huelva, *La colonisation grecque en Méditerranée occidentale*, Collection de l'École Française de Rome 251, 83-92.

ROVIRA, J., SANMARTÍ, E. 1983, Els orígens de l'Empúries precolonial i colonial, *Informació Arqueològica* 40, Barcelona, 95-110.

ROVIRA, M.C. 1992, Recursos minerals i producció metal·lúrgica a l'Empordà durant la Protohistòria, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 311-328.

ROVIRA, M.C. 1993, Estudi arqueometal·lúrgic de l'Illa d'en Reixac – Ullastret (Baix Empordà), *Revista d'Arqueologia de Ponent* 3, 65-149.

ROVIRA, M.C. 1999, Els objectes metàl·lics, in Martín, A., Buxó, R., López, J.B., Mataró, M. (dirs.) *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Ullastret, Monografies d'Ullastret 1, 187-203.

ROVIRA, M.C. 2002, Els objectes metàl·lics, in Pons, E. (dir.) *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex d'època ibèrica (excavacions 1990-1998)*, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, Sèrie Monogràfica 21, Girona, 333-367.

RUIZ DE ARBULO, J. 1984, Emporion y Rhode. Dos asentamientos portuarios en el golfo de Rosas, *Arqueologia espacial* 4, Terol, 115-140.

RUIZ DE ARBULO, J. 1990, Rutas marítimas y colonizaciones en la Península Ibérica. Una aproximación náutica a algunos problemas, *Itálica* 18, 79-115.

RUIZ DE ARBULO, J. 1994, Puertos hispanos y rutas marítimas en el Mediterráneo antiguo. Cuestiones en torno a los intermediarios en el comercio de materiales áticos, *Aulas del Mar. Arqueología Subacuática*, Universidad de Murcia, 133-145.

SAGRERA, J. 2001, *Les ceràmiques de producció ibèrica de Sant Julià de Ramis: el poblat i els camps de sitges*, Tesi Doctoral inèdita, Universitat de Girona, Departament de Geografia, Història i Història de l'Art.

SALA, F. 1998, Los problemas de caracterización del siglo III a.C. en los yacimientos de la Contestania, *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 29-48.

SANMARTÍ, E. 1978a, *La ceràmica campaniense de Emporion y Rhode*, Monografies Emporitanes IV, 2 vols.

SANMARTÍ, E. 1978b, L'atelier des patères à trois palmettes radiales et quelques productions connexes, *Archéologie en Languedoc* 1, 21-42.

SANMARTÍ, E. 1981, Las cerámicas de barniz negro y su función delimitadora de los horizontes ibéricos tardíos (siglos III-I aC), *La baja época de la cultura ibérica*, Madrid, 163-179.

SANMARTÍ, E. 1990, La diffusion des amphores massaliètes sur la côte centrale de Catalogne, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-ler s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 171-178.

SANMARTÍ, E. 1991, El comercio fenicio y púnico en Cataluña, *I-IV Jornadas de Arqueologia Fenicio-Púnica (Eivissa 1986-1989)*, Museu Arqueològic d'Eivissa, Direcció General de Cultura, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear, 119-136.

SANMARTÍ, E. 1992, Massalia et Emporion: une origine comune, deux destins differents, *Marseille grecque et la Gaule*, Collection Etudes Massaliètes 3, 27-41.

SANMARTÍ, E., SOLIER, Y. 1978, L'atelier des patères à trois palmettes sur guillochures: note sur un nouveau groupe de potiers pseudo-campaniens, *Revue Archéologique de Narbonnaise* 11, 117-134.

SANMARTÍ, E., CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 1990, Les amphores massaliètes d'Emporion, du milieu du VIe au milieu du IV a. av. J.-C., *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-le s. av. J.-C.)*, Études Massaliètes 2, Lattes-Aix-en-Provence, 165-170.

SANMARTI, E., CASTAÑER, P., TREMOLEDA, J. 1998, La secuencia histórico-topográfica de las murallas del sector meridional de Emporion, *MM* 29, 191-200.

SANMARTÍ, E., PRINCIPAL, J. 1998, Cronología y evolución tipológica de la Campaniense A del siglo II aC las evidencias de los pecios y de algunos yacimientos históricamente fechados, *Les façies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 193-215.

SANMARTÍ, J. 2001, Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant l'ibèric ple (segles IV-III aC), *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental, Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000*, Monografies d'Ullastret 2, Girona, 23-38.

SANMARTI, J., GARCIA, J., ASENSIO, D., PRINCIPAL, J. 1998, Les façies ceràmiques d'importació del segle III aC i la primera meitat del segle II aC a la costa central de Catalunya, *Les façies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, 111-128.

SANMARTI, J., SANTACANA, J. 1992, *El poblat ibèric d'Alorda Park. Calafell, Baix Penedès. Campanyes 1983-1988*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya 11, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona.

SANMARTÍ, J. 1997, Las ánforas de los íberos. Envases de transporte y almacenaje, *Revista de Arqueología* 197, Madrid.

SANTIAGO, R.A. 1994, Enigmas en torno a Saguntum i Rhoda, *Faventia* 16/2, Universitat Autònoma de Barcelona, 51-64.

SCHMID, E. 1972, *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologist*, Elsevier Publishing Company, Amsterdam, London, New-York.

SCOTT, D.A. 1991, *Metallography and microstructure of ancient and historic metals*. The Getty Conservation Institute / The J. Paul Getty Museum

SERNEEELS, V. 1993, *Archéometrie des scories de fer: recherches sur la sidérurgie ancienne en Suisse occidentale*, Cahiers d'Archéologie Romande 61.

SILVER, I.A. 1980, La determinación de la edad en los animales domésticos, in Brothwell, A., Higgs, S. (eds.) *Ciencia en Arqueología*, Fondo de Cultura Económica, Madrid, 289-309.

SOLER, N. 1986, *Les indústries del Paleolític Superior en el nord de Catalunya*, Tesi Doctoral inèdita, vol. III, Universitat de Barcelona.

SOLIER, Y. 1969, Note sur les potiers pseudo-campaniens Nikias et Ion, *Revue Archéologique de Narbonnaise* 2, 29-48.

SOLIER, Y., SANMARTÍ, E. 1978, Note sur l'atelier pseudo-campanien des rosettes nominals, *Archéologie en Languedoc* 1, 37-42.

SPARKES, B.A., TALCOTT, L. 1970, *Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries BC. The Athenian Agora XII*, Princeton.

TARRADELL, M. 1965, Els descobriments de Rosas y la colonización griega en el extremo occidente, *Revista de Gerona* 31, 32-37.

TARRADELL, M., FONT, M. 1975, *Eivissa cartaginesa*, Barcelona.

TARRÚS, J., MARTÍN, A., NIETO, F. X. 1989, La ciutadella de Roses, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 22, Figueres, 313-331.

TARRÚS et alii 1995, Fases estructurals i cronològiques a l'hàbitat neolític de Ca n'Isach (Palau Saverdera, Alt Empordà), *Ier Congrés del Neolític a la Península Ibèrica*, Gavà-Bellaterra.

TARRÚS, J. 2002, *Poblats, dòlmens i menhirs. Els grups megalítics de l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus*. Diputació de Girona, Girona.

TEIXIDOR, M. 2001, Les gerres gòtiques trobades a les voltes de l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries, *El Salner* 7, Grup Cultural Comtat d'Empúries, Castelló d'Empúries, 41-51.

TOLEDO, A., PONS, E. 1985, La necròpolis d'incineració de Puig Alt-Roses: un jaciment a punt de desaparèixer, *Revista de Girona* 111, 59-66.

TOLEDO, A., PONS, E. 1986, Avenç sobre el conjunt d'enterraments trobats a Puig Alt, Roses, Alt Empordà, *6è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà 1984, 87-96.

TREMOLEDA, J. 2000, *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña (época augustea y altoimperial)*, BAR International Series 835, Oxford.

TREZINY, H. 1989, Metrologie, architecture et urbanisme dans le monde massaliète, *Revue archéologique de Narbonnaise* 22, Paris, 1-46.

TREZINY, H. 1999, Lots et îlots à Mégara Hyblaea. Questions de métrologie, *La colonisation grecque en Méditerranée occidentale, Actes de la rencontre scientifique en Hommage a Georges Vallet, Rome-Naples 15-18 novembre 1995*, Collection de l'École Française de Rome 251, Roma, 141-183.

TREZINY, H. 2004, Urbanisme grec, urbanisme indigène dans le Midi de la Gaule, *in* Augusta-Boularto/ Lafon (dir.) *Des Ibères aux Vénètes*, Collection de l'École Française de Rome 328, Paris, 65- 77.

UERPMANN, H. P. 1971, *Die Tierknochenfunde aus der talayot-Siedlung von S'illot (San Lorenzo, Mallorca)*, Studien über frühe Tierknochenfunde von der Iberischen Halbinsel 2, Institut für Paleoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München, München.

UERPMANN, H. P. 1978, The knocod system for processing data on animal bones from archaeological sites, *Peabody Museum Bulletin*, 2, 149-167.

UGOLINI, D., OLIVE, CH. 1990, La diffusion des amphores massaliètes en Languedoc occidental et sur l'axe Aude-Garonne et ses abords, *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-ler s. av. J.-C.)*, *Études Massaliètes* 2, Lattes, 119-124.

VAN COMPERNOLLE, T. 1985, La colonisation rhodienne en Apulie: réalité historique ou légende?, *MEFRA* 97, 35-45

VANDERMERSCH, CH. 1994, Index des marques amphoriques, *Vins et amphores de Grande Grèce et de Sicile IVè-IIIè s. avant J.-C.*, Nàpols, *Études* I, Centre Jean Bérard.

VARELA, J.A. 2005, *Ilumina. Colección de Lucernas*, Museo Provincial de Lugo, Deputación Provincial de Lugo.

VERNHET, A. 1991, *La Greufesenque. Céramiques gallo-romaines*, Millau, Tourisme et culture en Aveyron.

VILLARD, F. 1992, Les céramiques locales: problèmes généraux, *Les ateliers de potiers dans le monde grec aux époques géométriques, archaïques et classiques*, Actes de la taula rodona organitzada per l'Escola Francesa d'Atenes (2 i 3 d'octubre de 1987), *Butlletín de Correspondance Hèllénique* suppl. XXIII, Ed. F. Blondé i J. Perreault, 3-9.

VILLARONGA, L. 1973, Presencia rodia en Rosas (Gerona) a finales del siglo III a. de J.C., *Ampurias* 35, 247-248.

VILLARONGA, L. 1993, *Tresors monetaris de la península ibèrica anteriors a August: repertori i anàlisi*, Barcelona.

VILLARONGA, L. 1994, *Corpus nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*, Madrid.

VILLARONGA, L., 2000, *Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions. De principi del segle III aC fins a l'arribada dels romans, el 218 aC*, Barcelona.

VIVÓ, D. 1994, *Arquitectura i urbanisme del Barri Hel·lenístic de la Ciutadella de Roses*, memòria de recerca, Universitat de Girona, dactilografiada.

VIVÓ, D. 1996, Rhode arquitectura i urbanisme del barri hel·lenístic, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 6, Universitat de Lleida, 81-117.

VUILLEMOT, R. 1965, *Reconeissances aux échelles puniques d'Oranie*, Autun.

ZAZO, C. 1999, Efectos del cambio climático en áreas del litoral, in RUÍZ-ZAPATA, B., DORADO, M., GIL, M.J., VALDEOLMILLOS, A. (eds). *Efectos del Cambio Climático en la Región Mediterránea durante los últimos 3.000 años*, 76-85.

ZAZO, C., GOY, J.L., SOMOZA, L., DABRIO, C.J., BELLUOMINI, G., IMPROTA, S, LARIO, L., BARDAJÍ, T., SILVA, P.G. 1994, Holocene sequence of sea level fluctuations in relation to climatic trends in the Atlantic-Mediterranean linkage coast, *Journal of Coastal Research* 10, 933-945.

ZAZO, C., MAESTRO, A., DÍAZ DEL RÍO, V., GOY, J.L., SOMOZA, L. 2001, Littoral Geomorphology and Geomorphology of the Continental Platform, In GÓMEZ-ORTÍZ, A., PÉREZ-GONZÁLEZ, A. (eds), *Recent Developments in Spanish Geomorphology (1980-2000)*, 97-138.

ZÓBEL DE ZANGRÓNIZ, J. 1877-1879, Estudio histórico de la moneda antigua española desde su origen hasta el Imperio Romano, *Memorial Numismático Español* IV, 81-288.

BLOC XIV: ANNEXOS

INVENTARI LÀMINES DE MATERIAL BLOC III - CAPÍTOL 6

FIGURES	Tipus	Forma	V.	BASE	Núm. inv.	Sector	Quadre	Corte	Talla	Estrat	D.V	D.B	Alt	AltP	Motiu	Combinació dec.
6.12.1	A-PUN-EB	boca plana			11.662					TSM-V	144					
6.12.2	A-IBE	bd2c			11.521					TSM-V	144					
6.12.3	A-PUN-EB	T-8.1.2.1			11.521					TSM-V	140					
6.12.4	A-GR-ITA	bd.1			11.524					TSM-V	168					
6.12.5	COM-PUN	131 b2			11.524					TSM-V	420					
6.12.6	PUN-CUINA	5c2			11.524					TSM-V						
6.12.7	PUN-CUINA	3a5			11.521					TSM-V	112					
6.12.8	PUN-CUINA	3a5			11.676					TSM-V	216					
6.12.9	PUN-CUINA	5-bd2			11.535					TSM-V	300					
6.13.1	COM-IB	gerra			11.524					TSM-V	177					
6.13.10	COM-OXD				11.495					TSM-V	268					
6.13.11	COM-RED	tapadora			11.662					TSM-V		28				
6.13.12	A MÀ	olla			11.528					TSM-V	ind.					
6.13.2	COM-IB	gerra			11.682					TSM-V	170					
6.13.3	COM-IB	gerra?			11.662					TSM-V	274					
6.13.4	COM-IB	gerra			11.676					TSM-V	178					
6.13.5	COT-CAT	bicònic			11.524					TSM-V	68					
6.13.6	COT-CAT	bicònic			11.521					TSM-V	92					
6.13.7	COT-CAT	bicònic			11.495					TSM-V	97					
6.13.8	COT-CAT	gerra			11.521					TSM-V	114					
6.13.9	COM-OXD	vora			11.662					TSM-V	157					
6.22.1	ROSES	12	b	5A	30.401	rasa3				M-V	210	131	60	19		
6.22.10	ROSES	11	b		30.408	rasa3				M-V	169					
6.22.11	ROSES	10-12	b		30.401	rasa3				M-V	ind					
6.22.12	ROSES	11	a		30.408	rasa3				M-V	131					
6.22.13	ROSES	12	c		30.413	rasa3				M-V	264					
6.22.2	ROSES	11	b	2Bb	30.401	rasa3				M-V	141	61	54	9		

6.22.3	ROSES	10	b	frag.	30.401	rasa3				M-V	106	58	43	9		
6.22.4	ROSES	11	a	2D'''	30.401	rasa3				M-V	130	48	49	8		
6.22.5	ROSES	12	b		30.401	rasa3				M-V	230					
6.22.6	ROSES	11	b		30.401	rasa3				M-V	169					
6.22.7	ROSES	1	c		30.399	rasa3				M-V	85					
6.22.8	ROSES	11	b		30.408	rasa3				M-V	169					
6.22.9	ROSES	2A	c		30.401	rasa3				M-V	99					
6.23.1	ROSES	10?		1A	30.401	rasa3				M-V		49		9	R12	RCENT (+ROD?)
6.23.10	ROSES	base		2B	30.401	rasa3				M-V		61		13	R6	RCENT + ROD
6.23.11	ROSES	12		5D	30.401	rasa3				M-V		83		18	P23	?PR + ROD
6.23.12	ROSES	base		3A'	30.401	rasa3				M-V		ind.		12	P17	?PR + ROD
6.23.13	ROSES	12		3D	30.408	rasa3				M-V		101		17	R26,P104	RCENT+3PR (+ROD?)
6.23.2	ROSES	base		2Ad	30.401	rasa3				M-V		49		12	R5	RCENT (+ROD?)
6.23.3	ROSES	base		2Bf	30.401	rasa3				M-V		54		10	R7	RCENT (+ROD?)
6.23.4	ROSES	base		2A	30.408	rasa3				M-V		54		11	R13	RCENT (+ROD?)
6.23.5	ROSES	base		2D'''	30.401	rasa3				M-V		51		16	R19	RCENT (+ROD?)
6.23.6	ROSES	base		2A'	30.401	rasa3				M-V		42		9	R17	RCENT (+ROD?)
6.23.7	ROSES	base		2A'	30.403	rasa3				M-V		ind.		19	R9	RCENT + ROD
6.23.8	ROSES	base		frag.	30.401	rasa3				M-V		ind.		ind.	R22	RCENT (+ROD?)
6.23.9	ROSES	base		frag.	30.401	rasa3				M-V		ind.		ind.	R18	RCENT (+ROD?)
6.24.1	ROSES	base		1B	30.403	rasa3				M-V		43		8		
6.24.10	ROSES	base		2D''	30.373	rasa3				M-V		ind.		10	P42-45	NIKIA + ?PR + ROD
6.24.11	ROSES	12		2A'	30.401	rasa3				M-V		100		12	P41	(segell? +) ?PR + ROD
6.24.12	ROSES	base		frag.	30.403	rasa3				M-V		ind.		ind.	P41-45	NIKIA + ?PR (+ ROD?)
6.24.13	PET-EST	Lamb. 27			30.401	rasa3				M-V						
6.24.14	PET-EST	Lamb. 27			30.403	rasa3				M-V		46		8		
6.24.15	ROSES	35			30.413	rasa3				M-V						
6.24.2	ROSES	base		2D''	30.401	rasa3				M-V		41		8		
6.24.3	ROSES	base		2D'	30.373	rasa3				M-V		52		9		
6.24.4	ROSES	base		2Bg	30.399	rasa3				M-V		77		12		
6.24.5	ROSES	base		1A'	30.412	rasa3				M-V		70		17		
6.24.6	ROSES	base		4Cb	30.373	rasa3				M-V		111		9		

6.24.7	ROSES	14	a	2B	30.401	rasa3				M-V		81		15		
6.24.8	ROSES	80		2D''	30.401	rasa3				M-V		102		19		
6.24.9	ROSES	80		2B'	30.412	rasa3				M-V		114		17		
6.25.1	ROSES	100			30.401	rasa3				M-V	224					
6.25.2	ROSES	44			30.408	rasa3				M-V	129					
6.25.3	ROSES	14	a		30.401	rasa3				M-V	ind					
6.25.4	ROSES	40	e		30.403	rasa3				M-V	ind					
6.25.5	ROSES	80		2D''	30.408	rasa3				M-V	ind	86	44	17		
6.25.6	ROSES	80	g		30.401	rasa3				M-V	193					
6.25.7	ROSES	80	g	3A'	30.408	rasa3				M-V	186	83	31	12		
6.25.8	ROSES	10-12	c		30.401	rasa3				M-V	ind					
6.25.9	ROSES	1	b		30.413	rasa3				M-V	76					
6.26.1	A-IBE	bd2a			30.401	rasa3				M-V						
6.26.2	A-IBE	bd1d			30.401	rasa3				M-V						
6.26.3	A-IBE	bd1d			30.401	rasa3				M-V						
6.26.4	A-IBE	bd2d			30.403	rasa3				M-V						
6.26.5	A-IBE	bd2d			30.408	rasa3				M-V						
6.26.6	A-IBE	bd1c			30.413	rasa3				M-V						
6.26.7	A-IBE				30.408	rasa3				M-V						
6.27.1	A-PUN-EB	T-8.1.3.1			30.408	rasa3				M-V						
6.27.10	A-PUN-CM	T-5.2.3.2			30.403	rasa3				M-V						
6.27.11	A-PUN-CM	T-1.4.4.1 ?			30.401	rasa3				M-V						
6.27.2	A-PUN-EB	T-8.1.3.1			30.399	rasa3				M-V						
6.27.3	A-PUN-EB	T-8.1.3.1			30.373	rasa3				M-V						
6.27.4	A-PUN-EB	T-8.1.3.1			30.401	rasa3				M-V						
6.27.5	A-PUN-EB	T-8.1.3.1			30.401	rasa3				M-V						
6.27.6	A-PUN-CM	T-4.2.1.5			30.413	rasa3				M-V						
6.27.7	A-PUN-CM	T-5.2.3.1			30.401	rasa3				M-V						
6.27.8	A-PUN-CM	T-5.2.3.1			30.408	rasa3				M-V						
6.27.9	A-PUN-CM				30.408	rasa3				M-V						
6.28.1	A-GR-ITA	bd3			30.401	rasa3				M-V						
6.28.2	A-GR-ITA	bd4			30.373	rasa3				M-V						

6.28.3	A-GR-ITA	bd2		30.403	rasa3				M-V						
6.28.4	A-MAS	bd8		30.408	rasa3				M-V						
6.29.1	COT-CAT			30.401	rasa3				M-V						
6.29.10	COT-CAT			30.401	rasa3				M-V						
6.29.11	COM-IB			30.401	rasa3				M-V						
6.29.12	COM-IB			30.399	rasa3				M-V						
6.29.13	COM-IB			30.403	rasa3				M-V						
6.29.14	COM-IB			30.399	rasa3				M-V						
6.29.15	COM-IB			30.401	rasa3				M-V						
6.29.16	COM-IB			30.401	rasa3				M-V						
6.29.2	COT-CAT			30.401	rasa3				M-V						
6.29.3	COT-CAT			30.413	rasa3				M-V						
6.29.4	COT-CAT			30.401	rasa3				M-V						
6.29.5	COT-CAT			30.401	rasa3				M-V						
6.29.6	COT-CAT			30.401	rasa3				M-V						
6.29.7	COT-CAT			30.401	rasa3				M-V						
6.29.8	COT-CAT			30.401	rasa3				M-V						
6.29.9	COT-CAT			30.408	rasa3				M-V						
6.30.1	COM-IB			30.373	rasa3				M-V						
6.30.10	COM-PUN	Eb.69		30.401	rasa3				M-V						
6.30.11	COM-PUN	morter		30.401	rasa3				M-V						
6.30.2	COM-IB			30.408	rasa3				M-V						
6.30.3	COM-IB			30.403	rasa3				M-V						
6.30.4	CL-MAS	gibrell		30.412	rasa3				M-V						
6.30.5	COM-IT	morter		30.408	rasa3				M-V						
6.30.6	COM-PUN			30.401	rasa3				M-V						
6.30.7	COM-PUN			30.401	rasa3				M-V						
6.30.8	COM-PUN	tapadora		30.401	rasa3				M-V						
6.30.9	COM-PUN			30.401	rasa3				M-V						
6.31.1	COM-PUN	3a5		30.401	rasa3				M-V						
6.31.10	COM-PUN			30.373	rasa3				M-V						
6.31.11	COM-PUN			30.401	rasa3				M-V						

6.31.2	COM-PUN	lopas		30.401	rasa3				M-V						
6.31.3	COM-PUN	lopas		30.399	rasa3				M-V						
6.31.4	COM-PUN	tapadora		30.408	rasa3				M-V						
6.31.5	COM-PUN	tapadora		30.401	rasa3				M-V						
6.31.6	COM-PUN	morter		30.399	rasa3				M-V						
6.31.7	COM-PUN	Eb.77		30.401	rasa3				M-V						
6.31.8	COM-PUN			30.401	rasa3				M-V						
6.31.9	COM-PUN			30.401	rasa3				M-V						
6.32.1	COM-OXD			30.373	rasa3				M-V						
6.32.10	COM-OXD			30.413	rasa3				M-V						
6.32.11	COM-OXD			30.401	rasa3				M-V						
6.32.12	A MÀ			30.401	rasa3				M-V						
6.32.2	COM-OXD			30.401	rasa3				M-V						
6.32.3	COM-OXD			30.413	rasa3				M-V						
6.32.4	COM-OXD			30.373	rasa3				M-V						
6.32.5	COM-OXD			30.373	rasa3				M-V						
6.32.6	COM-OXD			30.401	rasa3				M-V						
6.32.7	COM-OXD			30.401	rasa3				M-V						
6.32.8	COM-OXD			30.408	rasa3				M-V						
6.32.9	COM-OXD			30.401	rasa3				M-V						
6.33.1	A-GR-ITA			30.341	rasa3				M-V						
6.33.2	A-GR-ITA			30.374	rasa3				M-V						
6.33.3	A-GR-ITA			30.374	rasa3				M-V						
6.33.4	A-IBE			30.341	rasa3				M-V						
6.33.5	A-IBE			30.341	rasa3				M-V						
6.33.6	A-PUN-EB	T-8-1-2-1		30.341	rasa3				M-V						
6.33.7	A-PUN-EB			30.411	rasa3				M-V						
6.34.1	COM-RED			30.374	rasa3				M-V						
6.34.2	COM-RED			30.410	rasa3				M-V						
6.34.3	COM-RED			30.410	rasa3				M-V						
6.34.4	COM-PUN			30.410	rasa3				M-V						
6.34.5	COM-PUN			30.411	rasa3				M-V						

6.34.6	ROSES	40			30.411	rasa3				M-V	ind.						
6.34.7	ROSES divers	llàntia			30.341	rasa3				M-V							
6.35.1	ROSES	base		5Aa	30.392	rasa3				M-resid.		53		9	R33		RCENT (+ROD?)
6.35.10	ROSES	base		2D'	30.348	rasa3				M-resid.		63		10	P27		?PR + ROD
6.35.11	ROSES	base		frag.	30.404	rasa3				M-resid.		ind.		ind.	P40		CI+3PR (+ROD?)
6.35.12	ROSES	base		2D''	30.404	rasa3				M-resid.		ind.		14	AL2		?ALR (+ ROD?)
6.35.13	ROSES	base		2D'''	30.391	rasa3				M-resid.		66		12	P49		4PR + ROD
6.35.2	ROSES	base		2D'	30.392	rasa3				M-resid.		58		9	R90		RCENT (+ROD?)
6.35.3	ROSES	base		3Ab	30.404	rasa3				M-resid.		58		9	R23		RCENT (+ROD?)
6.35.4	ROSES	base		2Abf	30.392	rasa3				M-resid.		59		17	R21		RCENT (+ROD?)
6.35.5	ROSES	base		2Bb	30.392	rasa3				M-resid.		78		14	P19		CI+3PR (+ROD?)
6.35.6	ROSES	base		2D'	30.404	rasa3				M-resid.		92		16	P41		?PR + ROD
6.35.7	ROSES	base		frag.	30.392	rasa3				M-resid.		ind.		ind.	P108		3PR (+ROD?)
6.35.8	ROSES	base		2Bb	30.392	rasa3				M-resid.		56		9	R10		RCENT (+ROD?)
6.35.9	ROSES	base		frag.	30.392	rasa3				M-resid.		ind.		ind.	P18		(CI?) ?PRenll+ROD
6.36.1	ROSES	12	c		30.392	rasa3				M-resid.	226						
6.36.10	ROSES	14	a	1B	30.413	rasa3				M-V	91	38	29	7	R15		RCENT + ROD
6.36.11	ROSES	14	a		30.392	rasa3				M-resid.	116						
6.36.12	ROSES	67			30.392	rasa3				M-resid.	ind						
6.36.2	ROSES	12	b		30.348	rasa3				M-resid.	200						
6.36.3	ROSES	1	a		30.392	rasa3				M-resid.	65						
6.36.4	ROSES	11	b		30.392	rasa3				M-resid.	133						
6.36.5	ROSES	1-3A	b		30.413	rasa3				M-V	ind						
6.36.6	ROSES	40			30.413	rasa3				M-V	ind						
6.36.7	ROSES	80	g		30.391	rasa3				M-resid.	210						
6.36.8	ROSES	80	g		30.392	rasa3				M-resid.	250						
6.36.9	ROSES	40			30.392	rasa3				M-resid.	ind						
6.37.1	ROSES	base		2Bb	30.391	rasa3				M-resid.		64		14			
6.37.10	VN-AT	llàntia			30.392	rasa3				M-resid.							
6.37.11	VN-AT	skyphos			30.358	rasa3				M-resid.							
6.37.12	PET-EST	Lamb. 27			30.392	rasa3				M-resid.							
6.37.13	PET-EST	Lamb. 27			30.404	rasa3				M-resid.							

6.37.2	ROSES	11		2B'	30.413	rasa3				M-V		56		8		
6.37.3	ROSES	base		1B	30.358	rasa3				M-resid.		51		8		
6.37.4	ROSES	base		2Dc'	30.348	rasa3				M-resid.		80		13		? + ROD
6.37.5	ROSES	80		2C'	30.404	rasa3				M-resid.		100		25		
6.37.6	ROSES	80	g		30.404	rasa3				M-resid.	293					
6.37.7	ROSES	80	g		30.392	rasa3				M-resid.	184					
6.37.8	ROSES	12	b		30.392	rasa3				M-resid.	238					
6.37.9	ROSES	10-12	b		30.392	rasa3				M-resid.	ind					
6.42.1	A-MAS	bd12			10.640					Torre H	149					
6.42.2	A-GRE				10.648					Torre H		49				
6.42.3	GR-MONO				10.639					Torre H	93					
6.42.4	GR-MONO				10.639					Torre H	132					
6.42.5	GR-MONO				10.639					Torre H	ind.					
6.42.6	GR-MONO				10.639					Torre H	101					
6.42.7	COM-OXD				10.639					Torre H		74				
6.43.1	AT-FR	Ky14			10.639					Torre H	184					
6.43.2	AT-VN	skyphos			10.644					Torre H		78				
6.43.3	AT-VN	copa			10.639					Torre H		50				
6.43.4	PSEUDO-AT	copa			10.640					Torre H		92				
6.43.5	CL-MAS	222			10.639					Torre H	137					
6.43.6	CL-MAS	552			10.639					Torre H	62					
6.44.1	A-MAS	bd6			R-1646					IV	184					
6.44.2	A-MAS	nansa			R-1674		A5	14		IV						
6.44.3	IB-PINT	stamnos?			R-1669					IV						
6.44.4	AT-VN	oenochoe?			IR 103					IV						
6.44.5	AT-VN	lekythos			IR 107					IV						
6.44.6	AT-VN	kylix			IR 105					IV		76				
6.44.7	AT-VN	copa			IR 106					IV		104				
6.49.1	AT-VN	334-349			11.602					TSM-I	110					
6.49.2	AT-FR	SK2d			11.602					TSM-I	ind.					
6.49.3	AT-VN	334-349			11.602					TSM-I	136					
6.49.4	COM-OXD	olla			11.602					TSM-I	140					

6.49.5	COM-RED	lopas		11.624					TSM-I	470					
6.50.1	AT-VN	350-354		11.573					TSM-IIa	96					
6.50.2	AT-VN	skyphos		11.573					TSM-IIa		62				
6.50.3	AT-FR	SK2d		11.594					TSM-IIa	128					
6.50.4	AT-FR	informe		11.594					TSM-IIa						
6.50.5	AT-FR			11.594					TSM-IIa	ind.					
6.50.6	GR-MONO	2a		11.573					TSM-IIa	81					
6.50.7	GR-MONO	1		11.573					TSM-IIa		72				
6.50.8	GR-MONO	3		11.573					TSM-IIa		68				
6.50.9	IB-PINT	informe		11.573					TSM-IIa						
6.51.1	A-IBE	bd4d		11.573					TSM-IIa	142					
6.51.2	A-MAS	bd6		11.578					TSM-IIa	184					
6.51.3	COM-OXD	copa		11.594					TSM-IIa	178					
6.51.4	COM-OXD	copa		11.578					TSM-IIa	160					
6.51.5	COM-OXD	morter		11.594					TSM-IIa	270					
6.51.6	COM-RED	lopas		11.573					TSM-IIa	214					
6.51.7	COM-RED	tapadora		11.573					TSM-IIa	178					
6.51.8	PUN-CUINA	3b1		11.573b					TSM-IIa	145					
6.52.1	A-IBE			11.597					TSM-IIb	176					
6.52.2	A-MAS	bd5		11.597					TSM-IIb	174					
6.52.3	AT-VN	skyphos		11.588					TSM-IIb		54				
6.52.4	COM-OXD	skyphos		11.597					TSM-IIb		90				
6.52.5	COM-RED	caccaba		11.597					TSM-IIb	220					
6.52.6	A MÀ	base		11.580					TSM-IIb		100				
6.55.1	A-IBE	bd2d		11.572					TSM-IIIa	130					
6.55.2	A-IBE	pivot		11.579					TSM-IIIa						
6.55.3	A-MAS	bd.6		11.579					TSM-IIIa	157					
6.55.4	A-MAS	bd.6		11.579					TSM-IIIa	196					
6.55.5	A-MAS	bd.6		11.579					TSM-IIIa	183					
6.55.6	A-PUN-CM	T-6.1.2.1		11.579					TSM-IIIa	ind.					
6.56.1	AT-VN	350-354		11.579					TSM-IIIa	240					
6.56.2	AT-VN	skyphos		11.572					TSM-IIIa		ind.				

6.56.3	AT-VN	696-704		11.570					TSM-IIIa	154				
6.56.4	AT-VN	bol		11.572					TSM-IIIa	208				
6.56.5	AT-VN			11.579					TSM-IIIa		58			
6.56.6	COM-PUN	AE-20/II-167		11.570					TSM-IIIa		151			
6.56.7	PUN-CUINA	5-bd1		11.572					TSM-IIIa	187				
6.57.1	COM-IB	Am4		11.572					TSM-IIIa	188				
6.57.2	COM-OXD	copa		11.570					TSM-IIIa	158				
6.57.3	COM-OXD	1197-1199		11.572					TSM-IIIa	20	29			
6.57.4	COM-RED	tapadora		11.572					TSM-IIIa		27			
6.57.5	COM-RED	caccaba		11.579					TSM-IIIa	148				
6.57.6	COM-RED	gerra		11.572					TSM-IIIa	ind.				
6.57.7	COM-RED	copeta		11.572					TSM-IIIa	100				
6.58.1	AT-VN	532-561		11.567					TSM-IIIb	126				
6.58.2	AT-VN	532-561		11.548					TSM-IIIb	110	74			
6.58.3	AT-VN	532-561		11.567					TSM-IIIb		78			
6.58.4	AT-VN	skyphos		11.567					TSM-IIIb		62			
6.58.5	PET-EST	informe		11.569					TSM-IIIb					
6.58.6	AT-FR	informe		11.569					TSM-IIIb					
6.58.7	COM-PUN			11.567					TSM-IIIb	ind.				
6.58.8	COM-PUN	nansa		11.540					TSM-IIIb					
6.59.1	A-PUN-EB	boca plana		11.540					TSM-IIIb	142				
6.59.2	A-MAS	bd7		11.569					TSM-IIIb	176				
6.59.3	IB-PINT	gerra bicòn.		11.579					TSM-IIIb	136				
6.59.4	IB-PINT	base gerra		11.567					TSM-IIIb		80			
6.59.5	IB-PINT	informe		11.567					TSM-IIIb					
6.59.6	COT-CAT			11.540					TSM-IIIb	162				
6.60.1	COM-OXD	skyphos		11.548					TSM-IIIb	ind.				
6.60.10	A MÀ			11.571					TSM-IIIb	116				
6.60.2	COM-OXD	skyphos		11.569					TSM-IIIb		72			
6.60.3	COM-OXD	morter		11.540					TSM-IIIb	310				
6.60.4	COM-OXD	base		11.567					TSM-IIIb		44			
6.60.5	COM-RED	gerra		11.567					TSM-IIIb	128				

6.60.6	COM-RED	lopas		11.567				TSM-IIIb	ind.					
6.60.7	COM-RED	caccaba		11.567				TSM-IIIb	187					
6.60.8	COM-RED	gerra		11.548				TSM-IIIb	190					
6.60.9	COM-RED	skyphos		11.571				TSM-IIIb						
6.61.1	COT-CAT			11.669	llar			TSM-V	217					
6.61.2	COT-CAT	bicònic		11.667	llar			TSM-V	110					
6.61.3	COM-IB	bicònic		11.667	llar			TSM-V	128					
6.61.4	PUN-CUINA	3b2		11.667	llar			TSM-V	192					
6.61.5	PUN-CUINA	5b d2		11.667	llar			TSM-V	233					
6.61.6	COM-OXD	cassola		11.668	llar			TSM-V	246					
6.61.7	COM-RED	base		11.668	llar			TSM-V		86				
6.61.8	A MÀ	olla		11.673	llar			TSM-V	152					
6.61.9	A MÀ	informe		11.668	llar			TSM-V						
6.62.1	A-IBE			11.503				residual	125					
6.62.2	A-IBE			11.482				residual	128					
6.62.3	A-PUN-EB	T-8.1.1.1		11.468				residual	126					
6.62.4	A-PUN-EB	T-8.1.3.3		11.474				residual	186					
6.62.5	COM-PUN	131b2		11.614				residual	308					
6.62.6	COM-PUN	131b1		11.664				residual	488					
6.62.7	PUN-CUINA	3b2		11.334				residual	220					
6.63.1	COM-IB	kalathos		11.503				residual	253					
6.63.2	COT-CAT	bicònic		11.482				residual	ind.					
6.63.3	COT-CAT	bicònic		11.503				residual	98					
6.63.4	COM-OXD	base		11.657				residual		44				
6.63.5	COM-OXD			11.503				residual	136					
6.63.6	COM-OXD			11.681				residual	78					
6.63.7	COM-RED	cassola		11.468				residual	231					
6.63.8	COM-RED	gerra		11.568				residual	168					
6.63.9	A MÀ			11.484				residual	378					
6.64.1	A-IBE			R-2039			9	II	132					
6.64.2	A-IBE			R-1373			8	II	130					
6.64.3	A-IBE			R-1806			13	III	144					

6.64.4	A-IBE	AI-1.2.		R-1790				13	III	146					
6.64.5	A-MAS	bd7		R-1623				13	III	182					
6.64.6	A-MAS	bd7		R-1833				13	III	178					
6.64.7	A-MAS	bd7		R-1789				13	III	162					
6.65.1	A-PUN-CM	T-5.2.3.1		R-1367				8	II	182					
6.65.2	A-PUN-CM	T-5.2.3.1		R-1501				10, 11	II	ind.					
6.65.3	A-PUN-CM	T-4.2.1.2		R-1687	fossa				III	94					
6.65.4	A-PUN-CM	informe		R-1683	fossa				III						
6.65.5	A-GR-ITA	bd3		R-1937				12	Ila	135					
6.8.1	A-PUN-EB	T-8.1.1.1		11.432					TSM-IVb	136					
6.8.2	AT-FR	informe		11.685					TSM-IVb						
6.8.3	AT-FR	informe		11.529					TSM-IVb						
6.8.4	AT-VN	856-842		11.529					TSM-IVb	198					
6.8.5	COM-RED	tapadora		11.529					TSM-IVb	250					
6.8.6	COM-OXD	Lamb. 24		11.529					TSM-IVb	72	52				
6.8.7	COM-OXD	Lamb. 26/27		11.529					TSM-IVb	154					
6.9.1	A-PUN-EB	T-8.1.1.1		11.523					TSM-IVa	134					
6.9.10	AT-FR	informe		11.709					TSM-IVa						
6.9.11	AT-FR	informe		11.546					TSM-IVa						
6.9.2	COM-RED	gerra		11.712					TSM-IVa	192					
6.9.3	A MÀ	informe		11.709					TSM-IVa						
6.9.4	A MÀ	informe		11.712					TSM-IVa						
6.9.5	AT-VN	532-561		11.709					TSM-IVa	105					
6.9.6	AT-FR	kantharos?		11.709					TSM-IVa	120					
6.9.7	AT-VN	skyphos		11.709					TSM-IVa		53				
6.9.8	AT-VN	base		11.712					TSM-IVa						
6.9.9	AT-FR	informe		11.546					TSM-IVa						

INVENTARI LÀMINES DE MATERIAL BLOC IV – CAPÍTOL 11

FIGURES	Tipus	Forma	Núm. inv.	Sector	Quadre	Corte	Talla	Estrat	D.V	D.B
11.11.1	A-IBE	AI-1.1	RO-3126			11			122	
11.11.2	A-IBE	AI-1.1	R-246		B3	H17	13	III b	124	
11.11.3	A-IBE	AI-1.1	84-2R-2260	E.canal	D1	H16	10	III	126	
11.11.4	A-IBE	AI-1.1	RO-3276	Est		11 a 12			154	
11.11.5	A-IBE	AI-1.3	RO-2991	pou		6		III	ind.	
11.12.1	A-IBE	AI-2.1	84-2R-1447	E.canal	E2	H16	9	II	ind.	
11.12.2	A-IBE	AI-	RO-2799			4A			120	
11.12.3	A-IBE	AI-	s.n.	ampl.W		GII		VI	138	
11.12.4	A-IBE	AI-	84-2R-2719	E.paret	D3	H16	11	III	140	
11.12.5	A-IBE	AI-	s.n.			d.19		III	144	
11.12.6	A-IBE	AI-	R-1116		B2	H17	14	IV	ind.	
11.13.1	A-IBE	AI-	RO-2799			4A			155	
11.13.2	A-IBE	AI-	84-2R-2407	E.canal	E1	H16	10	III	115	
11.13.3	A-IBE	AI-	83R-2905		D3	H12b	6	III	134	
11.13.4	A-IBE	AI-	RO-3126			11			140	
11.13.5	A-IBE	AI-2.4	RO-2799			4A			132	
11.14.1	A-IBE	AI-2.4	s.n.			13		III	140	
11.14.2	A-IBE	AI-	RO-2799			4A			136	
11.14.3	A-IBE	AI-	R-199		C2	H17	9	II	138	
11.14.4	A-IBE	AI-	s.n.			13		III	138	
11.14.5	A-IBE	AI-	84-2R-2470	E.canal	E2	H16	10	III	138	
11.15.1	A-IBE	AI-3	RO-2799			4A			112	
11.15.2	A-IBE	AI-3	84-2R-2429	E.canal	E1	H16	10	III	112	
11.15.3	A-IBE	ind.	82R-794		D8	H12	12	IV		ind.
11.15.4	A-IBE	ind.	R-3495		B3	H1	9, 10	Ila-III		ind.
11.15.5	A-IBE	marca	s.n.			13		II	ind.	
11.16.1	A-PUN-EB	T-8.1.1.1	84-2R-2762	E.paret	E1	H16	11	III	126	
11.16.2	A-PUN-EB	T-8.1.1.1	R-7538		B4	carrer	12	III	130	
11.16.3	A-PUN-EB	T-8.1.1.1	RO-3126			11			139	

11.17.1	A-PUN-EB	T-8.1.2.1	RO-2799			4A			145	
11.17.2	A-PUN-EB	T-8.1.2.1	s.n.			d.19		III	142	
11.17.3	A-PUN-EB	T-8.1.2.1	s.n.			d.19		III	152	
11.17.4	A-PUN-EB	T-8.1.2.1	s.n.	Maluquer	Q24			I	134	
11.17.5	A-PUN-EB	T-8.1.2.1	s.n.	Maluquer	Q22			I	148	
11.18.1	A-PUN-EB	T-8.1.3.1	R-7538		B4	carrer	12	III	124	
11.18.2	A-PUN-EB	T-8.1.3.1	s.n.			d.19		III	126	
11.18.3	A-PUN-EB	T-8.1.3.1	84-2R-1762	W.canal	C1	H15-H16	9	II a	133	
11.18.4	A-PUN-EB	T-8.1.3.1	84-2R-2412	E.canal	E1	H16	10	III	145	
11.18.5	A-PUN-EB	T-8.1.3.1	s.n.	ampl.W		GII		VI	133	
11.18.6	A-PUN-EB	T-8.1.3.1	84-2R-2678	E.paret	D2	H16	11	III	150	
11.18.7	A-PUN-EB	T-8.1.3.1	84-2R-2156	W.canal	C1	H15-H16	10	II a	136	
11.18.8	A-PUN-EB	T-8.1.3.1	RO-2799			4A			144	
11.18.9	A-PUN-EB	T-8.1.3.1	R-2928		C04	H5	8, 9	II	137	
11.19.1	A-PUN-EB	boca pla.	RO-3126			11			124	
11.19.2	A-PUN-EB	boca pla.	RO-2991	pou		6		III	130	
11.19.3	A-PUN-EB	boca pla.	s.n.			d.19		II	140	
11.19.4	A-PUN-EB	boca pla.	RO-2799			4A			130	
11.19.5	A-PUN-EB	boca pla.	RO-2799			4A			136	
11.19.6	A-PUN-EB	boca pla.	84-2R-2405	E.canal	E1	H16	10	III	122	
11.19.7	A-PUN-EB	boca pla.	84-2R-2665	E.paret	D1	H16	11	III	146	
11.20.1	A-PUN-EB	boca pla.	s.n.	E-SW		15		III	146	
11.20.2	A-PUN-EB	boca pla.	s.n.			13		III	146	
11.20.3	A-PUN-EB	boca pla.	R-245		B3	H17	13	III b	144	
11.20.4	A-PUN-EB	boca pla.	RO-3272	Est		11 a 12			144	
11.20.5	A-PUN-EB	marca	s.n.			4A			ind.	
11.21.1	A-PUN-CM	T-4.2.1.2	s.n.			d.19		III	122	
11.21.2	A-PUN-CM	T-4.2.1.5	RO-3126			11			150	
11.21.3	A-PUN-CM	T-4.2.1.5	RO-2685			3A			186	
11.21.4	A-PUN-CM	T-4.2.1.5	s.n.			d.19		III	196	
11.21.5	A-PUN-CM	T-4.2.1.5	RO-2936			6		II	196	
11.21.6	A-PUN-CM	T-4.2.1.6	84-2R-1415	E.canal	E1	H16	9	II	ind.	
11.22.1	A-PUN-CM	T-7.1.2.1	RO-2799			4A			116	

11.22.2	A-PUN-CM	T-7.1.2.1	s.n.			d.19		III	123	
11.22.3	A-PUN-CM	T-7.1.2.1	84-2R-2409	E.canal	E1	H16	10	III	126	
11.22.4	A-PUN-CM	T-7.1.2.1	R-192		B2	H17	10	III	128	
11.22.5	A-PUN-CM	T-7.1.2.1	s.n.			G		IV	144	
11.22.6	A-PUN-CM	T-7.1.2.1	s.n.			G		III	149	
11.22.7	A-PUN-CM	T-7.1.1.1	s.n.			d.19		III	ind.	
11.22.8	A-PUN-CM	T-7.1.2.1	84-2R-1429	E.canal	E2	H16	9	II	148	
11.23.1	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	RO-2799			4A			178	
11.23.2	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	s.n.	pou					192	
11.23.3	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	84-2R-2341	E.canal	D2	H16	10	III	194	
11.23.4	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	RO-2799			4A			206	
11.23.5	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	84-2R-2330	E.canal	D2	H16	10	III	213	
11.23.6	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	R-2919		C04	H5	8, 9	II	206	
11.24.1	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	RO-2799			4A			200	
11.24.2	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	s.n.			d.19		III	200	
11.24.3	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	s.n.			d.19		III	206	
11.24.4	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	s.n.			d.19		III	182	
11.25.1	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	84-2R-2751	E.paret	D3	H16	11	III	196	
11.25.2	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	84-2R-2334	E.canal	D2	H16	10	III	221	
11.25.3	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	RO-2799			4A			254	
11.25.4	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	s.n.			2		II	192	
11.25.5	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	R-6108		C'2	H6	11	III	248	
11.25.6	A-PUN-CM	T-5.2.3.1	s.n.			3A		III	143	
11.26.1	A-PUN-CM	T-5.2.3.2	83R-2119		C3	H12b	10	IV	130	
11.26.2	A-PUN-CM	T-5.2.3.2	s.n.			G		IV	176	
11.26.3	A-PUN-CM	T-5.2.3.2	RO-2799			4A			190	
11.26.4	A-PUN-CM	T-5.2.3.2	RO-2799			4A			ind.	
11.27.1	A-PUN-CM	T-7.2.1.1	s.n.			d.19		III	148	
11.27.2	A-PUN-CM	T-7.2.1.1	RO-415			0-2		II	148	
11.27.3	A-PUN-CM	T-7.2.1.1	RO-2991	pou		6		III	160	
11.27.4	A-PUN-CM	ind.	s.n.			13		III b	137	
11.27.5	A-PUN-CM	ind.	84-2R-1393	E.canal	E1	H16	9	II		ind.
11.27.6	A-PUN-CM	ind.	83R-2621		A1	H12b	4	III		ind.

11.27.7	A-PUN-CM	ind.	83R-2621		A1	H12b	4	III		ind.
11.28.10	A-PUN-CM	marca	s.n.	pou	F1					ind.
11.28.11	A-PUN-CM	marca	s.n.			13		II		ind.
11.28.12	A-PUN-CM	grafit	R-7770	pou		carrer				ind.
11.28.13	A-PUN-CM	grafit	82R-815		D11	H6	12	IV		ind.
11.28.14	A-PUN-CM	grafit	84-2R-1655	W.canal	A02	H15	9	II a		ind.
11.28.15	A-PUN-CM	grafit	s.n.		A2					ind.
11.28.16	A-PUN-CM	grafit	s.n.			d.19		III		ind.
11.28.3	A-PUN-CM	marca	RO-1441			7		II		ind.
11.28.4	A-PUN-CM	marca	RO-2857			4B				ind.
11.28.5	A-PUN-CM	marca	RO-2848			4A				ind.
11.28.6	A-PUN-CM	marca	RO-2848			4A				ind.
11.28.7	A-PUN-CM	marca	RO-2848			4A				ind.
11.28.8	A-PUN-CM	marca	R-7415		D3	carrer	11	II		ind.
11.28.9	A-PUN-CM	marca	s.n.			d.19		III		ind.
11.29.1	A-MAS	bd5	RO-2683			3A				174
11.29.2	A-MAS	bd5	s.n.			2		II		178
11.29.3	A-MAS	bd6	RO-1392			7		I		212
11.29.4	A-MAS	bd6	R-10668		G10	carrer	11	IV		183
11.30.1	A-MAS	bd7	s.n.	Maluquer	Q25			II		166
11.30.2	A-MAS	bd7	84-2R-2765	E.paret	E1	H16	11	III		152
11.30.3	A-MAS	bd7	83R-920	fossa	A6	H12	10	IV		186
11.30.4	A-MAS	bd7	RO-1752	Nord-Sud		rasa 5		II		161
11.30.5	A-MAS	bd8	s.n.			d.19		II		176
11.30.6	A-MAS	bd8	s.n.	Maluquer	Q26			II		170
11.31.1	A-MAS	bd9	s.n.			d.19		III		134
11.31.2	A-MAS	bd9	84-2R-1428	E.canal	E2	H16	9	II		152
11.31.3	A-MAS	bd9	84-2R-2646	E.paret	D1	H16	11	III		158
11.31.4	A-MAS	bd9	84-2R-2276	E.canal	D1	H16	10	III		166
11.31.5	A-MAS	bd9	R-7658		B4	carrer	13	III		168
11.31.6	A-MAS	bd9a	RO-3125			11				185
11.32.1	A-MAS	bd10	s.n.			13		III		166
11.32.2	A-MAS	bd10	RO-2799			4A				198

11.32.3	A-MAS	bd12	s.n.	Maluquer	Q25			III	157	
11.32.4	A-MAS	bd12	s.n.	Oest		15		II	184	
11.33.1	A-MAS	tipus 4?	s.n.			d.19		II		ind.
11.33.2	A-MAS	tipus 4?	s.n.			2		II		ind.
11.33.3	A-MAS	grecoit.	R-6147		C'6	H13	11	III		ind.
11.34.10	A-MAS	grafit	s.n.	Maluquer	Q25			II		ind.
11.34.2	A-MAS	marca	RO-2769			4A				ind.
11.34.4	A-MAS	marca	s.n.	balsa		15		II, III		ind.
11.34.5	A-MAS	marca	14.843			4B				ind.
11.34.6	A-MAS	marca	14.841	Sud		11 a 12				ind.
11.34.7	A-MAS	marca	84-2R-2237	E.canal	D01	H16	10	III		ind.
11.34.8	A-MAS	marca	84-2R-2825	E.paret	E3	H16	11	IV		ind.
11.34.9	A-MAS	grafit	14.842			4B				ind.
11.35.1	A-GR-ITA	bd1	84-2R-2760	E.paret	E1	H16	11	III		98
11.35.2	A-GR-ITA	bd1	RO-2799			4A				113
11.35.3	A-GR-ITA	bd1	84-2R-2693	E.paret	D2	H16	11	III		115
11.35.4	A-GR-ITA	bd1	RO-2799			4A				134
11.36.1	A-GR-ITA	bd2	84-2R-1387	E.canal	E1	H16	9	II		120
11.36.2	A-GR-ITA	bd2	s.n.			13		III		174
11.36.3	A-GR-ITA	bd2	s.n.			d.19		III		184
11.37.1	A-GR-ITA	bd2	84-2R-2279	E.canal	D1	H16	10	III		100
11.37.2	A-GR-ITA	bd2	R-6521		A0	H4	12	IV		145
11.37.3	A-GR-ITA	bd2	84-2R-1308	E.canal	D01	H16	8	II a		146
11.37.4	A-GR-ITA	bd2	84-2R-2340	E.canal	D2	H16	10	III		116
11.37.5	A-GR-ITA	bd2	s.n.	ampl.W		GII		VI		167
11.38.1	A-GR-ITA	bd3	s.n.			G		IV		138
11.38.2	A-GR-ITA	bd3	84-2R-498		C01	H15-H16	7	II		144
11.38.3	A-GR-ITA	bd3?	84-2R-2479	E.canal	E2	H16	10	III		124
11.38.4	A-GR-ITA	bd3	RO-2799			4A				120
11.38.5	A-GR-ITA	bd3	RO-2799			4A				ind.
11.39.1	A-GR-ITA	bd4	s.n.			13		III		130
11.39.2	A-GR-ITA	bd4	84-2R-2380	E.canal	D3	H16	10	III		158
11.39.3	A-GR-ITA	bd4	RO-328			0-2		I		172

11.39.4	A-GR-ITA	bd4	s.n.	Maluquer	Q25			I?	142	
11.40.10	A-GR-ITA	marca	s.n.			13		II	ind.	
11.40.11	A-GR-ITA	marca	s.n.			13		III	ind.	
11.40.2	A-GR-ITA	marca	s.n.			GIIB		III - IV	ind.	
11.40.3	A-GR-ITA	marca	s.n.			16		II	ind.	
11.40.4	A-GR-ITA	marca	s.n.			d.19		III	ind.	
11.40.5	A-GR-ITA	marca	s.n.			G		IV	ind.	
11.40.6	A-GR-ITA	marca	s.n.	E-SW		15		III	ind.	
11.40.7	A-GR-ITA	marca	RO-2850			4A			ind.	
11.40.8	A-GR-ITA	marca	s.n.			13		II	ind.	
11.41.1	AT-FR	pelike	RO-2969			6		III		
11.41.10	AT-FR	skyphos	RO-3176	balsa		11		V		
11.41.2	AT-FR	pelike	RO-279			0-1		VII		
11.41.3	AT-FR	pelike	RO-1168			1		III		
11.41.4	AT-FR	pelike	RO-2830	carrer		4A				
11.41.5	AT-FR	kylix	RO-3254	carrer		11 a 12				
11.41.6	AT-FR	lekans	RO-279			0-1		VII		
11.41.7	AT-FR	plat peix	RO-3355	carrer		d19				
11.41.8	AT-FR	skyphos	RO-2830	carrer		4A				
11.41.9	AT-FR	skyphos	RO-3379			19		III		
11.42.1	AT-FR	skyphos	RO-2902	carrer		4B				
11.42.10	AT-FR	ind.	RO-2711			3A		III		
11.42.2	AT-FR	skyphos	RO-3353	carrer		d19				
11.42.3	AT-FR	lekythos arb.	RO-2669			3A		III		
11.42.4	AT-FR	kratera	RO-3355	carrer		d19				
11.42.5	AT-FR	kylix	RO-2491			1		III		
11.42.6	AT-FR	lekans	RO-3176	balsa		11		V		
11.42.7	AT-FR	ind.	RO-1242			2		III		
11.42.8	AT-FR	ind.	RO-281			0-1		VII		
11.42.9	AT-FR	ind.	RO-2711			3A		III		
11.43.1	AT-FR	pelike	s.n.					V		
11.43.2	AT-FR	pelike	RO-1457	Oest		16		IV		
11.43.3	AT-FR	pelike	RO-3176	balsa		11		V		

11.43.4	AT-FR	pelike	RO-3372	Oest		16		IV		
11.43.5	AT-FR	kr.campana	RO-3309	carrer		12				
11.43.6	AT-FR	ind.	RO-1242			2		III		
11.43.7	AT-FR	pelike	RO-1457	Oest		16		IV		
11.43.8	AT-FR	pelike	RO-2902	carrer		4B				
11.43.9	AT-FR	kr.campana	RO-3355	carrer		d19				
11.44.1	AT-FR	kylix	180.796			11		V		
11.45.1	AT-FR	plat peix	180.797	carrer		d19				
11.46.1	AT-VN	pelike	RO-3256	carrer		11 a 12				145
11.46.2	AT-VN	skyphos	RO-3853	carrer		4B				55
11.46.3	AT-VN	khantaros	RO-3359			19		III	ind.	
11.46.4	AT-VN	kantharos	RO-3355	carrer		d19			ind.	
11.46.5	AT-VN	kantharos	84-2R-2574	carrer		H16				186
11.46.6	AT-VN	kantharos	RO-2833	carrer		4A				44
11.46.7	AT-VN	cup-skyphos	RO-279			0-1		VII		75
11.46.8	AT-VN	cup-skyphos	RO-797	Oest		0-7		VIII		60
11.46.9	AT-VN	cup-skyphos	RO-2836	carrer		4A				58
11.47.1	AT-VN	plat peix	RO-2903	carrer		4B			ind.	
11.47.2	AT-VN	skyphos	RO-3254	carrer		11 a 12				38
11.47.3	AT-VN	skyphos	RO-3254	carrer		11 a 12				52
11.47.4	AT-VN	skyphos	RO-3386	sector migdia		rasa 1				186
11.47.5	AT-VN	skyphos	RO-2830	carrer		4A				75
11.47.6	AT-VN	skyphos	RO-3385					V	ind.	
11.48.1	AT-VN	skyphos	46							52
11.48.2	AT-VN	skyphos	RO-1620	Oest		rasa 2		VI		62
11.48.3	AT-VN	skyphos	RO-2831	carrer		4A				60
11.48.4	AT-VN	skyphos	84-2R-1384	carrer		H16				76
11.48.5	AT-VN	skyphos	RO-2853	carrer		4B				66
11.48.6	AT-VN	skyphos	RO-3170	balsa		11		V		63
11.48.7	AT-VN	skyphos	84-2R-2575	carrer		H16				65
11.48.8	AT-VN	skyphos	RO-280			0-1		VII		60
11.49.1	AT-VN	RRP	RO-3366	Oest		15		VI	90	134
11.49.2	AT-VN	RRP	RO-279			0-1		VII		80

11.49.3	AT-VN	plat peix	RO-2830	carrer		4A				101
11.49.4	AT-VN	plat peix	RO-3117	balsa		11		V		118
11.49.5	AT-VN	plat peix	RO-3221	carrer		11 a 12				130
11.49.6	AT-VN	plat peix	RO-2980			6		III	204	116
11.50.1	AT-VN	saltcellar	RO-3173			11		V	56	46
11.50.10	AT-VN	ORB	RO-3375	Oest		15		VI	ind.	
11.50.11	AT-VN	bolsal	84-2R-2591	carrer		H15-H16				86
11.50.2	AT-VN	saltcellar	RO-3371	Oest		14		IV	ind.	
11.50.3	AT-VN	saltcellar	RO-3360	carrer		d19			58	45
11.50.4	AT-VN	saltcellar	RO-2833	carrer		4A				44
11.50.5	AT-VN	saltcellar	RO-279			0-1		VII	70	50
11.50.6	AT-VN	saltcellar	RO-3385					V		44
11.50.7	AT-VN	small bowl	RO-3351			13		III		56
11.50.8	AT-VN	smal bowl	RO-2854	carrer		4A				60
11.50.9	AT-VN	small bowl: bb	RO-3368	Oest		14		IV		68
11.51.1	AT-VN	IRB	RO-3119	balsa		11		V	135	78
11.51.2	AT-VN	IORB	RO-796	Oest		0-7		VIII		100
11.51.3	AT-VN	IRB	RO-3256	carrer		11 a 12				110
11.51.4	AT-VN	IORB	RO-2836	carrer		4A				104
11.51.5	AT-VN	IORB	s.n.	carrer		d19				128
11.51.6	AT-VN	IORB	84-2R-2493	carrer		H16				48
11.52.1	PUN-VN	2710	s.n.			d.19		III	78	56
11.52.2	PUN-VN	2710	RO-2819			4A			84	49
11.52.3	PUN-VN	2710							94	52
11.52.4	PUN-VN	2710	RO-1662			rases 1,2,3		II		70
11.52.5	PUN-VN	2640	84-2R-2623	est paret			11	III	84	
11.52.6	PUN-VN	2640	RO-2832			4A			146	
11.52.7	PUN-VN	2640	84-2R-2442				10	III	160	
11.53.1	PUN-VN	2910	RO-2832			4A			100	
11.53.2	PUN-VN	2910	s.n.	Maluquer	Q25			I	ind.	
11.53.3	PUN-VN	2910	s.n.						140	63
11.53.4	PUN-VN	2910	RO-2895						156	
11.54.1	PUN-VN	1120	s.n.			d.19		III	190	

11.54.2	PUN-VN	1120	RO-1264			2		II	228	
11.54.3	PUN-VN	2223	RO-2832			4A			172	
11.54.4	PUN-VN		s.n.			d.19		III		54
11.54.5	PUN-VN		RO-1404			7		I		72
11.54.6	PUN-VN		s.n.			d.19		III		76
11.55.1	PUN-CUINA	3a 5	s.n.			d.19		III	174	
11.55.10	PUN-CUINA	5-bd2	R-10335		E4	H3	11	III	180	
11.55.2	PUN-CUINA	3a 5	84-2R-2639	E.paret	D01	H16	11	III	180	
11.55.3	PUN-CUINA	3a 5	84-2R-2241	E.canal	D01	H16	10	III	223	
11.55.4	PUN-CUINA	2c-bd2	84-2R-2803	E.paret	E2	H16	11	III	206	
11.55.5	PUN-CUINA	3b 1a	s.n.			d.19		III	172	
11.55.6	PUN-CUINA	3b 1a	84-2R-2724	E.paret	D3	H16	11	III	158	
11.55.7	PUN-CUINA	3a 5	84-2R-2789	E.paret	E2	H16	11	III	288	
11.55.8	PUN-CUINA	3a 5	84-2R-2410	E.canal	E1	H16	10	III	252	
11.55.9	PUN-CUINA	5-bd1	s.n.			13		III	192	
11.56.1	COM-PUN	L. 141	RO-2587	Sud		2			308	
11.56.2	COM-PUN	L. 141	84-2R-2359	E.canal	D2	H16	10	III	218	
11.56.3	COM-PUN	L. 141	RO-2843			4A			264	
11.56.4	COM-PUN	371	s.n.	pou					inf.	
11.56.5	COM-PUN	L. 141	s.n.	Maluquer	Q27			II	310	
11.56.6	COM-PUN	L. 171	RO-3013			7				28
11.56.7	COM-PUN	vora	s.n.		D2			II	164	
11.56.8	COM-PUN	vora	83R-2850		D3	H12b	5	III	194	
11.56.9	COM-PUN	445	R-7555		C4	carrer	12	III	196	
11.57.1	COM-PUN	L. 521a	s.n.						102	
11.57.10	COM-PUN	vora	RO-407			0-2		II	60	
11.57.11	COM-PUN	vora	s.n.	Maluquer	Q25			II	112	
11.57.2	COM-PUN	L. 521a	RO-3238	Nord		11 a 12			43	
11.57.3	COM-PUN	base	RO-2988			6		II		96
11.57.4	COM-PUN	base	s.n.	Maluquer	Q27					53
11.57.5	COM-PUN	vora	RO-2847			4A			44	
11.57.6	COM-PUN	vora	84-2R-2512	E.canal	E4	H16	10	III	58	
11.57.7	COM-PUN	vora	RO-2868			4B			78	

11.57.8	COM-PUN	vora	s.n.			GII		II	110	
11.57.9	COM-PUN	vora	RO-415			0-2		II	105	
11.58.1	COM-PUN	L. 351	RO-3111	balsa		11			94	
11.58.2	COM-PUN	L. 351?	s.n.	Maluquer	Q26			II	116	
11.58.3	COM-PUN	ind.	R-6707		A'4	H3	14	IV	174	
11.58.4	COM-PUN	ind.	RO-3126			11			179	
11.58.5	COM-PUN	ind.	s.n.			13		III	186	
11.59.1	COM-PUN	ind.	s.n.			d.19		III	110	
11.59.2	COM-PUN	ind.	RO-2991	pou		6		III	162	
11.59.3	COM-PUN	ind.	83R-1255	fossa	C7	H12	9	IV	150	
11.60.1	COM-PUN	ind.	RO-2799			4A			148	
11.60.2	COM-PUN	ind.	R-1001		C3	H17	12	III	140	
11.60.3	COM-PUN	ind.	s.n.			d.19		III	ind.	
11.60.4	COM-PUN	vora	RO-3271	Est		11 a 12			300	
11.60.5	COM-PUN	vora	84-2R-240		D1	H16	6	II	420	
11.60.6	COM-PUN	vora	RO-2872			4B			302	
11.61.1	COM-PUN	inf.	211.483			11 a 12			ind.	
11.61.2	COM-PUN	inf.	RO-1274			2		II	ind.	
11.61.3	COM-PUN	vora	s.n.			d.19		III	150	
11.62.1	COM-PUN	vora	84-2R-2722	E.paret	D3	H16	11	III	212	
11.62.2	COM-PUN	vora	RO-2869			4B			128	
11.62.3	COM-PUN	ind.	84-2R-2639	E.paret	D01	H16	11	III		
11.62.4	COM-PUN	L. 171	84-2R-1319	E.canal	D01	H16	8	II a	102	
11.62.5	COM-PUN	base	8.098	necrópolis						134
11.63.1	COM-PUN	L. 131b2	84-2R-2763	E.paret	E1	H16	11	III	320	
11.63.2	COM-PUN	L. 131b2	83R-338	fossa	A4	H12b	8	III	296	
11.63.3	COM-PUN	L. 131b2	s.n.	Oest		15			368	
11.63.4	COM-PUN	L. 131b2	s.n.			GII		II	380	
11.63.5	COM-PUN	L. 131b2	83R-2853		D3	H12b	5	III	440	
11.63.6	COM-PUN	L. 131b3	RO-1141			1		I	480	
11.64.1	COM-PUN	L. 131b3	RO-3148	balsa		11			264	
11.64.2	COM-PUN	L. 131c1	s.n.		D2			II	414	
11.64.3	COM-PUN	L. 131d1	RO-2872			4B			402	

11.64.4	COM-PUN	L. 131d2	RO-2869			4B			356	
11.64.5	COM-PUN	L. 131d1	RO-1142			1		I	420	
11.64.6	COM-PUN	L. 131?	RO-1141			1		I	340	
11.65.1	COM-PUN	L. 131c3	RO-1859	d'E aW		rasa 6		II	304	
11.65.2	COM-PUN	L. 172?	R-4660		A2	H3	12	III	272	
11.65.3	COM-PUN	L. 172?	RO-1223			2		I	274	
11.65.4	COM-PUN	L. 172?	s.n.			d.15			280	
11.65.5	COM-PUN	L. 172?	R-9338		D5	H14	10	III	354	
11.66.1	COM-PUN	morter	RO-338			0-2		I	253	
11.66.2	COM-PUN	morter	RO-1859	d'E aW		rasa 6		II	312	
11.66.3	COM-PUN	morter	RO-765			0-7		II	326	
11.66.4	COM-PUN	ind.	84-2R-2690	E.paret	D2	H16	11	III	270	
11.66.5	COM-PUN	morter	84-2R-2731	E.paret	D3	H16	11	III	590	
11.66.6	COM-PUN	morter	s.n.	Maluquer	Q26			II	532	
11.67.1	COM-PUN-EB	AE-20/II-167	RO-3148	balsa		11				
11.67.2	COM-PUN-EB	AE-20/II-167	RO-3148	balsa		11				
11.67.3	COM-PUN-EB	AE-20/II-167	RO-3148	balsa		11				
11.67.4	COM-PUN-EB	AE-20/II-167	84-2R-2305	E.canal	D1	H16	10	III	440	
11.67.5	COM-PUN-EB	AE-20/II-167	RO-1273			2		II		125
11.67.6	COM-PUN-EB	AE-20/II-167	RO-1440			7		II		172
11.67.7	COM-PUN-EB	AE-20/II-167	RO-1223			2		I	373	
11.68.1	COM-PUN-EB	morter2	RO-2869			4B				
11.68.2	COM-PUN-EB	morter2	RO-3148	balsa		11				
11.68.3	COM-PUN-EB	morter3	84-2R-2704	E.paret	D2	H16	11	III		
11.68.4	COM-PUN-EB	morter3	s.n.							
11.68.5	COM-PUN-EB	morter	83R-2853		D3	H12b	5	III	362	
11.69.1	COM-PUN-EB	ind.	s.n.			d.19		III	180	
11.69.2	COM-PUN-EB	ind.	s.n.			13		II	180	
11.69.3	COM-PUN-EB	ind.	84-2R-1861	W.canal	C3	H16	9	II a	184	
11.69.4	COM-PUN-EB	ind.	84-2R-1894	W.canal	C01	H15-H16	9	III	170	
11.69.5	COM-PUN-EB	ind.	RO-2799			4A			182	
11.69.6	COM-PUN-EB	ind.	RO-2936			6		II	176	
11.69.7	COM-PUN-EB	ind.	s.n.			13		III	136	

11.70.1	COM-PUN-EB	ind.	RO-3126			11			142	
11.70.2	COM-PUN-EB	ind.	RO-329			0-2		I	96	
11.70.3	COM-PUN-EB	ind.	84-2R-2304	E.canal	D1	H16	10	III	220	
11.70.4	COM-PUN-EB	base	s.n.	hospital		12				
11.70.5	COM-PUN-EB	base	RO-2860			4B				
11.70.6	COM-PUN-EB	tapadora	RO-3279			12				
11.71.1	PSEUDO-AT	1066	s.n.						192	
11.71.2	PSEUDO-AT	1066	RO-3311			12			202	
11.71.3	PSEUDO-AT	1066	s.n.			d.19		III	258	
11.71.4	PSEUDO-AT	1066	s.n.			d.19		III		98
11.71.5	PSEUDO-AT	1066	RO-239			0.1		I		114
11.71.6	PSEUDO-AT	1066	RO-288			0.1		II		109
11.71.7	PSEUDO-AT		RO-1404			7		I		57
11.72.1	CL-MAS	410-var.1	86.972	era					232	
11.72.2	CL-MAS	521?	RO-2866			4B			83	
11.72.3	CL-MAS	577?	RO-2842			4A			106	
11.72.4	CL-MAS	525 bd2	RO-2861			4B			154	
11.72.5	CL-MAS	552b	RO-2866			4B			25	
11.72.6	CL-MAS	base	84-2R-1801	W.canal	C2	H15-H16	9	II a		151
11.72.7	CL-MAS	base	RO-1141			1		I		48
11.72.8	CL-MAS	ind.	RO-1392			7		I	inf.	
11.73.1	CL-MAS	621 a	RO-3263	Est		11 a 12			560	
11.73.2	CL-MAS	621 a	RO-3149	balsa		11			453	
11.73.3	CL-MAS	622 a	RO-3149	balsa		11			296	
11.73.4	CL-MAS	622 a	s.n.	Maluquer	Q26			II	420	
11.73.5	CL-MAS	633 a2	s.n.						292	
11.73.6	CL-MAS	633 a2	R-3234		D0	H2	10	II	ind.	
11.74.1	CL-MAS	631 c?	RO-3149	balsa		11			580	
11.74.2	CL-MAS	631 c	RO-2846			4A			ind.	
11.74.3	CL-MAS	4074	s.n.	cardo		G		I	554	
11.74.4	CL-MAS	morter	s.n.	Maluquer	Q25			III		157
11.75.1	CL-MAS	dolium	RO-3263	Est		11 a 12			ind.	
11.75.2	CL-MAS	dolium	RO-3149	balsa		11			ind.	

11.75.3	CL-MAS	ind.	RO-2767			4A			146	
11.75.4	CL-MAS	ind.	RO-2400	Est				I	ind.	
11.76.1	PET-EST		s.n.			d.19		III		53
11.76.10	PET-EST		87.315	era						ind.
11.76.11	PET-EST		RO-1616	centre rasa		rasa	1	I		57
11.76.2	PET-EST		RO-280			0-1		I, II		61
11.76.3	PET-EST		RO-2836			4A				52
11.76.4	PET-EST		s.n.			d.19		III		56
11.76.5	PET-EST		s.n.			13		III		53
11.76.6	PET-EST		s.n.			d.19		III		55
11.76.7	PET-EST		84-2R-2072	E.canal			9	III		50
11.76.8	PET-EST		s.n.			d.19		III		57
11.76.9	PET-EST		s.n.			15		III		54
11.77.1	CAMP-A	23-bd2	s.n.			G.IV		V	206	
11.77.2	CAMP-A	28ab	s.n.			G.IV		V	212	
11.77.3	CAMP-A	31a	s.n.			G.IV		V	135	
11.77.4	CAMP-A	31 a o b	RO-1197			1		II	inf.	
11.77.5	CAMP-A	33a	s.n.			G.IV		V	172	
11.77.6	CAMP-A	33a	s.n.	església						66
11.77.7	CAMP-A	2155	s.n.			G.IV		V	143	
11.77.8	CAMP-A	33a	s.n.			G.IV		V		42
11.77.9	CAMP-A	36	s.n.			G.IV		V	302	
11.78.1	COM-IB	Gb 4	R-6370	fossa	A'5	H4	12	III	185	
11.78.2	COM-IB	vora	RO-3158			11			140	
11.79.1	COM-IB	vora	RO-2867			4B			166	
11.79.2	COM-IB	vora	R-7730		B4	carrer	14	III	178	
11.79.3	COM-IB	vora	R-242		B3	H17	13	III b	182	
11.79.4	COM-IB	vora	RO-3293			12			184	
11.79.5	COM-IB	vora	RO-3144	balsa		11			226	
11.80.1	COM-IB	vora	RO-3265	Est		11 a 12			202	
11.80.2	COM-IB	vora	83R-1299	fossa	C7	H12	9	IV	140	
11.80.3	COM-IB	vora	s.n.			d.19		III	91	
11.80.4	COM-IB	vora	R-7686		D3	carrer	13	III	510	

11.81.1	COM-IB	vora	s.n.	Oest		15			247	
11.81.2	COM-IB	vora	RO-3009			7			286	
11.81.3	COM-IB	vora	84-2R-2417	E.canal	E1	H16	10	III	232	
11.81.4	COM-IB	vora	s.n.			d.19		III	378	
11.81.5	COM-IB	vora	RO-3293			12			356	
11.82.1	COM-IB	vora	R-3997		C02	H5	11 a 13	III	347	
11.82.2	COM-IB	vora	RO-2564	Sud		2			378	
11.82.3	COM-IB	vora	s.n.			d.15			356	
11.82.4	COM-IB	broc	83R-2847		D3	H12b	5	III	frag.	
11.83.1	COM-IB	vora	84-2R-2333	E.canal	D2	H16	10	III	150	
11.83.2	IB-PINT	kalathos	RO-2716			3A		III	264	
11.83.3	IB-PINT	vora	RO-2843			4A			194	
11.83.4	COM-IB	kalathos	R-10484		F9	carrer	10	IV	266	
11.83.5	COM-IB	kalathos	83R-595		E5	H12	7	III	221	
11.83.6	COM-IB	vora	84-2R-2708	E.paret	D2	H16	11	III	136	
11.83.7	COM-IB	ind.	s.n.			hospital			frag.	
11.84.1	COM-IB	vora	RO-3144	balsa		11			170	
11.84.2	COM-IB	vora	s.n.			d.15			153	
11.84.3	COM-IB	vora	RO-404			0-2		II	138	
11.84.4	COM-IB	vora	84-2R-2594	E.paret	C2	H15-H16	11	III	191	
11.84.5	COM-IB	vora	R-3170		C05	H5	10	II	233	
11.84.6	COM-IB	vora	RO-2867			4B			254	
11.84.7	COM-IB	vora	RO-3293			12			282	
11.85.1	COM-IB	vora	s.n.						278	
11.85.2	COM-IB	broc	s.n.			hort			frag.	
11.85.3	COM-IB	vora	RO-1859	d'E aW		rasa 6		II	198	
11.85.4	COM-IB	vora	RO-2842			4A			390	
11.85.5	COM-IB	vora	R-10365		F5	H3	12	III	122	
11.85.6	COM-IB	vora	RO-1634	sud		rasa 1		II	120	
11.85.7	COM-IB	vora	82R-965		C11	H6	13	IV	138	
11.86.1	COT-CAT	bicònic	s.n.			d.19		III	94	
11.86.2	COT-CAT	bicònic	RO-3210	Sud		11 a 12			ind.	
11.86.3	COT-CAT	bicònic	s.n.			14		I-II	84	

11.86.4	COT-CAT	bicònic	s.n.			13		III	ind.	
11.86.5	COT-CAT	bicònic	RO-2865			4B			110	
11.87.1	COT-CAT	bicònic	R-4161		D01	H2	13	III	148	
11.87.2	COT-CAT	bicònic	84-2R-2650	E.paret	D1	H16	11	III	144	
11.87.3	COT-CAT	vora	84-2R-1385	E.canal	E1	H16	9	II	118	
11.87.4	COT-CAT	skyphos	84-2R-2271	E.canal	D1	H16	10	III	168	
11.87.5	COT-CAT	base	s.n.			15		II, III		35
11.87.6	COT-CAT	bicònic	R-4640		E1	H2	11, 12	III	ind.	
11.87.7	COT-CAT	base	R-7761	pou		carrer				52
11.87.8	COT-CAT	base	s.n.	Maluquer	Q27			II		70
11.87.9	COT-CAT	base	s.n.			d.19				46
11.88.1	COT-CAT	skyphos	83R-2044		C3	H12b	9	IV	142	
11.88.2	COT-CAT	skyphos	s.n.			d.19		II	122	
11.88.3	COT-CAT	skyphos	RO-2827			4A			208	
11.88.4	COT-CAT	skyphos	s.n.			d.19		II	120	
11.88.5	COT-CAT	skyphos	87.070	era						56
11.88.6	COT-CAT	skyphos	RO-2827			4A				66
11.89.1	COT-CAT	CP2	s.n.			14		I-II	180	
11.89.2	COT-CAT	CP2	RO-3326			12			220	
11.89.3	COT-CAT	base	RO-2988			6		II		50
11.89.4	COT-CAT	copa	RO-3340	Nord		11 a 12			80	
11.89.5	COT-CAT	vora	RO-3340	Nord		11 a 12			258	
11.89.6	COT-CAT	vora	s.n.						152	
11.90.1	COT-CAT	vora	RO-2998	balsa		6		III	126	
11.90.10	COT-CAT	vora	RO-2588	Sud		2			327	
11.90.2	COT-CAT	vora	84-2R-2785	E.paret	E2	H16	11	III	127	
11.90.3	COT-CAT	Lamb.23	RO-497			0-3		II	208	
11.90.4	COT-CAT	Lamb.23	RO-3210	Sud		11 a 12			202	
11.90.5	COT-CAT	Lamb.23	RO-780			0-7		II		23
11.90.6	COT-CAT	vora	RO-3340	Nord		11 a 12			231	
11.90.7	COT-CAT	vora	s.n.			d.15			110	
11.90.8	COT-CAT	vora	84-2R-1429	E.canal	E2	H16	9	II	142	
11.90.9	COT-CAT	vora	RO-3326			12			114	

11.91.1	COM-OXD	vora	s.n.			d.15			115	
11.91.2	COM-OXD	vora	RO-1859	d'E aW		rasa 6		II	135	
11.91.3	COM-OXD	vora	s.n.			13		III	84	
11.91.4	COM-OXD	vora	RO-1859	d'E aW		rasa 6		II	122	
11.91.5	COM-OXD	vora	s.n.			d.19			131	
11.91.6	COM-OXD	vora	RO-404			0-2		II	132	
11.92.1	COM-OXD	vora	RO-3183			11			182	
11.92.2	COM-OXD	vora	R-7764	pou		carrer			166	
11.92.3	COM-OXD	vora	RO-3183			11			72	
11.92.4	COM-OXD	nansa	s.n.			16		II	88	
11.92.5	COM-OXD	vora	RO-1223			2		I	130	
11.92.6	COM-OXD	vora	RO-404			0-2		II	144	
11.92.7	COM-OXD	vora	RO-768			0-7		II	102	
11.92.8	COM-OXD	vora	RO-2842			4A			152	
11.93.1	COM-OXD	vora	RO-1859	d'E aW		rasa 6		II	150	
11.93.2	COM-OXD	vora	RO-404			0-2		II	203	
11.93.3	COM-OXD	vora	RO-404			0-2		II	212	
11.93.4	COM-OXD	vora	s.n.			d.15			241	
11.94.1	COM-OXD	vora	R-202		C3	H17	9	II	380?	
11.94.2	COM-OXD	tapadora	R-243		B3	H17	13	III b	37	
11.94.3	COM-OXD	tapadora	84-2R-2234	E.canal	D01	H16	10	III	t: 41	
11.94.4	COM-OXD	vora	84-2R-2320	E.canal	D2	H16	10	III	216	
11.94.5	COM-OXD	vora	s.n.			d.15			265	
11.94.6	COM-OXD	base	84-2R-2632	E.paret	D01	H16	11	III		31
11.94.7	COM-OXD	base	s.n.			d.19		III		20
11.95.1	COM-OXD	vora	R-1128		B3	H17	14	III b	374	
11.95.2	COM-OXD	morter	s.n.			13		III	530	
11.95.3	COM-OXD	vora	R-404		C2	H17	10	III	308	
11.95.4	COM-OXD	vora	s.n.			d.15			115	
11.95.5	COM-OXD	vora	R-7600		A2	carrer	13	III	274	
11.95.6	COM-OXD	vora	RO-2869			4B			360	
11.96.1	COM-RED	vora	R-6612		B1	H2	13	IV	186	
11.96.2	COM-RED	peça	164	Est				I	94	

11.96.3	COM-RED	base	RO-3161			11			50
11.96.4	COM-RED	vora	84-2R-2474	E.canal	E2	H16	10	III	172
11.96.5	COM-RED	vora	84-2R-852	E.canal	D1	H16	8	II	188
11.96.6	COM-RED	vora	R-7765	pou		carrer			172
11.97.1	COM-RED	vora	R-6624		B2	H2	13	IV	276
11.97.2	COM-RED	vora	82R-974		C11	H6	13	IV	192
11.97.3	COM-RED	vora	R-6569		A1	H2	13	IV	168
11.97.4	COM-RED	vora	R-7713		B2	carrer	14	III	338
11.97.5	COM-RED	vora	R-6612		B1	H2	13	IV	210
11.97.6	COM-RED	vora	R-6612		B1	H2	13	IV	300
11.97.7	COM-RED	vora	R-1123		B2	H17	14	IV	ind.
11.97.8	COM-RED	vora	R-3930		E03	H5	14	III	320
11.98.1	COM-RED	vora	RO-3161			11			380
11.98.2	COM-RED	vora	R-9513		C7	H14	11	III	202
11.98.3	COM-RED	tapadora	R-7764	pou		carrer			216
11.98.4	COM-RED	tapadora	R-3114		E03	H5	9, 10	II	250
11.98.5	COM-RED	tapadora	R-7765	pou		carrer			174
11.98.6	COM-RED	tapadora	R-7713		B3	carrer	14	III	198
11.98.7	COM-RED	tapadora	82R-880		E11	H6	12	IV	t: 38
11.98.8	COM-RED	vora	82R-850		D12	H6	14	IV	ind.
11.99.1	A MÀ	vora	84-2R-2511	E.canal	E4	H16	10	III	146
11.99.2	A MÀ	vora	RO-2828			4A			ind.
11.99.3	A MÀ	vora	84-2R-2000	E.canal	D01	H16	9	III	ind.
11.99.4	A MÀ	vora	RO-3341	Nord		11 a 12			ind.
11.99.5	A MÀ	vora	84-2R-2692	E.paret	D2	H16	11	III	136
11.99.6	A MÀ	peça	163	Est				I	129
11.100.1	A MÀ	vora	RO-2636			3			215
11.100.2	A MÀ	vora	R-10358		G5	H1	11	III	220
11.100.3	A MÀ	vora	RO-2636			3			220
11.100.4	A MÀ	vora	84-2R-2236	E.canal	D01	H16	10	III	188
11.100.5	A MÀ	peça	84-2R-2297	E.canal	D1	H16	10	III	200

INVENTARI LÀMINES DE MATERIAL BLOC VI – CAPÍTOLS 14 i 18

FIGURES	Forma	V.	Base	Núm. inv.	Sector	Quadre	Corte	Talla	Estrat	D.V	D.B	Alt	AltP	Motiu	Combinació dec.
14.1.1	1	a	3A	s.n.			20		II	76	42	29	5		
14.1.10	1	c	6A	RO-2818			4A			66	32	34	7		
14.1.11	1	c	6A	RO-1168			1		I	76	35	35	6		
14.1.12	1	c	2Bb	s.n.			d19		III	82	38	37	8		
14.1.13	1	c	4A"	RO-2836			4A			64	37	34	7		
14.1.14	1	c	4B	R-10311		E4	H3	11	III	72	38	39	8		
14.1.15	1A	b		RO-717			0-7		I	88					
14.1.16	1A	c	4A'	14849	rasa		13			64	37	38	6		
14.1.17	1A	c		84-2R-1925	Wcanal	C02	H15	9	III	65					
14.1.18	2		4A	14850	rasa		13			66	36	40	10		
14.1.2	1	b	4B	RO-3222	Nord		11 a 12			80	40	40	8		
14.1.3	1	b	5Ad	RO-1459			7		II	56	46	32	8		
14.1.4	1	b	2B	84-2R-305		E2	H16	6	II	72	48	36	10		
14.1.5	1	b	3A	84-2R-2029	Ecanal	D1	H16	9	III	78	39	35	8		
14.1.6	1	b	2Be	RO-1225			2		I	82	44	33	9		
14.1.7	1	c	5Ad	R-1754		B4	14	14	III	68	47	35	9		
14.1.8	1	c	4A	RO-1168			1		I	82	37	37	7		
14.1.9	1	c	2Bb	s.n.			d19		III	84	37	36	7		
14.100.1	90			82R-820		D12	H6	14	IV	252					
14.100.2	90			82R-1109		D10	H6	14	IV	284					
14.100.3	91			84-2R-2241	Ecanal	D01	H16	10	III	120	50	60	6		
14.100.4	92			RO-1168			1		I	260					
14.100.5	92			84-2R-2345	Ecanal	D2	H16	10	III	178					
14.100.6	93			R-7759	pou		Hcarrer			126					
14.100.7	92-93			s.n.			d19		III		34		8		
14.100.8	92-93			RO-2836			4A				34		23		

14.105.1	100			s.n.	Maluquer	Q27				284									
14.105.2	101			RO-2833			4A				25		6						
14.105.3	101			s.n.			d19		III		25		7						
14.108.1	102			RO-2893			4B			ind.	70	37	5						
14.108.10	104		2B'''	R-1728		B4	15	15	III	68	68	32	6						
14.108.2	102			s.n.			13		III	frag.									
14.108.3	102			s.n.					III		40		12						
14.108.4	102			s.n.					III		40		7						
14.108.5	102			RO-717			0-7		I		47		8						
14.108.6	102			s.n.					III	frag.									
14.108.7	103			s.n.			13		II	32	48	45	7						
14.108.8	103			RO-2834			4A			56									
14.108.9	103			84-2R-2033	Ecanal	D1	H16	9	III	51									
14.11.1	10A	b	frag.	RO-2903			4B			112	50								
14.11.10	10A		3Ab	RO-1168			1		I	125	58	ind	12						
14.11.2	10A	b		11524	nau central		Sta Maria		V	120									
14.11.3	10A	b		83R-878	fossa	A4	H12b	10	IV	ind.									
14.11.4	10A	b		RO-2833			4A			116									
14.11.5	10A	c		82R-820		D12	H6	14	IV	118									
14.11.6	10A	c	1Ab	211482	talús mur					120	56	62	17	R?					RCENT
14.11.7	10A	c		s.n.			13		III	124									
14.11.8	10A	c		11524	nau central		Sta Maria		V	126									
14.11.9	10A		2D	RO-2836			4A				76		11	R22?					RCENT
14.112.1	105		2Aa	s.n.			13		III	113	72	21	12						
14.112.2	105			s.n.						113									
14.112.3	106			CT.R03-20.157							224								P106, R72
14.115.1	14			RO-2895			4B			64									
14.115.2	35			84-2R-2444	Ecanal	E2	H16	10	III	56									
14.115.3	70		2Bb	s.n.			d19		III	80	44	34	7						
14.115.4	80		1B	11665	nau central		Sta Maria		V	70	28	13	7						
14.115.5	81		1B	84-2R-2592	Eparet	C2	H16	11	III	64	28	20	6						
14.115.6	81		2Bb	RO-2895			4B			70	29	24	6						

14.115.7	81			11676	nau central		Sta Maria		V	70					
14.16.1	11	a	2B	14838			0.2		II	136	50	57	10	R27	RCENT
14.16.2	11	b		RO-3222	Nord		11 a 12			156					
14.16.3	11	b		s.n.			d19		III	151					
14.16.4	11	b		11666	nau central		Sta Maria		V	150					
14.16.5	11	c	4B	RO-388			0-2		II	140	56	50	10	R?	RCENT
14.16.6	11	c		11682	nau central		Sta Maria		V	168					
14.16.7	11A	c		83R-1009	fossa	B3	H12b	10	IV	150					
14.16.8	11A	b		RO-1168			1		I	131					
14.19.1	11		2B'	s.n.			14		I		51		7	R4	RCENT
14.19.10	11		4Ab	30424			rasa3		M-V		63		12	P78	PCENT
14.19.11	11		4A	RO-2924			5				43		11	R5	RCENT (+ROD?)
14.19.12	11		4Bb	84-2R-2684	Eparet	D2	H16	11	III		42		8	R28	RCENT
14.19.2	11		2B	R-10957		F07	H12	7	II a		46		11	R46	RCENT
14.19.3	11		2B''	s.n.			d19		III		45		10	R79	RCENT
14.19.4	11		2B'	RO-1231			2		I		52		8	R38	RCENT
14.19.5	11		2B'	s.n.			d19		III		45		10	R76	RCENT
14.19.6	11		4Ac	R-2602				gral.	II		50		10	R4	RCENT (+ROD?)
14.19.7	11		4A	RO-1231			2		I		51		8	R18	RCENT
14.19.8	11		4A	s.n.			d19		II		48		11	R63	RCENT
14.19.9	11		4A	11521	nau central		Sta Maria		V		52		11	R73	RCENT
14.20.1	11		2A	141							52		9	R88	2R CENT
14.20.2	11		4Ad	87313							55		11	R90	4R CENT
14.20.3	11		2D''	s.n.			16		III		68		10	R89	4R CENT
14.20.4	11		2D	s.n.			16		III		55		9	R77	4R CENT
14.20.5	11		2D'	RO-279			0-1		I,II		62		11	R89	4R CENT
14.20.6	11		2A	RO-2854			4B				51		8	R91	4R CENT
14.20.7	11		5A'	RO-3222	Nord		11 a 12				56		9	R68	4R CENT
14.20.8	11		4A	s.n.	bossada		GII		IV		59		13	R36/P81	RCENT + 3PR
14.20.9	11		1B	84-2R-?	Ecanal		H16	8	II		44		10	P50	4PR SROD
14.24.1	12	a		RO-1168			1		I	241					
14.24.2	12	b		R-241/2		B2	H17	13	IIIb	182					

14.24.3	12	b		RO-3011			7			200					
14.24.4	12	b		R-7759	pou		Hcarrer			244					
14.24.5	12	b	5A	s.n.				10		266	110	75	15	P41-44	IWN.C + 4PR + ROD
14.24.6	12	b		84-2R-2787	Eparet	E2	H16	11	III	208					
14.24.7	12	b		11482	nau central		Sta Maria		V	226					? + ROD
14.25.1	12	c		RO-3011			7			206					
14.25.2	12	b		RO-3121			11			178					
14.25.3	12	c	5A	s.n.			d19		III	194	110	58	17		desconeixem
14.25.4	12	c		R-6554		A02	H6	13	IV	ind.					
14.25.5	12	c		82R-1116		D10	H6	14	IV	244					
14.25.6	12	c		83R-2876		C3	H12b	6	III	236					
14.25.7	12	c		s.n.			d19		III	264					
14.29.1	12		1A	R-4780		C3	H1	13	III		89		17	R30	RCENT + ROD
14.29.2	12		2A'	s.n.			13		II		96		21	R51	RCENT + ROD
14.29.3	12		2Df	84-2R-2277	Ecanal	D1	H16	10	III		73		13	R40	RCENT + ROD
14.29.4	12		2A'	11482	nau central		Sta Maria		V		97		23	R74	RCENT + ROD
14.29.5	12		2Ae	RO-1231			2		I		88		15	R30	RCENT + ROD
14.29.6	12		5D	RO-2836			4A				93		20	R41	RCENT + ROD
14.29.7	12		5D	82R-855		E8	H12	12	IV		84		19	R3	RCENT + ROD
14.29.8	12		2D''	s.n.			20		II		90		21	P14	PCENT
14.30.1	12		1Bc	RO-2825			4A				72		18	P79	(CI? +) ?PR + ROD
14.30.2	12		1A	84-2R-2652	Eparet	D1	H16	11	III		108		22	P33	CI + 3PR + ROD
14.30.3	12		1Af	RO-717			0-7		I		104		23	P62	CI + 3PR + ROD
14.30.4	12		1Ab'	s.n.			d19		III		103		20	P99	CI + 3PR + ROD
14.30.5	12		1Ab'	11674	nau central		Sta Maria		V-llar		124		26	P43	CI + ?PR + ROD
14.30.6	12		1Abdf	s.n.			d19		III		124		20	P93	CI + ?PR (+ ROD?)
14.30.7	12		1Bg	s.n.			d19		II		102		18	P4	3PR (+ ROD?)
14.30.8	12		1B	s.n.			d19		III		63		16	P100	3PR + ROD
14.30.9	12		1Dbf	RO-1231			2		I		81		12	P49	CI + 3PR + ROD
14.31.1	12		1Dg	s.n.			d19		III		123		16	P96	(CI? +) ?PR SROD
14.31.2	12		2B	RO-2836			4A				73		16	P86	4PR + ROD
14.31.3	12		1Dg	RO-2942			6		II		94		20	P82	CI + 3PR + ROD

14.31.4	12		2B'	RO-1230			2		I		83		12	P71	3PR (+ROD?)	
14.31.5	12		2A	82R-1317		G7	H10	9	III		72		11	P51	?PR (+ ROD?)	
14.31.6	12		1Bf	11519	nau central		Sta Maria		V		109		23	P95	3PR + ROD	
14.31.7	12		2B'	14862			d19		III		80		13	P35	3PR SROD	
14.32.1	12		5B'	82R-1110		D10	H6	14	IV		90		16	P16	(CI? +) ?PR SROD	
14.32.2	12		2Ad	s.n.			d19		III		108		25	P103	CI + ?PR + CI + ROD	
14.32.3	12		3A'	s.n.			d19		III		90		13	P101	3PR SCI + ROD	
14.32.4	12		3Ab	11676	nau central		Sta Maria		V		112		21	P77	CI + ?PR + ROD	
14.32.5	12		5Ba	s.n.			6		II		98		21	P69	?PR + 2CI + ROD	
14.32.6	12		5Acd'	RO-2836			4A				110		26	P52	CI + 3PR + 2CI + ROD	
14.32.7	12		5Abc	RO-2976			6		II		74		13	P75	3PR + ROD	
14.32.8	12		5Ad	RO-2836			4A				106		16	P107	(CI? +) ?PR + ROD	
14.32.9	12		3A'	s.n.			d19		II		100		15	P70	3PR (+ ROD?)	
14.33.1	13	a	3D	RO-2672			3A				106	44	39	10	R62	RCENT
14.33.2	13	a	2B''	RO-3122			11				129	65	42	11		
14.33.3	13	a		RO-279			0-1		I, II		159					? + ROD
14.33.4	13	b		11431	nau central		Sta Maria		V		123					
14.33.5	13	a		s.n.			13		II		136					
14.36.1	14	a	3Dbg	84-2R-2384	Ecanal	D3	H16	10	III		132	67	43	12	P33	CI + 3PR + ROD
14.36.2	14	a	4C	RO-2818			4A				128	60	45	8	R61	RCENT + ROD
14.36.3	14	a	4A	RO-2833			4A				90	34	33	6	P84	3PR CENT
14.36.4	14	a	4A''	RO-2836			4A				118	57	40	10	P85	?PR + ROD
14.36.5	14	a		84-2R-2013	Ecanal	D1	H16	9	III		187					? + ROD
14.36.6	14	a		RO-1360			5		I		126					? + ROD
14.36.7	14	a		RO-2823			4A				115					? + ROD
14.37.1	14	a	5Af	s.n.			d19		III		75		11	P97	?PR + ROD	
14.37.2	14	a	3Ab	s.n.			d19		III		66		11	R82	RCENT + ROD	
14.37.3	14	a	4A	RO-2818			4A				30		6	P65	3PR + ROD	
14.37.4	14	a	3D	RO-2836			4A				77		16	P54	CI + 3PR + ROD	
14.37.5	14	a	4A	s.n.	Maluquer	Q22			I		80		11	R60	RCENT + ROD	
14.37.6	14	a	2A'	84-2R-2019	Ecanal	D1	H16	9	III		60		10	R83	RCENT + ROD	
14.39.1	15	a		RO-2819			4A				162					

14.39.2	15	a		84-2R-?	Eparet		H16	11	III	212					
14.39.3	15	a		RO-1168			1		I	240					
14.39.4	15	a		s.n.			13		III	198					
14.39.5	15	a		s.n.			0		II	ind.					
14.41.1	16	a	2A	s.n.				13	III	174	82	80	7		
14.41.2	16A	a		RO-2833			4A			114					
14.41.3	17		1A'	RO-3379			19		III	134	100	42	7		
14.45.1	18	a?		s.n.			16		III	178					
14.45.2	18	a		RO-2833			4A			153					
14.45.3	18	a		s.n.			d19		III	175					
14.45.4	18	a		RO-2673			3A			197					
14.47.1	30	a		82R-822		D12	H6	14	IV	115					
14.47.2	30	a		RO-1168			1		I	ind.					
14.47.3	30	a	frag.	82R-960		C11	H6	13	IV	122					
14.47.4	30	a		RO-1168			1		I	ind.					
14.47.5	30	a		82R-825		D12	H6	14	IV		64		13		
14.47.6	30	b		RO-2903			4B			113					
14.47.7	30	b		s.n.			13		III	120					
14.50.1	31			s.n.			13		III	ind.					
14.50.2	32			11524	nau central		Sta Maria		V	136					
14.53.1	33	a		RO-2776			3A			140					
14.53.2	33	a		RO-2976			6		II	178					? + ROD
14.53.3	33	a		RO-2976			6		II	185					? + ROD
14.53.4	33	a		84-2R-1988	Ecanal	D01	H16	9	III	134					
14.55.1	34			RO-3311			12			156					
14.55.2	34			84-2R-2837	Eparet	E3	H16	11	IV	192					
14.55.3	34			86617	necròpolis		Sta Maria			155					
14.57.1	35	a		84-2R-2243	Ecanal	D01	H16	10	III	86					
14.57.2	35	a	4A	11597	nau central		Sta Maria		IIb	128					
14.57.3	35	a		RO-3256	Est		11 a 12			140					
14.57.4	35			s.n.			d19		III		67		5		
14.57.5	35	a		RO-3122			11			147					

14.87.6	80	g		RO-3256	Est		11 a 12			240							
14.88.1	80	g	5Ade	99			d19		III	222	119	46	19				
14.88.2	80	g	5D'	84-2R-2344	Ecanal	D2	H16	10	III	217	107	52	20				
14.88.3	80		2C	84-2R-2281	Ecanal	D1	H16	10	III	162	82	34	15				
14.88.4	80		2B'	s.n.			d19		III		94		15				
14.88.5	80		5Af	RO-1168			1		I		115		19				
14.88.6	80		2A'	RO-448			0-3		I		98		23				
14.88.7	80		5A	11665	nau central		Sta Maria		V		84		11				
14.90.1	81	g		RO-2979			6		II	126							? + ROD
14.90.10	81	g		RO-181	ras. 12-15		0		IV	264							
14.90.2	81	g		RO-2577	Sud		2			214							
14.90.3	81	g		RO-2819			4A			253							
14.90.4	81	g		s.n.	hort					256							
14.90.5	81	g		83R-592		E5	H12-H10	7	III	205							
14.90.6	81	g		R-3917	forn 1	D03	H5	14	III	160							
14.90.7	81	g		R-3027		C01	H2	9	II	182							
14.90.8	81	g	2D'	RO-389			0-2		II	261	92	54	14				
14.90.9	81	g		RO-2518	balsa		1			212							
14.92.1	82		5A	s.n.			13		III	340	240	43	10				
14.92.2	83		4B	s.n.			13		III	142	40	23	8				
14.92.3	83			R-7764	pou		Hcarrer			138							
14.92.4	83		5B	R-10327		E4	H3	11	III	139	66	22	9	P58			CI + ?PR
14.92.5	84			RO-2819			4A			98	30	19	0				
14.96.1	85			RO-387			0-2		II	150	24	37	0				
14.96.2	86			s.n.			d19		III	236							
14.96.3	86			s.n.			20		II	215							
14.96.4	87			RO-3128			11			263							
18.1.1	base		5B	s.n.			19		II		54		12	R48			RCENT (+ROD?)
18.1.10	base		2A	s.n.	Oest		15				57		13	R58			RCENT
18.1.11	base		2B	RO-2836			4A				49		14	R85			RCENT (+ROD?)
18.1.12	base		2D'''	11617	nau central		Sta Maria		residual		49		8	R37			RCENT (+ROD?)
18.1.2	base		2Bb	RO-2836			4A				56		14	R84			RCENT (+ROD?)

18.1.3	base		2A	RO-3011			7			53		9	R72	RCENT (+ROD?)
18.1.4	base		2D'	s.n.	Maluquer	Q22			I	55		10	R34	RCENT + ROD
18.1.5	base		2B"	11694	nau central		Sta Maria		residual	50		12	R31	RCENT
18.1.6	base		2B'	R-7534		B'4	H4	12	III	58		12	R38	RCENT (+ROD?)
18.1.7	base		4A	RO-2854			4B			46		6	R71	RCENT (+ROD?)
18.1.8	base		4A	84-2R-306		E2	H16	6	II	41		12	R53	RCENT (+ROD?)
18.1.9	base		2D"	84-2R-2057	Ecanal	D2	H16	9	III	52		13	R56	RCENT
18.10.1	base		2D'	RO-2836			4A			76		13	P41-44	IWN.C + 4PR + ROD
18.10.2	base		2Df	s.n.			d19		III	74		15	P41-45	NIKIA + 4PR + ROD
18.10.3	base		4B	s.n.			GIV		V	78		13	P41-44	IWN.C + 4PR + ROD
18.10.4	base		2Ad	RO-1168			1		I	71		12	P41	4PR SROD
18.10.5	base		6Bf	RO-3379			19		III	82		15	P41	(segell? +) 4PR + ROD
18.10.6	base		2B	s.n.			15		II, III	52		12	P42	4PR + ROD
18.10.7	base		2B'	s.n.			d19		II	56		13	P46	4PR + ROD
18.10.8	base		2D'	s.n.			d19		II	51		10	P45	NIKIA CENT
18.10.9	base		2D'	RO-1168			1		I	58		12	P45	NIKIA CENT
18.12.1	base		2B	82R-821		D12	H6	14	IV	ind.		13	AL4	(CI? +) ?ALR SROD
18.12.2	base		2B	82R-868		E10	H6	12	IV	93		17	AL5	(CI? +) ?ALR SROD
18.12.3	base		2A'	82R-804		D11	H6	12	IV	90		17	AL5	(CI? +) ?ALR SROD
18.12.4	base		2B'	86619	necròpolis		Sta Maria			80		13	AL3	(CI? +) ?ALR SROD
18.2.1	base		4A"	R-2802		D3	H1	8	II	47		8	R10	RCENT (+ROD?)
18.2.10	base		5Be	84-2R-2231	Ecanal	D01	H16	10	III	51		9	R29	RCENT (+ROD?)
18.2.11	base		2Dc	RO-1168			1		I	48		9	R59	RCENT (+ROD?)
18.2.12	base		2B'	s.n.			d19		III	53		9	R69	RCENT
18.2.2	base		2Df	RO-2836			4A			54		11	R30	RCENT (+ROD?)
18.2.3	base		2B	84-2R-2023	Ecanal	D1	H16	9	III	64		14	R55	RCENT (+ROD?)
18.2.4	base		2De	84R-2463	absidiola		Sta Maria			58		10	R57	RCENT
18.2.5	base		4A'	s.n.			d19		III	53		11	R41	RCENT (+ROD?)
18.2.6	base		2Df	RO-1231			2		I	70		12	R39	RCENT (+ROD?)
18.2.7	base		2A"	83R-2356		E9	H7	8		46		11	R52	RCENT (+ROD?)
18.2.8	base		2B	s.n.			15		II, III	48		15	R42	RCENT (+ROD?)
18.2.9	base		5A	s.n.			d19		III	49		12	R78	RCENT

18.3.1	base		2D'''	83R-1484	fossa	A7	H12	11	IV		53		13	R1	RCENT
18.3.10	base		2B'	84-2R-?	Ecanal	D2	H16	10	III		55		13	R49	RCENT (+ROD?)
18.3.11	base		2A	R-11292		D06	H12	11	III		53		12	R47	RCENT
18.3.12	base		2B	s.n.			d19		III		60		18	R80	RCENT (+ROD?)
18.3.13	base		2A'	s.n.			d19		II		45		10	R64	RCENT (+ROD?)
18.3.2	base		4A	84-2R-2761	Eparet	E1	H16	11	III		51		8	R27	RCENT (+ROD?)
18.3.3	base		2Ad	RO-1168			1		I		46		9	R6	RCENT (+ROD?)
18.3.4	base		2Bb	11520	nau central		Sta Maria		V		53		10	R5	RCENT
18.3.5	base		frag.	s.n.			d19		III		49		9	R91	
18.3.6	base		2A'	82R-959		C11	H6	13	IV		52		15	R44	RCENT (+ROD?)
18.3.7	base		2B	RO-1168			1		I		51		14	R54	RCENT (+ROD?)
18.3.8	base		4A''	RO-2645			3				45	ind.		R86	RCENT (+ROD?)
18.3.9	base		2D'	s.n.			d19		III		55		9	R75	RCENT
18.4.1	base		4A''	s.n.			13		III		58		9	R32	RCENT (+ROD?)
18.4.10	base		4B	s.n.			G		III		53		11	R67	RCENT
18.4.11	base		4Ab	s.n.			d19		III		51		12	R92	RCENT (+ROD?)
18.4.12	base		1A	14859			d19		III		36		9	R98	RCENT (+ROD?)
18.4.2	base		2Bb	s.n.			d19		III		45		12	R81	RCENT (+ROD?)
18.4.3	base		1A	s.n.			11		III		45		11	R36	RCENT (+ROD?)
18.4.4	base		1Aad	s.n.			13		III		68		11	R35	RCENT
18.4.5	base		2Aa	R-7893		A05	H7	11	III		52		15	R45	RCENT (+ROD?)
18.4.6	base		2A'	RO-2976			6		II		56		9	R65	RCENT
18.4.7	base		4B	s.n.			d19		III		54		9	R70	RCENT (+ROD?)
18.4.8	base		4Df	RO-279			0-1		I, II		65		10	R87	RCENT (+ROD?)
18.4.9	base		2Df	30424			rasa3		M-V		61		15	R66	RCENT (+ROD?)
18.5.1	base		4A'''	84-2R-2686	Eparet	D2	H16	11	III		72		10	R16	RCENT + ROD
18.5.2	base		1A	82R-821		D12	H6	14	IV		54		12	R42	RCENT + ROD
18.5.3	base		4A	14861			d19		III		72		13	R69	CI + 3RR + CI
18.5.4	base		1A	84-2R-2324	Ecanal	D2	H16	10	III		74		12	R16	RCENT + ROD
18.5.5	base		1B	s.n.			d19		III		62		10	R48	RCENT + ROD
18.5.6	base		4A	RO-3256	Est		11 a 12				55		14	R94	RCENT
18.5.7	base		2Ab	s.n.			d19		III		45		7	R96	RCENT

18.5.8	base	2B	RO-2713			3A		III		61	11	R93	RCENT
18.5.9	base	4Bb'	RO-132	ras. 12-15		0		II		48	10	R95	RCENT
18.7.1	base	4B	s.n.			d19		III		62	12	P91	PCENT (+ ROD?)
18.7.10	base	2B'	RO-2836			4A				ind.	12	P87	3PR + ROD
18.7.11	base	3D	s.n.			14		I		78	16	P43	3PR SCI + ROD
18.7.2	base	4Df	86621	necròpolis		Sta Maria				56	12	P38	PCENT (+ ROD?)
18.7.3	base	frag.	R-3030		C01	H2	9	II		ind.	ind.	P56	PCENT (+ ROD?)
18.7.4	base	4A	s.n.	Maluquer	E2					42	7	P80	PCENT + ROD
18.7.5	base	4Ad	s.n.	Oest		15				71	9	P64	CI + ?PR (+ ROD?)
18.7.6	base	4Df	s.n.			d19		III		51	9	P102	3PR (+ ROD?)
18.7.7	base	3Ab'	84-2R-2625	Eparet	D01	H16	11	III		58	12	P34	3PR SCI + ROD
18.7.8	base	1A	RO-2854			4B				78	11	P53	4PR + ROD
18.7.9	base	5B	s.n.			13		III		64	10	P36	3PR + ROD
18.8.1	base	6A'	s.n.			15		II, III		90	12	P66	4PR + ROD
18.8.2	base	6A'	s.n.			d19		III		92	13	P53	(CI? +) ?PR SROD
18.8.3	base	6Bf	s.n.			d19		III		74	9	P106	4PR + ROD
18.8.4	base	2B'	84R-1896	quarter, C		Sta Maria				61	13	P73	4PR SCI + ROD
18.8.5	base	1A	s.n.							68	13	P51	(CI? +) ?PR SROD
18.8.6	base	1A	82R-1023		E8	H12	13	IV		84	13	P57	(CI? +) ?PR SROD
18.8.7	base	5Aa	RO-1168			1		I		70	11	P67	(CI? +) ?PR +2CI SROD
18.8.8	base	4A	s.n.			16		III		68	13	P68	(CI? +) ?PR + ROD
18.8.9	base	2B'	s.n.			14		I		71	12	P83	(CI? +) ?PR + ROD

INVENTARI LÀMINES DE MATERIAL BLOC VIII – CAPÍTOL 26

FIGURES	Forma	V.	Núm. inv.	Sector	Quadre	Corte	Talla	Estrat	D.V	D.B	Alt	AltP	Motiu	Decoració
26.1.1	11	a	s.n.	Maluquer	Q25			I	170					
26.1.10	23	c	RO-2219	Oest				II	92					
26.1.11	23	c	s.n.	Sud		11, 12			108					
26.1.12	23	c	s.n.	Sud		2			100	45	34	5		
26.1.2	12	c	RO-2839			4A			252					
26.1.3	20	c	s.n.	Maluquer	Q25			I	204					
26.1.4	20	c	s.n.						212					
26.1.5	20	b	s.n.	Ncardo		d19		III	222					
26.1.6	21		11.572			església		TSM-IIIa	202					
26.1.7	21		11.535			església		TSM-V	210					
26.1.8	22	b	s.n.	Scardo		d15			110					
26.1.9	22		s.n.						148					
26.12.1	50		RO-1440			7		II	134					
26.12.10	50		s.n.	Maluquer	Q25			III	124					
26.12.11	50		s.n.	Maluquer	Q27			II	156					
26.12.12	50		s.n.						94					
26.12.2	50		RO-1623			rasa1		I	138					
26.12.3	50		RO-765			0-7		II	156					
26.12.4	50		11.669	llar		església		TSM-V	158					
26.12.5	50		s.n.						138					
26.12.6	50		s.n.	Maluquer	Q27			II	110					
26.12.7	50		s.n.						138					
26.12.8	50		RO-3111	Gbalsa		11			120					bandes
26.12.9	50		s.n.	Maluquer	Q26			II	110					
26.14.1	51		11.567			església		TSM-IIIb	ind.					
26.14.10	55		s.n.	Ncardo		d19		III	102					

26.32.4	35		RO-1209			2		I	66	23	43	9		
26.32.5	40		RO-1207			2		I	58					
26.32.6	40		84-2R-1315	Ecanal	D01	H16	8	Ila	54					
26.32.7	40		RO-1160			1		I	74	49	49	9		
26.32.8	tapadora		R-1495				10,11	II	50		22			
26.33.1	12	c	11.524			església		TSM-V	194					espigues
26.33.10	76		RO-2836			4A				102		7		
26.33.11	76?		84-2R-2336	Ecanal	D2	H16	10	III	135					ind.
26.33.2	12	c	RO-2975			6		II	233					espigues
26.33.3	23	c	11.535			església		TSM-V	90					
26.33.4	24		180.825			13		II	99	55	67	9		espigues
26.33.5	24		s.n.			13		II	ind.					espigues
26.33.6	58		11.495			església		TSM-V	50					
26.33.7	67		11.572			església		TSM-IIIa	48					bandes
26.33.8	58		84-2R-2280	Ecanal	D1	H16	10	III		42				espigues
26.33.9	76		84-2R-2456	Ecanal	E2	H16	10	III		94				espigues
26.40.1	80		RO-1773			rasa5		II	ind.					vegetal
26.40.2	81		84-2R-1979	Ecanal	D01	H16	9	III	216					bandes
26.40.3	87		84-2R-2228	Ecanal	D01	H16	10	III	197					espigues
26.40.4	88		RO-1169			1		I	346					ones
26.40.5	91		s.n.	balsa		11				76		25		bandes
26.40.6	99		s.n.	Ncardo		d19		III		34				bandes
26.40.7	108		111.560						542				P105	disposades en filades
26.8.1	41		14.846			11			98					bandes
26.8.2	42		RO-3278	Est		11 a 12			184					bandes
26.8.3	42		s.n.	Sud		11, 12			170					bandes
26.8.4	43		s.n.						236					bandes
26.8.5	43		s.n.	Ncardo		d19		III	262					bandes
26.8.6	43		s.n.						164					bandes
26.8.7	43		s.n.	Maluquer	Q25			III	180					bandes
26.8.8	43		s.n.	Maluquer	Q26			II	192					bandes

INVENTARI LÀMINES DE MATERIAL BLOC IX – CAPÍTOLS 29 i 30

FIGURES	Tipus	Forma	V	Núm. inv.	Sector	Quadre	Corte	Talla	Estrat	DV.	DB.
29.1.1	COM-ROS	120		s.n.			d19		III	ind.	
29.1.2	COM-ROS	120		RO-2867			4B			107	
29.1.3	COM-ROS	121		s.n.	Maluquer	Q26			II	ind.	
29.1.4	COM-ROS	122		84-2R-2361	Ecanal	D2	H16	10	III	122	
29.1.5	COM-ROS	122		s.n.			d19		III	230	
29.1.6	COM-ROS	122		R-7764	pou		carrer			166	
29.1.7	COM-ROS	123		s.n.			d19		III	171	
29.1.8	COM-ROS	123		s.n.			d19		III	284	
29.3.1	COM-ROS	124		s.n.			d19		III	186	
29.3.10	COM-ROS	99		s.n.			d19		III		24
29.3.11	COM-ROS	94		R-3131		A03	H6	10	II	116	
29.3.2	COM-ROS	124		s.n.	Maluquer	Q25			III	266	
29.3.3	COM-ROS	125		RO-3261	Est		11 a 12			168	
29.3.4	COM-ROS	125		84-2R-856	Ecanal	D1	H16	8	II	210	
29.3.5	COM-ROS	125		84-2R-2056	Ecanal	D2	H16	9	III	234	
29.3.6	COM-ROS	125		s.n.			15		II b	196	
29.3.7	COM-ROS	125		RO-3261	Est		11 a 12			170	
29.3.8	COM-ROS	126		84-2R-2059	Ecanal	D2	H16	9	III	260	
29.3.9	COM-ROS	127		R-4145		E01	H2	11	III	132	
30.1.1	GR-ROS	1	a	RO-497			0-3		II	86	54
30.1.2	GR-ROS	11	c	R-7765	pou		carrer			ind.	
30.1.3	GR-ROS	12	c	RO-497			0-3		II	220	
30.1.4	GR-ROS	13	a	84-2R-2579	Eparet	C1	H16	11	III	190	
30.1.5	GR-ROS	18	a	RO-3317			12			173	
30.1.6	GR-ROS	52		11.579			església		TSM-IIIa	ind.	

30.1.7	GR-ROS	54		11.594			església		TSM-IIa		
30.3.1	GR-ROS	59		11.567			església		TSM-IIIa		
30.3.2	GR-ROS	59		s.n.	Maluquer	Q27			II	103	
30.3.3	GR-ROS	59		R-6742	forn 1	C05	H5	9	Ila		56
30.3.4	GR-ROS	59		R-6742	forn 1	C05	H5	9	Ila		40
30.3.5	GR-ROS	76		11.579			església		TSM-IIIa		
30.3.6	GR-ROS	77		84-2R-2921	forn 2		H16			195	
30.3.7	GR-ROS	78		11.572			església		TSM-IIIa	ind.	
30.3.8	GR-ROS	99		R-3017	forn 1	C03	H5	9	II		46
30.3.9	GR-ROS	base		14.860			d19		III		70
30.3.10	divers	àmfora		82R-853		E8	H12	12	IV	128	

INVENTARI LÀMINES DE MATERIAL BLOC X – CAPÍTOLS 32 i 33

FIGURES	Forma	Núm. inv.	Sector	Quadre	Corte	Talla	Estrat	Dm	DM	Alt	Motiu
32.13.1		82R-746		F10	H6	11	III				
32.13.2		R-3085	forn 1	D02	H5	9, 10	II	36			
32.13.3		R-3907	forn 1	C03	H5	14	III	210			
32.13.4		s.n.			GII		IV	57			
32.13.5					GII		IV	55			
32.13.6		40.455						54		132	
33.18.1	1	s.n.	Ncardo		d19		III	32	54	9	
33.18.10	3	s.n.				12, 13	IV	52	56	15	
33.18.11	4	82R-1104		D10	H6	14	IV	84	83	20	
33.18.12	4	R-7894		A05	H7	11	III	55	54	15	
33.18.13	4	82R-890		E11	H6	12	IV	58	59	10	
33.18.14	4	R-3866	forn 1	D03	H5	13	III	62	63	7	
33.18.15	4	84-2R-2590	Eparet	C2	H16	11	III	36	60	14	
33.18.16	4	82R-1117		D10	H6	10	IV	52	92	13	
33.18.17	5	s.n.	Maluquer		Q26		II	36	56	13	
33.18.18	5	s.n.	Ncardo		d19		III	53	70	17	
33.18.19	5	s.n.			14		I	64	74	9	
33.18.2	1	82R-1117		D10	H6	12	IV	55	94	11	
33.18.20	6	R-2783		D01	H2	8	II	84	106	10	
33.18.21	6	R-3079	forn 1	D02	H5	9, 10	II	96	120	11	
33.18.22	6	R-3044		D01	H2	9	II	92	122	13	
33.18.23	7	R-4080	forn 1	B02	H5	14	III	58	64	18	
33.18.24	8	RO-1207			2		I	83	125	10	
33.18.3	1	82R-1117		D10	H6	14	IV	49	79	11	
33.18.4	1	82R-828		D12	H6	14	IV	52	86	9	
33.18.5	1	RO-404			0-2		II	34	63	14	

33.18.6	1	s.n.	Ncardo		d19		III	40	95	12	
33.18.7	2	s.n.	Maluquer		Q26		II	20	59	8	
33.18.8	2	R-3835	forn 1	C03	H5	12	III	14	66	7	
33.18.9	3	82R-1005		D11	H6	13	IV	50	58	15	
33.19.1	9	R-4101	forn 1	D02	H5	14	III	80	105	13	
33.19.10	13a	R-3044		D01	H2	9	II	76	108	8	
33.19.11	13a	R-3821		B03	H5	12	III	76	116	14	
33.19.12	13a	82R-828		D12	H6	14	IV	84	114	10	
33.19.13	13b	82R-1016		D13	H6	13, 14	IV	84	125	9	
33.19.14	13b	R-4064	forn 1	D02	H5	13	III	70	109	10	
33.19.15	13b	82R-828		D12	H6	14	IV	70	110	10	
33.19.16	13b	R-4003	forn 1	B02	H5	12	III	78	112	9	
33.19.17	13c	82R-836		D12	H6	14	IV	82	114	12	
33.19.18	13c	82R-1117		D10	H6	14	IV	83	110	8	
33.19.19	13c	R-3932		E03	H5	14	III	86	115	8	
33.19.2	9	6.555				12, 13	IV	84	106	10	
33.19.20	13c	R-4058	forn 1	D02	H5	13	III	83	114	9	
33.19.21	14	RO-1207			2		I	60	86	26	
33.19.22	14	RO-1207			2		I	60	86	32	
33.19.3	10	R-3182		C02	H5	10	II	46	100	13	
33.19.4	11	82R-828		D12	H6	14	IV	66	112	9	
33.19.5	11	82R-736		F10	H6	11	III	70	110	10	
33.19.6	11	R-4080	forn 1	B02	H5	14	III	78	113	11	
33.19.7	12	82R-828		D12	H6	14	IV	190	240	19	
33.19.8	12	82R-1117		D10	H6	12	IV	190	242	13	
33.19.9	13a	82R-1117		D10	H6	12	IV	76	118	11	
33.20.1		82R-1198		G9	H7	13	IV				
33.20.2		82R-1118		D10	H7	14	IV				R40
33.20.3		R-6554		A02	H6	13	IV				
33.20.4		82R-964		C11	H6	13	IV				
33.20.5		82R-1067		F10	H7	13	IV				